

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

HUSZONÖTÖDIK KÖTET.

1914. ÉVFOLYAM.

289—300. FÜZET.

BUDAPEST

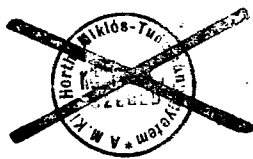
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1914.

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

50024

TARTALOM.

I. Előadások és cikkek.

	Oldal
<i>Áldásy Antal</i> : Jelentés a Szilágyi István-féle jutalomról	318
<i>Badics Ferencz</i> : Jelentés „Bajza József életrajz“-áról	307
<i>Ballagi Aladár</i> : „A száműzött Rákóczi“	412
<i>Bánóczi József</i> : Jelentés a gróf Karátsonyi-jutalomról	430
<i>Bernát István</i> : Jelentés a Schreiber-Kautz-pályázatról	352
<i>Berzeviczy Albert</i> : Elnöki megnyitó beszéd	389
<i>Csánki Dezső</i> : Jelentés a Lukács-Krisztina-pályázatról	325
<i>Darkó Jenő</i> : Bölcs Leó taktikájának hitelessége magyar törté- neti szempontból	553
<i>Éber László</i> : Ujonnan fölfedezett falfestmények Almakeréken	662
<i>Eckhart Ferencz</i> : Hiteles helyeink eredete és jelentősége	41
<i>Fejér Lipót</i> : Jelentés a Tomory-pályázatról	362
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Jelentés az Ormódy Amélie-jutalomról	310
— <i>Kemény Zsigmond</i> emlékezete	541
<i>Földes Béla</i> : Jelentés az Ullmann-pályázatról	320
— — Jelentés a Lévy-jutalomról	322
<i>Fraknói Vilmos</i> : Mátyás törekvései a német császári trónra	489
<i>György Endre</i> : Jelentés a Lévy-jutalomról	322
<i>Haraszi Gyula</i> : Molière és elődjei	149
<i>Hegedüs István</i> : Jelentés a Nádasdy-pályázatról	314
— — A magyarországi latin coelestis lyra	18
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Főtitkári jelentés	396
— — Jelentés a Wodianer-jutalmakról	221
— — Jelentés az 1913. évi Kóczán-pályázatról	97
— — Egy kis jubileum	661
— — Jelentés az 1914. évi Kóczán-pályázatról	665
<i>Hellebrant Árpád</i> : Erdélyi János levelei Toldy Ferenczhez	575
— — Szigligeti levelei Toldy Ferenczhez	630
<i>Herczeg Ferencz</i> : Jókai Mór emléke	477
<i>Horváth Cyrill</i> : Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról	217
<i>Jánosi Béla</i> : Henszlmann Imre és Erdélyi János aesthetikája	613
<i>Jankovich Béla</i> : Jelentés az Ullmann-pályázatról	320
<i>Kárffy Ödön</i> : Levéltári kutatások K. Csoma S. életéhez 157, 224, 438	

<i>Kégl Sándor</i> : A régi török költők és Ahmed pasa	550
<i>Melich János</i> : Jelentés a Sámuel-díjról	313
<i>Mihalik József</i> : A kassai székesegyház főoltárképeinek festője	624
<i>Mitrovics Gyula</i> : Az alaki szép hatásának magyarázata a lélek- tudomány alapján	568
<i>Némethy Géza</i> : Új commentár Ovidius Pontusi Leveléhez	208
<i>Ortway Tivadar</i> : Hampel József	91
<i>Platz Bonifác</i> : A palaeolith ember	504
<i>Rácz Lajos</i> : Montesquieu utazása Magyarországon	168
— — Claparède Sándor	45
<i>Szabó Péter</i> : Bolyai Farkas törekvései az erdési pályára	490
<i>Tagányi Károly</i> : Jelentés a Gorove-pályázatról	327
<i>Téglás Gábor</i> : Becebal végső menedékhelye s a Traianus-oszlop	519
<i>Thüring Gusztáv</i> : Jelentés a Körösy-pályázatról	326
<i>Tolnai Vilmos</i> : Jelentés a Nagyjutalomról	303
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Egy XVI. századbeli nyomtatványtöredék	153
— — Symphonia Hungarorum	639
<i>Tuzson János</i> : Jelentés a Lévy-pályázatról	361
<i>Váczy János</i> : Kazinczy Ferencz fordításai	5
— — Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy	89
— — Jelentés a gr. Teleki-pályázatról	211
<i>Vargha Gyula</i> : Költemények	487
<i>Vikár Béla</i> : Jelentés a Buljovszky-jutalomról	309
— — Ének a hét égi fényhez	435
<i>Viszota Gyula</i> : Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései	108
<i>Voinovich Géza</i> : Jelentés az 1913. évi Vojnits-jutalomról	106
— — Görgey Arthur mint író	205
<i>Zemplén Győző</i> : Jelentés a Rózsay-pályázatról	357

II. Jelentés a pályázatokról.

Bajza József életrajza (<i>Badics Ferencz</i>)	307
Bulyovszky-jutalom (<i>Vikár Béla</i>)	309
Farkas-Raskó-pályázat (<i>Horváth Cyrill</i>)	217
Gorove-pályázat (<i>Tagányi Károly</i>)	327
Gróf Karátsonyi-jutalomról (<i>Bánóczi József</i>)	430
Az 1913. Kóczán-jutalom (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	97
Az 1914. Kóczán-jutalom (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	665
Körösy-pályázat (<i>Thüring Gusztáv</i> és <i>Vargha Gyula</i>)	326
Lévy-jutalom (<i>Földes Béla</i> és <i>György Endre</i>)	322
Lévy-pályázat (<i>Tuzson János</i>)	361
Lukács Krisztina-pályázat (<i>Csánki Dezső</i> , <i>Karácsonyi János</i>)	325
Nádasdy-pályázat (<i>Hegedüs István</i>)	314
Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom (<i>Tolnai Vilmos</i>)	303

	Oldal
Ormódy Amélie-jutalom (<i>Ferenczi Zoltán</i>)	310
Rózsay-pályázat (<i>Zemplén Győző</i>)	357
Sámuel-díj (<i>Melich János</i>)	313
Schreiber-Kautz-pályázat (<i>Bernát István és Matlekovits Sándor</i>)	352
Szilágyi István-jutalom (<i>Áldásy Antal</i>)	318
Gróf Teleki-pályázat (<i>Váczy János</i>)	211
Tomory-pályázat (<i>Fejér Lipót</i>)	362
Ullmann-pályázat (<i>Földes Béla és Jankovich Béla</i>)	320
Az 1913. évi Vojnits-jutalom (<i>Voinovich Géza</i>)	106
Wodianer-jutalmak (<i>Heinrich Gusztáv</i>)	221

III. Akadémiai ügyek.

A M. Tud. Akadémia belső tagjai 1914 január 1-én	1
<i>Berzeviczy Albert</i> : Elnöki megnyitó beszéd	389
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Főtitkári jelentés	396
Jelentés az Akadémia munkásságáról 1913-ban :	
I. Ülések	261
II. Állandó bizottságok	264
III. Az 1913-ik évben eldöntött pályázatok	280
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1913-ban	281
V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével meg- jelent munkák és folyóiratok	284
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják	285
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek	290
VIII. A M. Tud. Akadémia könyvtára	295
IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1913-ban	299
X. A M. Tud. Akadémia halottjai 1913/14-ben	302
Jelentés a pályázatok eldöntéséről	303
Jelentés a választásokról	364
Jegyzőkönyvek :	
I. osztály	142, 182, 244, 246, 460, 534, 698, 704
II. osztály	142, 183, 245, 380, 469, 533, 659, 698, 705
III. osztály	146, 183, 245, 380, 533, 659, 700, 705
Összes ülés 146, 184, 246, 247, 381, 470, 534, 657, 660, 702, 706	
Igazgató-Tanács	142, 185, 468, 607, 700
LXXIV. nagygyűlés	461, 466
Könyvkiadó-Bizottsági Ülés	471
Rendkívüli nagygyűlés	699
Keleti Bizottság. Előzetes jelentés	127
Körlevél a M. Tud. Akadémia tagjaihoz	540
A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei	365

	Oldal
A M. Tud. Akadémia LXXIV. közlése	389, 477
A M. Tud. Akadémia könyvtárának szaporodása 1913-ban . .	59
— — 1914-ben	675
A M. Tud. Akadémia pénztári számadása 1913-ról és költségve- tése 1914-re.	187
Pályázási szabályok	379
A Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának ügyrende . .	124

IV. Folyóiratok szemléje.

Budapesti Szemle	79, 131, 525, 600, 644, 691
Egyetemes Philologiai Közlöny	79, 134, 236, 454, 526, 646, 691
Irodalomtörténeti Közlemények	178, 238, 456, 652
Közgazdasági Szemle	82, 136, 178, 241, 458, 531, 603, 654
Történeti Szemle	240, 694

V. Nekrologok és kisebb közlések.

<i>Alexander Bernát</i> beszéde Medveczky Frigyes ravatalánál . .	609
A Magyar Római Történeti Intézet bizottságának ügyrendje. .	124
<i>Éber László</i> l. t. beszéde báró Nyáry Jenő t. t. ravatalánál .	608
Erzsébet királyné-emlék leleplezése	670
<i>Harsányi István</i> : A Kazinczy-bibliographiához	235
<i>Harsányi Pál</i> : Beszéde Réthy László l. t. ravatalánál . . .	707
Kazinczy Ferencz †	672
Keleti Bizottság. Előzetes jelentés	127
<i>Ortvay Tivadar</i> : Hampel József	91
<i>Preisz Hugó</i> : Búcsúztató Udránszky László l. t. ravatalánál .	387
<i>Rácz Lajos</i> : Claparède Sándor	45
<i>Rados Gusztáv</i> r. t. beszéde Wartha Vincze r. és ig. t. ravatalánál	538
Gróf Széchenyi István Naplói	129
Újabb Bolyai-iratok az Akadémia könyvtárában	673

TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.

A conventbiztos, FARKAS PÁL-tól, Vojnits-jutalmat nyer 107.
 Adat az izomtonus ismeretéhez. TANGL FERENCZ-től. *183.
 Adria (Magyar) Egyesület beadványa motoros hajó ügyében *701.
 Agyvélői akaratlagos pálya etc. SCHAFER KÁROLY-tól *700.
 Alaki szép hatásának magyarázata MITROVIC GYULA-tól *531, 568.
 I. Albert, monacói fejedelem k. taggá választása *466, *467.
 ÁLDÁSY ANTAL jelentése a Szilágyi István-jutalomról 318, *463.
 — Zrinyi-bizottsági tag 703.
 ALEXANDER BERNÁT beszéde Medveczky Frigyes ravatalánál 609.
 Algebrai egyenletek elméletéhez *660.
 Államrendőrség házber-ügye *468.
 Államsegély utalványozása *185.
 Alzheimer-féle betegséghez adatok *760.
 Ambrus Zoltán helyett Teleki-Bizottságba VÁCZY JÁNOS küldetik ki *117.
 ANDRÁSSY DÉNES gróf hagyománya *186.
 Gr. Andrássy Dénes-alap kamata a III. osztályé *114.
 Andrássy György alap befizetése *701.
 ANGVAL DÁVID felszólal a Szekfü-ügyben *248.
 — Zrinyi-bizottsági tag *703.
 — Bródy-bíró *706.
 ANGVAL PÁL a II. osztály jegyzőkönyvét vezető *659, *699.
 APPONYI ALBERT gróf felszólal a Szekfü-ügyben *248, *381.
 Aramgörbe alakjának befolyása a csendes kistülések kémiai hatására LECHNER GEDON-tól *534.
 ASBÓTH OSKÁR a Balkáni Bizottság tagja *465.
 — Sámuel-díj-bíró *703.
 Atalány fejében mely intézetek kapják kiadványainkat 285.
 Átöröklődő idegbajok korszerűtani jellemzése SCHAEFFER KÁROLY-tól *534.
 „Az ellenfelek” Kőczán-jutalmat nyer 105.
 Aurora-plakett *184.

β Lyrae, μ Aquitae és δ Cephei fényváltozása, TERKÁN LAJOSTól 380.
 BADICS FERENCZ: Jelentés a Bajza József-eletrajzról 307.
 — jelentése az Ipolyi-jutalomról *462.
 — nagyjutalmi bizottsági tag *703.
 BAJZA JÓZSEF Ipolyi-jutalmat nyer 309, *462.
 Bajza József-eletrajzról jelentés 307.
 BALÁZS SÁNDOR 1913. Kőczán-jutalmat nyer 105.
 — 1914. Kőczán-jutalmat nyer 702.
 Balkán-félszigeti nyelvek szótáira pályázat *465.
 Balkán-félsziget egyetemes leírására pályázat *465.
 Balkáni Bizottság tagjai *465.
 BALLAGI ALADÁR felszólalása a Vojnits-jutalomról *146.
 — A szántúzott Rákóczi 412, *469.
 — felszólalása a Szekfü-ügyben *248, *382, *170.
 BALLAGI GEZA: A XIX. századnak névtelen vagy álneves pamphletjei segélye *111.
 BALOGH ARTHUR: A jogállam *112.
 — Constant Benjámint *705.
 BÁNÓCZI JÓZSEF Karátsonyi-bíró *217.
 — Jelentés a Karátsonyi-jutalomról 130.
 BARABÁS SAMU: Két hamis Frangepán-oklevél (Székfoglaló) *380.
 Baradla-barlang felásatása *382.
 — kutatására segély *219.
 BÁRÁNY AGOSTON élete *215.
 BAYER JÓZSEF nagyjutalmi bizottsági tag *703.
 Beatrix-Okmánytár, BERZEVICZY ALBERT-től *83.
 BEKE MAXÓ: Vizsgálatok az analitikai függvények elmélete köréből *660.
 — előterjeszti Pólya György értekezését *660.
 — széklet foglal *660.
 — l. taggá választatása *466, *467.
 BEKEFI REMIG Ipolyi-pályázaton (1901) nyert megbízásáról lemond *702.
 Belső tagok 1914. január 1-én 1.
 BENCSÜR GYULA az Erzsébet királyné-emlékmű szakértője *143.

- BROTHY ZSOLT Erzsébet királyné-emlékmű szakértője *143.
 — Fabriczy-bizottsági tag *703.
 — a Bródy-Bírálbizottság tagja *166.
 — Péczely-bíráló *703.
- BERCZELLER LÁSZLÓ: Diifusia a felszínbe *183.
- BERCZIK ÁRPÁD emlékbeszéde Podmaniczky Frigyesről *146.
 — Kőczán-bíráló *536.
 — Karátsonyi-bíráló *247.
- Bérház lakásaira vonatkozó egyezség a Rendőrséggel *113.
- BERNÁT ISTVÁN: Schreiber-Kautz-pályázatról jelentés 352.
 — a népesedés problémája *245.
 — Ulster *533.
 — a Vojnits-jutalomról *146.
- BERZEVICZY ALBERT: Elnöki megnyitó beszéd 389.
 — a R. Magyar Történeti Intézetről *474.
 — elnöki megnyitója a Pulszky-emléknapon *660.
 — javaslata Fabriczy Kornél magyar kiadása ügyében *658.
 — elnöki megnyitó beszéde a nyári szünet után *657.
 — emlékbeszéd Fabriczy Kornél felett *657.
 — a nemzetközi Shakespeare-Bizottságba kiküldeték *537.
 — megemlékezése Kemény Zsigmond-ról *474.
 — beszéde a Könyvkiadó-Bizottság ülésében *172.
 — felszólalása a Szekfü-ügyben *381.
 — részvétnyilvántatása Udánszky családhoz *249, *382.
 — bemutatja a Beatrix királyné életére vonatkozó okmánytárt *183.
 — javaslata egy catalogue raisonné ügyében az Akadémia műtárgyaitól *168.
 — a Teleki József-emlék-ülésem *246.
- Bézsán-jutalomra pályázat *462.
- Bizottságok (állandó) 1913-ban 261.
- Biztos egyensúly potenciál nélkül *705.
- Biztosítása a palotának *701.
- BODNÁR JÁNOS és DORY GÉZA: a burgonya amyláza etc. *534.
- BOGDÁNFY ÖDÖN: A vízi erő cz. műve segélyezése *144.
- Bolyai Farkas törekvései az erdészeti pályára *470, 490.
- Bolyai-iratok az Akadémia könyvtárában 673.
- Borneo egy új Schizaea-járól etc. RICHTER ALADÁR-tól *534.
- Borovszky Samu emlékezete, KARÁCSONYI JÁNOS-tól *381.
- BORÚTH ANDOR festi Csáky A. gr. arczképét *143.
- Böckh János emlékezete, SCHAFARZIK X. FERENCZ-től *184.
- Böhm-Bawersgk Eugen halála *658.
- Bölcs Leó taktikájának hitelessége etc. DARKÓ JENŐ-től 533, *460.
- Bródy-jutalom bírálói *166, *706.
- Budapest tanácsa átír jeles férfiak új sirba helyezése ügyében *384.
- Budapesti Szemle 1913. szept. 79, okt. 131, nov. 132, decz. 133, 1911 jan. 525, febr. 526. márcz. 600, ápr. 602, május 602, jún. 644, júl. 645, aug. 646, szept. 691.
- BUDAY LÁSZLÓ 1. taggá választatása *165, *467.
 — a Statisztikai Hivatal vezetője *658.
- BUGARSZKY ISTVÁN előterjeszti Manthner Nándor értekezését *183.
- Bulyovszky-jutalomról jelentés 309, *461.
- Burgonyagyümölcs amyláza, DORY GÉZA-tól *471.
- Büik László-pályázat meddő *165.
 — díjra pályázat *462.
- Catalogue raisonné-ra vonatkozó javaslat az Akadémia műtárgyaitól *468, *702.
- CHRISTE OSZKÁR: Erzherzog Karl von Österreich cz. könyv ajándékozása *383.
- Claparède Sándor, RÁCZ L.-tól 45.
- Classica Philologiai Bizottság az Egyetemes Philologiai Közlöny segélyezésének átvételét kéri *144.
- CONCHA Győző ig. taggá választatása *477.
 — beszéde Ballagi: „A száműzött Rákóczi“ cz. felolvasása után *469.
 — a Vojnits-jutalomról *146.
- Constant Benjámin BALOGH ARTÚR-tól *705.
- CSÁKY ALBIN gr. arczképe *143.
- CSÁNKI DEZSŐ: Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról 325.
 — a Balkáni Bizottság tagja *465.
- CSÁSZÁR ELEMÉR Vojnits-bizottsági tag (1914) *147.
 — bemutatja Mitrovics Gynula értekezését *534.
 — Karátsonyi-bíráló *247.
 — Teleki-jeligés leveleket elhamvasztja *247.
 — Emlékbeszéd Tóth K. fölött *706.
- K. Csoma Sándor életéhez levéltári kutatások 157, 224, 438.
- DARÁNYI IGNÁCZ távirata *184.
- DARKÓ JENŐ: Bölc Leó Taktikájának hitelessége etc. *460, 553.
- DÁVID LAJOS: Az elliptikus modulus függvények independens elmélete *146.
- Decebal végső menedékhelye etc. TÉGLÁS GÁBOR-tól 519, *183.
- DÉCHY MÓR a Balkáni Bizottság tagja *465.

DESSEWFFY AURÉL gr. kéziratokat adományoz *5. 6. *701.
 DESSEWFFY EMIL gr. hagyatékából kéziratok *536. *701.
 DEZSŐ JÓZSEF Teleki-bíráó *246.
 Diffúzió a felszínbe, BERCCZELLER LÁSZLÓ-tól *183.
 Diósgyőri kalessztról, FRANZENAU ÁGOSTON-tól *183.
 DIVÁLD KORNÉL felkératik az akadémiai műtárgyak szakszerű leírására *468.
 — Fabriczy-bizottsági tag *703.
 — felkératik működésekről kalauz készítésére *702.
 DIVEKI ADORJÁN ösztöndíjra ajánlása *174.
 DOBY GÉZA: A burgonyagumó amyláza *171.
 DOBY GÉZA és BODNÁR JÁNOS: a burgonya amyláza etc. *534.
 Dóra-jutalomra pályázat *163.
 ÉBER LÁSZLÓ I. taggá választása *165, *167.
 — Újonnan felfedezett falfestmények Almakeréken 662. *659.
 — Fabriczy-bizottsági tag *703.
 — felolvassa Nagy G. értekezését *660.
 — beszéde báró Nyáry Jenő ravatalánál 6. 8.
 — b. Nyáry Jenő felett emlékbeszéd tartására felkératik *706.
 ECKHART FERENCZ: Hiteles helyeink eredete és jelentősége 41.
 — ösztöndíjra ajánlása *474.
 Edl-Holczer-alapítvány ügyében kérdés a bpesti, kolozsvári egyetemhez s József-műegyetemhez *147.
 Edl-Holczer-alapítvány ügyrendi szabályzata *535.
 Egy XVI. századbeli nyomtatványtörődék TRÓCSÁNYI ZOLTÁN-tól 153, *245.
 Egyén és társadalom *705.
 Egyetemes Philologiai Közlöny segélyét az Akadémia utalványozza *141.
 Egyetemes Philologiai Közlöny 1913 nov. 79, decz 134, 1914 jan. 237, febr. 454, márcz. 526, ápr. 529, máj. 691, jún.—júl. 616, okt.—nov. 618.
 Egyetemi hallgatók jutalma 363, *165.
 Egység a m. kir. Rendőrséggel lakásügyben *143.
 Elnökség nyilatkozata Székfü Gy. A száműzött Rákóczi ügyében *248.
 Előmunkálat 27 holdrészet etc. Albódnának meghatározásához *705.
 Első Magyar Általános Biztosító Társaság jutalma *163.
 Emlékbeszéd Podmaniczky Frigyes felett BERCCZIK Á.-tól *146.
 — Borovszky Samu felett KARÁCSONYI JÁNOS-tól *381.
 — Böckh János felett SCHAFARZIK FERENCZ-től *184.

Emlékbeszéd Fabriczy Kornél felett BERZEVICZY ALBERT-től *657.
 — Korányi Frigyes felett JENDRASSIK ERNŐ-től *702.
 — Tóth Kálmán felett CSÁSZÁR ELEMER-től *706.
 Ének a hét égfényhez. VIKÁR BÉLA fordítása *244, 435.
 ENGLER ADOLF k. taggá választása *466, *167.
 ENTZ GÉZA, id. bemutatja Szüts Andor értekezését *245.
 EÖTVÖS LORÁND báró az Akadémia számadásainak felülvizsgálója *185.
 — bemutatja Oltay Károly értekezését *380.
 Eötvös Loránd b.-nak köszönet a számadások felülvizsgálásáért *468.
 Erdélyi János levelei Toldy Ferenczhez, közli HELLEBRANT Á. 575.
 ERMANN ADOLF k. taggá választása *465, *167.
 Erzsébet királyné-emlékmű szakértői *143.
 — leleplezése *670. *701.
 ESTERHÁZY MIKLÓS herczeg igazgatótanács tagjává választatik. *143.
 — köszönete *184.

Fabriczy-Bizottság tagjai *703.
 FABRICZY KORNÉL kisebb dolgozatainak kiadása *658.
 Fabriczy Kornélné elhunyt *185.
 Fabriczy Sámuel-alap A, B része egyessített *185.
 — alap értékpapirjai *185.
 Farnetszet, 3 XVI. századbeli fametszet örök letét a Szépművészeti Múzeumban *143.
 FARKAS GYULA r. taggá választása 466, *167.
 — Biztos egvensúly potenciál nélkül *705.
 — Bolyai-ereklyéket ajándékoz *703.
 FARKAS PÁL: A conventbiztos Vojnits-jutalmat nyer 107, *147.
 Farkas-Raskó-jutalomra pályázat *462.
 — pályázatról jelentés 217, *247.
 FEJÉR LIPÓT: Konjugált trigonometrikus sorokról *146.
 — előterjeszti Pólya György értekezését *380.
 — bizonyos, a Fourier- és Laplace-féle sorokkal értelmezett középgeómetrikról etc. *146.
 FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN ügyészi jelentése *469.
 FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ a II. osztály titkárává választatik *699, *701.
 Felelet a Száműzött Rákóczi dolgában SZEKFI GYULÁ-tól *251.
 FERENCZI ZOLTÁN jelentése az Ormódy Amélie-jutalomról 310, *461.
 — nagyjutalmi bizottsági tag *703.
 — Kemény Zsigmond emléke *474. 541.

FERENCZI ZOLTÁN, a Bródy-Birálóbizottság tagja *466.

— a Vojnits-jutalomról *146.

— Vojnits-Bizottságtagja (1914) *147.

FINÁCZY ERNŐ r. taggá választatása *165, *167.

Flór Gyula-emlékalapítvány kamatai *463.

FOGEL JÓZSEF ösztöndíjra ajánlása *171.

Folyóiratok, — segélyezett 281.

Forster-Scitovszky-alap kamatai *164.

FORSTER GYULA báró Erzsébet királyné-emlékmű szakértője *143.

— Fabriczy-bizottsági tag *703.

— gondnoki és széplalmi számadások felülvizsgálója *185.

— bárónak számadások felülvizsgálásért köszönet *468.

— a Pénzügyi Bizottság tagja *701.

Forster János-jutalomra pályázat *464.

FÖLDES BÉLA jelentése az Ullmann-pályázatról 320, *463.

— jelentése a Lévy-pályázatról 322, *463.

Főtitkári jelentés 396.

FRANKÓI VILMOS: Mátyás király törekvései a német császári trónra 489.

— levele a németújhegyi Mátyás-szobor ügyében *383.

— vallás- és közokt. minister köszönete a Római M. Tört. Int. részére adott segélyért *249.

— vallás- és közoktatástügyi minister levele Róm. Tört. Int. ügyében *382.

Frangepán-oklevelek Barabás Samutól *381.

FRANZENAU ÁGOSTON: A diósgyőri kállessztről *183.

FRÉY ERNŐ: Kórszövetetani és klinikai adatok az Alzheimer-féle betegséghez *700.

Friedreich István özvegye visszavonja néhai férje pályaművét *659.

Frigyes főherczeg főudvarmesteri hivatala könyvadománya *383.

FRÖHLICH LUDOR előterjeszti Rybár István értekezését *380, *660.

— előterjeszti Sütök József értekezését *660.

— a budapesti kir. Tudomány-Egyetem ünnepélyes közülésén az Akadémia képviselőjében *476.

— Rauscher Alajos temetésén az Akadémia képviselőjében *537.

Függővonal deviatója etc. OLTAY KÁROLY részéről *381.

FÜLÖP LAJOS könyvjutalmát nyer 363, *165.

GAAL JENŐ a Balkáni Bizottság tagja *465.

— Bródy-bíráló *706.

GALGÓCZY KÁROLY t. taggá választatása *466, *467.

GEÖCZE ZOÁRD a Tomory-pályázaton megbízást nyer 363, *164.

GEREVICH TIBOR ösztöndíjra ajánlása 474.

GIÉSSWEIN SÁNDOR l. taggá választatása *465, *467.

— Egyén és társadalom *705.

GOLDZIEHER IGNÁCZ a Balkáni Bizottság tagja *465.

— Zrínyi-bizottsági tag. *703.

GOMBOCZ ZOLTÁN Marczibányi-jutalmát nyer 306, *461.

Gondnoki számadások felülvizsgálásáról jelentés *468.

Gorove-jutalomra pályázat *464.

— pályázatról jelentés 327.

— díj nem adatik ki *463.

Görgei Arthur mint író VOINOVICH GÉZÁ-tól *183, 205.

Görgey István hagyományából 400 k. befolyt *185.

GYENES LÁSZLÓ Teleki-bíráló *246.

GYOMLAY GYULA jelzés levelek elhervasztója *248.

GYÖRGY ENDRE jelentése a Lévy-jutalomról 322.

HAAR ALFRED: Egy orthogonális függvényrendszeréről *146.

Hadikölcsön jegyzés 200,000 K *700.

Hadbavonultak családjainak segélye *698, 658.

Hadtörténelmi Bizottság indítványa Thurzó Kálmán ügyében *147.

Halál könyve MELICH-tól 156.

Halottak 1913/14-ben 302.

Hampel József, ORTVAY TIVADAR-tól 91.

Hang- és alaktani magyarázatok MELICH JÁNOS-tól *244.

HANTOS ELEMÉR Lévy-díjat nyer *463.

HARASZTI GYULA: Molière és elődei 149, *183.

HARSÁNYI ISTVÁN: Kisebb közlemény 235.

HARSÁNYI PÁL Réthy László ravatalánál 707.

Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes kiadványok hivatalból küldetnek 290.

HEDRY ALADÁR közjegyző befizeti a Görgey-féle 4000 k. r. *185.

HEGEDŰS ISTVÁN jelentést tesz a Nádasdy-jutalomról 318, *461.

— A magyarországi latin „coelestis lyra” 18.

HEINLEIN ISTVÁN szolgálati jeleje *701.

HEINRICH GUSZTÁV Kóczán-bíráló *536.

— javaslata az Ügyrend 51. §-ának módosításáról *473.

— Főtitkári jelentés 396.

— felszólalása a Szekfü-ügyben *249.

— Vojnits-bírálóbizottsági tag, *147.

— felolvassa Voinovich G. jelentését a Vojnits-jutalomról *146.

- HEINRICH GUSZTÁV, Jelentés a Wodianer-jutalmakról 221.
 — Péczely-bíráló *708.
 — bemutatja Trócsányi Zoltán értekezését *245.
 — Jelentés az 1913. Kóczán-jutalomról 97.
 — Jelentés az 1911. Kóczán-jutalomról 665, *702.
 — Teleki-bíráló *246.
 — felszólalása a Szekfü-ügyben *382.
 — Egy kis jubileum 661.
 HELLEBRANT ÁRPÁD: Erdélyi János levelei Toldy Ferenczhez 375.
 — Szüligeti levelei Toldy Ferenczhez 630.
 Henszlmann Imre és Erdélyi János aesthetikája JÁNOSI BÉLA-tól *246. 613.
 HERCZEG FERENCZ t. taggá választása 465, *467.
 — Jókai Mór emléke 477.
 HEVEST JÓZSEF ajándéka a Mikszáth-szoba számára *250.
 Hiteles helyeink eredete és jelentősége ECKHART FERENCZ-től 41.
 Hivatalból mely intézetek kapják kiadványainkat 290.
 HODINKA ANTAL bemutatja Barabás Samu értekezését *380.
 — Balkáni Bizottság tagja *465.
 HOLLO BARNABÁS egy szivart adományoz a Mikszáth-szoba számára *386.
 — Erzsébet királyné emlékműve 670, *143.
 — beadványa király és királyné szobraik ügyében *701.
 HOLLOS LÁSZLÓ írói tiszteletdíját visszaküldte *536.
 Holzmann Károlyné levele Pákh Albert új sírba-helyezése ügyében *386.
 HORN EMIL k. taggá választása *465, *467.
 HORVÁTH CYRILL jelentése a Farkas-Raskó-pályázatról 217, *247.
 — nagyjutalmi bizottsági tag *708.
 HORVÁTH GÉZA a Balkáni Bizottság tagja *465.
 Hőgyes Endre-utczáról indítvány *659.
 Igazgató-Tanács új tagjai *143, *467.
 Igazgató-Tanács ülései 1913-ban, 278.
 IOSVAY LAJOS előterjeszti Szathmáry László értekezését *470.
 — előterjeszti Konek Frigyes és Pacsú Jenő értekezését *470.
 — előterjeszti Konek Frigyes és Mitterhauser Rikárd értekezését *471.
 Ipolyi-jutalomra pályázat *461.
 Ipolyi-díj Bajza Józsefnek kintalványoztatik *462.
 Irodaigazgatóvá TRÓCSÁNYI ZOLTÁN nevezetik ki *144, *147.
 Irodalmi munkásság ügyében körlevél *658.
 Irodalomtörténeti Közlemények 1913.
 IV. f. 178, 1911. I. f. 238, II. f. 456, III. f. 652.
 JAKAB ÖDÖN Ormódy Amélie-jutalmat nyer 312, *461.
 JANKOVICH BÉLA: Jelentés az Ullmann-pályázatról 321, *463.
 JÁNOSI BÉLA Karátsonyi-bíráló *247.
 — Henszlmann és Erdélyi János aesthetikai emlélete *246, 613.
 — nagyjutalmi bizottsági tag *708.
 Jegyzőkönyve a Könyvkiadó-Bizottság ülésének *471.
 Jegyzőkönyvek: 142, 182, 244, 246, 380, 460, 533, 657. 698.
 Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1913-ban 261.
 — „Bajza József életrajzá”-ról 307, *462.
 — a Bulyovszky-jutalomról 309, *461.
 — az egyetemi hallgatók jutalmáról 363, *465.
 — a Farkas-Raskó-Pályázatról 217, *247 főtitkári 396.
 — a Gorove-pályázatról 327, *463.
 — az Ipolyi-pályázatról 307, *462.
 — a gróf Karátsonyi-jutalomról 430, *247.
 — a Körösy-pályázatról 326, *463.
 — a természettudományi Léway-pályázatról 361, *464.
 — a nemzetgazdasági Léway-jutalomról 322, *463.
 — a Lukács Krisztina-pályázatról 325, *463.
 — a Nádasdy-pályázatról 314, *461.
 — a nagyjutalomról és a Marczibányi-mellékjutalomról 303, *461.
 — a Rózsay József-pályázatról 357.
 — az Ormódy Amélie-jutalomról 310, *461.
 — a pályázatok eldöntéséről 303, *461.
 — a Sámuel-díjról 313, *462.
 — a Schreiber Kautz-pályázatról 352, *463.
 — Szilágyi István jutalomról 318, *463.
 — a Tomory-pályázatról 362, *464.
 — az Ullmann-pályázatról, Földes Béla és Jankovich Béla 320, *463.
 — a Wodianer-jutalmakról 221, *382.
 JENDRASSIK ERNŐ: b. Korányi Frigyes emlékezete *702.
 Jogállam, BALOGH A.-tól *142.
 Jókai Mór emléke, HERCZEG FERENCZ-től 477.
 JÓNÁS KÁROLY irodaigazgatói teendőkéért 2000 K-t kap *144.
 József főherczeg üdvözlése *700, *702.
 Jutalomtétélei, a M. Tud. Akadémia — 365.
 Jutalomtétélek újra hirdettetnek *465.
 Kalauz az Akadémia mükincséről *702.
 KARÁCSONYI JÁNOS: Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról 325.
 — Borovszky Samu emlékezete *381.

- Karátsonyi-jutalomról jelentés *247, 480.
 KÁRFFY ÖDÖN: Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez 157, 224, 438.
 Kassai székesegyház főoltárképeinek festője, MIHALIK JÓZSEF-től 624, *659.
 Katona Lajos özvegye kézirati ajándéka *703.
 Katonai legénységi könyvtár-bizottság *658.
 Kazinczy Ferencz fordításai Váczy János-tól 5.
 Kazinczy Ferencz unokájának halála 672, *706.
 KÉGL SÁNDOR a Balkáni Bizottság tagja *465.
 — A régi török költők és Ahmed pasa 550, *534.
 Keleti Bizottság. Előzetes jelentés 127.
 Kemény Zsigmond emléke, FERENCZI ZOLTÁN-tól *474, 541.
 Kemény Zsigmondról BERZEVICZY ALBERT megemlékezése *474.
 KERÉKES GYÖRGY Schreiber-Kautz-díjat nyer 337, *463.
 Kérelmek a háborúval kapcsolatos célokra *608.
 KERTÉSZ KÁLMÁN: A magyarországi Dorylaidák rendszeres áttekintése *381.
 Kettős integrálok variálása etc. *725.
 Kettős törés teljes visszaverődésének abszolút fázisváltozásai *660.
 Kiadványaink átalány-előfizetői 285.
 Kőczán-jutalomról jelentés (1913) HEINRICH GUSTÁV-tól 97. l. — (1914). 665.
 — jutalomra pályázat *462.
 — pályázatra érkezett szűnművek *536.
 — jutalmat „Az ellenfelek” nyeri el. Szerzője BALÁZS SÁNDOR 105.
 — jutalmat 1914-ben a „Poéta,” nyeri el. Szerzője Balázs Sándor 663, *702.
 — pályázatra kiküldött bírálók *536.
 KOLOZSVÁRI ALADÁR Nádasy-jutalmat nyer *461.
 KOMÁROMY ANDRÁS: levéltári kutatásokra megkapja a Flór-alap kamatát *463.
 — Zrínyi-bizottsági tag *703.
 KONEK FRIGYES és MITTERHAUSER RIKÁRD: Néhány új naphtylpyrazolon *471.
 KONEK FRIGYES és PACSÜT JENŐ: A paracumarsav és vanilinsav néhány új származéka *470.
 KONKOLY-THÉGE MIKLÓS előterjeszti Terkán Lajos értekezését *380.
 — az 1913. f. üstökös és az 1914. b. üstökös spektrumának vizsgálata *705.
 — és TERKÁN LAJOS: Előmunkálat 27 holdrészt és 30 közet Albédójának meghatározásához *705.
 Korányi Frigyes báró felett emlékbeszéd *702.
 KOSTYÁN FERENCZ hagyománya *186.
 Költemények, VARGHA GYULÁ-tól 487.
 Költségvetés előterjesztése *185.
 Költségvetés 1914-re 187, *184.
 Költségvetésben az osztályok az egyes tételeket összegek nélkül írják elő 184.
 KÖNIG DÉNES pályázik a Tomory-díjra 362, *464.
 — Vonalrendszernek és determinánsok *700.
 Könyvkiadásunkban megjelent folyóiratok és művek *148, *250, *387, *476, *537, *704.
 Könyvkiadások 1913-ban 281.
 Könyvkiadó-Bizottság kiadványai 1914-ben *473.
 Könyvkiadó-Bizottságjegyzőkönyve 471.
 Könyvtárszaporodás 1913-ban 59. 1914-ben 675.
 Könyvtár számára ajándékok *148, *250, *476, *537.
 Könyvtár 1913-ban 295.
 Könyvtár, három XV. századi farnetsetet örök letétül átad a Szépművészeti múzeumnak *143.
 Körlevél tagválasztás ügyében *147.
 Körlevél a tagokhoz cím. lakás és irodalmi munkásság ügyében 540.
 Körösy-pályázatról jelentés 326.
 Körösy-pályadíj nem adatik ki *463.
 Közgazdasági Szemle 1913 júl.-aug. 82, szept. 86, okt. 136, nov. 137, decz. 179, 1914 jan. 241, febr. 458, márcz. 531, ápr. 603, máj. 605, jún. 654.
 Közülés 389, 477.
 KRÄUTER FERENCZ dicséretet nyer 314, *462.
 KUNOS IGNÁC a Balkáni Bizottság tagja *465.
 Kuun Géza gróf arcképe a Történeti Képcsarnoknak ajándékoztatik *184.
 KUZSINSZKY BÁLINT fölkéretik emlékbeszéd tartására Perrot György fölött *706.
 KÜRSCHÁK JÓZSEF r. taggá választatása *466, *467.
 — A kettős integrálok variálása etc. *705.
 — ismerteti Stäckel Pál munkáját *705.
 LECHNER GEDEON: Az áramgörbe alakjának befolyása a csendes kisülések kémiai hatására *534.
 — Muraközy-Rózsay-díjat nyer 360, *464.
 „Litterae diversorum Turcarum ad Emericum Thököly” Pannonhalmáról kölcsön kérik *147.
 Lévy-jutalomról jelentés 322.
 — díjat HANTOS ELEMÉR nyeri el *463.
 — jutalomra pályázat *464.
 — pályázaton VARGA KÁLMÁN megbízást nyer 361.
 — pályázatról jelentés 361.
 Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez KÁRFFY ÖDÖN-től 157, 224, 438.

- LÓCZY LAJOS a Balkáni Bizottság tagja *465.
- LÖRÉNTHEY IMRE előterjeszti Vadász M. Elemér értekezését 471.
- jeligés levelek elhamvasztója *248.
- LUKÁCS Krisztina-pályázatról jelentés 325.
- jutalomra VOLF GYÖRGY műve javasoltatik *461.
- pályázaton OSLAY FERENCZ megbízást nyer 326, *463.
- jutalomra pályázat 464.
- pályázat meddő *465.
- LUMBRICUS idegrendszerének finomabb szerkezetéről, SZÜTS A.-tól *245.
- MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR bemutatja Doby Géza és Bodnár János értekezését *534.
- előterjeszti Doby Géza értekezését *471.
- Magyar fauna ázsiai eredetének újabb bizonyítéka, MÉHELY LAJOS-tól *534.
- Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató osztályának kérése *249, *382.
- Magyar Könyvkereskedők Egyletének beadványa Petrik könyvészete ügyében *144.
- Magyarország mediterrán tüskebőrűi, VADÁSZ M. ELEMÉR-től *471.
- Magyarországi Dorylaidák rendszeres áttekintése, KERTÉSZ KÁLMÁN-tól *380.
- Magyarországi latin „coelestis lyra“ HEGEDI'S ISTVÁN-tól 19.
- MAHLER EDE jeligés levelek elhamvasztója *702.
- MARZALI HENRIK: Vitam et sanguinem *142.
- Pulszky Ferencz a tudományban és a közéletben *660.
- Marczibányi-mellékjuttalmat GOMBOCZ ZOLTÁN nyeri el *461.
- mellékjuttalomról jelentés 303.
- mellékjuttalomra pályázat *462.
- jutalomra pályázat *462.
- MARKOVICS FRANJO halála *658.
- MARKUSOVSKY LAJOS arcképére indítvány *184, *466.
- MATLEKOVITS SÁNDOR: Schreiber-Kautz-pályázatról jelentés 352.
- a Balkáni Bizottság tagja *465.
- Mátyás-szobor (Németújhely) ügyében felterjesztés a Honvédelmi Miniszterhez *175.
- Mátyás király törekvései a német trónra, FRANKÓI VILMOS-tól 489.
- MAUTHNER NÁNDOR: A pyrogollol-carbonsav depszidjeinek synthesise *183.
- Meddő pályázatok *465.
- MEDVECKZY FRIGYES elhunyt *658.
- ravatalánál ALEXANDER BERNÁT beszéde 609.
- fölött emlékbeszéde tartására PAULER ÁKOS kéri fel. *706.
- Meghívók *148, *184, *250, *386, *476, *537, *659.
- MÉHELY LAJOS: A magyar fauna ázsiai eredetének újabb bizonyítéka *534.
- MELICH JÁNOS jelentése a Sámuel-díjról 313, *462.
- A magyar nyelv ó-francia jövevényszavai *698.
- Sámuel-díj-bíráló *703.
- a Balkáni Bizottság tagja *465.
- Hang- és alaktani magyarázatok *244.
- MELIUS: Halál könyve 156.
- Mérnök- és Építész-Egylet segélyt kér Bogdánffy Ödön A vízi erő cz. munkájára *144.
- MESZÁROS FETENCZ nyugalombavonulása *469.
- Michelson-féle kísérlet elméleti következményei *660.
- MIHALIK JÓZSEF: A kassai székesegyház főoltárképeinek festője 624, *659.
- MIKSZÁTH ALBERT rézkarcot küld a Mikszáth-szoba számára *250.
- Mikszáth-szoba számára VIKÁR BÉLA Mikszáth-szobrot ajándékoz *147
- HEVEST JÓZSEF ajándéka *250.
- HOLLO B. ajándéka *386
- MITROVICS GYULA-nak felolvasási engedély adatik *475.
- MITROVICS GYULA: Az alaki szép hatásának magyarázata etc. *534, 568.
- MITTERHAUSER RIKÁRD és KONEK FRIGYES: Néhány új naphtylhyrazolon *471.
- Molière és elődei, HARASZTI GYULA-tól 149, *183.
- Montesquieu utazása Magyarországon, RÁCZ LAJOS-tól 168.
- Munkák és folyóiratok, — segélyezett 281.
- Nádasdy-pályázatról jelentés 314.
- jutalom TAR LAJOS és KOLOZSVÁRI ALADÁR között megosztatik *461.
- NAGY GÉZA: Pulszky Ferencz régészeti működése *660.
- Nagygyűlés napirendje *382.
- Nagygyűlés napirendjének szétküldése *249.
- Nagyjuttalmi Bizottság tagjai (1915-ben) *703.
- Nagyjuttalomról jelentés 303, *461.
- Nagyjuttalomra pályázat *462.
- Nagyjuttalmat SZILY KÁLMÁN nyeri el *461.
- NÉGYESSY LÁSZLÓ: Gróf Zrinyi Miklós a költő *243.
- indítványa Zrinyi M. születésének háromszázados évfordulója megünneplése tárgyában *247, *174.
- Néhány új naphtylhyrazolon *471.
- NEMESKAY ISTVÁN Wodiáner-juttalmat nyer *249, *382.

NÉMETHY GÉZA : Új commentar Ovidius pontusi leveleihez 208, *246.
 — jelíges levelek ellamvasztója *465.
 Nepesedés problémája, BERNÁT ISTVÁN-tól *245.
 Néprajzi Társaság, Magyar, kéri az ülés-termet *184.
 NYÁRY JENŐ báró elhunyna *658.
 — ravatalánál ÉBER LÁSZLÓ beszéde 608.
 — feletti emlékbeszéd tartására ÉBER LÁSZLÓ kéri föl. *706.

Ó-francia jövevényszavak a magyar nyelvben, MELICH JÁNOS-tól *698.
 OLTAY KÁROLY : A függővonal deviatiója etc. *389.
 Oltványi-jutalomra pályázat *464.
 — pályázat meddő *165.
 Ormódy Annelie-jutalmat JAKAB ÖDÖN kapja 312, *461.
 — jutalomról jelentés 310.
 ORTVAY TIVADAR : Hampel József 91.
 OSLAY FERENCZ megbízást nyer a „Középkori Szlavónia története“ megírására 326, *463.
 Oszály II. tiktári állása *659.
 Oszály, harmadik megkapja Vályi-alap kamatait *143
 — adóssága a gr. Andrássy Dénes alapítványából fizetett ki *144.
 Oszálytitkárrá a II. osztályban FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ választatik *699,
 Ovidius Pontusi Leveleihez új commentar, NÉMETHY GÉZA-tól 208.
 Összes ülés zárt *184.
 Összes ülések 1913-ban 273.

PACSI JENŐ és KONEK FRIGYES : A paracumarsav és vanillinsav néhány új származéka *470.
 PÁKH ALBERT újrateremtése *386.
 Palaeolith ember, PLATZ BONIFÁCZ-tól *380, 504.
 Palota biztosítása *468.
 Pályázati szabályok 379.
 Pályázatok eldöntése 281, 303.
 Pályázatok határidejének elhalasztása *658.
 Pamphletjei a XIX. századnak BALLAGI GÉZA-tól *144.
 Pannonhalmi apátságtól török kéziratot kértünk kölcsön *147.
 Paracumarsav és vanillinsav néhány új származéka *470.
 PASTEINER GYULA nagyjutalmi bizottsági tag *703.
 PATTHY KÁROLY felajánlja könyvtárát a Róm. M. Tört. Int.-nek *468, *476.
 PAUER IMRE t. taggá választása *465, *467.
 — osztálytitkárságról lemondása *701.
 Péczely-Bizottság tagjai *703.
 Péczely-jutalomra regénypályázat *462.

Péczely történeti pályázat *464.
 PEKÁR GYULA Karátsonyi-bíráló *247.
 PELZ Béla könyvjutalmat nyer 363, *465.
 Pénztár állása 1913-ban 299.
 Pénztári számadás 1913-ról 187.
 Pénzügyi bizottságba b. FORSTER GYULA megválasztatik *701.
 PERRIER EDMOND k. taggá választatása *466, *467.
 PERROT GYÖRGY elhunyna *658.
 — fölött emlékbeszéd tartására KUZSINSZKY BÁLINT kéri föl *706.
 Petrik-féle könyvészet segélyezése 5000 K *144.
 PETZ GEDEON Sámuel-díjbíráló *703.
 Phenanthren új, kétmolekulás származékáról, SZATHMÁRY LÁSZLÓ-tól *170.
 PLATZ BONIFÁCZ : A palaeolith ember *380, 504.
 PLÓSZ SÁNDOR ügyészi számadás felülvizsgálója *185, *468.
 — felszólalása a Szekfi-ügyben *249.
 Podmaniczky Frigyesről emlékbeszéd BERCEK Á.-tól *146.
 POGÁNY Béla és ZEMPLÉN Győző : Vizsgálatok a folyadékok belső súrlódásáról *245.
 PÓLYA György : Positiv quadratikuss alakokról *380.
 — Az algebrai egyenletek elméletéhez *660.
 POSCH JENŐ lélektanának segélyezése *144.
 PREISZ HUGÓ Udránszky L. ravatalánál *249, *382, *387.
 Pulszky Ferencz-emlékinnepe tárgysora *658.
 — a tudományban és a közéletben, MARCZALI HENRIK-től *660.
 Pulszky Ferencz régészeti működése, NAGY GÉZA-tól *660.
 — archaeologiai könyvtárának visszakérése *145, *147.
 — 1874 decz. 22-iki levele 144, *145.
 Pyrogollol-carbonsav dehidrideinek synthetise, MAUTHNER NÁNDOR-tól *183.

Rabindranath költeményeiből *534.
 RÁCZ LAJOS : Montesquieu utazása Magyarországon 168.
 — Claparède Sándor 45.
 RADOS GUSZTÁV : A három test problémájának Sundmanntól eredő megoldása *146.
 — előterjeszti Haar Alfréd értekezését *146.
 — előterjeszti Szűcs Adolf értekezését *660.
 — előterjeszti Dávid Lajos értekezését *146.
 — előterjeszti König Dénes értekezését *700.
 — beszéde Wartha Vincze ravatalánál 538.

RAUSCHER ALAJOS elhunyt *537.
 RAYLEIGH lord k. taggá választása *166, *467.
 Régi török költők és Ahmed pasa KÉGL. SÁNDOR-tól *534, 550.
 Reményi József-féle Aurora-plakette *184.
 Részvénytulajánítás a trónörökös-pár elhunytá alkalmából *658, 700.
 RÉTHY LÁSZLÓ elhunyt *706.
 RÉVAI MÓR ajándéka a Mikszáth-szoba számára *184.
 RICHTER ALADÁR: Borneo egy új Schizaea-járól etc. *534.
 RIEDL FRIGYES lemond a Könyvkiadó-Vállalat előadói tisztségéről *471.
 — felszólalása a Szekfü-ügyben *249.
 ROHONYI HUGÓ: Vizsgálatok az élettani elektromos áramok keletkezéséről. Előterjeszti Tangl Ferencz *183.
 Római M. Tört. Intézet részére PATHY KÁROLY könyvadománya *468.
 — Intézetről Elnök Úr jelentése *471.
 — ösztöndíjsai *474.
 — nek PATHY KÁROLY könyvajándéka *476.
 — Bizottságának ügyrende 121.
 RÓNA ERZSÉBET: Az urán átalakulásairól *245.
 Rózsay-díj LECHNER GEDEON-nak kiutalványoztatik 360, *164.
 — pályázatról jelentés 357.
 — jutalomra pályázat *461.
 Rozsnyói arzenopirit etc. ZIMÁNYI KÁROLY-tól *534.
 Röck Szilárd-alap kamatai *462.
 — pályázat módj *165.
 Rusztavelli eposzából részlet *244, 435.
 RYBÁR ISTVÁN: Vizsgálatok a fény-visszaverődésről *380.
 — a kettős törés teljes visszaverődésének abszolút fázisváltásai *660.

Sámuel-Bizottság tagjai *703.
 Sámuel-díjra pályázat *462.
 — díjat THINEMANN TIVADAR nyeri el, megdicsértetnek KRÜTER FERENCZ.
 SARKADI NAGY JÁNOS és SIMONFI JÁNOS dolgozatai 314, *462.
 — díjról jelentés 313.
 SARKADI NAGY JÁNOS dicséretet nyer 314, *462.
 SCHAFARZIK X. FERENCZ: Bückh János emlékezete *184.
 — előterjeszti Vendl Aladár értekezését *146.
 — a Balkáni Bizottság tagja *465.
 SCHAEFFER KÁROLY I. taggá választása *466, *467.
 — székét foglal *531.
 — Az átöröklődő idegbajok kórszövet tani jellemzése *534.
 — előterjeszti Frey Ernő értekezését *700.
 — Az agyvelői akaratlagos pálya *700.

Schreiber-Kautz-pályázatról jelentés 352.
 — jutalmat KERÉKES GYÖRGY nyeri el 357, *463.
 SEBESTYÉN GYULA felszólalása a Szekfü-ügyben *248.
 Segélyezett munkák és folyóiratok 281.
 SIMÉNFIALY SZABOLCS Wodianer-jutalmat nyer *249, *382.
 SIMONFI JÁNOS dicséretet nyer 314, *462.
 SIMONYI ZSIGMOND a Budenz-emléktábla leleplezésén az Akadémia képviselőjében *537.
 — A szövegkritika módszeréhez *698.
 — Sámuel-bíráll *703.
 SOMLÓ SÁNDOR Teleki-jutalmat nyer *247.
 STÄCKEL PÁL műve Bolyairól *705.
 SUESS EDE halála *536.
 SUGÁR K. MÁRTON orvos indítványa *659.
 SUTÁK JÓZSEF: A Michelson-féle kísérlet elméleti következményei *660.
 Symphonia Hungarorum TRÓCSÁNYI ZOLTÁN-tól 639.
 SZABÓ LAJOS, SÁRÓI b. tag elhunyt *703.
 SZABÓ PÉTER: Bolyai Farkas törekvései az erdési pályára *470, 490.
 — özvegye Bolyai-iratokat ajándékoz *701.
 Számadások felülvizsgálói *185.
 Száműzött Rákóczi dolgában Szekfü felelete *251.
 — ügyében elnökség nyilatkozata *248.
 Száműzött Rákóczi BALLAGI ALADÁR-tól 412.
 SZARVASSY IMRE előterjeszti Lechner Gedeon értekezését *534.
 SZATMÁRY LÁSZLÓ: A pheranthren új, két molekulás származékáról *470.
 Szavazás a Szekfü-ügyben *249.
 SZÉCHENYI BÉLA gróf az Akadémia számadásainak felülvizsgálója *185.
 — grófnak számadások felülvizsgálásáért köszönet *468.
 SZÉCHENYI ISTVÁN gróf napló 129.
 — életrajza, pályaművi visszavonása *659.
 — Naplóinak sajtó alá rendezésével Vízota Gyula bizatik meg. 130.
 SZÉKELY ISTVÁN a class.-philologiai bizottság segédtagja *475.
 Székfoglalók:
 BALOGH ARTHUR *142.
 BARABÁS SAMU *380.
 BEKE MANÓ *660.
 DARKÓ JENŐ *460.
 GIESSWEIN SÁNDOR *705.
 FARKAS GYULA 705.
 KERTÉSZ KÁLMÁN *380.
 KÉRSCHÁK JÓZSEF *705.
 SCHAEFFER KÁROLY *534.
 SZINYEI FERENCZ *704.
 SZEKFC GYULA: Száműzött Rákóczi-ja ügyében tiltakozások *386, *476.

SZEKFI GYULA: Felelet a száműzött Rákóczi dolgában *251.
 — „A száműzött Rákóczi“ ügyében elnökség nyilatkozata *248.
 — Száműzött Rákóczi-ja ügyében vita *249, *381.
 — Száműzött Rákóczi vitában részt vesznek: Ballagi A., gróf Apponyi A., Sebestyén Gy., Angyal D., Plósz S., Riedl F., Heinrich G. *248—249.
 — műve ügyében gróf Apponyi Albert felszólalása *381, *382.
 — elnök úr felszólalása *381.
 — főtitkár felszólalása *382.
 — Ballagi Aladár felszólalása *382.
 SZEMZŐ LÁSZLÓ hagyatéka *186.
 SZENDREI JÁNOS a katonai legénységi könyvtár jury-tagja *658.
 SZENTKLÁRAY JENŐ: Debreczeni Bárány Agoston élete *245.
 Széjhalmi számadások feltülvizsgálásáról jelentés *468.
 Szépművészeti Múzeumnak örök letétül 3 darab XVI. századbeli fametszet *143.
 Sziglieti levelei Toldy Ferenczhez 630.
 Szilágyi István jutalomról jelentés 318.
 jutalmat Wertheimer Ede nyeri el 319, *463.
 SZILÁSI KLÁRA könyvjutalmat nyer 363. *465.
 SZILY KÁLMÁN nagyjutalmat nyer *461.
 — bemutatja Szabó Péter értekezését 490.
 — jelentése Pulszky Ferencz könyvei ügyében *144.
 — az Ügyrend 54. §-ának módosításáról *473.
 — nagyjutalmat nyer 306.
 — előterjeszti Szabó Péter értekezését *170.
 — jelentése Bolyai-ereklyék ajándékozásáról *703.
 — jelentése Bolyai-iratok ajándékozásáról *704.
 SZINYEI FERENCZ I. taggá választása *465, *467.
 — székét foglal *704.
 — Jósika leírásai és korrajza *704.
 SZINYEI JÓZSEF a Budenz-emléktábla leplezésén az Akadémia képviselőtében *537.
 — Sámuel-díjbíráló *703.
 — Zrínyi-Bizottsági tag *703.
 Szolgák kérvénye *186.
 Szőnyi Pál-alapítvány ügyrendi szabályzata *535.
 Szövegkritika módszeréhez, SIMONYI ZSIGMOND-tól *698.
 Sztrokay-jutalomra pályázat *464.
 SZÜCS ADOLF: A variáció-számítás alaptételeinek új beh bizonyítása *660.
 SZÜTS ANDOR: A Lumbrius idegrendszerének finomabb szerkezetéről *245.

TAGÁNYI KÁROLY: Jelentés a Gorove-pályázatról 327, *463.
 Tagválasztás ügyében körlevél *117.
 TANGI FERENCZ: Adat az izomtonus ismeretéhez *183.
 — előterjeszti Rohonyi Hugó értekezését *183.
 — bemutatja Bereczeller László értekezését *183.
 — Thermo-elektromos kalorimeter kis állatok számára *380.
 TAR LAJOS Nádasdy-jutalmat nyer *461.
 TÉGLÁS GÁBOR: Decebalus kiostromoltatásának színhelye *183.
 — Decebal végső menedékhelye etc. 519.
 Teleki-Bizottság tagjai *246.
 — jutalom nyertese SOMLÓ SÁNDOR *217.
 — pályázatról jelentés 211, *246.
 — Bizottságba AMURUS ZOLTÁN helyett VÁCZY JÁNOS küldetik ki *147.
 — jutalomra pályázat *462.
 — jeligés levelek elhamvasztása *217.
 — József emlékére ülés *246.
 — jutalom elhalasztására kérelem *706.
 TERÉNY GÁBOR beadványa XVI. századi fametszeteink ügyében *143.
 TERKÁN LAJOS: ♀ Lyrae, ♂ Aquilae és ♀ Cephei fényváltozása *380.
 — I. Konkoly-Thege M.-nál.
 THALLÓCZY LAJOS a Balkáni Bizottság tagja *465.
 — Gróf Andrássy Dénesné emlékmű leplezési ünnepén az Akadémia képviselőtében *659.
 Thermo-elektromos kalorimeter kis állatok számára, TANGI FERENCZ-től *380.
 P. THEWREWK EMIL Teleki-bíráló *246.
 THIENEMANN TIVADAR Sámuel-díjat nyer 314, *462.
 THIRRING GUSZTÁV jelentése a Köröspályázatról *463.
 — jeligés levelek elhamvasztója *465.
 — Jelentés a Köröspályázatról 326.
 Thurzó Kálmán ügyében felterjesztés a Honvéd.-Ministeriumhoz *147.
 Tiltakozások Szekfi Rákóczi-könyve ügyében *386, *476.
 TOLNAI VILMOS: Bírálati jelentés a nagyjutalomról és Marczibányi mellékjutalomról 303, *461.
 — Teleki-jeligés leveleket elhamvasztja *247.
 Tomory-pályázaton GRÖCZE ZOÁRD megbízást nyer 363, *464.
 — pályázatról jelentés 362.
 Történeti Szemle 1914. I. f. 210. II. 694. III. 695. IV. 697.
 Traianus-oszlop képei 519.
 TRÓCSÁNYI DEZSŐ könyvjutalmat nyer 363, *465.
 — ZOLTÁN irodaigazgatóvá nevezetik ki *141, *147.

- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: XVI. századi ismeretlen nyomtatvány 153. *245.
 — Symphonia Hungarorum 639.
 TURÁNI Társaság évi segélyt kér *144.
 Turáni társaság beadványa rokon fajú hadifoglvaik tárgyában *706.
 TUZSON JÁNOS: Jelentés a Léway-pályázatról 361.
 — a Balkáni Bizottság tagja *465.
- UDRÁNSZKY LÁSZLÓ elhunyt *249, *382.
 — ravatalánál búcsúztató 387.
 — LÁSZLÓNÉ köszönete a kifejezett részvételért *476.
 Újonnan felfedezett falfestmények Alma-keréken, EBER LÁSZLÓ-tól *659.
 ULLMANN-díj nem adatik ki *463.
 — pályázatról jelentés 320.
 Ulster, BERNÁT ISTVÁN-tól *533.
 Urán átalakulásairól, RÓNA ERZSÉBET-től *245.
 Űgyészi jelentés *469.
 — számadások felülvizsgálásáról jelentés *468.
 Ügyrend 54. §-ának módosítása *473.
 Ügyrendje, a Római M. Tört. Int. Biz.-nak 121.
 Ügyrendi szabályzat Edl-Holczer-alapítványról *535.
 — Szőnyi Pál-alapítványról *535.
 Ülések 1913-ban 261.
 Üléssor 1915-ben *706.
 Ünneptélyes közlülés programja *461.
 Üstökös, 1913 f. és 1914 b. spektrumának vizsgálata *700.
- VÁCZY JÁNOS: Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy 89, *142.
 — előterjeszti a Teleki-pályázatról jelentését *246.
 — Teleki-bíráló *147, *246.
 — jelentés a Teleki-pályázatról 211.
 — Kazinczy Ferenc fordításai 5.
 VADÁSZ M. ELEMÉR: Magyarország mediterrán tüskébörői *471.
 VADONA JÁNOS könyvajánlata *476.
 Vallás- és közokt. minster levele Fraknói Vilmoshoz *382.
 — köszönete Fraknói Vilmoshoz *249.
 — utalványozza az államsegély első felét *185.
 — megküldi az Aurora-plakettet *184.
 — köszönete gróf Kun Géza arczképeért *181.
 Vályi Gyula-alapítvány kamatait a III. osztály kapja *143.
 VÁRADY ZSIGMOND hagyatéka *186.
 VARGA KÁLMÁN a Léway-pályázaton megbízást nyer 361.
 VARGHA GYULA: Költemények 487.
 — Jelentés a Körösy-pályázatról 326.
 Variáció-számitás alapítételeinek új bizonyítása *661.
- VENDL ALADÁR: A velencei hegység geológiai és petrographiai viszonyai *146.
 VERESS IGNÁZ elhunyt *706.
 Vigyázó-díjra pályázat *462.
 VIKÁR BELA: Enek a hét égi fényhez 485. 244.
 — Ajándéka a Mikszáth-szoba számára *147.
 — Jelentés a Bulovovszky-jutalomról 309.
 — Jeligés levelek elhamvasztója *702.
 — Rabindranath költeményeiből *531.
 VISZOTA GYULA Kőcán-bíráló *536.
 — megbíztatik gr. Széchenyi István naplóinak kiadásával 130.
 — Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései 108.
 Visszahatás 1790 után és Kazinczy, VÁCZY J.-tól 89.
 Vita a Szekfü: Száműzött Rákóczi ügyében *249, *381.
 Vitam et sanguinem. MARCZALI HENRIK-től *142.
 Vizsgálatok a fényvisszaverődésről RYBÁR ISTVÁN-tól *380.
 — az élelteni elektromos áramok keletkezéséről ROHOZYI HUGÓ-tól *183.
 — a folyadékok belső surlódásáról *245.
- VOJNOVICH GÉZA: Görgei Arthur mint író *183, 205.
 — jelentése a Vojnits-jutalomról 106, *146.
 — Péczely-bíráló *703.
 Vojnits-Bizottság tagjai 1914-ben *147.
 — jutalom (1913) bíráló HEINRICH GUSZTÁV, CSÁSZÁR ELEMÉR, VOJNOVICH GÉZA *147.
 — díj nyertese FARKAS PÁL 106, *146.
 — jutalomra pályázat *462.
- VOLF György műve a Lukács Krisztina-jutalomra előterjesztetik *461.
 — összegyűjtött munkáinak jutalma *468.
 Vonalrendszerek és determinánsok. KÖNIG DÉNES-től *700.
 Vöröskereszt-Egyesület javára 10,000 K. adomány *608.
 Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései, VISZOTA Gy.-tól 108.
 Vöröskereszt-Egyetnek 10,000 K. segély *658.
- WARTHÁ VINCZE elhunyt *658.
 — ravatalánál RADOS GUSZTÁV beszéde 538.
 WEKERLE SÁNDOR igazgató-tanács tagjává választatik *113, *184.
 WERTHEIMER EDE Szilágyi István-jutalmat nyer 319, *463.
 WIKLUND KÁROLY k. taggá választása *465, *467.
 WODIANER ALBERT báró hagyománya *186. befizetése *701.

Wodianer-jutalmak odaítélése *382.

— jutalmakat SIMÉNFAI SZABOLCS és NEMECSKAY ISTVÁN nyerik el *249.

— jutalmakról jelentés 221.

Zárszámadás 1913-ra *184.

ZEEMANN PÉTER k. taggá választása *466, *467.

ZEMPLÉN Győző bemutatja Róna Erzsébet értekezését *245.

— és POGÁNY BÉLA: Vizsgálatok a folyadékok belső surlódásáról *245.

ZEMPLÉN Győző jelentése a Muraközi Rózsay-pályázatról 357.

— jelentés a Rózsay-pályázatról *464. ZIMÁNYI KÁROLY: A rozsnói arzenopyrit és bournonit *534.

ZOLTÁN VILMOS Rabindranath-fordításai *534.

Zrinyi-Bizottság tagjai *703.

— ünnepségekre NÉGYESY LÁSZLÓ indítványa *474.

— Miklós a költő, NÉGYESY LÁSZLÓ-tól *247.

— epos kéziratának lefényképezése *469.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI
HEINRICH GUSZTÁV.

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XXV. KÖTET.

1914. Január 15.

1. FÜZET.

A Magyar Tudományos Akadémia belső tagjai 1914 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.
Plósz Sándor ig. és t. t., másodelnök.
Heinrich Gusztáv r. t., főtitkár.

Igazgató-tanács:

Az Igazgató-Tanács választottjai:

Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Apponyi Sándor t. t.
Semsey Andor t. t.
Vaszary Kolos Ferencz.
Széll Kálmán.
Szögyény-Marich László.
József főherczeg.
Gr. Apponyi Albert t. t.
9. B. Hornig Károly.

Az Akadémia választottjai:

Gr. Széchenyi Béla t. t.
Szily Kálmán r. t.
Fraknói Vilmos t. t.
Beöthy Zsolt r. t.
Wlassics Gyula r. t.
B. Forster Gyula t. t.
Pauer Imre r. t.
B. Eötvös Lóránd r. t.
Entz Géza r. t.
Goldziher Ignác r. t.
11. Gr. Andrássy Gyula r. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác r. t.

Osztálytitkár: ifj. Szinnyi József r. t.

Tiszteleti tagok:

Gr. Apponyi Sándor ig. t.
Ponori Thewrewk Emil.
Lévay József.
Rákosi Jenő.
Benczúr Gyula.
Baksay Sándor.
7. Gr. Zichy Géza.

Nyelvtudományi alosztály:*Rendes tagok:*

Goldziher Ignác.
 Símonyi Zsigmond.
 Ifj. Szinnyi József.
 Pecz Vilmos.
 Asbóth Oszkár.
 Hegedűs István.
 Munkácsi Bernát.
 8. Némethy Géza.

Levelező tagok:

Bánóczy József.
 Lehr Albert.
 Csengeri János.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 Vári Rezső.
 Pápay József.
 Tolnai Vilmos.
 Bleier Jakab.
 Láng Nándor.
 Vikár Béla.
 Bódiss Jusztn.
 Schmidt József.
 20. Darkó Jenő.

B) Széptudományi alosztály:*Rendes tagok:*

Szilády Áron.
 Beöthy Zsolt ig. t.
 Heinrich Gusztáv, főtitkár.
 Berezik Árpád.
 Pasteiner Gyula.
 Badics Ferencz.
 Herczeg Ferencz.
 8. Bayer József.

Levelező tagok:

Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Riedl Frigyes.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Haraszi Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 Dézsi Lajos.
 Szaboleska Mihály.
 Váczy János.
 Császár Elemér.
 Voinovich Géza.
 Gárdonyi Géza.
 Pekár Gyula.
 Divald Kornél.
 Ambrus Zoltán.
 Horváth Cyrill.
 19. Viszóta Gyula.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya.

Osztályelnök: Concha Győző r. t.

Osztálytitkár: Pauer Imre ig. és r. t.

Tiszteleti tagok:

B. Nyáry Jenő.
 Gr. Apponyi Albert ig. t.
 Darányi Ignác.
 B. Forster Gyula ig. t.

Plósz Sándor ig. t.
 Berzeviczy Albert ig. t., elnök.
 Fraknói Vilmos ig. t.
 8. Gr. Tisza István.

A) Bölcs. és társad. alosztály.

Rendes tagok :

Pauer Imre ig. t.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 B. Láng Lajos.
 Concha Győző.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 Gr. Andrássy Gyula.
 Vargha Gyula.
 Gaal Jenő.
 Matlekovicz Sándor.
 Balogh Jenő.

12. Medveczky Frigyes.

Levelező tagok.

György Endre.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Kolosvári Sándor.
 Farkas Lajos.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Grosschmid Béni.
 Reiner János.
 Thirring Gusztáv.
 Kunz Jenő.
 Ferdinándy Géza.
 Magyary Géza.
 Balogh Artúr.
 Bernát István.
 Finkey Ferencz.
 Polner Ödön.
 Platz Bonifác.
 Angyal Pál.
 Prohászka Ottokár.
 Réz Mihály.
 Pauler Ákos.
 Jankovich Béla.

27. Schneller István.

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok :

Károlyi Árpád.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Csánki Dezső.
 Karácsonyi János.
 Ballagi Aladár.
 Ortvay Tivadar.
 Békefi Remig.
 Szádeczky Lajos.

11. Márki Sándor.

Levelező tagok :

Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Bunyitay Vince.
 Téglás Gábor.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Tagányi Károly.
 Csoma József.
 Fináczy Ernő.
 Wertheimer Ede.
 Nagy Géza.
 Angyal Dávid.
 Kollányi Ferencz.
 Szendrei János.
 Erdélyi László.
 Sebestyén Gyula.
 Mihalik József.
 Takáts Sándor.
 Kuzsinszky Bálint.
 Áldásy Antal.
 Szeremlei Samu.
 Mahler Ede.
 Hornyánszky Gyula.
 Sörös Pongrácz.
 Barabás Samu.
 Hodinka Antal.

29. Gr. Teleki Pál.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.*Osztályelnök:* Entz Géza ig. és r. t.*Osztálytitkár:* Fröhlich Izidor r. t.*Tiszteleti tagok:*

Gr. Széchenyi Béla ig. t.

Gr. Teleki Samu.

Semsey Andor ig. t.

Lenard Fülöp.

Konkoly-Thege Miklós.

7. Rónai Horváth Jenő.

B. Podmaniczky Géza.

A) Math. és phys. alosztály.**B) Természettudományi alosztály.***Rendes tagok:**Rendes tagok:*

Szily Kálmán ig. t., főkönyvtárnok.

Krenner József.

B. Eötvös Loránd ig. t.

Entz Géza ig. t.

Wartha Vince.

Horváth Géza.

Fröhlich Izidor.

Koch Antal.

Schuller Alajos.

Klein Gyula.

Kherndl Antal.

Lóczy Lajos.

Réthy Mór.

Lenhossék Mihály.

Hosvay Lajos.

Generich Antal.

Rados Gusztáv.

Mágócsy-Dietz Sándor.

10. Kövesligethy Radó.

Tangl Ferencz.

Méhely Lajos.

12. Daday Jenő.

*Levelező tagok:**Levelező tagok:*

Schulhof Lipót.

Galgóczy Károly.

Balló Mátyás.

Bedő Albert.

Fabinyi Rezső.

Mocsáry Sándor.

Zipernovszky Károly.

Inkey Béla.

Kosutány Tamás.

Paszlavszy József.

Hankó Vilmos.

Bókay Árpád.

Schulek Frigyes.

Franzenau Ágoston.

Kürschák József.

Ónodi Adolf.

Winkler Lajos.

Kétly Károly.

Farkas Gyula.

Apáthy István.

Tötössy Béla.

Jendrássik Ernő.

Bugarszky István.

Istvánffy Gyula.

Hoor-Tempis Mór.

Schafarzik Ferencz.

Schlesinger Lajos.

Rätz István.

Bodola Lajos.

Hollós László.

Buchböck Gusztáv.

Zimányi Károly.

Klupathy Jenő.
 Tangl Károly.
 Wittmann Ferencz.
 Zemplén Győző.
 Fejér Lipót.
 Szarvasy Imre.
 B. Harkányi Béla.
 Bánki Donát.
 25. Rejtő Sándor.

Lőrenthey Imre.
 Udránszky László.
 Tuzson János.
 Déchy Mór.
 Ifj. Entz Géza.
 Hutyra Ferencz.
 Fekete Lajos.
 Kertész Kálmán.
 Richter Aladár.
 Preisz Hugó.
 Buday Kálmán.
 28. Mauritz Béla.

Kazinczy Ferencz fordításai.

Összeállította Váczy János 1. tag.

Az itt következő lajstromot az eredeti művek íróinak névsora szerint abc-rendben állítottam össze és pedig minden fordításnál előbb a nyomtatásban megjelent kiadást vagy kiadásokat említem s utána teszem a kézirati maradványokat. Ha pedig az eredeti mű szerzőjét nem ismerem, vagy több szerzőtől származik, a magyar fordítás czíme szerint osztom a megállapított abc-rendbe.

A mennyire lehet, minden fordítás czímét az eredeti helyesírás szerint közlöm.

A nyomtatásban megjelent vagy kéziratban levő fordításokon kívül felsorolom Kazinczy lappangó fordított munkáit is, a melyekről vagy maga, vagy mások említést tesznek. Azonban e jegyzék viszonylag sem teljes. Például a *Siegwart* (*Szegvári*) fordítását nem vettem föl, mert Kazinczy sokszor mondja, hogy elégette, s eddig semmi adat nincs rá, hogy e fordítás bár csak töredékben is megvolna.

Azon verses fordításait, a melyek részint a *Poétai berek*-ben jelentek meg, részint később, mint p. o. Horatius néhány epistoláját, leveleiben elszórtan közli, szintén nem vettem föl e jegyzékbe, mert — úgy vélem — e kisebb verses fordításokat az eredeti verses művek csoportjába sorozza a meginduló akadémiai nagy kiadás. Ellenben a nagyobb műveknek, mint például a *Hamlet*, *Messias*, *Ilias*, *Georgicon* vagy a *Megszabadított Jeruzsálem* töredékes verses fordításait is beleiktattam a jegyzékbe, mivel ezek az illető művek prózai fordításai mellett foglalhatnak helyet a végleges kiadásban. Viszont azon rövid prózai fordításait is ide soroztam, a melyeknek eredetije verses alakú.

Ha a Kazinczy-bizottság véleménye ettől eltérő lenne, a beosztáson könnyen segíthetni.

1. A' *vándorlók*. Tótból fordítva. Ér-Semlyén, 23. Xbr. 1803. Paraszt leányok dala a' legsiralmasabb tót melódia szerint, mellyet a' Keletsényi fogadóban Aug. 16. 1794. hallék. 144—147. lap. (A *Szemeretár* I. köt.)

2. Albrecht: *A rétkesek*. (Alle strafbahr.) A Nemzeti Színház könyvtárában volt. Ez idő szerint lappang. Kétséges, hogy nincs-e itt tévedés, mert Kazinczy ezt soha nem említi, Toldy F. sem ismeri. (L. Bayer József: *A magyar drámairodalom története*, II. köt. 413. lap.)

3. *Bácsmegyei újszövegek össze-szedett levelei. Költött történet*. Kassán, Ellinger János József, Ts. K. privil. Könyvnyomtatónál. (1789) Név. n.

Bácsmegyeinek gyötrelmei. Kazinczy Ferencz' Munkái. Szép literatúra. Kilenczedik kötet. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814.

Ugyanez az *Olcsó Könyvtár* 60. sz. füzeté. Kiadja s bevezetéssel és jegyzetekkel ellátja Heinrich Gusztáv.

4. (Besseney György): *Az Amerikai Podotz és Kazimir' keresztyén vallásra-való meg-térése*. Németből magyarra fordítottatott Kazinczy Ferencz által. Kassán, Landerer Mihály' betűlivel 1776. Kis 8-r. 18 számozatlan levél és 47 lap.

A mű édesanyjának van ajánlva.

5. *Boufflers' Levelei a' Schweitzből*. (Bevezetés. Első Levél. Octób. 4d. Második Lev. Octób. 9d. Harm. Lev. Octób. 26d. Negy. Lev. k. n. Ötödik Lev. Deczemb. 10d. Hatodik Lev. k. n. Hetedik Lev. k. n. Nyolcz. Lev. k. n.) (Hebe 1824. évf. 203—224. lap.)

Ugyanez kéziratban, a melyre Kazinczy a következő jegyzetet írja: „Megjelent Hébében, 1824. És a' szerint kell lenyomatni, nem a' hogy itt áll.“ 1—23 lap. (M. Tud. Akadémia könyvtára: *M. Irod.* 4-r. 49. sz. köt.)

Boufflers' Levelei a' Schweitzből. Eredeti kézirat, 233—252 lap. A kötet főcíme: *Marmontel' válogatott Regéji, Boufflersnek Levelével Anyjához és La-Rochefoucauldnek Maximájával*. (U. o. *M. Irod. Régi és újabb írók művei* 4-r. 11. sz.)

6. *Bourbon cardinal', toledói érsek' nevezetes beszéde, VII. Ferdinánd királyhoz*, midőn ez Franciaországi fogságából Napoleon Császár alatt, kiszabadulván, 1814. május 2-dikán a' thronusra fellépett. Históriai magyarázatokkal 1—5 lap. Másolat. (M. Tud. Akad. könyvtár: *M. Irod.* 4-r. 14. sz. köt.)

7. (Brydone): *Az Etna*. A 3. sz. alatt idézett 9 kötetes kiadás IX. kötetében.

Ugyanez eredeti kéziratban: *Az Etna. Brydon' [!] Utazásaiból*. 14 lap. (Akad. könyvt.: *M. Irod. Ivr.* 1. sz. köt.)

Brydon Urnak utazása az Etna hegyre. 1770-ben. Wieland

Allerley. 1774. pag. 197—210. „Fordítottatott Okt. 1793“. Eredeti kézirat, 10 lap. (A sárospataki főiskola könyvtárában : 1127. sz.)

8. Cicero : Kazinczy' Előbeszéde az általa fordított Sallustius-hoz. A' Cicero' első *Catilinariájának első fejezetével*. Kassán, Nyomtatta Werfer Károly 1824. 8-r. 10, 1 lap.

M. T. Ciceróból *Beszédek, Levelek és Scipio' álma*. Fordította Kazinczy Ferencz. Budán, A' Magyar Kir. Egyetem' Betűivel. MDCCCXXVII. *Római Classicusok Magyar fordításokban*. Kiadja a' Magyar Tudós Társaság. Második kötet.

9. Denis : A' *Menydörgés*; — *Gibraltár*.

E fordításairól mint kész művekről emlékezik több helytt; (L. *Levelezése* III. köt. 305. 357. 434. l. lappang.)

10. Eberhard : *Hálai Prof. Eberhárd Úr a' fejér-asszony kísértet eredete felől*. Berlin. Monatschrift. 1783. p. 5. — *Gedike Úrnak toldalékja a' fejér-asszony kísértet felől*. Eredeti kézirat. 14 lap. (A sárospataki főiskola könyvtárában : 1127. sz.)

11. Fenelon : *Telemaque*.

Kazinczy a Kis Jánoshoz 1819 febr. 16-án intézett levelében írja : „Belé fogtam a' Fenelon' *Telemachjába*, nem hogy egészen lefordítsam, hanem hogy egy két könyvvel éreztessenem, mennyire ment Nyelvünk a' Haller' ideje olta.“ (*Levelezése*, XVI. köt. 299. l. Jelenleg semmi töredéke nem ismeretes.)

12. Frigyes (Nagy —) : *Azon Okokról, a' mellyek szerint új törvényeket szabni, vagy a' régieket el-törteni kellek?* A' II-dik Friedrich Prussziai király Írásai közzül. — *Folytatása a' Prussz. Király Elmékedéseinek a' törvényszabásról*. (*Orpheus* II. köt. 41—67 és 312—354. l.)

13. Genlis (Mad. de —) : *A' két palacz*; — *Hágár a pusztában*.

Kazinczy a Dessewffy Józsefhez 1815 márcz. 30. intézett levelében írja : „Mad. de Genlisből két darabot fordítottam leányaimnak : *Hágár a' pusztában* és a' *Két Palacz*.“ (Lev. XII. köt. 470. l. Lappang.)

14. (Gessner) : *Idylliumok. Három könyvben*. Gessner' *Idylliumi*. Fordította Kazinczy Ferentz. Kassán, Fűskúti Landerer Mihály' költ-ségével és betűivel. 1788. Kis 8-r, 12 számozatl. lev., 280 lap.

Gessner *Salamon' Munkáji*. A 3. szám alatt idézett 9 kötetes kiadás II. és III. kötete. 1815. A II. kötet : *Íbel' halála*. Öt énekben. — *Szemira és Szemin*. Töredék. — *Daphnisz*. Három könyvben. — *Első hajós*. Két könyvben. — A III. kötet : *Idyllek*. Három könyvben. — *Evander*. — *Eraszt*.

Az éjtszaka. Gessnerből. (*Magyar Museum*, 1788. I. köt. 30—37. l.)

Szemira és Szemin. Gessner Salamon Úrnak Írásaiból. (*Orpheus* I. köt. 283—290. l.)

Gessnernek Idylljei. Fordítottam 1802-ben én Kazinczy Ferencz Ér-Semlyéntt, Biharban. Eredeti kézirat 1—271. lap (M. N. Múzeum könyvtára *Qu. Hung.* 140. sz.)

Gessner Salamon Úrnak Írásai. Fordította Kazinczy Ferencz' tizenharmadszori fordítás. Eredeti kézirat. Első Köttés [!]: Idylliumok I—III. könyv. 196. lap. (M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 873. sz.)

Az Ábel' halála Gessnertől. Kazinczy F. Budán, Septemb. 1795. Eredeti kézirat, 4 ének 1—17, 1—24, 1—21, 1—20. lap (M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 138. sz.).

Ugyanennek *töredékei* Gessner összes művei I. kötetének lapjaira írva *lapszéli jegyzetek* alakjában. (Die sämtlichen Werke von Salomon Gessner. I. Theil. Wien. Gedruckt für F. A. Schrämbel. Bey Ign. Alberti. 1789.) A könyv címlapján Kazinczy következő jegyzete olvasható: „Azt, a' mi itt magyarul vagy on a' könyv tiszta széleire írva, végeztem azon 57 nap tartó útam alatt, midőn 1800-ban, Júniusnak 30-ika oltá Augustusnak 25-eig Kufsteini rabságomból Munkácsra vitettettem. Kazinczy Ferencz.“ 1—83 lap; az utolsó lap csonka. (U. o.)

Gessznernek Első Hajósa. A' szegény Aszalay' kezével irattott, a' ki Graetzi fogságában oct. 12d. 1796. holt meg. 19 levél. (M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod. Ivr.* I. köt. 2. sz.)

Gessznernek Idyllumai. Fordítottam és tisztára leírtam én Kazinczy Ferencz 1793. Idylliumok III. Könyvben. 92 számozatlan levél. (U. o. *M. Irod. Ivr.* 3. sz.)

Gessner: Idylliumok. 1801. Eredeti kézirat. N. 8-r. 256 lap és tartalomjegyzék. (U. o. *M. Irod. Régi és újabb írók művei* 4-r. 11. sz.)

Gessner Salomonnak Minden Írásai. Fordította Kazinczy Ferenc. I. kötés. Budánn Aug. 14. 1795. Fogságomnak 243-dik napján. Fol. 380 lap. A kéziratra Kazinczy 1807 jan. 16. a többi közt ezeket jegyezte: „Szenvedésim' emlékezetére a' kézírást az engemet is nevelt Sárospataki Iskola' becsesbb kincsei közzé' teszem-le.“ (A sárospataki főiskola könyvtárában.)

15. (Goethe): *A' Római Karneval.* A 3. szám alatt idézett kiadás IV. kötetében. 1815.

16. (Goethe): *A' Testvérek.* Erzékeny-játék. A 3. szám alatt idézett kiadás V. kötetében. 1815.

A' Testvérek. Dráma, Egy felvonásban. 16 lap. A 9-ik jelenettel véget ér. (M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod. Ivr.* I. köt. 2. sz.)

A' Testvérek. Göthe után. Budai papirosaim. 31 lap. (U. o. *M. Irod. Ivr.* 1. sz.)

17. (Goethe): *Az ifjú Werther szenvedései.* 1790. Töredék. (U. o. *M. Irod. Ivr.* I. köt. 2. sz.)

18. (Goethe): *Clavígo.* Szomor-játék. A 3. szám alatt idézett kiadás V. kötetében. 1815.

Clavígo. Szomorú Játék. Fordította Kazintzy Ferentz. Eredeti kézirat, 701—785. lap. — Utána egy másik színmű ezímlapja: *A' rajta-vesztők.* Vigjáték. (M. N. Múz. könyvt. *Oct. Hung.* 337. sz.)

Klavígo. Szomorú Játék. Fordítá Kazinczy F. Első kidolgozás

5a Septembr., második: 15a Septembr. (U. o. *Fol. Hung.* 146. sz. Az utolsó lapon: „Molière összes vigjátékai rézmetszetekkel, Hamburg, 1769“ cz. kiadás tartalomjegyzéke.)

19. (Goethe): *Egmont*. Szomor-játék. Öt felvonásban. A 3. sz. alatt idézett kiadás VIII. kötetében. 1816.

20. (Goethe): *Stella*. *Mulattató Játék*. *Göthe írásaiból*. Belül: *Sztella*. Dráma, öt felvonásban. Azoknak a' kik szeretnek. Göthe után. Kazinczy Ferenc, Tagja a' Sopronyi Magy. Társas. Pozsonyban, Wéber Simon Péternél. 1794. Ezután: *A' Vak Lantos*. Regéje a' hajdani kornak. Veit Wéber után. (A könyv borítékján ez a cím: *Sztella*. Dráma, öt felvonásban. Azoknak, a' kik szeretnek. Göthe után Kazinczy Ferenc, Tagja a' Sopronyi Magy. Társ. Hozzá vagyion adva: *A' Vak Lantos*. Rege, a' Hajdani Korból.)

Eszelle. Érzékeny játék. A 3. szám alatt idézett kiadás V. kötetében. 1815.

Stella. Érzékeny-Játék. Újabbi dolgozás Kazinczy Ferencztől. Az én szeretett Bárczaynuak 1794.

Még mindég sirsz, még mindég hullnak

Kebledbe néma könyveid:

Vedd ezt, barátom! 's megtágulnak

Egy kis korig gyötrelmeid.

Eredeti kézirat 1—28. lap. (M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 143. sz.) — — —

21. (Herder): *A' repülő szekér*. A 3. szám alatt idézett kiadás IX. kötetében. 1814.

22. Herder: *A' széptudományok' befolyásáról a' felsőbb tudományokra*. Gyulay Lajos grófnak ajánlva. (*Erdélyi Múzeum* I. köt. 4. füzete elején.)

23. (Herder?): *Ariadne-libera*. Melodráma, 4 levél. Kézirat. (M. Tud. Akad. könyvt. *Vegyesek* 4-r. 71. sz. III. fogás.)

24. *Herdernek és Lesszingnek Mesélései*. Belső cím: *Herdernek Paramythionjai. Általittle Kazinczy Ferenc*. Széphalom, Széphalmy Vincénél, 1793. Aranka Györgynek ajánlva.

Paramythek. Két könyvben. A 3. szám alatt idézett kiadás I. kötetében. 1814.

25. (Hollmann): *Természet' Oeconomíája*. Töredék egy német Journálból. Az originál kijött Berlinben (igazabban Bécsben) 1782. Fordítottam Regmeczen 1792. letisztáztam Budai fogságomban; — azt pedig, a' mi itt következik, Ér-Semlyénben, 1803. Ajánlva: Tekintetes Sáróy Szabó Sámuel Úrnak, életem' hűséges és hatalmas, de sikertelen védelmezőjének. Buda, júl. 12d. 1795. I—II. rész. (M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod. Ivr.* 1. sz.)

(Valószínűleg ez a példány az, a melyről Toldy F. mint Kazinczy Gábor tulajdonáról emlékezik: *Kazinczy és kora*. XXII. lap.)

Természet' Oeconomíája. Irta Kazinczy Ferencz. Ér-Semlyénbe 1803. Martz. 3-kán. „Egészen az eredeti szerint lemásolta N. K. 1835.

febr. 1.“ 4-r. 54 levél. (U. o. *M. Irod. Régi és újabb írók művei* 4-r. 33. sz.)

Ugyanennek még egy másolata. (U. o. 11. sz.)

Ettől eltérő másolata vagy másod példánya Benő János kisújszállási ref. gymnasiumi igazgató birtokában.

Megvolt vörös bőrbe kötve dr. Chyzer Kornél akad. tagnál is és pedig a fordítás első kidolgozása.

26. *Homeros Iliasából* a következő 3 sor:

Mondá 's barna szemöldjével hunyoritá Kronion,
'S ambrosziás haja fellebbent a' Rettenetesnek
Homloka' szent bérezén, 's megrendült a' nagy Olympusz.

Lasztóczon, éjszakai sötétben, deczemb. 25. és 26. között 1815. Kazinczy F. (*Szemceretár* V. köt.)

Hector és Andromache. Ilias VI. Ének. v. 237. Végzette 1814. nov. 8. 12 lap. (M. T. Akad. könyvt. *Vegyesek*. 4-r. 71. sz. VII. fogás.)

27. Klopstock: *Messziás. Példák a' Klopstock' Messziásának munkában lévő fordításából*. Az I. Énekből. Ugyanazon Énekből. A' második Énekből. (*Magyar Museum* I. köt. 148—158. lap.)

Portia. A Messziás VII-dik Könyvéből. V. 264—496. (U. o. 255—265. lap.)

A' *Messziás*. Húsz énekben. (próza) A harmadik énekkel megszakad. 105 lap. (M. T. Akad. könyvt. *M. Irod.* 4-r. 75. sz. V. fogás.)

A *Messziás XV. énekének töredéke*. 1803. 17 levél, 307—352. lap s hozzá magyarázatok, 6 levél. (U. o. *Vegyesek* 4-r. 3. sz. b) jelzet.)

A' *Messziás*. Ér-Semlyén 9. febr. 1803. Első Ének; — XIV. Ének. 46. lap. (U. o. *Vegyesek*, 4-r. 71. sz. II. fogás c) jelzet.)

Kazinczy Ferencz' Munkái. Tizedik kötet. Pesten. *Klopstock' Messziása*. Három kötetben. Nem teljes; több ének (I. II. V—XVIII.) töredéke. (U. o. d) jelzet.)

A' *Messziás*. Klopstock után. 1793. 1—174. lap. (U. o. *M. Irod.* Ivr. 3. sz. II. fogás.)

A' *Messziás Jambusokban*. Dolgoztam, a' mi itt áll, 1792. „Nem érdemli a' kiadást, 's ugyan-ezért meg sem igazítottam. Hadd maradjon kézírásban 's mutassa, mikben különbözöm most régibb módjaimtól. S-be kimenő Bibliái neveknek nincs szükségük az S megvékonyítására; nem MessziásZ tehát, hanem Messziás; és ezt azért, mert a' Zsidó nyelv ismerte az S vastag hangját, nem úgy mint a' Görög és Látziumi, mely ezt nem ismerte 's utálta volna. Széphalom Novemb. 2d. 1822. Kazinczy Ferencz.“ 583 sor. 11 levél. — 11. 9br. (U. o. III. fogás.)

28. Kotzebue: *Eraszt vagy a' belsülletes utílator*. Az eredeti Gessner S. hasonló című műve után. Bayer J. (*A magyar dráma-irodalom története* II. köt. 413. l.) szerint a Nemzeti Színház könyvtárában megvolt; most nem ismeretes. Kétséges, vajjon csakugyan

Kazinczyé volt-e ez a fordítás; róla sehol sem emlékezik, Toldy F. sem említi.

29. (Le Mierre): *Lanassza*. Szomorú Játék négy fel-vonásban. Németből Kazinczy Ferentz. A' Negyedik Kötetnek I. Darabja. Endrődy János: A' *Magyar Játék-Szín*. Első Esztendő Negyedik és utolsó kötet. Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás' Betűivel. 1793. 80 lap. Ajánlva Jáprai Spissich Jánosnak.

Lanassza. Szomorú Játék négy fel-vonásban. Németből Kazinczy Ferentz. Elöl ajánlólevél: Jáprai Spissich Jánosnak, Zala Vármegye Elsőbbik Vice Ispánjának 's az 1790-diki 's 1792-diki Ország gyűlésekenn követjének. — Regmetzenn, az első hónapnak 16-ikán, 1793. Censurai példány, a kassai censor imprimaturjával. Eredeti kézirat 1—50. lap. (M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 124. sz.)

Lanassza. Szomorú-Játék. Eredeti kézirat, 1, 54—105 lap. Ily című kötetben: *Yorick Érzékeny Utazása; Melastasio Titusza; és Themistoclesze; Lanassza*. (M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod. Régi és újabb írók művei* 4-r. 8. sz.)

30. (Lemene): A' *Rózsa és a' Hyacinthus*. Francesco de Lemene Olasz Verse szerint. (*Orpheus* I. köt. 315—319. lap.)

31. (Lessing): *Barnhelmi Minna vagy a' katona szerencse*. Vig-játék Lessingtől. Fordította Kazinczy Ferencz. Budán 1834. *Külföldi Játékszín*. Kiadja a' Magyar Tudós Társaság. Budán, a' Magyar Kir. Egyetem' betűivel, 1834. VIII. kötet.

Ugyanennek kézírata egy kis 16-r. piros bőrkötésű könyvben a *Galotti Emilia*, az Ossian énekeiből a *Karrik-Thura* és Marmontel A' két szerencsétlen című elbeszélése fordításának kéziratával. A könyv tiszta lapján Kazinczy következő jegyzete olvasható: „Dolgozásaim a' Munkácsi várbán 1800—1801. Minthogy az Országglás' rabjainak tintát nem engednek, vasdarabokat hánytam eczetbe, a' papirost pedig Kufsteintől Munkácsig tartó útunk alatt lopva szereztem. Kazinczy Ferencz.“ (A széphalmi mausoleum ereklyéi között.)

32. Lessing: *Galotti Emilia*-szomorújáték Németből [!] Lessing után Kazinczy Ferencz. *Külföldi Játékszín*. Több tudósokkal kiadja Bajza. Első kötet. *Galotti Emilia*, szomorújáték. H. n. 1830. 7—98. l.

Eredeti kézírata a széphalmi mausoleum ereklyéi közt; 1. a 31. szám alatt.

Emilia Galotti. Szomorú Játék Lessingtől. Kazinczy F. A II. felv. 2. jelenetével megszakad. Eredeti kézirat (a M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 139. sz. alatt). 1—21. lap.

33. Lessing: *Miss Sara Sampson*. Szomorújáték öt felvonásban. Lessingtől. Fordítá Kazinczy Ferencz. Budán, a' Magyar Kir. Egyetem' betűivel. 1842. 141 lap. *Külföldi Játékszín*. Kiadja a' Magyar Tudós Társaság. Tizenkilencedik kötet. Miss Sara Sampson.

Missz Szára Szampszon. Lessing után Kazinczy Ferencz. A III.

felv. 3. jelenetével megszakad. Eredeti kézirat (a M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 142. sz.) 1—104. lap.

Miss Sara Sampson. Szomorújáték. 1—118. lap. Censurai példány: Admittitur, Reseta. Pestini 9/12. 841. (A M. T. Akad. könyvt. *M. Irod.* 4-r. 49. sz. alatt.)

34. *Lesszingnek Meséi.* Három könyvben. Aszalay János által. Bécsbenn, Hummel Dávidnál, 1793. A kötet főcíme: *Herdernek és Lesszingnek Mesélései*, a mint a 24. szám alatt idézve van.

Mesék. Három könyvben. A 3. szám alatt idézett kiadás IX. kötetének utolsó darabja. 1814.

35. *Lilla.* Olaszból. (*Orpheus* I. köt. 396. lap.)

36. Majláth: *Magyar regék, mondák és népmesék.* Gróf Majláth János után Kazinczy Ferencz. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest. Heckenast Gusztáv tulajdona. 1864.

Mailáth' Regéji. Belső czim: *Magyar Regék és Mesélések* Németül Gróf Mailáth János. Bécsben, Strauss Antal' műhelyében, 1825. 1—154. lapig Kazinczy eredeti kézírata; a 155. laptól végig. 207. lapig idegen kézzé. Az utolsó lapon olvasható: „Exped. 23-a Martii 1838. Admittitur ad imprimendum, Antonius Nagy mpr. Censor et Libr. Revisor. (A M. Tud. Akad. könyvtárában: *M. Irod. Régi és újabb írók m.* 4-r. 9. sz.)

Mailáth' Regéji. Magyarische Sagen und Märchen von Johann Grafen Mailáth. Brünn, 1825 bei J. G. Trassler in 12. Belső czim: *Magyar Regék, Mondák és Mesélések.* Gróf Mailáth János után. Eredeti kézirat, 134 levél. (Minden darab új lapszámozással. U. o.)

37. (Marmontel) *Kazinczynak fordított Egyveleg Írásai.* Első kötet. Széphalom, Abaujban, 1803. A belső lapon a czim ismétlődik, azután: *Marmontelnek Szivképző Regéji.* Két könyvben. Az első könyv Báróczy Sándornak, a második könyv Ürményi Józsefnek ajánlva.

Szivképző Regék. Helmeczi' ügyelése alatt. Külső czim: *Kazinczy Ferencz' Munkáji. Szép Literaturá.* Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814. A 2. levélen ismétlődik a czim. Első kötet. A 3. levélen: *Szivképző Regék. Paramythek.* Két könyvben.

A két szerencsétlen. Eredeti kézirat a széphalmi mausoleum ereklyéi közt, l. a 31. szám alatt.

Annette és Lübin. Figyelő (szerk. Abafi L.), 1885. XVIII. köt. 3—10. l.

Annette és Lübin. Marmontel után. Magyarra én, Kazinczy Ferencz fordítottam Ér-Semlyéntt, Biharban, 1804. Apr. 9d. 1813-ban. Tatay Jánosnak ajánlotta. 22 levél. (U. o. 8-r. 2. sz.)

Anette és Lübin. Marmontel után magyarra Kazinczy Ferencz. Ér-Semlyéntt, Biharban, 1804 d. 9-dik Apr. 1—14. lap. Másolat. A M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod.* 4-r. 14. sz. X. fogás. Az előbbinek kézírata.

A szép Anikó. Bevezetéssel Weszely Ödöntől. Olcsó Könyvtár. 319. sz.

Marmontel válogatott Regéji, Boufflersnek Levelével Anyjához és La-Rochefoucauld-nak Maximájival. Belső cím: Kazinczy Ferencz' fordításai. Új Literatúra. I. kötet. Megint új czímlap: *Szívkepző Regék.* (Az utolsó a *Fodor és Flóra*.) Eredeti kézirat, 310 lap. (M. T. Akad. könyvt. *M. Irod. Régi és újabb írók művei.* 11. sz.)

38. (Metastasio). *A' Titus' Kegyelmeessége.* Dráma három felvonásbann. Metasztáziónak Olasz munkája után ford. Kazinci Ferenc. Budánn, 1795. (fogságombann, Júliusnak 17d.) Eredeti kézirat 1—72. lap. (M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 149. sz.)

Metasztázio: A' Titus' kegyelmessége. Dráma három felvonásbann. M-nak Olasz írása után Kazinci Ferenc. Budánn, Júniusbann, 1795. Eredeti kézirat. 1—76. lap. (U. o. *Fol. Hung.* 118. sz.)

Titusznak kegyelmessége. Metastasio után. 1793. Jún. 2d. 1 levél. (M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod. Ivr.* I. köt. 2. szám 6. fogás.)

Titus' Kegyelmeessége. Metastasio után. 1—71. lap. A *Budai papirosaim* című kötet 4. darabja. (U. o. *M. Irod. Ivr.* 1. sz.)

Titusz' Kegyelmes Volta. Érzékeny-Játék. „Nevezetes exemplár; mert ez mutatja, mint változtata dolgozásimon Helmecezi barátom...” 1—56 lap. A kötet főcíme: *Yorick' Érzékeny Utazásai; Metastásio Titusza és Themistoclesze; Lanassza.* (U. o. *M. Irod. Régi és újabb írók művei.* 4-r. 8. sz.)

39. (Metastasio): *Regulus.* E fordítást Kazinczy a fogsága után tervezett *Egyveleg Munkái* VI. kötetébe szánta (1803), mint kész, vagy munkában való kiadványát. (*Levelezése*, III. köt. 28. l.) Azonban aligha készült el; mert jelenleg semmiféle töredéke nem ismeretes.

40. (Metastasio): *Themistoclesz.* Érzékeny-Játék. Eredeti kézirat, 2, 106—156 lap. Ily című kötetben: *Yorick Érzékeny Utazása; Metastásio Titusza és Themistoclesze; Lanassza.* Széphalom, 1810 táján. (Bayer J. *A magyar drámairodalom története* I. köt. 224. l. elveszettnek, vagy el nem készültnek mondja. A M. Tud. Akadémia könyvtárában: *M. Irod. Régi és újabb írók művei.* 4-r. 8. sz.)

41. (Molière): *A' Bot-csinálta Doctor.* Vigjáték három felvonásban. Molière [!] után Kazinczy Ferencz, M. Tud. Társasági R. Tag. Budán, a' Magyar Királyi Egyetem' betűivel. 1834. *Külföldi Játékszín.* Kiadja a' Magyar Tudós Társaság. Hetedik kötet. 74 lap.

A' botcsinálta Doktor. Vig Játék Molière [!] után (le Medecin [!] malgré lui). Kazinczy Ferencz. Ferencz napjára. 1—44 lap. Eredeti kézirat (a M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 145. sz.).

42. (Molière): *A' kénytelen házasság* Molière [!] után Kazinczy Ferencz. Budán, 1839. *Külföldi Játékszín.* Tizenötödik kötet. 150 lap.

Ugyanez az *Olcsó Könyvtár* 1319. sz. kötetében.

A' kénytelen házasság. Francziából Kazinczy F. A cím előtt a következő általános cím olvasható: *Moliérnek két bohó játéka.* (Később a két szót kitörülte.) Eredeti kézirat 1—32 lap (a M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 144. sz.).

(Molière: *Misanthrope* és *Monsieur Pourceaugnac*, Pan Hroba-csek. E műveket fordította vagy készült fordítani. Az erre vonatkozó adatokat a *Levelezésből* Gragger Róbert állította össze az *Egyet. Phil. Közlöny* 1909. évf. XXXIII. kötet. 458—459. l.)

43. *Montesquieu: a' törvények' lelke*. Fordította Kazinczy Ferencz. 1793. Eredeti kézirat 1—12 lap. (Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 872. sz.)

44. (Montesquieu): *Minő indító okoknál fogva kell ösztönöztet-nünk a' tudományok' művelésére?* Montesquieu' Beszéde, a' Tudomá-nyok' Bordeauxi Akademiájában 1725. Nov. 15.; egy nem régen fel-talált, nyomtatlan' állott Kézirat után. (*Felsőmagyarországi Minerva* 1825. évf. jan. f. 1—4. lap.)

45. (Moritz): *Angliai Parlamentum. Konrektor Móríc Ur' levele*. London. 1782. Jún. 18d. Berlin. Monatschrift. I. Th. 298. old. Eredeti kézirat, 4¹/₂ lap. (A sárospataki főiskola könyvtárában: 1127. sz.)

46. *Négy Berliui Protestáns Gyülekezet' Esedezése II. Friedrich Királyhoz* az eránt, hogy a' Vallásbeli Újítóknak, kik akkorában *régi Énekes könyvöket* sok változtatásokkal adták-ki, és a' kik a' gyerme-kek' tanításában a' Heidelbergi és Luther által készített Catechis-musoktól el-állottak, az Uralkodás által gátlás vettessen. 1781-ben, Január 15-dikén. (*Orpheus* I. kötet. 343—359. lap.)

47. *Ossziánnak Minden Énekei*. Három kötetben. (De csak két kötetben jelentek meg.) A 3. és 37. szám alatt idézett kiadás VI. és VII. kötete. 1815.

Osszian énekei. Pesten. Eredeti kézirat, 194 és 211 lap. (A M. Tud. Akad. könyvtárában: *M. Irod. Régi és újabb írók m.* 4-r. 7. sz.)

A' Szelmai dalok. (Ossian's Gedichte v. Profess. Petersen in Stuttgart. Tübingen gr. 8. 1782. Ezt a' darabot Göthe fordította. Siehe Leiden des jungen Werthers.) Magyarra Kazinczy F. Budán 24. Jún. 1795. Eredeti kézirat, 1—12 lap (a M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 140. sz.)

Karrik-Thura. Eredeti kézirat a széphalmi mausoleum ereklyéi közt, l. a 31. szám alatt.

48. *Pálffy K. főkan. levele a' Voltaire Henriásának fordító-jához, Pétzeli József Úrhoz*. (*Orpheus* I. kötet. 13—14. lap.)

49. (Pyrker): *A' Szent Hajdan' Gyöngyei*. Felső-Eöri Pyrker János László Patriárcha Egri Érsek után Kazinczy Ferencz. Budán a' Pesti Magy. Kir. Egyetem' műhelyében MDCCCXXX.

A' Szent Hajdan' Gyöngyei, Budán, 1830. 4 lap. *Szemeretár* XI. kötet. XXI. lev.

50. (Rochefoucauld). *Herczeg Rochefoucauld'nak Maximái és morális reflexiói*, három nyelven, Németre fordította Schultz, Magyarra Kazinczy Ferencz. Bétsben és Triestben, Geisztinger Könyvárosnál 1810.

Herczeg De La Rochefoucauld' Maximái. Eredeti kézirat, 253—310 lap. Ily című kötetben: *Marmontel válogatott Regéji*, stb. (A 37. szám alatt idézve.)

51. *Rousseau: Contrat Social*. Kazinczy számtalanszor említi, hogy e művet fordította, valamint, hogy ki nem adhatja, mert az idők erre nem alkalmasok; azt is mondja, hogy a munkát megégette, de a két első könyvét újra lefordította. (*Levelezése* II. köt. 298. l.) Jelenleg a mű fordítása nem ismeretes; azonban még van remény, hogy előkerül. Ugyanis Kazinczy egy-egy töredékét elküldötte barátainak, így Spissich János zalavármegyei alispánnak is, a ki meg Pápay Sámuelnek adta. Ez 1814. jún. 2. levelében újra Kazinczynak: „Tőle (t. i. Spissich Jánostól) bírom próba fordításodat a' *Contrat social*ból.“ (*Lev.* XI. köt. 398. l.)

52 (Rousseau): *A' Törvény-Szabásról*. (Rousseaunak *Gouvernement de Pologne* nevű írásából. *Orpheus* I. köt. 90—99. lap.)

53. (Sallustius). *Kazinczy' Előbeszéde az általa fordított Sallustioshoz*. Kassán, Nyomtatta Werfer Károly, 1824.

C. C. Sallustius épen maradt minden munkái. Magyarra Kazinczy Ferencz. Budán, a' Magy. Kir. Egyetem' betűivel. MDCCCXXVI. *Római Classicusok Magyar fordításokban*. Kiadja a' Magyar Tudós Társaság. Első kötet. Sallustius Kazinczytól.

Sallustius. Fordította Kazinczy F. Átdolgozta Wirth Gyula. *Magyar Könyvtár* (szerk. Radó Antal), 268. sz.

Előbeszéd Sallustnak fordításához. Censurai példány. Imprimatur: Cassoviae 21-a Febr. 1824. Joannes Mészáros R. Libr. Rev. 1—12 lap. Eredeti kézirat. (M. N. Múz. könyvt. Limbus.)

Cájus Sallustius Crispus. Magyarra Kazinczy Ferencz. 1826. Széphalom, octób. 27. 1825. XII, 214 lap. Kézirat (a M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod.* 4-r. 47. 48. sz.).

Cájus Crispus Sallustius. Magyarra Kazinczy Ferencz. Sallust' Catilinája, 1—101 lap. A LXI. fejezettel megszakad, mert — mint Kazinczy írja — midőn „máj. 30. 1813. Széphalmon Cátónak isteni Beszédét fordítanám, feleségemet megszallá a' szülés fájdalma.“ A fordítást Sallustiusra és Catilinára vonatkozó töredékes jegyzetek követik francia és latin nyelven, végül pedig: *Bevezetés* I. Szalluszt' élete. — IV. Beszéde' sajátságai. VIII—XXII. lap. (U. o.)

Cájus Crispus Sallustius épen maradt minden munkái, melyeket az újabb idők' izlé-ében fordított Kazinczy Ferencz. Kazinczy Gábor (nyugalm. kir. táblai bíró) ajándékából a széphalmi mausoleum ereklyéi közt. (*Zemplén* 1886. évf. 48. sz. értesítése alapján; noha Becske Bálintnak az *Akadémiai Értesítő* 1909. évf. közlött jegyzéke nem említi.)

54. *Schiller: Don Carlos*. 1 lapnyi töredék. (M. Tud. Akad. *M. Irod. Ivr.* I. köt. 2. sz. 7. fogás. Császár Elemér szerint „az Akadémia kéziratárában megvan az eredeti kézirat“, tehát az 1 lapnyi töredéken kívül még egy má-ik, bizonyára nagyobb töredék. *A német költészet hatása a magyarra*, Budapest, 1913; 73. l.)

55. (Shakespeare—Schröder): *Kazinczy Ferencz' Kül-Földi*

Játszó-Színje. Első kötet. *Hamlet*. Stella. Missz Szara Szampeszon. Kassán, Ellinger János kir. priv. Könyv-nyomtatónál. A Prónay László báróhoz szóló ajánlás után a tulajdonképeni czím: *Hamlet. Szomorú Játék*. VI. Fel-Vonásban. Shakespeare Munkája, úgy a' mint az, a' mi Játszó-színeinkre léphet. 16, 125 lap.

Fragmentuma a' Hamlet (Shakespeare) újabb dolgozatának. Kazinczy Ferencztől. A IV. felv. 2-dik jelenetével megszakad. Eredeti kézirat 1—54 lap (a M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 141. sz.).

Hamlet. Szomorújáték, hat felvonásban. Shakespeare után kazinczi Kazinczy Ferencz. 1814. A II. felv. 1. jelenetével megszakad. 4-r. 1—60 lap. Verses fordítás. (A M. Tud. Akad. könyvt. *Vegyesek*, 4-r. 71. sz. V. fogás.)

56. (Shakespeare—Bürger): *Makbeth*. Bürger után Kazinczy Ferencz. 1791. „Vagy szerencsésebb ujradolgozást, vagy emésztő tüzet kíván, hogy így fordítóját el ne temesse“. Eredeti kézirat, 1—75 lap (a M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 183. sz. alatt).

57. (Sterne Lőrincz): *Yorick Levelei Elizához és viszont. Érzékeny Utazások*. A 4-dik levélen új czím: *Yorick' és Eliza' Levelei. Raynalnak keservével Eliza után*. Helmeczi' ügyelése alatt. A 3. és 37. szám alatt idézett 9 kötetes kiadás IV. kötete. 1815.

Sterne érzékeny utazásai. Olcsó Könyvtár 1489—94. sz.

Yoricknak Levelei Elizához és Raynalnak keserve Eliza után. Fordítá Kazinczy Ferencz. Lapszéli jegyzetekkel. Eredeti kézirat, 1—45 lap (a M. N. Múz. könyvt. *Fol. Hung.* 148. sz.).

Érzékeny Utazások Francia és Olaszországban. Eredeti kézirat, 1—127 lap (a M. Tud. Akadémia könyvt. *M. Irod.* 4-r. 75. sz. II. fogás).

Yorick' Érzékeny Utazásai; Metastásió Titusza és Themistoclesze; Lanassza. Széphalom, 1810 táján. A kötet belső címe: Foglalat. *Yoricknak Érzékeny Utazásai. Yoricknak Levelei [!] Elizához és viszont'* Eredeti kézirat, 1—95 lap. (M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod.* Régi és újabb írók művei. 4-r. 8. sz.)

58. Tacitus: *Agricola*. Csak a bevezetését fordította próbául. Cserey Miklós számára. (Megjelent a *Levelezés* XVII. köt. 358—359. l.)

59. Tasso: *Olind és Sophronia*. Kereszthadi rege. Tassonak *Megszabadított Jeruzsáleméből*. I. Ének 81—90. II. Ének 1—53. Stanza. Cum Subscriptione Kisfaludy Károly. Töredék, 7 levél. Kétes: vajjon Kazinczytól való-e. Összevetendő Helmeczy M. fordításával. (*Szemere-tár* VIII. köt.)

Goffréd [!] vagy a' felszabadított Jeruzsálem. A II. ének elejével megszakad; de az első sem teljes. Szintén csak próbafordítás, 1—25 lap. (M. Tud. Akad. könyvt. *Vegyesek*, 4-r. 71. sz. VI. fogás.)

60. Vergilius: *Georgicon* IV. könyvből. (Megjelent a *Levelezés* XVI. köt. 247—251. lap.)

61. *Voltaire-re vonatkozó adatok*: A' Ferneyi Plebánusnak meg-

küldött Jelentés — Authentisáltt Declaratio — Voltaire Úrnak Vallás-Tétele. (*Orpheus* II. köt. 164—185. lap.)

62. (Weber): *A' Vak Lantos*. A Goethe *Stella* című drámája után, Pozsonyban, Wéber Simon Péternél. 1794. L. a 19. szám alatt.

A' vak lantos. A 3. és 37. szám alatt idézett 9 kötetes kiadás IX. kötetében. 1814.

A' Vak Lantos. Rege. Dolgoztatott 1792 Decembr. Kazinczy F. által. Eredeti kézirat, 1—34 lap (a M. N. Múz. könyvt. *Föl. Hung.* 147. sz.). Végén csonka.

63. *Wieland Adelung ellen: Mi a' Tiszta Németség?* (Wielands Werke Supplem. VI. Band.) Tükörül azoknak, kik nyelvrontást emlegetnek, 's ezt kérdezzetik: *Mi a' Tiszta Magyarság?* — 's intésül a' szere felett merészeknek. (*Felsőmagyarországi Minerva* 1825. évf. júl. füzet 269—286. lap.)

Wieland Adelung ellen. Eredeti kézirat; censurai példány, 36 lap. (A M. N. Múz. könyvt. rendezetlenek közt.)

64. *Wieland: A' Bölcsek' köve*. Rege. Eredeti kézirat, 9—109 lap. (M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod.* 4-r. 75. sz.)

65. *Wieland: A' Gráziák*. Csekély töredéke megjelent a *Levelezés* VI. köt. 51. l.

A' Gráziák Wieland után. 1793. Megigazítva 1802 körül I—II. könyv. Eredeti kézirat, 125—155 lap (a M. T. Akad. könyvt. *M. Irod.* 4-r. 75. sz. IV. fogás).

Wieland Grutziájából. Töredék, 2, 16 lap. *Budai papirosaim* című csomójában. (U. o. *M. Irod. Ivr.* 1. sz.)

66. (Wieland): *A' Szalamandrinc és a' képszober*. Több mint rege. A 3. és 37. szám alatt idézett 9 kötetes kiadás VIII. kötetében.

67. ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΙΝΟΜΕΝΟΣ

Az az a' Szinopei Diogenesz' Dialogusai. Consil. Wieland írásiból. Pesten, Nyomt. Trattner Mátyásnál. 1793. XII, 297 lap. Szentgyörgyi Istvánnak ajánlva.

Története a' Wieland' Diogenese' magyar fordításának. 1—3 levél. Kézirat (a M. Tud. Akad. könyvt. *M. Irod.* 4-r. 5. sz.).

68. *Wieland jegyzetei* Horatius epistoláihoz. *Horatius' levelei*. Ford. Az eredeti textussal Döring szerint, 's Wieland' magyarázó jegyzeteivel Kazinczy F. által. Pest, 1833.

69. *Young Első éjtszakájának kezdete*. Szorosan az Anglus szerint. Verses fordítás. (*Magyar Museum*, I. köt. 2. füzet 98—106. l.)

70. (Zöllner): *Mi nem jó és mi volna jobb? Prédik.* Zöllner Úr által. (Berl. Monatschrift. I. 348.) Eredeti kézirat, 4 lap. (A sárospataki főiskola könyvtárában: 1127. sz.)

A magyarországi latin „coelestis lyra“.

(Felolvasta Hegedűs István r. t. 1913. nov. 3.)

A magyarországi „coelestis lyra“, hogy a Návay kifejezésével éljek, szorosan hozzátartozik nemcsak a magyarországi latin költészet történetéhez, hanem a magyar irodalom történetéhez is. Az egyetemes egyház eszmeköréből nem lépett ki a magyar egyház: a keresztyénség középkori lelke, szelleme ihleti a magyar lyrát is; de azért, ha kevésbbé is mint hittem volna, a helyi monda is érzik rajta, a magyar felfogás is megpendül. Ez oldalról érdekel bennünket. A mikor a virágének üldözött volt, mikor a világi lyra csak félénken a falvak és családok rejtek zugait kereste föl: akkor a vallásos érzelem és mystikus hitélet légkörében főként az egyházi ének elégit ki a lelkek dalolási szomját. Ezért jelentős az egyházi lyra az irodalomtörténet szempontjából és e lyra bűvárlása épp azokra a mozzanatokra irányítja a figyelmet, melyeken a hazai talaj hatása érezhető. A magyarországi latin költészetre fordított tanulmányaim közé felvettem tehát e területet is, melyen annyi szép virágot szedtem, melyeket csokorba kötve mutatok be ez alkalommal.

Szilády Áron kifejezte azt az óhajtasát,¹ hogy bár vállalkoznék valaki a magyar szentekre vonatkozó himnuszok kiadására. Ez óhajnak eleget tett *Dankó József*, ki a magyar szentekre vonatkozó himnuszokat egybegyűjté, sőt még az ősmagyar vallásos költészet gyöngyeit is beleszötte gyűjteményébe, mely 1893-ban jelent meg: *Vetus hymnorum ecclesiasticorum Hungariae* czím alatt. Dankó művének bevezetésében a latin egyházi költészet fejlődéséről, versformáiról, műfajairól, előadási módjáról szakértő tájékoztatást nyújt. E tekintetben elmondja azt, mi lényeges. Egy szempontból éreztem e nagybecsű és roppant szorgalommal, az összes kéziratok felhasználásával készült tanulmányban hiányt. Sehol sem reflectál a görög egyházi énekre; pedig ennek közvetlén hatása volt a *latin* egyházi énekre, sőt nálunk a keleti egyház hatása még erősebb. Érdekes párhuzamba állítani az *Anthologia Graeca Carminum Christianorum*. Adornave-

¹ Régi magyar költők Tára I. 377. l. Budapest, 1877.

runt *W. Christ et M. Paranikas* (Lipese 1871.) praefatióját a Dankóéval. E praefatio már csak a nevekből is: antiphona, tropi, sequentia (ἀκολουθία) kimutatja a régi görög egyházi éneknek és zenének hatását a nyugati egyházra. Dankó így nyilatkozik: „Antiphonis posterior aetas tropos addidit, festivas laudes, ornaturas sive versiculos quosdam qui in praecipuis festivitibus inter vel post alios cantus ecclesiasticos i. e. Introitum, Doxologiam maiorem sive Hymnum angelicum, cani, consueverunt. *Sequentia* autem est *neuma* seu prolongatio ultimae syllabae Alleluja, cujus melodiam *sequebatur*“ (15 l.). Álljon itt ezzel szembe a Christ és Paranikas bevezetésében p. XXXIII. idézett Sophronius (Mai, *Spicilegium Rom. IV, 31.*): μετὰ δὲ τοὺς θαγγόρους ἀποστόλους τινὲς τῶν θεῶν πατέρων ἰδιάζοντες ἕκαστος εὐχὰς ἐποίητο καὶ ἐκφωνήσεις καὶ ἀπηρτισμένην ἱερουργίας ἀκολουθίαν. Ime a sequentia magyarázata.

Dankó a *rhythmus* és *mérték* közti köztudomású különbséget tárgyalván, megállapítja az egyházi énekről, hogy a hangsúlyos verselés felülkerekedett, a prosodia szabályaira nem ügyeltek, egyébiránt a trochaeust és iambust nagyon kedvelték. Ha az egyházi lyra formáinak a hangsúlyos verselésre hajlását a latin egyházi hymnuszokban tapasztaljuk: érdekes párhuzamot találhatunk Christ és Paranikas bevezetésében a classikus formáknak a hangsúly uralma alá kerülésére nézve. Van trimeter dactylicus catalectus, van iambus, van trochaeus tisztán a hangsúlyozott szótagok után ütemezve. Különösen a bevezetés CVII. lapja érdekes példákat állít egybe. Hogy úgy a görög, mint a latin egyházi lyra e korszakos reformmal a népköltészet hangjához, rhythmusához szegődött, már magában ez is elég fontos jelenség arra, hogy e lyra irodalmi értékét megbecsüljük. Mert nem jellemző tény-e, hogy a mi hymnariumunkban a legrégibb codexekben előforduló hymnuszok legkedveltebb formája a trochaeus és a magyar 8-as és 8-adfeles formára emlékeztető alak, mint a Nádor-codexben található *In festo corporis Christi*-nek magyar fordítással vegyes versszakaiból kitetszik. Például:

Deum meum te collaudo,
animo te magnifico,
trinitati recomendo
verbo isto quo assero.

A magyarban olvassuk:

Szentháromság dicséértessék
és ez igé ima áldoztassék.

Álljon itt egypár versszak Szent Erzsébetre zengett első officiumból, melyet Dankó e szavakkal jellemez: „Eme rhythmikus

officiumon a XIII. század szelleme érzik.“ A pozsonyi antiphonariumból közli, mely 1484-ben keletkezik:

A) Quanto sese deprimebat
 Humilis nobilitas
 tanto magis elucebat
 nobilis humilitas. (Dankó, 27. l.)

Vagy magyarul:

Mentől jobban megalázta
Nemes volta önmagát,
Alázatán, bárki lássa,
Nemes volta ragyog át.

Még jellemzőbb a csupán csak a zágrábi Missaleban előforduló (XV. sz.) következő versszak:

Ceci: claudi: surdi: muti
sunt defuncti: restituti
sanitati pristinae.

Magyarul:

Süket, néma, vak és sánta,
Hallva, szólva, járva, látva,
Általa lesz újra ép.

Így a következő versiculus:

Hec pugnatura stadio
mente virum induit
femur cingit gladio. (Dankó, 28. o.)

Magyarul:

Küzdőtéren harcra készen
Nő létére kardot vészen
Véle férfi lelket ölt.

Minde példák a 8-as és 8-adfeles trocheusok kedvelt-ségét bizonyítják.

De előfordul a iambus is.

Például *Hymnus in Festo Sancti Emerici ducis*-ben:

Plaude parens pannonia
De tam felici filio,
Cuius virtute vario
Coelum repletur gaudio.

Magyarul:

Tapsolj Pannonia hazám,
Hogy ilyen fiad született,
Az ég is fent ujjong talán
Ilyen sok szép erény felett.

Mintegy az átmenetet jelzi a leonini vers, melyet megtalálunk a *De sanctis Patronis Regni Antiphonae metricae*-ben a pozsonyi missaléből (1341-ből):

Presul Adalberte Xristique cruoris aperte
testis, solve deo pro grege vota reo,
Ut devota bono teplebs edocta patrono
omne scelus fugiat atque superna petat.

Ugyanilyen alakot ölt az Istvánhoz, Henricushoz (Imre), Lászlóhoz szóló együttes hymnus (Dankó, 294.).

Legérdekesebb nemcsak tartalmi, hanem alaki tekintetben is az egész hymnuszgyűjtemény gyöngye: az az ének, melynek eléneklését Pázmány bibornok alapítványával biztosította. E hymnus czime: *Canticum de Magna Hungariae Regina et Patrona B. Virgine Maria*. Dankó megjegyzi, hogy ez ének szerzője is Pázmány (377. lap. irt jegyzetében). Dankónak e vélemét felette kétségesnek tartom. Végigolvastam a Guido Mária Dreves gyönyörű gyűjteményének (Ein Jahrtausend Lateinischer Hymnendichtung. Lipcse, 1909. 2. kötet) Mária hymnusait és ha a Pázmány-féle hymnus. összerímelő ütemekben gazdag formáját nem is találtam meg, de alkatelemei, összehalmazott jelzői többször szószerint fordulnak elő.

Clichtavius Elucidalonum ecclesiasticumában, mely 1516-ban, 1517, 1521 és 1555-ben jelent meg¹, az *In assumptione beatae Mariae virginis* cz. hymnusban a következő versszak felette emlékeztet a Pázmánynak tulajdonított hymnus hangjára:

Ave sidus lux dierum
Ave gemma mulierum
Quae lactasti regem regum
Genitorem filia.
Ave verbi summi parens,
Ave rosa spina carens
Per te viret mundus arens
Per te datur venia.

A mi hymnusunk:

O gloriosa, o speciosa, stella luminosa
Domina mundi, mater gratiosa!

És alább:

Lilium candens, rosa rubescens, Virgo coelum vincens
Sydus aureum gremio recondus.

Már a XII. században zeng a hymnus a Gottfried vendöme-i apát ajkán († 1132).

Virgo semper pretiosa
Super omnes speciosa
Stella maris coeli porta
Et qua mundo lux est orta.

¹ Clichtavius gyűjteménye Gosztóni János győri püspöknek van dedikálva. Dankó közli az ajánlólevél fontosabb részeit. 47—50 l. E levél 1515-ben kelt Párisban.

De igaz örömmel constatálom, hogy a Pázmánynak tulajdonított hymnus szépség tekintetében páratlan. Úgy megragadott e hymnus szépsége, hogy megkísértém az eredeti alakbú fordításban adni vissza.

Íme a hymnus egész terjedelmében:

Canticum de magna Hungariae

Regina et Patrona B. Virgine Maria.¹

Ó dicsőséges, ó te szépséges, csillag messze fényes,
Világ úrnője, anya te kegyteljes,
Angyalok hangja, jószok szózatja, Dávid király sarja
Tenéked zeng dalt bölcs Salamon ajka.
Ég királynője, baj enyhítője, az egek erődje,
Tavaszi szép ág, virággal befödve.
Hajnal ki ébred, égő szövétnek, sugara napfénynek,
Ki világot terjeszt, véget vet sötétnek.
Bágyadó hold vagy, fénye mennyboltnak, hozz segélyt foglyoknak,
Kiket sötét börtön falához lánczoltak.
Nap versenytársa, könnyű ködpára, gyönyörű leánya,
Téged kívánt meg egek szent királya.
Szinaranyból ék, védő ostromgép, ivor toronykép,
Üdvnek sisakja légy, a mely szegényt véd.
Szép erénypálma, nektár nektárja, illat aromája,
Eltévedt vándort vezess üdv honába.
Pergetett szép mag, áradó fény vagy, járókelő csillag,
Hallgasd meg, halld meg csendülő imánkat,
Vezér csatákba', öröm forrása, szemérem virága,
Összefoly benned egek gazdagsága,
Ég liliomja, ragyogó rózsa, illatos ibolyka,
Kebleden fénylik arany csillagocska.
Szűz Mária drága, világ világa, vezess mennyországba,
Ki bujdos földön, hogy honát találja.
Szent fény a mennyben, vigasz szívekben, oltalmazó szellem,
Hű cselédidnek adj életet! Amen.

¹ Dankó (Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae, cura et impensis Josephi Dankó, praepositi S. Martini de Posonio Budapestini. A. D. MDCCCXIII. p. 376—77) e megjegyzést fűzi az énekhez:

Canticum istud, quod hodie in Missa votiva ab immortalis memoriae Primate et archiepiscopo Str. Petro cardinale Pázmány († 19. Martii 1637.) „Rorate“ fundata, a Canonicis E. M. Strigoniens. singulis primis sabbatis mensis cantatur, eidem auctori adscribitur (?). Reperitur etiam apud Kajonium. A Pázmaneumban is havonként egyszer eléneklik. Dankó közli a Kajoninál talált variánsokat.

A himnuszok formája nagyon könnyen simul a magyar nemzeti lélek rhythmusérzékhez. Meglepő találkozást mutattam ki az 1242-ben keletkezett legrégibb magyar tárgyú latin költeménynek, a *Plactus destructionis Regni Hungariae per Tartaros*-nak versalakja és az egyházi lyra egyik sequentiájának formája közt.

De forduljunk az alaktól a tartalomhoz. Minket főként a *sequentiák*, a magyar hagyományok bélyegét viselő himnuszok felfogása érdekelt.

Legnehezebb a rendkívül gazdag kézirati forrásból merített himnuszok¹ keletkezési idejének eldöntése. E kérdés megoldása felé még csak gyér nyomok vezetnek. Egy magyarországi nyom a tatárjáráskori siratóének versformája. Bizonyára a XIII. századra eső vallási fellendülés, mely a ferenczi és dominikánusrendek hatására vihető vissza, idézte elő a legendaköltéssel egyidőben a vallásos lyra fellendülését is. Különösen nagy hatást tettek a pálosrendiek, kiknek a XIII. században 170 monostoruk volt. A középkor czelláinak magányában szőtt eszményt: a test végleges legyőzését, a siralomvölgyben az égbe szállni kész lélek sóvárgását erősebben, szebben és mégis a népies felfogás gyermeteségével jobban ki nem fejezhetni, mint *De Sancto Paulo primo eremita* cz. sequentia. E sequentiát Dankó a Missale Gotwicense-ből (XIV. sz.) és a Missale Paulinorum (1514.) alapján közli (156—158 l.). Álljon itt mutatványul egy pár versszak, melyek Remete Szent Pál és Szent Antal találkozását tárgyalják:

- R) Tizenkét izben küld az ég
Egy-egy kenyérdarabkát,
Egy holló hozta csodakép
Az ő szerény falatját.
S hogy társa is hozzá belép,
Í'nek csodás egy lakmát.
- V) Békés vita keletkezik,
Ki törje meg, ki adja?
S a két szent így megegyezik:
Kettőnek egy falatka.
- R) Antalhoz mostan szóla Pál,
Áldozva vizitallal,
Melyre oly rég sóvárga már
S zeng himnust áhitattal:
Reám ott fenn korona vár,
Megkoszorúznak azzal.

Előadja a sequentia Pál halálát. Az oroszlánok kíséretében

¹ E források kimerítő felsorolása olvasható Dankó gyűjteményéhez irt bevezetés 79—113 lapjain.

eltemeti Antal, következik magasztalása. Mindez a középkor mystikus világosságát bocsátja lelkünkbe.

Remete Szent Pál testének hazaszállítását érdekesen világítja meg Dankó egy hosszabb jegyzetben (269—270. l.).

A szent testét Manuel ássa ki, Konstantinápolyba szállítja, innét Lanczi Jakab velencei polgár 1270-ben Velenczébe, innét 1382 okt. 4-én indítják Magyarországra. Nagy Lajos eszközölte ki, hogy Remete Szent Pál hazaszállíttassék. A Szent Lőrincz budai kolostorába szállíttatott és nagy ünnepélyességgel helyeztetett el, „ipso die profesto translationis eiusdem cum indulgentiarum ornamentis instituto“ — mondja a lectio (Acta Sanctorum Hungariae I. 34. Tyrvaniae 1743—4.).

Érdekes épp ez ünnepre vonatkozó officium egyes részeinek versformája. Már a renaissance első hatása érzik. Hexameter és sapphói formát találunk, még pedig tisztát, leonini rimelés nélkül.

A sapphói versben ez a kifejezés fordul elő:

linquens patriae penates,

mi classikus emlék.

Hogy a történeti mozzanat mily gyéren és itt-ott szegényesen jelenik meg e lyrában, arra legjobb példával szolgálhat Gellért megrázó története, melyből a Dankó gyűjteményében felvett *antiphonában* csak annyi említettik, hogy ő itt jövevény volt, de égből van hazája.

Az *antiphona de Sancto Gerhardo episcopo et martyre* (Dankónál 233. l.) mellett a historia rhythmica: a sequentia hiányzik. Ünnepe már a Sacramentum Boldvense (XIII. sz.) febr. 24-re állapítja meg = VI Kal. Martii.

A *De Sancta Elisabeth Ducissa cz.* officium így kezdődik:

Letare Germania
claro felix germine
nascetur Elisabeth
ex regali semine.

Már e négy sor is kizárja, hogy ez officiumban nemzeti színt vagy vonást keressünk. De azért a következő két versszakot mégis ideiktatom szépsége miatt:

A) Ha kezét beszenyezé, ez
Tiszta gyönyör volt neki
Erni koldusok szennyéhez
Tiszta szívét élteti.

R) Bámulandó, csodálandó
Ez asszony nagy ereje,
Ki magában a halandó
Régi embert győzte le.

Az önkéntes szegénységet dicsőítő hang ferenczrendi szerzőre vall.

Míg a Paulinusok Remete Szent Pál tiszteletét mondhatni nemzeti motivumokkal gazdagították, a dominicanusok IV. Béla király leányát, Margitot, dicsőítik. Paulus és Sadochus testvérek jönnek Magyarországra és itt csodálva tisztelik Margit szent életét. Bernardus Guido már felemlíti a Nyulak szigete mellett lévő monostort és ennek gyöngyét, Margitot, kinek neve nomen et omen. Margit canonisatióját folyamatba indítja már V. István 1272-ben. (V. István Margit fivére volt.) Gondoljunk a *Planctus destructionis Regni Hungariae* tartalmára. Abban a nagy pusztulásban, a keresztyénség végső veszedelmében, a király alakját fénykör veszi körül. Mi természetesebb, hogy midőn a föld igazán siralomvölgygé változik, a vallásos ihlet felszárnyal. A legenda költés hangulata hatja át a szétrombolt zárdákba visszatérő szerzeteseket. Magam hajlandó vagyok a Planctus szerzőjében dominicanus papot sejteni. A Planctus versformája a versformák gazdag kifejlődése mellett bizonyít.

Hogy a dominicanusok mily tisztelettel vették körül Margitot, bizonyítja, hogy a rend milanói rendházának ebédelőjében Leonardi da Vincitől készült festmény ábrázolta Margitot és már Beata aláírással, holott a boldoggáavatást III. Ferdinándnak kellett megsűrgetni 1641-ben. E boldog Margitra külön officiumot énekelnek a Praedicatorok. Ez officiumot Ferraris Zsigmond leírja pozsonyi tartózkodása alkalmával (ő Bécsben a studium generale élén állott, 1636-ban). Ez officium megrongált szöveget nyújt, de rhythmikus alakja kétségtelen. Ettől eltér az az officium, melynek éneklését az erdélyi dioecesis számára VI. Pius pápa rendeli el.

A Margit-legenda gazdag epikájából alig megy be valami a hymnusokba. A népies hang a versszakok alkotásán, a rímelés módján csendül meg. Pl :

Vig örömmel vígadozva
Dicsérjük Krisztus királyt,
Margareta csak fokozza
Örömét, hogy odaszállt.

(Ad Matutinum Invitatorium. Dankónál 160. l.)

Sajnálni lehet, hogy Dankó a praedicatorok számára VII. Pius rendeletéből recitált officiumot nem vette fel gyűjteményébe. Ebben a Batu tatár khán pusztító hadjáratáról is tétetik említés. Egyetlen magyar vonatkozás a következő versszak :

Ex ipsius prosapia
Valor virtutis oritur
Qua morborum saevitia
Pulsu frequenti moritur.

Itt bizonyára a tatárjárás után keletkezett dögvészre van vonatkozás.

Magyarul így adtam vissza:

Ösi sarjból fölsarjadjik
Oly erénynek ereje,
Melytől enyhül és elalvék
Betegségnek láng heve.

Mintha ez a *prosopia* Szent Lászlóra utalna, ki csodamódon gyógyított. Magyar talajon keletkezik a *dicsőséges szent jobb kéz* tisztelete. Már az 1489-iki nagylaki breviariumban előfordul. Fennmaradt magyar nyelven egy beszéd és egy ének a szent jobb kar feltalálásáról. Szilády középkori magyar költői maradványok közt az o *deucheoseeges zenth iob keez draaga genche neepeunknec, mel'et mag'iar ohaitva nez nag ereome ziueunknec* keltét, a felhozott egy pár nyelvészeti aggály mellett, a XV. századra teszi, amennyiben 1484-ben Nürnbergben adott ki (Régi Magyar Költők Tára I. 301. sor.). De minket az érdekel, hogy a Kisdí Benedek: *Cantus catholici* 147—8. lapjain előforduló magyarnyelvű hymnus (Dankónál 400—402.) felette érdekes összefüggésben áll a *Sequentia de Sancto Stephano Rege et confessore* (Dankónál 211—213. l.) cz. énekkel, mely pedig már az esztergomi 1377-iki missaleban, a paulinusok gotweisi káptalani könyvtárában lévő missaleban, mely a XIV. századból való, előfordul.

Álljon itt egypár megfelelő hely:

Inquit missus ethereus
sum prothomartir stepanus
et nascetur Stephanus
rex erit et apostolus.

A magyarban:

Szent István első Martyr megjelenik
Gejza attyanak s tőle taníttatik,
Hogy fia leszen, kiből kedve telniék
Az élő istennek

Továbbá:

Hic ad instar Salamonis
struit templa ditat donis,
ornat gemmis et coronis
cruces et altaria.

A magyarban:

Sok templomokat és püspökségeket
Magyarországban fundála s helyeket,
Kikben szüntelen Isten dicsértessék
S neve hirdettessék.

Sok gazdagsággal azokat betölté
Szent oltárákat fel is ékesíté
Kincsesel, arannyal, sok szép eszközökkel,
Drága kövekkel.

A latin hymnumban :

Ad docendum hic prelatos
Viros ponit litteratos
iustos fidos et probatos
ad robur fidelium.

Magyarban :

És mellé szerze igaz pásztorokat,
Más országokból hozza Tanítókat,
Kikkel oktatá Magyar Pogányokat
Keresztyén hitre.

A verselés sapphoi vers-reminiscentiákat mutat.

De mindebben még nemzeti vonást nem lehet érezni ; de igen a boldvai sacramentariumban előforduló officiumok közül az *In tertio nocturno*.⁴ Ebben két Antiphonán a népies és nemzeti felfogás érzik.

A) Párduczot e boldog ember
Juhakolba vezeti,
Bösz oroszánt türelemmel
Ókrök jászlához köti.
Feddve, kérve, adománnyal
Rémit, engeszt, bátorit,
Gazdag lesz a Krisztus által
Ki rossz, léha vagy szelid.

A) Más apostolt ha türt volna
Maga között ez a nép,
Más apostolt küldött volna
Bizonyára a nagy ég.
De e daczos, erős, bátor,
Büszke, dőlczeg nemzetet
Csak ki erős, büszke, bátor
Kegyelemre az vezet.

Remek gondolatot rejt a következő versszak :

Ó minő csodás volt sorsa
S boldog mindenekelett :
Királyságból király sorba
Csak által helyeztetett,
Földi jókra folytatásul
Egi üdv következett.

Itt a középkori szentté avatás technicus terminusa *transitus* magában a latin szövegben fordul elő.

A *translatio, elevatio* fontos mozzanatok, melyek a coelestis lyrában visszhangot keltenek.

Álljon itt az egész hymnus:

In tertio nocturno.

Párduczot e boldog ember
Juhakolba vezeti,
Bősz oroszlánt türelemmel
Ökrök jászlába köti.

Feddve, kérve, adománynyal
Rémít, engeszt, bátorít,
Gazdaggá lesz Krisztus által,
Ki rossz, léha vagy szelid.

Más apostolt ha türt volna
Maga között ez a nép,
Más apostolt küldött volna
Bizonyára a nagy ég.

De e daczos, erős, bátor,
Büszke, délczeg nemzetet,
Csak ki erős, büszke, bátor
Kegyelemre az vezet.

Hogy oroszlánt szelidítsen,
Ehhez Sámson kell vala,
A magyarnak a nagy isten
Egy erős királyt ada.

Csodaképen az oroszlán
Torkából színméz folyik,
A magyar királynak ajkán
Szent dicséret hangozik.

Erényiért dicséretre
Méltónak találtatott,
De leginkább nagy türelme
Kelte nagy csodálatot.

A szegények a szakállát
Vakmerőn megtépdesék,
Úgy viszonzá ezt a hálát,
Hogy jóval fizette még.

És csak annak örült inkább
S istennek hálát adott,
Hogy őt méltónak találták,
Tűrni ily gyalázatot.

Nemes sarj volt e király szent
De hite még nemesebb,
Szeretetben lett erősebb
S remélt s el nem csüggedett.

S hogy e földet megutálva
Befejezte életét,
Jézus Krisztusnak ajánlta
Dicsőséges szellemét.

Angyaloknak égi serge
Fölviszi ezt szívesen,
Hogy király legyen örökre
Boldogok honába' fenn.

Hogy magyar volt, a magyarok
Nézik eztet érdemül,
Hogy társuk lett, égi lakók
Serge ennek megörül.

Fehérvár, királyi város
Vigadj fejedelmedért,
Büszke lehetsz arra már most,
Hogy hírneve téged ért,

Hogy szent teste birtokodban,
Eztet érdemled te meg,
Hogy e szent kincs otthonodba
Lesz a mennyben érdemed.

Zeng is ott fenn a dicséret
Rólad, Úrnak városa.

Egész hymnus-sorozat a Szent Imréé. A különleges magyar talaj hatását nem érezni. A szüzesség magasztalása, a középkori

rajongás az égi szerelemért e hymnusok eszmíemenete. Gyönyörű gondolatok a következők:

Csipkebokrot láng megfogja,
De megfogva meg nem gyújtja.
Istennek csodája ez.
Imrét is a testnek lángja
Föllobogva még se bántja,
Istentől megóva lesz. (Dankónál 230. l.)

Szűznek ölen marad szűzen,
Vágyra nem kel sohasem,
Mint a lángban, mint a tűzben
Érintetlenül leszen. (U. o.)

Szűz a szűznek lészen társa,
Úgy társul Krisztussal Ő.

E világnak szép rózsája,
Völgy fehér lilioma,
Színek kelyhe, szent varázsa,
Könyezőknek gyámola.

Mindez mondai elem nélkül van. De a szüzesség büverének illusztrálására mégis egy oly monda van beszöve az *In tertio nocturno* (D. 233. l.) és az *In festo Sancti Emerici ducis* cz. sequentiában (D. 247.), mely megragadó. A két hely egybevetéséből domborodik ki mintegy balladai rövidséggel az esemény. Conrad vezekléséről és csodamódra történt megenyhüléséről van szó.

Conrad vétkeivel magára vonta a pápa ítéletét.

A Tannhäuser mondának oly formája, mely sajátos formát öltött Szent Imrével kapcsolatban. Álljanak itt az illető versszakok, melyekből a mese egységessé válik:

R) Büneiért rá a pápa
Monda ily ítéletet:
Vasinget öltson magára,
Vezekelni így mehet.
Ereklyéket sorba' járva,
Sorban minden szent helyet.
Tán az Isten irgalmába
Befogadja, úgy lehet.

S fut, bolyong a szerencsétlen,
Ha meggyógyulhatna még,
Könnye omlott árnyban, fényben,
Akármerre bujdosék,
Testét a vas súlya nyomja,
Bűnnek súlya a szívét,
Nem találja, nem, sehol a
Lelkének enyhületét.

- V) De hitvalló Szent Imrének
Győzött roppant érdeme :
Súlya bűnnek, büntetésnek
Általa megenyhüle.

Előfordul még e hely is:

ferris quinis colligato
rupit ferri vincula.

Heinrich Günther: *Die christliche Legende des Abendlandes* cz. felette tanulságos művében (Heidelberg, 1910) egyik jegyzetben (208. lapon) a *vita s. Heinrichi ducis*-ra is megjegyzi, hogy a vezeklési lánczok önkéntes hordása nagy szerepet játszott a középkorban. A szentek történetében nem egyszer fordul elő az a motivum, hogy a bűnös addig járja sorra a szent sírokat, míg valamelyiknek a csodaerejétől lepattannak a lánczok, oldódnak a bilincsek. Így Szent Germanus életében. Itt az az új, hogy Imre életében érinté Conrad bilincseit és megszabadítá. Szabad lesz a vezeklő: szabad bilincseitől a teste és bűneitől a lelke.

Még egy érdekes monda fűződik Szent Imréhez, melyet az egyik sequentia kifejezésre juttat (D. 250. l.).

Még kicsiny gyerek korába
Mutatott ő jós jelet,
Mit istennek hű szolgája
Csókjáról megérezett.
Egynek egynek csókos szája
Atyjának intéseként
Mennyi volt szűz évek száma,
Annyi csókot oszta szét.

Szent Imre csókjainak legendáját *A pannonhalmi Szent Benedek-Rend története* (1902)¹ első kötetében lehet megtalálni (114. l.).

Szent István egyszer megjelent az éjjeli vigilián (2 és 4 óra közt) és a hajnali matutinum bevégezése után a szerzetesek közt. A többiek lefeküdtek, csupán csak azokat találta a szent király a templomban, a kiknek Imre megsokszorozta a csókját. Ezek a templom rejtett szögleteiben zsoltárt énekeltek. Midőn István megszólította őket, feleltek, de Mór testvér, kit Imre kétszer csókolt meg, némán maradt. Belőle sem a hízegő királyi üdvözlés, sem a fenyegetődő szavak nem bírtak kicsikarni feleletet.

Megemlítésre méltónak találom, hogy a Szent Imre legendájának írója valószínűen Fulco, Álmos herczeg szolgálatában

¹ Szerkesztette és részben írta dr. Erdélyi László.

elő pap volt. Ez 1109 táján történt. Fulco már ír Szent Imre esőkjairól. Vajon nem ez időtájt keletkeztek-e Szent István és Szent Imre legendáival kapcsolatban az eme szentekre vonatkozó himnuszok?

Rátérhetünk toursi Szent Márton történetére, kinek szülőföldje Sabaria (Szombathely) volt. Már Géza kezdett Pannoniában Szent Márton számára kolostort építeni, melyet Szent István fejezett be és még prépostságot állít Pozsonyban, Szepeesen. Mintaszerű rövidséggel adja elő Szent Márton történetét a *Sequentia* néven előforduló próza, mely az epikus elbeszélés mintája (Dankónál 274—275.). Egy sort közlök, melynek magyar vonatkozása van:

Hic ritus sacrilegos destruxit et ad Xristi gloriam
dat ignibus ydola.

Ez a térítő munkásságra vall.¹

De találunk szentet, kinek himnuszait, sequentiáit a nemzeti érzés és eszmekör, a honi talaj légköre hatja át. Ez Szent László. (Dankó; 175—190 és 392—399. Elevatiója a boldvai Missale Kalendarium V. Kalend. Julii = jun. 27-re; translációja a pozsonyi Missale III. Kal. Aug. = jul. 10-re teszik). Népies zamat érzik officiumain.

Érdekes például a következő részlet:

Ad magnificat in II. Vesperis

O sanete rex ladislai
O columpna miletiae Xristiane
O firmissima spes tuae gentis,
intuere deuocionem populi et quaerentis
et sub tuum praesidium confugientis
O misericors misericordiam consecutus
intercede pro nostra omniumque solute.

Ez accentuált prózába átesapó officiumrészletben ki van emelve Lászlónak harcziás hősiessége és magyar népének hozzá való ragaszkodása. Az ezután következő sequentiát, mint a coelestis lyra egyik gyöngyét, egész terjedelmében lefordítottam, mert ebben több magyar vonatkozást találtam. Így a következő két versszak:

Ó mi boldog, a mely ott áll,
Váradon a fényes oltár,
A te nevedtől ragyog.

—
Ott a létra, melyre föllép
S menybe feljut a magyar nép,
Pannonia temploma.

¹ Dankó a pozsonyi messaleből közli, mely 1341-ből keletkezett.

Tehát az egész magyar nép üdvösségre vonuló létráját látja az ihletett költő a váradi templom oltáránál, mint Jakab látta álmában az angyalok létráját.

Az Arany János remek költeményéből ismert mondára: Szent László fűvére vonatkoztatható a következő versszak:

Betegeket gyógyította,
Üdv forrását fakasztotta
E nemzet Mojzeseként.

Hősiességére vonatkozik:

Magyarország ő miatta
Kardtól nem fél, szállva hadba,
Ellenségtől nem remeg.

A homályból ime felkel,
Mint új csillag nővő fénynyel,
Látható lesz új csoda.

• Ellent győzte, megtér győzve
Magyar, pogány fut előtte,
Ezrivel bír egymaga.

E költemény így hangzik:

Sequentia.

De Sancto Ladislao Rege et confessore.

Zengjük új dicséretünket,
Új dicsőség a szívünket
Ujjongással töltse be.

Itt a király kezét mosta,
Bár nem érte bűnnek mocska,
Tisztán szentül maradtott

Mint a színméz folyjon a dal,
Mely László királyt magasztal,
Szóljon édes zengzete.

Ott a létra, melyre föllép
S mennybe feljut a magyar nép;
Pannonia temploma.

Király dicsét ki se bánja,
Befogadta mennyországba
Az örök harmonia.

Föl az égbe tör alakja,
Kelet-észak-dél-nyugatra
Tárvanyitva ajtaja.

Hitvalló királyt dicsérjük
Királyok, a kik elérték
Üdvességük, általa.

Általa él minden szentség
Vál' erősbbe a szövetség,
Szent pecsétet nyer a hit.

Ó mi boldog, a mely ott áll
Váradon a fényes oltár,
A te nevedtől ragyog.

Betegeket gyógyította,
Üdv forrását fakasztotta
E nemzet Mózeseként,

A mit kérsz szent templomába,
Azt az ég ő szent szavára
Érette hallgatja meg.

Magyarország ő miatta
Kardtól nem fél szállva hadba,
Ellenségtől nem remeg.

Az egész nép itt ha áldoz,
S esdve fordul szent királyhoz,
Üdv malasztját elnyeri.

Érte a hit fejedelme
Szent olajat csepegtetve
Lázadókra önti ki.

Tudjuk, hogy egész magyar nép
Néki hódolt, hozzá megtért,
Ő előtte meghajolt.

Fegyver nélkül meghódolnak,
A kik bőszek vadak voltak,
Egy szavára, hogy ha szólt

A homályból ime fölkel
Mint új csillag növfénnyel,
Látható lesz új csoda.

Ellent győz le, megtér győzve,
Magyar, pogány ő előtte
Ezrivel bir egymaga.

A kik vele szembe szálltak,
Ő előtte meg nem álltak,
Külde rájuk nyavalyákat
Daemonok gyötrelmeit.

De kik biznak szentségében,
Megújodnak egészségben,
Éltük éled s újra épen
Élhet vigan mindenik.

Üdv neked, királyok sarja,
Magyaroknak diadalma,
Ki ragyogva, fényre kapva
Itt ereszti gyökerét.

Ki keresztyén vérből nőtt fel,
Dicsérd őtet igaz hittel
Ujjongó szent érzelmekkel
Magasztalva szent nevét!

Te, ki őt megkoronázod,
Kísérőit ime látod,
Szent királynak hü cselédit,
Az ő nyáját, az ő népit
Égi honba befogadd.

És te, ki ő néki szolgálsz
És mellette fényben ott állsz,
Vezess hozzá mindnyájunkat
És örök boldogságunkat
Eszközöld ki és megadd.

Jelentőség tekintetében mindannyit túlszárnyalja a Dankó-
tól 392—395. lapokon közölt hymnus.

Foglalkozzunk ezzel behatóbban. Ebben annak a híres
mondának nyomát fedezzük föl, mely vonatkozik László váradi
lovas szobrára: a kora renaissance-szobrászat egyik legérdekesebb
emlékére, melyet Kolozsvári Márton és György mesterek készí-
tettek.

Miskolczi István 1609-ben jún. 27-én Várad várát meg-
látogatván így ír: „In ipso arcis ingressu ad dextra aenea S.
Ladislai Regis imago aeneo equo insidens, quondam integra et
tota auro splendens, in dextra habet asciam lignariam quasi
sectionem minitans. Subtus equum in aenea tabella haec leguntur:
anno MCCCXC die 20 mensis May Rege Sigismundo et Maria

Regina feliciter regnantibus haec opus fieri fecit Revendus in Christo pater d. Joannes Episcopus Varadinensis per magistros Martinum et Georgium de Colosvar in honorem S. Ladislai regis.“

Váradot a törökök 1660-ban feldúlván, az ércszoborból ágyút öntöttek.

Érdekes Paulus Crosnenisnek panegyrisé, melyet László magasztalására írt, melynek czíme: *In laudem divi Ladislai Regis et Patroni Hungariae obsecundatissimi concinnatus* (1509). Dankó idézi a következő részletet:

Isten a váradi várba' melyet maga építe egykor,
Isten-anyának' szent templomot állíta ő,
Márványsírba letéve e helyt szent teste pihent le,
Boldog ereklyéi messze ragyognak emitt.
És csodamód testéről az illat messzire árad
Tömjén, nardusolaj balzsamos illata száll.
Százával jön csonka, törötttagú ember e testhez
Es hozzájárul sok nyavalyás beteg is.
S im' a beteg tisztulva fekélytől, gyógyul azonnal
Csakhamar ép testtel tér haza új csodakép.

Janus Pannonius (Epigr. II. 5. l. Teleki Utrecht 1784. I, 645.) ugyane szoborról — tegyük hozzá e regeszertü — izzadást szenvedő szoborról így ír:

At tu qui rutilis eques sub armis
Dextra *belligeram* levass *securim*,
Cuius splendidis marmorum columnis
Sudarunt liquidum sepulchra *nectar*.

Vagy magyarul:

Lovas király a sujtó csatabárddal.
A kinek fényt szór csillogó ruhája,
A kinek teste illatoz nektárral,
Az oszlopos sírboltot itt bejárja.

Arany János *Szent Lászlójából* érdekes párhuzamba állítani a következő versszakot:

Nagy lovon ült a nagy férfi,
Arcza rettentő felséges.
Korona volt a' fejében
Sáraranyból, kővel ékes.
Jobb kezében, mint a villám,
Forgolódott csatabárdja:
Nincs halandó, földi gyarló
Féreg, a ki azt bevárja.

¹ Renaissance-kori merészséggel Szűz Máriát „Saluifica Hera“-nak nevezi.

Bizonyítá a templomnak
Egy nem szavajátszó öre :
Hogy három nap a sírboltban
Lászlót hiában kereste,
Negyed napra *átizzadva*
Találtatott boldog teste.

E hymnust szintén egész terjedelmében lefordítottam, még pedig a Peer codex kétnyelvű szövegének alapján, kiegészítvén a Gyöngyösi-codexből azt a részt, mely amabból hiányzik. Ugyanis a doxologia előtt négy versszaknak a fordítása, illetve eredetije, hiányzik. A szöveget Dankó egyeztethetőnek tartja, habár a Gyöngyösi-codex négy versszaka későbbi idő szellemét tükrözi vissza, mert a tatárok mellett szól basákról és *teucrokról*, kik alatt a XV. században a renaissance-írók már törököket értettek; szól eretnekségről, melyről a XV. század előtt szó nem lehetett, legfeljebb Patarenusokról I. Lajos alatt. A latin szöveg jelen alakjában eredetinek látszik, mert egységes compositió. A latinban a szótagszám nagyobbára 10, az ötödik után pontosan megtartja a sormetszetet. A magyarban van még 12, sőt 13 szótag is. A latinban 11 szótagnál több nem fordul elő. A fordításban átvettem az öserőtől duzzadó és az áhitat által szentesített sorokat, habár a megfelelő szótagszám a többi versszakétól eltér. A hol a latintól a magyar szöveg eltér, a *latint* követtem. Például az első versszak 3-ik sora így hangzik:

regis regum genu preclara

Itt a „regis regum“ csak Krisztusra vonatkozhatik.

A magyarban:

zent királ'ok között dragalatos göng.

Ez eltérés a magyar szöveg régebbi és eredeti voltára vall. Mint latin költeményt fordítottam le, ezért ragaszkodtam a szöveghez.

Eljárásom jellemzésére bemutatom a következő versszakokat a latin eredetiben, a Peer-codex magyar szövegében¹ és a magam fordításában:

Te circum cingunt imperatores
presules reges clari barones
deo sudat sacrum sepulchrum
ossa teguntur auro fulgenti.

¹ Wolf Gy. Nyelvemléktár, Budapest, 1874. II. 95. Kiadta a Peer-codexot, melyben fölváltva a *latin* és *magyar* versek alkotják e hymnust. E codex a N. Múzeum 27. sz. codex chartaceus a XVI. századból.

A codexben :

Környöl fekesznek téged császárok,
Püspökök, királyok és jobbágy urak.
Olaj származik szent koporsódból,
Tetemed foglalták az szép sáraranyból.

Az én fordításomban :

Környül feküsznek téged császárok,
Püspökök, királyok és jobbágy urak.
Olaj származik szent koporsódból
S fedve a tested fényes arannyal.

Íme tehát csak az utolsó sorban adtam vissza hívebben a latin szöveget :

Tu ultu plenus et rubicundus
Tu et aspectu desiderabilis,
in verbis dulcis, tu manu fortis,
deicis cunctos tecum dimicantes.

Tu membris sanus forma decorus
humeris tuis alcior cunctis
specie sola imperio digna
corona sancta te rite cernit
Tu carne purus, mente preclarus,
Tu corde audax more leonis
ad hoc est dictus Bator Ladislaus
cum adhuc Juvenis etate fores.

(Kinizsi Pálné imádságos könyvével együtt találni a Chech-codexben.)

A codexben :

Te archwl tel'les zep pyros valál
tekintettedben embereknel kedvesb
beszededben ekes karodban cróds
lam mendenth the eytez ki te veled küzdyk.

Tagodban ekes thermetedben diszes
Valladtul fogva mindeneknel magasb
Čak zepseged chasarsagra melto
hog zenth corona teged meltan illet
testedben thyzta lelkedbe fényes
zywedben bator mykenth wad orozlán
azerth newezthek bator lazlonakh
mykor meglen ifywdad volnal.

Az én fordításomban :

Te arcul teljes szép piros valál,
Tekintettedben mindennek kedves,
Szavadban édes, korodban izmos,
Mindent te ejtesz a ki veled küzd.

Tagodban ékes, termetedben diszes,
Válladtul fogva mindeneknél magasab,
Arczra, alakra, hatalomra méltó
Szent korona méltán tégedet illet.

Testedben tiszta, lelkedben fényes.
Szívedben bátor, miként vad oroszlán,
Azért neveztek bátor Lászlónak
Mikoron miglen ifjúdad volnál.

Jellemző módon tértem el a codex magyar szövegétől a
következő versszaknak a latin szöveghez hű visszaadásában:

Te elegit virgo Maria
predotavit gratiarum donis
ut custodires et gubernares
legatum sibi hunicum regnum.

A codexben:

Merth walazta az syz maria
meg dychőythe sok yo ayandekkal
hogh te őryzned e es oltalmaznad
neky ayanlod yo magyarorszagoth.

Az én fordításomban:

Szűz Mária te téged választ
Bőven téged malasztokkal áraszt,
Hogy te őriznéd, hogy te vezetnéd
Néki ajánlott hun királyságot.

Ideíttatom az egész hymnust:

Hymnus Szent Lászlóról.

Idvez légy kegyelmes László király
Népünk egyetlen édes oltalma
Égi királyunk drágalátos gyöngye,
Csillagok közt is tündökletes csillag.

Szent Háromságnak hű tisztelője,
Jézus Krisztus nyoma követője
Te Szent Léleknek tiszta edénye
Szűz Máriának választott vitéze.

Te, a húnoknak királyi sarja
Szent királyoknak fényes tüköre
Neked atyád volt kegyes Béla király,
Hogy hozzá képest kegyes király lennél.

Nekünk született Lengyelországban
 Mennyre született nagy csudaképen
 Újra született szent keresztvitzől
 És nagy atyáról László neved lön.

A mikoron még gyermekded voltál
 Béla atyád hoz Pannoniába
 Hogy magasztalna e haza földje
 Itt e hazának égi szülötte.¹

Letelepedtél Biharváradon,
 Hogy légy e város édes oltalma
 Templomot rakattál Máriának,
 Melyben most nyugszol nagy dicsőségben.

Környül feküsznek téged császárok,
 Püspökök, királyok és jobbágy urak.
 Olaj származik szent koporsódból
 S fedve a tested fényes arannyal.

Tisztel imádva itten e helyben
 A papság s az áhitatos nép
 Földi királyság tisztel eképen
 Ámde dicsérnek csillagok égben.²

Te dicsekedel királyi székekben
 Képed föltették magas kőszálra
 Fénylik mint nap, sajog mint arany
 A szem be nem tel soha nézéseddel.

Te arczul teljes szép piros voltál
 Tekintedbe mindennek is kedves
 Szavadban édes, karodban izmos
 Mindent te ejtesz, a ki veled küzd.

¹ Nagyon szép a magyar és eredetiségre vall :

Mykoron meglen gyermekded volnál
 Ki hozza Béla királ' yo magyarországba
 Hog dychekednel the keth országban
 magyarorsagban és és men'orsagban.

² A magyar szöveg nagyon eltér.

Teged dychernek zent zolozmaval
 papok dyakok es városnepek
 teged földnek kereksege
 merth teged dychernek ystenek angely (!)

Tagodban ékes természetben díszes
Válladtól fogva mindeneknél magasb,
Arczra, alakra hatalomra méltó
Szent korona méltán tégedet illet.

Testedben tiszta, lelkedben fényes
Szivedben bátor, miként vad oroszlán
Azért neveztek bátor Lászlónak
Mikoron méglen ifjudad volnál.

Szűz Mária te, téged választ,
Böven téged malaszttal áraszt,
Hogy te őriznéd, hogy te vezetnéd
Néki ajánlott hún királyságot.

Te koronával gyámolítottatva
A Szent Lélektől besugarazva
Kezded követni atyád életét
Rózsákat szaggattál koronádba fűzéd.¹

Te katolikus szent hitünket
Melyet hirdettek Krisztus szolgálói
Hiven őrizted, hiven is védted
Szóval, ajkkal, tettel és karddal.

Te tatároknak félelme voltál,
Havasok alján kikkel harczoltál,
Basák rettegetek, töled ijedtek
Teucrok hívtak világ rémének.

Te ki is irtál eretnekséget,
Bosszúd elérte és letiporta,
A ki gonoszat tesz vala minden
Megtör előtted, híred ha hallja.

Jog-igazságba te igaz bíró,
Szűziességnek te koronája.
Tiszta erénynek te pártolója
Kegyes életnek te gyakorlója.

¹ A magyar szöveg eltér a latintól:

Feyedben kele az zent corona
megbatoreyta teged az zentlelek
kezded köwetni at'adnak eletthet
rosakoth zagगतol coronadba fyzed.

Dicsérjük együtt Szent László királyt,
Mert megérdemli dicséretünket,
Dicsérjék ötet angyalok, mondván:
Idvez légy kegyelmes László király.

Íme a középkor eszményi alakja: a hit és hősiesség megtestesülése. Szent László korában keletkezhettek a Szent István és Szent Imre legendához fűződött himnusköltés. Mintegy a keresztény középkor eszményi világa és földi diadala kelti föl a vallásos ihletet, ezután robog végig IV. Béla korában a feldult országban a Planctus a tatárjárás miatt, e sötét háttérből emelkedik ki a Margit megdicsőült alakja.

Nem válhatom meg a coelestis lyrától egy melabús dal bemutatása nélkül. Ez egy halotti és minden arra mutat, hogy ősrégi halotti ének, melyet Dankó Hymnariumának 415—419. lapjain közöl a következő észrevétellel: „Si minime sit celebrimae Sequentiae de mortuis Thomae de Celano „Dies irae dies illa“ aequi paranda, qua multo inferior esse deprehenditur, nihilominus non indigna est, ut denuo typis repetatur“. És igaza van. Megragadó szép halottas ének. Meglep a verselés népies formája, a közel eső rimek, rövid sorok. A címe: *Messis mortalis*:

Álljon itt egy pár versszak:

Quoquo falx incidit
Omne mox concidit
Triste sit, laetum sit
forma, non forma sit.

A magyar fordításban, melyet Dankó a vers után vet, bámulatos erővel és egyszerűségben van visszaadva a gondolat, de nem híven fordítva:

Valahová kerül
Kaszája megmerül
Bár friss, erős légyen
Mindholtig elmégyen.

E gondolatot feltaláljuk Moore híres passusában:

Mind elhervad a mi fényes,
Előbb minél fényesebb.
Akkor múlt el minden édes,
Amikor legédesebb.

Van egy magyar versszak, mely csak részben felel meg az eredetinek, de magában remek.

A latin szöveg így hangzik:

In cassum superbifico
Messorem ludis serico

Falcis adibis os
 Seu digitalis flos
 Dicesque serica
 quam sint umbrifica.

Magyarul:

Ti is csillag virágcskák
 Szép színnel festett orcácskák
 Kik most kevélykedtek,
 S hányjátok színetek
 Elmentek, elmentek
 Meg nem menekedtek.

Más gondolat, más kifejezés, de ugyanaz az alaphang.
 Zárjam be ismertetésemet a középkori hitélet álmával: az égi
 paradicsom képével:

Coeleste viridarium
 Suum expandit gremium
 Hic effloresbitis
 Nec plus timebitis
 Fatalis ferreum
 Mortis imperium
 Gaudete pulchri flosculi. Amen.

A magyarban:

A mennyei virágos kert
 Jó füveknek szép helyet vert
 Ott meg-megvirágoztok,
 Kik itt jól vigyáztok
 Kaszástól nem féltek,
 Mert örökké éltek
 Szép virágok örüljetek. Amen.

Hadd végződjék a coelestis lyra végső hangja az égből.

Hiteles helyeink eredete és jelentősége.

(Kivonat Eckhart Ferencz 1913 nov. 10-én bemutatott dolgozatából).

A XIII. század előtti időből kevés oklevél maradt ránk. Ennek okát nem annyira a tatárjárásban és egyéb pusztításokban, mint abban a körülményben kell keresnünk, hogy nem állítottak ki okleveleket, nem igen ismerték az oklevelet. A X—XI. század, az a kor, melyben a magyarság átveszi a nyugati civilisatiót, a német-római birodalom délkeleti részeiben, melylyel legközvetlenebbül érintkezhetett hazánk, az úgynevezett tradíciós könyvek kora, mikor is a magánjogi forgalomban nem ismerték az oklevelet, legfeljebb az egyházak írták össze könyvekbe azt, a mivel jámbor hívek adományai gazdagították őket. Nálunk még a királyok sem állítottak ki mindig adományaikról oklevelet.

Ezért váltak szükségessé a birtokösszeírások, conscriptiók akkor, mikor az egyház, mint Nyugaton, nálunk is felismerte az oklevél értékét.

Ha oklevél nélküli királyi adományt kétségbe vontak, tanuk, de főleg az bizonyított, ki a birtokba bevezette az adományost: a pristaldus. A conscriptiókban, de meg egyébként is, ha ily adományokról van szó, mindig csak a poroszlóra vagy arra történik hivatkozás, a ki az adományt a királytól kieszközte, a quaestorra.¹

Ha a király nem adott mindig oklevelet, még kevésbbé tették azt magánemberek. Ha azután bizonyításról volt szó, a jelenvoltakra, mint tanukra, hivatkoztak. Még a XIII. században is történtek eladások anélkül, hogy a vevő oklevelet kapott volna.² Mikor az egyház felismerte az írásbeli biztosíték becsét, ösztönözte a híveket, hogy királyi oklevéllel erősítsék meg adományaikat. A ki valamit adományoz, a király elé járul, elmondja azt a király és udvara előtt, ki elrendeli, hogy notariusza az előtte tett bevallásról állítson ki oklevelet. Így jöttek létre oly királyi oklevelek, melyek tulajdonképen csak magánjogügyleteket tartalmaznak.

A jogügyleteknek csak nagyon csekély része lehetett az, melyet királyi oklevéllel biztosítottak. Általában nem állítottak ki azokról oklevelet. Volt azonban egy intézménye a magyar jogéletnek, mely még a hiteles helyek keletkezése előtt némi biztosságot kölcsönözött a jogügyleteknek: a *pristaldia*. A poroszló, mint valamely jogügylet tanúja, pótolta az oklevelet a bíróság előtt.³ Mint a bíró végrehajtó közege, annak ítéletéről tehet tanuságot.⁴ Az a körülmény, hogy működéséért a fél fizette, egyik főoka lett az intézmény romlásának. Egyesek, mint az 1231. évi aranybulla 22. pontja mondja évekig maguknál tartották a poroszlót, ki állandóan függvén eltartójától, hamis biztosságot adhatott annak jogügyleteiről. De a jogesetek megszaporodásával a poroszló biztonsága már úgysem elégíthetett ki. Az 1231-ki aranybulla megfosztja a poroszlókat az önálló bizonyítás jogától és ténykedéseiknél az egyházi testületek bizonyításának igénybevételére utasítja őket.

A pristaldia romlásának ideje egybeesik azzal a korrallal, melyben a hazánkkal szomszédos területeken rohamosan elterjed az oklevél használata. Az elterjedésben legnagyobb része annak

¹ Pannonhalmi rendtört. I. 591. Fejér Cod. Dipl. II. 89. 1.

² Pannonhalmi rendtört. I. 656. 751. 1.

³ L. Hajnik: A magyar bírósági szervezet és perjog stb. Budapest 1899. 154. 1.

⁴ Karácsonyi-Borovszky Registr. Varad. 97. 103. cap.

a körülménynek volt, hogy míg az írás, mely a rómaiaktól öröklött és később feledésbe ment oklevélben a bizonyító volt, a legtöbb ember előtt érthetetlen volt, addig a pecsét, mely az új oklevelen függött, mint az oklevélkiállító symboluma, mindenki által könnyen felfogható.

Magyarországon, mint az a XI. századi törvényekből kitűnik, ha nem is okleveleken, korábban is használtak pecsétet. Oklevél és pecsét együttes használata *nem királyi okleveleken* nyugaton a X. század második felében veszi kezdetét. A XII. század végén és a XIII. elején a pecsét használata már általánosan el volt terjedve. Hazánkban a pecséthasználat elterjedése fokról-fokra nem követhető, annyi azonban bizonyos, hogy a XIII. század elején az egyházi és világi előkelők ú. m.: érsekek, püspökök, káptalanok és comesek éltek már oklevélmegegerősítésre pecséttel. Ha egyéb nem, épp a poroszlók biznyságának a megszűnése segíthette elő a pecsétes oklevél elterjedését.

Hová fordultak a poroszlói intézmény lehanyatlása után a magánfelek jogügyleteik bizonyítása végett? Hazánkban az egyházi testületeknek, a káptalanoknak kezdetől fogva jelentős rész jutott a bírói bizonyításból. Előttük hajtották végre az istenítéleteket és tették le az esküt.¹ III. Sándor pápa egy decretaleja (1159—1181) csak oly okleveleknek tulajdonít az egyházi bíróság előtt bizonyító erőt, melyeket közjegyző irt vagy a melyeken sigillum authenticum van. Ha nem is ismerünk Magyarországra vonatkozó oly intézkedést, mint a melyet IX. Gergely tett Angliával szemben 1237., mely ott egyszerre elterjesztette az egyházi hiteles pecsétet, azt hisszük a XIII. század elején a Magyarországon amúgy is nagyhatalmú pápai curia felfogása a bíróság előtti bizonyításról nem csekély befolyással volt arra, hogy hazánkban is authenticus pecséttel élnek az egyházi testületek a XIII. század elején.

A káptalani pecsét biznyságával főleg a kisebbrangú bírák éltek, kik írástudás vagy pecsét hiányában nem állíthattak ki oklevelet, de a poroszló tanúságával, a szóbeli bizonyítással már nem érhatték be. A váradi registrum több oly esetet őrzött meg számunkra, melyben a bíró a poroszlót a káptalan elé küldi, hogy a per lefolyását, illetőleg eredményét elmondja és oklevelet kérjen róla, hogy az feledésbe ne menjen, hanem a káptalan biznyságára támaszkodhassék.² Minthogy a feleknek állott első sorban érdekében, hogy a per lefolyásáról oklevelük legyen, a poroszlón kívül ők is megjelennek a káptalan előtt a bevallás

¹ Colom. Decr. I. 22. Pannonh. rendt. I. 621. Reg. Varad. Knauz. I. 85.

² Reg. Var. I. 32 51. 97. 103. 376.

igazolására. Ettől azután már nem messze volt az a lépés, hogy jogügyletek, bíróságon kívüliek kötésénél a felek poroszló nélkül is az egyházi testületek tanúságát keresik.

Már a XIII. század harmadik és negyedik tizedében általánossá vált a szokás, hogy a felek jogügyletek bevallására megjelennek a káptalanok és konventek előtt. Nemcsak a hiteles pecsét, hanem az egyházi testületek tagjainak nagy tekintélye is ösztönözhetette erre a feleket.

A XIII. században találunk még okleveleket, melyekkel egy-egy kiállító saját pecsétje alatt ajándékoz, többnyire az ország nyugati részében, hol leginkább hathatott az idegen szokás. A XIV. században azonban a hiteles helyi oklevél tekintélye már utólérhetetlen, magánjogügyleteknél nagyobb a királyi oklevélénél.¹

Természetesen volt különbség az egyes helyek oklevelei között. A XIII. században és a XIV. első felében, úgy látszik, minden convent jogában állónak tartotta mások ügyében hiteles oklevelet kiállítani. A XIV. században már különbséget tesznek a conventek között. Nem mindegyiknek ismerik el hitelességi jogát. Gyakran van szó a káptalanok és hiteles conventek bizonyosságáról (conventus credibilis) utóbbi mindig megkülönböztetésül azon conventektől, melyeknek nem volt pecsétjük.² Azon fontos szerep tudatában, mely a hiteles helyeknek a bírói bizonyításban és az egész jogéletben jutott, Nagy Lajos teremtett rendet, megtiltván a törpe conventeknek, hogy maguknak hitelességi jogot igényeljenek. A XIV. század óta a királyi hatalom állandó ellenőrző jogot gyakorol a hiteles helyek felett: adományozza és visszaélés esetén elveszi a hitelességi jogot, a hiteles pecsétet. A poroszloi intézmény lehanyaglásával a káptalanok és conventek jogköre a bizonyításban magától fejlődött ki, az állami, illetőleg a királyi hatalom törvényesítette azt és ellenőrzése alá vevén megalkotta a káptalanokból és a conventek egy részéből a hiteles helyeket.

A hiteles helyek a közigazság és a nemesi jogegyenlőség őrei. Jogügyleteiben mindenki hozzájuk fordul: az első ország-nagyok, sőt a király is, midőn mint birtokos szerepel, birtokot vesz, elad avagy cserél. A szomszédos területeken, a német-római birodalomban ugyanakkor, mikor nálunk a hiteles helyek egyedül állítanak ki oklevelet, mindenki, a kinek volt pecsétje a maga ügyében állíthatott ki bizonyító erejű oklevelet. A magyar jogszokás tehát ellenkezik a külföldivel, hisz nálunk még a

¹ Anjou-okm. III. 264. Hazai okm. III. 147.

² Zalai okl. I. 620. Anjou III. 233. Zichy-okm. III. 97. Bántffy-okm. I. 122.

hiteles hely is, ha saját ügyéről van szó, egy másik helyhez fordul oklevékiállítás végett.

A hiteles helyekben a magyar jogélet oly oklevéladó szervezetet teremtett, melylyel a mi hatáskörét illeti, sem a francia eredetű officialatust, sem a római eredetű notariatust nem hasonlíthatjuk össze. Tekintélyük oly erős volt, hogy ily idegen intézmények megerősödését megakadályozták. Úgy a magyar jogélet, mint az alkotmány szempontjából nagy a jelentőségük. Egyrészt korán kifejlődött szervezett kancelláriájukkal megvédték a magyar szokásjogot az idegen befolyásoktól, másrészt az egész országban szétágazott szervezetükkel a bíróságok pontos és állandó működését tették lehetővé.

Minthogy egyes-bajos dolgaiban mindenki: király, fő- és köznemes hozzájuk fordult, nem kevésbé járulhattak az egyenlőség érzetének kifejlődéséhez a köznemességben, mely Verbőczy tanai-ban jutott kifejezésre.

Diplomatikai szempontból a hiteles helyeknek tulajdonítható, hogy a magyarországi okleveles anyag sokkal egységesebb, mint a többi európai területé. A hiteles helyi intézmény minden másfajta oklevelet — királyit és bíróit kivéve — feleslegessé tévén, létrehozta azt, a mivel másutt nem találkozunk, t. i. hogy az egész oklevélanyag kancelláriákban iratott, mi a módszeres feldolgozás szempontjából fontos.

Claparède Sándor.

1858—1913.

Rácz Lajos sárospataki tanártól.

November 1-én este egy olyan külföldi férfiú hunyta örök álmra szemeit itt Budapesten, a kit nem annyira mélyreható tudományos búvárlataiért, mint inkább a magyar nyelv és irodalom, a magyar történelem és szellemi élet iránt tanúsított figyeleméért, munkás szereteteért, azok érdekében kifejtett s egyre szélesebbkörű hasznos szolgálataiért választott, harmadfél évvel ezelőtt, 1911. évi nagygyűlésén kültagjává a Magy. Tud. Akadémia. E férfiú *Claparède Sándor*, Genf egyik nagytekintélyű, általános tiszteletben álló polgára, a genfi Nemzeti Egyház egyik vezetője volt. Legyen szabad életéről és munkásságáról — fő tekintettel éppen hazánk és a magyar nemzeti művelődés érdekében kifejtett törekvéseire — néhány szóval megemlékeznem.

Claparède Sándor délfraanciaországi eredetű családból származott, a mely a nantesi edictum visszavonása után, előkelő állását otthagya (kivándorló őse, valamint annak atyja, Nîmes

város egyik consula volt), a vallásüldözések elől Genfbe költözött s itt a XVIII. és XIX. század folyamán, a kis köztársaság legkiemelkedőbb családjaival összeköttetésbe lépve, új hazáját számos kittinő polgárral ajándékozta meg, közöttük hat lelkész-szel. Ezek egyike: Claparède Dávid (1727—1801), a Sándor ükapja, theologiai tanár és akadémiai rektor, különösen érdeklődött a magyar diákok iránt s iratai közt ükunokája több erre vonatkozó följegyzést talált. Ennek dédunokája, Tivadar, előbb chancy-i (Genfvidéki kisebb falu), majd genfi lelkész, levéltárnok s történetíró volt; chancy-i lelkészkedése idején született, 1858 április 14-én, legidősebb fia, a most elhunyt Sándor. Ez három éves volt, midőn szülei Genfbe költöztek. Itt végezte gimnáziumi, majd egyetemi tanulmányait, mint a chemiai szak hallgatója; az 1879—1880. iskolai évet a drezdai műegyetemen, az 1880—1881. évet a bonni egyetemen tölti, a hol a chemiai laboratoriumban szorgalmasan búvárkodott; 1882-ben a *Quelques nouvelles kétones aromatiques obtenues par condensation moléculaire* című dolgozatával szerzi meg a genfi egyetemen a *docteur ès sciences*-i rangot. Ezután Manchesterben, az Owen College-ben folytatja chemiai tanulmányait; 1885-ben kiadja Párisban Schorlemmer angol művének francia fordítását: *Origine et développement de la Chimie organique*. Hazatérve hivatali alkalmazást — mivel kedvező anyagi helyzete folytán nem volt reá utalva — nem keresett, hanem néhány évig részint a chemiai intézetben, részint az egyetem chemiai laboratoriumában tanulmányozásokkal és kísérletezésekkel foglalkozott; minthogy azonban ez a foglalkozás akkoriban különben is gyöngye egészségi állapotára hátrányos befolyást gyakorolt, felhagyott a chemiával s egyfelől emberbaráti, egyházi és socialis ügyekkel kezdett foglalkozni, másfelől 1888—1891-ig a *Monde de la Science et de l'Industrie* című, népszerű jellegű, természettudományi havi folyóiratot szerkeszti, a melyben — többek közt — erős állást foglalt a halottégetés eszméje mellett, a mi aztán a genfi halottégető társaság (Société genevoise de Crémation) alakulására vezetett, a melyben Claparède Sándor, mint alelnök, haláláig tevékeny részt vett s annak *Bulletin*-jeiben nem egy előadást, értekezést közölt! ¹

Az 1889. év folyamán történt, hogy Claparède Genfben, egy ismerős családnál, megismerkedett egy fiatal magyar asszonnyal, báró Fireks György lipcei orosz csász. consuli tisztviselő elvált feleségével, szül. *Papp Ilka* úrnővel, a ki Hódmezővásárhelyen született, előbb a színi pályán működött s mint ilyen ment férjhez Oroszországban a föntemlített külügyminiszteri tiszt-

¹ Az életrajzi adatokra nézve főforrásom a *Semaine religieuse* cz. genfi ujság nov. 22. és 29-ki száma.

viselőhöz, a kit utóbb a lipesei consulátushoz helyeztek át. Házasságuk nem volt boldog, felesége — a férj hibájából — kénytelen volt azt felbontani s Genfbe költözött. Itt ismerkedett meg Claparède Sándorral, a ki őt 1890 május havában oltárhoz vezette. Házassága után, felesége befolyására és sógora (Papp Ferencz aradi kincstári főmérnök) ajánlatára hozzáfogott Magyarország történelmének, politikai és közgazdasági viszonyainak tanulmányozásához, egyszersmind a magyar nyelv tanulását is megkezdte. Papp F. úr érdekesen adja elő, mint változott meg e tanulmányok folytán lassankint Claparède Sándornak hazánkról alkotott fogalma, ítélete. „Midőn engemet 1891. évben itt Aradon meglátogatott, a fehér asztalnál szóba került a magyarországi románok csúfos viselkedése, és Claparède Sándor (a ki az oláh dolgokat csak azokból a brochurákból ismerte, a melyekkel az oláhok időszakonként a nyugati államokat elárasztották és azóta is elárasztgatják), oda nyilatkozott, hogy az oláhoknak igazuk van, mert Magyarország kiméretlenül bánik a nemzetiségekkel, és a nemzetiségektől executio után behajtott adóból építi a magyar állam vasútjait; én erre felhevülve azt mondtam, hogy ez nem áll, és akkor szóljon bele bírálólág az itteni közjogi dolgokba, ha országunk történelmét, közgazdaságát stb. elébb megismeri. És Claparède Sándornak nem ment a fejébe, miért ne lehetne Bihar-, Arad-, Krassó-Szörény-, Hunyad- stb. megyében az igazságszolgáltatás, közigazgatás, cultusügy oláh nyelvű, Besztercze-Naszód-, Brassó-, Szeben megyében német, a felvidéken pedig tótnyelvű? Ő Svájcz példájára hivatkozott, hol a német, francia és olasz cantonok mind saját nyelvüket használják, — és jó sokáig nem akarta megérteni, hogy Magyarország állami kialakulása egészen más alapon történt, mint Helvéciában. Sándor az én tanácsomat meg is fogadta, francia és német, majd később magyar könyvekből tanulmányozta történelmünket, hazai viszonyainkat, megváltoztatta idevonatkozó nézeteit és lelkes barátja lett nemzetünknek.“ De nemcsak könyvekből, hanem időnkint Magyarországon tett látogatásai alkalmával személyesen is igyekezett hazánk egyes vidékeit, nevezetesebb városait (pl. Debreczent, a hol még 1891-ben ismeretséget kötött Balogh Ferencz akad. tanárral) megismerni; 1900—1901 óta, mint a genfi nemzeti egyház consistoriumának tagja, a magy. prot. egyházak multja és jelene iránt is elkezd érdeklődni és ez idő óta folyóiratokban és felolvasásokban ismertetni kezdi hazánkat a külfölddel.

Eközben otthon egyre szélesebb téren, egyre több tudományos és humanitarius körben és egyesületben fejt ki buzgó tevékenységet. Mint a művészeti társaság (Société des Arts) tagja s hosszú ideig titkársa, vezeti annak ipari és kereskedelmi szakosztályát, szerkeszti annak Bulletinjét (1893—1897), összeállítja

könyvtárának katalógusát (megjelent 1895-ben). 1895-ben csatlakozik a *Groupe National* nevű politikai párthoz, mely függetlenül a történeti pártoktól mindenekelőtt a közérkölesiség megvédésére és a socialis reformok megvalósítására törekedett s itt választmányi taggá lesz; 1902-ben a nagytanács (Grand Conseil) tagjává választják, de itt meggyengült egészsége miatt csupán 1904 november haváig marad. 1897 óta szorgalmas munkatársa a *Signal de Genève* című lapnak és kiad két politikai és közgazdasági füzetet: *Le calcul de répartition dans l'élection proportionnelle* és *Le projet de la Faucille et les questions qu'il soulève*; híve a nők szavazati jogának s állást foglal ez irányban; 1903—1904-ben a munkanélküli munkások érdekében küzd, odaadással elnököl az illető munkások érdekében működő segélybizottság ülésén s midőn 1911 december havában a *Chambre de travail* hivatalos intézménynyé válik, az államtanács őt annak egyik tagjává nevezi ki, társai pedig elnökükké választják. Mint-hogy ő sem munkaadó, sem munkás nem volt, neki másoknál könnyebb volt a két tábor ellentétes érdekei közt a középutat megtalálnia. Működésével, nemes gondolkozásával meg is nyerte összes munkatársai bizalmát.

A Nemzeti Egyház körében, mindjárt 1889-ben, atya halála után, belépett a valláserkölesi érdekek munkásai közé, a meny nyiben atya helyére őt választották a szórványokban élő protestánsok gyámolításán működő társaság tagjává, nemsokára egyik elnökévé, a hol nagyon buzgó tevékenységet fejtett ki, sokat foglalkozott kivált Ausztria és Magyarország egyes, kemény lét-harczot folytató ref. gyülekezeteinek ügyeivel s jelentékeny része volt abban, hogy a társaság az utóbbi időben Budapesten a francia istenitiszteleteket rendszeresítette. Ebbeli munkássága elismeréseül 1899-ben a Nemzeti Egyház consistoriumának tagjául is megválasztott s ennek 1900-ban és 1910-ben titkárja volt; 1911-jún. végén az elnöki állásra is fölkérték, de ő soknemű elfoglalatása miatt kitért e bizalom elől. Az egyház és állam szétválasztása (1907) után, melynek egyik előharczosa volt, egyik tagja lett az alkotmányozó egyházi gyűlésnek s itt főként a nők szavazati jogának elismerését és életbeléptetését sürgette, a mit 1910-ben sikerült is elérnie. Mint a consistorium tagja, több bizottság munkálataiban élénk részt vett, s a reá bízott vagy magára feladatokat lelkiismeretes pontossággal, emelkedett felfogással, erős meggyőződéssel, a haladás és egyetértés szellemében igyekezett elvégezni.

Az elmúlt évtized derekán a magyar ügyek iránt való érdeklődése egyre erősebben kezd ébredezni; a genfi egyetemen tanuló magyar ifjakat szívesen fogadja Genf külterületén (Crêts de Florissant) épített szép villájában. Ez érdeklődés, e sympathia

vezette 1906 végén II. Rákóczy Ferencz fejedelem *Emlékiratainak* megvásárlására, s ennek eredménye lett ez Emlékiratok közé kötött: *De Saussure César*-féle törökországi visszaemlékezése fölfedezése. Thaly Kálmán, Saussure ezen műveinek közzétévője, a nevezett mű Előszavában, bizonyára az érdekelt ifjútól nyert informatio nyomán, úgy tünteti fel a dolgot, mintha a fölfedezés érdeme jó részben Tóth Sándor magyar diákot illetné („Claparède... könyvtárából menten ki is kereste és Tóth kezébe adá a hágai hat kötetes kiadás egy teljesen ép példányát, melyet is a *szemes magyar ifjú* érdeklődve forgatván, itt-ott... jegyzeteket... *vett észre* benne, mire tüzetesen vizsgálat alá vevén a könyveket, feltűnt neki és Claparède úrnak, hogy a VI. kötetbe... 56 lap van... köttetve s e lapok... sűrű, gömbölyű írással teleírva. Csakhamar meggyőződtek, hogy a fejedelem emlékiratainak pótlása, folytatása fekszik előttük“). Ezzel az előadással szemben maga Claparède Sándor e sorok írójához intézett levelében (1909 decz. 2.) következőleg adja elő a felfedezés történetét: „Nagyon örülök, hogy ön elolvasta Thaly úrnak a Saussure kéziratairól szóló munkáját. Teljesen véletlenül történt, hogy *fölfedeztem* a kis kéziratot, otthon egy este könyvtáramban azokban a kötetekben, a melyeket nem sok idővel azelőtt vásároltam. Azonnal felolvastam azt feleségemnek és nagyon boldogok voltunk arra a gondolatra, hogy ez a kézirat oly kiadatlan részleteket foglal magában, a melyek a magyar tudománynak hasznára válhatnak. Másnap éppen a mi barátaink: Tóth S. és Justh T. jövőn hozzánk déjeuner-re, mikor megérkeztek, siettem nekik fölfedezésemet megmutatni. Tóth azt tanácsolta nekem, hogy forduljak Thaly úrhoz, mire fölkértem, hogy írjon neki. Ha Tóth ekkor nem jött volna. Balogh tanár úrnak írtam volna Debreczenbe. Elgondolhatja, hogy nagy öröm volt a feleségemre és reám nézve, mikor megtudtuk, hogy ez a lelet valódi történeti értékkel bír Magyarországra nézve.“ Mikor én a Saussure-féle Emlékiratok fölfedezéséről a *Sárospataki Ref. Lapokban* ily értelemben írtam (1909. évf. 558. l.), pár hét múlva ezt írta nekem: „A Prot. Szemle czikke a Thaly könyvéről nem oly szabatos mint az, a melyet ön tett közzé a Sárospataki Ref. Lapokban.“

Thaly a nevezett mű Előszavában (18. l.) eredetiben idézi Cl. S. hozzá intézett levelének egy részletét, melyben ezt mondja: „Annál jobban örülök a dolognak, mert — miután magyar nőt vettem feleségül — élénken érdeklődöm, habár Magyarországtól távol élek is, minden iránt, a mi az ön hazájára vonatkozik. E czímen esett meg velem több ízben, a mikor alkalom nyílt reá, hogy Magyarországra vonatkozó műveket vásároltam stb.“ Mint tudjuk, az ő felvilágosításainak és előzékeny közbenjárá-

sának lehetett köszönni, hogy Saussure César kéziratban hátrahagyott *Uti Naplóiról* Thaly tudomást szerezhetett s azoknak még kiadatlan, Rákóczy fejedelemre vonatkozó részeit a Saussure-család engedélyével Tóth S. útján Lausanneban lemásoltathatta. Előzékenységeit betetőzte azzal, hogy Rákóczy Ferencz Emlékiratának általa fölfedezett s Saussure César följegyzéseivel ellátott példányát hazánknek, a Magy. Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

Az 1909. év nyarán a Claparède Sándor tevékenységének új időszaka kezdődik, a mennyiben innen kezdve munkásságának jelentékeny része Magyarországnak, a magyarságnak s közelebbről a magyar ref. egyháznak a külföld előtt az eddigi ismeretlenségből, elszigeteltségből való kiemelésére, a franczianyelvű protestantismus érdeklődésének és rokonszenvének irántunk való megnyerésére, hazánk és a külföld közt szorosabb összeköttetések létesítésére irányult. 1909 július 2—10. napjain hármás jubileumi ünnepet ült Genf városa és egyháza: Kálvin születésének 400 éves, a collegium és az egyetem alapításának 350 éves fordulóját, s ugyanekkor tartották meg a reformatio nemzetközi műemlékének alapkövetéti ünnepélyét is. Claparède 1908—1909 telén Magyarországon járván, felhívta ref. egyházunk vezető férfainak figyelmét e jubileumi ünnepélyekre és az azokon való részvételre, minek eredménye lett hogy gr. Degenfeld József vil. főgondnok és két püspök vezetése alatt hazánkból mintegy 120-an vettek részt a genfi ünnepélyeken. Claparède otthon bizottságot szervezett a magyarok fogadtatására és gazdag programot dolgozott ki, hogy a magyarok nagyarányú megjelenését és szereplését a genfiak előtt emlékezetessé tegye. Ilyen volt nevezetesen egyfelől a július 4-én d. e. 11 órakor a Szent-Péter-székesegyházban tartott *magyar istentisztelet* magyar énekkel, magyar imákkal és magyar egyházi beszéddel (az utóbbit Antal Gábor püspök tartotta), s másfelől a július 5-én d. u. 5 órakor az Auditoire-teremben tartott *magyar estély*, a melyen két küldöttünk franczianyelvű előadásban ismertette a magyar ref. egyház multját és jelenét s a melyet a Salle centrale-ban a Claparède-házaspár részéről a magyar vendégek tiszteletére rendezett *fogadó-estély* követett, a melyen a genfi társadalom színe-java meleg ünneplésben részesítette a magyarságot. A Claparède közbenjárásának köszönhattuk, hogy a genfi egyetem, jubileuma alkalmából, 8 magyar embert (köztük az 5 ref. püspököt) részesített *tiszteletbeli doktori* kitüntetésben, valamint azt is, hogy a két egyetem és az Akadémia mellett összes ref. főiskoláinkat meghívta ünnepélyére.

De Claparède Sándor irodalmilag is igyekezett e nevezetes alkalmat megragadni s a magyarság érdekében kihasználni. Erre a célra irányultak a következő kiadványai: 1. *Les Étudiants*

Hongrois du Livre du Recteur (a genfi magyar diákok névsora, a rektori könyv alapján, a XVIII. század végeig); 2. *Le protestantisme en Hongrie* (6 hasábra terjedő közlemény a „Les jubilés de Genève“ című diszmű I. füzetében); 3. *L'Église Réformée Hongroise. Coup d'oeil sur son passé et son état actuel. Avec un abrégé de ses Lois ecclésiastique et une carte.* Genève, 1909; 71 lap (I. része a magyar ref. egyház multjának és jelenének magyarnyelvű források felhasználásával, részben személyes benyomások alapján való ismertetése, II. része az új egyházi törvények bő kivonatban való előadása, statisztikai adatok stb.); 4. Végül 1910 december havában a magyarok genfi látogatásáról *Les Voix Magyaras au Jubilé de 1909.* (Genève, 1910; 158 lap) cím alatt egy diszes kiállítású s rendkívül meleg hangon írt kötetben számolt be, a melyben szószерinti fordításban közölte az ünnepélyen mondott beszédeket, imákat, költeményeket, előadásokat, részletesen ismertette a magyar ref. főiskolák tanárainak irodalmi munkásságát stb.

A genfi ünnepélyeken való részvétel több fontos következménnyel járt reánk nézve. Nem csak itthon ébredt föl a mi lelkünkben a nyugati testvéregyházakkal való szorosabb összeköttetés s ezzel kapcsolatban a nyugati népek előhaladottabb műveltségéből való merités vágya, hanem külföldi hittestvéreink is vágyat éreztek arra, hogy velünk — saját tűzhelyünkönél — közelebbről megismerkedjenek, egyházi és iskolai intézményeinket itt a helyszínen tanulmányozzák. Így látogatta meg hazánkat s közelebbről ref. egyházunkat 1909 október havában *Doumergue Emil.* a montaubani akadémia dékánja, Kálvin nagyíró életrajzírója s látogatásának eredménye lett a *La Hongrie Calviniste* (Toulouse, 1912) című alapos történelmi tanulmányokon nyugvó, a magyar nép szellemét mélyen átértő s rokonszenves előadásban ismertető kötet (részletes ismertetését l. a *Prot. Szemle* 1912 szept.—okt. és a *Századok* 1913 decz. füzetében). Őt követte 1910 őszén *Fulliquet György*, a genfi egyetem theol. dékánja, 1911 őszén pedig a presbyteri világszövetség 35 tagjának — köztük Claparède-nek és Choisy J. genfi egyetemi tanárnak — m gyarországi körutazása és Budapesten tartott congressusa, a melyen ref. egyházunk legilletékesebb férfiai ismertették előttük, magyar és angolnyelvű előadásokban, egyházunk intézményeit és munkálkodását. A congressus angol, skót, ír és amerikai tagjai lelkes cikkekben számoltak be otthon utazásuk eredményéről, a látottak és hallottakról.

Még a genfi látogatás idején fölvetették a magyar tanárok azt a gondolatot, hogy a Kálvin akadémiaja és a magyar theol. hallgatók közt régebben fennállott szoros összeköttetés ismét föl kellene újítani. Claparède megragadta ezt az eszmét, még a tél

folyamán megalakított egy bizottságot a magyar ifjak támogatására (Comité genevois de patronage en faveur des étudiants en théologie hongrois), a mely rövid idő alatt három ösztöndíjat létesített a magyar theologiai ifjak számára — a főadományozó, természetesen, maga Claparède volt, — úgy hogy 1910 őszétől fogva évenként 3—5 ifjút küldhetünk ki a genfi egyetemre további tanulmányozás végett. Ezt követte Franciaországban a montaubani, Irországban a belfasti, Skótországban az aberdeeni egyetemen 2—2 új ösztöndíj alapítása ifjaink számára, — mire a magyar theologiai akadémiák közül is többen bejelentették, hogy készek svájci és francia theologiai hallgatókat ingyenes ellátásban részesíteni. Ifjaink szívesen mennek ki a külföldi egyetemekre s ha ez az usus évtizedeken át rendszeresen fog gyakoroltatni, nemcsak a magyar theologiai tudomány emelésére, hanem hazánknak a külföld részéről való helyesebb megismerésére is kedvező befolyást fog gyakorolni.

Claparède Sándor jól látta, hogy micsoda nekünk magyaroknak, mint kis nemzetnek, s különösen nekünk magyar kávinistáknak a bajunk. Az, hogy a latin nyelv uralmának megszűnése után — a mely a XVI—XVIII. században nemcsak a tudománynak, hanem a külföldi nemzetek egymással való érintkezésének a nemzetközi nyelve is volt — mi a németet politikai okokból megvetvén, viszont a francziától és az angoltól kissé távolabb esvén, a külföldi népekkel való gyakoribb, bensőbb érintkezéstől elmaradtunk, azok előhaladásának, szellemi vívmányainak közösségéből kiestünk. Ez az oka sok részben a magyar theologiai és philosophiai irodalom elsorvadásának, holott a XVII. században még lépést tartottunk a külföldi nemzetek irodalmával; ez az oka annak, hogy a külföld nem ismeri a magyarok szellemi életét, tudományos törekvéseit, hogy minket külföldön anynyiszor tévesen ítélnek meg. Magunk szakítottuk meg a külfölddel a szellemi összeköttetést, mert nem értjük annak nyelvét, irodalmát s nem tudunk ahhoz közeledni; természetes, hogy a külföld még kevésbbé ért és méltányol bennünket. E gondolatnak ad kifejezést 1909 szeptember 22-én kelt s e sorok írójához intézett levelében: „A magyar lokális nyelv, a latin és német nemzetközi nyelvek. Nagyon helyes, ha egy nemzet fejleszti a maga lokális nyelvét, de hibát követ el, ha a nemzetközi nyelvek minden használatával felhagy. A hollandusoknak nagyon lokális (azonban az idegenekre nézve a magyarnál érthetőbb) nemzeti nyelvek van, és íme a hollandusok megőrizték az ő anyanyelvök mellett a francia, a német és az angol nyelv nagyon általános használatát. Sőt sok könyvet ezen a három nyelven adnak ki. Ily módon semmi szakadás nincs Hollandia és a világ többi része közt. Ők nagyon jól ismerik mindazt, a mi a külföldön történik,

és az idegenek figyelemmel kísérhetik mindazt, a mi Hollandiában történik. Ha Magyarországot tekintjük, mily nagy különbséget látunk. Az önök népének legnagyobb része képtelen olvasni és megérteni a külföldön kiadott ujságokat. Önök kétségkívül sokat lefordítanak, de ez mégis csak csekélység ahhoz képest, a mi megjelenik. A mi pedig a másik oldalt illeti, az idegeneknek úgyszólván semmi eszköz nem áll rendelkezésére (ha e célból specialis és nagyon fáradságos erőfeszítéseket nem tesznek), hogy megtudják, a mi Magyarországon végbemegy. Teljesen egyetértek önnel, a mikor azt mondja, hogy egy nemzetnek törekednie kell arra, hogy nemzeti sajátságait, nemzeti jellemét kifejtse: de a nemzeti nyelv jogos használatának nem szabad *kizárólagosnak* lennie. A nemzet elgyöngül, ha minden contactust megszakít a többi nemzetekkel. A nemzetekkel teljesen úgy áll a dolog, mint az egyénekekkel. Ellenben egy nemzet megerősödik, ha megtanulja a többi nemzetek nyelvét. Remélem, hogy néhány év alatt a nemzetközi nyelvek gyakorlati tanulmányozása nagy előhaladást fog tenni Magyarországon“.

Pár hét múlva (október 29-én) újra ezt írja: „Nagyon örülök, hogy egy véleményen vagyunk önnel arra nézve, mennyire szükséges, hogy az ön protestáns honfitársai több fáradságot vegyenek maguknak, mint eddig, és alaposan megtanulják a francia nyelvet. A francia irodalomnak és francia dolgoknak, s főként a francia protestáns szellemnek behatódó ismerete bizonyára nagy erejére lesz a magyar kálvinistaságnak azokban a küzdelmekben, a melyeket vívnia kell. És mi, mi szintén sokat tanulhatunk a magyaroktól, ha majd közvetlenül érintkezhetünk velök, mert eddigelé csak a német könyvek és ujságok útján, vagyis némi *köddön keresztül* ismerik őket nálunk. Ezért tett ezeknek az igazi és élő magyar testvéreknek megjelenése a genfi jubileumon az ő nyílt és jellemet tükröző ábrázatukkal oly nagy benyomást, hatott igazi kijelentés gyanánt“. Panaszkodik (decz. 2-án), hogy nincs jó magyar-francia szótár, úgy hogy sokszor kénytelen a Ballagi-féle német szótárhoz folyamodni; ehhez hasonló jó és terjedelmes szótárt kívánna a francia nyelv számára is.

Hogy honfitársait Magyarországgal, ennek földrajzi viszonyaival, fővárosával, gazdag irodalmával jobban megismertesse s így hozzánk közelebb hozza, minden télen előadásokat tart vetített képek kíséretében nemcsak Genfben, hanem Svájc több helyén, sőt itt-ott Franciaországban is. Ugyan-e célból szükségesnek tartotta a magyarok és a genfiak régebbi összeköttetéseinek földterítését. Szándéka volt a levéltárban kutatásokat végezni, hogy a XVI. században ott járt magyarok nyomait fölkeresse. „Tóth S. — írja 1910 június 30-án — már elvégezte e munkát a XVIII. századra nézve, de ezt még nem adhattuk ki. Lemásolta

többek közt Forgács Imrének (1591, Trencsén) Béza Tóдорhoz és Jancsó Jánosnak (Igló, 1593) a lelkészi társasághoz intézett levelét.“ Rendkívüli örömmel fogadta, midőn ezen érintkezéshez való adalék gyanánt 1910 tavaszán megküldtem neki *Skaricza Máté* és *Sz. Molnár Albert* magyar reformátorok Bézánál tett látogatásának részletes leírását. Francziára fordítva, bemutatta a két leírást a Történeti Múzeum Társaság (Société du Musée historique de la Réformation) 1911 május 20-án tartott közgyűlésén, ily czímen tartott előadásában: *Deux visiteurs hongrois de Théodore de Bèze* (megjelent a Múzeum-Társaság 1911. évi Évkönyvében, 33–40 l.). „A két látogatás elbeszélésének felolvasása (írja 1911 május 22-én) élénken érdekelte a közönséget, mely benyomást gyakorolt arra, s az elnök: Choisy J. tanár úgy nyilatkozott, hogy meghatottsággal értesült ezekről a „Béza két magyar látogatója által híven előadott részletekről... Mindez teljességgel új volt a hallgatókra nézve“. Ugyanekkor bemutatta *Pictet B.* XVIII. századi genfi tudós theologiai tanár két munkájának (Keresztyén Erköltsi Tudomány, ford. Felső-Öri Fülep Gábor 1788—89, és Jó életnek és jó halálnak Mestersége, fordította Szigeti György, 1786) régi magyar fordítását, melyet a sárospataki főiskola tanári kara küldött neki ajándékol s a melyet ő a lelkészi testület könyvtárának adományozott. „Choisy, úgymond levelében, azt mondotta a gyűlés végén, hogy ez egyike volt a legérdekesebb gyűléseknek, mióta csak a Múzeum-Társaság fennáll.“

Hasonló érdeklődéssel és szeretettel viseltetett a magyar Rousseau-fordítások és tanulmányok iránt: nagy örömmel fogadta, midőn egymás után elébe tártam a Rousseau és a magyarság közötti összeköttetésre vonatkozólag földerített adatokat (I. J. J. Rousseau egy magyar tárgyú vigjátéka, Egy. Phil. Közlöny 1911 márcz.; II. Rousseau és Sauttersheim [Akad. Ért.]; III. Gróf Teleki József és Rousseau, Budapesti Szemle 1911 szept. és Akad. Értesítő 1913 febr.); szívesen küldött számomra lapokat, folyóiratokat és könyveket, a melyek valamely újabb, érdekesebb adatot közöltek Rousseauról, vagy tájékozást nyújthattak az ő megítélésére nézve; buzdított, hogy állítsam össze a magyar Rousseau-bibliographiát a Rousseau-társaság Évkönyvei számára s örült, midőn látta, hogy a magyar irodalom aránylag oly gazdag Rousseaura vonatkozó fordításokban és dolgozatokban; kért, hogy rendszeresen ismertessem irodalmunk ez irányú újabb termékeit az *Annales*-ban; szívesen kérdezgette, ha egy-egy Rousseaura vonatkozó irodalmi tervemről értesült, mennyire haladtam már a kidolgozásával, hol s mikor fogom azt előterjeszteni vagy közzétenni, s első volt, a ki azok szerény sikeréhez sietett gratulálni. Rousseauról írott dolgozataim és tartott felolvasásaim

alkalmából írja (1911 decz. 18): „Ez az intellectualis és tudományos érintkezés a mi két országunk közt végtelen fontosságú azon összeköttetések szempontjából, a melyeket létesíteni óhajtunk“. „Ügyszólván mindennap constatálom, hogy a mi tanáraink, lelkészeink stb. mennyire csodálkoznak azon, hogy olyan nagyszámú könyv és ujság jelenik meg magyar nyelven. A jubileum előtt Genfben az embereknek semmi fogalmok nem volt arról, hogy olyan nagyszámú ember beszéli a magyar nyelvet s hogy ennek olyan gazdag irodalma van. Most e tekintetben fölfedezésről fölfedezésre haladnak és a Kálvinra vonatkozó magyar irodalom fontossága különösen meglepetésre és csodálkozásra ad okot.“ „Most már nekem is megvan — írja ugyanitt hátrább — a Szabó K. és Hellebrant *Régi Magyar Könyvtárának* négy szép kötete, a melyek létezését ön árulta el először előttem: dr. Antal Géza úr szíves közbenjárására ingyen megküldte nekem Heinrich G. akadémiai titkár úr.“ Következő levelében panaszodik, hogy a műben a rövidítések magyarázata hiányzik s így külföldi embernek bajos azt használni, pedig dr. Etscher zürichi könyvtárigazgatónak is ajánlotta azt: természetesen siettem őt a rövidítések értelme felől felvilágosítani.

Hosszas levelezés és tárgyalás folyt közöttünk a Magyar-ország rovására a genfiek részéről elküvetett *közjogi sérelmek* ügyében is. Dr. Máday Andor genfi egyetemi m. tanár említette előttünk, hogy a jubileumi ünnepély alkalmával az egyetemi irodában a magyar intézetek küldötteit az idegen képviselők névjegyzékében *Ausztria* czím alá foglalták s csak a legerélyesebb föllépésére tudott annyit kivívni, hogy a hibás címzést *Ausztria-Magyarországra* változtassák, de már arra, hogy minket *Magyarország* név alá foglaljanak, semmiképen nem voltak hajlandók. Levelezésünk folyamán alkalmilag megemlítettem ezt előtte; meg azt is, hogy Genf legtekintélyesebb napilapja, a *Journal de Genève* is legtöbbszörre *Ausztria* czím alatt emlékezik meg a magyarországi dolgokról. Erre 1910 június 30-án ezt írja: „Közölni fogom Bonnard Alberttel (a J. de G. szerkesztője), ha találkozom vele, az ön nagyon helyes megjegyzését Ausztria-Magyarországra vonatkozólag. Ő bizonyára nagyon jól ismeri a monarchia igazi alkotmányát, de az írók és szónokok, ha ezekről az országokról beszélnek, az egyszerűség okából gyakran használnak oly kifejezéseket, a melyek nem egészen szabatosak és a melyek meglepik a magyarokat és az osztrákokat. Mentségökre mondhatjuk, hogy *kívülről tekintve*, Ausztria-Magyarország úgy tűnik föl, mint egyetlen ország, mivel egyetlen diplomatiái képviselte és egyetlen hadserege van. Mint ilyen, az osztrák-magyar monarchia Európa egyik nagyhatalmassága. Ez magyarázza meg, miért beszélnek az idegenek gyakran úgy róla, mint egyetlen

országról, és látszanak szavaikban a dualismus elvéről, mely organisatiójának alapját képezi, megfelelkezni. Meg kell azt is val-lani, hogy az idegenekre nézve a kérdés igazán bonyolult és nehezen érthető, annnyival inkább, mivel egy és ugyanazon ural-kódó áll a két ország élén.“

A *Journal de Genève* egy újabb ilyen eljárása alkalmával helyreigazítást küldöttem be e tárgyban a szerkesztőségnek, de az ezt nem közölte. Claparède Sándor azt írja ekkor (1911 febr. 24): „Ön joggal panaszkodik azon hiba miatt, a melyet gyakran elkövetnek nálunk s általában a nyugati országokban, midőn Magyarországot az „Ausztia“ rovat alá sorozzák, mintha az 1867. évi kiegyezés nem léteznék. Gyakran volt alkalmam ezt a hibát, mely rendkívül szívós természetű, észrevenni. Az elmúlt január hóban is irtam a *J. de G.* egyik szerkesztőjének, hogy tiltakozzam az ellen, hogy a kalocsai érsek haláláról az „Ausztia“ rovat alatt emlékeztek meg. E hibát gyakran nem tudatlanságból, hanem gondatlanságból követik el; azt gondolják, hogy az semmi fontossággal nem bír, és a helyett, hogy többször ismételnék egy cikkben: *Ausztia-Magyarország*, azt írják: *Ausztia*, mivel ez így rövidebb, hogy így rövidítsék vagy könnyebbé tegyék a mon-datot, vagy változatosabbá a kifejezést. Nem veszik számba azt az igazságtalanságot, a melyet ezzel az eljárással a magyarokkal szemben elkövetnek. Gyakrabban volt módom észrevenni, hogy az efféle fölcserélés sérti a magyarokat. E megjegyzésemen némelykor elbámulnak, a mi mutatja, hogy ezt a hibát nem rosszakaratból teszik, hanem gondatlanságból, közömbösségből vagy felületese-ségből. Semmit sem nehezebb kiírtani, mint a rossz szokásokat! Ön számíthat rá, hogy mindig minden lehető el fogok követni. hogy e tévedés bekövetkezésének elejét vegyem, vagy azt --- ha elkövették — helyreigazítsam.“

Mikor felszólaltam az ellen, hogy az egyetem jubileumi Emlékkönyvében (*Actes du Jubilé de 1909*) a magyar képviselőket nem *Magyurország* neve alatt közlik, holott mi közoktatás stb. tekintetében souverain állam vagyunk, az egységes nagyha-talommal és diplomatiái képvisellellettel mentegeti a dolgot, de egyúttal fölveti az eszmét (1911 márcz. 9), nem volna-e cél-szerű, ha egy kis jegyzéket készítenénk az idegenek használa-tára, mely röviden megmagyarázná Magyarország és a magyarok pontos viszonyát Ausztriával szemben. „Ha ön tudna nekem készí-teni ilyen jegyzéket, én kinyomatnám és megküldeném 1—1 pél-dányát mindazon szerkesztőségeknek, intézeteknek, társaságoknak és közigazgatási hatóságoknak, a melyek Magyarországgal és a magyarokkal foglalkoznak.“ Erre én, dr. Buza László jogtanár kollegám szíves közreműködésével, elküldöttem neki a kívánt útbagazításokat. „Boldog lennék, írja 1911 ápr. 6-án, ha az

ön segítségével tehetnék valamit, hogy a külföldi közönséget felvilágosítsam Ausztria és Magyarország kölcsönös viszonyáról.“ Egy évvel utóbb, 1912 febr. 23-án írja: „Köszönöm, hogy felhívta figyelmemet gr. Apponyi művére (Die rechtliche Natur...): siettem azt meghozatni és az sok dologra nézve felvilágosított engem. De úgy látom most, hogy az Ausztria és Magyarország közötti viszony kérdése sokkal komplikáltabb, mint eleinte gondoltam... Egy idegenre nézve a kérdés valóban nagyon nehezen fejthető ki, mert a kiegyezést, úgy látom, a magyarok és osztrákok egészen eltérőleg értelmezik. A kérdés, egészben véve, távol áll attól, hogy rendezettnek legyen tekinthető és alapját kétértelmű kifejezések képezik (et repose sur des équivoques). A magyarok maguk sem értenek egyet, mivel olyanok is vannak, a kik nem fogadják el a kiegyezést. Ily körülmények közt, azt hiszem, azt a kis jegyzéket, a melyet kiadni szándékoztam, igen nehéz lesz megírni. Mindamellet alaposan óhajtom e kérdést tanulmányozni“.

Rendkívül nagy örömmel fogadta a M. Tud. Akadémia *kültagjává* való megválasztását. „Ez a Magyarországgal való új kötelék, írja 1911 május 10-én, számomra végtelenül becses; nagy bátorításul szolgál ez azon munka számára, a melyen van szerencsém önnel együtt dolgozni oly czélból, hogy mindinkább közelebb hozzuk — a szellem és szív útján — a mi két népünket egymáshoz. Merem remélni, hogy ez a csaknem hivatalos kötelék, a mely engem rendkívül megtisztelt, nagy mértékben meg fogja könnyíteni a jövőben az én szerény, de kitartó törekvéseimet.“

1912 május havában foglalkozni kezd azzal a tervvel, hogy a *Semaine Religieuse* című genfi egyházi hetilap mellé a magyar prot. egyházi élet és irodalom ismertetésére külön mellékletet szerkesszen és adjon ki. „Már régóta éreztem, hogy rendszeres publicatióra van szükség a végből, hogy egyházunk tagjait a magyar protestantismus oly fontos és oly érdekes előhaladásáról értesítsem.“ Előbb júniusra tervezte annak megindítását, majd őszre halasztja a dolgot, minthogy a nyáron hosszabb időt akart tölteni Magyarországon. El is indul július közepén feleségével együtt a Tátrába; pár hétig kellemes napokat töltenek Tátrafüreden, de augusztus elején felesége meghalt, ágyba fekszik s pár heti súlyos szenvedés után Budapesten sept. 6-án meghal. A drága halottat Budán, a farkasréti temetőben, édesanyja hamvai mellé temeti s azontúl lelkének-szívének fele még inkább Magyarországhoz fűződik, további élete sok részben nem egyéb, mint utazás egy sírdomb körül. Otthoni szép, kedves lakásából, a melyben annyi magyar utas talált vendégszerető otthonra, háromszor is visszaüzi ide a fűjő emlék: újévkor, augusztusban — a midőn Denkinger lelkészt hozza magával, hogy vele a magyar egyházi életet megismertesse — és októberben, midőn

buzgó részt vesz a Ker. Ifj. Egyletek budapesti közgyűlésén, ott előadást tart (okt. 23) s előkészíti e világszövetség vezetőinek 1915-ben Budapesten tartandó gyűlését. Pár héttel előbb (szeptember 20.), korábbi tervét megvalósítva, csakugyan megindította a melléklapot (*Nouvelles de Hongrie. Chronique de la Hongrie protestante*), a mely áldásos kapocsnak ígérkezett a magyar és a francia protestantizmus közt, de egyszersmind a magyar szellemi élet, szellemi törekvések külföldi rendszeres ismertetésére nézve is. Három számot adott ki belőle, a melyek nagy részét maga írta, a negyediket novemberre ígérte, — de a sors könyvében másként volt megírva. Október 31-én este itt Budapesten rosszul lett s 24 órai kínos szenvedés után, valószínűleg romlott hús okozta hevenymérgezés következtében, nov. 1-én este elhunyt, éppen azon a napon, a melyen feleségének elkészült síremlékét egész csöndben fel akarta avattni. Most ott nyugosznak egymás mellett, a kik egymást 22 éven át boldogították, a budai temetőben.

Egyénisége, jelleme előtt mindenki, a ki csak ismerte, a kinek alkalmá volt vele érintkezni, a legteljesebb tisztelettel és elismeréssel hajolt meg. Nemes szív, jóakarat, önzetlen és odaadó munkálkodás, áldozatkészség lelkiismeretes hűséggel párosult benne; ő kitűnő példát mutatott arra, hogyan lehet egy előkelő, művelt embernek életét gazdag tartalmúvá alakítani, anyagi és szellemi javait embertársai javára szentelnie. Érettök komoly és kitartó munkát végeznie. Nem volt nagy tudós, mely gondolkozó, de széles ismeretű, kellemes előadású író, a ki minden kérdésből, a mihez hozzáfogott, komoly tanulmányt csinált, minden ténen lelkiismeretes, igaz munkát végzett. Előzékenysége, szolgálatkészsége nem ismert határt. Mi volt hazájára nézve, mint értékelték honfitársai, mutatja a *Journal de Genève* e nyilatkozata: „Élete munka, nemesség és önfeláldozás volt. Minden nagy ideálért lelkesedett, egész személyiségével állott oda ennek szolgálatába. Kipróbált hazafi, fáradhatatlan emberbarát és keresztyén volt. Bőkezűség, jóság, szerénység, állhatatosság — ez néhány vonása jellemének. Tegyük hozzá mindezekhez erős hitét, mely betöltötte egész életét... Claparède Sándorban kiváló hazafit és Genf legjobb gyermekét veszítettük el!“

Jellemző egyéniségére nézve, hogy buzgó vallásos és egyházas gondolkozású ember létére, mint igazi liberális férfiú, annyira felül tudott emelkedni a felekezeti korlátokon, hogy ő — a ki a kálvini felfogás hagyományaiban nevelkedett föl — egyik indítványozója és munkás tagja volt annak a mozgalomnak, a mely a genfi tanács által halálra ítélt s máglyán kivégzett *Servet Mihálynak*, a „Champeltéri vértanúnak“ emlékére 1903-ban engesztelő köoszlopot (Monument expiatoire) emelt. De azután

egy pár évvel utóbb épp oly szívesen lépett be a kálvini reformatio emlékezetének megörökítésén munkálkodó bizottságba s abban élénk tevékenységet fejtett ki; így ő nyerte meg az emlékmű részére a magyarországi ref. egyházközségek tekintélyes (50,000 korona) adományát s bizonyára ő volt a főtényező abban, hogy az emlékművön a vallásszabadság többi nagy hősei mellett *Bocskay* István fejedelem szobra is helyet talál; ő közvetítette a szoborbizottság és a magyar ref. egyetemes convent közt a tárgyalásokat, a melyek arra irányultak, hogy a Bocskay-szobron alkalmazott dombormű a nagy fejedelem életének valamely kiemelkedő s föltétlen történelmi hűségű eseményét ábrázolja.

Claparède Sándor elhunytával Magyarország egy igaz, munkás, odaadó barátot, minden szellemi és erkölcsi érdekünk hűséges gondozót és védelmezőt, a magyar irodalom és tudomány lelkes pártfogót, a magyar ref. egyház egy pótolhatatlan munkatársát veszített el. Áldott legyen emlékezete!

A M. Tud. Akadémia könyvtárának szaporodása 1913-ban.

(A cserepéldányok és ajándékok kivételével, melyek az *Értesítő* minden számában közöltettek. — A diplomatariumok jegyzéke ezután is az *Értesítő* májusi füzetében jelenik meg.)

- Abhandlungen zur Geschichte der mathem. Wissenschaften, 24. II. Jo. Verner de triangulis sphaericis lib. IV. etc. Herausg. von Jos. Würschmidt. 30. Mikami, Yoshio. The development of mathematics in China and Japan. Leipzig, 1912—13.
- Abhandlungen der Heidelberger Akademie d. Wissenschaften. Philos.-hist. Klasse. 1. Abhandl. Ruck, Dr. Erwin: Die Sendung des Kardinals de Bayane nach Paris, 1807—1808. Heidelberg. 1913.
- Abhandlungen (Heidelberger) zur mittleren und neueren Geschichte. 35. Hft. Hauss, Alb.: Kardinal Oktavian Ubaldini; ein Staatsmann des 13. Jahrh. 36. Heft. Keyserling, Leonie v.: Studien zu den Entwicklungsjahren der Brüder Gerlach. Mit Briefen Leopolds v. Gerlach und seiner Brüder an Karl Steveking. 38. Hft. Schneider, Franz: Geschichte der Universität Heidelberg im ersten Jahrzehnt nach der Reorganisation durch Karl Friedrich (1803—13). 39. Hft. Stuhlfath, Walther: Gregor I. der Grosse. 40. Hft. Bergstrasser, Ludw.: Christian Friedrich Pfeffels politische Tätigkeit, 1758—1784. 41. Hft. Lucius, Chr.: Pius II. und Ludwig XI. von Frankreich, 1461—1462. 42. Hft. Szczepanski, Max v.: Napolen III. und sein Heer. 1913.
- Abhandlungen, Leipziger historische —. 31. Hft. Thenius, Dr. Walther:

- Die Anfänge des stehenden Heerwesens in Kursachsen unter Johann Georg III. u. Johann Georg IV. 32. Hft. Uhlmann, Joh.: Joseph Görres und die deutsche Einheits- u. Verfassungsfrage bis zum Jahre 1824. 34. Hft. Gerlach, Dr. W.: Die Entstehungszeit der Stadtbefestigungen in Deutschland. 35. Hft. Achilles, Dr. Hans: Die Beziehungen der Stadt Braunschweig zum Reiche im Mittelalter und zu Beginn der Neuzeit. Leipzig, 1912—13.
- Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte. 20. Hft. Kühnemann, Dr. Alfred: Zur Geschichte des Terminismus. 28. Hft. Kreipe, Dr. Christian Edzard: Die Abhängigkeitsbeziehungen zwischen den beiden philosophischen Vermächtnisschriften des Frh. G. W. von Leibniz. 22. Hft. Jüngst, Dr. Walter: Das Verhältnis von Philosophie und Theologie bei den Cartesianern Malebranche, Poiret und Spinoza. Leipzig, 1911—12.
- Adrianov, V.: Materialij dlja istorij čjenj na knigi v drevnej Rusi XVI—XVIII. vv. 1912.
- Alletz: Konzilien-Lexikon. Aus dem Französ. übers. v. Maurus Disch. 1., 2. Bd. Augsburg, 1843.
- Al-Machriq. 15. Année. 1912. Beyrouth.
- Alter, Wilhelm: Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1848—1849. Berlin, 1912.
- Analecta Franciscana, sive chronica aliaque varia documenta ad historiam Fratrum Minorum spectantia. Tom. V. Ad Claras Aquas, 1912.
- Andree, Karl: Geographie des Welthandels. 3. Bd. Frankfurt a M. 1913.
- L'Année psychologique. XVIII—XIX. année. Paris, 1912—13.
- Anonymus Londinensis. Auszüge eines Unbekannten aus Aristoteles-Menous Handbuch der Medizin. Griechisch herausg. v. H. Diels. Deutsche Ausgabe von H. Beckh u. Fr. Spät. Berlin, 1896.
- Apponyi, Rodolphe: Vingt-cinq ans à Paris (1826—1850). Journal du Comte —. Publié par Ernest Daudet. I. 1826—30. II. 1831—34. Paris, 1913.
- Apulei opera quae supersunt. Iterum edidit Rudolphus Helma. Vol. 1—3. Lipsiae, 1907—12.
- Arbeiten, philosophische —. Herausg. von H. Cohen und P. Natorp. VII. Bd. 2. Hft. Heinemann, Fritz: Der Aufbau von Kants Kritik der reinen Vernunft und das Problem der Zeit. VIII. Bd. 1. Hft. Rotten, Elisabeth: Goethes Urphänomen u. die platonische Idee. Giessen, 1913.
- Archimedes' Werke. Herausg. v. Th. L. Heath. Deutsch von Dr. Fr. Klem. Berlin, 1914.
- Archivio Muratoriano. No. 11, 12. Città di Castello, 1913.
- Archivum Franciscanum Historicum. Annus 4. 5. Ad Claras Aquas, 1911—12.
- Ariost kleinere Werke. Übersetzt u. eingeleitet von Alphons Kissner. München. 1909.

- Aristotelis Πολιτικά Αθηναίων. Quartum ed. Fr. Blass. Lipsiae, 1903.
- Aristoteles' Werke. Griechisch und deutsch. 1—7. Bd. Leipzig, 1853—79.
- Arnim, Ludwig Achim v.: Ariels Offenbarungen. Herausg. v. Jakob Minor. Weimar, 1912.
- Aster, Dr. E.: Prinzipien der Erkenntnislehre. Leipzig, 1913.
- Astronomischer Jahresbericht. XIV. Bd. 1912. Berlin, 1913.
- Barbey d'Aurevilly, J.: Goethe et Diderot. Nouv. édit. Paris, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Bartels, Adolph: Einführung in die Weltliteratur. 1—3. Bd. München, 1913.
- Barthou, Louis: Mirabeau. Paris, 1913.■
- Bäumer, Gertrud: Goethes Freundinnen. Briefe zu ihrer Charakteristik. Leipzig, Berlin, é. n. (Goethe-gyűjtemény).
- Baumgarten, F., Poland, F. u. Wagner, R.: Die hellenistisch-römische Kultur. Leipzig, Berlin, 1913.
- Baeumker, Clemens: Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. XI. Bd. 3—4. Hft. Krebs, Engelbert: Theologie u. Wissenschaft nach der Lehre der Hochscholastik. 6. Hft. Dreiling, Raymund: Der Konzeptualismus in der Universalienlehre des Franziskanererbischofs Petrus Aureoli. XII. Bd. 1. Hft. Gaul, Dr. Leopold: Albert des Grossen Verhältnis zu Plato. XIII. Bd. 4. Hft. Leisegang, Dr. Hans: Die Begriffe der Zeit und Ewigkeit im späteren Platonismus. — Suppl. Bd. Festgabe zum 60. Geburtstag Clemens Baeumker. Münster, 1912—13.
- Bechterew, W.: Objektive Psychologie. Übers. aus dem Russischen. Leipzig, Berlin, 1913.
- Beihefte zum Zentralblatt für Bibliothekswesen. 41. Leipzig, 1912.
- Beiträge zur Assyriologie u. semitischen Sprachwissenschaft. VII. 2. VIII. 5., IX. 1., X. 1. Leipzig, 1912—13.
- Beiträge zur Philosophie. 4. Bernheimer, Dr. E.: Philosophische Kunstwissenschaft. Heidelberg, 1913.
- Beiträge zur Schweizerdeutschen Grammatik. 3. Berger, Dr. Jakob: Die Laute der Mundarten des St. Galler Rheintals. 6. Bohnenberger, Dr. Karl: Die Mundart der deutschen Walliser. Frauenfeld, 1913.
- Beloch, Karl Julius: Griechische Geschichte. 2. umgestaltete Auflage. I. Bd. 2. Abt. Strassburg, 1913.
- Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts. I. Bd. 1. Heft. Trient. Wien. Schrattenthal. Bearb. v. Dr. W. Dolch. Wien, 1913.
- Bibliographie der Sozialwissenschaften. Herausg. v. Dr. Hermann Beck. Berlin, 1909. 1911.
- Bibliothecae apostolicae vaticanae codices manuscripti recensiti. Codices Urbinates latini. Descripsit Cosimus Stornajolo. Tomus II. Codices 501—1000. Romae, 1912. — Codices Vaticani latini.

- Tomus III. Codices 1461—2059. Recensuit Bartholomeus Nogara. Romae, 1912.
- Bibliothek, Germanische —. I. Reihe. Grammatiken. 3. Bd. Heusler, Andr.: Altisländisches Elementarbuch. — II. Abt. Untersuchungen u. Texte. 4. Bd. Petsch, R.: Lessings Faustdichtung. 6. Bd. Loewe, R.: Germanische Pflanzennamen. 8. Bd. Inmersen, Arn.: Der Sündenfall. Herausg. v. Fr. Krage. — III. Abt. 3. Bd. Hartmann v. Aue: Der Arme Heinrich. Herausg. v. E. Gierach. V. Reihe. 2. Bd. Helm, Karl: Altgermanische Religionsgeschichte. I. Bd. Heidelberg, 1911—13.
- Bibliothek, Indogermanische —. I. Abt. I. Reihe. 10. Bd. Meillet, A.: Altarmenisches Elementarbuch. Heidelberg, 1913.
- Bibliothek, Mythologische —. V. 2. 3., VI. 1. 2. Leipzig, 1913.
- Bibliothek, Religionswissenschaftliche —. 4. Reuterskiöld, Edgar: Die Entstehung der Speisesakramente. Heidelberg, 1912.
- Bibliothek, Vorderasiatische —. 5. Urkunden des althabylonischen Zivil- u. Prozessrechts. Herausg. v. M. Schön. Leipzig, 1913.
- Bibliothek wertvoller Memoiren. 11. Bd. Der Tiroler Volksaufstand des Jahres 1809. Erinnerungen des Priesters Joseph Daney. Bearb. v. Joseph Steiner. Hamburg, 1909.
- Bifrun, Jakob: Das Neue Testament. Erste Rätoromanische Übersetzung. 1560. Neudruck, mit einem Vorwort von Theodor Gärtner. Dresden, 1913.
- Blok, P. J.: Geschichte der Niederlande. 4. Bd. Gotha, 1910.
- Bode, W.: Goethes Liebesleben. Berlin, 1914. (Goethe-gyűjtemény)
- Bode, Dr. Wilhelm: Damals in Weimar. 3. verm. Aufl. Weimar, 1912. (Goethe-gyűjtemény).
- Bode, Wilhelm: Das Leben in Alt-Weimar. Weimar (Goethe-gyűjtemény).
- Bode, Wilhelm: Goethe über Freunde und Feinde. Berlin, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Bode, Wilhelm: Goethes Gesundheitspflege. Essen und Trinken. Berlin, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Boehmer, Eduard: Romanische Studien. 22. Hft. Bonn, 1895.
- Boehn, Max v.: Die Mode im siebzehnten Jahrhundert. München, 1913.
- Bolte, Johannes u. Polivka, Georg: Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm. Neu bearbeitet. 1. Bd. Leipzig, 1913.
- Börnès Werke. Historisch-kritische Ausgabe. Herausg. von Ludwig Geiger. 6. 7. 9. Berlin, Leipzig.
- Boeszoermény, R.: Danzigs Theilnahme an dem Kriege der Hanse gegen Christian II. v. Dänemark. Danzig, 1864.
- Braune, Wilhelm: Gotische Grammatik. 8. Aufl. Halle, 1912.
- Brockelmann, Karl: Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen. II. Bd. 6. Lfr. Berlin, 1912.

- Brown, Hume: *The Youth of Goethe*. London, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Brückner, A.: *Geschichte Russlands*. 2. Bd. Gotha, 1913.
- Brunetière, Ferdinand: *Histoire de la littérature française classique*. Tom III. Paris, 1912.
- Brünnow, A.: *Arabische Chrestomathie*. 2. Aufl. Herausg. v. Aug. Fischer. Berlin, 1913.
- Brunot, Ferdinand: *Histoire de la langue française des origines à 1900*. Tome IV. Paris, 1913.
- Büchmann, Georg: *Geflügelte Worte*. 25. Aufl. Neu bearb. von B. Krieger, Berlin, 1912.
- Buchner, Eberhard: *Das Neueste von Gestern*. Kulturgeschichtlich interessante Dokumente aus alten deutschen Zeitungen. I. Bd. Das 16. u. 17. Jahrhundert. II. Bd. 1700—1750. III. Bd. 1750—1787. IV. Bd. Die Zeit d. französischen Revolution. 1. 2. Teil. München, 1912—13.
- Buletinul comisiunii monumentelor istorice. Anul VI. fas 21. 22. Bucuresci, 1913.
- Buonarotti, Michael Angelo: *The sonnets of —*. Ed. by J. A. Symonds. 3. ed. London, 1912.
- Burdach, Konrad: *Vom Mittelalter zur Reformation*. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung. II. Bd. Briefwechsel des Cola di Rienzo. I. Teil. 1. Hälfte. Berlin, 1913.
- Burggraf, Julius: *Goethepredigten*. Herausg. v. K. Rösener. Giessen, 1913.
- Burnet, John: *Die Anfänge der griechischen Philosophie*. 2. Ausg. Aus d. Englischen von E. Schenkl. Leipzig, Berlin, 1913.
- Bursy, Bernhardus: *De Aristotelis πολιτείας Ἀθηναίων partis alterius fonte et auctoritate*. Jurjewi, 1897.
- Busse, Dr. Karl: *Geschichte der Weltliteratur*. 1. 2. Bd. Bielefeld, Leipzig, 1910—13.
- Büttner, Dr. Hermann: *Geschichte der politischen Hetären in Athen*. Leipzig, 1840.
- Catalogo generale della libreria Italiana. I. supplemento, fasc. 8—10. Vol. II. 1—3. Milano, 1913.
- Catalogue général des antiquités Egyptiennes (Musée d'Alexandrie). 63. 64. Le Caire, 1912.
- Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs. 46—50. vol. Paris, 1911—12.
- Cauzons, Th. de: *La Magie et la Sorcellerie en France*. Vol. 1—4. Paris.
- Chamberlain, H. St.: *Goethe*. 1—2. Hälfte. München, 1912.
- Chassin, Ch. L.: *Alexandre Petoefi*. Bruxelles, Paris, 1860.
- Chateaubriand: *Correspondance générale*. Publié par Louis Thomas. Tome 3. Paris, 1913.

- Chun, Karl: Wissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Tiefsee-Expedition. XII. Bd. 4. Lfr. XVI. Bd. 3. Hft. XX. Bd. 3. Hft. Jena, 1912—13.
- Chwolson, O. D.: Lehrbuch der Physik. IV. Bd. 2. Hälfte. 1. Abt. Braunschweig, 1913.
- Cohen, Hermann: Ethik des reinen Willens. 2. revidierte Aufl. Berlin, 1907.
- Congrès de Bruxelles. 1910. (Commission... des congrès internat... des Bibliothécaires). Actes. Bruxelles, 1913.
- Corpus agrimensor. roman. Rec. C. Thulin. Vol. I. fasc. 1. Lipsiae. 1913.
- Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum. Vol. 55. 62. Vindobonae, 1912—13.
- Crispi, Francesco: Questioni internazionali. Diario e documenti ordinati da T. Palamenghi-Crispi. Milano, 1913.
- Darstellungen aus der württembergischen Geschichte. 9. 10. Bd. Stuttgart, 1912.
- Deák Ferencz beszédei. 4—5. köt. 1866—1873. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest, 1898.
- De La Faye, Jacques: Elisabeth de Bavière, impératrice-reine d'Autriche-Hongrie. 3. édit. Paris, 1913.
- Demotische Texte aus den kön. Museen zu Berlin. I. Bd. Mumien-schilder. Bearb. v. G. Möller. Leipzig, 1913.
- Deussen, Dr. Paul: Allgemeine Geschichte der Philosophie. II. Bd. 2. Abt. 1. Hälfte. Leipzig, 1913.
- Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Publié sous la direct. du F. Cabrol et du H. Leclercq. Fasc. 29. 30. Paris, 1913.
- Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Rédigé sous la direction de E. Saglio. 47. 48. fasc. Paris, 1913.
- Dictionnaire de théologie catholique. Commencé sous la direction de A. Vacant. Continué sous celle de E. Mangenot. Tome I—V. 1. 2. partie. Paris, 1909—13.
- Dikaionomata. Auszüge aus alexandrinischen Gesetzen und Verordnungen. Herausg. von der Graeca Halensis. Berlin, 1913.
- Dilthey, Wilhelm: Das Erlebnis und die Dichtung. Lessing. Goethe. Novalis. Hölderlin. Leipzig, Berlin, 1913.
- The domesday of inclosures. 1517—1518. Edit. by I. S. Leadam. 1. 2. London, 1897.
- Donauländer (Die). Zeitschrift für Volkskunde. I. 1—7. Heft. Wien, 1899.
- Dorner, Dr. August: Die Metaphysik des Christentums. Stuttgart, 1913.
- Drygalski, Erich v.: Deutsche Südpolarexpedition. IV. Bd. 3. Hft. XIII. 3. 4. XIV. 1—4. Hft. Berlin, 1912—13.
- Duhr, Bernhard: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. II. Bd. 1. 2. Teil. Freiburg i. Br. 1913.

- Encyclopedia, The catholic —. Vol. XV. New-York, 1912.
- Encyklopädie der mathematischen Wissenschaften. Bd. VI. Hft 1—3. 5. Leipzig, 1912.
- Eneström, Gustaf: Verzeichnis der Schriften Leonhard Eulers. II. Lfr. (Jahresbericht d. deutschen Mathematiker-Vereinigung. IV. Ergänzbld. 2. Lfr.) Leipzig, 1913.
- Ephemeris epigraphica. Corporis inscriptionum latinarum supplementum. Vol. IX. fasc. 4. Berolini, 1913.
- Erläuterungen u. Ergänzungen zu Jamnssens Geschichte des deutschen Volkes. Herausg. v. Ludw. v. Pastor. IX Bd. 3—5. Hft. Freiburg i.Br. 1912—13.
- Ernst, Paul: Ariadne auf Naxos. Ein Schauspiel. Weimar, 1912.
- Ertekezések, Művelődéstörténeti —. 18. 25. 26. 39. 40. Budapest, 1905—10.
- Estreicher, K.: Bibliografia Polska. Tom. 24. Krakow, 1912.
- Euphorion. Herausg. v. A. Sauer. X. Ergänzhft. Wien, Leipzig, 1913.
- Eusebius Werke. 6. Bd. Herausg. v. Dr. J. A. Heikel. 7. Bd. Herausg. v. Dr. R. Helm. Leipzig, 1913.
- Evans, Charles: American bibliography. Vol. 7. 1786—1789. Chicago, 1912.
- Falekenberg, Dr. Richard: Geschichte der neueren Philosophie. 7. verbess. Aufl. 2. Hälfte. Leipzig, 1913.
- Federn, Robert: Répertoire bibliographique de la littérature française. 5—6. livr. Leipzig, Berlin, 1912—13.
- Feist, Sigmund: Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen. Berlin, 1913.
- Ferenczi, Dr. Emerich: Die Arbeitslosigkeit und die internationalen Arbeiterwanderungen. Jena, 1913.
- Ferguson, William Scott: Greek imperialism. London, 1913.
- Festi, Sexti Pompei: De verborum significatu quae supersunt. Ed. IV. M. Lindsay. Lipsiae, 1913.
- Finsler, Georg: Homer. I. Teil. Der Dichter und seine Welt. 2. durchgesehene u. verm. Aufl. Leipzig, Berlin, 1913.
- Firmicus Maternus, Julius: Matheseos lib. VIII. Ed. W. Kroll et F. Skutsch. Fasc. 1. II. Lipsiae, 1897—1913.
- Fischer, Hermann: Schwäbisches Wörterbuch. 41—45. Lfr. Tübingen, 1912—13.
- Fischberg, Dr. Maurice. Die Rassenmerkmale der Juden. München, 1913.
- Forschungen, Finnisch-ugrische —. 9—13. Helsingfors, 1909—12.
- Förstemann, Ernst: Altdantes Namenbuch. II. Bd. 7—12. Liefer. Bonn, 1912—13.
- Fortschritte der naturwissenschaftlichen Forschungen. Herausg. von Dr. Emil Abderkalden. 7. 8. 9. Bd. Berlin, Wien, 1913.
- Fournier, August: Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress. Eine Auswahl aus ihren Papieren. Wien, Leipzig, 1913.

- Frank, Dr. Rudolph: *Wie der Faust entstand. Urkunde, Sage und Dichtung.* Berlin.
- Friedensburg, Walter: *Kurmärkische Ständeakten aus der Regierungszeit Kurfürst Joachim II. I. Bd.* München, Leipzig, 1913.
- Friedrich der Grosse. *Werke in deutscher Übersetzung. I. III. IV. VII. VIII. Bd.* Berlin, 1912–13.
- Fuchs, Eduard: *Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Das bürgerliche Zeitalter. Ergänzb. Bd.* München, 1912.
- Fulcherus Carnotensis. *Historia Hierosolymitana.* Herausg. v. H. Hagenmeyer. Heidelberg, 1913.
- Gachot, Édouard: *1809. Napoléon en Allemagne.* Paris, 1913.
- Gams, P. B.: *Series episcoporum ecclesiae catholicae. Ab anno ca 1870 ad 20. febr. 1885.* Ratisbonae.
- Gammel-Flischbach, Max Frh. v.: *Album der k. k. thesesianischen Akademie (1746–1913).* Fortgesetzt von Camillo Manussi. Wien, 1913.
- Gentz, Friedrich v.: *Briefe von und an —.* Herausg. v. Friedr. Karl Wittichen und Ernst Salzer. III. Bd. 1. 2. Teil. München und Berlin, 1913.
- Gervaise, N.: *La vie de Saint Martin, évêque de Tours.* A. Tours, 1699.
- Georg, Karl: *Schlagwort Katalog. VII. Bd. (1910–12).* Leipzig, 1913.
- Gidel, Charles: *Histoire de la littérature française depuis son origine jusqu'à la renaissance.* Paris.
- Glossy, Karl: *Literarische Geheimberichte aus dem Vormärz.* Wien, 1913.
- Godkin, Edwin Lawrence: *The history of Hungary and the Magyars.* London, 1856.
- Goedeke, Karl: *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. 3. Aufl. 4. Bd. III. Abt. 2. Hft.* Dresden, 1912.
- Görgey—Klapka. Világos—Komorn. *Authentische Mittheilungen . . . von zwei entlassenen Honvéd-Offizieren.* Leipzig. Pesth, 1850.
- Goethe sämtliche Werke. *Propyläen-Ausgabe. 18–23. Bd.* München, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Goethes Faust, der Tragödie erster Teil synoptisch von Dr. Hans Lebede. Berlin.
- Goethe: Faust. Eine Tragödie. Mit 17 Lichtdrucktafeln von Eugène Delacroix. Leipzig, 1912.
- Goethe: Prometheus. Dramatisches Fragment. Düsseldorf, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Goethe: Pandora Ein Festspiel. Leipzig (1913). (Goethe-gyűjtemény).
- Goethes Liebschaften und Liebesbriefe. Herausg. v. Aug. Dickmann. Halle (1913). (Goethe-gyűjtemény).
- Goethe-Jahrbuch. 34. Bd. 1913. Frankfurt a/M. (Goethe-gyűjtemény).
- Goldoni, Carlo: *Opere complete. XIV. XV. Venezia,* 1912.

- Golther, Wolfgang: Die deutsche Dichtung im Mittelalter von 800 bis 1500. Stuttgart, 1912.
- Graesel, Dr. Arnim: Führer für Bibliotheksbenützer. 2. umgearb. Aufl. Leipzig, 1913.
- Gray, W. Forbes: Books that Count. A dictionary of standard books. London, 1912.
- Grillparzers Werke. Herausg. v. A. Sauer. 2. Bd. III. Abt. 1. Bd. Wien, Leipzig, 1913
- Grimm: Deutsches Wörterbuch. 4. Bd. I. Abt. 5. Teil. 2. Lfr., 11. Bd. II. Abt. 1. Lfr., III. Abt. 2. Lfr., 12. Bd. I. Abt. 10., II. Abt. 1. Lfr., 13. Bd. 1. Lfr., 14. Bd. I. Abt. 2. Lfr., II. Abt. 1. Lfr., 15. Bd. 1. Lfr. Leipzig, 1912—13.
- Grothe, Hugo: Zur Landeskunde von Rumänien. Frankfurt a/M. 1906.
- Gründorf v. Zebegény, Wilhelm Ritter: Memoiren eines österreichischen Generalstäblers. 1832—1866. Stuttgart.
- Grundriss der Geschichtswissenschaft. I. Bd. 4. u. 6. Abt. Leipzig, Berlin, 1913.
- Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde. III. Bd. 6. Hft. Strassburg. 1913.
- Handbuch für Heer u. Flotte. Herausg. von G. v. Alten. 52—65. Hft.
- Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Einleitungsband. VII. Abt. 4. Lfr. Tübingen, 1913.
- Handwörterbuch der Naturwissenschaften. 24—66. Lfr. Jena, 1912—13.
- Hanssen, Frederico: Gramática histórica de la lengua Castellana. Halle, 1913.
- Hare, Christopher: Maximilian the dreamer. London, 1913.
- Harnack, Adolf: Die Benutzung der königlichen Bibliothek und die deutsche Nationalbibliothek. Berlin, 1912.
- Harnack, Otto: Wilhelm von Humboldt. Berlin, 1913.
- Hass, Martin: Die kurmärkischen Stände im letzten Drittel des 16. Jahrhunderts. München, Leipzig, 1913.
- Hatschek, Julius: Englische Verfassungsgeschichte. München, 1913.
- Hauser, Otto: Der Roman des Auslandes seit 1800. Leipzig, 1913.
- Hausrath, Aug. und Marx, Aug.: Griechische Maerchen. Maerchen, Fabeln, Schwaenke aus dem klassischen Altertum. Jena, 1913.
- Hayn, Hugo u. Gotendorf, Alfr. N.: Bibliotheca Germanorum erotica et curiosa. III. IV. Bd. München, 1913.
- Heawood, Edward: A history of geographical discovery in the seventeenth and eighteenth centuries. Cambridge, 1912.
- Hebbel, Friedrich: Sämtliche Werke. 8—12. 14. Bd. Berlin.
- Hedin, Sven: Transhimalaja. 1—3. Bd. Leipzig, 1909—13.
- Heeringa, Dr. K.: Bronnen tot de geschiedenis van den levantschen Handel. I. deel. 1590—1660. 1. 2. Stuk. s Gravenhague, 1910.
- Hegeler, Wilhelm: Tiefurt. Weimar (Goethe-gyűjtemény).
- Heilige Schrift des Neuen Testaments. 7—9. Lfr. Berlin, 1913.

- Helmolt, Hans F.: Weltgeschichte. Herausg. v. A. Tille. 2. verm. Aufl. Leipzig, Wien, 1913.
- Hengelmüller, Frh. v.: Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarns Freiheit. 1703—1711. I. Bd. Stuttgart, 1913.
- Hermogenis opera. Ed. Hugo Rabe. Lipsiae, 1913.
- Herre, Dr. Paul: Quellenkunde zur Weltgeschichte. Leipzig, 1910.
- Hertz, Arthur: Tabellen der gesamten Kulturgeschichte. München, 1913.
- Herzer, D. J.: Böhmischdeutsches Wörterbuch. 62—63. Hft. Prag.
- Hill, D. Jayne: Völkerorganisation und der moderne Staat. Übers. v. G. Thomas. Berlin, 1911.
- Hinrichs Katalog 1910—1912. I. Teil. 1. 2. Hälfte. Register. 1913.
- Hinrichs Halbjahrs-Katalog. 1912. II. Halbjahr. 1913. I. Halbjahr Leipzig, 1912—13.
- Hirschfeld, Otto: Kleine Schriften. Berlin, 1913.
- History, The Cambridge — of english literature. Ed. by A. W. Ward and A. R. Waller. Vol. 9. Cambridge, 1912—13.
- History, The Cambridge medieval —. Vol. II. Cambridge, 1913.
- Hof- und Staatshandbuch der österr.-ungar. Monarchie für das Jahr 1913. Wien.
- Höfner, Johannes: Goethe und das Weimarer Hoftheater. Weimar, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Holder, Alfred: Alt-keltischer Sprachschatz. 21. Lfr. Leipzig, 1913.
- Hölderlin sämtliche Werke. Herausg. von Norbert v. Hellmuth. I. Bd. München, Leipzig, 1913.
- Holtzmann, Adolf: Indische Sagen. Übersetzt von —. Neuherausgabe v. M. Winternitz. Jena, 1913.
- Holtermann, Dr. Karl: Kurze Geschichte der Weltliteratur. Freiburg i/Br. 1912.
- Hugo, Carl: Ein Ungarkönig. Histor. Drama in 4 Akten. Pesth, 1847.
- International catalogue of scientific literature. X. annual issue. F. (Meteorology), P. (Anthropology), O. (Anatomy), XI. annual issue. A. (Mathematics), E. (Astronomy), C. (Physics), B. (Mechanics), J. (Geography). London, 1913.
- Jagić, V.: Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache. Neu berichtigte u. erweit. Ausgabe. Berlin, 1913.
- Jahrbuch, biographisches — und deutscher Nekrolog. Herausg. von A. Bettelheim. 15. Bd. Berlin, 1913.
- Jahrbuch der Bücherpreise. 6. 7. Jahrgang: 1911—1912. Leipzig, 1913.
- Jahrbuch der deutschen Bibliotheken. 11. Jahrgang. Leipzig, 1913.
- Jahrbuch des öffentlichen Rechts. 7. Bd. 1913. Tübingen, 1913.
- Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg. 4. 5. Wien u. Leipzig, 1913.
- Jahrbücher der Philosophie. Herausg. von Max Frischeisen-Köhler. I. Jahrg. Berlin, 1913.

- Jahresbericht der deutschen Mathematiker-Vereinigung. 22. Bd. Leipzig, 1913.
- Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Herausg. v. Georg Schuster. 34. Jahrg. 1911. 1. 2. Berlin, 1913.
- Jahresberichte für neuere deutsche Literaturgeschichte. 21. Bd. (1910). II. 22. 23. Bd. I. Berlin, 1913.
- Jakubec, Dr. Jan und Novák, Dr. Arne: Geschichte der čechischen Litteratur. 2. Aufl. Leipzig, 1913.
- Jātakam. Übers. von Dr. J. Dutrit. 21—23. Lfr. Leipzig, 1912.
- Jeremias, Alfred: Handbuch der altorientalischen Geisteskultur. Leipzig, 1913.
- Joachim, Joseph: Briefe von und an —. Gesammelt u. herausg. von Joh. Joachim u. Andr. Moser. III. Bd. Berlin, 1913.
- Jodl, Friedrich: Geschichte der Ethik als philosophische Wissenschaft. 1. 2. Bd. 2. vollst. durchgearb. u. verm. Aufl. Stuttgart Berlin, 1912.
- Jókai, Moritz: Zoltán Kárpáthy. Roman. Aus dem ungar. übersetzt v. E. Glatz. I—IV. Bd. Pest, 1860.
- Jókai, Moritz: Ein ungarischer Nabob. Roman. Deutsch von A. Dux. 1—4. Bd. Pesth, 1856.
- Joret, Charles: La légende de Saint Alexis en Allemagne. Paris, 1881.
- Kalinka, Ernst: Die Pseudoxenophontische *Αθηναίων πολιτεία*. Einleitung. Übersetzung-Erklärung. Leipzig, Berlin, 1913.
- Kants gesammelte Schriften. Herausg. v. d. k. preuss. Akademie d. Wiss. Bd. VIII. XV. 1. 2. Berlin, 1912—13.
- Keglevics, Sigism. comes: Theses ex dissertatione canonica de celebratione Missarum. Romae, 1755.
- Kertbeny, C. M.: Album hundert ungarischer Dichter. Dresden, Pesth, 1854.
- Kohlbrugge, J. H. F.: Historisch-kritische Studien über Goethe als Naturforscher. Würzburg, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Kont, I.: Bibliographie française de la Hongrie (1521—1910). Paris, 1913.
- Kopera, Felix: Spis druków epoki Jagiellonskiej w Zbiorze Emeryka Hrabiego Hutten-Czapskiego w Krakowie. Krakow, 1900.
- Kopisch, August: Der Träumer. Novelle. Herausg. v. Ernst Lissauer. Weimar, 1912.
- Koser, Reinhold: Geschichte der brandenburgisch-preussischen Politik. I. Bd. Stuttgart, Berlin, 1913.
- Kralik, Richard: Österreichische Geschichte. Wien, 1913.
- Kralik, Richard u. Schlitter, Hans: Wien. Geschichte der Kaiserstadt und ihrer Kultur. Wien, 1912.
- Kriege (die) Friedrichs des Grossen, III. Teil. Der siebenjährige Krieg. 1756—1763. 12. Bd. Berlin, 1913.
- Krüger, H. K. A.: Geschichte der niederdeutschen oder plattdeutschen Literatur vom Heliand bis zur Gegenwart. Schwerin, 1913.

- Kružić, Franjo. Praktična geodezija ili zemljomjestvo. Zagreb, 1911.
- Kühn, Dr. Julius: Der junge Goethe im Spiegel der Dichtung seiner Zeit. Heidelberg, 1912. (Goethe-gyűjtemény).
- Kühn, Paul: Die Frauen um Goethe. 1. 2. Bd. Leipzig, 1912.
- Kultur (die) der Gegenwart. XII. Bd. Technik des Kriegswesens. III. Abt. 2. Bd. Chemie. III. Abt. 4. Abt. Organische Naturwissenschaften. 2. Bd. Leipzig, Berlin, 1913.
- Kürschners Deutscher Literaturkalender. 35. Jahrg. 1913. Berlin.
- Kurtzeba, Dr. Stanislaus: Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte. Übers. von Dr. Wilhelm Christiani. Berlin, 1912.
- Lamprecht, Karl: Deutsche Geschichte der jüngsten Vergangenheit u. Gegenwart. II. Bd. Berlin, 1913.
- Laqueur, Richard: Polybius. Leipzig, Berlin, 1913.
- Landlexikon. Herausg. von Konrad zu Putlitz und Dr. Lothar Meyer. IV. Bd. Korde bis Naturschönheit. V. Bd. Naturspiel bis Schill. Stuttgart, 1913.
- Lange, Dr. Rudolphus: Thesaurus japonicus. Japanisch-deutsches Wörterbuch. I. Bd. Berlin, 1913.
- Lanson, Gustave: Manuel bibliographique de la littérature française moderne. 1500—1900. IV. Révolution et XIX. siècle. Paris, 1912.
- Lares. Bullettino della società di Etnografia Italiana. Vol. I. 1912. II. 1913. 1. Róma.
- Larisch, Countess Marie: My Past. London, 1913.
- Lavissee, Ernest: Histoire de France illustrée. Tome I—IX. Paris, 1911—13.
- Lázár, Béla Dr.: Die Maler des Impressionismus. Leipzig, Berlin, 1913.
- Lea, Henry Charles: Geschichte der Inquisition im Mittelalter. Übers. v. H. Wieck u. M. Rachel. 3. Bd. Bonn, 1913.
- Lefebure de Behain Ct.: Napoléon et les alliés sur le Rhin. Paris, 1913.
- Lehmann, Dr. Rudolph: Die grossen Erzieher. 1. Münch, W.: Jean Paul. 2. Willmann, O.: Aristoteles. 3. Heubaum, Dr. A.: J. H. Pestalozzi. 4. Spranger, Dr. Ed.: W. v. Humboldt. 6. Kvačala, J. J. A. Comenius. 7. Busse, A.: Sokrates. Berlin, 1907—14.
- Lehndorf, Gr. Ernst Ahasverus Heinrich: Dreissig Jahre am Hofe Friedrichs des Grossen. Aus den Tagebüchern des —. Von V. E. Schmidt-Lötzen. Nachträge. II. Bd. Gotha, 1913.
- Lengyel, Melchior: Typhoon. English version by Laurence Irving. London, 1913.
- Lenz, Jak. Mich. Reinhold: Gesammelte Schriften. Herausg. v. Franz Blei. 5. Bd. München u. Leipzig, 1913.
- Leo, Friedrich: Geschichte der römischen Literatur. I. Bd. Berlin, 1913.
- Levy, Emil: Provenzalisches Supplement-Wörterbuch. 31. 32. Hft. Leipzig, 1913.
- Lewy, Ernst: Zur Sprache des alten Goethe. Ein Versuch über die Sprache der Einzelnen. Berlin, 1913. (Goethe-gyűjtemény).

- Lexikon der Pädagogik. Herausg. v. E. M. Roloff. 2. Bd. Freiburg i/Br. 1913.
- Libanii opera. Rec. Rich. Foerster. Vol. 7. Lipsiae, 1913.
- Lienhard, Friedrich: Einführung in Goethes Faust. Leipzig, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Lorenz, Ottokar u. Scherer, Wilhelm: Geschichte des Elsasses. 3. verbess. Aufl. Berlin, 1886.
- Lorenz, O.: Catalogue général de la librairie française. 23. tome. II. fasc. 24. I. Paris, 1912—13.
- Lowell, A. Lawrence: Die englische Verfassung. Übers. v. Dr. Herr. 1. 2. Bd. Leipzig, 1913.
- Lucanus, M. A.: Belli civilis lib. X. C. Hosius. 3. ed. Lipsiae, 1913.
- Luick, Dr. Karl: Historische Grammatik der englischen Sprache. I. Bd. I. Lfr. Leipzig, 1914.
- Lukács, Géza: Die handelspolitische Interessengemeinschaft zwischen dem deutschen Reiche u. Österreich-Ungarn. Göttingen, 1913.
- Luther, Johannes: Die Titeleinfassungen der Reformationszeit. 1—3. Leipzig, 1909—12.
- Luther, Martins Werke. 31. I. 43. 47. 49. Bd. Tischreden. II. Bd. Weimar, 1912—13.
- Lütze, Dr. Friedrich: Ueber das *Ἀναίρων* Anaximanders. Leipzig, 1878.
- Maier, Heinrich: Sokrates. Sein Werk und seine geschichtliche Stellung. Tübingen, 1913.
- Masson, Frédéric: L'Académie française. 1629—1793. 2. édit. Paris.
- Matrikel (die) der Universität Königsberg i/Pr. Herausg. v. Dr. Georg Erler. I. Bd., II. Bd. 1. Hft. Leipzig, 1908—11.
- Mattei, France: L'Ungheria e gli ungheresi. Torino, 1913.
- Mayher, W.: Die astronomische Zeitrechnung der Völker. Diessen, 1913.
- Mayne, Harry: Geschichte der deutschen Goethe-Biographie. 2. Abdruck. Leipzig, 1914.
- Meinecke, Friedrich: Radowitz und die deutsche Revolution. Berlin, 1913.
- Merz, John Theodore: A history of european thought in the nineteenth century. Vol. III. Edinburg, London, 1902.
- Meursii, Joannis elegantiae latini sermonis. Editio nova. Lipsiae, 1913.
- Meyer, Eduard: Theopomps Hellenika. Halle, 1909.
- Meyer, Gustav: Kurzgefasste albanesische Grammatik. Leipzig, 1888.
- Meyer, Richard M.: Die Weltliteratur im zwanzigsten Jahrhundert. Stuttgart, Berlin, 1913.
- Mikhailowitch, Grand-Duc Nicolas: cL'empereur Alexandre I-er. Essai d'étude historique. Tome 1. 2. St. Pétersbourg, 1912.
- Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. 22. Jahrg. 1912—13. Strassburg.
- Minns, Ellis H.: Scythians and greeks. Cambridge, 1913.
- Miracula S. Georgii. Rec. J. A. Aufhauser. Lipsiae, 1913.
- Mitteilungen d. deutschen Gesellschaft f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens. 14. Bd. 2. Teil. Suppl. Tokyo.

- Molhuysen, P. C. et Blok, P. J.: Nieuw nederlandsch biografisch woordenboek. II. deel. Leiden, 1912.
- Monographien zur Weltgeschichte. 31. Lang. Aug.: Zwingli u. Calvin. Bielefeld u. Leipzig, 1913.
- Monumenta Germaniae paedagogica. 51. Bd. Uttendorfer, O.: Das Erziehungswesen Zinzendorfs und der Brüdergemeine in seinen Anfängen. 52. Bd. Richter, Dr. Julius: Das Erziehungswesen am Hofe der Wettiner Albertinischen (Haupt-) Linie. Berlin, 1912—13.
- Monumenta hebraica. Monumenta Talmudica. I. Bd. Bibel u. Babel. Bearbeitet von Salomon Funk. 1—4. Hft. II. Bd. Recht. Bearb. v. Salomon Gandz. Wien, Leipzig, 1913.
- Müller-Guttenbrunn, Adam: Die Glocken der Heimat. Roman, Leipzig, 1911.
- Müller-Guttenbrunn, Adam: Der grosse Schwabenzug. Roman. Leipzig, 1913.
- Müller-Langenthal, Friedrich: Die siebenbürger Sachsen und ihr Land. Weimar, 1912.
- Murray, James: A new english dictionary on historical principles. VIII. (Severl—Shaster), IX. (Sniggle—Sorrow), X. (Ti—Tombac). Oxford, 1912—13.
- Nadler, Joseph: Literaturgeschichte der deutschen Stämme u. Landschaften. 2. Bd. Regensburg, 1913.
- Nagl, J. W. u. Zeidler, J.: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. 34—37. Lfr. Wien.
- Napoleons Leben von ihm selbst. IX. XI—XII. Bd. Stuttgart, 1912—13.
- Neumark, Dr. David: Geschichte der jüdischen Philosophie des Mittelalters. Anhang z. I. Bd. Berlin, 1913.
- Niederle, Dr. Lubor: Slovenské starožitnosti. 1—3. V Praze, 1906—13.
- Nyrop, Kr.: Grammaire historique de la langue française. Tome IV. Copenhagen, 1913.
- Oechsli, Wilhelm: Geschichte der Schweiz im 19. Jahrhundert. II. Bd. Leipzig, 1913.
- Ólafsson, Jón: Ordabók izlenskrav tungu. 1. Hefti. Reykjavik, 1912.
- Ordbok öfver sven-ka spräket. 47. 48. Häftet. Lund (1912—13).
- Origenes Werke. V. Bd. De principiis. Herausg. v. Dr. Paul Koetschau. Leipzig, 1913.
- Pais, Ettore: Storia critica di Roma durante i primi cinque secoli. Vol. I. parte 1. 2. Roma, 1913.
- Pannonia. 2. 3. Jahrg. Pressburg, 1838. 1839.
- Pastor, Ludwig v.: Geschichte der Päpste. VI. Bd. Freiburg i/Br. 1913.
- Pauly: Real-Encyklopädie d. class. Altertumswissenschaft. VIII. Suppl. 2. Hft. Stuttgart, 1912—13.
- Perrot, Georges: Essais sur le droit public et privé de la république Athénienne. Le droit public. Paris, 1867.

- Pesch, Heinrich : Lehrbuch der Nationalökonomie. 3. Bd. Freiburg, 1913.
- Petermanns Mittheilungen aus J. Perthes' Geogr. Anstalt. I. 1855. Gotha.
- Petermanns Mittheilungen. Ergänzungsheft Nr. 176—178. Gotha, 1912—13.
- Petőfi, Alexander : Liederkranz. Uebersetzt von Georg v. Schulpe. 2. Aufl. Minden, 1891.
- Petőfi, Alexander : Gedichte. Herausg. v. Alfred Teniers. Halle.
- Petri, Albert : Übersicht über die im Jahre 1905, 1906. auf dem Gebiete der engl. Philologie erschienenen Bücher. Halle, a/S. 1913.
- Pfeiffer, Dr. Nikolaus : Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung. Zürich, 1913.
- Pfordten, Otto Frh. v. : Die Grundurteile der Philosophen. I. Griechenland. Heidelberg, 1913.
- Philippi, Adolph : Beiträge zu einer Geschichte des attischen Bürgerrechtes. Berlin, 1870.
- Philosophes, Les grandes —. Maine de Biran, Philon, Rosmini, Epicure, Chrysippe, Maïmonide, Schelling, Schopenhauer, S. Thomas d'Aquin. Descartes, Montesquieu. Paris, 1905—13.
- Philostorgius Kirchengeschichte. Herausg. von Dr. J. Bidez. Leipzig, 1913.
- Pines, Dr. M. : Die Geschichte der jüdisch-deutschen Literatur. Leipzig, 1913.
- Pirenne, Henri : Geschichte Belgiens. Deutsch v. Fr. Arnheim. 4. Bd. Gotha, 1913.
- Poetae latini minores. Rec. Frid. Vollmer. Vol. 2. fasc. 3. Lipsiae, 1913.
- Pogány, Nándor : The Hungarian fairy book. London, 1913.
- Poincaré, Henri : Dernières pensées. Paris, 1913.
- Potter, Marion E. : The united states catalog. Books in print january 1. 1912. Minneapolis, New-York, 1912.
- Procopii Caesariensis opera omnia. Recogn. J. Haury. Vol. III. 2. Lipsiae, 1913.
- Prohászka, Dr. Ottokár : Die Mutter der schönen Liebe. Kempten. München, 1913.
- Psychologie (Die) in Einzeldarstellungen. 6. Benussi, Dr. V. : Psychologie der Zeitauffassung. Heidelberg, 1913.
- Publikationen der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde. XXI. Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter. III. Bd. 2. Hälfte. Bearb. v. Dr. R. Knipping. XII. Erläuterungen zum geschichtlichen Atlas der Rheinprovinz. V. Bd. XVII. Die Weistümer der Rheinprovinz. Bonn, 1913.
- Publikationen aus den k. preussischen Staatsarchiven. 87. Bd. Loewe, Dr. Victor : Preussens Staatsverträge aus der Regierungszeit König Friedrich Wilhelms I. 88. Bd. Granier, Herm. : Berichte aus der Berliner Franzosenzeit 1807—1809. Leipzig, 1913.
- Pustkuchen, Friedr. Wilh. : Wilhelm Meisters Wanderjahre. 1—5. Bd. Berlin, 1913.

- Quellen zur Geschichte des römisch-kathol. Prozesses im Mittelalter. Herausg. v. Dr. Ludw. Wahrmund. II. Bd. 1. Hft. Innsbruck, 1913.
- Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte. 16. Bd. Beilage. Schäfer, Dr. Karl Heinr.: Die deutschen Mitglieder der Heiliggeist-Bruderschaft zu Rom am Ausgange des Mittelalters. Paderborn, 1913.
- Quellen u. Forschungen zur alten Geschichte u. Geographie, 26. Hft. Philipp, Dr. Hans: Die historisch-geographischen Quellen in der Etymologie des Isidorus von Sevilla. 2. Teil. — 27. Hft. Schmidt, Dr. Ludw.: Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgange der Völkerwanderung. II. 2. — 28. Hft. Strenger, Ferd.: Strabos Erdkunde von Lybien. Berlin, 1913.
- Quellen und Untersuchungen zur latein. Philologie des Mittelalters. IV. Bd. 2. Hft. Beeson, Ch.: St. Isidor-Studien. München. 1913.
- Rabelais, François: Oeuvres. Édition critique, publiée par Abel Lefranc. Tome II. Paris, 1913.
- Rabenhorst, L.: Kryptogamen-Flora. VI. Bd. 16. 17. Hft. Leipzig, 1913.
- Report of the 82 meeting of the British association for the advancement of science. Dundee: 1912. London, 1913.
- Riepl, Wolfgang: Das Nachrichtenwesen des Altertums. Leipzig, Berlin, 1913.
- Rietstap, J. B.: Armorial général. 74—79. Suppl. par V. et H. Roland. 15. 16. fasc. Paris, 1912—13.
- Riezler, Sigmund: Geschichte Baierns. VII. Bd. Gotha, 1913.
- Ritter, H. et Preller L.: Historia philosophiae graecae. Ed. IX. Curavit E. Wellmann. Gotha, 1913.
- Roma Lotteranea Cristiana. Nuova Serie. Tomo I. fasc. 1. Tavole. Roma, 1909.
- Roscher, W. H.: Ausführliches Lexikon der griechischen u. römischen Mythologie. 66. 67. Leipzig, 1913.
- Royal Society of London. Catalogue of scientific papers. 1800—1900. Subject index. Vol. 1. Pure mathematics. Vol. 2. Mechanics. Vol. 3. Physics. Part I. Cambridge, 1908—12.
- Rub, Otto: Das Burgtheater. Wien, 1913.
- Ruge, Arnold: Die Philosophie der Gegenwart. 3. Bd. Heidelberg, 1913.
- Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten. Herausgegeben von Dr. Friedrich Preisigke. 1. 2. Hft. Strassburg, 1913.
- Sammlung slavischer Lehr- u. Handbücher. I. 2. Broch, O.: Slavische Phonetik. 3. Mikkola, J. J.: Urslavische Grammatik. Heidelberg, 1911—13.
- Sasinek, Fr. V.: Slovenský Letopis pre historiu, topografiu, archaeologiu a ethnografiu. Ročník 1. 2. V Skalici, 1876—77.
- Sasinek, Fr. V.: Die Slowaken. Eine ethnographische Skizze. Turcs. Set. Martin, 1875.

- Sax, Carl v.: Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen „der orientalischen Frage“ bis auf die Gegenwart. 2., bis zum Konstantinopler Frieden (29. September 1913) ergänzte Aufl. Wien, 1913.
- Schemann, Ludwig: Gobineau. Eine Biographie. I. Bd. Strassburg, 1913.
- Schiemann, Theodor: Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. III. Bd. Berlin, 1913.
- Schloesser, Rudolph: August Graf v. Platen. 2. Bd. München, 1913.
- Schmidt, Dr. Heinrich: Goethe-Lexikon. Leipzig, 1912. (Goethe-gyűjtemény).
- Schneider, Hermann: Der kretische Ursprung des „phönikischen“ Alphabets. Die Wanderungen und Wandlungen der Sündflut-sage. Der herrschende Rassebegriff und die Tatsachen der Erfahrung. Leipzig, 1913.
- Schömann, Georg Friedrich: Die Verfassungsgeschichte Athens. Leipzig, 1854.
- Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte. 20. Bd. Stümcke, Heinrich: Henriette Sontag. Berlin, 1913.
- Schriften der (Goethe-Gesellschaft. 28. Bd. Weimar, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Schriften zur Einführung in die Benutzung der Berliner Universitäts-Bibliothek. 1. Hft. Berlin, 1913.
- Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte. 22—30. Jahrgang. Halle, 1904—12.
- Schultz-Strathaus, Ernst: Bibliographie der Originalausgaben deutscher Dichtungen im Zeitalter Goethes. I. Bd. 1. Abt. München, Leipzig, 1913.
- Schulthess: Europäischer Geschichtskalender. 1912. München, 1913.
- Schultz, Dr. Wolfgang: Altjonische Mystik. I. Hälfte. Wien. Leipzig, 1907.
- Schulz, Hans: Deutsches Fremdwörterbuch. I. Bd. A—K. Strassburg, 1913.
- Schweizerisches Idiotikon. 72. 73. 74. Hft. Frauenfeld, 1912—13.
- Scotts last expedition. Being the journals of captain R. F. Scott. Arranged by L. Huxley. 1. 2. Vol. London, 1913.
- Sedgwick, Henry Dwight: Italy in the thirteenth Century. Vol. 1. 2. London, 1913.
- Seeck, Otto: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. V. Bd. Anhang zum V. Bande. Berlin, 1913.
- Seidel, A.: Die chinesisch-japanische Schrift. Berlin (1913).
- Seton-Watson, R. W.: Die südslawische Frage im Habsburger Reiche. Berlin, 1913.
- Shakespeare: A new variorum edition of —. The Tragedie of Julius Caesar. Ed. H. H. Furness. Philadelphia, 1913.

- Siegel, Dr. Carl: Geschichte der deutschen Naturphilosophie. 1913.
- Simmel, Georg: Goethe. Leipzig, 1913.
- Söderhjelm, Werner: Finlande et Finlandais. Paris, 1913.
- Songeon, Guérin: Histoire de la Bulgarie, depuis les origines jusqu'à nos jours. 485—1913. Paris, 1913.
- Sosnosky, Theodor: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. I. Bd. Stuttgart, 1913.
- Sosnosky, Theodor v.: Die Politik im Habsburgerreiche. II. Bd. Berlin, 1913.
- Stead, Alfred: Servia by the Servians. London, 1909.
- Steed, Henry Wickham. The Hapsburg Monarchy. London, 1913.
- Steiner, Maximilian: Die Entwicklung des griechischen Staates. Wien, 1855.
- Steinhausen, Dr. Georg: Geschichte der deutschen Kultur. 2. Aufl. I. Bd. Leipzig, Wien, 1913.
- Steinweg, Karl: Goethes Seelendramen und ihre französischen Vorlagen. Halle, 1912.
- Stendhal: Oeuvres complètes. Vie de Henri Brulard. 1. 2. Paris, 1913.
- Sternberg, Adalbert Gr.: Im Wechsel der Zeiten. 2. Die äussere Politik Österreich-Ungarns. Berlin, 1912.
- Stobaei, Joannis: Anthologium. Rec. C. Wachsmuth et O. Hense. Vol. V. Berolini, 1912.
- Strehl, Willy u. Soltau, Wilhelm: Grundriss der alten Geschichte und Quellenkunde. 2. vermehrte Aufl. I. Bd. Berlin, 1913.
- Studien zur Fugger-Geschichte. Herausg. von Dr. Max Jansen. 2—4. Hft. Leipzig, 1908—13.
- Studien zur Kriegsgeschichte und Taktik. VI. Heeresverpflegung. Berlin, 1913.
- Sütterlin, Dr. L.: Werden und Wesen der Sprache. Leipzig, 1913.
- Synthesis. 5. Drews, Dr. A.: Geschichte des Monismus im Alterthum. Heidelberg, 1913.
- Szádeczky Lajos: Székely oklevéltár. VI. köt. 1603—1698. Kolozsvár, 1897.
- Szász, Elsa de: The temple on the Hill. A tale of Transylvania. London, 1912.
- Sztripszky Hiador dr.: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár. Pótlások. Budapest, 1912.
- Täubler, Eugen: Imperium Romanum. I. Bd. Leipzig, Berlin, 1913.
- Taschenberg, Dr. O.: Bibliotheca Zoologica. II. 19—20. I. fr. Leipzig, 1913.
- Tennyson, Alfred Lord: The works of —. 8 vols. London, 1892—1905.
- Thesaurus linguae latinae. Vol. V. fasc. 5. Vol. VI. fasc. 1. Suppl. 4. Lipsiae, 1913.
- Thieme, Ulrich: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. VIII. Bd. Leipzig, 1913.

- Tiefbohrer, Dr. Immanuel: Goethes „Weder-weder“ und Schillers „Noch-noch“. München, Leipzig, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Tobolka, Dr. Zdeněk v.: Česká bibliografie. Za rok 1910. V Praze, 1913.
- Tolnai, Dr. Wilhelm: Ungarisches Lesebuch mit Glossar. Berlin, Leipzig, 1913.
- Tornius, Valerian: Goethe über sich selbst. Leipzig, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Transactions of the R. Historical Society. Vol. 1—10. N. Ser. 1—20. III. Ser. 1—5. London, 1875—1911.
- Traumann, Ernst: Goethes Faust nach Entstehung u. Inhalt erklärt. 2 Bde. München, 1912—14.
- Trieber, Conrad: Forschungen zur spartanischen Verfassungsgeschichte. Berlin, 1871.
- Turba, Dr. Gustav: Die pragmatische Sanktion. Wien, 1913.
- Turba, Dr. Gustav: Die Grundlagen der pragmatischen Sanktion. II. Die Hausgesetze. Leipzig, Wien, 1912.
- Turgot: Oeuvres. Avec Biographie et notes par Gustave Schelle. Tome I. Paris, 1913.
- Turi, Johan: Das Buch des Lappen —. Frankfurt a/M. 1912.
- Uebersberger, Hans: Russlands Orientpolitik. I. Bd. Stuttgart, 1913.
- Usener, Hermann: Kleine Schriften. II. Bd. Leipzig, Berlin, 1913.
- Vulliod, A.: Peter Rosegger. Sein Leben und seine Werke. Deutsch von Dr. M. Necker. Leipzig, 1913.
- Wagner, Hermann: Lehrbuch der Geographie. 9. Aufl. I. Bd. Hannover u. Leipzig, 1912.
- Wagner, Hermann: Geographisches Jahrbuch. 35. Bd. 1912. II. Hälfte. 36. Bd. 1913. I. Hälfte. Gotha, 1912—13.
- Wagner József dr.: Goethe Faustjának zenei hatásairól. Arad, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Weigand, Dr. Gustav: Albanesische Grammatik im südgegischen Dialekt. Leipzig, 1913.
- Weisthümer, Österreichische —. 9—11. Bd. Wien, 1909—13.
- Weltgeschichte in Charakterbildern. Rothes, Walther: Michelangelo. Hardy, Edm.: König Asoka. Spahn, Martin: Der grosse Kurfürst. Kieff, Franz X.: Leibniz. Mainz, 1912—13.
- Welz, Carolus: Descriptio codicum graecorum. Strassburg, 1913.
- Wentscher, Max: Hermann Lotze. I. Bd. Heidelberg, 1913.
- Wertheimer, Eduard v.: Graf Julius Andrassy. Sein Leben u. seine Zeit. 1—3. Bd. Stuttgart, 1913.
- Wieger, Wilhelm: Weimarische Interieurs aus der Goethezeit. Weimar. (Goethe-gyűjtemény).
- Wielands gesammelte Schriften. II. Abt. Übersetzungen. 4. Bd. Berlin, 1913.
- Wiener Studien. 1—9. Jahrgang. Wien, 1879—1887.

- Wilamowitz-Moellendorf, U. v.: Reden und Vorträge. 3. vermehrte Aufl. Berlin, 1913.
- Wilamowitz-Moellendorf, Ulrich v.: Sappho und Simonides. Berlin, 1913.
- Wildenbruch, Ernst v. gesammelte Werke. Herausg. v. Berthold Litzmann. 3. 6. 8. Bd. Berlin, 1912.
- Wilser, Dr. Ludwig: Die Germanen. I. Bd. Leipzig, 1913.
- Wilson, Woodron: The state. Elements of historical and practical politics. Revised edition. With introduction by Oscar Browning. London. 1899.
- Winckelmanns kleine Schriften zur Geschichte der Kunst des Altertums. Herausg. von Hermann Uhde-Bernays. Leipzig, 1913.
- Winterfeld, Paul v.: Deutsche Dichter des lateinischen Mittelalters. In deutschen Versen. Herausg. v. H. Reich. München, 1913.
- Woinovich u. Veltzé: Österreich in den Befreiungskriegen. 4--6. Bd. Wien, Leipzig, 1912.
- Wood, Henry: Faust-Studien. Berlin. 1912. (Goethe-gyűjtemény).
- Wörter und Sachen. IV. Bd. 2. Hft., V. Bd. 1. Heidelberg, 1912.
- Wulf, Maurice de: Geschichte der mittelalterlichen Philosophie. Übers. von Dr. Rudolph Eisler. Tübingen, 1913.
- Wundt, Max: Goethes Wilhelm Meister und die Entwicklung des modernen Lebensideals. Berlin, Leipzig, 1913. (Goethe-gyűjtemény).
- Wundt, Wilhelm: Reden und Aufsätze. Leipzig, 1913.
- Zeitalter (das) der Renaissance. Herausg. von Marie Herzfeld. I. Ser. 6. Bd. Luca Landucci. Ein florentinisches Tagebuch. 1450—1516. Nebst einer Anonymen Fortsetzung 1516—1542. Übers. von Marie Herzfeld. 7. Bd. Piercandido Decembrio: Leben des Filippo Maria Visconti und Taten des Francesco Sforza. Übers. von Philipp Funk. 8. Bd. Stefano Infessura: Römisches Tagebuch. Übers. von Hermann Hefele. Jena, 1913.
- Zeitschrift für Psychologie u. Physiologie der Sinnesorgane. Ergänzt. Bd. 8. Leipzig, 1913.
- Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Ergänzt. 44. 45. 46. 47. Tübingen. 1912—13.
- Zeitschrift des kön. preuss. statistischen Landesamts. Ergänzt. Hft. 39. Berlin, 1912.
- Zichy, Géza Gr.: Aus meinem Leben. II. Bd. Stuttgart, 1913.
- Zwingliana. Mitteilungen zur Geschichte Zwinglis und der Reformation. I. II. Bd. 1904—1912. Zürich, 1912.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE 1913 szeptemberi füzetében gróf Andrassy Gyula *A közigazgatási reformjáról* kezd tanulmányt, melyben Návaynak a Szemle augusztusi füzetében e tárgyról irt czikkét boncsolja. Sok helyen állítását elismeri; de az önkormányzat szükségességét hangoztatja. Ki akarja mutatni, hogy Anglia, Poroszország és Franciaország fejlődése az utolsó félszázad alatt az önkormányzatnak kedvezett. A közigazgatás újabb reformjának is azt a czélt kell követnie, hogy a törvény uralmát biztosítsa és a pártos önkényt mérsékelje. Az önkormányzat legfőbb érve az, hogy az alkotmányt egészséges alapra állítja; s az teszi szükségessé, hogy a parlamenti ellenőrzés mellett gyakorolt központosított közigazgatás az alkotmányt aláássa és ezért előbb vagy utóbb, de biztosan a kormány túlkapásaihoz, annak önkényuralmához vagy conflictushoz vezet. — Takáts Sándor *Zrinyi Kata* cz. cikkében egykorú levelek alapján a szigetvári hős leányának életét ismerteti. — Bezerédy István befejezi atyjának *Bezerédy László*nak életrajzát. — Voinovich Géza a Kisfaludy-Társaságban székfoglalóként felolvasott *Jánosi Gusztáv emlékeztet*-t közli, melyben elismeréssel szól költői és műfordítói munkásságáról. — Darkó Jenő *Bizáncz utolsó történetírói* czímmel Bizáncz bukásának négy történetírójának egyéniségéről és értékéről ír. — Jókay Lajos *A királyfi* című elbeszélését közli. A *költemények* közt van Somló Sándor *Október és Csata után* című eredeti verse. — Wigand János Ukland *Károly király tengeri útja* és *Edenhall csillaga* költeményeit fordította le. — A Szemlében Berzeviczy Albert *A héthársi templom négyszázéves emlékünnepe*n elmondott ünnepi beszédét közli, Kéki Lajos *Idősebb Szinnyi József*-ről emlékezik. Egy névtelen író a *Tátra fejlesztéséről* ír. — Az *Értesítő*-ben Jakab Ö.: *Délbáb és A pásztói pap* (Papp Ferencztől), Suddard S. J. M.: *Studies and Essays in english literature* (Rózsa Dezsőtől) című munkák vannak ismertetve.

2. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY mult évi novemberi (IX.) füzete a vezetőhelyen Binder Jenő dolgozatát közli *Alfred de Musset egy költeményének forrása*, melyben Musset *Rappelle-toi* című költeményéről megállapítja, hogy ugyanannak a német költeménynek motívumaiból készült, melyet Verseghy 'Bácsúzás' cz. magyarra átdolgozott. A német vers szerzője Knebel Miksa, s czíme 'In bekannter Melodie'. Kimutatja továbbá, hogy a német vers dallama nem Mozarttól való, mint sokáig gondolták, hanem Schneider Lőrincztől, végre a mi magyar szempontból igen fontos, az a dallam, melyet

Verseghy között a magyar dal mellett, nem egyezik meg a pseudo-Mozart-féle dallammal s így valószínűleg Verseghy saját szerzeménye. — Darkó Jenő *Laonikos Chalkondyles újabb kéziratairól* című értekezésében beszámol az újabban talált kéziratokról, a melyekkel a tőle ismert kéziratok száma 26-ra emelkedett. Először leírja a tizenegy új kéziratot, levonja belőlük a tanúságokat, meghatározza a különböző csoportok kritériumait s a hozzájuk tartozó kéziratokat, vizsgálja az egyes csoportok viszonyát és összefüggését egymás közt, megállapítja a kéziratok viszonylagos értékét s megpróbálja elképzelni, hogyan fonódnak össze a csoportok egy nagy családba. Ezek alapján meg is szerkeszti s rajzban közli a kéziratok családfáját, mely az archetypusból egy közvetítő másolat útján három ágra szakad. — Alszeghy Zsolt befejezi *Tóth Kálmán drámaköltészete* cz. dolgozatát. E második részben először az „Egy királyné” cz. drámát elemzi, főként a jellemrajz szempontjából, majd megállapítja, hogy Tóth Kálmán komoly tragoediái hatásukat valamilyen politikai eszme megpendítésének köszönhették. Vigjátékai közül röviden ismerteti a „Dobó Katiczá”t, részletesebben „A király házasodik” címűt, melyet nem tart hibátlan műnek, de többre becsül, mint eddigi ismertetői. Kisebb értékűek, s sorjában kevésbé jelentősek társadalmi vigjátékai, a színpadon igen hosszúéletű „Nők az alkotmányban”, a népszínműnek nevezett „Ördög párnája” s a „Kis hőbortos”. Tóth Kálmán általában jó megfigyelő, gondolkodó költő volt, de phantasiájának fogyatkozásai nagy compositio megalkotásához nem engedtek. — A *Hazai Irodalom* rovatát Király György ismertetése nyitja meg, a ki a Ferenczi Zoltán szerkesztésében megjelent *Magyar irodalomtörténet* bírálja. Sorban ismerteti az egyes munkatársak dolgozatainak jelentőségét, legértékesebbnek Ferenczi áttekintését tartja a modern irodalomról, mely a háláttal és nehéz tárgyat tapintattal, lelkiismeretesen dolgozza ki s mint ilyen nélkülözhetetlen forrásmű. — Trombitás Gyulának *Vörösmarty dramaturgiája* című művét Vértesy Jenő kissé iskolás szerkezetűnek tartja, de van értéke: teljes philologiai apparattussal dolgozik, ismeri az irodalmat, s a mi fő, vannak új szempontjai. — Alszeghy Zsolt szerint Jákó Károlynak *Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából* című dissertációja szorgalommal s némi utánjárással készült, de nem más, mint költemények tartalmának elmondása. A hol tovább megy, zavaros, értéktelen lesz. — U. Szabó Gyula Simonti Jánosnak „Az irodalom szótörténete” cz. dolgozatát méltatja s közli eredményeit. — A *Külföldi irodalom* rovatát Némethy Géza Wallace M. Lindsaynek *Festus*-kiadását *Sexti Pompei Festi De verborum significatu quae supersunt cum Pauli epitome* ismerteti, mely P. Thewrewk Emil collatióinak és apparatus criticusának felhasználásával készült. — Sas Andor két Goethé-vel foglalkozó munkát ismertet. Georg Simmelé abstract képet nyújt az íróról, mert nem az életrajzi részletekbe, hanem az egyéniség

legfőbb conceptióiba éli be magát. Elvont finomságú problémákat vet föl, úgy hogy fejtegetéseinek az ő egyéni intentiója biztosít tárgyi értéket, — Chamberlain műve nagyon subjectiv, s sok kicsinyesség, méltatlan támadás van benne. — Három munkáról szól Maróti Károly, melyek *Homerische Probleme* közös cím alatt jelentek meg. Belzner Emil az Odysseiát vizsgálja abban az irányban, hogy culturalis viszonyaiból mennyiben derül fény a keletkezésére; egy másik tanulmányában Belzner elég ingadozó alapon állva azt a kérdést iparkodik eldönteni, mennyiben szolgáltatta a mű költői gondolatait a monda, és mit talált ki alkotója; a harmadik dolgozat A. Roemeré, a ki Aristarchosra vonatkozó négy tanulmányát foglalta össze. — Jules Lemaitre *Chateaubriand*-jának legragyogóbb tulajdonságaiul Elek Oszkár írói éleslátását, fejtegetéseinek igazságát, finomságát és mélységét jelöli meg. A philologiai tényezőket (forráskimutatást) kissé elhanyagolja. — Terzaghi Miklós *Tabula* cz. kötetét Huszti József ismerteti, mely a comoediák és tragoediák kettős czíméről, Menander női neveiről és a *Ἰππος* cz. darabról szól, tárgyalja az istenségek szerepeltetését és a görög szinklétészetben fölbukkanó homerosi elemeket, sok elhanyagolt, homályos kérdésre derítve fényt. — Zuber Marianne Franz Schrammnak *Sprachliches zur lex Salica* czímű dolgozatát ismerteti, a melyben a szerző sokoldalú tudással, meggyőző érveléssel újabb, értékes eredményeket hozott a vulgaris latinsággal foglalkozó tudós világnak. — Richard M. Meyernek *Die deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts* cz. művéről bírálója, Weiszer Róbert megállapítja, hogy széleskörű tudással, komoly kritikával készült, de nem ment bizonyos személyes elfogultságtól, amire nem is törekedett. — A *Programm-értekezések* rovatában Heinrich Gusztáv bírálja Grünwald Jenőnek *Adalékok a „Rettungsk” korához* czímű dolgozatát, mely érdekes és tanulságos, de hanyagul van írva. — A *Vegyesek* rovatát h. (Heinrich Gusztáv) nyitja meg, ki Herder munkáinak megjelent utolsó kötete kapcsán szól a nagy vállalatról is. — P. V. (Pecz Vilmos) A. Heisenberg, *Der Philhellenismus einst und jetzt* czímű fölolvásásának gondolatmenetéről és eredményeiről számol be. — Ferenczi Zoltán ráakadt az „Országgyűlési Tudósítás”-okban Eötvös József első beszédeire (1839. decz. 31. 1840 jan. 4.) és közli őket betűhíven. — Gálos Rezső megtalálta Verseghy „Klárikához” czímű költeményének forrását Gleim „An Solly”-jában s közli a két verset. — Helle F. Hugó adatokat szolgáltat az Agrippa-mese eredetéhez. A Shakespeare „Coriolanus”-ától népszerűvé lett mesét visszakíséri a római irodalmon keresztül Xenophonig s úgy véli, hogy a görög irodalomban sem autentikus. — Fest Sándor kimutatja, hogy Kisfaludy Károly a „Mátyás diák” egy motívumát (a János-kulacsot) Pfeffeltől vette. — Trostler József igazolja Heinrich Gusztávnak egy régebbi föltevését, hogy „A kopaszsagnac diczireti” cz. művecske forrása nem közvetlenül

Synesios Φαλάκρας ἐγκόμιον-ja, hanem, annak egy latin fordítása. — Borbély István kijelenti, hogy az a zsoldárfordítás, melyet Marmorstein Artur a M. Könyvszemle 1913. évi II. füzetben Magyar Péternek tulajdonít, nem 1704-ből való s eddig ismeretlen fordítás. hanem Bogáthi Miklós ismert zsoldárfordításának másolata. — A szerkesztő közli, hogy Gragger Róbert megállapítását Arany „Rabgolyó”-jának eredetét illetőleg Tolnai Vilmos és Kardos Lajos egyidejűleg valószínűtlennek jelezték, hivatkozva Arany egy nyilatkozatára. Külföldi, classica-philologiai könyvészet rekeszti be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE július-augusztusi kettős számában Matyasovszky Miklós értekezik a *Drágaság és a fogyasztásról*. A drágulás nemcsak gazdasági hanem lélektani jelenség, főleg ha azt a fogyasztók tömege szempontjából tekintjük. A vevők gyöngébbek, mint az eladók, mert a vevőknél a szükségletek egyéniessége, emelkedése, finomodása útját állja a szervezésnek. Az eladó a maga cikkére nézve több-kevesebb jártassággal bír, a vevő ellenben laikus. A szövetkezés is sokkal többre képesíti az eladókat mint a vevőket, mert ott egynemű, itt soknemű érdekek szerepelnek. Legnagyobb a drágulás a kiskereskedelemben, mert ez érintkezik közvetlenül a fogyasztóval, a ki néha nem tud (hitelezés) néha nem is akar (kényelem, megszokás) a termelővel összeköttetésbe lépni. A modern élet, főleg a városok, a szükségletek emelésére biztatják a tömegeket. A reklám, a sajtó, a köztisztviselők új igényeket oltanak az emberekbe. A luxus hatalommá lett, mely a legszegényebb háztartások fölött is zsarnokoskodik. A drágulásnak egyetlen biztos orvosszere a tömegek önmegtartóztatása. Ezt csak nagy, nem hétköznapi események idézhetik elő. A tömegnek elfordulása a szükségletek fokozásától lehetetlenné teszi az áraknak a termelési költség fölé emelését. Balhit az, hogy a termelés javítása csökkenti az árakat. A termelő és eladó nem a jobb termelésre, hanem a nagyobb keresetre törekszik. A termelés javítása csak lehetővé teszi az árak mérsékletét, de nem kényszeríti erre a termelőket. A gazdaságtannak a termelés kezdettől fogva dédelgetett kedvence volt, a fogyasztó ellenben mostoha gyermeke. A termelőt inkább támogatja a közhangulat, a hitelszervezet, az adórendszer, az állam, a törvényhatóságok és városok előtt is értékesebb a termelő mint a fogyasztó s e közületek is több sikert arathatnak a termelés mint a fogyasztás terén. A drágaság elleni szervezkedésben legtöbbit azok az osztályok érhetnek el, melyeknél mint pl. a gyári munkásságnál a szükségletek és fizetőképesség leginkább egyforma. A középosztályoknál a védekezést az életviszonyok sokfélesége nehezíti, a felső osztályoknál pedig a teljesen egyéni szükségletek azt egyenesen lehetetlenné teszik. A ki maga is termel, az könnyebben viselheti el a drágulót, mint a ki csak fogyaszt. A termelő áremelése ritkán sújtja a termelőt ugyanolyan mértékben fogyasztói minőségében, mert egy árú drágítása

csak bizonyos idő után hat tovább. A gazdasági élet ágai közt csak messziről tekintve, hosszabb időt véve van meg a kölcsönhatás. Az egyes termelő ezen belül, réges idejéhez mérten nagy nyereségekhez juthat a nélkül, hogy mint fogyasztó, ugyanolyan arányban lenne kénytelen többet költeni. A fogyasztó helyzetét befolyásolja a szükségletek kötelessége vagy lekötöttsége, továbbá jövedelmeinek változhatása vagy állandósága. A fogyasztó védekezésének legfontosabb módjai a fogyasztás csökkentése, olcsóbb cikkekre való áttérés s végül az egész fogyasztási rendszer megváltoztatása, új beosztása. — A további cikkben Németh József értekezik *Közgazdasági helyzetünk a Balkánon a háború előtt és után* címmel. A tanulmány hét statisztikai táblázat adatainak összegezéséből indul ki, mely táblázatok Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Olaszország, Németország, Ausztria és Magyarország szerződéses vámterületének végül külön a magyar birodalomnak forgalmát tüntetik fel a hat balkáni állammal. Az adatok szerint a nyugati nagy gazdasági területek közé csak Németország és mi szerződéses vámterületünk forgalmában bír nagyobb aránylagos jelentőséggel a balkáni termelés meg fogyasztás. A szerződéses vámterület összehozatalának 6—7%-át szerzi be a Balkánon és 11—12%-át helyezi el, míg a többi gazdasági területeknél e számok csak az 1—5% között ingadoznak. A földrajzi helyzet folytán, dacára az utóbbi évek erős védvamos intézkedéseinek és a Balkánon velünk szemben nagyon elmérgesedett ellenséges jelenségeknek, a Balkánról való behozatalunk nagyon erősen emelkedett. Nem mondható ugyan ez a mi térfoglalásunkra a Balkánon. E térfoglalásnak a legfontosabb, intézményes alapföltételei nagyon hiányosan vannak meg. A tanulmány részletes adatokkal utal rá hajózási, vasúti és pénzügyi berendezéseink hiányaira a balkáni piacokkal szemben. Pénzügyeinknek azt javasolja, hogy ne egyenként és egymással versenyezve, hanem összefogva, sőt lehetőleg az osztrák intézetekkel is társulva működjenek a Balkánon, mint a francia tőke teszi. Ezután a tanulmány ráutal és adatokkal is rávilágít a Balkánon beállott területi, politikai és az ezekkel kapcsolatos közgazdasági változásokra. Röviden jellemzi a balkáni népfajok közgazdasági képességeit és ismerteti a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és hitelügyi állapotokat. Abban concludál, hogy a Balkánon való közgazdasági helyzetünknek nem kizárólagos kulcsa a vámpolitika, hanem e tekintetben nagyobb eredményeket várhatunk attól, ha intézményeinket fejlesztjük balkáni térfoglalásunk irányában, alaposabban foglalkozunk a Balkán népével és közgazdasági viszonyaival, ha jobban figyelembe vesszük a nemzetközi verseny által ránk rótt nehezebb feladatokat is s ha közgazdasági vezető testületeink nemcsak a vámpolitika terén, hanem a közgazdasági életnek és érdekképviselőnek más terein is specialis szervezeteket alkotnak, hogy ezek mintegy vezessék, irányítsák és lehető mértékben el is végezzék a balkáni új helyzettel szemben közéletünk

előtt álló föladatokat. — Balás Károly: *Logikai adalékok a technikai haladás társadalomgazdasági hatásának megítéléséhez* czímmel közöl értekezést. Szerző a logikai synthesis szempontjaival igyekszik megmagyarázni azt, hogy a technikai fejlődés, melynek socialis hatását egyes irányok, különösen a marxismus oly kedvezőtlennek hitték, miért nem szülte a megjósolt elnyomó hatást (Verelendung). Az elméletek gyakran esnek abba a hibába, hogy bonyolult társadalmi problémákat az azokból kiragadott egyes jelenségek szempontjából néznek csupán. Ez aztán egyoldalú megállapításokhoz vezet. A technika fejlődésének társadalmi és közgazdasági hatását sem ítélhetjük meg teljesen az izolált termelési oldalról. A technika egyetemleges hatásának megítéléséhez a technikai fejlődés culturpsychologiai tekinteteinek ezek nyomán az életmód philosophiájának belevonása, illetve a fogyasztás elméletének kellő kiépítése is szükséges. A munkássztályra vonatkozólag egy nem kedvezőtlen, vagy előnyös jövedelemeloszlásbeli helyzetváltozás magyarázatát csakis a fogyasztási és keresleti tényezők gazdasági és socialis téren való energia felkeltő hatásának gazdaságpsychologiai megértése nyújthatja. A géptechnika fejlődésének fogyasztást és igényeket növelő s ezek útján socialis energiákat felszabadító hatása alaposabban szemügyre veendő, mint egyes uralkodó elméletek tették és megfelelő súlyú coefficientsként állítandó be vizsgálódásainkba tehát, ha a modern munkássztály mai helyzetének kialakulását a technika fejlődésével összevetve megérteni akarjuk. — Farkas Geiza: *A legtöbb termelő mezőgazdasági üzem*. A feladatot azon mezőgazdasági üzemptypus meghatározása képezi, melytől a nemzeti gazdaság aránylag a legtöbb termék előállítását remélheti. A typus jellemzésénél első sorban az üzem nagysága és a gazdaság belterjességének foka veendő figyelembe. A belterjesebb üzem több terméket hoz elő a terület egységén, de — a csökkenő termelékenység törvényénél fogva — aránylag nagyobb munka és tőkebefektetés árán, mint a külterjes üzem. Itt érdekösszeütközés állhat elő a nemzeti gazdaság és az egyes gazdálkodó között: előbbire nézve a rendelkezésre álló föld minél belterjesebb megművelése, utóbbira nézve ellenben a meglevő munka- és tőkeerőnek minél nagyobb területen való hasznosítása a kívánatos. Az üzembirtokos család kézi munkaerejével ellátott kis üzem messzebb mehet a belterjességben a fizetett munkára szoruló nagyüzemnél, mivel az utóbbira nézve feltétlenül új kiadástételt képez minden új munkabefektetés, mely a kisgazdára nézve esetleg paragon volt munkaerő új értékesítési alkalmát jelenti. Az egyes mezőgazdasági üzem belterjes fejlesztésének kerékkötője a munkabéreknek a munkakereslet arányában fokozódó emelkedése, az üzem külterjes kiterjesztésének pedig a telekárak felszökése. A legegészségesebb viszonyok ott fejlődnek ki, a hol a föld magas értelmiségű gazdák kezén szabad forgalomban van forgalmi korlátozások és egyes csoportok adóked-

vezményei csupán átmeneti, nevelő intézkedés gyanánt fogadhatók el; a telepítésnél nagy körültekintés szükséges. Miután a munkaerő legjobban értékesül, ha az idegen segítség nélkül még megmunkálható legnagyobb területet nyeri működési térül — a többtermelés szempontjából legkívánatosabb helyzet, ha a különleges czélokra szükségelt földdarabok kivételével az egész ország területét kis családi gazdaságok foglalják el, melyeknek belterjességi foka mellett a családok egész munkaereje értékesül. — Ezután P e t h e ö K á l m á n a *Babson-féle index-számokról* értekezik. A gazdasági jelenségek pártatlan elbírálását s az egyes államok gazdasági fejlődésének objectív képét kívánja adni Babson amerikai statisztikus olykép, hogy a gazdasági élet huszonöt, állandó megfigyelés tárgyát képező adatából összetett index-számokat alkot. A havonként megállapított s bizonyos technikai eljárás segítségével redukált adatokat azután coordinata-rendszer szerint milliméterpapirosra felméri s görbével összeköti. A megfigyelés alapjául szolgáló socialis és gazdasági tényezők közül a fontosabbak s a népesség alakulása, mint a számbeli előrehaladás fokmérője, az árukivitel, mint a külkereskedelem, a bankjegyforgalom, mint az intern. forgalom, a kamatláb, mint általában a gazdasági élet fokmérője stb. stb. Az ez alapon megszerkesztett index-számok által körülhatárolt területen egy X—Y tengely húzódik keresztül, mely a relativ prosperitást jelzi. E tengely úgy veendő fel, hogy az index-számok által meghatározott positiv (felfelé) és negativ (lefelé) kilengések egyenlően helyezkedjenek el a középvonaltól felfelé és lefelé. A tengely fölé eső mező a gazdasági fellendülést, a vonal alá eső a gazdasági depressiót szemlélteti. Babson az általa használt adatok feldolgozására Boston mellett valóságos oeconomicai laboratoriumot rendezett be, hol mintegy hatvan egyén dolgozik a mester utasításai és specialis rendszere alapján. — Végül K e m é n y G y ö r g y *Szabolcs vármegye közgazdasági leírásának I. részét* közreadja. — A közlemények és ismertetések rovatában Sch. O.: *Az Egyesült-Államok bevándorlását fajok és foglalkozások szerint* ismerteti és pedig a legutolsó évek adatai alapján. Az amerikai statisztika a bevándorlókat fajok szerint, s nem államok alapján veszi számba. Számuk a gazdasági viszonyok nyomása szerint változik. Jó gazdasági conjuncturák évében az emelkedő számú bevándorlók nagyobb százaléka mezőgazdasági munkás érkezik, rossz években a kisebb arányú bevándorlók között az iparosfoglalkozásuak arányszáma nagyobb. Ethnographiai és a bevándorlók activ és passiv voltára vonatkozó adatok fejezik be a közleményt. — *Az osztrák vasutak 1911-ben* címmel az osztrák vasúti statisztika van ismertetve, különösen hogy az állam- és magánvasutak kilométerenkinti személy- és áruszállítása mennyit tett ki, mennyi az üzemfenntartási költség, tiszta jövedelem stb. — Majd a legnagyobb államok külkereskedelmi statisztikájából következnek érdekes adatok. — *A német és angol külkereskedelem összehasonlításából* látjuk,

hogy a német külkereskedelem mindinkább megközelíti az angolt, a gyarmatokkal való kereskedelmet figyelembe nem véve. — *Bosznia-Hercegovina külkereskedelme* 1911. évben erős passivumot mutat, a mi az állatkivitel csökkenésének s a politikai viszonyoknak tulajdonítható. — *A román iparfejlesztési törvény* intézkedései céljuknak hathatósan fognak megfelelni. — *A svájci gyáripár fejlesztése* az iparfelügyelők kétévi jelentéseiből kétséggkívül megállapítható. — *Új nemzetközi munkásvédelmi értekezletre* hívta a svájci szövetség tanács a culturállamok kormányait, hogy nemzetközi egyezmények útján a fiatalokúak az éjjeli munkától eltiltassanak s hogy a nőmunkások s fiatalokúak törvényes munkanapja 10 órában állapíttassék meg. — *A munkaközvetítés 1911. évi eredményei Ausztriában* azt mutatják, hogy a munkaközvetítési tevékenység súlypontja a hatósági intézeteknél van. Legkisebb eredménnyel a munkaadók intézetei működtek. A közlemény a munkaközvetítés minden ágára kiterjedő, igen érdekes adatokat tartalmaz.

4. Ugyane folyóirat szeptemberi számában Illés Imre közli *Egy pozsonyi hivatalnok-család háztartási számadását*. Bevezetőül ismerteti a magánfogyasztás észlelésére szolgáló módszereket. Kimutatja, hogy a magánfogyasztás közvetett nyomozása a termelési, közlekedési, kereskedelmi s adóstatisztika adatainak felhasználása útján kielégítő eredménnyel nem járhat. Egyedül célravezető maguknak az egyes fogyasztó gazdaságoknak, illetve a családi háztartásoknak észlelése, a mi vagy a Le Play nevéhez fűződő családi monographiák vagy még helyesebben a naponkinti feljegyzéseken alapuló háztartási számadások gyűjtésével valósítható meg. Folytatólag annak kimerítő tárgyalásába bocsátkozik, hogy a háztartási statisztika körében nem ragaszkodhatunk a tömegészlelés elvéhez, hanem legtöbbször az egyes vagy kevészámú háztartást felölelő monographikus módszerrel kell megelégednünk. Hangsúlyozza annak szükségességét, hogy az ez irányú hazai kutatások közt jó előre bizonyos elvi összhang hozassék létre. Ez elméleti fejtegetések után bemutatja egy pozsonyi gazdasági háztartásának tíz évre visszamenőleg napról-napra pontosan jegyzett számadását. A családfő elég magas körülbelül 8000 koronára rúgó polgári jövedelemmel rendelkezik, de közvetlenül a háztartási költségek fedezésére fordított összeg a magasabb hivatalnoki kar (bíró, tanár stb.) életmódjához viszonyítva átlagosnak tekinthető. A főbb szükségleti körökként csoportosított kiadások közül különös figyelmet érdemelnek az élelmészeti adatok, a melyekből páratlan pontossággal állapíthatók meg a személyenkinti költség alakulása az utolsó tíz év folyamán, továbbá az elfogyasztott élelmiszerek mennyisége és vételára. Az egyéb kiadások mérvéről s havonként és évenként előálló változásáról a függelékül csatolt táblázatok nyújtanak felvilágosítást. — A következő cikkben Cséres Lajos *Havasalji határgazdasági rendszerek Erdélyben*, közgazdasági és statisztikai tanulmányt ír az

erdélyrészi *községi határgazdasági* rendszerekről, s azok gazdasági és falutársadalmi hatásáról. Ez alkalommal a legegyszerűbb és legősibb falugazdálkodásról értekezik, a mennyiben felkeresi az Erdélyt övező hegyvidékek még emberlakta tájait, a hol 800—1000 méteres tengerszín magasságokon, már nincsen ugyan vándorló, helyváltoztató *nomád élet*, — hiszen a felszín e vidéken is be van rubrikázva a telekkönyvbe! — De mégis a földrajzi és éghajlati közlekedési, általán culturalis viszonyok következtében — az erdőn kívül (a legelők és kaszálók) *fűtermés* a legjelentősebb talajtermék, illetve ennek nyomán az állattenyésztés a fő gazdasági foglalkozás és kereset mód; vagyis a legmagasabb zónákon mégis található helyhez kötött pásztorkodás, és csak alantabb, védettebb fensikú völgyekben fanyalodik már reá a hegylakó a földtúrásra. A legfelsőbb pásztorkodó zónában a gazdasági terület 90—100%-án (Gyurkucza-Kolozs, Gyimes-Középlők, Resinár-Szeben, Bukova-Hunyadmegye) legelőkön vagy kaszálókön fűtermelés folyik és csak a terület 10%-án kísérlik meg a kétéves nyomásban a tavaszi kalászosok termelését: itt a kert csak fogalom, az erdőrengeteg, a „használatlan“ terület néhol 1000 holdra is kibővül — és az egész községi terület sok helyen 30,000 kat. holdon felül is kiterjed. Átlagban a gazdasági területből 4 kat. hold esik egy családra. Az állattenyésztés képviselvén a legnagyobb forgótőkét, fajonkint is és számos állatra átszámítva jelentős létszám található a havas alján: pl. Rezsináron 4000, Aranyosfőn 4451: átlagban 2200 számos állat állapittatott meg, a gazdasági területből 1 darabra 2-8 kat. hold esik, azaz erősen megvan terhelve a terület. A bivaly kivételével minden gazdasági állatfaj tenyésztetik, így legtöbb ló (936 drb) Aranyosfőn van, legtöbb magyar marha (1141 darab) Gyimesközéplőkön; nyugoti marhából Aranyosfőn, ökör 824 darab Albákon, juh (30,000 drb) Rezsináron, ugyanott 800 drb kecske s 2000 darab sertés a maximum. A 800 méteres tengerszín feletti alsóbb régiókban már vannak állandóbb szántók: 30% átlagban, tehát 70% még fűtermő hely. Itt 2—3 nyomásos, vagy szabadgazdasági rendszerben már tavaszi kalászosot termelnek. Kevesebb területen őszi kalászosot, felűnik a burgonyatermelés, sőt erőszakolják a tengerit is, de mesterseges takarmányt még nem termelnek, hisz ez a fűtermelés hazája. Általán tagosítottak a határok, a birtokok egy darabban vannak, tehát ki-ki szabadon gazdálkodik, de azért a szántó 50—60%-a évenként ugarban marad, pedig volna állati erő és trágya elegendő ám 7—8 hónapos a tél, s nehezen indul meg a talaj gerjedelme. Ezen földrajzi és gazdasági stb. keretek szabják meg a legtöbbször kilométerekre szétszórt „alpesi“ jellegű községek lakóinak egész évi élet- és kereset módját, társadalmi alakulását, s mindezt a műveltebb völgylakó „mókány“ szóval fejezi ki. Pedig ez az őstermészetű havaslakó erkölcsben, kötelességtudásban, engedelmisségben igen sokszor „tengerszín feletti“ magasságban van a boeskorrugott „római“ utódok felett. —

A füzet utolsó értekezése Kemény György *Szabolcs vármegye közgazdasági leírásának* II. része a *Közlemények és ismertetések* rovatában a *világflotta gyarapodásáról* szól az első cikk. Az erősen felfelé haladó általános conjunkturákat kísérő jelenség, hogy a rendelkezésre álló hajók tonnatartalma elégtelen, az 1907—1912-ki hajóépítési adatok szerint még mindig az angol gyárakból kikerülő tonnatartalom a legnagyobb, úgy a kereskedelmi, mint hadihajók szempontjából, Angolország után Németország következik. — *A kanadai bevándorlás* daczára, mely elég tekintélyes, a kanadai dominium lakossága hét millión felüli, mert erős a visszavándorlás. A cikk a bevándorlók nemzetiiségére, nemére, családi állapotára vonatkozó adatokat hoz, s végül az Osztrák-Magyar Monarchia bevándorlóinak adatait ismerteti. — Didacs ismerteti ezután az *amerikai vámtarifareformot*, mely a multtal szemben, nagy változást fog előidézni. Ha úgy mondhatjuk a túlzott védvámok helyébe a mérsékelt védvámok rendszere és a szerződéspolitika fog lépni. A tömegfogyasztásra szánt élelmiszerek és cikkek vámját vagy eltörölték vagy lényegesen mérsékelik, a nyersanyagok és félgyártmányok vámját az amerikai ipar fellendítése érdekében leszállítják és a vámszerződések kötésének lehetőségével az amerikai iparnak állandó exportpiacot tudnak létesíteni. — *Az angol-osztrák-magyar relációkról* érdekes megfigyelések foglaltatnak a londoni osztrák-magyar kereskedelmi kamara 1912. évi jelentésében. A kamara nagy munkát fejtett ki, hogy hazai kereskedőink ne üljenek fel az angol szélhámosoknak és hogy a megbízható angol czégekkel közvetlen érintkezésbe léphessenek. A jelentés részletesen foglalkozik az angol külkereskedelmünkkel, s kutatja azon okokat, melyek egyes cikkekben visszaesést eredményeztek. — *A m. kir. iparfelügyelők tevékenysége az 1911. évben* a rendes mederben folyt, az intézmény fejlődik ugyan, de a sok kazán- és egyéb vizsgálatok miatt nem tud tulajdonképeni feladatának, a munkásvédelemnek élni. A jelentés, mely egyedüli ipari üzemi statisztikánk, kerületenkint csoportosítja a meglevő gyárakra, az alkalmazottakra, az üzemgépek erősségére stb. vonatkozó adatait. — Sz.: *az oroszországi sztrájkokról*, melyek nagyobb része politikai okokból keletkezett, közöl kis statisztikát. — Ugyancsak Sz.-től való a *munkások életfenntartási viszonyai Belgiumban*, ezimű közlemény is. — *Jelentés a budapesti állami rendőrség 1912. évi működéséről* szóló közlemény következik ezután, mely a népesség forgalmának, a közlekedésnek, annak rendészetének s a kirándulásnak adatait tárgyalja. — *Az 1914. évi német jogászggyűlés* prgrammjának közgazdasági és socialpolitikai részének ismertetése fejezi be a számot.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy nyvi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXV. KÖTET.

1914. Február 15.

2. FÜZET.

Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy.

(Kivonat Váczy János l. tagnak 1914 január 5-iki előadásából.)

Az 1790—1791-iki országgyűlés nem váltja valóra nemzetiünk reményeit, a minek oka a körülményekben rejlő ellentét, a melyet semmiféle lehetséges politikai megoldás sem tudott volna kiegyenlíteni. S a mily gyorsan felpeszsdül a nemzet vére, szinte oly hamar lehűti a tornyosuló felhők zimankós szele. A Bécsből hallható s itthon visszhangra találó fejtegetések sokakat visszadöbentenek, s a kormányférfiak aggodalmai még többeket gondolkodóvá tesznek a megindult mozgalom gyümölcsöző eredményeire nézve. A miért legjobbjaink annyit fáradoztak, majd semmi sem sikerült. Íme zátonyra jutott a tudós társaság ügye; a magyar játékszín lelkes apostolai két előadásnál többet nem tudnak tartani a fővárosban. A keresztény felekezetek szabad vallásgyakorlatát valamennyire biztosítja ugyan az országgyűlés, de a türelmetlenség csakhamar nagy erővel támad ellene. A sajtószabadságért folyt küzdelem már csak szétágazó voltánál fogva sem vezethet sikerre, s a közszellem iránti fogékonyság nem bírja átjárni a nemzetet. Hiába kísérleteznek íróink, hogy az olvasókedvet föllendítsék. Lapjaink ritka buzgósággal ápolgatják a nemzeti lelket, s úgy szólva minden soruk arra irányul, hogy megmentsék a magyarság számára, a mi egyáltalán megmenthető; de a nemzetnek föl nem olvadt közönye, másfelől pedig a francia forradalom zúgó árvaitól való rettegetés majd minden derekasb igyekezetnek szárnyát szegi.

Senki sem érzi jobban a korszellem ártalmas változását, mint Révai és Kazinczy, s egyik sem tud belenyugodni. Amaz még egész lelkével a tudós társaság megalapítására veti magát, emez a magyar játékszín ügyében fárad, a művelődés különféle ágait szövögeti, író társait tüzeli munkára, az irodalom és közélet kapcsolatán dolgozik és a vallási türelem erősítését sürgeti. Ő maga a legnagyobb türelmet tanúsítja minden vallás iránt.

Az a meggyőződése, hogy hadd higgye mindenki, a mit igaznak tart. Saját felekezetének buzgóbb tagjai vallástalannak hiszik, pedig a szó valódi értelmében nem az, csak a kinyilatkoztatott vallás tanításaiban nem tud megnyugodni, mert az emberi ész szerinte épp azért adta az Isten, hogy ennek a vezérletére bizzuk magunkat. ez pedig a kinyilatkoztatás nem egy állításának ellene mond. Felfogásának zsinórmértéke: Dictamini conscientiae etiamsi illa erronea sit, cedendum est. A keresztény vallásnak általán nagy tisztelője, mert mélyen meg van győződve, hogy az isteni igazságot Jézus Krisztus tanította legbőlesebben minden vallásalapító között, hirdetvén az erkölcsök tisztaságát. „Szánakozást érdemlő bolond — írja Döme Károlynak — vagy utálásra méltó gonosz, a ki a keresztyén vallásból neveltséget űz; ha a keresztyén vallás alatt tudniillik nem theologiai zavart értünk, a melybe most sülyedett, hanem azt az erkölcsök tisztaságát tanító valamit, a mely volt Alkotója elméjében és szándékában.“ Ebből a felfogásából következik, hogy a felvilágosodás ellenségeit egyszersmind az általános műveltség ellenségeinek tartja. A felvilágosodás terjedésétől várja a papi uralom bukását, a melynek feltartóztatására nálunk éppen a francia forradalmi eszmék győzelemre jutásakor tesznek újabb nagy erőfeszítéseket. Ily szempontból ítéli meg Döme Károly idevonatkozó munkáit, sajnálva, hogy Döme is azok közé áll harcolni, a kiktől ő iszonyodik. Tagadja, hogy a vallást félti, inkább a papi uralom hanyatlása serkenti munkára. Kéri barátját, hogy ha püspök lesz: legyen akkor ismét *ember s tegye emberekké, polgárokká* alattvalóit is.

A visszahatás az iskolaügyi újításokat is eltörli. A szabadelvű haladás hívei nem kívánják a rendszer gyökeres kiirtását, csak a tanítás nyelvének megváltoztatását követelik, de a régi iskolai felügyelők megmaradását is. Kazinczy hamar tisztában van vele, mit várhat a korszellem fordulatától. Hisz az iskolaügyi újításoknak senki sem volt buzgóbb híve nálánál. Sem a József császár alatti szabadelvű felfogásnak. Tudja, hogy nemcsak a felvilágosodás eszméiért kifejtett buzgalma, hanem hivatalának sajátságos jellege is siettetni fogja sorsának eldőlését. Amazt most kiméletlenebbül emlegethették a papok, jóllehet azelőtt „tenyerükön hordozták“, érezvén, hogy „feje, szíve tiszta“; emezt, mint tűrhetlent, éppenséggel ellene fordíthatták. Egerben épp azok nagyon jól ismerik az ő felvilágosodott eszméit, a Szeitz Leóval vívott harczait, a kiknek a jövedelméből fizetését kapta. Könnyen belátható tehát, hogy midőn a papság ismét régi hatalmához juthat, elsősorban az iskolák szellemét kívánja megváltoztatni, annál inkább, mivel anyagi érdekei is ezt parancsolják. Az egri kanonokok érthető panaszát, a mely szerint

„protestáns tisztviselőnek illetlen 1500 forintot az ő praebendájokból vonni, s nem helyes, hogy protestáns tisztviselő dirigálja a katolikus Oskolákat“, csakhamar igazságosnak ismeri el a király, s rendeletére a Helytartó Tanács 1791 április 1-én kelt végzésével Kazinezyt hivatalától felmenti. Vele együtt úgy szólván az egész iskolaügyi rendszer bukótnak tekinthető.

Kazinezy szívvel-lélekkel szolgálta a rendszert, eleinte nem tudva, később folyvást tagadva, hogy az nemzetiségünk elnyomására vezet. Bizonyára nagy tévedésben volt, s csak a felvilágosult világpolgári eszmény utáni törekvés teszi érthetővé, hogy a mind hangosabban nyilatkozó közvéleményt semmibe sem vette, s a felekezetiiségtől való teljes idegenkedése, hogy hitsorsosainak ellenkezését is megtörni próbálta. A nemzeti és felekezeti visszahatás kezét fogott, hogy az iskolaügyi újításokat megbuktassa és Kazinezyt, mint ezek kiváló képviselőjét, a cselekvés teréről leszorítsa. Sőt a felvilágosodott eszmék vérszemet kapott ellenségei még akkor sem szüntek meg őt üldözni, mikor már visszavonult a közpályától, mert a felvilágosodás, vagy a mi nála majdnem egyet jelent, az általános művelődés érdekében megkezdett munkáját éppen oly lelkesen folytatta ezután is. Bár jó előre megérzi az idők változását, tüzes buzgótsága nem akar csüggedést ismerni. Fiatal erélye oly kevésbé tud a mindenütt eléje tornyosuló akadályokkal számolni, mint kiforratlan emberismerete a hangzatos jelszavak hirdetőivel. Már látja, hogy a kik vele egyvívású pályát futottak meg, mindnyájokra ránehezedik a sors keze; de azért el van szánva a megkezdett úton továbbhaladni. Folyóirata megszűnik ugyan, de leveleivel pótolni igyekszik a hiányt. Küzdelmének irányát hamar észreveszik író-társai s méltányoló elismerésükkel támogatják.

Hampel József.

(Kivonat *Ortvay Tivadar* r. t. nov. 24-én tartott emlékbeszédéből.)

Az 1849 november 10-én Pesten született Hampel József fiatalon sokat látott, nagytapasztalatú és nagyeszű férfiak közvetlen hatása alá került, kiktől megtanulhatta, hogy archeológiát pusztán vélekedési, avagy találgatási alapon művelni nem lehet, csakis analógiai alapon, synthesisen. Eredetileg jogtudományi és bölcsészeti tanulmányoknak szentelte idejét. 1870-ben jogi, 1874-ben bölcsészeti tudorrá lett. Rómer oldalán, 1870-ben, a Nemzeti Múzeum tisztviselője lett. Nem felső protectio segítette őt előhaladásában. Összefoglaló nagy tudása, minden muzeológiai téren való széles tájékozottsága, nemkülönben jeles nyelvismeretei tet-

ték őt Rómer utódjává. 1874-ben újonnan rendezte, leletek és típusok szerint, az osztály bronzait és készítette a fényképes felvételek 79 táblás albumát. Főrésze volt a múzeum lapidariumának, a pannónia-római emlékeknek újon való felállításában is s egyik segítője Rómernek abban a nagy munkában, melyet erre a vallás- és közoktatási miniszter bízott volt, t. i. Desjardinnek a múzeumi római emlékekről szóló francia művének magyar fordításában és bővítésében. 1875-ben egyik rendezője volt Ham-pel a szegedi árvíz-károsultak javára a gróf Károlyi Alajos palotájában és kertjében exponált kiállításnak. Az 1876. évi nemzetközi ősrégészeti congressusnak ő volt egyik titkára és kiállítási rendezője. Ő szerkesztette a kiállítást megörökítő francia nyelvű képeslajstromot és magyarázó, fénynyomatú albumot. A congressus Comptes rendus-jének a bronzkorra vonatkozó második kötetét is ő szerkesztette. 1877-ben a múzeum régiségosztályának igazgatója lett: mint ilyen nagy és nemes ambícióval fogott a rábízott osztály tényleges vezetéséhez. A nemzeti intézetet a külföldi nagy múzeumok magas színvonalára emelni igyekezett. Mindenekelőtt az osztály túltömöttségén igyekezett segíteni; nagy súlyt és sok figyelmet fordított az osztály könyvtárára. Nagy érdeme, hogy vezető kalauzt írt a múzeumot látogató közönség számára. A régiségek ügyét elszánt védelmébe vette, valahányszor azt szűkmarkúság vagy tudatlanság károsodással fenyegette. Sürgette nemcsak az áldozatkészséget a közönség és a municipiumok részéről, hanem az ásatásokat is, mert ezektől többnyire a Nemzeti Múzeum gyarapodik. Igyekezett az ország vidéki múzeumai színvonalát emelni, nem fáradt bele ezek ügyének előmozdításába. Adta azok berendezésére vonatkozó tanácsait, nagyon fontosnak tartotta a régiségleletek ügyének törvényhozási szabályozását. Nevezetesen sürgette, hogy rendeleti úton szüntessék meg a kincstár igényét a leletek egyharmadára. Felszólalt a hazai érem- és régiséggyűjtemények összeírása érdekében. Közzétette a hazai műemlékek és régi épületmaradványok jegyzékét. Elkészítette a magyarhoni régészeti leleteknek a repertoriumát. Írt tájékoztató, útbaigazító cikkeket Magyarország archeológiájának megírására. Nagy súlyt helyezett arra, hogy a vidéki múzeumok terén beállott mozgalmakról az országot tájékoztassa, a mint a hazai múzeumokról szóló külföldi jelentéseket is ismertette. Tudomására juttatta a hazai régiségi állapotokat a külföldnek. Ismertette a maga tapasztalatait és tanulmányait egyes külföldi múzeumokról. Kapott külföldi kiküldetéseiről bő és tanulságos jelentéseket adott, melyekkel a hazai tudományos szakköröket színvonalon tartotta.

1879-től 1880-ig mint magántanár adta elő az egyetemen a classicai archeológiát s felszólalt a classicai remekművek

gypsmásolatainak beszerzésére. 1880 tól 1890-ig a keleti népek történetének előadására vállalkozott. A keleti tanulmányoknak, úgy a textilipar, mint a scythiai régiségek dolgában, nagy hasznát vette. 1890-ben Hampel Rómernek az egyetemi katedrán is utódja lett. Tanulmányai egyre intensívebbek lettek, irodalmi működése egyre monumentálisabb alapon indult meg. Sokat és maradandó becsűt írt. A mit a bronzkorról írt, az maradandó emléket teszi szaktudományos működésének; az 1886-ban, 1892-ben és 1896-ban megjelent nagy műve: *A bronzkor emlékei Magyarhonban* mindenkor alapul fog szolgálni az e szakba vágó tanulmányoknak.

Hampelt kezdettől fogva érdekelte a középkor egyik legnagyobb történeti jelensége: *a római kor*. Mint Budapest szülöttjét, az óbudai római régiségek már gyermekkorában ingerelték. Megírta hát *Aquincum történetét*. Maga fáradságtalanul kutatott a római régiségek után, számtalan értekezést és cikket írván római városokról, fürdőkről, temetőkről, utakról, mérőföldjelzőkről, feliratokról, oltárokról, katonai okmányokról, érmekről, kincsekről stb. Az ásatásokat legnagyobbreszt maga vezette és ismertette s így mondható, hogy ő a hazai római régiségeknek egyik legjobb ismerője és magyarázója volt. A mit Pannóniának Antoninus Pius-korabeli történetéről írt, az igen becses megvilágítása az akkori eseményeknek. A római emlékkövek domborműveiről tett tanulmányai azonkép igen értékesek. Az araviskokról és a pannóniai costume-képekről szóló czikkei nagy hízagot töltenek ki Pannónia történetének könyvében. Epigraphiai közleményei is éles elmére és gyakorlott szemre vallanak. Mint Henzen tanítványa, már Rómában fejtett ki e téren nagy buzgóságot s oly serény munkatársa volt a berlini Corpus Inscriptionum Latinarum, Henzen által szerkesztett köteteinek, hogy őt a Rómában székelő német birodalmi Instituto di Corresponzenza Archeologica már 1874-ben levelező tagjának választotta meg.

A római Pannónián kívül különösen érdekelték a *népvándorlási* időszak emlékei. Ezek sokáig mint érthetetlen provenienciák keltették fel az érdeklődők kíváncsiságát, végre is mind jobban megvilágosodtak elménk előtt; s hogy ez történt, ha sokat köszönhetünk is Henszlmann, Rómer, Pulszky, Lipp s mások fáradozásainak, mégis kiválóan Hampel elméjének, kutatásainak és széleskörű tudásának köszönhetjük. Azokkal a czikkeivel és tanulmányaival, melyeket népvándorlási kincsekről és leletekről közzétett, s melyekben hű rajzokban is ismertette az emlékeket, mélyen és alaposan avatott be e műalkotások értelmébe s nemcsak itthon arattak a hozzáértőknél közelismerést, hanem a külföldön is, hol elismerték Hampel hozzászólásának alapos avatottságát. Apróra, még a kor ornamentikájára nézve

is ismertette a népvándorlás népeit s oly érdekesen mutatta be írásban és képben a reánk maradt emlékeket, hogy mintegy teljesen beavattattunk a régmúlt korszak történetébe. E mű kétségtelenné teszi, hogy tévhit volt azt tartani, mintha a IV—X. század tétlen, művészetiileg absolute tehetetlen kor lett volna, mely mintegy üres örvény különíti el a classicus művészetől a középkori emberiséget. Ily megszakadás valójában sohasem létezett, csak képzelték, és e tévhit csak addig tarthatott, míg a szerencsés véletlen és az ásó a látszólagos ürt a kincs- és sírleletek csaknem átláthatatlan sokaságával megtöltötte.

Hampel e művének anyagából bizonyossá válik előttünk, hogy a népvándorlási kor keverékizlése létrehozatalában hazánk lakosságának fontos szerepe volt, és hogy Oroszország után bizonyára hazánk volt a styl-alakulás egyik legkorábbi gőczpontja.

Lehetőleg még behatóbban foglalkozott Hampel a magyar *honfoglalási* idoszakkal. A nemzet millenniumi ünnepségének alkalmából becsesebb ajándékot a magyarság nem kaphatott volna, mint azt a művet, melyben a X. századból nagy számban reánk került műemlékek közzétévék. Későbbben sem szűnt meg ez emlékeket összegyűjteni és közzétenni. Ez emlékeket kezdetben nagyon különbözően és többszörösen hamisan magyarázták. Újabbkori tudósaink élén éppen Hampel vette ki magának ezek helyes értelmezésében és osztályozásában az oroszlátnrészt. Erre vonatkozó czikkei egymást követték, bizonyosságot adva honfoglaló őseink nyilvános és háziéletének, szokásainak, művészetének, vallásának milyenségéről. Felvilágosítanak a régi hazai ornamentikáról s ötvösségről, mindenekfelett pedig újabb érdekes tanúságul szolgálnak arra, hogy a lóval való temetés a pogányság megszűnése után is dívott hazánknak.

A *műtörténet* kezdettől fogva tanulmányai kedvencz szakmáját tette. A múzeumban régebben kizárólag ő foglalkozott a régi görög és római classica műalkotások tanulmányozásával s mindvégiglen nagyon szívósan kitartott a tanulmányok e terén. A classica formákban látta és ismerte fel a modern tudomány legfontosabb anyagát. A művészi formák az ő szemében nemcsak külsőségek, rythmus és arányosság által ható tetszetős jelenségek voltak, hanem azok az alakzatok, melyekben azok művészeti élete is megnyilatkozik. Ezt a művészeti életet kutatta, lelket és okulást keresett a classica formákban. Egymaga azok tárgyi és tartalmi alapjának megismerése nem elégitette ki.

Hogy mennyire lelkesítette tudásvágyát a classica világ s mindaz, a mi a nemzetek művészi s történeti dicsőségét teszi, az váltig kitetszik azokból a leveleiből és jelentéseiből, melyeket Rómából, Nápolyból, Párisból, Londonból, St.-Germainből s más

városokból barátjaihoz, avagy hivatalos közegekhez intézett. A római nagy műgyűjtemények, a nápolyi múzeum, Párisban a Louvre, és Londonban a British Museum kéjelgő örömmel tölték el lelkét. A külföld számos egyéb városainak köz- és magángyűjteményei azonkép elragadják. Görögországi, kis-ázsiai és konstantinápolyi útjai ugyancsak magasra emelik lelkesedését és lelki örömét. De mindazok a felszólalások és cikkek is, melyeket a képzőművészetről, monumentalis szobrászatunkról, a műrégészeti szakoktatásról, a műtárlatokról, az Operaház freskóiról közzétett, félreérthetetlenül elárulják a benne megfogamzott aspirációkat és fennen lobogó ihletet. A *szobrászat, festészet és építészet* mindvégig tevékenységben tarták fürkésző, kutató szellemét. Hazai és külföldi szobor és domborműveket sikeresen tanulmányozott. Megírta az antik szobrászat történetét Antik és történeti arcképekről, művészekről és művészesaládokról nem ugyan nyomozó, de rövid, tanulságos ismertető cikkeket közölt. Régi és új falfestmények, csontfaragványok, műiparczikkek, építmények, síremlékek lekötve tartották figyelmét. Egyik legkitünőbb, idevágó értekezése az, mely *Lehel kürtjéről*, ezen közel kétszáz éven át műtörténeti rejtélyeink közé tartozott ereklyéről szól. Ebben egy historióailag megállapított elefántsontmű alapján, ornamentika és levélalakítás nyomán, a jász kürtöt IX. századi munkának véli teljesen hitelre méltóan bizonyíthatni.

Különös előszeretettel fordult a hazai *ötvösművészet* tanulmányozásához. Mikor a szegedi árvízkarosultak javára lelkes úrnők, buzgó szakegyének segítkezése mellett, Budapestén hazai kincsekből történelmi műkiállítást rendeztek, Hampel e kiállításról nagyérdekű, tanulságos tárczákat közölt. Egy másik alkalom nyílt erre, mikor az ötvösműtárlat nyílt meg 1884-ben. De később is sűrűn jelentette meg ötvösségünkéről szóló cikkeit és nagyobb tanulmányait, melyek egytől egyig kiválóan oktatók és becsesek. Régi ötvösmestereink s ezek jelzőbélyegeinek kutatása iránt nagyon érdeklődött, rámutatva arra a nagy szegénységre, mely nálunk e téren észlelhető. Ismertetve Mark Rosenbergnak ily irányú nagy művét, belőle azt a tanulságot meríti, hogy saját honi problémáink és feladataink megoldását nem idegenektől kell várunk, hanem azokat önmagunknak kell megoldanunk. Hiteles egykorú feljegyzések kétségtelenné teszik, hogy a német renaissance leghíresebb ércművese és szobrásza, a nürnbergi Peter Vischer Magyarország számára is dolgozott. Magyar kutatókra marad annak megállapítása, hogy hol lappangnak nálunk e nagy mester művei. Hampel lelkesen felszólal ez ügyben. De különösen érdekelte őt a középkori *sodronyos zománcz*, mely annyi korai régész kedvencz foglalkozási tárgya s mely miatt buzgó szakársak összeütközése nem egyszer szélesebb köröket is felizgu-

tott. A sokat vitatott kérdés, a zománcz eredeti hazája: Európa vagy Perzsia, Német- vagy Olaszország, Dalmácia vagy Oroszország. Bizáncz, Velence, Ragusa? Az a sok analogia, az a jelentékeny tanulmányi anyag, mely előtte az 1873. évi bécsi, az 1876. évi budapesti műtörténeti, az 1878. évi kolozsvári és az 1884. évi budapesti ötvösműkiállításból ismeretes volt, arra a meggyőződésre hozta, hogy a sodronyzománczot hazai ötvöseink találták fel a XIV. század végén, vagy a XV. század folyamán. Ezt bizonyítja a hazai divatú növényminták alkalmazása, mire kutatóink eddig nem voltak elég ügyelettél, azt eléggé nem hangsúlyozták. A hazánkban divó motivumok úgy érvényesültek az ötvösségben, a mint érvényesültek a himzésben, faragásban, festésben. A régi byzanci rekeszes zománcz a mozaikműhöz, a magyar sodronyos zománcz a himzéshez áll legközelebbi elvi rokonságban.

A Magyar Nemzeti Múzeum egyik legértékesebb gyűjteménye az *éremgyűjtemény*. Hampel nemcsak administrative foglalkozott e nagybecsű gyűjteménnyel, hanem ennek tudományos leírásával és kritikai ismertetésével is. Részint tisztán numismatikai, részint műtörténeti szempontból írt e gyűjtemény egyes darabjairól nagybecsű cikkeket.

Hampel azonkívül huszonkilenc éven át, 1885-től 1904-ig, az *Archeologiai Értesítőt* is szerkesztette, melynek anyagát igen jelentékeny részben ő maga szolgáltatta. 1878-tól fogva 1886-ig mint az országos régészeti és embertani társulat titkára buzgókodott s szerkesztette *Évkönyveit*. 1890 óta előadója volt az Akadémia archeologiai bizottságának. Ezzel tevékenységét, szakírói munkásságát, egy emberöltőn át szerzett nagy érdemeit kellőképen szem elé állítottuk. Személyes tulajdonságairól csak annyiban akarunk szólni, a mennyiben azok állása, felelőssége által befolyásolva voltak. Félreérténők őt, ha kimértségét, tartózkodását, zárkózottságát, sarcasmusát vagy gáncsoskodását szeretetlenségre vagy rosszindulatra vezetnők vissza. Személyek iránt, igaz, nem tudott felmelegedni, még az Akadémiában mondott emlékbeszédeiből sem érezhetni ki, hogy az érzelmi hév elragadta volna, de igenis kiérezzük azt, hogy *igazságérzete* nem volt soha fogyatkozó. Magas kritikai szempont diktálta bírálatait, mert a miként igazságos kívánt lenni az egyének, épp oly igazságos akart maradni a tárgy, szakmája követelménye iránt is. Minden gáncsoskodása és sarcasmusa az igazság forrásából származott. Használta azt önmaga ellen is. Mint régésznek nagyon is sok alkalma volt bizalmatlankodni úgy régiségek, mint régészek iránt. Talán legnagyobb bajának, önérzetének legnagyobb csapásának tekintette volna, ha régészkedő, élelmes elmének felült volna, ezért méltán bizalmatlankodhatott. Mint olyannak

kell és fogjuk a tudomány csarnokában emlékezetét fenntartani, ki nagy képességei, szerzett nagy tudása, szívós, ernyedetlen munkássága, férfias, egyéni jelleme által érdemesítette magát a földi halhatatlanságra. Büszkeséggel gondolhatunk arra, hogy ő nemcsak idehaza vívott ki magának országszerte osztatlan elismerést és megbecsülést, hanem a külföldön is, hol congressusokon annyszor oly méltóan képviselte nemzetünket. Mint tekintélyt és illustriis szakembert vetekedve választották meg a legtekintélyesebb tudományos intézetek tagjokul. Csak önmagunkat tiszteljük meg azzal, ha akadémiai képestermünket az ő arczképével feldíszítjük, mert erre a kitüntető megisztelésre legjobbjainknál nem kisebb mértékben, méltán rászolgált.

Jelentés a Kóczán-jutalomról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1913 november 24.)

A f. évi május 31-én lejárt Kóczán-jutalomra oly színművek pályáztak, melyeknek tárgya I. Ferdinánd király korából volt veendő. Mindössze 12 darab érkezett be, melyeknek megbíráására az Akadémia e jelentés szerzőjén kívül *Bleyer Jakab* és *Pekár Gyula* I. tagokat küldte ki. (A darabok címét és jeligéjét I. Akad. Értesítő 1913. 524. l., 155. p.). A pályázó színművek közül a bírálók a 10. számú, „Zrinyi Péter“ cz. történeti drámát három felvonásban (jeligéje: „Vincere aut mori“) kénytelenek voltak, noha figyelmet érdemel, ezuttal mellőzni, mert tárgyánál fogva (ideje 1670 — 1671) csak a jövő, 1914. évi pályázat körébe („A hódoltság kora“) esik. Ugyanez okból nem jöhetett tekintetbe a 6. számú „Abdi basa“, dráma 5 felvonásban (jeligéje: „Ilona“), mely, mint szerzője maga írja, „a XVII. században történik“, de oly regényes historiát tartalmaz, mely akár a XVI. században is „történhetett“ volna. De nem is ez a főbaja a darabnak, hanem hogy rendkívül kezdetleges és főleg alak tekintetben nagyon kifogásos. A szerző majd lapos prózában beszélteti embereit, majd iszonyú versekben, melyeknek rhythmusa legnagyobb részt egészen rejtélyes. Ha a XVI. században „történnék“ is, akkor sem érdemli meg, hogy vele foglalkozzunk.

A történeti drámákra rossz idők járnak, főleg azokra, melyek tárgyukat hazánk történetéből veszik. Persze nem a történetben van a hiba, nem is a drámában, hanem az írókban. Hiányzanak a tehetségek, az alkotó erők, a kik költői és drámai életet tudnának lehelni a multnak eseményeibe és alakjaiba. A mit e téren Európaszerte tapasztalunk a színházakban, ugyan-

ezt kiolvashatjuk, természetesen fokozott mértékben, pályázatunk eredményéből is. Legkevesebb élvezhetetlenek még azok a darabok, melyek Horváth Mihály nagy művének valamely fejezetét párbeszédekbe szedik és felvonásokra osztják, mert ezek, legalább nagyjában és csupán a nyers eseményeket tekintve, történeti anyagot nyújtanak. De minél jobban mernek a szerzők forrásuk betűjétől eltérni, annál több művökben a baklövés, az anachronismus, a képtelenség. A multnak eleven levegőjét nem kapjuk, a szereplők korhoz nem kötött báruk, melyekben sem igazság, sem lélek nem lakozik. Egyes szerzők tesznek ugyan kísérletet, hogy mellékes genréképekben a kor lüktető életét feltűntessék (ezt különösen a 9. számú darab teszi, néha elég ügyesen); de mivel igazi történeti műveltségük nincsen, ez intímabb részletek vagy humoros népjelenetek rendszerint a mult életének csak caricaturái vagy parodiái, nem is tekintve azt, hogy a cselekvéshez többnyire semmi közük és nem állnak még laza kapcsolatban sem a főszereplőknek jantusokba kényszerített tiradáival.

Az idén kitűzött korszak főjellemzője, hogy a magyar ember ekkor a török és a német veszedelem közt vergődött, mert arra nem volt elég ereje, hogy igazi nemzeti politikát tudott vagy mert volna csinálni. Így tehát vagy a törökkel tartott, hogy a némettől megvédje magát, vagy a némethez pártolt, hogy az iszlám ellenében megtartsa hazáját és vallását, vagy megkísérelte mind a kettőt, abban a naív hitben, hogy túljárhat az ellenséges hatalmak eszén. Kétszínűség a kornak legfeltűnőbb jellemvonása, mert a magyar őszintén egyik párttal sem tarthatott és a kivel tartott, nem rokonszenvből vagy meggyőződésből tette, hanem csak feltételeesen és ideiglenesen. míg a másik párttól sikerülhetne megszabadulnia. A korszak legjellemzőbb alakja Martinuzzi Fráter György, a kezdő magyar drámaíróknak Dózsa György mellett legkedveltebb hőse, a ki e kétszínű politikai magatartásának áldozatul esett. A most beérkezett pályaművek is előszeretettel őt állítják a cselekvény középpontjába, de nincsen szerzőiknek elég költői erejük arra, hogy e rendkívüli férfiú lelkét kifürkészzék és belőle eleven embert alkotni képesek volnának. Már ezekben a Fráter György-darabokban is nagy szerepet játszanak a törökök, a többi színművekben részben még jobban lépnek előtérbe; de a szerzők jellemző ereje csak addig van, hogy a törökök Allaht emlegetik és csak titokban isznak bort, a magyarok vagy németek pedig Istentől várnak segílyt és nem titkolják, hogy lelkes hívei a szesznek, — a két faj vagy nemzet élettelves megkülönböztetéséről és szembeállításáról, mely pedig már Zrínyi Miklósnak fényesen sikerült, soha szó sem lehet. A pályázók általában rokonszenveznek a törökök-

kel, kiket néha nemesen érzélgős alakoknak tüntetnek fel; de ez a rokonszenvük nem a török faj lelkületének mélyebb megértéséből származik, hanem egyszerűen csak a divatos német ellen-szenvnek folyománya.

Ilyen kezdetleges termékekkel szemben természetesen kár volna a korok szellemének megtestesítését követelni, sőt apró anachronismusaikat sem érdemes hajszozni és leszögezni. Hogy naiv lelkek mire képesek, arra mégis felhozok egy igen jellemző és mulatságos példát. A 8. számú darab („A topáz, vigjáték 4 felvonásban I. Ferdinánd király korából”; jeligéje: „Török-magyar világ”) a pályázatnak egyetlen vig darabja, de nem igazi vigjáték, hanem részben bohózat, részben valóságos operette, egyelőre zene nélkül, melynek tárgya egy köznapi szerelmi história, lehetetlen helyzetekkel és lehetetlen alakokkal. Főleg a török hatalom képviselője oly caricatura, milyennek párja csak Offenbachnál, pl. a „Gerolsteini nagyhercegnőben” található. Egyebekben jól van írva, párbeszédei elevenek és ügyesek; de nem hiszem, hogy a szerző tudatosan akart volna paródiát írni. Ebben a darabban (37. l.) Zsófi kisasszony így vigasztalja imádóját, a kit egyelőre nem akar meghallgatni: „Jól tudja, hogy abban kell hagynia reménykedését s ezt jobb előbb megtennie, mint utóbb. Ne legyen elszontyolodva! Ennek oka az, hogy nem szokta még meg a csatavesztést, de vigasztalásul *gondoljon Napoleonra*, ő olyan nagy hőditő volt és mégis veszített csatákat, sőt végül egészen letört”. Aztán merje még valaki állítani, hogy a magyar leányok I. Ferdinánd korában nem voltak bámulatosan tájékozva a világtörténetben!

De mit követelhessünk a mi pályázó kezdőinktől, midőn neves írók is valósággal hihetlent produkálnak a történeti anachronismusok terén. Ebből is csak egy példát! Nemrég olvastam egy elbeszélést Krudy Gyulától, a kit hírlapjaink legújában nagyon magasztalnak. Címe: „Mátyás király válik”. Nem abban látom én az elbeszélésnek történelemellenes jellegét, hogy a források semmit sem tudnak Mátyás válási szándékáról; mert végre is lehetett egy komor percze, ilyen majd minden férj életében akad, mikor tényleg a válás gondolatával járt. Ez tehát megbocsátható licentia poetica, de mit mondjunk a továbbiakhoz, mikor Mátyás király követe ez ügyben VI. Pius pápánál („en néven a hatodik”) jár, a ki fél, hogy Nagylelkű Fülöp protestáns lesz és beszél „a jezsuiták kincstáráról” és rosszulva veszi tudomásul, hogy Magyarországon „egy hetéra uralkodik a király helyett, mert a hetéra a király szeretője”, a miről a források szintén nem tudnak. Vegyük már most figyelembe, hogy VI. Pius 1799-ben halt meg, hogy a reformatio 1517-ben indult meg, a jezsuita rendet III. Pál pápa 1540-ben erősítette meg,

Nagylelkű Fülöp 1567-ben hunyt el — szegény Mátyás királyunk pedig már 1490-ben hagyta el ezt az árnyékvilágot, — akkor oly történeti tohuwabohut kapunk, mely egy algyrnasiumi tanulóknak vagy kóbor vigécznek is becsületére válnék.

Más természetű, de hasonló történeti műveltség terméke a 3. számú dráma, 3 felvonásban. Címe: „Czezárevics“, jeligéje: „Szerémi György“. Tárgya ennek is egy kezdetleges szerelmi história. Iván csár félkegyelmű fia, „Iván főherczeg“, szereti Bokor Katalint, a ki természetesen mást szeret, kinek végül tényleg neje lesz, midőn a „főherczeg“ részben e szenvedélyének, részben a paralysisnek, részben az udvarban dülő erkölcstelenségnek áldozatul esik. A darab (egy-két népies jelenetet nem tekintve) igen gyenge alkotás, de ez most mellékes. Főkérdés, hogy mi köze ennek az egész cselekvénynek a magyar történelemhez? A szerző nem mondja, hogy hol képzeljük a darab színhelyét; de annyit elárul, hogy az orosz csár székhelye, a hol szerzőnk leírása szerint teljesebb magyar élet van, mint valaha Budavárában volt. Hogy értsük, hogy képzeljük ezt? A „főherczeg czárevits“ nevelője Bokor György, Bokor Katalin völegénye Torma Endre, a csár palotájának cselédsége Mari, Matyi, Pista, Jancsi, Juczi, Panna, stb, csupa tősgyökeres magyar legények és leányok. Milyen magyar világ! De hol marad a magyar történet? E kérdéseinkre végre választ kapunk az utolsó jelenetek egyikében. Midőn a romlottság már türhetetlenné vált a czári palotában, berohan a hírnök: „Felséges Uram! Közeleg a Zápolya serege!“ Erre általános a rémület és a csár szétkergeti udvari népét: „Pusztuljatok mindnyájan, mert el kell pusztulnotok. Eljött a nagy bosszúálló nap s kő kövön nem marad“ stb. A „főherczeg“ czárevics meghal, a nép pedig örömmel fogadja Zápolyát, a megmentőt. Tehát megtudjuk e darabból, hogy Zápolya, a ki saját országában nem tudott rendet csinálni, elment Oroszországba, hogy ott rendet csináljon. Erről a magyar történetírók bizonyára örömmel fognak értesülni.

Valamivel több figyelmet érdemelnek a Fráter György-drámák, melyek történeti szempontból a kevésbbé kifogásosak is. Elég lesz néhány szóval jellemeznem őket. Talán legértékesebb ezek sorában a 11. számú: „A barát. Történeti dráma 3 felvonásban“. Jeligéje: „Történelem, élet“. Szerző előszót írt darabjához, melyben többek közt azt állítja, hogy „egy darab igazi történelmet s igazi életet akart megteremtteni ebben a munkájában“. Tény, hogy igazi történelmet vitt a színpadra. Műve okos, de egyúttal hideg és rideg; nincs benne semmi költészet (és ezzel nem arra czélzok, hogy prózában van írva); csupa politika, kezdettől végig politika. Inkább egy történeti tanulmánynak párbeszédekbe szedett fejezete, mint igazi dráma. Fráter

György kétszínű magatartásával mindenkit ellenségévé tesz, végül hebehurgya módon megölik. „Színpadi hatásra (mondja szerző már idézett előszavában) csak költői eszközökkel töreksem: az utolsó jelenet milieuje sem hatásvadászat, hanem historiai valóság“. Ez igaz, de az is igaz, hogy a költészet már Aristoteles szerint is több, mint a historiai valóság és hogy valamely körülmény „historiai valóság“, ezzel még nem jogos költői motivum. A darab élvezetes olvasmány, mert legnagyobbbrészt helyesen tájékozott és józan ítéletű ember műve, de drámának gyenge, színpadi hatása pedig, mert szerző színpadra szánta, bajosan elgondolható. Különben gyengéje az is, hogy sok történeti ismeretet tesz fel olvasóinál vagy nézőinél, a mi mindig veszedelmes dolog, főleg nálunk, hol a történeti műveltség fehér holló. Szerző tehetséges ember, de nem bizonyos, hogy drámai tehetség-e.

Rokon vele a 12. szám: „Nemzeti királyság. Történeti színmű 5 felvonásban“. (Jeligéje: „I. Ferdinánd alatt“) Szintén csupa történet és politika. A tragikus befejezést a szerző csak kilátásba helyezi.

Kissé jobban megközelíti a dráma és színpad körét az 1. szám: „Fráter György, történeti szomorújáték 5 felvonásban“ (jeligéje: „Neve élni fog“). Szerző nem akart a rideg politika határai közt maradni; lélek-búvár és költő akart lenni, de csak regényes és valószínűtlen lett. Műve alapján zavaros alkotás, mert zavaros a hősnek alakja. György egyéniségében a legellentétesebb jellemvonások tűnnek fel, melyeket szerző nem tudott egységes, életteljes egyéniséggé összeolvasztani. A főcselekvény legnagyobbbrészt rideg statusactio, mely annál kevésbé kelthet igazi érdeklődést, mivel úgy a szultán, mint Ferdinánd céljai homályban maradnak és homályos a magyar főemberek magatartása is. A szerelem elég nagy szerepet játszik a darabban. Két szerelmi pár is szerepel benne, a kik nem nagy érdeklődést keltenek, azonfelül helyzetük és sorsuk jóformán azonos, a mi céltalan ismétlés. Magának Fráter Györgynek ifjúkori szerelme nagyon regényes és még regényesebb és valószínűtlenebb ideáljának szerepe a darabban: az apáczává lett elhagyott leány most régi imádójának kémjévé lesz, a ki a legnehezebb feladatokat játszva megoldja. Itt-ott akad a színműben egy-egy lendületesebb részlet, de egészben szerző bőbeszédűsége soha sem árul el mélységet; politikai argumentumai is rendszerint igen felszínesek, de azért a szereplőkre nagyhatásúak. Nyelve néha kifogásos, verselése majd mindig igen gyenge.

Budavár elfoglalását a törökök által tárgyalja a 9. szám: „Kettős korona, történeti színmű 4 felvonásban“ (jeligéje: „A török hódoltság kezdete“). A kényelmes prózában írt darabnak főbaja, hogy nincs egységes cselekvénye; ellenben, mint

már említettem, tele van kisebb jelenetekkel, melyek nem tartoznak a dologra. melyekkel szerző csak meg akarja eleveníteni a kort. De ez a sok tréfás, vidám, jókedvű részlet mégsem folyik össze igazi egészszé, annál kevésbbé, mert az igazi cselekvényhez semmi közük. Rokon vele ezen szempontból a 7. szám: „Borbás deák, történeti színmű Budavár török kézre kerülése idejéből 4 felvonásban“ (jeligéje: „Él magyar. áll Buda még!“). A darab gerince egy egyszerű szerelmi történet: Borbás deák szereti Bornemisza Sárát, a kit atyja megtagad tőle, mert jellemtelen embernek és rossz hazafinak hiszi. A város polgársága, megúnv a türhetetlen helyzetet. be akarja bocsátani a németeket a várba; de a terv nem sikerül és Borbás, a ki Györzy barát elleneivel tart, ez alkalommal fogságba kerül. Fráter György ki akarja végeztetni, de Izabella királyné kissé naívu megmenti a deákot és összeadja a szerelmeseket. Elég jól van írva, de semmi drámaiság benne, legfeljebb Peterdyné ármánya vehető ilyennek, a ki szereti a deákot és intrikál Sára ellen. Inkább érzékeny novella, mint színmű. A novellában az egész cselekvénynek nagy valószínűtlensége sem volna olyan bántó.

Nem kevésbbé regényes és valószínűtlen a 2. számú „Árky Anna, történeti dráma 5 felvonásban“ (jeligéje: „Remélem jóra fog fordulni minden, Hamlet“), mely egy mohamedán embernek, Murad bégnek, a ki keresztény lesz, szerelmi viszonyát Árky Annával tárgyalja. Mint a jelige már sejteti, kedvező a befejezés: a szerelmesek egymáséi lesznek. Sok zaj és láрма, de semmi drámaiság; csupa novellistikus elem rossz prózában és borzasztó versekben.

Hátra van még a pályázatnak legsikerültebb két darabja, a 4. és 5. számúak.

A 4. szám: „Lant és kard, színmű 3 felvonásban“ (jeligéje: „Felhőbe hanyatlott“) élénk és magyar zamatú prózában írt rokonszenves munka kissé keresett, tudatosan régies, de kifejező és temperamentumos stílusban. Jól és jellemzően etalálja a XVI. századi történethez illő, hazafiasan hangulatos hangot. Szerzője valószínűen lelkes gymnasiumi tanár, a ki alaposan és szíve melegevel beleélte magát Tinódinak és kortársainak műveibe, melyeknek szellemében, nyelvében és stíljében, természetesen kissé modernizálva, törekszik írni. Sok a műben az idézet Tinódiból és egyéb dalok is vannak beleszőve, melyeknek még melódiáit is közli a szerző.

De sajnos e jelességek még nem tesznek valamely munkát jó drámává, sőt egyáltalában nem drámává. A darab voltaképp beszélgetések és beszédek sora. E párbeszédék igen ügyesek, kellő történelmi műveltségről tanúskodnak, de rendkívül bővek, a mi a darab legnagyobb fogyatékoságával áll kapcsolatban, a

cselekvény hiányával. Mert a cselekvény minimalis. Hátterét Drégely vár fenyegető ostroma, majd elfoglalása és Szondi György hősi halála teszi. Ez időben Oroszi István szép leánya (Kata) kezéért Pethő László és Paksi Bálint fiatal nemesek versenyeznek és ez utóbbi megigéri hosszás fejtegetések és rábeszélések után, Tinódinak és a hazafias Márton papnak, hogy bemegy hadnagynak Drégely várába, annál is inkább, mert úgy hallja, hogy versenytársa Pethő László is bemegy. Ez csakugyan megjelenik a várban Oroszival és ennek szép leányával együtt, de Paksi távol marad, sőt árulást követ el a vár ellen, abban a reményben, hogy ezzel biztosan jut Oroszi Kata birtokához. A törökök elfoglalják Drégelyt, Szondi elesik, apródjai Ali bég-lerhez kerülnek, a vár népe mind elpusztul, de Oroszi, leányával és ennek vőlegényével együtt, csodálatoskép egy titkos alagúton megmenekül és Kassára kerül Tinódi házába, honnan haza térnek, hol Pethő természetesen megkapja alaposan kiérdemelt jutalmát, a szép és lelkes Kata kezét, míg Paksi megbűnhődik szőszegéseért és árulásaért. Ez a limonádés és a letűnt romantika lagymatag termékeire emlékeztető befejezés, mely a gyengébbek kedvéért a jóknak megjutalmazását és a gonoszoknak megbüntetését példázza, sehogy sem illik az egész mű jellegéhez, de különben redkívül valószínűtlen is.

A darab nem dráma, nincs igazi cselekvénye — mert az még nem drámai cselekvény, ha valami történik —, nincs bonyodalma, jellemzésről is alig beszélhetni, mert a fűszereplők rendkívül egyszörű emberek. Versben elbeszélve szép költői beszély válhatnék belőle, esetleg prózában korrajzjellegű értékes novella. De mai alakjában is becses irodalmi termék, kedves és érdekes olvasmány, mely főleg az ifjúságnak a legmelegebben volna ajánlható. Azért igen óhajtható, hogy nyomtatásban megjelenjék. — de drámai pályázaton, minden egyéb elvitázhatatlan jelessége ellenére, nem állhat meg.

Az utolsó darab, az 5. számú „Az ellenfelek, dráma 3 felvonásban“ (jeligeje: „Sic fata volunt“) ismét visszavezet bennünket a Fráter György-csoporthoz. Cselekvénye nem túlságosan gazdag, de elég jól van gondolva, ha kivitele nem kifogástalan is. Ime fővonásai felvonásokra tagolva. (I.) György barátal elégedetlenek a magyar főurak, de ezeknél is nagyobb mértékben Izabella királyné, a kit a hatalmas ember szegényes, nélkülözésekkel túlterhelt életre kényszerít. Most a királyné az anyjától kapott pénzen nagy mulatságot rendez, mely a fiatal és szép özvegy női érzékeit felkelti és felhevíti. Bántja, hogy a magyar urak csak királynét látnak benne, nem szerelemre szomjas asszonyt. Már is hajlandó magát odaadni Ligenza lengvel lovagnak, anyja követének. De György barát ezt kiutasítja és ezzel

még jobban maga ellen ingerli az ideges asszonyt. Ehhez most, a királyné ügyes magatartása folytán, a fiatal Kendy közeledik, a ki nagyon is durván elutasítja magától menyasszonyát, Krisztinát, hogy Izabella szeretője legyen. De György barát ez általános kavarodásban mind az elégedetleneket, mind a királynét észretéríti azzal a hírével, hogy a török Lippát és Temesvárt készül megtámadni. Mindenki gyűlöli a ravasz és hatalmas barátot, de félnek tőle és reá vannak utalva, csupán János Zsigmond, a gyermek királyfi, a kit atyai szeretettel ápol és dédelget, kihez lelkének egész melegével ragaszkodik, szereti őt igazán és őszintén. Azok a jelenetek, melyekben a kis királyfi szerepel, a darabnak legszebb és legköltőibb részletei.

A második (II.) felvonásban a királyné előbb egy titkos levélből, majd magától Ferdinánd király követétől megtudja, hogy György barát szerződéssel Ferdinándnak készül átadni Erdélyt és a magyar koronát. Ebben mind az izgatott Izabella, mind a különben is elégedetlen magyar főurak árulást látnak és Kendy, hogy a királyné tetszését megnyerje, lánczra verve hozza a veszedelmes barátot. Mikor azonban a fogoly György most kifejti nagyszabású politikáját, hogy csak azért adná át Erdélyt Ferdinándnak, mert nem tudja tovább megvédeni a török ellen, — hadd harcoljanak egymással a német és a pogány és gyengítsék egymást véres csatákban —, ezalatt megerősödhetik a magyar és majd elbánik a győztessel és a legyőzöttel: mikor ezt a nagy tervét melegen és meggyőzően kifejti, mind le vannak fegyverezve, leoldják bilincseit és nyugodt lélekkel bízzák reá az ország ügyét.

A III. felvonásban megérkeznek Ferdinánd követei, köztök Castaldo, hogy a megállapított szerződést aláírva átvegyék. A királyné habozik, mert még mindig vannak kételyei és mert fázik a számkivetéstől; de hosszas lelki küzdelem után mégis aláírja a szerződést. Kész távozni, de legalább a kedvelt Kendyt óhajtáná szeretőnek magával vinni Sziléziába. Kendy azonban, a ki megértette György barát fenséges céljait, egész lélekkel áll a gyűlölt ember mellé, úgy hogy midőn György megkéri, hogy maradjon nála segítségére, az ifjú vitéz lemond nagy szerelméről és visszautasítja Izabella csábító hívását. A királynét végtelenül elkeseríti ez újabb csapás, úgy, hogy most már bosszút forral. Castaldo, a kit a népnek lelkes tüntetése a kis királyfi mellett és a barátok indulatos magatartása máris megsértett és felingerelt, most megtudja, hogy török követ érkezik. Ez a legnagyobb mértékben felkelti gyanúját, melyet a királyné könnyű szerrel biztossággá emel; ugyanis meggyőzi Castaldót arról, hogy a barát a törökkel cselelt sző Ferdinánd ellen. Ezzel Fráter György sorsa meg van pecsételve; Castaldo megöleti, de a királyné nem

tud örülni diadalának; csakhamar megbánja tettét, de késő; nagy ellenfele már kiszenvedett. A mit sem sejtő kis királyfi, kinek „gyermeki lelkét egészen elárasztja a szeretet“, hiába fordul megtört anyjához e szavakkal: „Ugy-e anyám, mi majd minden nap imádkozunk a jó György barátért és kérjük az Istent, hogy tartsa meg őt nekünk és óvja őt, hogy a gonoszok erőt ne vegyenek rajta . . . ugy-e, királyné anyám, imádkozunk érte . . .“

Mint dráma ez a munka a beérkezett pályaművek közt kétségtelenül a legjobb. Van cselekvénye és bonyodalma és vannak hatásos jelenetei. Persze a rideg politikai fejtegetések sem hiányzanak, de nem oly szárazak és terjengősek, mint a többi pályázók műveiben, és jobban vannak beékelve a regényes cselekvénybe. De azért vannak ennek a darabnak is gyengéi. A támadás György ellen mint statusactio indul meg és mint a szerelmében és asszonyi hiúságában megsértett királyné magánbosszúja ér véget. Ez megzavarja a hatás egységét és megbontja az érdeklődést, melynek Kendy befagyott völégénysége is ártalmára van. A jellemzés sem kifogástalan: a magyar főurak bábok, melyek rokonszeuven nem kelthetnek, a nemes érzésű Kendyről pedig nem érthetjük, hogyan bánhatik el oly brutálisan arájával, a kit csak az imént még nagyon szeretett. György barátban sincs meg kellő mértékben feltételezett történeti nagysága. Legjobbakk a királyné és fia. Izabella ingatag, érzéki, hiú, bosszúálló és mégsem ellenszenves, mert szerencsétlen nő, kinek, nem is tekintve koronáját, ifjúságánál és szépségénél fogva igénye van a boldogságra; csak fiához való viszonya nem elég világos: mintha nem szeretné igazán vagy talán csak féltékeny a barátára? A kis János Zsigmond igen kedves alak: valódi gyermek, naiv, hálás, ragaszkodó, minden koravenség nélkül. A darab nyelve és stílje gyakorlott íróra vall, a ki talán még fiatal, mert egyéni jelleg és erő kevés van művében.

Minthogy ez a darab, némely fogymozásai ellenére is, a pályázatnak kétségtelenül legsikerültebb terméke és a jutalom okvetlenül kiadandó, a bizottság egyhangúlag kéri a tek. Akadémiát, hogy az idei Kóczán-jutalmat az 5. számú, „Az ellenfelek“ ezimű, „Sic fata volunt“ jeligéjű három felvonásos drámanak kiadni méltóztassék.

Az Akadémia egyhangúlag elfogadta a bizottság javaslatát, mire a felbontott jeligés levélből *Balázs Sándor* székelyudvarhelyi tanár neve tűnt elő.

Jelentés az 1913. évi Vojnits-jutalomról.

(Felolvasta *Voinovich Géza* l. t. 1914 január 26-án.)

A Vojnits-jutalom odaitélése évről-évre élénk érdeklődést kelt a hírlapok körében. Egyik esztendőben a mellőzött írók emelnek szót a kéretlen bírálat ellen, — mintha az Akadémiának kevésbbé állana jogában egyes színpadi művekről véleményt mondania, mint a közönség bármely tagjának, a ki az illető darabokat végignézte. Most egy ujság szavazást rendez olvasói közt, fel sem tételezve, hogy az Akadémia más szempontok után indulhat, mint a közönség azon része, mely körkérdésekre válaszolni szokott. Ez érdeklődés s elégtelenség közös forrásból ered, onnan, hogy mint a belletrista, épp úgy a színpadi írók is legnagyobb-részt egyszersmind a sajtó munkásai. Innen a hírlapok érdeklődése, innen az állandó ellentét is e részben az Akadémia és a sajtó között.

A felszaporodott színbázak versenye gyors munkára sarkalja az írók; ha van is tehetsége s színpadi készsége, az ügyes gondolat, tetszetős helyzet sokszor elvész az elsietett részletek közt. Az Akadémia pedig nem nyújthatja koszorúját hírlapi magasztalások nyomán színpadi fogásnak vagy könnyű sikernek, még kevésbbé az oly léha erkölcsnek, minő a külföldi példák túlhajtásaként színpadjainkon lábra kapott, hanem az irodalmi czélt, a komoly törekvést kell keresnie és méltányolnia.

Színpadjainkon a mult év legjelentősebb irodalmi eseménye Aischylos *Perzsái*-nak Rákosi Jenő tollával készült fordítása volt. E nagy vállalkozás a világirodalomnak egy kimagasló fontosságú művével gazdagította irodalmunkat. A szárnyaló költői nyelv aczélos hajlékonysága és csengése a színpadról is nagy hatást tett. Ha a jutalom körét ki lehetne terjeszteni a műfordításra, kétségkívül e munkát illetné az; — de az alapítólevél csak eredeti színművekről szól.

Az eredeti színművek bő termésében elég sok jó tárgy és jó gondolat akad. A gyöngé férfi, a kit feleségétől elcsábít egy másik nő, a ki aztán egész családotul ráakasztkodik és lehúzzák a posványba, — jó lélektani tárgy, csak hogy inkább regénybe való. A lakáj, a ki egy herczegnő szerelméről álmodik; a fiatal

ember, a ki egész apai öröksége árán egy jó napot kíván magának szerezni: ily ötletekből kellő érlelés s gondosabb kidolgozás mellett könnyen válhatnak, ha nem is jó színmű, legalább jó szerep, melyet egy-egy rátermett színész sokáig életben tartatna. De a legjobb alakítás sem tudná feledtetni az újabb társadalmi darabok erkölcsi felfogását, melynek veszedelmes volta nem annyira az érzéki jelenetek gyakori rajzában áll, mint inkább abban, hogy nevetségessé teszik az erkölcsöt s vonzóznak rajzolja a léhaságot.

Műformák dolgában elég változatosságot találni. Egy mese is megjelent a színpadon, külsőleg Maeterlinck *Kék madarának* hatása alatt, gondolatában Wilbrandt *Der Meister von Palmyra* cz. színművére támaszkodva; sikert is aratott, főkép a színi bírálók előtt. De az egész nem szerves alkotás; szerző összehordja a népköltészet minden cziczomáját, éppen a gondolatról azonban hiányzik a naiv köntös; a mesében rendesen minden apróságok körül történik, mi nézzük azokat symbolumoknak és rejtünk alájok gondolatot; itt pedig folyvást nevének nevezik a halálfélelmei, mely így pörén és elvontan áll előttünk. Sikerét jórészt a kiállításnak köszönhette.

Történelmi színművekkel is találkoztunk, de feltűnő, hogy magyar tárgyúval egygyel sem, míg a francia forradalom napjaihoz kettő is fordult. Egyik merő tableaukból áll, mintha szerző a tárgyra vonatkozó festményeket állítná elő színpadon.

Drámaibb, sőt valódi dráma a másik, Farkas Pál színműve, *A conventbiztos*. Bár költött személyekben, a kor indultait, lelkét igyekszik feltámasztani, s pedig sikerrel. Hőse a francia convent egyik vidéki biztosa, a ki előbb Marat-ra esküszik, vérrel akarja megerősíteni a köztársaságot, de a városabeli jacobinusok zsarolásai, kegyetlenkedése, önkényuralma, áldozataik rettegése és panaszai, jobb meggyőződésre vezérlik, melynek kész feláldozni hivatalát, az életét is. Két ellenség közt áll ő és a köztársaság: egyik felől a foederalisták fegyverei, másik oldalt a jacobinusok túlzása, ármányai. Amazt, a fegyveres harczt, diadallal vívja meg, bár kedvese is árulója lesz; emez, az alacsony, elejti. De bukásában felemeli lelki nagysága.

Ez drámai és benső küzdelem, valódi lélektani feladat. S e komoly erkölcsi problémát szerző eszményi irányban oldja meg. A hős rajzához másfelől az elvakult tömeg s önző vezéreinek sikerült rajza csatlakozik. Mindez általános érdekű. Egy-egy jelenet ha ellankad is, egészében komoly irodalmi törekvés eredménye. Nem ment fogyatkozásoktól; a szerző ritkán melegszik fel, nyelve sok helyt száraz, a mellékalakok vázlatában itt-ott túlzásra hajlik. De nem hallgathatjuk el, hogy az előadás hibáinak egy részét a rendezőség követte el; a mű jobb olvasva,

mint a színpadon. Fenn kellett akadni egy rejtek-ajtón, melyen az ellenséges csapatok emberei a conventbiztos hivatalszobájába nyithatnak, — holott a nyomtatott szöveg ezt nem kívánja. A játék sem emelte a darabot. Színészeink sokszor fáradtak az egymást erő temérdek új sz-reptől.

A darabnak így is jelentős színpadi sikere volt, számos előadást ért s külföldre is utat talált. A lapok hírei szerint hamarosan színre kerül a bécsi Volkstheaterben.

A bírálók, Heinrich Gusztáv rendes, Császár Elemér levelező tag és e jelentés írója egyhangúlag ezt a darabot ajánlják a tavalyi esztendő Vojnits-díjára, s tisztelettel kérik a tekintetes Akadémia hozzájárulását.

Az Akadémia a javaslatot (*Ballagi Aladár* r. t. szavazatával szemben) egyhangúlag elfogadta és az 1913 évi Vojnits-jutalmat *Farkas Pálnak* ítélte oda „A konventbiztos“ cz. színművéért.

Vörösmarty nagyjutalmi és drámai jelentései.

Vörösmartynakakadémiai működéséből e folyóirat hasábjairól (1912. évi jún. f.) ismeretes már több indítványa, egy folyóirat-terve (1911 szept. f.), az *Egyetemes Phil. Közlöny*-ből (1903 decz. f.) középiskolai nyelvtani tankönyvi munkássága, a *Magyar Nyelvből* (1908 II. f., 1909 I. és II. f., 1911 decz. és 1912. évf. 8. és 9. f.) szótári és nyelvtudományi működése. Jelenleg az akadémiai nagyjutalmakra és drámai pályázatokra vonatkozó jelentései kerülnek sorra, a melyek akadémiai működésének nem érdektelen adalékai.

Az Akadémia megalakulása után két jutalmat adott ki évenként: *a)* a 200 arany nagyjutalommal tüntette ki a nyomtatásban megjelent (előző évi) legjobb művet, *b)* megjutalmazott egy pályázatra beérkezett drámát (felváltva egyik évben szomorú-, a másikban vígjátékot). Ezen jutalmakon kívül határozott arról, mely értekezések vétessenek fel hivatalos kiadványába, az *Évkönyvbe*.

Minden nagygyűlés elején egy-egy bizottság küldetett ki a fenti kötelesség teljesítésére. A bizottságok munkáját megkönnyítették némileg az egyes osztályok, a melyek az osztályok körébe eső munkákról jelentést tettek. E jelentések alapján készítette a kiküldött (rendesen 5 tagú) bizottság egyik tagja a jelentést a nagygyűlés számára, a mely ennek alapján véglegesen döntött a nagyjutalom, a felveendő értekezés, a jutalmazandó dráma tekintetében.

Bajza akadémiai működésének ismertetésénél (*Irodalom-*

tört. Közlemények 1912. évi 2., 3. és 4. f.) már feltüntettem, hogy Vörösmarty, Bajza és Toldy mily intenzív munkásságot fejtek ki az Akadémiában. Mind a hárman minden évben rendszerint két bizottság tagjai voltak, gyakran egyugyanazon bizottságéi, s felváltva vagy az egyik, vagy a másik készítette mint jegyző a bizottsági jelentést. Azt mondhatni, hogy a nagyjutalmi bizottságban Vörösmarty vagy Bajza csak akkor nincs benn, ha az illetőnek valamely műve a jutalmazásnál szóba kerül.

Vörösmarty az 1833. évtől 1844-ig terjedő időben csak 1834-ben, 1839-ben, 1841 és 1842-ben nem a nagyjutalmi bizottságnak, hanem az évkönyvinek a tagja. Ez években azonban valamely műve a jutalomnál szóba került. 1834-ben Kisfaludy Sándor *Regéi* és Vörösmarty *Költeményei* közt osztatott meg a jutalom, 1839-ben Vörösmarty *Marót bánja* és Balásházy *Háztartás- és gazdaságtudománya* kapta a jutalmat; 1841-ben Vörösmarty *Újabb műveinek* 4 kötete, Horváth *Magyar ipar és kereskedelem története* és Szemere Bertalan *Utazás a külföldön* cz. műve került szóba, a jutalmat azonban titkos szavazás útján Horváth M. műve nyerte el; 1842-ben azonban Vörösmarty *Újabb művei* jutalmaztattak, mert az 1841-ben megjelent művek közt nem volt jutalomra méltó.

A többi évek közül azonban Vörösmarty csak 1836., 1837. és 1838-ban volt a bizottság jegyzője s így csak 3 nagyjutalmi jelentése van. Van azonban a nagyjutalomra vonatkozó másnemű irata is. Így pl. 1833-ban az volt az eljárás, hogy a jutalom alá eső műveket a bizottságnak kellett először kiválogtatni, illetőleg kiszemelni. Ezt a kijelölést Vörösmarty foglalta jelentésbe. 1834-től kezdve már az egyes osztályoknak külön kellett jelentést tenniök az osztályok körébe eső művekről. Vörösmartynak ilyen jelentése az osztály számára 1834., 1836., 1837., 1838., 1840., 1842., 1843. és 1844-ből maradt meg. 1844-től megváltozott az eljárás, mert ezentúl évkörök szerint évenként felváltva más-más osztály körébe eső mű jutalmaztatott, 1845-ben az 1841—4-ben megjelent természettudományi, 1846-ban a matematikai, 1847-ben a philosophiai osztály körébe eső munka, a nyelvtudományi osztályra a szabadságharc és az önkényuralom miatt csak 1858-ban került a sor.

Ezek után lássuk Vörösmarty jelentéseit időrendben csoportosítva.

1833. évi jelentése (a kijelölő bizottság részéről) — (Főtít. iratok 1833. év 93. sz.).

Tudósítása az 1832-iki jutalom munkák' kijelölésére rendelt bizottságnak.

Vevén a' Választottság részint szóval, részint írásban a' jutalom-

munkák iránt az osztályok' jelentéseit: kötelességének tartá a' rendszabásokat s az előbbi nagy gyűlések' ez iránti határozatait szem előtt tartani 's azokhoz képest részint eltérőleg, részint megegyezőleg következő pontokban állapodott meg.

1. A' rendszabások' világos értelme szerint a' Választottság két munkát ítél megjutalmazandónak.

2. A' III. nagy gyűlés' azon határozatát, mely szerint a' politikai tartalmú munkák jutalom alól kirekesztetnek, a' szerint módosítandónak véli, hogy onnan ezen szó *politikai* kihagyassék.

3. Ha megholt írók' munkái, a' jutalmazandók' sorába jönének, a' Választottság azt találja ez esetre ajánlatosnak, hogy a' Társaság előre semmi határozatot se tegyen, hanem minden előadandó esetről különösen határozza el: kiadassék-e a' jutalom az elhunyt író örököseinek vagy ne.

4. A' Választottság' többsége jutalom alá eshetőnek ítéli egyes íróknak összegyűjtve kiadott oly fele jeles munkáit is, melyek részenként vagy darabonként már az előtt megjelentek, ide nem értvén a' valóságos második kiadásokat.

Ezen nézetek 's elvek szerint a' következő munkákat jeleli ki a' Választottság:

- I. Kresznerics' szótára,
- II. Kölcsy Ferencz versei,
- III. Fáy Bélteky háza,
- IV. Klió, Szilágyi Ferencztől.

'S mindezek' okait '/. alatt ide mellékeli Wesselényi Miklós, a' küldöttség előállítóje, Vörösmarty (jegyzé), Szemere Pál, Bajza József, Schedel Ferencz, Döbrentei Gábor, Guzmics.

A nagygyűlés (27 p.) elfogadta a bizottság véleményét, de kimondotta, hogy csak egy művet jutalmaz, mert két jutalmat a társaság pénzállapota nem enged meg; hozzávettette az ajánlott munkákhoz Kisfaludy Károly munkáit is, a melyeknek czímlapján 1831 áll ugyan, de nagyrészt 1832-ben jelentek meg. E jelentés alapján írta meg Bajza a nagyjutalmi jelentést. A jutalmat Kresznerics műve kapta, a többi mű dicséretben részesült.

1835. évi osztályjelentés. (Főtitk. iratok 1835. év 69. sz.)

1. Kassay József Gyökerészó szótárának III., IV. csomója.
2. A M. T. Társaság Nyelvtudományi jutalomfeleletei.
3. A magyar nyelv Metaphisikája. Fogarasi János.
4. Kunos Endre Szóffüzére.

Költői munkák:

5. Gróf Teleki Ferencz versei.
6. Csátár, Garaytól.

7. Boszú, Ötvös József.

8. Thalia, 2 kötet dráma, Kovács Pál.

Mindezek közül egyet sem ítélek jutalomra méltónak.

Pest, 3. Sept. 1835. Vörösmarty Mihál.

1836. év.

1. Osztályjelentés (Főtitk. iratok 1836. év 15. sz.).

A nyelvtudományi osztály részéről nagy jutalomra ajánlom Bajza verseit, mint olly tüneményt a lyrai költések sorában, melly érzelmeinek melege, gyengédsége, az előadás egyszerűsége s tisztasága által magát minden egyebek fölött megkülönbözteti. Idejárul azon különös csín, melly az egész gyűjteményt bélyegezi s bizvást állíthatni, hogy ezen csínt, melly most a legújabb e nemű versezeten feltűnő, egyenesen Kölcsey s Bajza verseik gyűjteményének köszönhetni. Pest. 4. Sept. 1836. Vörösmarty Mihál.

2. Az 1835-iki nagy jutalom' tárgyában kiküldött választmány' tudósítása (Főtitkári iratok 1836. év 134. sz.).

Előadotván az osztályok 's egyes tagok írott jelentései, kitűnt, hogy az 1835-ik évre a' történet-, törvény- és természet-tudományban jutalomra vagy nagyobb figyelemre méltó munka ninesen A' nyelvtudományi osztályból Vörösmarty Bajza verseit alánlja jutalomra, a' philosophiai osztály Fejér György' Metaphisicáját, ha más osztályban jobb nem találtatnék, a' mathesisi osztály Nagy Károl' Arithmeticáját; Kis János pedig jutalomra b. Józsika Miklós' Irányát, dicséretre Bajza' verseit, osztályától külön Döbrentei Gábor kívánja dicsértetni Bacsányi verseit.

A' vitatás folyamatjában négy tag, tehát a' választmány többsége, azon elvből indulván ki, hogy ha valamely évben olly kitűnőleg jeles munka nines, mellynek minden egyebek fölött felsőbbbsége annyira elismertetik, hogy észrevétel nem igen fér hozzá: tanácsos a' nagy jutalmat — mi az alaprajzzal tökéletesen megegyezik 's nem is példanélküli dolog — ketté osztani, mindenikét 100 aranyával. Illyennek tartja a' választmány' többsége a' jelen esetet, mellyben két osztályból ajánltatik munka, mindenik, mint igen jeles a' maga nemében; de egymás fölött mégsem olly kitűnő, hogy egyikét a' másíknak egész megnyugvással elébe lehetne tenni. Felosztását ajálja tehát a' Választmány az 1835-iki jutalomnak Bajza' versei 's Nagy Károl' Arithmeticája között, melly felosztást még az is ajánlja, hogy így mind a' szorosabb tudományok', mind a' szépliteratura' barátai kielégíttetnek.

1. Bajza' verseit.

E' lyrai művek' legtöbbjeit mély, való érzés tünteti ki, párosulva az előadás' egyszerűségével, melly híven a' tárgyhoz

simulva, minden fölösleges czifrát, gondolat- és képhalmozást kerül, mi által a' költő kevesed magával szerencsés volt a' magyar lyrai költést egy felől ál ékeiktől, más felől salakjaitól megtisztogatni 's áradásaiból szabatosságra vezetni. Ide járúl azon különös csin és tisztaság mind nyelvben, mind verselésben, mellynek a' legújabb korban költőinkre tagadathatlanúl jótékony hatása volt, úgy hogy a' választmány többsége ezen versgyűjteményt, mint sok tekintetben jelest, jutalomra méltónak itéli.

2 Nagy Károl' Arithmeticáját.

Mert ez a' maga nemében minden eddig magyar nyelven kijött Arithmetica'k között legjobb, legértelmesebb előadással van irva, és legalkalmasabb az ifjuságnak a' mathematicai tudományokba első alapos bevezetésül; továbbá igen sok alkalmazás, számdolgozási könnyítés fordul elő benne, megismerteti olvasóit a' számok 's kiszámítások' némelly tulajdonságaival és nemeivel, mellyek egyéb hasontárgyú munkákban nem találhatók, noha ma már a' mathematica' körében igen gyakoriak és szükségesek; ugyanezt lehet mondani az előforduló számos gyakorlati táblákról, valamint számbeli dolgozásokban felvett példákról is. A' példák leginkább az életből vétettek, a' táblák pedig a' mértékeknek olly viszonyait adják elő, mellyeknek haszonvételére a' gyakorlati számvető csaknem minden lépten-nyomon szorul. Ezeknél fogva a' munka, mint a' maga nemében igen jeles, jutalomra ajánlatik.

Dicséretre méltóknak tartja a' választmány' többsége b. Józika' Irány, Vázolatok' czimű munkáját és Bacsányi' verseit. Fáy András, mint Választmány Elnöke, Kállay Ferencz r. t., Györy Sándor r. t., Döbrentei Gábor, Szász Károly, Stettner György. Jegyzette Vörösmarty Mihál.

*

Kis János az I. osztály vidéki tagja írásban terjesztette elő véleményét. Oly alaposan taglalja Bajza és Jósika munkásságát, a hogy kortársai közül senki. A gondos jelentés a következőképen hangzik:

Véleményem az 1835-ben nyomtatott legjobb magyar könyvről.

Az 1835-dik esztendőben megjelent 's előttem esmeretessékké lett könyvek között leginkább kettő vonta magára figyelmet: Bajza Versei és Jósika Miklós Iránya, Bajzat Versei tiszta ízlésű, a' szépség ideálja felé lelkesen törekedő 's azért választásiban kényes 's a' költészség' kívánatára nézve maga iránt szigorú művésznak mutatják. Musájának, melly többnyire az ifjúkort 's szerelmet, ritkábban a' haza' szeretetét 's az emberi élet' némelly körülményit énekli, caractere bú és epekedés,

járása és hangja elegiai. A' darabok legtöbbnyire nagyon tsinos készülletűek 's nemeikben literaturánk legjobb művei közé számitandók. A' formák mind az egészekben mind ezeknek részleteiben szépek, az érzések nemesek a' képek a' dolgokhoz illők, az előadás felesleges pipere nélkül nemes egyszerűséggel ékeskedő, a' festéseknek elegendő életet adó 's a' kellemes hangzásra nagy gonddal vigyázó.

Ennyi jelességek mellett tsak két észrevételt tartok szükségesnek. Elsőben a' rimezésre fordított szorgalmat kevesellem. Az olvasás közben néha nem nyomhattam el az a' kívánságot, hogy vajha rímeket vagy éppen ne, vagy tökélyesebbeket találтам volna. De ezt általában majd minden újabb költészeinkről kell mondanom; 's szeretném, ha a' jelesebbek közül valamelylyik a' rimről, melly előbb igen is fontosnak tartatott 's most igen is megvettetik, elégséges okokkal támogatott teoriát írna 's megvizsgálná, ha valljon más mivelt újabb nemzetek' költészeinek példájok szerint, nem kellene e a' hangmérték mellett a' véghangok' egyeztetésére nézve is keményebb törvényeket szabni, mint a' millyenek most rendszerint szükségeseknek tartatnak. A' dolog tsekélység; de a' versekben, kivált a' kitsinyekben, még sem kitsiny figyelmet érdemel.

A' másik észrevételem az, hogy Bajza tsak a' költészség' kissebb nemeivel foglalatoskodik, tsak rövid költészetskéket ad 's azokban is képzelődését nagyon keskeny körbe szorítja, úgy hogy az érzéseket többször ismétli. Óhajtanám, hogy fontosabb belső értékű költészetekben gyakorolta volna erejét, vagy legalább már most, miután szárnyait tsekélységeken megpróbálta, magasabb repülésekre bevölne, 's nagyobb ideák', fennségesebb gondolatok', többféle ditső érzemények 's jeles tettek festésével igyekeznék olvasóit a' szépség mennél forróbb szeretetére bájolni. szeme előtt tartván azt, hogy, ha bár az olly érzeményeket festő darabok is, millyeneket irt, szépek 's a' magok nemiben betsek, mégis nagyobb érdem, hasznos igazságokat isteni nyelven énekelni. Akkor a' hir' templomában, melyre ötlet már ezen versei is érdemesítik, bizonyosan még szebb helyre tarthatna számot.

Az *Irány* nem illy nagyon kisímitott 's nem illy gondosan meggyalult munka. Abban a' nyelvre és stilusra nézve apró hibák nagy számmal vagynak, 's imitt-amott tetemesebbek 's értelemrontók is találtnak. Az elsőbb rendbéliekre minden mivelt izlésű figyelmes magyar olvasó maga is könnyen találhat példákat. A' második rendbéliek közül elég legyen hármat említenem. „Az életben annyszor 's olly kellemetlenül akadnak visszás, bennünk kellemetlen, terhelő 's unalmas érzéseket ébresztő tetekre 's elmulasztásokra, hogy ha bár néha önségünk okozza is egy részt a' keserűt, a' mi meglep bennünket; még sem ta-

gadhadjuk, hogy több meggondolás, művelődés, társasági gyakorlottság után is, az illő helyes felfogását megtanulni nem lehet. Lap 123. — „Angol leveleket írt gyakorlásul egy esmerőjéhez, a' ki azokat többnyire ugyan szavakkal — ha bár szerkeztetésök egészen más értelmet ada is levelének — felele reájok: 's mivel igen jól tudá angolul, ezek helyesen lévén írva, kitüntették a' hibákat, a' nélkül, hogy sértettek volna.“ Lap 181. — „Én abban az értelemben, a' melyben a' francia' ezt a' kitévelt: egy jól született ember vagy jól született szív (l'homme bien née-un cœur [cœur] bien née) veszi; a' legkívánatosabbnak tartom. Lap 204.“ — Itt mind a' három helyen homályos az értelem; a' második példában is még akkor is homályos, ha az „ugyan“ után ez a' szó „azon“ mely hihetőképen a' nyomtató' hibája miatt maradt el, kipótoltatik.

Midőn legelsőben a' hibákat emlitem, nagyon távol vagyok attól, hogy a' nagyon jeles író az olly főrendű írók közé számáljam, kik magokat az alsóbb rendű tudósoktól gondtalan, az az, rossz írásmódjuk által szeretik megkülönböztetni, 's kikre nézve Young ezt a' tanácsot adja:

„Write not, like gentlemen, with ease exceeding;
Such easy writing is not easy reading“.

Mert, ha munkája belső betse velem, ki inkább a' dologra mint a' formára nézek, a' szövéteket el nem felejtetné is, 's ha ezek közül azok, melyeket tetemesebbeknek mondtam, kevesek, az aprók pedig, kivált az írói pályára először fellépő főrendűnek literatúránk' mostani állapotjában könnyen megbótsáthatók nem volnának is, még akkor sem tagadhatnám meg tőle előadásának is többféle jelességeit. Mindazáltal mennél nagyobb tisztelettel viseltetem iránta, annál inkább szeretném, ha mindenkor szeme előtt tartaná azt, hogy valamint a szép képet a' kisebb hibás vonások, úgy a' tudományos munkát a' kisebb hibák is tsűfítják 's hogy valamint a' nemesebb lelkű úri emberek az alsóbb rendűt, ha sima külseje nints is, 'tsak jeles belső érdemei legyenek, betsülik, de még is kétszeresen örülnek, ha a' társalkodásban jelesebb belső érdemeivel a' módos magaviseletet 's a' jó társaság' tonját is egyesíti, úgy a' jó izlésű, 's jó indulatú tudós írók is nagy tisztelettel 's örömmel fogadják körökben a' tudományos készületű 's hasznos igazságok' terjesztésére törekedő főrendűt, ha szintén a tollvivésben valamennyire gyakorlatlan is; de még is nagyobb, ha az írás' mesteriségében is mennél nagyobb ügyességet bizonyít. Szépdolog, ha az úri írónál, mint a 27-dik lapon mondatik „a' kitételek, észrevételek 's a' szellem, a' mi (melly) az egészbe (egészben) lehell (lehel) kellemesen kidiszúl (kidiszülnek, vagy magyarországián kidiszlenek) — az aljas társasághoz, gyengét-

len tréfákhoz, serházakhoz, diligence-hoz, table d'hôte-hoz szoktak kifejezései közül“; — de annival szebb, ha a' diszes kitételek jól vagynak rendezve, a' diszes észrevételek helyes periodusokban adatnak elő 's a' diszes szellem az írói mester-ségnek szabályai szerint ömlik el az egészen; 's ha az olly írók sem felejtik ol soha Boilieu eme' tanácsát:

Sur tout qu'en vos écrits la langue reverée

Dans vos plus grands excez vous soit toujours sacrée.

De visszatérek a' dologhoz. Az előadás, mint már említém, úgy is, a' mint van, sok jelességgel bir, mert nemes egyszerű-ségű, közértelmességű, mindenütt lelkes, gyakran elmés. néha szeszélyes is. Hellyel-közzel rajzolatok 's képek is fordulnak elő, melyek ügyes kézre mutatnak. Nem ritkán az is neveli az érdeket, hogy az író a' mívelt szomszéd nemzetek' literaturái-ban nagy jártasságot véter észre, a' nélkül, hogy azt kérdés-ből mutogatni látszanék. Általában a' beszéd' hangja vidám, folyamatja gyors és élénk, 's mindenütt nagy műveltségű férfi szól, még pedig a legjobb társalkodási nyelven.

A' mi a' földolgot, a tárgyakat, illeti: azok lgtöbbnyire nagyon fontosok, 's kivált nemzetünk mostani helyzetiben köz-figyelmet érdemlők. A szerző állításai legnagyobb részint igazok, 's azon olvasó közönségre nézve, melynek számára a' könyv írva van, czélirányosan meg vagynak bizonyítva, az az olly könnyen érthető okoskodással, mely nemzetünk' nem tulajdon-kép tudós, de még is mívelt osztályában, mind a' két nembélieket elegendőképen meggyőzheti. Minthogy már azok szerint, miket eddig mondek, a' kérdés alá vett munkák közül az Irány a' hasznost a' kellemessel nagyobb mértékben egyesítvén, egyb-kép is nagyobb hatással a' magyar literatura' terjesztésére is, kivált abban a körben, hol annak terjesztése igen szükséges, nagyobb befolyással biztat; annival is inkább azt tartom meg-juttalmazandónak, mennél bizonyosabb, hogy literaturánk prózai még tsak türhető prózai munkáinkból is nagyobb szükségét lát, mint apró versekből.

*

A nagygyűlés (83. p.) vita után Nagy Károly *Arithmeti-cájának* adta ki a nagyjuttalmat 18 szóval 14 ellen. Bajza, Fejér és Jósika műveit pedig dícsérettel jutalmazta.

1837. év.

1. Osztályjelentés (Főtitk. iratok 1837. év 8. sz.

Az 1836-i nagy jutalom.

A' nyelvtudományi osztály részéről jutalomra méltónak ítélem Kazinczy Ferencz' verseit, melyek mind tartalmok' becsére,

mind különbféleségeik' gazdaságára, mind különös csínjok 's tisztaságokra nézve literaturánkban igen diszes helyet foglalnak el: e' fölött Kazinczyt, mint egy új kor' teremtőjét 's izlés' tekintetében koránál sokkal előbb járót, elfogadva levén a megholt írók' örökösei' jutalmazásának elve, nem gondolom méltatlanság nélkül elmellőzhetőnek.

Dicsérendőknek tartom:

Czuczor' verseit, Abafi, Józsikától, Zólyomit, ugyanattól, Gaal Szirmay Ilonáját, Kerekes értekezését és kitéréseit.

Vörösmarty Mihál.

2. Nagyjutalmi jelentés (Főttk. iratok 1838. év 120. sz.).

Az 1836-i 200 darab aranyos jutalom.

Alúltrak által nézvén az osztályok 's egyes tagok által beadott véleményeket az 1836-i nagy jutalom iránt, következőkben állapodtunk meg: A' 200 darab arany jutalomra méltónak ítéljük *Kazinczy Ferencz' eredeti poetai munkáit 1836.*

El lévén fogadva a' megholt írók' örökösei' jutalmazásának elve legnagyobb méltatlanságnak tartanók a' sokat szenvedett 's literaturánkért egy élet' fáradaimait feláldozott Kazinczyt elmellőzni; ha elhallgatjuk is, hogy ő csín' 's izlés' tekintetében koránál jóval előbb járt, 's hogy ez által egy új kornak' teremője lön, magok ezen versek mind különbféleségökre, mind belső becsre, mind külsejök' csínjára nézve részint maig is a' legjobbak, részint vetekedők a' legjobbakkal, mellyek literaturánk' e nemében mindeddig megjelentek. S' így midőn Kazinczyt lyricusaink' legjelesbjei' egyikének tartjuk, talán nem nagyítunk, ha azt merjük állítani, hogy a' formák különbféleségére nézve senki vele nem mérkőzhetik.

Dicsérettel említendőknek véljük, mellyek betűrend szerint itt következnek:

Czuczor Poetai munkái' 1836

Fényes Elek „Magyarországnak 's hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai tekintetben 1836.

Gaal, Szirmay Ilona.

Győri Sándor, Felsőbb Analysis elemei. 1836.

Józsiika Miklós' Abafi, Zólyomi, regények. 1836.

Kerekes, Értekezései és kitérései.

Szlemenics, Fenyítő törvényszéki magyar törvény.

Pesten, Aug. 5. d. 1837

Fáy András, tisz. tag.

Kis János, Bittnicz Lajos, Bajza József, Stettner György.

Vörösmarty Mihál, mint jegyző.

A nagygyűlés (68. p.) a javaslatot közakarattal elfogadta s a 200 arany jutalmat Kazinczy örökösei kapták billikomban,

a melyre e felírás került: Kazinczy Ferencznek Eredeti poetai munkáiért árváinak a magyar tudós társaság 1847. Kétszáz arannyal.

1838. év.

1. Osztályjelentés.

A' nyelvtudományi osztályból a' 1837-iki 200 arany jutalomra ajánltatik:

Az utolsó Bátori, regény Józsiika Miklóstól.

Józsiika Miklós' regényei a' legelsőtől kezdve ritka tünemény valának a' magyar literatúrában. Bennök ember és idő sajátságaikkal híven felfogva 's kiállítva, nagy érdekű történetek bonyolódásaikkban és kifejtésökben meglepőleg, 's következetesen előadva 's e' felett a tárgyhoz illő, ha nem minden apró hibától ment, de csinos és sajátságos nyelv méltók nem csak figyelemre, hanem kitüntetésre 's jutalomra is, méltó erre különösen *az utolsó Bátori*, melly a fenn kitett tulajdonokkal nagy mértékben jeleskedik.

Dicsérendők ez után:

1. Könnyelműek, regény Józsiikától.

2 Magyar Nyelvtudomány Bittnicztől.

3. Tárcsai Bende, regény Vajdától.

Guzmics, Szemere, Sept. 3-án 1838, jegyzé Vörösmarty.

2. Nagyjuttalmi jelentés (Főtitk iratok 1838. év 45. sz.).

Vélemény 1837-diki két száz aranyos jutalom' kiadásáról.

Nem levén példátlan, hogy a' nagyjuttalom kétfelé osztassék, azt annyival inkább vélük az alulirtak teendőnek, mivel a' múlt évre tudományos és szépliteraturai mű (mindenik jeles a' maga nemében, de mellyek között már különmeműségök miatt bajos az elsőséget meghatározni) találkoznak össze. Ajánltatnak tehát száz száz aranyos jutalomra.

1. Az utolsó Bátori. Regény Józsiika Miklóstól. 1837.

Józsiika Miklós' regényei elejétől fogva ritka tünemény valának a' magyar literatúrában épen olly gazdagok külső sokféleség, mint belső világ által. Bennök ember és idő sajátságaikkal híven felfogva, érdekes, részint nagy érdekű történetek ügyesen szerkeztetve 's előadva, bonyolódások, a' regénynek ezen bájos tömkelegei nem üres vázolat gyanánt felállítva, hanem tartalomdúsan következetességgel 's meglepőleg kifejtve 's ezek felett nyelv, melly ha nem ment is minden apró hibáktól; de általában jó csinos, 's tárgyaihoz illőleg sajátságos is, méltó erre különösen az utolsó Bátori, melly a' fenn kitett tulajdonokkal nagy mértékben jeleskedik.

2. Magyarok' történetei. Ásiából kijöveletelektől fogva a' mai időkig. Irta Péczeli József. Debreczenben. I. darab, Ásiából

kijöveletektől fogva az Árpádház' kihalásáig. II. darab. 'A' mohácsi vérnapi. 1837. Péczeli' históriája történetvizsgálati tekintetben nem kielégítő ugyan és a tudományt magát nem mozdítja előbbre; de történetírási tekintetben igen jeles tünemény literatúránkban sőt mondhatni, a' legjelősb, mit e' nemben magyar nyelven bírunk. Benne kellő rendü van, csínna és erővel párosított előadás, melly minden rendü olvasót gyönyörködtet.

A' dicséretre méltók betűrendben így következnek:

1. Chelius sebészsege. Ford. Bugát Pál.
2. Könnyelműek. Regény Józsikától.
3. Magyar nyelvtudomány. Bittnicztől.
4. Magyarországnak 's hozzákapesolt tartományoknak állapítja statistikai és geographiai tekintetben. II. kötet Fényes Elektől.
5. Számírá, közönséges számjelekkel. Nagy Károltól.
6. Tapasztalati természettudomány Tscharnar Bódog szerint Bugát Páltól.
7. Tárcsai Bende. Regény, Vajda Pétertől.

Sept. 4-én 1838. Bajza József. Luczenbacher. Vállas. Czuczor, Vörösmarty. Stettner György.

*

A nagygyűlés (24. p.) a kettéosztást nem találta helyénvalónak, mert „azon kívül, hogy b. Jósika regénye fényes, a küldöttség véleményében bőven kifejtett belérdemein kívül minden kor- és rangbeliekre egyiránti hatása által rendkívüli tünemény a magyar literatúrában, Péczeli históriája pedig mint be nem végzett munka az alaprajz szabályainál fogva csak jeles egész nem léteben volna jutalmazható“, azért a nagyjutalmat Jósika *Utolsó Báthory* cz. regényének ítélte oda. Péczeli, Fényes és Bitnicz művét megdicsérte.

1840. évi osztályjelentés (Főtitk. iratok 1840. 1. sz.)

1839. nagy jutalom

A' nyelvtudományi osztály részéről az 1839-ben megjelent munkákból a' nagy jutalomra méltónak ítélem

A' *csehek Magyarországnak* című regényt Józsikától.

E' mű jellemeiben gazdag, mellyek egymástól 's az újabb időbeliektől sajátiaság 's korszerűség által különböznek. Ritkaság a' magyar költői művekben embereket lelteni 's itt azokra lelünk 's mi a' tárgyhoz szükséges vala, magyarokra 's valódi régi magyarokra, minden hibáikkal és erényeikkel; meglevén rajtok a' kornak 's nemzetiségnek bélyege. A' regények megkivántató szövevénye, a' meglepő fordulatok sem hibáznak 's mindez nem száraz chronikai előadással, hanem az értelmi aka-

rat' 's szenvedélyek' erős küzdéseinek kitüntetésével. Innen van hogy ez egy a' legérdekesebb 's tartalmasabb művek közül.

Dicsérettel említendőnek tartom tovább 1. a' Dalhont Vajdától, mellynek beszélyei képzeletdús költői tehetségre mutatnak. 2. a' Parthenon I. kötetét Szász Károltól, melly ámbár sokban eltér nyelvtani nézeteiben a' szokottabbaktól, de a' szerző szorgalmas kutatása minden kérdésre kiterjedvén gondolatébresztés által hasznos eredményekre vezethet.

A többi munkák, ámbár néhány nem minden becs nélküli, nem olyanok, hogy különös dícsérettel megemlítsenek.

1840. Aug. 29.

Vörösmarty.

*

A nagygyűlés (44. p.) mivel a küldöttség a jutalom kettéosztását javasolta, először e kérdés felett szavazott. Csak a második szavazás után döntötte el, hogy a jutalom ne osztassék ketté, ezután 19 szavazattal Fényes *Magyarországnak* stb. *mostani állapotja statisztikai és geogr. tekintetben* cz. művének ítélte oda a nagyjutalmat, Szontag *Propylaeumok*-ja csak 15, Jósika *Csehek Magyarországon* cz. műve pedig 1 szavazatot kapott.

1842. évi osztályjelentés (Főtitk. iratok 1842. év 2. sz.).

1842-diki Nagy jutalom.

A' 200 arany vagy ha megosztatnék, fele jutalomra méltónak itélem Kovács Pál' Beszélyfüzérét II. kötetben.

Kovács nem magas, nem fellengő költeményeiben; de pszichológiája ritkán hibás, utóbbi műveiben mély. E mellett nagyobbára népies. A' falusi al 's részint középnemesei életet olly hiven ábrázolva sehol sem találjuk mint nála 's az illy jellemzetes leírás ritka a' magyar irodalomban. Beszélyei meséje eredeti. E' részben sokkal leleményesebb mint íróink nagyobb részt lenni szoktak. Dicsérettel említendőknék tartom A kegyencz cz. szomorújátékot. Kúti' novelláit (nehány sikerültebbek' érdeménél fogva); 's a' Párbuzamot Henszlmantól.

Vörösmarty.

*

Az egyes osztályok részéről a) Kovács Pál munkái, b) Rupp Jakab *Magyar pénztudománya*, Fogarasy *Magyar váltójoga*, c) Szentkirályi Zs. *Az erdélyi bányászat ismertetése* volt a nagy jutalomra ajánlva, a nagygyűlés véleménye szerint azonban (33. p.) a négy munka közül csak Rupp műve nyerte meg az egész osztály egyhangú szavazatát, de mivel a latin kiadás volt az eredeti, a jutalomtól elesett, a többi munka pedig nem nyerte el az osztály egyező szavazatát, de különben Kovács műve nem oly kitűnő, hogy megkoszorúzható volna, Fogarasyé kézikönyv,

Szentkirályi nyelv tekintetben hiányos, ezért a nagygyűlés az alapszabály értelmében visszatért a múlt évben ajánlott művekre: Szemere Pál *Utazásai*-ra és Vörösmarty *munkáira* s azt határozta, hogy Vörösmarty művének adja ki a jutalmat, „mert költői szépségük és művészi tökéletességüknel fogva nemcsak a jelen, de az utókor elismerésére is számot tarthat“.

1843. évi osztályjelentés (Főtítk. iratok 1843. év 118. sz.).
Vélemény az 1842-diki nagyjutalomról.

A' nyelvtudományi osztály ez évben sok jelest és figyelemre méltót mutathat elő; de nagy részt régiabb műveket, melyeket azonban méltányló említés nélkül hagyni nem lehet. Közöttük mindent össze véve a' 200 aranyos jutalomra méltónak ítéljük *Ötvös Carthausi*-ját, mely noha setétebb oldalról tekint az életet 's világot, de e' részben olly mélyen hat azoknak titkaiba 's rejtekeibe 's olly emberileg magas érdekű, hogy maga nemében különös tünemény minden kitüntetésre méltó.

Ez évre jönnek Kölcsey munkáinak két kötetei. Berzsenyi' versei, Kazinczy' levelei. Ezekről a' közönség olly régen ítelt már, hogy jelességöket kiemelni szükségtelen.

Dicsérrettel említendőknék véljük még Nagy Ignác és Remellay beszéleyeit.

Vörösmarty. Fábián.

*

A jutalmat a nagygyűlés (29. p.) Zsoldos *A szolgabírói hivatal* cz. művének ítélte oda, Berzsenyi és Eötvös és még 3 művét pedig megdicsérte.

1844. évi osztályjelentés (Főtítk. iratok. 1844. 33. sz.).
Az 1843-diki Nagyjutalom.

I. Fáy András' munkái I. és II. kötet. Mesék.

Egy szorgalma, jelleme, jeles tehetsége miatt köztiszteletre méltó hazafinak pályája nyílik meg előttünk. Talán nincs senki, a magyar irodalomban járatos, ki e' műveknek korokhani nagy hatását 's eredetiségök, tanulságok 's tartalmi gazdagságoknál fogva maradandó becsét ne méltányolná. S a' magyar academia el nem mellőzhetendi, hogy a' minden tekintetben tiszteletre méltó szerző iránt, ki olly hosszú pályán annyi sikerrel 's olly fáradatlanul működött, méltánylását ki mutassa 's iránta 's kitüntetésnek hatalmában álló jeleivel nyilatkozzék. De Fáy András' művei e' két kötetben befejezve nincsennek. Nagyobb részők, melyekben a' népelet olly házilag hiven ábrázoltatik, az 1844. évre esnék által 's így egész irodalmi pályája legillőbben ez évben méltányoltathatik.

2. Garay János' versei. A' költészet' legmostohább a' közönségtől legkevésbbé pártolt neme a' lyrai. Midőn a' dráma a' színpadon keresi 's nyeri még díját és dicsőségét, a jó regény ezerektől olvastatik, sőt míg a' népszerű epos is meglehetősen közönségre talál, a' lyrai költészet, mellyben kitünőleg jeles igen szűken terem, rendesen azon sorsban részesül, hogy a' tetszőb-beket megtanulják, vagy leírják, 's a' könyv megvétetlen marad, vagy igen lassan 's kevés példányokban vétetik meg. — Garay egyike legerősebb lyrai költőinknek. Jelesebb dolgozatai az érzelem' e bensősége 's helyenként az indulat' ereje által olly kitünők, hogy néhányai nem csak korunk 's irodalmunknak vannak írva, hanem fényesen megállhatók a legmíveltebb nép maradandó művei között is. A munkának ezen belső elvitathatlan érdeméhez adva a' lyrai költészet' elhagyatottságát 's azon körülményt, hogy Garaynak a' költészetén kívül egyéb pályája nincs, mellyen elismerést 's díjat arathasson, 's azt hogy e' pályán mindeddig semmi kitüntetésben nem részesült, legbelső meggyőződése szerint őt hiszem jutalommal megtisztelendőnek.

3. *Zrinyi a költő*. B. Józsika. Ez évre eső művei között ez a' legnagyobb szerűbb 's részletesen csak erről szólandok. E' regény egy kissé virágos, néhol dagályos nyelven van írva, de benne igen gazdag viszályteljes élet tárul fel. Jellemeiben következetes, a' jellemek' küzdése által érdekes 's általában olly mű, hogy a' maga' nemében a' kitünőbbek közé számítható.

4. Fogarassy *Magyar nyelv szelleme*. Sok különbség mellett egyike a' legtanulságosabb, a' legkomolyabb szorgalmat tanusító könyveknek. Itt a' nyelvnek minden részleteire, árnyazataira figyelem van fordítva 's ezelőtt érintetlen dolgok bővebben fejtegetve. A' maga nemében a' kitünők között említendő.

Ezen négy előkelő munka után megemlítenédnek vélem B. Józsika *Élet és Tündér hónap*, Kúty Lajos és Nagy Ignác' novelláit, Kunos verseit, Bloch Móricz új kimerítő magyar-német szótárát 's végre Cornelius Nepos fordítását Czuczortól.

Pest, 1844 Decem. 16-án.

Vörösmarty Mihál.

*

Garay verseit az egész osztály, Fáy munkáit csak Vörösmarty ajánlotta.

A nagygyűlés (42. p.) a jutalmat megosztotta Fényes Elek *Magyarország statisztikája* és Garay *Verssei* közt.

Ide sorolhatók Vörösmarty drámai jelentései is. 1833 ki vételével, a mikor *Vérnász* című szomorújátéka nyerte el a díjat minden évben tagja volt Vörösmarty a drámai (felváltva szomorú

és vigjáték) bizottságnak, de csak két ízben: 1837. és 1840-ben szerkesztette a jelentést.

1. (Főtitk. iratok 1837. év 128. sz.).

Jelentés az 1837-iki jutalomra beküldött szomorújátékokról.

Össze ülven a' küdöttség' helybeli tagjai, 's felolvastván egy távol levő társunknak (Kölcsénynek) írott véleményét, szótöbbséggel a' következőkben állapodtunk meg:

A' beküldött 13 színdarabból azt vettük észre, hogy íróink lassanként sejteni kezdik, mire kell e' pályán törekedniök, miért is némelyek karakter' ereje, mások' helyzetek' meglepő bonyolódása által kívánnak művöknek érdeket szerezni, azonban e' szét ágazó törekvések azon fölül, hogy egyesítve nincsenek, részint mérsék', részint siker' hiával vannak, 's különösen hibázik e' színművekben, a' tragoedia' komoly méltósága, 's mélysege, 's ezek azon fogyatkozások, melyekért 'a beküldött szomorújátékok közül egyet sem tartunk jutalomra méltónak; kinyomtatandónak 's másod díjjal jutalmazandónak íteltük azonban az „Atyátlan“ címűt, jó szerkezete, csinos, tiszta nyelve, színi hatást ígérő kidolgozása' tekintetéből A' fő jutalmat ezen műtől megvonni azonban helyesnek véltük azért, mert igen nagy belső hibája van: a' fő karakter' (Angeló) természetlensége, hamis motiválása.

Figyelemre 's némileg dicséretre méltóknak találtuk „az utolsó magyar khán“, Művész álma, Párviadal, Perényi című darabokat.

Pest, 27. aug. 1837. Schedius Lajos, Fáy András. Bajza József. Vörösmarty Mihál, mint jegyző.

*

A nagygyűlés (47 a) p.) elfogadta a bizottság javaslatát s az *Atyátlan* cz. művet (szerzője Tóth Lőrincz) tiszteletdíj mellett kinyomtatásra elfogadta.

2. (Főtitk. iratok 1840. év 132. sz.).

A' drámai választmány véleménye az 1840-diki pályavigjátékokról.

Az 1840-diki drámai választmány' jelenlevő tagjai össze ülven s véleményeiket 's Czuczor rendes tag' írott véleményét * össze vetvén a' következő eredményt terjesztik 'a t. társaság elébe. A' nyolcz közül, mely ez évre beküldetett, legjelesebb műnek ítéltetik a' *Róza* című vigjáték, mely azonfölül, hogy ép alapeszméje, jó alkata, takarékos kidolgozása, sebes elmés

* Czuczor, ki ekkor Győrött lakott, I. jutalomra az *Életuntak*, II-ra *Róza*, dicséretre *A szerelem címet győz* és a *Szobrász és az epikureusz* cz. vigjátékokat ajánlotta.

dialogusai 's általában érdekes tartalmánál fogva színi hatást ígér, jellemeire nézve a' többiek felett kitűnő elsőséggel bír. A' jellemei benne következetesek, különbfélék 's e' fölött a' kor 's nemzetiség' helyes színezete által eredetiségökkel ajálko-zók. A' választmány e' művet az első száz arany jutalomra 's kinyomtatásra méltónak ítéli.

Az életuntak című vígjáték tartalomra nézve igen gazdag mű, helyes életnézetekkel, elmés czélzásokkal, magasabb comica-i szellemben, teljes; a' lélek' szenvedélyeinek finomabb árnyala-taiba ható; nyelve, némi apróságokat kivéve sima és jó; de jellemei egyszínűek, némi következetlenséggel 's egy pár személy fölösleges is. Dialogusai, noha tartalmasak; de egy kissé hosz-szúk és fárasztók. Ezt a választmány másod díjra 's nyomta-tásra ítéli méltónak.

Ezek után dicséretre méltónak találtattak: 1. *A' szobrász és epicureus*, melyet mindennapias; de meglehetősen tartott jellemei, jó világos szerkezete, tiszta nyelve mellett költői értéke ajál. 2. *Nagy bátya jeggyese*, melly mint költői mű, sokkal sze-gényebb az előbbinél, sok apró durvaságokkal; de mellyek könnyen igazíthatók; alapeszméje szemtelen csalás 's az egész mű egy kissé fölületes, bohózatba vágó; de könnyű, élénk, jó alkotú, 's helyzetei által színi hatást ígér.

A' többi négy ú. m. 1. *Korszerű megjátászás*, 2. *Lucza széke*, 3. *A' szerelem címet győz*, 4. *Sardanapál, vagy a szok-nyáskirály* részint csekélyebb értékűek a' főlebbiek-nél, részint minden bírálaton alúl állanak.

E' részletes előadás után valamennyi színmű becsét össze fogva örömmel jelenti a' választmány, hogy az idei pályamunkák ha számra nem is; de belső értékre haladást mutatnak. Több színszerűség, mint az előbbi években, 's az élethezi hívebb közelítés bélyegzik a' jobbakat e' pályamunkákból. A társalko-dási nyelv mind inkább felolvad merevenségéből 's szűnik feszes-sége és darabossága által botránkoztató lenni. A' comica-i erő' félre ismerhetlen jelei mellett valódi élethű, következetes jelle-mek tűnedeznek fel, mi jövődőre e' nemből kellemes olvasatú 's jó színhatású művekkel biztat.

Aug. 24-én 1840. Schedius Lajos t. t. Fáy András, Bajza József. Jegyzé Vörösmarty Mihál.

*

A nagygyűlés (5. p.) a javaslatot elfogadta s a jutalmat a *Rózsa* cz. vígjáték-nak ítélte oda. A vígjáték szerzője Szig-ligeti Ede. *Az életuntak* cz. vígjátékot Nagy Ignác írta s ezt az Akadémia kinyomatta.

Viszota Gyula.

Kisebb közlemények.

I.

A Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának ügyrende.

1. A bizottság évenként négy rendes és a szükséghez képest rendkívüli üléseket tart. Az üléseket a bizottság elnökének megbízásából, az akadémiai főtítkári hivatal közbenjöttével, az előadó hívja össze.

2. Az ülésekről az előadó jegyzőkönyvet vezet, a melyet erre a célra az elnök által felkért két bizottsági tag hitelesít.

3. A bizottság rendes ülésének tárgyai elsősorban az intézet szervezeti szabályzatában a bizottság hatáskörébe utalt teendők:

Javaslatot tesz az intézet igazgatójának (elnökének) és titkárának alkalmazására, azok hivataloskodására és római tartózkodásuk időtartamára, tiszteletdíjukra és ügykörükre nézve a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek.

Megteszi a szükséges intézkedéseket az ösztöndíjak adományozására nézve. Az intézet állami dotációjából alkotott ösztöndíjaknak, valamint a miniszter rendelkezésére álló költségvetési ösztöndíjaknak adományozására nézve előterjesztést tesz a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek, úgyszintén megteszi a szükséges lépéseket a magánalapítványokat (adományokat) kezelő társulatoknál, illetve magánszemélyeknél az ösztöndíjak adományozása iránt. A mennyiben az ösztöndíjak között olyanok vannak, melyeknek odaítélése a M. Tud. Akadémiát illeti, akkor, ha azok odaítélése a vonatkozó szabályok értelmében a nagygyűlésen történik, az adományozásra vonatkozó előterjesztés oly időben teendő meg, hogy azokat a nagygyűlés odaítélhesse.

Megállapítja az ösztöndíjasok feladatát, kötelezettségeit, római tartózkodásuk időtartamát, az ösztöndíjak összegét és az adományozás módozatát; magánalapítványokból alkotott ösztöndíjaknál az alapítványt kezelő rendelkezésének alapul vételével.

Elkészíti az intézet működéséről szóló évi jelentést és azt elfogadása után további intézkedés végett a M. Tud. Akadémiához teszi át.

Szabályzatot készít az intézet könyvtárának kezelésére és gyarapítására.

Összeállítja az intézet vezetője javaslatának figyelembe-

vételével az évi költségvetést és azt a szervezeti szabályzat VI. pontjának első bekezdése értelmében megállapítás végett a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez terjeszti fel.

Felülvizsgálja az intézet számadásait és azokat a M. Tud. Akadémia útján a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez terjeszti fel.

4. A bizottság határoz az intézet kiadványainak szerkesztéséről és közrebocsátásáról.

5. A bizottság határozatait szótöbbséggel hozza meg. Szavazategyenlőség esetén az elnök dönt. Kisebbségi különvélemény, a mennyiben olyan ügyre vonatkozik, melyben a döntés vagy intézkedés joga a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztert illeti meg, az indítványozó kívánságára a miniszter tudomására hozandó.

6. A bizottságot hatóságokkal és magánosokkal szemben az elnök képviseli. Az üléseken elnököl, a hivatalos átiratokat és felterjesztéseket aláírja.

7. Az elnököt akadályoztatása esetén a M. Tud. Akadémia másodelnöke, illetve a jelenlevő bizottsági tagok közül a legidősebb tiszteletbeli vagy rendes tag helyettesíti.

8. Az előadó az üléseken az ügyeket előadja, az ülésekről jegyzőkönyvet vezet, a szükséges levelezést végzi, a hivatalos átiratokat és felterjesztéseket megfogalmazza, az elnök elé terjeszti és azok elküldéséről intézkedik, gondoskodik az évi számadások, jelentések, költségvetési előirányzat stb. összeállításáról, a bizottság rendelkezésére álló ösztöndíjakat, illetve alapítványokat és adományokat, úgyszintén azok élvezőit nyilvántartja, a kifizetésre kerülő nyugtákat és számlákat ellenjegyzí és azokat utalványozás végett a M. Tud. Akadémia főtitkárához teszi át, a bizottság rendelkezésére álló dotatio állományáról a bizottságnak időnként jelentést tesz. Az intézet kiadványainak sajtó alá adásáról gondoskodik és a nyomtatást ellenőrzi. Az előadó tiszteletdíjat élvez, melynek nagyságát a bizottság állapítja meg.

9. Az állami ösztöndíjak, úgymint az intézetnek a bizottság rendelkezésére álló állami dotatiójából alkotott és a miniszter rendelkezésére álló költségvetési ösztöndíjak adományozására nézve a bizottság tesz előterjesztést a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek.

10. Állami ösztöndíj elnyerése a következő feltételekhez van kötve:

a) magyar állampolgárság, b) egyetemi tanulmányok elvégzésének, illetve doktori fok elnyerésének, vagy középiskolai tanári képesítésnek igazolása, c) igazolása annak, hogy az illető a tudományos munkássághoz megkivánt szakismeretekkel rendelkezik, d) élő nyelvek ismeretének kimutatása.

Állami, illetve hivatali alkalmazásban levő folyamodók tartoznak felettes hatóságuk, hivatali főnökök, illetve előljáróik nyilatkozatát bemutatni, hogy szabadságolásuk akadályokba nem ütközik. A szabadságolás kieszközlése tárgyában a bizottság folyamodó felettes hatóságához megkeresést intézhet.

11. Magánalapítványokból, illetve adományokból alkotott ösztöndíjak elnyerésére az illető alapítvány- vagy adománytevő által megállapított feltételek mérvadók.

12. Az ösztöndíjak rendszerint az októbertől június hó végéig terjedő időre adományozottnak. Kivételkép rövidebb időre is. Az ösztöndíjak összegét esetről esetre a bizottság állapítja meg, illetőleg tesz erre nézve javaslatot a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Indokolt kérelemre az ösztöndíj élvezete meghosszabbítható, illetve az több ízben is elnyerhető.

13. Az ösztöndíjak folyósítása a következőkép történik: a) A bizottság dotációjából alkotott és rendszerint egy munkáévre szóló ösztöndíj az ösztöndíjat élvezőnek két egyenlő részben utaltatik ki és pedig az első részlet az illető elutazásakor, a második részlet a munkáév közepén. Rövidebb időre szóló ösztöndíj egyszerre folyósíttatik. b) A miniszter rendelkezésére álló költségvetési ösztöndíjak folyósítására nézve a vallás- és közoktatásügyi minisztérium gyakorlata mérvadó. c) A magánalapítványok-, illetve adományokból alkotott ösztöndíjak folyósításának módját az illető alapítványt kezelők határozzák meg.

14. Az alapítványt élvezők római tartózkodásuk tartamára, a mennyiben azt a rendelkezésre álló hely megengedi, az intézet római épületében nyernek lakást. Bennlakásuk tartamára az intézet házirendjének vannak alávetve. Igényt tarthatnak mindazokra a kedvezményekre, a melyeket a m. kir. kormány a római, illetve olaszországi tudományos gyűjtemények és intézetek látogatása és használata tekintetében kieszközöl. E célból az intézet tagjai az intézet igazgatója által kiállított igazolványt kapnak.

15. Az ösztöndíjat élvezők tudományos munkásságának körét és irányát a bizottság szabja meg és e tekintetben az illető folyamodó kérelmét is figyelembe veheti. A bizottság feladata megállapítani, mely kutatási eredmények adandók át az intézetnek és melyekről rendelkezhetik az illető kutató szabadon.

16. A mennyiben az intézet tagjai által folytatott tudományos munkásság és kutatás Rómán kívül más olaszországi városokban vagy esetleg kivételesen Olaszországon kívül első helyen való tartózkodást igényel, erre nézve az intézet igazgatójának, illetve hosszabb időtartamra a bizottságnak engedélye kérendő ki.

17. Az ösztöndíjat élvezők tudományos munkálataikra nézve az intézet igazgatójának, illetve titkárának ellenőrzése alatt álla-

nak. Munkásságuk eredményéről havonként az igazgatónak rövid jelentést tesznek, azonkívül megbízatásuk lejártával jelentést tartoznak tenni az intézet igazgatója, illetve titkára útján a bizottságnak, a melyben részletesen beszámolnak kutatásaik eredményéről.

18. A bizottságnak jogában áll oly egyéneket, a kik ösztöndíjra igényt nem tartanak, de tudományos céljaik elérése végett az intézetet igénybe venni öhajtják, abba mint rendkívüli tagokat felvenni. Felvételükre nézve a 10. §-ban foglaltak mérvadók. A rendkívüli tagok ugyanazon jogokat élvezik az olasz tudományos gyűjtemények és intézetek használata tekintetében, mint az ösztöndíjat élvezők és e célból megfelelő igazolványt nyerne. Az intézet könyvtárát és dolgozóhelyiségeit használhatják és alá vannak vetve tudományos munkásságuk tekintetében az igazgatónak épp úgy, mint a rendes tagok.

19. A bizottságnak jogában áll, ha szükségét látja, az intézet működéséről a helyszínén tájékozódni. E célból jogosítva van bármelyik tagját Rómába küldeni.

20. A bizottság tagjainak jogukban van külön megbízatás nélkül is a helyszínén az intézet működésébe bármikor betekintetni.

II.

Keleti Bizottság. Előzetes jelentés.

Közérzés, hogy az imént lefolyt balkánháború következtében hazánk keleti érdekkörében mélyreható fordulat állott be. Politikai, kereskedelmi, tudományos és gazdasági körök egyaránt tudatában vannak annak a körülménynek, hogy a törökség kiszorításával és a balkáni államok új alakulásával egy új culturalis fejlődés korszaka kezdődik, a melyből nekünk is ki kell vennünk a minket megillető részt. Azzal a dogmával, hogy csakis a török birodalom fenntartásában bízhatunk, le kell számolnunk. Az evolutio elvégezte azt az amputatiót, a melyet az államférfiak egész sorozata előre látott. Elvégezte gyorsabban, mint a hogy azt az érdekelt felek magok hitték. Csak éppen az időpontot nem tudták megjósolni. A dolgok illetén állása mellett igen természetes, hogy nemcsak figyelmet kell fordítanunk az új államalakulásokra, hanem szellemileg is fegyverkeznünk kell, hogy mi is közvetíthessünk ott, a hol közvetíteni lehet.

Nem akarok bővebben szólani a német tudományosságnak azon kitartó és szívós munkásságáról, a melylyel a szláv világ összes culturalis eredményeit rendszeres munkákban nemcsak megismertette a német közönséggel, hanem oly intensive is dolgozott, hogy keleti dolgokban is jobbára a német tudomány vezet mint felderítő.

Ausztriában is érezték e kérdések fontosságát. 1896-ban a bécsi Akadémia bölcséleti és történeti osztálya indítványára, a mely szerint a Balkán félsziget egyes vidékeinek Dalmáciáival és a szigetekkel együtt való átkutatása történetrégészeti és nyelvészet-ethnographiai szempontból a bécsi Akadémia feladata lenne, egy bizottságot küldtek ki, a melyet röviden Balkán-bizottságnak neveznek. Ez a bizottság két részre oszlik, egy úgynevezett régészeti és egy nyelvészeti osztályra. A nyelvészeti osztálylyal kezdte, még pedig a délnyugati szerb-horvát dialektusok hangsúlyának feldolgozásával. Kimondották, hogy a szláv nyelvek dialektikus átkutatása mellett a görög, rumén, spanyol, olasz, albán és török is tekintetbe veendő. Eleddig is egész sorozata az értékes tudományos értekezéseknek látott már napvilágot. Az osztrák egyetemeken a kelet-európai történetre kiváló szakérőket nyertek meg, elsőrangú szlávisták működnek itt; nevezetesen Jagić és Jireček neve a Balkánról egy csomó érdeklődő fiatallembert vonzott Bécsbe.

Vállvetve az osztrák tudományos körökkel, ránk nézve is elérkezett az ideje, hogy behatóan foglalkozzunk e kérdésekkel. Az elérendő cél nem lehet más, mint egyfelől culturánk olyan érvényesülése, a melyet rendszeres tanulás és igyekezet által a benne felhalmozott erő arányában gyakorolhat, és másfelől a közvetítés a szomszédos nemzetek felé, a mennyiben módja és ereje van rá. Ezt aképp kell megindítanunk, hogy tudományos köraink, elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia kijelöli azokat a teendőket, a melyeket a maga részéről elvállalhatóknak és az állam s a társadalom közreműködésével teljesíthetőeknek tart.

Íme néhány javaslat, a már felmerült indítványok figyelembevételével:

1. Ismeretes, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának van egy könyvkiadóvállalata, a mely a külföldön megjelent jelesebb munkák fordítását bocsátja előfizetőinek rendelkezésére. Újabban e bizottság tagjai maguk felvetették azt az eszmét, hogy a Balkánt ismertető jelesebb történeti, politikai, közgazdasági munkák fordíttassanak le magyarra. Ez a cél helyes, de segítyezés. útján ennek nagyobb és szélesebb keretet kellene adni. Egyfelől idegen nyelven írott munkákat lehetne lefordítani (e részben csak a bosnyák balkánintézet jeles kiadványaira utalunk), más oldalról, a mennyiben hazai szakértők találkozhatnak, ezeknek módot kellene nyújtani, hogy az egyes államok viszonyait tanulmányozzák.

2. A Magyar Tudományos Akadémiának volna feladata szótárakról gondoskodni, melyek az egyes Balkán-államok nyelvének megtanulását, illetve megértését lehetővé tegyék, esetleg egy szerb-bolgár-oláh-görög-albán-magyar-német nagy szótár szerkesztése, melylyel a külföldnek is nagy szolgálatot tennénk.

3. Nagy és talán nehezen megvalósítható vállalat volna a Balkán-félsziget realencyklopaediáját megírni, a melyben a félsziget egyes viszonyait hazai és külföldi szakemberek által jó díjazás mellett megíratnának. E nagyszabású terv, igaz, hogy nagy költségbe kerül és kevés nálunk az érdeklődő. Viszont ha veszszük azt a hasznót, hogy balkáni írókat segélyezünk vele, a kiket meg kellene válogatni, és esetleg a mű német fordítását is a piacra vethetjük, nem haladhatunk el szó nélkül ezen terv mellett sem.

4. A Magyar Tudományos Akadémiának, valamint tudományos társulatainknak sűrű összeköttetésbe kellene lépni a balkáni osztrák, horvát és orosz tudományos társulatokkal, egyes tagjaikat kiküldeni, hogy az ottani tudományos viszonyokról tájékozást szerezzenek és viszont az ottani köröket felvilágosítsák a mi tudományos törekvéseinkről. Ezáltal a balkáni irodalmak ismerete is elterjedne.

5. Az Akadémiának fel kellene hívnia a magyar kir. kormányt, hogy egyetemeinken a balkáni nyelvek tanításáról, a balkáni egyes államok összes viszonyainak tudományos alapon, de egyúttal gyakorlati célzattal tárgyalásáról gondoskodjék.

6. A mondott feladatok megoldására felhivandók volnának az országban található alkalmas erők, a kiket munkásságukban erkölcsileg és anyagilag segélyezni kellene. A javasolt balkáni folyóirat eszméje idővel szintén megvalósítandó lenne.

III.

Gróf Széchenyi István Naplói.

A gróf Széchenyi István Naplóinak kiadása ügyében (l. Akad. Értesítő 1913, 86. l., 233. p. a főtítkár indítványát) kiküldött bizottság *Heinrich Gusztáv* főtítkár elnöke alatt 1913 december 9-én ülést tartott, melyen *Gaal Jenő*, *Szily Kálmán* r., *Angyal Dávid*, *Viszota Gyula* l. tt. megjelentek. *Riedl Frigyes* l. t. kimentette távolmaradását.

1. Elnök tájékoztatásul előadja, hogy 1876-ban, Tasner Antal halála után, gróf Széchenyi István egyéb irataival Naplói is vétel útján a M. T. Akadémia birtokába jutottak. Az iratok rendezésére kiküldött bizottság javaslatára az Akadémia elhatározta, hogy kiadja Széchenyi munkáit, mely vállalat 1884-ben indult meg a *Naplók* kiadásával. Ez a kiadás annyira kifogásos, hogy ma már teljesen hasznavehetetlennek mondható. Főhiányai: a) nem chronologiai sorrendben, a hogy Széchenyi tényleg megírta, hanem csoportok szerint összefoglalva közli Széchenyi feljegyzéseit, úgy hogy a nagy férfiú szavai sokszor más világításba

kerültek, mivel az eredeti gondolatsorból kiragadtattak; b) a szöveget nem azon a nyelven közli, melyen Széchenyi megírta, hanem csak magyar fordításban, sőt Zichy gyakran egyéni nézete szerint feldolgozva adja Széchenyi szavait. Nem tagadható, hogy e kiadásnak is megvolt a maga idejében némi haszna; a tudomány mai igényeit azonban annyira nem elégíti ki, hogy a Naplók új kiadása elkerülhetetlenül szükséges. — A bizottság az Elnök előterjesztéséhez egyhangúlag hozzájárul.

2. *Fiszota Gyula* bizottsági tag tájékoztat a Naplók kéziratairól. Az első rendezés alkalmával a Naplók I—V. csoportba osztattak. Ezek tartalma:

I. csoport: 12 kis (16°) kötet, és

II. csoport: 7 nagyobb (8°) kötet, nem tartalmaznak rendszeres feljegyzéseket, hanem csak töredékes jegyzeteket vagy napi emlékeztetőket;

III. csoport: 9 kötet (8°): adomák, úti naplók, önéletrajzi adatok, rendes naplófeljegyzések;

IV. csoport: 3 kötet (8°). és

V. csoport: 12 kötet (8°) rendes naplók.

3. A III—V. csoport köteteinek rendszeres naplóanyagát teljesen és egészen úgy kell közölni, a hogy Széchenyi megírta, minden megrovítás vagy toldás nélkül. A szövegben levő törlések vagy kivágások terjedelme az illető helyen zárójelben megjelölendő (pl. 2 sor törölve, vagy $\frac{1}{2}$ lap kivágva). Van olyan anyag, mely kétféle alakban maradt ránk: ily esetben a bővebb előadás kerül a szövegbe, a rövidebb, mint változat, jegyzetbe. Az I—II. kötetek jegyzeteiből mindaz, a mit Széchenyi nem dolgozott fel, rendszeresen a szövegbe kerül, a többi időrendben a jegyzetbe.

4. A kiadás az Akadémiának 1904-ben „Gróf Széchenyi István munkái, II. sorozat” czímen megindított vállalat alakjában és betűivel jelen meg. Az egyes kötetek tartalma lesz: a) bevezetés (az I. kötet előtt még a Naplók története és részletes leírása); b) a Naplók pontos szövege; c) jegyzetek, a szöveg alatt vagy a kötet végén (az előforduló nevek, helyek, kevésbé érthető mondatok stb. magyarázata); d) részletes név- és tárgymutató.

5. A Naplók szövege írott 3700 oldal, a mi a bevezetésekkel, jegyzetekkel stb. körülbelül öt 40 íves kötetet adna. Évenként egy-egy kötet volna kiadandó.

6. A bizottság a Naplók sajtó alá rendezésével *Viszota Gyula* 1. tagot bízta meg és felhívja, hogy terjesztszen minél előbb mutatványt (a Naplók szövegéből és jegyzeteiből) a bizottság elé, hogy ez egyes részletkérdésekre vonatkozólag is határozhasson.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetében Kégl Sándor *Shelley*-ről kezd tanulmányt. E részben a költő életét és működését jellemzi. Gr. *Andrássy Gyula* A közigazgatás reformjáról szóló cikkéből a befejező közleményt adja. E cikkben szerző a tisztviselők választása ellen felhozott érveket czáfolja s védelmezi a választási rendszert. Angol-, Francia- és Poroszország példájával bizonyítja, hogy a kinevezési rendszer nem fejlesztheti az önkormányzatot. *Elismeri* a választásoknál előforduló hibákat; de kisebb veszedelemnek tartja, ha egy község, vagy vármegye visszaél a választás jogával, mint ha a kormány élhet vissza ezerszerre nagyobb eszközeivel. Az államosítás mellett felhozott érvek között legfontosabbnak tartják a nemzetiségi politikára való utalást. Szerző ezeket sem tartja oly megdönthetetleneknek. A nemzetiségi politikának hármas alapelven kell nyugodnia. Első és legfőbb tétele az, hogy a magyar nemzet életének legfőbb irányítója és képviselője: a magyar parlament, egészséges, erős, fölfelé független legyen, s ez már kizárja a kinevezési rendszert. Második alaptétele a közigazgatás, a törvény és jog tisztelete, a pártatlanság, a szaktekintetek, a helyi érdekek komoly méltánylásán alapuljon; végül pedig az, hogy a nemzet politikai egysége ellen való actiót repressióval lehessen visszaszorítani. E két utóbbi kettős elérésére a közigazgatásunk szervezetét és rendes működését kizárólag a szaktekintetek és az alkotmányos élet igényeihez kell alkalmazni, a jogvédelem és modern tudomány minden követelményeinek meg kell felelnie és e mellett oly rendkívüli eszközökről is kell gondoskodni, a melyek az államellenes tendenciák leküzdésére módot adnak. — Császár Elemér *Báró Eötvös József*-ről irt, s a gyakorló főgymnasiunai egyesület ülésén felolvasott beszédét közli. — Halász Gyula *Az angol délsarkí expedíció pusztulása* czímmel Scott angol kapitány expedíciójáról s ennek szomorú pusztulását írja le. — Elek Oszkár *Attila az olasz hagyományban* című cikkében az olasz Attila-hagyományt részletesen tárgyalja, s a mondák legjellemzőbb feldolgozásait ismerteti, melyekből kiderül, hogy az olasz mondák undorral és gyűlölettel rajzolják Attilát. — Lovik Károly *Korponai* című elbeszélését közli. — A költemények közt van Hegedűs

István Hangok éjjel című eredetije és Heredia öt sonetje Vargha Gyula fordításában. — Balás Károly *Egy tanulmány a drágaságméletről* címmel Heller Farkas munkájáról írt ismertetést. — A Szemlében Kúnos Ignác Vámbéry Árminról emlékezik, Berzevichy Albert az orsz. testnevelési tanácsnak alakuló ülésén a magyar testnevelés reformjáról tartott elnöki megnyitó beszédét közli, Grósz Emil a londoni XVII. nemzetközi orvosi congressus lefolyását írja le. Az *Értesítő*-ben Gárdonyi G.: Hosszúhajú veszedelem és Messze van odáig (Papp Ferencztől), Herzog W.: Heinrich v. Kleist, Lauret, R.: Henri de Kleist (Vajda Gyulától), Zachár Gy.: Magánjog kézikönyve (Sebess Dénestől), Ewald W.: Der Humor in Chaucers Canterbury Tales (Rózsa Dezsőtől) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat novemberi füzetében Beöthy Zsolt a Kisfaludy-Társaság Eötvös-ünnepén tartott ünnepi beszédét közli *Eötvös, a szónok* címmel, melyben Eötvös szónoki művészetét jellemzi. — Négyesy László *Eötvös költeményei*-ről írt tanulmányt. Eötvös lyrája aránylag önálló helyet követel a magyar költészet történetében. Modern hangulatok és motívumok voltak benne, egyéni élményekből fakadtak és a vajudó nagy kor hangulatait fejezik ki. — Alexander Bernát *Eötvös József gondolatai*-ról szóló tanulmányában általános vonásokban jellemzi a gondolkozó egyéniséget, szól gondolkodásának rúgóiról, szelleméről, czélpontjairól. — Ráthonyi Reusz Frigyes *Evolutio-involutio*. A fejlődés (evolutio) fogalmával és értelmezésével foglalkozik. Kimutatja, hogy Spencer is a fejlődés elnevezést aggályosnak tartja, s nyíltan megmondja, hogy a jelenség természetének az evolutio szó nem felel meg, s megfelelőbb lenne e szó helyett az ellenkező jelentőségű kitétel, az „involutiót” használni. A Spencer-féle mechanikai fejlődés-elmélet a maga legegyszerűbb fogalmazásában... olyannyira nem felel meg annak, a mit a fejlődés kitételén érteni szokás, hogy maga Spencer is szükségesnek találta az ellentét szót a tételét. Ezért van az, hogy oly mechanikai rendszerek, mint Spenceré, az első pillanatra tökéleteseknek és megtámadhatlanoknak látszanak, közelebbi szemléletre róluk is kiderül, hogy súlyos belső ellenmondásokban szenvednek. — Buday László *Községi reform és községi háztartás* című cikkében azon módokat keresi, hol és hogyan kellene a tervezett közigazgatási reformnak leginkább belenyúlania a községi háztartás eddigi rendjébe, ha azt elhanyagolt, sőt itt-ott csöddel fenyegető állapotából ki akarja ragadni. — Kégl Sándor *Shelley*-ről szóló tanulmányának befejező közleményét adja. — Árkosi Ferenczy Kálmán *A tücsökös ember* című elbeszélését adja. — A *költemények* közt van Endrődi Sándor *Öreg legények* című eredetije és Uhland *Bolond apród*-ja Wigand János fordításában. — A *Szemlé*-ben egy névtelen író *Négyes kiállítás a Műcsarnokban* Coulin Arthur, Löschinger Hugó, Papp Bertalan és Smigelschi Oktáv hagyatékáról írt tanul-

mányt. — Az *Értesítő*-ben Moravcsik G.: Költészettan (Molnár Gézá-tól), Badics F.: Gyöngyösi István... költeményei (Dézsi Lajostól), Ferenczy István levelei (T. Gy.) cz. munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat deczemberi füzetében legifj. Szász Károly *Forradalom után* czímmel részleteket közöl Szász Károly fiatalkori naplójából, melyek a szabadságharczot közvetlenül követő szomorú ős napjaiban irattak. — Mikszáth Kálmán *a vármegye reformjáról* ír. A reformnak, hogy az összes fölmerült követelményeknek megfeleljen, arra kell szorítkoznia, hogy csak ott pótolja az antonómiát, a hol ez a mai társadalmi viszonyok sülyedése s a közigazgatási feladatok színvonalának emelkedése következtében sikeresen fenn nem tartható: az egyes közigazgatási cselekmények intézésénél. A vármegyei reform keresztülvitelével elveszítjük egy rossz alkotmánybiztosíték illúzióját, de erősítjük vele a nemzeti élet egyik lényeges feltételét. — Dománovszky Sándor *A trónöröklés kérdéséhez az Árpádok korában* tanulmányában e kérdést egész terjedelmében kívánja megvilágítani, s a kérdésnek azzal az oldalával foglalkozik, hogy az örökösödési tényező érvényesülésénél milyen elv jutott érvényre. Minthogy magyar királyválasztó testület nem volt s a királyokat fejenkénti szavazással nem választották, föl kell tenni, hogy a királyi trón betöltésében, hacsak forradalmi mozgalom nem támadt, a királyi család örökösödési hagyományai érvényesültek. A kérdés tehát az, hogy az az örökösödési rend, a mely a nemzet választói jogának épségben tartásával fennállott, az elsőszülöttség jogán alapult-e, vagy valami másféle örökösödési elven? A testvérörökösödés és testvéri trónkövetelés egyes esetei is megerősítik azt az eredményt, hogy Magyarországon az Árpádok korában a testvérörökösödés elve a nemzet választási jogán belül érvényesülő szokás, vagy a királyi család részéről nyilatkozott törekvés alakjában sem érvényesült. A királyi családban az volt a szokás, hogy a meghalt király életben levő legidősebb fiát tekintették a jogos örökösnek. Ezzel a törekvéssel csak Béla herczeg helyezkedett szembe, a ki azonban trónigényeit idegen, lengyel szokásra alapította. — Nagy József *Taine milieuelméletéről* ír. Tanulmányának czélja különösen a milieuelmélet philosophiai alapjainak megvilágítása. — Bodrogilajos Rosegger „*A csuda-mód megmentett Jágerhöz*“ elbeszélését fordította le. — Vargha Gyula *Esővárás, Egy száradó fára* című eredeti költeményeit közli. — A *Szemlé*-ben Kenedi Géza *a sajtóreformról* ír. — Igazságtalannak tartja azt az állítást, hogy az új törvényjavaslat a sajtószabadságot elnyomja, vagy azt korlátozni törekszik. Mindössze felelőségeket állít a különjogokkal szembe ott, a hol azok eddig hiányoztak. — Ezután a *Színház* rovatban Krúdy Gyula *Zoltánka* című színjátéka van ismertetve. — Az *Értesítő*-ben Pál A.: Bosznia és Herzegovina politikai szervezete (Királyfi Árpádtól), Plotke G.: Heine als Dichter des Judentums

(Heinrich Gusztávtól), Kaposi J.: Assisi Szt. Ferencz virágos kertje című munkák ismertetését találjuk.

2. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY múlt évi X. (decemberi) füzetét Haraszti Gyula dolgozata nyitja meg *A. de Musset egy költeményének forrása* cz. alatt. Kimutatja benne, hogy Musset „Rapelle-toi”-jának német forrására már Binder Jenő előtt utalt a német tudomány, s védi a francia költőt a forrás tudatos elhallgatásának vádjá ellen. Binderrel szemben, a ki fölfogásában közel áll a plágium hangoztatásához, igazolja, hogy Musset verse minden kölcsönzése ellenére önálló, mely mintáját messze felülmúlja, költői képekké varázsolva annak elvont elmélkedéseit. — Závodszy Levente *Symbolae ad Supplementum glossarii mediae et infimae latinitatis regni Hungariae III.* cz. adatgyűjteményében a magyarországi levéltárak oklevél-anyagából gyűjtött középkori magyarországi latin szavakkal gyarapítja a hazai latinság szókészletét. Vanak köztük latinul használt magyar szavak is. — Szigligeti Struensee-jének forrásai cz. alatt Zolnai Béla ismerteti a dráma alapjául szolgáló történeti eseményt és főbb földolgozásait, azután részletes egybevetés alapján megállapítja, hogy Szigligeti főforrása Beer drámája volt, a kitől jeleneteket, helyzeteket, szavakat, sőt jellemeket is átvész, de az egészet realistikusabbá, gyorsabb menetűvé s a dictiót elevenebbé teszi. Apróbb átvételek és reminiscenciák találhatók még Scribetől, Victor Hugótól, Schiller drámáiból s Tóth Kálmán „Egy királynéja”-ból. A történelmi anyag egy részét Jenssen-Tusch monographiájából vette. — Helle F. Hugó *A halottegetés homerosi adatai* cz. dolgozatában vizsgálat alá veszi az Ilias és Odysseia azon adatait, melyek a holtak eltakarításának módjáról szólnak. Beható elemzés és az illető helyek értelmezése után arra az eredményre jut, hogy valamennyi homerosi adat a halotthamvasztásra vonatkozik és más eltemetési módot Homeros nem ismer. — A Hazai Irodalom rovatában Gyulai Ágost ismerteti Pintér Jenőnek *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferencz haláláig (1772—1831)* cz. két kötetes művét. Elismeréssel szól a szerző tudásáról, körültekintéséről, lelkiismeretességéről, kiemeli, hogy jobb a stylusa, mint az első nagy munkájában, de nem hallgatja el apróbb tévedéseit sem. — Gálos Rezső Henrich Schlandtnak *Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexikon*-ját mind elrendezésében, mind a czimszavak megválogatásában sikerültnek tartja, az anyag gazdag összeállítása lelkiismeretes. — Gróf Széchenyi Istvánnak a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent *Garat*-ját Kerekes Emil méltatja, beszámol keletkezéséről s megállapítja, hogy bár tárgya miatt inkább kortörténeti szempontból becses, okfejtésével és stylusával jellemző Széchenyire. — Czobbe Gyula Stripszky Hiadornak *Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól* cz. munkáját szorgalmasan össze-szedett, de föl nem dolgozott följegyzéseknek tekinti, mely megfelelő

ellenőrzéssel használható mint repertorium, állításai nagy része azonban elfogadhatatlan. — Illés Gyulának *Elek-legendáink és az Elek-legenda forrásai* cz. dolgozatának, a mint Király György megállapítja, egyetlen értékes része a magyar legendák alapos összehasonlítása, teljesen téves azonban, hogy Elek jegyesére vonatkoztatja az 'Adriatica' nevet, mely a ruhájának jelzője. — Elek Oszkár dr. Rácz Lajosnak *Rousseau mint moralista* dolgozatát érdemes munkának tartja, s annak alapján részletesen ismerteti Rousseau munkáinak tartját, s annak alapján részletesen ismerteti Rousseau műveibe lerakott erkölcsi fölfogását és tanítását. — Pastinszky Jánosnak *A legújabb török irodalom főbb képviselői* cz. könyvéről bírálója, Németh Gyula kimutatja, hogy első része Kunos Ignác Pallas-lexikonbeli cikkének silány kivonata, a második Horn német művén alapul, melyet több ízben rosszul fordít. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Hornyánszky Gyula bírálata nyitja meg Ernst Nachmanson, *Historische Attische Inschriften* cz. művéről. Jól megválogatott tájékoztató bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátott gyűjtemény. — J. M. Endzelinnek *Slavjano-baltijskije etjudy* cz. művét Bevigny Gyula ismerteti. Szerző azon közös vonásokat keresi és fejtegeti, a melyek a baltiszláv nyelvekben előfordulnak, avval a czéllal, hogy kitűnjék, megvannak-e a rokon indogermán nyelvekben. Ezen az alapon kimondja, hogy baltiszláv egységről ugyan nem beszélhetünk, de valószínű, hogy volt egy baltiszláv periodus. — Eugen Fehrle könyvét, *Die kultische Keuschheit im Altertum* Marót Károly imponáló tudással, de merész illúziókeltéssel megírt könyvnek tartja. — Kallós Ede ismertette H. Mutschwannak *Tendenz, Aufbau und Quellen der Schrift vom Erhabenen* cz. művét, megállapítja a jelentőségét: a Longinosnak tulajdonított *περὶ ὕψους* cz. művet beállítja a görög szellemi élet történeti folytonosságába, azáltal, hogy tisztázza a mű névtelen szerzőjének viszonyát Caeciliushoz. — A *Programm-értekezések* rovatában Heinrich Gusztáv két dissertatiót ismertet. Böhm Dezsőé, *A Grimm-mesék*, elismerésreméltó szorgalomról tanuskodik, de zavaros, nem áll a mai tudomány színvonalán s tételei közt sok az ellentmondás; Huszti József *Adalékok az irodalomtörténeti módszer kérdéséhez*, mely Lanson módszerének kritikai ismertetése, okos és világos. A bíráló maga is kimélyíti a szerzőtől fölvetett kérdéseket. — Király György is két dissertatiót ismertet: Schöner Ferenczé, *Köszeghy Pál*, ügyesen szerkesztett, de értékelése elhibázott; Karl Lajosé, *Leánytypusok az újabb francia irodalomban* Bertaut francia könyvének rosszul készített kivonata. — Csura Miklósnak két dolgozatáról, *Argirus históriája* és *Argirus földolgozásai*, György Lajos megállapítja, hogy pozitív dolgokat, új adatokat nem ad, csak szorgalmas összeállítás az eddigi eredményeknek. — A *Vegyesek* rovatában Schuchardt Hugónak német nyelvi kérdésekről írt füzetét méltatja P. G. (Petz Gedeon). — A *Heautontimorumenos prologusához* cz. alatt Révay József kimutatja, hogy Huszti József interpretációját az EPHK.

180—184 l. Terentius szóban forgó darabjáról sem nem új, sem nem jó. — Pitroff Pál Tompa verseinek eddig ismeretlen kézírata alapján összeállítja a regék és beszélek variánsait. — Birkás Géza a Longon adatai alapján megállapítja Ronsard származását. — Rövid hír után a meginduló magyar etymologiai szótárról Grünwald Jenő kijelenti, hogy Adatok a „Reltungok” korához ez. dolgozatát tudta nélkül megcsontították. — Marmorstein Artúr fönntartja Borbély Istvántól kétségbe vont állítását, hogy Magyar Péter Zsol-tárai 1704-ből valók. — *Név- és Tárgymutató* rekeszti be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE októberi számában első helyen Buday László értekezik *A községi alapokról* címmel a községi háztartásnak egy igen fontos s eddig jóformán alig tárgyalt ágáról. Az alkalmat a kérdés vizsgálatára a községi háztartási statisztika elkészülte adta meg s a nagy adatgyűjtés tanulságaira támaszkodva a tanulmány fejtegeti azokat az elveket, melyek szerint az alapszerű gazdálkodás mai rendszerét át kellene alakítani. Az alapokkal való gazdálkodás lényegének ismertetése után az alapok legjellegzetesebb változatait taglalja a cikk s radikális principiumul azt kívánja felállítani, hogy mellőzendő az alapszerű kezelés mindazokban az ágakban, a melyek ellátása a község törvényszerű kötelessége, viszont helyénvaló az alapszerű kezelés mindazokban az esetekben, mikor a község tulajdonképeni kötelezettségein túl vesz gondozásba valamely igazgatási ágat. Ezután sorra veszi, az értekezés a községi alapok sűrűbben előforduló alakjait, a szegényalapot, közmunkaalapot, tűzoltó-alapot, törzsvagyonalapot, stb. s részletes kritikával világítván meg azok életképességét, javaslattal szolgál fenntartásukra vagy eltörlésükre nézve. Kétféle községi alapnak kiképzését azonban nagyon is szükségesnek tartja a cikkíró; az egyik a községi beruházások céljaira létesítendő tartalékalap, mely okszerűen fejlesztve idővel a pótlódó ingadozásának lehet ellensúlyozója, a másik pedig a forgótőkealap, melynek tervszerű dotálása a községi bevételek rendetlen befolyásából eredő pénztári zavarokat simíthatná el. — A következő értekezésben Pereszlényi Pál ismerteti a Budapesten ez év augusztus havában megtartott *VII. nemzetközi közgazdasági tanfolyamot*, valamint az ezen alkalomból kiadott könyvet, melynek a címe: „Magyar cultura és közgazdaság.” A több mint 700 oldal terjedelmű könyv francia és német nyelven tartalmazza a közgazdasági tanfolyamon tartott előadásokat. Kritikailag ismerteti ezen előadásokat és foglalkozik a tanfolyam eredményével. — Ezen értekezés után következik Kemény György: *Szabolcs vármegye közgazdasági leírásának befejezése* és L. Sipos Kamilló bibliographiai tanulmánya: *Adalék a 40-es évek gazdasági irodalmához* címmel. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában p. p. Schack Bélának az osztrák közoktatásügyi ministerium kiadásában, megjelent *Magyarország kereskedelmi szakoktatás-ügye* című könyvet ismerteti. Ugyane kötetben E. Gelsich Horvát-

Szlavonország kereskedelmi szakoktatását ismerteti. — *Szeged város házigazdaságáról* Gál Miksa érdekes tanulmányt írt, melyben különösen a vagyonmérlegben szereplő ingatlanoknak felvett csekély értékét teszi szóvá. — *A Balkán-államok pénzügyei-ről* szől a következő czikk. A „Statist” című folyóirat elsősorban a balkán háború előtti területet, lakosságszámot és államadósságot mutatta ki országonkint, majd becslés útján megállapítja, hogy minden egyes hadviselőnek mennyi volt a hadi-költsége, ezután kiszámítja, hogy a török az egyes bevételi források által fedezett államadósságból mennyit kell a szövetségeseeknek átvenniök, s így megkapja az államadósságok összegét a Balkán-háború után. — *Japán közgazdasága 1912-ben* a fejlődésnek számos jelét adta, a kereskedelmi mérleg passivitása fokozódott és az államháztartásban a takarékosági elvet tartották szem előtt, hogy a még mindig érvényben lévő hadiadókat kiküszöböljék. — Ezután *Oroszország 1912. évi külkereskedelmére* vonatkozó adatokat ismerteti D—r—ó. — *A népesség áramlása a városokba az Egyesült-Államokban* címmel azzal nemcsak Európában tapasztalt jelenséggel foglalkozik, mely azt eredményezte, hogy a Mississipi mentén levő öt amerikai államnak vidéki lakossága 10 év alatt 300,000 emberrel fogyott. — *A braziliai gummivalorisatio* érdekében kifejtett agitatio eredménytelenül fog végződni, mert Brazília gummitermelése nem teszi a világtermelés oly nagy hányadát, mint kávétermelése. — *Az ausztráliai szakszervezetekre* vonatkozó statisztikai adatokat közlése után —r—ó *Tarifaszerveződések Svédországban 1911-ben* címmel közöl igen figyelemreméltó anyagot. — *A socialdemokrata párt jelentése a magyarországi munkásmozgalomnak 1912. évi hű képét* adja, s a közölt adatok érdekessége még növekszik az által, hogy a legutolsó 10 évre összehasonlítást is nyújt. — *Magyarország közséégeinek háztartása 1908-ban* címmel a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal vaskos kötetet adott ki, mely összeállítás a maga teljességében nálunk egyedülálló munka. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be e füzetet, melyhez a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1913 május-augusztusi száma is csatolva volt.

Ugyane folyóirat novemberi számában Ullmann Jenő *A bosnyák-hercegovinai kmettelkek megváltásáról* értekezik. A bosnyák-hercegovinai országos kormányzat a kmetviszonynak a föld birtokosa beleegyezésével való megváltását mindenkor szívesen látta s részben országos pénzeszköreiből eredő kölcsönök által támogatta. Az 1879-től 1904-ig terjedő 26 év folyamán ily módon 20,193 kmetbirtok váltott meg 12.954,000 K-ért, e szerint átlagban évenként 776 birtok 498,000 K-nyi összegért. Az actió 1905. év óta jelentékeny fellendülést mutat s az ez évtől 1911-ig bezárólag terjedő hét év alatt összesen 12,488 birtok váltott meg 16.354,202 K-ért, tehát átlagban évente 1,784 birtok 2.366,000 K megváltási összegben. Természet-szerűleg a kmetbirtokok számának csökkenése a földműveléssel fog-

lalkozó lakosság strukturájának jelentékeny módosulását eredményezte; mi az 1895. évben s az 1910. évben megtartott népszámlálások adatainak szembeállításából világosan kitűnik. Így a kmetek száma ezidő alatt 600,000-ről 525,000-re csökkent, míg a szabadparaszttoké 525,000-ről 772,000-re emelkedett; 177,000-ről 237,000-re való emelkedést mutat azon szabadparaszttok száma, kik egyúttal kmetek is. Továbbá tekintetbe véve az ország lakosságának ez idő alatt 1.568,000-ről 1.898,000-re való emelkedését, 1895-ben 1 földbirtokra 19 kmet esett, míg 1910-ben már csak 7 kmet. Megjegyzendő azonban, hogy ezirányban a két népszámlálás bizonyos fokig eltérő rendszere is némi szerepet játszik. Százalékokban a kmetek részesedése az összes lakosságban 38.25 % -ról 27.58 % -ra csökkent, a szabadparaszttoké ellenben (beleértve azokat is, a kik egyúttal kmetek is) 44.71 % -ról 59.09 % -ra emelkedett. Az annexio után a kormányzat egyik legfőbb gondja volt a kmetmegváltási tevékenység még határozottabb előmozdítása s így az újonnan létesített tartománygyűlésnek csakhamar alkalma volt idevágó törvényt alkotni. Az új törvény — figyelemmel a kötelező megváltás által könnyen előidézhető gazdasági rázkódításokra — beérte a fakultatív kmetmegváltásnak országos eszközökből való messzemenő támogatásával. Kimondatott, hogy a kmetbirtok *teljes* becsértékéig nyújtandó országos kölcsön, mely 30—50 éves részletekben törlesztetik. A szükséges pénzeszközök beszerzésére az országos kormány kötvényeket bocsáthat ki. A kölcsönök kamatlába a kibocsátandó kötvényekével azonosan, $4\frac{1}{2}$ % -kal terveztetett. Im már össze vannak állítva az actió első évéről szóló részletes adatok. Ezek szerint fenti módozatok alapján az 1912. év folyamán 5821 kmetbirtok váltott meg 11.166,500 K-nyi összegért. Legerősebben részesednek ebben az ország északi járásai, melyekre a megváltások 58 % -a, a megváltási összegnek pedig 76 % -a esik. A kölcsönök között a kisebb összegűek dominálnak, a mennyiben azoknak 82 % -a 3000 K-án alul maradt. A kölcsönök 85 % -a a 30 éves törlesztési terven alapul, 9 % 40 év alatt, 6 % 50 év alatt törlesztendő. A magántermészetű kmetmegváltási tevékenység ugyancsak 1912. év folyamán 1327 esetre terjed ki, a megváltási összeg 1.045,846 K-ra rúgott. Összesen tehát 1912. évben 7148 kmetbirtok váltott meg 12.212,346 K értékben. A népszámlálás szerint az országban még fennálló kmetbirtokok száma 111,003 volt, úgy hogy az actió egyenletes folytatódásának feltétele alatt az összes kmetbirtokok megváltása körülbelül 15 esztendőig igényelne, tehát oly időt, mely egy nép életében alig jó számításba. A jelenlegi rendszer bizonyára még javításoknak és reformoknak lehet tárgya, melyek elől a kormányzat bizonyára el nem zárkoznék. Azonban már az eddigi eredmény alapján kétségtől kitűnik, hogy a kormány idevágó actiója helyes alapokon nyugszik s rövid időn belül teljes sikerrel bíztat. — V á g ó J ó z s e f az érdekképviselési tiszviselők képviseletének

hiányai-ról ír és tüzetes javaslatokat tesz a hiányok pótlására. Ha ma valaki ilyen pályára akar menni, nem talál módot a maga szakszerű kiképzésére, s a hivatalban a vezető tisztviselő könytelen ezt a hiányt pótolni. Vágó a műegyetem kebelében tervezett közgazdasági facultásba akarja beilleszteni ezt a képzést. E facultás kebelén belül, szerinte, különseminariumot kellene szervezni, avval a specialis czéllal, hogy az elsősorban gyakorlati működésre alkalmas közgazdákat képezzen ki. A seminarium gyakorlati tanítást nyújtana az összes közgazdasági és gazdaságpolitikai kérdésekben, s különösen ezeknek actualis vonatkozásaival foglalkoznék; az ellentétes felfogásokat a seminarium hallgatói mint referensek képviselnék. A seminarium résztvevői egyszersmind eljárának az érdekképviseleti intézmények üléseire, felolvasásaira. Kiváló gondot kellene itt fordítani arra, hogy a növendékek a gazdasági jog körébe tartozó forrásmunkákban, törvények, rendeletek, bírói határozatok gyűjteményeiben könnyen eligazodjanak. Meg kellene ismerkedniök a helyszínen működésükben a különféle közgazdasági és érdekképviseleti intézményekkel; el kellene sajátítaniok azt a módszert, hogy a szakirodalomban biztossággal el tudjanak igazodni és meg kellene ismerkedniök az anyaggyűjtés módszerével is. A kiképzés gyakorlatiasságát szolgálná az a terv, hogy a seminarium feladatává tehetné az összes magyar ujságok részére a közgazdasági vonatkozású szerkesztői üzenetek kidolgozását, továbbá, hogy a hallgatók időnkint a kamarákhoz és más érdekképviseleti irodákba mint volontairek osztatnának be. E mellett a seminarium, mint egy érdekképviseleti mintairoda működhetnék, hogy a hallgatók az iktatás, jegyzőkönyv-felvétel, expeditió, stb. munkáját is gyakorlatilag elsajátítsák. Csupán ilyen gyakorlati módon lehetne szerző szerint elérni a szóban levő czélt; hogy az érdekképviselvek teljesen kielégítő szakképzettségű tisztviselőket találhassanak. — Pally Béla a *társadalmi biztosítás*-ról közöl tanulmányt, melyben a biztosítás közgazdasági jelentőségét vázolja; a kényszerbiztosítás kifejlődésében egy mennyiségi és minőségi fejlődésirányt mutat ki, azon alapgondolat szem előtt tartása mellett, hogy a társadalmi biztosítás a socialistikus fő gazdasági elv egyik megjelenési formája mai individualistikus gazdasági szervezetünkben. A társadalmi biztosítás Manes-féle fogalmának módosítását ajánlja annyiban, hogy a közelebbi célmegjelölést el kell hagyni, s a fogalom súlypontja a kölcsönösségre helyezendő. A magán- és társadalmi biztosítás körének elhatárolásánál döntő vonásnak nem azt tekinti, hogy a társadalmi biztosítás a munkásosztályra alkalmazott biztosítás, hanem azt, hogy a két fő gazdasági elv alapján előbbiben a nyereszkeskedési szándék, utóbbiban a biztosítottak kölcsönössége az irányadó. Ez ajánlata célszerűségét azzal igazolja, hogy az úgynevezett munkásbiztosítás mindinkább a „munkás” fogalma alá nem eső társadalmi rétegekre is áttérjed, s így a munkásbiztosítás már önma-

gában véve is társadalmi biztosításnak nevezendő. A társadalmi biztosítás szervezését ez alapon tárgyalva megállapítja, hogy a kölcsönösségen alapuló tiszta biztosítási formától fel a kényszerbiztosításig a tömegszükséglet intensivitása és extensivitása az irányadó a szervezésnél. — Tonelli Sándor *Az angol földreform* című értekezésében az angol kormánynak és a mögötte álló liberalis-radicalis pártnak azokat a törekvéseit ismerteti, melyekkel a földbirtok intenzívebb kihasználását óhajtja biztosítani. Ezek a Lloyd George-féle javaslatok tulajdonképpen egy belső fejlődésnek az eredményei, a melyen a liberalis párt átment és a mely a pártot a manchesterismus elvétől a tulajdon és az egyén korlátozásáig juttatta. Maga a reformtervezet egyszerre több irányban kívánja a mezőgazdaság viszonyait rendezni. Gondoskodni kíván a mezőgazdasági munkásság életviszonyainak javításáról és a létminimum biztosításáról, a lakásviszonyok megváltoztatásáról; meg akarja akadályozni a birtokoknak parlagon hevertetését, azáltal, hogy a luxuscélokra használt területeket ugyanúgy megadóztatja, mint a kultúra alá vont szomszédos területeket; végül elő akarja segíteni a mezőgazdasági középosztály regenerálódását a bérleti viszony szabályozása és új kisbirtokok képzése révén. Együttal a reform egy új miniszterium létesítését kontemplálja, — Ministry of Lands, — a mely a continentalis államok földművelésügyi miniszteriumain túlmenő hatáskörrel a föld kihasználásának mikéntjét is ellenőrizné és szabályozná a bérleti ügyeket, a béreket, munkáslakások kérdését stb. Ismerteti a tanulmány azt a terjedelmes jelentést is, a melyet a liberalis párt parlamenti bizottsága — Land Inquiry Committee — tette közzé a földreform ügyéről. — Balkányi Béla *Magyarország mezőgazdasági kivitele* című értekezést közöl, melyben a magyar mezőgazdaság exportérdekeit teszi vizsgálat tárgyává. A statisztikai hivatal osztályozása nem válaszja el szigorúan a mezőgazdasági kivitelt a bányászati és az ipari kiviteltől. Így pld. a gyártmányok közt szerepel a liszt és a cukor, a melyekben igaz, hogy feldolgozott állapotban, de mégis a magyar mezőgazdaságnak a terményeit visszük ki a külföldre. Minthogy ezen termékek értékének túlnyomó részét a nyersanyag adja, ezért Balkányi ezeket is a magyar mezőgazdaság productumai közé sorolja. Mezőgazdasági kivitelnk ezen csoportosítás szerint a jelen század első évtizedében 945 millióról 1295 millióra emelkedett, a mi 35 % emelkedésnek felel meg, míg összes kivitelnk 1265 millióról 1716 millióra emelkedett. Ipari és ipari nyersanyag behozatalunk ezen idő alatt 895 millió K-ról 1479 millióra ment fel. Az ország ipari szükségletei sokkal nagyobb mértékben emelkedtek, mint a mennyire mezőgazdaságunk expansióképes. Mezőgazdasági kivitelnkből 1901-ben 75 %, 1910-ben már 83 % ment Ausztriába. Így mezőgazdasági exportunkkal mindjobban leszorulunk a vámkülföldről. A gabona- és liszt kivitel csak értékben mutat emelkedést 415 millióról 518 millió K-ra, mennyiségileg körül-

belül stationär marad, ellenben sokkal lényegesebb az állatok és állati termékek kivitelének az emelkedése, a mely nemcsak az ár-emelkedésnek, hanem a mennyiségi és minőségi emelkedésnek is az eredménye. Állandó emelkedést mutat továbbá bor-, dohány- és cukorkivitelünk. A gabonaneműek kivitelének domináló szerepe szűnik, ezenkívül egész sereg más mezőgazdasági czikkből van emelkedő kivitelünk, úgy hogy termelésünk és kivitelünk ma sokkal differenciáltabb mint tíz évvel ezelőtt. Balkányi Béla tanulmányában a statisztikai számokból azt a megállapítást vonja le, hogy a jövő gazdaságpolitikájában nagyobb súlyt kell fordítani a mezőgazdasági kivitel előmozdítására a vámkülföldre. Ennek legfőbb akadályát a magas gabonavámokban látja, a melyek közvetve a takarmányt és az állati termékeket is megrágítják. Minthogy pedig a gabonavámok jelentékeny leszállítására fontos okokból nem lehet számítani, ezért szerző meggyőződése szerint a kikészítési eljárásnak a mezőgazdaságra való alkalmazása, vámviisszatérítések és behozatali jegyek útján fejleszthetjük ki nagyobb mértékben mezőgazdasági kivitelünket. A magyar mezőgazdaság egy új fejlődési fokra érkezett, a mikor nem elégedhetünk meg többé azokkal a nyers anyagokkal, a melyeket magunk állítottunk elő, hanem idegen országok nyers anyagait is fel akarjuk dolgozni mintaszerűen berendezett állattenyésztő és hizlaló farmokban állati terméké. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában Sch. az *Egyesült Államok külkereskedelméről* közöl a nagyfokú fejlődést igazoló adatokat. — *A Rumániai malomipar* helyzetével foglalkozik a következő cikk. A gabonakivittelt nagyban előmozdítja a nagy tarifális kedvezmény, a liszt szállításra azonban ezen kedvezmények nem érvényesek, s a rumán liszt a bolgár, bár alacsonyabb minőségű liszttel nem versenyképes. A rumán malmok már szervezkedtek, hogy örleményeiket versenyképesebbé tehessék. — *A drágaság kérdéséhez* a British Association is fontos tudományos megfigyeléseket szolgáltatott. Az előadók különösen az áralakulás és árstatistika kérdésével foglalkoztak. — *A berni nemzetközi munkásvédelmi egyezményt* ismereti a következő cikk, mely megállapítja, hogy egyes államok törvényei sokkal humánusabb rendelkezéseket tartalmaznak, mint az egyezmény. — *A oroszországi sztrájk-statistika* szerint 1912. évben a politikai sztrájkok résztvevőinek száma ismét erősen gyarapodott. — *A Munkásvédelem Braziliában* is hatósági szervezethez jutott, melynek széleskörű socialpolitikai feladatai vannak. — *A hágai lakásügyi congressus* a következő négy fontos kérdéssel foglalkozott: rossz lakások megjavítása és megszüntetése, a lakásviszonyok megjavítása a vidéken, lakástulzsufaltság és városkibővítés. — *Ausztrália szakszervezetei 1891—1912-ben* cz. cikk a nagy haladást mutatja be számokban. — *A Gesellschaft für Soziale Reform* 6-ik közgyűlésének programja főkép a collectiv szerződések jogi kérdéseit és a békéltetési ügyet tartalmazta. — s z. l. *A német munkaadók szövetségei*

statistikájából közöl figyelemreméltó adatokat. — Az *American statistical association* fennállásának 75. évét monographia kiadásával fogja megünnepelni, mely a világ különböző országainak statisztikai munkásságát fogja tartalmazni. — A *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1914 január 5-én.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Badics Ferencz, Munkácsi Bernát, Némethy Géza r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Melich János, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Concha Győző, Szily Kálmán r. tt. — Mahler Ede l. t. — Jegyző: Szinnye József osztálytitkár.

1. VÁCZY JÁNOS l. t.: Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy.
2. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BADICS FERENCZ r. és VÁCZY JÁNOS l. tagot kéri föl.

MÁSODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1914 január 12-én.

CONCHA GYŐZŐ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, Matlekovicz Sándor, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Balogh Arthur, Ferdinándy Géza, Komáromy András, Magyar Gyula, Mahler Ede, Marczali Henrik, Polner Ödön, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: gr. Apponyi Sándor t. t., Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

3. BALOGH ARTHUR l. t. székfoglalója: A jogállam.
4. MARZALI HENRIK: l. t. Vitam et sanguinem.
5. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MATLEKOVICS SÁNDOR r. és BALOGH ARTHUR l. tagot kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1914 január 16-án.

BERZEVICZY ALBERT akad. Elnök elnöklete alatt jelen voltak: gróf Apponyi Sándor, gróf Dessewffy Aurél, Entz Géza, báró Eötvös

Loránd, báró Forster Gyula, Goldziher Ignác, Pauer Imre, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

1. Elnök felhívja az Igazgató-Tanácsot két megüresedett igazgatóági hely betöltésére. A megejtett titkos szavazás eredménye, hogy herceg ESTERHAZY MIKLÓS és WEKERLE SÁNDOR az Igazgató-Tanács tagjaivá egyhangúlag megválasztattak.

2. Elnök jelenti, hogy a Holló Barnabás Erzsébet királyné-emlékművéről a kiküldött szakértők, b. FORSTER GYULA és BEÓTHY ZSOLT nézetei részben eltérők, mire harmadik szakértőnek BENCZÜR GYULA ig. tag kéri föl. Elnök egyúttal fölhatalmaztatik, hogy a művésznek újabb előleget utalványozzon.

3. A Szépművészeti Múzeum igazgatója, dr. TEREY GÁBOR, 2035: 1913. sz. beadványában oly kéréssel fordul az Akadémiához: engedje át a könyvtárában elhelyezett három XV. századi metszetet örök letétül a Szépművészeti Múzeumnak, hol ez értékes emlékek a szakférfiaknak és az érdeklődő közönségnek sokkal könnyebben hozzáférhetők. — Az Igazgató-Tanács utasítja a főkönyvtárnokot, hogy a kérdéses fametszeteket megfelelő elismervény ellenében mint örök letétül a Szépművészeti Múzeumnak kiadja.

4. Főtítkár jelenti, hogy a Magy. Tudományos Akadémia és a Magy. Kir. Rendőrség közt az utóbbi által az akadémiai bérházban elfoglalt lakásokra vonatkozólag f. évi január hó 14-én a következő egyezség jött létre:

a) A m. kir. államrendőrség főkapitánya, azért, mert a M. Tud. Akadémia elnöksége az Arany János-utca 1. szám alatt bérelt lakásokra vonatkozólag a kincstárral kötött bérleti szerződésnek 1914 május elsejével leendő felbontásához hozzájárul, kötelezi magát, hogy a szóban forgó helyiségeket már 1914 márczius 15-én bérbeadó rendelkezésére bocsátja és kártérítésként 3500 koronát fizet.

b) Ezzel szemben a M. T. Akadémia elnöke kijelenti, hogy a felajánlott kártalanítási összeget elfogadja és a szóbanforgó és még érvényben levő összes bérleti szerződéseket 1914. évi április hó végével megszüntetnek tekinti és a szerződésekből kifolyólag támasztható minden követelési és kereseti jogáról lemond. — Helyeslő tudomásul van.

5. Elnök jelenti, hogy az Igazgató-Tanács határozata értelmében (I. Akad. Értesítő 1913, 220. l., 2. p.) gróf Csáky Albin elhunyt ig. tag arczképének megfestésével, egyetértőleg özvegy gróf Csáky Albinnéval, Borúth Andor festőművészt bízta meg, a kit a festményért 1600 K tiszteletdíj fog illetni. — Helyeslő tudomásul van.

6. A III. osztály a következő kéréssel fordul az Elnök úr útján az Igazgató-Tanácshoz:

„Mély tisztelettel kéri a M. T. Akadémia III. osztálya, 1913 november 17-én tartott zárt ülése határozatából kifolyólag a tek. Akadémiát, hogy a f. évi október 13-án elhunyt VALYI GYULA lev. tag vagyonából az Akadémiának minden közelebbi kikötés nélkül jutott 10,000 K névértékű alapítványát a III. osztálynak átengedni méltóztassék.

„Az osztály ugyanis ennek az alapítványnak jóvedelmét matematikai vagy matematikai jellegű tudományos célokra óhajtaná fordítani; közelebből pedig úgy véli az osztály, hogy kamataiból három-évenként 1200 K jutalomdíjjal matematikai tárgyú pályakérdések volnaak kitűzendők vagy ily természetű munkák kiadandók.

„Kérésének megokolására az osztály felhossa, hogy pályázati célzatú alapítványainak száma, a többi két osztályhoz képest, igen csekély; továbbá, hogy VALYI GYULA a matematikai tudományok jeles művelője volt, kinek szellemében vél az osztály eljárni, mikor

alapítványának ily rendeltetést kíván adni, annyival is inkább, mert a szándékolt kiadványok címlapja a kiadásuk költségei fedezésére szolgált alapítványi forrást is feltüntetné és így ily módon is kegyelettel őrizné meg a nemeslelkű alapítványozó nevét az utókor számára.“

Az osztály javaslata egyhangúlag elfogadtatik.

7. Főtitkár bemutatja a III. osztály kérvényét, a melyben 20,000 K tartozásainak törlesztését kéri. E tartozás főleg onnan eredt, hogy az osztály legfontosabb kiadási szervének, a Matematikai és Természettudományi Értesítőnek folyó költségeit sem lehetett az osztálynak rendes évi átalányából fedezni; továbbá nem tekintve egy még nem fedezett emlékbeszédet, a Bolyai—Stäckel—Rados Ignác-féle, az 1914. év első felében megjelenendő műnek már régebben esedékessé vált írói és fordítói díját sem lehetett utalványozni, még kevésbbé van fedezet a jelentékeny nyomdai költségre. — Határozat: a kérdéses tartozás a gróf Andrássy Dénes hagyományának kamataiból fedezendő.

8. Főtitkár jelenti, hogy az Elnök úr a két éve megüresedett irodaigazgatói állásra dr. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN okleveles középiskolai tanárt, akad. könyvtári tisztviselőt nevezte ki. — Helyeslő tudomásul van.

9. Főtitkár javasolja, hogy JONÁS KÁROLY akadémiai gondnoknak, a ki néhai Borovszky Samu halála (1912 április 24) óta az iroda-igazgatói teendőket végezte, pro 1912 és 1913 az az 1000—1000 K kiutalványoztassék, melyeket az elhunyt iroda-igazgató „főtitkári segédteendőkért“ czímen élvezett. — Elfogadtatik.

10. Főtitkár előterjeszti a „Magyar Könyvkereskedők Egyletének“ beadványát, melyben Petrik Géza könyvészetének folytatására 1914-től kezdve, öt éven keresztül évi egyezer, összesen 5000 K segélyt kér. — Az I. osztály indokolt javaslatára megszavaztatik.

11. A Turáni-Társaság 1913 november 9-én kelt beadványában rendes évi segélyt kér. — A kérelem nem teljesíthető, mert az Igazgató-Tanács ismételve kimondta, hogy az Akadémia társulatokat vagy egyleteket nem segélyez.

12. A Mérnök- és Építészegylet 1913 deczember 17-én kelt beadványában Bogdánfy Ödönnek „A vízi erő“ című művei kiadására 1915-től kezdve évi részletekben összesen 3000 K segélyt kér. — A III. osztály pártoló javaslatára megszavaztatik.

13. A Classica-philologiai Bizottság oly kéréssel fordul az Akadémiához, hogy az „Egyetemes Philologiai Közöny“ segélyét (évi 2000 K), melyet szerény javadalmazásából fedezni képtelen, a bizottságtól átvenni méltóztassék. — Az I. osztály ajánló javaslatára elfogadtatik.

14. A II. osztály néhai BALLAGI GEZA r. t. hátrahagyott művének (A XIX. századnak névtelen vagy álneves pamphletjei) kiadására körülbelül 2000 K segélyt kér. — Megadatik.

15. A II. osztály POSCH JENŐ nagy terjedelmű lélektanának kiadási költségeire most még pontosan meg nem állapítható segélyt kér. — Elvben elfogadtatik, ha a szerző a kormánytól is oly segélyt kap, mely a munka megjelenését biztosítja.

16. SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok javaslatot tesz, melynek előzményei a következők:

A M. T. Akadémiának 1867 márczius 18-án tartott összes ülésében fölolvastatt az akadémiai könyvtárhivatalnak. aláírva Budenz József alkönyvtárnok, a titoknokhoz intézett következő jelentése:

„Van szerencsém a tek. titoknoki hivatalt egy nagyszerű adománnyal értesíteni, mely a mult hetekben a m. akadémiai könyvtárt

a legbecsesebb könyveknek nagy számával gazdagította. A nagylelkű adományozó PULSZKY FERENCZ úr, akad. tiszt. tag. A könyveket az akad. könyvtárba átvettük, s ezennel átküldöm bemutatás végett a róluk szóló két jegyzéket. A Pulszky úr adományozta könyvek főleg háromfélék: 1. Szanszkrit nyelvre és irodalomra vonatkozók, 2. Historiailag és Politikailag, nagyobb részt Magyarországot illető, külföldön megjelent munkák és czikkek, 3. Archaeologiaiak, a melyek közt a legnagyobb és legdrágább munkák találhatók.

„Az adományozott munkák összes száma 766 = 1200 kötet. Ezek közül 388 munka archaeologiai, 600 kötet, a másik fele nyelv-tudományi, historiailag és politikai. Az adománynak összes pénzértéke legalább tizezer forintra tehető, miután közte van egy munka (Mexikói Régiségek 7 folio kötetben); mely egymaga 4000 forintra becsültetik. Az adomány ezeken kívül néhány igen szép kéziratot, kézi rajzokat és incunabulát is foglal magában, pl. egy Bibliának XIII. századi kéziratát, egy gyönyörű francia modorban illusztrált imakönyvet (XIV. század), Justinus 1470-iki kiadását stb. . . .

„Az Akadémia szíves éljenzéssel fogadta e nagybecsű hazafiúi áldozatot és midőn köszönetét jegyzőkönyvileg megörökíti, egyszerűen felkérni határozta nm. elnökét, hogy e köszönetet Pulszky Ferencz tiszt. tag úrnak levélben is tolmácsolni kegyeskedjék.“ (Akad. Értesítő 1867, 122. l., 204. p.).

Ugyanez ügyre vonatkozólag olvastatott az 1875 január 25-én tartott összes ülésen PULSZKY FERENCZ t. tagnak Budapest, 1874 decz. 22-én kelt következő levele:

„1867-ben volt szerencsém a tek. Akadémiának egyéb könyvekkel együtt archaeologiai könyvgyűjteményemet odaajándékozni. Azt találtam azonban hét év lefolyása alatt, hogy ezen régészeti könyvtár itt alig használtatik. Ellenben a Magyar Nemzeti Múzeum régiség-osztályának szakkönyvtára folyvást gyarapodik és használtatik; minek folytán bátor vagyok a tek. Akadémiát felkérni: méltóztassék ezen könyveket vagy talán az egész archaeologiai könyvtárát a M. Nemzeti Múzeumnál letéteményezni, hol ez sokkal gyakrabban használtatik és rendeltetésének jobban felel meg, mint a tek. Akadémia könyvtárában.“ (Akad. Értesítő 1875, 22. l. 31. p.).

Az Akadémia e kérésnek helyt adott és Pulszky Ferencz archaeologiai könyveit letétképen a M. Nemzeti Múzeumnak adja át.

Tekintve már most, hogy az azóta lefolyt évek alatt az archaeologia művelése hazánkban — hála magának Pulszky Ferencznek, Römer Flórisnak, Hampel Józsefnek és utódaiknak — öröndetes fejlődésnek indult s hogy már nemcsak a Nemzeti Múzeumban, hanem kivüle is számosan foglalkoznak mind Budapesten mind a vidéken archaeológiával és gyakran keresnek az Akadémia könyvtárában idevágó munkákat, minthogy itt nyilvános könyvtár lévén, sokkal könnyebben juthatnak hozzájuk, mint a M. N. Múzeum régiségtárának specialis rendelkezésű könyvtárában: a főkönyvtárnok kéri az Igazgató-Tanácsot, szíveskedjék intézkedni, hogy az 1876-ban a M. N. Múzeumnak letétképen átadott és az Akadémia bélyegzőjével ellátott archaeologiai munkák, melyeknek jegyzéke megvan, az Akadémia könyvtárának elismervény mellett visszaadassanak. Magától értetődően, hogy az Akadémia könyvtára mindenkor szívesen ki fogja kölcsönözni a M. N. Múzeum tisztviselőinek, mint eddig is, úgy ezentúl is az általuk használni kívánt könyveket.

A főkönyvtárnok javaslata egyhangúlag elfogadtatik.

17. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf APPONYI SÁNDOR és gróf DESSEWFFY AURÉL ig. tagokat kéri föl.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1914 január 19-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: báró Eötvös Loránt, Horváth Géza, Klein Gyula Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, báró Harkányi Béla, báró Kétly Károly, Kürschák József, Lörenthey Imre, Mauritz Béla, Ónodi Adolf, Rejtő Sándor, Schafarzik Xaver Ferencz, Szarvasy Imre, Töttösy Béla, Zemplén Győző l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

6. RADOS GUSZTÁV r. tag: A három test problémájának Sundmanntól eredő megoldása. (Rövid jelentés).

7. FEJÉR LIPÓT l. tag: a) Bizonyos, a Fourier- és Laplace-féle sorokkal értelmezett középgörbéről és középfelületekről.

b) Konjugált trigonometrikus sorokról.

8. HAAR ALFRÉD részéről: Egy orthogonális függvényrendszeréről. Előterjeszti Rados Gusztáv r. tag.

9. DÁVID LAJOS részéről: Az elliptikus modulus-függvények independens elmélete. Előterjeszti Rados Gusztáv r. tag.

10. VENDL ALADÁR részéről: A Velencei hegység geológiai és petrographiai viszonyai. Előterjeszti Schafarzik Xaver Ferencz l. tag.

11. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Rados Gusztáv r. és SCHAFARZIK X. FERENCZ l. tagot kéri föl.

NEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Első összes ülése.

1914 január 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai Elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Rónai Horváth Jenő t. t. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csányi Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Kövesligethy Radó, Lóczy Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyi József, Vargha Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Bernáth István, Divald Kornél, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Hoor Mór, Kozma Andor, Lörenthey Imre, Magyar Gyula, Mahler Ede, Mauritz Béla, Melich János, Nagy Ernő, Reiner János, Rejtő Sándor, Téglás Gábor, Töttösy Béla, Vikár Béla, Vízota Gyula, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

12. BÉRCZIK ÁRPÁD r. t. felolvassa emlékbeszédét PODMANICZKY FRIGYES l. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

13. HEINRICH GUSZTÁV r. t. felolvassa VOINOVICH GÉZA l. t. jelentését az 1913. évi Vojnits-jutalomról (l. fönt 106. l.). — Az összes ülés BALLAGI ALADÁR, FERENCZI ZOLTÁN, CONCHA GYŐZŐ, BERNÁTH ISTVÁN és HEINRICH GUSZTÁV felszólalásai után elfogadja a bíráló-bizott-

ság (HEINRICH GUSZTÁV r. t., CSÁSZÁR ELEMÉR és VOINOVICH GÉZA l. tt.) javaslatát és a jutalmat BALLAGI ALADÁR szavazatával szemben egyhangúlag FARKAS PÁL „A konventbiztos” cz. színművének ítéli oda.

14. Főtitkár jelenti, hogy a tagválasztások ügyében körlevelet bocsátott ki az Akadémia összes beltagjaihoz. A tagajánlások f. évi február 28-ig küldendők be. — Tudomásul van.

15. Az I. osztály kéri az Akadémiát, hogy a pannonhalmi apátság keleti kéziratai közül kérje kölcsön tudományos feldolgozás céljából a „Litterae diversorum Turcarum ad Emericum Tököly” cz. iratsomagot. — Elfogadtatik.

16. Az I. osztály jelenti, hogy a f. évi Teleki-drámabíró bizottságba AMERUS ZOLTÁN l. t. helyébe VÁCZY JÁNOS l. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

17. Főtitkár jelenti, hogy az Edl—Holezer-féle ösztöndíj-alapítvány ügyében kérdést intézett a budapesti és kolozsvári egyetem orvostudományi karaihoz, valamint a budapesti József-műegyetem tanácsához: hajlandók-e az ösztöndíjért pályázók minősítése ügyében a M. T. Akadémiát szakavatott véleményükkel tájékoztatni. E kérdésre mind a három tanártestület készséggel kijelentette, hogy örömmel vállalkoznak a kérdéses ügyben való közreműködésre. — Tudomásul van.

18. A Hadtörténelmi Bizottság a II. osztály útján a következő kéréssel fordul az Akadémiához:

„A Hadtörténelmi Bizottság kérelmére még 1910-ben 200. sz. a. kelt átiratával a tek. Akadémia oly kéréssel fordult a M. Kir. Honvédelmi Miniszter úrhoz, hogy kiváló tehetségű, lehetőleg a hadi iskolát elvégzett fiatal tiszteket a budapesti egyetemre küldene ki, hogy itt a történetírói pályára tervszerűen előkészülhessenek és az ily módon alaposan kiképzett tisztek azután különböző levéltárakba vezényeltessenek.

„A Honvédelmi Miniszter Úr ezen kérelmet teljesítvén, az általa kiküldött tisztek az egyetemen a történelmi tanszakot két éven át már elvégezték.

„Ezek közül most Nosziczki Thurzó Kálmán m. k. honvédszázados a m. kir. Országos Levéltárba óhajtana beosztatni, hogy annak hadtörténelmi anyagát feldolgozza.

„Bizottságunk ezen kérelmet az előző intézkedések természetes folyamánjának tekintvén, tiszteletteljesen kéri a t. osztályt, hogy az összes ülés útján ezen kérelem teljesítését a M. Kir. Honvédelmi Miniszter Úr figyelmébe ajánlani méltóztassék. — Budapest, 1913 november 28.” — Elfogadtatik.

19. Az I. osztály jelenti, hogy az 1914. évi Vojnits-bizottságba CSÁSZÁR ELEMÉR, FERENCZI ZOLTÁN és VOINOVICH GÉZA l. tagokat választotta. — Tudomásul van.

20. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia visszakérte a M. Nemz. múzeum igazgatóságától PULSZKY FERENCZ archaeologiai könyvtárát, melyet harmincz évvel ezelőtt oda letétbe helyezett volt (l. fönt 144. l. 16. p.). — Helyeslő tudomásul van.

21. Főtitkár jelenti, hogy az Elnök úr Ö Nagyméltósága dr. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN akad. könyvtári tiszteket 1914 január 1-től akadémiai iroda-igazgatóvá nevezte ki (l. fönt 144. l. 8. p.). — Helyeslő tudomásul van.

22. Főtitkár jelenti, hogy VIKÁR BÉLA l. t. az Akadémia Mikszáth-szobájának ajándékozta a kitűnő írónak Holló Barnabástól minézott kis mellszobrát. — Meleg köszönettel fogadtatik.

23. Meghívók érkeztek a Petőfi-társaság ünnepélyes közülésére, melyen számos tag képviselte az Akadémiát, és a pozsonyi Toldy-kör jubiláris közgyűlésére f. é. márczius hóban (kiadatott az I. osztály-nak). — Tudomásul van.

24. Az Akadémia könyv- és levéltára január hóban a következő adományokat kapta: Berzeviczy Albert akad. elnöktől: Görögországi utirajzok, Budapest, 1913. — A crown agents of Southern Nigeria-től: 1. Anthropological report on the Ibo-speaking peoples of Nigeria, 1—3. London, 1913; 2. Anthropological report on the Edo-speaking peoples of Nigeria I—II, London, 1910. — Jules Marthia párisi egyetemi tanártól: La langue étrusque. Paris, 1913. — Az egri érsekségtől: Schematismus Cleri Archio-Dioecesis Agriensis, 1914. — Köszönettel fogadtatnak.

25. Az Akadémia könyvkiadásában f. január hóban megjelentek: M. tud. akadémiai Almanach 1914-re. — A M. Tud. Akadémia Alapszabályai és Ügyrendje. 1914. — Akadémiai Értesítő. 288. és 289. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXIII. évf. 4. füz. — Történeti Szemle. III. évf. 1. füz. — Hadtörténeti Közlemények XIV. évf. 4. füz. — Archaeologiai Értesítő XXXIII. köt. 5. füz. — Mathemat. és természettudományi Értesítő. XXXI. köt. 5. füz. — Czimlap a Mathem. és Természettudom. Közlemények XXXII. kötetéhez — Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. (Nyelvtudományi Értekezések, XXII: 7. sz.) — Daday Jenő: Magyarország kagylóslevéllábú rákjai. (Mathemat. és természettudom. Közlem. XXXII: 2.) — Hollós László: Kecskemét vidékének gombái. (Mathem. és Term. tud. Közlem. XXXII: 3. sz.) — Illei János: Tornyos Péter: Farsangi játék, 1789. (Régi Magyar Könyvtár. 33. köt.) — Kemény György: Szabolcs vármegye gazdaság-földrajzi monographiája. (Megyei monographiák.) — Nem-magyar keresztnevek jegyzéke Harmadik kiadás. — Pecz Gulielmos: Synkritike tropike tes poieseos ton enkriton chronon tes hellenikes logotechnias. — Berczik Árpád: Báró Podmaniczky Frigyes l. t. emlékezete. (Emlékbeszédek XVI: 10. sz.) — Tudomásul van.

26. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BERCEZIK ÁRPÁD és VARGHA GYÚLA r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXV. KÖTET.

1914. Márczius 15.

3. FÜZET.

Molière és elődjai.

(Kivonat *Haraszi Gyula* I. tagnak 1914 febr. 3-iki előadásából.)

„Minél többet irtak, annál többet fognak róla írni“, jósolta meg Fournel.

A Desfeuilles által 1893-ban kiadott bibliographia óta, mely a Despois-Mesnard-féle kiadás tizenegyedik kötetét alkotja, a Molière-irodalom a többé-kevésbbé jelentős munkák hosszú sorával gazdagodott, melyek közé több, addig eléggé ritka nagyterjedelmű monographia is tartozik.

Mindazonáltal, dacára ennek a kiapadhatlan bőségnek, a mai napig sem létezik egy olyan összefoglaló munka, a mely Molière viszonyát francia elődjeihez tárgyalná. Annál meglepőbb ez a hiány, mert Moland már 1867-ben azért hitte dicsérhetni a tudósokat, hogy valóságos *szenvedélylyel* keresték az irodalmi leszármazás nyomait Molièrenél a végből, hogy tisztán láthassák eredetét, és így „felismerték a forrásokat, melyekből lángesze táplálkozott, kimutatták, mely előző szinköltészetből keletkezett az övé, megtudták, hol találta azt, a mit a maga „sajátjá“-nak tekintett és honnan vette azt“.

...Szüntelenül ismétlik, hogy ő újra teremtette és átformálta „az egész előtte felhalmozott rengeteg komikai anyagot“. „Nincs a mi régi szinköltészetünknek egyetlen válfaja, állítja Fournel, és tán egyetlen typusa sem, melyet Molière ne használt volna fel az ő saját lényébe olvasztva azokat. „Itt kell újra emlékezetünkbe idéznünk a híres szavakat: „Onnan veszem vissza a sajátomat, a hol találom.“

Akár mondta, akár nem ezeket a büszke szavakat, melyek különben Ariostohól vannak kölcsönözve, Molière ezen programm szerint dolgozott. Mellőzve a farceurök kéziratainak megvásárlásáról és azok felhasználásáról szóló mesét, el kell ismernünk, hogy nem egészen alaptalanul vádolták a kortársak azzal, hogy ő nagy és ügyes tolvaj szarka, hatalmas plagiator, a ki az összes régi könyveket kihasználta.

Az akkori idők Vadiusai végtelen hosszú lajstromát állíthatták volna össze az általa „arczátlanul összelopkodott helyeknek” és csodálkozhatunk rajta, hogy egy fél századig vártak halála után azzal, hogy kimutassák néhány példa segélyével, hogy egy jó kötetet lehetne összeállítani a kölcsönzéseiből. — A XIX. században kijelentik hívei, hogy munkáiban „csak úgy hemzsegnék a csenések.” Napjainkban pedig azt a nézetet hangoztatják róla, hogy ebben a tekintetben *meglehetős szemérmellen, sőt valósággal czinikus.*

De ha az utánzások, vagy kölcsönzések minden mértéket meghaladnak Molièrenél a mi felfogásunk szerint, miben keressük ennek az okát? Tisztán az ő színész voltaival magyarázzuk-e, a mint azt újabban ismét tették? Kétségkívül a többé-kevésbbé akaratlan reminiscenciákat természetesnek fogjuk találni egy olyan írónál, a ki egyszersmind színész is volt. miután a betanult szerepek szövegei folyton fülében zsongtak, midőn darabjait írta. Mindazonáltal nem ez a leglényegesebb oka ezeknek a hihetetlen mennyiségű reminiscenciáknak, melyek mintegy folytatása látszanak lenni a Pleiade-féle tudós költők modorának.

Mondjuk inkább Lansonnal, hogy Molière másokból *nagy hasznot húzni tudó volt, mint minden nagy lángész.* Igen, mint mindenki ebben, a renaissancehoz még oly közel eső időben. Épp oly kevéssé feszélyezte őt *lopni*, mint legnagyobb kortársait, beleértve Corneillet és Racinet, meglevén győződve velük együtt eljárása jogos voltáról, miként kétszáz évvel később helyesnek ítéli az ily eljárást Molièrenek az a nagy csodálója, ki maga is nagyon értett a lopáshoz, Musset. Mert:

Rien n'appartient à rien, et tout appartient à tous.

Valóban adozóinak tekintette-e elődjait, a kiktől visszaveheti mint sajátját mindazt, mi neki megfelel, joggal ítélve magát végtelenül képesebbnek náluknál arra, hogy teljesen érvényre juttassa ebben vagy abban a gondolatban rejlő komikumnak az értékét? Mindenesetre az eredetiség kérdése úgy, a mint azt napjainkban értik, a *Tudós nők* szerzőjének szemében hiába valónak tetszhetett, csak arra jónak, hogy tehetségtelen és irigy pedansok közt czivakodás tárgyául szolgáljon. Ezért nagy vígjátékainak egy harmada (hét mintegy húszból) egész daraboknak a teljesen újra írása (idegeneké, a *Hazug* módszere szerint), és ezért vitt bele minden művébe bőségesen másoktól zsákmányolt mindenféle részletet, elannyira, hogy így kissé mindenünnen felhalmozott komikai kincse lényegesen megapadna, ha mindenkinek vissza kellene adni a magáét, nem számítva azt, mit előtte találtak ki, de a nélkül, hogy ő ismerte volna, és a mit aztán ő újra kitalált, azaz nem számítva a tisztán véletlen talál-

kozásokat... Ez a dolgozási mód, mely gyöngébb tehetségeknél csupán csak középszerű, vagy még gyöngébb műveket eredményezett, őt nem akadályozta abba, hogy eredeti maradjon, miután lángesze elég erős volt, hogy mindent újra öntsön egy igen egyéni formába: és ez a dolgozásmód annál inkább megfelelt neki, mert az inventio gyöngé oldala volt, míg másfelől irodalmi ismeretei igen kiterjedtek voltak, mit az általa látott vagy játszott daraboknak köszönhetett, úgyszintén rendkívül nagy számú olvasmányainak. Tudvalevőn halálakor könyvtárában kétszáznegyven kötet francia és idegen szindarabot találtak egyéb öreg könyvek mellett, melyeket gyakran kellett forgatnia.

A mi az idegen szerzőket illeti, kimutatták, mivel tartozik Plautusnak és Terentiusnak; köteteket írtak a spanyolokhoz való viszonyáról; olasz mintaképeit, melyeknek túlnyomó volta tagadhatlan, gyakran tanulmányozták. De semmi sem ér fel a francia elődök fontosságával, kik összehalmaztak az ő jövőendő használatára egy gazdag komikai alapot, melyből ő annál inkább elvette a sajátját, mivel honfitársai majd mindig közvetítőül szolgáltak neki az idegenekkel szemben is, miután utánzásaikban, adaptálásaikban vagy egyszerű fordításaikban már előtte felhasználták volt a régi és modern színiköltőket, úgy hogy a mi magukat a latin, spanyol vagy olasz forrásokat illeti, ezeket is francia elődjein át kell számba vennünk. E francia *adósságainak* osztályrészét is eléggé tanulmányozták magyarázóí, különösen Augier óta, mindazonáltal, mint jeleztük, egy összefoglaló tanulmány még megírásra vár. Még mindig sajnálni lehet tehát Brunetiérrel, hogy nincs még megírva az a munka Molière eredetéről, mely az ő viszonyát francia mintaképeikhez és mestereihez tárgyalná, és melyről Moland már harmincz évvel Brunetiére előtt azt hitte, hogy egészen készen van. Most, egy félszázad múlva, ideje megpróbálkozni vele.

De, kérddhetik némelyek, egy ilyen vállalkozás — mindent összevéve nem meddő-e, s következőkép nem hiábavaló majdnem? Csakugyan joguk van ebben a kérdésben skeptikusoknak lenni, a mennyiben igen kiváló Molière-tudósok a lehető legkedvezőtlenebbul nyilatkoztak e pontban. Fournel, kinek oly sokat köszönhetünk a XVII. század színiköltészete ismeretét illetőleg, úgy gondolja, hogy a „Molière kölcsönzéseinek kérdése, tisztán eruditio kérdése, kétségkívül telve érdekességgel, de a kritika mellőzheti.“ „Molière műveinek történetében, mondja Mesnard is, a kölcsönzések kérdése mindig érdekes lesz a különlegességre kíváncsiak számára, de nem kell túlozni fontosságát. A folyó nem emlékszik a kis forrásra melyből eredt, és a melynek felfedezése csak az eruditióra nézve fontos. Azt hisszük, a kritikára nézve majdnem közönyös“, hol találhatta Molière ezt vagy azt...

Ámbár ezek a szavak kiváltképen az idegenekhez való

viszonyáról mondtak, jelentőségük a francia mintaképekre is vonatkozhatik, kiknek tanulmányozására tehát vajmi kevésbé bátorítók, mint láthatjuk. Bármily röviden is, álljunk meg tehát kissé a szóbanlevő munka fontosságának kérdésénél, melynek hiányát érezhető hézagnak jeleztük a Molière-irodalomban. Ez egyúttal arra is fog szolgálni, hogy szorosabban körvonalozzuk annak feladatát, ki a kérdéses hézag betöltésére vállalkozni kíván.

Bizonyára a francia vagy idegen források ismerete nem nélkülözhetlen Molière élvezéséhez. Mert másként, gyönyörűségüket találnák-e benne alkalmilag kis gyermekek is, és fakaszthatná-e azt az egyszerű és nyers kaczagást, hogy Mussetvel szóljunk, annak a „konyhaszolgálónak“ a jelenlegi utódainál, a kinek gazdája fel szokta volt olvasni darabjait, a mint mondják. Mi több, bizonyos, hogy a kérdéses eruditio olyan valami, mit az irodalmi kritika, szorosan véve, nélkülözhet, a mint annyi kitűnő színi tárcza, és a legtöbb és legfontosabb tanulmány is tanúsítja. Mindazonáltal, annak az ismeretével, mit *elődök* alatt e szó legtagabb értelmében érthetünk, ha nem is intenzívebbül, de több megértéssel fogják élvezni darabjait, s ha nem is fogják áthatóbb éleselméjűséggel, sem szellemesebb finomsággal megítélni, de legalább mindazzal a biztonsággal ítélhetik, mit az irodalomtörténeti tényekben való tájékozottság nyújt, hiszen e tények néha tanulságos távlatot nyitnak, az összehasonlítások által, melyekre készítenek és melyek csak annál jobban kiemelik a Molière érdemeit.

Mert ha meglepjük őt, a mint, tudatosan vagy sem, felhasználja mindazt, a mi jónak vélt másoknál arra, hogy lángelméje általa mind teljesebben és teljesebben kibontakozhassék, abba a helyzetbe jutunk, hogy meg tudjuk különböztetni nála, mi a másoktól nyert örökség, és a mi a legfontosabb, minő lényeges változtatásokat eszközölt ezen az örökségen.

A mint ezeket a közte és mintaképei közt fennálló különbségeket vizsgáljuk, jobban fogjuk látni, mi újat és egyénit vitt ő be a vigjátékba, nagyobb biztonsággal fogunk számot adhatni arról, miben áll az ő eredetisége, vagyis: műveinek történelmi és irodalmi értéke.

Kétségkívül vizsgálódásaink nem fognak szükségszerűen más következtetésekre jutni alapjában véve, mint a melyek ma egyetemesen el vannak fogadva, főként a mi Molière lángeszének általános természetét és alapvető sajátságait illeti. De azonfelül, hogy a másodrendű kérdések, melyek egyes részletekre vonatkoznak, szintén megérdemlik a fáradságot, hogy felderíttessenek, nem kell lenéznünk az elsőrendű kérdések igazolását sem, azokat értem, melyeket már végleg megoldottaknak tekintenek, ha ez az igazolás olyan szempontok által történik, melyekből még nem vizsgálták eléggé a dolgokat.

És a mit így a Molière tehetségének kialakulása folyamán tanulmányozni fogunk, ez a francia vigjáték fejlődése lesz általánosságban, mint azt a régi jó időben, az Émile Chasles korában (1863) mondták, mikor még az *evolutio* követelőző szava nem volt divatban. Ide fogunk jutni a legtermészetesebben, ha a középkortól fogva követjük a Moliéri elemeket. Mert tulajdonképpen az erkölcsi alapgondolatokat, a komikum természetét, és a gúny mineműségét kell tanulmányoznunk, a komikai válfajokat, a tárgyakat, a jellemeket, a darabok felépítését, a jelenetek megszerkesztésével, nem nézve le a legkisebb vigjátéki ötletet sem, egy szóval az egész vigjátékirás művészetét, beleértve a művészet felfogását azon íróknál, kik iparkodtak már számot adni maguknak irányjaikról, és már odáig tudtak emelkedni, hogy szabályokat alkossanak... A tudatos kölcsönzések, vagy az önkénytelen reminiscenciák, sőt még a teljesen véletlen találkozások is, miket talán a fajszellem és hagyományok folytonossága idézett elő, mindez láttatni fogja velünk a francia vigjáték fokozatos kialakulását, öntudatos vagy ösztönszerű haladását azon út felé, mely a XIV. Lajos alatti nagy dicsőségéhez fogja vezetni, hol természetesen nem állapodik meg, sokkal több életerővel rendelkezvén, semhogy megszűnjék folyton tovább fejlődni.

Egy XVI. századbeli nyomtatványtöredék.

Trócsányi Zoltántól.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r. t. 1914 márczius 2.)

Dr. Todoreszku Gyula nagyértékű régi magyar könyvtárába a mult év folyamán egy címlaptalan, elől s közben csonka nyomtatvány-töredék került.¹ A nyomtatvány-töredéket tulajdonosa betűtypusa s papirosának vízjegyei alapján XVI. századbeli (1560 körüli) debreczeni terméknek gondolta.

Közelebbi meghatározás végett átadta a töredéket Szily Kálmánnak, ki a könyv hátlapjára bejegyzett számfejtések alapján pontosan megállapította a nyomtatvány megjelenési évét. A hát-lapon ugyanis a következő bejegyzések vannak: „Ezen nagy Lelkü Auctor élt ezelőtt 245 esztendővel éppen a Reformatio kezdetiben [!] minemű Nagy buzgosaggal viseltetett az Isten dicsősége mellett meg tettik ezen munkaibul Nyugodjon az Urban az ő el esett Hamva. irtam 1808-ik Esztendőben.”

¹ Összesen 27 levélből áll; megvan a B ív 6, a C ív 8, a D ív 7, az E ív 6 levele és a könyv bejegyzéseket tartalmazó hátlapja.

(1808—245=1563). E bejegyzésen kívül — halványabb tintával — következő számfejtések találhatók:

$$\begin{array}{r} 1799 \\ -1500 \\ \hline 299 \end{array} \quad \begin{array}{r} 1806 \\ -1563 \\ \hline 243 \end{array} \quad \begin{array}{r} 1799^1 \\ -1563 \\ \hline 236 \end{array}$$

A könyv pontos évszámát e számítások alapján, melyek készültek a megjelenési évet feltüntető cím lap még bizonyára megvolt, 1563-ra tehetjük. A kivonási műveletekkel tulajdonosa azt akarta megállapítani, hogy hány esztendő az ő régi magyar könyve.

Szily Kálmán helyesírási s nyelvi sajátosságok alapján — bár ezek a XVI. században sokszor inkább a nyomdász elveit tüntetik fel, mint a szerzőit, — a munka készítőjéül Meliust gondolta.

Midőn Todoroszku úr szívésségéből e töredék kezeim közé került, pontosan megvolt már állapítva megjelenési helye és éve. A szerzőt illetőleg is volt gyanítás s bár erre vonatkozólag kételyeim voltak, kutatásaim mégis fényesen igazolták Szily Kálmán feltevését. Különben a problema megoldását a felsorolt megállapítások annyiban megkönnyítették, hogy elhatárolták azt a területet, melyen a további kutatásnak haladnia kellett s ezek nélkül nagyobb feladat lett volna a meghatározás. Maga a töredék ugyanis nagyon kevés útbaigazítást nyújt; fejezetei túlnyomó részét hosszabb - rövidebb bibliai idézetekből, megjegyzésekből, magyarázatokból állanak, melyek első elolvasása után az volt a benyomásom, hogy egy nagyobb munkának függelékével van dolgunk (vö. Székely István Zsoltárfordításának magyarázó függelékét), melyben a szerző szövegének homályos magyarázatra szoruló részeit, célzásait világosítja meg. Ezzel a feltevéssel azonban hamarosan leszámoltam, mert az idézetek, megjegyzések között tartalmi egységet is láttam s azonkívül a töredék a Biij laptól kezdve megvan s így a gyanított munka csak 20 lapból (oldal) állhatott volna.

Arról van szó töredékünkben, mi történik a lélekkel és testtel a halál után, hol tartózkodnak, míg a feltámadás, az ítélet napja el érkezik; csak a lélek támad-e fel, vagy feltámad a test is? etc.)² Több helyütt Sztáraival vitatkozik szer-

¹ Van továbbá két érthetetlen kivonás: $\begin{array}{r} 1800 \\ -1563 \\ \hline 157 \end{array}$ $\begin{array}{r} 1800 \\ -1563 \\ \hline 1759 \end{array}$, melyek-

ben szintén előfordul az 1563-as szám.

² Nam Bullingerus mongia hogy nem alusznac a lelkec, pur-

zöje: „Budoso marha Ispant illet azt mögia Sztarai. Hát à boldogságban vannac színről színre [?] Fel. [= felelet]. E szinte annit teszen, Sztarai almot latot. Azert à lelkec mēnyegbe. A lelkec nē budosnac, hanē niugosznac paradiczomba, az eletnec reszebe“. (A C iv 9—10. lapján).

Másutt ezt írja: „Psal. 140. Eccle. 12. Sapien. 16. Irua vagon, hogy à lelkec az Istenhesz tē, Istenhesz megen viszsza, à test à földbe porra leszen, Hát tōkellelességgel színről színre ott vannac mint Sztarai mongia [?] Felelet. Nem kōuetkōdzic, mert az iras azt mongia, hog ackie itt à testbe elūnc az hitlēségből fel tamattunc, immar Christussal az égbe menttūnc“ (a C iv 14. lapján) — „Hamissan erti azert Sztarai Mihal itt egiebfūttis è felē frast. Ha, Ebr. II. meg olvasnaija Bullīgert ot meg tanuhatnaija. (D lap).

Sztárai Mihálylyal vitatkozik a szerző, több más helyen is, nemcsak az idézettekben, de Sztárai neve említése nélkül; pl. „Hát hazud acki azt mögia, hog mint Christus mys vg, Az itelet nap vtan leszen az, nem az előt (Cij). „Hát az iras ellen doctoroc ellen, mint tudatlan emberec szūrfūgnece valakie à lelkeket valosaggal hitnelkül az ōrōc életbe viszie (Cb).

A mint az idézett sorokból nyilvánvaló, a töredék egy hitvitázó iratból maradt fōnn, s pedig — a vitatkozás hangján is látni — oly korból, melyben érvekül bibliából, tudós doktorokból vett idézetek szolgálnak még s nem, mint a XVIII. században — durva személyeskedések s trágárságok.

E vitairat tehát hihetőleg Sztárainak valamely munkája ellen iratott. Végigolvastam Sztárai ismert munkáit, de a „Budoso marha Ispánt illet“ s a többi Sztárai névével kapcsolatos czélzások vonatkozó helyeit nem sikerült megtalálnom bennük. E vitairat tehát, Sztárainak — nyilván egy olyan ismeretlen munkája ellen iratott, melyben szintén a lelkeknek halál utáni állapotáról van szó.

Volt-e Sztáraynak ilyen munkája? Könyvészeti forrásaink nem tudnak róla, a mű nem maradt fōnn, de kétségtelen adatunk van rá, hogy megjelent. Carolj Péternek a Halálról, fel-

gatriom ba sem vitetnec sem nem budosnac itt ez elő égbē, hanem mennyország ban vitetnec Decad 4. Ser. 10. fol: 260. 262.

Felelet. Igaz nem budosnac, sem alusznac sem purgatoriomba ki nints czac à Papac hazuttac. nē alusznac hanem hisznec, vigiaznac, istent diczerie, nem alhatnac is, mert nints arra természetec, s az égbē mennec, ott vannac de csak hittel, rēs szerint (a C iv 16. lapján). Hiszem à testnec fel tamadasat, hiszem az ōrōc életet. meg à testec fel nem tamattac: Hát meg az ōrōc életbē nintsenec. A szent iras peng ezt bizonnial mongya hog mikor Christus el iō az iteletrē, s mikor à testec fel tamadnac akkor mennec bē az ōrōc életbe . . . (Dijb).

támadásról és az örök életről szóló munkájának (Debreczen 1575) „Hova megien az ember Lelke az halálnak vtanna?“ (Zij) cz. fejezetében ezt olvassuk:

„Vgian az kereztienek kőzöttis vagion visza vonas, es külömb külömb ertelem az Lelkeknek allapattiok felől az testből valo ki mulasnak vtanna. Mert noha az Szentek mindiaian valliak hog az Lelek halhatatlan, mind az által nemelliek azt mongiak, hog az testől valo el valas vtan nem megien az meniege az diczőségnek heliere, hanem valami bizonios helien niugoznak az életnek sengeiben . . .

„Emlekezem rea, hog ez visza vonas nagi giűlősséggel az az Szenteknek botrankozásokkal agitatatot, forgattatot az mi meg holt attiákfiak kőzöt *petrus Melius* es *Starai Mihali* kőzöt. De en nem itelem, hogi ez ertelemben valo külömbseg olj nag dolog legien, hog az Attiafiuj zeretetet fel bonezia“ (Ziijb.).

A halál kérdéséről tehát Meliusnak is és Sztárainak is megjelent egy munkája. Melius „ismeretlen és elveszett műveiről“ Kanyaró Ferencz a MKönyvSz. 1906. évfolyamában behatóan értekezett s az ő alapos értekezésében találtam meg a kérdéses töredék biztos megállapításának kulcsát.¹ Melius „A Samuel első könyve“ 25-ik caputjának magyarázatában talált egy megjegyzést: „Lásd az halál könyvét, akkit irtam erről“ (Fol. 54), ugyancsak Melius Magyar Prédikációiban nyomára akadt, hogy Meliusnak a halál kérdéséről polemiája volt; a második kirali könyv XVII. részében egy Sztárai ellen intézett kifakadás olvasható: „Valakik Istent s az Isten beszédét . . . megutálják . . . Isten is azokat megutálja, . . . mint a *fél pápista Pápa* és Vitemberga és Bártfa ostyás, oltáros, gyertyás, korosmás, maymoit“. (Fol. 219).

Kanyaró szerint Sztárainak a halálról két műve is készült. Az első a hatvanas évek elején, — a második 1563 után. Az elsőre jelent meg Melius könyve a halálról, a mely Kanyaró szerint „1563-ban hagyhatta el a sajtót“, s a második Melius támadására volt viszonzválasz. Ez utóbbi vitairatra vonatkozólag semmi biztos adatunk sincs. Az első az töredéknek Sztárait apostropháló részein kívül Carolj Péter idézett szavai is igazolják.

Ha tehát töredékünk vízjegyei és betűtypusa alapján debreczeni nyomdatermék, mely — a hátlapján levő bejegyzések szerint — 1563-ban jelent meg, tartalma a test és lélek állapota a halál után, s Sztárai állításait czáfolja: nem lehet más, mint Melius eddig ismeretlen művének a „*Halál könyvé*“-nek töredéke. Kanyaró azt írta róla: nem kell sajnálnunk eltűntét, ha tudjuk, hogy „szokott ismétléseivel a „halál könyvé“-nek tartalmát az

¹ Carolj idézett szavait Kanyaró is közli értekezésében.

1567. debreczeni hitvallásba is beléfoglalta. (Lásd ott „7. A lelkeknek ítélet előtt való helyekről... A temetés helyéről stb.)“ MKönyvSz. 1906. 294. l. Kanyarónak e gyanítását a töredék felfedezése nem igazolja. A „Halál könyve“ teljes, ép állapotában legalább öt tizenhat oldalas ívből, tehát 90 oldalból állott, míg a „Debreczeni hitvallás“-ban, „A Lelkek Alapattyarol az ítélet előtt“ összesen csak másfél lapot tesz ki. „A temetés helyéről“ cz. fejezet pedig töredékünkkel még gondolatbeli közöséget sem mutat.

Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez.

Megvallom, nem sok reménységgel fogtam a Körösi Csoma Sándorra vonatkozó adatok felkutatásához. E skepsis oka nem csupán a meddő levéltári kutatás, sajnos, annyiszor bevált előérzete volt, de indokolttá tette azt az a tudat, hogy aligha kerülhet elé eddig ismeretlen adat, az ismertek megisméltése pedig czéltalan paraphrasis volna.

Szily Kálmán tudományos akadémiai főkönyvtárnok úrnak szives figyelmeztetésére, hogy nézzem át Pest vármegyének e korba vágó közgyűlési jegyzőkönyveit, munkához láttam, mely nem is maradt meddő, mert feles számmal akadt bennök ismeretlen adat. Ez a nem remélt eredmény buzdított arra, hogy kutatásomat az Országos Levéltárra is kiterjesszem, melynek nádori, magyar és erdélyi kanczelláriai, erdélyi főkormányshézi osztályaiból értékes anyag került elő. Ezt kiegészíti a bécsi cs. és k. házi, udvari és állami levéltár néhány irata, melyet a Tudományos Akadémia főkönyvtárnokának közvetítésével néztem át.

Az anyag javarésze Csomának magyarországi segélyezésére vonatkozik, melynek eszméje Pest vármegye ülésterméből kelt ki, terjedt szerte az országban. Olvasmányának sivár az eszme megvalósításának annyi hivatalos fórumon, a stylus curialison, czikornyás körmondaton keresztül való követése, az eszme megszületésétől a gyűjtött összeg Csoma kezéhez jutásáig. Ám, úgy hiszem, hogy Csoma életének ismeretében még korántsem tartunk ott, hogy a reá vonatkozó adatok közlésében válogathatnánk, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy dr. Duka Tivadarnak — az eddigelé legalaposabb életrajz írójának — nem volt alkalma, hogy hazai levéltárakban kutasson.

Az olvasó türelmét eléggé kárpótolja, hogy e sorokban látja először Csoma nyugtájának szövegét és rátalál Csoma híres köszönő levelének egy évek óta elveszettnek vélt, hiába keresett példányának szövegére, melyet a Tudományos Gyűjtemény elfelejtett évfolyamaiból a tudós emlékü Thúry József hozott napvilágra, melynek másodpéldánya tavaly került a Tudományos Akadémia birtokába. A hivatalos példány eddigelé az Országos Levéltárban lappangott.

A többi irat Csoma halálára és hagyatékára vonatkozik. Ezek közt megvan Campbell A. dardzsilingi superintendens 1842 április 15-ikén kelt angol nyelvű jelentésének másolata. Duka ennek csak magyar fordítását adja,¹ még pedig a „Magyar Pósta“ 1857-ik évfolyamából. Hogy Duka nem látta az eredeti jelentést, se annak másolatát, kitűnik abból, hogy a jelentés szerint Csoma „Pesten, Erdélyben“ született, mire Duka megjegyzi, hogy „Ez tán sajtóhiba“.²

A hagyatékot illető iratokból megtudjuk, hogy gróf Teleky József, az erdélyi főkormányshé elnöke 1842-ben lépéseket tett az iránt, hogy Csoma kéziratai közül a magyar vonatkozásúakat eredetiben vagy másolatban megszerezze az akkor alakulóban levő erdélyi múzeum számára. Megvan az iratok közt a keletindiai angol hatóságnak a hagyaték tárgyában kelt levelezése másolatban, mely Csoma egy eddig ismeretlen angol nyelvű levelét is magában foglalja. Értesülünk arról is, hogy Csoma a nagyenyedi collegiumhoz ötven aranyat küldött letétbe, hogy halála esetére adják testvérének, Gábornak, vagy annak egyik gyermekének, a ki legmúltóbb reá.

Új, eddigelé ismeretlen momentum az is, hogy az erdélyi udvari kancellária Csoma részére ezer arany segélyt hozott ajánlatba a királynál.

I.

Nem mult el még egy esztendeje, hogy Csoma a legbizalmasabb baráti körben, megbeszélte, minden feltűnést keltő készülődés nélkül tervezett útjára indult, s az ország már is tudomást szerzett merész vállalkozásáról, Gvarmathy Sámuelnek Schedius Lajoshoz intézett leveléből, mely a Tudományos Gyűjteményben jelent meg.³ E levélből arra a meggyőződésre jutunk, hogy Schedius tudta Csoma szándékát, és vagy neki, vagy Gyarmathynak biztató sorokat írt róla, melyeket Kolozsvárra küldött, a hol „... Körösi, a mi nevezetes Ásiai utazónk ...“ Temesvárról való visszatértében — tehát közvetlenül útnak indulása előtt — azokat elolvasta. Gyarmathy Schedius-hoz írott levelében áradozva említi, hogy Csoma „... eddig, tudom, nagyapáink hazájába sétál, és ott előfordul ezer meg ezer magyar tárgyak, szavak, nevek és szokások által megvilágosodik arról, amit eddig csak gyanított, s tudom, hogy mihelyt múlt nyomára akadhat Árpád nagyapánk fiainak, nem szűnik meg legottan

¹ Dr. Duka Tivadar: Körösi Csoma Sándor dolgozatai. Budapest, 1885. 138—145. lapok.

² I. m. 145. l. a jegyzetben.

³ Tud. Gyűjt. 1820. 10. 121. és k. l. „Nevezetes magyar utazó.“

tudósítani consiliarius Kenderesit, ki engem is mindjárt részesít, én pedig kedves barátommal legottan közlöm . . .¹ A levélhez a Tudományos Gyűjtemény azt az ígéretet fűzi, hogy „ . . . idővel reménylünk, ezen utazó felől több tudósításokkal fogunk szolgálhatni“.

Az ezt követő év márczius 18-án Nagyenyedre érkezett Csomának levele, melyet Teheránból 1820 december 21-ikén Kenderesizhez írt. A levél, sajnos, nincs meg, de tartalmát a Tudományos Gyűjteményből ismerjük, a hol Kenderesi közléséből jelent meg.²

E levél hatása alatt, melyben Csoma Teheránig való útját mondja el, kelt Thaisz Andrásban, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjében, az a gondolat, hogy Csoma útjának folytatására gyűjtést indít. Övé az érdem, hogy nem maradt meg a gondolatnál, ő tette az első lépést annak megvalósítására azzal, hogy a levelet József nádor tudomására hozta és hogy Pest vármegyéhez felszólítást intézett, mely azt 1821 május 11-én tartott közgyűlésében tárgyalta.³ A gyűlés jegyzőkönyvében hiven visszatikröződik Thaisz lelkesedése, midőn előadja, „ . . . hogy bizonyos Körösi Sándor nevű nemes székely a magyarok való-

¹ Gyarmathy Csomát levelében „nemes lelkű magyar ifjúnak“ nevezi. Gyanítható tehát, hogy Csomát, a ki útrakeltekor 36-ik évében volt, személyesen nem ismerte. Talán Csoma bizalmas barátjának, Kenderesinek, révén tudott róla.

² T. Gy. 1821. 4. 150. l. „A redactionnak jelentése a magyar hazafiakhoz egy nevezetes magyar utazóról.“ — És T. Gy. 1821. 5. 119—122. l. „A redactionnak jelentése Körösi Sándornak a magyarok Ásiai lakhelyeinek felkeresésére, a maga költségén a napkeletre indult s mind a hazában, mind külföldi universitásokon az erre szükséges nyelv és tudománybeli esméretekkel felkészült erdélyi magyaroknak ekkoráig tett utazásáról, mely előbb ő császári királyi főhercegségének, hazánk nádor ispánjának, a magyar literatura legkegyesebb pártfogójának alázatos tisztelettel bemutatott.“ A levél némileg kiegészíti Csomának Duka által összeállított itineráriumát (lásd Duka i. m. 30—32. l.), részben pedig eltér attól. Bár az Csomának Kennedy angol századoshoz Sabathuból 1825 január 28-án kelt igazoló levele alapján készült — tehát kétségtelenül hiteles, — mégis szükségesnek tartom, hogy a bővitéseket és eltéréseket idejegyezzem: Csoma nem 1819 novemberében, de december havában érkezett Bukarestbe. — 1820 január 3-ikán Ruszcukban volt. — Philippopolisban nem 1820 január 16-án, de január 25-én jár. — 1820 február 10-én Chiosban volt. — Alexandriai tartózkodása nincs megemlítve. — Aleppóba nem 1820 ápril 13-ikán, de e hó 12-ikén érkezik, szintűgy Bagdadba nem 1820 július 22-ikén, de 21-én jut. E csekély eltérések oka talán abban keresendő, hogy a levél írásakor Csománál voltak még útijegyzetei, míg Teheránból elindultakor többi írásaival ezeket is otthagytá, s Sabathuban — több mint négy év mulva — a pontos dátumokra nem emlékezett.

³ Pest vármegye jegyzőkönyve. 1657/1821. jk. sz.

ságos hazájának vóltaképpen való kitapogatása végett, minek-utánna a világon esméreres csak nem minden nyelveket megtanult, Ásiába a Caspium tengerek mellé utazott, most pedig Persia fővárosában *Theránban*, az anglus követ protectiója alatt tartózkodik,¹ és feltett czéljában munkálódik; hogy azonban ezen czéljában a megkívántató költségek hejjányossága miatt fel ne akadjon, azt kéri folyamodó úr, segedelem szedettesen“.

E szavaknak megvólt a hatásuk. A reájuk hozott végzés szerint: „Körösi Sándornak . . . szándékát és igyekezetét az egyben gyűlt rendek valóban dicséretre méltónak és olyannak találván, melynek előmozdítása a közsegedelmet megérdemli, s annak következésében a gyűlés színe előtt azonnal nevezetes ajánlásokat tettek, különös aláírások által, ennek következésében tehát kiadatik ezen levélnek mása mindnyája szolgabíró uraknak oly végre, hogy a bent foglalt valóban nemes czélnek előmozdítására való adakozásra a megyebeli földes uraságokat és tehetősebb lakókat provocálják, és a mely summa a végre összejövend, azt első alispány úrhoz küldjék bé, az ajánlók vagy adók neveinek jegyzékével együtt. Egyéberánt a megyebeli első vice-notárius megbizattatik, hogy az önkényes ajánlásokbul beérkezendő summákat incassálja és az megyebeli első alispánynak a tudva levő végre adja által.“

A Tudományos Gyűjtemény Csoma levelének közlése után Pest vármegye végzését hozza és olvasóit is adakozásra szólítja fel: „ha Körösy (hogy egyik levelezőm² szavaival éljek) a maga hazafiai által épen nem segitetnék, az idegen, külömben is nemzetünket gyalázni szerető nemzetbeli íróknak a sértegető és talán mocskos megjegyzésekre adhatna alkalmatosságot, melyet is nem egy könnyen s nem hamar moshatna el sem a Maros, se a Szamos, se a Tisza, se a Duna.“

Az így megindult gyűjtés további nyomára a Tudományos Gyűjtemény egyik 1825-ben megjelent cikkében akadunk,³ melynek megjelenésére az adott alkalmat, hogy Csomáról, a kinek Teheránból való útrakeltekor nyoma veszett, újabb hírek érkeztek Willock Henrik teheráni angol követ közvetítésével, a ki azokat Kováts Józsefhez, a nagyenyedi collegium tanárához küldte. A cikkben Kováts közléséből több levél kivonata van. Ezek között kelte szerint első Csomának 1820 november 29-én Teheránban Willock Henrikhez és Györgyhöz írott franczia nyelvű

¹ Csoma ekkor már a khorassani Meshedben vólt, hová — 1821 márczius 1-én elhagyva Teheránt — 1821 márczius 18-án érkezett. Lásd Duka i. m. 30—32. lapjait.

² Alighanem Kenderesi.

³ T. Gy. 1825. 1. 4. és k. 1. „Hiteles kútfőkből merített tudósítás Körösi Sándor eránt.“

levele, melyben megköszöni pártfogásukat.¹ Ennél fontosabb Csomának 1821 márczius 1-én — Teheránból való elindulása napján — ugyanazokhoz írott levele, melyben elismeri, hogy tőlük 40 aranyat vett kölcsön és biztosítja őket, hogy az összeg „... Erdélyben a nagyenyedi ref. kollégiumban a matematika s a phisica professora Kováts József úr által ki fog fizettetni“.

Ezt a levelet Csoma Willocknál hagyta, hogy „... rendeltetési helyére eljuttattassék, ha netán bokharai utamban meghalni, vagy egyébként elveszni találnék“.² A cikkben közölt többi levél Csoma eredménytelen kerestetésére vonatkozik: így Willock Henrik és György Tebrishből 1822 ápril 30-án a konstantinápolyi angol követhoz intézett levele, mely szerint „Frazier“ ez év február havában Meshedben nem találkozott Csomával.³ Gróf Lützow konstantinápolyi internuntius 1822 július 10-én egy ismeretlenhez — talán a Willock testvérek egyikéhez — írt levele szerint nem tud Csoma hollétéről. Willock György Taurisból 1823 május 12-én szintén ezt írja egy ismeretlennek, talán Willock Henriknek. E levélben Csoma több írásáról, közöttük Teheránból való elindulása napján kelt végrendeletéről van említés.

Végre 1825 július 25-én báró Ottenfels osztrák konstantinápolyi internuntius ugyanezt jelenti egy ismeretlennek.

E levélben találjuk első nyomát annak, hogy Csoma részére tényleg történt gyűjtés. Írója megjegyzi, hogy az a 80 arany, mely erdélyi gyűjtésből került hozzá, letétben nála van.

A cikk befejezésében elszámol az eddigi gyűjtésről. E szerint a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőjénél

Fehér vármegyéből .	572	forint	30	krajczár
Pozsony „	572	„	50	„
Szatmár „	200	„	42	„
Ung „	115	„	—	„
Békés „	50	„	—	„

van, — a kiadójánál, Petrózai Trattner Tamásnál pedig

Arad vármegyétől 250 forint

¹ Csoma ekkor még nem bírta tökéletesen az angol nyelvet. Kennedyhez írt igazoló iratában megjegyzi, hogy Teheránban némi haladást tett az angol nyelvben, és hogy Willock neki adta Johnson angol zsebszótárát. Lásd Duka i. m. 25. l.

² Duka a cikkben közölt levelek egyikét se ismeri. Csoma Kennedyhez írt igazoló iratában megemlíti, hogy Willocknál hagyott egy levelet Kováts címére. Lásd Duka i. m. 25. l.

³ „Frazier“ helyesen Fraser, az Asiatic society tagja, a kinek közbenjárására a társaság Csoma illetményét 1829-ben megkértszerezte. L. Duka i. m. 93. l.

Szabolcs vármegyétől	250 forint
Baranya „	266 „
és négy arany	45 „
Krassó vármegyétől	314 „
Bereg „	113 „
Hutter szombathelyi professortól .	10 „
Egyed Antal paksi plébánostól .	10 „

váltópénzben gyűlt össze.

A Tudományos Gyűjtemény 1826 márcziusában új hírrel szolgál Csomáról,¹ mely szerint „Kőrösy Sándor az 1824-dik december 12-dikén a Himalaya bértezin Hindostantól északra beszélt *Morcroft*² Anglus kapitánnyal. A többi a jövő hónapban fogjuk közölni.“ A márcziusi számban³ találjuk Metternich államkanczellár 1825 szeptember 3-iki átíratát a magyar udvari kanczelláriához, báró Ottenfels levelét Metternichhez, Willock perzsiai angol követ 1825 július 12-iki levelét, Kováts József és Baritz János közléséből A Tudományos Gyűjtemény szeptemberi száma⁴ hozza a kalkuttai „Quarterly oriental magazine“ 1825 márcziusi füzetében megjelent cikk kivonatát.⁵

A jó pár esztendőre elfelejtett gyűjtés ügyére 1829 április 12-ikén akadunk újra, a mikor József nádor Bárczay Pál pest-vármegyei alispánhoz leiratot intéz, melyben — felemlítve, hogy tudomása szerint Besse János komáromvármegyei ógyallai birtokos részére — a ki a magyarok eredetének felkutatása céljából Humboldt a Kaukázus vidékére utazik — a vármegyénél gyűjtött összeg van letétben — felszólítja, hogy azt Besse nyugtájára adja ki.⁶

A vármegyén erre hirtelen visszaemlékeztek, hogy valamikor évek előtt Thaisz ilyesfajta gyűjtést indított és egyik esküdt útján az összeg kiadására szólították fel. Thaisz terjedelmes iratban válaszolt.⁷ „... Hogy Besse Úr számára valamely pénzek szedettek volna öszve, arról én legkissebbet sem tudok, nálam legalább egy krajtzár se tétetett le az ő utazásának felsegállítására; — de azt gyanitom, hogy Besse Úr azon

¹ T. Gy. 1826. III. 125.

² Helyesen Moorcroft.

³ T. Gy. 1826. IV. 123. „Kőrösink még él.“

⁴ T. Gy. 1826. IX. 105. „Egy Erdélyi fi utazásai Tibetben.“

⁵ Az „Archiv für Geschichte, Statistik. Literatur und Kunst“ 1826 júliusi füzete nyomán.

⁶ Országos Levéltár — nádori osztály — departamentum politicum, 693/1829. szám. — Besse János ezentúl gyakran szerepel az iratokban. Itt csak annyiban foglalkozom vele, a mennyiben ügye Csomáétól elválaszthatatlan.

⁷ U. o. n. sz. melléklete.

pénzt akarná fel szedni, a melyet ez előtt egy néhány esztendővel Körösi Sándor számára az én fel szállításomra, a két Magyar hazában lakó nemes hazafiak ajánlottak, s melynek egy része hozzám, más része boldogult Trattner János Tamás Úrhoz a Körösi Sándornak leendő átszállítás végett küldetett, s a melyről a Tudományos Gyűjtemény több kötetében tétetett jelentés. A mi ezen pénzt illeti, arról, a mi én hozzám küldetett, én, a mi Trattnerhez, ő adtunk az érdekllett be küldőknek nyugtató levelet . . . E begyűlt pénzekből, a mint részenként össze gyűjtetett, azonnal küldetett Körösinek, a ki még akkor Teheránban tartózkodott, néhai gróf Batthyány Vincze Ó Excellenciája által a Konstantinápolyi Cs. Kir. Követség úttján . . . 80 vagy 90 arany. A későbbben begyűlt pénz, minthogy . . . megtudtuk : hogy Körösi Teheránból tovább utazott, s többszöri kérdés ködéseink s a Cs. Kir. Követség dítséretes nyomozása után se akadhatnak nyomába, kezünknel maradt. E bizonytalan helyhez tetésben . . . hogy a dologban tökéletes controlleria legyen . . . megkértük méltóságos Gróff Teleky Jóseff Úr ő nagyságát, hogy ez eránt az illető adakozókat tudósítsa . . . s mi azt hittük, hogy Körösi már ninesen többé, egyenesen ki nyilatkoztassák magokat, mit akanak ezen pénzzel tenni. Ha vissza nem akarják venni, az ajánlatott : hogy interesre adattassék, de ekkoraig senki se nyilatkoztatta ki magát . . . Én ezen Esztendőben a „Bulletin Universel“ 1827-ik Esztendei XII. kötetében azt látván, hogy Körösi még él, sőt Tibetből az Angolokhoz küldött tudósításait is olvasván, s így a neki szánt pénzt, mivel úgy is minden Erdély országi jóságát s vagyonyját ezen utazására elköltötte, számára meg kell tartani . . .“ E miatt „ . . . építéseimre fordított . . .“ költségei lévén, a nála összegyűlt 1615 forint 12 krajczárnyi váltó czédulát ő maga „interes fizetése eránt“ kölcsön veszi. A Trattnernél maradt pénz, „ . . . a mint nyugtatóványai, s a kezeimnél lévő keze írása bizonyítja . . .“ 1218 forint és 4 arany volt. Thaisz sorait így fejezi be : „ . . . most azonban a „Bulletin Universel“-ből az ellenkezőről lévén meggyőződve, s így reménységünk lévén, hogy ezen fáradhatatlanul derék, s mindenét feláldozott hazafi valaha visszatér, — ne hogy visszatérésekor inséggel küszködni kénteleníttessék, mivel a mint levelemből gyaníthattam, az angoloknál adósságai lehetnek : az ő nevében alázatosan arra kérem tisztelt Úraságotat, méltóztassék ki eszközölni, hogy a többi neki ajánlott Pénz is össze szedetessék, s számára bátorságos helyre interesre kiadattassék . . .“

A vármegye ápril 15-ikén ilyen értelemben válaszol a nádornak,¹ de a Csoma részére nála letétben levő 201 váltó

¹ U. o. n. sz.

forintot gróf Széchenyi István kezessége mellett kiadja Bessének, azzal az ajánlattal, hogy a Thaisznál és Trattnernél levő összeg nagyobb biztosságuv vétessék a vármegye közpénztárába. Ugyanezt határozza a vármegye 1829 ápril 15-iki közgyűlésén,¹ a nádor pedig meghagyja, hogy a vármegye vegyen Thaisztól és Trattner örököseitől a Csoma számára gyűjtött pénzről hiteles kimutatást, az ajánlók névsorával, a már beküldött összeg pontos feltüntetésével, és a Csomának elküldött összeg elszámolásával együtt,² május 8-án pedig azzal a rendelettel küldi meg a vármegyének Besse folyamodványát, hogy az ő részére is gyűjtés rendezessék.³ A vármegye elhatározza, hogy „. . . Ami . . . Besse Jánosnak ki adott 201 frtot illeti, ezek ezennel jegyzékben tartatni rendeltetnek oly végre, hogy a midőn Bese János részére a Vármegyéből valamely summa össze gyűlend abból ezen summa megtéríthessen, avagy pedig azon esetre, hogy ha onnan ki nem telne, annak megtérítése G. Szécsényi István Úrnál, a ki e részben a kezességet magára válalta, szorgalmaztathasson . . .”⁴

Október 26-ikán tárgyalják a vármegyén⁵ a helytartótanács leiratát,⁶ mely a nádor rendeletét közli, hogy a Csoma-féle gyűjtés adakozóit szólítsák fel nyilatkozásra — „. . . mint hogy hol léte felől semmi sem tudatik . . .” — vajjon nem szándékoznának-e az illető összeget Bessére átruházni? A vármegye elhatározza, hogy: „Tudva nem lévén . . . kik légyenek azon nagy lelkű Hazafiak, a kik a közhaszon elősegítésére Kőrösi Úrnak tudományos adakozásaik által segítségül lenni kívántak, annálfogva kiadatik ezen intéző levél fő szolga bíró Zlinszky János Úrnak oly végre, hogy azokat Taisz András Úrral, mint Kőrösi számára bé szedett pénzeknek gondviselőjével közölvén, ötöt oda utasítsa, hogy azon Uraknak neveit kik Kőrösi számára bizonyos summákat ajánlottak, azokat mind azon által mind eddig le nem fizették, tudósítása mellett mutassa bé, hogy ahozképest a bent rendelt felszólítások eránt a további Rendelések tétethessenek meg.” A vármegye határozatát 1829 december 28-án megismétli,⁷ és kiküldi Zlinszkyt meg Bielek János esküdtet, hogy vegyenek a Csoma részére gyűjtött pénzt illetőleg Thaisztól és a Trattner örökösöktől kötlevelet, és „. . . minekutánna a kérdéses Kőrösi Sándornak életéről vagy haláláról már több Esztendőktől oltá

¹ 1796/1829. j. k. sz.

² Orsz. lev. nádori osztály. dep polit. 716/1829. sz.

³ Ugyanott. 1829 május 8. 786/1829. sz.

⁴ Május 13. 2269/829. j. k. sz.

⁵ 4614/829. j. k. sz.

⁶ Orsz. lev. Helytartótanácsi osztály. 27086/1829. sz. E szám kiselejteztetett, tartalmát a vármegyei jegyzőkönyvből ismerjük.

⁷ 5443/1829 j. k. sz.

semmi sem tudatnék . . . “ szólítsák fel Thaiszt és a Trattner örökösöket, hogy a további lépéseket tegyék’ meg.

A kiküldöttek az 1830 január 9-én tartott közgyűlésen tettek jelentést,¹ mely szerint „ . . . A mi . . . Kőrösnek a részére össze szedett pénzeket illeti, ezekre való nézve . . . meg hallgatván Theisz András Urat es Trattnernek örökösseit, . . . azt tapasztalták, hogy a kérdéses pénzekről, mint Depositumoktól a multa Interest fizetni nem fognak, de Obligatiót sem adhatnak, mint hogy Trattner örökösei a kezeknél volt pénznek nagyobb részét az adakozó Nemes Vármegyéknek kívánságokhoz képeest vissza is küldették. Theisz András Úr pedig az általa bészedett 1615 ftkat és 12 kroat elő mutatta ugyan, azt declarálta azomban, hogy Pozsony Vármegyének kívánságához képeest annak ajánlását vissza fogja küldeni, melyre való nézve Tudósító Urak őket oda utasították. hogy addig méglen az adakozó Vármegyék e részben szándékjok eránt Ó Cs. K. Fő Herczegségének Rendelése következésében megtudakoztattnak, a visszaküldést függesszék fel; a mi végtére az Ajánlók neveinek meg tudásokat illeti: erre való nézve jelentik Tudósító Urak, hogy kettőt kivévén az egyes ajánlóknak neveik tudva legyenek² . . . Utóbbinak³ örökössei azt nyilatkoztatták ki, hogy Ns. Beregh Vármegyének 118 ftkat tévő ajánlásán kívül a többit az illető Vármegyéknek vissza szolgáltatják legyen, — végtére jelentik Tudósító Urak, hogy Theisz András Úrnak állítása szerént Kőrösnek a számára még Borsod Vármegyének Tábla Birája Gombos Ferencz Úrnál legyenek némely pénzék depositálva.“

E jelentésre a vármegye végzése szerint a további intézkedések függőben maradnak, Bereg vármegye gyűjtésének, — 118 frtnak — „ . . . ezen gyűlésnek folyamottja alatt . . . fel olvasott kinyilatkoztatásának következésében fel vételére⁴ . . . a szükséges rendelések . . . megtéve lévén.“

Pest vármegye 1830 február 27-iki felterjesztésében Mosony vármegye gyűjtéséről értesíti a nádort.⁵ E szerint azt az 500 váltó forintot, melyet néhány év előtt Károly főherczeg adott Csoma részére, valamint a kisebb gyűjtésekből befolyt 151 forint 48 krajczárt Mosony vármegye felküldte Pest vármegyének, mely azt alispánja, illetőleg szolgabírája útján átadta Bessének. Az irat mellékleteiből kivehetőleg a magyaróvári főherczegi uradalom értesíti Mosony vármegyet (1830 január 11-én), hogy azt a

¹ 281/1830 j. k. sz.

² Hutter és Egyed.

³ Trattnernek.

⁴ Besse részére.

⁵ Orsz. lev. nádori oszt. dep. polit. 361/1830. szám.

200¹ forintot — melyet a magyarok hazájának felkeresésére adott Károly főherczeg — a nádor rendelkezésére bocsátja, és az uradalom átteszi Mosony vármegye pénztárába. Ez 1830 január 14-ikén a pénzt azzal küldi Pest vármegyének, hogy „... néhány év előtt Megyénkben Kőrösi Sándor számára Károly Eö Csász. Kir. Feő Herczgsége váltó pénzben 500 ftkat, néhai méltóságos Harrach János Úr 100 ftkat, és több mások apró summákban öszvessen 151, és így mindenestől 751 ftkat s 48 kr. adtak öszve, mely pénz mostanáig itt letéve tartatott, az első rendbeli summára, vagyis az 500 ft. V. pénzre nézve minő szándékkal légyen fentisztelt Eö Csász. Kir. Feő Herczgsége, az az ide mellékelt nyilatkoztatásból látható, a 100 forintra nézve pedig néhai Mlgos Gróf Harrach János örökösinek nevében az a szándék jelentetett előttünk, hogy Besse Jánosnak küldetessenek, már csak tehát e lett volna hátra, hogy még az utolsó, vagyis 151 ft 48 krból álló summára nézve is az adakozó felek meghallgattassanak, de mivel ezt tellesíteni fáradságos, sött némelly felekre nézve, kik vagy eltávoztak a megyéből, vagy elhaltak, nem is lehetett volna, tehát legbiztosabbnak és tzel erányosabbnak tartjuk a fentemlitett nyilatkoztatás szerént az adakozók nevében ezen summát is Eö Tsászári Kir. Feő Hertzgségének az Ország Nádor Ispánnjának böles rendelése alá terjeszteni. Melyhezképest az említett 751 ft. 48 kroat a ./- jel alatt lévő Jegyzetben foglalt pénznemekben Nagyságtok Kegyelmetekhez e levelünkbe zárva által küldjük, rólla nyugtató levelet kikérvén . . .“

Harrach János gróf utódai azonban Mosony vármegye előtt kijelentették, hogy „... mivel a múlt hónap² 17-ik napján kiadatott és Oeszerreichischer Beobachter czímet viselő ujság szerént Kőrösy Sándor még életben lenni állittatik, tehát nem Besse Jánosnak, hanem Kőrössy Sándornak is kívánják azon 1000³ ftkat küldetni . . .“ Ezt Mosony vármegye Pest vármegyével 1830 február 5-iki közgyűléséből írja meg.

Pest vármegye február 10-én tárgyalja Marmaros vármegye átiratát, mely szerint Besse részére 84 ft. 30 kr. ajánlatott, de Marmaros vármegye „... világosan . . .“ kijelenti, „hogy . . . ezen ajánlások azon esetre, ha a hasonló czélból el utazott Erdély országi Kőrösi, kinek hol létéről egyéb eránt már több Esztendők óta sem tudatik, életben vólna, fele részében ötet, felében pedig Besse Jánost, ellenkező esetben pedig egészben ezen utolsót fogják illetni.“ Pest vármegye ily értelemben határoz.⁴

¹ Helyesen 500.

² 1830 január.

³ Tollhiba 100 helyett

⁴ 732/830. j. k. sz.

Mosony vármegye előbb említett gyűjtését tárgyalja Pest vármegye 1830 február 26-án,¹ és Harrach gróf inteniójához képest úgy határoz, hogy a 100 forint fele a Csoma részére gyűjtött összeghez csatoltassék, a másik fele pedig a Károly főherczeg által adott 500 forinttal és a kisebb gyűjtések 150 forintjával Bessének jusson.

Bars vármegye 1830 márczius 1-én tartott közgyűléséből értesíti a nádort, hogy a Csoma részére gyűjtött 29 forint 48 krajczárnyi összeg adományozói eddigelé nem nyilatkoztak, vajjon átutalják-e ezt az összeget Bessére?²

A gyűjtés ügyében fordulat állott be Pest vármegye 1830 márczius 16-án tartott közgyűlésén,³ melyen elhatározzák, hogy „... minek utánna az ujságokbul több ízben az tapasztaltatott, hogy Körösy Sándor nem tsak életben légyen, de honnyi Littératúrának és Históriának gyarapodására fáradszhatatlan igyekezetü törekedését hasznos előmenetellel folytattván, annál fogva mint hogy az érdeklett Körösy Sándornak, a ki élete korának tellyes erejében és a szükséges elő esméretekkel fel ruházva indúlt ezen sok fáradságokkal öszve kötött útnak, nyomozásai-ból nem tsekély és hasznos és még nevelhető Dátumokat lehet reményleni, és ha az e végre meg kívántató Költségeknek fogyatkozások miatt akadályt nem kéntelenítettik szenvedni, ezeknek annak idejében Közönségessé leendő tételekben is méltán bizni lehetne, — meg kéretni rendeltetik, Eö Cs. K. Feö Hercegsége az Ország nádor és ezen Megye Kegyelmes örökös Fö Ispánya, hogy minek utánna az országnak némely Törvény hatóságai a N. M. M. K. Helytartó Tanáts útján ország szerte lett felszólíttatások következésében azon pénzeknek, mellyek ez év előtt néhány Esztendőkkal Körösy Sándornak ajánltattak, hová leendő fordításokat tisztelt Ö Cs. K. Hertzezségének Kegyelmes elhatározása alá bízták, ahoz képpest, mint hogy a sokszor érdeklett Körösy Sándornak élete az ujságoknak út mutatók szerént többé kétséget nem szenvedne, és Hazájának eránta való tudósításának el mulasztását Szemérmetességeknek, vagy más esméretes Környülállásoknak tulajdonítani lehetne . . . a fentebb érdeklett pénzeknek Besse Jánosra leendő által ruházatásoktul kegyelmesen elállani, s hogy ezeknek⁴ kezeihez leendő juttatásokat eszközölni lehessen, annak mostani hol létét az illető Követségnek útján kegyelmesen kinyomoztatni méltóztasson.

Végtére mivel tagadhatatlan volna, hogy Körösy Sándor-

¹ 993, 994/830. j. k. sz.

² Orsz. lev. nádori oszt. dep. polit. 646/1830. sz.

³ 1213/1830. j. k. sz.

⁴ Csoma.

nak hasznos iparkodása és fáradozása a Köz figyelmet éppen azon mértékben, sőt a mennyiben utazása már hosszabb idő óta tartván, kétség kívül több áldozatokkal is volt öszve kötve, talán még inkább meg érdemelni látszik, mint Bessée . . . annál fogva, hogy tudni lehessen, mennyi és honnan gyűlt Körösy Sándornak számára össze, és mennyi és kinek az ajánlók közül szolgáltatott ismét vissza, ki küldettnek Jankovich Miklós, Mérey László, és Tahy András T. Birák, nem különben Centr. Fő Szolga Biró Zlinszky János urak olly utasítással, hogy a fentebb előadott környül állásokat Tabularis Ügyész Thaisz András Úrnak és néhai Trattner Mátyás örökösseinek meg hallgatásokkal kinyomozni ügyekezvén, a tapasztalandókrul a további Intézeteknek megtételek végett a Vármegyének tégyenek tudósítást, az előtt is azomban a sokszor érdeklett Körösy Sándornak részére újabb segedelmet gyűjteni igyekezzenek, hogy a netalán teendő újabb ajánlásokkal és már eddig is együtt lévő summákkal ezen Hazájának segedelme nélkül ditséretes igyekezetében el nem tsüggedt férjfiunak iparkodásait némü képpen elősegíteni lehessen“.

Zlinszky János főszolgabíró 1830 április 28-án számol el a nála levő gyűjtött pénzről.¹ A gróf Harrach-féle 100 forintra vonatkozólag megjegyzi, hogy ő abban a véleményben volt, hogy ez az összeg pengő pénzben értendő, de Mosony vármegyétől úgy értesült, hogy ez csak váltó pénz, miért is Csomát csak 20 pengő forint illeti belőle.

Montesquieu utazása Magyarországon.

Rác Lajos sárospataki tanártól.

Montesquieu (Charles-Louis de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu, 1689—1755), a bordeauxi parlament elnöke, a nagyhirű történetíró és történetbölcselő, az *Esprit des Lois* (1748) szerzője, az egyetlen pozitív, alkotó szellem a XVIII. századbéli francia felvilágosodás annyi tagadója, rombolója közt, — a *Persa Levelek* (Lettres persanes, 1721) megjelenése után, a mely irodalmi hírnevét egy csapásra megalapította s metsző satyrájával általános feltűnést keltett, lassankint elfordult a természettudományoktól, a melyek addig figyelmét lekötve tartották, s idejének és erejének java részét erkölcsi és politikai tanulmányoknak kezdte szentelni. E tanulmányai aztán nemsokára arra a gondolatra vezették, hogy nem elégedve meg a különböző

¹ 2155/1830. j. k. sz.

társadalmi és politikai intézményeknek, az egyes népek erkölceinek és törvényeinek csupán a könyvekből való tanulmányozásával, azokkal közvetlen szemlélet és tapasztalat alapján igyekezzék megismerkedni. Lassankint az a vágy, hogy Itáliát, Német- és Angolországot beutazza, a régi és modern népek sorsának váltakozását vagy törvényeit közvetlenül a helyszínén tanulmányozza, kritikai és bölcselő vizsgálat alá vegye, az azokban végbement nagy történeti változások okait vagy következményeit kikutatni, az azokban fennálló régi jogi, politikai és társadalmi intézmények létjogosultságát felderíteni törekedjék, — egyre erősebbé lett nála. Ezekhez járult utóbb az az óhajtása vagy szándéka, hogy a diplomatai pályára lépjen, a mihez az egyes népek jogainak, alkotmányának tanulmányozása, kapcsolatban a külföldi udvarok, miniszterek és fejedelmek megismerésével, a legjobb előkészítő iskola. Így történt, hogy a mikor erre az utazásra alkalma nyílt, hűvvel sietett azt megragadni. Ez akkor következett be, midőn lord Waldgrave, — a kinek nagybátyjával: Berwick maréchallal, Guyenne kormányzójával, a régensség idejében barátságos viszonyban állott, — II. György angol király képviseletében a bécsi udvarba ment VI. Károly császár s III. Károly magyar királyhoz követnek. Lord Waldgravenál Montesquieu nem igen találhatott volna alkalmasabb embert arra, hogy őt a politikai és diplomatai világba bevezesse, beavassa. Az a gondolat, hogy őt Ausztriába elkísérje, egész természetsszerűen támadt fel tehát benne, midőn barátja Bécsbe indult.

Lord Waldgrave és Montesquieu valószínűleg 1728 ápr. 5-én kelt útra Párisból és május első napjain érkezett Bécsbe. A nemes lord mihamar sietett, barátjával együtt, a császárnál, császárnénál, a minisztereknél, valamint az udvar más előkelőségeinél tiszteletét tenni. Montesquieu mindenütt szíves, előzékeny fogadtatásra talált. De Ausztria nem az egyedüli volt a Habsburgok országai közt, a melyet Montesquieu látni óhajtott. *Magyarország* is vonzotta őt régi, középkori eredetű szokásaival és erkölceivel. Azon okokról, a melyek miatt Magyarország megismerésére vágyakozott, kézirat *Pensées*-iban (t. I. p. 338) a következőleg nyilatkozik: „Je disois que je voulois voir la Hongrie, parce que tous les états d'Europe avoient été comme est la Hongrie à présent, et que je voulois voir les mœurs de nos pères.” Mikor utazott Bécsből Magyarországra, bizonyosan nem tudhatjuk; erre vonatkozólag Richelieu herceghez intézett levelében (La Brède-i levéltár) a következőket írja: „L'Empereur doit partir le 20 pour Gratz et Triest. On compte que ce voyage sera d'environ trois mois et demi. Cela m'a déterminé à aller voir une partie de la Hongrie, et je partirai au commencement de la semaine prochaine pour Presbourg, pour voir

la Diète.“ Június 26-án már ismét Bécsben volt; abból a körülményből, hogy a pozsonyi országgyűlésen kívül Körmöczöt, Selmeczet, Besztercebányát és Újbányát is meglátogatta, azt következtethetjük, hogy legalább 3—4 hetet tölthetett Magyarországon, tehát minden valószínűség szerint május végső napjain kelt útra. Szerencsétlenségünkre úgyszólván semmi sem maradt fenn azon jegyzetekből, a melyeket magyarországi utazása alatt készített; csak itt-ott elszórva találunk egyes részleteket, szakaszokat olaszországi vagy németországi utazásába beiktatva. A mikor külföldi utazásából visszatért Franciaországba, elővette úti jegyzeteit, hogy azokat megsímitsa, részben új formába öltöztesse. Így szerkesztette a többi közt a *Mémoires sur les Mines de Hongrie et du Hartz* című dolgozatot, a melynek a magyarországi bányászatra vonatkozó adatait alább ismertetjük. Ezenkívül hátrahagyott iratai közt még két idevonatkozó emlékirata található; az egyiknek címe: *Description de deux Fontaines de Hongrie qui convertissent le fer en cuivre*; a másiké: *Mémoire sur la Machine de Koenigsberg en Hongrie*. Az előbbi egy oly borítékban van, a melyen ez az eredeti kézírású feljegyzés olvasható: „Étant en Hongrie, en l'année 1728, j'allai voir les mines de Kremnitz, Schemnitz et Neu-Sohl. Ces mines font vivre sept comtés, qui ne sauroient sans cela où vendre leurs denrées“. Mind a két emlékiratot alább közöljük. Végül egy negyedik emlékirata e szavakkal kezdődik: „Généralement toutes les mines que j'ai vues en Hongrie et en Allemagne, sont saines.“

Bécsset Montesquieu 1728 július 9-én hagyta el s onnan Grátzba, Grátzból augusztus 12-én Velenczébe, innen szeptemberben Padua, Vicenza, Verona érintésével Milanóba, majd okt. 16-án Piemontba utazott; Turint november 5-én hagyta el s Genua, Lucca, Pisa, Livorno érintésével Firenzebe érkezett, innen 1729 január 15-én Rómába utazott, a honnan három havi időzés után április 23-án tovább ment Nápolyba; május 6-án visszatért Rómába, július 4-én elhagyta az örök várost s Umbria, Romagna, Modena, Parma, Mantua érintésével július 30-án Tirolba s innen Németországba (München, Württemberg, Pfalz, Frankfurt, Mainz, Koblenz, Hannover) utazott; október 6-án Zellerfeldből Utrechtbe indult, október 31-én elhagyta Hágát és átkelt Angolországba. Mikor Angolországból, hol csaknem két évet (1729—1731.) töltött, hazájába visszatért, elment a kedve attól, hogy a diplomatai pályára lépjen.

Úti jegyzetei nagyrészt másolatban és pedig rossz másolatban maradtak reánk. Ezeket, továbbá egynéhány — úti emlékeivel kapcsolatos — emlékiratot, két testes kötetben, a múlt század végső éveiben ősunokája: báró Montesquieu Albert adta ki (*Voyage de Montesquieu*. Bordeaux, I. 1894; II. 1896) Barck-

hausen Henrik részletes előszavával — a melyből merítettük mi is a Montesquieu utazásaira vonatkozó főntebbi adatokat — és több tudós kutató magyarázó jegyzeteivel. E mű alapján a Magyarországra vonatkozó részletek magyar fordításban a következőleg hangzanak:

I. „Bonneval¹ elbeszélte nekem a Jenő herczeg és a Starhemberg Guido² közötti meghasonlás okát. Miután Jenő herczeg befejezte az olaszországi háborút s a savoyai uralkodó herczeg békét kötött és leányát férjhez adta,³ Jenő herczeg visszatért Bécsbe. A szász választófejedelem,⁴ a ki a magyarországi hadsereg parancsnoka volt, lengyel királylyá választatott. Minthogy gróf Styrum⁵ Jenő herczeg előtt lett tábornagygyá, a főparancsnokság jogszerűleg őt látszott megilletni. Guido, a ki gyűlölte Styrumot, rábeszélte Jenő herczeget, hogy kérelmezze a főparancsnokságot és azt az ígéretet nyerte tőle, hogy ez alá fogja írni a haditanácsba való kineveztetését (son placet). Azután meglátogatta rokonát Starhemberg Henriket,⁶ a ki a haditanács elnöke volt, és az ő tekintélye révén kinevezette Jenő herczeget fővezérré. Ez útra kelt és megnyert a törökök ellen egy csatát.⁷ Visszatérve, a Kinskyek⁸ mellett foglalt állást a Starhembergék ellenében. A főhaditanács elnöke ezen felháborodva minden hadi kelléket megtagadott tőle, úgy hogy a világ legszebb hadseregével semmire se tudott menni.

Ostoba eljárás a törökök részéről, a kik Konstantinápoly felől mindig azzal a szándékkal indultak el, hogy azonnal megfognak ütközni. Midőn ezt a lotharingi herczeg⁹ észrevette, a

¹ Bonneval francia nemes volt, a ki a spanyol örökösödési háborúban a császár seregébe lépett, előbb Bécsben nagy tekintélyben állott, de azután fegyelmezetlensége és cselszövényei miatt elvesztett lett és Velenczébe vonult vissza, a hol Montesquieu vele találkozott.

² Gróf Starhemberg Guidó tábornagy, a ki Itáliában és Spanyolországban többször kitüntette magát katonai talentumával; a bécsi udvarnál úgy tekintették őt, mint Savoyai Jenő versenytársát.

³ Savoyai Jenő 1696 október havában fejezte be az olaszországi háborút. II. Victor Amadé savoyai uralkodó herczeg 1697 decz. 17-én adta férjhez leányát Lajos burgundi herczeghez.

⁴ I. Frigyes Vilmos szász választófejedelem 1695 óta a császári hadak parancsnoka volt a törökök ellen, míg 1697 jún. 27-én lengyel királylyá választatott.

⁵ Gróf Styrum Hermann-Ottó családi összeköttetéseinek köszönhette tábornagyi rangját.

⁶ Gróf Starhemberg Henrik Ernő, a haditanács elnöke, nagybátyja volt Guidónak; meghalt 1701-ben. Utódja előbb gr. Mansfeld tábornagy, majd 1703-ban Jenő herczeg lett.

⁷ Az 1697 szeptember 11-én vívott zentai csatáról van szó.

⁸ Kinsky István párisi és Fülöp londoni nagykövet lett utóbb.

⁹ Károly lotharingiai herczeg (1643—1690); miután a törökök

Dunán mindig lement egész a határig és ott álla hegyéig elsánczolta magát. A törökök azonnal megtámadták őt és vereséget szenvedtek. Ezt az ostoba eljárást mind máig is folytatták, de semmi harczászati ismeretet nem vettek alkalmazásba. Ha akár alattomoskodó hadjáratot akartak volna folytatni, akár 20 mért-földdel távolabb vonulni, zavarba hozták volna a császári tábornokot, mert semmi nincs a táborában, a mi szükséges, még csak egy szekér sem, sem semmi készlet. Csupán hajóra rakják a Dunán a csapatokat, úgy hogy egy hadsereg itt nem kerül többbe, mintha a helyőrségben volna.

Bonneval azt mondta nekem, hogy a péterváradi ütközet után,¹ mikor Temesvárt ostrom alá kellett venni, nem volt egyetlen igavonó marha se, és több mint 10.000 magyarországi ökör veszett el ez ostrom alatt“ (t. I. p. 44—45).

II. „Ö (herczeg Melfi apát) azt mondta, hogy a milánói tartományban trágya nélkül semmi nem terem, de a parasztoknak megvan a módjuk és minden ügyességük arra, hogy azt megszerezzék; ellenben Magyarországon csak el kell vetni a gabonát a földbe és megterem. Ez onnan van, mivel Magyarországon a föld nem áll olyan jó művelés alatt és ott a szántóföldek többet pihennek“ (t. I. p. 103).

III. „Nem hinné az ember, mily kevésbé népes ez az egész ország (Nápoly). Csak itt-ott, nagy messzeségre egymástól találunk itt egy-egy házat, vagy falvakat és városokat. Úgy találom, hogy Magyarország kissé népesebb“ (t. I. p. 275—276).

IV. „Három nagyjelentőségű hely van Magyarországon: Eszék, a mely, úgy hiszem, a Dráva és a Duna összefolyásánál fekszik; Belgrád és Temesvár. Orsova, a Duna partján, ágyú-ütegekkel van a folyamon ellátva, a melyek megakadályozzák a törököket abban, hogy előnyomulhassanak“ (t. II. p. 30—31).

V.

Annak a két magyarországi forrásnak a leírása, a mely a vasat rézzé változtatja.

„A mikor 1728-ban Magyarországon jártam, meglátogattam Körmöcbányát, Selmecbányát és Besztercebányát (Kremnitz, Schemnitz et Neu-Sohl). Valamikor lesz szerencsém az Akadémia elé terjeszteni azokat a megfigyeléseket, a melyeket ezeken a vidékeken tettem. Jelenleg csak azon rézbánya forrásairól akarok

ellen több hadjáratban résztvett, 1685—1687. a császári seregek főparancsnoka volt s több fényes diadalt aratott IV. Mohamed seregei fölött.

¹ Pétervárad alatt 1716 aug. 5-én verte meg Jenő herczeg Ali nagyvezért; Temesvár 1716 okt. 13-án capitulált.

beszélni, a mely Magyarországon egy mérföldnyire van Besztercebányától. E források egyike körülbelül 45 öl mélységre van a bányában, a másik 60 ölnyre.

A felső forrás medenczéje két részre oszlik, az első körülbelül 6 láb széles és 8 láb hosszú; a másik körülbelül 4 lábnyi minden irányban.

Az alsó forrás medenczéje 25 öl hosszú és egy láb széles lehet.

Az idevaló emberek azt hiszik, hogy a víz a felső forrásból foly alá az alsóba.

Azokon a helyeken, a hol a források vannak, a bánya nem gazdag; de igenis 6—7 ölnyre azon felül és alul.

E források vize azzal a tulajdonsággal bír, hogy ha vasat teszünk belé, bizonyos idő múlva vas helyett rezet találunk.

Azon rézmennyiség, a mely itt minden évben átváltozik, körülbelül 40 mázsa 120 mázsa vasból, miután $\frac{2}{3}$ -ada hulladék. Jóval többet lehetne nyerni, ha a forrás bővebb vizű volna.

E források vize mintegy fél lábnyi mély. Mindenféle régi vasdarabokat: szögeket, régi kapákat, patkókat és más efféléket dobznak bele.

Az átváltozás két, hat, sőt tizenkét heti idő alatt megy végbe. A legrégebbi vas a legalkalmasabb az átváltozásra; a legkevésbé kemény hasonlóképen a legalkalmasabb.

E vízben a vas fölött zsír- vagy tajtékfélét látni, a mely szilárdnak látszik. De ha ujjainkkal meg akarjuk fogni, semmit sem érzünk. A fémek a vizen keresztül szép kénsavas kékszínűnek látjuk és ha kivesszük a szabad levegőre, a képzelhető legszebb sárga színű.

A forrást minden hónapban gondosan kitisztogatják és kiszednek belőle bizonyos sárgás ércrészeket, a melyek a vas felületén vannak, kétségkívül azért, hogy utóbb aztán a többi részek, a melyek a vízből kiválnak, annál jobban előhatolhasanak.

Az átváltozott réz likacsos és törékeny, molekulái nem függenek jól össze. Megolvasztás útján teszik alkalmasabbá a feldolgozásra. Ennél a műveletnél $\frac{1}{8}$ -ad résznyi hulladék származik.

Nefftzer úr, a császár főbányatisztje Besztercebányán, megajándékozott egy ilyen rézből való lappal, a melyet ő öntetett és a mely nagyon szép.

A bányatiszték megengedték nekem, hogy kivegyek a forrásból különböző fémdarabokat, a melyeket abba beledobtak, és a melyek közül némelyek félig, mások egészen át voltak változva. Volt köztük egy egészen átváltozott patkó, de ez oly gyöngye volt, hogy nem tudtam egy darabban tolvadni.

Vittem magammal Velenczébe egy palaczkkal e forrás vizéből. Elemeztem azt homokfürdőben való lassú elfőzés útján. Öt uncia vízben egy fél uncia és 3 karat kristályos kénsavas réz akadt, a mi több mint $\frac{1}{10}$ -ed rész.¹

Ez a víz, mivel kénsavval telt helyeken haladt át, impregnálódott azokkal. Körülbelül 100 ölnyire a föld alatt a bányában a falakat láthatóan kénsav borítja, mint egy fűrtözet, némely helyen fodrosan, másutt simán.

Bármily kevésbé vagyunk is tisztában a physikai alapelvekkel, látjuk, hogy a vas részei a valóságban nem változnak át rézrézessé, hanem a réz részei foglalják el a vasrészek helyét, a melyeket kiűztek.

Ez a víz, mint említettük, kénsavval van telítve. Ámde a kénsav nem egyéb, mint a rézbányákban található marcasitokból (vassulphid) nyert cristallisatio, és több rézrészecskét tartalmaz, a melyek a vas részeit, a mely fölötté likacsos és könnyen feloldódó fém, helyökből kiszorítják.

De, kérdezhetné valaki, miért nem változtatja minden vitriol a vasat rézzé? Talán mindenik átváltoztatja. De a magyarországi és németországi kénsavak alkalmasabbak erre, mint az olasz- és angolországi kénsavak, mivel több bennök a réztartalom míg amazok a vassal állnak közelebbi rokonságban.

Úgy hallottam, hogy a császárnak más hasonló forrásai is vannak Szomolnokon, bennök évenként 300—400 mázsa rezet termelnek, — de ezeket nem láttam.

Meg kell jegyeznem, hogy a művészet olykor utánozta azt, a mit a természet e forrásokban művel. Készítettek rezet vasból és kénsavból. De először is, ezen semmi haszon nem volt, és másodsor, minthogy ezek a műveletek igen hirtelen történtek, gyakran csak a vas külső rétege változott át.

[Másolat]. Azt beszélték nekem Goslarban, Alsószászországban, hogy hajdan a rammelsbergi bányában kísérletet tettek arra, hogy a régi vasat rézzé változtassák, de ez itt nem megy oly hamar végbe, sem oly jól, mint Magyarországon, és kevés haszna van ennek az eljárásnak.

¹ Ugyanerre vonatkozólag, velencei útirajzában, kissé eltérőleg ezeket írja: „Tegnap elemeztem a besztérczebányái vizet, a mely a vasat rézzé változtatja. Négy unciát a görebbe tettek belőle és ezt egészen szárazra destillálták. A fenékén $\frac{1}{4}$ -ed uncia kénsavas anyagot találtunk és $\frac{3}{4}$ -ed uncia nyálkás víz (eau de flegme) maradt, eléggé ízetlen; így tehát $\frac{1}{4}$ -od résznyi kénsavas réz lenne ebben a vízben, a mi sok“ (t. I. p. 69).

VI.

Emlékirat az újbányai gépről.

„Mindenki ballott már arról az angol gépről, a mely tűz segélyével működik. Íme azon gép leírása, a melyet Újbányán (Koenigsberg), Felsőmagyarországon láttam. Ez arra szolgál, hogy a vizet több szivattyú segélyével, a melyeket hajt, felhúzzák egy bányából.

Ez egy 9 és $\frac{1}{2}$ láb magas és 10 láb átmérőjű kazánból áll. Ezt félig megtöltik vízzel, a többi helyet gőz foglalja el. Alól egy kemence van, felül pedig egy 27 hüvelyk átmérőjű henger, a melyben egy dugattyú-féle van, a mely a hengerben ide-oda mozoghat. Egy 4—5 láb hosszú, vastag vasrúd a korong közepéhez van erősítve és fent egy rengeteg súlyú emelőrúdhoz csatlakozik, a mely maga is fent egy másfajta emelőrúdhoz van csatolva, a melyet kövekkel terhelnek meg.

A mikor a víz forr a kazánban, fölemeli a korongot, a mely a hengerben van s következőképp az ellensúlyozót. E pillanatban hideg víz nyomul a hengerbe és megsűríti a gőzt; a dugattyú leszáll és az emeltyű utána esik. A fortély az volt, hogy a kazán és a henger közé egy vaslapot helyezzenek, a mely egy hozzáerősített emeltyűféle segítségével, a melyet a gép hajt, kinyílik és bezárul. A mikor ez a lap kinyílik, a gőz benyomul a hengerbe és fölemeli a dugattyút. A gép, mikor fel-emelkedik, egy kerék segélyével egy másik lapot felnyit, hogy hideg vizet eresszen be a hengerbe, és ugyanakkor bezárja azt a lapot, a mely a kazán és a henger közt nyitva volt. A korong tehát, az ellensúlyozóval együtt leszáll és leszállás közben másodszor is kinyitja a lapot, a melyen át benyomul a gőz és így tovább.

Agathiasnál, a *Góthok háborújáról* szóló művének V-ik könyvében, körülbelül ugyanezen elvek szerint készített gép leírását olvastam.

Itt következik az *Anthemius* gépének leírása.

„Látnivaló, hogy Agathias, a ki nem volt physikus, tökéletlen leírást ad Anthemius gépeiről, mert kölesönhatásról s következőképp actióról és actio-megszűnésről beszél. Anthemiusnak tehát meg kellett találnia a módot arra, hogy a levegőt a csőben lehűtse; a mi csak úgy történhetett, hogy abba friss levegőt vagy friss vizet vezettek, mint a hogy az angol gépnél csinálják.

Az angol gép csak oly bányákban alkalmazható, a melyekben nincs elegendő víz a rendes gépek hajtására és így kénytelenek lovakat igénybe venni. E gép másfél annyi vizet húz fel, mint egy 8 lovas gép és kevesebbe kerül. Így például a selmeczi bányában

egy 8 lovas gép minden két hétben 240 forintba kerül, míg emez nem kerül 200 forintba, a gépész fizetését is beleértve.

A gép hajtására nagyon kis mennyiségű víz elegendő. Nagysága arányában több kell hozzá.

Ha nem hordtak oda elég hideg vizet, meleg vizet szállítanak fel; de jobb, ha a víz egészen hideg: ha jégbe hűthetnék, megtennék.

Ama gép hengere, a melyet láttam, 27 hüvelyk átmérőjű. Erejét növelhetjük, ha a kazán és henger nagyságát növeljük, mivel a hengerben levő gőz tömege nagyobb mértékben fog növekedni, mint a korong felülete.

Egy percznyi idő alatt a gép 13—15 vízemelést képes végezni. Jobb, ha csak 13-at végez, mivel a gyorsaság megrothatja a gépet és nagyon elkoptatja a rugókat.

Hetenkint 24 öl fa szükséges e gép kiszolgálására.

Ha nincs vizünk és fánk, ne gondoljunk arra, hogy bányát műveljünk. De ezekkel is még három dologra van szükségünk, hogy azok hasznat hajtsanak, bármily szegényesek legyenek is: takarékosságra az administratióban, gyorsaságra a műveleteknél és folytonosságra a munkában. Az a gép, a melyről beszélek, nagyon jól megfelel e három kelléknek.

A nagy nehézségek, a melyekkel ezen új intézményeknél találkozunk, az illető helység lakosaitól származnak: azok, a kik lovakat adnak bérbe, azok, a kik élelmiszereket adnak el ezek ellátására, s azok, a kik dolgoztatják őket, valamennyien olyan emberek, a kiknek megvannak a maguk érdekei, a melyeket meg akarnak védelmezni.

[Első másolat]. Potters úr, egy angol gentleman s nagyon finom ember, e gép igazgatója; ő rengeteg nehézséggel találkozott a lakosok részéről.

[Második másolat]. Semmi nem kelti fel annyira szomjúságunkat, mintha sokáig oly gépet vizsgálunk, a mely tűz segélyével működik. Potters úr bevezetett a lakásába. Kitűnő tokaji bora volt; bőségesen ittunk belőle s én útra keltem“ (t. II. p. 253—256).

VII. „A Hartz-hegység bányáinak érzerei nem függőlegesek, mint Magyarországon, hanem a hegy fekvése (le plan) szerint hajlanak, mint a hogy ezen az ábrán /// láthatjuk. Ezért van, hogy azok a gerendák, a melyek a beomlást megakadályozzák, a következő ábra alakja szerint vannak elhelyezve: ; ellenben a magyarországi bányákban azok ebben a helyzetben vannak: .

„Hajdan minden bányában mindenki végezte a maga munkáit a nélkül, hogy a többiek találmányait felhasználta volna. De ma mindent közölnek egymással. Csak a törökök nem hasz-

nálják fel az emberi társadalom felvilágosodását. Magyarországon embereket használtak arra, hogy a szivattyúkat mozgásba hozzák, és lovakat arra, hogy a vasérczet húzzák. Ezért is kénytelenek voltak bányáikat azonnal abbahagyni, mihelyt gépeik nem tudtak több vizet felhúzni.“

„Kétszáz év óta Hannoverben és Magyarországon a munkások bérei nem emelkedtek, habár az élelmiszerek jóval megrágultak. Ők ott benn születtek és türelmesen viselik el nyomorúságukat, holott az első bányászokat csak tekintélyes haszon vehette rá erre a munkára.“

„Megpörkölik... a vasérczet a nélkül, hogy megolvasztanák, hogy különválasszák a kénztől. Ha ezt a műveletet nem csinálnák és azonnal megolvasztanák a vasérczet, az ezüst a kénnel együtt a levegőbe szállna. Minthogy a besztérczebányái (Magyarországon) érzékö csak kevés kénzt tartalmaz, ott nem végezik ezeket az előkészületeket“ (t. II. p. 260, 262, 266—267, 272. Mémoires sur les mines du Hartz).

VIII. „Midőn Toerring¹ grófnál ebédeltünk, megmutatta nekünk a belgrádi csata² tervét. A császári tábor két végével éppen a Duna és a Száva és a város közt feküdt, a törökök táborra pedig kétfelől. A városban pedig török hadsereg volt. Jenő herczeg csalódott, mert — miután a vidéket fenekestől kipusztították volt — nem hitte, hogy a törökök, ha megérkeznek, három napig is kitarthassák. De azok tizennégy napig is kitartották, és lovasságunk, a mely kénytelen volt a táborban maradni, olyan lett, mint egy csontváz. Ha a törökök hadseregöket megosztották és egy nagy hadtesttel a Száván átkeltek volna, végünk lett volna és minden készletszállítmányunk oda- veszett volna.

Egy híd volt a Száván; a másik a Dunán. Mi végre kijöttünk sánczfalaink mögül lovasságunkkal egyetemben, a melyet szinte vinni kellett. Nekirohantunk az ellenségnek és ők megfutottak. Jenő herczeg sokat koczkáztatott. Azonban lehetetlen Belgrádot ostromolni, ha ebbe a táborba nem száll az ember. Egyébiránt számítottak a törökökre és arra, hogy azok meg fog- nak futamodni“ (t. II. p. 142—143).

¹ Gróf Toerring-Jettenbach Ignác-Felixről van szó, a ki a bajor választófejedelem fiait kísérte el a török hadjáratra.

² Belgrádnál 1717 aug. 16-án verte meg Savoyai Jenő herczeg Khalil pasa nagyvezért, a ki Belgrádot is kénytelen volt ellenfelének átengedni.

Folyóíratok szemléje.

1. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK mult évi negyedik füzetét Trostler József értekezése nyitja meg *Az Igen hasznos és drága nemes receptum' német eredetije*. Kimutatja és párhuzamos idézetekkel igazolja, hogy ez régi magyar nyomtatvány nem eredeti, hanem az *Ethnographia mundi'* című mű második részének, a *Malus mulier'*-nek kevés kivétellel betűszerinti fordításai; megállapítja továbbá, hogy a magyar munka a XVI. század végén vagy a XVII. század elején keletkezett. — Gragger Róbert folytatva *Irodalomtörténeti forrástanulmányait*, e második közlemény Bessenyei Pontyijának mintáját keresi Destouches *La fausse Agnès'* cz. drámájának Garouffière báró alakjában; majd részletesen ismerteti Joseph Richternek *Briefe eines Eipeldauers'* cz. folytatólagosan megjelent tárcza-szerű költeményeit, s megállapítja, hogy ezek a levelek voltak Gvadányinak egyik mintája a *Falusi nótárius'* megalkotásánál, tőle vette a kéziratfictiót, a typust (a fővárosba került tapasztalatlan vidéki alakját, a ki kigúnyolja a fővárosiak külföldieskedését és divathajhászását), az iradalmi formát, a hangot és igen sok kisebb részletet, indítékot, kifejezést. Művének szélesebb keretét egy másik munkából vette, Franz Heufeld *Der Bauer aus dem Gebirge in Wien'* cz. bohózatából. Itt találta a nótárius útjának és élményeinek ha nem is forrását, legalább mintáját. — Eckhardt Sándor befejezi *Balassi Bálint irodalmi mintái* című dolgozatát. A II. nagyobb fejezetben először a nemzetközi szerelmi költészet hatását vizsgálja Balassi lyrájára, s megállapítja, hogy döntő befolyást gyakorolt költészetének alaphangnemére: ugyanaz a hódító célzat van meg nála s ugyanazokat az eszközöket állítja hódító törekvése szolgálatába. Azután a részletes hatásra tér s egyenként vizsgálja, mennyire hatott Balassira Propertius és Ovidius (tárgyi és műfaji hatás), Angerianus és Marullus (motivumaik, ötletes inventiójuk fölhasználása), Aeneas Sylvius (példálódzás, reflexiók, bókok), Fulgosius (didaxis) Regnart (fordítás, hangulati kapocs), majd Balassi egyéb forrásairól szól. A befejező III. fejezetben összefoglalva az eredményeket, a különféle hatások chronológiáját állítja össze. Megállapítja Balassi átvételeinek mértékét és módját. — Az *Adattár* rovatát Gulyás József-nek *Benkő József becsülete* cz. dolgozata nyitja meg, a

melyben kimutatja, hogy Benkő, mikor Argirus történetéből két erős nép haláltusáját olvasta ki, nem pusztá tudákos okoskodást nyújtott, hanem Otrókócsira is támaszkodhatott, valamint egy E. S. J. betűs író hely és év nélkül megjelent „Az igazság bujdosása” cz. verses művére és Huszti András „Ő és ujj Dácia”-jára. Jelvi magyarázatának széphistóriai alapja van, ha történeti nincs is. — *Horvát István Mindennapijá*-nak jan. 29-től február 28-áig terjedő részében a maga és Révai életének fontosabb mozzanatain kívül Verseghynek Szápáry Jánost ünneplő költeményéről és Mátrási József „Vélekedés”-éről emlékszik meg. — *Adatok Tompa Mihály életéhez.* cz. alatt Harsányi István folytatja Tompa ismeretlen levelezésének közlését, melyet a költő pap-társaival váltott. Tompának 33 levele olvasható, még pedig Szentpétery Sámuelhez 27 (1867 márcz. 2., 10., máj. 2., 3., júl. 7., 14., kelet nélkül [júl. 15—19.], júl. 20., 21., 30., aug. 4., okt. 13., 17., 29., [két levél], 30., 31., nov. 13., decz. 17., 1868 febr. 5., öt darab kelet nélküli levél (1868 febr. 6.—máj. 2.), máj. 15., kelet nélkül (máj. 15. után pár nappal); Orbán Ferenczhez 6 darab (1867 júl. 31., decz. 12., 26. [kettő, az egyik kelet nélkül], 1868 jan. 19., febr. 5.; Tompánénak Szentpétery Sámuelhez 1868 máj. 2. írt levele; Szentpéterynek Tompához intézett két levele, egy kelet nélküli (1867 máj. eleje) és egy 1867 nov. 22-ről. — A *Könyvismertetés* rovatában Thury Zsigmondnak *A szombatos kódexek bibliographiája* cz. könyvét Elek Oszkár bírálja. Érdeme egyrészt a pontos összeállítás, másrészt a kódexek lelőhelyének és tartalmának megbízható jelzése. Stílus fogatkozásai és tárgyi tévedései előbbi érdemeit nem rontják le. — A Veress Endre kiadásában közrebocsátott okmánytárt *Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai* —f—y ismerteti, kiemelve a gyűjteménynek kevés számú irodalomtörténeti vonatkozásait. — Ugyanő pár szóval méltatja Simonfi Jánosnak *Az irodalom szó története* cz. dolgozatát. — A Hellebrant Árpád-tól összeállított *Repertorium*, az 1913. év második harmadában megjelent irodalomtörténeti dolgozatok és könyvek jegyzéke fejezi be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1913. évi deczemberi számában *Gazdasági feladataink Albániában* cz. tanulmányában Szegh Dezső azokkal a feladatokkal foglalkozik, a melyek ebben az új balkáni államban reánk várnak. Rövid áttekintést nyújt Albánia gazdasági viszonyairól, a melyek most még a teljes elhanyagoltság képét mutatják ugyan, de nem volt annyira értéktelen terület eddig sem, hogy nagyobb figyelmet ne érdemelt volna részünkről. Ismerteti a forgalmi viszonyokat és kimutatja, hogy a számba jöhető versenyző államok között Magyarország áll az utolsó helyen, pedig a kedvező dispositiók azt semmiben nem igazolják. Rátér azután azoknak az eszközöknek a vázolására, a melyek segítségével jelentékenyebb tért hódíthatnánk gazdaságilag Albániában. A gazdasági tevékenységnek széles területe nyílik meg, mert hiszen egy berendezkedni készülő

országról van itt szó. Elsősorban szükséges azonban, hogy a közlekedési eszközöket az alkalmas forgalom érdekében megreformálják az Adria keleti partján s kimutatja, hogy tengerhajózásunknak eddigi fejlesztése nem követte mindig pontosan azokat a nagy érdekeket, a melyek a Kelethez fűznek bennünket. Albánia pedig nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is fontos számunkra s ennek illusztrálása végett utal egyes délszláv, főleg pedig olasz törekvésekre, a melyeknek terjeszkedéséről a szerző legutóbbi albániai útján is számtalanszor meggyőződést szerzett. Ezeknek a törekvéseknek az ellensúlyozására is a legalkalmasabb eszköz a gazdasági tevékenység s ez mi reánk nézve annál fogva is könnyű, mert az albánok maguk sympathiával fogadnák, ha a mi részünkről egy erőteljesebb actio kezdeményezését látnák. — A további czikk dr. Papp Antal *A községi pótdózás és reformja* című értekezése. Szerző ismerteti vázlatosan a helyhatósági adóztatás mai rendszerét és annak eredményeit. A községek háztartási statisztikájából vett adatokkal bizonyítja, hogy a községi pótdók kivetése körül teljesen törvényellenes gyakorlat fejlődött ki. Az a körülmény pedig, hogy a községi pótdózás mérvére nézve a törvény korlátokat nem szab, sok helyen az állampolgárok súlyos megterheltetésére vezetett. Kimutatja, hogy míg egyrésztől állandóan apad az olyan községek száma, a melyek pótdót nem szednek, másrésztől a pótdónak az állami adókhoz viszonyított aránya folyton emelkedik a nélkül, hogy az így befolyó közszolgáltatások a helyi igények fokozottabb kielégítését szolgálják. Rámutat azokra az egyenlenségekre, a melyek a közteher viselésben a pótdó százalék különböző nagyságából származnak s a melyből kifolyólag egyik község lakói, egy másik község lakóival szemben, hasonló körülmények között sokszor öt-hatszoros közterhet viselnek. Kiemeli azt, hogy leghátrányosabb helyzetben állanak e tekintetben a kisközségek lakosai, a kik a köz áldásaiban legkevésbé részesülnek, holott a községi törvény a helyi adóztatásnál épp az érdekeltségre kívánt súlyt helyezni. Hangsúlyozza, hogy a helyhatósági adózás mai állapota mily nagy veszélyt hord magában. Reformálás nélkül sok helyen veszélyezteteti az állami adózás érdekeit is, mert létföltételükben támadja az adóalanyokat. Az 1909. állami egyenesadó reform végrehajtása esetén pedig a helyzet még súlyosbodnék. Ismerteti ezek után a helyzet orvoslása érdekében eddig fölmerült javaslatokat és arra a következtetésre jut, hogy nincs olyan egyetlen egységes reform, a mely alkalmas volna a bajok gyökeres megoldására, különösen pedig a közteher viselésben észlelt egyenlőtlenségek megszüntetésére. A reformok egész sorozatára volna szükség, hogy az állapotok előnyösen változzanak. Ezért elsősorban szükségesnek tartja a közigazgatás reformját olyképp, hogy az egyszerűbbé, közvetlenebbé és ezáltal olcsóbbá tétessék. Kívánja a községi háztartásvitel egységes szabályozását ugyancsak a fenti szem-

pontok figyelembe vételével. Nagyobb súlyt óhajt helyezni a községek gazdasági érdekeinek gondozására, a közüzemek, főként a községi takarékpénztárak létesítésére és fejlesztésére. Helyesebb meghatározását kívánja az állami és helyhatósági adókból fedezendő köz-szükségleteknek és a legkisebb körre szorítani a helyi adókból ellátandó feladatokat. — Ezután Ferenczi Izsó *Magyarország 1912. évi külkereskedelmét* ismerteti. Elemzi mindenekelőtt azokat a tényezőket, melyek a behozatal és a kivitel végösszegeinek újabb gyarapodására vezettek s megállapítja, hogy a behozatal növekedésének két legfontosabb faktora a gépek, vas és más fémek, vas- és más fémfélgártmányok és a szén újból fokozott importja, valamint az 1911. évi gyenge termésből származó kivételes kukoricza importszükséglet volt, míg a kivitelt a példátlan cukorcsoporthoz a szarvasmarha- és sertéskivitel gyarapodása követték. Külön kiemeli a cikk az 1912. évi külkereskedelmi mérlegének újból negyedmilliárdnyi persziomát, melylyel a magyar külkereskedelmi statisztika által 1906 óta, tehát az új vámaera kezdete óta kimutatott behozatali többlet összege már 800 millió koronára halmozódik; szerző szerint e között a nagy hiány és a magyar közgazdasági életet már egy esztendőnél is huzamosabban fojtogató válság között alighanem nagyon szoros összefüggés van. A cikk azután külön foglalkozik Ausztriával, Bosznia-Hercegovinával és a szerződéses vámterületen kívüli országokkal való 1912. évi külkereskedelmünkkel; ez utóbbiak közül különösen a Balkán országaival foglalkozik s megvilágítja azt, hogy a háború milyen hatással volt az 1912. évi kivitelünkre. A közlemény végül négy fontos árucsoport 1912. évi forgalmáról részletesebben is beszámol; az egyik a cukor, melynek világkereskedelme a kontinens 1911. évi rossz répatermése miatt abnormis jelenségeket mutatott, a másik a gabona és a liszt, melynek forgalmára Ausztriának 1912. évi kitünő termése és a magyar malomiparra ránehezülő finomliszt-túlproductio volt nagy befolyással, a harmadik a gépek, fémek, fémárúk és szén csoportja, melyek importját elsősorban az állam üzemeihez, a hadfelszerelési vállalatoknak és a hadihajókat építő műhelyeknek fokozott szükségletei, azután a mezőgazdaságnak nagy gépvásárlásai, az újonnan elkezdett cukorgyárak fokozták s a negyedik a textil- és konfekcionált árúk csoportja, melyből az import az utóbbi évekbe feltünő stagnálást mutat. Külön tér ki a cikk a nagy figyelmet érdemlő cipő-importa, mely — felhasználva az elégtelen vámvédelmet — az utóbbi években rohamosan nő, mi által egy szép fejlődésnek indult iparágunk erős megrázkódtatásokat szenved. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában a német nyersvastermelés óriási arányairól nyerünk képet. A német nyersvas 1870-ben a világtermelés csak 11·5 %-t tette, 1910-ben pedig 22·5 %-ra emelkedett, vagyis millió tonnákban 1·39-ről a termelés 14·79-re szökött fel. Németország már messze túlszárnyalta Anglia termelését,

mely fokozatosan visszafejlődik. — *India ipari fejlődéséről* szóló cikk constatálja, hogy a kézműipar a gyáriparral szemben Indiában sem képes versenyezni, noha az angol kormány minden lehetőt megtesz a kisipar istápolására. Az iparcikkek nagyobbrésze tengerentúlról származik, de azért az indiai gyáripar, különösen a textilipar a szükséglet tetemes részét képes fedezni. India érczekben szegény, munkáseleme is rossz, ezért a nagyipar fejlődése korlátolt. — *A szakszervezeti mozgalom Ausztriában* háromirányú: a centralisták, kik az erős központi vezetés hívei, a separatisták, kik a szakszervezetek önállóságát hirdetik, s nemzetiségi alapon (csehb) szervezkednek. E két csoport a socialdemokratia elveit követi, végül van még a keresztény csoport. Anyagilag és a taglétszámot tekintve a centralisták a legerősebbek, — s. o. *Újabb jelenségek a nemzetközi munkásmozgalom terén* czimmal hírt ad azon nemzetközi mozgalmakról, melyeket a socialista munkásszervezetek az elmúlt hónapokban kifejtettek. — *r ó Sztrájkok és kizárások Németországban 1912-ben* cz. alatt közöl érdekes adatokat. — *e r Munkabérek és munkaidő az angol nagyiparban 1912. évben* cz. alatt arról közöl érdekes adatokat, hogy 1912. évben a heti munkabérek milyen arányban emelkedtek és hogy átlagban a munkaidő milyen mértékben rövidült. — *Sch. Két ausztráliai törvényt a munkaviszonyokról* ismerteti. Queensland és Newsudwales államok e codificatiója sok eredeti intézkedést tartalmaz. — *Handbuch der Politik* czimmal két kötetes collectiv munka jelent meg, mely több neves német tudós, ha nem is összefüggő, de nagybecsű monographiáját tartalmazza. Szirt Lajos *A lakásügy állása Magyarországon* czim alatt Ferenczi Imrének a hágai X. nemzetközi lakásügyi congressus számára írt jelentését ismerteti. — *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot, melyhez a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1913 szept.—okt. havi füzeté is csatolva volt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1914 február 3-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Pecz Vimos r. tt. — Bleyer Jakab, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán, Haraszti Gyula, Láng Nándor, Melich János, Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Voinovich Géza l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Szily Kálmán r. t. — Angyal Dávid l. t. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

27. VOINOVICH GÉZA l. t.: Görgei Arthúr mint író.
 28. HARASZTI GYULA l. t.: Molière viszonya elődeihez.
 29. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NEMETHY GÉZA r. és HARASZTI GYULA l. tagot kéri föl.

HATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1914 február 9-én.

CONCHA GRÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, Darányi Ignác, báró Forster Gyula t. tt. — Ballagi Aladár, Fejérpataky László, Gaal Jenő, Matlekovics Sándor, Nagy Ferencz, Vargha Gyula r. tt. — Aldásy Antal, Angyal Dávid, Kuzsinszky Bálint, Komáromy András, Magyary Géza, Mahler Ede, Nagy Ernő, Reiner János, Szendrei János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Wertheimer Ede l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Láng Nándor l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

30. BERZEVICZY ALBERT t. tag bemutatja a Beatrix királyné életére vonatkozó okmánytárt.

31. TÉGLÁS GÁBOR l. tag: Decebalus kiostromoltatásának színhelye s a rómaiak támadó művei.

32. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ r. és KUZSINSZKY BÁLINT l. tagot kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1914 február 16-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Buchböck Gusztáv, Bugarszky István, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, báró Harkányi Béla, Hutyra Ferencz, Kürschák József, Mauritz Béla, Rejtő Sándor, Tuzson János, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

33. TANGL FERENCZ r. t.: „Adat az izomtonus ismeretéhez.“

34. ROHONYI HUGÓ részéről: „Vizsgálatok az élettani elektromos áramok keletkezéséről.“ Előterjeszti Tangl Ferencz r. t.

35. BERCZELLER LÁSZLÓ részéről: „Diffúzió a felszínbe.“ Előterjeszti Tangl Ferencz r. t.

36. FRANZENAU ÁGOSTON l. t.: „A diósgyőri kalezitről.“

37. MAUTHNER NÁNDOR részéről: „A pyrogollol-carbonsav depidjeinek synthesise.“ Előterjeszti Bugarszky István l. t.

38. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére TANGL FERENCZ r. és FRANZENAU ÁGOSTON l. tagot kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második ö s s z e s ü l e s e.

1914 február 23-án.

PLÓSZ SÁNDOR másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula t. t. — Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Matlekovics Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Áldásy Antal, Császár Elemér, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Fináczy Ernő, Hoor Mór, Komáromy András, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Ónodi Adolf, Schafarzik Xaver Ferencz, Szarvasy Imre, Tóttósy Béla, Tuzson János, Viszota Gyula, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

39. SCHAFARZIK X. FERENCZ: BÖCKH JÁNOS l. tag emlékezete. Az Emlékbeszédek során fog megjelenni. — Darányi Ignác t. t. ez alkalomból a következő táviratot küldte: „Elnök sajnálatomra az emlékbeszéden nem lehetvén jelen, az ünnepelt nemes emlékének, noha a távolból, de hű kegyelettel adózom.“

40. A vallás- és közoktatási Miniszter úr 1914 január 29-én 5755. sz. a. kelt átiratában értesíti az Akadémiát, hogy gróf Kuun Géza, a Történeti Képcsarnok számára följánlott arcképét (lásd Akad. Értesítő 1913. 738. l. 30. p.) örömmel elfogadja és őszinte köszönetet mond ez értékes műtárgy átengedéséért. — Tudomásul van.

41. A vallás- és közoktatási Miniszter úr 1914 január 21-én 199,485/1913 sz. a. kelt átiratával megküldi az Akadémiának az Eremkedvelők Egyesületének legújabb tagilletményét, a Reményi József-féle „Aurora“-plakettnek egy ezüst példányát. — Köszönettel fogadtatik és a könyvtárban helyeztetik el.

42. A III. osztály indítványozza, hogy néhai MARKUSOVSKY LAJOS nagyrődemű l. tagnak arcképe az Akadémia képcsarnokában elhelyeztessék. — Elfogadtatik és a f. évi nagygyűlés elé fog terjesztetni.

43. A M. Néprajzi Társaság köszöni a heti ülésteremnek a lefolyt évben felolvasó ülései számára átengedését és kéri e kedvezményt a f. 1914. évre is. — Elfogadtatik.

44. RÉVAI Mór budapesti könyvkiadó megküldte az akadémiai Mikszáth-szobának Mikszáth Kálmán hátrahagyott munkáinak eddig megjelent tíz kötetét és ígéri e kiadvány folytatásának is tiszteletpéldányképen való megküldését. — Meleg köszönettel fogadtatik.

45. Meghívók érkeztek: 1. a Kisfaludy-Társaságtól f. évi febr. 8-án tartott közgyűlésére, — és 2. a bécsi Verein für Landeskunde von Nieder-Österreich f. évi márcz. 29-én tartandó félszázados jubileumi ünnepére. — Tudomásul van.

46. A következő zárt ülésben Főtitkár előterjeszti az 1913. évi zárszámadást és az 1914-iki költségvetést, mely elfogadtatik. Egyúttal hosszabb eszmecsere után, melyben az elnökön és főtitkáron kívül Concha Győző, báró Eötvös Loránd, Matlekovics Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán és Szinnyi József r. tagok résztvettek, kimondja az összes ülés, hogy jövőre 1. az osztályok és bizottságok zárszámadása szintén kinyomattassék,

és — 2. az osztályok és bizottságok költségvetése az egyes tételre fölvetett összegek részletes kimutatása nélkül mutattassék be.

47. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró Eötvös Loránd és Matlekovics Sándor r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1914 márczius 4-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. Elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, gróf Dessewffy Aurél, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Goldziher Ignác, Pauer Imre, Plósz Sándor, Széll Kálmán, Szily Kálmán, Wekerle Sándor, Wlassics Gyula ig. tagok, Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Báró Forster Gyula és herczeg Esterházy Miklós kimentették távolmaradásukat.

18. Elnök úr jelenti, hogy az Igazgató-Tanácsnak legutóbb megválasztott tagjai, herczeg ESTERHÁZY MIKLÓS és WEKERLE SÁNDOR megválasztásukat köszönettel elfogadták. Azután szíves melegséggel üdvözlí a megjelent WEKERLE SÁNDOR ig. tagot, kit a Tanács tagjai lelkesen megéljeneznek.

19. Főtitkár előterjeszti az Akadémiának a pénztártól áttett 1913. évi számadásait, valamint a gondnoki, széphalmi és ügyészi számadásokat. — Elnök úr javaslatára fölkéretnek az Akadémia számadásainak fölülvizsgálására báró EÖTVÖS LORÁND és gróf SZÉCHENYI BÉLA, a gondnoki és széphalmi számadásokra báró FORSTER GYULA, az ügyészi számadásokra pedig PLÓSZ SÁNDOR ig. tagok.

20. A Magyar Földhitelintézet a Fabriczy Sámuel nevére tett alapítvány ügyében jelenti, 1. hogy özvegy Fabriczy Kornélné halála folytán az elhunytinak járt évi 2000 márká fölszabadul, minek folytán a pénztár az eddigi „A” és „B”-Fabriczy-alapítványokat egyesítette; 2. hogy ez alapítvány czímén őrzött értékpapírok közül kivett f. é. június 1-i szelvényével ellátott 96,000 K magy. korona-járadék kötvényt és 1915 jún. 1-i szelvényével ellátott 31,000 K ugyanilyen kötvényt s ezek helyébe a fenti alapítvány letétjéhez 1914 ápril 1-i szelvényes 127.400 K intézeti szab. és talajjavítási záloglevelet iratott. — Helyeslő tudomásul van.

21. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az Akadémia 1914. évi államsegélyének első felét (65,500 K) kiutalványozta. — Tudomásul van.

22. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Országos Központi Takarékpénztár febr. hó 14-én megtartott közgyűlése rendelkezéséből a M. T. Akadémiának 500 K adományt szavazott meg. — Meleg köszönettel fogadtatik.

23. Főtitkár jelenti, hogy dr. HEDRY ALADÁR budapesti közjegyző néhai Görgei István hagyományából, Görgei Arturról szóló két munkájának kiadási költségeire rendelt 4000 (négyezer) koronát az Akadémia pénztárába befizetett. — Tudomásul van.

24. Főtitkár előterjeszti az 1914-ik évi költségvetést, mely az összes ülés határozataival (l. fönt 184. l. 46. p.) elfogadtatik. Az osztályok és bizottságok módosított beadványai helyesbítés végett az illető osztálynak vagy bizottságnak visszaadandók, mielőtt a költségvetés az Akad. Értesítőben közzététetik. (A sürgetett módosítások megtörténtek.)

25. Főtitkár bemutatja az akadémiai szolgák f. é. márcz. 3. beérkezett folyamodványát, melyben fizetésük és lakbérük felemelését, valamint korpótlékuknak tíz évről öt évre leszállítását kéri. — Az Igazgató-Tanács kiadja a kérvényt a pénzügyi bizottságnak, hogy a jövő évi költségvetés számára indokolt javaslatot tegyen; a folyó évre pedig megszavaz a folyamodóknak fejenként 100 (egyszáz) K segélyt, melynek első fele most, második fele szeptemberben lesz ki fizetendő.

26. Az akadémiai ügyész a következő újabb keletű hagyatéki ügyeket jelenti be, melyeknél a M. Tud. Akadémia érdekelve van, ú. m.

a) a báró WODIANER ALBERT hagyatéka ügyét, a ki végrendeletében 100,000 K-val emlékezett meg az Akadémiáról. A hagyatéki ügy már letárgyaltatott és az örökös bi zonylat kiadatott; mihelyt ez jogerőre emelkedik, a hagyomány be fog fizettetni. A 100,000 K hagyomány az Akadémia szabad rendelkezése alá esik;

b) néhai KOSTYÁN FERENCZ végrendeletében 600 koronát hagyományozott. Hagyatéka letárgyaltatott, de a hagyomány eddig még nem fizettetett be;

c) a néhai VÁRADY ZSIGMOND hagyatéka ügyénél az Akadémia az esetleges utóöröklés jogával van érdekelve. Az örökagyó végrendeleti általános örököse a nagyváradi ref. egyház és az ottani László-szabadkőmives-páholy. Ez utóbbi után egyik utóörökösul a M. Tud. Akadémiát rendelte;

d) néhai SZEMZŐ LÁSZLÓ hat végrendeletet hagyott maga után hátra, melyek egymásnak többször ellenmondanak. A 2-ik számú végrendeletben örökösökül nevezi Szemző János gyermekeit, azon kötelezettséggel, hogy a Dungserszki Györgytől még járó vételárból, melyből az 1913. évtől az 1924. évig bezárólag tizenegy éven át évenként 28,000 K esedékes, a M. Tud. Akadémiának évenként 3000 koronát fizessenek, mely összeg szótárkészítési és szótárkiadási célra fordítandó. Későbbi végrendeleteiben a 11 évi vételárrészletekből hatévi részletet nejjének hagyományoz minden korlátozás nélkül, az utolsó öt évi részleteket pedig az említett örökösöknek az Akadémia mondott járulékával terhelve. A hagyatéki tárgyalások még a kezdet kezdetén vannak. — Az ügyész ezen bejelentései tudomásul szolgálnak.

27. Ugyanó bejelenti ezután, hogy a néhai gróf ANDRÁSSY DÉNES hagyatéka ügyében a hitbizománvi birtokosokkal létrejött azon egyezés, a melyet az Igazgató-Tanács 1913. évi október 27-én tárgyal és végleg elfogadott, perfectté vált és hogy ennek következtében a f. évi február hó 20-án Rozsnyón megtartott hagyatéki tárgyaláson a hagyatékhoz tartozó, már most liquidálható, szabad és tehermentes vagyonra (a Magyar Általános Hitelbanknál levő készpénz és értékpapírra 2.170,191 K mostani értékben) a részleges bírói átadás az összes örökösök részéről kérelmez tetett. A részleges hagyatékátadó végzés meghozatala legközelebbre várható. A most felosztás alá kerülő 2.170,191 K összegből a M. Tud. Akadémiát megillető $\frac{1}{20}$ -rész 108,509 K 55 fillért tesz. — Az ügyész ezen jelentése is tudomásul van.

28. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ENTZ GEZA és WEKERLE SÁNDOR ig. tagokat kéri föl.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA 1913-RÓL
ÉS KÖLTSÉGVETÉSE 1914-RE.

vagyonmérlege 1913 december 31-én.

Folyószám	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Alapítványok :				
	a) alapítványok pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre	1025115	61		
	1913. évben hozzájött	2200	—	1027315	61
	Fel nem használt kamatok 1913 december 31-én			19421	11
	b) alapítványok, melyeknek kamatai tőkésítendőek			701755	83
	c) alapítványok, melyeknek kamatai felett az akadémia szabadon rendelkezik				
	1912 december 31-én volt	4509303	—		
	1913-ban hagyományozott összeg .	35345	—	4544648	—
	Összesen			6293140	55
2	Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap				
	értékpapirban	203800	—		
	készpénzben	110	07	203910	07
3	Hitelezők (jelesen Magyar Földhitelintézet, kiadandó Bolyai-jutalom, osztályok maradékai)			268069	64
4	Előre fizetett házbér mely az 1914. évet illeti			10691	66
5	Vagyonmérleg :				
	Vagyon a, b, és c alapítványokon felül 1912 december 31-én	595734	67		
	Ebből igazgató-tanácsi határozattal leírásba hozott 1913. évben	13850	—	581884	67
	1913. évi rendkívüli bevételek	14356	27		
	1913. évi vagyonkezelési eredmény	372	51		
	1913. évi vagyonszáporulat összesen	14728	78	596613	45
				7372425	37

december 31-én.

vagyonának kezelője :

hitelintézet.

Simon s. k.

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fil.	korona	fil.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22400	10		
	b) Többi tisztviselők fizetése	31680	10		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	13291	92		
	d) Nyugdíjak	5608	12		
	e) Segélyezés, nyugdíjárulék és jutalmak	3151	40		
	f) Drágasági pótlékok	1590	—	77721	64
2	Almanach és Értesítő			12410	27
3	Az I. osztály és bizottságai részére			39245	80
4	A II. osztály és bizottságai részére			89334	56
5	A III. osztály és bizottságai részére			24995	69
5a	Szótári bizottság részére			8410	20
6	Könyvkiadó bizottság: az Akad. Természett. és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye			6000	—
7	Széchenyi múzeumra			1500	—
8	Szinnyei, Magyar írók életrajzára			800	—
9	Jutalmakra			32977	29
9a	Később esedékessé váló jutalmakra, pályadíjakra és segélyekre			1520	—
9b	Határozott rendeltetésű alapítványok és alapok kamatai			15290	01
10	Bólyai jutalomra			2500	—
11	Kazinczy levelezése kiadására			10030	40
12	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
13	Magyar irodalom ismertetése külföldön és egyéb tiszteletdíjakra a Laky-alapból			13558	—
14	Könyvtára a) vásárlásokra	18298	97		
	b) diplomatáriákra	2000	—	20298	97
15	Az akadémia épületeire a) rendes fenntartási költségek	20588	45		
	b) rendkívüli javítási és átalakítási kiadások költségvetés szerint	8136	54	28724	99
16	Tiszteletdíjak, irodai, ügyvédi és vegyes kiadásokra			15214	74
17	Adó			32290	47
18	Előre nem látott szükségletekre			8586	87
	Összesen a rendes kiadások			449409	90
19	Az akadémia rendes bevételeivel szemben a rendes kiadások tettek	449782	41		
	maradt	449409	90		
	hozzá az 1913. évi rendkívüli bevételek összegét	372	51		
	összege	14356	27		
20	Összesen tiszta eredmény, mely az akadémia vagyonát szaporítja	14728	78	14728	78
				464138	68

Budapest, 1913

A Magyar Tudományos Akadémia

M a g y a r f ő l d -

Hoyos, s. k.

nyeremény-számlája 1913 december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok:				
	a) befizetetlen alapítványok kamatai	4096	72		
	b) különféle követelések után	1275	53		
		5372	25		
2	Értékpapírok után	177279	03		
3	Házbér:				
	a) palota és bérház után 86016.67				
	b) Wesselényi-utczai ház után 754.—	86770	67		
4	Könyvek eladásából	15887	08	285309	03
5	Országos dotatio:				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czélokra	30000	—		
	b) régészeti közleményekre	10000	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) classica-philologiai czélokra	3000	—		
	e) könyvtárra:				
	1. vásárlásokra 10000.—				
	2. diplomatáriákra 2000.—	12000	—		
	f) Szótári munkásságra	4000	—		
	g) az akadémia összehajlaira	60000	—		
	h) a Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására	7000	—	136000	—
6	Régészeti és embertani társulat járuléka			900	—
7	Az osztályok múlt évi maradvékai			27573	38
	összesen rendes bevételek			449782	41
	<i>Rendkívüli bevételek:</i>				
8	Adományok	700	—		
9	Árfolyamkülönbsétek vett értékpapíroknál, melyek a mérlegben pari árfolyammal vétettek fel	13389	—		
10	Különféle	267	27	14356	27
				464138	68

december 31-én.

vagyonának kezelője,

hitelintézet.

Simon, s. k.

FÜGGELÉK.

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre fordítandók.

	Tőkében koronaértékben	Kamat
Bésán József	80.000.—	
Bródy Zsigmond	40.000.—	
Bulyovszky Gyula	4.000.—	
Bük László	14.000.—	
Dóra Szilárd	4.000.—	
Duka Tivadar	2.000.—	
Edl—Holezer	32.000.—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000.—	6.515'84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000.—	
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000.—	
Farkas István	4.000.—	
Feridun bey (akadémiai rész)	80.000.—	6.841'80
Gróf Festetics László	21.000.—	
Flór Ferencz és neje	40.000.—	
Forster János	24.000.—	
Fraknói Vilmos	52.200.—	133'11
Gorove László és István	22.000.—	
Ipolyi Arnold	26.837.—	
Kanizsay Károly	2.800.—	
Gróf Karátsonyi Guidó	63.000.—	
Kautz Gyula	4.000.—	
Kóczán Ferencz	28.000.—	
Kőrösi József alapítványa	8.000.—	1.498'88
Lederer Béla	10.000.—	
Lehr Albert	2.000.—	332'88
Lévay Henrik	20.000.—	
Lukács Móricz	40.000.—	
Marczibányi nemzetség	8.400.—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500.—	
Oltványi Pál	2.400.—	600.—
Ormódy Vilmos	10.000.—	400.—
Péczely József	10.500.—	
Pollák Jakab	12.000.—	
Rózsay József	8.400.—	
Rökk Szilárd	20.000.—	
Sámuel Alajos	2.100.—	
Schlossberger Zsigmond	20.000.—	
Schreiber Ignác által néhai Kautz Gyula emlékezetére alkotott alapítvány	10.000.—	2.098'60
Scitovszky János	31.000.—	
Székely kivándorlási alap	49.678'61	
Szilágyi István	4.000.—	1000.—
Szitányi Ullmann testvérek	10.000.—	
Sztrokay Lujza	10.000.—	
Gróf Teleky József	24.000.—	

Átvitel . . 900.815'61 19.421'11

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Athozat	900.815·61	19.421·11
Tomory Anasztáz	20.000—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000—	
Vitéz-alap	2.100—	
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000—	
Wahrman Mór	20.000—	
Wodianer Albert	58.400—	
„A“ alapítványok összege: 1.027.315.61		19.421·11

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:
 Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap) K 40.000—
 A Pesti M. Keresk. Bank alapítványa saját kezelésében „ 10.000—
 mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld-
 hitelintézetnél 2000 K összegben fizetetik be.

„B“ Alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendőek.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	10.805·67
Ordódy István	4.101·12
Dr. Ortway Tivadar	30.000—
Semsey Andor	212.914·24
Udvardi Cherna János	2.011·43
Néhai bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	70.581·30
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	4.853·82
Reguly-alap	3.787·73
Tisztviselők nyugdíjalapja	39.016·93
Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa	13.006·98
Erzsébet királyné emlékmű-alap	7.626·99
N. Fabriczy Sámuel emlékére képezett „A“ alapítv.kamatja	82·95
„ „ „ „ „ „ „ „ „A“ alapítvány	227.000—
„ „ „ „ „ „ „ „ „B“ „ „	50.000—
Galgóczy Károly	2.046·67
Szőnyi Pál	23.920—
„B“ alapítványok összege: 701.755·83	

„C“ alapítványok,

melyek az Akadémia szabad rendelkezésére vannak: évenként közli az akadémiai Almanach.

E „C“ alapítványok összege K 4.544.648—

Budapest, 1913 december 31.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője: „N.

Magyar Földhitelintézet.

Értékpapírok.

Folyósz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
3 drb	Magyar földhitelint. 4% szab. tj. zgl. K 3,502.200.—				
	kamat okt.—decz. 31-ig „ 35.022.—	3537222	—		
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zgl. . . K 619.200.—				
	kamat júl. 1—decz. 31-ig. „ 12.384.—	631584	—		
	Magyar földhitelint. 3½% k. é. zgl. . K 6.000.—				
	kamat okt.—decz. 31-ig „ 52.50	6052	50	4174858	50
	Egyes. bpesti fővárosi takptr. 4½% zgl. K 6.000.—				
	4½% kamat nov. 1—decz. 31-ig . . . „ 45.—	6045	—		
	Első bpesti gőzmalom-részvény . . . K 1.500.—	1500	—		
	4%-os magyar koronajáradék kötv. . K 89.700.—				
14 drb	4% kamat decz 1—31-ig „ 299.—	89999	—		
	Kisbirt. orsz. földhitelint. alapító-okmány K 21.000.—	21000	—		
1 drb	Tiszaszabályozási sorsjegy K 2.800.—				
9 drb	Bécsvárosi sorsjegy. „ 200.—	3000	—		
50 drb	Pesti hazai első takarékpénzt. részvény K 155.250.—	155250	—		
	Kisbirt. orsz. földhitelint. 4½% zgl. . K 11.000.—				
	kamat nov.—decz. 31-ig „ 82.50	11082	50		
	Magyar 4% földteherment. kötvény . . K 8.000.—				
50 drb	kamat nov.—decz. 31-ig „ 53.33	8053	33		
	Belvárosi takarékpénztár részvény.	25000	—	320929	83
Elkülönítve kezelt értékpapírok:				4495788	33
1.	Néhai Fabriczy S. emlék. tett „A“ alap.:				
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zglben . K 58.400.—				
	Magyar földhitelint. 4% szab. és tljav. zlg. „ 18.000.—				
	Magyar 4%-os koronajárad. kötvényben „ 96.400.—				
	Badische-Anilin & Sodafabrik részv. . Mrk. 9.600.—				
	Württembergische Vereinsbank részv. . „ 7.200.—				
	átalányösszegben összesen . . .	227000	—		
2.	Néhai Fabriczy S. emlékére alkotott „B“ alap. értékp.:				
	4%-os magyar koronajáradék kötv. . . K 31.000.—				
	6 drb Iglói múmalom részvény „ 1.200.—				
	20 drb Borsodmiskolczi gőzmalom-részv. „ 4.000.—				
	6 drb Szepesi első takarékptr. részv. . „ 2.400.—				
	1 drb Kötelezvény M. 10.000.—				
	összesen átalányösszegben . . .	50000	—		
3.	Dr. Ortway Tivadar alapítványa:				
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zglevelekben	30000	—		
4.	Fraknoi Vilmos alapítványa:				
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zglevelekben K 51.200.—				
	Magyar földhitelint. 4% szab. és tljav. zgl. „ 1.000.—	52200	—		
5.	Feridun bey alapítványa (akadémiai rész)				
	Magyar földhitelint. 4% k. é. zglevelekben	80000	—	439200	—
A mérlegben felvett összes értékpapírok értéke 1913.					
december 31-én				4934988	33
Budapest, 1913 december 31.					
A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:					
Hoyos, s. k.		Magyar Földhitelintézet.		Simon, s. k.	

Előirányzat 1914-re.

Bevétel.

<i>Rendes bevételek:</i>	Előirányzat 1913-ra	Tényleg befolyt 1913-ban	Előirányozva 1914-re
I. Befizetetlen alapítv. kamatai .	4.096'72	4.096'72	4.096'72
II. Különféle követelések . . .	1.251'82	1.275'53	1.251'82
III. Értékpapírok kamataiból . .	173.722'—	177.279'03	180.201'—*
IV. Házbérekből	86.000'—	86.770'67	82.000'—
V. Könyvek eladásából	20.000'—	15.887'08	16.000'—
VI. Országos dotatio:			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000'—	30.000'—	30.000'—
b) Régészeti közleményekre . .	10.000'—	10.000'—	10.000'—
c) Természettud. kutatásokra .	10.000'—	10.000'—	10.000'—
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000'—	3.000'—	3.000'—
e) Szótári munkásságra . . .	4.000'—	4.000'—	4.000'—
f) Könyvtára (a belügyminiszte- rium befizetésével együtt) .	12.000'—	12.000'—	12.000'—
g) Az Akad. szabad rendelkezésére	60.000'—	60.000'—	60.000'—
VII. A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására . .	7.000'—	7.000'—	7.000'—
	<u>421.070'54</u>	<u>421.309'03</u>	<u>419.549'54</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék az osztályok munkálataira	27.573'38	27.573'38	22.044'36
Régész. és Embert. társ. járuléka	900'—	900'—	900'—
	<u>28.473'38</u>	<u>28.473'38</u>	<u>22.944'36</u>

Összes bevétel 449.543'92 449.782'41 442.493'90

Kiadás:

	Előirányzat 1913-ra	Tényleg kiadás 1913-ban	Előirányozva 1914-re
I. Személyes járandóságok . .	74.000'—	77.721'64	75.771'70
II. Általános kiadások:			
Értesítő	15.000'—	12.410'27	10.000'—
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke . .			
Helyesírási szabályok . . .			
III. I. osztály	39.245'80	39.245'80	40.077'91
IV. II. „	89.334'56	89.334'56	85.999'45

Átvitel kor. 217.580'36 218.712'27 211.849'06

* Ebből esik: 1. Pályadíjakra, jutalmakra, segélyezésekre szolgáló alapítványok után 35.708'80; — 2. Tőkésítendő alapítványok után 15.786'64; — 3. Szabad rendelkezésű alapítványok után (ebben a Laky-alapból 16.600'—) 128.705'56.

	Előirányzat 1913-ra	Tényleges kiadás 1913-ban	Előirányzat 1914-re
Áthozat	217.580·36	218.712·27	211.849·06
V. III. osztály	24.995·69	24.995·69	30.000·—
Va. Szótári bizottság	8.410·20	8.410·20	6.000·—
VI. Könyvk. vállal. segélyezésére	6.000·—	6.000·—	6.000·—
VII. Széchenyi-múzeumra . . .	1.500·—	1.500·—	1.500·—
VIII. Magyar Írók életrajza . .	800·—	800·—	800·—
IX. Jutalmakra	35.000·—	32.977·29	31.737·48
IXa. Később esedékessé váló ju- talmakra és segélyekre . .	708·80	1.520·—	3.971·32
IXb. Határozott rendeltetésű ala- pok kamatai	15.253·68	15.290·01	15.786·64
X. A Bolyai-jutalomra	2.500·—	2.500·—	2.500·—
XI. Kazinczy-kiadások	9.000·—	10.030·40	—
XII. Budapesti Szemle segélye.	8.000·—	8.000·—	8.000·—
XIII. A magyar irodalom ismer- tetése külföldön	13.600·—	13.558·—	10.000·—
XIV. Könyvtára és diplomatára	18.000·—	20.298·97	20.000·—
XV. Az Akadémia épületeire : a) rendes fenntart. költségek } b) rendkiv. javítási „ } XVI. Tiszteletdíjak, irodai, ügy- védi és vegyes kiadásokra } XVII. Adó	20.988·28 7.191·46 11.500·— 34.000·—	20.588·45 8.136·54 15.214·74 32.290·47	20.000·— 16.000·— 20.049·40 34.300·—
XVIII. Előre nem látott szükség- letekre.	10.000·—	8.586·87	4.000·—
		449.409·90	442.493·90
Összesen	445.028·47	—	—
Az alaptőke gyarapítására . . .	4.515·45	372·51	—
	449.543·92	449.782·41	—

Megjegyzések a költségvetéshez.

Az 1913. évi költségvetés szerint . 449.543·92 K bevétellel szemben
445.028·47 „ kiadás volt elő-

irányozva, tehát az alaptőke gyarapítására 4.515·45 K volt szánva.

A tényleges rendes bevétel azonban 449.782·41 K volt, ezzel szemben
a tényleges rendes kiadás . . . 449.409·90 „ ,

tehát az előirányzat 4515.45 helyett csak 372·51 K volt fordítható, az alaptőke gyarapítására.

Ehhez járult rendkívüli bevétel címen a veszteség és nyereség számla 8., 9., 10. pontjai szerint 14.356·27 K
úgy hogy összesen 14.728·78 K összeggel gyarapított a folyó évben az akadémia vagyona.

Az egyes kiadások tételeinél lényeges túllépések voltak :

a személyzeti kiadások tételénél	3.721·64 K
Kazinczy-kiadásoknál	1.030·40 „
Könyvtárnál	2.298·97 „
Tiszteletdíjak, irodai, ügyvédi és vegyes kiadások tételénél	3.714·74 „
ebből a földhitelintézetnél lévő folyószámla tartozás utáni kamat czímen	3.030·34 K
szerepel, mely összeg a bevételeknél az értékpapir utáni	3.517·08 K
tőke-kamatbevétellel fedezett tétel.	

Megtakarítások voltak az adó tételénél, az előre nem látható kiadásoknál, ellenben kevesebb volt a bevétel a könyvek eladásával 4.112·92 K-val

Az igazgató-tanács határozatai értelmében a vagyonból leirattak a folyó évben :

a Takács-féle hagyaték visszaadása folytán	8.930— K
a Zsivora-féle követelésekből	4.930— „
Összesen	<u>13.850— K</u>

Az alapítványok összege szaporodott részint az alapítványi összegek kamatainak tőkésítése, részint pedig újabb alapítványok adományozása folytán :

az „A” alapítvány	2.200— K-val
a „B” „	15.209·77 K-val
a „C” „	35.345— K-val
Összesen	<u>52.754·77 K-val</u>

Az értékpapírok szaporodtak a folyó évben :

<i>újabb beszerzés folytán</i> : 100600.— K n. é. m. földhitelintézeti záloglevéllel,	
a Fabriczy-alapítványnál 18000.— K n. é. m. földhitelintézeti záloglevéllel,	
Fraknoi Vilmos alapítványnál 2200.— K n. é. m. földhitelintézeti záloglevéllel,	
<i>hagyomány útján</i> : Éles Henrik hagyománya :	
50 drb. belvárosi t. p. részvény	25.000.— K
Vályi Gyula hagyománya 4% K járadékban	10.000.— „
Galgóczy Károly adománya kisbirt. orsz. földhitelintézeti zálogl.-ben	1.000.— „

Összesen . . 156.800.—K-val

A külön kimutatott Feridun Kiamil Zádé ösztöndíj alapítvány érték-papír pedig szaporodott 8800 K n. é. záloglevéllel.

Áttérve az 1914. évi költségelőirányzatra, a következő megjegyzéseket kell tennem :

Ad I. A Személyes Járandóságoknál a tisztviselők drágasági pótléka az Igazgató-Tanács határozata értelmében a fizetésekre van betudva.

A szolgálk drágasági pótléka : 9 szolga à 150 K = 1350 K, 4 könyvtári szolga à 180 K = 720 K, 2 szolga à 30 K = 60 K, összesen 2130 K.

Ad IX. A f. 1914. évben esedékes jutalmak : Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom 3000, Első M. Ált. Biztosító-Társaság 1000, Bulyovszky-jutalom 400, Bükk 2000, Dóra Szilárd 600, Farkas-Raskó 2000, Flór-alap 800, Gorove 1200, Kautz-Schreiber 1200, Kóczán 1200, Körösy 1000, Lévy 1000, Lukács Krisztina 4000, Nádasdy 1200, Oltványi 300, Ormódy A. 1000, Rózsay 1000, Röck 2000, Sámuel 180, Szilágyi 2400, Sztrokay 1200, Teleki 1200, Tomori 2000, Ullmann 800, Vojnits 800, Wodianer 2000, Bírálóakra 1000. Összesen 31.737-48 K. Ehhez járul még a pénztár jelentése szerint föl nem használt kamatok : 4500 K, úgy hogy e tételből még az Igazgató-Tanács engedélyezte segélyek (főnt 144. l. 10—15. p.) is fedezhetők lesznek.

Ad XI. A Kazinczy-kiadások (5210 K) bennfoglaltatnak az I. osztály összkiadásában. A „Történelmi Szemle“ tételét I. a II. osztályánál.

Ad XIV. A könyvtár tételében (20.000 K) bennfoglaltatik a diplomatariumok beszerzésére szolgáló belügyminiszteri segély (2000 K) is.

Ad XVI. A tételt föl kellett emelni, mert 6000 K jár a Földhitelintézet folyószámlatartozás kamataira.

Az I. osztály és bizottságainak költségvetése 1914-re.

I. Az osztály közös munkálataira:

1. Értekezésekre	2641 K 30 f
2. A Nagy Szótárra	1600 " — "
3. Bírálok díjazására	520 " — "
4. A Néprajzi Társ. támogatására	300 " — "
5. Simonyi Zs. „A jelzők” cz. munkájának kiadására	1500 " — "
Összesen	6561 K 30 f

Ebben 61 K 30 f a mult évi maradék.

II. Nyelvtudományi bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények (4 füzet)	7500 K — f
2. Nyelvtudomány (2 füzet)	1800 " — "
3. Új Nyelvméltár	900 " — "
4. Előadó	800 " — "
5. Mult évi munkálatokra	7405 " 15 "
Összesen	18705 K 76 f

Ehhez hozzájárul a *Röck Szilárd*-alap 1913-ról megmaradt 1000 K-t a *Vogl* Népkölt. Gyűjteményre és 3531 K a *Feridun*-alap kamataiból a *Csuvas* Népkölt. Gyűjteményre (ebben 1913-ról 1931 K s az 1914-iki javadalmazás 1600 K).

Ezúttal elhatározza a Bizottság, hogy a *Feridun*-alap 1915. évi kamatait a török basák magyar levelezései kiadására fogja fordítani s ebből a kész első kötetet már az 1914. év második felében sajtó alá adja.

III. Classica-philologiai bizottság:

1. Mult évi nyomdai tartozás törlesztésére hozzávetőleg (nem végleges számla szerint) a) Quintilianus nyomdaköltsége 2100 K. b) Ovidius költségének hátralékára 237 K 51 f összesen	2337 K 51 f
2. Mult évi írói díj-hátralék	768 " 95 "
3. Bírálati díjakra	200 " — "
4. Előadói tiszteletdíj	800 " — "
5. Laonikus Chalkondyles kritikai kiadásának támogatására második részletül	600 " — "
6. A végleges nyomdaszámlák esetleges többletének fedezésére és újabb kiadványok előkészítésére	2293 " 54 "
Összesen	7000 K — f

A Classica-philologiai bizottság, mint az utóbbi években mindig, az idén is kéri vagy akadémiai dotatiójának 4000 koronáról 6000 koronára való felemelését, vagy azt, hogy az Egyet. Philologiai Közlöny évi 20.0 koronás subventiójáról kegyeskodjék az Elnökség az Akadémia költségvetésében másképen gondoskodni, mert az eddigi 4000 koronás akadémiai dotatióból nem classikus-fordítást tartalmazó kiadványokra csak 1200 koronát fordíthat, már pedig ebből a mostani viszonyok közt évenként 8—10 ívnyi kiadvány nyomdaköltségénél és írói díjánál több nem fedezhető. (A bizottság kérése teljesült.)

IV. Irodalomtörténeti bizottság:

1. Irodalomtörténeti Közlemények (Írói díjak 2400 K, nyomda 2800 K)	5200 K — f
2. Régi Magyar Könyvtár, három rész	1500 „ — „
3. Gyöngyösi István munkái I. részlet	2000 „ — „
4. Előadó tiszteletdíja	800 „ — „
Összesen	9500 K — f

V. Kazinczy-bizottság.

1. A Kazinczy-kiadások átlaga	2210 K — f
2. Kazinczy Lévelezése, pótkötet I. részlet	1500 „ — „
3. Kazinczy Eredeti Munkái I. részlet	1500 „ — „
Összesen	5210 K — f

Ad 1. E tétel részletei: Kazinczy Ferencz segélye 600 K. — Széphalmi költségek 780 K. — Ösztöndíjak és jutalmak 280 K. — Kazinczy-ünnep a széphalmi Mausoleumnál 150 K. — A Becske-füű ösztöndíja 400 K.

Ad 2. Ez a kötet magában foglalja a nagy gyűjtemény megjelenése óta előkerült leveleket. Esetleg 1914-ben nem készül el.

Ad 3. Az új vállalatból egyelőre csak egy kötet kiadása van tervbe véve, de ez is valószínűleg csak 1915-ben fog megjelenhetni.

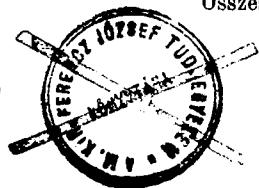
Megjegyzés: A „Történeti Szemle“, mely eddig e rovatban volt felvéve, áttétetett a II. osztályhoz.

Az I. osztály és bizottságai összesen 40077 K 91 f

A II. osztály költségvetése 1914-re.

I. Az osztály munkálataira:

1. Értekezésekre	6000 K — f
2. Az Athenaeum kiadására	5000 „ — „
3. A M. Jogász-Egylet Jogt. Könyvkiadó Vállalatának segélye	1000 „ — „
4. Jelesebb jogi monographiák kiadására	2000 „ — „
5. A Philos. Írók Tára segélye	1000 „ — „
6. A M. Paedagogia segélye	600 „ — „
7. A Nagy Szótár segélye	400 „ — „
8. Történeti Szemle	6000 „ — „
9. Mult évi munkálatokra	485 „ — „
Összesen	22485 K — f

II. Történelmi bizottság.

1. Thallóczy-Horváth Sándor, Jajcaiz oklevéltár . . .	4.000	K — f
2. Závodszyky, A Héderváryak oklevéltára II. kötet .	4.000	„ — „
3. Tóth Szabó Pál, a Husziták Magyarországon (I. részlet) . . .	1.500	„ — „
4. Lukinich Imre, Erdély területi változásai (I. részlet)	1.500	„ — „
5. Pelcz Béla, Tartalommutató a Magyar Történelmi Tár és Tört. Tár köteteihez . . .	1.500	„ — „
6. Szentpéteri Imre, Árpádkori királyi oklevelek . . .	1.200	„ — „
7. Hellebrant-Lukinich: Történelmi bibliographia . . .	1.000	„ — „
8. A Magyar Történelmi Tár kiadására . . .	3.000	„ — „
9. Hunyadiak korához levéltári kutatásokra . . .	400	„ — „
10. Régi Magyar Czimeres Emlékek III. kötetének foly- tatólagos segélye . . .	600	„ — „
11. Másolásokra . . .	1.600	„ — „
12. A Történelmi Életrajzok segélye . . .	1.000	„ — „
13. Előadó tiszteletdíja . . .	800	„ — „
14. Bizottsági apróbb kiadásokra . . .	200	„ — „
Összesen . . .	22.000	K — f

Ehhez maradvány 1913-ból 1.665 K 02 f
és a Flór-alap kamatai 800 „ — „

15. A *Feridun-bej-féle* alapítvány kamataiból, miként a megelőző évben is 2000 koronát óhajt a Bizottság fordítani Teleki Mihály levelezésének kiadására, mint a részéről biztosított hozzájárulás XI. részletét. E felhasználás kellőképen meg van indokolva Teleki Mihály levelezésének elsőrangú török-magyar vonatkozásai által.

A 3. és 4. sz. alatt (Tóth Szabó Pál és Lukinich Imre munkái) szereplő műveket az Akadémia jutalommal tüntette ki. Kíváncos, hogy e kiváló történelmi dolgozatok nyomtatásban is napvilágot lássanak.

5. sz. a. a régi Magyar Történelmi Tárnak és az újabb Történelmi Tárnak szerzők és tágyak szerint összeállított tárgymutatója szerepel. Most, mikor a Bizottság a Magyar Történelmi Tárnak új sorozatát indítja meg, időszerű a régi sorozatok tárgymutatójának kiadásáról gondoskodni, a mi azok használhatóságát nagy mértékben elő fogja mozdítani.

6. sz. a. egy több évre tervezett nagyfontosságú vállalat első ízben szerepel a bizottság költségvetésében. A Bizottság ugyanis tervbe vette az Árpádkori királyi oklevelek kritikai regestáinak összeállítását és részben a jkorszak diplomatikai feldolgozását. E tekintetben megjegyzésre jutott fiatal diplomatikusaink egyik legkiválóbbjával, Szentpétery Imre tanárral, a ki tudományos munkásságát hosszú időre e célznak fogja lekötöni.

7. sz. a. egy történelmi bibliografia szerepel első ízben. E munkálattal a bizottság a Dahlmann-Waitz-féle kézikönyvhöz hasonló segédkönyv létesítését vette fel munkatervébe, a mely a magyar történelem korszakainak, eseményeinek, vezető egyéneinek stb. kútforrásaival és irodalmi feldolgozásával ismerteti meg az érdeklődőket rendszeres összeállításban. E munkát is több éven át leköti a szerkesztők munkásságát.

A többi tételek már előfordulván a bizottság költségvetésében, indokolásukra újból kiterjeszkedni nem szükséges.

III. Hadtörténeti bizottság.

1. A Hadtörténelmi Közlemények nyomdaköltsége, 42. ívet a 95 K-val számítva	3990 K — f
2. Írói tiszteletdíjak	3360 " — "
3. Klisék	550 " — "
4. Kisebb kiadások, iratok, postai portók, szolgálak díja	690 " — "
5. Kisebb nyomtatványok	150 " — "
6. Előadó és szerkesztő tiszteletdíja	800 " — "
7. Előre nem látott kiadások (túlszedés, több klisé, melléklet)	200 " — "
8. Maradvány 1913-ból	3404 " 68 "
Összesen	13.144 K 68 f

IV. Archaeologiai bizottság.

1. Az Archaeologiai Értesítő:	
a) szövege és ábrák	4400 K — f
b) nyomdai költség	4800 " — "
2. Archaeologiai Közlemények	6000 " — "
3. Előadói tiszteletdíj	800 " — "
4. Az Archaeologiai Értesítő szerkesztőjének tiszteletdíja	809 " — "
5. A képes dűczok kezelőjének	240 " — "
6. Bizottsági apróbb kiadásokra	150 " — "
7. Maradvány 1913-ból	4389 " 77 "
Összesen	21.169 K 77 f

V. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4400 K — f
2. Megyei Monographiák	480 " — "
3. Közgazdasági Könyvtár és Remekírók Tára	1460 " — "
4. Előadói díj	800 " — "
5. Kisebb kiadások	60 " — "
Összesen	7200 K — f
Ehhez a Schossberger-alapból	800 " — "
és a Biztosító Társaságtól	1000 " — "

A II. osztály és bizottságai összesen: 85.999 K 45 f.

A III. osztály és bizottságának költségvetése 1914-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Az 1913. évi túlkiadás fedezése (származott Alexander Béla „A foetalis csontosodás bujakóros elváltozása“ cz. dolgozatának kiadási költségeire — költségvetésen kívül — megszavazott 500 K segélyből és két szolga karácsonyi ajándékából)	560 K — f
Átvitel	560 K — f

Áthozat.	560 K — f
2. Matematikai és Természettudományi Értesítő XXXII-ik, (1914-ik évi) kötete: írói tiszteletdíjak, nyomdai költségek. (Az eddig felvett évenkénti 8000 K teljesen elégtelennek bizonyult, mert a XXX-ik (1912. évi), már teljesen megjelent kötet: IV + 988 ll. + kilencz tábla műmelléklet, összes költségei 14311 K 77 f-t tettek ki	14000 „ — „
3. Emlébeszédekre és apró kiadásokra	380 „ — „
4. Nagy Szótár segélye	400 „ — „
5. Mathem. és Fizikai Társulat segélye	1000 „ — „
6. Orvosi Hetilap segélye	1200 „ — „
7. Nemzetközi Matematikai és Természettudományi Bibliographia céljaira	1000 „ — „
8. „Leonhardi Euleri opera omnia“ ez évben megjelenő négy kötet előfizetési díja	960 „ — „
9. Zemplén Győző I. t. Az elektronok longitudinális tömege meghatározására irányuló kísérletei támogatására megszavazott összesen 1000 K segély második, 1914-re eső fele	500 „ — „
Összesen	20000 K — f
Ehhez a Vályi Gyula-alap kamatai	400 „ „

II. Math. és Természettud. Bizottság.

1. 1913. évi deficit	184 K 97 f
2. Atheneum számlája (Méhely „Magyarországi csikok egerei“-nek nyomdaköltsége)	318 „ 30 „
3. Gorka S. különlenyomatai (Athenaeum)	128 „ 15 „
4. Daday J. „Magyarország kagylós levéllábú rákjai“ nyomdaköltsége (6½ iv à 82 K 10 f.	1047 „ 32 „
5. Hollós László: Kecskemét vidékének gombái	1059 „ 81 „
6. Jungmayer M., Budapest evezőlábú rákjai	1610 „ 72 „
7. Az előadó tiszteletdíja	800 „ — „
8. Az Annales Musei Nat. Hung. évi segélye	2000 „ — „
9. A Matematikai és Phys. Társulat évi segélye	1000 „ — „
10. 1913. évi természettudományi pályázat	2000 „ — „
Összesen	10149 K 27 f

Ehhez a bizottság által kiadásra elfogadott „Méhely, Magyarország gyökeres fogó poczkai“ cz. munkának kb. 2900 K kiadási költsége.

A III. osztály és bizottsága összesen. 30400 K — f

A Szótári Bizottság költségvetése 1914-re.

1. Adatgyűjtés	14000 K — f
2. Adatrendezés	600 „ — „
3. Könyvkötő, cédulavágás, kötés	400 „ — „
4. Könyvek	300 „ — „
5. Ügyviteli apróbb kiadások	300 „ — „
6. Az előadó tiszteletdíja	800 „ — „
Összesen	16400 K — f

Bevétele: Állami járulék 4000 K. Az Akadémiától 2000 K. Az I. osztálytól 1600 K. A II. osztálytól 400 K. A III. osztálytól 400 K. A Semsey-alapból 8000 K. Összesen 16.400 K.

Személyes járandóságok részletezése.

	Előirányzat 1913-ra	Előirányzat 1914-re
1. Főbb tisztviselők fizetése:		
Főtitkár	6.000 kor. . . .	6.000 kor.
Három osztálytitkár	6.000 "	6.000 "
Főkönyvtárnok	6.000 "	6.000 "
" lakáspénze	2.400 "	2.400 "
Akadémiai ügyész	2.000 "	2.000 "
	22.400 kor. . . .	22.400 kor.
2. Többi tisztviselők fizetése és lakbére:		
Hellebrant Árpád alkönyvtárnok	4.000 kor. . . .	4.800 kor.
Heinlein István könyvtártiszt	2.400 "	3.120 "
Trócsányi Z. irodaigazgató	2.400 "	3.800 "
Jónás Károly gondnok	4.000 "	4.800 "
Szentes Károly irodatiszt	3.400 "	4.080 "
Jónás és Szentesnek főtitkári segéd- teendőiért	1.400 "	1.400 "
Tiringer Béla, a könyvkiadóhivatal vezetője	3.000 "	3.600 "
Lakberek (Hellebrant, Szentes, Ti- ringer, Heinlein és Trócsányi)	5.000 "	6.000 "
Szolgák drágasági pótléka	6.560 "	2.130 "
	32.160 kor. . . .	33.730 kor.
Szolgák fizetése, lakbére és ruházata:		
4 bennlakó szolga (1140+2140)	4.350 kor. . . .	4.400 kor.
4 künnlakó szolga	5.700 "	7.091'70 "
Ruházat	1.825'60 "	1.825'60 "
	13.115'60 kor. . . .	13.317'30
Nyugdíjak és segélyezések:		
Borovszky Samu özvegye	2.000 kor. . . .	2.000 kor.
Lindner Ernő özvegye	1.000 "	1.000 "
Berecz Károly árvái	200 "	200 "
Mészáros Péter özvegye	800 "	800 "
Knoll Károly özvegye	600 "	600 "
Emődi Mihály özvegye	200 "	200 "
Horn Antal nyug. szolga	1.008 "	1.008 "
Nyugdíj-alap	320 "	320 "
Fizetés-járul. a Bukovinszky-alapból	196'40 "	196'40 "
	6.324'40	6.324'40
	74.000—	75.771'70

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

XXV. KÖTET.

1914. Április 15.

4. FÜZET.

Görgei Arthur mint író.

(Részlet *Voinovich Géza* 1. tagnak 1914. febr. 2. felolvasásából.)

Görgei nemcsak tárgya az irodalomnak, hanem maga is számottevő író, még pedig két nyelven, magyarul és németül. A szónoki disz, a szárnyaló és föllengő beszéd nem sajátja; nyoma sincs nála annak a behízelgő varázsnak, mely Kossuthnál elragadó hangjából merítette rhythmusát, de stílusának jellemző vonása lett, s írott sorai közt is ott rezeg, magával hozva az írott szónoklatokba az élőszó csengését s melegét. Hozzá képest Görgei száraz, szikár író; tolla az értekező prózára termett. Mintha tények és egyének elemzésében sem tudná megtagadni magában a vegyész elemző kedvét és jártasságát. Stílusa többször kölcsönzi elevenségét a gúnytól, mint a lelkesüléstől, főszépsége nem a lendületben áll, hanem kimért rendszerezésében. Stílusán, mint beszédén is némi idegenszerűség érzik, a mi a szépségi örökség nála, de csak annyi, hogy többnyire egyéni sajátosságnak vehetni.

Első nagy műve, *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848—49*, két vaskos kötet, 1852-ben jelent meg Lipcsében. E munkát István öcsésének mondta tollba, a ki azt még akkor lefordította magyarra, de ez a lefordítás csak 1911-ben látott napvilágot. A szerzőnek nemcsak az önigazolás erkölcsi kötelessége adta kezébe a tollat, hanem a kenyérkereset szüksége is, mert internáltságában az ily munka volt a szemmel tartott politikai fogoly számára az egyedül lehetséges elfoglaltság s a keresetnek egyedül lehetséges módja. „... Munkám közrebocsátásával mintegy saját nemzetem szerencsétlenségén közvetve nyereszkedni . . . vonakodám egyideig — fájdalom! nem addig, a meddig a „nonum prematur in annum“ elve tanácsolta volna. Nyomasztó anyagi helyzetem sehogy sem engedé. — Máskülönbén munkám nem németül, hanem magyarul és azon, még az ellenfélt is lehetőleg kímélő szellemben írva jelent volna meg, mely a tárgyalt események nagyszerűségé-

nek is — átlátom — jobban felelt volna meg“ — írja a *Gazdátlan levelek* előszavában.

E mű a szabadságharc vezéreszméinek, katonai dicsőségének és politikai tévedéseinek nemcsak legigazabb föltárása, hanem egyszersmind a legszebb is.

Későbbi művei csak főművének állításait védelmezik, ellenvetéseket czáfolva s előadásának egyes részleteit újra s élesebben világítva meg.

Görgei maga írja, hogy „munkája megjelenése után csak egyre sűrűbbé, egyre rendszeresebbé, sőt mondhatni, elkeseredettebbé váltak az ellene intézett támadások“. Ezekkel szemben a maga felfogását száműzetéséből egy képzelt személyhez írt levelek alakjában fejtegeti, hasonlóan a hontalan Mikeshez, a ki magányában szintén így társalkodott. E levelek 1862-ben íratlak, de csak ötödfél év multán jelentek meg. *Gazdátlan levelek* címe alatt.¹ E megjegyzések egyes, részint katonai, részint politikai vádakra válaszolnak, az 1867-ben kelt elő és utószó azonban a 67-iki kiegyezés kapcsolatán utal a 48-as eszmékre, melyekhez Görgei mindig hű maradt. „A legyőzött 1848 meggyőzővén — mind a két oldalra — az egykor rajta győzteseket (a fejedelmet, valamint a 49-eseket), 1848-iki politikánk gyakorlati végérvényes foganatnak indul. — S e ténynyel szemben, — de szemben azonkívül a mi 49-iki közös bukásunkkal... ugyan minek bizonyulhat be, kérdem, a mi 49-iki politikánk, hanemha kétségtől elragadóan szép, de fájdalom! csont, hús, vér nélküli képzeletnek?“

E szavakból világosan kitetszik, mennyire az ő 48-as eszméinek igazolását látta Görgei a 67-iki kiegyezésben.

Harmadik műve egy négy közleményre terjedő cikksorozat a *Budapesti Szemle* 1875. évi folyamában,² melyekben Demár János álnév alatt Dembinszky emlékiratait bírálja. Dembinszky iratainak bonczolása igazolása annak a fölényes és gúnyos rajznak, melyet főművében Görgei ez idegen vezér tehetlenségéről rajzolt, ki iránt az engedelmességet is megtagadta.

A negyedik is bíráló tanulmány, szintén a *Budapesti Szemle* 1881 márcziusában. Kossuth iratainak némely állítását igazítja helyre, a mit már Arany László megkezdett; clemzi Kossuth vádjait, élesen föltárja a szakadás okait a kormányzó és hadvezér közt, kimutatja Kossuth utolsó havi intézkedéseinek végzetességét, midőn a sereget nem az ellenség elé, hanem Szeged alá rendelte s az összpontosítást is meggátolta; mindezzel szemben tisztább világításba helyezi saját vezéreszméit és

¹ Ujabban az *Olcsó Könyvtárban* is.

² 14., 15., 16., 18. sz.

tetteit, a fő pontokon élesen szembeállítva Kossuth egyéniségét a magáéval. A mű czime is ez: *Kossuth és Görgei*. E lángoló polemia név nélkül jelent meg, de Görgei egy levelének kíséretében, melyben azt mondja: „Legjobb barátom írta.” Az értőknek ez mindent világossá tett, de világossá a hang is, mert így csak egy szörnyű igaztalanságot némán átszenvedett nagy férfiú irhat ellenfelének; e hang szenvedélyes, de az igazság szenvedélye hatja át, kegyetlen is és keserű, de keserősége soká elfojtott fájdalomból fakad; elkeseredése nem a nyelv mérges buboréka, hanem az érvek csoportosításában s a tények szembeállításában keres kielégülést s abban a veséig metsző logikában, mely mindent az első indoktól a legvégső következésig szokott áttekinteni.

Annyi ez iratokban a meggyőződés és meggyőzés ereje, hogy a régi kegyetlen ítéletnek már nyoma is kiveszett volna, ha nálunk szokásban lenne ily könyvnek olvasása.

Szorosan összetartozik e művekkel Görgey István nagy munkája, *1848 és 49-ből*. E három kötet csak dereka egy nagyobb egésznek, melynek első tagja Görgei Arthur ifjúságát rajzolja saját levelei alapján, a tullni katonai iskolába való belépésétől fogva 1848 elejéig, végre pedig Világos utáni, klagenfurti életét 1867-ig, főként rokonaihoz írt leveleiben. E két rész kéziratát Görgey István a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta kiadás céljából. A kéziratokat az Akadémia megbízásából Concha Győző vizsgálta át; jelentése szerint e levelek úgy általános emberi, mint különleges magyar történelmi szempontból nemzetünkre nézve a lélek mélységeiből fakadó oly revelatiók, melyekhez hasonlóban Rákóczi Ferencz *Confessio*-ja óta része nem volt. Az erős jellemnek, a páratlan erkölcsi magaslathoz megragadó bizonyosságai e levelek, mert írójuk legnagyobb részükben mint cselekvő személy lép elének tetteivel.¹ A megjelent rész több tekintetben kiegészíti Görgei Arthur művét, később keletkezvén, feldolgozza és bírálja az utóbb napfényre került adatokat, a későbbi véleményeket, magába olvasztja az e tárgyra vonatkozó irodalmat a nyolczvanas évek végéig. A mellett pótolja Görgei Arthur művének egy hiányát, azt, hogy bár adatai megingathatatlanok, előadását kevés okirattal támogatja. Ez természetes hiány, hiszen Görgei Karinthyban írta művét, hol nem voltak kezénél okiratok, a mi birtokában volt, azt sem vitte magával s nyomtatásban akkor alig-alig volt közzölve valami. Erre vonatkozólag maga azt írja műve előszavában: „Az okiratok feltűnően csekély száma abban leli magyarázatát, mert sohasem fordult meg eszemben, hogy túlélhetném

¹ *Akadémiai Értesítő*. 1813. április 224. l.

a revolutiót.“ — Görgey István utóbb semmi utánjárást, időt, fáradságot, vagyont nem sokalt arra áldozni, hogy a bátyja működésére vonatkozó okiratokból minél többet összegyűjtve, azokat fel is dolgozza, az eredetieket a Magyar Nemzeti Múzeumba juttatva. Töméredek kiáltvány, levél, rendelet került kezébe, a hadiparancsnokság igdtató- és jegyzőkönyveivel együtt s ezekben a tábornok leveleinek, parancsainak fogalmazványai. Ezek természetesen szintén Görgei Arthur irataihoz tartoznak s érdekes adatokat szolgáltatnak e kor történetének s egyszersmind Görgeinek, mint embernek megismeréséhez és megannyi bizonyosságai írói tehetségének.

Nagyobb munkái még külső alak dolgában is változatosak. A *Gazdátlan levelek* levélformában vannak írva; utolsó, névtelenül megjelent czikke ügyes írói fogással őt magát is mindig nevén nevezi, a mi fokozza a tárgyilagosság érzését.

Görgeiben kétségkívül sok az írói tehetség. Stílusa egyéni, még hivatásának bélyegét is magán viseli. Elsősorban katonás rövidség jellemzi. Megvet minden czikornyát, összes irataiban nem talál egyetlen hasonlatot, kerül minden fölösleges szót. E stílus szépsége abban áll, hogy mindig megtalálja a legkifejezőbb, legerőteljesebb szót.

Uj commentar Ovidius Pontusi Leveleihez.

(Kivonat Némethy Géza r. t. 1914. évi márczius 23-án tartott felolvasásából.)

Midőn a mult évben e helyen bemutattam Ovidius *Tristia*-jához írt új commentaromat, utaltam arra, hogy Ovidius munkái közül a legújabb időkig csak a következőkhöz volt megbízható magyarázatunk: az *Epistulae Heroidum*-hoz Palmertől angol nyelven (Oxford, 1898.), az *Ars Amatoria*-hoz Brandttól (Leipzig, 1903.), a *Metamorphoses*-hez Haupttól Ehwald és Korn átdolgozásában (Berlin, Weidmann), a *Fasti*-hoz Petertől (Leipzig, Teubner), mindezek német nyelven, végre az *Ibis*-hez Ellistől (Oxford, 1881.) angol nyelven. Commentar nélkül maradtak tehát: az *Amores*, a *Remedia amoris*, a *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto*.

Hogy ezen a hiányon segítsék, az *Amores* commentálására magam vállalkoztam s ez a munkám meg is jelent 1907-ben az Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásában latin nyelven. Utóbb az *Ars amatoria* magyarázója, Brandt is kedvet kapott e feladatra s az *Amores*-hez német nyelvű commen-

tart adott ki Lipcsében (Dieterichnél) 1911-ben. Most már tehát az *Amores* t két újabb magyarázatos kiadásban is olvashatjuk, a mi, ily elsőrangú római költőnél, bizonyára nem sok. Remélhető továbbá, hogy a *Remedia amoris*-hoz is Brandt fog írni magyarázatot, a mire ő, mint a ki az *Ars amatoria*-t már ellátta jegyzetekkel, egyedül van hivatva. Végül megvan az a reményünk is, hogy az *Epistulae Heroidum*-hoz nemsokára a Palmerén kívül még egy commentarunk lesz, mert *Ehwald*, ez az elsőrangú Ovidius-kutató, már évek óta igéri és a Teubner-czég kiadványainak catalogusaiban hirdetteti is, hogy a nevezett czég *Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern* című vállalata keretében a *Heroidák* jegyzetes kiadását fogja közrebocsátani.

Hátra voltak tehát még a számkivetésben írt művek közül a *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto*, a melyek tudvalevőleg tele vannak a legérdekesebb önéletrajzi adatokkal s már csak ezért is megérdemlik a leggondosabb magyarázatot. Az előbbihez írt commentarom meg is jelent már a múlt évben (1913) az Akadémia classica-philologiai bizottságának kiadásában *Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia* (Budapestini, sumptibus Academiae Litterarum Hungaricae) cím alatt. Mivel a nevezett bizottság a nyomtatás mai drágaságára való tekintettel a *Tristia* szövegét nem volt hajlandó a commentarral együtt kinyomatni, alapul a Teubner-gyűjteményben megjelent s így legelterjedtebb Ehwald-féle szöveget vettem s ettől való eltéréseimet egy rövid *praefatio critica*-ban állítottam össze. Hasonló okból a jegyzetekben is a legnagyobb rövidsége törekedtem ugyan, de azért gondosan ügyeltem arra, hogy semmi fontosabb nyelvi vagy tárgyi dolog ne maradjon magyarázat nélkül. Hogy munkám mennyire hűzágpótló, már csak abból is eléggé kitűnik, hogy a *Tristia* utolsó teljes magyarázatos kiadása *Loers*-től Trier-ben 1839-ben jelent meg: ez az évszám pedig maga is mutatja, hogy e kiadás, bármily jeles mű is volt a maga idejében, ma már elavultnak tekinthető.

A mi végre az *Epistulae ex Ponto*-t illeti, a melyekhez az egész tizenkilenczedik század folyamán senki sem írt teljes commentart, ezek a költői levelek tartalmilag oly szorosan függenek össze a *Tristia*-val, hogy a hozzájuk irandó magyarázat csak természetes folytatása lehet a *Tristia* magyarázásának. Önként hárult tehát reám az a tudományos kötelesség, hogy a *Tristia* után az *Epistulae*-t magyarázzam. Szomorú kötelesség, mondhatnám: mert Ovidius ezeket a leveleket élete utolsó éveiben, Kr. u. 12-től 16-ig írta, a mikor már a számkivetéssel járó testi és szenvedések megtörték nemcsak egészségét, hanem szellemi erejét is. Alig tud már egyebet tenni a

költő, mint unos-untalan ismételni azt, a mit a *Tristia*-ban sokkal jobban elmondott: leírni Tomi kietlen vidékét, a mai Dobrudza mocsaras és egészségtelen tájékát, panaszkodni a rideg éghajlat, a Dunát, sőt a tengert is befagyasztó kegyetlen tél ellen, végül rimázkodni különböző pártfogóihoz, hogy járjanak közben Augustusnál, majd ennek halála után Tiberiusnál az ő érdekében: eszközöljenek ki csak annyit, hogy, ha már Rómába vissza nem térhet, legalább civilizáltabb és kevésbé egészségtelen tartózkodóhelyet jelöljenek ki számára. Az ismételésekben annyira megy, hogy az *Epistulae* magyarázó jegyzeteinek igen jelentékeny része nem is lehet egyéb, mint visszautalás a *Tristia*-hoz írt jegyzetekre. Szörnyen unalmas munka s talán ez is volt egyik oka annak, hogy az *Epistulae* oly sokáig nem talált újabb magyarázóra: de valakinek egyszer mégis csak el kellett végezni ezt a munkát már csak azért is, hogy végre Ovidius összes műveit korszerű commentar kíséretében olvashassuk.

Új dolog a *Pontusi Levelek*-ben a *Tristia*-hoz képest az, hogy míg a *Tristia*-ban túlságos óvatosságból nem nevezte meg barátait és pártfogóit, a kikhez leveleit intézte, s így itt alig tudjuk a címzettek egyikét-másikát némi homályos czélzások alapján felismerni, addig az *Epistulae*-ben minden címzett név szerint is meg van említve s ebből a magyarázóra az az új feladat hárul, hogy a címzettek életviszonyait, valamint Ovidiushoz, Augustushoz s esetleg Tiberiushoz vagy Germanicus-hoz, az irodalombarát és poéta-herczeghez való viszonyukat megállapítsa, mert a költő célja e levelekben csak az volt, hogy pártfogói segítségével a Caesarok valamelyikére hasson. Érdekesekek még a kortörténeti czélzások is, különösen az utalások Tiberiusnak Kr. e. 13. január havában tartott diadalmenetére, valamint Augustusnak Kr. u. 14. augusztus havában bekövetkezett halálára, a melyekből a levelek igen nagy részénél meg lehet állapítani a chronologiai *terminus ante* vagy *post quem*-et. Különben itt is azt az eljárást követtem, a mit a *Tristia*-nál: szöveget nem adtam, hanem a *praefatio*-ban sorolom fel a Teubner-gyűjteményben megjelent Merkel-féle kiadástól való eltéréseimet; a latinul írt jegyzetekben úgy a nyelvi, mint a tárgyi magyarázatban a legnagyobb rövidségre törekedtem; az ismétlődéseknél pedig egyszerűen visszautalok a *Tristia* commentarjába foglalt jegyzetekre, úgy hogy ez a munkám csak a *Tristia* commentarjával kapcsolatosan lesz használható. Ez azonban nem hiba, mert az *Epistulae* úgy is csak folytatása a *Tristia*-nak s a két mű csak együttesen tanulmányozható. Egyébiránt kiszámítottam, hogy, ha az *Epistularum* mint önálló művet akartam volna magyarázni, újra le kellett

volna változatlanul nyomatnom a *Tristia*-commentarnak körülbelül a felét!

De végre készen áll — s ez a földolog, sőt a classica-philologiai bizottság jóvoltából a jövő évben már meg is jelenhet — a keserves munka s valahára elértük azt az óhajtott célt, hogy Ovidius valamennyi munkáját megfelelő magyarázó jegyzetek kíséretében olvashassuk, magam pedig hozzáfoghatok ezután régi tervem megvalósításához, hogy t. i. Ovidiusra vonatkozó részlettanulmányaim eredményeit a költő életéről és műveiről szóló irodalomtörténeti monographiában foglaljam össze.

Jelentés a gr. Teleki-pályázatról.

(Felolvasta Váczy János l. t. 1914. márcz. 23.).

A Teleki-jutalom 1913-ban vigjátékra volt kitéve, s a beérkezett pályaművek bírálatára rendelt bizottság P. Thewrewk Emil t. tag elnöklete alatt Heinrich Gusztáv rendes és a jelentésvető lev., valamint Dezső József és Gyenes László nemzeti színházi tagokból alakult meg. Ez a bizottság f. évi márcz. 2-dikán tartott ülésén tárgyalta a pályaműveket s egyhangúlag hozta határozatát, melyről jelentésem szól.

A pályázat számra és belső értékre nézve egyaránt csekély eredményű. A beküldött hét pályamű közül az 1. számút, a *Csulfu álmok, tört remények* címűt nem is vehette a bizottság tekintetbe, mert szerzője világosan történeti szomorújátéknak mondja s különben is teljesen értéktelen. A 3. számúval, a *Húshagyló* cíművel meg szerzője tán tréfát akart üzni, midőn vigjáték-pályázatra küldte. Akad ugyan egy-egy költői gondolata, de írója kiforratlan, az eredetiséget a bizarrban keresi, drámái cselekvényről, szerkezetről sejtelve sincs. Az egész munka két jelenetből áll, a mely holmi álarcos bál keretében van foglalva. Egy eszményi felfogású, sőt félkegyelmű ifjút, Don Lorenzót, kedvese, Beata, a csúf és torzalakú Antonióért hagy el, a miért Don Lorenzo előbb kedvesét, aztán önmagát szúrja le. Tehát ez a legjobb akarattal sem mondható vigjátéknak.

A többi öt pályamű közül háromról szintén kevés mondani valónk van. A 2. számú, a *Cserevőlegények*, önképzőköri szárnypróbálgatás, a melynek szerzője még az egyszerű mondatok szerkesztésével és kapcsolatával is hadilábon áll. Az 5. számú, a *Mucsá tükrre*, valami útszéli, sületlen tréfának izetlen előadása, minden jóakarátú bírálaton alul marad. Komolyabb törekvést mutat a 4. számú, a *szeszélyesek*, vigjáték 5 felvo-

násban, a mely Cervantes novellája után készült, de jelen alakjában is csak párbeszédbe szedett költői elbeszélés, a mely a női hűség próbára tételét példázza, de a cselekménynek igazi drámai fejlesztése hiányzik benne. Gyakorlatlan író munkája, a ki ennél különbet is tud írni, ha a tanulmányának azon útján halad, a melynek hatása ebben a műben is észrevehető.

Határozottan drámaírói tehetség műve a 6. számú, a *Zenebohóc*, 4 felvonásra osztott vígjáték. Írója nemcsak a szinpadot ismeri, hanem a drámai cselekvény fejlesztése törvényeit is. Fokozatosan halad a bonyodalom előkészítése és megoldása felé s ha itt-ott, mint az I. felvonás végén s a kifejeletnél elbágyad is, egészben véve elég ébren tartja a figyelmet. Azonban két nagy hibája van cselekvényének. Egyik, hogy a felszégesség, a zenei műveltséggel való alaptalan dicsekvés, a melyből a szerző comoédiát űz, nem gyakori, sőt nagyon is szórványos társadalmi betegség. Még sokkal nagyobb hiba, hogy a comicus felsülés lényegében semmi természetesség, sőt valószínűség sincs, s a fordulónál a jól indult vígjáték vaskos bohózatba csap át.

Udvary Tamás, a kiskikindai takarékpénztár igazgatója, azt a rögeszmét táplálja, hogy neki valódi élethivatása a zenei műveltséget terjesztetni, hiába igyekszik józanesszű felesége magához téríteni. Még csak a hangjegyeket sem ismeri, de azért Wagnerre esküszik s a bayreuthi előadásokra utazik. Itt Gedő Kálmán zenetanár, a ki Udvary leányát, Annát szereti, csapdát készít számára. Rábírja Csipke Flóri színésznőt, hogy hiúságánál és csapodár természeténél fogva szédítse el az igazgatót. Csipke Flóri kitünően oldaná meg feladatát, ha valószínűvé tudná tenni a leleményt. Úgy ismerteti meg magát Udvaryyal, mint az öreg Tannhäuser unokája, Brabanti Elza, s egyfelől szerelmi sóvárgásra gerjeszti, másfelől nevetséges hiúságát fokozza, midőn azt mondja neki, hogy csak rá kell nézni, rögtön látja az ember, milyen nagy zenészszel van dolga. Udvary olvadozik, s feje füstölögni kezd: lépen ragad. Csipke Flóri teljesen elszédíti azzal a vallomásával, hogy birtokában van Wagnernek egy ismeretlen nyitánya, *Iphigenia Taurisban* című, a mi nem más, mint Gedő Kálmánnak fiatalkori titáni próbája, s ezt átadja neki jó pénzért. E hihetetlen fordulat bohózáttá teszi a darabot. Udvary nem gondolkodik, rögtön előveszi cheque-könyvét s 50 ezer koronát utalványoz a színésznőnek, a mi a kiskikindai takarékpénztárat illetőleg ismét teljesen valószínűtlen.

Udvarynak azonnal távoznia kell Bayreuthból. Felfedezése Kiskikindán nagy izgalmat kelt, ünnepélyesen fogadják s a nyitányt azonnal előadják. De midőn Wagner panaszos hangjait

Offenbach közismert kánkánjai váltják fel, a közönség szilaj tánczra perdül, Udvary pedig egy kereveten ájulva terül el.

A felsülés teljes, de az ügyefogyott igazgató nem meri bevallani, mekkora összeget áldozott az állítólagos Wagner-nyitányért s vissza akar utazni, hogy a színésznőt kérdőre vonja. De közbelép Gedő, átadja a chequet s megmagyarázza a tréfát. Udvary még mindig vonakodik leányát hozzá adni, csak midőn az üresfejű s lapos erszényű Viczmándy b. kijelenti, hogy az Udvaryt ért szégyen miatt nem teheti be lábát többé az ő küszöbén, hajlandó engedni, a mi az igazgató kudarczát határozottan gyengíti. Neki most keresve-keresni kellene Gedő Kálmán baráti vonzalmát, hogy előbbi fenhéjázása ez oldalról is megaláztassék, mert felesége szemrehányásai nem elég hatásosak szégyene beismerésére.

A szerkezet világossága, a cselekvény ügyes rendezése, a párbeszédek elevensége a mű értékes tulajdonságai, de az említett alaphibákat nem feledtetik. Nyelve ellen is nem egy kifogás tehető; néhány helytelen kifejezése (tartotta *be* a *meg* h., *lead* e h. elmond, elbeszél, *culturált* vidék, stb.) éppen bántólag hat.

A 7. számú a *Fortuna szekere* című verses vigjáték szerzője szívéosan, most már harmadszor küzd az akadémiai jutalomért. Ez előtt két évvel már mind a Teleki-, mind a Karátsonyi pályázaton részt vett, ott a *Pajtások*, itt a *Két fiú és két leány* címmel; akkor három felvonásra volt osztva, s Bánóczi József a Karátsonyi-pályázatról írt jelentésében a mű cselekvényét 3 felvonásra nagyon soványnak találván, azt ajánlotta szerzőjének, hogy a két utolsó felvonást fogja egybe. Szerzője nemcsak hogy meg nem fogadta a bíráló tanácsát, hanem 4 felvonásra bővítette. Különben a szerző széleskörű tanulmánynyal fogott műve írásához és inkább is kortörténeti rajzot nyújt, mint élő szervezetnek is beillő drámai cselekvényt szerkeszt.

XIV. Lajos korát nagyrészt arról az oldaláról jellemzi, a melyet Molière legművészebben *A tulós nők*-ben örökített meg; de az udvari élet hasonlíthatatlan pompáját és szigorú, merev etiquettejét is belevegyíti. Azonban a szerző kivált a 2. és 3. felvonásban annyira belemerül a kor jellemző vonásainak kidomborításába, hogy a cselekvény számai majd semmit sem fejlődnek.

Claude zenetanár és Edmond költő testi-lelki jó barátok, szerény hónapos szobákban kuczorognak s egyetlen nadrágon osztoznak. Amaz zeneórákból éldegél s így tartja el emezt is, a ki az akadémiához benyújtott verses regénye sikerében bízakodik, de hiába. Egy távoli rokona meg akarja venni tőle a

művet örökáron úgy, hogy arról többé Edmond egy szó említést se tegyen; 30 aranyat ígér érte; azonban Edmond, bár nagyon ráférne a segítség, ily módon nem hajlandó művétől megválni. S mivel sehol semmi kedvező szél nem lengedez, a hitelezők pedig szorítják, kivált a háziasszony, a kinek két vén lánya rá akarja magát kötni Edmondra: ez barátja tanácsára egy szerelmes versét madame Maintenon kocsijába dobja. A vers a költő eszményképéhez, Isabellehez, mad. Maintenon unokahúgához, egy kedves, bájos leánykához szól, a ki ott él nénje környezetében, de a költő a nevet és vonatkozást úgy változtatta, hogy a király kedvese magára érti s rendkívüli izgalom fogja el. Parancsot ad, hogy Edmondot az udvarba vezessék.

A második felvonás lassan, unalmasan indul. Az udvari élet üres pompája nem egy helytt éles, majdnem ríktó színekben tűnik elénk, de a cselekvény szálain keveset lendít. Látjuk, hogy a király kedvesének főudvarmesternője, madame Séverine mily lelketlenül szigorúan bánik Isabelle-el és barát-nőjével, Colinette el, a kiknek a király előtt előadandó énekes játékra kell készülniök. Tanúi vagyunk annak a szertartásos öltözködésnek, a melylyel mad. Maintenont a király fogadására előkészítik, stb., de a miben semmi érdekkeltő. Csak midőn öltözködés közben a szerelemért sóvárgó asszony leejtí kebléről Edmond versét, s főudvarmesternője megsejtven a titkos epedést, figyelmezteti, mit követel jó hírneve: amaz egész belső világát feltárja e szavakkal:

Ah, egyszer még az üdv ölébe zár . . .

Korai őszre tán rövidke nyár . . .

Voltakép csak ez egyetlen jelenet viszi előbbre a cselekvényt, a mely a felvonás végéig mellékösvényre csap. Bajosan érthető ugyan, hogy a király kedvese oly feltűnően kimutatja az ismeretlen ifjú költő iránti vonzódását, de hát higyük el, hogy a szerelmi vallomás megragadja szívét; csakhogy ez annak az éles észnek, amelyet a király is dicsér benne, meglehetősen ellene mond. A következő jelenetek önmagukban igen sikerültek, de csak oly episodok, a melyek a haladást késleltetik. Különösen szép az a jelenet, a melyben Isabelle és Colinette otthoni emlékeiket elevenítik fel. Bájos idylli hangjuk megkapja az olvasót; majd az ifjúság szilaj heve ragadja el őket s a táncz- és énekmestert is tánczra perdítik, midőn váratlanul benyit a főudvarmesternő, s következik a büntetés. A két leányka a terem két sarkában térdepel, félve az ilyenkor kijárni szokott virgáctól; azonban jő a király, a kiben a leányok közt szintén fölelevenednek gyermekkori emlékei, elbeszélve, hogy biz őt is megismertették holmi szerelmes csínyecért a virgács-

csal: s megígéri, hogy közbejár érdekükben. A főudvarmesternő erről mit sem tud s bevádolja a leányokat asszonya előtt, ismételve, a mit már színről-színre láttunk. A király kedvese most engedékenyebb, hisz ő csak a versen ábrándozik, s mivel azt az udvari költő nem találja oly kitűnőnek, mint amaz szeretné, kegyvesztett lesz. Erre aztán megindul az áskálódás, cselszövés Edmond ellen, a kit a szerelemért sóvárgó asszony türelmetlenül vár, de a ki nem mozdulhat, mert a háznál levő egyetlen nadrág barátján van, őt pedig hiába várja a rendőrségtől, a hol letartóztatták, mivel Edmond helyett ő jelentkezett, mintha ő dobta volna a verset az udvari kocsiba. Meghallván a rendőrség feje, miben fáradsz az udvar bizalmasai, legott az udvarba viszi Claudeot Edmond helyett, a miből természetesen nevetséges helyzet támad. Megértvén Claude, mily türelmetlenül várják barátját, rohanni akar, hogy nadrágját odaadhassa neki, mikor végre Edmond is előkerül papi talárban, de az udvar népe, a mely előbb nadrágtalan helyzetén nem tudott segíteni, selyemruhába öltözteti.

A 3. felvonás ismét több oly jelenettel kezdődik, a melyek bátran elmaradhattak volna. Csak akkor indul tovább a cselekvény, midőn a főudvarmesternő elvezeti Edmondot, hogy bemutassa asszonyának. A két leány gondolkodóba esik, s Colinette jellemének előbb ismert vonásaival némi ellentétben ily magyarázatát adja Edmond eltűntetésének:

Politika: mutatni szende arcot
S vétkezni titkon . . .

S utána mennek leselkedni. Előbb attól félnek, hogy valami baj éri, aztán Isabelle szíve gyanút fog. S midőn nénikéje találkát tervez s éppen vele irat e felől a költőnek, gyanúja megerősödik, csalódottnak érzi magát s már-már a lemondás az egyetlen menedéke. Azonban Colinette, a kire az önfelédtt szerelmes asszony a levél átadását bizza, megfogadja, hogy megmenti a költőt Isabelle számára. A király nagy gondban találja őket. Ez a jelenet a vigjáték legművészebb jelenete. Isabelle töredékesen, a kétség s remény izgalmai közt, de kedves naivsággal mondja el szerelme történetét, a nevet azonban elhallgatja. A király megígéri, hogy ha csakugyan szereti az illetőt, az övé is lesz. Igen ám, mondja Colinette, de kutya van a kertben; ma estére van a légyott kitűzve a palotától félreeső kis kerti lakban, a hová Isabelle és a költő szintén találkát határoztak.

Edmond mit sem tudva a szerelmes asszony tervéről, mert a levél nem jut kezébe, boldogan siet Isabellehez, a ki azonban előbbi gyanújának hatása alatt nem akar neki hinni, s

csak Colinette és Claude rábeszélése kezdi elsimitani az ellentétet. A kertbe igyekeznek a cselszövők is, mert az elvesztett levélkét az udvari költő találja meg, hogy a szerelmes asszonyt aztán eláztathassák. A király különös módon akar meggyőződni kedvese hűtlenségéről. Midőn ez a sötétben maga mellé ülteti Edmondot és szerelmi vallomásra óhajtja bírni, hirtelen a király foglalja el a helyét, s ő felel az asszonynak, hogy az ifjúság hamar elszáll s csak emléke marad, de

Lelkünk ha tiszta volt egy éltén át,
Meg ne dobáljuk sárral homlokát,
Hogy egykor majd — ha sír szélére értünk,
Ne átkozódjunk így: „Miért is éltünk?!”

Az asszony csodálkozik: hogy beszélhet így az ifjú költő, a ki most már ismét melléje ül a király helyett. Ez parancsot ad: vegyék körül a kis házikót. Az asszony menekülni akar, de már késő; zavarában mentegeti magát, hogy a véletlen hozta ide, hanem a király elébe tartja a levelet. Edmond tagadja, hogy bármiféle levelet kapott volna; a király kardjához kap, hogy leszúrja. De ott terem Isabelle, elmondva, hogy az ünnepély zajából ő és kedvese ide menekültek, rég szeretik egymást s itt hűséget is esküdtek egymásnak. Ekkor érkezett nénikéje, s ők így találkoztak. A király a leány szemébe néz: ha ez hazug, e földön nincs igazság. S úgy akar meggyőződni az állítás igazságáról, hogy az ifjú költő azonnal vegye feleségül Isabelle-et. Ennél mi sincs élénkebb vágya Edmondnak, mire a király bocsánatot kér a felsült szerelmes asszonytól, a cselszövőket összegazemberezi s elfűzi maga elől; Edmond boldogan borul Isabelle keblére:

Ajka dadogni tud, szólni nem:
Oh nyisd meg, törd varázsát, szerelem!

Látni való, hogy a műnek nincs igazi főhőse, a cselekvénynek valódi központja. A szerelmében elvakult asszony felsülése, a király kitréfálása, a cselszövők csúffátétele látszik legjobban kidomborodni, pedig a cselekvény főága mégis csak Edmond és Isabelle szerelme. Az egyes jelenetek nem kapcsolódnak szervesen egymásba, inkább csak egymáshoz vannak róva. S bár a cselekvény nagyterjedelmű, — ha előadják, a felénél többet ki kell hagyni — a fejlődő drámai szálak hamar megszakadnak. A szerző egy-egy jelenetet ügyesen, néhol éppen művészien fejeleszt, azonban a mese főszálait nem tudja összetartani, s az epizodok elnyomják a főcselekvényt.

E mellett személyei nagyon bőbeszédűek, lyrai áradozásba merülnek, s mégis, midőn a darab végére érünk, úgy tetszik,

mintha a sok javítás, változtatás után a költői ihletnek nagy része elpárolgott volna s még jobban szembetűnnék a mesterkélt, hogy ne mondjam, nehéz munkával egymásba illesztett részek lazasága.

Szerzőjének — mint már Bayer József helyesen kiemelte — nem közönséges érzéke van a finom comicum iránt, a mely a kigondolásban s a fejlesztésben egyaránt nyilatkozik, de a drámai gyors haladáshoz annál kevesebb. Nyelve síma, lendületes, néhol drámai erővel hat, csak egy pár helytelen szóróvidítéstől (szabadna, szabadjon, aggalom, késedelm) kell tartózkodnia; verselése is általán elég gördülékeny, a lyrai helyeken behízelgő. Szóval e mű a társai közt legkülönb, s mivel az Ügyrend 137. szakaszának 4. pontja értelmében „a jutalom a viszonylag legjobb műnek is mindenkor kijár“, a bizottság egyhangú határozattal arra kéri a Tek. Akadémiát, hogy a jutalmat a 7. számú, *Fortuna szekere* című, „Fortuna szekeren . . .“ jelgő mű szerzőjének kiadni méltóztassék.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta Horváth Cyrill l. t. 1914. márczius 23.)

A Farkas-Raskó-alapítvány 200 koronája az elmúlt cycloban önálló becsű satírára volt kitűzve. Méltán lehetett hinni, hogy a jutalom reménye termékenyítő hatású lesz, mivel alkalmas tárgyakkal bővében soha jobban nem voltunk, mint az utóbbi évek folyamán; azonban a reménység, mi türes tagadás benne, csalfa volt; a megmozdult tollak csupán azt bizonyították be, hogy tehetség s hivatottság nélkül a tárgyakkal, az alkalomnak még akkora szaporaságát sem lehet kiaknázni és, mondjon bárki bármit, csak *difficile est satiram scribere*.

Összesen 21 pályamű érkezett. Ezek közül egy, a *Müember* című, Igricztől, már előbb napvilágot látott Rimaszombatban, s ekkép a bírálóbizottságnak húsz pályázó között kellett igazságot tennie.

Sajnálattal bár, de őszintén meg kell mondanunk, hogy a jelentés a „huszak“ versenyének részletes jellemzésére nem vállalkozhatik. Az Akadémia tekintélye nem engedi, hogy olyan gyalóságok, mint: A dorogi eskütétel, A kilincsért küzdők, A dorogi végrendelet, az Elmélkedés a földről, A század asszonya, Mucsa történet, Álszentek, Ez a magyar nemes, Üdvözlégy Románia című versezet, vagy nem sokkal becsesebb társaik: a Széchényi, Sturm und Drang, Költő hazudj, Félre kislelkűek, Sors bona jelgő szárnypróbálgatás, kopott, silány tartalmukkal ezek között a falak között bonczolgtatásban részesüljenek.

Igaz, a többi sem éppen kápráztató. Az *új költő* című versben felcsillan némi satirikus ér, de sem elég mélységgel, sem szerkesztő erővel nem párosul; a *Vergilius II.* című bohókás történet és a *Házaselet* című ének dévaj hangjával és könnyű folyásával elég mulattató apróság; viszont az *Ösi erény* című gyarló előadású dolgozatban, bár épp oly kevéssé satira, mint az előbbi, legalább egy mulatságos ötlet találkozik.

A legkülönbek azonban mégsem ezek, hanem az *Indulás előtt* című költemény, melynek jeligéje: *Óh népem stb.* és a *Fajom keserve* jelszóval ellátott *Harmonia*. Mindegyik hazafias mű, mely a jelen sivárságából táplálkozik, és mindegyik meleg szív, költői lélek s gondos kezek alkotása; de műfajilag igen különbözök. Az *Indulás előtt* lendületes költői imádság, mely azért könyörög, hogy Isten írta ki közülünk a kivándorlás lelkét és a nemzetet szabadítsa meg a pusztulástól. Eszméi nem éppen újak, nyelve néhol dadogó, felesleg és homály is van benne, azonban főfogyatkozása, hogy gondolatszövésebe szabatlanság vegyül. A költő ismételve hangsúlyozza, hogy a hazának legtöbb bajt saját fiainak pártusái okoztak; de ugyanennek a pártosságnak rója fel a kivándorlást is, mely falvainkat elnépteleníti és pusztánkról kiöli az életet. Ez a gondolat nem elég helytálló. Való igaz, fegyelmezetlenségünk és belőle fakadó örökös pártoskodásaink romboló hatással vannak mind gazdasági viszonyainkra, mind népünk lelki világára; de a kivándorlást mégsem lehet pusztán a „széthúzás“-nak tulajdonítani. A nép egyrésze kivándorol, mivel azt hiszi, hogy kedvezőbb viszonyok között némi tőkéhez jut, melylyel hazatérve jobb sorsot biztosíthat magának; mások elszakadnak tőlünk, mivel a nyomor, vagy a kétségbeesés űzi őket, és főképp mivel voltak, a kik gondoskodtak róla, hogy a sokaság lelkéből kiírtsák a hazához, a fajunkhoz és a magyar földhöz való ragaszkodást. Semmi kétség, hogy ebben az elidegenedésben és a testvéri gyűlölködésben van valami közös momentum, az a szomorú tény, hogy mind a kettő az összetartozás kapcsait érinti; de a kettő mégsem egy és mutatio elenchi, vagy legalább is erőltetés nélkül a költeményben sem kerülhetnek egymás helyére.

A másik költemény, a *Harmonia* című, politikai satira. Tüzes, fiatalos hévvel ostromozza a magyarság eltespedését. A szilaj, nemes faj, mely a multban örökös harcot vívott ellenségeivel, királyaival, önfelleivel, megjózanult, megokoskodott; most már csak nyugalmat, egyensúlyt, harmóniát óhajtunk mindenkivel, minden áron, s a nemzet, a helyett, hogy fölemelné fejét és szétütne maga körül, gyáva meghunyászkodással türi a rázúduló sérelmeket. Politikánkából, közéletünkéből hiányzik a méltóság és az erő; azzal áltatjuk magunkat és a világot, hogy a magunk

urai vagyunk, pedig a körülmények ragadnak bennünket... Íme két különálló részlet:

1. Bús végzetedről, küzdő nemzetem,
 Be sokszor kellett búsan zengenem!
 Multadba nézve sokszor sirva láttam:
 Oh milyen mult az, mily harmoniátlan!
 Külső ellenség, bős testvérviszály,
 Egymást nem értő nemzet és király, —
 Külön-külön baj, együttvéve szintén.
 Oh jaj de hányszor a torkodra forrott, —
 S a bölcs egyensúlyt sokszor elveszítvén
 Bizony nem egyszer betörted az orrod!
 — Borulj fatyolba, vétkes bús világ!
 Sok baj volt benned, gyakran több a soknál;
 Köszöntlek, új kor! Öröm nézni rád:
 Én jámbor népem, — de megokosodtál!
 Okos vagy, bölcs vagy; komoly öntudat
 Jelöl számodra könnyű jó utat;
 Mért zúgnál fönne, mint bérczpatak árja?
 Jobb szétterülnöd tespedő mocsárba...
 Zúgnak körülted bősziült vad vizek;
 Testvérhad tör rád, irigy, konok, álnok, —
 Száz harapás ér: játéknak hiszed.
 Te meg se mozdulsz, valamennyit állod:
 Azaz, hogy mozdulsz: csitítgatod őket,
 Békét kínálsz a sose békülőeknek
 És úgy ugrálsz a billent mérlegen,
 Hogy könnyezésig kaczagok, ha nézlek,
 Milyen bolondja vagy a józan észnek,
 Az egyensúly, hogy így-úgy meglegyen...

*

2. Én nemzetem, csak ámitsd magadat,
 Hogy teneröd hajt, nem az áradat;
 Tégy, mint a vén, ki borotválja állát,
 Hogy ne láttassa őszülő szakálát...
 Kiáltom én is: idenézz világ!
 Csodáld meg ezt a szép harmoniát:
 Az én hazámnak, nézd, aczél az ökle,
 Csak kissé meg van a két keze kötve;
 Nagyot művelni van itt akarat,
 Csak egy kicsit, no, pórázon halad.
 Csak belevészs egy másik akaratba,
 Mely, sajnos, mindig többet nyom a latba.
 Csak, ej no! kell: a faji mérlegen
 Az egyensúly hogy mindig meglegyen...
 Harmonia, te szárnyatlan madár!
 Az én hazám, nézd, karonfogva jár:
 Az én hazám az egyensúly hazája.
 Hajlongnia kell hát jobbra-balra mindig;
 Mit szíve korhol, azt dicséri szája.
 S a „nem lehet“ az ő nyelvén: „nem illik“;
 És, hogy mi „illik“, tudja jelesül, —
 Így minden vágya teljesül:
 Mert párja karján — boldog karba-kar! —

Sose akar mást, csak mit ez akar...
 Megújra mondom: idenézz, világ!
 Láttál-e ennél szebb harmóniát?
 Van itt szabadság, van szent akarat,
 A malom jár, csak üres a garat,
 Nagy érzéseknek terem itt virága,
 Csak belehervad — a harmóniába...

Ezek a sorok bizonyára túloznak; a költő, fájdalma hevében, nem egészen igazságos a nemzet iránt, mely boldogulását inkább keresi a körülményekkel való csöndes, bár sokszor keserves megalkuvásban, semhogy érdekeit fiatalos, merész elhatározásokkal kockáztatná. A magyarság tanult bukásaiból; tudja, hogy jövőjét csakis türelemmel és önmegtagadással biztosíthatja és még sokat kell szenvednünk, ha fel akarunk emelkedni a boldogabb nemzetek sorába.

Azonban a költők bizonyára nem mindig voltak jó politikusok és a hazaszeretet türelmetlensége sok szép költeményben előfordul. A *Harmonia* című satirának nem is az idézett részekben van megrontója, hanem abban az alaptalan vádaskodásban, mely a versezetnek közepét alkotja; hogy ebben az országban csakis az idegenség, a „bösz testvérhad“ kedvét keresik; hogy nekik mindenből jó bőven adnak; hivatalt, rangot, izes falatot nekik juttatnak: „így tán nem fognak a hajunknak esni“; — a magyar pedig — de hisz az amúgy is hű marad halálig.

S ha van magyar, ki panaszolva jajgat,
 Hogy itt minálunk jobb a nem-magyarnak:
 Az ily beszéd csak rút önzés, hiába,
 S végkép nem illik a — harmóniába.

Meg kell említeni, hogy a költő ezt a részt még egy, merőben felesleges „lyrai betét“-tel is megtoldotta, miáltal művének amúgy is kuszált szerkezete még tökéletlenebbé lett.

Azonban ne hüvelyezzük tovább a hibákat. Az eredmény világos: az *Óh népem* és a *Fajom keserve* jellegű költemények szép részleteikért figyelemreméltó alkotások; sőt az előbbit a bíráló bizottságnak két tagja hajlandó volt dicséretre ajánlani; önálló becsű satira azonban, mely a jutalomra érdemes volna, a beérkezett dolgozatok között egy sem akad.

Jelentés a Wodianer-jutalmakról.

(Felolvasta Heinrich Gusztáv főtitkár 1914 márcz. 30.)

Id. Kapriorai Wodianer Albert báró 1892 december 3-án kelt végrendeletében 50,000 kor. tőkeösszeget hagyott a M. Tud. Akadémiára, oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát ezer-ezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, a kiket Akadémiánk e kitüntetésre a legméltóbbnak tart. A jutalomnak odaítélésénél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése és tanítása körül kifejtett gyakorlati munkássága és buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és ezen kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb, a tanító értékét és közbecsülését a társadalomban emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 145. §-a értelmében felkérte a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire nagy örömminkre a múlt évi 64 és azelőtti évi 57 jelentéssel szemben az idén 72 tanfelügyelőség foglalkozott a Wodianer-jutalommal; szintén örömmel vettük, hogy míg azelőtt sok tanfelügyelői jelentés többé-kevésbé hézagos volt, ezúttal az ajánlott tanítók működéséről minden esetben kimerítőbb tájékoztatást kaptunk.

A beérkezett 72 jelentésből 10 nemleges (tavalý 9 volt), azaz: az illető tanfelügyelőségnek nem volt módjában kellő tájékozást szerezni arról, hogy kiket terjesztetne fel kitüntetésre. Ez a 72 tankerület a következő: Árva, Borsod, Várad, Kecskemét, Kis-Kún-Halas, Liptó, Pozsony, Túróc, Udvarhely és Vas vármegyék tanfelügyelőségei.

Az így megmaradt 62 tanfelügyelői előterjesztésekben összesen 103 tanító neve fordul elő, a kik közül kettő nem jöhet számításba, a mennyiben az egyiknek magánkérvényét a tanfelügyelőség elutasító javaslattal terjesztette fel, a másik kérvényező pedig nem elemi iskolai, hanem polgári iskolai igazgató.

Tehát 101 (tavalý 77) érdemes tanférfit munkásságát kellett az Akadémiának mérlegelnie. Az ajánlottak közt 25 új név van, a kik t. i. ezúttal terjesztettek fel először; viszont 12 a múlt évek közül jelenleg kimaradt. Az ajánlott tanférfit az iskolafenntartók szerint következő csoportokba sorolhatók:

a) felekezeti iskolai tanító	17 (tavaly 16),
b) felekezeti iskolai igazgató	12 (12),
c) községi iskolai tanító	2 (1)
d) községi iskolai igazgató	4 (4)
e) állami iskolai tanító	4 (2)
f) állami iskolai igazgató	61 (40)
g) társulati iskolai tanító	1 (2)

Szembeötlő az állami iskolai igazgatók számának nagy emelkedése, de magyarázatát megtaláljuk a minősítési táblázatban, a hol kitérnek, hogy ezeknek legtöbbje hosszú ideig felekezeti iskoláknál működött és csak az iskolájuk államosításával jutottak át az állam szolgálatába.

A bíráló-bizottság, melynek elnöke a M. T. Akadémia elnöke, *Berzeviczy Albert* r. és ig. tag volt, az idén is, az Ügyrendnek idézett szakasza értelmében, az Akadémia elnökeiből (*Concha Győző, Goldziher Ignác, Entz Géza* r. tagok) és titkáraiból (*Fröhlich Izidor, Pauer Imre, Szinnyi József*) állott (jegyzője *Heinrich Gusztáv* főtitkár volt) és a bizottságba, felvilágosítás szolgálatára végett, a vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr kiküldötte *Jankovich György* miniszt. osztálytanácsos és *Neserda Modest* miniszt. titkár urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig *Moussong Géza* és *Rákos István* igazgató-tanító urakat. Az elnök úr, a bizottság tagjainak meghallgatásával, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletesen minősítő táblázat elkészítésére *Moussong Géza* igazgató urat kérte fel, a ki e reá bízott fáradságos és kényes feladatnak rendkívüli ügyszeretettel és lelkiismeretességgel felelt meg.

A bizottság f. évi márczius hó 16-án tartott ülésében beható vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokban foglalt adatokat tanulságos és teljesen tájékoztató áttekintésben feltüntető minősítési táblázatot, valamint az előadónak bőven indokolt javaslatát, és figyelembe véve az ajánlottaknak úgy az iskolában kifejtett tanító és nevelő munkásságát, mint az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi jólétének javítása körül tanusított fáradozásait, az előadó javaslata alapján

Siménfulvy Szabolcs állami iskolai igazgatót Nagytárnán (Ugocea m.), a ki 1860-ban született és 35 évi szolgálata van, ebből 34 év egy helyben, és

Nemcskay István községi iskolai igazgató-tanítót Szegeden, a ki 1852-ben született és 44 év óta működik a tanügy terén, 42 év óta Szegeden,

a kik a jutalomra elsősorban mutatkoznak érdemeseknek,

ajánlja a M. Tud. Akadémiának az 1914-ik évi Wodianer-jutalommal való kitüntetésre.

Együttal a beérkezett javaslatok és a részletes minősítési táblázat alapján még a következő tiz tanférfiút nevezi meg, a kik az ajánlottak sorából, kiválóan érdemeseknek tűnnek fel. Ezek betűrendben :

Csighy Sándor állami iskolai igazgató-tanító Algyógyon, a ki 1867-ben született és 27 év óta működik.

Havas Pál állami iskolai igazgató-tanító Gyöngyösön, a ki 1859-ben született és 32 év óta működik.

Jaross Ferencz római katolikus iskolai tanító Léván, a ki 1852-ben született és 43 év óta tanít.

Józsú Dániel állami iskolai igazgató-tanító Újpesten, a ki 1862-ben született és 34 év óta működik.

Kisfaludy Mihály római katolikus iskolai igazgató-tanító Környén (Komárom vm.), a ki 1860-ban született és 37 év óta tanít.

Marcsa György községi elemi iskolai cz. igazgató-tanító Komáromban, a ki 1856-ban született és 40 év óta működik.

Ónody Gusztáv állami iskolai igazgató tanító Erzsébetfalván, a ki 1865-ben született és 25 év óta tanít.

Sebestyén József állami iskolai igazgató-tanító Beszterczen, a ki 1855-ben született és 39 év óta működik.

Török Sándor állami iskolai igazgató-tanító Beregszászon, a ki 1864-ben született és 31 év óta működik, ebből 20 év óta egy helyben. Végre

Uhrin Károly ágost. evang. iskolai tanító Békéscsabán, a ki 1869-ben született és 26 év óta működik egy helyben.

Midőn a bizottság ez érdemes, jeles tanférfiakra is felhívja a Magy. Tud. Akadémia és az illetékes körök figyelmét, egyúttal kéri az Akadémiát

1. fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztériumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselői a bíráló-bizottságnak adtak; Moussong Géza igazgató úrnak pedig a minősítési jelentésnek szakavatott és teljesen megbízható kidolgozásáért;

2. terjeszse fel a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetve elfogadott minősítési táblázatot a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz esetleges további felhasználás végett;

3. értesítse *Simenfalvy Szabolcs* és *Nemcskay István* igazgató-tanító urakat, hogy a M. Tud. Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette; egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanférfiakat, hogy személyesen akarják-e f. é. ápri-

lis 27-én, az Albert napját követő összes ülésen, a jutalmat átvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését óhajtják.

Az összes ülés mindezeket a javaslatokat egyhangúlag elfogadta.

Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez.

II.

A nádor 1830 április 28-án¹ kelt leiratában azt a kérdést intézi a magyar királyi udvari cancellariához, hogy milyen módon juthatna el a gyűjtött, összeg Csomához, a ki az angol lapok tanúsága szerint Tibetben van. Az irat mellett van Pest vármegye folyamodványa a nádorhoz, mely az imént közölt 1213/1830. vármegyei jegyzőkönyvi bejegyzés kivonatos latin fordítása. A magyar királyi udvari cancellaria átküldi a nádor megkeresését az állami titkos cancellariának,² mely 1830 május 18-án kérdést intéz báró Ottenfels konstantinápolyi követhoz,³ és az onnan nyert felvilágosításról július 23-án értesíti a nádort,⁴ és egyszersmind leküldi báró Ottenfels 1830 június 11-én kelt jelentésének másolatát.⁵ E szerint Ottenfels már Konstantinápolyba érkezése óta foglalkozott Csoma kerestetésével, és 1823-iki hírek szerint Csoma Perzsiából Indiába ment a hol egy időre nyoma veszett. Későbbi, az angol ujságokból vett hírek szerint Tibetben tartózkodik, a hol a tibeti nyelvet és irodalmat tanulmányozza és ezekben anynyira haladt már, hogy fáradhatatlan kutatásainak nagy eredménye várható. Igazolták ezt Ottenfelsnek a perzsa-angol misziónál való érdeklődései is, de egyszersmind kevés reményét nyújtották annak, hogy Csomáról ez úton bővebb tudósításhoz juthassanak. Ottenfels ennélfogva a konstantinápolyi angol követhoz, Gordon Róberthez fordult, a kinek tanácsára azt írja, hogy a londoni követség útján kellene lépéseket tenni, mely a kelet-indiai hatóságok által kerestetné Csomát. Ez Ottenfels szerint is a Csomával való érintkezés egyedüli útja, mert Indiából nem ritkán mennek utasok vagy angol tisztek Tibet felé, míg Konstantinápolyon át e messze országgal semmiféle összeköttetés sincs. Ottenfels megígéri még, hogy ezentúl is figyelemmel lesz

¹ Orsz. lev. Nátori oszt. dep. polit. 590/1830. sz.

² Az átirat megvan a cs. és k. házi udvari és állami levéltárban, szám nélkül 1830 május 2. kelettel.

³ U. o. szám nélkül.

⁴ Orsz. lev. Nátori oszt. dep. polit. 1104/1830. szám.

⁵ Eredetije a cs. és k. házi udvari és állami levéltár 308/1830. szám alatt.

Csomára és máris megkérte Macdonald angol perzsa követet, a kinek a Csomára vonatkozó legújabb híreket is köszönheti, — hogy legyen ebben segítségére. — Erről a nádor Pest vármegyét augusztus 3-án értesíti.¹ Ugyan e hónap 25-én Ottenfels újból ígéretet tesz, hogy Csomát tovább is keresteti² és az állami titkos cancellaria a magyar udvari cancellariának szeptember 3-án³ megígéri, hogy mihelyt Csomáról híreket kap, azokat közölni fogja.

Pest vármegye 1830 november 9-én⁴ tárgyalja Krassó vármegye átiratát, mely szerint Csoma részére 22 forint 37 krajczárt gyűjtött. Krassó vármegye egyidejűleg kéri a nádort, hogy a Besse részére gyűjtött összeget, — minthogy biztos tudomása van, hogy Besse már visszatért útjáról, utalja át Csomára. Ebbe a nádor december 29-én kelt leiratában bele is egyezik.⁵

December 1-én teszi jelentését a kiküldött bizottság⁶ a Thaisznál és a Trattner örökösöknél levő pénzről. E szerint Csoma részére újabban 283 forint 48 krajczár gyűlt össze, mely Mosony vármegye régebbi gyűjtésével együtt Zlinszky János főszolgabírónál van. Thaiszhoz 1615 forint került, a Trattner-örökösöknél 1218 forint és 4 arany volt, de utóbbiak a gyűjtő vármegyék kívánságára a pénzt visszaküldték, Bereg vármegye 118 forintján kívül, mely azt Bessének szánta. Thaisz is Pozsony vármegyének visszaküldött 572 forintot és 20 krajczárt. A bizottság véleménye, hogy az illető vármegyéket szólítsák fel a pénz visszaküldésére, Pest vármegye pedig ilyen értelemben határoz és felír a nádorhoz, hogy mi történjék a pénzzel.

Pest vármegye 1830 december 31-én tárgyalja a nádor december 29-ki leiratát,⁷ mely szerint, minthogy Besse már befejezte utazását, az összegyűlt pénz Csomát illeti. E leirat következtében a vármegye Zlinszkyt utasítja, hogy úgy a Thaisznál, mint a vármegyénél levő összeget vegye át.

Bereg vármegye átír Pest vármegyének, hogy az a 118 forint, melyet előbbi Csoma részére letett a Trattner-örökösöknél és melyről ezek azt állítják, hogy visszaküldték, nincs meg náluk, és annak vagy még Trattneréknél kell lennie, vagy pedig illetéktelenül más vette el tőlük, mert ez iránt semmiféle intézkedés

¹ Orsz. levéltár. Nádoni oszt. dep. polit. 1104/1830. sz.

² Cs. és k. házi udvari és állami levéltár. 317—1830. sz.

³ Fogalmazványa u. o. szám nélkül 1830 szept. 3-iki kelettel.

⁴ 4926/1830. j. k. sz.

⁵ Orsz. levéltár. Nádoni osztály. dep. polit. 1661/1830. szám és melléklete.

⁶ 5419/1830 j. k. sz.

⁷ 5837/1830 j. k. sz. A nádori leirat nincs meg, tartalmát csak a vármegyei jegyzőkönyvből ismerjük. Nyilván a vármegye imént említett feliratára való válasz volt.

se történt. Pest vármegye megbízza Zlinszkyt, hogy járjon végére a dolognak.¹

Baranya, Arad és Krassó vármegyék átiratait 1831 április 12-én veszi tárgyalás alá Pest vármegye.² Baranya kéri, hogy vegyenek nyugtát Trattneréktől, annak kiderítésére, hogy kinek adták ki a Csoma részére gyűjtött pénzt.

Arad kijelenti, hogy a Trattnernek küldött, Csomának szánt 250 forintot erre a célra hagyja és a Trattner-örökösöknek kihallgatását kéri, a kik azt állítják, hogy az összeg egy részét már visszaküldték. Ilyen értelemben ír Krassó is a maga 314 forintjáról. Ugyanazon napon tárgyalta Pest vármegye Pozsony átiratát is,³ mely szerint 572 forint 30 krajczárnyi gyűjtését meghagyja Csoma részére, minthogy azonban Thaisz annak idején csak 560 forintot küldött vissza, kéri, hogy a hátralékos összegről is intézkedjenek. Pest vármegye e négy rendbeli átirat folytán megbízza Zlinszkyt, hogy Thaisznál és a Trattner-örökösöknél tudakozódják.

Zlinszky 1831 június 9-én jelenti Pest vármegyének,⁴ hogy Besse számára 1227 forint 27 krajczár és egy arany, Csoma számára pedig 1669 forint 19 krajczár gyűlt össze kezén. Mint-hogy pedig a Besse részére adott pénz is Csomát illeti, kérdi, hogy mitévő legyen az összeggel? A vármegye meghagyja, hogy a pénzt Zlinszky adja a nádori cancellariába és elhatározza, hogy megkéri a nádort, hogy juttassa azt rendeltetési helyére és adja Csomának tudtára, hogy „...valamint a Hazafiak távol levő Honnyosoknak felsegítségéről szívesen gondoskodnak, úgy különösen örömekre szolgálna, ha munkálkodásának tárgyáról s fogamatjáról általa bővebben tudósíttatnának...“.

Még ugyanazon a gyűlésen a vármegye folyamodik is a nádorhoz.⁵

A nádor 1831 július 8-án⁶ a küldött 3353 forintot, 18 aranyat, 26 krajczárt elküldi a magyar udvari cancellariának, mely augusztus 6-án átteszti azt az állami titkos cancellariához.⁷ Ennek báró Ottenfels Konstantinápolyból augusztus 10-én újabb jelentést küld,⁸ melyben megismételve az előbbiben írottakat, elő-adja, hogy Willock angol perzsiai követ Konstantinápolyba érke-

¹ 1831. febr. 8. 735/1831. j. k. sz.

² 1471. 1472. 1473/1831. j. k. sz.

³ 1474/1831. j. k. sz.

⁴ 2492/831. j. k. sz.

⁵ Orsz. levéltár. Nádori oszt., a 909/1831. szám melléklete.

⁶ U. o. u. sz.

⁷ Házi udvari és állami levéltár, szám nélkül, 1831. augusztus 6-ki kelettel.

⁸ U. o. 351/1831. szám.

zett, a ki Csomát Perzsiában való tartózkodása alatt nem csak jól ismerte, hanem több ízben segélyezte is. A Perzsa öböl mellett fekvő abus-i, vagy bender abussi-i angol consul levelére hivatkozva, Willock azt állítja, hogy Csoma Kalkuttába érkezett, a honnan visszautazott Európába. Willock ez alkalommal Csomának nála maradt írásait és a Csomához Perzsiába intézett leveleket átadta Ottenfelsnek, a ki azokat elküldi az állami titkos cancellariának. Ha igaz az a hír, hogy Csoma Európába indult, Londonból nem sokára újabb tudósítás várható felőle.

Az állami titkos cancellaria 1831 augusztus 30-án a bécsi Rotschild-ház közvetítésével elküldi herczeg Esterházy Pál londoni nagykövetnek az 1339 váltó forintot, 18 aranyat és 41 krajczárt, hogy azt biztos úton Csomához juttassa és egyszerűsmind szólítsa fel Csomát, hogy Pest vármegye közönségének kívánságához képest tegye meg ígért jelentését kutatásainak eredményéről.¹ Az irat mellett van a bécsi Rotschild-háznak eredeti nyugtája, mely angol pénzben 133 livre, 41 shilling, 19 penny összegről szól, de ebbe a 18 arany nincs beszámítva.

Az állami titkos cancellaria még az nap értesíti erről a magyar udvari cancellariát és kérdi, hogy Csoma írásait, melyeket Willock Ottenfelsnél hagyott, megőrizze-e, míg Csoma visszatér, vagy pedig — a mi körülményesebb — herczeg Esterházynek küldje kézbesítés végett.² Még az nap válaszol a magyar udvari cancellaria, mely az utóbbi módot ajánlja, az állami titkos cancellaria pedig az írásokat elküldi herczeg Esterházynek, a kinek közbenjárására a bender abussi-i angol követ kézbesítse azokat Csomának.³ Herczeg Esterházy 1831 október 9-én jelenti az állami titkos cancellarnak, hogy a küldött pénzt (a 18 darab arannyal) a londoni Rotschild-ház azzal a kijelentéssel vette át, hogy kalkuttai levelezője által fogja Csomának átadni nyugta mellett.⁴ A magyar udvari cancellariának október 24-én jelenti intézkedését az állami titkos cancellaria.⁵

Pest vármegyének 1831 nov. 9-iki közgyűlésén, Zlinszky jelenti, hogy midőn a Csoma részére gyűjtött összeget a nádornak felküldte, véletlenül nála maradt még 54 forint, melyet a vármegye, míg esetleg „...újabb segedelem gyűlné össze...” a letéti pénztárába tétet,⁶ minek megtörténtét 1832 május 17-én azzal jelenti Zlinszky, hogy időközben még 10 forint fizettetett le.⁷

¹ Házi udvari és állami levéltár, szám nélkül, 1831. augusztus 31-ki kelettel.

² Házi udvari állami levéltár. 4377/1831. sz.

³ U. o. szám nélkül, 1831 augusztus 31-ki kelettel.

⁴ Ugyanott. 16. Litt E. jelzettel.

⁵ U. o. szám nélkül 1831 október 24-ki kelettel.

⁶ 5369/1831. j. k. sz.

⁷ 2474 1832. j. k. sz.

Mármaros vármegye 1832 szeptember 3-án¹ megküldi a nádornak a Besse és Csoma részére gyűjtött 52 forintot és 10 krajczárt, azzal a kéréssel, hogy azt csak Csomának küldje.

November 20-án báró Neumann londoni követségi tanácsos jelenti² az állami titkos cancellariának, hogy a Csomának szóló váltót átadta a londoni Rotschild-háznak. E jelentéséhez mellékelte Csomának eredeti nyugtáját és levelét, melyet Neumannhoz írt. Az állami titkos cancellaria Neumann jelentését a nyugtával és levéllel együtt 1832 december 6-án elküldi a magyar udvari cancellariának,³ mely a két mellékletet december 28-án a nádorhoz azzal a javaslattal küldi, hogy az adandó válaszról értesítse és az állami titkos cancellaria útján ajánlják Csomát az angol kormány különös figyelmébe.⁴ Neumann értesítését még az nap visszaküldi a magyar cancellaria az állami titkos cancellariának.⁵

A nádor 1833 január 2-án értesíti a magyar cancellariát, hogy szívesen vette a Csomáról szóló értesítést és hozzáfűzi azt a megjegyzést, hogy valóban sajnálatos volna, ha bármely okból is abba kellene hagynia kutatásait. („... Dolendum profecto esset, si antiquariae et philologicae investigationes, quas Alexander Körösi decursu plurium annorum tanto cum fervore susceperat, quasve scopo illustrandarum rerum patriarum continuandi scopo tenetur, ob externam quampiam causam interrumpi deberent...“).⁶ A nádor felszólítja a magyar cancellariát, hogy az állami titkos cancellaria útján láttassa el Csomát rendes útlevelemmel és a diplomatia útján ajánltassa különös figyelmébe az angol kormánynak.

Ez irat mellékletei közt van kutatásom legértékesebb eredményeként, — mely magában is megérdemelte az utánjárás fáradságát, — Csomának eredeti nyugtája, és levele b. Neumannhoz.

Pár sornyi írás az egyik, az átvett összeg szűkszavú nyugtája, mely ekkép szól:

„Inscriptus syngrapho hoc agnosco me a dominis Alexander and Co. correspondentibus ill. baronis de Rotschild summam pecuniae (i. e. L. 133. 19. 4. plus 18 // in auro, deductis deducendis L. 142. 7. 4.) jussu serenissimi principis Eszterházy Londino in favorem meum transcriptam, percepisse Calcuttae, die 30-ma Aprilis 1832.

Alexander Körösi
Siculo-Hungarus.“

¹ Orsz. levéltár, nádori oszt. dep. polit. az 58/1833. sz. melléklete.

² (1832) Nr. 25. litt. A. Házi udvari és állami levéltár.

³ U. o. jelzet nélkül, 1832 december 6-ki kelettel.

⁴ Orsz. levéltár. Nádori oszt. dep. polit. az 1/1833. számú melléklete.

⁵ Házi udvari és állami levéltár, jelzet nélkül, 1832 december 28 ki kelettel.

⁶ Orsz. levéltár. Nádori oszt. dep. polit. 1/1833. sz.

A b. Neumannhoz írott levél régóta ismeretes a Tudományos Gyűjtemény 1833-ik évfolyamának első füzetéből,¹ melyben Földváry Gábor Pest vármegyei alispán közléséből Horvát István adta ki. Ebből Thúry József tette közzé,² a ki hiába kereste a levelet Pest vármegye levéltárában. Szily Kálmán kutatásai is eredménytelenek voltak a vármegyén. Megkerült azonban a levélnek hitelesen eredeti, az országos levéltár példányával mindenben megegyező másodpéldánya, mely Stein Aurél közvetítésével Alexander Haymann Wilson, — a híres orientalista Horace Haymann Wilsonnak unokája, — ajándékából a M. Tud. Akadémia birtokába került, a hol a Csomára vonatkozó ereklyék közt külön szekrényben őrzik.³

A levél szövege az országos levéltár példánya szerint a következő:

„Illustrissimo domino baroni Neumann consiliario legationis Caesareo Regia majestatis Austriacae.

Londini.

Illustrissime Domine!

Literas Vestras mandatu serenissimi principis Esterházy, legati suae caesareo regiae majestatis Austriacae, Londini, die 13-a mensis Octobris anni 1831 ad me exaratas, in manus meas pervenisse vigesima quinta praesentis, vigoreque earum summam pecuniae (L. 142. 7. 4. deductis deducendis) mihi gratiosissime oblata per suam Caes. altitudinem archiducem palatinum Hungariae, a dominis Alexandro et Co. correspondentibus Illustr. baronis Rotschild, me die 30-ma Aprilis, 1832, praesentibus agnosco.

Quamvis magno mihi duxerim honori, quod sua caes. altitudo palatinus hungarorum, ordinesque nobilium illustriumque virorum comitatus Pestensis mei meminerunt, pecuniaremque opem mihi benigne offerre dignati sunt, tamen quia sentio, quam parum praestare possim in investigandis determinandisque Hungarorum incunabulis, quum aditus mihi non pateat in Scythiam ultra Imaum, haesito, utrum accipere an recusare debeam.

Accepi, gratiasque pro acceptis refero. At, quoniam ipse carere possum ea pecunia, nihil inde in proprios convertam usus; sed commissa nunc tota ista summa curae dispositioni-

¹ T. Gy. 1833. I. 95. I. „Tudós Körösi Csoma Sándor levele eredeti deák nyelven, melyet Calcuttából írt Április hónap 30-dikán 1832-dikben Meltóságos Neumann Fülöp Báróhoz, a Londoni Austriai cs. k. követség titoknokához.“

² Előadások Körösi Csoma Sándor emlékezetére. III. sz. Budapest, 1906. 35—37. ll.

³ Lásd az Akadémiai Értesítő 1910 június—júliusi füzetét. (Szily Kálmán „Körösy Csoma Sándor egy leveléről.“ 389—391 ll.)

que domini H. H. Wilson, si ita placuerit superioribus in Hungaria, comparabo libros Sanscriticos, atque transmittam in Angliam, ut inde per vestram benignitatem mittantur in Hungariam, committanturque dispositioni eorum, quorum favore summa ista pecuniae collata fuerat. Studium enim linguae Sanscriticae, recentissimis temporibus, mirum in modum florere coepit in Europa, praecipue in Germania. Hungari literati, postquam uberiores literaturae Sanscriticae acquisiverint notitias, mirabuntur quanta sit affinitas hujus antiquae linguae cum nostra vernacula. Multa ibidem reperiri possunt antiquitatum Hungaricarum monumenta, quae in desertis locis nunc frustra quaerimus.

Ipsae occupatus per plures annos studio linguae Tibeticae, exignam modo possideo notitiam linguae literaturaeque Sanscriticae, sed quia favorabilem nactus sum opportunitatem pro obtinendis libris necessariis, postquam in hanc descendi civitatem: magnusque est numerus librorum Buddhisticorum ex Sanscrito Tibetice redditorum, heic in Bibliotheca Doct. Societatis Asiaticae depositorum, spero fore, ut brevi tempore hujus quoque sufficientem acquiram copiam atque sic ope duarum harum linguarum ampliorem colligere possim matricem pro elucidandis Hungarorum antiquitatibus.

Non desunt enim in Tibeto libri historici. Nota sunt mihi nomina plurium eorum, sed procurandi opportunitatem hactenus non habui. Interioris Tartariae Sinicae recessus sunt, procul dubio ea loca, ubi querenda gentis Magyaricae incunabula. In iis regionibus longe lateque nota est lingua Tibetiana, etiam inter populos Mongolicos (in quorum moribus magna facta est mutatio, postquam in 13tio, 14to seculis Buddhisticam adoptarunt religionem.)

Felicem igitur me aestimo, quod linguae literaturaeque Tibetanae principia cognita habeam; maximasque refero gratias patronis meis benignissimis a nobilissima gente Britannorum, quorum auspiciis opibusque hoc mihi perficere contigit — nec desinam in continuandis meis studiis nova edere testimonia gratitudinis meae.

Mihi in votis est, post aliquot annos eam revisere patriam. Sed inest mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi. Objectum peregrinationis meae Asiaticae est: Indagare primas Hungarorum sedes-colligere facta Historica rerum gestarum eorum, atque observare analogiam, quam plures linguae orientales habent cum nostra vernacula. In his omnibus parum hactenus successi. Analogiam ingentem esse cum linguis Turcica, Mongolica, Tibetana, Sanscritica aut Indica, magna cum voluptate didici.

Ut igitur studiorum meorum fructu mihi uti liceat, in

legendis libris, colligendisque factis, peto ab illis, penes quos imperium est, ut per aliquot annos mihi in his regionibus commorari liceat. Et quoniam absque venia patriam reliqui, ut mihi ignoscatur humillime supplico, magnasque debebo gratias si literis salvi conductus donare me non dedignabuntur.

In reliquis; ubi certiora cognoverim, notationes scripto consignatas in vestras transmittere manus curae, cordique habebo. — Vale! Illustrissime Vir. — Vobis omnia fausta precatur Calcuttae 30ma Aprilis 1832.

Vester obedientissimus servus
Alexander Kőrösi.“

Íme, Csoma kétségtelenül sajátkezű sorai, melyek határozottan ellentmondanak dr. Duka amaz állításának, hogy „... Annak nyomára sem tudunk akadni, mintha Csoma azt állította volna, hogy a magyar nyelv a tibeti nyelvvel valamely közeli rokonságban volna...“¹

Horvát István a Tudományos Gyűjtemény czikkét így fejezi be: „... Adja a Mindenható, hogy Kőrösi Csoma Sándor meg ne tsalakozzék édes reményeiben...“ E megjegyzése a magyar nyelvnek a szanszkrittal való rokonságára vonatkozik.

A nádor 1833 január 16-án a magyar udvari cancellariának küldi a Marmaros vármegye által Csoma részére gyűjtött 52 forintot és 10 krajczárt és kérdi, hogy a Csoma jelentése folytán még begyűlendő pénzt is elküldje-e, vagy pedig minő más módon lesz az kézbesítendő.² A magyar cancellaria február 16-dikán kelt jelentésében elismeri a pénz átvételét, melyet, míg több gyűlik össze, letétbe helyezett. Egyszersmind kérdi, hogy — mivel Csoma jelentése szerint nincs szüksége pénzre és a már elküldött összegben szanszkrit könyveket fog vásárolni, — nem tartandó-e vissza a pénz, míg esetleges újabb gyűjtés által fel nem szaporodik.³ Ezt az eljárást a nádor elfogadja és erről a magyar cancellariát 26-ikán értesíti.⁴

Két évi szünet után újból találkozunk a gyűjtés ügyével Pest vármegye jegyzőkönyvében. Zlinszky János főszolgabíró 1835 november 21-ikén tesz jelentést Arad, Baranya, Krassó, Pozsony vármegyék gyűjtéséről,⁵ mely Thaisz és Trattner kezén volt, és melyet azok állítólag visszaküldöttek. Az illető vármegyék azt kívánták, hogy Thaiszt és Trattnert hallgassák ki. Trattner örökösei Zlinszky szerint kinyilatkoztatták, hogy „... felvilágosító

¹ I. m. 35. l.

² Orsz. levéltár, nádori oszt. dep. polit. 58/1863. sz.

³ U. o. a 201/1833. szám melléklete.

⁴ U. o. 201/1833. szám.

⁵ 5047/1835. j. k. sz.

jegyzeteket...“ nem találtak és azt kérik, hogy a vármegyék mutassák be az eredeti nyugtákat, melyekkel ők az összeget átvették, Thaisz pedig, — bár a nála volt teljes összegről van nyugtája, — a hiányzó 5 pengő forintot lefizeti. — Pest vármegye végzésében felszólítja a vármegyéket a nyugták bemutatására.

Pest vármegye 1836 október 4-én tárgyalja Baranyának átiratát,¹ melyben a Csoma részére gyűjtött 226 váltó forint és 4 aranyról Petróczy László baranyai főügyész özvegye azt állítja, hogy az összegnek még a Trattner-örökösök kezén kell lennie, mire Pest vármegye megbízza Zlinszkyt, hogy Trattneréktől hajtsa be az összeget. 1837 április 14-én Krassó vármegye átirata kerül Pest vármegye előtt tárgyalásra; ez is 314 váltó forintnyi gyűjtését reklamálja Trattneréktől.² Pest vármegye Zlinszkyre bizza az ügy elintézését, mely úgy látszik, sokáig elhúzódt, mert Krassó vármegye 1838 ápr. 21-én megismétli átiratát,³ míg végre Zlinszky 1838 december 21-én⁴ bemutatja a Trattneréktől átvett összeget, melyet Pest vármegye Krassónak visszaküld.

Ezzel véget ér a gyűjtés ágas-bogas, bonyolódott ügye. A vármegyei jegyzőkönyvek nem említik többé, s az aktákban is nyoma vesz, nem teszi többé próbára az olvasó türelmét. Elsekélyesedett a sok „Landes-Stelle“ sivár zátonyain, a nemzeti felbuzdulásnak bármennyire kristálytisztá forrásából fakadt is.

*

1836 január 31-én az állami titkos cancellaria Csomának a nagyenyedi Bethlen-collegiumhoz intézett és a londoni nagykövetség útján hozzájutott levelét az erdélyi udvari cancellariához küldi továbbítás végett.⁵ Kisérő iratában idézi az angol kereskedelmi czég szavait, mely Csoma levelének Európába juttatását elvállalta.

„... Dieser ebenso verdienstvolle als arme Unterthan Seiner k. k. Majestät is durch Schnee und Hitze, in Thibet, Persien und Indien gereist, um Bücher zu studieren und zu kaufen, und hat dabey seine Auslagen auf 20 Rupien monatlich beschränkt, während er das wenige, was er durch seine Mühe erwirbt, zu Gunsten seiner Verwandten und Landsleute nach Hause sendet.“
 -- Az állami titkos cancellaria hozzáteszi: „... Es geht hieraus hervor wie sehr Herr Csoma de Körös der ihm bereits zuge-

¹ 1966/1836 j. k. sz.

² 2335/1837. j. k. sz.

³ 1501/1838. j. k. sz.

⁴ 6856/1838. j. k. sz.

⁵ Orsz. levéltár. Erdélyi cancellariai elnöki iratok. A 205 1844. szám melléklete.

kommenen, und ihm vielleicht noch zu ertheilenden Unterstützung würdig erscheint...“

Az erdélyi udvari cancellaria Csoma levelét 1836 február 1-én leküldi az erdélyi főkormányzéknek.¹ Kisérő iratán megvan felségfelterjesztésének fogalmazványa, melylyel Csomát állami vagy magánsegélyezésre ajánlja a királynak.

„Das Lob, welches der Haus-, Hof- und Staatskanzler Fürst von Metternich in der ehrfurchtsvoll anverwahrten Präsidialnote dem in der ganzen litterarischen Welt rühmlich bekannten siebenbürger Reisenden Csoma de Körös ertheilt, welcher schon seit mehreren Jahren mit Unbequemlichkeiten und Schwierigkeiten aller Art kämpfend durch Schnee und Hitze Thibet, Persien und Indien zu wissenschaftlichen Zwecken bereist, Bücher studiert, und einkauft, und dabei seine Auslagen auf zwanzig Rupien monatlich beschränket hatt, während er das wenige was er durch seine Mühe erwirbt, zu Gunsten seiner Verwandten und Landleute nach Hause sendet, veranlasst mich zu der allerunterthänigsten Bitte, das Eure Majestät diesem verdienstlichen Reisenden welcher keine Unterstützung aus irgend einem öffentlichen Fonde theilt, durch den Erwerb seiner Mühe kaum gegen den Mangel sicher gestellt zu seyn scheint, eine Unterstützung allenfals von hundert Dukaten aus allerhöchst ihrem Kammerbeutel oder aber vom Staatsschatze allergnädigst zu ertheilen, indem diese einem Siebenbürger Gelehrten reformirter Religion zu Theil werdende Gnade nicht nur einen neuen Beweis der allerhöchsten Munifizenz, für die Wissenschaften liefern, sondern auch inbesonders auf die Reformirten in Siebenbürgen einen sehr günstigen Eindruck bewirken würde.“

Volt-e az ügynek valamelyes hivatalos folytatása, nem tudjuk, az aktákban többé nyoma nincsen.

Az erdélyi udvari cancellaria ugyanazon kelet alatt még egyszer leír a főkormányzékhez Csoma levelének kézbesítéséről,² mely azt 1836 február 9-én elküldi Czinege István nagyenyedi nemesek kapitányának a következő rendelettel:³ „... A mostan Kelet Indiának fő Várossában Calcuttában lakó honfi utazó Körösi Csoma Sándornak a Nagy Enyedi Reformata fő iskola rectorához és professoraihoz intézett levelét, a mely felsőbb helyről hozzám kézben szolgáltatás végett le küldetett, az Úrnak ide kapcsolva, oly végett kívántam által küldeni, hogy azt az említett collegium rectorának által adván, az erről veendő nyugtatványt nékem mentől előbb küldgye el...“ Eljárásáról Czinege István a követ-

¹ U. o. 20/1836. szám.

² Orsz. Levéltár. Főkorm. Elnöki oszt. 59/1836. sz.

³ E. o. u. sz.

kező levélben tesz jelentést.¹ „...Kegyelmes Uram! Excellenciádnak ez folyó Esztendő és Holnap 9-kéről 59 praesidialis számok alatt költ mélyen tisztelt Kegyelmes rende­lése követ­kezésében, az Napkeleti Indiákon Cálcuttába lakó Honffi Utazó Kőrösi Csoma Sándornak, a N. Enyedi Nemes Reformata Fő Oskola Rectorához intézett levelét, a' méljen tisztelt parancsolat nyomán, hogy a folyó Holnap 11-dik napján tőstént kézhez szol­gáltattam légyen, az arról szollo bizonyítványt ide zárván, örökös mélyly tisztelettel maradok Excellentziádnak. N. Enyed. 13-ik február 1836, alázatos szolgálja Czinege István. Fő Hadnagy.“ A fő­kormány­szék végre február 16-án jelenti az erdélyi udvari cancellariának eljárását és megküldi a levélről szóló elismervényt.²

November 11-én az erdélyi udvari cancellaria átír a fő­kor­mány­széknek,³ hogy az Erdélyi Hiradó február 20-iki száma szerint Csoma két munkájának (a tibeti grammatikának és szó­tár­nak) Katona Zsigmond fő­kormány­széki tanács­hoz küldött két példány­a köz­ül az egyiket az erdélyi udvari cancellariának szánta. Mivel pedig Katona már évek előtt meghalt, kéri, hogy a fő­kor­mány­szék intézkedjék, hogy az erdélyi udvari cancellariát meg­illető példány a nagyenyedi collegiumtól rendeltetési helyére jusson. Ugyanazon a napon az erdélyi cancellaria még egyszer átír e tárgyban a fő­kormány­szék­hez,⁴ ez pedig november 18-án az erdélyi református consistorium elnökének, gróf Rhédey Ádám­nak.⁵ Rhédey úgy látszik, több ízben írt a collegiumnak, mely 1839 márczius 6-án jelenti, hogy⁶ „...a Kőrösi Csoma Sándor atyánkfia egy ezen fő oskola előjáróihoz küldött levelében írta volt,⁷ hogy küldeni fog ezen fő oskolához az említett munkából bizonyos számú példányokat, részint könyvtárunk számára, részint pedig bizonyos helyekre p. o. az Erd. Flges Udv. Cancellariához, a Felséges Királyi Fő Kormány­szék­hez, s a t. szolgáltatás végett; de ezen ígért példányok soha ide el nem jöttek, sőt maga ezen fő oskola is a Magyar Tudományos Társasághoz kiosztogatás végett küldött példányok köz­ül kapott kettőt, maga könyvtára számára...“ Ezt Rhédey márczius 15-én jelenti a fő­kor­mány­szék­nek,⁸ mely márczius 18-án értesíti az erdélyi udvari can­cellariát.⁹

(Vége következik.)

¹ U. o. 74/1836. sz.

² U. o. u. sz.

³ Orsz. levéltár. Erd. Canc. Eln. 208/1836. szám.

⁴ Orsz. levéltár Főkorm. eln. 639/1836. szám.

⁵ U. o. u. sz.

⁶ Orsz. levéltár. Erd. Canc. Eln. 46/1839. sz. melléklete.

⁷ Ez az a levél, melynek kézbesítéséről az imént volt szó.

⁸ U. o. u. sz. melléklete.

⁹ U. o. u. sz.

Kisebb közlemény.

Pótlékok Kazinczy Ferencz eredeti műveinek kimutatásához.

(V. ö. Akadémiai Értesítő 1913. 50—62., 180—181., 597—598. l.)

I. Művészeti és paedagogiai dolgozataihoz. (VII. csop.)

1. Beszéd, az Ujhelyi Reform. Templomban Febr. 6. 1814. midőn a Fő-Curátori hivatalba beléptem. (Először kiadta Fejes István a Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1873. 941—944. hasábjain; másodszor György Lajos a Sárospataki Lapok. 1901. 474—476. hasábjain.)

2. Kazinczy iskolaügyi javaslata, melyet az ujhelyi ref. consistoriumhoz terjesztett. (Közölte Fejes István a Prot. Egyh. és Iskolai Lap 1873. 944—948., 975—978. és 1006. hasábjain.)

3. Beszéd, mellyet, a' Predikáció' végével, a' nagy számban felgyülekezett Hallgatókhoz tartott Tekintetes *Kazinczy Ferencz* Úr, Abauj, Bihar, Sáros, Szabolcs, Szatmár és Zemplény Várm. Tábla-bírája, mint az Ujhelyi-Ecclesiá' Fő-curatora. (A Sátor-Alja-Ujhelyi... Ecclesiának Öröm-innepe... midőn Major József... 1816. Apr. 7dik napján... hivatalába belépett... S. Patakon, 1816. 35—43. lap. Kiadta Vattay István is a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1873. 1131—1134. hasábjain.)

II. Leveleihez. (Felveendők a pótkötetbe.)

1. Vadnay Andrásnak Miskolczon, 1788. augusztus hó 13-án kelt latin levele Kazinczyhoz. Sárospataki ref. főiskolai levéltár. XXIII. 8327. szám. Eredeti.) Kiadatlan. Másolatban alulírott nál.

2. Kazinczy levele egy sárospataki tanárhoz. 1825 aug. 19. Ujhely. (Eredetije a sárospataki főiskolai levéltárban. Kiadta Zsoldos Benő a Sárospataki Ref. Lapok 1908-ik évf. 9. lapján.)

3. Levele az ujhelyi ref. egyházközség consistoriumához. Szépalom, 1815 (?) febr. 2. (Prot. Egyh. és Isk. Lap 1873. 1007—1009. hasáb.) Kiadta Fejes István.

4. Levele az ujhelyi ref. egyházközség consistoriumához. Ujhely, 1815 szept. 5. (U. ott, 1033—1036. h.)

5. Levele az ujhelyi ref. egyházközséghez. 1817 jan. 7. Szépalom. (U. ott, 1036—1037. h.)

6. Kazinczy levele Fodor László ujhelyi ref. egyházi segédfő-gondnokhoz. Szépalom, jan. 13. 1816. (U. ott, 1037—1040. h.)

Sárospatak.

Harsányi István,
ref. főgimn. tanár.

Folyóiratok szemléje.

1. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi januári (I.) füzetét Borbély István dolgozata nyitja meg: *Eogáthi Fazakas Miklós zsoltárfordításai*. Először a kérdés bibliographiájának keretében ismerteti a zsoltárfordításról eddig mondott véleményeket s a hozzájuk fűződő problémákat, főként, mennyiben tekinthetők szombatos énekeknek. A szövegek beható elemzése és az ú. n. epikai keret vizsgálata alapján arra az eredményre jut, hogy nem szombatos énekek, de természetük szerint nem is keresztény, átdolgozott zsoltárok, azaz nem valamely felekezet liturgiai használatára készültek, hanem az ó-testamentumi hangulatnak héber eseményeken való kifejeződése. Értéküket illetőleg változatos tartalmú s művészi hangulatú költemények. — Benigny Gyula folytatva a mult évben megkezdett dolgozatát *A jelentésváltozás egy faja a görögben* befejezi azokat a jelentésváltozásokat, melyeknek alapja a *δορά τέχνη* „ellipsis”, rátér a jelentésváltozásoknak tárgykörök szerint csoportosított eseteire. Ez alkalommal a 1., ház, épület és részei, 2., felszerelés, gazdasági eszközök köre kerül sorra. — Elek Oszkár *A skót népballadákról* cím alatt kezd értekezést. Kiindulva Greguss ismeretes ballada-meghatározásából s a külföldi fontosabb ballada-elméletek bírálatából, az újabb vizsgálódások alapján megállapítja, hogy a ballada-változatok kifejlődésének egyik fontos oka a feledés. Hogy ezt a gondolatot, melyet ő egészen tételként tanít, kifejtse és igazolja, megkezdte a skót balladák változatainak egybevetését, ugyanazon balladák homályos és teljes értelmű szövegezésének összehasonlítását. — *Homerus comparatus II.* cím alatt Marót Károly az Odysseia egy nehezen magyarázható helyét (: 473/474 és 491, 492) iparkodik megfejteni (*ἵσσαν τε γέγωνε βοήσας*) egy kirgiz analogia segítségével. Okfejtésének eredménye, hogy az idézett képből megjelölt távolság az ingadozás világos tudatával bizonytalan és tághítható, a mely alá még e távolság kétszeresét is lehetett foglalni, mivel e távolságmértéknek éppen határozatlansága volt a homerosi korban közismert. — A *Hazai Irodalom* rovatának élén Vértessy Dezső két bírálatát olvasható. Gaál Lászlónak *Bacchylides hang- és alaknata* cz. művében nincsenek tudományos szempontok, s egész munkája adatok kiírásában és rendbe szedésében merült ki. Fontosat = mellé-

keset, vegyest ad, következtetni belőlük nincs mód. — Mádi Mihály *Horatius és Bacchylides* című dolgozata nyugodt ítéletével, mérsékelt hangjával érdemes foglalkozás eredményeit tárja föl. Anyagát helyes szempontok szerint állapítja meg, összevetései kellő óvatossággal történtek. — Gulyás Józsefnek *Vergilius jelzői*-ről szóló munkája, Dengyel Lajos szerint a példák felsorolásában az igen bőszavú, de annál szűkebb a szava, mikor a példákból következtetni kellene. — A *Német Philologiai dolgozatok* nyolcz füzetét Trostler József ismerteti, sorra véve egyenként őket, s eredményül megállapítja: alaposág, philologiai teljességre és szétbontó analysis mellett a részleteket összefoglaló áttekintésre való törekvés jellemzi a dolgozatokat, melyeknek jórésze fölülemelkedik a doctori értekezések megszokott színvonalán s a magyarországi német philologia gazdag fölvirágzásától tesz bizonyosságot. — Dengyel Lajosnak *Seneca viszonya Euripideshez* cz. dolgozata Braun Soma véleménye szerint új problémákat nem tárgyal, csak újabb párhuzamokkal igazolja az eddigi föltevést s összeköti Braun meg Rilbeck eredményeit. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Révay József bírálata nyitja meg Friedrich Leo *Geschichte der römischen Literatur* cz. művéről, mely bámulatos elevenséggel, élvezetes, fordulatos stylusban vázolja a római irodalom kialakulását és fejlődését; kritikája szigorú, de találó, a maga egészében „gyönyörű könyv.“ — Aristoteles *De anima* című könyvének G. Biehl-től készített kiadását, melyet O. Appel dolgozott át, Förster Aurél ismerteti. — Marót Károly Louis Laurand könyvében, *Progrès et revue de la critique*, nem talál új eszméket, de példának nagy száma, újsága és megbízhatósága értékessé teszi. — A *Programm-értekezések* során Kristóf György két dolgozatot ismertet. Györe Jánosé *Abonyi Lajos pályája* összefoglaló képet ad s figyelmet érdemel, mint a regényíró első életrajza. — Lakatos Vinczéé *Eötvös József br. gondolatai a kereszténységről* nemes szándékkal készült alkalmi cikk, de semmivel sem mozdítja elő Eötvös eszméinek megértését. — Birkás Gézának *Racine és az újabb francia kritika* cz. dolgozatát Elek Oszkár szerint gondolkodásának higgadt józansága, óvatosan latolgató bíráló készsége s beható tárgyismeret jellemzi. — A *Vegyesek* között Alszeghy Zsolt behatóan szól Nagy Jánosnak kéziratban maradt „Ars satyricá“-járól, melyben Horatius nyomán tanácsokat ad a satyra-íróknak. Aesthetikai tárgyú két másik kéziratot műve is, s az egyikben jellemző népi jelenet is van. — Gálos Rezső arra utal, hogy Mikszáth egy novellájának, „Az okos Nástya“-nak tárgya megvan, s nagy egyezésekkel, Straparolában. — Zolnai Béla Eötvös Józsefnek német tudósokhoz írt leveleit közli (F. v. Raumerhez kelet nélkül és 1858. 27, 10; A. v. Humboldthoz 1862. 2/11.). — Kardos Lajos Petőfi „A huszár“ cz. költeményének kiadásaihoz és első szövegéhez szolgáltat új adatokat. — Klein Sámuel igazolja, hogy az emberi

test tagjainak párbeszédéről szóló példázat a talmundi kor agadisái előtt is ismeretes volt. — Binder Jenő sajnálja, hogy az előbbi füzetben közölt cikkéből Haraszti plagium-vádat olvasott ki Musset ellen. Ez egészen távol állott tőle. Haraszti Gyula örömmel veszi tudomásul. — A *Beküldött könyvek* között Berecz Sándornak Apollonius históriájáról, Az iparművészet könyvének III. kötetéről, s Péterfy Jenőnek németből fordított Petőfi-jéről olvasható rövid ismertetés. Az 1912/13-iki program-értekezések teljes jegyzéke után Császár Elemér és Bleyer Jakab jelentik, hogy az előbbi lemondott a szerkesztéséről, s az utóbbi átvette.

2. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. é. első füzetét Váczy János tanulmánya nyitja meg *Kazinczy 1790—1794-ig kiadott fordításai*. Az első részben a magyar drámai fordításokat jellemezve, Kazinczy dráma-fordításairól szól részletesen ('Hamlet', 'Stella') megállapítja irodalomtörténeti értéküket, haladását a fordítás művészetében, ismerteti újszerű szólásait. Majd Herder 'Paramythion'-jainak és Wieland 'Diogenes'-ének fordításáról szól, vizsgálja a fordítás hűségét, újításait, bírálja hibás kifejezéseit. A második részben Weber Vida 'Vak lantosa' fordításának méltatása után Kazinczy stíljének festőiségére utal, kutatja, mi szab határt újításainak. Fölhívja a figyelmet, mennyire üldözi a választékosság elleni vétségeket, s mint akarja nevelni a műérteket fordításaival, melyek jellemző vonása a pathos és az érzelmesség. Munkásságának eredménye a nagy nyelvbeli forrongás. — *Egy ismeretlen magyar költő Skóciában 1628 cz. alatt Kropf Lajos egy ismeretlen magyar költő emlékére akadt Napier Montrose életrajzában*, a mely szerint költőnk 58 shillingért egy verset ír. — Gragger Róbert folytatja *Irodalomtörténeti forrástanulmányait*. Először a Falusi nótáriustól életre keltett röpv-szerűen kiadott magyar élczes munkákról számol be. Gaal Györgytől 'Furkáts Tamás levelei'-ről, melynek gúnya nyugodt, az erkölcsi fölháborodás hiányzik belőle, de igen jó képet ad a korabeli társas életéről; Verseghy 'Kolomposi Szarvas Gergely'-ének említése után Gaal József 'Peleskei nótárius'-át elemzi. A főalak, az Eipeldauira megy vissza, mely már Bécsben színpadra került, a tündéries elem szintén Bécsből került át: a bécsi lokális bohózat mintájára alakította. A drámának ismert forrásán (Gvadányi) kívül kimutatja, hogy a kerete, a paktum Tóti Dorka és az Éj királynéja közt Faust-paródia, reminiscenciával a 'Varázsfuvola'-ból, az epikus tárgynak drámaivá való földolgozásához technikai szempontból Angely Lajos 'Reise auf gemeinschaftliche Kosten' cz. drámája szolgáltatta a mintát, a befejező rész, a boszorkány fölsülése, az 'Ördög Róbert' paródiájára támaszkodik. A szerelmi motívum cselvígjáték Kotzebue mintájára, a színpad és nézőtér összekeverése Kotzebue 'Intermezzo'-jára támaszkodik még a részletekben is. — Vargha Damján *A legrégebb magyar bűnjegyzék forrása* cz. dolgozatában kifejti, hogy a mi Nagyszombati- és Nádor-kodexünkben olvasható

bűnjegyzék teljesen egyezik egy eddig nem ismertetett ossegi (Csehország) kolostor tulajdonát alkotó latin kézirat megfelelő részével, csak ebből egy pár bűn hiányzik. A genetikus kapcsolat kétségtelen: a két magyar és latin szövegezés közös forrásra megy vissza, sőt az is, hogy a két külön időben másolt és különböző tárgycsoportú két kodexnek bűnlajstroma egyazon közös latin forrásnak azonos fordítása. — *A János vitéz és a Toldi* cz. akadémiai jutalommal kitüntetett dolgozat első felében a szerző dr. Nagy Sándor először a két epikus mű keletkezésének külső és belső körülményeit világítja meg, azután vizsgálja, mennyiben hatottak a János vitéz jellemalakjai a Toldi jellemeire. Sorra veszi a főalakot (lélekjelenlét, gyöngédség, vallásos érzés, kedélyük fogékonyága, bizonyos akarati gyöngeség) s a mellékalakokat, kiknél inkább csak beszédmodjuk népiességében van párhuzam. Az eseményekre térve, bár a Toldi eseményvilága egészen más, kisebb egyezéseket nagy számmal állít össze; a világképük is eltérő, de Arany a középkori világ képének színezésében fölhasználja a János vitéz népies vonásait is. Szerkezet tekintetében legkevesebbet hatott Petőfi Aranyra, a jellemzés módját illetőleg is jelentéktelenül. — Az *Adattár* rovatát Horvát István Mindennapijának nyolczadik közleménye nyitja meg (márczius—június). Mint eddig is, legtöbb adat természetesen Horvát életét világítja meg, de fény esik Verseghy nyelvtudományi munkáira, Vitkovics költészetére és életére. — Dr. Dézsi Lajos közli a *Lugossy-kódex kiadatlan verseit*: Adhortatio ad iudices, Tökör és példája ez . . . életnek, két Cantio optima, Historia in moribus, in convivio, Historia de victoria Gedeonsis. — Császár Ernő közli Arany Jánosnak öt ismeretlen levelét, hármat Jókaikhoz (1858 aug. 25., kelet nélkül, 1868 jan. 15.), egyet Erdélyi Mikes Rózához (1878 márcz. 17.), egyet Simonffy Kálmán zeneszerzőhöz (1856 ápr. 18.). — *Munkácsy János*-nak Ormos Zsigmondhoz írt *négy*, eddig kiadatlan *levelét* teszi közzé dr. Gálos Rezső. Keltük: 1835 márcz. 13., 28., május 6., 27. — Vértessy Jenő megkezdi *Szabó Károly levelei Gyulai Pálhoz* cz. alatt egy munkás élet tizenkét évét hű jelentésekben bemutatni. Ez első közleményben nyolcz levél kerül sorra. Az első Szivákon kelt 1855 jún. 16., a többi Nagykőrösön 1858 nov. 6., 1859 jan. 25., máj. 19., aug. 7., decz. 3., 1860 jan. 21., febr. 24. — A *Könyvismertetés* rovatában Vértessy Jenőnek az Akadémia kiadásában megjelent *A magyar romantikus dráma* cz. művéről Alszegehy Zsolt ír. Kiemeli a vállalkozás hiánypótló voltát, ismerteti a szerző esztétikai fölfogását, dicséri találó megfigyeléseit, és legtöbbször az igazság erejével ható subjectív ítéleteit. — Kardos Lajos Morvay Győzőnek az Akadémiától kiadott Byron-tanulmányáról (*Byron Magyarországon*) kimutatja, hogy az elemző része, mely azt vizsgálja, mennyiben termékenyítette meg Byron a magyar költészetet, széles körre terjed ki, de nem elég mély, határozott s gyakran nem támogatja állításait bizo-

nyitékokkal. A repertorium gazdag, de távolról sem teljes s nem pontos. — Váczy Jánosnak szintén akadémiai kiadása, *Tompa Mihály életrajza*, bírálója György Lajos szerint újat sem adatokban, sem fölfogásban nem ad, csak költői nyelvére és papi dolgozatról vonatkozva, de részletes, kimerítő és megbízható. — Katona Lajos *Irodalmi tanulmányait* Vargha Damján méltatja. Ismerteti a kiadást, jellemzi Katona tudományos munkásságának irányait, megállapítja eredményeit, s újabb adatokkal egészíti ki a Katonától megállapított kapcsolatokat, — Az 1913 végén s 1914 elején megjelent irodalomtörténeti művek és értekezések *Repertoriuma* Hellebrant Árpád-tól rekeszti be a füzetet.

3. A TÖRTÉNETI SZEMLE 1914. évi első füzetében Nagy Miklós értekezik Jászi Oszkárnak *A nemzetiségi államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című, 1912-ben megjelent könyvéről. Szerző véleménye szerint Jászi nincs tisztában a nemzet lényegével és történeti fejlődési fokaival, mert nem gondolta meg, hogy a nemzetszemélyiség, mint minden más egyéni vagy tömegszemélyiség, nem csupán gazdálkodik és táplálkozik, hanem lelki, vallási és erkölcsi, tudományos, művészi, fajföntartó stb. életet is él és akarátának érvényesíthetése, a benne rejlő tehetségek kifejtetése végett külső, physikai uralomra is törekszik, melynek eddig legtökéletesebb formája a nemzeti állam, és mert azt sem fontolta meg, hogy mint minden személyiség, a nemzet is születik, fejlődik és elpusztul és életének mindegyik szakában más-más képet nyújt. Az egyoldalú materialistikus fölfogás mellett ebből a forrásból fakadnak Jászinak összes tévedései, helytelen megítélései és következtetései, melyeket Nagy Miklós egyenként kimutatni és helyreigazítani igyekszik. Ámbár elismeréssel szól a szerzőnek tehetségéről és tájékozottságáról, a munkát e miatt elhibázottnak tartja. — Lukinich Imre *Az avar-görög háborúk történetéhez* című cikkében beható forrástanulmány alapján mondja el az avarok történetét attól az időtől kezdve, mikor I. Justinianus császárral 558 körül fegyverszünetre léptek, addig az időpontig, mikor a gepidák birodalmának bukása és a longobardoknak Itáliába vonulása után a mai Magyarország területét elfoglalták. — Fraknói Vilmos, mint a renaissance korának alapos ismerője, mesterien ecseteli *Mátyás király és a Hohenzollernek diplomatai érintkezését*, melynek különös érdekességet kölcsönöz az a körülmény, hogy Mátyás király ajkairól hallották először a Hohenzollernek a csábító szavakat, melyek a Habsburgok ellen harczra hívták föl; de ezeknek meghallgatásától visszatartotta őket erős német érzésük és az a fölfogásuk, hogy a diadal gyümölcse, a németországi hegemonia, nem nekik, hanem Hunyadi Mátyásnak jutna osztályrészül. — A kisebb közlemények helyén Fest Sándor mondja el *Sydnam Poyntz angol katona kalandjait Magyarországon (1626)* önéletírása alapján, a melyet 1908-ban „The Relation of Syd-

nam Poyntz (1624—1636)“ czímen A. T. S. Goodrick-Camden adott ki a Royal Hist. Society 3-ik sorozatának 14-ik kötetében. — A történeti irodalmat ismertető cikkek sorában Láng Margit dicsőreleg szól U. v. Wilamowitz-Möllendorfnak és B. Niesenek *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer* című művéről, különösen az első, a görög államról és társadalomról szóló részről, melyet Wilamowitz irt. Révay József Monceaux Pálnak *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne depuis les origines jusqu'à l'invasion arabe* cz. munkájának IV. kötetét ismerteti, melyet a donatizmus első alapos történetének mond. Osztern Salamon Pál kifejti, hogy Goldziher Ignác *Előadások az iszlámról* cz. könyvével, mely 1912-ben az Akadémia kiadásában jelent meg, a nem szorosan vett szaktudósokat is hálára kötelezte, mert az ilyen, az iszlám alapos ismeretét közvetítő publicatiókban nagy hiány van. Kropf Lajos dr. Raymond Crawfordnak *The King's Evil* című művéről szól, különösen megemlítve a magyar királyoknak' tulajdonított gyógyítóképeséget. Végül Thury Etele ismerteti dr. Loesche Györgynek *Kálvin hatása és a kalvinizmus Európa keleti országaiban* cz. munkáját, melyet S. Szabó József fordított magyarra és látott el egy függelékkel, melyben a helvét irányú reformatió elterjedésének történetét ecseteli Magyar- és Erdélyországban. Az ismertető kiegészítésül közli három levélnek tartalmi kivonatát, a mely leveleket magyar reformátusok Bézához intéztek. — A folyóiratszemlélt Madzsar Imre, Munkácsi Kálmán, Heinlein István, Gagyí Jenő, Domanovszky Sándor, Áldásy Antal, Divéky Adorján, Kropf Lajos, Holub József, Lukács Károly, Görög Imre és Pekár Gyula írták, kik közül az utolsó arról a dicsőségről szól, a mely a magyar történeti irodalmat azzal érte, hogy Berzevicsy könyvét Beatrix királynőről Luis de Teran madridi egyetemi tanár a szerző és kiadó tudta nélkül spanyolra fordította és e fordítás a világirodalom legkiválóbb termékei sorában látott napvilágot. — A könyvek bibliographiáját Mangold Lajos és Fóti Lajos készítette. — A „Különfélék“ rovatában Láng Margitnak egy cikke a *Római ásatásokról* és Görög Imrének egy a szerkesztőhöz intézett rövid levele található az utóbbinak válaszával együtt.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE januári számában első helyen dr. Kovács Gábor: *A statisztika története* cz. dolgozatában tulajdonképp báró Láng Lajosnak tavaly megjelent hasonló cz. nagy munkáját ismerteti. A 13 oldalas ismertetés végigvezeti az olvasót a statisztika egész történetén, kezdve a kínaiaktól, a görögöktől és rómaiakon át a középkori adatgyűjtés s a leíró statisztika adatainak keresztül az ú. n. kutató statisztikáig. Ennek körében behatóan ismerteti Láng fejtegetéseit, főleg a magyar Schwartnerről irt részeiben s az angol Malthusról irt majdnem kétszázoldalas történelmi, statisztikai s kritikai dolgozatában. Az ismertetés elsősorban természetesen a Láng könyvének ismer-

tetése, de azért írója nem zárkózik el már itt néhány észrevétele meg-
tétele elől, bár azokat, mint a népesedés elméletével foglalkozó író,
külön dolgozat számára tartja fenn. De mindenhol elismeri Láng mun-
kájának kiválóságát úgy itt, mint a Queteletről, Lexisről s a statisztika
újabb fejlődéséről írt fejezetek ismertetésénél is, s megállapítja,
hogy a Láng munkája igazi büszkesége a magyar statisztikai iroda-
lomnak, s még szerzőre is, a ki sok tekintetben ellentétes nézeteket
vall a népesedési elemi kérdésében, kevés munka gyakorolt oly mély
hatást, mint a Lángé, mert ez meggyőzi hirdetett igazságai erejéről
még oly helyeken is, a melyek felől más ismeretek alapján egész
más véleményt táplált. Elegáns könnyedség, tudományos alapozottság,
nagy áttekintő erő és messzelátás jellemzik a Láng munkáját. — Második
helyen L a k y D e z s ő értekezik *Községi administratio és községi ház-
tartás a statisztika mérlegén* czímmel. Abból az alkalomból, hogy a
m. kir. központi statisztikai hivatal kiadásában megjelent Magyaror-
szág községeinek 1908. évre vonatkozó háztartási statisztikája, az
értekezés bevezető részében ennek az eddig merőben elhanyagolt
statisztikai ágnek a fontosságát méltatja. A második fejezet az adat-
szolgáltatással foglalkozik s különféle javaslatokkal szolgál arra nézve,
hogy a jegyzői testület statisztikai érzéke miképen fejlesztessék (köz-
igazgatási tanfolyamokon a statisztika szóhozjuttatása, statisztikai
kirendeltségek stb.), addig azonban, míg ez elérhető lesz, leghelyesebb
volna az értekező szerint az egész adatszolgáltatás súlypontját a
statisztikai hivatalra áthelyezni s módot nyújtani neki arra, hogy az
egész adatgyűjtést maga végezze el a községi számadásokból. A har-
madik részben értekező az egységes községi számvitelt sürgeti, a mi
a felvételt rendkívül megkönnyítené, a költségvetéssel való össze-
hasonlítást lehetővé tenné s az adatgyűjtés rendszeresítése elől is
elgördítené az akadályokat. A negyedik részben végül részletesen
bírálja az értekező a kiadvány tartalmát s különösen kiemeli azt a
nagy szakszerűséget és tudományos készültséget, melylyel dr. Buday
László a kötet bevezető jelentését megírta. — A következő értekezés
dr. S z a b o l c s y A n t a l: *Irányváltás államvasutunk bevételi poli-
tikájában*. A m. kir. államvasutak 1909. évi kedvezőtlen pénzügyi
helyzetét ismertetve, kimutatja, hogy az államvasutakban fekvő 2·7
milliárdnyi tőke az államadósság 51·38%-át teszi. Ennek a tőkének
kamat és törlesztési szükséglete 1909-ben 108 millió korona, a mivel
szemben az üzleti felesleg csak 65 millió korona úgy, hogy az állam-
vasutak kereseti mérlegének passivitása 1909-ben 43 millió korona
volt. 1908-ban csak 33, 1907-ben pedig csak 10 millió korona volt a
passivitás. Az államvasutak tőkéjét nem törleszti, 1909-ig csak 2·42%,
volt letörlesztve. Kamat és törlesztési teher csökkenése révén való
megjavulása a mérlegnek tehát annál kevésbbé várható, mert az állam-
vasutaknál még mindig szükséges további beruházások csak szapo-
ritják a kamatszükségletet. Az államvasutak üzleti feleslegében fede

zetet nem nyerő kamat- és törlesztési szükségletet az adókból, vagyis az adózók terhére kell viselni. Az államvasutaknak ezen kedvezőtlen pénzügyi mérlege egyrészt, a bevételek stabilitása mellett a kiadásoknak nagy emelkedése másrészt, elkerülhetetlenné tette, hogy az államvasutak eddigi bevételi politikájukkal szakítsanak. Az államvasutak ugyanis eddig az államvasutak közgazdasági hivatását tartották csak szem előtt s ezért a bevételek mérvét megszabó tarifákon évtizedek óta nem változtattak. A cikk az államvasutak első tarifájától elindulva az összes tarifális sémákat és barémeket ismerteti, kimutatva, hogy 1909-ig ezeken a bevételeket megjavító lényegesebb elváltkozás nem történt. A tarifák ezen, az államvasutak államháztartási szerepbetöltését megrontó mozdulatlanságának okait keresve, azt főleg abban a függőségben találja meg, a melyben az államvasutak administratív hatásköre a miniszteriális jogkörrel szemben áll. A ministerek viszont a politikai helyzet állandó ingadozása mellett nem igen mertek a népszerű, olcsó tarifákon, illetve az államvasutak közgazdasági irányban mozgó bevételi politikáján változtatni. Az államvasutak 1909. évi megromlott pénzügyi helyzete, az adójavaslatok ismert sorsa, mégis rábírták az illetékes tényezőket, hogy az államvasutak eddigi bevételi politikáján változtatva, az államvasutakat államháztartási szerepbetöltésére is képessé tegyék. 1910-ben és 1912. év elején a rendes árúdijszabásokat emelték fel két ízben. 1912 júliusban pedig, az olcsó zónadijszabást elejtve, magasabb schemák szerint képzett személydijszabást léptettek életbe. A cikk részletesen ismerteti az új dijszabások rendszerét. A kivételes és kedvezményes dijszabásokon már régebben eszközölt az államvasutak, államháztartási szerepbetöltését szem előtt tartva, változtatásokat, de azoknak ezen irányban való revíziója még befejezve nincsen. Ezután a felemelt tarifák pénzügyi hatását kutatva megállapítja, hogy az államvasutaknak 1909-ben még 43 milliót kitevő pénzügyi hiánya 1910-ben már csak 19 millió, 1911-ben 7 millió, 1912-ben pedig 12 millió volt. A dijszabásemelések tehát a hozzáfűződő financialis várakozásokat kielégítették. De az árú- és személyforgalom is állandóbb, határozottabb irányban kezd fejlődni. A porosz, szász, bajor vasutak államháztartási igényeit megbecsülő bevételi politikájának pénzügyi és közgazdasági eredményeit, arra a következtetésre jut, hogy az államvasutak is ki fog tartani új bevételi politikája mellett. Az államvasutak ezen réven való államháztartási szerepbetöltésének továbbfejlesztésére módot adnak egyes, a mai közgazdasági helyzet mellett már indokolatlan kivételes és kedvezményes tarifák elejtése egyrészt, másrészt bizonyos üzeme gazdasági lehetőségek. A cikk azt hiszi, hogy ilyen vasútpolitikai irányzat mellett, az államvasutak nemcsak a benne fekvő tőke, kamat és törlesztési szükségleteit fogja megkeresni, hanem még az adózási politika kiegészítésére módot szolgáltatató továbbmenő feleslegeket is. — A Közgazdasági Szemle januári számában a *Közlmények és ismertetések*

rovatában S c h. *Mexico külkereskedelme az 1912—13. évben* czímmel a július 1-én kezdődő 1912—13. államháztartási év adatait ismerteti. A kereskedelmi mérleg látszólag jelentékenyen activ, a mennyiben a gazdasági üzemek túlnyomó része külföldi tőkések birtokában van, s így az export ellenértéke a külföldön marad. A folytonos forradalom meglátszik a kereskedelmi mérlegen. — Ugyancsak S c h. ismerteti *Az életfenntartás költségei Nagybritanniában* czímű hivatalos kiadvány adatait, mely szerint 1905-től különösen az élelmiszerek és a szén ára emelkedett jelentékenyen. — *Az új dán munkásvédelmi törvény* legfontosabb intézkedéseinek ismertetése következik ezután. — *Francia sztrájk-statisztika 1912-ből* azt az eredményt közli, hogy ebben az évben a sztrájk-mozgalom csökkent. — Schiller Ottó a *II. német munkáscongressus*, a melyen $1\frac{1}{4}$ millió munkást magában foglaló keresztény és nacionalista szervezetek voltak csak képviselve, tárgyalásait ismerteti. — A n t a l G é z a: *Az osztrák államadósság története* czímmel ismerteti Grünwald: Samuel Oppenheimer und sein Kreis, czímű, I. Lipót pénzügyi műveleteivel foglalkozó munkát, Reinitz M. az osztrák államadósság egész történetét és Puregger J. az utolsó 50 év történetét felölelő munkákat. — *Magyar gazdasági érdekképviseletek* ügyével foglalkozik Tonelli Sándor legújabb munkájában, a gazdasági életünk symptomája, hogy a gazdasági társadalom érdekcsoportok szerint tagozódik. Ezután *A Magyar Közgazdasági Társaság* 1913. évi működéséről szóló jelentés, a tag- és tagdíjforgalomra vonatkozó kimutatás, a zárszámadás és jövő évi költségelőirányzat van közölve. — *Az egyesületközi Socialpolitikai Bizottság és Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1914 márczius 2-án.

GOLDZIER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Badics Ferencz, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Ferenczi Zoltán, Gomboz Zoltán, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Láng Nándor, Négyesy László, Pekár Gyula, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Vizota Gyula l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Szily Kálmán r. t. — Jegyző: Szinnyi József osztálytitkár.

48. MELICH JÁNOS l. t.: Hang- és alaktani magyarázatok.

49. VIKÁR BÉLA l. t.: Enek a hét égi fényhez. (Részlet Rusztavelli eposzából).

50. Trócsányi Zoltán vendég: XVI. századi ismeretlen nyomtatvány. Bemutatja Heinrich Gusztáv r. t.

51. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN r. és MELICH JÁNOS l. tagot kéri föl.

TIZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1914 márczius 9-én.

CONCHA GYÖZÖ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László, Matlekovics Sándor, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bernát István, Fináczy Ernő, Magyary Géza, Marczali Henrik, Reiner János, Szendrei János, Szentkláray Jenő, Téglás Gábor, gróf Teleki Pál l. tt. — *Más osztályokból*: Berczik Árpád, Heinrich Gusztáv r. tt. — Tötössy Béla l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

52. SZENTKLÁRAY JENŐ l. t.: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái.

53. BERNÁT ISTVÁN l. t.: A népesedés problémája.

54. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ZSILINSZKY MIHÁLY r. és SZENTKLÁRAY JENŐ l. tagot kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1914 márczius 16-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Krenner József Sándor, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bugarszky István, Fejér Lipót, báró Harkányi Béla, Hutya Ferencz, Mauritz Béla, Ónody Adolf, Rátz István, Szarvasy Imre, Tötössy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző, l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

55. SZÜTS ANDOR részéről: A Lumbricus idegrendszerének finomabb szerkezetéről. Előterjeszti: id. Entz Géza r. t.

56. ZEMPLÉN GYÖZÖ és POGÁNY BÉLA részéről: Vizsgálatok a folyadékok belső surlódásáról. Cseppfolyós testek belső surlódása és csuszamlása. Előterjeszti: Zemplén Győző l. t.

57. RONA ERZSÉBET részéről: Az urán átalakulásairól. Előterjeszti: Zemplén Győző l. t.

58. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KOCH ANTAL r. és ZEMPLÉN GYÖZÖ l. tagot kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1914 márczius 23-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Pecz Vilmos r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Horváth Cyrill, Jánosi Béla, Kégl Sándor, Melich János, Négyesy László, Schmidt József, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A második osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Áldásy Antal, György Endre, Mahler Éde l. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

56. NÉMETHY GÉZA r. t.: Új commentar Ovidius Pontusi leveleihez.

60. JÁNOSI BÉLA l. t.: Henszlmann és Erdélyi János aesthetikai elmélete.

61. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére NÉMETHY GÉZA r. és JÁNOSI BÉLA l. tagot kéri fel.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS

Első rendkívüli ö s s z e s ü l é s.

1914 márczius 23-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Némethy Géza, Szinnyei József r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Fináczy Ernő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Horváth Cyrill, Jánosi Béla, Lörenthey Imre, Melich János, Négyesy László, Reiner János, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

62. Elnök úr jelenti, hogy az Akadémia 1913. évi deczemberi ülésén a Teleki József gróf emlékezetére József napján tartandó ülést a mai napra helyezvén át, a mai ülés elsősorban Akadémiánk halhatatlan érdemű első elnökének, a kitünő magyar történetírónak, a nevével elnevezett drámai pályázat alapítójának emlékeztetét újítja föl, melyet az Akadémia mindenkor hálás kegyelettel fog őrizni — Általános helyeslés.

63. VÁCZY JÁNOS l. t. előterjeszti az 1913. évi Teleki-pályázatról szóló jelentését. A múlt évben vígjátékok pályáztak és mindössze csak 7 darab érkezett be. A bírálóbizottság tagjai voltak: Thewrewk Emil t. t., elnök, Heinrich Gusztáv r. t., Váczy János l. t. és a Nemzeti Színház részéről Dezső József és Gyenes László színművészek. Két darabot nem vehetett a bizottság figyelembe: az 1. számút („Csalfa álmok, tört remények“), mert történeti szomorújáték, és a 3. számút („Húshagyó“), mely kezdetleges tréfa. A többi darabok közül csak kettő érdemel figyelmet: a 6. számú („Zenobohóc“), mely tehetséges és művelt szerző műve, de lényeges gyengékben szenved, és a 7. számú („Fortuna szekere“), mely, kisebb hiányait nem tekintve, mel-

tányos igényeknek megfelel. És minthogy az ügyrend 137. §-a értelmében „a jutalom a viszonylag legjobb műnek mindenkor kijár“, a bizottság e 7. számú vigjátékot ajánlja az 1913-ik évi Teleki-jutalomra. — Az összes ülés a bizottság javaslatát elfogadta, mire a felbontott jeligés levélből SOMLÓ SÁNDOR neve tűnt elő.

64. HORVÁTH CYRILL I. t. jelentést tesz az 1913-ik évi Farkas-Raskó-pályázatról, melv hazafias satyrára volt kitérve. A bírálóbizottság (Endrődi Sándor, Horváth Cyrill és Lehr Albert I. tt.) 21 beérkezett pályaművet vett át, melyek közül az 5. számút („A műember“) nem vehette figyelembe, mivel már előbb Rimaszombatban nyomtatásban megjelent. A többi 20 pályamű között nem talált a bizottság jutalomra méltót (de két tagja hajlandó volt a 4. számút, „Az elindulás előtt“ dicsérő felemlítésre ajánlani), miért is a jutalomnak ki nem adását javasolja. — A bizottság javaslata elfogadtatott.

65. Elnök úr a jutalmat nem nyert jeligés levelek elharmaszítására CSÁSZÁR ELEMÉR és TOLNAI VILMOS I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy tisztókben eljártak.

66. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ és NÉMETHY GÉZA r. tagokat kéri föl.

TIZENNEGYEDIK AKADEMAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1914 márczius 30-án.

PLÓSZ SÁNDOR másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gr. Apponyi Albert és Rónai Horváth Jenő t. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Munkácsi Bernát, Nagy Gyula, Némethy Géza, Réthy Mór, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bánóczi József, Császár Elemér, Divald Kornél, Fejér Lipót, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Jánosi Béla, Kégl Sándor, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Mauritz Béla, Négyesy László, Ónodi Adolf, Pekár Gyula, Polner Ödön, Reiner János, Rejtő Sándor, Riedl Frigyes, Schafarzik X. Ferencz, Téglás Gábor, gr. Teleki Pál, Tolnai Vilmos, Tóttösy Béla, Tuzson János, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula, Zemplén Győző I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtákar.

67. NÉGYESY LÁSZLÓ I. t., Gróf Zrinyi Miklós a költő (halálának harmadfél százados évfordulója alkalmából). — Előadása kapcsán a felolvasó a következő indítványt terjeszti elő:

„Mondja ki a M. Tud. Akadémia, hogy gróf Zrinyi Miklós születésének háromszázados évfordulóját (1920) alkalmas módon megünnepli; a módozatokra nézve elvárja az érdekelt osztályok javaslatait. — Budapest, 1914 márcz. 30.“ — Az indítvány kiadatik javaslattétel végett az I. és II. osztálynak.

68. BÁNÓCZI JOZSEF I. t. felolvassa jelentését az 1913-dik évi Karátsonyi-pályázatról. A bírálóbizottság (Berczik Árpád r., Bánóczi József, Császár Elemér, Jánosi Béla és Pekár Gyula I. tagok) nem talál a beérkezett 34 pályamű közül jutalmazásra méltót, miért is a jutalomnak ki nem adását javasolja.

69. Másodelnök úr az összes jeligés levelek elhamvasztására GYOMLAY GYULA és LÖRENTHEY IMRE I. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy tisztokban eljártak.

70. Másodelnök úr jelenti, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége, egyetértésben a távollevő elnökkel, indítatva érzi magát, hogy az Akadémiát egy tavaly megjelent kiadványa („A száműzött Rákóczi“, írta Szekfü Gyula) miatt ért támadásokkal szemben, a következőket kinyilatkoztassa:

„Az Akadémia mindenekelőtt felháborodással utasítja vissza azt a gyanusítást, hogy ezt a könyvet a magyar vagy osztrák kormány utasítására vagy kedvéért adta volna ki. Az Akadémia kiadványainál soha más mint kizárólag tudományos célokat nem szolgált és e tisztében soha semmiféle külső tényező által nem befolyásolta magát.

„A mi Szekfü könyvét illeti, kétségtelen, hogy az nem egy tekintetben ellenszenves munka. A szerző tárgyilagosságra való törekvésében túlságosan hűvösen áll szemben hőseivel és nincs kellő érzéke egy nemesszívú és fennkölt szellemű nagy férfiúnak szerencsétlensége iránt, mely nem fölösleges tárgyalást és hideg mérlegelést, hanem mély rokonszenvet, emberi megértést és lelki nagyságánál fogva őszinte csodálatot követel. Ezen szempontból és adatainak helyességét illetőleg a mű elbírálása a komoly tudományos kritika dolga. Midőn elsőrangú francia történetírók irgalmatlanul elbántak I. Napoleonnal és Taine kegyetlenül le bírálta a francia forradalom nagy alakjait, a francia tudományos kritika kimutatta álláspontjuk egyoldalú túlzásait, jeles historikusok pedig tárgyilagossabb alapon írták meg a megtámadottak történetét. Ezt várja az Akadémia a mi esetünkben is. De már most hangsúlyoznunk kell, hogy Rákóczi meggyalázásáról Szekfü könyvében szó sem lehet, mert a nagy fejedelem e hűvösebb tárgyalásban is közel áll szívünkhöz, talán közelebb, mint az eddigi nemes rajongástól sugalmazott munkákban. Az Akadémia azért mint kiadó viseli a felelősséget a könyvért, de nem azonosítja magát, mint egyéb kiadványainál sem, tartalmának minden részével, mert e munka, materialista irányának ferdesége és túlzásai ellenére is, történelmi irodalmunknak nem válik szégyenére.

„De az igazságnak megfelelően kénytelen kijelenteni, hogy egy eddigelé csak kivételesen alkalmazott eljárás folytán Szekfü könyve nem lett hivatalból megbírálva, hanem a Könyvkiadó-Bizottság előadója saját felelősségére adta sajtó alá. Ez a bizottság a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel válogatja meg a kiadandó könyveket és még elismert külföldi műveket is komolyan megvizsgáltat, mielőtt fordításukat elhatározná. A Szekfü műve a nyár elején került az előadóhoz, a ki az Akadémia szünetének végét nem akarta bevárni és így a Bizottság végleges határozata nélkül, támaszkodva több jeles történetíróknak a szerző kiválóságát hangoztató ajánlatára, egyedül saját felelősségére nyomatta ki a könyvet.”

Másodelnök kérdést intéz az összes üléshez, hogy tudomásul veszi-e az Elnökségnek e nyilatkozatát, mire a) BALLAGI ALADÁR r. t. kijelenti, hogy nem veszi tudomásul és indítványozza, hogy az ügy egy legközelebbi ülés napirendjére tűzessék ki; — b) gróf APPONYI ALBERT t. t. csatlakozik Ballagi Aladár r. t. indítványához és javasolja, minthogy a munka sajtó alá rendezése körül szabálytalanság történt, tagadja meg az Akadémia a könyvet mint kiadványát; — c) SEBESTYÉN GYULA I. t. tudomásul veszi az Elnökség nyilatkozatát, de helyteleníti, hogy a Könyvkiadó-Bizottságban egyetlen történész sem foglal helyet; — d) ANGYAL DAVID I. t. szintén tudomásul veszi a nyilatko-

zatot, de nem volna kifogása az ellen, hogy a könyv a II. osztálynak kiadások bírálatra; — e) PLOSZ SÁNDOR t. t. másodelnök kifejti, hogy az Akadémia nem tagadhat meg egy könyvet, melyen rajta áll, hogy ő adta ki; — f) RIEDL FRIGYES l. t. bő anyag alapján kimutatja, hogy sem az Akadémia nem járt el szabályellenesen, mikor ezt a könyvet kiadta, sem a bizottsági előadó nem követett el szabálytalanságot, mikor sajtó alá adta; — g) HEINRICH GUSZTÁV főtitkár a legerélyesebben tiltakozik az ellen, hogy tudományos kérdést szavazással lehessen eldönteni.

A vita befejezése után másodelnök úr fölteszi a kérdést: tudomásul veszi-e az összes ülés az Akadémiának a Szekfü Gyula ügyében kibocsátott nyilatkozatát? A szavazásra jogosított tiszteleti és rendes tagok közül tizenketten szavaztak a tudománsvétel mellett és ketten (gr. Apponyi Albert t. és Ballagi Aladár r. t.) ellene.

71. Főtitkár mély megilletődéssel jeventi, hogy UDRÁNSZKY LÁSZLÓ l. t., a jeles szakférfiú és szeretetreméltó ember, f. évi márczius hó 21-én váratlanul elhunyt. Az Akadémia koszorút helyezett koporsójára, a családnál BERZEVICZY ALBERT elnök úr, a ravatalnál PREISZ HUGÓ l. t. tolmácsolta az Akadémia részvétét. A gyászszertartáson hivatalból a főtitkár, főkönyvtárnok és a III. osztály elnöke és titkára képviselte az Akadémiát. — A III. osztály fölhivatik, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék.

72. Főtitkár jelenti, hogy a Wodianer-jutalmak ügyében az Ügyrend 145. §-a értelmében javaslatételre hivatott bizottság az 1914-ik évi Wodianer-jutalmakra SIMÉNFAJVI SZABOLCS állami iskolai igazgató-tanítót Nagytarnán (Ugocsa vm.), a ki 1860-ban született és 35 év óta tanít, ebből 34 évet egy helyben, — és NEMECSEKAY ISTVÁN községi iskolai igazgató-tanítót Szegeden, a ki 1852-ben született és 42 év óta működik ugyanott, ajánlja. — Az összes ülés ezt a javaslatot határozattá emeli.

73. A Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya kéri az Akadémiát, hogy az aggteleki Baradla-barlang felásatásának folytatására f. 1914. évre 500 (ötszáz) korona ásatási költséget utalványozni méltóztassék. — A III. osztály f. 1914. márcz. 16-án tartott zárt üléséből a legmelegebb ajánlással pártolja a kérést, minek folytán az összes ülés pártolólág teszi át az Igazgató-Tanácsához.

74. Főtitkár jelenti, hogy f. évi márcz. 15-én kibocsátotta és az Akadémia összes beltagjainak megküldte a f. évi Nagygyűlés napirendjét. — Tudomásul van.

74. Főtitkár előterjeszti a vallás- és közoktatásügyi Miniszter úrnak 1914 február hó 25-én kelt, Fraknói Vilmos t. taghoz intézett következő levelét, melyet tudománsvétel végett az Akadémiának megküldött:

Méltóságos Püspök Úr!

A Magyar Tudományos Akadémia útján értesültem, hogy Méltóságod a Római Magyar Történeti Intézet érdekében nemes áldozatkészségének újabb bizonyítékát adta azzal, hogy az intézeti épületet és telket terhelő törlesztéses kölcsön csökkentésére 12,000 lírát, a telekkönyvi átírási költségek csökkentésére pedig 2000 lírát méltóztatott a sajátjából kifizetni, holott e kiadások fedezése a magyar állam kötelessége volna. Magára vállalta végül Méltóságod az Intézet által kibocsátandó kiadványok költségeinek élete fogytáig való fedezését is.

Méltóságod kezdettől fogva páratlan bőkezűséggel gondoskodott az intézet létesülésének megkönnyítésén, sőt tudatában vagyok

annak, hogy csakis Méltóságod nemes áldozatkészsége tette lehetővé, hogy a Római Magyar Történeti Intézet, a jelenlegi nehéz pénzügyi viszonyok között, egyáltalán létrejöhetett. Újabb anyagi hozzájárulásai nagyban elősegítendik az Intézet fedezeti kérdéseinek mielőbbi olyan rendezését, hogy az Intézet minden súlyosabb anyagi megterheléstől mentesítve, a rendelkezéseire álló anyagiakkal könnyebben és minél eredményesebben élhessen kizárólag magyar nemzeti kulturális feladatainak.

Fogadja, Méltóságos Püspök Úr, újabb jelentékeny adományaiért legmelegebb köszönetem őszinte kifejezését. — JANKOVICH s. k. — Örvendetes tudomásul van.

75. DR. MIKSZÁTH ALBERT f. márczius hó 28-án, Hevesi József író megbízásából, édesatyját ábrázoló rézkarcot küldött az Akadémiának a Mikszáth-szoba számára. — Köszönettel fogadtatik és a Mikszáth-szobában helyeztetik el.

76. Meghívók érkeztek: a) az amerikanisták congressusára, Washington, 1914 október 5—10. (A III. osztálynál); — b) a Circolo Matematico di Palermo 30 éves jubileumára, április 14. (a III. osztálynál); — c) a Szent-István-Társulat ünnepélyes közgyűlésére, márcz. 19-én (Concha Győző r. t. képviselte az Akadémiát); — d) a Turista-Egyesület 25 éves jubileumára, márczius 28-án; — e) néhai König Gyula r. t. műgyememi emlékünnepeére, márcz. 25. (főtitkár és főkönyvtárnok); — f) a német Shakespeare-Társaság 50 éves jubileumára, Weimar, április 22—24. — Tudomásul van.

77. Az Akadémia könyvtára f. márczius hóban a következő ajándékokat kapta: Szerző úrtól: Commission Polaire Internationale. Procès-verbal de la session tenue à Rome en 1912, présenté par G. Lecointe. — Szerző úrtól: Max Noether, Paul Gordan (különlenyomat a Mathematische Annalen 75-ik kötetéből). — Pivány Jenő úr ajándéka: The Iowa Journal A History and Politics, 1913. évi októberi számára (benne: Lillian May Wilson: Some Hungarian Patriots in Iowa) — St. Sedrowski úrtól Varsóban: Les Opronines et les bactériotropines au point de vue des expériences personnelles et la critique de la théorie de Wright. Paris, 1914. — A Claparède-családtól: Alexandre Claparède 1858—1913. Genève, 1914. — Philip Alexander: The reform of the calendar, London 1914. — Köszönettel fogadtatnak.

78. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1914 február és márczius havában megjelentek: Akadémiai Értesítő 290. 291. füzet. (1914: 2. 3. füz.) — Athenaeum XXIII. évf. 1. sz. — Archaeologiai Értesítő. XXXIV: 1. sz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXIV. évf. 1. füz. — Nyelvtudományi Közlemények XLII: 4. füz. — Történeti Szemle. III. évf. 2. füz. — Hadtörténelmi Közlemények XV. évf. 1. füz. — Mathemat. és Természettudományi Értesítő. XXXII. köt. 1. füz. — Magyar Etymologiai Szótár. 1. füz. — III. Edvárd király (Al-Shakespearei drámák I. kötete). — Jánosi Béla: Szerdahely György aesthetikája. (Nyelvtud. Értekezések XXIII. köt. 1. sz.). — Simonyi Zsigmond: A jelzők mondattana. — Angyal Dávid: Szalay László emlékezete születése 100. évfordulója alkalmából. (Emlékbesz. XVI. évf.) — Gyöngyösi István összes költeményei I. (Régi magyar könyvtár). — Tudomásul van.

79. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ és SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat kéri föl.

Felelet a számüzött Rákóczi dolgában.

Egy napilap kezdte, a többi folytatta; s ma már szinte az egész magyar sajtó egyértelemmel azon fáradozik, hogy *A számüzött Rákóczi* cz. munkámat lazaáruló, „Rákóczi-gyalázó“ könyvként tüntesse fel s bélyegezze meg egész Magyarország nagy nyilvánossága előtt. Nem vizsgálom e fáradozás indító-okait. Egyéni véleményemet s érzelmeimet elnyomva, csupán arra szorítkozom, hogy a tények egyszerű közlésével megvilágítsam: *bírnak-e valódi alappal a sajtónak könyvem ellen intézett támadásai?* Remélem, hogy — ha könyvemet már nem is, e rövid Feleletet talán el fogják olvasni lelkiismeretes támadóim.

I.

Lássuk először a legkézzelfoghatóbb vádat. Ellenfeleim fogalmazásában e vád így hangzik: „Rákóczi Párisban voltaképen pinkapénzből élt, mert ugyan XIV. Lajos király bőséges kegyelemkenyeret utalt ki a koldusbotra jutott százalmas szegény fejedelemnek, azért Rákóczi igazi biztos jövedelme az a 40,000 frank volt, a mit a Hôtel de Transsylvanie kártyabarlangja hozott neki, melyet ő e pénz szennyves eredetének tudatában vett föl és költött el“.

Ezzel szemben megállapítom a következőket:

Munkámban (29. s köv. ll.) előadom, hogy Rákóczi vagyoni helyzete mind rosszabbra fordult. XIV. Lajos ugyan királyilag akart róla gondoskodni, lakását fényesen bebútoroztatta, eleinte évi 24.000 tallér pensiót adott neki, majd felemelte ezt még 10.000 tallérral. Utalványt is adott neki a párisi városháza jövedelmeire „mint forrásunk mondja, 200.000 tallér erejéig“. Ez így volt XIV. Lajos életében, bár ekkor is inkább csak papíron. Részletesen jellemzem a XIV. Lajos utolsó éveiben bekövetkezett, többé nem palástolható összeomlását a francia királyi pénzügyeknek. A királyi család tagjai képtelenül szórták a pénzt, az udvar körül élők óriási pensiókat húztak, úgy hogy az állampénztár mind kevésbé tudott kötelezettségeinek eleget tenni. Az egyik hercegnőnek udvarhölgyei a regensztől — mikor már teljes

volt a pénzügyi kimerülés — 31.000 livres pensiot húztak. Az ilyenekre pedig mindig volt pénz, egyébre nem. Rákóczi a király életének utolsó éveiben már oly rendetlenül kapta pensióját, hogy háznépét alig tudta eltartani.

Itt előadom, milyen nagy háznépét tartott és közérthetően megmagyarázom, hogy ezek tartása az akkori viszonyok szerint úri kötelessége volt. Tehát nem redukálhatta háztartását, mikor pénzforrásai apadóban voltak, mint a hogy megtehették és meg is tették ezt francia ismerősei (erre példákat hozok fel). „Rákóczi nem tehetett így, hacsak éhhalálnak nem akarta kitenni honfitársait az idegenben.“

Ez volt könyvemben a bevezetés annak előadásához, hogy Rákóczi valamely francia nemese tanácsára párisi házáat — melyben ő nem, csak emberei laktak — kártyázás és nyilvános szerencsejáték számára rendeztette be, s az volt a híre, hogy ebből évi 40.000 livres jövedelme volt. A *Hôtel de Transylvanie*-ra vonatkozó adatok felsorolása után megjegyzem, hogy a vagyoni romlásból így származtak házi kellemetlenségek, melyek már a fejedelem erkölcsi lényére is nyomasztó hatással voltak“.

Ez az egész előadás tehát csak annak magyarázatául szolgált, mennyire óhajtott Rákóczi e nyomasztó légkörből szabadulni. Szóval csak bevezetés volt a magánybavonulás rajzához. „A grosboisi házvétellel megtalálta az utat, melyen a párisi gondoktól, az udvar léha multságaitól megszabadulhat.“ S ezután, grosboisi tartózkodását tárgyalva, a lehető legnagyobb tisztelettel rajzolom lelkének Istenhez fordulását.

Nyugodtan kérдем: *kicsoda gyalázza itten Rákóczit?* Az én előadásom szolgál-e szégyenére, vagy támadóimé? Én bántom-e Rákóczit, mikor a tények egyszerű előadásánál lelki indítókot keresek és ilyenek gyanánt csak nemes, minden tiszteséges embertől csak méltányolható momentumokat talállok? Vagy pedig ők, mikor mosdatlan glosszákkal *torzítják el becsületes előadásomat?*

Másik oldala a kérdésnek: *igaz-e az, a mit a Hôtel de Transylvanieról elmondtam?* Az adatokat könyvem 21. jegyzetében foglaltam össze. A dolgot nem én fedeztem fel. Egy francia ember, a ki bizonyára nem volt „Rákóczi-gyalázó“, megírta az említett ház történetét. Egyszerű antiquarius tudós, a ki minden animositástól menten párisi levéltári aktákból világította meg Rákóczinak, mint a ház akkori bérlőjének szerepét a kártyázás dolgában. Márki Sándor *Rákóczi-életrajzában el is fogadta aényt, hogy ott kártyabarlang volt*, de szerinte Rákóczi nem tudott róla, hanem diplomatiái agense visszaélt bizalmával. Én Márki felfogását a kútfők tanulmányozása nyomán nem *oszthatlam*. Az agens nem adhatott be ura tudta nélkül három éven át az ő

nevében olyan miniszterekhez kérvényeket, a kikkel Rákóczi naponkint találkozhatott. „És Mikesék, Király Ádám és más hű emberei három éven át titkolták volna előtte, mi történik házában, a hol ők laktak?” Ezek és egyéb felhozott adataim (pl. két egymástól térben és időben független tanú, Prévost abbé és Peutcuriedter, egyhangú bizonytsága) a történeti kritika előtt kétségtelenül igazolják előadásom helyességét, de egyúttal megtiltották, hogy behunyjam szememet a tény előtt. Előadtam tehát és magyarázatomban józan észszel és tisztességgel senki sem kereshet gyalázkodást, vagy kisebbitési szándékot.

II.

Támadóim másik vádja, hogy Rákóczit nevetségessé teszem, mikor 38 éves korában öreg embernek rajzolom, a kit udvarlása tárgyai kinevetnek. Ez az állítás, mely első ízben még rövid és aránylag olvasható formában bukkant fel valamelyik napilapban, a támadások további folyamán Rákóczit illető olyan czéda és qualificálhatatlan kifejezések rút tömegévé alakult át, hogy az embernek nem is kegyeletérzékét, de szemérmét sérti. Még ha valóban ilyeneket is találtak volna könyvemben, maga a kegyelet kívánná, hogy ne adják tovább és ne kürtöljék ki országgá-világgá a leplezni való szemérmetlenséget.

E tárggyal röviden végzek. A Rákóczi érzékiségét illető adatok legnagyobb részét regisztrálta már előttem Márki Sándor (l. nálam 18. jegyzet). Mivel én Rákóczi lelki életét tettem kutatásom tárgyává, nem állottam meg Márki felfogásánál, mely az egészet „enyelgésnek” minősítette. Sem Rákóczi helyzete a franczia udvarban, sem a regensziszteletreméltó öreganyjának, Liselotte-nak és a fiatal Conti herczegnőnek eltérő nézetnyilvánulásai, nem lettek volna világosan láthatók, ha szemébe nem nézek e kérdésnek. Tettem pedig ezt a legnagyobb erkölcsi komolysággal. Íme, bevezetőszavaim: „Önvallomásaiban Szent-Ágostontól tanult őszinteséggel nyilatkozik életfolyása ezen oldaláról” (25. l.). A ki csak életében egyszer is állott a hyppói püspök írásainak mélységei felett, már e bevezetésből is tudni fogja, hogy az én lelkemtől minden profanálási szándék távol állott. A mit elmondok, azt Rákóczi maga mondta el Confessiójában, de támadóim úgy tálalják fel olvasóik előtt, mintha én fogtam volna rá. Mindezt a tárgy komoly felfogásához illő magyarázattal kísértem. Megemlítettem „saját hibáján kívül szétdőlt családi életét”, megemlítettem, hogy az emberek érzékenysége akkor más volt, megírtam, hogy senki sem akadt fenn azon, hogy a száműzöttek, a kiknek úgyis elég keserűségük van, élvezik az életből azt a kevés örömet, a mit mostoha sorsuk nem tudott tőlük elvonni. Rákóczira *akkor* senki sem vetett követ;

s nyugodt lélekkel állithatom, hogy az én előadásom olvasása után tiszta szándékú, művelt ember épp oly kevésbé vethet követ reá, — de reám sem.

Egy hibát mégis elkövettem itt. Nem számítottam arra, hogy művem lelkileg durva emberek kezébe is kerülhet. Nem jutott eszembe, hogy napilapjaink tárczarovatától megmértelyezett közönség is olvashatja; azt hittem, áll még az olvasóra: castis omnia casta. Bevallom, tévedtem. Ha ezt előre tudom, nyolcz-tíz sorban külön kikérem magamnak célzataim félremagyarázását. Ezt nem tettem, ebben hibás vagyok.

De hogy Rákóczit ki gyalázta, én-e vagy támadóim, ezt nyugodtan bízom a közönség jobb része ítéletére.

Még egyet! A támadók folyton hangoztatják, hogy Rákóczit 38 éves korában megteszem nevetséges vén embernek. Idézik tőlem: „utolsó lobbanások a kialvás előtt. Történetünk egy öreg ember története“. Könyvem 27. lapján ez így olvasható: „Utolsó lobbanások a kialvás előtt. A nagy politikai változásnál, a gyermekkirály trónraléptekor Rákóczi már alig várt élvezetet az élettől, világi örömök hajszolásával nem töltötte többé idejét. 1715-ben, amikortól kezdve útján elkísérjük, már öreg ember volt. Történetünk is egy öreg ember története.“ Azaz: 1. támadóim két, kiszakgatott részből hamis idézetet adtak, 2. ezen manipulatio által meghamisították szavam értelmét. Nálam a lelki fejlődésről van szó, a grosboisi élet egyik előző phasisáról.

Hol itt a tiszteletlenség? És hol itt a gyalázat?

III.

Ők ezt írják: a „Vigouroux nevű kalandor okmánytára“ az én művem főforrása. Vigouroux-ról fejemre olvassák az én idézeteimet: Mikes azt mondta róla, hogy ha huszat szól, tizenkilencz szava hazugság. Másvalaki szerint (szintén én idéztem) a „legnagyobb széltolók és hazugok közül való“. Rosszhiszeműnek neveznek, hogy az „ezen ember által gyártott iratokat hiteles forrásokul ismerem el“.

Legyen szabad ehhez megjegyeznem, Vigouroux kalandor voltát én mutattam ki Thaly felfogásával ellentétben (l. 374. l.). Thaly a himpellér Vigouroux-t „eszés, ügyes, fáradhatatlan francziának“ tartotta, a ki (ezek Thaly szavai) „derék viseletével a róla ugyancsak hibásan és elfogultan ítélt Mikes Kelemen rossz véleményét teljesen megczáfolta.“ Thaly szerint a Vigouroux-iratok legnagyobb része, az Ilosvay-levelezés, „egy mosolygó idyll a rodostói bús életből“. Veszik észre támadóim, hogy mikor ők Vigouroux-t becsmérlik, tulajdonképen nekem adnak igazat. Thalyval szemben? Nem tartom ugyan hízelgőnek magamra

nézve, hogy e ponton találkozom velök, de ezek után talán lesznek szívesek fordítani egyet a köpenyegen, nehogy Thalyra kelljen érteniök mindazt, mit a szerencsétlen Vigouroux alkalmából én nekem szántak. Bebizonyítottam, művemben, hogy Mikesnek volt igaza, nem pedig Thalynak és hogy Vigouroux hűtlen szolgálata sok keserű megpróbáltatást hozott Rákóczira. Ez eddig nem gyalázkodás tőlem.

De szerintük nem lett volna szabad az aktákat használnom. Ehhez azt jegyzem meg, hogy 1. Thaly igen sokra (szerintem túlságos sokra) becsülte ez iratokat, 2. a 158. jegyzetben összeírtam, minő darabokból áll ez a gyűjtemény. Ha ezt a jegyzetet megnézik, láthatják, hogy a gyűjteményben Vigourouxtól *egyetlenegy* levél van, a többi mind hozzá írt levél vagy neki adott instructio, a melyek hitelességére Vigouroux jellemének semmiféle befolyása sincs. Azt, hogy Vigouroux „gyártotta“ volna az iratokat, komoly ember nem állíthatja, s végtére Thaly Kálmán is, de én is felismertem volna hamis voltukat. Általában, a mit a támadók hamis aktákról, koholt „okmányokról“ stb. beszélnek, az egyszerűen a karzati közönségnek szánt együgyű kiszólás. Különben is megírtam, az Előszóban, hogy minden kezemben járt akta megfordult már Thaly kezében is. A Vigouroux-akták pedig művemnek csupán két utolsó fejezetéhez szolgáltak adatokkal.

Hogy Rákóczi elhitte a kalandor fictiv báróságát, arról idézetemből bárki is meggyőződhetik. Nemessé pedig mint erdélyi fejedelem tette, a mi nem érinthette Vigouroux orosz vagy francia (költött) báróságát. Elhitte a báróságot különben Thaly Kálmán is, mégis ő adta ki a rodostói nemeslevél szövegét nyomtatásban. Ez furesán hangzik ugyan, de így van.

Mindamellett: hol itt a Rákóczi-gyalázás?

IV.

A Welez-ügy. Raoul Chélard jónak látta az egyik lapban nyilatkozni. Nyilatkozata elején kissé homályosan szólt a „császári kémjelentésekről, melyek a francia külügyminiszteri levéltárban vannak, mint elfogott iratok“, s melyekből a „magyar császári Akadémia könyvet csináltatott“. Nem tudom mi van a francia külügyminiszteri levéltárban, de azt tudom, hogy Chélard úr szavának itt annyi súlya sincs, mint egy hópehelynek, mert könyvemnek színét sem látta. A homályos bevezetés és megbotrántkozásának kifejezése után ugyanis szememre veti, hogy a Welez-ügyet elhallgatom és diadallal közli, hogy Saint-Simon már megírta, miként akarta a bécsi udvar Rákóczit meggyilkoltatni. Chélard úr útmutatása alapján a névtelen cikkiró bátorodik ez adatokról megemlékezni.

Hát kár volt neki Párisból kérni adatokat, mikor az egész Welez-ügyet Saint-Simon illető helye idézésével együtt megtalálhatta volna művem 80. jegyzetében. Sőt többet is, mint a mit Chélard úr tud, mert én a rejtélyes Welez személyét is felismertem, a ki polgári néven Vetési volt, Rákóczi egykori, a császárhoz állt diplomatája. Eltérés azonban köztem és Chélard úr közt, hogy én nem hiszem el Saint-Simon rémmeséjét, mert ismerem és idézem az ő hitelességét illető irodalmat, — Chélard úr pedig elhiszi, mert nem ismeri azt, azonkívül pedig, mint jó francia, a mai szomorú időkben, mikor csak egyetlenegy magyar napilap érdeklődik magyar-francia szövetség iránt, szívesen feltárlja a magyaroknak, hogy lám a gonosz császár meg akarta Rákóczit öletni. — A mit pedig ő a lengyelországi gyilkossági tervről Márki után mond, valóban nem tartozik rám, mivel a lengyelországi tartózkodás 1715 előtt volt, művem pedig 1715-ben kezdí az elbeszélést. Chélard úr azonban azt hiszi, hogy a lengyelországi dolog a Welez-ügy után történt!

Nem tudom, akarta-e Chélard Rákóczit gyalázni? Nem hinném. De akkor akaratlanul keveredett rossz társaságba.

V.

Szerintük elmondom Rákócziról, hogy zsványok és gyilkosok fejedelmének ajánlkozott.

A tényállás: egy magyarbarát olasz tudós, Malagola kiadta a velencei követek konstantinápolyi jelentéseit, melyekből kiderül, hogy Rákóczi egy időben egy, az Archipelagusban alapítandó fejedelemség tervével foglalkozott oly módon, hogy oda telepítést kérő kalózok volnának bocsátandók, a kik a törökök tengeri erejét nagyban növelnék. Ezen tényeket Márki hitelesnek fogadta el s könyvében részletesen elő is adta. Én pedig Márki adatait vettem át (l. 155. jegyzet) és kiegészítettem ezt azon angol kalandor jellemzésével, a ki Rákóczit szédelgéseivel e tervre vezette. E kalandor nevét is (Ploutman) én állapítottam meg.

Márki feldolgozása és az enyém közt azonban nagy különbség van. is. Ő is registrálja e Rákócziról valóban különösen hangzó adatokat; véleményét azonban nem mondja el a dologról. Én pedig kimutatom, hogy Rákóczi e terv felállításánál egy szédelgő kalandor áldozata volt, s ebből, valamint az ő rodostói lelkiélete rajzából megérthető lesz, hogy ezen és egyéb (moldvai, livlandi, lotharingiai) futólagos tervekért őt semmiféle politikai vagy morális felelősség nem terheli. Ilyes jelenségek a rodostói szomorú viszonyoknak természetes folyományai voltak. A Rodostóba gyűlt kalandorok-

nak a 278—281. ll. részletes rajzokat adom, a melyből minden jóhiszemű ember láthatja, hogy ott Rákóczi jó szívével, elhagyatottságával és gyanutlanságával gonosz emberek rútul visszaéltek. Senki sem fogja meghatottság nélkül olvasni a 161. jegyzetben Rákóczinak Vigouroux-hoz írt sorait, hol olyan emberileg nyilatkozik meg az ő gyanutlan, rosszat fel sem tevő lelke a hitvány kalandorral szemben. Azzal a hitvány Vigouroux-val szemben, a kit Mikes elítélt, Thaly nagyrabecsült, s a kinek Rákóczihoz méltatlan jellemét én, Mikest igazolván, ugyanazon aktákból mutattam ki, melyekből Thaly őt *kitűnő* férfiúnak mondotta. De azért én gyalázom Rákóczit és én teszem őt kalandorok királyává.

A mi a kalózfejedelemséget illeti, vajjon ki gyalázkodik itt? Malagola-e, Márki-e, avagy én, kinek egész könyvemben elő sem fordul a zsvány és gyilkos szó? Vagy talán támadóim volnának a Rákóczi-gyalázók?

VI.

A sajtócampagne még egy csomó váddal lépett fel könyvem ellen. Bocsánatot kérek olvasóimtól, hogy ilyen éretlen ellenvetésekkel is foglalkozom. De röviden teszem.

Felhozza, hogy könyvem 10. lapja szerint Zrinyi Péter *nagybátyja* volt Rákóczinak. Felháborodnak, hogy még annyit se tudok . . . stb., meg így az Akadémia, úgy az Akadémia stb. Könyvem 171. lapján azonban ez olvasható: „A török béke Rákóczira nézve egyjelentésű volt *nagyatyja* Zrinyi Péter, véres végével“. Azaz: a 10. lapon írás- vagy sajtóhiba van. De azért az egész ország tele van elképesztő tudatlanságom hírével. Ellenben ugyanazok, kik e sajtóhiba ürtügye alatt így rám vetik magukat, mily semmibe veszik Thalynak egy „elnézését“! Thaly a forrásabeli sexdecimet hatvannak nézte s megállapította, hogy „Rákóczinak Rodostóban *mintegy hatvan* bujdosó hive volt“. Ez eddig valóban „elnézés“. De folytatása is van: Thaly tényleg megnevez a tévesen úgy vélt hatvan közül ötvennyolcz bujdosót. A sexdecim azonban 16-ot jelentvén, az „elnézés“ horderejét megítélhetik támadóim s máskor talán következetesebbek lesznek önmagukhoz.

Hogy az angol trónkövetelő francia incognito-nevét lefordíthatom-e magyarra, mikor az latinra lefordítható, nem fogom támadóimtól kérdezni.

Hasonlóképen azt sem, hogy szabad-e a konstantinápolyi templomokat dómoknak nevezni, melyeknek minaretjeik vannak, bárhogy felháborodik is ezen a sajtó egy része.

Azt mondják, hogy én a rodostói magyarokat gyülelész-

népnek tartom. Mily közönséges ráfogás! Nagyobb sympathiával nem lehet írni, mint a hogy én Mikesékről írok. A „gyűlevész“ szó a 132. lapon nem az én ítéletem az emigránsokról. Alberoni spanyol miniszter felfogása szerint gyűlevész nép ők és általában az emigránsok; Alberoni felfogása szerint, ki lelkiismeretlen játékkal taszította szerencsétlenségbe a jakobita emigránsokat, a francia összeesküvőket és Rákóczit is.

E „gyűlevész“ szóval kapcsolatban megvádoltak, hogy az emigráns tábornokokat „muszkavezetőknek“ rajzolom, hogy Batu khán hordáihoz hasonlítom őket stb. A mit én Batu khán haditervéről (77. l.) mondok, az a diárbekiri válinak, a tatár hercegeknek és a khotini pasának a haditervére vonatkozik. Ez talán nem halálos vétek! A továbbiakban előadom, hogy a khotini pasa seregében az oláh vajda és a tatár khán mellett ott volt Eszterházy Antal, volt kurucz tábornok is, a kinek csapatában egy kevés magyar mellett XII. Károly és Nagy Péter seregeiből elmaradt lengyelek, kozákok s egyéb földönfutók szolgáltak. Talán még ez sem gyalázkodás. — Valamint az sem, ha hiteles és közismert adatok alapján *újból*, mások után, előadom, hogyan tört be Beszterczénél a khotini pasa tatárjaival és Eszterházyval, hogyan rabolták ki Erdélyt, hogyan vonult ki a pasa és Eszterházy a fősereggel és az Erdélyben szerzett foglyokkal, hogyan mentek a tatárok tovább Nagybánya mellett a Tiszának, onnan Máramarosnak, míg végre a föld népe szét nem verte őket, miután már Károlyi Sándor kapitánya, Bagossi László háromezer magyar rabot szabadított meg kezeikből egy éjszakai támadásával.

A ki elolvassa ezt a részt, (86—88. ll.), s támadóim nézetéhez csatlakozik, legyen szíves egyúttal kimondani, hogy Bagossi László, mikor 3000 magyar rabot megszabadított a volt kurucz tábornok fegyverbarátjai kezéből, hazaárulást követett el. — Különben pedig én Eszterházyt sem ítélem el, sőt előadom, hogy kénytelenségből volt a khotini pasa mellett. Rákócziról pedig többszörösen kiemelem, hogy nemcsak tatár, de még rendes török sereg élén se akart soha Magyarországra jönni, pedig eleget unszolták rá a törökök.

De talán elég is lesz ennyi.

Konkluzióm: én nem gyaláztam Rákóczit. S tudtommal senki sem gyalázta. De mivel akadtak emberek, a kiknek Rákóczigyálázásra, faute de mieux, szükségük volt, elővették könyvemet s megtalálták a módját, hogy olyan meggyalázó passzusokat olvassanak fel belőle az ország színe előtt, melyek a könyvben nincsenek, s melyek csak az ő kegyeletre és tisztességre képtelen lelkők silány szülöttei. Lelkek rajta! Ítéletet róluk én nem mondok.

VII.

Egy szót még magamról.

Könyvem előszavában kijelentettem, hogy diplomáciai történetet és lélektani rajzot kívánok nyújtani. Ezt a két szempontot én vetettem fel először. *Az én könyvem Rákóczija más, mint Thaly Kalmáné volt.* A ki itt, e tény hallatára, rögtön el akarna ítélni, kérem olvassa el előbb 1. Thaly munkáit, 2. Márki Rákóczi-életrajzát. Thaly műveiből láthatja, hogy igazam volt, mikor művem 113. jegyzetében Thaly írói (és nem gyűjtői, kiadói, bazafiúi, vagy agitatori) egyéniségéről *synthetikus* képet nyújtottam. Az csak tisztességemre szolgál, hogy *Pauler Gyula* és *Gyulai Pál* hagyományai követéséért meg akarnak kövezni azok, kik Thaly munkáit csak kívülről látták, de belül el nem olvasták. Márki életrajzából pedig megláthatják (ha elolvassák; eddig csak öt-hat szakemberről tudom, hogy elejétől végig elolvasta), hogy az újabb kutatás sok olyan adatot hozott napfényre, a mi nem illeszthető bele a Thalytól megrajzolt Rákóczi-képbe.

Thaly maga is érezhette ezt: ezért *nem használta fel a kezében levő Vigouroux- és D'Andrezel-aktákat*, ezért, az ő régi Rákóczi-rajza megmentésére, *volt kénytelen Mikes Kelemen alakját háttérbe állítani, sőt ócsárolni.* Márki pedig, bár regisztrálta az új adatokat, de mivel ragaszkodott a Thaly-féle képhez, az ő rajzából az olyan vonások, mint a kalózfejedelemség, a császárral való kibékülési szándék, első pillanatra is kirínak. De mondom, *nem hallgatta el ezen adatokat ő sem.*

Az én munkám abból állott, *hogy az új és régi anyagot szerves kapcsolatba hozzam.* Erre szolgált a lélektani analysis és a diplomáciai milieu-rajz. Az elszigeteltségükben elidegenítően ható adatok e két szempont felhasználásával olyan magyarázatra utaltak, mely Rákóczi emlékének semmikép sem árthat. Hogy csak egy példát említsek, Rákóczinak a császárhoz való közledését és kibékülési ajánlatát *az ő György fiához való atyai szeretetéből magyarázom meg.* Nálam ő nem azon a piedestálon áll, melyre Thaly állította, hanem *azon az örök emberi magaslaton*, melyre az erős lélekkel végtelen szenvedéseket kiállott embereket, a földi csapások tisztító tűzén keresztülment jellemeket állítja az utókor. Bizonyos vagyok benne, hogy pártszenvédeletől el nem vakult emberek, a kik sem nem kuruczok, sem nem labanczok többé, hanem érzik az egész magyarság történeti és faji összefüggését, a tölem rajzolt alakra tisztelettel, *szerető és meleg részvétellel fognak tekinteni.*

A míg ez a meggyőződés lassan, de biztosan keresztültöri a reám szórt hazugságok tömegét, megelégszem azzal az

öntudattal, hogy legjobb szándékkal és legjobb tehetségeim felhasználásával alkottam egy könyvet, melyet az országot annyiszor tönkretett pártszenvédély egy pillanatra megégetésre tartott érdemesnek. Ez az öntudat azt mondja, *hogy munkám igazi hazafias munka volt.*¹

*

Csak most, e füzet nyomtatása közben kaptam kézhez az *Est* mult szombati (márczius 28-iki) számát, melyben a legilletékesebb szaktudósok nyilatkoznak könyvemről. Jóhiszemű ember tudni fogja: nekik higgyen-e inkább, vagy a névtelen támadóknak, kiknek abszolút illetéktelensége e füzet folyamán is kiderült. E nyilatkozatok után felmentve érzem magam a Rákóczi-gyalázás ostoba vádja alól, s nem akadhat jóhiszemű művelt ember, ki az ellenem szórt rágalmaknak többé hitelt adjon. A mennyiben tudományos oldalról kapok illetékes bírálatokat, azokra vonatkozó esetleges megjegyzéseimnek a szakfolyóiratokban lesz igazi helyük.²

¹ A hírlapi hajsza első rohamában nekiajándékoztak a munkapártnak, hogy én kompromittáljam a munkapártot. Kiderült, hogy semmi közünk egymáshoz. Most hozzá akarnak kötni Jászi Oszkáréhoz. A Pesti Napló (1914 márcz. 26.), különben a Jásziék szövetségese, meghatóan védi a „Kultusz nemzetfenntartó erejét” és ezt írja: „És Szekfü úr, a Vázsonyi, Pikler és Jászi eseteire való fölös hivatkozással, hiába mondja, hogy a ki az ő művét támadja, a gondolat-szabadságot támadja meg”. Ezt én nem mondtam, nem írtam, a mint-hogy életemben a nevezett három úr nevét most veszem tollamra először. Az én személynemnek Jásziék közé való skatulyázása nem felel meg a valóságnak, épp oly kevésbé, mintha én a munkapárt vagy egyéb politikai vagy sociológiai irány híve volnék. En egyedül a történettudománynyal foglalkozom. A „történeti materialista iskola” nem történettudományi iskola és azok, a kik elveit a magyar történetre alkalmazzák, nemcsak hiábavaló és szükségtelen képrombolást, de elavult, idejét mult munkát végeznek. Ez az iskola történeti methodikai szempontból komolyan nem vehető jelenség s hiába keresnénk a külföldön történettudóst, a ki híve volna. Nem minden komikum nélkül való, hogy én, a ki könyvem középpontjárá *lelki* analysisist tettem, a történeti *materialismus* hívévé kiáltatom ki.

² *Ítőirat.* A fennebbi czikk egész terjedelmében röpirat gyanánt került 1914 márczius—április fordulóján könyváruis forgalomba. Benne kifejezett reményem, hogy a könyvemről való jobb meggyőződés előbb-utóbb utat fog törni magának, már azóta is nagy mértékben beteljesedett. A sajtó azon része, mely a cultura és morál szolgálatát nem rendeli alá pártpolitikai céloknak, már is tudatára ébredt, hogy az én könyvem pillanatnyi elítélése félreértésen alapult. Az a barátságos magatartás, melyet a sajtó komoly organumai, legyenek bár egymással homlokegyenest ellenkező világfelfogás, conservatív vagy radicalis irányzatok hívei, könyvem iránt tanúsítanak, nagy belső elégtételt nyújt nekem és bőségesen kárpótol azért, hogy egy pártszervezet továbbra is napirendjén tartja a „Rákóczi-gyalázást”. Mint mondtam, vannak emberek, kiknek *szükségük van* Rákóczi-gyalázásra, hogy megmenthessék a kegyeletet. Ez szomorú, de mi nem változtathatunk rajta.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXV. KÖTET.

1914. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1913-ban.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1913 január 2-ikától bezárólag december 15-ikéig egy ünnepélyes közülése, egy rendes nagygyűlése, 10 összes ülése (és egy rendkívüli összes ülése), 26 osztályülése három igazgatósági ülése, összesen tehát 42 ülése volt.

• • •

Az I. azaz Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 10 zárt ülést, összesen tehát 19 ülést tartott.

A nyilvános ülések tárgyai a következő felolvasások voltak:

Január 7-én: SCHMIDT JÓZSEF l. t.: „Az italo-kelta i-genitivus“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — DARKÓ JENŐ vendég: „Laonikos Chalkondyles újabb kéziratáról“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Február 3-án: HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „Janus Pannonius vallási költeményei“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — NÉMETHY GÉZA r. t.: „Új kommentár Ovidius Tristia-jához“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — Február 24-én: JÁNOSI BÉLA l. t.: „Szerdahelyi György aesthetikája“. (Megjelent az Értekezések sorozatában.) — WERTNER MÓR vendég részéről (bemutatta Heinrich Gusztáv r. t.): „Adalék a Toldi-kérdéshez“. (Megjelent az Akad. Értesítőben.) — Április 7-én: PÁPÁY JÓZSEF l. t.: „A Reguly-féle osztják hősi énekről“. (Székfoglaló. Kivonata az Akad. Értesítőben.) — HUSZÁR VILMOS vendég részéről: „Az irodalmi hatások nemzetközi jelentősége“. (Bemutatta Pekár Gyula l. t.) — Május 5-én: SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „A fölös tagadás esetei“. (Kivonata az Akad. Értesítőben.) — VÁCZY JÁNOS l. t.: „Tomba életéből“. (Részlet a „Tomba Mihály életrajza“ cz. munkából, a mely utóbb az Akadémia Könyvkiadó-Vállalatában jelent meg.) — Június 2-án: GYOMLAY GYULA l. t.: „A subjunctivus imperfectumának functiója latin mondatokban“. — CSÁSZÁR ELEMER: „A Bánkban első kidolgozása“. (Megjelent az Akad. Értesítőben.) — MESZÁROS GYULA vendég: „Magyarországi kún nyelvmélekek“. — Október 6-án: HORVÁTH CYRILL l. t.: „Szent Krisztina

legendája". (Székfoglaló.) — November 3-án: VISZOTA GYULA l. t.: „A politikai programtörödékek keletkezése és hatása". (Székfoglaló.) — HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „A coelestis lyra". (Fejezet a magyarországi latin költészet történetéből. Megjelent az Akadémiai Értesítőben 1914.) — Deczember 15-én: ZOLNAI GYULA l. t.: „A nyelvbeli különböztetéshez". (Megjelent a Nyelvtudományban 1914.)

A zárt ülésekben a rendes folyó ügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megírásáról és kiadásáról, valamint arról, hogy elhunyt tagjairól emlékezésedek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére az osztály következő tagjait kérte föl: Heinrich Gusztáv r. tagot (Schmidt Erich k. t.-ről), Riedl Frigyes l. tagot (id. Szinnyei József l. t.-ről), Goldziher Ignác r. tagot (Vámbéry Ármin t. t.-ről).

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 8 nyilvános és 8 zárt ülést, összesen tehát 16 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartattak:

Január 13-án BALOGH JENŐ r. t.: „A kriminologia hatása a büntető ítélkezésre" (székfoglaló). — Február 10-én MEDVECZKY FRIGYES r. t.: 1. „Adatok a társadalmi eszmék történetéhez" (székfoglaló). — BERNÁTH ISTVÁN l. t.: „A demokratia védelmére." — Márczius 10-én MÁRKI SÁNDOR r. t.: „Nagy Péter és II. Rákóczi Ferencz szövetsége" (székfoglaló). — Április 14-én FERDINANDY GEZA l. t.: „A trónbetöltés kérdése az Árpád-házbeli királyok korában" (válasz FRANKÓI VILMOS t. t. értekezésére). — Május 13-án KMOSSÓ MIHÁLY egyetemi tanár mint vendég: „Az emberiség első írott szabadságlevele." — Június 9-én GYALÓKAY JENŐ százados mint vendég: „Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején." — Október 13-án MAHLER EDE l. t.: „Vallástörténeti tanulmány az ókori aegyptomiakról." November 10-én KARÁCSONYI JÁNOS r. t.: „Kik voltak és miért jöttek hazánkba a böszörmények, másként izmaeliták?" — FEJÉRPATAKY LÁSZLO r. t. bemutatja ECKHARDT FERENCZ vendégnek „Hiteles helyeink eredete és jelentősége" cz. dolgozatát.

A zárt üléseken a rendes folyó ügyeket intézte el az osztály; bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkák megírására s gondoskodott, hogy elhunyt tagjáról az Akadémiában emlékezésed tartassék. E kegyeletes feladat teljesítésére felkérte Hampel József r. t. felett ORTVAY TIVADAR r. t.

* * *

A III., vagyis Matematikai és Természettudományi Osztály kilencz nyilvános és tíz zárt, összesen 19 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 54 munkátot

terjesztettek elő, a melyek közül 12-nek a szerzője volt akadémiai tag, 42-é pedig vendég. Az értekezések közül székfoglaló volt egy.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 20-án HÉVESY GYÖRGY: „Az electrolytek diffúziójáról.“ KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.: „A Föld belsejének rengéssugarakkal való kutatásához.“ — Február 17-én: MÉHELY LAJOS r. t.: „Barna békáink belső hangzacskóiról.“ MAUTHNER NÁNDOR: „A syringa-aldehyd egy új synthesise.“ MAUTHNER NÁNDOR: „A phenolcarbonsavak condensatiója.“ KORMOS TIVADAR: Három új fossilis pézsmacziezkány-faj Magyarországból.“ PAÁL ÁRPÁD: „A növények egyéni eltérésének változásai.“ BERCZELLER LÁSZLÓ: „Sók hatása oldatok felszín-feszültségére.“ REINHOLD BÉLA: „Adatok a methaemoglobin ismeretéhez.“ BUDAI KÁLMÁN: „A búza-mag proteincomplexusa.“ — Márczius 31-én: MÉHELY LAJOS r. t.: „Magyarország csíkos egerei.“ KÖNIG DÉNES és SZÜCS ADOLF: „Magára hagyott pont mozgása egy koczka belsejében.“ VERZÁR FRIGYES: „Az ideg polározhatóságának változása izgalomban.“ VERZÁR FRIGYES és FEJÉR ÁRPÁD: „A cukor elégeése pankreasdiabeteses szervezetben.“ PÓLYA GYÖRGY: Aequidistans ordinátákkal adott polynom való gyökérről.“ ZEMPLEN GYÖZŐ l. t.: „A Röntgen-sugarak rezgésszáma és az elemi energiaadatok hypothesise.“ — Április 21-én: KRENNER JÓZSEF r. t.: „A mesterséges Sillimanitról.“ DADAY JENŐ: „Adatok a kagylós levéllábú rákok ismeretéhez.“ TANGL KÁROLY l. t.: „A platina-víz határfelületi feszültségéről.“ ZEMPLEN GÉZA: „Adatok a cellulose részleges hydrolysiséhez.“ FUCSKÓ MIHÁLY: „Tanulmányok a növények hygroskopos mozgásai köréből.“ ALEXANDER BÉLA: „A foetalis csontosodás bujakóros elváltozása.“ ALEXANDER FERENCZ és CSERNA ISTVÁN: „A narkózis hatása az agy gázcserejére.“ CSERNA ISTVÁN és KELEMEN GYÖRGY: „A beteg vese munkájának nagysága.“ RÉTHLY ALADÁR: „Magyarország földrengési térképe.“ RÉTHLY ALADÁR: „Az 1896—1899-ben Magyarországon észlelt földrengések.“ KORÓSY KORNÉL: „A szőlőcukor felszívódásának kérdéséhez.“ — Május 19-én: RYBÁR ISTVÁN: „A teljes fényvisszaverődés absolut phasisváltozásainak kísérleti meghatározása.“ SÁVOLY FERENCZ: „A szőlő peronosporájának időjárási létigényei.“ KORÓSY KORNÉL: „Mikrocalorimeter bacteriumok hőtermelésének meghatározása.“ KORÓSY KORNÉL: „A chlorophyll-assimilatio kérdéséről.“ KONEK FRIGYES: „Összehasonlító tanulmányok organikus selenidekről és sulfidokról.“ ZEMPLEN GÉZA: „A gentio-bioseról.“ ZEMPLEN GÉZA: Az emulsin hatóképessége pyridin jelenlétében.“ NAGY LÁSZLÓ: „Az ileocecalis tájék embryonalis topographiájára vonatkozó adatok.“ PÉTERFI TIBOR: „Vizsgálatok az izom- és infibrillumoknak egymáshoz való viszonyáról.“ PÉTERFI TIBOR: „Az emberi húgyhólyag izomzata.“ SZENT-GYÖRGYI ALBERT: „A végbél legalsó részének mikroszkopi anatomája.“ — Június 16-án: ABONYI SÁNDOR: „Kísérleti adatok az Artemia-nem megismeréséhez.“ KRENNER JÓZSEF r. t.: „Fizélyit, új magyar ezüst-ércz.“ KONEK FRIGYES: „Orga-

nikus festék-synthesis alkaloidokkal. KONEK FRIGYES: „A selen új oxigénvegyülete.“ FEKETE MIHÁLY „Vizsgálatok az absolut summabilis sorokról, alkalmazással a Dirichlet- és a Fourier-féle sorokra.“ — Október 20-án: MÉHELY LAJOS r. t.: „Magyarország élő és kihalt gyökeres fogó poczokjai.“ HANKÓ BÉLA: „A Nassa mutabilis regeneratioja.“ RUSZNYÁK ISTVÁN: „Dispersitas-fok és katalytikus hatás.“ MAUTHNER NÁNDOR: „A picein synthesise és új mesterséges glykosidok.“ November 17-én: REJTŐ SANDOR l. t.: „A maradandó alakváltozások mechanikájának alaptételei és alkalmazásuk.“ Székfoglaló értekezés. CSORBA GYÖRGY: „Egész számok többszörös partitíói.“ BUDAI KÁLMÁN: „A búzaszem physiologiai állapota. A víz és a meleg hatása az örlemény chemiai összetételére és sütőképességére.“ — Deczember 9-én: TÖZSON JÁNOS l. t.: „A Magyar Alföld növényföldrajzi tagozódása.“ ZEMPLEN GYÖZÖ l. t.: A fényforrás mozgásának hatása a fényjelenségekre.“ ANDERKÓ AURÉL: „A hőmérséklet szakaszos ingása a pseudoisotrop talajban.“ NAGY GYULA: „Algebrai függvények arithmetikai tulajdonságairól.“ — Az értekezések csaknem kivétel nélkül a Matematikai és Természettudományi Értesítő XXXI. és XXXII. kötetében jelentek meg.

A zárt osztályüléseken a rendes folyóügyek elintézésén kívül gondoskodott az osztály a hozzá benyújtott értekezések és más tudományos munkák megbirálásáról és kiadásáról, továbbá, hogy az elhúnyt tagok felett emlékezésedek tartassanak.

II. Állandó Bizottságok.

1. A Nyelvtudományi Bizottság kiadványaiból az 1913. év folyamán megjelent az új *Calepinus*-kiadás, sajtó alá rendezte MELICH JÁNOS l. tag. A kiadás pontosan közli a Calepinus-féle szótárnak teljes magyar szókinsét. A kiadónak bevezetése s a pontos magyar szótutató nagyon megkönnyíti a szótárnak értékelését és használatát.

Az új kétnyelvű Nyelvemléktárból ki van nyomtatva a Bécsi codex szövege s a kötet megjelenhet, mihelyt elkészül a bevezetés s a szójegyzék, melyet MÉSZÖLY GEDEON készít.

Sajtó alatt van továbbá MUNKÁCSI BERNÁT r. tag Vogul Nép-költési Gyűjteményének III. kötetéből a második (kiegészítő) füzet.

A Nyelvtudományi Közleményekből megjelent a negyvenkettedik kötet.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság előadó-szerkesztőjének, SZILÁDY ÁRON-nak kérésére, az *Irodalomtörténeti Közlemények* szerkesztőtársául megválasztotta CSÁSZAR ELEMÉR-t, a bizottság r. tagját, a ki 1914 től kezdve a folyóiratot szerkesztette is. Ugyanő bizatott meg a betegeskedő előadó állandó helyettesítésével.

A bizottság kiadványai során 1913-ban megjelentek :

1. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* XXIII. évfolyama.
2. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar Írók élete és munkái*, 129. füzet.
3. *Csiksomlyói iskoladramák* Kiadták: ALSZEGHY ZSOLT és SZLAVIK FERENCZ. (Régi Magyar Könyvtár, 32.)
4. ILLEI JÁNOS: *Tornyos Péter*. Kiadta ALSZEGHY ZSOLT. (R. M. K. 33.)

Sajtó alatt vannak s legközelebb megjelennek : a *Régi Magyar Költők Tára* I. kötetének új kiadása HORVÁTH CYRILL-től, s GYÖNGYÖSI ISTVÁN összes műveinek I. kötete BADICS FERENCZ kiadásában. Előkészületben egy *XVIII. századi dalgyűjtemény* kiadása VERSÉNYI GYÖRGY-től.

3. A classica-philologiai Bizottság 1913. évi munkássága.

I. Megjelent az 1913. év június havában a *Commentarii Exegetici* stb. cz. gyűjteményben : *Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia*, scripsit GEYZA NÉMETHY (Budapestini MCMXIII).

II. Elkészült az év folyamán a PRÁCSER ALBERT-féle *Quintilianus* fordítás I. kötete, melynek megjelenése azonban már az 1914. év elejére esik.

III. A bizottság kiadványai közé soroztatott (s a bizottság előadójától kefelenyomataiban átnézetett) : *Συγκριτική τροπική τῆς ποιήσεως τῶν ἐγκρίτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας* stb. ὑπὸ Γουλιέλμου Ρεϋτς ('*Ἐν Βουδαπέστη*, 1913).

IV. A bizottság támogatásával megjelent az Egyetemes Philologiai Közlöny XXXVII. évfolyama.

V. Az Akadémiai Értesítő m. évi XXIV. kötetének 257. lapján közölt kimutatás közzététele óta a bizottság előadójához a következő fordításmutatványok érkeztek :

SIMON J. SÁNDOR-tól : Mutatvány Aristoteles *Metaphysikájából*.

FEJÉR LAJOS-tól : Mutatvány Cicero leveleiből.

CSERMELYI SÁNDOR-tól : Mutatvány a Plinius-féle *Naturalis Historiából*.

Minthogy egyrészt a folyó év elején a bizottság összes terhei törlesztve vannak, másrészt ezentúl az Elnökség nagylelkű elhatározása következtében az Egyetemes Philologiai Közlöny eddigi 2000 koronás dotatiója is a bizottság rendelkezésére áll, a már kiadásra kész (mintegy 50 ívnyi) kiadványok megjelenése után a bizottság hozzáfoghat az eddig csak mutatványokban elfogadott munkálatok kiadásához. Felkéri tehát az előadó ezen munkálatok szerzőit, hogy a teljes kéziratot minél előbb, de legkésőbb a jövő 1915. év május haváig küldjék be a bizottságnak. (Az előadó lakása : VIII., Aggteleki-u. 8. szám).

4. A Történelmi Bizottság az elmúlt 1913. évben nyolcz ren-

des és egy rendkívüli ülést tartott, és pedig jan. 10., jan. 27., márcz. 7., ápr. 11., máj. 9., jún. 6., okt. 10., nov. 7. és nov. 28-án. Ez üléseken egyrészt kiadványainak előkészítése, másrészt az Akadémiától és az osztálytól kért szakvélemények ügye és jövő munkaprogramjának a szűkre szabott dotatio keretein belül való megállapítása foglalkoztatta a bizottságot. Erre az évre esett a bizottság új megalakulása is, mely alkalommal a bizottság eddigi elnöke és előadója, úgyszintén eddigi tagjai és segédtagjai újabb három év tartamára megválasztottak; a bizottság új tagjai lettek MELICH JÁNOS biz. rendes és DOMANOVSKY SÁNDOR segédtag. Súlyos veszteség érte a bizottságot GR. TELEKI GEZA régi segédtagjának halálával, ki évek hosszú sora óta lelkes buzgalommal vett részt a bizottság munkásságában.

Azon szakkérdések közül, melyek felől az Akadémia és az osztály felhívására a bizottság nyilvánított véleményt, a nevezetesebbek a következők: A bizottság tevékeny részt vett az állam által az Akadémia kezdeményezésére Rómában létesített magyar történeti intézet szervezeti szabályzatának elkészítésében és ez intézet akadémiai bizottságába a maga részéről FRANKÓI VILMOS, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és ÁLDÁSY ANTAL biz. tagokat választotta. A bizottság tett javaslatot a Flór Gyula-, Gorove-, Kanizsay-, Röck Szilárd- és Szilágyi István-féle jutalmak és alapítványok odaítélése, illetőleg a kiírandó pályakérdések felől.

Jövendő munkaprogramjába a bizottság két nagyfontosságú és régóta érzett hiányt pótló munkát megkezdését vette föl. Mindakét munkát több évre leköti a bizottság figyelmét és anyagi eszközeinek egy részét. DR. SZENTPÉTERY IMRE tanárt, kiváló diplomatikusunkat, sikerült megnyernie és tudományos munkásságát hosszú időre lekötnie oly mű czéljaira, a mely egyrészt a árpádkori királyi oklevelek kritikai regestáit a Böhmer-Ficker-féle regestaművek mintájára tartalmazza, másrészt pedig a XVIII. századi királyi oklevelek feldolgozott diplomatikájával is megismertet. A nagy vállalkozást a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr is támogatja azzal, hogy az Akadémia kérésére Szentpétery Imre tanárt hivatali teendőinek egy részétől felmentette. A másik nagy mű, melynek létesítésére a bizottság a kezdeményező lépést megtette, egy a Dahlmann-Waitz-féle kézikönyvhöz hasonló, de annál részletesebb magyar történelmi bibliografia, melynek szerkesztésével LUKINICH IMRE és HELLEBRANT ÁRPÁD urakat bízta meg. Mindkét nagy munkát részletes programjának megállapítása a bizottságot több ízben foglalkoztatta.

A bizottság, mint minden évben, az elmúlt esztendőben is, kiváló gondot fordított hazai és külföldi levéltárakban őrzött magyar történelmi anyag felkutatására és lemásolására. CSÁNKI DEZSŐ biz. elnök folytatta hazai levéltárakban a Hunyadiak Kora érdekében hosszú idő óta végzett kutatásait, ezúttal főleg az erdélyi részek

középkori topografiájához és birtokviszonyaihoz gyűjtve további anyagot Nagyszében városa, a szász egyetem és Brassó városa levéltárait. KOMÁROMY ANDRÁS biz. tag a Flór-alap segítségével Zólyom, Turóc, Trencsén, Árva, Liptó és Sáros vármegyék levéltárait kutatta át, melyekről részletes jelentésben számolt be. A bizottság arra törekszik, hogy ez évek óta folyó tervszerű kutatásokról szerkesztett tanulságos jelentések, melyek teljes tájékoztatást adnak a vármegyei levéltárakban őrzött történelmi anyagról, összegyűjtve, esetleg kibővítve külön kiadványban lássanak napvilágot. Külföldi levéltárakból értékes másolatokat szerzett be a bizottság, és pedig a hágai kir. levéltárból, melynek átkutatásával megbízta ANGYAL DÁVID biz. tagot, és folytattatta Velenczében a modenai Hippolit-codexek lemásolását. A bizottsági másolatgyűjteménynek felhasználása történetkutatóink által évről-évre nagy mértékben emelkedik.

A bizottság anyagi támogatásban részesítette a Magyar Történelmi Társulat kiadványait, úgymint a Történelmi Életrajzokat és Teleki Mihály levelezését, mely utóbbira a szerződésileg tizenkét évre megállapított kozzjárulásnak tizedik részletét a Feridun bey-féle alap terhére folyósította. Segélyben részesült a Szepesmegyei Történelmi Társulat nagyérdekű kiadványa, a Hain-féle lőcsei krónika III. füzeté és a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság által közzétett Monumenta Hung. Heraldica legközelebb kiadandó III. kötete is.

A bizottság gondozásában a következő kiadványok láttak napvilágot a lefolyt év alatt:

1. CSANKI DEZSŐ-től a Hunyadiak korából Magyarország történeti földrajzának V-ik kötete. A terjedelmes, 60 ívnél többre terjedő kötet kiadása a bizottság által erre a célra évek óta rezervált összegből, a bizottság évi rendes dotatiojából és a Fabriczy-alapnak az igazgató-tanács által erre átengedett kamataiból történt.

2. CSOMA JÓZSEF-től „A magyar heraldika korszakai“ cz. mű, melynek költségei szintén a Fabriczy-alapból kerültek ki.

3. THALLÓCZY LAJOS és HORVÁTH SÁNDOR szerkesztésében „Alsó-Szlavonia oklevéltára“.

4. SZENTPÉTERY IMRE-től az „Oklevéltani Naptár“.

5. VERESS ENDRE szerkesztésében „Basta György levelezésének“ II-ik kötete.

Megjelenésükhöz az év végén közel állottak:

6. BERZEVICZY ALBERT-től „Beatrix királynő levelezése“.

7. Az új „Magyar Történelmi Tár“ első füzeté, mely DIVEKY ADORJÁN kiadásában Zsigmond lengyel királyi herceg budai tartózkodásának számadásait tartalmazza a XVI. század elejéről.

Ezekon kívül a bizottság sajtó alá adatta még:

8. THALLÓCZY LAJOS és HORVÁTH SÁNDOR szerkesztésében a Jajcei Oklevéltárát.

9. ZÁVODSZKY LEVENTE szerkesztésében a Héderváry-család oklevéltárának II. befejező kötetét.

A kiadványok e hosszú sorozata és az ezzel egybekötött költségek a bizottság rendelkezésére álló dotatitot csaknem teljesen kimerítették, úgy hogy annak maradványából igen csekély összeg megy át az 1914. év javára.

5. A Hadtörténelmi Bizottság az 1913. évben folyó ügyeinek elintézése végett négy ülést tartott.

A honvédelmi miniszter az 1913. évben is 7000 koronával támogatta a bizottságot és 1230 koronával előfizetett a bizottság kiadványára, a Hadtörténelmi Közleményekre.

Ezen folyóirat XIV. évfolyamában jelent meg, 43 ívnyi terjedelemben s 16 nagyobb tanulmányt és értekezést és 41 kisebb cikket közölt, 87 részint önálló műmelléklet, részint apróbb illustrationival.

Tartalmából ki kell emelnünk az 1912-ben három, egyenkint 500 koronával kitüntetett s ez évben közölt pályanyertes tanulmányon kívül dr. HODINKA ANTAL, Kálmán királyunk 1099-iki peremyśli csatája. az orosz őskronika nyomán. dr. TÓTH ZOLTÁN, A fekete sereg pusztulása, MISKOLCZI GYULA, Hunyadi János török hadjárata. Dr. LUKINICH IMRE, Az északkeleti várháborúk történetéhez. 1561—65. GYALÓKAY JENŐ, Rákóczy László. Dr. IVANYI BÉLA, Eperjes középkori ágyúöntő háza. DEMKÓ KÁLMÁN, Országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719-ben. HALAVÁTS GYULA, Szászorbo vára. Dr. ZÁVODSZKY LEVENTE, Báró Pongrácz Gáspár és kurucz társai a rajnai harcokon és KEMÉNY LAJOS, Mátyás király keresztes vitézei 1464-ben című dolgozatait.

A bizottság az összes ülés útján felkérte a honvédelmi minisztert, hogy N. THURZÓ KÁLMÁN m. kir. honvédszázadost, a ki az egyetemen a történelmi szakot hallgatta, ossza be hosszabb időre a M. Kir. Orsz. Levéltárba az ottani hadtörténelmi anyag tanulmányozása és feldolgozása végett.

A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztéséről dr. SZENDREI JÁNOS administratív okokból lemondván, azt 1914 január 1-től PILCH JENŐ m. kir. honvédeőrnagy, bizottsági segédtag vette át, míg a bizottság előadói tisztében dr. Szendrei János továbbra is megmaradt.

A bizottság előadója az 1913. évben 315 ügyszámot intézett el.

6. Az Archaeologiai Bizottság 1913 április hó 4-én a dr. Hampel József bizottsági előadó márcz. 25-ikén történt elhunyt alkalmával a főtitkár egybehívására br. Nyáry Jenő elnöklete alatt ülést tartott, hogy elintézzzen némely sürgős teendőt, nevezetesen megbizta Nagy Géza bizottsági tagot az Arch. Értesítő ideiglenes szerkesztésével, hogy fejezze be a már dr. Hampel József által meg-

kezdet 2-ik füzet összeállítását, mely még az ő neve alatt és nekrológiával együtt jelenjék meg; elhatározta továbbá a bizottság, hogy az 1913. évre szóló előadói tiszteletdíjat br. Nyáry Jenő elnök utalványára kifizeti az özvegynek, viszont a dr. Hampel József által az Arch. Értesítő 1. és 2. füzetére felvett összeget a szerkesztő vegye át az özvegytől.

Miután az ápr. 24-iki nagygyűlésen a M. Tud. Akadémia újra megválasztotta Ballagi Aladárt, Bunyitay Vinczét, br. Forster Gyulát, Fraknoi Vilmost, Kuzsinszky Bálintot, Mahler Edét, Mihalik Józsefet, Nagy Gézát, br. Nyáry Jenőt, Ortvay Tivadart, Pasteiner Gyulát, Réthy Lászlót, Schulek Frigyes, Szendrei Jánost és Téglás Gábort bizottsági tagoknak, május 6-án megtartotta a bizottság alakuló ülését, melyben elnöknek br. Forster Gyulát, bizottsági előadónak Kuzsinszky Bálintot, az Arch. Értesítő szerkesztőjének Nagy Gézát választotta meg, eddigi elnökének, br. Nyáry Jenőnek pedig elismerését és köszönetét fejezte ki érdemeiért. Elhatározta továbbá a bizottság, hogy Divald Kornélt bizottsági tagul ajánlja az osztálynak, a régi segédtagokat pedig. ú. m. hg. Odescalchi Arthurt, Radics Jenőt, Rauscher Lajost, br. Szalay Imrét és Sztéhlo Ottót újra megválasztotta.

Az okt. 13-án br. Forster Gyula elnöklete alatt tartott bizottsági ülés tárgya két tag választása volt a római Magyar Történeti Intézet előkészítő bizottságába. Az intézet alapítója Fraknoi Vilmos cz. püspök és bizottsági tag ajánlatára egyhangúlag megválasztatott br. Forster Gyula elnök és dr. Kuzsinszky Bálint bizottsági előadó.

A november 14-én br. Forster Gyula elnöklete alatt tartott ülésen előadó a folyó ügyekről tett előterjesztést. Legelőbb is bemutatja a betegsége miatt távollevő szerkesztő nevében az Arch. Értesítő legújabb füzetét, melynek kapcsán elhatározza a bizottság, hogy méltányosságból már az 1913. évre is megszavazza az új előadónak és szerkesztőnek az 1200 K tiszteletdíjat, még pedig előadó indítványára oly módon, hogy egyik fele az egyiké, másik fele a másiké legyen. A mi a bizottság jövődó programját illeti, előadó legfőbb feladatának tekinti a régóta vajdó Limes-kutatások megindítását; e kutatásokba be kell vonni a Műemlékek Orsz. Bizottságát, a M. N. Múzeumot s a főfelügyelőséget, mely alá tartoznak a vidéki múzeumok; hogy ezen bizottságok karöltve dolgozzanak az Akadémiával, mindegyik két vagy három tagot küldjön ki, a kiből megalkul a Limes-bizottság s ettől kezdve már ez a bizottság intézné a rendszeres ásatásokat s ez állapítaná meg az elveket, munkaprogrammot és a publicálás módozatait. A kutatások eredményei az újra megindítandó Arch. Közleményekben fognak megjelenni, melyek nagyobb dolgozatok, archaeologiai kútfők és adatok okmánytárául szolgálnának s magukban foglalnák nagyobb ásatások (pl. tószegi, erödsi östelepek) pragmatikai leírását és egyes régiségcsoportok

(kelta régiségek, jazyg-szarmata emlékek stb.) feldolgozását, e mellett lehetne folytatni a lelhelyek archaeologiai repertoriumát. Ily módon nagyobb tér jutna az Arch. Értesítőben az általánosabb irányú régészeti tanulmányoknak, melynek ezutáni irányáról részletes programot adott a szerkesztő a júniusi füzet „Beköszöntő“-jében. Nem tartja előadónak az Arch. Közleményekbe valóknak a nagyobb tanulmányokat és fejtegetéseket; ezek, ha megvan a tudományos értékük, úgyis megjelennek az értekezésekben. Az olyan nagy munkák, mint Mihalik Józseftől a kassai Szt. Erzsébet-templom monographiája, ezentúl is önállóan jelenhetnek meg. A bizottság elfogadja előadó jelentését s őt bízta meg a Közlemények szerkesztésével. — Előterjeszti ezután előadó az 1914. évi költségvetési javaslatot, mely már megjelent az Akad. Értesítőben. Végül a bizottság megválasztotta segédtagoknak Bella Lajos nyug. főreáliskolai igazgatót, dr. Éber Lászlót, a Műemlékek Országos Bizottsága előadóját és Varju Elemért, a kassai Rákóczi-Múzeum volt s a M. N. Múzeum régiségtárának ezidőszerinti igazgatóját.

7. A Nemzetgazdasági Bizottság az elmúlt évben az Akadémia által reábízott teendőket rendesen ellátta, a szükséges pályadíjteleket különös tekintettel tudományos és gyakorlati különleges feladatainkra formulázta és az Akadémiának közgazdasági kiadványairól gondoskodott. A Közgazdasági Könyvtárban a következő munkák jelentek meg: Skerlecz Miklós báró művei, írta, illetve latin eredetiből ford. dr. Perényi Pál, továbbá Földes Béla: Közgazdasági értekezések (új sorozat, II. kötet). Előmunkálatban vannak:

Ricardo és Malthus agrárpolitikai tanulmányai.

Bernhardt: Vizsgálódások a nagy- és kisbirtokról.

8. A Matematikai és Természettudományi Bizottság a lefolyt évben négy ülést tartott, és pedig május 19-én, június 16-án, október 20-án és december 9-én.

Első ülésében az elnökségről lemondott id. ENTZ GÉZA r. tag helyébe ILOSVAY LAJOS r. tagot s a LENGYEL BELA elhunytával megüresedett előadói tisztségre MÉHELY LAJOS r. tagot választotta meg.

Második ülésében számbavette a földművelési és technikai tudományok köréből hirdetett 2000 koronás pályázatra beérkezett ajánlkozásokat és kész munkákat, melyek elbírálására TANGL FERENCZ r., továbbá BÁNKI DONÁT és KOSUTÁNY TAMÁS l. tagokat kérte fel.

Harmadik ülésében meghallgatta BÁNKI DONÁT beérkezett bírálatát s a TANGL FERENCZ lemondásával megüresedett bíráló tisztségre ILOSVAY LAJOS r. és BUGARSZKY ISTVÁN l. tagot kérte fel.

Negyedik ülésében az előadó által előterjesztett 1914. évi költségvetést tárgyalta és tudomásul vette, hogy a lefolyt évben a következő munkák jelentek meg a bizottság kiadásában:

1. MÉHELY LAJOS-tól „Magyarország csikos egerei“ (3 tábla rajzzal),

DADAY JENŐ-től „Magyarország kagylós levéllábú rákjai“ (13 szövegrajzzal),

3. HOLLÓS LÁSZLÓ-tól „Kecskemét vidékének gombái“, mely három munka a Matematikai és Természettudományi Közlemények XXXII-ik kötetét alkotja.

A bizottság 1914 április 27-én tartott ülésében a következő megbízásokat adta:

1. DR. BÁLINT ISTVÁN egyet. tanársegéd: „Az oldószer bizonyos tulajdonságai és a benne oldott anyagok affinitását kifejező chemiai egyensúly között levő összefüggés“ tanulmányozására.

2. DR. ZEMPLÉN GÉZA műgyet. tanár: „A chitin részleges hydrolisisének termékei“.

3. KAZAY ENDRE gyári vegyész: „Féligáteresztő szilikáthártyák vizsgálata“.

4. DR. BODNÁR JÁNOS, a m. kir. növényélet- és kórtani állomás vegyésze: „Az invertcukor fellépése egészséges czukorrépában“.

5. BERTALAN JÓZSEF, áll. főreálisk. tanár Egerben: „A peroxidok szerepe katalitikus és indukált reakciókban“.

9. A Szótári Bizottság munkássága 1913-ban. Örvendetes jelentéssel kezdetük az elmúlt esztendőről való beszámolást. Míg a multban állandóan panaszkodnunk kellett az anyagi eszközök elégtelensége miatt, mely gátolta, sőt rendszerint fél évekre meg is akasztotta a gyűjtőmunkálatokat, most előreláthatólag elhárult ez az akadály s a gyűjtés az egész éven át folyhat.

A Szótári Bizottság ugyanis a M. Tud. Akadémia Ügyrendjének 133. §-a alapján folyamodást adott be az Elnökök és Titkárok értekezletéhez a Semsey-alapítvány kamataiért; a nevezett értekezlet a folyamodást 1913 febr. 28-án tartott ülésében kedvezően intézte el s az Igazgató-Tanács 1913 márcz. 6-iki ülésében helyeslőleg tudomásul vette. Megjegyzendő, hogy a nagylelkű alapítványtevő maga is örömmel hozzájárult és támogatta a Szótári Bizottság kérelmét (I. Akad. Ért. 1913. 220—221. l.). A kamatok évi összege kerek 8000 koronát tévén, a rendes évi költséggel együtt most 16,400 korona áll a Nagy Szótár rendelkezésére 1920-ig, mikorra a gyűjtést be kell fejezni s a rendezés munkáját meg kell kezdeni. Minden szakértő előtt világos azonban, hogy e rövid idő nem elégséges a magyar nyelv minden ágának teljesen kimerítő felgyűjtéséhez. A gyűjtés gerince a költők, írók, szónokok nyomtatott műveiben jelentkező irodalmi nyelv, minden korszak egy-egy vezető hírlapjában mutatkozó hírlapi és köznyelv, míg a szak- és csoportnyelveket nem magukból a szakmunkákból fogjuk meríteni, hanem a szakszótáraknak igen gazdag anyagából. Így valószínű, hogy a gyűjtést 1920-szal lezárhatjuk.

A személyi ügyek közül fel kell említenünk, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter folyamodásunkra Putnoky Imre és Sági István tanár urakat, a Szótár Bizottság segédtagjait, 1913 június hó 20-an 68587. sz. a. kelt rendeletével az 1913—14-iki tanév tartamára ismét szabadságolta, hogy kipróbált munkásságukat a Nagy Szótárnak szenteljék. Reméljük, hogy a közoktatásügyi kormány ezután is módját fogja találni, hogy ezt a nehezen nélkülözhető két szakértőt ezután is rendelkezésünkre fogja bocsáthatni.

Minthogy már most elég költség állott rendelkezésünkre, munkatársaink az egész esztendő folyamán szakadatlanul dolgoztak, a mint a számadatok is ékesszólóan bizonyítják, mert minden számadat a tavalyinak kétszerese.

Az 1913. év folyamán 191 munkát dolgoztattunk fel. Begyűlt 155,952 adat, melyekkel az adatok teljes száma 1.640,495-re emelkedett; tizenkét rendes dolgozótársunk átlag 12,996 adatot szolgáltatott be egyenként.¹ Mióta a Nagy Szótár munkálatai folynak, gyűjtőink ennél kedvezőbb eredményt nem bírtak felmutatni. Régi, kipróbált dolgozótársaink, hogy úgy mondjam törzskarához, újakat is kérünk fel; az újak közül azonban eddig csupán egy dolgozott az egész esztendőben, a többi még csak próbagyűjtésen dolgozik, a melytől függ, hogy beválik-e vagy sem. Különben az eddiginél sokkal több gyűjtőt nem is nagyon foglalkoztathatunk, kivált ha olyan buzgón dolgoznak, mint az elmúlt esztendőben, melynek kedvező eredményei kedvező jövővel is biztatnak.

¹ A gyűjtés részletes számadatai a következők:

Év	Feldolgozott művek száma	Gyűjtők száma	Átlagos gyűjtés egyenként	Évi gyűjtés összege	A gyűjtés teljes vegy-összege
1899	65	36	2761	100,000	100,000
1900	293	107	1632	180,000	280,000
1901	259	150	1026	154,000	434,000
1902	189	71	1650	117,000	551,000
1903	129	46	1744	80,238	631,238
1904	99	38	2695	102,394	733,632
1905	80	40	3787	151,482	885,114
1906	128	38	3349	127,097	1.012,211
1907	56	24	3004	72,099	1.084,310
1908	65	9	7106	63,744	1.148,054
1909	129	12	6096	73,147	1.221,201
1910	111	11	7553	83,089	1.304,290
1911	120	12	8798	105,586	1.400,876
1912	80	11	6788	74,666	1.484,542
1913	191	12	12,996	155,952	1.640,495

10. A Könyvkiadó Bizottság Vállalatának 1913. évi jelentése (1911—1913. ciklus harmadik évi folyamata) a következő köteteket tartalmazza:

I. VÁCZY JÁNOS: Tompa Mihály életrajza. Egy kötet.

II. VÉRTESY JENŐ: A magyar romantikus dráma (1837—1850). Egy kötet.

III. SZEKFI GYULA: A száműzött Rákóczi. Egy kötet.

IV. KOEPPÉL EMIL: Lord Byron élete és költészete. Fordította ESTY J. Függelékkel: Byron Magyarországbán, MORVAY Győző-től.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékezésedeket tartottak: 1913 április 21-én KARÁCSONYI JÁNOS r. t. Pór Antal r. t. fölött, október 27-én STEIN AURÉL l. t. Duka Tivadar r. t. fölött, (felolvasta SZILY KÁLMÁN r. t.), november 24-én Hampel József r. t. fölött ORTVAY TIVADAR r. t., december 15-én Osthoff Herman r. tag fölött SCHMIDT JÓZSEF l. tag.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők: Az első összes ülésen, mely 1913 január 27-én tartatott, a főtítkár kegyelettel s a legnagyobb elismeréssel emlékezett meg KONT IGNÁCZ, Párisban elhunyt hazánkfiáról, a ki, bár nem volt Akadémiánk tagja, megbecsülhetetlen szolgálatokat tett külföldön hazai tudományos irodalmunknak és különösen Akadémiánknak. Három évtizedes munkásságát méltatva, kiemeli utolsó művét, nagyterjedelmű francia-magyar bibliographiáját, mely a francia irodalomban és levéltárakban hazánkra vonatkozó összes adatokat összefoglalja és méltatja. Az összes ülés Kont önzetlen munkássága iránt érzett meleg elismeréssel és őszinte kegyelettel örökitette meg emlékét jegyzőkönyvében. — A *Római Történeti Intézet* ügyében igen fontos haladásról tett jelentést a főtítkár. Előterjesztette az Intézetnek a kiküldött bizottság által kidolgozott szervezeti szabályzatát, mely egész terjedelmében elfogadtatott s fölterjesztetett a magyar kormányhoz. — Ugyanekkor tudomásul vétetett a Révai Testvérek részvénytársaságnak a magyar Carlyle-fordítás kiadására vonatkozó utólagos bejelentése s megadattott az engedély nevezett Társaságnak néhai Szász Károly r. t. akadémiai dolgozatainak kiadására. — Majd CONCHA Győző r. t. tett jelentést PROHÁSZKA OTTOKÁR l. t. székesfehérvári püspök írói jubileumáról, a hol az Akadémia nevében meglehangú beszédben méltatta Prohászka írói érdemeit. Az Akadémia Concha beszédét jegyzőkönyvébe foglalván, helyesléssel vette tudomásul. — A második összes ülés, mely február 28-án helyett március 3-án tartatott, szomorú momentummal kezdődött; a főtítkár három tagtársunk elhunytáról emlékezett meg, kik közül gróf ANDRÁSSY DÉNES Akadémiánknak igazgató tagja, PERTIK OTTÓ levelező tagja, ANGLO DE GUBERNATIS pedig kültagja volt. Az Akadémia megilletődéssel hallgatta meg a főtítkár szomorú jelentését s

fölkérte az illetékes osztályokat, hogy emlékezésedek tartásáról intézkedjenek. — Ezután a vallás- és közoktatásügyi ministeriumnak egy átirata mutattatott be, mely szerint a bécsi orosz nagykövetség arra kérte föl a külügyminister urat, hogy congressusokra, nemzetközi értekezletekre stb. orosz képviselők meghívása ezentúl diplomatiái úton történjék; az összes ülés e bejelentést tudomásul vette. — A márczius 31-iki összes ülésen elnök úr kegyeletes szavakkal emlékezett meg gróf TELEKI JÓZSEF-ről, Akadémiánk első, kitünő elnökéről, mire JÁNOSI BÉLA l. t. bemutatta jelentését az 1912-ik évi Teleki-drámapályázatról. A jelentés értelmében SOMLO SÁNDOR pályaműve jutalmaztatott meg. — Ugyanez ülésen jelentetett be LENGYEL BÉLA és HAMPEL JÓZSEF r. tagok halála, gr. ANDRÁSSY DÉNES alapítványa (vagyonának egy huszadrésze), a velencei polgármester átirata BARATOSI MIRCSE JÁNOS 1883-ban elhunyt hazánkia tetemeinek új sírba helyezése ügyében, a JANKOVICH BÉLA vallás- és közoktatásügyi miniszterre történt kineveztetéséről szóló átirat. Ez átiratban az új miniszter az Akadémia támogatását kérte, mit az összes ülés a legnagyobb készséggel megígért. — GALGÓCZY KÁROLY levele, melyben 1000 koronás alapítványához újabb 1000 koronát ajánlott föl (négy drb Kisbirtokosok Földhitelintézete féle záloglevél á 200 K.), köszönettel vétetett tudomásul. — A negyedik összes ülésen (1913 ápr. 21-én) SEBESTYÉN GYULA BABINGER FERENCZ német tudósnek egy 1515-iki konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlékről szóló jelentését terjesztette elő: majd a főtítkár mély megilletődéssel jelentette be Akadémiánk két régi tagjának: KÖNIG GYULA r. t.-nak április 8-án és ASCHERSON PÁL hírneves botanikusnak márczius 6-án történt elhunytát. Ezután fölolvastatott BENCZÜR GYULA r. t.-nak az Elnök úrhoz intézett levele, melyben BENCZÜR bejelenti, hogy székfoglalóul értekezés helyett megfestette az Akadémia számára MIKSZÁTH KÁLMÁN arcképét. — Az ötödik összes ülésen a főtítkár báró EÖTVÖS JÓZSEF-nét, Akadémiánk egykori nagy elnökének a nejét, továbbá b. KORÁNYI FRIGYES-t és SCHMIDT ERICH-et parentálta el kegyeletes megemlékezéssel. — Majd a m. kir. kereskedelemügyi minister átirata értelmében az Akadémia a *szerzői jogról* terjesztette elő véleményét, melynek javaslatát MAGYARY GÉZA l. t. készítette. — Özv. MIKSZÁTH KÁLMÁNNE úrnő az elhunyt kitünő férjére vonatkozó ereklyéket adta át az Akadémiának, mely a kegyeletes adományt hálás köszönettel vette s ígéretet tett ez ereklyéknek az Akadémia helyiségeiben leendő méltó elhelyezésére. Ezután a főtítkár az állandó bizottságok megalakulásáról tett jelentést s bemutatta LEVAY JÓZSEF t. tag levelét, melyet ő az Akadémia bankettjéről küldött üdvözlő táviratra irt válaszul. — A hatodik összes ülésen (június 16-án) bejelentetett, hogy özv. gr. KUUN GÉZA-né az Akadémiának ajándékozza néhai kitünő férjének arcképét, továbbá br. EÖTVÖS LORÁND levele, ki az édesanyja elhunyt alkalmából kifejezett részvételére mond meleg köszönetet. — A hetedik

összes ülésen (október 6-án) az Elnök úr a nyári szünet leteltével, az új munkaidő küszöbén, melegen üdvözlö a megjelenteket s a megelégedés őszinte érzésével emlékezik meg arról az örömdetes jelenségről, hogy egykori nagynevű elnökünknek, br. Eötvös József-nek születési centennariumát az Akadémia kezdeményezésére az egész ország lelkesen megünnepelte. Majd a főtítkár emelkedett szólásra, ki mély megilletődéssel jelentette be az Akadémia újabb veszteségeit: augusztus 9-én hunyt el id. SZINNYEI JÓZSEF I. tag, a nagyérdemű bibliographus, irodalomtörténetünk fáradhatatlan munkása: szeptember 15-én VÁMBÉRY ÁRMIN, a mult század földrajzi kutatóinak s fölfedezőinek egyik legkiválóbbika; szeptember 27-én gr. TELEKY GEZA ig. tag, ki az Akadémia ügyei iránt mindig igaz és tevékeny érdeklődéssel viseltetett. Az összes ülés őszinte részvétellel fogadta e jelentést s fölhiyta az I. osztályt, hogy id. SZINNYEI JÓZSEF-ről és VÁMBÉRY ÁRMIN-ról emlékbeszéd megtartása iránt intézkedjék. — Ezután örömmel hallotta az összes ülés, hogy ő cs. és ap. kir. Felsége f. évi június 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával BERZEVICZY ALBERT-nek a M. T. Akadémia elnökévé és PLÓSZ SÁNDOR-nak másodelnökké történt megválasztását legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott. — Majd a Római Történeti Intézetnek szervezeti szabályzata mutattatott be, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 130.992 sz. alatt jóváhagyott. — A Wahrmann József-féle szépirodalmi díj ügyében kiküldött bizottságban az Akadémia három tagjával képviselteti magát: HEINRICH GUSZTÁV r., NÉGYESY LÁSZLÓ és RIEDL FRIGYES I. tagokkal. — KÖVESLIGETHY RADÓ r. t. jelentése alapján az edinburghi Royal Society és a helsingforsi Societas Scientiarum Fennica-nak az Akadémiák Nemzetközi Szövetségébe való felvételét az Akadémia tudomásul vette s utólagosan megszavazta. — Köszönettel vétetett tudomásul özv. LUGOVICSNE FABRICZY MÁRIA ajándéka, a ki FABRICZY GYULA volt lőcsei ügyvédnek olajfestésű arcképét engedte át az Akadémia tulajdonába. Majd ANGAL PÁL I. tagnak az 1915. évi londoni nemzetközi börtönügyi congressusra javasolt kérdései olvastattak fel, melyeket az összes ülés jóváhagyóag vett tudomásul és terjesztett fel az igazságügyi miniszteriumhoz. — A nyolczadik összes ülésen (okt. 27-én) FERENCZI ZOLTÁN felolvasta jelentését a Péczely-pályázatról, melynek bizottsága egyhangúlag MIKSZÁTH KÁLMAN „Fekete város“ cz. regényét ajánlotta jutalomra. Javaslatukat az összes ülés elfogadta s a jutalmat a kitünő író örökösei részére kiutalványozta. — Ezután a főtítkár VÁLYI GYULA I. tagnak, a matematika jeles művelőjének haláláról tett jelentést. Az elhunyt 10,000 koronát hagyott az Akadémiára és testvérbátyja, VÁLYI GÁBOR nyug. egyetemi tanár ez összeget az Akadémia pénztárába már befizette. Mély részvétellel vette tudomásul az összes ülés a jeles tudós elhunytát s felhívta a III. osztályt, hogy emlékbeszéd tartásáról gondoskodjék. A nemes hagyományt pedig meleg közö-

nettel fogadta. Ezen az ülésen ismét egy lépéssel haladt előre a Római Magyar Történeti Intézet ügye: megalakult az ügyei vezetésére hivatott bizottság a Történeti Bizottság, Archaeologiai Bizottság és Classica-philologiai Bizottság tagjai sorából. — Ezután MAC DONALD ARTHUR-nak az északamerikai Egyesült Államok Bureau of Education szakértőjének érdekes indítványa, illetőleg a II. osztálynak erről szóló jelentése tárgyalatott. MAC DONALD ARTHUR a büntetettek és más közveszélyes, rendellenes egyének vizsgálatára egy laboratorium felállítását javasolja; Magyarországon 1913 tavaszán megalakult egy ilyen laboratorium s minthogy Mac Donald beadványa e laboratoriumban folytatandó adatgyűjtésnél felhasználható, az Akadémia felküldi javaslatát a m. kir. igazságügyminiszterhez. — A kilencedik összes ülésen (november 24-én) BEÖTHY ZSOLT r. t. mind a gyöngélkedő elnök megbízásából, mind a saját nevében előterjesztést tett a Budapesti Szemle szerkesztőségéről. A Budapesti Szemlét eddig BEÖTHY ZSOLT és BERZEVICZY ALBERT közreműködésével VOINOVICH GÉZA szerkesztette. Az utóbbi azonban az Akadémiának tagjává választatott, a szerkesztést kiváló buzgalommal, készséggel és tapintattal végzi, ezért Beöthy Zsolt szerint az ő küldetésük folytatására sem formai, sem tárgyi szükség nincsen. Az ő kérésükre és javaslatukra az Akadémia VOINOVICH GÉZA I. tagot egyedüli szerkesztővé választotta s jóakarát, elismerésre méltó közreműködésükért BEÖTHY ZSOLT és BERZEVICZY ALBERT r. tagoknak meleg köszönetet szavazott. — Majd CLAPAREDE SÁNDOR kültagnak váratlan elhunytá jelentetett be. — Ezután a Római Magyar Történeti Intézet ügyében kiküldött bizottság megalakulásáról a főtítkár az összes ülés tudomására hozta, hogy a bizottság előadójá ÁLDÁSY ANTAL I. tagot választotta meg, a kit ügyrendjének kidolgozásával is megbízott; a Római Intézet ügyrendjének kidolgozására bizottság küldetett ki, melynek tagjai FRAKNÓI VILMOS, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és ÁLDÁSY ANTAL; az állandó bizottságba pedig a miniszter GOPCSA LÁSZLÓ min. tan. urat küldte ki. Ugyancsak a főtítkár beszámolt a Keleti Bizottság előkészítő bizottságának f. évi november 3-án tartott üléséről, mely elnökké BERZEVICZY ALBERT akad. elnököt, előadójá HEINRICH GUSZTAV főtítkárt választotta. A bizottság, ügykörének sokoldalú megbeszélése után elhatározta, hogy csak a Bizottság munkakörének részletesebb megállapítása után, mit előadójától vár, fogja szervezetét kidolgozni. — A tizedik összes ülés (december 15-én) a III. osztálynak VALYI GYULA alapítványának hovaforditása ügyében tett javaslatát tárgyalta. E javaslatot, melynek értelmében az említett alapítvány (10,000 K) kamataiból háromévenként matematikai pályakérdések lesznek kitűzendők, az összes ülés helyesléssel fogadja s pártolólág terjesztette az Igazgató-Tanács elé. — Ezután a főtítkár MIKSZÁTH KÁLMÁN özvegyének levelét mutatta be, melyben a Mikszáth-szoba számára fölajánlja elhunyt fiúknak, Jánoskának játékszereit: egy lovacskát, egy

nyulacskát, egy báránykát és egy kéményseprőt. Az összes ülés kegyeletos örömmel és meleg köszönettel fogadta a szép ereklýéket. — E tíz összes ülésen kívül az Akadémia SZALAY LÁSZLÓ születésének százéves évfordulója emlékére még rendkívüli összes ülést tartott, melynek egyetlen tárgya ANGYAL DAVID-nak Szalay László fölött tartott, tartalmilag és alakilag kitünő emlékbeszéde volt.

* * *

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és irodalmi ünnepélyekre és összejövetelekre küldötte el képviselőit, illetőleg üdvözlétét: a Petöfi Társaság ünnepélyes közülése (Elnök és Fötítkár), a Kisfaludy-Társaság közgyűlésére (az Akadémia számos tagja), a Veszprémi Színpártoló Egyesület Petöfi-ünnepére (FERENCZI ZOLTÁN I. tag), a XII. nemzetközi geológiai congressusra, Canada, a IX. nemzetközi physiológiai congressusra, Groningen, a Hetényi-emlékmű leleplezésére (HEINRICH GUSZTÁV, BEÖTHY ZSOLT r. tt., CSÁSZÁR ELEMÉR, MARCZALI HENRIK, PÁPAY JÓZSEF és PAULER ÁKOS I. tt.), az Akadémiák Szövetségének gyűlésére, Szentpétervár (ASBÖTH ORZKÁR és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tt.), a III. nemzetközi neurológiai és psychiatrai congressusra, Gent, a gyorsíró congressusra, Budapest (VIKÁR BÉLA I. t.), a IV. Lakástisztítási és egészségügyi congressusra, Antwerpen, a budapesti Egyetem ünnepélyes közülése (HEINRICH GUSZTÁV r. t.), a Böhm Károly-Társaság alakuló gyűlése, Kolozsvár (MÁRKI SÁNDOR r. t.), Országos Közművelődési és Irodalmi Szövetség közülése (BERCZIK ÁRPÁD r. t.), az ungvári főgimnázium háromszázados jubileumára (VIKÁR BÉLA I. t.), a Hunfalvy Pál emléktábla leleplezésére, Késmárk (SZILY KÁLMÁN r. t. és VIKÁR BÉLA I. t.), a Szabad Lyceum közülése (Fötítkár), a Böhm Károly szülöházának emléktáblával megjelölésére (DÉZSI LAJOS I. t.), a pozsonyi Pressburger Zeitung jubileumára (ORTVAY TIVADAR r. t.), a moszkvai Természettudományi Társulat ötvenéves jubilumára (távirat), az Orsz. Magy. Bányászati Egyesület közgyűlésére (KOCH ANTAL r. t.), a Földrajzi Társaság aradi vándorgyűlésére (KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.), a Múzeumok és Könyvtárak Tanácsának közgyűlésére, Sopron (FERENCZI ZOLTÁN I. t.), a Bessenyei György szülöházának emléktáblával megjelölésére, Nyíregyháza (CSÁSZÁR ELEMÉR I. t.), a budapesti egyetem évmegnyitó ünnepélyére (Fötítkár), a József-műegyetem évmegnyitó ünnepére (SZILY KÁLMÁN r. t.), az aradi Közművelődési Egyesület ünnepélyére (SZENTKLÁRAY JENŐ I. t.), a Kisfaludy-Társaság Eötvös József ünnepélyére (Elnök és Fötítkár), az Országos Középiskolai Tanáregyesület br. Eötvös József-ünnepére (ORTVAY TIVADAR r. t.), az aradi kulturpalota felavatási ünnepére (RÁKOSI JENŐ, gr. ZICHY GÉZA t. tt., FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, HERCZEG FERENCZ, KARÁCSONYI JÁNOS r. tt., DÉZSI LAJOS, FERENCZI ZOLTÁN, JANKOVICH BÉLA, MIHALIK JÓZSEF, SEBESTYÉN GYULA, SZABOLCSKA MIHÁLY, TÖTTÖSY BÉLA I. tt., az Aka-

démia üdvözlését SZENTKLÁRAY JENŐ l. t. tolmácsolta), Greguss Ágost szobrának leleplezésére (Elnök), Mechwart András szobrának leleplezésére (FRÖHLICH IZIDOR r. t.), az Orosz Archaeologiai Társulat jubileumára (távirat), Prof. Anontchine jubileumára (távirat), a komáromi kulturház felavatására (BEÖTHY ZSOLT), az Erdélyi Közművelődési Egyesület nagygyűlésére (HORNYÁNSZKY GYULA l. t.), a Finn-Ugor-Társaság jubileumára (távirat).

* * *

Az Igazgató-Tanács 1913-ban három ülést tartott, melyeknek fontosabb határozatai a következők: Az első ülés (március 6-án) a főtitkár javaslatára elhatározta néhai gróf CSÁKY ALBIN ig. tag arcképének az Akadémia arcképcsarnokában való elhelyezését. — Az I. osztály javaslatára a Fabriczy-alapítvány kamatait 1913-tól kezdve a GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS l. tagok szerkesztésében megjelenő Magyar Etymológiai Szótár költségeinek fedezésére szavazta meg s teljesítette a Szótári Bizottság kérelmét, hogy a Semsey-alapítvány kamatai (évi 8000 K) 1920-ig rendelkezésükre álljanak; ez utóbbi határozathoz Semsey Andor is a legnagyobb örömmel adta meg hozzájárulását. — Ezután a nemzetközi Dohrn-bizottság magyar albizottságának kérelme tárgyalatott. A VIII. nemzetközi zoologiai congressus ugyanis elhatározta, hogy Dohrn Antalnak, a nápolyi Nemzetközi Zoologiai Állomás megalapítójának emlékét megörökítendő nemzetközi gyűjtést indít meg egy tengerkutató hajó költségeire, melyet a nápolyi Nemzetközi Zoologiai Állomás rendelkezésére fog bocsátani. A congressus a gyűjtés céljából nemzetközi bizottságot alakított, melynek magyar albizottsága is alakult. E bizottság bizalommal az iránt, hogy Akadémiánk a gyűjtés megfelelő eredményének fontosságát kellőképpen méltatja, kéri az Akadémiát, hogy a gyűjtéshez bizonyos összeggel járuljon hozzá. Az Igazgató-Tanács 500 K-t szavazott meg. — Ez ülésen segélyt kapott még PINTER JENŐ főgymn. tanár Magyar Irodalomtörténete két új kötetére 1000 K-t, SCHUMACHER SÁNDOR dán író 500 K-t, a Keleti Szemle újabb 500 K-t (összesen 1500 K-t). Majd néhai GÖRGEY ISTVÁN két kéziratot munkájának („Görgey Arthur ifjúsága“ és „Görgey Arthur a számkivetésben“) cz. kiadását az elhunyt szerző kérelmére és költségeire vállalta el az Akadémia. Végül FEJÉRPATAKY KÁLMÁN akadémiai ügyésznek az ÉLES HENRIK, EDL-HOLCZER, UDVARDY-CSERNA és TAKÁCS-KRÉMER-féle alapítványokról szóló jelentése tárgyalatott. Az első három elfogadottnak, a Takács-Krémer-féle alapítvány pedig az örökösöknek visszatulványoztatott.

A második ülésen (1913 április 24-én) bejelentette az Akadémia ügyésze, hogy SULYOVSKY ISTVÁN kir. tanácsos megküldte néhai gróf ANDRÁSSY DÉNES ig. tagnak végrendeletét (hiteles másolatban), melynek 4. pontja szerint „A Magyar Tudományos Akadémiának

örök alapítványul kiadandó nemzetgazdasági, bányászati, kohászati, geologiai kérdéseket gyakorlati szempontból tárgyzó abszolút becsű művekre szolgáló pályadíj-alapra egy huszadrész" („az összes ingó és ingatlan vagyonbeli *egész* hagyaték értékeiből"). — Majd az Akadémia számadásainak megvizsgálására felkért igazgató tagok adták be jelentéseiket, melyek szerint a számadások mind kifogástalanok. Az elnök úr az Akadémia meleg köszönetét fejezte ki báró EÖTVÖS LORÁND, báró FORSTER GYULA, PLÓSZ SÁNDOR és gróf SZÉCHENYI BÉLA ig. tag uraknak a számadások felülvizsgálásáért. — Ezután BENCZÜR GYULA t. tagnak adománya mutattatott be. A jeles művész ugyanis székfoglalólul megfestette az Akadémia számára MIKSZÁTH KÁLMÁN arczképét. Az Igazgató-Tanács a legmelegebb köszönettel fogadta el ez ajándékot s egyúttal elhatározta, hogy az Akadémia birtokában levő régebbi Mikszáth képet a Kisfaludy-Társaságnak engedi át. — Az akadémiai bérház tatarozása ügyében tudomásul szolgált NAGY KÁROLY akad. építésznek jelentése, mely szerint az építési vállalkozók e munkálatokat még 1913-ban elvégeznék, de munkájuk díját csak 1914 januárjában kívánnák. Az Igazgató-Tanács a tatarozás idejére és költségeire vonatkozó indítványt oly feltétellel fogadta el, hogy az előirányzatot előbb az Építési Bizottság vizsgálja meg s hagyja jóvá. — Végül FEJÉRPATAKY KÁLMÁN akad. ügyész mutatta be 1912-ről szóló jelentését s ismertette az Akadémia összes függő jogügyeit, melyek, némely módosításokkal, jóváhagyólag vétettek tudomásul.

A harmadik ülésen, mely október 27-én tartatott, bejelentette a főtítkár VÁLYI GYULA elhunyt lev. tagnak 10,000 K-ás hagyományát, továbbá, hogy BERZEVICZY ALBERT-nek az Akadémia elnökévé s PLÓSZ SÁNDOR-nak másodelnökké történt választatását Ő cs. és apostoli kir. felsége legkegyelmesebben megerősíteni méltóztatott. — Ezután a gróf ANDRÁSSY DÉNES örökösei között létrejött osztályegyezség tárgyalatott, melyhez az összes örökösök hozzájárultak. Az ügyész javaslatára az Akadémia is elfogadja az osztályegyezséget, melynek értelmében a M. T. Akadémiát megillető $\frac{1}{20}$ -ad rész tőke értéke 212,231 K 31 f. — A főtítkár bemutatja HOLLÓ BARNABÁS levelét, melyben a művész jelenti, hogy „Erzsébet királyné Deák Ferencz ravatalánál" tárgyú emlékmű mintáját elkészítette s kéri az Akadémiát, küldjön ki bizottságot annak megtekintésére. — Az Igazgató-Tanács az emlékmű ügyében döntő határozatot nem hozott, a minta megtekintésére pedig, minden kötelezettség vállalása nélkül, БРОТНУ ЗСОЛТ és báró FORSTER GYULA ig. tagokat kérte föl. — Végül özv. KONT IGNÁCZNÉ-nak, tekintettel néhai ura kiváló érdemeire, végkielégítésül 2000 K szavaztatott meg.

III. Az 1913-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték), 100 arany.

A márczius 31-én tartott összes ülés a „A király leánya“ cz. darabot ítélte jutalomra méltónak. A felbontott jeligés levélből Somló SÁNDOR-nak, az Orsz. Magyar Színművészeti Akadémia igazgatójának neve tűnt elő.

2. *Farkas-Raskó-pályázat* (satira), 200 korona.

A márczius 31-én tartott összes ülés a jutalmat a „Vagyunk még magyarok“ cz. költeménynek adta ki, melynek szerzője SAJÓ SÁNDOR főgimn. tanár.

3. *Báró Wodiáner-féle néptanítói jutalom*, 1000—1000 korona.

Az április 21-én tartott összes ülés a jutalmakat SZALAY SÁNDOR nagykanizsai áll. isk. és LÖWI MÓR iglói izr. iskolai igazgató-tanítóknak adta ki.

4. *Kócán-pályázat* (történelmi színmű), 100 arany.

Az 1913 nov. 23-án tartott összes ülés a jutalmat BALÁZS SÁNDOR székelyudvarhelyi főreáliskolai tanár darabjának ítélte oda.

5. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (1906—1912. évköriben megjelent legkiválóbb társadalomtudományi munkák), 200, illetőleg 50 arany.

A nagygyűlés a nagyjutalmat PLÓSZ SÁNDOR t. tagnak, a Marczibányi mellékjutalmat RAFFAY FERENCZ volt eperjesi jogak. tanárnak adta ki.

A Kautz Gyula-féle mellékjutalmat FINKEY FERENCZ l. t. nyerte el.

6. *Sámuel-díj* (nyelvtudományi értekezés), 15 arany.

A nagygyűlés a jutalmat BEKE ÖDÖN dr.-nak ítélte oda.

7. *Dóra-díj* (ezúttal: Hajózható csatornáink jelentősége), 50 arany.

A pályanyertes mű szerzője AUGUSZT ISTVÁN, a m. kir. Folyam- és Tengerhajózási r.-t. kapitánya Zimonyban.

8. *Egyesült Fővárosi Takarékpénztár-pályázat*, 1000 korona.

A pályanyertes mű szerzője dr. MAKAI ERNŐ, a Magyar Bank és Kereskedelmi R.-T. cégvezetője.

9. *A Pesti Hazai Takarékpénztár-Egyesület Fáy András-alapítványa*, 6000 korona.

A nagygyűlés a jutalmat nem adta ki.

10. *A Hadtörténelmi Bizottság pályázata* (a m. kir. honvédelmi miniszter adományából), 100 drb. cs. és kir. arany.

A nagygyűlés a jutalmat a „Sans phrase“ jeligéjű pályamunkának ítélte oda, a melynek szerzője TISZACSELYI UJHELYI PÉTER százados.

11. *A Pesti Kereskedelmi Bank alapítványából kiírt pályázat* (1908—1912-ben megjelent közgazdasági művek), 2000 korona.

A nagygyűlés a jutalmat EXNER KORNÉL egy. ny. rk. tanárnak ítélte oda.

12. *Lehr Albert-pályázat*, 200 korona.

Az osztály a díj megosztását javasolta. A nagygyűlés azonban a két legjobb pályamunkának egyenlő arányban 200—200 korona jutalmat szavazott meg. Szerzőik: dr. NAGY SÁNDOR főgymn. tanár Szászváros és dr. KÉKI LAJOS főgymn. tanár Budapest.

13. *Marczibányi-pályázat* (nyelvtudományi pályakérdés), 40 arany.

A nagygyűlés a jutalmat dr. KERTÉSZ MANÓ budapesti tanár pályaművének ítélte oda.

14. *Péczeley-jutalom* (1911—1912-ben megjelent regények), 100 arany.

Az okt. 27-én tartott összes ülés a jutalmat MIKSZÁTH KÁLMÁN „A fekete város” cz. regényének ítélte oda.

15. *Sztrókay-jutalom* (1910—1911-ben megjelent jog- és államtudományi művek), 100 arany.

A nagygyűlés az 1910—1911. évi Sztrókay-jutalmat SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV-nak ítélte oda.

16. *Sztrókay-pályázat*.

A nagygyűlés a pályadíjat dr. BIHARI KÁROLY áll. sikeknéma-intézeti tanár művének ítélte oda.

17. *Vigyázó-pályázat* (botanikai terminologia), 2000 korona.

A nagygyűlés a jutalmat GOMBOCZ ENDRE felső leányiskolai tanár művének ítélte oda.

18. *Az egyetemi hallgatók részére* kitűzött jutalmakat az illetékes egyetemi hatóságok javaslata alapján SEBESTYÉN IRÉN, JÁNOSSY ISTVÁN budapesti és ZÁDOR BÉLA, JANCsó JOZSEF kolozsvári egyetemi hallgatóknak ítélte oda.

19. *Vojnits-jutalom* (1912-ben előadott színművek), 800 korona.

Az 1913 jan. 27-én tartott összes ülés a jutalmat HERCZEG FERENCZ-nek ítélte oda.

20. *Bezerédj István életrajza* (nyílt pályázat), Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

A nagygyűlés a beérkezett két pályamű közül a 2. számú munkának szerzőit, dr. GÁRDONYI ALBERT-et és BODNÁR ISTVÁN-t bízta meg a mű megírásával.

IV. *A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai* *1913-ban.*

* *M. Tud. Akadémiai Almanach*. Polgári és csillagászati naptárral 1913-ra. 1913. 275 lap. Ára 2 kor.

* *M. Tud. Akadémiai Értesítő*. Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtítkárr. XXIV. évf. 1—12. füzet. (277—288. sz.) — 1913. 364 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. XXIII. köt. 1—5. szám. Az 1. és 2. szerkesztette HAMPEL JÓZSEF a 3. számtól kezdve szer-

keszti: NAGY GÉZA. 1913. XXIV és 474 lap. 18 melléklettel, 26 táblával és 265 ábrával. (*Címlapja és tartalomjegyzéke a következő XXIV. köt. 1. füzetébe van beragasztva.*) A kötet ára 12 kor.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. Szerkeszti: dr. PAUER IMRE osztálytitkár. XXII. évf. 1—4. sz. 1913. 454 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

Hadtörténelmi Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: dr. SZENDREI JÁNOS. XIV. évf. 1—4. füz. 1913. IV és 672 lap. Képtáblák és ábrával. Az évfolyam ára 10 korona.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON. XXIII. évf. 1—4. füz. 1913. XV és 498 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő.* XXXI. köt. 1—5. füz. (Az 1—2. füzetet szerkesztette KÖNIG GYULA a 3—5-ig szerkesztette FRÖHLICH IZIDOR osztálytitkár.) 1913. IV és 787 lap, számos ábrával. A kötet ára 10 kor.

Nyelvtudomány. Szerkeszti: ASBÓTH OSZKÁR. IV. köt. 3—4. füz. 1913. I—IV és 161—320 lap. Egyes füzet ára 1.50 kor. A kötet ára 6 kor.

* *Nyelvtudományi Közlemények.* Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. XLII. köt. 1—3. füz. 1913. 344 lap. Egyes füzet ára 1.50 kor. Kötete 6 kor.

Történeti Szemle. Szerkeszti: ANGYAL DÁVID. II. évf. 1—4. füz. 1913. 640 lap. Egyes füzet ára 3 kor. Az évfolyam ára 12 kor.

* *Basta György hadvezér levelezése és iratai 1597—1607.* Közrebocsátja VERESS ENDRE. II. köt. 1602—1607. (Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. Okmánytárak. 37. köt.) 1913. XXXII és 966 lap. Egy melléklettel és tíz szövegrajzzal. Ára 24 kor.

Csánki Dező. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. köt. (Hunyadiak kora Magyarországon IX. c.) 1913. 971 lap. Ára 20 kor.

* *Császár Elemér.* A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. (Nyelvtud. Értekez. XXII. köt. 7. sz.) 1913. 146 lap. Ára 3 korona.

Csiksomlyói iskoladrámák. A csiksomlyói szt. Ferencz-rendi kolostor könyvtárának kéziratából kiadták, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátták dr. ALSZEGHY ZSOLT és SZLÁVIK FERENCZ. (Régi magyar könyvtár. 32. köt.) 1913. 209 lap. Ára 4 kor.

Csoma József. A magyar heraldika korszakai. 1913. 158 lap, 2 melléklet és 52 szövegközi ábrával. Ára 6 kor.

* *Farkas Lajos.* A római obligatio fogalmilag véve a középkor és újkor jogi elméletben. — Székfoglaló. — (Társadalomtud. Értekezések. XIV. 6. sz.) 1913. 90 lap. Ára 1 kor. 80 fill.

Főgel József. II. Ulászló udvartartása. (1490—1516.) 1913. 166 lap. Ára 3 kor.

* *Galovits Zoltán*. A szövetkezetek alapelve. (Társadalomtud. Értekezések. XIV. 7. sz.) 1913. 15 lap. Ára 20 fill.

Gelei József. Tanulmányok a Dendrocoelum lacteum Oerstd. szövettanáról. 1912. 289 lap, 16 táblával és 19 szövegrajzzal. Ára 10 korona.

Gorka Sándor. Anatómiai és élettani adatok a bogarak Malpighi-edényei működésének megítéléséhez. 1913. 147 lap. 7 táblával. Ára 4 kor.

* *Karácsonyi János* r. t. Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? (Történettud. Értekezések. XXIII. 7. sz.) 1913. 18 lap. Ára 40 fill.

* *Dr. Karácsonyi János* r. t. Emlékbeszéd PÓR ANTAL r. tag fölött. (Emlékbeszédek. XVI. 5. sz.) 1913. 16 lap. Arczképpel. Ára 50 fillér.

* *Károlyi Árpád* r. t. Emlékbeszéd PAULER GYULA r. t. fölött. (Emlékbeszédek. XVI. 4. sz.) 1913. 20 lap. Arczképpel. Ára 1 kor.

* *Kmoskó Mihály*. Az emberiség első írott szabadságlevele. — Urukagina lagasi király reformjai. — (Philosophiai és társadalomtud. Értekezések. I. 3. sz.) 1913. 72 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

* *Koeppel Emil*. Byron. Fordította ESTY JÁNOSNÉ. — Függelék: Byron Magyarországon. IRTA MORVAY GYÖZÖ. (A könyvkiadó vállalat 1913-i illetménye.) 1913. 401 lap. Ára füzve 5, kötve 6 kor.

* *Kozma Andor* l. t. Báró Eötvös József a költő emlékezete. (Emlékbeszédek. XVI. 6. sz.) 1913. 18 lap. Arczképpel. Ára 30 fillér.

* *Magyarország és melléktartományainak oklevéltára*. III. köt. Alsó-szlavóniai okmánytár. 1244—1710. Szerkesztették THALLÓCZY LAJOS és HORVÁTH SÁNDOR. (Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. Okmánytárak. 36. köt.) 1913. XXXI és 450 lap. Egy térképmelléklettel. Ára 10 kor.

* *Márki Sándor* r. t. Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferencz szövetsége 1707-ben. Székfoglaló. (Történettudományi Értekezések. XXIII. 6. sz.) 1913. 96 lap. Ára 2 korona.

* *Medveczky Frigyes* r. t. A római stoicismus társadalmi elméletei. Adatok a társadalmi és jogbölcseleti eszmék történetéhez. Székfoglaló. (Philosophiai és társadalomtud. Értekezések. I. köt. 2. sz.) 1913. 51 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

* *Méhely Lajos* r. t. Magyarország csíkos egerei. (Mathemat. és természettud. közlemények. XXXII. 1. sz.) 1913. 45 lap. Három tábla rajzzal. Ára 3 korona.

Mészáros Gyula. Csuvas népköltési gyűjtemény. II. köt. Közmondások, találós mondások, dalok, mesék. 1912. IX. és 540 lap. Ára 10 kor.

Mihalik József. A kassai Szent-Erzsébet-templom. I. rész. 1912. 110 lap. 1 színes melléklettel és 48 képpel a szövegben. Ára 10 kor.

Némethy Geza. Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia. 1913. 137 lap. Ára 3 kor.

* *Ortvay Tivadar* r. t. Emlékbeszéd *HAMPEL JÓZSEF* r. t. fölött. (Emlékbeszédek. XVI. 7. sz.) 1913. 51 lap. Arczképpel. Ár. 1 kor. 40 fillér.

* *Rácz Lajos*. Rousseau és Sauttersheim. (Nyelvtudom. Értekezések. XXII. 6. sz.) 1913. 61 lap. Ára 1 kor. 50 fillér.

Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise en 1912. Présenté par le secrétaire général G. HEINRICH. 1913. 30 lap.

* *Schmidt József* l. t. Osthoff Hermann külső tag emlékezete. (Emlékbeszédek. XVI. 8. sz.) 1913. 23 lap. Arczképpel. Ára 80 fillér.

* *Stein Aurél* k. t. *DUKA TIVADAR* emlékezete. (Emlékbeszédek. XVI. 9. sz.) 1913. 33 lap. Arczképpel. Ára 60 fillér.

* *Szekfü Gyula*. A száműzött Rákóczi. (1715—35. (A könyvkiadó-vállalat 1913-iki illetménye.) 1913. 418 lap. Ára füzve 5, kötve 6 korona.

Szilády Áron. Péchi Simon Psalteriuma. 1913. VIII. és 289 lap. Ára 6 korona.

* *Thallóczy Lajos* és *Barabás Samu*. A Frangepán-család oklevéltára. II. köt. 1454—1527. — Hamis oklevelek. 1209—1481. (Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. Okmánytárak. 38. köt.) 1913. LXXVI. és 525 lap. Egy térképvázlattal. Ára 16 kor.

* *Váczy János*. Tompa Mihály életrajza. (A könyvkiadó-vállalat 1913-iki illetménye.) 1913. IX. és 303 lap. Ára füzve 5, kötve 6 korona.

* *Vértesy Jenő*. A magyar romantikus dráma (1837—1850). (A könyvkiadó-vállalat 1913-iki illetménye.) 1913. 348 lap. Ára füzve 5, kötve 6 korona.

Wertheimer Ede (Monori). Gróf Andrássy Gyula élete és kora. II. köt. 1913. XX. és 522 lap. III. köt. 1913. XV. és 469 lap. Ára a két kötetnek együtt 30 korona.

Összesen 44 munka 821 és fél iven.

A *csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás:

1. *Munkák*: a) idősb SZINNYEI JÓZSEF: Magyar Írók Élete és Munkái. — 2. *Folyóiratok*: Budapesti Szemle, Történeti Szemle.

B) Segélyezés:

1. *Folyóiratok*: Ethnographia, Keleti Szemle, A Magyar Philosophiai Társaság Közleményei, Közgazdasági Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Pædagogia, Matematikai és Fizikai Lapok, Természettudományi Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Ungarische Rund-

schau, Orvosi Hetilap, Hungary. — 2. *Könyvkiadóvállalatok*: Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat. Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Magyar Közgazdasági Könyvtár, Jogtudományi monographiák, Nemzetközi matematikai és természettudom. katalogus, Bibliographia Hungarica. — 3. *Munkák*: a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) Id. Teleki Mihály levelezése. c) GOMBOS F. A.: Középkori Krónikások. d) Akadémiai Szövetségének kiadványa: az Iszlám Encyklopædiája. e) PINTÉR JENŐ: Magyar Irodalomtörténet III. IV. f) Corpus Nummorum, g) Corpus de Musica, h) Philosophiai Bibliographia, i) KONT IGNÁCZ: Magyar-francia Bibliographia, k) Euler Összes Munkái. — Az Igazgató-Tanáctól megszavazott segélylyel készülnek: BOGDÁNFY ÖDÖN: A vizierő, BAILLAGI GÉZA: XIX. századi névtelen röpiratok, POSCH JENŐ: Lélektan.

VI. *Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.*

Ács, Kaszinó.	Brassó, Görögkel. román főgimn.
Arad, Kir. főgimnázium.	" R. kath. főgimnázium.
" Állami főreáliskola.	" M. kir. áll. főreáliskola.
" Felsőkereskedelmi iskola.	" Áll. fels. keresked. iskola.
Arad, Kölcsey-Egyesület.	Budapest, Fő- és székv. könyvtár.
" Közs. polgári fiúiskola.	" Tud. egyet. könyvtára.
" Tanítóegyesület könyvtára.	" Tud. egyet. philol. semin.
Aranyosmarót, Áll. főgimnázium.	" Tud. egyet. tört. semin.
Aszód, Gimn. könyvtár.	" Tud. egyet. földr. semin.
Baja, Csisztercezi főgimn.	" Tud. egy. class. phil. sem.
" Áll. tanítóképző.	" Tud. egy. aesth. gyűjt.
Bánffy-Hunyad, M. kir. áll. iskolák.	" Lipótvárosi Kaszinó.
Bártfa, Állami gimnázium.	" Műegyetemi könyvtár.
Békés, Ev. ref. főgimnázium.	" Meteorologiai intézet.
Békés-Csaba, Ev. Rudolf-főgimn.	" Ludovika-Akadémia.
" Áll. fels. leányiskola.	" Állatorvosi főiskola.
Belényes, Gör. kath. főgimnázium.	" Mezőgazd. Múzeum.
Beregszász, Állami főgimnázium.	" Képzőművészeti főisk.
Besztercze, Ev. főgimnázium.	" M. kir. Technologiai ipar-
Besztercebánya, Ág. h. ev. gimn.	múzeum.
" Áll. fels. leányisk.	" M. kir. chemiai intézet.
" Áll. polg. fiúisk.	" VII. ker. ág. h. ev. főgimn.
" Állami főgimn.	" Kegyesrendi főgimn.
Bonyhád, Ev. főgimn.	" I. ker. kir. áll. főgimn.
Brád, Görög-keleti román aligimn.	" II. ker. kir. kath. főgimn.
Brassó, Evang. gimnázium.	" III. ker. állami főgimn.

<i>Budapest, IV. ker. piarista főgimn.</i>	<i>Budapest, Orsz. nőképző-egylet</i>
" V. ker. főgimn.	leánygimn.
" VI. ker. áll. főgimn.	" M. mérnök- és építész-
" Angol kisasszonyok.	egylet.
" Bölcsészettan hallgatók	" Országos Levéltár.
segítő egyesülete.	" József-Múzeum.
" I. ker. Főgimn. Széchenyi	" M. Nemzeti Múzeum.
önképzőkör.	" VII. k. áll. felső ker. isk.
" VIII. ker. Főgimn. fiókja.	" VI. ker. leánygimn.
" Norbertinum kormány-	<i>Csáktornya, Áll. elemi népiskola.</i>
zósága.	Áll. tanítóképzőintéz.
" VII. ker. főgimnázium	<i>Csik-Szereda. Róm. kath. főgimn.</i>
" VIII. ker. főgimn.	<i>Csorna, Premontr. könyvtára.</i>
" Tanárképző-int. gimn.	<i>Csurgó, Ref. főgimn.</i>
" Ref. főgimnázium.	" Áll. tanítóképzőintézet.
" Ref. theol. akadémia.	<i>Czepléd, dr. Hübner Emil könyvt.</i>
" II. ker. áll. főreálisk.	" Áll. főgimnázium.
" IV. ker. közs. főreálisk.	<i>Debreczen, Főisk. anyakönyvtár.</i>
" V. ker. áll. főreálisk.	" R. kath. főgimnázium.
" VI. ker. főreáliskola.	" Állami főreáliskola.
" VII. ker. külső áll. főgim.	" Keresk. tanintézet.
" VIII. ker. főreáliskola.	" Csokonai-kör.
" X. ker. köbányai áll.	" Ev. ref. főgimnázium.
főgimnázium	" Ev. ref. fels. leányisk.
" X. ker. tisztviselőtelepi	<i>Dés, Kir. állami főgimnázium.</i>
áll. főgimnázium.	<i>Déva, Állami főreáliskola.</i>
" IV. ker. kegyesr. Kala-	" Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.
zantinum.	" Áll. tanítóképző.
" Keresked. Akadémia.	<i>Dicső-Szt.-Márton. Olvasó- és tár-</i>
" VI. k. áll. fels. leányisk.	saskör.
" II. ker. tanítónő-képző.	<i>Eger, Érseki jogliceum.</i>
" b. Eötvös-collegium.	" Kath. főgimnázium.
" Orsz. izr. tanító-képző.	" Érsekmegyei könyvtár.
" Pesti izr. elemi s polgári	" Állami főreáliskola.
fiúiskola.	<i>Eperjes, Kir. kath. főgimnázium.</i>
" Elemi isk. tanító-képző.	" Ág. ev. collegium.
" Polgári isk. tanítóképző.	" Széchenyi-kör.
" Csiszt. r. tanárképző.	<i>Érsekújvár, Közs. kath. főgimn.</i>
" Kath. Sajtóegyesület.	<i>Erzsébetváros, M. kir. állami fő-</i>
" Magyar Gyermektanulm.	gimnázium.
társ.	<i>Esztergom, Szt. Benedek-rendi fő-</i>
" Növendékpapság egy-	gimnázium.
házirod. iskolája.	" Érsekmegyei könyvtár.
" VII. ker. Erzsébet-nőisk.	" Érs. tanítóképző.
" Szent-Imre-kör.	" Városi könyvtár.

<i>Fehértemplom</i> , M. kir. áll. főgimn.	<i>Kecskemét</i> , R. kath. főgimnázium.
<i>Felsőbánya</i> , Városi tanács könyvt.	" Városi könyvtár.
<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.	" Ref. jogakadémia.
<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgimnázium.	" Felsőkereskedelmiisk.
" M. k. áll. fels. keresk. isk.	<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. liceum.
<i>Fogaras</i> , M. kir. áll. főgimn.	" Áll. polg. és fels. ker. isk.
<i>Gyergyószentmiklós</i> , áll. főgimn.	<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.
<i>Gyöngyös</i> , Állami főgimnázium.	" Kir. kath. főgimnázium.
<i>Gyöngk</i> , Ev. ref. gimnázium.	" Balatoni múzeum-egyes.
<i>Győr</i> , Kath. főgimnázium.	<i>Kézdivásárhely</i> , R. kath. főgimn.
" Áll. főreáliskola.	<i>Kisbér</i> , Áll. Ménesház igazg.
" Városi közkönyvtár.	<i>Kiskun-Halas</i> , Ref. főgimnázium.
<i>Györgyfalva</i> , Áll. elemi iskola.	<i>Kiskun-Félegyháza</i> , Állami tanító-
<i>Gyula</i> , Kath. főgimnázium.	képző.
<i>Gyulafehérvár</i> , R. kath. főgimn.	" Kath. főgimn.
<i>Hajdú-Nánás</i> , Ev. ref. főgimn.	" Városi múz.
<i>Hátszeg</i> , Polg. iskola.	<i>Kismarton</i> , Áll. polg. isk.
<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Ev. ref. fő-	<i>Kis-Szeben</i> , Kegyesr. gimnázium.
gimnázium.	<i>Kisujszállás</i> , Ev. ref. főgimnázium.
" Kenéz Sánd.-	<i>Kolozsvár</i> , Gazdasági tanintézet.
féle könyvt.	" Egyetemi könyvtár.
" Városi köz-	" Ev. ref. theol. facultas.
könyvtár.	" R. kath. főgimnázium.
<i>Homok</i> , Áll. elemi népiskola.	" Ev. ref. Kollegium.
<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.	" Unitárius főgimn.
<i>Jászapáti</i> , Kath. főgimnázium.	" Keresk. Akadémia.
<i>Jászberény</i> , Állami főgimnázium.	" Magyar irodalomtörtén.
<i>Jászkarajenő</i> , Farkas László	seminárium.
könyvtára.	" Áll. polg. fiúiskola.
<i>Kalocsa</i> , Érseki főgimnázium.	" Áll. tanítóképzőintézet.
" Érseki főgimn. ifj. könyvt.	" Áll. polg. leányiskola.
" Főszékesegyh. könyvtár.	" Erdélyi múzeum-egylet.
<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgimn.	" Kolozsm. Tanítótestület.
" Somogyvárm. könyvt.	" Tanítók Hunyadi-háza.
<i>Karánsebes</i> , Áll. főgimnázium.	" Egyet. class. phil. sem.
<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgimnázium.	<i>Komárom</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.	" Vármegyei könyvtár.
" Prem. r. főgimnázium.	<i>Körmöczbánya</i> , Áll. főreáliskola.
" Állami főreáliskola.	<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.
" Püspökség könyvtára.	<i>Kunszentmiklós</i> , Ev. ref. gimn.
" Állami felső leányiskola.	<i>Léva</i> , Áll. tanítóképző.
" Kazinczy-kör.	" Kath. főgimnázium.
" Áll. felső keresk. iskola.	<i>Liptó-Szt-Miklós</i> , Áll. polg. isk.
" Múzeum könyvtára.	" " " " " főgimn.
<i>Kecskemét</i> , Állami főreáliskola.	<i>Losonc</i> , M. kir. áll. főgimn.

<i>Losoncz</i> , Áll. tanítóképző.	<i>Nagy-Várad</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Lőcse</i> , Kir. főgimnázium.	" " M. kir. áll. főreálisk.
" M. kir. állami főreáliskola.	" " Felső keresk. isk.
<i>Lugos</i> , Főgimnázium.	" " Városi könyvtár
<i>Magyar-Ovár</i> , M. kir. gazd. akad.	<i>Naszód</i> , Alapítványi főgimnázium.
<i>Makó</i> , Állami főgimnázium.	<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgimn.
<i>Máramaros-Sziget</i> , Helvét. h. liceum.	<i>Nyitra</i> , Főgimnázium.
" " R. kath. főgim.	<i>Ózd</i> , Gyári tiszt. Kaszinó.
" " Áll. tanítókép.	<i>Pallag</i> , M. kir. gazdas. Akadémia.
" " Áll. elemi isk.	<i>Pancsova</i> , Állami főgimnázium.
<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. Kolleg.	<i>Pannonhalma</i> , Főapátsági liceum.
" " Közművelődési	<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.
" " Ház könyvtára.	" Kath. gimnázium.
" " Áll. polg. fiúisk.	" Áll. tanítóképzőintézet.
" " R. kath. főgimn.	<i>Pécs</i> , Püspöki jogliceum.
<i>Medgyes</i> , Ev. főgimnázium.	" Kath. főgimnázium.
<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. főgimnázium.	" Pius alapítv. főgimnázium.
" Áll. fels. leányiskola.	" Állami főreáliskola
<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgimnázium.	" Szent Pál-társulat.
" Kir. kath. főgimnázium.	<i>Petrozsény</i> , Áll. főgimnázium.
" Áll. felső-keresk. isk.	" Kaszinó.
" Ev. ref. felső leányisk.	<i>Poprád</i> : Kárpátgyeget.
" Borsodm. Múzeum.	<i>Pozsony</i> , Kir. jogakadémia.
<i>Modor</i> , Áll. tanítóképző.	" Ev. theol. akadémia.
<i>Munkács</i> , Állami főgimnázium.	" Kir. kath. főgimnázium.
<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgimnázium.	" Ág. h. ev. liceum.
<i>Nagy-Becskerek</i> , Közs. főgimn.	" Állami főreáliskola.
" Torontál vm. le-	" Felső keresk. iskola.
" véltári könyvtára.	" Ev. theol. otthona.
<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola.	" Áll. felsőbb leányiskola.
<i>Nagyigmánd</i> , Lelkészi hivatal.	<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gimnázium.
<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgimn.	<i>Privigye</i> , Kath. gimnázium.
<i>Nagy-Kanizsa</i> , R. kath. főgimn.	<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. főgimn.
<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgimn.	<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgimnázium.
<i>Nagykikinda</i> , Áll. főgimnázium.	" Kath. főgimnázium.
<i>Nagy-Kőrös</i> , Ref. főgimnázium.	<i>Ruttka</i> , Polgári isk.
" Közs. polg. leányisk.	<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. főiskola.
" Ref. tanítóképző.	" Áll. tanítóképző-int.
<i>Nagy-Röcze</i> , Áll. felső keresk. isk.	<i>Segesvár</i> , Ev. gimnázium.
<i>Nagy-Szalonta</i> , Áll. főgimnázium.	" Ev. tanítónőképző.
<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. főgimn.
" Ág. h. ev. főgimn.	" Közkönyvtár.
<i>Nagy-Szent-Miklós</i> , Áll. pol. fiúisk.	" Ev. kerületi liceum.
<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki főgimn.	<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. Koll.
<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.	" Székely nemz. múz.

<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgimn.	<i>Szentcsanak</i> , Állami főgimnázium.
„ Ág. h. evang. liceum.	„ Kaszinó-egylet.
„ Ev. lyc. ifj. m. társaság.	<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. főgimnázium.
„ M. kir. állami főreáliskola.	<i>Szepeshely</i> , R. kath. tanítóképző.
„ M. k. áll. fels. ker. iskola.	<i>Szigetvár</i> , Áll. polg. leányiskola.
„ Állami felső leányiskola.	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. főgimn.
„ Ev. tanítóképző-intézet.	„ „ A főgimn. Vö-
„ Honvéd főreáliskola.	„ „ rösmarthy Ön-
<i>Sümeg</i> , Állami főreáliskola.	„ „ képzőköre.
<i>Szabadka</i> , Községi főgimnázium.	<i>Szolnok</i> , Állami főgimnázium.
„ Közkönyvtár.	„ Felső keresk. iskola.
„ Felső leányiskola.	<i>Szombathely</i> , Főgimnázium.
„ Keresked. iskola.	„ Áll. főreál.
„ Milkó Izidor könyvtára.	„ Kulturegyesület.
„ Nemzeti Kaszinó.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi gimnázium.
<i>Szabolcsa</i> , Kir. kath. gimnázium.	<i>Temesvár</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgimn.	„ Áll. főgimnázium.
„ Örmény muzeum-egyes.	„ M. kir. áll. főreáliskola.
<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.	„ M. kir. felső leányisk.
<i>Szász-Régen</i> , Ág. hitv. ev. gimnáz.	„ Áll. tanítóképző.
<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gimnázium.	„ Gyalogs. Hadapródisk.
<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kún-kollegium.	„ Felsőkeresk. iskola.
<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgimnázium.	<i>Titel</i> , Áll. polg. fiúiskola.
„ Kir. kath. főgimnázium.	<i>Torda</i> , Magy. Közművelődési Ház.
<i>Szatmárnémeti</i> , R. kath. tanítónő-	<i>Törökbecse</i> , Állami polgári fiú- és
„ képző.	„ leányiskola.
<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgimn.	<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgimnázium.
„ Áll. főgimnázium.	<i>Turóc-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót
„ Állami főreáliskola.	„ társaság
„ Kereskedelmi felső iskola.	„ Áll. polg. és felső
„ Áll. felső leányiskola.	„ keresk. iskola.
<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gimn.	<i>Újpest</i> , Áll. főgimn.
„ „ Állami tanító-	<i>Új-Verbász</i> , Közs. főgimnázium.
„ képzőintézet.	<i>Újvidék</i> , Kir. kath. főgimnázium.
<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. Kolleg.	„ Gör.-kel. szerb főgimn.
„ „ R. kath. főgimn.	<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgimnázium.
„ „ Áll. főreáliskola.	<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgimnázium.
<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgimn.	„ Kaszinó.
„ „ Főreáliskola.	<i>Vágújhely</i> , Áll. segély. izr. reálisk.
„ „ Felső keresk. isk.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
„ „ Vörösmarty-kör.	„ Városi könyvtár.
„ „ Fejérvármegye.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgimnázium.
„ „ könyvtára.	<i>Zágráb</i> , Magyar társaság.
<i>Szekszárd</i> , Állami főgimnázium.	<i>Zala-Egerszeg</i> , Felső keresk. isk.
„ Tolnavárm. múzeum.	„ „ Áll. főgimnázium.

<i>Zenta</i> , Községi főgimnázium.	<i>Zombor</i> , Városi könyvtár.
<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wesselényi-kollegium.	„ Bács-Bodrogm. Történ.-társulat.
<i>Zombor</i> , Állami főgimnázium.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.

Összesen 380 intézet.

Ez a 380 átalányfizető 7600 koronáért kapott 32.148 korona árú kiadványt.

VII. *Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.*

<i>Aix</i> , Bibliothèque de l'Université.	<i>Bécs</i> , Akadem. Verein der Naturhistoriker.
<i>Akron, Ohio</i> , Magy. közm. egyesület.	„ Ungar-Verein.
<i>Albany</i> , New-York State library.	„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
<i>Alleghany</i> , Observatory.	<i>Bécs</i> , Bécsi magy. nemz. szövetség.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Altertumsforschende Gesellschaft.	<i>Békés-Gyula</i> , Békésmegyei művelődéstörténeti egyesület.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	<i>Bergen</i> , Bergens Museum.
„ Kais. Deutsches Archaeologisches Institut.	<i>Berkley</i> (California), University Library.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.	„ Gesellschaft für Erdkunde.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	„ Kais. preuss. Statistisches Bureau.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	„ Physikalisch-technische Reichsanstalt.
<i>Bécs</i> , Altertumsverein.	„ Bibliothek des Seminars für orientalische Sprachen.
„ K. k. Hofbibliothek.	<i>Bern</i> , Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
„ K. k. Universitätsbibliothek.	<i>Bologna</i> , Reale Accademia delle Scienze di Bologna.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	<i>Bonn</i> , Verein der Altertumsfreunde im Rheinlande.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	<i>Bordeaux</i> , Société des Sciences Physiques et Naturelles.
„ Seminar f. öst. Geschichtsforschung.	<i>Boroszló</i> , Verein für Geschichte u. Altertümer Schlesiens.
„ K. k. Geograph. Gesellsch.	
„ Kais. Akad. der Wissensch.	
„ Kais. kön. Geol. Reichsanst. Zentralkommission zur Erhaltung d. Baudenkm.	
„ Naturhist. Verein an d. Univ.	
„ „Nachrichten“ szerkeszt.	
„ Zoolog.-botan. Gesellsch.	

- Boroszló*, Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer.
- Brünn*, Mährische Landesbiblioth.
- „ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
- Brüsszel*, Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
- „ Société Numismatique.
- „ Société d. Bollandistes.
- Budapest*, M. k. miniszterelnökség.
- „ Vallás- és közokt. min.
- „ Képviselőh. könyvtára.
- „ Egyetemi olvasókör.
- „ M. kir. földtani intézet.
- „ Magyarhoni föld. társ.
- „ Magyar Nemz. Múzeum.
- „ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
- „ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
- „ Magy. Nemzeti Múzeum növénytani osztálya.
- „ Műegyetemi olvasókör.
- „ MagyarTörtén.Társulat.
- „ Népszerű főiskolai tanf.
- „ Nemz. színház könyvt.
- „ Orsz. m. iparegyesület.
- „ Földm. min. mezőgazd.-statiszt. oszt.
- „ M. kir. országos levéltár.
- „ Országos m. k. statiszt. hivatal.
- „ Föv. statisztikai hivatal.
- „ Műemlékek országos Bizottsága.
- „ Magy. mezőgazd. szöv.
- „ Kereskedelmi múzeum tudakozó intézete.
- „ Petőfi-ház könyvtára.
- Bukarest*, Academia Romana.
- Calcutta*, Asiatic Society of Bengal.
- „ Indian Museum.
- „ Department of Commerce and Labor.
- Calcutta*, Indian Association for the Cultivation of Science.
- Cambridge* (Angolország), Cambridge Philosophical Society.
- „ Museum of Comparative Zoology.
- Catania*, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
- Cherbourg*, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
- Christiania*, Société des Sciences.
- „ Univers. R. d. Norvége.
- Cincinnati* (Ohio U. S. A.), Office of the Lloyd Library.
- Colombo* (Ceylon), Museum.
- Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.
- Darmstadt*, Histor. Verein.
- Déva*, Hunyadmegyei régészeti és történ. társulat.
- Dijon*, Acad. des Sciences et Belles Lettres.
- Dorpat* (Jurjev), Estnische Gelehrte Gesellschaft.
- Dorpat*, Meteorol. Observatorium.
- Drezda*, Kön. Sächsischer Altertums-Verein.
- Dublin*, Royal Dublin Society.
- Edinburg*, Royal Society.
- „ R. College of Physicians.
- Erlangen*, Physik. medicinische Societät.
- „ Kön. Universitäts-Bibliothek.
- Florenz*, Accademia della Crusca.
- „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
- „ Bibl. Nationale centrale.
- „ R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
- „ R. Istituto di Studi Superiori storico-pratici di Firenze.
- Frankfurt a/M.*, Physikal. Verein.
- Frankfurt a/O.*, Naturwissenschaftlicher Verein.

- Genf*, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
- Giessen*, Grossherz. Univ.-Biblioth.
- Glasgow*, Library of university.
- Görlitz*, Oberlausitzische Gesellsch.
- Göttingen*, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Graz*, Hist. Verein f. Steiermark.
- „ Akademischer Leseverein.
- „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
- „ Bibliothek der k. k. Technischen Hochschule.
- Gyulafehérvár*, Batthyányi-könyvtár.
- „ Alsófehérm. tört. rég. és termszettud. egyesület.
- Halle a/S.*, Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellsch.
- „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
- Harlem*, Société Hollandaise des Sciences.
- „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
- Heidelberg*, Grossherz. Bibliothek.
- Helsingfors*, Finnländische Societät der Wissensch.
- „ Finnische Literarische Gesellschaft.
- „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
- „ Finnische Altertums-Gesellschaft.
- „ Soumalais Ugrilainen Seura
- „ Kotikielen Seura.
- „ Société de Géographie.
- Herény*, Observatorium.
- Innsbruck*, K. k. Universitäts-Bibliothek.
- „ Ferdinandeum f. Tyrol.
- Irkutsk*, Observatoire Magnétique et Météorologique.
- Jena*, Thüring. Verein f. Gesch. u. Altertumskunde.
- „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüringischen Staaten.
- „ Bibliotheca Hungarorum.
- Kasan*, Société Physico-Mathémat.
- „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
- „ Séminaire Pédagogique.
- Kassa*, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egyesület.
- Kharkof*, Société Mathématique.
- Kiel*, Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Geschichte.
- Klagenfurt*, Historische Gesellschaft für Kärnten.
- Kolozsvár*, Máv. műhely „Összhang“ önképző, dal- és zeneegylete.
- Königsberg*, Physikalisch - ökonomische Gesellschaft.
- Konstantinápoly*, Magy. egyesület.
- Kopenhagen*, Académie Royale.
- „ Société R. des Antiquaires du Nord.
- Krakkó*, K. Gelehrte Gesellschaft.
- Laibach*, Hist. Verein für Krain.
- Lansing*, Agricultural College.
- Leiden*, Musée néerlandaise d'Antiquités.
- Lemberg*, Ossolinskisches Institut.
- „ Universitäts-Bibliothek.
- „ *Svčenko*-Gesellschaft der Wissenschaften.
- Liège*, Institut Archéologique Liégeois.
- Linz*, Mus. Francisco-Carolinum.
- Lipscse*, Museum für Völkerkunde.
- „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
- Lisszabon*, Académia Reale das Sciencias.
- London*, Society of Antiquaries.
- „ R. Inst. of Great Britain.

- London, R. Astronomical Society.
 „ R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
 „ „Jon“ a Journal of Electronics, Jonology, Radio-activity and Chemistry.
- Losoncz, Közkönyvtár.
- Löcse, M. orsz. Kárpát-egylet.
- Lüneburg, Museums-Verein.
- Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
- Lyon, Bibliothèque de l'Université.
- Madrid, Acad. Reale de Ciencias exactas.
- Magyar-Óvár, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
- Mainz, Verein für Erforschung rheinischer Gesch. u. Altertüm.
- Manchester, Literary and Philosophical Society.
- Manila, Departement of the Interior. The Ethnological Survey for the Philippine Islands.
- Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
- Marseille, Faculté des Sciences.
- Mecklenburg-Schwerin, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Altertumskunde.
- Modena, Archivio di Stato.
- Montana, Biological Station.
- Montevideo, Museo Nacional de Montevideo.
- Montpellier, Acad. des Sciences.
- Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
- Moszkva, Société d'Archéologie.
 „ Société Imp. des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
 „ Lazarevskij Institut.
- Mosztár, Magy. kultúregyesület.
- München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Histor. Verein von Oberbaiern.
 „ Kön. Technische Hochschule.
 Nagy-Szeben, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ „ Szász nemz. levéltár.
 „ „ Erdélyi rom. irod. s népmiv. egylet.
 „ „ Magy. kaszinó könyvtára.
- Nagy-Várad, Bihar megyei régész. egylet.
- Namur, Société Archéol. de Namur.
- Nápoly, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Matematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
 „ Bibliotheca Nazionale.
 „ Società Napoletana di Storia Patria.
- New-Haven, Yale Univers. Library.
- New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society.
 „ „ New-York St. Library.
 „ „ Americ. Mathem. Society.
 „ „ Americ. Museum of Natural Sciences.
- Nürnberg, Germanisches Museum.
- Nyitraújváros, Róm. kath. polgári főiskola.
- Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
- Oldenburg, Altertumsverein.
- Ó-Szentanna, R. k. elemi népiskola tanítói és ifjúsági könyvtára.
- Paderborn, Verein f. Geschichte u. Altertumskunde Westphalens.

- Paris*, Bibl. de l'Institut de France.
 " Annuaire Géolog. Universal.
 " Museum d'Histoire Naturelle.
Penango-Monferrato, Deutsches
 Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
Philadelphia, Philos. Society.
 " Acad. of Nat. Scienc.
 " Geographic Society.
Porto, Academia Politechnica.
Pozsony, Természettudósok és
 orvosok egyesülete.
Prága, Museum des Königreichs
 Böhmen.
 " K. Böhm. Gesellschaft der
 Wissenschaften.
 " Verein für Geschichte der
 Deutschen in Böhmen.
 " Verein böhm. Philologen.
 " Česky Lid.
 " Česka Akad. Cisare Fr. Joz.
 " Historisches Seminar der k.
 k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein
 für die Oberpfalz.
Rennes, Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u.
 Altertumskunde der russischen
 Ostseeprovinzen.
Rock-Island, Illinois. Denkmann
 Memorial Library
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 " Accademia dei Lincei.
 " Bibliotheca Apost. Vaticana.
 " Specola Vaticana.
 " Società Geografica Italiana.
 " Reale Società Rom. di
 Storia Patria.
 " Direction générale de la
 Statistique.
 " Società Italiana per il pro-
 gresso delle Scienze.
 " Institut International
 d'Agriculture.
Rostock, Naturforschende Gesell-
 schaft.
- Salzburg*, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 " " Missouri botan. Garden.
São Paulo (Brazilia), Museo
 Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
 " Bosn.-Hercegov. Institut
 für Balkanforschung.
Sendai, Jahaku Imperial University.
Simla (India), Archaeolog. Survey
 Departin. of India.
Spalato, K. kön. Archaeologisches
 Museum.
Stanford University, Cal. U. S. A.
Stockholm, Académie des Sciences.
 " Institut R. Géologique.
 " Köngl. Vitterhets His-
 torie och Antiquitets
 Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u.
 Landesbibliothek.
 " Histor. Literarischer
 Zweigverein des Vo-
 gesenclubs.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des
 Sciences.
 " " Comm. Imp. Archéol.
 " " Observ. Phys. Cent.
 " " Société Imp. Géogra-
 phique de Russie.
 " " Császári egyetemi
 könyvtár.
Szombathely, Régészeti egyeslet.
Temesvár, Délmagyarországi Ter-
 mészettud. társulat.
 " Délmagyarországi Tör-
 ténelmi és Régészeti
 Társulat.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Torda, Magy. közművelődési ház.
Triest, Museo civico di Storie Na-
 turali.

<i>Triest</i> , Società Adr. di Scienze Nat.	<i>Washington</i> , Indian Museum Nat.
<i>Ujvidék</i> , Matica Srbska.	History Section.
<i>Ulm</i> , Verein für Kunst und Altertümer.	„ National Geographic Society.
<i>Upsala</i> , Universitäts-Bibliothek.	„ Department of Commerce and Labor.
<i>Urbana</i> , U. S. A. Library of the University of Illinois.	Bureau of Standards.
<i>Varsó</i> , Mathemat. - physikalische Abhandlungen.	<i>Weimar</i> , Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.
„ Société Scientifique. (Towarsystwo Naukowe Warszawskie.)	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung.
<i>Velenceze</i> , R. Archivio di Stato.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
„ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.	„ Egyetem könyvtára.
<i>Vaskoh</i> , Görög-keleti román esperesség könyvtára.	„ Múzeum könyvtára.
<i>Washington</i> , United States Geological Survey.	„ Horvát arch. társaság.
„ Department of Agriculture of the United States of America.	„ Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
„ Smithsonian Institution.	<i>Zombor</i> , Görög-keleti szerb tanítóképző.
	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines.
	„ Concilium Bibliographicum.
	„ Naturforsch. Gesellschaft.

VIII. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.

A)

A könyvtár rendezésében az elmúlt évben különösen említésre méltó dolog nem történt. A könyvtári munkálatok a megszokott rendben folytak.

A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanuskodnak. A rendezett tudományszakok száma 55; ezek 98,703 munkát foglalnak magukban, és pedig:

Bibliographia 1486, Encyklopaedia 171, Philosophia 2219, Mythologia 161, Theologia 4977, Paedagogia 5026, Iskolai könyvek 9065, Széptudomány 1545, Anthropologia 804, Jogtudomány 1500, Magyar Jogtudomány 3035, Politika 3229, Magyar Politika 3151, Magyar országgyűlések irományai 95, Történelem 6956, Magyar Történelem 4379, Életírás 3746, Földrajz 1170, Magyar Földrajz 832, Térképek 942, Utazás 1435, Statisztika 998, Schematismusok 406, Hadtudomány 1195, Régészet 1648, Éremtudomány 260, Matematika 1355, Természettudomány 277, Természettan 1140, Vegytan 499, Természettudomány 146, Állattan 777, Növénytan 511, Ásvány- és Földtan 598, Gazdaságtan

5410, Orvostudomány 2754, Nyelvtudomány 3259, Classica Philologia 1322, Görög irodalom 983, Latin irodalom 1045, Új-latin irodalom 878, Magyar nyelvészet 794, Régi magyar irodalom 698, Magyar irodalom 6694, Germán irodalmak 2428, Franczia irodalom 1177, Olasz-spanyol irodalom 653, Szláv irodalom 529, Keleti irodalmak 2021, Incunabulumok 474. Akadémiák és tudom. társulatok kiadványai 750, Magyar Tud. Akadémia kiadványai 430, Magyar folyóiratok 451, Külföldi folyóiratok 217, Bolyaiana 83.

A szakkatalogus áll 118 kötetből és 53 czédulatokból. Az általános czédula-katalogus 251 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása, a járulék-napló kimutatása szerint, a következő: Vétel útján 522 mű 683 kötetben, 275 füzetben. Köteles-példányként 329 nyomda 8965 művet 2361 kötetben, 7214 füzetben, 142 zeneművet 158 füzetben, 64 térkép-lapot küldött be. Magánosok ajándékából 118 mű 97 kötetben, 87 füzetben érkezett a könyvtárba. 286 tudományos társulattól és Akadémiától 770 művel 691 kötetben, 688 füzetben gyarapodott a könyvtár. Az Akadémia saját kiadványaiból 36 művel 58 kötetben és 27 füzetben növelte a könyvtár állományát.

Az Akadémia Goethe-gyűjteménye, melyet ez évben is számosan látogattak, úgy magánosak, mint iskolai tanulók, a szűkre szabott anyagi viszonyához mérten 38 művel gyarapodott.

A könyvtár olvasóterme az elmúlt évben 217 napon volt nyitva az olvasók számára s ez idő alatt 4539 olvasó 6321 művet használt, míg házi használatra 154 kölcsönző 712 művet vett ki.

A Széchenyi-Múzeum, melyet ez évben is számosan látogattak, egyesek és csoportok, 50 kötetel, 10 kézirattal és 14 képpel és emléktárggyal gyarapodott.

A kéziratárban a múlt évben újonnan lajstromoztatott a *M. Nyelvt.* című szakban 5 kézirat 9 katalogusczédulán, a *Levelezés* című szakban 17 irod. levél és 132 iromány 295 czédulán, a *Régi és újabb írók kéziratei* című szakban 3 kézirat 7 czédulán, a *Történelem* című szakban 1 kézirat és 520 iromány 1051 czédulán, az *Ipar Kereskedelem Gazdaság* című szakban 2 kézirat 2 czédulán, az *Oklevelek* című szakban 80 oklevél 187 czédulán, az *Irodalmi Levelek* című szakban 3 levél 3 czédulán, a *Bolyai-szekrényben* 2 kézirat, 3 irod. levél és 4 iromány 52 czédulán. 31 látogató 58 kéziratot, 141 irodalmi levelet és 114 oklevelet használt. Házi használatra 10 egyén és 12 intézet 31 kéziratot, 600 irodalmi levelet és 13 oklevelet kölcsönzött ki. A kéziratár gyarapodása a vétel útján: 1. *Fábián István*: Poetai gyakorlások; 2. Vajda Dániel hagyatékából származó Bolyai-iratok. Ajándékok: *Heinrich Gusztávtól*: báró Eötvös Józsefnek egy levele Arany Jánoshoz; *Némäti Kálmántól*: 2 fényképmásolat a Rohonczy-codexhez; *Rudolffi József* munkája: „A physikai erő a tűzoltás szolgálatában“, mint szerző ajándéka;

és Szily Kálmáné: „A magyar nyelvtörténeti szótárhoz pótlék“, ugyancsak mint szerző ajándéka; végül az elhunyt Görgy István iratai közül egyelőre fel nem használható letétképen: 1. Havasi gyopár; 2. „Görgy Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig“ cz. művére vonatkozó levelek; 3. az ebben a műben felhasznált eredeti levelek és okiratok; 3. „Görgy Arthur a száműzetésben“ című műben felhasznált levelek.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1913-ban vétettek:

1. *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*. Collegerunt Dr. Ludovicus de Thallóczy, Dr. Constantinus Jireček et Dr. Emilianus de Sufflay. Vindobonae 1913.

2. *Akten und Urkunden, Niederländische* — zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte. Bearbeitet von Rudolf Häpke. I. Bd. 1531—1557. München u. Leipzig, 1913.

3. *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau* V. Sér. Tome II. 1779—1782. Leyde, 1913.

4. *Briefe und Akten zur Geschichte des XVI. Jahrhunderts*. I—VI. Bd. München 1873—98. Leipzig, 1913.

5. *Codex diplomaticus Ord. E. S. Augustini Papiae*. Vol. IV. Papiae, 1913.

6. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. Edidit Gustavus Friedrich. Tomus II. Inde ab a. MCXCVIII. usque ad a. MCCXXX. Praeae, 1912.

7. *Collectio conciliorum recentiorum ecclesiae universae*. Curantibus Ludovico Petit et Joanne Bapt. Martin. Tomus praeliminaris. Bis., Tomus XI. Paris, 1913.

8. DARFE, FRANZ. Coesfelder Urkundenbuch. III. Teil. 1. St. Coesfeld, 1911.

9. FESTER, R. Briefe, Aktenstücke und Regesten zur Geschichte der Hohenzollernschen Thronkandidatur in Spanien 1. 2. Leipzig, Berlin, 1913.

10. *Fonti di storia Fiorentina*. No. 1. Le carte del monasterio di S. Maria in Firenze. Vol I. Roma, 1913.

11. *Fonti per la Storia d'Italia*. No. 49. 50. Landolfi Sagacis Historia romana 1. 2. Roma, 1913.

12. *Geschichtsquellen, württembergische* —. 14. 15. Bd. Stuttgart, 1913.

13. *Hanserecesse von 1477—1530*. III. Abt. 8. 9. Bd. München. Leipzig, 1910—13.

14. *Hohenlohisches Urkundenbuch*. Herausg. v. Karl Weller u. Christian Belschner. 3 Bd. (1351—1357) Stuttgart, 1912.
15. *Inventare hansischer Archives* des sechzehnten Jahrhunderts. Herausgegeben vom Verein für Hansische Geschichte. III. Bd. Danzig, 1531—1591. Bearbeitet von Paul Simson. München u. Leipzig, 1913.
16. KRABBE HERMANN. Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus Askanischem Hause. 3. Lfr. München, Leipzig, 1913.
17. Martens. Nouveau recueil général de traités, Tome VI. 3 liv. VII. 1. 2. livr. Leipzig, 1913.
18. *Monumenta Germaniae historica*. Scriptores rerum Merovingicarum. Tom. VI. Hannoverae et Lipsiae, 1913.
19. *Monumenta Germaniae historica*. Scriptorum tomi 32. Pars III. Hannoverae. Lipsiae, 1913.
20. *Monumenta Germaniae historica*. Auctores antiquissimi. Tom XV. pars I. Aldhelmi opera. Berolini, 1913.
21. *Monumenta Germaniae historica*. Necrologia Germaniae. Tom V. Berolini, 1913.
22. MURATORI, L. A. *Rerum Italicarum Scriptores*. Fasc. 111 — 116. Citta di Castello, 1912—13.
23. *Napoleon I. Correspondance inédite*. Publié par Ernest Picard et Louis Tuetey. Tom III. 1809—1810. Tom IV. 1811. Paris, 1913.
24. *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. IV. Abt. Berlin, 1913.
25. *Quellen u. Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens*. 29. Bd. Hannover, 1913.
26. *Quellen zur Schweizer Geschichte*. Neue Folge. II. Abt. Akten II. Bd. Basel 1913.
27. *Regesta Chartarum Italiae*. No. 10. 11. Roma, 1913.
28. *Regesta Pontificum Romanorum*. Ed. P. Fr. Kehr. Italia Pontificia. Vol. VI. Berolini, 1913.
29. *Regesten der Erzbischöfe von Mainz* von 1289—1396. 14. 15. Lief. Leipzig, 1913.
30. *Regesten der Pfalzgrafen am Rhein* 1214—1508. Bearb. von Dr. Graf L. v. Oberndorff. 2. Bd. 2. 3. Lfr. Innsbruck, 1913.
31. *Urkunden der alten sächsischen Franziskaner-Kloster*. I. Die Observanten Kustodie Livland und Preussen. II. Die Kustodie Preussen von Dr. L. Lemmens. Düsseldorf, 1913.
32. *Urkundenbuch, württembergisches* —, XI. Bd. Stuttgart, 1913.
33. *Veröffentlichungen der histor. Kommission für Hessen u. Waldeck*. IX. Klosterarchive. Regesten u. Urkunden. 2. Bd. Marburg, 1913.
34. *Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs*. 4. IV. 11. Wien, 1912—13.
35. *Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte*. IV. Reihe. Matrikeln fränkischer Schulen 1. 2. Bd. Die Matrikel der

Universität Altdorf. Herausg. v. Elias v. Steinmeyer 1. 2. Teil. Würzburg, 1912.

36. *Westfälisches Urkunden-Buch*. VIII. Bd. Register. München, 1913.

37. *Württembergische Landtagsakten*. I. Reihe 1. Bd. 1498—1515. Stuttgart, 1913.

IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1913-ban.

Az Akadémia 1912 december 31-én kimutatott vagyónából a szabad rendelkezésre álló alapítványok

összege volt	K 4,509.303.—
míg a tiszta vagyon volt	„ 595.734.67
összesen	K 5,105.037.67

A K 595.734.67 tiszta vagyonból leiratott igazgatótanácsi határozat alapján a Takács örökösöknek visszatérített összegért

„ 13.850.—	
K 581,884.67, ehhez járul az 1913. évi rend-	
kívüli bevételek fejében	K 14.356.27
és az 1913. évi gazdálkodási fe-	
lesleg	„ 372.51
összesen	K 14.728.78
„ 14.728.78	

tehát K 596.613.45 tett az Akadémia tiszta vagyona 1913 december 31-én.

A szabad rendelkezésre álló alapítványok összege 35.345 K-val növekedett.

1913 december 31-én a szabad rendelkezésre álló alapítványok összege tesz	K 4,544.648.—
ehhez járul még az Akadémia tiszta vagyona	„ 596.613.45
úgy hogy összesen	K 5,141.261.45

vagyon felett rendelkezik az Akadémia 1913 december 31-én.

Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő határozott rendeltetésű alapok:

„A“ alapítványok,

melyeknek kamatai pályadíjakra, jutalmakra és segélyezésekre fordítandók.

	Tőkében	Kamat
	koronaértékben	
Bésán József	80.000.—	
Bródy Zsigmond	40.000.—	
Bulyovszky Gyula	4.000.—	
Bük László	14.000.—	
Dóra Szilárd	4.000.—	
Duka Tivadar	2.000.—	
Edl—Holczer	32.000.—	
Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályadíj-alapítványa	8.000.—	6.515'84
Dr. Elischer Gyula „Goethe-alap“	4.000.—	
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság	22.000.—	
Farkas István	4.000.—	
Feridun bey (akadémiai rész)	80.000.—	6.841'80
Gróf Festetics László	21.000.—	
Flór Ferencz és neje	40.000.—	
Forster János	24.000.—	
Fraknoi Vilmos	52.200.—	133'11
Gorove László és István	22.000.—	
Ipolyi Arnold	26.837.—	
Kanizsay Károly	2.800.—	
Gróf Karátsonyi Guidó	63.000.—	
Kautz Gyula	4.000.—	
Kóczán Ferencz	28.000.—	
Kőrösi József alapítványa	8.000.—	1.498'88
Lederer Béla	10.000.—	
Lehr Albert	2.000.—	332'88
Lévay Henrik	20.000.—	
Lukács Móricz	40.000.—	
Marczibányi nemzetség	8.400.—	
Ifj. gróf Nádasdy Ferencz	10.500.—	
Oltványi Pál	2.400.—	600.—
Ormódy Vilmos	10.000.—	400.—
Péczely József	10.500.—	
Pollák Jakab	12.000.—	
Rózsay József	8.400.—	
Rökk Szilárd	20.000.—	
Sámuel Alajos	2.100.—	
Schlossberger Zsigmond	20.000.—	
Schreiber Ignác által néhai Kautz Gyula emlékezetére alkotott alapítvány	10.000.—	2.098'60
Scitovszky János	31.000.—	
Székelly kivándorlási alap	49.678'61	
Szilágyi István	4.000.—	1000.—
Szitányi Ullmann testvérek	10.000.—	
Sztrokay Lujza	10.000.—	
Gróf Teleky József	24.000.—	
Tomory Anasztáz	20.000.—	
Ullmann Imre és testvérei	6.000.—	

Vitéz-alap	2.100.—
Özv. Vojnits Tivadarné	20.000.—
Wahrmann Mór	20.000.—
Wodianer Albert	58.400.—

„A“ alapítványok összege: 1.027.315·61 19.421·11

Ezenkívül a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelése alatt van:
 Pesti Takarékpénztár (Fáy-alap) K 40.000.—
 A Pesti M. Keresk Bank alapítványa saját kezelésében „ 10.000.—
 mely utóbbi alapítvány kamatja minden öt évben a M. Föld-
 hitelintézetnél 2000 K összegben fizetetik be.

„B“ Alapítványok,

melyeknek kamatai tőkésítendőek.

	Koronaértékben
Gróf Kuun Géza	10.805·67
Ördödy István	4.101·12
Dr. Ortway Tivadar	30.000.—
Semsey Andor	212.914·24
Udvardi Cherna János	2.011·43
Néhai bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány .	70.581·30
Hg. Czartoryski-féle alapítvány	4.853·82
Reguly-alap	3.787·73
Tisztviselők nyugdíjalapja	39.016·93
Kovács Ferencz pályadíj-alapítványa	13.006·98
Erzsébet királyné emlékmű-alap	7.626·99
N. Fabriczy Sámuel emlékére képezett „A“ alapítv.kamatja	82·95
„ „ „ „ „A“ alapítvány	227.000.—
„ „ „ „ „B“ „ „	50.000.—
Galgóczy Károly	2.046·67
Szőnyi Pál	23.920.—

„B“ alapítványok összege: 701.755·83

Bevétele volt az Akadémiának 464.138 kor. 60 fill. (ebből országos dotatio 129.000 kor.), *kiadása* pedig 449.409 kor. 70 fillér, maradt 14.728 kor. 78 fill., mely a tiszta vagyont gyarapítja.

Hagyományokból és alapítványokból befolyt 8930 korona; pályadíjakra fordítottatott 32.977 kor. 29 fillér.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő f. é. 291. füzetében.

X. Az Akadémia halottjai 1913/1914-ben.

Igazgató tagok :

VÁMBÉRY ÁRMIN. *Meghalt 1913 szeptember 15.*GRÓF TELEKI GÉZA. *Meghalt 1913 szeptember 27.*

Levelező tagok :

BÁRÓ KORÁNYI FRIGYES. *Meghalt 1913 május 19.*SZINNYEI JÓZSEF. *Meghalt 1913 augusztus 9.*VÁLYI GYULA. *Meghalt 1913 október 13.*UDRÁNSZKY LÁSZLÓ. *1914 márczius 21.*

Külső tagok :

SCHMIDT ERICH. *Meghalt 1913 április 30.*CLAPARÈDE SÁNDOR. *Meghalt 1913 november 1.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés a Nagyjutalomról és a Marezibányi-mellékjutalomról.

A nagyjutalom és a Marezibányi-mellékjutalom ez évben a nyelvi tudomány szakot illetvén, a javaslattételre kiküldött bizottság (Simonyi Zsigmond, Szinnyi József, Asbóth Oszkár, Némethy Géza rendes tagok, Petz Gedeon, Melich János, Tolnai Vilmos levelező tagok) több ülésben szemlét tartott az 1907—1913-ig terjedő évközben megjelent nyelvtudományi munkák fölött.

A pályázati szabályok rendelkezései miatt egynéhány érdemes munkát mellőzni kellett; a tanácskozás folyamán említett jeles művek közül a bizottság a következőket emelte ki, mint legkiválóbbakat.

1. *Volf György összegyűjtött munkái* (Kiadja a M. T. Akadémia támogatásával dr. Demeczky Mihály. Budapest, 1907. I. kötet). Volf Györgynek a közelmúlt nyelvtudományi irodalmában kiváló szerepe volt. Évtizedeken át odaadással dolgozott a Nyelvemléktáron s ennek a gyűjteménynek 15 kötete újabb nyelvtudományunknak egyik legerősebb s legtermékenyebb alapja volt. A kötetek bevezetéseiben, valamint összegyűjtött munkáiban egyesített értekezéseiben a nyelv-, irodalom- és műveltségtörténetnek olyan nagy szolgálatokat tett, mint kortársai közt kevesen. Értekezéseinek némely eredményei megdőltek ugyan, de még azok is serkentőleg hatottak tudományunkra. Munkáinak értékét főleg az a módszeresség, elevenség és lelkesség fokozza, mely a legtanulságosabb s legtermékenyebb olvasmányává teszi őket. Hozzájárul az a módszeres eljárás, melylyel a nyelvészet eredményeit a magyar művelődéstörténet számára is hasznosítani igyekezett.

2. A magyar szótárírás terén megjelent munkák közül különös figyelmet érdemel *Frecksay János: Mesterségek Szótára* (A M. T. Akadémia megbízásából. Budapest, 1912). Negyedfél évtizedes lankadatlan és kitartó munkának eredménye e szótár, mely első részében ötven iparág leírását foglalja magában s elbeszélő alakban megismertet a tárgyalt mesterségek fogal-

mával, anyagával, eszközeivel, eljárásával és készítményeivel; második részében pedig szótárilag feldolgozva közli a mesterségek műszavait magyar és német betűrendben. A szótárnak elsősorban gyakorlati célja van ugyan: a mesterségek műnyelvének összegyűjtése s vele az eddig még részben idegen nyelvű mesterségek megmagyarosítása; de van a szótárnak elméleti haszna is, mert a műszavak tárgyi magyarázatait a szótörténettel foglalkozó nyelvész sehol sem találja oly szabatosan, mint e szótárban s ezért becses segédeszközüll szolgál mind a műveltségtörténethez közel álló tárgyi szókutatásnak, mind pedig a tárgyi néprajznak.

3. *Beke Ödön: Cseremisz nyelvtan.* (Finn-ugor Füzetek 16. sz. Budapest, 1911.) Legnagyobbbrészt újabb, tehát pontos hangjelölésű gyűjtésekből vett anyagnak nyelvtani rendszerbe foglalása. Nagy szorgalommal és gonddal készült munka, egyike a legterjedelmesebb finn-ugor nyelvtanoknak.

4. Az indogermán hangtan köréből való *Schmidt József* tanulmánya: *Kísérlet az indogermán gutturális probléma megoldására.* (Nyelvtud. Értekez. XXII. 5. sz. 1912.) — A szerző megtámadja azt az indogermán nyelvtudományban uralkodó felfetést, hogy az idg. alapnyelvben három gutturális sor volt. Szinte mennyiségtani szabatosságú okfejtéssel bizonyítja e felfetés tarthatatlanságát s új elméletet állít fel; e szerint egységes protoindogermán gutturális sort kell felvenni, mely egyrészt bizonyos körülmények között az egész idg. nyelvterületen megmaradt (veláris), másrészt bizonyos körülmények közt megoszlott: keleten palatalizálódott, nyugaton labializálódott. Schmidt már szinte másfél évtizede gazdagítja sokoldalúságra, elmélyedésre és egészen önálló kutatásokra valló tanulmányokkal nyelvészeti irodalmunkat, melynek idg. ágában ma az elsőrendű szaktekintélyek egyike, mint az említett tanulmány is bizonyítja.

5. Az összehasonlító nyelvészet köréből ez évek legkiválóbb terméke *Gombocz Zoltán* műve: *Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink.* (A M. Nyelvtud. Társ. kiadványai 7. sz. Bp. 1908), mely török jövevényszavaink legrégibb rétegét, a bolgár-török érintkezés hatását tárgyalja. E tanulmány az első, minden részletre kiterjedő, összefoglaló munka, mely Budenznek, több mint négy évtizeddel ezelőtt, 1873-ban megjelent, némiképen az egész kérdést felölelő „jelentése“ óta (NyK. 10: 67) megjelent. A szerző előtt kettős cél lebegett. Először összeállítani régi török jövevényszavaink lajstromát, még pedig az addig. tudományos szempontból számbavehető szószármaztatások megrostálása és az összes forgalomba került adatok pontos kritikai átvizsgálása után. Másodszor, az így nyert s a tudomány mai alapján biztosnak tartható egybevetések útján kidolgozni az

átvételek hangtanát. Ez a hangtani vizsgálat nemcsak a magyar hangtörténet szempontjából fontos, hanem — s ezt eladdig nem emelték ki eléggé — a török nyelvtörténet szempontjából is, mivel ezek a magyarba került török szavak egy ma már kihalt török nyelvnek, a legrégibb török nyelvemlékeknel valószínűen régebb emlékei.

A tanulmány, mind a feldolgozott anyagnak teljességével, mind pedig szigorúan módszeres eljárásával tisztázza a magyar és ó-török érintkezéseknek nemcsak nyelvi, hanem művelődéstörténeti s részben történeti vonatkozásait is. A végeredményt ugyan-e tanulmánynak bővített kiadásában (*Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsinki 1912) vonja le, s vele az európai tudományos irodalomban maradandó helyet biztosít munkásságának. Nem csekély érdeme a tanulmánynak még az is, hogy eredményei a készülő Etymologiai Szótár munkálatait sok irányban előkészítették és megkönnyítették.

6. A megjelölt évkörben jelent meg *Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótárának* II. része is (1908). Midőn a bizottság ezt a könyvet idesorozza, voltaképen belefoglalja Szily Kálmán egész nyelvészeti munkásságát, mely a szótörténet terén nemcsak önmagában a legértékesebbek közé tartozik, hanem általában ösztönzően és termékenyítően hatott nyelvtudományi irodalmunknak ez ágára. Szily Kálmánt a nyelv kérdéseivel való foglalkozásra természettudományi nyelvünk egykori magyartalansága vitte; régi írók munkáinak olvasása új világot tárt föl előtte s a természettudomány köréből áttérte figyelmét a szótörténetre. Több mint három évtizeden által, eleinte szórványosan, majd egyre sürűbben jelentek meg szótörténeti cikkei; kezdetben csak egyes szavakról, alkalmilag, ötletszerűen; majd mind erősebben kezdett kibontakozni egy határozott terv: a nyelvújítási adatok rendszeres gyűjtése (Nyr. 25: 9, 1896), hogy igazságos mérlege legyen nyelvünk fejlődése e sokszor dicsőített és sokszor ócsárolt korszakának és hogy alapul szolgáljon a nyelvújítás majdan megírandó történetének. Az Adalékok (1898) előszavának végén már jelzi a készülő szótárt, mely 1902-nek elején meg is jelent. A szerző maga csak „a magyar nyelvújítás krónikájának” nevezte könyvét, melynek feladata legyen, hogy új kutatásokra ösztönözzön és felkeltve az ellenmondás szellemét, az igazság kiderítésére vezessen. Ezt a célt a mű teljes mértékben el is érte és 1902 óta nyelvészeti folyóiratainkban új rovatot kellett nyitni a nyelvújítás szótörténetének, úgy hogy a rohamosan gyűlő anyagból rövid hat év alatt kitélt a szótár második, kiegészítő kötete. Szily eljárása saját szavai szerint: „előrehaladni az új szók nemzedékrendjében, a meddig csak lehet” s így megállapítani a szó eredetét. Ez a szigorú

történeti, időrendi eljárás azonban nemcsak pusztá neveket és évszámokat eredményezett, hanem felkutatva és feldolgozva a nyelvújítás termékeit, rávilágított a nyelvújítás történeti, társadalmi, irodalmi okaira, az újítás elveinek fejlődésére, az eljárások különféleségére, az íróknak egymásra való hatására s az ellenhatásokra, szóval egészében többet ad, mint magát a nyelvújítás krónikáját. Míg az orthologia a nyelvújítás csodabogara it üldözte és csúfolta, addig Szily munkássága ráterelte a szótörténet művelőinek érdeklődését számtalan sok szóra, mely a szótáriró és nyelvész figyelmét addig teljesen elkerülte, mert nagyon is közkeletű és közönséges volt, pedig ugyancsak a nyelvújítás kohójából vagy legalább is idejéből került. Más jelessége e szótárnak, hogy sok szó története egész cikkké kerekedik, telve értékes alaktani és jelentéstani tanulsággal. A Nyelvújítási Szótár voltaképen többet is ölel fel, mint pusztán a nyelvújítás termékeinek jegyzékét, mert a nyelvújítás korában kifejlődő irodalmi nyelv egészének képét adja s ezért a további szókutatásnak is biztos alapul szolgál. A Nagy Szótár gyűjtőmunkálatai el sem képzelhetők a Nyelvújítási Szótár nélkül, mely az adatok kiválogatásában, megítélésében, mind alaki, mind jelentésbeli tekintetben nélkülözhetetlen segédkönyve. Nem mellőzhetjük hallgatással e helyt azt a nagy elmeélre valló értekezést sem, melyben Calepinus magyarázójának kiletét felderítette.

Az említett művek értékének gondos mérlegelése alapján a bizottság azt javasolja, tüntesse ki a M. T. Akadémia a nagyjutulommal Szily Kálmán: *Nyelvújítási Szótárának* II. kötetét s evvel jutalmazza meg egy egész életén át folytatott nagyértékű és nagyhatású nyelvészeti munkásságát: a Marczibányi-mellékjutulommal pedig Gombocz Zoltán: *Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink* című tanulmányát.

Tolnai Vilmos I. t.,
előadó.

Simonyi Zsigmond r. t.,
biz. elnök.

Szinnyei József r. t.,
Némethy Géza r. t.,

Asbóth Oszkár r. t.,
Petz Gedeon I. t.,

Melich János I. t.

*

A nagygyűlés elfogadva az osztály javaslatát a Nagyjutulmat Szily Kálmán r., a Marczibányi-mellékjutulmat pedig Gombocz Zoltán I. tagnak ítéli oda.

II.

Jelentés „Bajza József életrajzá-ról.

(Ipolyi-pályázat).

Az 1910-re hirdetett Ipolyi-pályázatra: „*Kíváncsítik Bajza József életrajza és munkásságának beható méltatása*“ — négy pályamű érkezett be, melyek közül az alulírott bizottság az 1. számúnak javasolta a jutalom kiadását, „ha a szerző a munka második felét is bemutatja s ezt a bírálókat elfogadhatónak tartja“. (A jelentést egész terjedelmében l. az Akadémiai Értesítő 1911. 383—390. lapjain.) Az osztály s a nagygyűlés elfogadta a bizottság javaslatát, a szerző, Bajza József, aztán a múlt évben beadta a teljes munkát. Így került elénk másodizben is a pályamunka.

Az első kidolgozásban ugyanis csak öt fejezet volt készen, a többinek csak bő tartalmát közölte a szerző; most a teljes munka fekszik előttünk. Már az első kidolgozás bírálatában dicsérőleg említettük, hogy a szerző „jól ismeri s fel is használja a Bajza-irodalmat“, s hogy „a saját igen buzgó és eredményes kutatásai révén több új adattal járul mind a költő-kritikus származásának és magánéletének, mind a 30-as évek irodalmi viszonyainak alaposabb megismeréséhez“ stb. Ilyen irányú munkásságát folytatta a második részben, sőt teljesebbé tette az elsőben is. A szerző ugyanis figyelembe véve az ő pályamunkájáról s versenytársairól írt megjegyzéseinket s értékesítve azóta végzett kutatásai és tanulmányai eredményeit, a régi fejezeteket is átjavította, pótolva a hiányokat s törölve a fölösleges részleteket. E javítással különösen az *Ifjúkor* (I—VI. szakasz) című életrajzi fejezetet sikerült jobbra tennie, bár ez — kissé szaggatott elbeszélése miatt — az átdolgozás után is gyengébb mint a fejtegető részek. Egy-két könnyen pótolható hézagra figyelmeztetnünk kell. Bajza az I. humanista osztályt megismételte Gyöngyösön, holott nem bukott meg: ennek oka a szerző szerint (7. l.) „valószínűleg túlságos fiatalsága volt“. Fontosabb ok lehetett, hogy atyja, mint gazdaember, súlyosan érezte az 1816-iki országos rossz termés anyagi terheit, s ezért elég volt két idősebb fiát Pesten iskoláztatnia, Józsefet pedig, mivel úgyis fiatal volt még, az olcsóbb Gyöngyösre adta. Alább (9. l.) azt mondja: „fölmerült a terv, hogy katona legyen“, de nem keresi az okot, a miért a terv abban maradt. Pedig itt is közel fekszik az ok abban, hogy azon év nyarán (1821) hat hét alatt kétszer porig égtek Orosziban, s atyjának a tél beköszönte előtt nyakra-főre új lakóházakat s gazdasági épületeket kellett építtetnie. Ilyen körülmények között bizonyára nem igen

telt a költséges katonai pályára, melyhez a fiúnak, mint Toldyhoz irt levelei mutatják, úgysem volt kedve. Iskolázásáról szólva, megemlíthette volna Bajza egykorú, s valamivel idősebb és ifjabb tanuló társai közül legalább azokat, kik később nevezetes szerepet játszanak közéletünkben, mert velük való ismeretsége és barátsága valószínűleg ifjúkorukig visszanyúlik. Ifjúkori olvasmányait és tanulmányait az életrajz során (11. l.) csak éppen megemlíti, nyilván azért, mert a későbbi fejezeteknél hőse írói munkásságával kapcsolatban külön-külön szól róluk.

A szerző igazán akkor van elemében, mikor az irodalmi viszonyokat és Bajza írói működését fejtegeti. A *Kezdő kritikus* I—IV., *Első polemikiák* I—III., *Kritikai Lapok* I—VII., *A költő* I—VII. szakaszban már az első kidolgozás szerint is igen tartalmas fejezetek voltak, melyek némi törlést, javítást nem tekintve, változatlanok maradtak, vagy előnyösen javultak. Az új fejezetek: *A színház* I—V., *Athenaeum* I—VI. *A történetíró és a publicista* I—IV. szakaszban méltó folytatásai az előbbieknek. Mint a címekből látható, általában időrendben halad, de az író egyirányú működését mindig egyhelyütt tárgyalja. Pl. költői működését 1825-től 1851-ig, kétszeri színgazgatói működését 1837-től 1848-ig stb.; ezzel többször elébe vág ugyan az eseményeknek, de bizonyos, hogy így áttekinthetőbb az írói működése. A „szélesebb kortörténeti beállításokat” — előszavából kitünően — szándékosan mellőzte, s azok hiányát nem is igen érezzük, de itt-ott, pl. a hazafias költemények fejtegetését nem ártott volna néhány kortörténeti vonatkozással érthetőbbé tenni.

Az irodalmi viszonyokat is röviden, néha szinte lapidaris rövidséggel jellemzi, de rendesen igen világos összefoglalásban. Bajza egyes műveinek megítélésében, mint már első bírálatunkban megjegyeztük, nincsenek oly magas aesthetikai és philosophiai szempontjai mint egyik versenytársának (azóta ki is adott) munkájában, de nem is kalandozik el tetszetős, de ingatag értékű fejtegetések területén. Szerzőnk inkább historikus, ki mindig adatokkal dolgozik, s ezek tárgyilagos mérlegelése alapján önálló ítéletre törekszik. Bajza temérdek polemiját velős kivonatokban ismerteti, s hogy szerkesztői működését és irányelveit méltathassa, a *Kritikai Lapok*, *Aurora*, *Athenaeum* és *Figyelmező* egyéb cikkei fölött is rövid szemlét tart, s bevilágít a szerkesztői műhelybe. Szintily alapos a szintügyi viszonyok és polemikiák tárgyalása, a hol szintén sok apró vonással egészíti ki eddigi ismereteinket. Az utolsó két fejezet: *a Családi élet*, melynek I—III. szakaszában Bajza magánéletéről mond el levelek és családi hagyomány alapján több új részletet, s a *Befejezés*, melynek I—III. szakaszában Bajza irodalomtörténeti jelentőségéről, írói egyéniségéről s a Bajza-irodalomról ad össze-

foglaló és bíráló áttekintést. Rokoni érzése és tisztelete sehol sem teszi hőse iránt elfogulttá, sőt — mintha e vádtól félne — sokszor túlságosan is szigorúan ítél róla, mint a hogy néha fiatalos hév kapja el a viszonyok megítélésében is.

A munka általában komoly becsvágygyal s tudományos lelkiismeretességgel készült. A szerző, ha lényegesen nem változtatja is meg Bajzáról az irodalomtörténet eddigi véleményét, bizonyos, hogy életéről és működéséről aprólékosság nélkül is teljesebb, hivebb és megbízhatóbb képet még senki sem adott. Ebben van a munka főértedme, s ezt kívánta főképp Akadémiánk is a Bajza életét és munkásságát „behatóan méltató“ pályamunkától. Előadása nyugodt s világos; nyelve is elég gondos, bár néha tolla alá csúszik egy-egy idegenszerűség, s a szórind vagy a jóhangzás ellen elkövetett vétség. Ezeket (pl. 14. l. egyik *leglebilíncselőbb* olvasmány, 27. l. *most már hát volt oklevél is*, 293. l. eddig is *tett* néhány figyelmet keltett kísérletet), valamint egyes kisebb adatbeli hibáit (pl. 37. és 331. l. Kisfaludyék és Fáy szölleje, 65. a Kritikai Lapok *Vezérszavának* átdolgozása, 98. l. a *Pannonhalmi útban* Szemere „baráti vezetése“, 329. l. a *Futár* megindítása) mind megjegyeztük a kéziratban s így annál könnyebb lesz kijavítania.

Ezek után azt javasoljuk a t. Akadémiának, hogy a munka szerzőjének az 1911. évi nagygyűlés határozata értelmében méltóztassék a jutalomdíjat kiadni.

Badics Ferencz r. t.

Hozzájárul:

Beöthy Zsolt.

Riedl Frigyes.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára az lpolyi-jutalmat *Bajza Józsefnek* kiadni határozza.

III.

Jelentés a Bulyovszky-jutalomról.

A Bulyovszky Gyula-féle díjat ezúttal hazafias ódai költeményre tűzte ki az I. osztály. Tizenhárom költemény érkezett be. Jórészt egészen kezdők művei, mint a Magyar álom, Magyarok istene, A piros sapkások, a Nemzet hajójához czíműek. Mások, mint az Esti ima, Arad, Énekek a halál előtt, többé-kevésbé sikerült elegiák vagy dalok s ennél fogva kiesnek a pályázat köréből. Akad azonban egy pár költemény, a mely mind tárgyával, mind hangjával igyekszik az óda magaslatára fölvergődni Ezek: Világos (4. sz.), A bujdosókhoz (3. sz.), A kerepesi temetőben (7. sz.), A század dala (11. sz.), Magya-

rok istene (5. sz.). De visszahanyatlanak az erejüket meghaladó próbálkozás terhe alatt. Nem lobog bennük a hazafias lelkesedésnek akkora tüze, a mely ódává tudná őket hevíteni; vagy túlságos nagy tűzük elégeti érzéseiket és gondolataikat, mielőtt az óda nemes formájában kialakulhatnának.

Mint hogy ekkép a pályaművek egyike sem felel meg a pályázat követelményének, a bíráló-bizottság egyhangúlag úgy határozott és azt a javaslatot terjeszti az osztály elé, hogy a jutalmat erre az évre ne méltóztassék kiadni.

Négyesy László 1. t. *Tolnai Vilmos*, 1. t. *Vikár Béla*, 1. t.

*

Az osztály a bírálók véleményéhez hozzájárult. Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztatnak.

IV.

Jelentés az Ormódy Amélie-jutalomról.

Az Ormódy Amélie-jutalomra ez alkalommal, az akadémiai hirdetmény értelmében, (*Akadémiai Értesítő*. 1913. 338. l.) „az 1910—12. évkörben könyvalakban vagy könyvalaku folyóiratban megjelent olyan eredeti magyar szépirodalmi művek (egyes költemények, egész verskötetek, vagy regények, elbeszélések, szindarabok) pályáznak, a melyeknek általános becsükön kívül az a fő érdemük, hogy az örök női eszményeket a költészet szép eszközeivel kiválóképen szolgálják“.

A bírálók, Rákosi Jenő tisz. tag, Haraszti Gyula, Kozma Andor, Vojnovich Géza és alólírt levelező tagok, megállapodván a pályázati hirdetmény és akadémiai ügyrend értelmében a jutalmazásra ajánlandó műben, alólírtat bízták meg a jelentés megtételével, melyet a következőkben van szerencsém a T. Akadémia elé terjeszteni.

A T. Akadémiához beküldött és be nem küldött művek közül, tekintve a mű belértékét és az alapítvány célját, a bizottság egyhangúlag abban állapodott meg, hogy a jutalomra ez alkalommal Jakab Ödön *Őszi virágok* cz. 1910. évszámmal megjelent költemény-gyűjteményét ajánlja az alább részletesebben ismertetett költemények és a bennök kifejezett, az alapítvány céljainak megfelelő, belső tartalom miatt.

A szerző a kötetben két nőhöz írt költeményeket, t. i. anyjához és meghalt nejéhez, Rózához.

Az anyjához írt költemények: *Az én édes anyám*, *Karácsonfa*, *Édes anyámnak*, *Levél a falumból*. *Édes anyám halálakor*,

Édes anyám. E költeményekben meleg szeretettel emlékszik meg a szegény asszonyról, ki félszázadig gyászolta férjét s kinek egyetlen vigasza, öröme és büszkesége a fia volt, pedig tulajdonképpen fia érdeme is az övé volt, az ő szeretettel teljes nevelésé és érzelmeié, melyeket beléje oltott, s a ki munkás és kötelességet teljesítő, betegeket gyámolító életet élt. A mint írja :

Sok bánattól viselt, gyöngé teremtés volt
 És oly szelíd, mint egy szelíd gyermekálom
 S mégis az Életnek az édes anyámnál
 Dicsőbb katonája nem volt e világon :
 Szakadatlan harczot harczolt a halállal,
 Bátran, mint a hősök akármelyik hőse,
 Míg végre, az időt híva segítségül,
 Egy napon a halál őt is csak legyőzte.

A kötet jelentékenyebb része azonban a költő megboldogult feleségéről szól s *Telnek az évek, Édes, kedves feleségem, Férfiszerelem, Hogyne szeretnélek, Róza fényképére, Az éj ha megjött, Szerelem, Dalok* (I—III), *Hit nélkül, Dunaparton, A Róza útja* cz. költeményei *Róza* cz. alatt külön vannak a kötetbe sorozva.

Bizonyára sokan vannak közöttünk, kik a költő feleségét, Szénási Rózát, személyesen ismerték. Mindnyájan emlékszünk arra a nagy részvételre, melylyel még egy ily közönyös nagyvárosi életben is, a költő barátai s a hölgy tisztelői a megboldogultnak koporsóját 1905 okt. 8-án (meghalt okt. 6-án) a vasúthoz kísérték, hogy onnan az ő falusi temetőjébe vigyék, Sajóudvarhelyre, a hol eltemettetni kívánt. Férjének 1879 július 5-ike óta volt örömben és bajban hű társa, segítője, pályáján emelője, gondjainak apasztója s leánykorától fogva költészetének legnemesebb tárgya. Mikor meghalt, a költő rövid idő alatt egy költeménysorozatban öntötte ki bánatát, melyek *Róza* cz. alatt 1907-ben jelentek meg, mint egy árván maradt szív panaszai, melyek igazi mély bánatból, a feledhetetlen nemes élettárs utáni keservből fakadtak.

Ennek a cyclusnak folytatásai a fent felsorolt költemények. De ezek főképp nem a halottról szólnak, hanem nagy részben olyanok, a melyek a még viruló, boldogító nőhöz voltak intézve, a kiről joggal mondja :

Kérded : ki légyen ez a kép?
 Egy asszony, kinek életét
 Megírni nem kell sok beszéd :
 Boldogtalanná kit se tett,
 S boldoggá — is — csak engemet.

E költemények közt mindenesetre a legjelentékenyebb a némileg Dantera emlékeztető ragyogó leírás, *A Róza útja*, melyben a megboldogultat végigkíséri az anyagi világokon át mind tovább :

S ott a körulte égő naptekék
 Világán Róza csak halad elébb,
 Mindig elébb, míg utoljára
 Szívárványíves kapuihoz ér
 A rég sóvárgott mennyei szent honnak,
 Hol az örök üdv forrási buzognak,
 S jutalma várja erényeier'.

E gyönyörű s egyszersmind nagyszerű jelenet rajza zárja be a kötetet, mely egyedül maga is olyan, hogy a jutalomra teljesen méltó. De ki kell emelnünk azt is, hogy bármennyire igaz az, hogy a költészet egy jobb világ a rossz világban; még igazabb Aranyak az a mondása, hogy a költés a valóság égi mása. Tehát a valódi költésnek a valóság, az élet lényeges alkatrésze, kiindulása. Ezt mondja Goethe is és mondják jóformán mindazok, kik a művészetről s általában az alkotó képzelem és valóság viszonyáról egészséges érzékkel irtak s egészséges érzékkel voltak költők és művészek.

A valóság e költeményekben bizonyításra nem szorul. Itt is a valóság e költeményeket kiemeli és jellemzőbbé teszi. És midőn ezek egy közöttünk élt, mindenki által, a ki őt ismerte, kedélyéért, nemességéért, háziasságáért, megnyerő mosolyáért, meleg szívéért, fenkölt érzelmeiért s egyszerűségében is kiváló szelleméért szeretett és tisztelt nő emlékét örökítik meg s az érzelem melegségével, a bánat őszinte mélységével magasztalják érdemeit, kiválóságait, melyek annál inkább mintául szolgálhatnak, mentül ritkábban találhatók: egyszersmind a költészet valódi hivatását mutatják fel a valóságnak kiemelésében, nemességében való megszépítése és megörökítése által. És e tulajdonok, melyek azt a nőt jellemzik, kikerül e költemények szolának, noha mind ú. n. házias, intim erények, azért vagy inkább éppen ezért, nem kevésbé mindig a nemes női eszmény tulajdonai, kiválóan jellemző diszei fognak maradni.

De e költeményeken kívül is, Jakab Ödön egész költészete mindig, első ifjúságától fogva a nemes, hazaforas érzelmek és emelkedett eszmék szolgálatában állott, mindig őszintén és tudatosan ápolta legszebb költői hagyományainkat, úgy hogy Akadémianknak máskor más okokból is volt alkalma őt, illetve költészetét koszorújával kitüntetni. Legyen szabad erre is hivatkozva, most egy újabb alkalomból, egyhangú véleményünkkel és meggyőződésünkkel említett *Őszi virágok* cz. verskötetének említett és részletezett költeményeit s ezek közt első sorban *A Róza utja* cz. költeményt jutalomra ajánlani s a jutalom odaitélését kérni.

Ferenczi Zoltán I. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a jutalmat *Jakab Ödön*-nek ítéli oda.

V.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A kiküldött bizottság (*Simonfi Zsigmond, Szinyei József, Asbóth Oszkár* r. tt., *Petz Gedeon, Melich János* l. tt.) szemlét tartván a mult esztendő nyelvészeti irodalma felett, örömmel állapítja meg, hogy az ifjabb nyelvészekből több olyan értekezés jelent meg, a mely a Sámuel-díj odaítélésénél méltán számba jöhet. Ez értekezések a következők:

1. *Thienemann Tivadar*: „Pannóniai langobárd szavak“ és „Az első germánok Pannóniában“ (mind a két értekezés a Nyelvtudományban jelent meg.) Az első értekezés a bezenyei rúnás fibulapáron levő germán szavak nyelvjárásával foglalkozik, s a német tudósokkal ellentétben megállapítja, hogy e rúnák nem pogány ó-bajor, hanem a VI. század végéről, esetleg a VII. század elejéről való langobárd nyelvi emlékek. A második értekezés a pannóniai latin feliratokban előforduló germán tulajdonneveket tárgyalja s azt mutatja ki, hogy a Kr. utáni III—IV. században a dunántúli provinciákban csak helyiely-közzel éltek germánok. A két értekezés nagy körültekintéssel, biztos philológiai módszerrel van megírva s arról tesz tanúságot, hogy szerzője nagy tudással és hozzáértéssel tudja a nyelvészet szolgálatába vonni az archeológiát és a történelmet.

2. *Kräuter Ferencz*: „Adalékok a magyar történeti hangtanhoz“ (Magyar Nyelv). Ez értekezésben a szerző több más hangtani kérdés kapcsán igen elmésen magyarázza meg a magyar nyelv -jú, jű, -tyű. tyű végű szavait (*sarjú, borjú, gyűpjű, szomjú, hosszú < hoszjú, asszú < aszjú, hattjú, csengettyű* stb.) s az ú. n. visszás diftongusok felvételével kimutatja, hogy a -jú, jű szóvég eredetileg -ov, ev volt.

3. *Sarkadi Nagy János*: „Az északi-osztják nyelv ige-neves szerkezetei“ (Nyelvtud. Közlemények). E dolgozat kitűnő iskolázottsággal, az osztják nyelvben való szép jártassággal tárgyalja az északi-osztják nyelv ige-neves szerkezeteit. A rokonnyelvek mondattani feldolgozása terén egyike a legjobb dolgozatoknak.

4. *Simonfi János*: „Az irodalom szó története“ (Magyar Nyelvőr). A szerző nagy szorgalommal, sok utánjárással mutatja ki, hogy az irodalom fogalmára mik voltak a régebb magyar kifejezések s mikép szorította ki őket Szemere Pálnak *irodalom* szava, a melyet nyomtatásban először Szemere Bertalan használt 1840-ben megjelent „Utazás a külföldön“ cz. művében.

A bizottság egyhangúlag azt javasolja, hogy méltóztassék az idei Sámuel-díjat *Thienemann Tivadarnak* fenti két érteke-

zéseért odaitélni, s *Kräuter Ferencz*, *Sarkadi Nagy János* és *Simonfi János* dolgozatát pedig dicsérettel tüntetni ki,

Melich János,
l. t., előadó.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a díjat *Thienemann Tivadarnak* ítélte oda, *Kräuter Ferencz*, *Sarkadi Nagy János* és *Simonfi János* dolgozatát pedig dicséretével tüntette ki.

VI.

Jelentés a Nádasdy-pályázatról.

A Nádasdy-jutalomra, mely elbeszélő költeményre tüzetett ki, beérkezett 28 pályamű, melyeknek elbírálására kiküldött bizottság tagjai voltak: *Hegedüs István* r., *Herczeg Ferencz* r., és *Riedl Frigyes* l. tagok. Az előadói tiszttel a bizottság *Hegedüs István* r. tagot bízta meg.

I want a hero (Hős kell nekem) — Byron Don Juanjának kezdő szavai csengenek a dicsőségre szomjas költői lelkekben, midőn a Nádasdy-féle pályázatra vonatkozó hirdetést olvassák. Mese csak volna, hisz a napi irodalom túltengő termelése nyújt elég anyagot, de *hős* kellene, ki él, ki egyén, ki az epikus talajból nő ki. Ez már ritka vendég a költészet birodalmában, pedig a Nádasdy-díj rugója épp az volt, hogy az efemer napi termeléssel szemben: a mélyebb tanulmányt kívánó, igazi epikus légkörben mozgó hősöket hívjon életre.

Örömmel állapítjuk meg, az 1913-iki pályázat e tekintetből eredményesnek mondható. Az éretlen nagyravágyás kezdetleges alkotásait mellőzve, egyenesen azon művekre térünk rá, melyeknek épp a fenn jelzett szempontból több-kevesebb értékük van.

Előadói tisztünkben kifolyólag felsoroljuk a mellőzött pályaműveket, melyeknek címét is jobb elhallgatni a szerzők iránti kiméletből. A névtelenek limbusába kerülnek: az 1. 2. 3. 5. 6. 8. 10. 11. 12. 13. 15. 16. 17. 18. 19. 21.

Az elcsábított nő, „*Via dolorosa*“-ját, mint az egyik pályamű címe hangzik, három irodalmi színvonalon álló, költői nyelv és szerkezet tekintetében is figyelemreméltó pályamű festi. A 4. sz. *Katinka*, 14. *Jégverés*, 22. *Via dolorosa*. Mind a három az elcsábított nő kálváriáját rajzolja költői hévvel, jó verseléssel, kivált a *Jégverés* poetikus hangja, finom, tiszta felfogásával hat meg, de lyrába vész el. A *Via dolorosa* epikus szempontból figyelemreméltó, a köznapi termelésen túlemelkedő munka. De a Nádasdy-pályázat igazi czélzata az, hogy epikus légkört, epikus

hangot, mondaanyagot kíván és főképen epikus hősöket. Hiszen buján felsarjadzó szerelmi tragédiát nap nap után olvashatunk, majdnem kizárólagos uralomra került e tárgy úgy a tárczában, mint a színpadon. Nem lehet csodálkozni ha figyelmünket első-sorban az igazán epikus tárgyakra fordítjuk, melyekben már a mult élete él, a néplélek hagyományai jutnak kifejezésre, vagy ha a jelen időből meríti tárgyát a költő: komolyabb küzdelem, magasabb törekvés lép előtérbe. Az utóbbi körbe tartoznak a 9. sz. *Csaba népe*, egy Amerikába bujdosó. majd szédületes gazdagsága közepette honvágytól megragadott és elhanyagolt nejehez visszatérő hős története és a 7. sz. *Dollár király*, ki Amerikában bihetetlen módon meggazdagodott, ki épp úgy Amerikából tér vissza hűtlenül elhagyott kedveséhez.

Mindkét mese a kívándorlás elcsépeelt tárgyát igyekszik újabb motívumokkal gazdagítani, de a valószínűség elhanyagolásával, képtelen mese alakjában. De legalább gazdagabb és nem érdektelen mesét irodalmi színvonalon bírnak kidolgozni: Amerikáról írnak, a nélkül, hogy Amerikát ismernék. Igazi jellemzés helyett a lyrai költészet körébe csapnak át.

A 24. sz. pályamű: *Rádó és Anyicska* a népmesét igazi népmesei hangon, mondhatni híven mondja el költői nyelven, a magyar mesemondás hangján, magyar nyolczas lejtő sorokban kiváló verselési ügyességgel. Kivált a XII. ének, melyben a költő elmeséli, hogy a tündérek mint öltöztetik föl *Anyicskát*, oly bájos, oly eleven képzelemmel van rajzolva, hogy a költeményt dicsérettel kell fölemlitenünk. A néplélek ismeretével, a mesemondás technikájával van e darab megírva. Komoly tanulmány érzik a következő öt pályaműven. A 28. sz. *Mátyás király*. Egy deressedő poeta régi kedvencz tárgyát: *Mátyás király* fényes alakját rajongó lelkesedéssel rajzolja. A mi történeti adomát csak összeszedhetett, mind összeszedte. De épp ez a mozaik-szerű összerakás, Mátyás politikai és magánélete már sokszor ismételt mozzanatainak oly felsorolása, melyben a király nagyságát inkább szavakkal, lyrai betétekkel rajzolja, mintsem epikus fenségét plastikus képben bírná tömör erővel kifejezni, leszállítják a nagy gonddal írott költemény becsét. A verselés pedig oly erőltetett, úgy hijával van a tárgyias hangnak, az egyenletes, nyugodt elbeszélésnek, annyi homály, annyi vakmerő mondatalkotás fordul elő, hogy lehetetlen irodalmi nyereségnek tekinteni, pedig a Nádasdy-pályázatnak ez a feltétele. Hexameterben vannak írva, tehát a régi epos hangját kísérlék megpendíteni a 23. sz. *Penthesilea* és 25. sz. *Valkűrök harcza*. A *Penthesilea* írója beleélte magát a homerosi légkörbe. Achilles szerelmét *Penthesilea* iránt a Goethe Achillesi töredékre emlékeztető hangon rajzolja, erővel, lelkesedéssel, de meséje nem elég gazdag,

Achilles szerelmének rajza inkább a Polyxena iránt fellobbant szerelem utánzása. Verselése szabatos; gördültes szép. Nem homerida, de Homerosért rajongó, fenkölt világba emelkedni bíró költő műve. A *Valkűrök harcza* Ingjárnak két Valkür iránti szerelmét festi fellengző, az epikus egyszerűségtől és plastikus világosságtól ugyancsak eltérő hangon. *Otta* és *Signe* harcza: két tündéré, kik közül az első szívében megsebezve tér vissza Odinhoz, kitől szabadságot nyert, hogy a földön hőst válasszon magának, *Signe* engedély nélkül szeret, és földi asszony lesz. Okund rabolta el; ő tőle menekszik és Ingjár védi meg, mikor már *Otta* rabja lett, ő viszont *Signet* szereti meg igazi földi szenvedélylyel. A tárgy igen érdekes, a feldolgozás emelkedett; de a mese messze távol esik az epikus hiedelem talajától. Nem járnak a földön. A hexameterek szépen gördülnek, de ezekben sem érezzük a természetes hangot.

Eljutottunk ahhoz a két pályaműhöz, melyek a pályázatot eredményessé tették. E két pályamű: a 26. sz. *Tristan és Isolda* és a 27. sz. *Csaba királyfi*. A *Tristan és Isolda* szerzője 1909-ben is pályázott. A *Tristan* és *Isolda* örökszép és megragadó részletekben, költői mozzanatokban pazarul gazdag meséjét 6 énekben dolgozta föl, de csak addig a pontig, midőn *Tristan* Marke királynak megszerzi *Isoldát* és vele szerelmi viszonyt sző. A szerelmi tragoedia kifejlésére csak czélzást tesz. Az 1910-ben megjelent bírálati véleményt, melyet szintén ez előadó jelentés írója írt, komolyan figyelembe vette, kiegészítette a mesét és 12 énekben 232 betűírással írott lapra terjedő költeményt nyújtott be. A *Gottfried von Strassburg* által feldolgozott mesét kiegészítette a *Heinrich von Freiberg*ével, a második *Isolda*, az *Ovel* britán királyleányának világra szóló meséjével, a kettőt összekapcsolta és *Tristán* és *Isolda* végét is megénekelte. *Bedier*nek: *Le roman de Tristan et Iseut*-jéhez *Gaston de Paris* egy szép előszót ír. Ebben a román templomok üvegfestményeihez hasonlítja az újkori francia regény alakjait, melyeket a napfény életre kelt. Elmondhatjuk, a kelta monda életre kelt e műben is, mely mindazokat a mondatokat egyesíti, melyek a magyar mondakörben is előfordulnak: a csónak jelenet, *Isolda* hajának két fecske útján *Marke* palotájába leszállása, a hős által más számára kivívott leány, a *Csanád* mese tárgya, az elejtett óriás nyelvének dárdára tüzése és több más apróság az *Arthus* mondakörrel is összehozta. *Eltűnik Arthus*, szerepel *Lancelot*, *Merlin* és mások.

A szerző egy előhangban elmondja: mily batással volt reá *Homeros*. De ez nem stilszerű, mert más a germán, és más a görög lélek. De *Homerus* ismétléseit, epikus jelzőit híven átveszi, utánozza külsőségében. Verselése ötös és ötödféles jam-

busaiban sikerült. Hibája, hogy durva erotikum igen sok van benne. E jelentés írója gondosan megjelölte e részleteket, melyek bátran kihagyhatók annélkül hogy a cselekvény egysége szenvedne. Vannak pompásan megírt részletek: így Izolda szökése, a két szerető szív boldogságának rajza, a légyottra hívó rovás-írással jelzett pálczák úszása, a viharban meglátása. Ha szerző megtisztítja, tompítja az érzéki lángtól égő részleteket, kihagyja szüzi szeméremről megfélemedező második Izolda nyilatkozatát (196. l.) és több más helyet, melyet előadó megjelölt: megfelel a Nádasdy-pályázat azon feltételeinek, hogy irodalmi nyereség legyen műve.

De ép ez okból nem tartotta a bizottság *egyedül* jutalmazhatónak e művet, hanem megosztani kívánja a jutalmat egy másik társával a 27. sz. *Csaba királyfi* szerzőjével.

E mű elmondja Csaba királyfi küzdelmét, harcát és szerelmét Veron Alán királyleányával, voltakép Krimhilda küzdelmét Csabával, kit meg akar bosszulni azért, hogy Alán leányát Veront elragadta. A harcz Etele és Krimhilda közt foly le. Az Isten kardja győzi le a tündersüveg által láthatatlanná vált Krimhildát. Gazdagítja a mesét a táltos leánya Csaba szerelmének rajzával. Csaba is sebet kap Krimhildától, mikor láthatatlan mivoltába a Csaba sátrába megy, hogy leszúrja. Csaba tündér lesz és mikor később Csaba nyílt harcban sebet kap: Csaba tünderei közé jut Csaba is, tündérszerellemmel akarja feledtetni a hős szerelmét Veron iránt. Arany-utánzás, de hát az Etele mondakör feldolgozója, tovább folytatója kikerülhetett ezt? A nőalakok rajzában mégis vannak új vonások. Az alexandrin elég jól foly le, de sok kívánni valót hagy a forma. A rimelése még sok helyt erőltetett, bizonyos gyakorlat hiányára vall. A népmesei motívumokat szerencsésen viszi keresztül, pl. a Ráró sólyomra vonatkozó részletekben, a Réka gyűrűjében, főként az Anyicska követségében halálába. A döcögős helyeket mind megjelölte az előadó.

E két pályamű mellett még meg kell emlékeznünk a 20. sz. pályaműről, melynek czíme *Kun László* azért, mert a történelmi tárgyat kellő tanulmányal dolgozta föl. Kun László Eduához való szerelmének, Itari Joachim boszujának történetét, mondhatni egy történeti epizódot jó verseléssel, és költői hangon tárgyalja, de azért még is csak epizódot és nem epikus cselekvényt nyújt.

Összefoglalva a fentebb mondottakat, indokoltnak fogja látni a Tekintetes Akadémia, ha a Nádasdy-díjat a 26. sz. és 27. sz. pályaművek szerzői közt egyenlő részben megosztandónak indítványozzuk, minthogy a pályadíj megosztását a pályázati szabályzat nem tiltja, a méltányosság pedig követeli.

E szerint a 26. sz. *Tristan és Isolda* és a 27. sz. *Csaba királyfi* szerzői közt a jutalom megosztását hozzuk javaslatba. Budapest, 1914. ápr. 27.

Hegedűs István,
mint előadó.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a Nádasdy-jutalmat megosztja a 26. és 27. számú pályaművek közt. A felbontott jelígés levél szerint a 26. sz. pályamű szerzője *Tar Lajos* szigorló orvos, Arad; a 27. számúé *Kolozsvári Aladár* tanár, Mezőtúr.

VII.

Jelentés a Szilágyi István-féle jutalomról.

Az 1904—1913-ig terjedő évtizedre esedékes Szilágyi István-díj odaítélése céljából kiküldött bizottság munkáját lényegesen megkönnyítette az a körülmény, hogy az alapítvány szabályzata egészen világosan kimondja, hogy a díj csak oly munkának ítélhető oda, a mely Magyarország történetét vagy pedig egyes korszakok történetét tárgyalja. E rendelkezés erősen leszállította azon munkák számát, melyek az említett évköz termékeiből számításba jöhetnek. Történet-földrajzi, család-történeti művek, városi vagy megyei monographiák, egyes intézmények stb. történetét tárgyaló munkák tehát a jutalomban nem részesülhetnek és ennél fogva a bizottság mindenekelőtt megállapította, hogy az a munka, a mely a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához azzal a megjegyzéssel küldetett be, hogy vele szerzője a Szilágyi István-díjra pályázik, számításba nem jöhet. Ezért a bizottság ezzel a munkával: A százéves kassai püspökség 1804—1904. Irta Szokolszky Bertalan. Kassa, 1904. behatóbban nem is foglalkozott.

Szemlét tartva a lefolyt évtizedben megjelent nem nagy-számú munkák felett, a melyek a jutalom odaítélésénél tekintetbe jöhetnek, a bizottság a jutalomra legérdemesebbnek tartja Monori Wertheimer Ede lev. tagnak gróf Andrássy Gyula élete és kora című, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írt, az 1910—1913. években megjelent három kötetes munkáját. E munka az alapítványi szabályzat említett feltételének megfelel. Magyarország újkortörténetének legjelentősebb korszakát tárgyalja, az 1848-czal kezdődő azon korszakot, a mely alatt ment végbe a mai Magyarország megalakulása. Wertheimer e műben az 1867-ki kiegyezés alkotótársa élettörténetének keretében Magyarország e korbéli történetét nyújtja, vonatkozással Ausztriának történetére, az 1870. év utáni időre, gróf Andrássy Gyula külügyminisztersége idejére nézve pedig Európának történetével is kapcsolatban.

E munka az írója által felhasznált forrásanyag tekintetében messze kimagaslik a lefolyt évtizednek a díj odaítélésénél tekintetbe vehető termékei közül. Wertheimer Edének elsőrangú forrásanyag állott rendelkezésére, olyan a mely a maga egészében túlnyomó részben teljesen ismeretlen és érintetlen volt és a melynek felhasználása más kutató által aligha lesz egyhamar lehetséges. Rendelkezésre állottak közlevéltárak oly részei is, a melyek rendes körülmények között még hosszú időre elzárva maradnak a tudományos kutatás elől. Nem szólva a bécsi cs. és kir. állami levéltár és a cs. és kir. kabinetiroda levéltárának anyagáról, szerző előtt, idegen létére megnyitottak a külállamok levéltárainak, elsősorban a berlini porosz kir. titkos levéltárnak legtitkosabb iratai is és ezzel oly elsőrangú forrásanyag felhasználása vált lehetővé, a minő alig állott még magyar kutató rendelkezésére. Ezt az anyagot kiegészíthette magánlevéltárak irataival és a kor szereplő, részben ma is még élő személyiségeinek feljegyzéseivel, emlékirataival és levelezéseivel és ezzel munkája oly forrásokon épült fel, a minőkre jelentőség és fontosság tekintetében nem egyhamar akadunk. Ez a szempont vezette a bizottságot elsősorban döntése meghozásánál, a mihez hozzávette még azt is, hogy e munka német nyelven is megjelenvén, Magyarország e korszakának történetét a külföld előtt is közismertté tette és ezzel a magyar tudományosságnak kifelé is elismerést szerzett.

A bizottság ezenkívül tekintettel volt Wertheimer Edének egy emberöltőn keresztül kifejtett tudományos munkásságára, a mely túlnyomó részben Magyarország XIX. százada történetének felderítésére irányult és e célzt szorgalmas és beható levéltári kutatások alapján írt önálló munkáinak, hazai és külföldi szakfolyóiratok és napilapok hasábjain megjelent tanulmányainak egész sorával szolgálta és eléggé meg nem becsülhető munkát végzett a külfölddel szemben, a mely e munkákban Magyarországot, mint sui juris államot ismerhette meg, melynek önállósága kifelé kellően mindig ki van emelve.

A bizottság mindezek alapján azzal az egyhangú indítvánnyal járul a tekintetes osztály elé, hogy az 1904—1913. évtizedre esedékes Szilágyi István-díjra Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora című munkáját hozza a nagygyűlésnek javaslatba.

Budapest, 1914 márczius hó 14-én.

dr. Áldásy Antal
biz. előadó.

Fejérpataky László
biz. elnök.

dr. Angyal Dávid
biz. tag.

dr. Csánki Dezső
biz. tag.

dr. Ortvyai Tivadar
biz. tag.

A nagygyűlés az osztály javaslatára a Szilágyi István-jutalmat *Wertheimer Ede* I. tag „Gróf Andrássy Gyula élete és kora“ cz. művének ítéli oda.

VIII.

Jelentés az Ullmann-pályázatról.

(Fejtsék ki a jegybankok erczkészletének védelmére szolgáló intézkedések elmélete és gyakorlata.)

I.

Beérkezett három pályamunka. Az I. számú pályamunka jeligéje: *Nemesérczpolitika*. Terjedelme 153. lap. Az anyagot két részre osztja; az első részben tárgyalja a jegybankügy alapelveit, a második részben a tulajdonképeni kérdést, a nemesérczpolitikát, még pedig annak három rendszerét: a kamatlábpolitikát, a praemimpolitikát és a devisepolitikát. Szorgalmas és értelmes dolgozat. A szerző az irodalomban is nagy jártasságot mutat. Azonban a kérdésnek két fontos kútforrását nem ismeri, nem kereste fel és ez az 1865-iki francia és az 1819-iki angol enquete. Ezt a két enquete-et, nem is szólva az 1810-iki Bullionenquete-ről, annak alaposan ismernie kell, ki a kérdést kimerítőleg akarja tárgyalni. Azonkívül legalább a teljesség kedvéért az érczvédelem többi eszközeit is kellett volna említeni. Az első rész szorosan nem tartozik ide, ellenben az angol rendszer ismertetése annyiban hiányos, hogy nem adatik az arany termelésnek, forgalombahozatalnak, feldolgozásnak, az angol aranypiacz sajátosságának leírása. Nem eléggé distinguál a kamatlábfelemelés által a tőke és a pénzre gyakorolt hatása között, pedig itt elsősorban nem a tőkékre, hanem a nemesérczmozgalomra kell hatást gyakorolni. Mellékesen felemlítem, hogy el kellett volna kerülni, h. pl. Ricardot németül és francziául, a francia bank jelentéséből németül idéz.

II. sz. munka. Jelige: *Crescentem sequitur cura pecuniam*. 40 foliolap. Öt fejezetből áll. 1. Csereviszony és csereérték; 2. papírpénz és váltó; 3. keresk. mérleg és hatása; 4. külföldi váltók elmélete; 5. érczpénzkészlet védelme. Összesen 20 lapon foglalkozik a pályázat tárgyával. Tulajdonképen pedig csak néhány lap próbálkozik a kérdéssel, nagyobb tájékozottság nélkül.

III. sz. munka. Jelige: *Nemo*. 82 lap. Ez a munka is jelentékeny részben — több mint egy harmad — foglalkozik jegybankok, főleg az osztrák-magyar jegybank ismertetésével. A kérdés iránt bizonyos tájékozottsággal bír, úgy látszik a gyakorlati élet nyomán is. Irodalmi tájékozottsága kisebb, fel-

használt forrásairól nem tesz említést. Egészben véve zavaros, kusztalt dolgozat, mely a pályakérdés megoldásának nem tekinthető.

Mindezek alapján javaslom, hogy a pályadíj ne adassék ki, az I. sz. munka azonban dicséretre érdemesíthessék.

Budapest, 1914 január 3.

Földes Béla,

r. t.

II.

Az I. sz. pályamunka jeligéje: Nemesérczpolitika (153 lap). E munka első bevezető részében az alapelvekkel, második részében a jegybank nemesérczpolitikájával foglalkozik. A bevezetésben nagyon vázlatosan tárgyalja a bankok keletkezését és szervezetét, a mi ilyen alakban felesleges; a fedezeti rendszer tárgyalásánál azonosítja a curency-elméletet Ricardo álláspontjával, a mely felfogás nem helyeselhető.

A második részben a fizetési mérleg és váltóárfolyamokkal foglalkozva csak a nemesérczforgalmat és hiteleszközöket méltatja figyelemre és mellőzi azon fontos hatás tárgyalását, a melyek az árfolyamingadozás az előbbiekkal kapcsolatban a nemzetközi áruforgalomra gyakorol. Ily módon csakis az érczkészletvédelem gyakorlati eszközeit tárgyalja és mellőzi ez intézkedések elméleti fejtegetését. A praemium- és devise-politika jelentőségét ugyan helyesen itéli meg, azonban e kérdést is csak általánosságban vázolja. E dolgozat egyes részei szorgalomra és értelemre vallanak, de önálló avagy tudományos fejtegetésnek nem mondhatók. Az önálló felfogás hiányára volt, hogy elvi kérdéseket jórészt csak idegen íróktól vett idézetek alapján vél eldönthetőeknek.

Mivel nézetem szerint e dolgozat nem üti meg a tudományos mértéket és mint összefoglaló munka sem nyújt a kérdés jelenlegi állásáról kellő tájékozást, az I. kitüntetésre érdemesnek nem tartom.

A II. sz. pályamunka jelige: Crescentem sequitur cura pecuniam. (40 lap). A csereértékről szóló kezdetleges fejtegetés után pályázó szembeállítja a papírpénzt a váltóval a nélkül, hogy jelezné a kettő között rejlő különbséget avagy ama gazdasági tényezőket, a melyek mindkettőnek alapját képezik. Ugyancsak kezdetleges módon tárgyalja néhány lapon a kereskedelmi mérleg és a külföldi váltó elméletét — minden rendszer nélkül kiszakítva abból egyes részletkérdéseket. Az utolsó 10 oldalon tárgyalja az érczkészlet védelmét; e következtetéseit azon állításban foglalja egybe, hogy árfolyamemelkedés esetében az érczből és devise-készletből „muszáj a devise-piacznak annyit és addig rendelkezésre bocsátani, míg a devise pari-értéke megint helyre állott és csak akkor, ha ezen expediens a kellő eredménnyel

nem járna, folyamodhatik és folyamodni kell a kamatlábpolitikához" (p. 40). E következtetésből viszont az következtethető, hogy pályázó nincs tisztában azzal sem, hol kezdődik a kitűzött kérdés elvi fejtegetése. A pályamunka mint ilyen figyelembe sem vehető.

A III. pályamunka jelige: Nemo (82 lap). E dolgozat semmi áttekintést nem nyújt. Összezavarja az éremtörvény és banktörvény rendelkezéseiből folyó következményeket. Főleg csak az osztrák-magyar bank jelenlegi szabadalmával és annak helyzetével foglalkozik — de ezt is csak zavarosan adja elő. Röviden érinti a devise- és kamatlábpolitika kérdését a nélkül, hogy annak elvi oldalát kifejtené. Minden rendszer hiányában és az irodalom teljes mellőzésével e munka sem méltatható figyelemre.

Ennek alapján a pályadíj kiadását nem javaslom.

Budapest, 1914 április 18.

Jankovich Béla,

I. t.

*

Az osztály javaslatára a nagygyűlés az Ullmann-jutalmat nem adja ki.

IX.

Jelentés a Lévy-jutalomról.

I.

A pályázat eredményeképp egyetlen egy dolgozat érkezett be. Jeligéje: *Pacis ornamentum, subsidium belli. Cicero.* A dolgozat a következő fejezetekre oszlik: I. A jövő háborúja. II. A jövő háborújának közgazdasági hatása. III. A jövő háborújának költségei és veszteségei IV. A nagyhatalmak katonai készsége békében és háborúban. V. A nagyhatalmak katonai készségének terhei és hatásuk az egyes államháztartásukra. VI. Pénzügyi készség. A monarchia pénzügyi készenléte béke idejében. VII. Pénzügyi mozgósítás. A monarchia pénzügyi készenléte mozgósítás és háború esetén. VIII. Pénzügyi hadviselés. A monarchia pénzügyi teherviselése háború esetén. Szerző tisztában van a kérdésnek úgy elméleti, mint gyakorlati jelentőségével és nem tekintem hibának, hogy a kérdést különös tekintettel az osztrák-magyar birodalomra teszi vizsgálat tárgyává. A kérdésnek minden részletére kiterjed, itt-ott talán túlságosan röviden tárgyal fontos részleteket. A kérdésnek elég nagy irodalmában jártas, bár egyes fontos irodalmi jelenségeket mellőz, az idézeteket sem használja fel teljes jelentőségükben. Igen fontos felvilágosításokat talált volna az utóbbi évek parlamenti tárgyalásaiban és az interparlamentaris Unio munkálataiban. Belock

nagy munkáját is idézi ugyan az irodalmi kimutatásban, de felhasználásának nyomait nem igen látjuk, a mely pedig a modern hadviselési technikának hatását — mely persze most már ismét nagyot változott — behatóan tárgyalja, valamint az esetleges világháború befejezése után beálló közgazdasági és társadalmi következményeket. A hadügyi költségeknek a többi állami költségekhez való viszonyításában nem helyes úgy állítani be a dolgot, mintha mindaz, a mi nem hadügyi költség, az kulturális költség. A viszonylagos számításnál érdekes lett volna összehasonlításokat tenni a multtal, mely összehasonlítás ugyanis azt a fontos tanulságot nyújtja, hogy viszonylagos értelemben a hadügyi költségek tulajdonképen a legtöbb államban csökkenést mutatnak. Az ipari és agrár államok különböző helyzete háború esetére sincs kellőleg kifejtve. A hadügyi költségeknek összehasonlítása a nemzet teherviselési képességével is hiányokat mutat és e kérdésnek a viszonylagos hadügyi teherrel való összefüggésbe hozatala is teljesen daplacirozza a kérdést. A háború által okozott költségeknek adóval vagy kölcsönrel való fedezésének kérdése is behatóbb tárgyalást kívánt volna. Vannak a dolgozatban egyes leírási hibák is és kitöltetlen helyek.

Mindezek a felhozottak inkább hiányok, mint hibák, amelyek könnyen kipótolhatók. Minthogy pedig pályázó a kérdést sok tájékozottsággal, tiszta ítélőképességgel és többé-kevésbé egész terjedelmében tárgyalja, a közgazdasági kérdésekben helyes ismereteket tanusít, hitelszervezetünk, államhitelügyünk bajait helyesen ítéli meg, munkáját a jutalomra érdemesnek tartom és a jutalom kiadását javaslatba hozom.

Budapest, 1914 márc. 11.

Földes Béla

r. tag.

II.

A Lévy jutalomra beérkezett egyetlen pályamű (jeligéje: *Pacis ornamentum, subsidium belli, Cicero*) a felvetett kérdést: a hadügyi pénzügy, valamint a pénzügyi hadikészültséget széles alapon tárgyalja. Bevezető soraiban maga kifejti — és körülbelül ez a munka legnagyobb hiánya, — hogy annak daczára, miszerint nálunk ezen kérdések még elméleti feldolgozásban sem részesültek, s szerző beismerése szerint is „a jutalomtétel a problémának csupán ilyen elvont megoldását látszik feladatul tűzni” — szerző megkísérelte az elméleti nézeteket az osztrák-magyar monarchia viszonyaira alkalmazni.

Kétségtől áll, hogy éppen úgy a pénzügyi hadikészültség, mint a hadi pénzügy oly kérdések, a melyek megoldásánál

az elméleti kérdések is főleg valamely konkrét alkalmak alapján bírálhatók el; azonban éppen oly irodalomban, hol az elméleti kérdések sincsenek még megvitatva, nézetem szerint időelőtti ez alkalmazás majdnem kizárólag egyetlen konkrét alapon s az elméleti igazságok bebizonyításának sem biztos útja ez. Annyira még sem kizárólag induktív a hadi pénzügy és pénzügyi hadikészültség egyik postulatuma sem, hogy csupán egyoldalú alapon volna tárgyalható az egész kérdés. Maga szerző teljes bizonyítást nyújt erre, midőn szembeállítva egymással például Ausztria és Magyarország pénzügyi hadviselését (123 s köv. lapon) Anglia pénzügyi hadviselésével (132 s köv. lapon), a két különböző eljárás összevetéséből és bírálatából von le egészben helyes következtetéseket. De nemcsak ez esetben, hanem gyakran hivatkozik — és pedig majdnem mindig helyesen — más államok tapasztalataira.

A tisztán elméleti részre visszatérve, helyesnek tartom szerző felosztását, a milyen sorban tárgyalja az egész anyagot. A pénzügyi készültség, mely voltaképen a háború megkezdése előtt megteendő lépéseket tárgyalja, a pénzügyi mozgósítás, mely a háború megkezdésétől az első izgalmak elmúlásáig lefolyó idő pénzügyi teendőivel foglalkozik, és a pénzügyi hadviselés, a mely a háború további folyama alatt és a béke helyreállítása után teendők sorozatát állapítja meg, egymástól külön álló feladatok, s az egész anyag áttekintésére egyaránt nélkülözhetetlenek. Ez a sorrend és felosztás nézetem szerint is helyes, s a szerző feldolgozása szerint is világos.

A bevezető fejezetek szintén nem felesleges részei a munkának. Azon megjegyzések azonban, a melyeket úgy a jövő háborúja, mint ezen jövő háború közgazdasági hatása, költségei és veszteségei, mint szintén a következő két fejezetben a nagyhatalmak katonai készültségéről békében és háborúban, mint szintén ezen készültségek terhei és hatásáról szóló fejtegetések is rövidebben összefoglalhatók lettek volna. Igaz, hogy e fejezetekben sok értékes adat foglaltatik, különösen arra nézve, hogy a katonai készültség terhei az osztrák-magyar monarchiában utoljára sincsenek oly súlyosak, mint a többi európai nagyhatalomnál, helyesebben szólva a többiek még jobban vannak sújtva, de azt gondolom, hogy ezen, a tárgyhoz úgyis nem teljes szükségszerűséggel odatartozó megjegyzéseknek megrövidítése, s inkább az utolsó fejezetek részletesebb kifejtése nagy mértékben emelte volna a tanulmány becstét és igényét az elismerésre.

Körülbelül helyesen vannak levonva a gyakorlati következtetések a pénzügyi készültségre vonatkozó részben, mint szintén kevés megjegyezni való van a pénzügyi mozgósításról

szóló fejezethez. Egy kis lapsus memoriae mutatkozik a kizárólag arany alapon folytatott háborúkra vonatkozólag Anglia odasoroztatásánál, hol Pitt pénzügyi politikája marad figyelmen kívül, mint szintén a bosznia-hercegovinai 1913. évi költségvetés adatainak kitelejtésénél, melyek könnyen corrigálhatók.

A nyolczadik fejezetet helyesebben lehetett volna még egy fejezettel megtoldani, mely a békekötés utáni pénzügyi teendőkkel foglalkozik és pedig úgy a hadikincs, mint a hadikölcsönpénztárakra, a hadiadók és hadikölcsönök, mint a kényszerkölcsönök, papírpénz és hadikárpótlás tárgyában. Az egyes kérdésekre vonatkozólag a szerző álláspontja világos, sok megszívlelni való van pl. a hadikölcsönpénztárakra vonatkozó pár sorban, mert egy háború esetén közgazdasági nyomorúságunk véleményem szerint is ezen kérdés elhanyagolásából fog származni. Hasonlóul helyes e sorrend felállítása is, s egészen a praktikus szempontok oldaláról is teljesen igazoltak szerző javaslatai.

Mindezek alapján azt vélem constatalni, hogy szerző nem írt egy oly tudományos munkát, mely előbbre vinné e kérdésnek Giffen óta nagyon is gazdaggá vált irodalmát, hanem írt egy oly művet, mely világosan megismerteti magyar irodalmunkban e kérdés egész állását, világos képet ad a felmerült kérdés egész komplexumáról, tiszta osztályozást és sorrendet állapít meg, nyelvezete is elég jó, s így a jutalmat művének kiadni javaslom.

Budapest, 1914 február 1.

György Endre
I. tag.

*

Az osztály javaslatára a nagygyűlés a Lévy-jutalmat a pályaműnek odaitéli. Szerzője a felbontott jeligés levél szerint *dr. Hantos Elemér*, Pénzügyintézetek Orsz. Egyesülete igazgatója.

X.

Jelentés Lukács Krisztina-pályázatról.

Oslyay Ferencznek: A középkori Szlavonia területi kialakulása és intézményei cz. tervrajzát és a mutatványul beküldött fejezetet átolvastuk.

A tervrajzot jónak találtuk s úgy látjuk, hogy a szerző a tárgyra vonatkozó irodalomban s levéltári ismeretekben kellő jártassággal bír.

A bemutatott fejezet száraz ugyan, de mivel a szerző irományszerűleg és időrendben akarja a középkori Szlavonia fekvését kimutatni, nem kifogásolható.

Javasoljuk ennél fogva, hogy a M. T. Akadémia II. osztálya Oslay Ferencznek a mű megírására megbízást adjon.
1913 okt. 27.

Dr. Csánki Dezső,
Karácsonyi János
r. t. bírálók.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára megbizza dr. Oslay Ferenczet „A középkori Szlavonia történeté”-nek megírásával.

XI.

Jelentés a Körösy-pályázatról.

Körösy József alapítványából nyílt pályázat hirdettetett a következő kérdésre:

„Kivántatik dolgozat a két nem születési arányának kérdéséről és az erre vonatkozólag felállított elméletekről.” A pályadíj 1500 K; a legjobb tervrajz (és egy ivnyi kidolgozott kézirat) beküldője a mű megírására megbízást kap.

A kitűzött határidőig három tervezett érkezett be; ezekről van szerencsénk a következőkben jelentést tenni:

Az a körülmény, hogy a pályatételt a II. osztály tűzte ki, arra utal, hogy a két nem születési arányának kérdése statisztikai alapon, a statisztikai kutatások világa mellett tárgyalandó, nem pedig orvosi vagy élettani szempontból, mely esetben a pályázat a III. osztály körébe tartoznék. Ebből kiindulva tehát az 1 sz. („A nemi arány és annak okairól” című) pályamunka, mely túlnyomó részben a nemzéselőtti és a termékenység idején ható okokkal foglalkozik (mint a pete és az ondó nemi kitűzése, a nemzési csira életeréyle, a nemzés időpontja, szűk női medence, a hős szám erőssége stb.) és így élet- és fejlődéstani szempontból vizsgálja a kérdést, tévesen értelmezte a pályatételt s tulajdonképpen figyelmen kívül volna hagyandó. A tervezet a statisztikai elméleteket (Hofacker, Sadler, Göhlert) is megemlíti, de oly felületesen és compilációszerűleg, hogy szerzője megbízatásra semmi körülmények között nem tarthat igényt.

A 2. számú („A nemek problémája” című) munkának egészen rövidre fogott tervezetéből, még inkább pedig a mintául beküldött fejezetből kitűnik, hogy az teljesen tudománytalan dolgozat, mely a nemi ethika kérdéseivel, tehát leginkább oly kérdésekkel (nemi felvilágosítás, hűség és erotika, szabadszerelem, sőt családi pótlék is, stb.) foglalkozik, melyeknek a pályatételhez semmi közük nincs. Tárgyalási modora alig éri el a hírlapi irányczikkek színvonalát. Figyelembe egyáltalában nem vehe

A 3. számú tervezet szerzője időközben kijelentette, hogy megbízatásra nem reflektál, ennélfogva tervezetének megbírálása tárgytalanná vált.

Budapest, 1914 márczius 20-án.

Thirring Gusztáv.

Vargha Gyula.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a Körösy-jutalmat nem adja ki.

XII.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

A Gorove-pályázatra „*Fajok harca*” jelíggel érkezett „*A soltészszakok története Magyarországon. Oklevéltárral*” című pályamű 5 kötetet képez, melyből 3 kötet, összesen 416 lapon a feldolgozást, 2 kötet pedig az oklevéltárat foglalja magában. Ez utóbbinak I. kötete 1234—1526-ig 325 lapon 115 középkori oklevelet; II. kötete pedig a 326—703. lapon 1552—1807-ig 165 újkori (116—281. sz.) oklevelet tartalmaz. Oklevéltárának jelentékeny része azonban már ismeretes, a középkori vagyis legfontosabb résznek anyaga pedig, csaknem teljesen közzé van téve. Mindössze két kiadatlan középkori oklevele van, az 1437. évi (93. sz.) rahonezai és az 1464. évi (98. sz.) kalácsi soltészlevél, mert a szerző által kiadatatlannak feltüntetett harmadik 1497. évi (105. sz.) jakabfalvi soltészszágról szóló oklevelet már Wenzel kiadta mezőgazdasági történetében. Az újkori részben jóval több a kiadatlan oklevél. Még kedvezőtlenebb a kép akkor, ha azt nézzük, hogy a gyűjtött anyag micsoda forrásokból állott elő. Nyomban kitűnik, hogy az oklevéltár nagy részét szerző. Kovachich Mártonnak a soltészszági jogra (*Jus sculteticum*) összegyűjtött s a m. nemz. múzeum kéziratárában őrzött oklevélgyűjteményéből vette, a mit már Schwartzner is használt „*De scultetiis*” című munkájában, Wenzel pedig száma szerint idézi említett művében. Másik jelentékeny forrása szintén a m. nemz. múzeum kéziratárából való, t. i. több trencsén- és árva megyei soltészlevél másolata, melyet a „Közgazdasági Lexikon” *Telepítés* cikkének levéltári forrásai idéznek. A harmadik szintén elég bő forrás a makoviczai soltészlevelek másolatai az Orsz. Levéltárból *Urbaria et Conscriptiones* fasc. 22. Nr. 2. szám alatt. Ez már mégis levéltári kutatásnak volna vehető, ha ugyan ennek, ez iraton kívül még vagy három dicalis lajstrommal mindjárt vége is nem szakadna. A leleszi levéltárból, a kismartoni hg. Eszterházy-levéltárból is van egy-egy irata hírmondóul, egy-két irat pedig a munkácsi püspöki levéltárból származik.

Igazi, önálló levéltári kutatásnak tehát semmi nyoma, sem az oklevéltárban, sem a feldolgozásban. Szerző, előszavában maga is fájjalja a gyűjtött anyag elégtelenségét. De azt mondja, hogy a főváros és a felvidék levéltárainak részletes átkutatására nem vállalkozhatott. Valóban ez túl is haladná egy ember erejét. Nem kívánhatjuk senkitől, hogy a felvidék levéltárait egyenkint átnézzze, de e szempontból nincs is arra szükség. Mert hiszen felvidékünk levéltári anyagának olyan óriási tömege van a fővárosi levéltárakban felhalmozva, részint eredetiben, részint másolatban, avagy elenchusok, regeszták alakjában, hogy teljesen megelégednénk, ha ebből valaki csak a középkori soltészságokra vonatkozó anyagot kikutatná. Magában a nemz. múzeum levéltárában több mint 30 előkelő felvidéki család levéltára őriztetik, a saját törzslevéltárán és a kéziratárában őrzött legkülönbélebb okiratmásolatokon, regesztákon, családi levéltári elenchusokon stb. kívül. Ez anyagból a középkori rész átnézése nagyobb nehézségekbe nem ütközhetik. Az Orsz. Levéltár is, bár nem olyan bő anyagot nyújt középkori diplomatikai részében a soltészságokra nézve, de forrásul szolgálhatnak még a vármegyei és hiteleshelyi elenchusok, a Liber Regiusoknak soltészságokról szóló megerősítései, a Mária Terézia-féle úrbéri tabellák, melyekhez, a mely faluban soltészsok laktak, az illető soltészslevél másolata van csatolva, s végül ezen úrbéri rendezés folytán keletkezett soltészsági úrbéri pörök s azoknak mellékletei. Még a M. Tud. Akadémia kéziratárának okleveleiben, oklevélmásolataiban s különösen a Bossányi-család levéltárában is akadnak érdekes adatok. Szerző azonban e gazdag középkori anyagból mindössze a maroknyi már kiadott részt ismeri.

Újkori anyagának összegyűjtésénél is megelégszik a készen talált gyűjteményekkel. Pedig e korra már olyan kútfőkkel rendelkezünk, melyek, nem mint a középkoriak csupán egyes helyekről, hanem egyszerre egész vármegyék vagy uradalmak soltészságairól pontos és részletes adatokat nyújthatnak. Ilyenek az Orsz. Levéltárban őrzött dicalis s némileg a tized-lajstromok, az 1530—40-es évektől kezdve 1696-ig vármegyék szerint, melyeknek főfontosságú terjedelmes anyagából, szerző mindössze 3 XVI. századbeli dicalis lajstromot ismer az egy Ung vármegye kötetéből. Pedig e dicalis lajstromokból kitűnik, hogy mikor és hol, mely uradalmakban voltak soltészságok. Szerzőnek tehát, az ezekre vonatkozó még pontosabb és kimerítőbb adatok végett, csupán az illető uradalmak különböző korbeli urbáriumait kellett volna még kikeresnie az Orsz. Levéltár *Urbaria et Conscriptio-*nes óriási, de rendezett gyűjteményéből, hogy teljes képet nyújthasson a soltészságokról, miután az illető községek Mária Terézia féle úrbéri tabelláit már a középkori anyagért is át kellett volna

néznie. Szerző ellenben mindössze egy uradalomnak (Beregszentmiklós) egyetlen évi (1648) urbáriumát ismeri, a Mária Terézia-féléknek pedig színét sem látta. Már pedig mindezen kútforrások ismerete és felhasználása nélkül, a soltészságokról, a Gorovepályázatnál megkövetelt önálló becsű munkát megírni lehetetlen.

Szerző azonban, nemcsak ezeket a mellőzhetetlen nagy feladatokat hanyagolta el, hanem még a keze ügyében lévő kisebbeket sem teljesítette a kellő pontossággal és lelkiismeretességgel. Előszavában azzal biztat, hogy a kiadott oklevéltárakat gondosan átkutatta, pedig ez nem így van. Még Fejér Codex diplomaticusából is, melyet pedig legsűrűbben használ, maradtak ki adatok. Például a nyitrai megyei Poruba megtelepítésére vonatkozók a t. VIII. v. VII. 225. és 320., meg egy másik a t. IX. v. IV. 171. lapról. Azt pedig, hogy a t. XI. 545. 546. lapon lévő 1352. évi regesztá helyett az egész oklevél a Hazai Okm. V. 128. lapján olvasható, nem is sejti. Az Anjoukori okmánytárát is használja, de a III. és VI. kötetben lévő soltészleveleket nem mind ismeri. Nem tudja, hogy a Zichy-oklevéltárban is vannak idevágó adatok. De még nagyobb a mulasztása, hogy a Sztáray-oklevéltár ungmegyei a magyarországi városok régi számadáskönyveinek sárosi soltészságait fel nem használta; továbbá, hogy Kaprinayt, Botka barszegyei oklevéltárát, a Letopis Matice Slovenskej oklevélközléseit meg sem nézte. Még inkább elhanyagolta történeti folyóiratainkat. Így a Történelmi Tárat, melyből egy csomó értékes oklevéllel vagy regesztával gyarapíthatta volna amúgy is sovány középkori anyagát. A Századoknak idevágó cikkeiből vagy az egyes cikkeknek illető helyeiből alig ismer valamit, azt a sok családi levéltári ismertetést, regesztát, mely e folyóiratunkat oly becsessé teszi, teljesen mellőzte. Családtörténetünk főforrását a Turult sem ismeri, például Majláth Béla cikkei a lipótmezei családokról, melyek a lipóti soltészságokról ismeretlen adatokat, az ismertekről pedig hasznos felvilágosításokat nyújtanak. Még a régi Magyar Siont is eredménytelenségel forgathatta volna. A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemlétegyakrabban idézi, de például Krizskó cikkének soltészadatait nem vette észre. A Magyar Tud. Akadémia történeti értekezései is terra incognita előtte. Pesti, Bunyitay, Krizskó stb., de különösen Wenzel értekezéseiről mit sem tud, pedig például Wenzel Stibor vajdájában egy sereg soltész-oklevelet tesz közzé. Egyáltalán az látszik mindezekből, hogy szerzőnek kellő kútfőismeretei nincsenek a történeti irodalmunkban tájékozatlan. Fogalma sincs arról, hogy neki a felvidéki család-, hely- és intézménytörténeti monographiákat, cikkeket és kutatásokat kellett volna különös figyelemmel kísérnie. Azt talán nem róhatjuk fel neki, hogy Szerémi-nek (hg. Odescalchi) és Ernyeynek a Majthé-

nyiakról szóló monographiáját, melyben egy sereg soltészlevelet találhatott volna, nem ismeri, mert csak a múlt év második felében jelent meg. De az alól már nem menthetjük fel, hogy azok közül a legérdekesebb soltészlevelet, szintén Szeréminek régibb közléséből már a Tört. Tárból föltétlenül ismernie kellett volna. Például Lehoczkynak a Tört. Tárból közölt soltész- és kenészleveleit ugyancsak kihasználna, de az már nem jutott eszébe, hogy az ő Beregmegyei monographiáját szintén meg kellene nézni. A felvidéki telepítésre olyannyira fontos bányásztörténeti monographiákról, tanulmányokról pedig egyáltalán mit sem hallott stb.

Ilyen óriási hiányok és tájékozatlanság láttára, furcsán esik olvasnunk azt a fejezetet, mely a soltészszakok hazai irodalmát akarja bemutatni. Méltán emeli ki Kovachich Márton érdemeit e téren, mert hiszen szerző oklevéltárának alapját, az ő *Jus Sculteticum* című forrásgyűjteménye képezi. De arról már nem tud, hogy azt már Schwartner is használta, még kevésbé arról, hogy maga Kovachich is 1810 május 15-én Válon, Ürményi József országbírónál látogatóban, ennek részére a hazai soltészokról és kenésekről rövid egy ívnyi közjogi elmélkedést (*Meditatio juris publici de Scultetis Hungariae et illis affinibus Kenezis*) dolgozott ki, mely azután az 1825—7. országgyűlés aktáiban a bandériumi ügyeknél, Kovachichnak erre vonatkozó kutatásai között nyert elhelyezést. Szerző irodalomtörténeti kísérletének legfeltűnőbb hiánya különben az, hogy Takáts Sándornak a Századokban, Magyar Nyelvben s a Budapesti Hírlapban közölt idevágó művelődéstörténeti cikkeinek hírét sem hallotta.

Az irodalom kapcsán szerző az általa használt forrásokat és feldolgozott műveket sorolja fel, de sokkal a feldolgozás folyamán sohasem találkozunk, sőt még magát Schwartnert sem ismeri teljesen.

A szorosan vett feldolgozás a *soltészszak eredetével és a magyar határig való útjával* kezdődik, a külföldi, de nem mindig a legújabb kutatások alapján. Például azt még nem tudja, amit Dopsch 1912-ben bebizonyított, hogy a *Capitulare de villis*-be foglalt gazdasági szervezetet, nem szabad többé Németországra vonatkoztatni, mivel ez egyedül Dél-Franciaországot illeti. Különben kár neki annyit foglalkoznia olyan soltészszakokkal, a miknek semmi közük sem volt a községekhez s a községi bíráskodáshoz, a mikor köztük a fejlődést úgy sem lehet kimutatni. E helyett inkább sokkal részletesebb képét kívántuk volna a Németországból kiinduló soltésztelepítések elterjedésének Cseh- és Morvaországban, Sziléziában és Lengyelországban, mivel csak az itt meghonosodott telepítési rendszerek voltak nálunk közvetlen hatással.

A hazai soltészságok történetében, külön cikket szánni a Szent István egyik oklevelében használt soltész szónak, merőben szükségtelen, mikor rövid jegyzetben is el lehetett volna mondani, hogy itt csak egy, a külföldi oklevelekből szolgailag lemásolt műkifejezésről van szó, melynek nálunk az életben semmi sem felelt meg. A 2. cikknek már inkább megvan a jogosultsága, mert a podolini (1244) és alsó-ruzsbacki legrégibb soltészságokról szól, noha ezek akkor még Lengyelországhoz tartoztak. Róluk azonban sokkal teljesebb s a többi lengyelföldi telepítésekkel összefüggő képet nyújt Kaindl a kárpátalji németekről írt ismeretes munkája I. kötetében, de még inkább az „Archiv für Östr. Geschichte“ 96. kötetében (360—389) jegyzetekkel s okleveles függelékkel ellátott mutatójában. Szerző ezt nem ismeri, csak a II. magyarországi kötetről mondja, hogy használta, holott ennek sem látjuk nyomát, pedig Kaindl művét, daczára magyarfaló tendenciájának, ferdítéseinek s tévedéseinek, haszonnal forgathatta volna. Nemcsak azért, mert analógiái, a szerző hiányos adatait kiegészíthették volna, s egyúttal olyan szempontokra teheték volna figyelmessé, a mikre nem is gondolt, hanem bibliographiájából sőt még kútfőismereteiből is tanulhatott volna, például, hogy a lengyel kútfőkben is lehet magyarországi soltészadatokra találni. Hiszen már Schwartner is oly nagy súlyt fektetett a lengyel analógiákra.

Szerző 4. cikke a hazánkban divatozott különféle *telepítő kísérletekkel és rendszerekkel* foglalkozik, de csak a tatárjárás utáni korból s eléggé rendszertelenül fel egészen 1448-ig, holott legalább fővonásaiban az első századok telepítéseit is jellemeznie kellett volna. Ez szerzőre is hasznos lenne, mert Szent Lászlóról, kit egy megjegyzése a telepések ellenségének tüntet fel, megtudhatta volna, hogy a vallon-franciák betelepítését minden valószínűség szerint neki köszönhetjük. Talán kigyógyult volna abból a tévhitéből (70) is, mintha egyházaink a telepítésektől valahá idegenkedtek volna, holott éppen az ő telepítéseik a legrégibbek és leggyakoribbak közé tartoztak.

A 3., 4. és 5. cikknek kellene foglalkoznia a *soltészságok s más erdei telepítéseink eredetével* s főleg megismertetni keletkezésük okaival. Ez a legfontosabb kérdés s itt válik el, hogy meg tud-e rá felelni a szerző. Azok az okok azonban, a miket élénk sorol vagy nem tartoznak ide, vagy nyilvánvaló tévedések. Ő ugyanis kiindulva az 1244. évi podolini soltészlevélből, mely a tatárjárást emlegeti, a hazai soltészságok eredetét is, a tatárjárást követő munkáshiányban, elnéptelenedésben és birtokváltozásokban (48., 49., 404.) keresi. De a podolini soltészság eredője nyilván nem nálunk, hanem Lengyelországban keresendő. A mi pedig az e korbeli hazai állapotokat illeti, kétség-

telen, hogy ezek nagyobb arányú betelepítést tettek szükségessé, csakhogy mindenekelőtt a már előbb is lakott helyeket kellett újra benépesíteni, a lakatlan, irtatlan peripheriákra csak később kerülhetett sor. Különben ezt bizonyítják maguk a soltésztelepek is, melyek a tatárdúlás után csak évtizedek múlva lépnek fel a (hazai) Szepességekben, addig pedig a telepítések egyéb formái divatoztak. De szerző azt képzei (49), hogy mivel a királyság régi művelt területei a tatárjárásban tönkrementek, vagy eladományoztattak, azért kellett volna addig kihasználatlan birtokait hasznosítania. „A síkvidéki földek — úgymond — kisíklottak kezéből, meg kellett tehát kezdenie a felvidéki területek gazdasági értékesítését, bányák nyitását, erdők irtását s ezen czélra, minthogy az adománybirtokkal együtt régi mezőgazdasági munkássága is a magánföldesurak kezére került, új munkásság betelepítését“. A valóság azonban az, hogy először is, az eladományozott királyi birtokok népének csak elenyésző töredéke, csupán kivételesen került magánföldesurak kezére, új munkás-erőre tehát nem volt szükség. Másodszor, az oklevelek a „síkvidéki földek“ olyan mérvű kisíklásáról, mintha e miatt királyainknak, erdeik és hegyeik értékesítésére rá kellett volna szorulniok, — mitsem tudnak. Sőt éppen ennek az ellenkezője igaz. Királyaink arra, hogy felvidéki erdeiket, hegyeiket (kivéve persze a bányakutatást) maguk irtassák és betelepítsék — akkor még nem is gondoltak. Közükben e roppant területek, azáltal váltak hatalmuk fő forrásává, hogy megint volt miből eladományozgatniok és híveket szerezniök, és az ily adományosok voltak azután azok, kik az adományozott erdőket irtották és telepítették és sok későbbi nagy uradalomnak alapját vetették. E gazdasági munkában a királyok csak közvetítő szerepet játszottak, jöllehet annak szükségétől és értékétől szintén át voltak hatva Szerzőnek mindez annyira ismeretlen, hogy például midőn Kún Lászlónak 1284-ben Hekkel részére kelt erdőadományában azt olvassa (54, 211.), hogy az ilyen erdő sokkal hasznosabb népesen mintsem lakatlanul, nem is képes másra gondolni, mint hogy azt a király a maga részére, Hekkel mint soltésza által akarta betelepíttetni. Pedig az oklevélben soltésztságról szó sincs, Hekkul nem is volt az, azt az erdőt pedig örök adományul kapta. E baklövését szerző, családtörténeti és helytörténeti tudatlanságának is köszönheti, mert hiszen tudnia kellene — a mit még az idegen Kaindl is tud! — hogy ez a Hekkul a Jekelfalussyak őse (Turul XI. 201.), ki azon erdőben a mai Jekelfalvának s még két másik falunak vetette meg alapját. Ő azonban, mivel az oklevél azon erdőnek egyedüli lakóul csak néhány remetét említ, az ott alakult községet tévesen Szepes-Remetének képzei.

Egyáltalán szerzőnek egész oknyomozása felületes és seké-

lyes, sőt a legtöbbször szükségét sem érzi. Nála a soltézságoknak valami általános története, fejlődése, — ama nem sikerült eredeten kívül — nincs is. Ő is hallott (210.) ugyan valamit, az ország határainak gyepüvédelméről s a gyepükön túl lakatlanul hagyott, úgynevezett gyepülvékről, s ezeknek későbbi benépesítéséről, (Magyar Nyelv 1913: 97., 145., 201., 254.), de hogy mennyire meg nem érthette, arról már az imént elmondottak is tanuskodnak.

Művében a soltézságok, csak mint valami magukban álló véletlenek merülnek fel itt is, ott is, mintha köztük, a szervezeti külsőségeken kívül egyéb kapcsolat nem is létezhetnék. Azt még csak nem is álmodta, hogy az efajta erdei irtványtelepeknek összefüggésben kell lenniök, a velük egyidejűleg, a XIII. század vége felé óriási arányokat öltő hegyi-vár-építésekkel, mert hiszen e telepek voltak hivatva néppel és élelemmel ellátni az ilyen várakat, de a melyeknek védelme alatt viszont az ily telepek is nyugodtabban fejlődhettek. Jellemző, hogy e korban éppen a legtöbb várnak uráról: Csák Mátéről írják, hogy egész sereg ilyen nagy szabadalmakkal felruházott *lehotít*, vagyis erdei telepet létesített, úgy hogy Botka ezekben leli magyarázatát e hatalmas olygarcha rendkívüli népszerűségének. Teljesen ismeretlen továbbá szerző előtt a bányavárosoknak, sőt más városoknak is fontos szerepe a közelükben levő vidékek megtelepítésében.

Nem ismervén a telepítéseknek mind e különböző központjait, azok működését s egymásra hatását, a soltézságokat pusztán csak külsőségeik után képes taglalni és osztályozni. Így az 5. és 6. cikkben a *soltézságok alapítói*k szerint tárgyaltnak, de nem sokat okulunk belőle. Azt, hogy egyházainknak kevés részük volt ezen alapításokban, azzal magyarázza (70), hogy úgyis nagy jóvedelmük volt, nem szorultak tehát arra, hogy „birtokaikra — úgymond — a legkedvezőbb szerződés mellett vállalkozó legdrágább munkásságot telepítsék”. Ennél az önmagának is ellentmondó naiv magyarázatnál, mennyivel egyszerűbb és igazabb az, hogy mivel az egyházaknak hegyi váraik nem igen voltak, ennél fogva erdei telepekre sem volt szükségük. De már a bányakutatásokban nagy tevékenységet fejtettek ki, és nem kimélve semmi fáradságot és költséget az erdei telepeknek egész sorát létesítették bányászathoz értő idegenekből, még mielőtt a soltézságok divatba jöttek volna, talán szerző is csak azért nem hallott róluk.

Az I. fejezet utolsó 7. cikke *soltézságaink földrajzi megoszlását* akarja bemutatni, csak hogy egyben a saját földrajzi tudatlanságát is elárulja, melylyel már előbb is találkozunk, mikor Jekelfalu helyét Szepes-Remetének állapította meg. Az a Léva, melynek soltézságáról beszél, nem a mai barsmegyei Léva, de

a trencsénmegyei Illava. A Clara vallisban telepített faluról nem tudja, hogy Dolyán. A zólyommegyei Horonecz nem Hroncsok, de Hronecz. Bella nem Szepes Béla, de turóczmegyei. Az 1358-ban a Loppena vize mellett telepített falu aligha lehetett Zólyomban, mert e soltészlevelet Rudolf király 1591-ben a Petryk-család és Petryk falu részére erősítette meg, ez pedig Zemplénben van. A nyitramegyei Andrásfalva ma Koós, nem mint oklevéltára (67. sz.) mondja Nyitra mellett, hanem a Nyitra folyó mellett fekszik. Végzetes tévedése az is, hogy a *sírosmegyei* Grabo (Hrabszke) Tarnó Szvirzso (Zimso Zyorso) falvakat, melyekről odatartozásuk Fejérnél annyi oklevélből, sőt éppen a szerző által használtból is megállapítható, mégis soltészszágaikkal egyetemben *Heves* megyébe helyezi, a hol ilyesmi soha sem voltak. Az meg, helynévtörténeti és etymologiai tájékozatlanságát árulja el, midőn (61) *Gnézda* német *Knicsen* nevét a kenézségből magyarázza. E földrajzi tévedések aztán azzal súlyosbodnak, hogy a középkori részben minduntalan felmerülnek és olykor kalandos félremagyarázásokra nyújtanak alkalmat.

Szerző földrajzi összeállításából kiderül, hogy mindössze csak 90 soltésztelepet ismer a középkorból, de ebből is lemegy 3 beregmegyei kenézség, tehát voltaképen csak 87 soltészszág áll rendelkezésére, holott még a kiadott forrásokból is jóval többre vihette volna, hát még önálló kutatással. Azért komikus aztán, ha e 87 adattal egész komolyan statisztikai fejtegetésekbe bocsátkozik, vagy midőn megállapítja (69), hogy a soltészszágok a XIV. század közepén túl majdnem teljesen megszűntek és nem veszi észre, hogy egyedül az általa ismert oklevelek szűnnek meg, mert többnyire csak eddig vannak közzétéve, tehát az ezentúli hiánynak már csak ő az oka. De sőt még az olyan anyagnak sem tudta hasznát venni, a mely kis fáradsággal ügyis keze ügyében volna. Ő t. i. a középkori soltészszágok statisztikáját csupán a fennmaradt soltészlevelekre, tehát a merő véletlenre alapítja. Pedig maga is (77., 78.) felhossa mások után, hogy összes *-lehota*, *-vágás*, *-hau*, *-häu*, *-volya*, stb. képzésű felvidéki helyneveink is ugyanolyan erdei telepítésekre utalnak, arra azonban már nem képes rájönni, hogy ezeket statisztikailag is értékesítenie lehetne. Azt kellene csupán megállapítani minden ilyen, vagy ilyen képzésű helynévnél (persze nemcsak helységnévtárak, hanem eredeti kútfők alapján, mert hiszen ama képzők közül sok már a XVI. században lekopott a helynévről), hogy a középkorban mikor fordul elő legelőször és micsoda várhoz, uradalomhoz tartozott, s mindjárt bátran a többi alapítólevéllel bíró soltészszágok közé sorozhatná s így azután azoknak földrajzi megoszlásáról, elterjedéséről, irányairól, csoportjairól s ezek központjairól, komolyan számbavehető képet és statisztikát nyújt-

hatott volna. Csakhogy szerző abban az óriási tévedésben szenved, mintha ama helynevek közül, a saltészságokra nézve csupán a *német* elnevezések vagy azoknak szószerinti fordításai jöhetnének tekintetbe. Pedig ha például a sárosmegyei *Volyáról* tudjuk, hogy ott már 1310, 1358 óta saltészság volt, semmi kétség, hogy a többi XIV.—XVI. századi *Volya*-knak vagy *-volya* képzős helyneveknek szintén okvetlenül saltészságoknak kellett lenniök. E szó ugyanis, mint Melich kimutatta, szabadságot jelent és Kaindból is tudjuk, hogy Lengyelországban szintén el voltak terjedve s német jogi alapon szervezkedtek. Továbbá a XIV. századból különösen Sárosból egy sereg *-vágús* vagy *-vágása* képzővel alkotott helységről tudjuk, hogy saltészság volt, mi gátolhat tehát bennünket abban, hogy valamennyi ilyen nevű községet szintén saltészságnak vegyünk, a mikor 1355-ben az egri káptalan hivatalosan is megállapította, hogy Sárosban a „*loca villarum fundari de novo inceptarum, . . . wlgó wagas nuncuparentur*“.¹ A magyar *vágús* szónak a német *-hau*, vagy *-häu*, vagy a szláv *haj* képző felel meg, mely helynevekből Kaindl (II. 139., 141., 144., 145.) részben Schröer után 3 csoportot állapít meg. Szerző egyről sem tud, de még sokkal megbocsáthatatlanabb az, hogy a *lehotákról* sem tudja, hogy azok is német jogon szervezett tehát a saltészságokhoz hasonló erdei telepítések voltak. Mindössze a 35. lapon, a *külföldi* saltészságoknál említi jegyzetben, hogy nálunk is voltak lehoták, és hogy Csák Máté is alapított ilyeneket. Persze neki teljesen ismeretlen, bár régen közzé van téve, Csák Máté 1320. évi alapítólevele a trencsénmegyei Dlhépole saltészsága részére, s nemkülönb az összes kapcsolatok, melyek e lehoták és saltészságok között az adatokban és helynevekben fennállanak, és a miknek ismerete nélkül telepítéseink története meg sem írható.

Ez a dolog annál furesább, ha látjuk, hogy míg egyfelől a saltészságokhoz hasonló lehotákat mellőzi, ellenben a saltészsági intézménytől jóval távolabbálló és sok tekintetben ellentétes kenézségeket befogadja s még különösebb az a mód és arány, ahogyan ezt teszi. Egyedül a beregmegyei kenézeket hajlandó bevenni, bár ebben sem következetes, mert hiszen Oklevéltárában a hunyadmegyei Lesnek-erdei kenézség 1394. évi oklevelét is közli. De akkor hol marad a többi kenézlevél és adat Máramarosból, Temes-, Krassó-, Szörény-, Szatmár-, Bihar vármegyékéből és Erdélyből, Mihályi, Petrovay, Pesty, Bunyitay, Solyom-Fekete stb. oklevélközlései és értekezései alapján, de elsősorban dr. Csánki Dezső alapvető kutatásai és megállapításai nyomán.

¹ Wenzel Mezőgazd. tört. 259. szerző ez adatot persze nem ismeri, noha a könyvet többször idézi.

melyek történelmi földrajzának legújabb V. kötetében találhatók. Pedig valódi képet a kenézségekről csak mindezeknek alapján szerezhetünk, de még ezt is össze kellene még vetnünk a külföldiek péld. Kaindl, az oláh Bogdan J., a kis-orosz Hruszevszkij és mások kutatásaival. Szerzőnél, a kenézségeknek a soltészságokhoz való hasonlósága, éppen úgy, mint különbsége merő külsőségekre (például az örökös bíróságra) szorítkozik, a lényegét, a nagy vonásokat, hogy t. i. a kenézségek csak félig állandó, félnomád, kevert fajú telepek voltak, hogy állattenyésztő pásztorokból és nem földművelőkből állottak; hogy főleg hadi rendeltetésűek, hogy szervezetük nem egy községre szorítkozott, hanem egész vidékekre, karajnokságokra (krajnik), vajdaságokra terjedt, hogy külön faji kiváltságokat élveztek stb. stb., vagyis hogy a soltészságoktól gyökeresen különböztek, meglátni képtelen.

Szerző ezután áttér négy külön fejezetben a *soltészságok néprajzi, társadalmi, jogi és gazdasági viszonyainak* fejtegetésére. Készséggel elismerjük, hogy ebben nem közönséges ügyességet tanusít, ámde értékét nagyon alászállítja az, hogy mindössze 87 soltészság adatainak, a legkülönbözőbb szempontokból való csoportosításáról s egyúttal olykor az unalomig való ismétléséről van szó. Még azután minduntalan szerző tájékoztatlanságába, felületességébe ütközünk. Így például azt hiszi (83), hogy mivel a soltészságok német jog szerint éltek, tehát a telepéseknek is okvetetlenül németeknek kellett lenniök. Pedig még az e tekintetben igen elfogult Kaindlnak lengyel kutatásai is mutatják, hogy a telepék német joga csak szervezetet jelentett, de nem mindig fajt is, s hogy annak oltalma alatt sokszor különböző fajbeliek éltek békességben. Arra szerző maga is (84) rájön, noha ellenkezőjét az I. fejezetben (54) vitatja, hogy a telepések nem annyira külföldi bevándorlottakból, mint inkább a már itt letelepedettekből kerültek ki. Ő persze ezek alatt csakis németiséget ért, pedig már a XIV. században még a Szepességben is, a düll- és községnevek tanúsága szerint meg volt már a szláv hatás és keveredés, hát még a felvidék nyugati megyéiben, a hol mindig a szláv elem volt a túlnyomó. Ismeretes (de nem a szerző előtt!) az is, hogy a német jogú erdei telepék bő szabadalmi milyen nagy vonzó erőt gyakoroltak a földesurak jobbágysáira. Például 1345-ben, tömegesen a Magyar- és Lengyelország közti erdőségekbe vonultak s ott házakat emelve letelepedni akartak, Nagy Lajos király tehát ennek megakadályozására Sáros vármegyét utasította, nehogy az ország elpusztuljon s elnéptelenedjék. No hát, ezek a jobbágyságok csak nem lehettek mind németek, hanem szlávok, sőt bizonynyal még magyarok is. A soltészságoknak a XV. század végén kezdődő elszlávosodását, (akár csak Lengyelországban is), így inkább vagyunk képesek

megérteni, bár a fő ok nálunk a husszita uralom volt, mely mindenütt a várakat (lám ismét a várak!), egész vidékek kulcsait igyekezett hatalmába keríteni. De szerző a XV. század vége előtt szláv népességű soltészszakok létesítését egyáltalán még a nyugati megyékben is kizártnak hiszi. E rögeszmébe annyira beleélte magát, hogy az összes nyugati soltészszakok keletkezését is minden áron a Szepességre, vagyis egy keletről nyugatra terjedő irányra akarja visszavezetni, de persze csak olyanféle érvek alapján mely péld. (93) a turóczmegyei Bellát Szepes-Belával zavarja össze. Ellenben abból, hogy Zsolna város advocatiájának (vogtságának vagy fojtságának) joga, mely egész sereg (persze szerző előtt legtöbbször ismeretlen) falusi advocatiának anyajogát képezte, Teschenből származik, szerző mitem képes következtetni, sőt ennek daczára magát az *advocatus*, s az ennek megfelelő vogt, wojth, wajth, voynicatus (ez utóbbiról azonban nem is sejti, hogy szintén idetartozik) szavakat és fogalmat Lengyelországból (102. 103.) származtatja, holott lengyel földön a vogt csak városokban volt; Kaíndlnak pedig erre vonatkozó magyarázatait (különösen Podolinnal kapcsolatban) nem ismeri.

A magyar soltész szóról is azt meri (101.) egész határozottsággal állítani, hogy használatáról a középkori magyar nyelvben nincsen egyetlen közvetlen adatunk sem, holott az Oklevélszótár 1393-tól 1510-ig nem kevesebb mint 13 adatot sorol elő. A *soltészok társadalmi állásáról is* igen furcsa fogalmai vannak. A 109. lapon azt mondja, hogy a telepítéshez nagy költség kellett, de a 121. lapon meg azt, hogy a telelepitő soltészok többnyire városi polgárok voltak, de kik odahaza a városban „csak egyszerű földmívelők voltak, kikre nézve az, hogy vidékre költöztek, nem jelentett társadalmi sülyedést“. De ha csak ilyenek lettek volna, honnan vehették volna a telepítés nem csekély költségeit? másrészt pedig hogyan tudtak volna gondoskodni egyik legfontosabb kötelességükről, s egyúttal legjövödelmezőbb jogukról: telepüknek ipari szükségleteiről? Ipolyi Beszterczebányáról irt műveltség-történeti (szerző előtt ismeretlen!) tanulmányában éppen azt fejtegeti, hogy a környékbeli falvak Beszterczebánya legelőkelőbb polgárainak nevét viselik. A szerző szerint földmives-soltészok társadalmi állásának fontosságát mégis erősen túlozza. Ellenben a soltészok és soltészszakok árnyoldalait péld. a soltészoknak községükben élvezett abszolút hatalmát, monopoliumát, a telepések kizsákmányolását s egyéb visszaéléseket, melyek Lengyelországban már korán, 1420—23-ban törvényhozási beavatkozást tettek szükségessé, — egyáltalán nem látja. De mégis egy soltész hűtlenségéről szóló adattal (124.) beszámol, de egész komolyan ezt az egész középkoron át egyetlen páratlanul álló esetnek hiszi, mely — úgymond — nem vethet árnyat a töb-

bire! Minduntalan megfelelkezik arról, hogy az ő gyarló anyagkészlete mellett ilyen általánosítások mennyire nevetségesek és képtelenek.

Szerző ezek után a *telepesek társadalmi helyzetére* tér át. Ez a cikk tárja elénk legvilágosabban szerzőnek, intézményeink ismeretében való tájékozatlanságát és tudatlanságát. Abbeli erőlködésében, hogy a soltészságok telepeseinek helyzetét mennél inkább kiemelve, hosszan kitér a hazai középkori paraszt osztály helyzetére. Szerinte (133—135) ezen osztály nem állott mind jobbágyból, mertcsak egy kis *töredék* alig *negyedrésze* volt igazán *jobbágy*. Mert szerinte e jobbágyok mint *legmagasabb* állásúak, *tőkével* rendelkeztek, a földesúrtól telket *béreltek* és azt *cselédséggel műveltették!* A többi csak napszámból élt, a telket *bérlő jobbágyok szolgálatában* mint *cseléd, zsellér*. Ez teszi szerinte *érthetővé*, hogy egyes földesurak *cselédjeiket a jobbágyok sorába emelik*, sőt hogy *jobbágyi szolgálatra nemesek is szívesen vállalkoznak!* Ez a szerinte az *Árpád-kor végén kifejlődött különbség később is megmaradt egészen 1514-ig!*

Ezek valóban új, soha senkitől sem hallott, sőt a hazai parasztosztály kifejlődéséről eddig vallott összes tudásunkkal ellenkező állítások, de annyira képtelenek, hogy nem tudjuk, mit bámuljunk meg inkább, a bennük megnyilatkozó vakmerőséget-e, vagy a tudatlanságot? Csak a szerző által felhozott adatoktól ocsudunk fel megdöbbenésünkben, mert ezek aztán rögtön rávezetnek szörnyű eltévelyedéseinek nyitjára. Szerző anélkül, hogy az Árpád-kori intézményekkel s ezeknek terminológiájával valaha tisztában lett volna, alkalmasint indexek nyomán, megismerkedett néhány Árpád-kori jobbágyokról szóló oklevéllel, abban a jámbor hitben lévén, hogy ezek, mivel szintén jobbágyoknak nevezetnek, okvetetlenül a XIV., XV. századi paraszt-jobbágyokkal azonos állásúak voltak. Még szerencse, hogy nem azokra az oklevelekre akadt, melyek még az udvari főméltóságok viselőit is a király jobbágyainak nevezik, mert még inkább megzavarták volna. Az általa idézett oklevelek közül, három: egyházi nemes jobbágyokra vagyis praedialistákra, egy pedig a bessenyők elöljáróira (jobbagationes vel comites) vonatkozik. De persze szerzőnek sejtelve sem lévén sem a praedialisták,¹ sem a bessenyők jogállásáról, azért zagyválja őket össze a későbbi századok paraszt-jobbágyaival. Azt is állítja, hogy az ily (paraszt-)jobbágyok nejét, *férjük előkelőségére* való tekintettel *domina*-nak nevezik, csakhogy mind a két példája helytelen.

¹ Munkája elején (15), hol a zágrábi püspök 1293. évi oklevelét hozza fel, már itt sem tudja, hogy az oklevélben nem bérletről, hanem egyházi praedialis birtokadományról van szó.

Az egyik „domina consors Gregorii jobbagionis de Kalna“ kit 1367-ben Forgách András kielégített. Ha azonban szerző a családtörténetben annyira járatlan nem volna, akkor megnézhetne volna a gr. Forgách-család történetét Bártfai Szabó Lászlótól s ott (69. l.) kimerítő felvilágosítást nyerhetett volna a szóbanforgó ügyről, annak egész lefolyásáról s mindenekfelett arról, hogy az a Gergely nem paraszt-jobbágy, hanem Bars várának nemes várjobbágya volt. A másik adat még botrányosabb, mert az idézett Teleki okl. I. 332. lapján a jobbágy nejét nem domina, hanem a paraszt nőket megillető *provida domina* címmel illetik. Ennek ellentéteül viszont azon ütközik meg, hogy egy váradi kanonok a nővérét ancillának nevezi, ahhoz az úrnőhoz intézett levelében, a kinek tényleg szolgálatában is állott. Végső érvül a (paraszt-)jobbágyság tekintélyes vagyonát emlegeti, noha két idézete csak hat ökrös gazdákról szól; harmadik adata 1414-ben 600 frt.-ra becsüli egyik jobbágy összes vagyonát, a mi tekintélyes ugyan, de legkevésbé sem példátlan annyira, hogy miatta szerző képtelenségeit elhagyjuk. Az utolsó példa pedig egy familiarisról, ki 1408-ban az akasztófa alatt megvallotta, hogy 24 frt.-ot csalt ki, nagyon jellemző szerző megbízhatóságára, mert hogy ez a 24 frt azért kellett volna neki, „hogy magát önálló jobbágygyá tehesse“, arról az oklevélben egy betű sincs!

Sajnos, hogy ennyit kellett foglalkoznunk szerzőnek halvaszületett elméletével, de csak azért tettük, hogy kimutassuk, hogy egyetlen egy bizonyítéka sem állhat meg, hanem csak tudatlanságát és vakmerőségét árulja el. Például a 139. lapon is kereken tagadja, sőt a 164. lapon megismételi, hogy Merény és Lassúpatak telepeseit Kún László megnemesíthette volna, holott ezt maga Nagy Lajos király mondja 1358-ban, sőt hozzá teszi, hogy Kún Lászlónak ezen levelét (legimus) olvasta is. Wenzel bányászati történetének idevágó adatait és okleveleit persze nem ismeri.

A telepések ajándékdózásáról szóló cikke ismét (147—153) Árpád-kori intézményeinkben való tudatlanságára vet világot. Azt mondja, hogy a telepések ilyen ajándékot földesuruknak, hatóságának elismerése és a települő engedély megadása (*ratione descensus*) czimén szoktak adni. Fogalma sincs tehát az Árpád-korban oly sokat szereplő nagyfentességű *descensus*-jogról a miről még Schwartner könyve, sőt Bartal szótára is tájékoztathatta volna, vagy legalább latinul kellett volna jobban tudnia, midőn az 1322. évi szalóki soltészlevél világosan megírja, hogy ezen ajándék a szepesi várnagynak „*pro descensu suo*“ fizetendő. Ezért nem érti aztán azt sem, hogy az az ajándék, a mit a község egyetemlegesen szokott fizetni, az mindig *descensus* volt,

vagyis szállásadási, illetőleg ellátási kötelezettség, a miről a cikk végén már szerző is tud, mert két olyan adatot talált, mely a descensus fogalmát neki érthetőbb szavakkal fejezte ki. A következő cikkben (153—161) a *telepések adómentes szabad éveiről* beszél, de nem szól a lehotákról, pedig az ő nevük is ugyan ilyen szabadságot jelentett. Az egyházi tizednél említi, hogy azt a telepések német módra fizették, de hogy ez mit jelentsen, már nem tudja.

A 162—170. lapon *soltészságaink jogrendszeréről* beszél, de mindig csak általánosságban, holott ez igazán mentül részletesebb kifejtést igényelne. Sőt szükségünk volna a soltész-ság-alapítóleveleknek diplomatikai vizsgálatára és összehasonlítására is, még pedig nemcsak egymás között, hanem a hozzájuk hasonló sziléziai, lengyel és cseh-morva soltészlevelekkel, mert csupán e részletes vizsgálat és összehasonlítás döntheti el az illető soltészjognak és formuláinak eredetét, csoportjait, irányait stb.

Egyáltalán helytelennek tartjuk szerzőnek azt a szokását, hogy ha a mi soltészviszonyainkhoz — nagy ritkán — analógiát keres, azt mindig csak Németországban keresi, a német soltész-sági viszonyok között, sőt munkájának egész középkori részét nem is német, hanem pláne *germán* korszaknak keresztelte. Ez teljesen elhibázott felfogás, mert nálunk a német soltészjog eredeti alakjában soha és sehol sem érvényesült, hanem csakis abban a formában, a hogy az a velünk szomszéd Csehországban, Sziléziában, Lengyelországban dívott és az ottani helyi szokásokkal bővült és módosult. Innen van aztán, hogy soltész-ságaink megítélésében is mindig igazságtalan, midőn azokat nem a szomszéd országok, hanem a németek mértékével méri.

Arra a kérdésre (192), hogy a telepések vajjon élhettek-e földközösségben, felelni nem tud, a mi jellemző reá nézve, mert a 217. lapon azon 1374. évi adatból — melyet ő képtelenül Hevesmegyébe utal, holott mint fentebb láttuk Sárosba való — már egész *határozottan* földközösségre következtet. Persze ebben sincs igaza, mert itt nem földközösségről, hanem csak arról van szó, hogy mivel a sárosmegyei Tarnón és Szvirzsón a belső telekhez bizonyos állandó és megszabott nagyságú külsőség nem tartozott, tehát a határból mindenki csak annyit vont mivelés alá, a mennyit meg tudott vagy akart művelni. Ezt még magában véve földközösségnek nem tarthatjuk.

A *soltészbíráskodás* ismertetésénél sikerül neki (200—205) Hajniknak két rendbeli tévedését helyreigazítania. A 170. lapon pedig az örökös soltészbíráskodásról elismeri, hogy e miatt az ilyen soltész-ság önkormányzatot nem ismert s hogy „a fejlődés ezen fokára“ csak a kedvezőbb fekvésű soltész-ságok tudtak eljutni, a mi természetesen a soltész-ság megszűnését vonta maga

után. De hogy az örökös meg a választott bíróság miként függ össze a különböző jogrendszerekkel, azt már nem tudja, noha még Kaindlból is megtudhatná.

A *telepes községek gazdasági viszonyairól* szólván, azt mondja (224. l.), nincs rá eset, hogy valamely soltész egy időben több község élén állt volna, megelégedezvén arról, a mit már a 119—120. lapon mondott, hogy a soltészok nagyobb része, mint már más község soltésza szokott megbízatást nyerni új telepek létesítésére. Az egyes soltésztelepek telekszámát (226) az alapítólevelek alapján átlagosan 60 telekre teszi, s ebből azt a következtetést vonja, hogy e szerint e telepek jóval népesebbek és terjedelmesebbek voltak a magyar jobbágysközségeknél. Szerzőnek nem tűnik fel, hogy már magában is furcsa hegyvidéki, erdei falvakat nagyobboknak, népesebbnek képzelni a síkföldieknek. Persze ő a soltészszág-alapításoknál kikötött telekszámoknak ül fel, pedig ezek csak maximumok voltak, melynek erejéig t. i. az erdőirtás és betelepítés terjedhetett, de hogy aztán a valóságban is mindenütt 60—80 telek nagyságú terület lön kiirtva és betelepítve, azt méltán kétségbe vonhatjuk, s közvetlen bizonyítékok nélkül (urbariumokból, adóösszeírásokból stb.) el sem hisszük. Jó lett volna, ha szerző állításait előbb Kaindl lengyelföldi adataival vetette volna össze, ott nem egy példát találna arra, hogy az alapítólevelek telekszámai a valóságtól milyen messze elmaradtak. A mikor tehát ilyen magas telekszámokról van szó, akkor azoknak legnagyobb része a még ki nem irtott, lábön álló erdőre értendő, a hogyan például királyaink is (Fejér VIII. v. V. 167., IX. v. IV. 543.) a királyi erdőállományból péld. 100 telek (Hub vocatas) kiterjedésű erdőt szoktak adományozni, de hogy aztán azt az adományos, 100 telek erejéig csakugyan kiirtotta s betelepítette, és mennyi idő alatt, az már megint más kérdés. Szerző azonban még példával is akarja bebizonyítani a magyar falvak jóval kisebb telekszámát. Elámulunk azon a vakmerőségen, mely ilyen nagy fontosságú és nehéz népesedési s agrártörténeti kérdést egyetlen kikapott példával vél elintézhetőnek, mihez más, az adatok százaival felfegyverkezve is alig merne hozzászólni. Hát még ha nyomban kitérünk az is, hogy még ezt az egyetlen példát (227) sem tudta jól megérteni. Azt mondja, hogy 1338-ban a Putnokiak gömöri és borsodi 4 falván (igy! annyi fáradságot sem véve magának, hogy megmondaná, hány és melyik az egyik, hány a másik megyéből), csak 9, 13, 22, 28 jobbágytelek volt, pedig mivel itt birtokosztályt létesítettek, az első két szám egy és ugyanazon falura, a gömöri Máléra (Malej), vagyis 9+13, összesen 22 jobbágytelekre értendő; míg a borsodi Horvátin 22, Putnokon (Gömör) meg 28 telek volt, tehát mindössze 3 faluról lehet szó, míg a

borsodmegyei Kaza tekintetbe nem jöhet, mert ott csak birtokrészüik volt.

De szerző szerint (228—232) a soltészszáglepek rendezettségben is felülmúlták volna a többi községeket, mert minden (külső) telket egy tagban adtak ki, a házak (belső telkek) mögött a határ végéig húzódó keskeny, de hosszú csikokban. Ebben Meitzent és az ő *Waldhufe*-it veszi alapul, sőt onnan mintául, nem valami szomszéd országbeli, hanem a szászországi frank alapítású Frankenau erdei telep helyszíni rajzát is át veszi, a hazai soltésztelepekkel való összehasonlítás céljából, mivel a szepesi szászok is közép frank eredetűek voltak. Csak melleleg említvén, hogy Kaendl (II. 202.) szerint a Szepességben az eredeti közép-frank tájszólást az észak-thüringiai és sziléziai már korán, még a tatárjárás előtt, tehát éppen a soltészszágok útjáu kezdte kiszorítani, szerző eljárását máskülönbén is felületesnek tartjuk. Ő ugyanis azt hiszi, hogy összes soltészszágaink Frankenau módjára telepedtek, noha Meitzen sem állítja, hogy a németországi összes telepítések is mind, csak egy tagban kihasított *Waldhufe*-k szerint történtek volna. Ellenkezőleg az ő térképrajzai (műve III. és IV. kötetében) nagy változatosságot tüntetnek fel. Az egy tagban kiosztott telkek mellett, egész sereggel voltak olyan helységek, a hol a külső telkek teljesen széjjelszórva apró parcellákban feküdtek a különféle dülőkben és fordulókban, milyen péld. a sok közül Bellingén, a hol még soltész is székelt. Szerző tehát túlságosan egyszerűsíti feladatát, midőn valamennyi soltészszágunkat egyetlen típusra akarja vissza vezetni egyes külföldi analógiák és néhány hazai adat alapján, holott a fennmaradt régi térképek, urbáriumok és a Mária Terézia-féle úrbéri tabellák pontosabb adatokat nyújthatnának. Más adatokból is tudjuk, hogy a Szepességben is, mint péld. 1410-ben (Suppl. Anal. Scep. II. 179.) Tamásfalván, vagy a mit (231.) maga szerző is idéz, 1383-ban Batizfalván fordulóra osztott határok is voltak, melyeknek dülőiben az egyes telkekhez tartozó parcellák szerteszét feküdtek, míg falvakban a külső telkek egy tagban voltak kiosztva. Csakhogy még az ilyen, frankenauai módon egy tagban kihasított telkeket sem szabad akkép értelmezni, mintha azok a valóságban is már teljes egészükben kiirtott, mivel földek lettek volna, hanem úgy, hogy csak egy részük volt mivelés alá fogva, míg a többi még irtásra várt. Így tehát azoknak a pontosan felmért s megszábott nagyságú külső telkeknek jórésze még erdő volt, vagyis a valóságban a legnagyobb változatosságot mutathatták, aszerint t. i., a mint ki mennyit kiirtani tudott. Érthető tehát, mikor péld. a lechniezi monostor 1568. évi (Urb. Conscr. 101—38.) összeírása, a tényleges adózási képességnek megfelelően, régi (Lechnitz, Richwald,

Ófalu, Frankova) soltésztelepekről azt mondja, hogy ott a jobbágyoknak meghatározott számú szántóföldjük nincsen, mert a ki megnyit irt, annyit szokott bevetni. De ugyanerre az álláspontra utalt már a fenti 1374. évi, a sárosszegyei Tarnóról és Szvirzsóról szóló adat is, a hol szintén hiányzott a telekegység, noha ott is soltészszágok voltak. A telkek kimérésével kapcsolatban, szerző a földmértékekről és az egyes telkekhez kimért föld nagyságáról is beszél, anélkül azonban, hogy a sokféle mérésből bármi biztos mértékben vagy telekegységben meg tudna állapodni. Nem ismeri péld. a középkori okleveleinkben gyakran szereplő *mensura silvatica*-t sem, melyet magyarul *erdőseng*-nek vagy *sing*-nek hívtak. Legalább Kaindl idevágó lengyel kutatásait használta volna, ha már Piekosinski számításait nem ismeri a középkori lengyelországi különböző telkek nagyságáról.

Szerző most már a *soltészszágok újkori történetére* tér át, mely nála a középkoriból képest azzal bővült meg, hogy minduntalan az 1514. évi törvényeket és földesurakat szidja és a soltészszágok minden bajáért azokat teszi felelőssé, persze minden bizonyíték nélkül. Mulatságos, hogy szerinte (237) a földesurak kapzsiságának fő tárgya, nem a soltész által élvezett sokféle haszonvétel, hanem az ő bírói jövedelmük volt, t. i. a falusi perek után befolyt bírságoknak $\frac{1}{3}$ -ad része! Ez aztán a kapzsiság! Az sem utolsó dolog, hogy szerinte, midőn a földesurak a soltészszágokat megváltották, visszavásárolták (lám, tehát mégsem erőszakkal vették el), akkor a községi elüljáróságot és bíróságot, vagyis a közigazgatást a bíraskodástól mindjárt széjjel is választották! És az ilyen modern jogelveket valló földesurakat szidja mégis minduntalan. Kiinduló pontja persze a Dózsa-féle parasztlázadás és az 1514. évi törvények (240—241), de hogy ezeket az addig meglévő soltészszágokra is alkalmazták volna, azt az egész újkori részen végig folytonosan halljuk felpanaszolni, ámde *soha* egyetlen egy adattal sem látjuk bizonyítva. De sőt még adatainak hiányát is bizonyításra meri felhasználni! Azt ugyanis, hogy adatai 1526-tól 1551-ig hiányoznak, vagyis „az okleveles emlékek ezen évtizedes” hallgatását „sokat mondó”-nak (241) nevezi, pedig ez csak legfeljebb kutatásának lelkiismeretlenségét jellemezheti.

Szerző ezek után, az *egyes soltészszágokat ismerteti* ezúttal *váruadalmak* (debuisset pridem!) szerint, a mi ismét bő alkalmat nyújt neki hely- és családtörténeti botlásokra. A trencsényi uradalom szerinte (242.) 1600-ig királyi birtok volt, pedig bármely lexikonból megtudhatta volna, hogy ez nem igaz. A királynak, mint földesúrnak szerepét különben összezavarja (253.) az uralkodóval, mert nem tudja, hogy a Liber Regiusokban nem egy magán földesúri hatalom alatt álló soltészszág nyert királyi megerősítést. Nem-

sováról és Szrnyéről nem tudja, hogy az illető évben nem is Trencsén, hanem Szucsá várához tartoztak. Schwartznerből meríti azt, hogy Mária Terézia 1773. évi leiratában Trencsén megyéből 38 soltészszágot említ, de e leiratnak fontos s bő mellékletei, valamint kapcsolatai iránt az Orsz. Levéltárban érdeklődni elmulasztotta. A makoviczai uradalom 86 soltészszágát és a zemplénmegyei 136 soltészszágot csupán Acsádyból ismeri, de mivel ezek ott helységek szerint nincsenek felsorolva, a szerző sem képes erre, noha csak ezen egyetlen Acsádytól használt 1553. évi dicalis összeírást kellett volna megnéznie. Családtörténeti tudatlanságát jellemzi, midőn a „kisebb magyar birtokosok soltészszágai“ cikkben (264., 265.), de persze csak az egyetlen Ung megyéből, *kisebb* birtokosul felsorolja a nábob Dobó Ferenczet vagy cserneki Desewffy Jánost a kamaraelnököt, a családok közül pedig a Nagymihályi családot 11 községből, nem is sejtve, hogy e családdal egy nemzetségből származó rokon családok voltak: a Tibayak, a nem Edemffyek hanem Födönffyek, a Vinnayak és Sztárayak. És milyen fogalma lehet a birtokkategóriákról, ha péld. 11 községre terjedő birtokot a kisebbek közé képes sorozni.

A soltészszágok földrajzi elterjedését vizsgálva, szerző a középkorban 90 (helyesebben 87) soltészszágot talált, míg az újkorban már 447-et (helyesebben, kenészségek nélkül 413), vagyis ötször annyit. A valóság pedig az, hogy ezeknek nagy részét már a középkorban is megtalálhatta volna, kellő (kutatással, péld. a trencsénmegyeiek legtöbbjét, melyekről szerző 270.) azt képzeli, hogy csak 1600 után keletkeztek. De újkori soltészszágainak sem látjuk valami nagy hasznát, mert hiszen Ung megyét kivéve, nem helységek szerint vannak felsorolva, persze mert megelégedett Acsádynak egyetlen évről szóló számadataival, noha azt Acsády sem vette észre, hogy a soltészszok sokszor más, p. *liber judex* elnevezés alatt rejtőznek. Pedig szerző az Orsz. Levéltár dicalis adólajstromaiból könnyű szerrel a legpontosabb idevágó adatokat megszerezhetette volna, mert e lajstromokban nemcsak a soltész-helységek, hanem sokszor a soltészcsaládok is név szerint, birtokukkal s haszonvételeikkel együtt fel vannak sorolva, és majdnem évről évre minden változásról, péld. új soltészszágok keletkezéséről számot adnak, de sőt a többi nem soltész-községekkel való összehasonlításokhoz is módot nyújtanak. Ezeknek ismerete nélkül tehát a soltészszágok újkori történetét megírni, meddő kísérlet. De szerző még a keze ügyében lévő irodalmat sem aknázza ki kellően, mert akkor nem mondhatná, hogy a soltészszágokkal bíró megyék száma a középkori 13-ról (mert hiszen, az ő 14-ik képtelen hevesmegyei soltészszágot csak nem számíthatjuk) az újkorban 9-re

szállott alá, holott ha Takáts Sándor kutatásait felhasználja, akkor Murány (Gömör) és Lipcse (Zólyom), tehát mindjárt két vármegye soltészairól is tudomást szerezhetett volna. A murányi soltészt különben még Tinódy is megénekelte. Liptóból is okvetetlenül adatot találhatott volna a likavai vár soltészságaira s akkor ezzel a megyék száma 12-re a középkori állapotokhoz egész közel emelkednék. De sőt a Corpus statutorum II. 2. kötetéből kitűnik, hogy még Abaujban a Kassa körüli falvakban is voltak soltészságok, de kétségtelenül már a középkortól kezdve. Szerző földrajzi gyámoltalanságát jellemzi végül az 1556-iki turhynai soltésztség esete, melyről képtelen volt megállapítani (266. 271.), hogy mely megyében feküdt, sehogy sem tudván rájönni, hogy az csak a sárosi Tuhrina lehet.

A soltészságok újkori néprajzi viszonyairól szólván, első sorban a németiség visszavonulásával foglalkozik, megújítván (274.) azt a semmiféle adattal sem bizonyított ráfogását, hogy 1514 után, a földesurak a soltészoknak s a telepeseknek szerződésileg biztosított jogait lábbal tiporták volna. Ha a magyarfaló Kaindl vetemedik eftéle ráfogásokra, azt még valahogy megértjük, de hogy egy magyar író, a régi magyar jog- és törvénytiszteletet így merje pellengérre állítani egyetlen adat nélkül, ezen már lehetetlen meg nem botránkoznunk. Csakhogy átlátunk a szitáján. Éppen kutatásának botrányos felületességéről, adatainak minduntalan tátongó hézagairól akarná a figyelmet elvonni az ilyen hangulatkeltéssel és egyes ismert, de nem ide tartozó események üres általánosításával. Szakasztott ezt az eljárást követi az újkori soltészszokkal is. Azzal kezdi, hogy e korban köztük egyetlen német név nincs. Ez lehet ugyan az ő fölötté gyarló kutatásának eredménye, de semmi esetre sem maga a valóság, mert legfeljebb egyes az újkorban alapított telepek soltészait ismeri, de nem ám a középkori soltészcsaládok újkori leszármazóit. Ebből a negatív (de a valóságot nem fedő) tényből, vagyis a németek hiányából azt következteteti, hogy ez azért történt volna, mivel 1514 után a német soltészszok (holott már annyi szláv volt köztük) jogaiknak erőszakos eltiprását nem voltak hajlandók eltűrni. Adat persze nincs rá egy szem sem, csak következtetés. Mivel pedig az 1514: 70. §. a jobbágyság kivándorlását eltiltotta, ennél fogva a soltészszok csak a városokba tódulhattak. Ismét csak következtetés az előbbi következtetésből, egyetlen szemernyi adat nélkül. A (szab.) kir. városokban (275.) „tömegesen feltűnnek — ugymond — a Schul-teis, Schults, Sculteti nevek és ezek szemmel látható vagyonszáma”. Ez is csak következtetés s hozzá elég balga, mert hiszen ekkor már a nevek nem jelentenek mindig foglalkozást is. Ámde azt kérjük, ugyan hát, honnan tudja a szerző, hogy azok a nevek

városainkban éppen 1514 után oly tömegesen tűnnének fel? Hiszen egyetlen városi névlajstromot vagy adóösszeírást sem látott soha, hol tapasztalhatta volna hát azt a szemmel látható vagyonosságot is? De ő ez utóbbira is csak abból a feltevésből jutott rá, hogy gyermekeik iskoláztatására sokat költhettek. És vajjon miért? mert sok Schulteis, Schultz, Sculteti stb. nevű (!) kiváló lelkészt, orvost, tanítót sorol fel Szinnyei a magyar írók névtárában!¹ Ezt nevezi szerző a soltészcságok *történetének*, egyetlen pozitív adat nélkül, merő, s még hozzá milyen üres következtetések következtetéseire építve. Pedig magukból a pozitív adatokból egészen más eredményre kell jutnunk. Sőt maga szerző is, az ő maroknyi adatkészletéből ismételtén (97. 276.) megállapítani kénytelen, hogy a német soltészcságokba már a középkor végén (1497.) szlávok, vagy oláhok kezdenek betelepedni, tehát ebből is látható, hogy e népmozgalomnak semmi köze sem lehet a 1514-iki eseményekhez. A felvidéki német-ség lassú, fokozatos elszlávosodásának menete ez, mely aztán a XVII. század második felétől kezdve még rohamosabbá vált.

Hogy azonban az újkori soltészcságok telepítésétől a német elem teljesen visszavonult, annak nem, mint szerző hiszi, csupán néprajzi, hanem főleg és elsősorban gazdasági, de szerző előtt merőben ismeretlen okai voltak. A középkori soltészcságok, túlnyomóan német vezetés alatt, csakis olyan talajú helyeken keletkeztek, a hol sikeres földmívelést lehetett üzni. Mivel azonban a két század óta szakadatlanul folyó erdőirtó, telepítő munkásság következtében, a tulajdonképeni földmívelésre alkalmas területek lassankint mind benépesedtek, e mozgalomnak önmagától kellett meglassulnia s vezetőinek visszavonulniuk. De nem azért, mintha többé már irtásra, telepítésre nem lett volna szükség, hanem mivel most már a zordonabb, magasabb fekvésű területekre, rosszabb talajokra került a sor, a mire már az igazi földmívelést űző német-ségnek nem sok kedve volt vállalkozni, mert nem látszott többé gazdaságosnak s összes gazdasági berendezésével, szokásaival, tapasztalataival ellenkezett. De sőt nem lehetetlen, hogy a tömérdek erdőirtásnak a földmívelésre káros visszahatásait, már ők maguk a saját telepeiken is érezhették. Így került a sor tehát az újkorban, a nem földmívelő, hanem állattenyésztő szlávokra, vagyis tulajdonképen oláhokra, kiknek éppen e zordonabb, magasabb régió volt igazi hazájuk, ahol immár évszázadok óta, nomád életet éltek, bar-

¹ Szinnyei összesen 40 ilyen író-t sorol fel, melyből 30 a XIX. században született, 7 a XVIII., 2 a XVII. és mindössze 1 a XVI. században. Ennek az egynek kellene tehát bizonyítania az elkeseredett soltészcságoknak a városokba való tömeges tödulását, vagyonosságát stb.!

maikkal óriási területeket bebarangolva. Az újkorban tehát, a telepítő munka, a középkori soltézságokkal szemben az egész vonalon gyökeresen megváltozott. Új s egészen másféle területek betelepítése került sorra, új települőkkel, más gazdasági és társadalmi szervezettel s elhez képest más föltételek alatt. Az ilyen környezetben alakult soltézságok, a középkoriakhoz képest, tulajdonképpen már nem is azok többé, hanem inkább kenézségek, mert elsősorban szintén állattenyésztésre vannak alapítva. Azért veszik e korban már többnyire azonosnak a soltézságot a kenézséggel.

A szerző mindezen okokból egyáltalán semmit sem lát. Még a kérdés legfeltűnőbb, néprajzi oldaláról sincsen tájékozva, midőn (280. 281.) a felvidéki oláh soltézságoknak oláh eredetét tagadja és tisztán tótoknak tartja. Azt mindnyáján tudjuk, hogy emlékeink oláhok alatt pásztorokat is értenek, vagyis nevük foglalkozásuknak elnevezésévé vált. De azért nem kevésbbé igaz az is, a mit, külföldieket nem is említve, Réthy is bebizonyított, hogy a nevet és a fogalmat igazi oláhok hozták Lengyelországba, Morvaországba és hozzánk is, kik aztán a lengyelekkel, ruténséggel és tótsággal olvadtak össze, ámde ezek közt, hirmondóul, egyes oláh töredékek népszámlálásaink szerint még nálunk is megmaradtak. Tehát a havasi pásztorokodó szlávok, inkább elszlávósodott oláhoknak, semmint eredeti szlávoknak tekinthetők, a mit foglalkozásuk mellett, a nyelvükben fennmaradt oláh pásztor-műszavak is bizonyítanak. Hiszen ismeretes (de nem szerzőnek), hogy már Zsigmond király, az ország összes birtokos nemeseit, de különösen a szepesi határszélen tartózkodókat, szigorú rendelettel eltiltotta attól, hogy „*Volachos de partibus extraneis pro nutriendis animalibus eorum confluentes*“ állatjaikkal együtt földjükre vagy erdejükbe befogadják s daczára ennek már 1426-ban ilyen *külföldi oláhok* Gömörben is megtelepednek. Szerző különben, még Mátyás királynak 1474-ben, az Árva és Likava várához tartozó oláhok részére adott kiváltságlevelét sem ismeri, melyet II. Lajos és I. Ferdinánd is megerősítettek.

Szerző a soltézságokat ért gyökeres változások megítélésénél objektív okokra egyáltalán nem is tud fölemelkedni. Mindent szubjektív szempontból néz s elsősorban földesúri önkényre vezet vissza. Kárhoztatja a földesurakat (306.), hogy az új soltézságokat más feltételekkel szervezték mint a középkorban; hogy a soltézsokkal (289.) nem mint egyenrangú (?) szerződő féllel bántak; vagy amiért kikötötték (296.), hogy ha a telepítés nem sikerül, a telepítő kenézt jobbagyságra fogják, holott később (298.) maga is kénytelen bevallani, hogy az ilyen kenézek meg soltézszek eredetileg is valóban egyszerű jobbagyok voltak és hogy (306. 307.) aztán ezek, az ilyen „viszonylag még mindig

igen értékes“ kiváltságokért földesuraikat mennyire zaklatták. Egy szóval ő a gazdasági viszonyok természetes fejlődéséről, a kereset és kinálat elemi törvényéről mitsem hallott. Abban pedig már egyenesen czélzatos, midőn a régi soltészságokról azt mondja, hogy ezek is az új soltészsalapítások sorsában osztoztak. Ebből mindössze csak annyi az igaz, hogy az új soltészszok alacsonyabb társadalmi állása s a telepeknek viszonylag kedvezőtlenebb létfeltételei visszahatással lehettek a régi soltészszágok tekintélyére és társadalmi helyzetére, ámde jogállapotuk változatlanul maradt mindaddig, amig a soltészszok birtoklásában valami gyökeresebb változás nem történt. De mihelyt a soltészszok magva szakadt, mielőtt soltészszágát eladhatta volna, vagy a földesúr váltotta magához stb., egészen természetes, hogy az új soltészszági szerződés már nem az elavult régi, hanem az illető kor gazdasági viszonyainak megfelelő új feltételek mellett kötöttet. Szerző csak a lengyel fennhatóság alá került soltészszágokkal tesz (299.) kivételt, mint a hol szerinte a régi jogokat tiszteletben tartották, de persze ennek egyedül az az oka, hogy azokon kívül, semmiféle más régi soltészszágnak helyzete az újkorban nincsen adata. Ez az ő lelkét terhelő adat-hiány azonban éppen elég neki arra, hogy minduntalan (329., 330. stb.) a többi régi soltészszágoknak jogaiktól való megfosztását hirdesse. E ráfogás képtelen volta különben azon megerősítésekből is kitűnik, melyekben a régi soltészszági alapítóleveleket, nemcsak királyaink, de földesuraink is sűrűn részesítették, s hogy a Mária Terézia-féle úrbéri rendezés alkalmával a községek ezen alapítóleveleket megerősítésükkal egyetemben felmutatták.

Szerző a régi és új soltészszágok különböző jogi helyzete között tervszerűleg nem tesz különbséget, sőt azon van, hogy minél inkább összezavarja és keverje őket, hogy aztán ennek ódiáját annál könnyebben varhassa a földesurak nyakába. Különösen Thurzó György nádort (305.) támadja folyton, de minden meggondolás nélkül, péld. még olyanért is, hogy a soltészszok személyes katonai szolgálatra kötelezte, holott ez nemesi előjog volt! Támadja, de nem azért mintha, erre bármiféle bizonyítéka volna, vagy mintha a nádor gazdálkodására vonatkozólag az Orsz. Levéltárban nagy számmal őrzött levelezésből és számadásokból valaha egy sort is látott volna, hanem mert a vádak az árvai uradalmi soltészszok 1772. évi periratában (388. 389) készen találta, persze szintén minden bizonyíték nélkül. Pedig a nádornak egész büne nem állott egyébből, mint hogy Árvában egész sereg oláh soltészszágot alapított, melyek aztán később, a társadalmi nehézkedési törvények szerint, a régi soltészszágok nimbusát is lejjebb szállították.

A *telepesek adóterheiről* szólván (321.) panaszkodik, hogy e terhek folytonos emelkedésére adatokkal nem rendelkezik, holott e kérdésre, a meglévő, de általa nem használt urbáriumok részletesen megfelelnek. Azért megelégszik Sváby Frigyesnek azzal a nem tudjuk mennyiben pontos számításával, mely szerint egy 24 holdas telek összes terhe 1775-ben 230 koronára, 1900-ban pedig csak 78 kor. 88 fillérre rugott volna. Szerző ehhez egész komolyan hozzáteszi, hogy a „terhek ezen aránytalan súlyossága miatt kellett bekövetkeznie *végre* a Mária Terézia féle úrbérrendezésnek“, holott ez Szepes megyében már 1771-ben megtörtént és Sváby számításának éppen egy ilyen úrbérileg rendezett telek szolgált alapul.

Az efajta tudatlanság az újkori gazdaságtörténetben, szerzőnél leginkább ott tűnik ki, a hol az *újkorbéli soltészságok gazdálkodását* ismerteti. Különösen a Thurzó Györgytől alapított árvai oláh soltészságok gazdasági viszonyai azok, a miket teljességgel nem képes megérteni. Azt hiszi (352.), hogy azokban gabonát termesztettek s hogy ebből tizedet adtak, holott oláhok egyházi tizedet sehol sem fizettek, meg aztán maga mondja (353.), hogy egyedül lenből adóztak, de azt is csak egy falu telepesei. Szerinte a telepesek gabonával éltek, pedig maga vallja, hogy állattenyésztő pásztorok voltak s hogy (ennélfogva) táplálkozásuk (356.) főleg tejtermékekre szorítkozott. Mégis a középkorhoz képest a földművelés súlyedéséről (354.) beszél, kárhóztatván az uradalmakat, hogy telepeseket erre ki nem képezték, és hogy főfeladatuknak nem az intenzív földművelést, hanem az extenzív állattenyésztést tekintették. Arról persze, hogy ott, az éghajlat miatt, pláne intenzív földművelés még ma is lehetetlen, szerző nem is álmodik. Hanyatlásnak (360. 361.), sőt később (366. 367.) egyenesen az állam megkárosításának mondja, és nem a mostoha természeti viszonyoknak rójja fel azt is, hogy ezek az árvai telepek csupán 4—8 telekből állottak, de még czifrább az, a hogyan aztán ezeknek gazdasági életét képzeli. Szerinte csak a földműveléssel foglalkozó néhány *jobbágy* lakott állandóan a községben, míg a falu lakosságának nagyobb része: a *jobbágyok szolgálatában álló pásztornépség* a falun kívül élt, fenn a hegyekben, havasokon. Hiszen ez megint ugyanaz a képtelen elmélet, mint a középkori jobbágyoknál láttuk, a kik szintén nem maguk dolgoztak, mert ez lealázó volna, hanem zselléreikkel, (mert hiszen ezekkel ők rendelkeztek, nem is a földesurak!) dolgoztattak. Persze az árvai oláh jobbágyoknak is méltóságán alul állott volna önmaguknak pásztorkodni s elég módosak is voltak azt másokkal végeztetni! Szerző művének ez a része, mely egy helyt (356) még multunk gazdasági politikájának bírálatára is vetemedik, a legközvetlenebb bizonyítékait nyújtja annak,

hogy a mezőgazdaságnak legelemibb fogalmaival sincsen tisztában. Éppen ezért már meg sem ütköztünk azon, ha a Mária Terézia-féle úrbéri rendezésről azt mondja, hogy a jobbágságra nézve, *kellő és gyors végrehajtás* mellett valódi megváltást jelenthetett volna. Hiszen csak az beszélhet így, a ki soha egyetlen úrbéri tabellát sem látott, nemhogy a rendezésről magáról s óriási apparátusáról fogalma volna. Ezért esik egyik tévedésből a másikba, midőn péld. azt hiszi, hogy a soltészszágokat (364, 370.) Mária Terézia urbariuma szüntette meg, holott csak ennek egyes megyékben való végrehajtása alkalmával jöttek rá, hogy ilyenek is vannak. Mária Terézia nem azzal, hanem 1773. évi január 3 án kelt rendeletével (371.) szüntette meg az örökös soltészbíróságokat, és nem ám az összes soltészszágokat, hanem csak azoknak egy kis részét. Ez pedig, nem mint szerző (372.) hiszi, a vármegyei úrbéri bizottságok, hanem a helytartótanács kebelében működő úrbéri bizottság javaslatára történt. A királynő a soltészszok közül tulajdonképen csak a középkori értelemben vett valódi soltészszokot rendelte régi jogaikban megtartatni, a kik t. i. ezekről örök érvényű s a gyakorlat által egészben vagy részben szentesített inscriptionalis levéllel bírtak. Kiknek azonban csak ideiglenes, határidőre szóló inscriptionalis levelük volt, azokról szerző (371) azt mondja, hogy a földesurak szabad tettségére szerint, úrbéri rendezés alá vették. Itt tűnik ki legvilágosabban szerző célzatosságának rosszhiשמűsége, mert teljesen elhallgatja, hogy a rendelet szerint, ez csak akkor történhetik, ha a földesúr az ilyen soltészszal szemben vállalt feltételeket (expletis conditionibus) teljesítette, és az inscriptionalis összeget annak (depositis summis inscriptionalibus) vissza is fizette. Az úrbéri rendezésnek minden feltétel nélkül csakis azon soltészszok lettek alávetve, kik csupán szabadságuk gyakorlatára hivatkoztak, de semmiféle inscriptionalist nem tudtak felmutatni. Az önmagát túlélt s a modern állam kereteibe nem illő soltészintézménynek, ilyen, az összes szerzett jogok tiszteletbentartásával való rendezése, csattanó czáfolata szerző rágalmainak a hazai soltészszok jogainak elkobzásáról, törvényen kívül való helyezéséről. A királyi és hétszemélyes táblák (385.) 1804. évi döntvénye is, melyet szerző nem az eredetiből és bő permellékleteiből, hanem csak Schwartnerből ismer, bármily szigorú is, szintén a tiszta jog alapján állott.

Szerző ezután még az árvai uradalom soltészszainak, jogaik védelmére 1772-ben készült s a vármegyéhez benyújtott beadványát, s viszont az uradalom ügyészének erre való replikáját tárgyalja hosszan (388—400.), de kevés haszonnal, mert hiszen az ilyen periratoknak sem merész követelődzésére, sem rideg tagadására nem lehet sokat adni, bizonyítékok nélkül. Árva

vármegye különben a soltészok ügyét (402.) magáévá tette, mert 1807-ben követeinek utasításba adta, hogy az országgyűlésen a soltészok személyes fölkelési kötelezettségének s egyéb régi kiváltságainak visszaállítását követeljék. A követek e kívánságot az 1808. évi országgyűlés szeptember 29-iki IX. ülésén, a banderialis rendszer megvitatásánál elő is terjesztették, mire az alsó tábla elnöke meg is ígérte, hogy azt, mint a vármegye sérelmét annak idején tárgyalás alá bocsátja. Szerző e Schwartnerből vett utolsó adatot munkája, befejezésére siet felhasználni még egy utolsó gyanúsítással, hogy t. i. e szerint „a soltészságok hazai története elég jellemző módon egy nem teljesített ígérettel fejeződött be“. Pedig tudvalevő, hogy Árva megye sérelmének elmaradása nem az alsó tábla elnökén, hanem azon múlt, hogy az országgyűlést, igen korán, már november 5-én berekesztették.

Ez különben csak arra jó, hogy a figyelmet elterelje a munka befejezetlen voltáról, mert hiszen még az 1836. évi 8. t.-cz. is megemlékezik a soltészügyi szerződésekről, de szerző sem ezt s a rá vonatkozó országgyűlési tárgyalásokat, sem azt a sok soltészügyi pört nem ismeri, a melyek pedig 1848-ig érnek le, sőt egyik-másik még az 1850-es években is átnyúlik.

*

Összegezve most már a pályaműről szóló véleményünket, azt jutalomra méltónak, már csak azért sem tarthatjuk, mert nem önálló levéltári kutatáson alapszik s mind középkori, mind újkori anyaga roppant hiányos. Sőt még a már közzétett adatokat sem használta fel kellően.

A mi most már a feldolgozást illeti, abban kétségtől nagy ügyességet tanúsít s ez jó iskolára vall. Ámde egyfelől tudománya rendkívül fogyatékos, másrészt talán tehetsége is hiányzik ahhoz, hogy a dolgok igazi okait meglássa. Helytörténeti, családtörténeti tudatlansága miatt nagy hibákat ejt, melyek aztán képtelen következtetésekbe is sodorják. Intézményeink történetét, különösen azokat, melyek az Árpád-korba nyúlnak vissza, nem ismeri. Például a királyi birtokok szervezetetés történetét, az egyházi predialistákat, a descensus jogát, Csák Máté lehetait, az oláh kenézségeket stb. s különösen újkori gazdaságtörténetünket nem ismeri, vagy egészen ferde nézete van mindezekről. A középkori jobbágyságról merőben képtelen elméletet állít fel. A gazdasági, de különösen mezőgazdasági fogalmakkal egyáltalán nincsen tisztában. De úgy látszik tehetsége sincs rá, hogy akár középkori, akár újkori soltészságaink keletkezésének és fejlődésének igazi okaira magától rájöjjön. Egyáltalán egyetemes, objectiv szempontokra fölemelkedni nem tud, innen van aztán különösen az újkori részben, hogy mihelyt valamire adata

ninesen, vagy valaminek okát nem tudja, akkor legott a földesurak erőszakosságát adja okul. Ezzel akarja leplezni sokszor adatainak tátongó hiányait s oknyomozásának felületességét. Ilyenkor aztán merőben subjectiv és czélzatos, egészen az igazság elhallgatásáig. Egyszóval a feldolgozás sem áll azon a fokon, a melyet pályadíjra érdemes műtől megkívánunk.

Ezek alapján tehát a Gorove-alapítványból kitűzött 100 arany kiadását nem javasolhatjuk. A mi azonban e pályadíj további sorsát illeti, arról az alapítvány szabályzata, az ügyrend 110. §. szerint úgy rendelkezik, hogy ilyen esetben az az Akadémia alaptőkéjéhez csatolandó; a pályakérdésről pedig, mivel az a Tört. Bizottság hatáskörébe tartozik, nem érezzük magunkat illetékesnek nyilatkozni.

Budapest, 1914 márczius 22.

Békefi Remig
r. tag.

Tagányi Károly
l. tag, előadó

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a Gorove-jutalmat nem adja ki.

XIII.

Jelentés a Schreiber-Kautz pályázatról.

Két pályamű érkezett be, a melyek közül az első Kerekes György tanárnak, a második pedig Hollósy István dr.-nak munkája.

Kerekes György: „Az 1848-iki átalakulás vezéreszméi” czímmel nem tervezettel, hanem teljesen kész munkával pályázik. A pályamű kilencz részből álló, 1135 negyedréti irottlapra terjedő nagy munka, melyben a közgazdasági eszmék fejlődésére az irodalomban, a törvényhozásban és a napisajtó útján közölt eszmék, harczok és viták a XVIII. század végétől kezdve 1848-ig bő kivonatban találhatók s nagy szorgalommal foglaltattak össze. Ez a munka érdeme. A munka compiláció, mint ilyen mindenesetre érdekes, mert benne feltalálható egybefoglalva mindaz, a mi a jobbágyi viszony számos kérdéseiről, az úrbériség, a robot, a dézsma, az ősiség, az egyoldalú adóztatás, a vámügy, az ipar, kereskedés és közlekedés, a hitel és egyéb nagy közgazdasági kérdések tekintetében a közvéleményt 1848 előtt foglalkoztatta. Az anyag összeszedése tehát érdeme a munkának.

Hiánya mindenekelőtt az, hogy a gazdaságtörténeti fejlődésben félreismerti az intézmények korszerinti létjogosultságát. Az úrbéri viszony, a jobbágyság és a vele kapcsolatos intéz-

mények a népek mezőgazdaságában, annak idejében szükséges és előnyös berendezések. Ezeket, igaz, túlsötétlen festették az 1832 óta megindult mozgalmak vezetői; mert mint támadók, az átmeneti korszak újabb alakulatait csak akkor vélték elérhetőnek, ha sötétebb színekkel festenek. A mai korban, midőn az átalakulás egészét eredményében ismerjük, a midőn más országok hasonló alakulásait a mienkkel összehasonlítani tudjuk: már nyugodtabb ítéletet mondhatunk a multakról és nem szabad a jobbágyi viszony 1836—42-iki állapotát úgy feltüntetni, mint azt szerzőnk teszi, hogy „Magyarország gazdasági csődjé” címet adja annak a résznek, melyben a jobbágyviszonyait leírja és ebben a szellemben fejtegeti ezt a tárgyat. Senki sem fogja ellenezni a magyar sajtónak és az akkori ellenzéknek azt a törekvését, melyet a jobbágyi viszony megszüntetése érdekében kifejtett és az 1848-iki törvényhozás egyik legsikerültebb intézkedései közé tartoznak azok az elvek, melyeket a jobbágyviszony megszüntetéséről törvénybe iktatott, de azért nem szükséges e tény fényének emelése végett a multat sötétebben festeni a valónál.

További hiányok, hogy nem tud felemelkedni arra a magasabb helyzetre, melyen a mai közgazdasági fokról szemlélve az 1848-ban érvényre jutott gazdasági eszmék történeti alakulásait a nemzet politikai átalakulásaiból méltatni, kifejteni kellene. Az 1848-iki nagy reform lényeges része közgazdasági ugyan, de alapja a rendi alkotmánynak népképviselőivé történt átmódosulása. Ez az átmódosulás követelte a gazdasági reformok egész láncolatát, a közös teherviselést, a jobbágyi viszony szolgái részének megszüntetését, a városi lakosság nagyobb figyelembe vételét és számos egyéb gazdasági kérdés megoldását. A birálat alatt álló munkában mindezekről a kérdésekről, mint elszigetelt, tisztán gazdasági viszonyokról van szó, a nélkül, hogy az ország nagy átalakulásában hivatkozás volna politikai kapcsolataikról, illetőleg politikai szükséges voltukról.

Az 1848-iki átalakulások lényege az a szabadelvű irány, mely az abszolút kormányzás helyébe a felelős nemzeti kormányt helyezte. Ez az irány vonta magával a gazdasági állapotok elvi rendezését. Ezt az irányt nem a kormány, nem a nép, nem az „elnyomott parasztság” juttatta érvényre, hanem a rendi alkotmány gerincze, a vármegyék ügyeinek vezetésében szereplő köznemesség. Az oly sötét színekkel festett gazdasági állapotok reformját nem a nép, nem az alatta szenvedő parasztság követelte, a társadalmi átalakulás forradalmát nem alulról kezdeményezték; az eszméket a politikailag vezető osztályok pendítették meg, fejlesztették és hozták a törvényhozásban érvényre. A gazdasági vezéreszmék szoros kapcsolatban álltak ezzel a politikai

reformmal. És míg más országokban a felvilágosodott absolut kormány, ismét másokban a tényleg nyomorát többé túrni nem akaró parasztság hozták érvényre a gazdasági átalakulást, nálunk a politikailag vezető nemesség daczolta ki és juttatta érvényre az 1848-iki átalakulás vezéreszméit. Minderről a pályázatban említés sincs és az olvasó erről tájékoztatást nem nyer.

Alaki tekintetben — nem említve a sok helyütt nagyon is pongyola stylust — nagy hibája a munkának az, hogy az egyes nagy kérdéseket nem tárgyalja összes fejlődésében külön, hanem a történeti események sorrendje szerint az egész anyagot összességében adja s ennélfogva nem ad áttekinthető képet, hanem ismétlésekbe bocsátkozva egy és ugyanazon kérdés fejlődését elszórtan az illető korszakokban tárja elénk. A pályázat célja nem az volt, hogy chronologikus rendben tárassanak fel az ország gazdasági kérdései, hanem hogy az 1848-iki átalakulás gazdasági főeszméi méltattassanak. Természetes, hogy ez a méltatás szükségessé teszi minden egyes kérdés történeti fejlődésének legalább vázlatos előadását és akkor helyén való azon erős szellemi küzdelem feltüntetése, a mely az 1832/6., 1842, országgyűlésen, Széchenyi és Kossuth irodalmi működésében és a napi sajtó terén lefolyt. A munka azonban ellenkezőleg a legnagyobb súlyt a történetek előadására fekteti és az eszmék méltatására nem gondol. Pedig itt tág tér nyílt volna közvéleményünknek a külföldi áramlat befolyása alatt mutatkozott fejlődését és nagy államférfaink működését behatóan méltatni; az ország viszonyainak állapotát tüzetesen akkép feltüntetni, hogy a reformeszmékre mennyiben volt érett; vajjon az ország gazdasági helyzete megkövetelte-e a reformokat, vagy csak a külföld majmolása volt e az újítások ösztöne. Helyén lett volna bírálata annak is, vajjon a 48-iki reformok, melyek nagy részükben csak elvi határozatok, mennyiben voltak a közvélemény feltüzelt lelkesedésének szüleménye; utalni kellett volna arra, hogy az akkori kormányzati rendszer természete szerint az illető eszmék gyakorlati keresztülvitelére a törvények hozatalakor senkinek fogalma sem volt; a végrehajtás mikéntjének hiányában elvi fontos határozatok hozattak, melyeknek megvolt a maguk elméleti, sőt viszonyaik szerint gyakorlati alapjuk, melyek testet azonban csak akkor öltöttek, mikor az életben való érvényesítésükkel kellett foglalkozni. Épp ezért legalább utalni kellett volna arra, hogy az 1848-iki gazdasági vezéreszmék közigazdasági megokoltságuk daczára országunkat ezen eszmék keresztülvitelénél később elkövetett hibák, illetőleg az, hogy az elvi elhatározás siettetése, kellő végrehajtási előkészület nélkül történt, sok kellemetlenséget okoztak.

Ezen hiányok dacára tekintettel arra, hogy a munka az

1848-iki átalakulás gazdasági vezéreszméire vonatkozó anyagot nagy szorgalommal és figyelemmel egybegyűjtötten magában foglalja és hogy a munka szerzője gazdasági történeti téren eddig is érdemes munkásságot fejtett ki: a pályadíj kiadását azzal a kikötéssel kiadhatónak mondjuk, hogy a munka szerzője bírálatunk lehető figyelembe vételével kellően átdolgozva bocsássa sajtó alá.

*

A második pályamű szerzője *Hollósy István dr.*, a ki mult évben már ismertetett dolgozatát, a mely akkor érdemlegesen egészében már csak azért sem volt bírálható, mert a pályázat határideje 1913 szeptember 30-án zárult, újból beküldötte.

Mult évi jelentésünkől ki kell emelnünk azt, hogy nézetünk szerint a dolgozat szerzője nagyon is tág keretben igyekszik megoldani az elé tűzött feladatot, a mennyiben visszanyúl egészen a honfoglalás idejéig. Különös szeretettel tárgyalja Árpád politikáját és azt állítja, hogy „a világ valamennyi nemzetét az elkülönzés, a türelmetlenség, a gyűlölet, az embertelenség vezette megalakulásaiknál, a melyek a félelemnek és az erőszaknak köszönik létüket. • A magyar nemzet ellenben az egyetlen, a mely az összetartásnak, a türelmességnek, a szeretetnek, szóval az emberi kultusznak álláspontjára helyezkedett, tehát nem a félelem, nem az erőszak voltak megteremtői. Árpád felemelte az itt talált nemzeteket a hódítókhoz. Egyesítette őket az emberi jogok és polgári szabadság tiszteletében. A magyarnyelvű kormányzat védpajzsa alatt, mely az emberi méltóság megbecsülésében, szóval a testvériségben, egyenlőségben és szabadságon, a krisztusi összetartás elvén épült“ (10—11 oldal). Továbbmenve is nagy mértékben kiterjeszkedik a távolabbi előzményekre, például a III. rész 2. fejezete egészen annak van szentelve, mik voltak III. Károly közgazdasági vezéreszméi.

Ezeket látva fenn kell tartanunk azt az általunk már a multkor is hangoztatott véleményünket, hogy a szerző többre vállalkozik, mint amennyire vállalkoznia kellett volna. A mellett felfogásában, következtetéseiben nagyon merész, nagyon is radicalis. Werbőczy elítélésére alig talál eléggé erős kifejezéseket. Ellentétben áll a Kossuth és társai által követett politikával. leszólja a parlamentarismust, kevésre becsüli eredményeit és nem egy irányban ellentétbe kerül a közvélemény felfogásával.

Mindezt a priori nem tartjuk sem rossznak, sem pedig elítélendő állásfoglalásnak, de a ki ilyenekre vállalkozik, a ki megrögzött és megcsontosodott igazságokkal, elfogadott nézetekkel szembeszáll, tegye ezt megfelelő formában, fejtse ki tüzetesen álláspontját, sáncolja körül magát legalább is olyan fokig érvekkel, hogy álláspontja ne látszassék első pillanatra helytelen,

sőt megbocsáthatatlannak azok előtt, a kik az elfogadott nézetekhez bármi okból is ragaszkodnak. Szerzőnk pedig nem ezt az eljárást követi. Éppen azért, már ez okból is szinte lehetlenné teszi az Akadémiára nézve, hogy a pályadíjnak részére leendő kiadását még csak megfontolás tárgyává is tehesse.

Ehhez járul az, hogy a multa vonatkozó, az egész dolgozat terjedelméhez képest igen terjengős bevezetés után, a melyben még az *ős budhán*y philosophia is méltatásra talál s a melyben a szerző azt is állítja, hogy Budho magát a *Kusa* szittya nemzetség tagjának vallotta, a tulajdonképeni feladattal, az 1848-as idők közgazdasági vezéreszméivel aránylag keveset foglalkozik. Ellenben kirándulásokat tesz Macchiavelli és Werbőczy politikájára, tárgyalja a japán viszonyok fejlődését, sőt megemlíti Zanella Richárd támadásait is a fiumei magyarság ellen. A III. rész 4. fejezetében Menenius Agrippa modorában mese formájában vázolja a magyaroknak a Habsburgokkal 400 éven át folytatott küzdelmét. A mese a *világszép paripáról*, a *ravasz rókáról és a vak gazdáról* szól (81. lap).

A Kossuth által kezdett és diadalra vitt irányzattal szemben Széchenyi eszméinek híve. Azt vallja, hogy „a nemzetet az erkölcsösség, a becsület, a munka és áldozatkészség révén sokkal biztosabban lehet előre vinni, mint azon az úton, a melyet Macchiavelli ajánl. Kossuth ellenben követőivel együtt azt hitte, hogy hazánkat küzdelmek, fényes szónoklatok és a Habsburgokkal való erőyes fellépéssel lehet előrevinni. Az erkölcsi elvek szétrombolása katasztrófát hozott a nemzetre, mely még maig sem látja be teljesen Széchenyi ellenfeleinek szörnyű tévedéseit“. Attér ezután a közegészség, az ipar, kereskedelem, közlekedés-ügy fejlesztésének vezéreszméire, a vámpolitikára, a mezőgazdaságra és a XII. fejezetében a levont tanulságokat adja elő. XI. fejezete, a mely a mezőgazdasággal foglalkozik, mindössze négy oldalra terjed. Így tehát nem is igen mehet túl azon, hogy megnevez egyes egyéneket, a kik a mezőgazdasági reformoknál szerepet játszottak, felsorolja munkáikat és utal arra, hogy ezek Széchenyi eszméinek terjesztői és megvalósítói voltak. Mindezekhez azt a súlyos következtetést fűzi, hogy a mezőgazdaság fejlesztésének megakadályozásánál az ellenzék könnyelműsége és elvakultsága játszott nagy szerepet és okozott majdnem félszázadig óriási kárt a magyar földbirtokosságnak. Szerinte a földművelő ország mezőgazdaságának feláldozása az ipar fejlesztése érdekében földnélkülivé tette a nemesi családokat és honatlanokká a földmunkásokat.

A tanulság, melyet e fejtegetések tanulsága gyanánt levon, az, hogy hiba volt eltérni a világ legnagyobb államalkotó geniejének, Árpádnak alaptörvényétől, az összetartás kötelességé-

től, a nemzeti egység elvétől, a fejedelem és családjához, tehát a másik államához való kapcsolattól. A második tanulság, hogy tisztázni kell a fejedelem és nemzet közötti béke ügyét. Ideje lenne eltörölni a közjogi monopoliумokat, reátérni a népségítő politikára, de ez lehetetlen, ha még megvan az 1848-as és 1867-es monopoliум. Széchenyi zászlója alá kell sorakozni, egyesülni minden magyar honpolgárnak. Meg kell valósítani III. Károly népségítő eszméit, telepítés, csatorna, közegészség stb. Meg kell valósítani gróf Szapáry Jánosnak hatalmas tervét, Magyarország mezőgazdaságának hasznossá tételéről.

Törvényt kellene hozni az adott szó, a kereskedelmi politika, női becsület védelméről. Össze kell fognunk és be kell látni, hogy a parlamentarismus a pártoskodást, a gyűlöletet terjeszti és a magyarság mégis halad ezen az úton. Egyesülnünk kell, ha nem akarunk elpusztulni a parlamentarismus mellett, mint azt Széchenyi előre megjósolta.

Vázolva a szerző gondolatainak irányát, kénytelenek vagyunk újból visszatérni arra a fentebb kifejezett nézetünkre, hogy a beküldött dolgozat érintett hiányainál és sok tekintetben erősen radicalis, de kellően meg nem okolt felfogásánál fogva nem alkalmas arra, hogy a pályadíjjal kitüntettessék. Ettől a véleményünktől nem tud eltéríteni az a körülmény sem, hogy gondolataival, felfogásával itt-ott egyetértünk. Bevalljuk, hogy dolgozatából erős erkölcsi erő és önzetlen hazafias meggyőződés lüktet. De munkája úgy beosztásánál, valamint kidolgozásának hézagosságánál fogva nem üti meg azt a mértéket, a melyet kénytelenek vagyunk felállítani. Mindezeknél fogva azt a javaslatot tesszük, hogy Hollósy Istvánnak a Schreiber-Kautz-féle jutalom ki ne adassék.

Kelt Budapesten, 1914 márczius 7-én.

Bernát István,
1. tag.

Mattekovits Sándor,
r. tag.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára a Schreiber-Kautz-jutalmat *Kerekes György* munkájának ítéli oda, oly feltétellel, hogy a szerző a bírálat lehető figyelembe vételével kellően átdolgozva bocsássa művét sajtó alá.

XIV.

Jelentés a dr. Muraközy-Rózsay József-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia 1912. évi nagygyűlésén a dr. *Muraközy-Rózsay József*-alapítványból jutalmazandó pályamunka elkészítésével, a beérkezett nyílt pályatervezetek alapján, dr. *Lechner Gedeon* műegyetemi tanársegédet bizta meg; a kidolgozandó kérdés a következő volt:

„Megvizsgálendő, minő befolyással van az elektromos áram görbealakja az elektrizátorokban végbemenő kémiai reakciók lefolyására.“

Lechner Gedeon úr a kitűzött határnapig (1914 febr. 28) be is nyújtotta pályaművét, melynek címe:

„Az áramgörbe alakjának befolyása a csendes kisülések kémiai hatására.“

A III. osztály a pályamű elbírálására az alulírottakból álló bizottságot küldötte ki, mely bizottság véleményes jelentését a következőkben terjeszti a Tekintetes Osztály elé:

A pályamű géppel írott 24 negyedrélt lapból (köztük 5 lapra terjedő számtáblázatból), továbbá külön mellékelt 4 vázlatos rajzból és 13 lap milliméterpapíron megszerkesztett görbe rajzból áll.

A dolgozat tartalma röviden a következő:

A bevezetésben a szerző előadja, hogy az áramgörbe alakjának befolyását a csendes elektromos kisülések *ozonképző* hatására eddig kevesen és nem végleges eredménnyel vizsgálták. Méltatva *Fröhlich O.*, *Warburg* és *Leithäuser*, *Russ* és *Ehrlich*, végre a szerzőnek saját régebbi idevágó vizsgálatait, megállapítja, hogy mind e kísérleteknél az áramgörbe alakja nem volt pontosan ismeretes; ezekkel szemben szerző célja a görbiformák pontos ismeretére támaszkodva beható vizsgálat tárgyává tenni az átlagos intensitás és az ozonképződés között *Warburg* és *Leithäuser* szerint fennálló összefüggést.

A szerző az ozonizátor intensitás- és feszültséggörbéit *Joubert*-tárcsa segítségével pontról pontra vette fel. A nagy feszültségek folytán azonban nem alkalmazhatta a *Joubert*-féle eljárást eredeti alakjában, azért *R. B. Owens* módosításához folyamodott: a vizsgálandó áramot tükrös elektrodynamometernek egyik álló tekercsén vezette keresztül, míg a másikon szabályozható erősségű egyenáram haladt át; a lengő tekercs a *Joubert*-tárcsán át egyenáramú forrással közlekedett és a vizsgálandó áram tetszés szerint választható phasisában kapott áramot. Az álló tekercsben folyó egyenáramot úgy kell beszabályozni, hogy az elektrodynamometer lengője kitérést ne mutasson, akkor a *Joubert*-tárcsa pillanatcontactusának megfelelő phasisban az egyenáram mágneses hatása a vizsgálandó áramot éppen compensálja. Az egyenáram erőssége tehát arányos a vizsgálandó áram erősségének bizonyos pillanati értékével.

A szerző ily módon felvette az áram intensitásának és feszültségének görbéit és meghatározta graphikus úton (milliméterpapíron planimeterrel) az áram formafactorát (az effectív és átlagos áramerősségek viszonyát). Ha tehát ezenkívül lemérte elektrodynamometerrel az effectív áramerősséget, megkapta ezekből az adatokból a kémiai hatásra irányadó átlagos intensitást.

A teljesítmény mérésére a szerző két eljárást is alkalmaz: a jól ismert háromampéremérő módszert, melynek azonban fogyatkozása, hogy csupán sinusalaku áramoknál ad helyes eredményt. A másik eljárás graphikus módszer és az összetartozó (egyidejű) intenzitás- és feszültségértékek összeszorzásán alapszik. Ez utóbbi eljárásnak hiánya, hogy az intenzitás- és feszültséggörbék felvétele csak egymásután (rendszerint egy fél órai időközben) történhetett. A két módszerrel nyert értékek között az eltérések sohasem voltak akkorák, hogy az eredményekből szerző által levont következtetéseket megdőntenék.

Az ozon előállítása két különféle rendszerű ozonizátorban történt: üvegfalú ozonizátorban oxygenből és oly ozonizátorban, melynek belső fegyverzete aranyozott sárgarézeső volt, levegőből.

Az ozonizátorokat a következő áramokkal táplálta:

- I. Városi váltakozóáram szikrainductorral transformálva.
- II. Ugyanaz olajtransformátorral transformálva.
- III. Higanys turbínaszaggatóval előállított szaggatott egyen-áram szikrainductorral transformálva.
- IV. Ugyanaz olajtransformátorral transformálva.

A keletkezett ozon mennyiségének és koncentrációjának meghatározása végett capillaris manometerrel lemérte az ozonizátoron átmenő gáz áramlási sebességét, az időt, a mely alatt az ozonizálás végbement, kaliumjodid alkalikus vizes oldatával elnyelte az ozont és megsavanyítás után natriumthiosulfat oldattal megtrálta.

Hogy a csendes kisülések desozonizáló hatására is tekintettel lehessen, a gáz áramlásebességet úgy állította be, hogy az ozonconcentratio az ozonizátorban állandó maradjon.

Részletes számtáblák és graphikonok számolnak be kísérleteinek eredményeiről, melyeket mindkét ozonizátorral és az említett 4 áramtypussal végzett; minden egyes esetben 1000 és 12,000 volt között változtatva a feszültséget, egy-egy áramformánál 10—15-féle feszültséget használt. A fémozonizátor esetében csak váltakozóárammal végzett méréseket. A táblázatok és graphikonok megadják az intenzitás- és feszültséggörbék alakját, az effectiv intenzitási- és feszültségértéket, a teljesítményt, a keletkezett ozonmennyiséget, végre a milliampére-óránkénti és wattóránkénti kihasználást.

Összefoglalásként szerző mennyiségileg igazoltnak látja, különféle áramformák mellett is, *Warburg* és *Leithäuser* ama feltevését, hogy a termelt ozonmennyiség a vezetési áram átlagos erősségével, illetőleg az áthaladó elektromosság mennyiségével arányos. A wattóránkénti kihasználás kevéssé függ az áram görbealakjától.

Kísérleteiből egész általánosságban az tűnik ki, hogy lapo-

sabb áram- és feszültséggörbe előnyösebb; ez fontos az ozonizátorok céljaira szolgáló áramfejlesztők szerkesztésénél.

Végre kiemeli a szerző, hogy a fémozonizátor esetében az áramgörbék nem szimmetrikusak, tehát egyenáramú komponensük is van, a mi az ily ozonizátor ventilhatását jelzi. A fémfegyverzet szerepe e hatásban anodként.

*

Mindezekből kitűnik, hogy *Lechner Gedeon* dolgozata komoly és fáradságos tudományos munka eredménye. Szerző az ozonképződés mennyiségi megvizsgálásának nehéz feladatát, az ily irányú vizsgálati módszerek ügyes csoportosításával és tökéletesítésével oldotta meg és ismereteinket ez irányban határozott lépéssel vitte előre, a mennyiben *Warburg* és *Leithäuser*nek, tájékoztató kísérleteik alapján kimondott véleményét kísérleteken nyugvó mennyiségi törvény jellegével ruházta fel.

Elismeréseméltó az a tudományos kritika, melylyel az eddigi eljárásokat bírálja, de még inkább az, hogy ugyanezzel a szigorúsággal ítéli meg saját munkálatait is, mindig kijelölve a követett eljárás használhatóságának korlátait.

Nem hallgathatjuk el, hogy szerző tervezetében, melynek alapján Akadémiánktól a megbízást nyerte, az ozonképződésen kívül a szénsav bomlásának és több organikus vegyület synthesisének megvizsgálására is vállalkozott. Ámde mindazok, a kik kísérleti vizsgálatokkal foglalkoznak, jól tudják, hogy a legalaposabban átgondolt terv elé is, a kísérlet tényleges kivitele alkalmával az időt rohamosan felemésztő nehézségek gördülhetnek, úgy hogy örvendetes eredménynek kell minősítenünk, ha *Lechner Gedeon* úr a rendelkezésére álló idő alatt programjának legalább egy részét meg tudta valósítani. Kiváncsún tartjuk azonban, hogy a már sikerrel kidolgozott módszer a jövőben a *Lechner*-féle tervezetben jelzett egyéb feladatokra kiterjesztessék.

Abban a meggyőződésben, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a benyújtott dolgozatban valóban érdemes tudományos munkát tüntetne ki, tisztelettel kérjük a Tekintetes Osztályt, hogy dr. *Lechner Gedeon*-nak „Az áramgörbe alakjának befolyása a csendes kísérletek kémiai hatásaira” című dolgozatát a Rózsady-díjjal leendő jutalmazásra az Akadémia nagygyűlése elé terjessze.

Budapest, 1914. évi április hó 11-én.

Zemplén Győző,
1. t., előadó.

Schuller Alajos,
r. t.

Buchböck Gusztáv, 1. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára dr. *Lechner Gedeon*-nak a M. Rózsady-jutalmat oda ítéli.

XV.

Jelentés a Lévay-pályázatról.

A kukorica monographiája mezőgazdasági és ipari vonatkozásában, „különös tekintettel a hazai viszonyokra“.

Az alulírt bizottság a Lévay-féle alapítványból hirdetett nyílt pályázat tárgyában a következő javaslatot terjeszti az osztály elé:

A bizottság előtt levő egyedüli tervezetet dr. *Varga Kálmán* kassai m. kir. gazdasági akadémiai tanár nyújtotta be „A tengeri monographiája“ cím alatt, számos rajzzal és fénykép-melléklettel, valamint a „mezőgazdasági kísérletügyi közlemények“ cz. folyóiratban 1907-ben megjelent, ugyanerről a tárgyról szóló különlenyomattal.

A tervezet benyújtójáról a bizottság tudja, hogy mintegy 10 év óta foglalkozik a tengeri termesztése, nemesítése és gazdasági jelentőségére vonatkozó tanulmányokkal és kísérletekkel, a mihez neki nemcsak hivatalos hivatása, hanem a rendelkezésére álló eszközök, anyagok és kísérleti területek kiváló alkalmat nyújtottak és nyújtanak.

Erről tanuskodnak azok a mellékletek, a melyeket tervezetéhez csatolt és egyebek mellett azok a készítmények is, a melyeket ő az idei tengeri kiállításon bemutatott.

Így a bizottság egyhangú véleménye az, hogy a tervezete szerinti mű megírásával a pályázati hirdetmény értelmében megbizassék és munkájának a szabályszerű bírálat alapján leendő elfogadásakor, neki a *Lévay*-féle alapítvánnyal kapcsolatos 1000 koronás díj odaítéltessek.

Megjegyzi a bizottság, hogy a tervezetben nélkülözi a tengerinek mint takarmánynak tárgyalását és szükségesnek tartja, hogy ez a kérdés a végleges munkában jelentőségének megfelelően tárgyalassék (csalamádé, zsombolyázás stb.) Kíváncos továbbá az is, hogy a mű a tengeri czukorgyártással is foglalkozzék, és hogy a pályázó nyelvi szempontokból is gondosan írja meg művét. Czélszerűbb például „korsosítás“ helyett „kresztezés“-t, és „kukorica“ helyett „tengeri“-t stb. használni.

Budapest, 1914 ápr. 1-én.

Dr. Kosutány Tamás,

l. t.

Tangl Ferencz,

r. t.

Mágocsy-Dietz Sándor,

r. t.

Tuzson János,

l. t.

*

A nagygyűlés az osztály javaslatára megbizza dr. *Varga Kálmán* akad. tanárt tervrajza kidolgozásával.

XVI.

Jelentés a Tomory-pályázatról.

A M. Tud. Akadémia 1913-ban nyílt pályázatot hirdetett oly munkára, „mely a szakirodalom gondos és módszeres felhasználásával a matematika valamely fontos modern fejezetét rendszeresen tárgyalja”. (L. Akadémiai Értesítő 1913. évf., 347. l.) A pályadíj 2000 korona, a Tomory Theodorovits Anasztáz-alapítványból. Az Akadémia az irandó mű *tervezetének* előleges benyújtását kívánta. A kijelölt határidőig, 1913 decz. 30-ig két szerző: dr. *König Dénes* műegyetemi magántanár és dr. *Geöcze Zoárd* egyetemi magántanár nyújtott be egy-egy munkatervezetet.

Dr. König Dénes az „*Analysis situs elemei*”-t szándékozik megírni 9—12 ívnyi terjedelemben. Esetleges megbízás esetén munkáját az 1915. év végéig készítené el.

Dr. Geöcze Zoárd „*A halmazelmélet geometriai alkalmazásai*” című munka megírását tervezi körülbelül 30 ívnyi terjedelemben. A munka végleges elkészítését az esetleges megbízástól számított egy év végére igéri.

A benyújtott tervezetek tiszta képet adnak a megírandó munkákról. A Bizottság örömmel constatálja, hogy két jeles matematikus, a kik az illető tárgykörben önállóan dolgoznak, alapos munkát tervez a matematika két olyan fejezetére vonatkozólag, melyek közül *kézikönyvben* eddig egyik sem nyert feldolgozást. Tekintettel arra, hogy e két munka, melyek mindegyike a matematika egy rendkívül fontos fejezetét tárgyalja, tárgy és módszer tekintetében egyenesen kiegészítené egymást, a Bizottság igazán legszívesebben azt javasolná a t. Osztálynak, hogy ajánlja mindkét szerzőt a megbízásra. Ámde az „Ügyrend” 138. §-a, a mely szerint a Tomory-jutalom meg nem osztható, ezt kizárja.

Így tehát a Bizottság a mellett döntött, hogy az *Osztály* adasson dr. *Geöcze Zoárd egyetemi magántanárnak*, a *Tomory-alappal kapcsolatosan, megbízást „A halmazelmélet geometriai alkalmazásai” című munkájának megírására*. E döntésében a Bizottság egyrészt különös tekintettel volt arra, hogy Geöcze önálló irodalmi működése egészében a halmazelmélet geometriai alkalmazásaira vonatkozik, másrészt arra, hogy illetékes tényezőkkel tárgyalván, arra a meggyőződésre jutott, miszerint König munkája is, annak idején, más alapból, a tek. Akadémia szíves hozzájárulásával, méltó erkölcsi és anyagi támogatásban részesülhet.

Budapest. 1914 márczius 25.

Rados Gusztáv, r. t.

Fejér Lipót, l. t.

Kürschák József, l. t.

Az osztály javaslata elfogadtatván a nagygyűlés dr. *Geöcze Zoárd* egyet. magántanárt megbízta „A halmazelmélet geometriai alkalmazásai“ cz. munka kidolgozásával.

XVII.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Oklevélszótár, Kalevala és Gyöngyösi István Murányi Venusának az Akadémia megbízásából készült tudományos kiadása egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdtetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1914-ben

Szilasi Klára, a budapesti egyetem IV-ed éves bölcsészeti-kari hallgatója és

Trócsányi Dezső, a kolozsvári egyetem III-ad éves bölcsészeti-kari hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak egy-egy osztályát minden évben kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdtetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1914-ben

Pelz Béla, a budapesti egyetem IV. éves bölcsészeti-kari hallgatója, és

Fülöp Lajos, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti-kari hallgatója nyerte el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1914 május 6-án tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv, főtitkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen megválasztottak :

Igazgató-tagnak : *Concha Győző* r. t., osztályelnök.

Az I. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Herczeg Ferencz r. t.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Szinnyei Ferencz irodalomtörténetíró.

Külső tagnak :

Wiklund Károly uppsalai egyetemi tanár, a finn-ugor nyelv-
vészet művelője.

A II. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Pauer Imre r. t., osztálytitkár.

Rendes tagnak a *B)* alosztályba :

Fináczy Ernő l. t., paedagogus.

Levelező tagnak az *A)* alosztályba :

Buday László osztálytanácsos, statisztikus.

Giesswein Sándor kanonok.

Levelező tagnak a *B)* alosztályba :

Éber László archaeologus és műtörténész.

Külső tagnak :

Ermann Adolf berlini egyetemi tanár.

Horn Emil történetíró Párisban.

A III. osztályba :

Tiszteleti tagnak :

Galgóczy Károly l. t.

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Farkas Gyula l. t., mathematikus.

Kürschák József l. t., mathematikus.

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Beke Manó egyetemi tanár, mathematikus.

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Schaffer Károly egyetemi tanár, orvos.

Külső tagnak:

Albert monacói fejedelem, természettudós.

Perrier Edmond zoologus Párisban.

Strutt Vilmos angol physikus.

Zeemann Péter németalföldi physikus.

Engler Adolf berlini botanikus.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1914 május 7-én tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtítkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1915. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

E jutalomra az Akadémiához nem lehet kérvényt beadni, mert csak a tanfelügyelőktől a közoktatási miniszterium útján beérkezett jelentések szolgálnak a döntés alapjául.

. 3.

(Nyílt pályázat.)

A *Balkán-félsziget leírása*, föld- és néprajzi, gazdasági és művelődési tekintetben. (A Balkán egy-egy országának leírása is elfogadtatik.)

Egy, esetleg két kötet, a művelt közönség igényeihez szabva, hogy az Akadémia Könyvkiadó Vállalatában megjelenhessék.

A munka tervrajza egy kidolgozott fejezet kíséretében 1914 december 31-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák nem fogadtatnak el.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatóvány szerzője megbízást nyer a munka megírására.

A jutalom, mely csak az egész munka beküldése és elfogadása után adatik ki, 3000 korona.

A megjutalmazott munkát az Akadémia, megfelelő tiszteletdíjjal, Könyvkiadó Vállalatában adja ki.

4.

Felhívás.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a Balkán-félszigeti népek nyelveinek szótárait kiadja. Hajlandó tehát szerb, bolgár, albán, török, újgörög, rumén szótárt közrebocsátani.

Ajánlkozások, illetőleg tervrajzok egy terjedelmesebb mutatóvánnyal folyó 1914. évi december 31-ig küldendők be a főtítkári hivatalhoz.

5.

A *Bródy*-féle alapítvány 6000 korona jutalma az 1915. évi nagygyűlés alkalmával oly publicistikai mű (könyv, röpirat, tanulmány, cikksorozat) megjutalmazására lévén fordítandó, mely az utolsó három év (1912—14) folyamán nyomtatásban megjelent: felszólíttatnak mindazok, kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett cyklusban megjelent munkájokat ez év végéig (1914 decz. 31.) a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban korántsem zárja ki azt, hogy be nem küldött oly munka, melyről a tagoknak tudomásuk van, szintén ne pályázhassék. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hírlapírói működésének jutalmazására fog fordíttatni, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

Az I. osztályból.

6.

Az 1914. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany), 1908—1914. évkörben megjelent széptudományi munkák legjobbjainak lévén odaitélandók, az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1914 december 31-ig a főttkári hivatalba küldjék be, főljegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg vagy könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző pályázni kíván vele.

7.

A gróf Teleki József-jutalomért 1914-ben verses formában írt szomorújátékok pályáznak.

A legjobbnak ítelt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A megjutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, kiadásra a szerzőé marad.

8.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, a mely lehet hymnus, óda, elégia, dal, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy satira.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki; a megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad; ha azonban két hónap alatt önállóan vagy valamely folyóiratban ki nem adja, akkor a tulajdonjog az Akadémiára száll.

9.

A magyar mássalhangzók története a X. századtól kezdve.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határidő: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha egy esztendő lefolyása alatt ki nem adja, akkor a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

A stilus a művészetben és az irodalomban.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határidő: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1914. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Olyan színmű, mely bármely más jutalmat nyert, nem jön tekintetbe.

A jutalom az 1915. évi februári összes ülésen ítéltetik oda.

12.

Kívántatik színmű, a melynek tárgya a kurucz korból (1664—1711) veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek épp úgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma a Túzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1915 május 31. A jutalom az 1915. novemberi összes ülésben ítéltetik oda és december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A megjutalmazott színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

13.

Kívántatik színmű, a melynek tárgya a török hódoltság korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek épp úgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítelt pályamű jutalma Túzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1914 május 31.

A jutalom az 1914. évi novemberi összes ülésben ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A megjutalmazott színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történelmi Színműtár“ cz. gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

14.

A Péczely József alapította regény-pályadíj első sorban az 1913-ban és 1914-ben megjelent magyar történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályáznak, másodsorban pedig a magyar társadalmi életből vett tárgyuak, akár komolyak, akár humorosak vagy szatirikusak.

Pályaműnek tekintetik minden, az említett két évben nyomtatva akár önállóan, akár folyóiratban vagy hírlapban megjelent eredeti magyar történelmi vagy társadalmi regény. Minden munka azon évben megjelentnek tekintetik, a mely első kiadásának (külön nyomtatvány, folyóirat vagy hírlap) cízmlapján van: Kelet nélkül megjelent művek ki vannak zárva a pályázatból.

A pályadíj csak úgy adatik ki, ha a bíráló-bizottság a pályaművek között jutalomra méltót talál. A pályadíj meg nem osztható.

Felhívataknak az ily regények szerzői, hogy műveiket 1914 szeptember 30-ig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatnak; sőt ha az Akadémia könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a szerző a beküldött munkával pályázni akar.

A jutalom 1000 forint aranyban.

15.

A Röck Szilárd-alapnak 1914-ik évi kamatait az osztály a Vogul Népköltési Gyűjtemény folytatólagos kiadására fordítja.

16.

Kivántatik a magyar ötvösművészet története a XIX. század elejéig, megfelelő számú képanyaggal.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

Kivántatik a jellemrajz története a magyar szépirodalomban.

Jutalma a Lévy-alap kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

18.

Kívántatik magyar mondattan.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány kamataiból 2000 korona

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

19.

Kívántatik a magyar kritika története.

Jutalma Halmos Izor adományából 1000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom, mely meg nem osztható, csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

20.

A népiesség elmélete irodalmunkban Dugonicstól Petőfig, a kritikai anyag teljes összeállításával.

Jutalma Lehr Albert alapítványából 200 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt egy év alatt kiadni tartozik. Ha egy év lefolyása alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

21.

(Nyílt pályázat.)

A középkori művészet története Erdélyben, a formák kialakulásának összehasonlító méltatásával.

A munka tervrajza, egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1915 szeptember 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatóvány szerzője megbizatik a munka megírásával.

A jutalom, mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Bézsán-alapítványból 2400 korona.

22.

(Nyílt pályázat.)

A fontosabb művelődéstörténeti érdekű magyar szólásoknak és közmondásoknak művelődéstörténeti szempontok szerint való magyarázata.

A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1916 szeptember 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatóvány szerzője megbízatik a munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

23.

A XVIII. század lyrai és elbeszélő költészete, főtekintettel a költők forrásaira és mintáira.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1916 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

24.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kitűz jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetem egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkittünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaítélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

25.

(Másodszor.)

Magyarország diplomatai összeköttetése Velenczével 1458-tól 1540-ig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1914 december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

26.

Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

27.

Irassék meg a vránai perjelség története.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

28.

(Másodszor.)

Az erkölcsi érték-fogalom történeti és kritikai tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány 1907. és 1914. egyesített kamataiból 4000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű kész munka nyerheti el. A jutalmazott munkaszerzőjéköteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

29.

Fejtsék ki, a közigazgatási eljárás természetének megállapítása mellett, a jogerő és hatásainak kérdése mind a közigazgatási intézkedések (határozatok), mind a közigazgatási bírói ítéletek területén.

Az eddigi elméleteknek, valamint a bel- és külföldi joggyakorlatnak tüzetes ismertetésével és kritikai méltatásával kapcsolatban különösen vizsgálat alá veendő, hogy a magánjogban kialakult jogerő intézménye teljesen érvényesülhet-e a közigazgatási jogban, vagy ha csak bizonyos korlátok közt érvényesíthető, úgy melyek ezek a korlátok és főképen mily természetű közigazgatási ügyekben s mily föltételek mellett nem lehet sem a félnek, sem a közhatóságnak (közzegeinek) eredményesen a res judicata kifogásával élni.

Jutalma a Bézsán-alapítványból 1200 arany forint.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló (absolut) becsű munkának adatik ki. A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét; ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

30.

Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

31.

Adassék elő a magyarországi kisorosz (rutén) nép története betelepülésétől a legújabb időkig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1916 december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adható ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

32.

Hegel philosophiájának hatása az újabb műbölcséletre és kritikára, különösen a magyar irodalom terén.

Jutalma a Lukács Krisztina-alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1918 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

33.

(Nyílt pályázat.)

Kivántatik a szerémi püspökség és káptalan története 1526-ig.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1916 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

34.

Kant ethikájának és ez ethika történelmi hatásának kritikai tárgyalása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany

Határnap: 1917 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda.

35.

A Forster-Scitovszky-alapítvány.

Az alapítványnak az 1915. évben felszabaduló 1350 kor. kamatja a Római Magyar Történeti Intézetben egyháztörténeti kutatásokat végző szakférfiú részére ösztöndíjul szolgál. E szakférfiú személyére nézve az intézet állandó akadémiai bizottsága van hivatva annak idején intézkedést tenni.

36.

Adassék elő az államvasuti rendszernek történeti fejlődése Magyarországon, különös tekintettel arra, mily okok és körülmények hozták létre az államvasutak mai rendszerét.

Jutalma a Dóra-alapítványból 50 drb arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

37.

A M. Tud. Akadémia a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából 2000 koronát tűz ki az 1912—1917. évi idő-körben magyar nyelven nyomtatásban megjelent oly munkák leg-jobbikának jutalmazására, a mely a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró valamely kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyal. Ily mű nemlétében a jutalom oly munkának adatik ki, a mely a hazai köz-gazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számottevő irodalmi terméknek ismertetik el.

Felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett időszak alatt megjelent munkájukat az 1917. év december 31-ig a főttkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki azt, hogy oly be nem küldött munka is pályáz-hassék, a melyről a bírálóknak tudomásuk van.

38.

Fejtssek ki az agrárvámok történeti fejlődése a XIX. század eleje óta, azoknak hatása általában és különösen hazánkban.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudo-mány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudo-mányosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azon-ban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizet-tetik ki.

39.

Fejtssek ki a kereskedelmi oktatásügy jelenlegi állapota Magyarországon és a külföldön és ismertessenek az ezen téren szükséges reformok.

Jutalma a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományá-ból 1000 magyar frank.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A pályadíj csak abszolút becsű műnek adatik ki. A jutalmazott

munka a szerző tulajdona marad, a ki azonban köteles azt egy év lefolyása alatt közrebocsátani és egy példányt a Magyar Kereskedelmi Csarnoknak beküldeni. Ha szerző egy év alatt ki nem adja, a munka az Akadémia tulajdonába megy át.

40.

Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság jutalmát a Nemzetgazdasági-Bizottság saját céljaira óhajtja fordítani.

41.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom ödaitélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

42.

A Flór Gyula-emlékalapítványra nézve, melynek évi 800 kor. kamatja a Történelmi Bizottságot illeti meg, a bizottság azt javasolja, hogy az Komáromy András lev. tag vármegyei levéltárakban végzett tanulmányainak folytatására fordíttassék.

A nagygyűlés e javaslatot határozattá emelte.

43.

Adassék elő II. Lajos király udvartartása.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1916. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha azt egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

44.

Társadalmi és családi élet Magyarországon a XVI. század második felében.

Jutalma az ifj. Bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 kor

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

45.

(Nyílt pályázat.)

Írandó egy, a magyar történelemből vett korrajz, melynek időszakát a szerző a Nagy Lajos és Mátyás király közti korból szabadon választhatja.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 800 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1914 szept. 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

46.

Socialpaedagogiai törekvések a XIX. században.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Mórictól tett alapítvány kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű kész munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

47.

Fejtessék ki a drágaság kérdése.

Jutalma az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a Magyar Tudományos Akadémiára száll. A jutalom csak kész munkának adatik ki.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia, az alapító Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

A III. osztályból.

48.

Kivántatik 15—20 ívnyi terjedelemben és a legújabb szakirodalom gondos felhasználásával a matematikai statisztika elméletének monographiaszerű tárgyalása és ennek alkalmazása valamely fontosabb jelenségkörre (pl. halandósági statisztika, árelmélet stb.).

Jutalma a Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

Határidő: 1915 szeptember 30.

49.

Kívántatik valamely kisebb növény-család, vagy nagyobb növény-genus monografiai feldolgozása; vagy valamely növény-életteni kérdés kísérletek alapján való megoldása.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 cs. és k. arany.

Határidő: 1914 szeptember 30.

50.

(Másodszor.)

Kívántatik körülbelül 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, a Fourier-féle sorok elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő: 1915 december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

51.

(Másodszor.)

Kívántatik körülbelül 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, a $p=1$ genusú síkbeli és térbeli algebrai görbék elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Az Akadémia különös súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból és önálló becsű előadására.

Jutalma Tomori Theodorovits Anasztáz alapítványából 2000 kor.

Határidő: 1915 december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

52.

(Nyílt pályázat).

A hazai élelmiszerek monographiája. Kívántatik a táplálékul használt, hazánkban termelt mezőgazdasági terményeknek és termékeknek részletes leíró és magyarázó ismertetése. A vizsgálati módszerek és az ellenőrzésre vonatkozó törvényes rendelkezések, valamint a hamisítások ismertetése mellőzendő.

A pályázók tervrajza, a tervezet egyik kidolgozott fejezetével, 1915 márczius hó 1-ig nyújtandó be. Jelígés levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtnak el.

A végrehajtással való megbízás és az elkészítendő munka benyújtásának határnapja az 1915. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Jutalma a Forster Gyula által Forster János nevére tett alapítványnak az 1911–1913. évekre esedékes kamataiból 3000 korona, a mely a megbízottnak csak kész és elbírált munkája elfogadása alapján adatik ki.

53.

(Nyílt pályázat.)

Vizsgáltassék rendszeres kísérletekkel az egyes tápláló anyagoknak és takarmányoknak befolyása a tej minőségére és mennyiségére.

A pályamunkára vonatkozó vizsgálati tervrajz, annak megjelölésével, hogy a kísérletek hol végeztetnek, 1914. évi október hó 31-ig a M. T. Akadémia főtitkári hivatalába küldendők be.

A végrehajtással való megbízás és az elkészítendő munka benyújtásának határnapja az 1915. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Jutalma a Lévay Henrik-alapítványból 1000 korona, mely kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jelígés levéllel beküldött névtelen dolgozatok nem fogadtatnak el.

54.

(Nyílt pályázat.)

„A felszínjelenségek élettani jelentősége.“ Kivántatik e kérdés beható és részletes fejtegetése önálló kísérletek alapján.

A pályamunkára vonatkozó tervezetek 1914. évi október hó 31-ig az Akadémia főtitkári hivatalába küldendők be.

A végrehajtással való megbízás az 1915. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1916 február végéig az Akadémia főtitkári hivatalában benyújtja.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják.

Jutalma a Rózsay-alapítvány kamataiból 1000 korona.

A jutalmazás az 1916. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében kimerítő kivonatban közzétenni.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához“ czimezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily pályamunka el nem fogadtatik.

2. A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráírandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamű *idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, ill. mellőztetnek.

4. A *szerző nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kívánt eltérések tekintetbe nem vétetnek.

5. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályaművek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak és nem adatnak ki; azonban engedély mellett lemásolhatók az Akadémia helyiségében.

9. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többi pályázatoknál csak absolut becsű munka nyerheti a jutalmat.

10. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiai tagok is pályázhatnak.

11. Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1914 május 7-én.

Heinrich Gusztáv, főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1914 április 20-án.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: b. Forster Gyula t. t. — Békefi Remig, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Gaal Jenő, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Ferdinandy Géza, Fináczy Ernő, György Endre, Hodinka Antal, Mahler Ede, Magyary Géza, Nagy Gyula, Polner Ödön, Platz Bonifác, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

80. BARABAS SAMU l. t.: Két hamis Frangepán oklevél. (Székfoglaló). Bemutatja Hodinka Antal l. t.

81. PLATZ BONIFÁCZ l. t.: A palaeolith ember.

82. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t. és GYÖRGY ENDRE l. tagot kéri fel.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1914 április 27-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Konkoly Thege Miklós t. t. — Bárány Eötvös Loránt, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Tangl Ferencz r. tt. — Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Fejér Lipót, Galgóczy Károly, Hutyra Ferencz, Kertész Kálmán, báró Kétly Károly, Lörenthey Imre, Mocsáry Sándor, Rátz István, Rejtő Sándor, Schafarik X. Ferencz, Tuzson János, Wittman Ferencz, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Szinnyi József r. tt. — Áldásy Antal l. t. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

83. KERTÉSZ KÁLMÁN l. t. székfoglalója: A magyarországi Dorylaidák rendszeres áttekintése.

84. TANGL FERENCZ r. t.: Thermo-elektromos kalorimeter kis állatok számára.

85. TERKÁN LAJOS részéről: β Lyrae, μ Aquilae és δ Cephei fényváltozása a különböző színekben. Előterjeszti Konkoly Thege Miklós t. t.

86. OLTAY KÁROLY részéről: A függővonal deviációja Kesztej és Tiglamorului pontok között. Előterjeszti b. Eötvös Loránt r. t.

87. RYBÁR ISTVÁN részéről: Vizsgálatok a fényviszaverődésről. Előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

88. PÓLYA GYÖRGY részéről: Positiv quadratikus alakokról, a melyeknek matrixa Hankel-féle. Előterjeszti Fejér Lipót l. t.

89. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY THEGE MIKLÓS t. és BÁRÁNY EÖTVÖS LORÁNT r. tagot kéri fel.

TIZENHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Negyedik ö s s z e s ü l é s.

1914 április 27-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor t. t. másodelnök, gr. Apponyi Albert b. Forster Gyula, Konkoly Thege Miklós, Rónai Horváth Jenő t. tt. — Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, báró Eötvös Lóránt, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Hegedüs István, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Krenner József, Méhely Lajos, Némethy Géza, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szinnyei József r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Bugarszky István, Császár Elemér, Csengeri János, Divald Kornél, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, Fináczy Ernő, Gárdonyi Géza, Gyomlay Gyula, György Endre, Hutyra Ferencz, Kertész Kálmán, Láng Nándor, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Pekár Gyula, Rátz István, Rejtő Sándor, Téglás Gábor, Tuzson János, Váczy János, Vízota Gyula, Wittmann Ferencz, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

90. KARÁCSONYI JÁNOS r. t.: Borovszky Samu l. t. emlékezete, felolvasta Áldásy Antal l. t. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

91. GRÓF APPONYI ALBERT t. t. az Elnök úr hozzájárulásával, napirend előtt szólal föl: Nem tudja összeegyeztetni az Akadémia azon álláspontjával, mely szerint nem csupán nem vállal felelősséget a Szekfü-féle Rákóczi-könyv tartalmáért, hanem azt a f. é. márczius 30-án tartott ülés alkalmából súlyos bírálatban is részesítette, azt a tényt, hogy Szekfü védelmezése az Akadémiai Értesítőben közöltetett. Ez részrehajlásnak látszik. Szólo kiegészíti az előbb idézett elnöki kijelentésben foglalt kritikát azzal, hogy a ki Rákóczi szerepét meddőnek mondja, az lehet szorgalmas adatkutató, de fogalommal sem bír nemzeti történetünk mozgató erőiről. Megengedhetelennek tartja továbbá egy akadémiai közleményben azt a némely helyen durva hangot, a melyet Szekfü polemiája használ, valamint egy politikai párt ellen intézett támadást, minő abban a polemiában előfordul. Ezek alapján a következő kérdéseket intézi az elnökséghez:

1. Összeegyeztethetőnek tartja-e az elnökség Szekfü védekezésének az Akadémiai Értesítő ez évi áprilisi számában történt közlését azzal a hivatalos kijelentéssel, a mely szerint az Akadémia magát Szekfü könyvének tartalmával nem azonosítja, sőt azt sok tekintetben kifogásolja?

2. Ha pedig az Akadémia hivatalos közlönye ily föltűnő kezelésben részesít egy kebelébe nem tartozó kezdő író, miért nem ügyelt annak szerkesztősége arra, hogy az ekképp eszközölt polemának legalább hangja megfeleljen az akadémikus színvonal követelményeinek és hogy annak révén politikai pártok ellen intézett támadások ne kerüljenek az akadémiai közlönybe?

Elnök úr válaszában kijelenti, hogy az Akadémiai Értesítőt a főtítkár szerkeszti. Szerkesztésére az elnökség közvetlen befolyást nem gyakorol. Hogy Szekfü úrnak a védekezése mellékletképpen kiadatott, arról csak az áprilisi füzet megjelenése után értesült. A főtítkár úrnak módjában áll felszólalni és a kívánt felvilágosítást megadni. Az elnök sajnálja, hogy ez a közlés bizonyára jóhiszemű félreértésekre adott okot, hangsúlyozza azonban, hogy e közlés semmiben sem érintheti az Akadémiának e tárgyban legutóbbi összes ülésén hozott s ugyanezen Értesítőben olvasható határozatát.

Főtítkár a Szekfü-nyilatkozat kiadására vonatkozóan megjegyzi, hogy ezt a nyilatkozatot nem az Ertesítőben adta ki, hanem mint az Ertesítőnek mellékletét. Ez az oka aztán annak is, hogy Szekfü úr stílusát, kifejezéseit nem cörrigálta, mert nem akart a nyilatkozattal közösséget vállalni. Két okból szánta rá magát, hogy kiadja. Először, mert egy akadémiai kiadványnak védelméről van szó, a mely védelem lehet okos vagy nem okos, de nem tartotta ildomosnak, hogy ezt a védelmet megtagadja a szerzőtől, a kit a hírlapok, melyek támadták, nem engedtek szóhoz jutni. A második ok, hogy az Akadémiai Ertesítő jár a könyvkiadóvállalat összes előfizetőinek, tehát a könyvkiadóvállalat olvasói elsősorban várhatták, hogy valamiképpen világossásk föl őket arról, hogy a sajtóban a Szekfü-könyv ellen emelt vádak megokoltak e vagy sem.

APPONYI ALBERT gróf t. t. legnagyobb sajnálatára a legkisebb megnyugvást sem találja a főtítkár nyilatkozatában.

BALLAGI ALADÁR r. t. felszólal az ülés engedelmeivel és vizsgálobizottság kiküldését javasolja, mire Elnök úr kijelenti, hogy az ily indítvány, napirend előtti fölszólalásban, úgyszólván rögtönzött elhatározás tárgyaúl nem szolgálhat.

92. Főtítkár előterjeszti a következő ügyeket, melyek a f. é. márcz. 30-iki összes ülés napirendjén be voltak jelentve, de az idő előrehaladottságánál fogva le nem tárgyalattak (l. fönt 249. l. 71—75. p.):

a) Főtítkár mely megilletődéssel jelenti, hogy UDRÁNSZKY LASZLÓ l. t., a jeles szakférfiú és szeretetreméltó ember, f. évi márczius hó 21-én váratlanul elhunyt. Az Akadémia koszorút helyezett koporsójára, a családnál BERZEVICZY ALBERT elnök úr, a ravatalnál PREISZ HUGÓ l. t. tolmácsolta az Akadémia részvétét. A gyászszertartáson hivatalból a főtítkár, főkönyvtárnok és a III. osztály elnöke és titkára képviselték az Akadémiát. — A III. osztály fölhivatik, hogy emlékezéséről gondoskodjék.

b) Főtítkár jelenti, hogy a Wodianer-jutalmak ügyében az Ügyrend 145. §-a értelmében javaslatételre hivatott bizottság az 1914-ik évi Wodianer-jutalmakra SIMENFALVI SZABOLCS állami iskolai igazgató-tanítót Nagytarnán (Ugocsa vm.), a ki 1860-ban született és 35 év óta tanít, ebből 34 évet egy helyben, — és NEMESKAY ISTVÁN községi iskolai igazgató-tanítót Szegeden, a ki 1852-ben született és 42 év óta működik ugyanott, ajánlja. — Az összes ülés ezt a javaslatot határozattá emeli.

c) A Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya kéri az Akadémiát, hogy az aggteleki Baradla-barlang felásatásának folytatására f. 1914. évre 500 (ötszáz) korona ásatási költséget utalványozni méltóztassék. — A III. osztály f. 1914. márcz. 16-án tartott zárt üléséből a legmelegebb ajánlással pártolja a kérést, minek folytán az összes ülés pártolólág teszi át az Igazgató-Tanácsához.

d) Főtítkár jelenti, hogy f. évi márcz. 15-én kibocsátotta és az Akadémia összes beltagjainak megküldte a f. évi Nagygyűlés napirendjét. — Tudomásul van.

e) Főtítkár előterjeszti a vallás- és közoktatásügyi Miniszter úrnak 1914 február hó 25-én kelt, Fraknoi Vilmos t. taghoz intézett következő levelét, melyet tudomásvétel végett az Akadémiának megküldött:

Méltóságos Püspök Úr!

A Magyar Tudományos Akadémia útján értesültem, hogy Méltóságod a Római Magyar Történeti Intézet érdekében nemes áldozatkészségének újabb bizonyítékát adta azzal, hogy az intézeti épületet

és telket terhelő törlesztéses kölcsön csökkentésére 12,000 lírát, a telekkönyvi átírási költségek csökkentésére pedig 2000 lírát méltóztatott a sajátjából kifizetni, holott e kiadások fedezése a magyar állam kötelessége volna. Magára vállalta végül Méltóságod az Intézet által kibocsátandó kiadványok költségeinek élete fogytáig való fedezését is.

Méltóságod kezdettől fogva páratlan bőkezűséggel gondoskodott az intézet létesülésének megkönnyítésén, sőt tudatában vagyok annak, hogy csakis Méltóságod nemes áldozatkészsége tette lehetővé, hogy a Római Magyar Történeti Intézet, a jelenlegi nehéz pénzügyi viszonyok között, egyáltalán létrejöhetett. Újabb anyagi hozzájárulásai nagyban elősegítendik az Intézet fedezeti kérdéseinek mielőbbi olyatén rendezését, hogy az Intézet minden súlyosabb anyagi megterheléstől mentesítve, a rendelkezéseire álló anyagiakkal könnyebben és minél eredményesebben élhessen kizárólag magyar nemzeti kulturális feladatainak.

Fogadja, Méltóságos Püspök úr, újabbí jelentékeny adományaiért legmelegebb köszönetem őszinte kifejezését. — JANKOVICH s. k. — Örvendetes tudomásul van.

93. FRIGYES FÖHERCZEG főudvarmesteri hivatala Ö cs. és kir. Fensége rendeletéből megküldte az Akadémiának Christe Oszkár nagyszabású háromkötetes díszművét „Erzherzog Karl von Oesterreich”, melyet a szerző Ö Fensége megbízásából írt. — Legmelegebb köszönettel fogadtatik.

94. FRANKÓI VILMOS t. t. a következő levelet intézi az Akadémiához:

Tisztelt Akadémia! Szerencsém van a t. Akadémia figyelmét felhívni egy ügyre, a melynek mielőbbi kedvező elintézését a hazai műtörténelem érdeke és a nemzeti kegyelet sugalmazása egyaránt kívánatosnak tünteti fel.

Néhány nap előtt felkerestem a Babenbergeket és Habsburgok németujhelyi várkastélyát, a melyhez nemzeti multunk számos dicsőséges és gyászos eseményének emléke fűződik.

Különös ok vezetett oda. Az 1505. évi rákosi országgyűlés a Habsburg-ház trónöröklési igényeinek meghírsítása végett határozatot hozott, a melynek értelmében Ulászló király halála után utódjául született magyart választ és idegen trónkövetelők ellen fegyver hatalmával lép föl. Ekkor Miksa német király manifesztumot bocsátott ki, a melyben a végzés ellen óvást emelt, de egyúttal kijelentette, hogy ez őt nem érinti, mert ő „született magyar”, a ki leányágon a magyar királyoktól származik és magyar területen, a németujhelyi vár „magyar tornyában” született.

A helyszínén ezt a tornyot kerestem, de a vár régi térképein és leírásaiban magyarnak nevezett torony nyomára nem akadtam.

Természetesen ezen negatív eredmény nem szolgáltathat alkalmat arra, hogy a t. Akadémiához forduljak. Azonban ugyanakkor egy nagyobb jelentőségű tény ragadta meg figyelmemet.

Hunyadi Mátyás, miután 1487-ben Németujhelyt hatalmába ejtette, ennek emlékéül a várkapornában felállíttatta a maga lovasszobrát, és pedig egészen szokatlan módon. A lóra azt a nyeret és a maga alakjára azokat az öltönyöket helyeztette, a melyeket a bevonuláskor használt.

Ezt a németujhelyi vár régibb és újabb monographiáiban olvasuk, abban is, a mit hat év előtt a németujhelyi várból elhelyezett katonai akadémia egyik jeles tanára, Jobst János bocsátott közre.

Az utóbbi közli a vár 1769-ben készült leltárát, a melyben

Mátyás király lovasszobra meg van nevezve, és XVIII. századbeli építésztlől készített alaprajzot, a melyen a kápolna emeleti karzatának nyugati szegletében meg van jelölve a hely, a hol a szobor állott.

Most azonban a szobor ott nem található. Eltűnésének részleteit elbeszéli a németujhelyi vár történetiről. Gróf Kinsky, a németujhelyi katonai akadémiának 1779-től 1805-ig kormányzója eltávolította a szobrot és a várkastély délnyugati szegletének közelében, a tó partján temettette el.

Nem kívánom kutatni, milyen okok készítették őt arra, hogy az emléket, melyet a nagy király utódai, a Habsburg-uralkodók, három századon és helyén kegyelelesen megtartottak, ő eltüntesse. Eljárásának bírálatától is tartózkodom.

Mivel azonban szerencsére pontosan meg van jelölve az a hely, a hol a szobrot eltemettette, a következő indítványt terjesztem a t. Akadémia elé:

„méltóztatnék a magyar kormánynál lépéseket tenni az iránt, hogy a cs. és kir. hadügyminiszter a megjelölt helyen ásásokat fogantossintasson“.

Nem kételem, hogy a mennyiben ezek eredményre vezetnek, a hadügyminiszter készséggel fogja a szobrot arra a helyre, a hol három századon át állott, visszahelyeztetni.

A mennyiben pedig az ásások eredményre nem vezetnének, vagy a szobor elpusztult volna, bizonyára örömmel fogja fogadni az Akadémiától ajándékol Mátyás király bautzeni szobrának másolatát, a melyet magam kívánok elkészíttetni.

A mult idők egyik legnagyobb hadvezérének, a hadászat egyik legkiválóbb mesterének és reformátorának emléke a katonai főiskolában méltán foglalhat helyet.

Bécs, 1914 április 25-ikén. *Fraknoi Vilmos*, tiszti. tag.

Az összes ülés legnagyobb köszönettel fogadja nagyerdemű tagjának rendkívül érdekes jelentését és készséggel fog eljárni indítványa értelmében. Az ügyhöz javasolja Rónai Horváth Jenő t. t., hogy a kérdéses Mátyás-szobornak, ha napfényre kerül, mása a Ludovika-Akadémia számára is elkészíttessék, mihez az összes ülés egyhangú helyesléssel hozzájárul.

95. Budapest Székesfőváros tanácsa a következő határozatát tette át az Akadémiához:

A tanács az 1906. évi október hó 4-én 35532/906. X. sz. alatt kelt határozatával a kerepesi-úti köztemető 1., 2., 25., 26., 32., 40., 45., 46. és 52. számú sírtábláinak kiürítését elhatározta, s az 1909. évi április 22-én kelt 6901/909. X. számú határozatában kimondta, hogy az említett sírhelytáblákban nyugvó kiváló férfiak közül azokat, kiknek sírjai az új beosztási terv szerint a szabályozási vonalba esnek s így ott továbbra nem maradhatnak, a székesfőváros fogja saját költségén újabb sírokba áthelyeztetni.

Elhatározta továbbá a tanács, hogy az áthelyezendő jeles férfiak egy részének hamvai a kerepesi-úti köztemető 29. sz. sírhelytáblájának a Deák keresztútra eső oldalának második sorában levő s e célra fenntartott nyolcz sírhelybe, a többi jelesek hamvai pedig a vértanúk sírjait magába foglaló sírhelytáblában e célra kijelölt sírhelyekbe fognak áthelyeztetni.

Elhatározta egyben, hogy az áthelyezendő sírok emlékeit kijavíttatja, kiegészíteti és rendbe hozattatja és egyúttal a hamvak áthelyezése módzatainak megállapítása céljából a köztemetői bizottság kebeléből egy albizottságot küldött ki.

Minthogy újabb temetkezési területek berendezése céljából a

szóbanforgó sírhelytáblák kiürítése most sürgős szükségét képez, ennél fogva a tanács az ezen parcellákban nyugvó jelesek áthelyezését elrendeli és a fentebb idézett 6901/909. X. számú határozatának részben való módosításával, a dunabalparti köztemetők igazgatóságának a kiküldött albizottság által is pártolt előterjesztéséhez képest kimondja, hogy Tóth József, Bernáth Gáspár, Szerdahelyi Kálmán, Czuczor Gergely, Csányi László, Egressi Gábor, Remellay Gusztáv és Szerdahelyi József hamvai a 29. számú sírhelytábla 2. sorában kijelölt sírokba, Ernyei Antal, Nagy Károly, Zilahy Imre, Kille Ferencz, Glöczer József, Szinováczy György, Karácsony Mihály, Kiss Károly, Mosonyi Mihály, Dorner József, Győry Sándor, Major Béla, Földváry Sándor, Gaál József hamvai pedig a 9. számú sírhelytáblának második sorában helyeztessenek el.

Mínthogy továbbá az imént említett sírokon kívül most már szükségessé vált, az 1901. és 1902. évben kiürített 9., 10., 11., 18. és 20. számú sírhelytáblákban nyugvó és a tanács által annak idején jelenlegi helyükön meghagyni rendelt egyes jeles férfiak és azok hozzátartozói sírjainak áthelyezése is, egyrészt mert ezek a sírok a szóban levő sírhelytáblákra nézve megállapított és elfogadott rendezési tervekbe bele nem illeszkednek, sőt ezek közül egyes sírok az útvonalakba is esnek és másrészt, mert a 11. számú sírhelytábla az ott levő temetőkertészet elhelyezése folytán előreláthatólag még ebben az évben rendezés alá kerül és az említett parcellákban meghagyott sírok temetőrendészeti, szépészeti és szabályozási szempontokból továbbra ott meg nem hagyhatók, ennél fogva a tanács Tasner Antal, Zilahy Károly, Récsi Emil, Reviczky Szavér, Machik Lajos, Kempelen Győző és fia, Udvarhelyi Miklós, Budai József, Budai Mária, Sajószentpéteri Zsigmond, Czákó Zsigmond, Hegedűs Lajos, Hegedűs Lajosné és fia, Appiánó József, Appiánó Borbála, Weiss, szül. Appiánó József és Weiss József hamvainak a 9. számú sírhelytáblába való áthelyezését elrendeli. A 11. számú sírhelytáblában nyugvó Milassin, szül. Pankovics Julia, Milassin Mária és Vaszilievitsné, szül. Milassin Eulália hamvai a 72254/1912. X. számú határozat értelmében a 10—1—89. számú kettős sírhelybe díjmentesen áthelyezendőek.

Elrendeli egyúttal a tanács, hogy a 25—22—35. számú sírhelyben nyugvó Voigt Vilmosnak és a 25—20—89. számú sírban nyugvó Fábry Pálnak hamvai és síremlékei — tekintettel nevezetteknek életükben kifejtett közérdekű működésére — szintén a főváros költségén helyeztessenek át a 9. számú sírhelytáblába.

A temetőigazgatóságnak a kiküldött albizottság által is pártolt javaslata alapján a tanács hozzájárul ahhoz, hogy az áthelyezés alá kerülő hamvak elhelyezése céljára a temető-igazgatóság 15 K egységáért egy-egy koporsót szerezhessen be és hogy a sírokon levő síremlékeket hozzáértő egyénnel, egyenkint 10 K egységáért lebontthassa.

Egyben a tanács a közreműködő hatósági közegek részére az 557/901. kgy. számú szabályrendelettel megállapított temetői díjjegyzék 3., 4. és 5. tétele alatt felsorolt, s halottanként 34 K-ban megállapított díjakat is engedélyezi.

Ehhez képest a fentebb megemlített 45 halott áthelyezésével összesen 2655 K költség merülven fel, ezen összegnek, illetve az előre nem látható kiadásokra való tekintettel kereksszámban 2700 K-nak kiutalványozására, a tanács a központi pénztárt külön utalványon utasítja és ezen összeg fedezetéül a kerepesi-úti köztemető-alap IX. „Az elhagyott síremlékek jókarbantartása“ cz. fejezet alatt rendelkezésre álló 21,534 K hitelösszeget jelöli meg.

Felhívja a tanács a dunabalparti köztemetők igazgatóságát, hogy a szobanforgó áthelyezési munkákat sürgősen hajtassa végre, a felterülő költségeket szabályszerűen kiállított nyugták és számlák ellenében fizesse ki és elszámoló jelentését annak idején mutassa be, továbbá, hogy az áthelyezendő síremlékeknek új helyükre való átszállítására, tatarozására, kiegészítésére, felállítására, stb. megbízható vállalkozóktól szerezzen be ajánlatokat s azokat jelentése kapcsán mutassa be.

Elrendeli egyben a tanács, hogy a sírok fölé sirhant helyett szegélykövek és fedőlapok alkalmaztassanak és hogy az erre a célra szükséges kövek, valamint egyes jeles férfiaknak emlékekkel el nem látott sírjaira felállítandó emlékkövek a kiűritendő sírhelytáblákban visszahagyott emlékkőanyagból vétessenek.

Felhívja végül a tanács a temető-igazgatóságot, hogy az áthelyezések időpontját az érdekelt tudományos egyesületekkel és testületekkel, valamint az illető hozzátartozókkal közölje.

Erről a tanács a tan. X. ügyosztályt, a dunabalparti köztemetők igazgatóságát, a számvevőséget, továbbá a M. Tud. Akadémia elnökségét, a Nemzeti Színház igazgatóságát, a Kisfaludy-Társaságot, a budapesti deák-téri ág. hitv. evangélikus testvéregyházat és Egan Lajosné sz. Voigt Vilma úrnőt értesíti.

Kelt Budapesten, a székesfőváros tanácsának 1914. évi április hó 9. napján tartott ülésében. — DR. BÓDY h. polgármester.

96. Főtitkár jelenti, hogy a Szekffi Gyula Rákóczi-könyve ellen a következő egyletek vagy gyűlések küldtek be tiltakozást az Akadémiához: 1. Kolozsvári Kossuth-Szövetség. — 2. Pécsi Függetlenségi Kör. — 3. Budapest Ferencvárosi Függetlenségi Kör. — 4. Zombori Függetlenségi Kör. — 5. Pozsonyi Kossuth-Kör. — 6. Torda r. t. város tanácsa és közönsége. — 7. Nagyenyedi Függetlenségi Kör. — 8. Kolozsvári Sz. Imre-Egyesület. — 9. Budapest III. ker. függetlenségi pártkör. — 10. Eger város népgyűlése. — 11. Szentföldi Tanítók Önképzőköre (Székelyhodos). — 12. Törökszentmiklósi Népgyűlés. — 13. Székesfehérvári Függetlenségi Kör. — Tudomásul szolgál.

97. HOLLÓ BARNABÁS szobrászművész egy Mikszáth Kálmántól kapott szívart adományoz az Akadémia Mikszáth-szobája számára. — Köszönettel fogadtatik.

98. Meghívó érkezett az edinburghi Royal Societytől, John Napier háromszázados emlékünnepeére, f. évi július 24-én. — Kiadott a III. osztálynak.

99. HOLZMANN KÁROLYNÉ, szül. Pákh Berta, f. évi április 19-én a következő levelet intézte a főtitkárhoz:

„Méltóságos Uram! Nagybátyám Pákh Albert a „Vasárnapi Ujság” megalapítójának és szerkesztőjének (meghalt 1867-ben) hamvai Budapesten a kerepesi-úti köztemetőben a Salgótarjáni-utczával határos kerítésfal mellé épített 239. sz. sírboltban nyugsznak; lelkes tisztelői és olvasói 1870-ben díszes emlékekkel jelölték meg sírját.

A sírbolt és a síremlék az időközönként történt tatarozások dacára újabbban rohamos pusztulásnak indult. Nagyobbmértvű javítások árán sikerült a kegyelet ezen kifejezőjét megmenteni és a leromlás és ellenállás folyamatát remélhetőleg néhány újabb évtizedre megakasztani.

A javítási munkák végrehajtása során kiderült, hogy a fakoporsó, melyben nagybátyám eltemettetett, elkorhadt és szétesett és széthullottak a drága elhunyt földi maradványai is. A család ezeket most új fémkoporsóba helyeztette és fölkérte Kaczián János ág. ev.

esperes urat, hogy a kegyelet parancsolta munkák befejeztével a sírt és a benne nyugvó hamvakat f. évi május hó 3-án délelőtt 11 órakor újból megáldja.

A nagyérdemű Magyar Tudományos Akadémia irodalmunk elhunyt jeleseinek emlékét mindenkor szeretettel őrzi és ápolja; ez a körülmény bátorít fel arra a kérelemre, méltóztassék az Akadémia nagytekintetű elnökségének magát Pákh Albert nyugvóhelyének megáldásánál képviseltetni és ilyen módon az egyszerű szertartást emlékünneppé avatni. Mély tisztelettel maradtam stb."

Az összes ülés kimondja, hogy e kegyeletes szertartáson a főtitkár képviselje az Akadémiát és tegyen le koszorút a nagyérdemű, jeles férfiú sírjára.

100. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1914 április havában megjelentek: Akadémiai Értesítő. 292. (1914. 4. füz.) — Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXXIV. 2. sz. — Nyelvtud. Közlemények XLIII. 1. — Irodalomtört. Közlemények. XXIV. 2. — Magyar Történelmi Tár. XXVI. köt. — Magyar Történelmi Emlékek. I. osztály. 39. kötet: Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok. Kiadta Berzeviczy Albert. — Tudomásul van.

101. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére RÓNAI HORVÁTH JENŐ t. és CSÁNKI DEZSŐ r. tagokat kéri föl.

Nekrológ.

Búcsúztató Udránszky László 1. t. ravatalánál, Preisz Hugó 1. tagtól, 1914 márczius 23-án.

Megdöbbenve álljuk körül e ravatalt, mert a kit e koporsó takar. 48 óra előtt még itt volt velünk és közöttünk minden kiváló tulajdonságaival, a melyek embert, tudóst, tanárt és barátot ékesíthetnek. Mint villám csapásától derékon törött oly életnek fája, a mely rendkívüli képességeivel kiváló szolgálatokat tett annak az ügynek, a melynek magát szentelte, és a mely életől még nagyon sokat remélheténk vala, ha kegyesebb iránta a sors.

Udránszky László elköltözése egyetemünkre s ennek orvosi fakultására, valamint a M. Tud. Akadémiára alig pótolható nagy veszteséget jelent; mert ő fényes és mondhatni ritka elméleti képességeit épp oly ritka szeretettel és kitartással művelte ki arra a szakmára, a melynek ő, aránylag fiatal életkora ellenére, immár 22 éven át tanára és művelője volt. Alig létezik még egy más tudományszak, a mely annyira terjedelmes tájékozottságot kívánna meg nemcsak a természettudományokban, hanem egyéb téren is, mint az a szakma, a melynek Udránszky László tanára volt, t. i. az élettan, vagyis az a tudomány, a mely az élő emberi szervezet mindennemű működésének okát-módját, minden életjelenségnek mibenlétét kutatni és tanítani hivatott.

A terjedelmes és átfogó ismereteket igénylő élettan Udránszky Lászlóban leghivatottabb művelőjére talált a szó legteljesebb értelmében. Mert elhunyt társunk nemcsak az orvosi

tudományokban volt teljesen otthonos, hanem érdeklődése és tudnivágyása, párosulva ritka emlékezőtehetségével, rendkívül széles ismeretkört biztosítottak neki. Tanítványai, de tanártársai is csodálkozva tapasztalhatták sokoldalúságát és tájékozottságát oly ismeretkörökben is, a melyek az ő szakmájától távol állanak. Az ő nagy tudása megezáfolni látszott azt a felfogást, mintha a tudományok mai terjedelménél fogva valaki polyhistor már nem is lehetne.

De mi Udránszky Lászlót nemcsak mint tudóst, tanárt, mint egyetemünk és Akadémiánk egyik büszkeségét siratjuk, hanem mint olyan férfiút és barátot is, a ki mindenkinek megadta azt, a mi megilleti, és minden körülmények között megtalálta és betartotta azt a jóleső, correct tapintatosságot, a mely csak nagy elmék és nemes szívek vonása, ezzel megnyerte és szeretettel magához fűzte mindazokat, a kik a körébe tartoztak és a kiket ő maga köré vonzott.

Udránszky László kiváló tudományos egyéni kvalitásai által a külföldön is tiszteletet szerzett a magyar névnek és tudományosságnak. Már mint fiatal orvos a strassburgi és freiburgi egyetemen töltvén néhány évet, tudományos munkásságát és érdemeit ugyanott magántanári képesítésével ismerték el. Hazaérkezvén nemsokára, 1892-ben, a kolozsvári egyetemen az élettan tanárává neveztetett ki s ott e minőségben majdnem két évtizeden át működvén mint kari jegyző, dékán és egyetemi rector, a kolozsvári egyetem orvosi fakultásának fejlesztésében az ő nagy tudásával elismerésreméltóan résztvett. 1909-ben hívta meg őt az orvosi kar, ugyancsak az élettan ny. r. tanárává, a budapesti egyetemre, a hol az élettani intézetnek a hallgatóság az utóbbi években rendkívül felszaporodott nagy számához mért átalakításának és átszervezésének nagy munkájával kellett megküzdenie; e munkájának gyümölcsét azonban, fájdalom, már nem élvezheti.

Udránszkyban számos tudományos testület, közöttük a Magyar Tudományos Akadémia, melynek 1909 óta tagja volt, elveszté egyik buzgó tagját, a kit kiváló szolgálatainak elismeréséül felséges urunk a Ferencz József-rend középkeresztjével tüntetett ki.

Fájó szívvel veszünk tőled búcsút, szeretett pályatársunk, a budapesti tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia nevében, a midőn utolsó utadra bocsátunk; szép életednek példája, megnyerő lényednek, meleg baráti szívednek emléke mindvégig élni fog lelkeinkben. Isten veled! Nyugodjál békében!

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXV. KÖTET.

1914. Június 15.

6—7. FÜZET.

A M. TUD. AKADEMIA LXXIV. KÖZÜLÉSE.

1914. május 10.

Elnöki megnyitó beszéd.

— *Berzeviczy Albert* akad. elnöktől. —

I.

Nagynevű elődöm, Akadémiánk feledhetetlen elnöke, báró Eötvös József, kinek születése százéves fordulóját ünnepeltük mult évi közülésünk alkalmával, a gondolatoknak oly dús kincsét hagyta számunkra hátra munkáiban, hogy azokból újra meg újra merithetünk mindannyiszor, valahányszor — különösen intézetünk ünnepi összejöveteleinél — a nagy közönséghez szólva, a szellemeket leginkább mozgató kérdések valamelyikét Akadémiánk élete s feladatai szempontjából vesszük szemügyre.

Ilyen kérdés ma — kétségtelenül — a nemzetiségi, mely bennünket — természetesen — nem annyira politikai vonatkozásaiban, mint inkább kulturánk fejlődésére gyakorolt befolyása s ebbeli jelentősége által érdekel.

Elmondhatjuk, hogy Eötvös József az első magyar ember volt, a ki e kérdést a maga összes vonatkozásaiban meglátta, megértette s úgy tudományosan, mint a gyakorlati politika nézőpontjából feldolgozta.

A kérdésnek modern formájában való kialakulása tudvalevőleg főkép a Napoleon világuralmi törekvéseinek eredménye lévén, egészen eltévesztett dolog volna a mult század második évtizede előtti nemzeti mozgalmakat a mai értelemben vett nemzeti eszme látószöge alá helyezni. A nemzeti kulturák elkülönülése még akkor nem történt meg. II. József egy, az ország lakosainak túlnyomó részére nézve idegen nyelvet akart hazánkra ráerőszakolni s egyszerűen félre akarta tenni ősi alkotmányunkat. Azért e kísérlet hajótörése után, bár a nemzeti jelleg kidomborítását külsőségekben nagy hévvel megkezdték, a magyar nyelv és irodalom kifejlesztésének munkája is serényen megindult, még soká

senkinek sem jutott eszébe a holt latin nyelv uralmát a közéletből és közszolgálatból egészen kiküszöbölni. Igazságtalanul ítélték meg Berzeviczy Gergelyt is azok, kik az ő mélyreható és messzelátó felfogásában a nemzeteket összekötő közgazdasági és socialis érdekekről, a nemzeti eszme és a magyarság iránti közönyt vélték fölismerhetni.

Viszont mikor Wesselényi és társai az erősödő reactióval szemben lelkes küzdelmököt a nemzeti nyelv uralma érdekében megindították s mikor nekik sikerült ezt az uralmat több oly törvényben decretáltatni, melyeknek rendelkezései legnagyobb részökben évtizedeken át holt betűk maradtak, kétségtelen, hogy ők a kérdést rendkívül egyszerűnek látták s nem tekintették még át annak összes következményeit. Úgy vélték, azt mindenkinek czélszerűnek és helyesnek kell találnia, hogy egy, az iskolában megtanult holt nyelv helyett a közélet, a közszolgálat és az irodalom szervévé egy élő s az ország történeti fejleményei által uralomra hivatott nyelv tétessék. Nem gondoltak arra, hogy a latin nyelv conventionalisan közös használata hazánkban a soknyelvűség kiegyenlítője s a nemzetiségi ellentétek fékezője volt. Nem gondoltak arra, hogy ugyanaz a lendület, mely a nemzeti nyelvet a holt latin helyébe akarta emelni, meg fogja mozditani az országban élő összes nemzetiségek nyelvi és faji különállásra irányuló törekvéseit is.

Széchenyi volt az első, ki e veszélyt meglátta és sok félreértésnek téve ki magát, népszerűségének kockáztatásával, főleg Akadémiánk elnöki székéből elhangzott beszédeiben körvonalozni igyekezett a maga álláspontját. Haragja és gúnyja nyilait szórta azok ellen, kik a „sujtásos“ magyarságot „dögönyözéssel“ akarják mindenkire ráerőszakolni s a magyarság faji és nyelvi egyéniségének kiművelésével kívánta azt az „olvasztói felsőbbiséget“ elérni, mely nemzetünket igazán magyarrá tegye.

Ez volt tulajdonképen a nemzetiségi kérdés első beállítása nálunk, tisztán mint culturkérdésé; Széchenyi szemei előtt sohasem lebegtek törvények, szabályok, jogintézmények, mindig csak művelődés, szellemi hatás és szellemi felsőbbiség.

Eötvös már a történelmi fejlemények sokkal előhaladottabb fokán kísérelte meg e kérdés felállítását és megoldását. Ő már levonta a forradalom rettentő tanulságainak következményeit; ő már látta a faji gyűlölet kitöréseit, látta a vészes törekvést, mely a nemzetiségi ellentéteket az ország egységének megingatására használta föl; ő ezért főkép a kérdés politikai részének mélyeibe igyekezett bevilágítani s a magyar nemzeti érdeket úgy akarta kielégíteni, hogy azt méltányos engedményekkel jövő veszélyek ellen is biztosítsa. Ő nem hatalmi kérdéssé akarta tenni a nemzetiségi problémát, — s ki is gondolhatott volna

erre a szabadságharcz leveretése után, — hanem szilárd jogelvek alapján keresett számára maradandó megoldást.

Eötvös előbb tudományosan s mondhatni általános európai szempontból *A XIX. század uralkodó eszméiben* fejtette ki nézeteit a nemzetiségi eszméről, azután a kérdésnek a mi viszonyainkra vonatkozó megoldásához adta meg az útmutatást *A nemzetiségi kérdés* című, 1865-ben megjelent röpiratában. A nemzetiségek egyenjogúságáról szóló, egészen az ő szellemében megalkotott 1868-iki törvény tárgyalásakor a képviselőházban tett nyilatkozatai csak e két munkájában kifejtett nézeteinek alkalmazását tartalmazzák, azzal a nevezetes megtoldással, hogy — hite szerint — a civilisatio fejlődésével fokról fokra fogyni fog a nemzetiségi egységek száma.

Nem mondhatjuk, hogy Eötvös felfogása e kérdésben Minervaként készen és vértetetten pattant volna ki fejéből, sőt azt sem, hogy az minden részében egységes és összhangzatos volna. A tudós és a gyakorlati államférfiú néhol alkudozni látszanak egymással; amaz nem akarja a tudományos igazságokat a politikai szükségszerűségnek egészen föláldozni, emez nem akarja a tudományos tétel következményeit a gyakorlati viszonyokra ráerőszakolni. Eötvös őszinte becsületeségének és hazafiságának egyaránt fényes bizonyítéka az a küzdelem, melyet úgyszólván önmagával viv, hogy hazája érdekeit a tudományos igazsággal összeegyeztesse.

Az *Uralkodó eszmék* első kötetében világosan kimutatja, hogy minden nemzetiségi törekvés tulajdonképeni alapja a felsőbbbségre, uralomra való igyekezet, hogy a nemzetiségi eszme mindig szélsőségekre tör; ennélfogva a nemzeti törekvést ellentétnek látja a szabadsággal és egyenlőséggel, olyannak, mely csak valamennyi létező állam feloszlása által érhetné el célját, ennélfogva célja elérésével nem elégitené ki az európai emberiséget, de megnyugtatta magát azzal, hogy a nemzetiségi különbség jelentősége mindinkább szűnőfélben van s így ez eszme hatásának veszélye mindinkább csökken.

Az első kötet megjelenése után e nézetek ellenmondással találkoztak, mely ellen maga Eötvös szükségesnek látta a védekezést műve harmadik kötetében. Szemére vetették, — mondja itt — hogy a nemzetiségi eszme befolyását kevésre becsüli. Azt hiszi, ez csalódás; ő — úgymond — oly nemzethez tartozik s oly viszonyok között élt, hol a nemzetiségek igényeinek megvalósítására irányzott törekvés minden egyéb szükséglet és tekintet háttérbe szorított. Hiszi, hogy a nemzetiség elve, mely tulajdonképen „a szabadság elvének alkalmazása azon sajátságokra, melyeknek öntudata az egyesben, mint valamely nép tagjában él“, s mely annyi hatással volt az összes viszonyok össze-

zavarására, az államok definitív alakulására is tetemes befolyással lesz. Azonban a nemzetiség elve s az annak nevében támasztható igények tekintetében igen különbözök a nézetek s igen nagy a fogalomzavar. A gyakorlati államférfiak a nemzeti-ségi kérdést legtöbbször csak izgatási eszközül tekintették.

Miután a nemzetiségek történelmi alakulásának elemzését adja s azt találja, hogy a közös nemzetiség érzése ott, a hol csak a nyelvegység szolgál alapjául, sohasem igen élénk: megállapíthatni véli, hogy az egyes nemzetiségek igényeit csak az önkormányzati elv alkalmazásával lehet kielégíteni s hogy a különböző nemzetiségek létezése az államban mindig csak abban a mértékben veszélyes az állam fennállására nézve, a mily mértékben az az önkormányzat elvétől eltér. Úgy hiszi, hogy bármennyire veszélyeztetni látszik is egy időre a nemzeti-ségi elv melletti lelkesedés az egyes államok nyugalját, sőt fennállását: ez elv győzelme azon korlátok között, melyek között ily győzelmet egyáltalán lehetségesnek kell föltételeznünk Európa jelen viszonyai mellett, mindenütt a rend és nyugalom megszilárdítását vonta volna maga után.

Alig lehet kételyünk az iránt, hogy ezek, az ötvenes években írt sorok mintegy igazolásul, védelméül voltak hivatva szolgálni a mi saját, vereséget szenvedett nemzeti törekvésünknek, melyet az Eötvös elmélete úgyis mindenütt a nemzetiség eszméje alá foglal. De már kissé messze viszi a következtetést tételéből, mikor tovább arra az eredményre jut, hogy ártalmas hatással kellene lennie a nemzetiség elvének az emberiség kifejlődésére, ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának. Hogy — úgymond — minden állam szükségkép erősebb lenne, ha csupán egy népiségből állana s azt egészen magába foglalná, nem szenved kétséget; de szintoly bizonyos, hogy az ily viszonyok az egyes államokat még inkább elidegenítenék egymástól, kölcsönös zárkózottságra, soha nem szűnő harcra fognának vezetni. A keresztény testvériség elve csak úgy valósítható meg, ha az egyes államok közt léteznek oly kötelékek, melyeket érdeköszeütközés el nem szakíthat s a közös nemzetiség öntudata, az a meggyőződés, hogy a szomszéd állam polgárainak egy részében testvérekre kell ismerni, oly kötelék, melyet nem a diplomácia fűz s melyet ez elszakítani sem tud. Végül minden aggódót megnyugtathatni vél még azzal a kijelentéssel is, hogy a nemzetiség elve melletti harc, azon értelemben a mint vettük, sokkal többbe került minden népnek, hogysem attól kellene tartanunk, hogy újra kezdik.

Ez az Eötvös elméletének lényege. Mielőtt azt az azóta szerzett tapasztalatok próbakövére helyezzük, lássuk röviden, hogy ezeket az elveit, mennyiben fejtegeti tovább, említett 1865-iki röpiratában.

Itt már a nemzetiségi eszmét tekinti olyannak, mely korának tulajdonképeni jellegét adja meg. Elismeri, hogy ez is azok közé az uralkodó eszmék közé tartozik, melyeket sem egészen legyőzni, sem egészen keresztülvinni nem lehet; azt is elismeri, hogy a civilisatio eredete és alapja, a korszakokat átalakító nagy eszmék mindig közösek voltak a népeknél, nem a nemzetiségi különbségekből eredtek. Azonban őszinte rokonszenvet érez minden nemzetiségi törekvés iránt s azt nem a nemzetiségek közjogi különállása, hanem a teljes egyéni szabadság érvényesítése alapján az államegység csorbulása nélkül kielégíthetőnek véli és kielégítendőnek is tartja, mert a történetből megtanulta, hogy minden nemzetiség művelődésképes és egynek sincs joga fölényesen a többi fölébe helyezkedni. De veszélyt sem lát e törekvésekben — különösen a panslavismus erejében nem hisz — és általában a nemzetiségi különbségek s ellentétek csökkenését várja a jövőtől, a civilisatio haladása szempontjából pedig a különböző nemzeti egyéniségek kifejlődését egyenesen örömdetesnek és üdvösnek tartja.

Azt hiszem, szembeszökő, hogy Eötvöst, ebben a nálunk a hatvanas évek gyakorlati politikájában is érvényre jutott elméletében, nemes idealismusa megtévesztette a nemzetiségi eszme fejlődésének és hatásának irányaira nézve. Abban teljesen igazat kell neki adnunk, hogy az emberi művelődés végtelen gazdagodását köszönheti a különböző nemzeti sajátosságok kifejlődésének nyelvben, irodalomban, tudományban és művészetben. De hogy vajjon mindenben az emberi haladás javára szolgálnak-e a nemzetiségi elvnek amaz, Eötvöstől nyilván előre nem látott fejleményei, melyeket a mi korunk küzdelmei szemléltetnek? arra nézve már a kétely jogosult.

Két jelenség jellemzi főképp korunknak szinte a végletekbe törő s minden más irányú politikai és culturalis törekvést háttérbe szorító nemzetiségi mozgalmait. Az egyik — mely korunk legsúlyosabb politikai problémáját rejtí magában — az, hogy ugyanakkor, mikor a modern állami és gazdasági élet a mennél nagyobb államalakulásokat látszik megkívánni, a nemzetiségek mindinkább differentiálódnak, új meg új nemzetiségi különbségek és ellentétek állanak elő ott is, a hol eddig nem mutatkoztak. A másik az, hogy a nemzetiségi törekvés majdnem egyetlen esetben sem éri be a culturalis érvényesüléssel, hanem mindig a politikai elkülönülésre, illetőleg a fajrokonság alapján való csoportosulásra látszik irányulni, az uralom gondolatának csiráját látszik magába foglalni s így tényleg a történetileg kifejlett államok egységét és épségét fenyegeti.

Ez a két jelenség, mely előtt szemet húnyni épp oly hiba volna, mint belőle az európai földabrosz közelálló új felosztására

következtetni, jelzi egyúttal Eötvösnek két nagy tévedését, melyek egyike abban állott, hogy a nemzetiségi törekvéseket és ellentéteket csökkenőben levőknek, elsimulóknak tekintette, mint újabban a híres angol tudós, Bryce is; a másik — a még nagyobb — pedig abban, hogy ő az egységes keresztény civilisatio és a népek közötti béke egyik zálogát látta abban, hogy rokonfajok különböző szomszéd országokban lévén elhelyezkedve, ezek között összekötő kapesokul szolgálnak, holott inkább az ellenkező hatásnak vagyunk mindennapi szemtanúi.

Ha már most e problémát tisztán a maga culturalis vonatkozásaiban s feladataink szempontjából vizsgáljuk, azt hiszem, könnyen megállapíthatjuk, hogy nálunk, úgy mint minden fajok és nyelvek szerint megoszló nemzetnél, a szellemi culturának csak javára szolgálhat, ha a különböző nemzetiségek nemes versenyre kelnek abban, hogy faji egyéniségeket culturmunkájukban is érvényesítsék, de egyenesen ártalmas volna, ha a politikai féltékenység vagy gyűlölködés culturalis elzárkózásra, elszigetelődesre vezetne, melynek káros hatását éppen leginkább a faji és nyelvi kisebbségek éreznék. A culturának igen tág terei vannak — gondoljunk csak a művészetek legtöbbjére, a gazdasági, műszaki munkára —, melyeken faj és nyelv alig választhatnak szét bennünket a vállvetett munkától. Ott, a hol a nyelvi különbség érvényesül: az irodalomban, a tudományban, mindenestre fenn kell tartanunk a magyar jellegű cultura elsőségét s annak megkülönböztetett ápolását kell az államtól is követelnünk, erre kell erőnket egyesítenünk, annál inkább, mert irodalomtörténetünk számtalan fényes példát mutat fel arra, mily szellemi kincseket köszönhetünk nem tiszta magyar eredetű íróinknak, sőt éppen a faji vegyülések kölcsönöznek gyakran bizonyos szingazdagságot az irodalomnak.

A magyar nyelvű és magyar szellemű irodalom és tudomány feltétlen elsőségét hazai culturmunkákban nemcsak a magyar faj államalkotó szerepéből s nyelvének államnyelvi minőségéből származtathatjuk. Jogosultságot ad annak mindennekfelett az a körülmény, hogy míg az összes többi hazai fajok és nyelvek az országon kívül bírják tulajdonképen uralmi területöket s így culturmunkájoknak súlypontja is hazánk területén kívül esik: egyedül a magyar nemzeti cultura az, melynek kifejlesztése s a nemzetek nagy szellemi versenyében való előbbrevitele csak e haza és csak e nemzet feladata lehet s attól az erőttől, attól a munkától, attól a készségtől függ, a melyet ebben az országban állam és társadalom reá fordítanak, de legfőképp azoktól az egyes szellemi erőktől, melyeket nemzetünk a cultura szolgálatába állítani tud.

A tudós és irodalmi társaságok kötelessége fenntartani és

ápolni az irodalmi hagyományokat, melyekben nemzetünk szellemi fejlődésének folytonossága s ebben kifejezett egyéni jellege nyilatkozik meg, melyektől elszakadnunk tehát sohasem szabad. De azért ne feledjük, hogy szellemi alkotások nemzeti jellege rendszeren csak bizonyos idő- vagy térbeli távolságból lesz felismerhetővé, s hogy az igazi nemzeti érzés mindig öntudatlanul működik, mint a genie. Azok, a kik valamely nemzeti irányt igazán dicsően érvényesítettek a maguk alkotásaiban, azt hiszem, soha annak tudatával nem bírtak; míg most, mikor a levegő mindig telve van nemzeti jelszavakkal s mindig decretálni akarjuk a nemzeti irányt irodalomban, művészetben, életszokásokban, mégis sokban öntudatlanul is nemzetközies, eclectikusok vagy éppen kosmopoliták vagyunk.

Régi nagyjaink közül talán senkinek sem sikerült e tekintetben a helyes irányt oly szerencsés intuitióval, közvetlenséggel és maradandó érvénnyel megjelölni, mint Akadémiánk nagy alapítójának, Széchenyi Istvánnak, e szavaiban:

„A nemzetiség felemelése végett mindig elménk előtt lebegett: hogy magyarok vagyunk s azok emlékezetében megújítottuk több-kevesebb sikerrel magyar születésűeket, kik azt elfeledték már; s hogy nemzetiségünk mind nemesebbre fejlődjék s ne alapuljon semmi egyében, mint minden homálytól kitisztult igazságokon, azt sem akartuk soha feledni, hogy egyszersmind emberek vagyunk.“ S egy más helyen: „Az elszigetelésnek barátja sem nyelvben, sem nemzeti állásban én nem vagyok, sőt elhatározott ellene; mert tulajdonképeni elszigetelés e világon nem létezik más, mint halál és koporsó. De azért, mert nem kedvelem, sőt gyűlölöm azon megcsontosult szüzességi s ekkép gyümölcstelen állapotot, mely kivált sok tudós (!?) magyar, vagy „magyar tudós“ nézete szerint anyanyelvünk és nemzeti kifejlésünk tekintetében kaptául volna használandó, — azért nem átallom megvallani: még gyűlöletesb, sőt egyenesen émelygős előttem oly typus-nélküli kevert lét, melyben minden nemzeti zománcz ketté tört.“

A magyarnak harczias multjához csak illik az, hogy nemzeti culturáját is csak harcban — szellemi harcban — tudja felvirágoztatni. Ellenségekben nincs hiány, ne legyen hiány azokkal szemben a célzatos összetartásban sem. Szíveleljük meg, a mit egy másik elnök-elődöm, gróf Desseffy Emil éppen ötven esztendő előtt az Akadémia 1864-iki ünnepélyes közülésének elnöki beszédében mondott:

„Tünnünk kell, hogy meg nem értetünk; csak elvégre mi értsük meg egymást teljesen.“

Ezzel Akadémiánk LXXIV-ik ünnepélyes közülését megnyitom.

II.

Főtitkári jelentés.

(Heinrich Gusztáv akadémiai főtitkártól.)

I.

Tisztelt Akadémia! A mult század első két évtizedében a gondviselés a kiváló férfiak hosszú sorával ajándékozta meg nemzetünket, a kik a tudomány számos ágában és a költészet különböző fajaiban nemcsak kortársaik igényeit vagy ízlését kielégítő, hanem maradandó értékű művekkel gazdagították irodalmunkat, melyet csakhamar a nyugati irodalmak színvonalára emeltek. Hogy csak néhányat említsek e fényes sorozatból. Száz éve születtek Henszlimann Imre és Pulszky Ferencz, Szalay László és Erdélyi János, Szigligeti Ede és Kemény Zsigmond, a kik mind Akadémiánknak is tagjai voltak, még pedig nemcsak név szerint, megválasztatásuk czímén, hanem buzgó munkásságot is fejtettek ki az Akadémia körében. Erről fényesen tanuskodik az alább közölt kimutatás, melyben a főtitkári hivatal írományaiból összegyűjtöttem minden adatot, mely akadémiai munkásságukra és az Akadémiához való viszonyukra vonatkozik. Nemcsak tisztunk, de becsületbeli kötelességünk, hogy e jeleseinkről születésük évszázados fordulója alkalmából kegyelettel megemlékezzünk, a mit részben a mult, részben a folyó évben örömmel tettünk és még tovább is fogunk tenni. Ezek a megemlékezések nem üres elogeok, dicsérő frázisok felhalmozása, hanem tartalmas méltatások, melyek nem zárkoznak el a komoly kritika követeléseivel elől sem. Hisz egy oldalról koruk mértékével mérjük jeleseink jelentőségét, alaposan kutatva, hogy miben és mennyiben haladták meg koruk színvonalát és készítették elő a további fejlődés útjait; de egyúttal más oldalról elfogultság nélkül kérdik, hogy munkásságuk mennyiben értékes még ma is és mi az tudományos vagy költői műveikben, a mi még a jelenkorban is a nemzet eleven és becses birtokának tekinthető. Egészen téves azért az az ismételve hangoztatott felfogás, mintha sokszor lekicsinyelt kegyeletünk a modern irodalom rovására dicsőítené a multat és mintha a lefolyt századnak tudományos és költői kincseibe való elmélyedésünknek burkolt éle volna a mai írók ellen. Legkevésebbé sem! Mi jól tudjuk, hogy a halottakat nem lehet, az élőket pedig nem szükséges feltámasztani és hogy minden kornak megvan a maga irodalma, rendszerint olyan, a melyet megérdemel. Azt is jól tudjuk, hogy a mai magyar irodalom is igen gazdag erős és kiváló tehetségekben, ha a napi jelenségekről minden nap hallható fülsiketítő dicsőhymusok nem is tévesztenek

meg bennünket, hiszen kétségtelen, hogy ezeket a zajos magasztalásokat csakhamar az irodalomtörténet vagy éppen csak a még szerényebb könyvészet temetőjének néma csöndje fogja felváltani. Mint más korszakokból, úgy a mostaniból is csak kevés termék fog daczolni az idő vas fogával, igaz sajnálatunkra kevesebb, mint óhajtanók és joggal várhatnók. De ennek nem a multak iránt táplált kegyelet az oka, hanem az a szomorú tény, hogy a mai, részben igen tehetséges írók nagy többsége oly kevés tisztelettel viseltetik nemzeti hivatása és saját tehetsége iránt.

Az Akadémia nem pályázik dicsőhymusokra és édes keveset törődik a nyilvánosság rokon- vagy ellenszenvével. Tisztában van hivatásával és ennek szolgálatában folytatja munkásságát: hogy e hazában is legyen tudomány és tudományos élet, mely lehetőleg az egész emberiség tudományosságához is járuljon fáradozása gyümölcseivel. Hogy a mult évben mit dolgoztunk, pontosan olvasható a tisztelt közönség kezeiben levő jelentés IV. szakaszában (281—284. l.), mely az Akadémia 1913-ban megjelent könyvkiadásait felsorolja. Most, az idő rövidségére való tekintettel, csak néhány pótlásra szorítkozom.

Az Akadémia mindenekelőtt serényen folytatja nagyszámú szakfolyóiratait és sorozatos nagy tudományos vállalatait, melyeket már a külföld is jól ismer és méltányol. Ilyen a Magyar Történelmi Emlékek, melyeknek utolsó kötetei gyanánt megjelent Basta György hadvezér levelezése a XVII. század elejéről, az Alsószlavóniai Okmánytár, mely öt század anyagát öleli fel, a Frangepán-család oklevéltárának XV. és XVI. századi része és legújabbban Aragoniai Beatrix magyar királynő oklevéltára, melyet Mátyás nejről irt nagyszabású élet-, jellem- és korrajza kiegészítéssel *Berzeviczy Albert* olasz könyv- és levéltárakból nagy fáradsággal összegyűjtött és nagy gonddal kiadott. Ezekhez járul Csánki Dezső hatalmas művének, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, V. kötete. Ezt a munkát a mi napi sajtónk csak úgy nem vette észre (pedig mi megküldjük neki minden kiadványunkat), mint a Történelmi Emlékeket, pedig Csánki művének e legújabb kötete rendkívül fontos és tanulságos anyagot tartalmaz a rumén kérdéshez, mely ez időszerint annyira foglalkoztatja politikusainkat és melyről a napilapok legtöbbször oly mulatságos tájékoztatlansággal táplálja hisztérien közönségét. Történelmi monographáink sorából kiemelkednek, a számos kisebb tanulmányt ezúttal nem tekintve, Wertheimer Ede nagy műve gróf Andrássy Gyuláról, mely ez évben készült el, Csoma József kitűnő munkája a magyar heraldika korszakairól, Fögel József szép dolgozata II. Ulászló udvartartásáról, Márki Sándor becses tanulmánya Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferencz szövetségéről. Ezekhez járulnak az irodalomtörténeti monographák

sorából Váczy János vonzó Tompa-életrajza, Vértessy Jenő beces könyve a magyar romantikus drámáról és Császár Elemér terjedelmes dolgozata a német irodalomnak a XVIII. században hazánkra gyakorolt hatásáról. Rendkívül becesek a történeti, nyelvészeti és természettudományi önálló kutatáson alapuló szakdolgozatok, melyek az Akadémia Értekezéseiben és Értesítőiben vagy önálló kötetekben megjelennek és a tudománynak minden ágát sikerrel tovább viszik.

Készülő vállalataink sorából szintén csak egy-kettőt említek fel. Széchenyi István Naplójának új, a tudomány igényeinek megfelelő kiadásából kész az első kötet, mely Viszota Gyula l. t. szerkesztésében nemsokára sajtó alá megy. Kazinczy Ferencz Levelezésének hatalmas XXI kötetéhez már legközelebb járul a nagy izgatónak az a nagyszabású élet- és korrajza, melylyel Váczy János néhány évvel ezelőtt akadémiai jutalmat nyert. A Régi Magyar Költők Tárát, mely két évtizeden keresztül az Akadémia büne nélkül, sőt zaklató sürgetése ellenére szünetelt, ismét folytatjuk a XVII. századi írók tudományos kiadásával, elsősorban Gyöngyösi István munkáival, mely kiadásból az I. kötet Badics Ferencz kimerítő magyarázataival már megjelent. Legközelebb munkába vesszük Bessenyei György műveinek első teljes kiadását, melyet régóta fájdalmasan nélkülöztünk, a Régi Magyar Könyvtár pedig folyton közli régi irodalmunknak elkalódott vagy kéziratban maradt termékeit, így legújabbán Kazinczy Ferencznek egyik legelső művét, melynek egy század óta keregett eredetijét végre Weber Artúr felkutatta, és ugyancsak Kazinczy Ferencznek eddigelé teljesen ismeretlen pályaművét a magyar nyelv jogairól, melyet e jelentés szerzője felkutatót és sajtó alá adott. Végre e nagygyűlésen megalakítottuk a magyar Balkán-bizottságot, mely máris pályázatot hirdetett oly munkára, mely a Balkáni félszigetet vagy annak valamely részét föld- és néprajzi, gazdasági és művelődési tekintetben leírja, és késznek nyilatkozott a Balkáni népek nyelveiről magyar szótárakat kiadni, hogy a magunk részéről is elősegítsük és megkönnyítsük politikusaink és közigazdánk munkásságát a Dunától délre eső országok és tartományok szellemi és gazdasági meghódítása körül. De nem folytatom e felsorolást, mely teljes úgy sem lehet és könnyen azt az alaptalan gyanút keltheti, hogy a fel nem sorolt kiadványok a felemlítésre nem méltók.

Az Akadémia működésének egy fontos ágát teszik pályázatai, melyek révén aktuális napikérdések megoldásához is hozzájárul és körén kívül álló szakférfiakkal lép érintkezésbe, kiknek beces dolgozatait megjutalmazhatja és kiadhatja. Az idei nagygyűlésen is abban a szerencsés helyzetben volt, hogy több jeles munkát megkoszorúztatott, legtöbbet oly szaktudósok részéről, a kik nem tagjai

az Akadémiának. Az idei nagyjutalmat és mellékjutalmát mégis két akadémiai tag kapta, a legöregebbek és legfiatalabbak egyike, a 76 éves *Szily Kálmán* nagy Nyelvújítási Szótáráért és a 36 éves *Gombocz Zoltán* Honfoglalás előtti török jövevény-szavainkról írt értékes munkájáért. És akadémiai tag a harmadik jutalmazott is, *Wertheimer Ede*, kinek a nagygyűlés Andrássyról írt fontos műveért a Szilágyi István-jutalmat kiadta. Sőt megemlékezett az Akadémia ez alkalommal egyik kitűnő elhunyt tagjáról is, midőn összegyűjtött dolgozatainak megjelenése alkalmából jutalommal kitüntette a nagy érdemeket szerzett *Volf Györgyöt*, a fáradhatatlan nyelvtudóst, a kit életében, a körülmények szerencsétlen alakulása folytán, sohasem volt alkalma érdemeihez képest jutalomban részesítenie. Most életének méltó társa és munkásságának hivatott részese, özvegye átvette az elhunytak szánt koszorút.

De már a további koszorúsok mind nem Akadémiánk tagjai, illetve még nem tagjai Akadémiánknak. Ezek *Bajza József*, kinek nagy névrokonáról írt terjedelmes munkája egyik legbecsesebb irodalomtörténeti monografiánk; *Jakab Ödön*, a ki elhunyt nejeről írt szívhez szóló, mert szívből fakadt verseivel megnyerte az Ormódy Amélie-jutalmat; *Thienemann Tivadar*, a kinek két értékes nyelvészeti tanulmányaért az Akadémia évi nyelvtudományi jutalma jutott; *Tar Lajos* aradi orvos és *Kolosváry Aladár* mezőtúri tanár, a kik két szép költői elbeszéléstükért a Nádasdy-jutalomban osztozhattak; *Hantos Elemér*, kinek a hadügyi pénzügyről szóló dolgozata a Lévy-jutalomban részesült. Ezekhez járulnak az Akadémia tudományos megbízottjai: *Oslay Ferenczet* megbízta az Akadémia a középkori Szlavónia történetének kidolgozásával, *Lechner Gedeont* egy elektro-chemiai szakkérdésnek, *Varga Kálmán* akad. tanárt a tengeri monografiájának és dr. *Geöcze Zoárd* egyet. magántanárt egy matematikai problema kidolgozásával.

Minél lelkesebb és elevenebb az Akadémia munkássága, melynél mindig fokozódó számmal vesz igénybe körén kívül álló szaktudósokat, annál súlyosabban érzi azokat a fájdalmas veszteségeket, melyeket évről évre el kell szenvednie. A lefolyt évben a halál aránylag még elég kiméletes volt velünk szemben, mégis elvesztettünk két igazgató, négy levelező és két külső tagtársunkat. Igazgató tagjaink sorából elhunytak gróf *Teleki Géza*, a nagyműveltségű és az Akadémia ügyei iránt mindig a legnagyobb érdeklődést és buzgalmat tanúsított főúr, és *Vámbery Armin*, a múlt századnak egyik legmerészebb és legszerencsésebb felfedező utazója, a ki a föld- és néprajz, valamint a régi török nyelv körébe eső számos munkájával és számtalan czikkével hirt és dicsőséget aratott földünknek mind az öt részében. Levelező

tagjaink közül örökre elbúcsúztak tőlünk: báró *Korányi Frigyes* hírneves orvostanár, a szenvedő emberiségnek egyik legnemesebb jóltevője, kinek a tuberculosis ellen folytatott harcza kivívta a külföldnek is elismerő bámulatát; a feledhetetlen jó öreg *Szinnyei József*, a magyar bibliográfia legnagyobb mestere, kinek könyvészeti dolgozatai, de különösen a magyar írók életrajzait összefoglaló hatalmas munkája a magyar irodalomtörténetnek örökre megbecsülhetetlen, nélkülözhetetlen alapja és bányája marad; *Vályi Gyula*, a matematika hivatott művelője, a ki végakaratában hálás szívvvel adózott Akadémiánknak, mely emlékezetét egy nevére elnenezett pályázatban örökíti meg; és *Udránszky László*, a ki férfi ereje teljében, váratlanul hűnyt el, az utolsó polyhistorok egyike, a ki nemcsak szaktudományának, az élet-tannak kitűnő munkása volt, de bámulatos tájékozottsággal bírt az emberi tudás legkülönbözőbb ágaiban is. Külső tagjaink sorából elhűnytak *Erich Schmidt*, az irodalomtörténetnek egyik leg tudósabb és legszemesebb mestere, és nemzetünk szeretetreméltó barátja, *Claparède Sándor*, a ki hazánkban, melyet oly melegen szeretett, találta utolsó pihenése helyét. Nyugodjanak békében; kegyeletes elismerésünk és hálánk örzi emlékezetüket, melyet még jelentőségüket kifejtő emlékbeszédekben is fel fogunk újítani.

Az Akadémia tagjai halandók, de maga az Akadémia halhatatlan, mert kidőlt munkásai helyébe évről évre új erőket fogad be kebelébe. Az idei nagygyűlés is teljesítette ez irányban kettős tisztét: kitüntetett tagjai sorából, a kik hosszú és érdemes munkásságuk alapján az előléptetésre igényt tarthattak, és választott új tagokat, hogy a halál ütötte réseket betöltse. Az Igazgató-Tanácsba beválasztotta a nagygyűlés *Concha Győző* r. tagot s osztályelnököt, az Akadémiának egyik leglelkesebb és legérdemesebb tagját. Tiszteleti tagokká megválasztotta minden osztály egy-egy kiváló régibb tagját: az I. osztály *Herczeg Ferencz* r. tagot, a sokoldalú és művészi irányú regény- és drámaköltőt; a II. osztály *Pauer Imre* r. tagot, a philosophia érdemes munkását és több évtizeden át gondos osztálytitkárát; a III. osztály pedig a 92 éves *Galgóczy Károlyt*, a kit az Akadémia már évekkel ezelőtt, ötvenéves akadémiai tagsága alkalmával, igaz tiszteletéről és szeretetéről biztosíthatott. Rendes tagok lettek *Fináczy Ernő*, a paedagogia jeles tanára és történetírója, és két kitűnő matematikus: *Farkas Gyula* kolozsvári egyetemi és *Kürschák József* budapesti műegyetemi tanár. Levelező tagokul hat új tudományos erő vonult be az Akadémiába: *Szinnyei Ferencz* egyetemi magántanár, szorgalmas irodalomtörténetíró, a ki elhűnyt atyjának helyébe lépett; *Buday László* miniszteri osztálytanácsos, a statisztikának elméletben és gyakorlatban nagy-

érdemű munkása; *Giesswein Sándor* praelatus-kanonok, a Szent-István-társulat alelnöke, tudós nyelvész és a sociologia alapos művelője; *Éber László* egyetemi magántanár, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója, a magyar archaeologia és művészettörténet jeles munkása; *Beke Manó* jeles egyetemi tanár, kiváló matematikus; és *Schaffer Károly* egyetemi orvostanár, az egészséges és beteg idegrendszer elismert kutatója. Külső tagok lettek: *Wiklund Károly* upsalai egyetemi tanár, a finn-ugor nyelvészetnek egyik legkiválóbb munkása, a ki Európának egyik legészakibb egyetemén a magyar nyelvről is tart előadásokat; *Erman Adolf* berlini egyetemi tanár, a porosz múzeumok egyiptológiai gyűjteményeinek igazgatója, a ki a magyar múzeumokról, melyeket jól ismer, ismételve nagy elismeréssel nyilatkozott; *Horn Emil* Párisban élő hazánkfi, a ki nagy előszeretettel és sikerrel foglalkozik a magyar történelem nagy alakjaival, Mikszáth Kálmánt és Rákosi Viktort francziára fordította és könyvet írt Jókairól, melyet Gaston Boissier előszóval ellátott és a francia Akadémia megkoszorúzott; *I. Albert*, Monaco fejedelme, a francia Institut tagja, a tengernek elsőrangú kutatója, a monacoi fényes oceanographiai múzeum és laboratorium megteremtője és fenntartója; *Perrier Edmond*, a kitűnő francia zoologus, a párisi Musée National és az Académie de Médecine tagja; *Lord Rayleigh*, a cambridgei egyetem cancellarja, elsőrangú angol physikus; *Zeeman Péter*, amsterdami egyetemi tanár, a physikának az egész világon elismert kitűnő munkása; és *Engler Adolf* berlini egyetemi tanár, a berlini botanikus Intézet és kert igazgatója, a növényrendszer-tannak egyik legjelesebb művelője.

Az elhunytakat siratjuk, az élőket szívesen üdvözljük. Dolgozzunk vállvetve a tudomány hasznára, nemzetünk és Akadémiánk dicsőségére!

II.

Egy századdal ezelőtt született jeleseink szerepéről és munkásságáról az Akadémia körében a következő száraz adatokat közölhetem, melyeknek felkutatásában Viszota Gyula t. tagtársam segítségemre volt

I. *Szalay Lászlót* Döbrentei Gábor, Szemere Pál, Vörösmarty Mihály, Stettner György, Jankovich Miklós, Bajza József, Fábian Gábor, Kiss, Sztrokay Antal, Szlemenics Pál, Czeh János, Guzmics Izidor, Gebhard Ferencz, Szász Károly, báró Wesselényi Miklós, Perger János, Horvát István és Schedel Ferencz ajánlották levelező tagnak, mint több mű szerzőjét, a ki a német, francia, olasz, angol és spanyol nyelvekben és literatúrában jártas, mire 1836 szept. 10-én megválasztott. A választást a következő sorokkal köszönte meg:

„Alóliart a Tekintetes Magyar Tudós Társaság által levelező tagnak választatván, ezzel írásban is kinyilatkoztatja: hogy a Társaság alaprajzában kikötött szorgalmas együttmunkálkodásra igen is kész és hogy abban, mi reá bízatik, buzgalommal eljárni fog. Költ Pesten október 24-én 1836.“

Rendes tagnak, a törvénytudományi osztályba. Stettner, Vörösmarty, Vállas, Péczely, Szemere és Széchenyi István ajánlatára, az 1838 szept. 7-én tartott ülés választotta meg 17 szóval 31 közül. A választást 1838 szept. 17-én köszönte meg.

Segédjegyzőnek és levéltárnoknak Czuczor Gergely leköszönése után 1837 szept. 9-én választotta meg az elegyes ülés, és Szalay az maradt 1846-ig (ez év áprilisa óta Lukács Móríz volt a helyettes segédjegyző). Akadémiai működését ez időben félbeszakította külföldi útja: 1838 szeptemberétől 1839 februárig Németországban és Belgiumban járt, 1840-ben pedig Angliában.

Titoknokká Toldy Ferencz lemondása után 1861 decz. 21-én választotta meg az elegyes ülés „két szavazat ellenében a szavazatok csaknem általánosan mondható egyhangúságával“.

Halálát (1864 július 17-én Salzburgban) Csengery Antal jegyző jelentette az Akadémiának a július 18-diki nyelvtudományi ülésen, mely a vesztéségen érzett fájdalmát jegyzőkönyvileg is rendelte kifejeztetni; arczképét az akadémiai tagok költségén lefestetni határozta, az özvegnél legbensőbb részvétét küldettséggel juttatta kifejezésre: az Akadémia „a nagy elhúnytban mint rendes tagjában egyik büszkeségét s mint titoknokában nemcsak jeles és buzgó tisztviselőjét, hanem egyszersmind a tudós külföld előtt a hazai tudományosság legméltóbb képviselőjét vesztette el“.

Emlékbeszédet báró Eötvös József mondott fölötté az 1865 december 11-én tartott közgyűlésen, és az emlékbeszéddel együtt arczképe is megjelent az Évkönyvekben.

Munkái közül első zsengéit, „Bimbók“ cz. költeményeit, Kazinczy Ferencz és Vörösmarty Mihály bíralták meg 1831-ben; — „Magyarország története“ (Lipcese, 1852—1855) cz. főműve az 1850 és 1856 közt megjelent legjobb történelmi művek közt (Teleki Józsefnek „Hunyadiak kora“ cz. művének hasonló kiemelése mellett) nagy jutalmat nyert; — „Státusférjak és szónokok“ cz. műve (1846) pedig mint az 1842 és 1847 közt megjelent törvénytudományi munkák legjelesbbike szintén nagyjutalomban részesült.

Az Akadémiában Szalay a következő munkákról mondott rendszerint szűkszavú véleményyt:

1837: „Titus“ cz. szomorújátékról.

1839: Kolozsvári Miklós művéről; „A megyebeli gyűlések.“

1840: Galvácsy spanyol grammatikájáról.

1841: Egy „Római magánjog“ cz. műről és az 1840-ben beérkezett törvénytudományi pályamunkákról. (Ez utóbbi igen terjedelmes).

1842: Pauler Tivadarnak „Az eszjogtudomány fejlődése és jelen állapota“ cz. értekezéséről.

1843, 1844 és 1846: Az előző években megjelent törvénytudományi munkákról.

1858: a törvénytudományi pályamunkákról, de ezen jelentésének kézírata nincs meg.

II. *Erdélyi Jánost* levelező tagnak Vörösmarty Mihály, Jerney János és Kossovich Károly ajánlatára, „szépliteraturai jeles művei tekintetéből“ 1839 november 23-án választotta meg a nagygyűlés (16 szóval 28-ból). A választást Pesten 1839 nov. 28-án kelt, Schedel Ferencz titoknaknak címzett következő sorokkal köszönte meg: „Tekintetes Titoknak Úr! Vevém a magyar t. társaság Elnöke hivatalos értesítését, melynél fogva az Akadémia levelező tagjává elválasztattam, azon felhívással: ajánlkozom-e a társaság alaprajzában kikötött rendszabályokhoz alkalmazkodni s az ülések megbízásaiban szorgalmasan eljárni, egyszersmind ez iránt kegyednek minél előbb nyilatkozni. Örömmel teszek vallomást mind azokra, mik az Akadémia által előmbbe szabattak; csekély erőmhöz képest szíves készséggel járulok a társaság czéljaira együttmunkálni, maradván kész köteles szolgája E. J.“
— Akadémiai működéséről a következő adatok számolnak be:

Budavár, 1840 nov. 19-én kelt levelével küld két kötet könyvet, melyeket Vályi Tamás az Akadémiának adományoz.

1842-ben lesz a játékszíni választmány tagja.

1843-ban kéri a Kisfaludy-Társaság (aláírva Jósika Miklós) az Akadémiától a birtokában levő népdalgyűjteményt. Az 1843 decz. 30-án kelt levél, melyet Erdélyi János, mint a Kisfaludy-Társaság titoknokja fogalmazott, így hangzik: „Tekintetes Tudós Társaság! A Kisfaludy-Társaság úgy tekintvén a népköltést, mint egy nevezetes adatot valamely nép szellemi állapotja, de különösen a képzelem és kebel misége ismeretéhez; továbbá mint egyik faktorát a nemzeti költészetnek, melynek története e társulat körének egyik ágát teszi: jelenben többi közt a magyar népmondák és népdalok gyűjtésével is foglalkodik. Tudva lévén pedig a társulat előtt, hogy a T. Tudós Társaság ezelőtt mintegy tíz évvel oly népdalgyűjteményt tervezvén, mely az életben levőket valamivel *nemesebb és csinosabb formában adva*, az izlésnek az alnép közt terjesztésére hathat, felszólítására több felől nyert nagyobb kisebb gyűjteményeket; másfelül egészen más lévén e részben a Kisfaludy-Társaság szándéka, t. i. a népmondákat és dalokat úgy gyűjteni, mint azok *jellemző való-*

ságukban élnek, s így inkább azokat a művelt olvasóval ismerettni, mint a népnek meztelen valóságukban visszaadni: egész bizodalommal folyamodik a nevezett Társaság a Tek. Akadémiához, méltóztassék a levéltárában létező ezen gyűjteményeket vele használat végett közleni...“

1845 július 28-án és augusztus 4-én értekezett Erdélyi a kisgyűléseken „Az *i* hangzóról a magyar nyelvben“.

1846. márczius 3-án a nyelvtudományi ülés közfelkiáltással tollvivővé választotta. Ugyanezen gyűlésen értekezett „Robertsonnak nyelvtanítási módszeréről“.

1847 november 22-én felhívta a közgyűlésen az Akadémia figyelmét arra, hogy a Velence melletti San Lazaro szigetén levő mehtarista kolostorban magyar vonatkozású örmény kézirat van.

1848-ban Vörösmarty Mihálylyal és Fáy Andrással tagja azon bizottságnak, mely az Akadémia „gyökeres reformja“ tárgyában kiküldetett.

1855-ben Nagy János dicséretre ajánlotta Erdélyi költeményeit, „mert azokban a tiszta hazafiság érzelmei előmlentvék, mert a magyar jellem azok minden hangjában feltalálható.“

1858-ban a nyelvtudományi osztályban, Fábán Gáborral és Toldy Ferenczcel a Nádasdy-féle pályázatra beérkezett epikus műveknek egyik bírálója.

1858 december 15-én a nagygyűlés Erdélyit a philosophiai osztályba rendes taggá választotta. Köszönetét Sárospatakon 1859 június 19-én kelt, a titoknoknak czimzett következő levélben juttatta kifejezésre: „A hozzám intézett hivatalos levélre, melyben a M. Tudományos Akadémiának bölcsészeti osztályába rendes tagja lett kineveztetésemet volt szerencsém olvasni, bocsánat, ha csak most felelek.

„A megtiszteltetésnek nem csekély neme az, melyet hazánk tudományos testületétől, magam sem tudom miért netalán megérdemlettem. Vajha meg tudnám köszönni, tudományos munkálataimmal hálálni!

„Részemről úgy akarom, hogy mindkettő meglegyen, nem állván ellent hivatalom s elszigeteltségem.

„Az alapszabályok illető pontjait lelkiismeretesen betölteni legszentebb kötelességemnek ösmerem, különösen a székfoglaló dolgozat felolvasását akkorra tartom fel, mikor személyesen fogok részt vehetni a M. T. Akadémia üléseiben, s ez, a mint számot vetettem, hivatalos és családi dolgaimra nézve, magammal, csak jövő őszön fog megtörténni, választván felolvasási tárggyul a „Lét és Tudat“ bölcséletét.

„Együttal van szerencsém a T. Titoknok úrnak megküldeni mindazt, a mi a Népköltési Gyűjteményből kezeim közt

volt akár az Akadémiától, akár a Kisfaludy-Társaság felszólítása után. Valamint szívesen teszek át egy levelet *Kazinczy Ferencztől* az Akadémia levéltárába, melyet a Sárospataki Füzetekben közöltem volt. *Mindszenty Dániel* és *Udvardy János* urak jegyzései hasonlóul az Akadémia tulajdonai; ezeket is küldöm...”

Székfoglalóját 1859 okt. 24-én tartotta meg „Apáczai Csere János írói munkásságáról”.

1861 január 24-én az összes ülésen Csengery Antal mutatóványt olvasott fel Erdélyinek „Verulami Baco” című dolgozatából.

A főtitkár választásánál 1865-ben a beadott 42 szavazatból Arany János 30, Erdélyi 8 szavazatot kapott.

Halálát (1868 január 23-án) január 27-én jelentette be Csengery Antal titoknak; ugyanekkor intézkedés történt az emlékbeszédről. Ezt Greguss Ágost tartotta 1869 április 17-én a közülésen; megjelent az Évkönyvnek XIII. kötetében.

III. *Kemény Zsigmond*ot levelező taggá „a korteskedésekről írt művéért és mint az Erdélyi Híradó volt szerkesztőjét”, Bajza József, Stettner György és Schedel Ferencz, — ez érdemein kívül „mint még kéziratban levő regények (Camoens, Balassa, Izabella és a remete) szerzőjét” Helmezy Mihály, Fáy András, Szilassy János, Kiss, Horváth József, Péczely József, Horváth Mihály, Hetényi János, Vásárhelyi Pál, Luczenbacher János, Bugát Pál, Szontágh Gusztáv, Vörösmarty Mihály, Fábíán Gábor, Stettner György, Jászay Nagy János, Schedel Ferencz, Zsoldos Ignác és Gebhard Ferencz ajánlatára 1843 október 7-én választotta a nagygyűlés (32 szavazatból 17 szóval). A választást 1843 október 30-án közönte meg.

1844-ben a törvénytudományi osztály dicséretre ajánlotta „Korteskedések” cz. művét.

Az 1845-iki reform alkalmával, midőn a tagokat osztályokba sorolták, Kemény Zsigmond az I. osztályba került vidéki levelező tagnak; — de 1847 december 29-én a nagygyűlés a törvénytudományi osztályba helyezte át (22 szóval 3 ellen) tiszteleti tagnak „mint alapos publicistikai dolgozatok íróját”; — 1858-ban végül áttétetett a nyelvtudományi osztályba.

1853-tól kezdve gyakran jelent meg az Akadémia ülésein és ismételve elnökölt a nyelvtudományi osztályban.

A Teleki-drámái pályázat bizottságában bíráló és elnök volt 1857., 1858., 1859., 1861., 1863., 1865., 1866. (de ekkor lemondott, mert ismerte az egyik pályázót), 1867—1870; — a Karácsonyi-pályázaton bíráló és elnök volt 1860. és 1864-ben; — a Nádasdy-pályázaton 1864-ben. Egyéb kiküldött bizottságok munkálataiban is buzgón résztvett. Így tagja volt a törvénytudományi osztály részéről 1858-ban kiküldött azon bizottságnak,

mely az 1843-tól 1853-ig megjelent műveket a nagyjuttalom szempontjából elbírált. Talán ő írta a bizottsági jelentést, mely azonban nem az ő kezeirása, sőt névalírása is hiányzik.

1859-ben emlékbeszédet mondott id. Szász Károly felett. (Évkönyvek, 1859.)

1860-ban tagja volt azon küldöttségnek, mely b. Eötvös József elnöklete alatt Berzsényi D. sziklai és Kisfaludy Sándor balatonfüredi szobrának leleplezésekor képviselte az Akadémiát.

1864 február 6-án tartotta székfoglalóját „Vörösmarty emlékezte“ czimen.

1868 márczius 26-án igazgatósági taggá választatott (10 szavazattal 6 ellen).

Halálát a főtítkár 1876 január 3-án jelentette be az összes ülésnek. Ekkor az Akadémia „legmélyebb fájdalomát fejezte ki az országos veszteség fölött, midőn az elhunytban a maga részéről is a kitünő tudós férfit, politikai és hirlapírót és költőt méltán gyászolja“ és felhívta a nyelv- és széptudományi osztályt, hogy emlékezte megünnepléséről intézkedjék. Az emlékbeszédet fölőtte Gyulai Pál mondotta 1879 május 25-én az ünnepélyes közülésen.

IV. *Szigligeti Edét*, „több színműveiért, de jelesen mint a ‚Miczbán‘ és a megjutalmazott ‚Rózsa‘ íróját“ lev. tagnak ajánlották Vörösmarty, Kossovich, Jerney, Stettner, Péczely és Bugát és megválasztotta a nagygyűlés 1840 szeptember 5-én (harmadik szavazásra 21 szóval 19 ellen). Választását 1840 szeptember 7-én Schedel Ferencz titoknoknak címzett következő levelével köszönte meg: „A méltóságos Elnök úr felszólítása következtében van szerencsém nyilatkozni: hogy azon határtalan kegyet, melylyel a tekintetes Tudós Társaság, legméltatlanabb szolgálját keblébe fogadván, irántam viseltetni méltóztatott, azzal óhajtom némileg meghálálni, hogy rendeléseit parancs gyanánt véve és megbízásiban csekély tehetségeim szerint, de annál több szorgalommal és buzgósággal eljárva, ha csak egy virágszálcskát is tűzhessek azon koszorúba, melylyel a tekintetes Társaság a haza oltárát körülfogja...“

Neve és művei már előbb is megfordultak az Akadémián.

1836-ban „Pókaiak“ cz. drámáját Vörösmarty és Horváth Cyrill bírálták és „több hiányainál fogva“ a szerzőnek visszaadták a darabot. A jelentés végső szavai: „Szóval, teljességgel nem méltó arra, hogy úgy, a mint van, közrebocsáttassék.“

A színbizottság kimutatása szerint 1834—1835-ben előadásra elfogadtatott „Lidérczek“ cz. háromfelvonásos tüneményes vígjátéka és „Megjátszott cselek“ cz. ötfelvonásos színműve.

1839-ben a Nagyjuttalom odaitélésénél dicséretben részesült „Gyászvitézek“ cz. drámája.

1840. „Rózsa“ cz. vigjátéka jutalmat nyert.

1841-ben báró Eötvös József jutalomra ajánlotta „Korona és kard“ cz. drámáját, de véleményével kisebbségben maradt.

1842-ben az osztály egy szavazattal dicséretre ajánlotta „Ál-Endre“ cz. drámáját.

1844-ben véleményt adott (Nagy Ignáczezal) Czóbel Amália „Vért vérért“ cz. történeti szomorújátékáról, mely a szerzőnek visszaadott. Szigligeti rövid jelentése elég érdekes, hogy egész terjedelmében közöljem: „Ezen szomorújátéknak czímzett valami minden kritika alatt van. Tartalma, mennyire megértenem sikerült, mintegy következő: Don Guritan bizonyos levelek birtokában van, melyek semmivé tehetik Don Ramirezt, kinek Antonita nevű szép leánya Don Emiliót szereti és viszonyszerettetik. Don Guritan Don Ramirezt a levelek által kényszeríti, hogy leányát adja nejül hozzá; Don Ramirez pedig atyai hatalmánál fogva a leányt kényszeríti, hogy menjen Guritanhoz, ki, mint-hogy rút és síma gezeember, nem tetszik a leánynak; ezért eltökleli magát a leány, hogy meghaljon, de nem egyedül! Don Emiliót is magával szeretné vinni a másvilágra, miután itt alant Don Guritan lépett közéjük. Azonban Don Emilio, ámbár lovag és fülíg szerelmes, nem akar megbarátkozni a halállal s a kisasszonynyal nem akar meghalni; miért a kisasszony nagyon megharagudván s egy kép miatt elég hihetlenül gyanakodni is kezdván, Emilio urat elég ügyetlenül hálóba keríti, ki annak következtében rövid per utján föbe is lövetik. De Emilionak anyja is van, ki fiáért bosszút állandó, Antonitát szó nélkül az oltár előtt dőfi le, midőn éppen Guritannal akart csupa kétségbeesésből összeesküdni. — Jellemről szó sem lehet, ha csak azt nem mondanók jellemnek, hogy egyik a férfi-, másik a nőnemhez tartozik. A stylus konyhai, s ha emelkedni akar, olyasmi, mint midőn a tűzok az eső után emelgeti szárnyait, de lába a földön marad. Például, Antonita azt mondja kedvesének, hogy szereti, ezt ugyan Emilio, a kedves, rég tudta már, de most újra hallván, így buzog föl örömeiben: „Enyém vagy tehát örökre, angyal! (Bocsánat, de az író helytelen írását bajos hiven utánírni), s keblemről ég s föld egyesült hatalma sem téphet el — —. Nyilj meg, oh ösvény, s nyelj el engemet, mert tőled, kedvesem, ily szerettetés s ily dús kebeltől becsültetés, ily-ily szív érzeménnytől öleltetés, a Pornak ez még Éltibe Mennysországba helyheztetés — — a Nagy szerencse meg nem áll — nagysága nyomván este messze nem lehet; — de legyen, a mint lenni kell, szívednek egy-két ily ütese keblemen, felütni képes százados más életet.“ — Ezen beszédéről, melyet Emilio mond ugyan, de az író gondolt és irt, alkalmasint meggyőződhetni magának az írónőnek írói műveltségéről is és ezen szomorújátéka minőségéről. Ily semmiséggel nem akarván a

türelmet továbbra is fárasztani, alázatos véleményem odajárul: hogy ezen szomorújáték egyenesen visszautasítandó. — Pesten Martius 30-án 1844. Szigligeti, lev. tag.“

Jutalmat vagy dicséretet Szigligeti következő színművei nyertek:

A drámai pályázaton 1842-ben „Kinizsi“ cz. vigjátéka és 1843-ban „Gerő“ czimű szomorújátéka dicséretben részesültek, 1844-ben pedig „Vándorszínészek“ cz. vigjátéka jutalmat nyert. Ezután megszűntek a drámai pályázatok 1857-ig.

1855-ben Nagy János dicséretre ajánlotta Szigligeti színműveit e szavakkal: „A színművek közt koszorúzott Szigligeti István (!) összes színművei állanak első helyen.“

Teleki-, illetve (1860. és 1868) Karácsonyi-jutalmat nyertek:

1857: „Béldi Pál“ cz. szomorújáték és „A mama“ cz. vigjáték.

1858: „Fenn az ernyő nincsen kas“ cz. vigjáték.

1860 (Karátsonyi-pályázat): „Titkos iratok“ cz. vigjáték.

1861: „A trónvesztett“ cz. szomorújáték.

1862: „Nőuralom“ cz. vigjáték.

1863: „Laczi Imre“ cz. szomorújáték.

1864: „Egy nagyraemelt férfiú“ cz. vigjáték.

1865: „A fény árnyai“ cz. szomorújáték.

1867: „Kedv és hivatás“ cz. vigjáték.

1868: „Bajusz“ cz. vigjáték.

1868 (Karátsonyi-pályázat): „Trónkereső“ cz. szomorújáték.

1870: „IV. Béla“ cz. szomorújáték (új átdolgozásban).

1871: „Udvari bolond“ cz. vigjáték.

1873: „Valéria“ cz. szomorújáték.

A Teleki-pályázat jelentését ő írta 1872-ben (Akad. Értesítő, VI. köt. 111—121. l.).

A Karácsonyi-pályázat bíráló bizottságának 1874., 1876. és 1877-ben tagja volt.

Halálát (1878 január 19-én) a január 28-iki összes ülésen jelentette be a hely. főtitkár, s az „akadémiai elnökség kötelességének ismerte azon férfiúnak, kit életében tízszer megkoszorúzott, sirjára részéről is kegyelete és gyásza jeléül koszorút tenni le“ és egyúttal felhívta az I. osztályt, hogy emlékbeszédéről gondoskodjék (a mi a mai napig, 36 év lefolyása alatt, sem történt meg!)

Midőn Nagyváradon 1878 márczius 8-án Szigligeti születése házát emléktáblával jelölték meg, az Akadémiát ez ünnepélyen Jókai Mór képviselte.

V. *Pulszky Ferenczet*, mint „az újabban feltűnt íróknak egyik leggenialisabbát, a „Vezéreszmék a magyar historiában“ íróját, világlátott és alapos ismeretekkel úgy mint kitűnő ítélettel

felruházott férfit,“ Schedel Ferencz és Szemere Pál ajánlották levelező tagnak, mire 1838 szeptember 7-én (18 szóval 13 ellen) megválasztott. A választást Eperjesen, szept. 16-án 1838-ban kelt levélben fogadta el és köszönte meg (aláírva: Csalfalvai és Lubóczi Pulszky Ferencz).

Rendes tagnak (a nyelvtudományi osztályba külső tagnak) 1840 szeptember 5-én választott meg, Vörösmarty, Szemere, Sztrokay, Kossovich, gróf Dessewffy József, Jankovich Miklós, Jerney, Stettner, Frivaldszky, Vásárhelyi, Péczely, Vállas, Schedius, báró Eötvös József ajánlatára (mint a kinek 1. külön munkája, több jeles értekezése van, miáltal a rendes tagságra jogosittatik, 2. apróbb szépliteraturai dolgozatai vannak; 3. de különösen a művészetek historiájában, régi és újabb művek ismeretében oly jártassággal bír, hogy az Akadémia e részben megválasztása által egy nevezetes hiányt fog betölteni). A választást Pesten 1840 szeptember 11-én köszönte meg.

Tiszteleti tagnak megválasztott 1841 szeptember 4-én (24 szóval 34 közül), Fáy, Tarczy, Jerney, Döbrentei, Győry és Nagy János ajánlatára.

1844-ig a nyelvtudományi osztály tagja volt.

1845-ben kérésére a történeti (III.) osztályba soroltatt.

1867-ben kérésére ismét a nyelvtudományi osztályba helyeztetett át.

1870-ben az I. osztály megválasztotta elnökévé (1874., 1877. és 1880-ban újra megválasztott).

1873-ban május 21-én (17 szóval 27 közül) az Igazgató Tanács tagjává választott.

1874-ben február 26-án az Archaeologiai Bizottság elnöke lett (és 1895-ig minden cycloban újra megválasztott).

1882-ben kérésére az I. osztályból a II.-dikba helyeztetett át.

1886-ban a II. osztály elnöke lett (1889-ben és 1892-ben újra megválasztva).

1895-ben az Akadémia másodelnöke lett.

Akadémiai munkásságáról a következő adatok tanuskodnak.

1840-ben (Vállas Antallal) véleményt adott „A nemzeti gondolkodás történetéről, elveiről“ cz. kéziratról, mely szerzőjének visszaadatott.

1841-ben véleményt adott Kovács Lászlónak „A bankügy s Európa jelesebb bankjai“ cz. értekezéséről, mely ítélete alapján mint dicséretes munka a Tudománytárba felvétel.

Mint az I. osztály tagja 1841-ben véleményt adott az 1840-ben megjelent és a Nagyjutalomra érdemes nyelvészeti munkákról. Vörösmarty újabb munkáit ajánlotta jutalomra, kiemelve „Szép Ilonkát“ és a „Szózatot“, dicséretre pedig Kölcsey

munkáinak II. kötetét és Jósika „Élet és tündérhon“ című művét.

1842-ben véleményt adott Henszlmann Imrének „Egy pár szó Dürer Albrecht kellő méltánylására“ című értekezéséről, mely javaslata értelmében a Tudománytárba fölvetetett; — és (Bajza Józseffel) Gombos Dánielnek „Polgári élethez való lexicon“ című művéről, melyet hiányai miatt nem ajánlott elfogadásra.

Az 1849—1866-iki években nem volt a tagok kimutatásában.

1867-ben 766 művet 10.000 forint értékben ajándékozott az Akadémiának (sanskrit, historiai és politikai, drága archaeologiai könyveket).

1867-ben május 20-án „Néhány szó Müller Miksa nyelvtudományi felolvasásairól“ cz. értekezést mutatott be.

1868-ban Kubinyi Ágoston indítványozta, hogy Pulszky Ferencznek az Akadémiában közszemlére kiállított régiség-gyűjteményének (melyet a Nemzeti Múzeum számára óhajtott megszereztetni) megbecsülésére szakférfiak küldessenek ki. Kiküldettek Ipolyi Arnold és Rómer Flóris. Hogy a gyűjtemény külföldre ne kerüljön, Henszlmann indítványozta: forduljon az Akadémia kérvénnyel az országgyűléshez vagy gyűjtsék össze aláírási ív útján az Akadémia és a Nemzeti Múzeum részéről a gyűjtemény megvásárlására szükséges összeg: ő maga 1000 frttal megnyitja az aláírást. A két indítvány egyesítettet és a továbbiakra bizottság küldetett ki. Pulszky a gyűjtemény megszerzésének javasolt módjához nem járult hozzá, egyúttal a hungaricákat és a hetruriai edényeket a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

1872-ben felolvasta bírálatát Ballagi Mórnak „Mésa Moáb királyának diadaloszlopa“ című értekezéséről, mely véleménye alapján az Évkönyvekbe felvetetett.

Ugyanez évben meghozatta saját költségén Szilády Áron számára Firduzi Sahnaméját (6 kötet): fordítsa le magyarra, azután adja át a könyvtárnak, — és felolvasta „Marc Antonio Rajmondi és iskolája“ cz. értekezését.

1873-ban irodalomtörténeti adalékokat olvasott föl e czimen: „Vespasiano Bistrice fiórenczi emlékiró Ianus Pannoniusról és György kalocsai érsekről“, és Battista Guarini Janus Pannoniusról szóló levele unokaöccséhez Bertuccióhoz.

1874-ben értekezett a „Magyarországi avar leletekről.“ Ugyanez évben a vallás- és közoktatásügyi Minister kinevezte a könyvtárak és múzeumok országos felügyelőjévé és kérte számára az Akadémia támogatását, mire Pulszky felolvasta „Múzeumokról“ című értekezését.

1876-ban emlékbeszédet mondott Lyell Károly külső tag fölött.

1877-ben felolvasta „A török szultán által a budapesti egyetemi könyvtárnak ajándékozott Corvinákról“ cz. értekezését és indítványozta, hogy a konstantinápolyi Erszki Serail könyvtárában őrzött nagyszámú Corvinákról lajstrom készíttessék.

1878-ban „A kelta uralom emlékei Magyarországon“ czimen értekezett és emlékbeszédet mondott Herczeg Demidoff Anatol külső tag fölött.

1879-ben vezetője volt annak a küldöttségnek, melyet az Akadémia az ercsii Eötvös-emlék leleplezésére kiküldött.

1882-ben az Igazgató Tanács kiküldte az Arany János szobra ügyében alakított bizottságba.

1884-ben az Országos Régészeti és Embertani Társulat elnökének, Pulszky Ferencznek, ötven éves írói jubileuma alkalmából decz. 30-án emlékünnepet tervezett és erre meghívta az Akadémiát, mely örömmel fogadta a meghívást és az ünnepélyre osztályelnökeket és titkárait küldte ki.

1886-ban a „Magyarországi őskori leletekről“ értekezett.

1888-ban a főtitkár fölhívta az Akadémia figyelmét arra, hogy Pulszky Ferencz szeptember 7-én ötven éve tagja az Akadémiának, mire az összes ülés fölkérte az Elnökséget, fejezze ki levélben ezen ünnepélyes alkalommal az Akadémia szerencsekívánatait. (Ez a levél megjelent: „Akadémiai Értesítő“, 1891, 609. l.) Ugyanez évben „Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről“ czimen értekezett.

1889-ben értekezést olvasott föl „A népvándorlás emlékeiről“, a szilágysomlói aranyelet bemutatásával.

1890-ben „A renaissance és Mátyás király“ czimen értekezett.

1891-ben „A magyar pogánykori sirokról“ olvasott föl értekezést.

1893-ban 1891—1893. évi publicistikai dolgozataiért a Bródy-jutalmat kapta. (A jelentést l. az Akadémiai Értesítőben, 282. l.). Ugyanez évben báró Eötvös Loránd üdvözlí 80. születése napján.

1895-ben véleményt mondott Ferenczy Józsefnek „Magyar mesemondó és historiák“ cz. vállalatáról.

1896-ban „Magyarország archaeológiája“ cz. tudományos kézikönyve a Semsey féle másodjutalmat nyerte. (L. Akadémiai Értesítő 270. l.).

Halálát (1897 szept. 9-én) október 4-én jelentette be az elnök az Akadémiának, mely a főtitkárt bízta meg, hogy nevében búcsúztassa el a nagy halottat.

Arczképének kifüggesztése az 1898. évi nagygyűlésen ment határozatba. Emlékbeszédet föltette Concha Győző r. t. mondott 1903 május 10-én az ünnepélyes közgyűlésen.

„A száműzött Rákóczi.“

(Kivonat *Ballagi Aladár* r. t. május 11-én tartott felolvasásából.)

Tájékoztatni akarom a t. Akadémiát s általában a nagy közönséget „A száműzött Rákóczi“ című akadémiai kiadványról.

Tanulmányom annyira terjedelmes, hogy csupán azon kiszaggatott részek felolvasására kell szorítkoznom, melyeket eddigelé vagy senki sem tárgyalt, vagy pedig felfogásomtól eltérő módon fejtegetett.

Szerzőnk a pszichológiai analysis módszerével dolgozik. *Ranke* ezt penetratiónak nevezte, vagyis behatolásnak idegen emberek lelki világába. Az ő legszebb alkotásai épp e körbe tartoznak. Csodálatosan tudott azonosulni hőseivel, álláspontjukra helyezkedni s így érvényesíteni őket *saját* gondolkodásukkal és érzelmeikkel.

Látni fogjuk, hogy szerzőnk a maga hőseivel éppen ellenkező eljárást követ. Mindig szemben van vele, mint a vádló ügyész. Konstatáljuk, hogy *Ranke* és az ő analysise kizárja egymást.

Szerzőnk szerint: „Az emberektől írt történetírás legszebb feladata a holt papírtömegekből emberi arcokat hívni elő, melyek emberi vágyakat, törekvéseket és szenvedélyeket fejeznek ki.“ (51. l.)

Ez betűről betűre *Taine*, kinél már az első fejezetben megtaláljuk ezt a sententiát: „A történeti okiratok csupán jelek, melyekből össze kell állítani az élő, a cselekvő embert, a szenvedélyekkel felruházott embert, a szokásokkal bíró embert, hangjával és arculatával.“

Taine e módszerét, mint a mult jelenítését, azóta széltére alkalmazzák. Ez irány *conditio sine qua non*-ja a letűnt ember objectiv szemlélete s részrehajlatlan megítélése. Nem tűri tehát az iróniát vagy a karikírozást, mint a melyek a subjectivismus történetértéktelenítő szerszámai. *Taine*-nél nincs is annak nyoma se. Ellenben szerzőnk legfőbb ismertetőjegye éppen a gúny, mindenféle változatában.

A gúny oly tulajdon, melyre az, a kiben megvan, sokat ad, holott magában véve minden képességek legtörpébbje. Táp-

láléka legtöbbször illetéktelen önértzet s lényege mindig a tagadás, mely csak a felszínen mozog. Szerzőnknel, rendszerint „fölényes mosolya” kíséretében, annyira megvan, hogy engem éppen szembeszökő gúnyoros egyénisége vezetett az ő pszichológiai analysisének igazi forrására.

Nem a nagy történetírók iskolájában kell keresni szerzőnk történetphilosophiájának és módszerének kútjait, hanem a legmodernebb materialista és skeptikus szépirodalom dűlőin.

Szerzőnket hajlamainak homogeneitása hozta össze az új francia úgynevezett „kétlelkű” skeptikusokkal. Azzal az iránynyal, melyet Montaigne és Voltairenek korunk szelleméhez idomult epigonjai, Paul Bourget és főként Anatole France terjesztettek el az egész újabbkori irodalomban. „Anatole France, — legújabb kritikusa, Victor Giraud szerint — körülbelül az a francia író, a ki Renan óta a legnagyobb hatást gyakorolta nemcsak Franciaországban, hanem külföldön is.” Szerzőnket annyira meghatotta, hogy két tanulmányt is írt róla.

Az elvtelen kételkedés e nagy prófétájának ezer szint játszó s folyton változó világnézetében nincs más állandó mozgató, mint az érzéki gyönyörök utáni vágyakozás. Minden egyéb emberi igyekezet nem érdemli meg a reá fordított fáradságot. Az egész világ csupa komédia: egy szétesett roppant nagy játékszer. Ő mégis meg akarja érteni, bárha tudja, hogy ha eléri a célzt, akkor oda jut, hogy saját szavai szerint, mindent megértve, semmit sem ért meg. A jelenből a multba futva, megpróbálkozik az ember és világa történelmi megismerésével. De már az első lépésnél megtorpan: „Ím itt van egyugyanazon tényre két vagy három tanu, megannyi szemtanu s vallomásuk mégis mindig ellentmondó és sohasem egyeztethető össze.” Nincs hát méltatlanabb dolog, mint az igazság keresésére használni fel az értelmet. Az igazság ugyanis nem egyéb, mint az élet pillanatnyi szappanbuborékjainak nyomban szétpattanó akaratjelensége s így a végtelen színe előtt minden igazság pusztá önámítás. Minden hit lehetetlen, még az is, hogy lehetetlen a hit.

Sivár bölcsészeti nihilizmusát Anatole France a történelembe plántálva át, különösen két művében mutatta be. Mind a kettő 1908-ban jelent meg. Mind a kettő ötletektől sziporkázó, merész fordulatokkal és paradoxonokkal teleszórt gyilkos satyrája a hazafiságnak.

Az egyik *Jeanne d'Arc*, a ki a köztudatban Micheletnek, a romantikus nagy történetírónak felfogása szerint élt, mint a nemzeti eszme legendás heroinája, a haza megmentője, kit időnkint egy egy nemzedék rajongása övezett hódoló tisztelettel. Anatole France kezében Jeanne d'Arc, miután nem sikerült bolonddá nyilvánítania, tudatlan porleánynya lesz, számító papok

csalafintaságainak vak eszköze. Szerzőnk szerint Anatole France „Jeanne d'Arc ezen életrajzával egyrészt az újabban német hatás alatt elművésztelenedő francia történetírást ismét művészi magassálatára emelte, másrészt a történeti módszer alkalmazásával a szakirodalom legjobb, részletes és összefoglaló munkáját adta.“

Anatole France másik történelmi terméke, a *Pinguinek szigete*, voltaképp az összes emberi törekvések hiábavalóságának és becstelenségének fölülmulthatatlan rajza, mely Franciaország egész történetét oda röpíti, ahova — szerinte — való, t. i. a levegőbe. „Miután — úgymond — a gazdagság és műveltség éppen annyi okot szolgáltat a háborúra, mint a szegénység és a barbárság; miután az emberek örültsége és gonoszsága gyógyíthatatlan, legokosabban tesz a bölcs ember, ha dynamittal robbantja föl a földtekét, mely mikor darabokban gurul majd a űrben, észrevehetetlen javulás fog végbemenni a mindenségben s elégtételt kap a világlélek, mely egyébként nem is létezik.“

E menthetetlenül szétpukkant világban, ugyan hol adjunk s egyáltalában adhatunk-e helyet „A száműzött Rákóczi“ szerzőjének, mikor ő a maga állítása szerint „hazafi“. Az Akadémia hivatalos közlönyében kiadott védekezése ugyanis azzal végződik, tehát azon csattan, hogy műve „melyet az országot annyiszor tönkretett pártszenvédély egy pillanatra megégetésre tartott érdemesnek, — *igazi hazafias munka* volt“.

Sokan elképpedtek e kijelentésre. Nem tudták megérteni, hogy' lehet „igazi hazafias munka“ a haza eszméje legnagyobb képviselőjének szakadatlan gúnyolása?

Nem is lehet ezt megérteni Anatole France elvből elvtelen és ellenmondásokkal ellepett úgynevezett rendszerének ismerete nélkül. De ha erről tudomásunk van, minden megvilágosodik előttünk. Szerzőnk öntudata ugyanis, a mellett, hogy általában nagy mesterének gondolatkörében mozog, ez esetben közelebbről annak a Pinguinek szigetében előadott következő paradoxonára támaszkodik:

„Jacquot, a gondolkozó, — úgymond Anatole France — nevetséges és csipős módon adta elő az emberek különféle cselekedeteit és belekeverte azokba saját hazájának történelmi vonatkozásait. Néhányan megkérdezték tőle, hogy miért ír ily *torz* történelmet és mit gondol mi haszna lesz ebből a hazának?

— Igen nagy, — válaszolt a gondolkozó — mert ha így *kifigurázva* látják cselekedeteiket, mindattól megfosztva, a mi hiúságuknak tetszett, jobban megismerik magukat a pinguinek és talán *ok sabbá* válnak.“

A pinguinek alatt Anatole France a francziákat érti. Helyettesítsük ezt szerzőnknel a magyarokkal, s meglettük a kulcsát ifjú tanítómesterünk „hazafias munkájának“, mely azért

torz történelem, azért figurázza ki Rákóczit, hogy tőle megfosztva, talán okosabb lesz a magyar, s *munkához* lát, ahelyett, hogy politizálna.

De hát annyira ellentétes lenne a hazafiság és a munka? Nem gondolnám. Magamon legalább nem veszem észre s rengeteg embertársamon nem tapasztalom.

A vérbe átmént skepsis természetes következménye a közöny. Szerzőnkél azonban a kétely még csak mint hajlaminál fogva elsajátított *recepta idea* jelentkezik. Fiatalember létére tud még élvezni s nála a skepsis tényleg kettős élvezetre vezet. Az egyik a nemzetellen s hazátlan császárság lelkes kultusza, a másik a nemzetet és hazát felmagasztosító irány „fölényes“ lenézése.

Vegyük sorra mind a kettőt.

Az imperialismus alapelvei megtalálhatók már Manu törvényeiben (VII. 8.) kétezer évvel ezelőtt.

Ennek sok fajtája van. *Hobbes*, az imperialismus mysticus jellegét félreveti s mint *tisztán emberi* törekvést, a korlátlan államisággal azonosítja.

Droysen, szintén elhárítva minden természetfölötti kapcsolatot, a katonai erőre támaszkodó nemzeti fejedelemségben kívánta megvalósítani az imperialismust.

Seeley (The expansion of England) és *Seillière* (Philosophie de l'Impérialisme) a *hódítás* elvében, vagyis az expansiv érvényesülésben látta alapjait s egészen ez utóbbi nyomdokain halad a két legújabb realista történész: Maurice Lair (L'Impérialisme allemand) és Victor Bérard (L'Angleterre et l'Impérialisme).

Szerzőnk az említettek közül egyikhez sem csatlakozik. Az ő eszménye VI. *Károly imperialismusa*, mely viszont Bosuet-nek 1669-ben megjelent Politique tirée de l'Écriture sainte című dogmatikus elméletén alapszik. E szerint a fejedelem *isteni* jogon (divino jure) országol, azon fictió alapján, hogy titokzatos szövetségben van az istenséggel, kinek képmása a földön. Bossuet ekként az államtant mint valami hiteltet tárgyalván, elragadtatásában méltár kiált fel: „Királyok! Istenek vagytok“. (O Rois! vous êtes des Dieux.)

Ily államfő korlátlanul gyakorolja a politika „művészetét“, melynek vezéreszméje az, hogy az „emberanyag“, az „alattvalók tömege“ a fejedelmi akarattal szemben olyan legyen, mint a viasz; mert a művész nem alkothat, ha az anyag ellentáll. Az imperialismus e képviselője előtt letarolva minden, a mi kollektív. Vele szemben nincs törvény s a ki arra hivatkozik: lázadó.

A Philosophie de l'Impérialisme nagynevű szerzője ezt a rendszert „*impérialisme irrationnel*“-nek nevezi. E nemben a

legkitünőbb példány a középkorban Byzancz, Rákóczi korában a *római német szent birodalom* volt. Ennek a szelleme vonul végig a most tárgyalt könyvön. Ez érzelmi momentum tudatos vagy öntudatlan közossége lehet egyik legfőbb magyarázata a vele szemben helyiyel-közzel jelentkező rokonszenvnek.

A császárság gondolatának akkoriban két nagy repraesentansa volt. Az egyik maga a császár, VI. Károly, a másik Savoyai Eugen. Az akadémiai kiadványban ezek nagysága szolgál háttérül Rákóczi törpeségének.

„VI. Károly — mondja szerzőnk — mint egy *szabadsághős*, fiatalos lelkesedéssel kockáztatta életét hű katalonjai sorában a francia trónkövetelő ellen“ (42. l.).

Szabadság és VI. Károly! Ces sont des mots, étonnés de se trouver ensemble. Eddig úgy tudtuk, hogy VI. Károlyt, azok jóra való tulajdonsága mellett, nem a szabadságszeretet, hanem mindenekfölött veleszületett határtalan autokratismus jellemezte. Tulajdon édesanyja mondta róla, hogy arca, testtartása hihetetlenül merev, mert így akarja fenntartani szertelen tekintélyét. Nem holmi pletykák, hanem udvari környezetének hiteles följegyzései tudatják velünk, hogy nemcsak Rákóczi volt álmok álmodója, hanem az újonnan kinevezett szabadsághős is, a ki, mert ellenfeleiről, a francziákról volt szó, helyeselni tudta a szicíliai vecsernye vérfürdőjét s ifjúi meggondolatlanságában Fülöpről, a spanyol trónkövetelőről oly krudélis nyilatkozatot tett, melyre emlékeztetem a szerzőt, de a melyet itt nem kívánok elmondani.

A kihalt Habsburgok nyugodjanak kriptáikban, ők a történeleméi; de ha felidézzük őket, igazat kell róluk mondani. Már pedig szellemüknek egyenes meghamisítása, ha az őket vezető pusztá hatalomvágy helyébe a szabadság gondolatát csempészszzük.

Az akadémiai kiadvány elejétől végig párhuzamos életrajz. Egyfelől van a minden hatalom nélküli, szegény „tervkovácsoló“ Rákóczi, a másikon a császári seregeket diadalról diadalra vezérlő Savoyai Eugen, Rákóczi halálos ellensége. Szerzőnk e párhuzamot csak ott szakítja meg, a hol a fejedelem nemi életéről szól. Pedig könnyen feltárhatta volna császári udvari levéltárnokok adatai nyomán azt, hogy miért lett Madama Pignatelli, „die spanische Althann“, római szent birodalmi hercegnővé? Vagy azt, hogy Savoyai Eugen mit csinált volna, ha nincs mindig kéznél „die schöne Lorel“, kivel egész életében, császári udvari levéltárnokok bizonyossága szerint, minden este piquetirozott?

S hol marad a milieu rajza Rákóczi egyénisége kifejlődésének színhelyén? Hiszen erre csak úgy kínálkozik a legelsőrendű forrás, a bécsi angol követ nagyműveltségű nejének, lady

Montague-nek classikus rajza a bécsi társaság haute crêmejéről? A tiszteletreméltó lady, ugyanazon időpontban, mikor Rákóczi még élte a világát, 1716 szept. 20-án így vázolja a bécsi magasrangúak életét: „Bécsben a hölgy — úgymond — mihelyt férjhez megy, azonnal utána lát, hogy szeretőt keressen, mint a ki lényeges darabja staffirungjának“. „Bevett szokás itt, hogy minden rangbeli asszonynak két férje van, az egyik, a kinek a nevét viseli, és a másik, a ki végzi a férj kötelességeit. S ily viszonyok annyira köztudomásúak, hogy gonosz sértésnek vennék és közmegebotrátkozást okozna, ha egy rangbeli hölgyet úgy hívnának meg ebédre, hogy ugyanakkor meg nem hívnák mind a két függelékét, t. i. a szeretőjét és a férjét, kik közt aztán a hölgy nagy méltósággal foglal helyet.“ E művészi képhez aztán lady Montague utolsó ecsetvonásul odacsapja a tárgyunkra nézve legfontosabb következő megjegyzést: „A férfi pedig, kinek nincs ilyen viszonya, szomorú figura (an ill figure) a társaságban“.

A hazátlan és nemzettelen császársággal szemben vette föl a küzdelmet Rákóczi azon az alapon, hogy az imperializmusnak a nemzetben kell honolnia. Elidegeníthetetlen java ez minden nemzetnek. A Gondviselés, ha nemzetet alkotott, kétségkívül célja volt vele, s ez nem lehet más, mint hogy birtokba vegye önmagát. Rákóczi egész hazafisága a szükségképi nemzeti önérvényesítés nagy összefoglalásán sarkallik.

Szerzőnk ezt nem látja és nem is láthatja meg. Az ő érzékei a közelfekvő, kicsinyes részletek megismerésére kitűnően vannak berendezve. De már a nagy általánosságok, mint a minők a nemzet és a haza eszményi fogalma: szűkre szabott szellemi láthatárát meghaladják. Azért vet ki Rákóczi és az imperium harcából minden erkölcsi momentumot s azért nem tud egyebet értékelni, mint a tetteleg szemben álló, tehát kézzelfogható erőviszonyok egyenlőtlenségét.

Felfogását úgy jellemezhetem, hogy szerinte Rákóczi oldalán nincs más, mint a schopenhaueri „*Machtlosigkeit bloss moralischer Gewalten*“, ellenben a császár mellett szól a spinozai „*unusquisque tantum juris habet, quantum potentiâ valet*“.

Sokat beszél szerzőnk a „honfenntartó munkáról“.

A munka valóban az. De szabad-e vele szembeállítani a hazafiságot, mint honromboló faktort?

Tudom, hogy *Tolstoi* (L'Esprit chrétien et le Patriotisme) és *Ferrero* (Il Militarismo) okozati összefüggésbe hozták a patriotizmust a militarizmussal. Szerintük mind a kettő gyűlölködésen alapszik, egymást föltételezi, egymástól elválhatatlanok. A népben nincs is hazafiság: csak az uralkodó osztályok használják föl, mint a papok a vallást, önző céljaik megvalósítására.

Azt is tudom, hogy *Schopenhauer* szerint „a hazafiság, ha a tudomány birodalmában akar föllépni: piszkos ficzkó, a kit a gallérjánál fogva kell kidobni“.

És mégis, az antipatrióták és az antimilitaristák e főalakjaihoz egyenként bátorkodom egy-egy kérdést intézni.

Tolstoi vajjon bele tudna-e nyugodni, ha hazája ma is, mint annyi ideig volt, tatár uralom alatt állana?

A portici Ferrero, del paese Napoli, vajjon helyén való-nak tartaná-e, ha hazájában most is spanyolok uralkodnának?

És a nagy Schopenhauer, ugyan mit szólna hozzá, ha a római szent birodalom, mindent elernyesztő nemzetietlenségével ma is fennállana?

A hatalmas Oroszország, az Italia unita, a nagy Németország megalkotása annak idejében végrehajtatván, nagy fiaik immár nem tudják megérteni nemzetek érzés- és gondolatvilágát, melyek akarata megtört önállóságuk, függetlenségük kivívásában.

A magyar mint nemzet egyivású Európa legnagyobb nemzet-eivel. Egy pályát futott velök. A romano-germán civilisationak egyenrangú részese. Hazát alkotott oly területen, melyen világ kezdete óta, rajta kívül egyetlen nép sem tudta ezt megcselekedni. S e hazán kívül a világűrben nincs helye másutt: egyénisége csakis itt maradhat fenn s megsemmisül, ha itten megbukik.

A magyarság nemzeti léte Rákóczi korában is egyedül a haza keretében érvényesülhetett, míg a vele szemben álló római szent birodalmi császárság, címét és tartalmát egybevetve, ki-zárta a haza gondolatát.

Azért unicum a világban a nagy államalakulatok időpont-jában, VI. Károly alatt, a magyarság helyzete, mert itt a természetszerűen központosított állam, melynek szervezése immár az idők halaszthatatlan követelménye volt, kiegyenlíthetetlen ellentétben állott a magyarsággal.

Az Ausztriai-ház oly államnak volt a feje, melynek egyetlen állami célja a dynastia uralmának fenntartása. Mert az egy-ugyanazon hatalmi körben élő Nápolyt és Csehországot, Belgiumot és Magyarországot ugyan mi egyéb közös cél tarthatta össze?

Magyarországon az állam akkoriban, a végokokig menve, nem hazája a törvényes magyar királynak, kinek érzelmei, remé-nyei, szokásai semmi közösségben nem voltak velünk. Hatalmi bázisul csekélynek látva a magyarságot, uralkodóink közül még csak nemzeti nyelvünket se sajátította el egyetlenegy sem. Lipót császár, 48 esztendőre nyúlt uralma alatt, mindössze kétszer tűnik föl olyanformán, mintha a magyarsággal azonosulni akart volna. Ez pedig abban állott, hogy két ízben húzott magyar ruhát.

A haza gondolatát, bárminő viszonyban legyen az az emberi haladással, a haza gondolatát a szatmári béke után az itthon maradt magyar nemzet csak formailag, de tartalmilag csakis a hazájából hazája törvényhozása által számkivetett bujdosó fejedelem képviselte és képviselhette. Ő igazán ethikai egységbe olvadt a haza gondolatával, melyet annyi balszerencse közt is, mint történelmi jogosultságot tudott önfeláldozásával az utókor számára megmenteni.

„Hogy magyarul beszélünk, neki köszönhetjük.”

Küzdelme sikertelennek csak a rövidlátó anyagelvűség szemében tűnhet fel. Szívós kitartással nyolcz álló esztendőn át folytatott harcza tudtára adta Bécsnek, hogy a magyar nemzet nem kormányozható a rég behódolt osztrák provinciák módjára. Koronatanu erre maga VI. Károly, ki Wratislaw cseh kancellárhoz 1711-ben irt legbizalmasabb leveleiben több alkalommal kifejezi, hogy *ezentúl* csínyján kell bánni a magyarsággal.

Ekként Rákóczi hozta hatalmi egyensúlyba a magyar királyt a magyar nemzettel. A szatmári békével a Habsburg-háznak Carafa és Kollonics politikájával szakítania kellett örökre. Ezzel a nemzet megnyerte, a mit kimerültségében megnyerhetett. S Rákóczi soha egy zokszóval nem illette azon honfitársait, a kik otthonmaradva, belenyugodtak a tényleges viszonyokba s nemzeti létünket úgy a hogy folytatni próbálták.

Magára nézve azonban más mértéket szabott. Neki 1 millió 200 ezer holdja forgott koczán, mikor a szatmári béke aláírásáról volt szó. Ha leteszi a hűségesküt a császár iránt, ki mellesleg Magyarország királya, ha ismét alattvalónak áll be s ezzel elismeri, hogy küzdelme nem alkotmányvédelem, hanem bukott lázadás volt: a világ egyik leggazdagabb embere marad, a római szent birodalmi herczeg titulussal.

Rákóczi azonban, epikai magaslatra emelkedve, saját szavai szerint: „eleget teendő hazája iránti kötelességének” — oda-dob mindent, s kezébe veszi azt a vándorbotot, melyet szerzőnk következetesen, bár mindig túlzással, koldusbotnak nevez. Rákóczi e magatartása, ha „vándorbot”, akkor is, ha „koldusbot”, akkor még inkább — az én szememben oly *ethikai magasabbrendűséget* állapít meg, mely jellemében feltétlenül kizár minden alacsony-ságot, mindent a mi közönséges. De viszont természetesnek találom, hogy azt, a ki a tragikai nagyság oly széditő magaslatára tud emelkedni, — a röghöz kötött materialista csak sajnálni vagy nevetni tudja: megérteni soha.

Szerzőnk egy közbevetett mondattal következőleg intézi el Rákóczi életének ama fordulópontját: „vármegyékre szóló latifundiumokat hagyott ugyan otthon, de itt (száműzetésében) semmije se volt” (30. l.). Tehát

1. semmije se maradt. Anyagi ember szemében ez az α és ω . Ezt kell konstatálni, mert így jö ki, hogy többé „nem számbavehető mennyiség“ (8. l.) „a szerencsétlenül járt felkelő vezér“ (9. l.), a ki mint „koldusbotra jutott“ (10. l.), „Franciaország szolgálatában tönkrement fejedelem“, „kegyelemkenyéren él“ (11. l.), stb.

2. latifundiumokat hagyott otthon. Szerzőnk igen jól tudja, hogy nálunk a nemesi birtokokat nem latifundiumoknak, hanem dominiumoknak hívták. Rákóczinál tán csak nem azért emlegeti öröklött latifundiumait, mert „latifundia perdidere Italia? S hol marad a megszokott párhuzam Savoyai Eugennal? Lám az nem hagyott otthon latifundiumokat, csak tömördek s Arneth császári levéltárnok szerint „nyomasztó“ adósságot, mikor üres zsebbel s egy szál karddal Bécsbe érkezett, hogy felkösse azt hazája ellen s pár év alatt frissen szerzett rengeteg latifundiumával Magyarország leggazdagabb földesurai sorába emelkedjék;

3. azt a viláért sem keresné, hogy Rákóczi miért hagyta otthon „latifundiumait“ s ennek mi a hatása a nemzet életére mai napiglan? Ez a földolog, tehát erről egy árva szó sem esik.

A nagy közönség jó része Rákóczi-gyalázást lát e munkában. Skeptikus szerzőnk azonban az ő védelmére felvonult tekintélyeknek argumentum nélküli, tehát pusztá tekintélyi állítására hivatkozva, a M. Tud. Akadémia hivatalos organumában (Akadémiai Értesítő, 1914. 260. l.) saját szavai szerint „felmentve érzi magát a Rákóczi-gyalázás ostoba vádjá alól“.

Emlékezetes szavak. Mióta a M. Tud. Akadémia fennáll, sem itt, sem, azt hiszem, a világ összes Akadémiáiban nem hangzott még el ilyen kifejezés. Nem is hittem, hogy a skeptikusok ily erkölcsi felháborodásra képesek. A pyrrhonista közöny, az ἀπάθεια, a skeptikus lelki nyugalom, az ἀταξία, a múltó világ tüneményeivel szemben, mintha csak fölvert szerep volna!

Sok a mondanivalóm s kevés idő áll rendelkezésemre. A Rákóczi-gyalázás sokat vitatott kérdését tehát *egyellen contra* szorítom össze s felhivom a jelenlevőket ítélehozatalra.

Szerzőnk elmondja, hogy Rákóczi valószínűleg valamelyik francia nemesének tanácsára „párisi házában játékbartlangot rendeztetett be, melynek vezetését az emigratio egyházi férfia Brenner abbé vállalta magára“. „A kártyabartlangnak Hótel de Transylvanie lett a címe. A száműzetéssel járó nyomorúságok természetes következménye volt, hogy Bethlen Gábor Erdélyországának neve most szerencselovagok és félvilági hölgyek reményeinek vált czégérévé.“ Ekként a vagyoni romlás immár a fejedelem „erkölcsi lényét“ is érintette, bárha akkoriban „nem egy, a rendőrség kezétől el nem érhető nagy úr is állandó kártyatársaságot tartott házában“.

Aztán így folytatja: „Háznépe fenntartására szerencsebarlangból kénytelen pénzt szerezni, *mikor tudja*, hogy ennek árán nem egy fiatal existencia örvénybe merül“. „Az volt a híre, hogy Rákóczinak évenként 40,000 livres jövedelmet hoz a kártyapénz“ (32., 33. l.).

Szerzőnk e vád emelésében a hír szaván, vagyis a plétykán kívül kizárólag egy elzúllottul leleplezett boulevard-író fel-színes s egy „önéletrajzi regényből“ vett adataihoz fűzött saját kombinációira támaszkodik. „A fejedelem szerepét teljesen megvilágítják a Léo Moutontól L'Hôtel de Transylvanie Paris, 1907-ben közölt adatok, melyek már Márkinak is rendelkezésére állottak“, a ki azonban „arra az eredményre jutott, hogy Rákóczi nem tudott a kártyabarlangról és hogy Brenner abbé visszaélt bizalmával“.

Minek részletezzem, minő fráter volt ez a Brenner abbé, miként spekulált Rákóczi pénzével, miként sikkasztott, hogy vágta el a nyakát sajátkezűleg. Szerzőnk sem leplezi ezt. „Brenner — úgymond — nem volt ugyan római karakter, de méltánytalanság volna ezt a dolgot is az ő lelkén hagyni száradni...“ — Rákóczinak erről három év alatt tudomást kellett szereznie, sőt „*feltehető*, hogy Rákóczi is felhasználta befolyását a szerencsejáték háborítatlan folyása érdekében“ (341. l.).

Ily alapon mondja szerzőnk, mint gondolatolvasó mutatta be magát, hogy Rákóczi „játékbarnangot rendeztetett be... *mikor tudja*, hogy ennek árán nem egy fiatal existencia örvénybe merül“.

A skeptikus szerző tehát nemcsak a kártyabarlang felállításával terheli meg Rákóczi lelkiismeretét, de ráduplázva, „erkölcsi lénye“ felemlítésével, mint az ifjúság *tudatos* fosztogatóját bélyegzi meg.

Ez már a sadizmus kórtünete. Mert nem lehet más magyarázata azon ténynek, hogy historikus létére, az ifjúság megrontásából élő, zsebelő sipistának marasztalja el a fejedelmet, — „*valószínűleg*“; „*az volt a híre*“ és „*feltehető*“ kombinációk alapján.

És most lépünk át egy pillanatra a történelem mezejéről a mai való életbe. Képzeljük, hogy Rákóczi pert indít becsület-sértés és rágalmozás címén. Vegyük, hogy az Akadémia esküdt-szék s ítélnie kell a perben. Annyi itt a jogász, hogy akár szakbíráóság is kikerülne belőle. S im itt, hol nemcsak jóakarát, de oly részrehajlás is nyilvánult szerzőnk irányában, hogy az további eljárás tárgya leendő, — teljes bizalommal hozom szóba azt a kérdést, mi történnék a szerzővel, ha a törvény előtt felhivatván borzalmas vádja igazolására, „*valószínűleg*“, „*az volt a híre*“ és „*feltehető*“ kombinációinál egyéb bizonyítékot nem tudna előterjeszteni?

— A halottnak is van becsülete, kivált ha azt Rákóczi-nak hívják. On ne doit pas faire de l'histoire — mondja Lamartine — la calomnie des morts.

Úgy látszik, szerzőnk is érzi e részlet minden egyebet meghaladó fontosságát. Az Akadémia hivatalos közlönyében közzétett védekezésében *első helyre* teszi a kártyabarlangot s e szavakkal fordul olvasóihoz:

„Nyugodtan kérдем, kicsoda gyalázza itten Rákóczit? Én bántom-e Rákóczit, mikor a tények egyszerű előadásánál lelki indító okokat keresek és ilyenek gyanánt csak nemes, minden tisztességes embertől csak méltányolható momentumokat találok? Vagy pedig ők, mikor mosdatlan glossákkal torzítják el becsületes előadásomat? . . . Magyarázatomban *józan észszel és tisztességgel* senki sem kereshet gyalázkodást, vagy kisebbitési szándékot“. (Akad. Ért., 1914. 252., 253. l.)

Nem ám, ha hosszú védekezésünkben mindenről beszélünk, de azt, a mi a pör tárgya, az inkriminált passust, a min az egész ügy pendül — egyszerűen *elhallgatjuk!* Szerzőnk, a „mikor tudja“ passusról egy szóval sem emlékezik.

XIII. Leo pápa, 1883 augusztus 18-án apud Sanetum Petrum kelt levelében, a vatikáni levéltár megnyitásának alkalmából, mint *történetbúvárokhoz*, „Dilectis Filiis Nostris, S. R. E. Cardinalibus Antonio de Luca, Joa. Bapt. Pitra et Jos. Hergenroether“ eme fennkölt szavakat intézte:

„mindenkor szem előtt tartsák. hogy semmi valótlant ne mondjanak és *semmi igazat el ne hallgassanak*; kerüljék a részrehajlásnak és a *szántszándékos elhallgatásnak* még a látogatását is“.

Valóban, a történethamisításnak nincs frivolabb módja, mint az elhallgatás. S a mit e részben szerzőnk mivel, az nem *látzata* az elhallgatásnak, hanem *maga a megtestesült szántszándékos elhallgatás*, in pessima forma.

Mert csakis így tudja előteremteni a maga helyzet-követelte igazságait! Hogy tudjunk megbízni távoleső eseményekről szóló előadásában, mikor a maga dolgát is ilyen feltétlen rossz-hiszeműséggel intézi el.

Nem ismerek lelkiállapotot, mely önvallomásokban és történészek irataiban annyira föl lenne tárva előttünk, mint az emigránsok pszichológiája.

Dante, a legnagyobb száműzött, kit a világhistória ismer, immár közismeretű mondatban foglalta össze minden emigráns közös érzelem- és gondolatvilágát. „Nincs nagyobb fájdalom, mint visszaemlékezni boldog időkre — a nyomorúságban.“

Piero de' Mediciről fennmaradt az a megrázó kép, mely Dante híres mondásának méltó pendentja:

Non posso far che gli occhi non m'inacqui,
 Pensando quel ch'io sono, e quel ch'io ero :
 D'aver diletto mai più non spero,
 In alcun nido com'in quel ch'io nacqui.

Machiavelli Francesco Vettorihoz intézett remek levelében rajzolja az emigráns-élet keserveit.

Macaulay earl of Clarendon-ról szóló helyzetrajzában úgy foglalja össze az emigránsok lelkivilágát, hogy az immár köz-helylyé lett és szerzőnk ezt a *felfogást* variálja művének jóformán minden lapján :

„Soká volt számkivetésben — mondja *Macaulay* — s e körülmény egymaga teljesen alkalmatlanná tette volna őt a legfőbb ügyvezetésre. Alig történhetik, hogy oly államférfiú, a kit polgári zavarok száműzésbe menni és legjobb éveit idegen földön tölteni kényszerítnek, visszatérte napján alkalmas legyen a kormány élén állani. *Clarendon* sem volt kivétel e szabály alól. Kemény harc után, mely pártjának és saját sorsának bukásával végződött, izgatott kedélylyel hagyta el Angliát. 1646-tól 1660-ig tengeren túl élt, messze távolból, s hamis világításban szemlélvén mindazt, a mi otthon történt. Ismereteit a közdolgok felől szükségképp összeesküvők jelentéseiből merítette, kik közt sok bukott és kétségbeesett ember volt. Az eseményeket természetesen nem azon mértékben tartotta kedvezőknek, a melyben a nemzet jólétét és dicsőségét növelték, hanem a szerint, a mint az ő visszatérése óráját siettették“.

Kossuth és *Mazzini*, *Herzen* és *Victor Hugo* ragyogó rajzát adták saját állapotuknak, s mindenek fölött *Teleki Sándor*, a ki szerint az emigráns „a forradalmak vadvirága, a honvágy által gyötörtetve, örökös bolygó zsidója az eseményeknek : ma a hazamehetés kitárt kapuja előtt áll, holnap már eltorlaszolt, elsánczolt várkapu előtt; ma minden egészen biztos, holnap éppen semmi, csak a kétségbeesés. Elégedett nem lehet soha, mert az lehetetlen, mivelhogy vágya elérésével állapotja megszűnt“.

Szerzőnk az emigratiót mint haszontalanságot ab ovo helyteleníti. „Minden száműzött élete — úgymond — a köznek haszontalan“ (336. l.). Ezzel vesztett póre van *Rákóczinak*, mivelhogy szerzőnk egész műve a közvetlen, adszan-sze haszon-elviségnek glorifikálása. Az a „jó“, a mi hasznos, úgy hogy az emberi fáradozásnak észszerű célja nem is lehet egyéb, mint a haszonkeresés. Ide tartozik a sikernek *Machiavellit* is túlszárnyaló rideg megítélése. Szerzőnk sohasem mulasztja el erkölcsileg is megbélyegezni a sikertelenséget azzal, hogy következetesen „szégyenletes“ jelzővel látja el.

A ki így járdal a föld porában, hogyan követhetné egy Rákóczi szellemét? Mind a mellett *utólag* még szinte irányítani akarja a fejedelem elhatározásait. Fennen hangoztatja, hogy miután az utrechti béke „az európai békesség létrejött s Rákóczi *kimaradt* (!) belőle” — a magánéletbe kellett volna vonulnia, vagyis megtagadnia önmagát.

Ha ez csakugyan így lett volna rendjén, akkor menjünk tovább, egész odáig, hogy egyáltalában minek ment száműzésbe!? Sokkal okosabban tett volna Rákóczi, ha mint a föld kerekiségének egyik legelső Krüzusa, simpliciter aláírja a szatmári békét s gyöngyéletet él a Kaiserstadtban, hol reá és feleségére, mint a legdelibb párra, a császári udvarban még igen sokan s nagy szeretettel emlékeztek. Azt sem veszi észre szerzőnk, hogy ha Rákóczi csakugyan beáll „magánzónak” (Privatier): akkor következik be igazán az, a mit ő fog reá, éppen emigrációja miatt, t. i. akkor süllyed igazán *történelmi jelentéktelenségbe*. Az önmagát megtagadó és megtagadható egyéniség nem való semmire.

A mint az emigratiót általában, épp úgy hibáztatja szerzőnk mindazt a mozgalmat, melyet nemzeti létünk érdekében a XVII. században indítottak.

XIV. Lajos, az autokrata, kinek — úgymond — „a népakaratnak árnyékától is mentes abszolút monarchiát sikerült megvalósítania”, mikor Nádasdyval és Zrinyi Péterrel összeesküvés szálait fonogatja, „elképzeltetjük-e, — kérdi — hogy egyéb járhatott volna eszében, mint hogy az elégedetlen urakat *saját* céljaira kihasználja? Hisz a Zrinyi Péterek az ő szemében ugyanoly kárhóztos ellenségei voltak az abszolút hatalomnak, akárcsak Longueville. Beaufort és a fronde egyéb tönkretett nagyjai. A Rákóczival éveken át folytatott *diplomaiiai játék* sem bizonyít egyebet” (10. l.).

Nagyon szép. Elmondták százszor. Mért ne lehetne elmondani százegyedszer is. Mi azonban próbáljunk csak új nótát pengetni.

Nem kérdezzük szerzőnkkel, „elképzeltetjük-e” ilyen vagy olyan politika, mert mi *tényekkel* dolgozunk és a történelmi tények azt bizonyítják, hogy

1. Franciaország abszolút királyai, a „legkeresztényebb” királyok, ugyanakkor midőn concordatumot kötöttek pápa Ő Szent-ségével: forma szerinti szövetségre léptek az egyébként hitetlennek minősített törökkel;

2. ugyanakkor, midőn Franciaországban eltiporták a protestantismust, pontosabban a hugenottákat: szövetséget kötöttek „ce grand cardinal de Richelieu” útján a protestantismus kardjával, Gusztáv Adolf svéd királylyal;

3. ugyanazon közel száz esztendő alatt, míg Franciaország királyai vérpadra hurezolják a Duc de Montmorencykat; ugyanakkor, midőn a Napkirály *odahaza* végkép szárazra veti a rendi szabadság védőit s fennen hirdeti, hogy „a ki alattvalónak születik, engedelmeskednie kell — meggondolás nélkül“ (quiconque est né sujet, doit obéir sans discernement) — ugyanakkor, ugyanazon fejedelem, a Habsburgokkal állván szemben, maga keresi a szövetségi kapcsolatot a magyar rendi szabadság képviselőivel.

Nyilvánvaló, hogy XIV. Lajos korában immár teljesen különvált a *belpolitika* a *külpolitikától* és a monarchia, hogy ha érdeke úgy kívánta, az irányt, mit otthon tüzzel-vassal *üldözött*, habozás nélkül s teljes erővel *gyámolította* külföldön.

Ez volt a francia királyságnak, nem föltevésekkel, hanem a tények kivételét nem ismerő egész sorozatával bizonyítható álláspontja.

Hát a magyar frondeurök, a Zrinyiek s Rákócziak, „elképzelhető-e“, hogy bábúnak, vak eszközül adják oda magukat egy idegen uralkodó kezébe? Tán csak nem azért szövetkeztek XIV. Lajossal, hogy annak különben sem fokozható absolutismusát emeljék? Ha ők abszolút uralkodót keresnek, közelebb találják idehaza a császárt.

Franciaország királyához fordultak, mert e lépést a magyar nemzet érdekében állónak tartották.

Szóval, mindkét félén jól meghányt-vetett s egyenrangú érdekpolitika forgott fenn.

„A trónkövetelés morális nyomorát“ rajzolva, szerzőnk elmondja Rákócziról, hogy „az ország nélküli hazátlan fejedelem, a kit már életének minden ütkártyájától megfosztott a sors, részt akar venni a világ hatalmasainak játszmájában, a kik győzelmes hadseregeket, újonnan épített flottákat, rendezett pénzügyeket tartanak ütkártya gyanánt kezeikben. Rákóczinak tés-tén-lelkén kívül egyebe nem maradt, *a szó szoros értelmében diplomatiái nullává változott* Egész diplomatiája önáltatásból vagy hazugságból szőtt pókháló“ (158., 159. l.).

Igaz, hogy Rákóczinak nem volt győzelmes hadserege, — az a császáré volt. Igaz, hogy nem dicsekedhetett újonnan épített flottával s rendezett pénzügyekkel s e részben egy gyékényen árult a császárral. De hogy diplomatiái nulla sohasem volt, azt magából az akadémiai kiadványból igazolom.

Ha nulla lett volna, mely se nem oszt, se nem szoroz, a világ hatalmasai nem vették volna fel egész életében számítá-sukba. Csak nem voltak hülyék Savoyai Eugentől kezdve a bécsi központi kormány összes főminiszterei, kik állandóan megmozgatnak minden követ, hogy távol tartsák a birodalomtól, hogy

Jenikőibe, Rodostóba internálják, hogy Lengyelországba ne ereszsze. Hiszen állandóan nagy summákat költenek arra, hogy kézre kerítsék, hogy kiadassák, hogy drágán fizetett kémekkel, papokkal, katonákkal, világjáró kalandorokkal vegyék körül, a kik meglessék minden mozdulatát. S Prinz Eugen von Savoyen der edle Ritter potomságért, egy nullifikált alakért csak nem teszi meg, hogy a felséges császár tiszti kardbojtját ajándékozza a kémnek, kit, miután Rákóczi leveleit ellopja, ebbeli érdemeiért a tiszti rangfokozatokon keresztül egész alezredességig léptet elő. Bizonyára volt oka rá a nemes lovagnak, hogy mindezt megcselekedte, s az az ok nem lehetett más, mint Rákóczi erkölcsi súlya, melyet a ridegen számító diplomatiának, flották és győzelmes hadseregek nélkül is számba kellett vennie.

Szerzőnk, bár tudja, hogy a spanyol király külön meghatalmazott követet küldött Rákóczihoz, folyton emlegeti Rákóczi „diplomaiai játékait“, s aztán erről nyomban megfélekedve, a szokásos ellenmondással ugyanazon a lapon (205. l.) kiemeli, hogy Savoyai Eugen mennyire számba vette Rákóczinak „a portai politikára való veszélyes befolyását. Az angol és hollandi követ — úgymond —, elsősorban azonban a hollandi titkár, Theyls állandóan jelentették a bécsi kormánynak, mennyire hallgat a porta még mindig Rákóczi tanácsaira“.

Mire elég legyen csak annyit megjegyeznünk, hogy diplomaiiai nullákra nem szoktak hallgatni, vagy pedig meg kell engedni, hogy a spanyol, az angol, a hollandi, a bécsi és a török kormány, Rákóczi mulattatására, játszótársasággá alakult át.

Rákóczi diplomaiiai tevékenységének éppen az a kiinduló pontja, hogy a legmagasabb régiókban közvetlen közelből figyelhette meg a gyakorlati politika titkos rugóit. Az a kor, melyben ő fáradhatatlanul diplomaiizált, a *cabinetpolitika* classikus időszaka. Recseg-ropog az egész európai államrend. Egy szoknyalibbenés, egy sértés, egy kegyencz elvetése vagy felemelése, egy kitüntetés, egy sikerült cselszövés, egy *a tempo* jól elhelyezett pénzösszeg minden átmenet nélkül, máról holnapra sarkon fordítja az egész nagypolitikai helyzetet. Szerzőnk a fejlődés e gyors egymásutánjából semmit sem látva, egyedül Rákóczit marasztalja el, legalább húsz-harmincz alkalommal „tervkovácsolás“ vétségében, holott ez nem az ő egyéni jellemvonása, hanem az egész koré, melyben élt és működött.

Rákóczi a hatalmi helyzetek gyors eltolódásából, tehát a politikai gyakorlat *realis* tüneteiből méltán meríthetett reménységet. Láthatta, miként vonul vissza Hollandia minden nagypolitikától; hogy' bukik meg Svéd- és Lengyelország nagyhatalmisága; miként foglalja el helyüket óriási léptekkel Oroszország;

hogy' indul meg egyidejűleg nagyramenő diadalmas útján Poroszország és Savoya; miként ártja bele magát Anglia a római szent birodalom belpolitikájába s konstatálhatja, hogy a római szent birodalom, melyet szerzőnk legelső hatalomnak tüntet fel, mint ilyen, belső elzúllásban van: immár méltán nevezik a legkülönb államjogászok „döglődő gebének“ (ein sterbender Gaul).

Rákóczi igen jól tudja azt is, hogy küszöbön áll az Ausztriai ház férfiágának kihalása. Rövid időn koczára kerül az egész Habsburg-monarchia öröksége. Ily helyzetben Isten és hazája elleni véteknek tartotta volna, ha megszakítja diplomataizálását. Neki még idegen a „morale sans obligation ni sanction“. Ő a keresztyén erénytan (aretologia) dogmatikus hitével vette fel a harczot nemzete érdekében s az a rendszer kérlelhetetlenül követelte tőle kötelessége teljesítését. Ennek pedig nem csüggeteg félrevonulással, hanem csakis bizakodó küzdelemmel tehetett eleget.

Végzete volt, s ez emeli őt igazi tragikus nagysággá, hogy jóformán addig a pillanatig, a míg élt, minden ellene fordult. De már élte utolsó évében nagy ellenfele, Savoyai Eugen nem tudja feltartóztatni Francziaországot a Rajnánál, úgy hogy a birodalom testéből kihasítják Lotharingiát; négy év múlva a szerzőnktől annyira magasztalt császári sereg vad futásban szalad vissza Magyarországra s Belgrád várfokára ismét kitűzik a félholdat. Még a politikába be nem avatott Mikes Kelemen is látta, mit jelent ez s azért sóhajt fel lelke mélyéből: „ha most a mi öreg urunk élne!“

Azt hiszem, az objectiv és nagy összefoglalásra képes történetírásnak így kell látni az események menetét s ha így látja, akkor fel fogja menteni a fejedelmet a „haszontalan tervkovácsolás“ vádjá alól, ellenben szerzőnkről, a ki ezt minduntalan szemére veti, megállapítja, hogy rövidlátó materialista, ki a pillanatnyi, a múltó, az esetleges, *de jelenvaló* helyzeteket: egyedül lehetséges, szükségképi s változhatlanul örökké tartó fejleményeknek minősíti.

Végzetes hatással volt „A száműzött Rákóczi“ írójára Thaly Kálmán roppant munkásságának szemlélete. Mindnyájan tudjuk, hogy Thaly Kálmán Rákóczi és iránya iránti szeretete nagy voltában, képzelme által vezetve, örömet színezte a fejedelem dicsőségét. Meg kell azonban jegyezmem, hogy Rákóczi alakját, úgy a mint az a közgondolkodásban él, nem Thaly Kálmán faragta ki. Ősmintája, körvonalaiban azon mód megvan már Coxénak, a nagy angol történetírónak *History of the House of Austria* című, 1807-ben megjelent munkájában. Úgy hogy csak szertelen túlzásnak minősíthetjük szerzőnk e szavait: „Kötelességemnek tartom kiemelni, hogy Thaly Kálmán adatait

csak a legnagyobb óvatossággal szabad felhasználni“ (370. l.), mert Thaly „hyper-kuruczos lelkesülésében színvak volt“ Rákóczi *árnyoldalaival* szemben.

Ezt a hiányt pótolja szerzőnk Rákóczi *fényes tulajdonai* iránt tanusított színvakságával. Az ellensúlyozás irányzatossága nyilvánvaló, a mint hogy ez az *akadémiai* kiadvány egyenesen megjelöli Thalynak „szélbali-kurucz felfogását“ (372. l.). Vagyis nemcsak belevon tárgyalásába, hanem gúnynevéen nevez egy országos pártot, egy kormányképes pártot, mely a közelmúltban kormányon is volt.

Ez ellen minden jóízlésű és jóérzésű embernek tiltakoznia kell; mert hova jutunk az Akadémiában, honnan a politizálás ki van zárva, ha a különböző pártbeliek elkezdik egymásra öltögetni nyelvüket. Ha én most, e kihívás után nem élek a megtorlás azon jogával, hogy más pártokat nevezzek gúnyneveükön: ezt leginkább azért teszem, mert nem akarom a fennforgó ügyben a magyar közvéleménynek lehetőleg egységes állásfoglalását dissonans hanggal megosztani.

Thaly Kálmán mégis közelebb járt Rákóczi egyéniségének megértéséhez, mint az akadémiai kiadvány szerzője. Mert az életíró mindenkor a szellemidézés egy nemét végzi. És a szellemek, miként a földi emberek egész benső világukat nem nyitják meg másnak, mint a ki rokonszenvvel közeledik feléjük. Rákóczi azért zárkózott el szerzőnknek valósággal büntügyi vizsgálóbíróinak nevezhető kíváncsiskodása elől. Ő nemcsak a fejedelmet, de még híveit is megvádolja, azt mondván, hogy „*fél-istent*“, „egyedül hazaszeretetből táplálkozó földönfutó szabadsághóst“ faragtak belőle.

Itt ismét túllő az igazság határain. Félistennek nem tartjuk Rákóczit, de tettei révén igaz tisztelettel adózunk emlékének.

Az emberi lélek legnagyobb ismerője, a római egyház, pontosan megkülönböztette a tiszteletnyilvánítás különböző fokozatait. Imádat (*adoratio*) csak a Legfőbb Valóságot illeti meg; fölöttébb való tisztelet (*hyperdulia*) a Boldoganyát, mert Isten-szülő ugyan, de mégis csak ember; és csupán tisztelet (*veneratio*) a szenteket, mert hiszen csak gyarló emberek. A mi nemzeti Pantheonunkban is ilyen tisztelet (*veneratio*) veszi körül Rákóczinak fenséges, de igen természetesen emberi gyarlóságoktól nem mentes, alakját.

Végül még csak néhány szót.

Szerzőnk a legnagyobb mértékben materialista, mint a ki súlyosan meg van terhelve *skepticismussal* és *cynismussal* is. A mellett a *romantikus* és *lyrico-subjectiv* iskolának, főkép Sainte-Beuvenek nyomai is sűrűn jelentkeznek munkájában. Philosophiai szemléletek azonban csakis egységes philosophiai

gondolkodás alapján lehetnek következetesek és így megoldhatetlenek. És mert idáig nem tudott emelkedni, állításai között egymást éri a rengeteg ellenmondás, melyek dátumszerű felsorolása Landauer Béla tegnapi előadásában jó másfél órát vett igénybe.

Örökös bonczolásával szerzőnk kizárólag természettudományi jellegű munkát végezve, a lényegében metaphysikai nagy synthesisig sohasem tud eljutni, nem is juthat el, mert akkor megtagadná önmagát. Ő csak széttagolja, csak ízekre szedi hősét. De mivel annak minden porczikáját szervi kapcsolatából ki kell emelnie, hogy szemügyre vehesse: az *összefüggést*, a miben az élet és az eszme rejtőzik, soha többé helyre nem állíthatja.

Nem is igen töri magát érte. Miként Renannak a vallás nem volt egyéb, mint jó alkalom lélektani kutatásokra, úgy szerzőnknek is Rákóczi nem egyéb, mint *corpus vile*: az a tárgy, mely mint materia vilis alkalmat ad legújabb olvasmányából merített iskolás bölcsességének értékesítésére.

Nála az összefoglalást a munka „végszava“ pótolná. Ha azonban ezt jól megnézzük, menten észrevevessük, hogy ez nem más, mint a munkában apránként szétkonczolt tetemek egymás mellé sorozása, valamint a mű szövegében is folyton alkalmatlankodó *praeconcepta ideák* erélyesebb ismétlése. Mindig csak a kézzelfoghatót, csak a legközvetlenebbet érzékelve, végkép ismeretlen marad, vagy félreismertté torzul előtte minden, a mi a végtelenbe megy, s a mit megismerni és feltüntetni legfőbb hivatása az igazi történetírásnak.

Nietzsche, szokott őszinteségével, nyíltan bevallja, hogy Wagner Richardról írt régebbi műve, nem Wagner Richardnak a képét tükrözi vissza, hanem az önnönmagáét. Így vagyunk „A száműzött Rákóczival“ is. A skeptikus és materialista szerző, személyileg soha át nem élt ideák prismáján keresztül csak a maga lelkét vetítette az idealista Rákócziba. Az ő élethű arcképe ez az egész munka. Látjuk olvasmányait, egész gondolkodását és legszemélyibb indulatait; a nevek elé tett jelzőkről pontosan megmondhatjuk, minő viszonyban van az általa idézett, most is élő írókkal; látjuk elfogultságát, szemünkbe szökik pártállása. Csak Rákócziból nem találunk művében, a külső vonatkozásokon kívül, egyetlenegy igaz vonást se.

Az ily munka történettudományi szempontból értéktelen, mert ellentétben van a történetírás kétezer esztendővel ezelőtt kimondott és ma is érvényben lévő amaz alapelvével:

Historiae est finis veritas, nec ostentationi sed fidei veritatieque historia componitur.

Jelentés a gróf Karátsonyi-jutalomról.

(Felolvasta *Bánóczi József* 1. tag 1914 márczius 30.)

A gróf Karátsonyi-jutalomra 1913-ban szomorújátékok — történeti, regényes, polgári színművek, drámai erkölcsrajzok stb. — versenyeznek. Pályabírákul a tekintetes Akadémia Berczik Árpád, Bánóczi József, Császár Elemér, Jánosi Béla és Pekár Gyula tagokból álló bíráló bizottságot küldötte ki, mely egyhangú megállapodásra jutott s a jelentés előterjesztésével engem bizott meg.

Harmincznégyszáz pályamű érkezett. Szokatlan bő termés, ha számszerint vesszük, de sajnos, határozottan rossz aratás, ha minőségét nézzük. Sok a szalmája, kevés a magja.

A 34 közül legalább 13 bírálaton alul áll. Az 1. számú *Izabella királyné*, valamint a 2. sz. *A mohácsi vész* gyerekes próbálkozások. A 4. sz. *A szív* háromfelvonásos pogánykori rimes szomorújáték, melynek hősnője már a darab derekán meghal. A 7. sz. *Rákóczi Ferencz fejedelem* azzal az igénynyel lép fel, hogy korhű és mégis latinismustól és germanismustól ment nyelvet alkotott, holott a legszélsőbb nyelvújításnak hódol, melyet itt-ott magyartalanságok tarkítanak. Drámai értékéről ennyit sem érdemes mondani. A 9. sz. *Vadállatok az erdőben*, a 14. sz. *Capello Bianca*, a 25. sz. *Bedő Mihály* s a 16. sz. *A rossz asszony* némely helyütt egy-egy villanást láttatnak, de egészben véve kiforratlan, zavaros és erőltetett kísérletek. A 22. sz. *Az ábrándozó* politikai és drámai naivitás magyartalan nyelven előadva. A 23. sz. *Béna Vajk* pogánykori drámai költemény, ugyancsak fogyatékos magyarsággal. A 25. sz. *Az áldozat* értéktelen romantikus csinálmány. A 31. sz. *Az utolsó Jerney* s a 34. sz. *Szerelmem és bosszú*, végül, szinte meglepő gyarlóságok.

Sok jóakarattal komolyabb törekvés némi jelét találni a 13. számúban *A trónért*, mely hihetőleg a Kóczán-pályázatból került ide. Hőse igazában nincs, személyei nagyrészt érthetetlenek. A 12. sz. *Tamás* Madách-utánpótlás a leggyöngébb fajtájából; pár helye leköti figyelmünket, egészben zavaros és éretlen. A 10. sz. *A Kavics* csupa valótlanszínűség, itt-ott szónoki lendülettel előadva. A 32. sz. *Mátyás úr* érdektelen történet élettelen jambusokban megírva, de a dráma technikájának nem minden ismer-

rete nélkül. A 29. sz. *II. József* csupa szó cselekmény híján; hovatovább a dialogus tartalmatlansága is kéri; naivsága itt-ott már majdnem izléstelen. A 17. sz. *Csáky Lóra* két erőszakos és két passiv jellem drámaiatlan összeütközése, melyben szinte sértő cinismus és igaz érzés egyszerű kifejezése váltakoznak. Szerzője nincs tehetség nélkül, de a lelketlen sablonból még nem tudott kibontakozni. A 3. sz. *Az élet szent* kezdő író műve lehet; a cselekvény szövése mesterkelt, a szereplők jellemzése elmosódott, a mellékszemélyeket nem tudja kellő időben foglalkoztatni. A modern eugenikát predikálja a nélkül, hogy azt darabjában képes volna megérzéskiteni. Hősének politikai és socialis hitvallása is merő üres szavalás. De szerző rendületlenül hisz személyeiben és frázisaiban és ez bizonyos melegséget ad dictiójának. A 28. sz. *Harcz a hegyek közt* a magyar-román problémát mutatja be erősen túlzott s azért bizonyára igazságtalan világításban. Mindkét részről visszataszító hibákat s felháborító jelenségeket látunk. A magyar erkölcsi felsőbbség nem tud sikerrel megküzdeni szorongatott véreiért. Ez a darab határozottan nem színpadra való; többször szenvedélyes politikai fejtegetést kapunk drámai cselekvény helyett, s a mi kevés történik, az utolsó felvonásra marad. Szerző tömegekkel tud bánni, egyénekekkel nem; tud drámai képet bemutatni, de nem drámai helyzetet. E sikertelen darabja alapján mindazáltal nem merném színműírói tehetségét általában kétségbe vonni. Az 1. sz. *Rajongók* a Martinovics-féle összeesküvést viszi színpadra. Szereplői szépen és ügyesen beszélnek, de tenni semmit sem tesznek. Voltaképi hősei már a 3. és 4. felvonás — között életökkel lakolnak elméletükért s az utolsó két felvonásra mindössze egy szerelmi epizód marad, mely sehogyse tud a cselekvénybe drámailag beleilleszkedni. A 33. sz. *Kató* falusi történet három felvonásban. Írója ügyesen jelenetез, párbeszédei elevenek és nincsenek jellemző erő híján. De voltaképp semmi sem történik. A hősnő ott-hagyja gyermekével könnyelmű és léha férjét s visszatér a szülői házba, melynek anyagi és erkölcsi szegénysége megint hazakényszeríti férjéhez, ahol megint nincs maradása s öngyilkos lesz. Szerző nem mélyed el themájába s így dráma helyett inkább dramatizált képet nyerünk. A 30. sz. *A birtok* nem tudom, nem tévedésből került-e ide. Tárgyra s környezetre, feldolgozásra s nyelvre egyaránt kész népszínmű s ha e kihalóban lévő műfaj átlag termékeihez mérjük, nem igen áll mögöttük. Gyengéiben is osztozik velük: nincs drámailag összefogott cselekménye s inkább regény módjára halad előre; a személyek jellemzése is a főltszinen mozog s egyikét-másikát teljességgel nem tudjuk megérteni. Az 5. sz. *Rozamunda* a gepidák és longobardok harczaiból ismert történet dramatizált formában, elég hangzatos

nyelven, de hidegen elmondva. Van pár jól megírt jelenete is, de az egész bizony drámai levegő nélkül szűkölködik. A 20. sz. *A mariselli malom asszonya* érdekes történet ügyesen tagozott s folyékony nyelven megírva; de helyzetei sokszor erőltették s jellemei nem következetesek: szerzőjét határozott írói tehetségnek tartom. A 26. sz. *Antiochus*, ötfelvonásos tragédia, nagy igényekkel lép föl, de nem elégíti ki várakozásunkat. Már a cselekvény vitele sem egységes. Az első két felvonásban Antiochia a hős, azontúl atyja, Antiochus király. Egyiket sem értjük meg. A harmadik felvonásban azután meglátjuk, miért nem? Mert mindenikben valami irrationalis, valami perverz rejtőzik: a leány érzéki szerelemmel szereti apját; a király istennek teszi meg magát, aztán nőül veszi leányát, ki ezzel szintén istennő lesz; persze belebuknak. Szerző a „Hebbel“ nevét választotta jeligéül, s kétségtelen, hogy a most újból modern drámairótól sokat tanult. Ám D'Annunzio nevét is bátran odairhatta volna a Hebbelé mellé.

Négy darab, ha jól emlékszem, már megfordult az Akadémia különböző drámai pályázatain. De erre való tekintet nélkül is, nem okolná meg semmi, hogy velük bővebben foglalkozzunk. A 10. sz. *A költő szerelme* mindenestül gyenge alkotásnak maradt meg. A 24. sz. *Az öröklött vér* most is tankönyvre utalással igazolja történeti adatait, pedig szívesebben vettük volna, ha drámailag tudja igazolni. Miért tartotta most szükségesnek kiírni a czimlapra, hogy „minden jog fenntartva“, el sem képzelhetjük. A 5. sz. *Szerémi Deborah* néhány jó tömegjelenetet mutat be, de az egész inkább nyugtalan, mint mozgalmas. Nem erőltlenül indul, de aztán teljesen ellanyhul. Stílusa több helyütt nehézkes. A 8. sz. *Új élet* most sem jobb darab mint azelőtt. Jóleső egyszerű nyelven van elmondva, de meséjének hirtelen fordulatai lélektanilag alig magyarázhatók; gyengéje az is, hogy a vége felé a cselekvény mintegy összezsugorodik.

Még három darab van hátra, melylyel komolyabban érdemes foglalkozni. A 18. sz. *A gyermek* (jeligéje: Szép és ifjú volt) társadalmi színmű 3 felvonásban. Garamszeghyné, leánykorában Kelemen festő szeretője, most előkelő asszony. Midőn Kelemen évek mulva újra meglátja s hallja, hogy egy ismerősével eljegyezte magát, minden áron szökni akar vele. Kelemen hosszas vivódás után beleegyezik. A férje ezt megtudja s hogy gyermeke kedvéért családi tűzhelyét biztonságba helyezze, a festőt egy hamis váltója felmutatásával kényszeríti, hogy elutazzék. Ekkor megtudja nejétől, hogy a gyermek nem az övé; most a férj taszítja el feleségét: menj tolvaj szeretőd után! A festő agyonlövi magát.

Ez a teljességgel kieszelt történet jól és elevenen van

elmondva, de absolute nem tud érdeklődést kelteni. Ha Kelemen szegény ifjú korában nem követi el azt a meggondolatlanságot vagy jellemtelenséget, mivel küzdött volna ellene a férj? Szabad-e komoly drámában az írónak ily kényelmes deus ex machinához fordulni? s lehet-e, szabad-e így egy társadalmi vagy lélektani kérdést elintézni? A nőnek féltékenység okából feléledt szenvedélye egyenesen a histeria benyomását teszi. A festő meg végig szinte bántóan passiv szerepet visz s halálára, mely semmit sem old meg, nem a darabnak, hanem csak a drámáirónak van szüksége, hogy művét csattanósan befejezze. Ha a szerző valószínűbb történetet több elmélyedéssel dolgozna fel, írói kvalitásai sokkal jobban érvényesülnének.

A 27. sz. *Hullámcsapás* (jeligéje: Ostort, Iuvenalis!) satyrás dráma három felvonásban. Péchy Gábor szereti vagy legalább nőül akarja venni Aliszt, a Lipótváros gazdag zsidó leányát. Ez viszonzszereti vagy legalább hozzá akar menni, de Duglavy vicomte nagyon imponál neki s az egész Lipótvárosnak, mely egy jourján hihetetlenül tapintatlannak és műveletlennek van bemutatva. A körülrajongott Duglavyról pedig sejteti az író, hogy kalandor — a mi a második felvonásban csakugyan beigazolódik. Alisz mostohája, Babette, Párisban a szeretője volt s most Aliszt vele akarja elvételni. De az öreg Vágó, az apa, ki átlát Duglavyn, ellenkezik s Alisz sem akar hozzá menni. Valóságos veszekedés foly le Vágó és Babette közt, mire ez s az egész első felvonásbeli lipótvárosi jour kijelenti, hogy Vágó megőrült. A 3. felvonásban a szerző újból leleplezi Duglavyt, változatosság okáért részletesen és az egész társaság előtt. A kalandor ekkor mindenkinek pár gorombaságot mond és elszelel. Gábor meg ott-hagyja Aliszt.

Szivesen ismerjük el, hogy a léha társaság rajzában szerző sok megfigyelő tehetséget tanusít, de cselekvényt nem tud sem kigondolni, sem vezetni. Aztán minden személye antipathikus, még az az egy-két derék és becsületes ember is: Gábor, Ebeczky, Vágó. Satyrája csak a túlzásban nyilvánul meg, itt-ott még az ízlés rovására is s így voltakép a legolcsóbb fajtájú. Lélektani megokolás iránt nincs kellő érzéke.

Utolsóinak maradt a 21. sz. *Harcz a férfiert*, színmű három felvonásban (jeligéje: férfinak gyengesége, nőnek ereje a szerelem).

Mielőtt a darabra térnék, fel kell azt a különös kérelmet emlitenem, melylyel szerző a bírálóihoz fordul, hogy ha ezek „munkáját nem találják a díjra érdemesnek, a bírálatban — lehetséges — ne közölnék a darab cselekvényét. Hisz az akadémiai bírálatnak a nélkül is megvan az értéke és tekintélye. Ha ugyanis drámám nem tudja megnyerni tetszésüket és elesem a

díjtól, a mesének közlése s ily módon az akadémiai bukás nyilvánosságra jutása annyira compromittálja a darabomat, hogy színre sem kerülhet. Színműíró, ki előtt már megnyíltak színházak kapui, ma már akadémiai díjra nem a pénzért, hanem a dicsőséért pályázik, mert a színház akadémiai babér nélkül is több ezer korona díjat fizet. Ettől a több ezer koronától fosztja meg az akadémiai bíráló a szerzőt a nem díjazott darab meséjének közlésével. Ez talán meg nem érdemelt büntetés volna. Nem is szólva arról, hogy az akadémiai jelentésekben leírt drámai cselekmény szabad prédája az irodalmi tolvajoknak s a névtelen szerző meg sem védheti jogát.“

Nem gondolnám, hogy jogom volna szerzőnk kérelmét teljesíteni. Hogy a végén kezdjem: a bíráló bizottság e drámát nem tartja jutalomra, sem dicséretre méltónak s egyhangulag azt határozta, hogy a nálánál kivétel nélkül gyöngébb versenyző színművekre való tekintettel róla a hivatalos bíráló méltánylólág szóljon. Már most a tek. Akadémiának, de az érdeklődő közönségnek is nincs-e joga ahhoz, hogy a darabról oly jelentést kapjon, melynek alapján a bíráló bizottság döntését ellenőrizheti? Ennek pedig — minthogy a darabot próbakép a színpadon be nem mutathatjuk, itt egész terjedelmében fel nem olvashatjuk, jelentésemhez nyomtatásban sem mellékelhetjük — mióta dráma-bírálat létezik, csak egy módja van: a tartalom közlése és elemzése. Igaz, hogy akadémiai díjra színműíró „ki előtt már megnyíltak színházak kapui“ nem a pénzért, hanem a dicsőséért pályázik. De vajjon a színházi siker nem ad-e szintén dicsőséget? s ha a szerző kifejezetten az akadémiai dicsőséget óhajtja s pályázik művével, nem veti-e már eleve magát alá Akadémiánk — mondhatni, minden írói fórum — egyedül jogos és szokásos eljárásának? A legtöbb akadémiai koszorút, úgy gondolom, idáig Szigligeti, Csiky és Somló nyerték. Egyikük sem kívánt tudtommal ily kivételes elbánást, pedig mindenkinek bőven volt része akadémiai és színpadi dicsőségben. S végül, minthogy a mit az egyiknek megadunk, azt a másiktól sem tagadhatnók meg, ily módon a drámai bírálatból egyszerűben nem lenne egyéb, mint ex cathedra adott érdemsorozat.

Ezek után a színmű tartalmára térek, melyet a lehető leg-rövidebben a következőkben foglalhatni össze.

Csathó bankigazgató elhanyagolja feleségét Leona színésznőért. A hitese nő végre a szeretőt kitiltja házából. De a léha férj nyíltan Leona pártjára áll, noha tudja, hogy az a grófnak is kedvese. Csathó drága ékszeret vesz neki s az ékszerészt a bank pénzéből fizeti ki.

Csupa antipathikus ember: Csathó, a ki még kis leányával is a szeretője nevét iratja le; Leona, ki többel folytat viszonyt

s Csathóval el akarja magát vétetni; Margit, a kit családi boldogsága védelmében nemcsak az akarat, hanem még az ösztön energiája is cserben hagy. A két nő közti nagy jelenet ügyesen van megcsinálva, de nagy meglepetésünkre — s nem merjük állítani, hogy szerzőnk így akarta — a léhaság álláspontját mutatja diadalra. A cselekvény vezetése gyakorlott kézre vall. A mint általában a biztos technika a darab legjobb oldala; a jellemzés azonban kevés színnel rendelkezik: mindenik szereplőnek egy-egy tipikus tulajdonsága van, a melylyel beéri.

A második felvonásban csak a vége felé történik valami. Leona olyan biztos Csathó felől, hogy a grófnak kiadja az utat. Csathó szökni akar vele külföldre, de már késő: jön a hites nő, kitől megtudjuk, hogy lenn két detektív vár a bankigazgatóra.

A harmadik felvonás törvényszéki tárgyalás keretében foly le. Margit nemes hazugsággal önmagát okolja férje tettéért. Ez pedig naiv szavalatot produkál a törvényszék előtt a szerelem mindenhatóságáról s a gróf mellett álló Leonára féltékeny dühvel ront. Leona kijelenti a bíróságnak, hogy kifizette a bankot, kifizeti az asszonyt is. A férfi az övé: Nem hagylak el, most már összeillünk. Csathó azonban nem engedi, hogy az ő becsületét Leona becsstelenséggel szerzett vagyonával mentse meg, a bírák felé fordul: Élveztem, fizetek! Itéljenek el.

Mi van elintézve? ki győzött? A „törvényes feleség“ vagy Leona szerint a „természetes feleség“? Csathó most is Leonát szereti, a mint becsstelensége daczára eddig szerette. Margit most is csak sirni tud. És ha kiszabadulása után a férj vissza is térne feleségéhez, pár hét, legfőlebb pár hónap múlva újból fog kezdődni az egyenetlen „harcz a férfiert.“

A bíráló bizottság az előadottak alapján azt ajánlja, hogy a tekintetes Akadémia a Karátsonyi-jutalmat ezúttal ki ne adja.

Ének a hét égi fényhez.

Részlet Rusztaveli eposzából.

A khartvel (georgiai) eredetiből.

(Előadta Vikár Béla l. t. 1914 márcz. 2.)

Rosztván arab király roppantul megsértődött amiatt, hogy leányának, Thinathinnak koronázó ünnepén a vendégül hívott párduezbőrös lovag — Tariel — megverte a király szolgáit, sőt egy-kettőt közülük meg is ölt. Hadi marsallját, Avthandilt az új királynő az eltűnt lovag keresésére küldi azzal, hogy siker esetén neki nyújtja kezét.

Avthandil, miután hosszas keresés, valamint számtalan baj-

lódás után megtalálta az eltűnt párduezbőrös lovagot, visszatér a király udvarába s közli a királynővel, hogy a keresett hőst megtalálta ugyan, de testvéreül fogadta őt s most vissza kell hozzá mennie, mert különben testvérbarátja elvesz szerelmi bűjében. A királyleány beleegyezik, de annál inkább ellenzi a király Avthandil kalandos tervét. Erre Avthandil, mivel megesküdött, hogy kétségbeesett barátját semmi szín alatt el nem hagyja, éjjel titkon szöki meg az udvartól. Csupán ijja és tegze van vele. Így indul testvérbarátjához, Tarielhez.

Útközben énekel. A napot és a holdat, meg az addig ismert bolygókat sorjában kéri, hogy ne engedjék kedvesét tőle és őt kedvesétől eltántorodni. Mindeniket: a napot és holdat, meg a csillagokat, mint a szerelmesek védőit felhívja, hogy menjenek el kedveséhez s bizonyítsák, mennyire búsul utána és mily örömet meghalna érte. A felhívott égitestek szót is fogadnak.

Ez a gyönyörű dal, vagy inkább himnusz, melyet a hős a hét égi fényhez intéz, még inkább maga az előadás módja az egész természetet meghatja. Emberek és állatok tódulnak a dalos köré, hogy énekét hallgassák. A keleti Orpheus éneke s ez ének hatása van elmondva az itt következő részletben:

Haj te élet, milyen vagy, mint hánysz-vetsz, hogyan figurázol!
A ki téged akar, mint én, az ki nem fogy a sírásból.
Hozol, viszel, honnan? hová? Csapdát állíts nekünk bárhol.
Jó, hogy mikor elfeledtél, van még Isten, a ki pártol.

Sír Avthandil megváltakor, hangja szertehat az egen:
„Kínzott már a vérfolyam, szól, most meg újra kinoz igen;
Oly nehéz volt összejönnünk s most a válás nehéz nekem:
Mind ilyen az ember s mégis ember embertől idegen.“

Könnyeivel erdön-mezőn szomját oltja számtalan vad,
Nem tud megválni a bútól, égő kinja el nem hamvad.
Thinathinra gondol vissza és szívében kész a kinpad,
Rózsás arczáról a bíbor foga márványához hervad.

Fonnyad rózsája s remegés fogja el az áloéfát,
Fehér márvány, piros rubin, a mi volt, mind türkiszszé vált;
A halálnak ellenállt, de lélek benn csak vendégkép hált,
Mondogatja: „Hej, sötét van, nem csodálom: napot éj vált.“

Szól: „Te nap, meg Thinathin, mily egyezés van ti köztetek!
Egymáshoz hasonlók vagytok: hegyre völgyre fényt hintetek;
Bolond szívem mindig örül, ha reátok tekinthetek;
Pedig majd megvesz a hideg, inkább ne melegítetek!“

„Egyre távolabb a naptól, — s tél köszönt be rám, szigorú,
Nem egy naptól, kettőtől is — hogyne volnék hát szomorú!
Ámde minek is tünődöm, attól nem múlik a ború!
Kés nem gyógyít sebet, csak vág s szívünk annál öszszebb szorul.“

Megy, mendegél és a naphoz szólva, így esd föl az égre:
„Ihol Nap, ki erősebb vagy az erőseknél, hajts ígémre!
Te aprókat nagygyá tész, a végzeteknek vagy vezére:
Ne szakíts el kedvesemtől, ne változtasd napom éjre!“

Jövel Zuali¹ és dagaszd meg hulló könnyeimnek árját,
Tedd szívemet feketévé, növeld sűrűbbre homályát,
Rakd meg búval szívemet, mint fuvaros a szegény párát,
S mondd neki: „Ne felejtsd őt el, ő tied és sirva vár rád!“

Hej Mustar,² te igazságos, tökéletes bíró, kérlek:
Jöjj igazságtenni, szívet szívhez hadd mérjen a mérleg;
Ne hagyj tennem igaztalant, lelkemmel hogy veszni térjek;
Ő sebzett meg, orvosolj te: én igaz vagyok, ítélj meg!

Jöjj Marich³ és döfj át engem dárdáddal erős-kegyetlen,
Piros legyek, mint a rózsza, vérem mint a víz eredjen;
Ámde mondd el neki búmat, értsen szóból az egyetlen:
Oda van szívem öröme! — hisz tudod, hogy mivé lettem.

Jövel Aszpiroz,⁴ segélj meg, ne hagyj tűzben elhamvadni
Tőle, kinek gyöngye van sok és ajakán bíbor annyi;
Te vagy, ki a szépség mellé meg tudod a gyönyört adni,
De a kivel, mint velem bánsz, esze nélkül fog maradni.

S hozzád esdek Otarid,⁵ a többinél is inkább hozzád:
Megjátszott a nap, tüzel rám, el nem enged, valamíg lát;
Űlj le s ird meg bánatimat, könnyem tava legyen tintád,
Tollnak termetemet használd: vékonyabb az mostan, mint nád.

Jöjj Hold, enyhíts részvéteddel; lám én fogyton fogyok veled:
Ő fogyaszt, a nap és ő az, kitől minden növés ered.
Mondd el bűnhődésem: így jár, így szárad el, a ki szeret,
Mondd meg néki: „A tied ő, s érted hal meg, el ne feledd!“

¹ Saturnus.

² Jupiter.

³ Mars.

⁴ Venus.

⁵ Mercurius.

Ím a csillagok felelnek, mind a hét megyen tanúmnak :
 Nap, Otarid, Mustar, Zuali értem mind eltűnnek, hunynak,
 Hold, Aszpiroz, Marich indul, mint bizonyosságai búmnak :
 Értésére adják : bennem, nélküle, mily tüzek dúlnak.

Mondja most saját szívének : „Hát ez a könny el nem apad ?
 Mintha ördög volna bátyád, meg kívánod ölni magad ?
 Örjöngsz, és ő tán hajába törli könnyét, a mely szakad !
 Érdemnek jutalom jár, de érte megszenvedni szabad.“

„Jobb lesz, ha vigasztalódom“, mondja most önönmagának —
 „Tán meglátom még napomat s el fog oszlni a bánat.“
 Dalol bűvös-bájos hangon, könnyei már nem folynak,
 Búlbül-szó e hanghoz képest beillik bagoly szavának.

Előjönnek mind a vadak, ezt az éneket hogy hallják :
 Még a halat is a vízből csodás hangjai kicsalják ;
 Mind hallgatják elragadva, sirva ezt a dalos dalját,
 Érzik a mit érez, s omló könnyei közt vele dallják.

Ford. Vikár Béla.

Levéltári kutatások K. Csoma Sándor életéhez.

III. (Vége).

Csoma halálának híret Neumann báró 1842 július 21-én az alábbi irattal jelenti az állami titkos cancellariának.¹

„London den 21 Juli 842.

Durchlauchtig Hochgeborner Fürst !

Unter 14tem dieses haben mich die Direktoren der ost-indischen Gesellschaft von dem am 11ten April d. J. zu Darjeeling in Indien statt gefundenen Ableben des gelehrten und ausgezeichneten ungarischen Reisenden H. Alexander Csoma de Körös in Kenntniss gesetzt, und ich habe die Ehre in der Anlage Eurer Durchlaucht gehorsamst den mir unter einem übermittelten Auszug eines Schreibens des H. Campbell Superintendenten von Darjeeling zu unterlegen, welches über die Leistungen und Pläne des Verstorbenen sehr interessante Auskünfte und zugleich ein Verzeichniss der von ihm nebst den vorgefundenen 200 Rupien in Banknoten, 224 Rupien in verschiedenen Münzen, und 26 holländischen Dukaten, hinterlassenen Bücher und Schriften

¹ Orsz. levéltár. Erd. Kancz. Eln. a 469/1842. sz. melléklete.

enthält, die er dd^o Calcutta 8 Februar 842 der dortigen asiatischen Gesellschaft vermachte.

Wie Euer Durchlaucht aus dem erwähnten Schreiben zu entnehmen werden, war der verdienstvolle Reisende im Begriffe das Land der Yoogurs nordöstlich von Chatta und der westlichen Grenze des Chinesischen Reiches aufzusuchen, und hatte sich zu diesem Zwecke nicht nur mit den Sitten, Gebräuchen und dem religiösen Glauben der dortigen Völkerschaften vertraut gemacht, sondern sich auch die Landessprache auf eine vollkommene und das Staunen der eingebornen erregende Weise zugeeignet.

Das Ziel, welches dem sehr betrauten Csoma de Körös unaufhörlich vor Augen schwebte, und dem er in der letzten Zeit sein ganzes Streben und Studium widmete, war das Abkunftsland der Ungarn zu erforschen, und er war von dem Vorgefühle innigst durchdrungen, es nordöstlich von Chatta, wo der Stamm der Yoogur wohnt, anzufinden, eine Meinung, in welcher er nebst vielen gelehrten Gründen sich auch durch die wahrscheinliche Entstehung des Wortes Ungar, aus Yoogur Yungar bestärkt sah.

Ich habe an die Direktoren der ostindischen Gesellschaft das doppelte Ersuchen gestellt, mich in den Besitz eines beglaubigten Todtenscheines, und letzten Willens zu setzen, und die Veranlassung zu treffen, dass die hinterbliebene Baarschaft, und Effekten in sicherer Verwahrung gehalten werden mögen, bis die vermeintlichen Erben ihre Ansprüche geltend machen werden.

Genehmigen Euer Excellenz den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.

Neumann.“

Ez irat mellett van Campbell dardzsilingi superintendens április 16-án kelt angol nyelvű jelentésének kivonatos másolata, melyet dr. Duka a „Magyar Posta“ 1857-ik számában megjelent fordítása után közöl. A jelentés eredeti szövegét itt adom:

„Extract Letter from

A. Campbell Esq. Superintendent of Darjeeling, to Mr. Officiating Secretary Bushby. (Dated 15. April nr. 65. 1842.)

It is with much regret that I report the death of his place on the 11 Instant of Csoma de Körös the Hungarian traveller and Thibetan scholar. He fell a victim to fever contracted on his journey hither for the cure of which he would not be persuaded to take any medicines until it was too late to be of any avail.

M. de Körös arrived here on the 24th ultimo, and com-

municated to me desire of proceeding to the residence of the Sikim Raja and thence to Lhasa for the purpose of procuring access to stores of Thibetan Literature which he had been though the believe from his reading in Ladakh and Kansum more still extant in the capital of Eastern Thibet (Lhasa) and might have thence found their way into Sikim.

As the eldest son of the Sikim Raja is by the usage of the family a Lama and as the present on Juligam Lama is a learned priest and said to be in possession of an extensiv library, I had some hope, that making the Raja acquainted with Mr. de Körösi's unobtrusive character and known avoidance of political and religious subjects in his intercourse with the people of the countris he has visited, I might have contributed to procuring him to proceed into Thibet, and to this end I sent the Raja's Vakeel to visit Mr. de Körös that he might satisfy himself as to the extent to which he has prosecuted his studies into the language and literature of Thibet — as well as of the objects he had in view in desiring to visit Julgam Lama and the city of Lhasa. The Vakeel who is a man of intelligence and some learning was altogether amazed at finding a Feringhee complet master of colloquial language of Thibeth so much is own superior in acquaintance with the religion and literature of that country, I indeavoured to answer his nomerous questions about Mr. de Körös by detailing the particulars of his early life and later travels in Asia, whit which I was acquainted by stating his devotion to the prosecution of his linqual and literary studies ; my certain knowledge that in permitting him to visit Sikhim and Lhasa the Raja would have nothing to apprehend from ignorance of the usage and religion of the people or an indiscret zeal in the attain ment of his objects that his was not at all connected with the service of our gouvernement or any other power in India, but, that the governor general had granted him his permission to travel troughout India, and that any facilities affordet him by the Raja would be noted approwing his Lordship and myself. the Vakeel of my desire adressed the Raja explaining fully my wishes and M. de Körös resolved to remain here pending a reply from Sikim. He was full of hope as to the favorable result of the reference an in the most enthusiastic manner would dilate on the deligth, he expected to derive from coming in contact with some of the learned men of the East (Lhasa) as the Lama of Ladakh and Kanum with whom alone he had previous communion were confessedly inferior in learning those of Eastern Thibet.

He was modest and almost silent on the benefits which might acerne to general knowledge from the resulte of his con-

templated journey, but what would Hodgson Journeur and some of the philosophers of Europe not give „to be in my place when I get to Lhasa,“ was a frequent exclamation of his during the conversations (igy !) I had with him previous to his illness.

He had arranged in the event of his getting permission to proceed, to leave with me all his books, papers and Bank Notes to the amount of Rupies 300 to be cared for on his behalf, and as complete copy of the Journal of the Asiatic Society which he had received from the Society, he said he should ask me to keep in the event of his never returning. How soon were all his enthusiastic anticipations clouded and his journeying stopped for ever!

In the 6th Instant I called on him, and found him feverish, with foul tongue, dry skin and headache, I urged him to take some medicine, but in vain. He said he had suffered often from fever and other ailments from which recovered without physic, that rhubarb was the only thing of the sort he had ever used except Tartar emetic. The former had been recommended to him by Moorcroft, and the latter by a Persian Doctor. He took out of his box a small of decayed rhubarb and a phial of tartar emetic, and said, „as you wish it I will take some to-morrow if you are not better, it is too late to-day, the sun is going down,“ I sent him some weak soup and returned to see him, on the 7th, he was then much better got of his pillow entered conversation, chatted animatedly with me for an hour, on his favorite subjects of thought and enquiry. For the first time since I had seen him he this day showed how sensitive he was to the applause of the world, as a reward to his labors and privations. He went over the whole of his travels in Thibet with fluent rapidity and in noticing each stage of the result of his studies, he mentioned the distinguished notice that had been accorded in Europe and India to the facts and doctrines brought to light by him. He seemed especially gratified with an editorial article by H. H. Wilson in the Supplement to the Government Gazette of 9th July 1829, which he produced and hid me read; it related to the extreme hardships he had undergone while at the monastery of Zunskar where which the Thermometer below zero for more than 4 months, he was precluded by the severity of the weather from stirring out of a room nine feet square, yet „in this situation he read from morning till evening without a fire, the ground forming his bed, and the walls of the building his protection against the rigours of the „climate“, and still he collected and arranged forty thousand words of the language of Thibet, and nearly completed his dictionary and grammar. Of the 9th visiting him with Dr. Griffith,

I found that fever had returned, he was confused and slightly delirious, his countenance was sunken, anxious and yellow, and altogether his state was bad and dangerous. After much trouble we got him to swallow some medicine and his temples rubbed with blistering fluid. On the morning of the 10th he was somewhat better still unable to talk connectedly or distinctly. Toward evening he became comatose and so until 5. A. M. of the 11th when he expired without a groan or struggle. On the 12th at 8 A. M. his remains were interred in the burial ground of this station, I read the funeral service over him in the presence of almost all the gentlemen at the place. The effects consisted of 4 boxes of books, and papers, the suit of blue clothes which he always wore and in which he died, a few skirts and one cooking pot. His food was confined to tea, of which he was very fond, and plain boiled rice, of which he ate very little. On a mat on the floor with a box of books on the four sides, he sat, ate, slept and studied, never undressed at night, and rarely went out during the day. He never drank wine or spirits or used tobacco or other stimulants.

Annexed is a detailed list of the contents of the boxes, among his papers were found Bank notes for Rupies 300 to which he alluded before his death and a memorandum regarding government paper for R. 5000 which it is stated in transcript of a letter to the government Agent dated 8th february 1842 it is was his wish to leave at his death to the Asiatic Society of Bengal, for any literary purpose, cash to the number of R. 224 of various coinage, and a waist belt containing 26 gold pieces (Dutch Ducates I believe), Completed the money of his effects. From this I shall deduct the funeral expenses and wages to his Lepcha servant, and retain the remainder along with the books and papers until I receive the of government for disposing of them. As the deceased was not a British Subject, I have not made the usual advertisement of the possession of his effects, nor have I taken charge them in the Civil Court, but in capacity of political Officer in this direction.

From a letter of James Princep's among the papers, I gather that he was a native of the town „Pest or Pesth“ in the province of Transylvania, and I have found transcript of a addressed by him to the Austrian Ambassador in London apparently on matters connected with his native country: I presume therefore that the proper mode of making his death known to his relations if such there be, and of disposing of the money not willed by him will be through the Austrian Ambassador of the British Court. In some documents I find his address to be Körösi Csoma Sándor.“

Ezek után Campbell Csomának következő levelét közli:

„From A. Csoma de Koros Esq.
To the Governement Agent, Calcutta.

(F. G. Macklintock.)

Sir,

Since on 13th October last I have signed a form of power of Attorney to the Governement agent to sell or indorse the promissory notes deposited by me, I beg now to request you again that you will kindly receive, and keep the accumulated interest on my account, and favor my once a year through any of the political agents in the North of India with such a sum I shall request you, hereafter acquainting with the name of the place to the money may send.

In case of my death on my tour to Tibet, my will that the whole of my deposited papers be placed at the disposal of the Asiatic Society of Calcutta for any literary purpose.

I am etc.

Calcutta 8. February. (Sign.) A. Csoma de Körös. 1842.

True Copy.

(Sign. A. Campbell Supdt. Darjeeling.)“

Végül Campbell Csoma ingóságainak jegyzékét adja.

„Liste of Articles of the late Mr. A. Csoma de Koros.

Nr. 1. Box. Books.

Bengali grammar	1
German bible	1
Turc-françois dictionary	1
Thibetan grammar	1
Turkish et french dto	1
Russian Testament	1
Greek Lexicon Dictionary	1
Latin dto	1
English et Bengaly vocabulary	1
Hodgons Budhisme	1
Greek grammar	1
Index to Asiatic Society transactions	1
Medicine box	1
2 Parcels manuscript papers	2
Princeps useful table	1

Nr. 2. Box. Books.

Wilson's Sanskrit dictionary	1
Engl. Bengali et manipoory dictionary	1
Elemen. de turcs language	1

Alphabetum thibetan	1
Machawansa	1
Holy bible	1
Testament in Sanskrit	1
Book of genesis	1
Radjatarangine	2
Bengali Pamphlets	3
Bengali Testament	1
Complete introduction	1
Greek exercises	1
Sanskrit vocabulary	1
Journal of the as. society	9
English Bengali dictionary	1
German Books	6
Gospel of S. Mathew in Bengali	1
Bengali pamphlets	5
Asiatic researches	1
Analysis of the Bengali grammar	1

Nr. 3. Box. Books.

Mahabharut	4
Radjatarangini	1
Thibetan grammar	1
Susrata (sanskrit)	1
Naishadha Charita	1
Bengali Pamphlets	4

Nr. 4. Box. Books.

Slate	1
Ruler	1
Princep's useful table	1
Pocket Dictionary	1
Thibetan Grammar	1
Greek Testament	1
Latin	1
Ovid	1
Tacitus	2
Virgil	1
Thibetan grammar	2
" dictionary	1
Yales Sanskrit grammar	1
Bengali Pamphlets	1
" Common Prayer	1
Esop's fables (german)	2
Selections from the Spectator	1

Dictionary of the Botan language	1
English et Bengali vocabulary	1
" " " exercises	1
Russian Grammar	1
Small Atlas	1
Sallust	1
Juvenal	1
Prayer Book	1
Xenophon	1
Cicero's orations	1
Thibet Grammar	1
German Geography	1
Princep's useful table	1
Livy	4
Cicero	1
Klaproth description of Thibet	1
Quintilian	1
Homer's Iliade	2
English grammar	1
French et english vocabulary	1
Latin grammar	1
A manuel of the Russian language	1
Robertson history of India	1
Royal Asiatic Societys Transactions	1
Greek grammar	1
Horace	1
Latin dictionary	1
Pickwick	1
Caesar's Comentaries	1
Lead pencils	1 Ble.
Pocket compass	1
Inkstand	1
Small memo book	1
Small looking Glass	1
Wafer box	1
Blue dress 1 pair given to his servant	1
Map of Eastern Asia	1

(Signed.) A. Campbell.
Superintendent."

Az állami titkos cancellaria 1842 augusztus 10-én jelenti az erdélyi udvari cancellariának Csoma halálát és egyben fel-szólítja, hogy rokonait értesítse.¹ Utóbbi augusztus 18-án hasonló

¹ Orsz. levéltár. Erd. kancelláriai osztály. 111/1842. elnöki sz.

értelemben átír a főkörmányszéknek,¹ ez pedig még az nap kelt válaszában megírja, hogy az Orbai szék útján értesíteni fogja a rokonokat, és kéri a cancellariát, hogy az angol követség közbenjárásával szerezze meg a Kolozsvárt alakulandó nemzeti múzeum számára eredetiben vagy legalább másolatban Csomának magyarvonatkozású kéziratait, különösen azokat, melyek az őshazára vonatkoznak.² („... verbinde ich zugleich damit die Bitte, womit Hoch dieselben bei dem Umstande, als die Landes Stände sich gerade jetzt zur Aufgabe gemacht haben, auch hierlandes und namentlich in dieser Statt ein National Museum zu begründen, auf geeigneten Wege bei der bezüglichlichen k. k. Gesandtschaft sich dahin verwenden wollen, jene Notaten, Forschungen, und Werke des Verblichenen welche nur ausschliesslich für Ungarn eine Interesse haben, hauptsächlich den Urwohnsitz unserer Nation betreffen, und für die Asiatische Gesellschaft zu Calcutta kaum verständlich nur von einem untergeordneten Werthe sein dürften, wenn nicht in Urschrift, wenigstens in treuer Abschrift zum besten des hier zu errichtenden Museums uns zukommen gemacht wollen . . .“). Az erdélyi cancellaria ezt szeptember 8-án írja meg az állami titkos cancellariának,³ mely november 25-ikén felelve, jelenti, hogy a londoni követség megtette a kellő lépéseket.⁴ mit az erdélyi cancellaria november 27-én adott át a főkörmányszék tudtára.⁵

A nagyenyedi református collegium 1843 június 11-én jelenti a református főconsistoriumnak,⁶ hogy Körösi Gábor („... gemeiner Szekler Grenzer . . .“) az iránt folyamodott, hogy azt az 50 aranyat, melyet testvére, Csoma Sándor azért küldött a collegiumnak, hogy halála után vagy neki, vagy gyermekei közül a legreményteljesebbnek („... dessen hoffnungsvollem Kinde . . .“) adják, fizessék ki neki. Mielőtt azonban a collegium határozna, arra kéri a főconsistoriumot, hogy az állami titkos cancellaria útján tudakozódjék, vajjon Csoma Sándor hagyott-e végrendeletet, és ha igen, tesz-e abban említést az 50 aranyról? A főconsistorium még az nap megteszi jelentését a főkörmányszéknél,⁷ ez pedig augusztus 11-én az erdélyi cancellariánál,⁸ mely szeptember 16-ikán megkeresi az állami

¹ U. o. és 469/1842. elnöki számok.

² U. o. 127/1842. elnöki szám.

³ U. o. u. sz.

⁴ U. o. 175/1842. eln. sz.

⁵ U. o. 654/1842. eln. sz.

⁶ U. o. a 3825/1843. sz. melléklete.

⁷ U. o. u. sz. melléklete.

⁸ Orsz. lev. Erd. Kancz. 3825/1843. szám.

titkos cancellariát.¹ Ez 1844 január 11-iki válaszában² megküldi a londoni követség jelentését, és Turtonnak, a keletindiai társaság registratorának, megbízatását, melylyel Csoma hagyatékának gondnokaként rendelték, és az összes iratokat, melyek a hagyaték ügyében keltek, így Turton jelentését a keletindiai társasághoz, mely felsorolja a hagyatékot, 3000 ezüst rúpiát, 2000 „company“-rúpiát (ezek 5⁰/₀-os kormány-utalványokban vannak), tovább 21, 13, 5 rúpiát és 26 hollandi aranyat. Turton felemlíti még a hagyaték felsorolásánál, hogy néhány Csoma által gyűjtött tibeti kéziratot a keletindiai társaságnál helyezett letétbe, a honnan Csoma rokonai, vagy más jogos örökösök követelhetik.

A titkos cancellaria mellékeli még Csoma 1842-iki február 9-én kelt levelének másolatát, mely kimondja, hogy halála esetére kormányutalványait, könyveit és egyéb ingóságait a keletindiai társaságra hagyja, Torrensnek, a keletindiai társaság titkárnak, levelét, Turtonhoz, másolatban, végül a társaság nyilatkozatának másolatát, mely szerint a hagyatékból elsősorban Csoma esetleges adósságait fogják kifizetni. Az állami titkos kancellária mindezekből úgy vélekedik, hogy Csoma nem tett olyan végrendekezést, mely az 50 arany kifizetésének ellent mondana. Erről az erdélyi cancellaria a főkormányshéket január 28-án értesíti,³ ez pedig február 15-én úgy Háromszéket, mint, a református főconsistoriumot.⁴ Ez irat mellékletei: a londoni követség jelentésének másolata és a keletindiai hatóság jelentésének másolata, melyet a londoni követséghez intézett. Ennek szövege:

East India House
20th December 843.

„Sir,

I have had the honor to receive and to lay before the Court of Directors of the East India Company your Excellency's letter of the 8 Instant in reference to the disposition of the property of the late Mr. Csoma da Körös and adverting to the communications which passed between in July 1842, I have the honor by the Courts directions to transmit to your Excellency an Exemplification under the seal of the supreme Court of Calcutta of the letters of administration of the effects of that

¹ U. o. u. sz.

² U. o. 253/1844. szám.

³ U. o. u. sz.

⁴ Orsz. lev. főkorm. 3261/1844. sz. — Az irat nincs meg, de fedőlapján (palliumán) tartalma meg van jelölve. — Mellékletei meg vannak.

distinguished traveller, granted by that Court to the Registrar Mr. Turton, together with Copies of the correspondence which appears to have passed in India on the subject of the grant of those letters, and a copy of the account filed by Mr. Turton, as such administrator of the produce of the estate of the deceased.

I am directed to express the hope of the Court that these documents will give your Excellency all the requisit information to be communicated to the relations of Mr. Csoma de Körös.

I have the honor to be

Sir,

Your Excellency' most obed^t
humble servant

His Excellency
The Baron Neumann etc. etc. etc."

Az irat harmadik melléklete a Csoma hagyatéka felett kelt hivatalos levelezés másolata.

„Copia Copiae.

Estate of Mr. Alexander Csoma
de Körös deceased.

From Thos. E. M. Turton Esquire, Reg. et Administrator.
To I. B. Swinhoe Esquire, Attorney to the East Indian Company.

Sir,

I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 2nd just, forwarding to me with Copies of to your address from the officiating Secretary, to the government of India in the foreign Departament dated 24 ultimo, and an extract from a despatch from the Honorable Court of Directors dated 22^d March, 2° 6 of 1843 regarding the Estate of the late Mr. Alexander Csoma de Körös, Librarian of the Asiatic Society of Bengal et requesting me to furnish you with the documents therein referred to in the manner required.

In reply I beg to state for the information of the Government of India, that the event of the death of Mr. de Körös having been reported to me as ecclesiastical Registrar of Her Majesty, supreme Court, I applied for and obtained letters of administration to his estate, as in case of intestacy et under and by virtue this of took of Government securities which remained in the hands of the Government agent of the presidency.

Mr. de Körös having died at Darjeelling, the Superintendent of the station took charge of his effects, and did under the

direction of the Government make over the same to me as administrator to the estate.

In June last year Mr. Henry Torrens as Secretary to the Asiatic Society of Bengal, addressed me a letter handing to me therewith on in original, to his address from the late Mr. de Körös, dated Calcutta 9th February 1842 and an enquiry whether y as administrator of mr. de Körös, with the full consent of the society would feel justified to act in the orders of the deceased, by making over the founds and effects that that might come into my possession in my official capacity of administrator of the deceased, to the president and secretary of the Asiatic Society under the indehmnity against the claim of the next of kin of the deceased.

Alltho I have not yet giwen any official reply to the above query, yet I have personally explained to mr. Torrens that I am not justified in supporting the claim of the society under the directions contained in the deceased letter, nor am I at liberty to treat it in any manner as a valid testamentary disposition of the deceased's property to the prejudice of his next of kin, with reference to the late act relating to wills.

The superintendant of Darjeeling has also dately made over to me on my application Thibetan manuscripts collected by the deceased, which I intended to have made over the Asiatic Society in deposit on their quaranting to take due care of them, and to return them in case the next of kin of the deceased should not assent to their continuing there and should require such redelivry.

I beg to forward herewith an exemplification of the letter of administration to the estate, authenticated copies of mr. Torrens correspondence with this office and of the letter of mr. de Körös in favor of the society, together with a copy of the registrars account current with the estate made up to the 8th instant, exhibiting a balance on that day in its favor of Silver Rupies 3000 and C. Rupies 2000, remaining in 5 per Cent Government securities, et C. Rupies 21, 13, 5 in Cash and 16 gold dutch coins or ducats, and shall be obliged by your forwarding them to the government for their transmission to the Honourable the court of directors for the information of the next of kin of the deceased.

Sir,

Calcutta supreme
Court Office.
26th June 1843.

I have the honor to be
your most obedient servant
(Signed) Thos. E. M. Turton.
Reg. et Adm^{or}

From A. Csoma de Kőrös Esqu.

To H. Torrens Esq. Secr. to the asiatic society of Bengal, etc.

Since I am about to leave Calcutta for a certain period to make a tour in Central Asia, if possible, I beg, you will receive and keep this memorandum after you have communicated it with the asiatic society.

I respectfully acknowledge that I have received many benefits from the asiatic society altho I have declined always to accept the allowance of 50 Rupies which they generously granted me in 1829, 1831, and 841, since the Government's allowance to me during several years was sufficient for my support.

I intend to return again to Calcutta and to acquaint the society with the results of my travels, but in case of my death, on my intended journey, since I sincerely wish the prosperity and pray for the long continuance of this noble establishment.

I beg to leave me, good securities, as also the books and other things not taken with me to the disposal of the asiatic society, delivering herewith to you my last account of the 31st January 1842 with the government agent, who is my attorney, and with whom the provisory notes are kept; and who will favor me, once a year with the interest on these papers.

Since I purposely decline very correspondence with those in Europe, I beg, you will kindly excuse me if any letter or packet should be sent to me. do with it, as you think best.

I remain with much respect

your most obed^t servant

(Sign.) A. Csoma de Kőrös.

Sir,

Calcutta 9th Febr. 842.

(A true Copy.)

(Sig^d) Thos. E. M. Turton

Reg. et Adm^{or}

Calcutta Asiatic Society Apart^{mts}

24th June 842.

From H. Torrens Esq. Secr. asiatic society.

To I. E. Turton Esq.

Adm^{or} Estate of the late A. Csoma de Kőrös.

Sir,

I have the honor by desire of the Honble the Presidente of the asiatic society of Bengal, to transmit for your informa-

tion the accompanying original letter dated the 9th February 1842 from the late mr. A. Csoma de Körös, to my adress. From that letter yon will observe, that the deceased when about to undertake the dangerous journey at the commencement of which he met his death, directed that in such event, his goods, securities and other effects schould be at the disposal of the society and his direction, and which was fully confirmed in repeated verbal communication to the superintendent at Darjeeling, who attended his death bed.

2. I am aware, that since the passing of act No. 25 of 838 this Direction of the deceased in the event of his being deemed a British subject liable to the ordinary jurisdiction of the supreme court in its Ecclesiastical capacity might not be deemed structly a testamentary document admissible to proof as such so as to liable to society to take outprobate as executor or administrator in the english Ecclesiastical court established in Indiai, but even its validity and regularity in point of form quite clear, there are many reasons why the asiatic society would not wish the act in capacity.

3. The society is advised that its ultimate rigth to the founds this bequeathed is not likely to be disputed by my parties here or in Eurupa.

4. To remove however all objections what soever to point of form, I am instructed to enquire, whether acting as Registrar, and taking out the usual letters of administration to the estate of the deceased with the full consent of the Society you would feel justified to act in the orders of the deceased by making over the funds and effects that might came in to your possession, in your official capacity of administrator to the estate of the deceased, to the president and secretary of the asiatic society under their indemnity against the daim of the deceased's next of kin.

5. Should you see no objection to do so, the society will furnish all necessary information as to the effects and fundes of the deceased, that all furter steps may be taken as above proposed and suggested.

I have the honor to be
Sir, Your most obedient servant
(Sign.) M. Torrens.

Secr^y Asiatic Society.

(Sign.) Thos. E. M. Turton Regr.

To all and singular the faithfull in Christ to whom there our present letters testimonial shall come, or whom the matters here in written do or may here after in any wise concern, the supreme court of Judicature at fort William in Bengal sendeth

greeting in Our Lord God everlasting, and will that indoubled faith be given to there presents and do made known on to you, that on searching the registry of the said supreme court in archives then of, there well and faithfully preserved, et kept, it has been discovered and plainly found, among other things in the same that on the 20th day of June in the year of our Lord one thousand eighth hundred and forty two, letters of administration of all and singular the goods, chattels, credits and effects of Alexander Csoma Körös, late librarian to the asiatic Society of Bengal, deceased were granted to the Registrar of the Supreme Court of Judication at Fort William in Bengal, for the time being, which said letters of administration follows in this words.

The supreme Court of Judication at Fort William in Bengal. To the Registrar of the supreme court of Judicature at fort William in Bengal for the time being, sendeth greeting. Where as Alexander Csoma de Körös late librarian of the asiatic society of Bengal bath lately departed this life leaving effects within the provinces and places annexed and made subject to the presidency of Fort William in Bengal, and within the jurisdiction of Honble Court desirous that the goods, chatels, credits and effects of the said deceased should be well and truly administred and disposed of said deceased schould by demanded and received and all his just debts paid so for his goods, chattels, credits and effects to the said deceased in any wise belonging, you having been first sworn well and truly to administrer the same and also to exhibit into the said court a true and perfect Inventory of all the said goods, chattels, credits and effects within six months from this day, and likewise to render into the said court a true and just account of all the effects of the said deceased on or before the twentieth day of June, which will be in the year of our Lord on thousand eighth and forty three, and the said Court doth by the presents appoint you administer of all and singular the said goods, chattels, credits and effects. Dated at Fort William in Bengal aforesaid the twentieth day of June in the year of our Lord one thousand eighth hundred and forty two.

(Sign.) Thds. E. M. Turton.

Registrar.

In faith and testimony of all and singular which premisses the said Court hath caused this present Letters testimonial to issue forth and to be corroborated and confirmed by affixing thereto the seal of the said supreme Court. Given at Calcutta at Fort William in Bengal, the fifth day of June in the year of our Lord one thousand eighth hundred and forty three.

(Sign.) Thos. E. M. Turton.

Registrar.

Copia Copiae.

No. 244.

From I. B. Swinhoe Esqre

Attorney to the E. I. Company.

To I. R. Davidson Esqre

Off. Secr^y to the Court of India foreign department,
dated 27th June 843.

Sir,

With reference to your letter to my adress, No. 74 of the 24 ultimo enclosing Copy-extract of a letter from the Honble the Court of Directors regarding the estate of the late Mr. Csoma de Körös, I have the honor be inform yon, that I have in pursuance of the instructions contained therein obtained the documents required from the office of the Registrar of the supreme court, a Copy of whose letter be me, which enclosures and the correspondence received there with, as stated in the margin, I beg herewith to forward.

I have the honor to be etc.

(Sign.) I. B. Swinghoe.

Att^y to the E. I. Comp.

Copy Correspondence
from the Registrar.
Act current filed by
the Registrar.
Exemplification of Letter
of Administration.

Fort William

the 27th June 843.

Az erdélyi udvari caneellaria az iratokat 1844 február 15-ikén azzal küldi meg a főkörmányszéknek, hogy — minthogy Csoma formális végrendeletet nem hagyott,¹ semmi akadály a sines annak, hogy az 50 arany kiadassék.

Az erdélyi cancellaria 1845 márczius 17-én kapta kézhez a magyar udvari cancellariától Csomának némely írásait, melyeket utóbbinak a londoni követség az irattárából küldött. Az erdélyi cancellaria ezeket leküldi a főkörmányszéknek, hogy

¹ Orsz. lev. Erd. főkörm. oszt. 3261/844. sz. — Erd. udv. kancz. 353/844. sz.

adassa át az örökösöknek,¹ ez pedig ugyanabból a célból megküldi az iratokat Háromszéknek.²

Eddig szólnak az írások. Ám — ki tudja — a vidéki levéltárak rejtett polczain, a vármegyék fakult írású jegyzőkönyveiben hány sárgult papírlap várja, hogy megszólaltassák, hogy mesét mondjon — igaz mesét — az egyszerű vándorról, a kit az „insatiabilis cupiditas veri videndi“ vitt tengerentúlra, idegen nép közé, a hol becsületet, tiszteletet szerzett a magyarságnak.

Kárffy Ödön.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi II. (februári) füzetében az első helyen Hegedűs István elnöki megnyitója olvasható *A latin nyelv kérdéséről*. A középiskola reformkérdésének fölvetése alkalmából szólal föl a philologia érdekében. A görög-latin culturának az iskolából való kiszorulása nagy veszedelem lenne a tudomány szempontjából, mivel a nyelvnek a görög-latin nyelvben gyökeredző tudása az iránytű az egyetemes cultura nagy eszméáramlatai között. Koczkázatos vállalat a mult hagyományainak gyöngítése. A modern nyelveknek szélesebb körben való tanítása kívánatos ugyan, de a modern irodalmaknak tanítása is nyelvkészséggé zsugorodik össze, ha elszakad a görög és latin culturától. A humángimnázium védelmére egyesület szervezésére van szükség. — Elek Oszkár folytatja *A skót népballadákról* című értekezését. Az összes skót népballadákat nem lehet egyfajta jelleműeknek tekinteni; vannak közöttük hézagosabbak is, részletesebbek is. A milieu-elméletnek azon álláspontjával szemben, hogy a sietős előadás a skót környezet természetes következménye, az emlékezetben való elcsuszamlásokra utal. — Zolnai Béla *Szigligeti „Szökött katoná“-jának külföldi elemei* című dolgozatában röviden ismerteti a polgári elemnek Szigligetit megelőző drámairodalmunkban való térfoglalását, majd megállapítja, hogy a „Szökött katoná“ különböző elemekből van összeszöve, melyek két csoportra oszlanak, az idegen polgári dráma hagyományaira és romantikus elemekre. Az előbbieket a városi és a katonaelet alakjai, jelenetei alkotják, az utóbbiak Victor Hugo és Dumas père hatására vihették vissza. — Kovács Lajos: *De Joannis Michaelis Bruti Historiae Hungariae Latinitate* cím alatt Visztorie János hasonló című dolgozatának azon hibáit javítja ki, melyeket a Brutus művében előforduló latin hely- és személynevek közlésében elkövetett. — A *Hazai Irodalom* rovatát Tolnai Vilmosnak Váczi János Tompa

¹ Orsz. lev. Erd. kancz. 2304/845. sz., és Fők. Eln. 603/845. sz.

² Orsz. lev. Fők. Eln. 603/845. sz.

Mihály életrajza című s az Akadémia kiadásában megjelent könyvről irt bírálata nyitja meg. Nagy philologiai készséggel megírt munka, értékelésében elfogulatlan, a tárgyat újabb oldalról láttatja az olvasóval. — Király György: Kaposi Józsefnek *Szent Ferencz Virágos kertje* (Fioretti) című fordítását ismerteti. A fordítás hű és pontos, a bevezetés a nagy ferences irodalom igen ügyes összefoglalása. — Elek Oszkár: Koeppe Emil *Byron* című művét (fordította Esty Jánosné) ügyes életrajznak tartja, de a fordításban sok a germanismus. Morvay Győző a függelékül hozzacsatolt, *Byron Magyarországon* című dolgozatát nagy gondossággal és alapos tájékozottsággal irta meg. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Révay József bírálata kezdi, Joachim Durel *Commodien* és Josef Martin *Studien und Beiträge zur Erklärung und Zeitbestimmung Commodians* című könyvéről. Az előbbiről véleményét abban foglalja össze, hogy megbízhatatlan, a kérdések és az irodalom ismerete nélkül készült munka; értékesebb az utóbbi, melyben Martin helyes módszere alapján a III. század második felét állapítja meg Commodianus korául. — C. Pschmidt: *Die Sage von der verfolgten Hinde* című műveiben, mint Moravcsik Gyula megállapítja, szigorúan módszeres eljárással vizsgálja szarvasünő mondájának eredetét és vándorlását, noha munkája nem nevezhető teljesnek. — Braun Soma: ismerteti O. Schissel von Fleschenburgnak *Die griechische Novelle* című értekezését, mely a görög regény irodalmi formáját iparkodik rekonstruálni. — Kádár Jolán: Otto Rubnak *Das Burgtheater* című könyvéről szól, mely a mai épület 25-dik évfordulója alkalmából statisztikai kimutatást közöl az előadott darabokról, a színház személyzetéről stb. — Gabriel Maugin *Boileau et l'Italie* című műve Elek Oszkár szerint egyike a legjelesebbeknek az olasz-francia érintkezéseket tárgyaló monographiák között. — A *Programm-Értekezések* között Kemppf József Serédi Lajosnak *Ovidius és Naptára* cím alatt közzétett Ovidius fordításairól számol be. — Kristóf György Pruzsinszky Pálnak *A Ráday-könyvtár története* és Hamar Istvánnak *A Ráday-könyvtár újabb története és jelene* című dolgozatát ismerteti, Vajticzky Emánuel pedig Rácz Jenőnek *A mythologiai diszítés Propertiusnál* című értekezéséről állapítja meg a philologiai szempontok és módszer hiányát. — Következnek a *Budapesti Philologiai Társaság közgyűlésé-nek* iratai. — A *Vegyesek* rovatában Herder és Batsányi cím alatt ismerteti Thienemann Tivadar a két költő viszonyát s közli Batsányinak Herderhez intézett levelét. — Marmostein Artúr a cambridgei egyetem könyvtárában felfedezett egyiptomi eredetű töredék fordítását és méltatását közli *Új adatok a kazárok történetéhez* cím alatt. — Sas Andor: Görres József és a magyar hünmonda cím alatt kimutatja, hogy a németek között ezt illeti meg az elsőség a magyar hünmonda irodalomtörténeti vizsgálatának területén. — G—s: *A Paedagogium magyar philologiai semina-*

riuma gyűjteményeit ismerteti. — G á l o s R e z s ő *Bauernfeld vígjátékai a magyar színpadon* cím alatt Bayer József egy állítását (Bauernfeldnek magyarul egy darabja sem jelent meg) igazítja helyre. — R é v a y J ó z s e f: *A hét bölcs mester* történetének a berlini kir. könyvtárban felfedezett latin fordításáról ír. — H u s z t i J ó z s e f válaszol Révay Józsefnek a cikkére írt hozzászólására, védekezésére *Révay József* tüstént felel. Az *Új Könyvek* során Goedecke-Goetze *Grundriss*-éről, a *Grillparzer-Társ. Jahrbuch*-járól, Harry Maycnak *Geschichte der deutschen Goethe-Biographie* című művéről, Charles Oulmont anthológiájáról és Clement K. Shorter *George Borrow*-járól olvasható pár sor, a szerkesztőhöz beküldött könyvek között pedig Barla-Szabónak a Halotti Beszédéről szóló felületes értekezéséről, Kozma Andor Eötvös-émlékbeszédéről, Wildner Ödönnek Goethe és a mai ember című dolgozatáról, végül Trostler Józsefnek Dózsa Györgyről történik rövid megemlékezés.

2. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK f. évi 2. füzetében első helyen P a p p F e r e n c z értekezése olvasható: *B. Kemény Zsigmond mint kir. táblai s kormányzséki kancellista*. A regényírónak a marosvásárhelyi (1837 május—1838 június) és kolozsvári (1838 végéig) életéről, hivataloskodásáról, környezetéről számol be a dolgozat, ismertetvén első cikkeit, melyek a Nemzeti Társalkodóban jelentek meg, „Izabella királyné és a remete” cz. regényének keletkezését, továbbá Kemény Póli bárónő iránti szerelmének történetét. — G á l o s R e z s ő *Erdélyi János lírája* cz. dolgozatában jellemezvén a harminczas évek lyráját, megállapítja, hogy az első sorban dalköltő Erdélyit érzéseinek őszintesége különbözteti meg Bajzától. Rendre vizsgálja lyrájának motívumait s a költőnek a szabadelvű és demokrata eszméiben jelöli meg azt a mozzanatot, melyben Erdélyi elszakad a politikai költészettől tartózkodó Bajza-féle iránytól s ezzel egy időben átcsap a népköltészet mezejére. Nyelvben és formában kifogástalan népdalainak motívumai az igazi népdalokéval egyek. Lyrájának jelentősége, hogy kiemelkedve a harminczas évek bágyadt költészetéből, megtörte az utat a népies irány felé s előkészítette Petőfi pályáját. — C s á s z á r E r n ő megkezdi *Szenczi Molnár Albert zsoltárai* cz. értekezését. Röviden ismertetvén a Marot-Beza-féle francia és az ebből dolgozott Lobwasser-féle német zsoltáros könyvet, vizsgálja az okokat, melyek Molnárt e híres énekeskönyv lefordítására bírták. Összeveti Molnár zsoltárait Lobwasserével s arra az eredményre jut, hogy a magyar fordító lehetőleg ragaszkodik a német szöveghez, de theologiai álláspontja s költői nyelvünk terjedősége következtében különféle változtatásokat tesz rajta. — Nagy Sándor befejezi *A János vitéz és a Toldi* cz. dolgozatát. A két költemény epikai szélességének főtényezője a szemléletesség, előadásuk nyugalma rokonszenvet lehel; „János vitéz”-nek a lyraság, „Toldi”-nak a szónokiság sajátja. Mondatfűzésük eltérő, verselés tekintetében pedig

a „Toldi“-n nem állapítható meg Petőfi népmeséjének hatása. Végül abban foglalja össze vizsgálatainak eredményét, hogy az általános hatás jelentősebb, mint a részletes. — Az *Adattár* rovatát Horvát István *Mindennapja*. 1806. esztendő. Második kötet cz. közlés nyitja meg. Ez a kilencedik közlemény a naplónak 1806 júl. 1.—aug. 12-ig följegyzett eseményeit adja. Legnagyobb részük magára a följegyzőre és hozzátartozóira vonatkozik, de jegyez föl adalékokat Révai Miklósról, Virág Benedekről, Jankovits Miklósról is s röviden közli Horányi Elek életrajzát. — Erdős Károly *Szlárai Mihály Cranmerus Thamásról szóló históriás énekének forrását* Toxe Jánosnak „Rerum in Ecclesia gestarum, quae postremis & periculosis his temporibus euenerunt. . . . Commentarij“ cz. először Baselben, 1559-ben megjelent művében jelöli meg. — *Adalékok Lord Byron költeményei-nek magyar fordításaihoz* czimen Kardos Lajos helyreigazításokkal és pótlásokkal szolgál Morvay Győző Byron-bibliográfiájához, mely a Koeppl-féle életrajz függelékeként jelent meg. — Vértessy Jenő folytatólag közli *Szabó Károly leveleit Gyulai Pálhoz*. Az 1860—1863-ból való tíz levél első sorban a levélíró életéhez szolgál felvilágosításokat, de Arany János, Brassai Sámuel, Benedek tábornok életéhez és jelleméhez is közöl egy-két adalékot. — Viszota Gyula megkezdi *Kölcsey Ferencz ismeretlen akadémiai dolgozatai*-nak közlését. Kölcsey a nagyszótár számára philosophiai és törvénytudományi műszavakat gyűjtött, továbbá az akadémiai folyóirat számára kivonatokat és véleményeket írt megjelent művekről, illetőleg kéziratokról. Szó szerint olvashatjuk Kölcsey kivonatát Pázmándi Horvát Endre „Árpád“-jából. — A *Könyvismertetés* rovatban Vértessy Jenő számol be Mikszáth Kálmán *Hátrahagyott iratai*-nak IV—V. kötetéről (*Az én ismerőseim, Az én halottaim*). Az irodalomtörténetíró is haszonnal forgathatja őket, részint mert sok bizalmas adatot talál Mikszáthot illetőleg, részint mert sok bennük az irodalomtörténeti czikk. A szoros értelemben vett írói kritikák kevésbbé sikerültek, nekrológjaiban is csak a jelentéktlenebb írókról nyujt elevenebb képet, személyes ismerőseit azonban híven rajzolja. Visszaemlékezései közül kiemelendők a Jókairól és Tóth Edéről szólók, értékes a Gyulai Pál költeményeiről írt tárczája is. — Az Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferencz kiadásában megjelent *Csiksomlyói iskoladramák*-ról Borbély István szól. „A történeti bevezetés“, melyet Szlávik írt, a drámák szerzőiről és előadásáról tájékoztat, az Alszeghy tollából való „dramaturgiai rész“ a XVIII. század költészettanával ismert meg. — Ugyancsak Borbély István ismerteti Illei János *Tornyos Péter* cz. drámájának kiadását, melyet Alszeghy Zsolt látott el bevezetéssel. Beszámol a kiadónak és Gragger Róbertnek a dráma forrása körül végzett kutatásairól. — Kardos Lajosnak *Arany János Bolond Istókja* cz. művével Kerekes Emil foglalkozik. Kardos érdemét abban látja, hogy pontosan megállapítja a költemény kelet-

kezelésének körülményeit s a „Bolond Istók“ helyes szövegét, kimutatja az irodalmi hatásokat s a benne foglalt életrajzi elemeket. A philologiai résznél kevésbé értékes az esztétikai, s a dolgozat szerkezete is laza. — Vértessy Jenő helyreigazítása után, melyben szóvá teszi a könyvét bíráló Alszegehy Zsolt egy tévedését, a Hellebrant Árpád-készítette Repertorium zárja be a füzetet.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári számában Buday László *A statisztika újabb problémái* címmel a nemzetközi statisztikai intézetnek az 1913. év szeptemberében Bécsben tartott XIII. ülészakáról értekezik. A tanulmány részletesen ismerteti a bécsi tárgyalásokat, melyek ezúttal is a szokásos hármas tagozódással folytak le s a methodikai és demographiai szakosztály mellett a közgazdasági és a socialis szakosztályok résztvevőit foglalkoztatták. A demographiai szakosztály tárgyalási anyagából legérdekesebb volt a nagyvárosi néptömrölések s a városba tóduló vándormozgalom kérdése, valamint a nagyvárosok statisztikai évkönyveinek ügye, míg magyar szempontból a statisztika főiskolai oktatására vonatkozó adatgyűjtés érdemelt figyelmet, melyből Magyarországból gyűlt be a legérdekesebb anyag. Leggazdagabb volt a közgazdasági szakosztály programja, hol a mezőgazdasági statisztika, a gazdasági tényezők kölcsönös hatásának megmérése, az állami pénzügyek, a háztartási budgetek, stb. egymásután sorra kerültek s ugyancsak itt részesült nagy elismerésben Fellner Frigyesnek Ausztria és Magyarország nemzeti vagyonáról tartott előadása. A socialis szakosztálynak a közgazdasági szakosztályával sokban rokonanyagából az állam és a községek üzemi vállalkozásának, a moralstatisztikának, a nemzetközi lakástatisztikának, a nők kereseti tevékenységének, a rokkantsági biztosítás nemzetközi statisztikájának és a munkanélküliségi statisztikának jutott nagyobb szerep. Legfontosabb eseménye volt azonban a bécsi ülészakának az, hogy az intézet tagjainak régi vágya egy nemzetközi statisztikai hivatal felállítása iránt, tényleg teljesülésbe ment s ha egyelőre szerényebb keretek között is fog működni a hivatal, megállapított programja biztosítékot nyújt arra, hogy a nemzetközi statisztikai érdekek ápolásának izmos támogatója legyen. — Ezután Gärtner Henrik *A német gabonabeviteli jegyek rendszere* című értekezésben a legújabb tudományos irodalom alapján ismerteti a német gabonabeviteli jegyek keletkezését, rendszerét és hatását. Az 1879-ben inaugurált védővámrendszer elzárta a kivitelre szoruló kelet-német mezőgazdaságot kiviteli piaczeitől, minek következtében a német keleten a gabonaárakban a védővámok nem jutottak érvényre. Ezen változtatni volt az 1894-ben életbeléptetett beviteli jegyrendszer célja. A rendszer functiója abban áll, hogy liszt, búza, rozs, árpa, zab és hüvelyesek kivitele alkalmával az exportálóknak a kivitt mennyiség vámösszegéről szóló, megfelelő mennyiségű gabona vámmentes behozatalára jogosító jegyek adatnak ki, melyek átruházhatók és

1906 óta permutabilisek, azaz nemcsak ugyanolyan fajtájú, hanem az említett gabonaneműek bármelyikének behozatalára használhatók. Az a körülmény, hogy Németország gabonabeviteli szükséglete állandóan jóval nagyobb, mint kiviteli képessége, a bármily mennyiségben kiszolgáltatott beviteli jegyeknek felhasználhatóságát s ennél fogva ártartó funkcióját biztosítja. A rendszer mechanizmusa tökéletesen szolgálja célját és segítségével a kelet árnyomó feleslege mindenkor biztosan levezethető a külföldre. Ezáltal keleten a gabonaárakat egészen közel a nyugatnémet árniveauhoz emelte. Hatása azonkívül abban mutatkozott, hogy különösen a magasabban differenciált vámú zab és rozs többtermelését stimulálta, annyira, hogy roszból a termelés jóval meghaladja a belföldi szükségletet, a mivel a rendszer túl is megy tulajdonképeni célján és veszélyes ellenhatásokat vált ki. A német malomiparra tett hatásának vizsgálása után az értekezés befejező része röviden kifejti, hogy mily szempontok szerint lehetne a rendszert hozzánk átültetni. — Végül Werkner Ödön közöl értekezést *Az Egyesült-Államok jegybankrendszerének reformja* czímen. A jegybankügyet az Egyesült-Államok egész területére kihatólag egységesen először az 1863-iki „nemzeti banktörvény” szabályozta. Ez a törvény, mely főbb vonatkozásaiban az 1838-iki new-yorki banktörvényt követte, a nemzeti bankokat ruházta fel a bankjegykibocsátási joggal. Két alapvető intézkedése: a bankjegykibocsátásnak bondok deponálásához kötése és a betétek ellenében tartandó tartalék meghatározása. Mindkét rendelkezés elvétette célját. Az első nem biztosította eléggé a bankjegyforgalom ruganyosságát, a második a tartalékok túl nagy koncentrációjára vezetett. Az összes eddigi reformok és reformtörekvések így hát e két pont körül forogtak. Az 1908-iki Aldrich-Vieeland-törvény megengedte a bankjegykibocsátást az addiginál más alapon is. Aldrich szenátor terve, mely azért bír nagyfontossággal, mert a múlt év decemberében elfogadott pénzforgalmi törvényre (Currency Act) nagy hatást gyakorolt, egy központi jegybank felállítását javasolta. Engedve az Egyesült-Államokban utóbbi ellen fennálló balitéleteknek, az 1913-iki pénzforgalmi törvény egy központi jegybank felállítását ugyan mellőzte, e helyett azonban egyelőre 12 szövetségi tartalék-bank felállítását mondta ki, ezeknél központositandók a tartalékok, ezekre szálljon át bizonyos idő után a bankjegykibocsátás joga, a mi az eddigi állapotokkal szemben, egy nagy lépés a bankjegykibocsátás koncentrációja felé. — A közlemények és ismertetések rovatában & A román mezőgazdaság 1912—13. évi statisztikai adatait közli. — Sch. Franciaország külkereskedelme 1912-ben czímmel az év végleges adatait ismerteti. Az összforgalom 800 millió frankkal emelkedett, ebből a kivitelre 635 és a bevételre csak 165 millió esett; a francia kereskedelmi mérleg erősen passiv. — Majd az ex- és import részletezése következik. — Ugyancsak Sch. ismerteti Oroszország külkereskedelmét 1912-ben, mely a többi nagy állam őriai fejlődésével ellen-

tétben, visszaesett. — *Sztrájkok és kizárások Ausztriában 1912-ben* címmel az osztrák kereskedelemügyi miniszterium munkásstatisztikai hivatalának kiadványában foglalt adatok vannak ismertetve. — *A tarifaszerveződések Németországban 1912 végén az 1907. évi állapothoz képest nagy fejlődést mutatnak, nemcsak a szerződések száma emelkedett lényegesen, hanem az üzemek és a munkásság száma is, melyre e szerződések kiterjednek.* — *Az orosz sztrájkstatisztika 1912. évben* az előző évhez képest a munkabeszüntetések nagy elterjedését igazolja. A politikai sztrájkok száma is lényegesen emelkedett — *Kereskedelmi kamarák congressusa* volt 1912. évben Bostonban. Az amerikai bizottság jelentése van röviden ismertetve. — *Gazdasági Földrajz* címmel általános és specialis gazdasági térképeket, a megfelelő szöveggel, felölelő érdekes vállalat indult meg Bernben. Az első évfolyam tartalma nincs közölve. — *Eugenika az Észak-amerikai Egyesült-Államokban* című könyv, mely amerikai folyóiratokban nagy elismeréssel bíráltatott, jelent meg német nyelven Hoffmann Géza tollából. — Katona Béla *Magyarország közgazdasága* című könyve, mely az 1913. év adatait tartalmazza, van ezután röviden ismertetve. — *Az Amerikai Statisztikai Társaság* f. évben igen tartalmas tárgysorozattal tartja meg hetvenötödik ünnepi közgyűlését. — A *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1914 május 4-én.

GOLDZIERH IGNÁCZ osztályelnök elnöklése alatt jelen voltak az illető osztályból: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Pecz Vilmos. Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Darkó Jenő, Dézsi Lajos, Gárdonyi Géza, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Láng Nándor, Melich János, Pápay József, Tolnai Vilmos, Váczy János l. tt. — *Más osztályokból:* Berzeviczy Albert t. t. — Márki Sándor r. t. — Hornyánszky Gyula, Magyar Géza, Mahler Ede, Pauler Ákos l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

102. DARKÓ JENŐ l. t.: Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból. (Székfoglaló). — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

103. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BADICS FERENCZ r. és DARKÓ JENŐ l. tagot kéri föl.

LXXIV. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1914 május 6-án

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Darányi Ignác, b. Forster Gyula t. tt. — Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Horváth Géza, Karácsonyi János, Kövesligethy Radó, Márki Sándor, Matkovics Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szinnyi József, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál Bodola Lajos, Fejér Lipót, Fináczy Ernő, Hornyánszky Gyula, Kollányi Ferencz, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Pauler Ákos, Pekár Gyula, Polner Ödön, Reiner János, Rejtő Sándor, Szádeczky Lajos, Szentkláray Jenő, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tötössy Béla, Tuzson János, Viszota Gyula, Wertheimer Ede l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

1. Főtitkár bemutatja a május 10-én tartandó ünnepélyes közlés programját: 1. Elnöki megnyitó beszéd BERZEVICZY ALBERT akad. elnöktől. — 2. Jelentés az Akadémia 1913. évi működéséről HEINRICH GUSZTÁV főtitkártól. — 3. Jókai Mór t. t. emlékezete, HERCZEG FERENCZ t. tagtól. — 4. Költemények VARGHA GYULA r. tagtól. — 5. Mátyás király utolsó törekvései a német császári korona után, FRANKÓI VILMOS t. tagtól, felolvassa ANGAL DÁVID l. t. — Tudomásul van.

2. Az I. osztály jelenti, hogy az Akadémiai nagyjutalmat, melyre az 1907—1913. évkörben megjelent legkiválóbb nyelvtudományi munkák pályáztak, SZILY KÁLMÁN r. és ig. tag „Nyelvjutási Szótárának“ II. kötetéért, a Marczibányi-mellékjutalmat pedig Gombocz ZOLTÁN l. tagnak „Honfoglalás előtti török jövevényszavaink“ című tanulmányaért javasolja kiadni. A bíráló jelentésnek (főnt 303. l.) szerzője TOLNAI VILMOS l. t. — Az osztály javaslata egyhangúlag elfogadtatik.

3. Az I. osztály javasolja, hogy a Bulyovszky-jutalom, mely hazafias ódai költeményre volt kitűzve, a beérkezett 13 költemény egyikének se adassék ki (főnt 309. l.). — Elfogadtatik.

4. Az I. osztály jelenti, hogy a Nádasdy-jutalmat, mely elbeszélő költeményre volt kitűzve, a 26. és 27. sz. pályaművek közt megosztatni javasolja. E javaslat elfogadtatván, a felbontott jeligés levelek szerint a 26. sz. pályamű („Tristan és Izolda“) szerzője TAR LAJOS szigorló orvos Aradon, a 27. számúé („Csaba királyfi“) pedig KOLOZSVÁRI ALADÁR tanár Mezőtúron. A jelentés (főnt 314 l.) szerzője HEGEDÜS ISTVÁN r. t.

5. Az I. osztály jelenti, hogy az Ormódy Amélie-jutalmat, melyre az 1910—1912. évkörben megjelent szépirodalmi művek pályáztak, JAKAB ÖDÖNNEK, a Kisfaludy-Társaság tagjának „Őszi virágok“ cz. verskötetéért javasolja kiadni. A jelentés (főnt 310. l.) szerzője FERENCZI ZOLTÁN l. t. — Elfogadtatik.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina-jutalomra, mely a középkori szobrászat méltatására volt kitűzve, pályamunka nem érkezett, és javasolja, hogy ez a ki nem adott jutalom VOLF GYÖRGY-nek épp most megjelent összegyűjtött munkáiért ítéltessek oda. Minthogy e jutalomnak más célra fordítására vonatkozólag eltérők voltak a vélemények, a nagygyűlés az ügy elintézését, az akadémiai ügyész meghallgatásával, az Igazgató-Tanácsra bizza (l. 468—469. l.).

7. Az I. osztály jelenti, hogy a **Sámuel-díjat**, mely a múlt évben megjelent legjelesebb nyelvészeti értekezésnek jutalma, a Bíráló Bizottság javaslatára **THIENEMANN TIVADAR**-nak „Pannoniai langobárd szavak” és „Az első germánok Pannoniában” cz. két értekezéseért indítványozza kiadni, **KRÄUTER FERENCZ**, **SÁRKADI NAGY JÁNOS** és **SIMONFI JÁNOS** dolgozatai pedig dicsérettel tüntetessenek ki. A jelentés (főnt 313. l.) szerzője **MELICH JÁNOS** l. t. — Elfogadtatik.

8. Az I. osztály jelenti, hogy **BAJZA JÓZSEF** beküldte az 1910-i **Ipolyi-pályázaton** feltételelesen megjutalmazott pályaművének, mely **Bajza József** életét és munkásságát tárgyalja, második befejező részét, melyet a bírálók szintén elfogadásra, ill. jutalomra ajánlanak. Ennek alapján javasolja, hogy szerzőnek a jutalom most már kiadás-sék. A jelentés (főnt 307. l.) szerzője **BADICS FERENCZ** r. t. — Elfogadtatik.

9. Az I. osztály jelenti, hogy az 1914. évi nagyjutalom és **Marczibányi-mellékjutalom** az 1908—1914. évkörben megjelent széptudományi munkák legjobbjainak lesz odaitéendő (főnt 367. l. 6. sz.). — Elfogadtatik.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a **Bézsán József**-jutalmat „A középkori művészet története Erdélyben, a formák kialakulásának összehasonlító méltatásával” cz. pályakérdésre javasolja kitűzni (főnt 370. l. 21. sz.). — Elfogadtatik.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a **Farkas—Raskó**-jutalmat hazafias költeményre javasolja kitűzni (főnt 367. l. 8. sz.). — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a **Kóczán**-jutalmat oly színműre javasolja kitűzni, mely tárgyát a kurucz korból veszi (főnt 368. l. 12. sz.). — Elfogadtatik.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a **Marczibányi**-jutalmat a fontosabb művelődéstörténeti érdekű magyar szólásoknak és közmondásoknak művelődéstörténeti szempontok szerint való magyarázatára javasolja kitűzni (főnt 370. l. 22. sz.). — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a **Péczely**-jutalomért az 1913—1914-ben megjelent történelmi tárgyú vagy háttérű regények pályáznak (főnt 369. l. 14. sz.). — Elfogadtatik.

15. Az I. osztály jelenti, hogy a **Röckk Szilárd**-alapnak 1914-ik évi kamatait a **Vogul Népköltési Gyűjtemény** folytatatólagos kiadására óhajtja fordítani (főnt 369. l. 15. sz.). — Elfogadtatik.

16. Az I. osztály jelenti, hogy a **Sámuel-díjra** az 1914-ben megjelent legkiválóbb nyelvtudományi értekezések pályáznak. — Elfogadtatik.

17. Az I. osztály jelenti, hogy a gróf **Teleki József**-jutalomért 1914-ben verses formában írt szomorújátékok pályáznak (főnt 367. l. 7. sz.). — Elfogadtatik.

18. Az I. osztály a **Vigyázó**-pályadíjat „A XVIII. század lyrai és elbeszélő költészete, főtekintettel a költők forrásaira és mintáira” cz. pályakérdésre javasolja kitűzni (főnt 371. l. 23. sz.). — Elfogadtatik.

19. Az I. osztály jelenti, hogy a **Vojnits Tivadarné**-jutalomért az 1914. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek pályáznak (főnt 368. l. 11. sz.). — Elfogadtatik.

20. A II. osztály jelenti, hogy a **Bük László**-pályadíj, mely „Magyarország története a XVII. században” cz. pályakérdésre volt kitűzve, meddő maradt. Ajánlja, hogy a pályakérdés másodszor ne tűzessék ki, hanem bizassék meg a tétel kidolgozásával **LUKINICH IMRE** áll. főgymn. tanár. — Elfogadtatik.

21. A II. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina** nyílt pályázatra, mely a „Középkori Szlavónia területi kialakulása és intézményei” cz. pályakérdésre volt kitzúve, egy tervrajz érkezett, melyet a Bíráló Bizottság jónak talált. Jelentése alapján javasolja, hogy **OSLAY FERENCZ** a munka megírásával megbízzassék (fönt 325—326. l.). — Elfogadtatik.

22. A II. osztály jelenti, hogy a **Gorove**-pályázatra, mely a „Soltészságok története Magyarországon” cz. pályátétellel volt kitzúve, egy pályamű érkezett, melynek azonban a díj ki nem adható (fönt 327—352. l.). A jelentés szerzője **TAGÁNYI KÁROLY** l. t. — Elfogadtatik.

23. A II. osztály jelenti, hogy a **Schreiber**—**Kautz**-pályázatra, mely az „1848-iki átalakulás vezéreszméi” cz. pályátétellel volt kitzúve, két pályamű érkezett, melyek közül a jutalmat **KEREKES György** kassai tanár teljesen kész munkájának javasolja kiadni (fönt 352—357. l.), de oly megjegyzéssel, hogy a szerző munkáját csak a bírálat lehető figyelembe vételével kellően átdolgozva bocsássa sajtó alá. (Bírálok voltak **MATLEKOVITS SÁNDOR** r. és **BERNÁT ISTVÁN** l. tag). — Elfogadtatik.

24. A II. osztály jelenti, hogy az **Ullmann**-pályázatra, mely „Fejlessék ki a jegybankok érzékszletének védelmére szolgáló intézkedések elmélete és gyakorlata” című pályakérdéssel volt kitzúve, három pályamunka érkezett, melyek közül a bírálok jutalomra érdemesnek egyet sem találtak. Az egyik bírálati jelentés szerzője **FÖLDES BELA** r. t. az I. számú pályaművet dicséretre ajánlta (fönt 320—322. l.); de az osztály **JANKOVICH BELA** l. t. javaslatát fogadta el és a nagygyűlésnek is javasolja, hogy dicsérettel egy pályaművet se tüntessen ki. — A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta.

25. A II. osztály jelenti, hogy a **Lévay**-pályázatra, mely a „hadügyi pénzügy, valamint a pénzügyi hadi készülség” kérdésének kifejtésére volt kitzúve, érkezett egyetlen pályaműnek a jutalmat kiadni javasolja. A jelentés szerzője (fönt 322—325. l.) **FÖLDES BELA** r. t. — Elfogadtatik. A felbontott jeligés levél szerint a pályanyertes mű szerzője dr. **HANTOS ELEMER**, a Pénzüntézetek Orsz. Egyesülésének igazgatója.

26. A II. osztály jelenti, hogy a **Kőrösy**-pályázatra, mely „Kívánnatik dolgozat a két nem születési arányának kérdéséről és az erre vonatkozólag felállított elméletekről” cz. pályakérdéssel volt kitzúve, három pályamunka érkezett, melyek közül azonban a jutalomra egyik sem méltó (fönt 326—327. l.). A bírálati jelentés szerzője **THIRRING GUSZTAV** l. t. — Az osztály javaslata elfogadtatik.

27. A II. osztály jelenti, hogy a **Szilágyi István**-jutalmat, melyre az 1904—1913. évi időközben megjelent legkiválóbb történeti munkák pályáztak, **WERTHEIMER EDE** l. tagnak „Gróf Andrássy Gyula élete és kora” cz. három kötetes munkájáért javasolja kiadni (fönt 318—319.). A bírálati jelentés szerzője **ÁLDÁSY ANTAL** l. t. — Elfogadtatik.

28. A II. osztály jelenti, hogy az **Első Magyar Általános Biztosító Társaság** jutalmát a Nemzetgazdasági Bizottság saját céljaira óhajta fordítani (fönt 375. l. 40. sz.). — Elfogadtatik.

29. A II. osztály jelenti, hogy a **Dóra**-díjat az „Államvasuti rendszernek történeti fejlődése Magyarországon, különös tekintettel arra, mily okok és körülmények hozták létre az államvasutak mai rendszerét” cz. pályakérdésre (fönt 374. l. 36. sz.) javasolja kitzúzni. — Elfogadtatik.

30. A II. osztály javasolja, hogy a **Flór Gyula**-enlékalapítvány kamata **Komáromy András** l. t. vármegyei levéltárakban végzett

tanulmányainak folytatására fordíttassék (fönt 375. l. 42. sz.). — Elfogadtatik.

31. A II. osztály javasolja, hogy a Forster—Scitovszky-alapítványnak 1915-ben fölszabaduló kamata a Római Magyar Történeti Intézetben egyháztörténeti kutatásokat végző szakferfiú részére ösztöndíjjal szolgáljon (fönt 373. l. 35. sz.). — Elfogadtatik.

32. A II. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina-pályadíjat „Kant etikájának és ez ethika történelmi hatásának kritikai tárgyalása” cz. pályakérdést javasol kitűzni (fönt 373. l. 34. sz.). — Elfogadtatik.

33. A II. osztály jelenti, hogy az Ipolyi nyílt pályázatra „A szerémi püspökség és káptalan története 1526-ig” cz. pályakérdést javasol kitűzni (fönt 373. l. 33. sz.). — Elfogadtatik.

34. A II. osztály jelenti, hogy a Lukács Krisztina-pályadíjat „Hegel philosophiájának hatása az újabb műbölcseletre és kritikára, különösen a magyar irodalom terén” cz. pályakérdésre (fönt 373. l. 32. sz.) javasolja kitűzni. — Elfogadtatik.

35. A II. osztály jelenti, hogy az Oltványi-pályázatra „A vránai perjelség története” cz. pályakérdést javasolja újból kitűzni, a melynek jutalma az alapítványnak fennmaradt kamataival együtt (fönt 372. l. 27. sz.) 2000 korona. — Elfogadtatik.

36. A II. osztály jelenti, hogy a Péczely-pályázatra „A magyarországi kisorosz (rutén) nép története betelepülésétől a legújabb időkig” cz. pályakérdést javasolja kitűzni (fönt 373. l. 31. sz.). — Elfogadtatik.

37. A II. osztály jelenti, hogy a Sztrokay-jutalomra az 1912—1913-ban megjelent legkitünőbb jog- és államtudományi munkák pályáznak. — Elfogadtatik.

38. A III. osztály jelenti, hogy a Lévay nyílt-pályázatra, melyre „A kukoricza monographiája mezőgazdasági és ipari vonatkozásában, különös tekintettel a hazai viszonyokra” cz. pályatétel volt kitűzve, egyetlen tervezet érkezett és javasolja, hogy e tervezet szerzője, dr. VARGHA KÁLMÁN kassai m. kir. gazdasági akadémiai tanár, a munka megírásával bizassék meg (fönt 361. l.). — Elfogadtatik.

39. A III. osztály javasolja, hogy a Tomory-nyílt-pályázatra (egy matematikai fejezet) beérkezett két tervrajz közül „A halmazelmélet geometriai alkalmazása” cz. tervrajz szerzője, dr. GEÖCZE ZOARD egyet. magántanár bizassék meg tervrajza megírásával (fönt 362—363. l.). — Dr. KÖNIG DÉNES az „Analysis situs elemei” cz. tervrajzára, mely a matematikának szintén egy rendkívül fontos fejezetét tárgyalja, megjegyzi, hogy ez annak idején az Akadémia hozzájárulásával méltó erkölcsi támogatásban részesülhet. — Elfogadtatik.

40. A III. osztály jelenti, hogy dr. LECHNER GEDRÓN, ki az 1912-ik évi nagygyűlésen a Muraközy Rózsay-pályázatra benyújtott terve alapján megbízást nyert, munkáját „Az áramgörbe alakjának befolyása a csendes kisülések kémiai hatására” czímmel 1914 febr. 28-án teljesen kidolgozva benyújtotta. Az osztály a Biráló-Bizottság véleménye alapján (fönt 357—360. l.) javasolja, hogy neki a pályadíj kiadassék. A jelentés szerzője ZEMPLÉN GYÖZÖL. t. — Elfogadtatik.

41. A III. osztály jelenti, hogy a br. Forster Gyula által Forster János nevére tett alapítvány esedékes kamatait „A hazai élelmiszerek monographiája” cz. pályatételre javasolja kitűzni (fönt 377. l. 52. sz.). — Elfogadtatik.

42. A III. osztály jelenti, hogy a Lévay-jutalmat a „Tápláló anyagoknak és takarmányoknak befolyása a tej minőségére és mennyiségére” cz. tételnek nyílt pályázat útján való kidolgozására óhajtja kitűzni (fönt 378. l. 53. sz.). — Elfogadtatik.

43. A III. osztály jelenti, hogy a Rózsay-jutalmat a „Felszín-jelenségek élettani jelentősége“ cz. tétel nyílt pályázat útján való kidolgozására óhajta fordítani (főnt 378. l. 64. sz.) — Elfogadtatik.

44. Főtitkár jelenti, hogy az osztályok megválasztották a **Balkáni Bizottság** tagjait; az I. osztály részéről Asbóth Oszkár, Goldziher Ignác, Kégl Sándor, Kunos Ignác, Melich János; a II. osztály részéről Csánki Dezső, Gál Jenő, Hodinka Antal, Matlekovics Sándor, Thallóczy Lajos; a III. osztály részéről Déchy Mór, Horváth Géza, Lóczy Lajos, Schafarzik Ferencz, Tuzson János akad. tagok választottak meg. — Tudomásul van.

45. Főtitkár javasol nyílt pályázatot a Balkán-félszigetnek (esetleg egy-egy országának) egyetemes leírására (főnt 366. l. 3. sz.). — Elfogadtatik.

46. Főtitkár javasolja a Balkán-félszigeti nyelvek szótárainak megíratását (főnt 366. l. 4. sz.). — Elfogadtatik.

47. Főtitkár jelenti, hogy az illetékes egyetemi hatóságok a nyelvészeti könyvjutalomra SZILÁSI KLÁRA budapesti és TRÓCSÁNYI DEZSŐ kolozsvári; a történetire pedig PETZ BELA budapesti és FÜLÖP LAJOS kolozsvári egyetemi hallgatókat terjesztették föl (főnt 363 l. XVII. p.) — Elfogadtatik.

48. Elnök úr a jutalmat nem nyert összes pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására NEMETHY GÉZA r. és THIRRING GUSZTÁV l. tagot kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízásukban eljártak. — Tudomásul van.

49. Az osztályok kérik, hogy a régebben kitűzött és még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

50. Főtitkár jelenti, hogy a f. évre hirdetett pályázatok közül meddők maradtak: 1. **Röck Szilárd**-pályázat (Nyelvészet); 2. **Lukács Krisztina**-pályázat (Középkori szobrászat); 3. **Bük László**-pályázat (Magyar Történet); 4. **Oltványi**-pályázat (Egyháztörténelem). — Tudomásul van.

51. Főtitkár bemutatja az egyes osztályok tagajánlásait.

Az I. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Herczeg Ferencz r. t. 25 szavazattal 5 ellen

Levelező tagnak:

Szinnyei Ferencz 26 „ 4 „

Külső tagnak:

Wiklund Károly 33 „ egyhangúlag

A II. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Pauer Imre. 44 szavazattal 7 ellen

Rendes tagnak:

Fináczy Ernő l. t. 43 „ 7 „

Levelező tagnak:

Buday László. 46 „ 5 „

Giesswein Sándor 38 „ 14 „

Eber László 38 „ 9 „

Külső tagnak:

Ermann Adolf 32 „ 5 „

Horn Emil 32 „ 6 „

A III. osztály részéről:

Tiszteleti tagnak:

Galgóczy Károly l. t. 39 szav. egyhangúlag

Rendes tagnak:

Farkas Gyula l. t. 30 szavazattal 9 ellen

Kürschák József l. t. 30 „ 3 „

Levelező tagnak:

Beke Manó 28 „ 11 „

Schaffer Károly 33 „ 6 „

Külső tagnak:

Albert monacói fejedelem 39 „ egyhangúlag

Perrier Edmond 39 „ „

Strutt Vilmos lord Rayleigh . . . 39 „ „

Zeemann Péter 38 „ 2 ellen

Engler Adolf 37 „ 2 „

52. A III. osztály javaslatára (főnt 184. l. 42. p.) ajánlja az összes ülés néhai MARKUSOVSKY LAJOS t. t. arcképének a Képes-Teremben leendő kifüggesztését. — A nagygyűlés titkos szavazás útján egyhangúlag (25 szavazattal) hozzájárul.

53. Főtitkár jelenti, hogy a Bródy-jutalom, melyre az utolsó három év (1912—1914) folyamán nyomtatásban megjelent publicistikai művek pályáznak, a jövő évi nagygyűlésen esedékes lesz (főnt 366. l. 5. sz.). A Bíráló-Bizottságba az I. osztály BEÖTHY ZSOLT r. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

54. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére DARÁNYI IGNÁCZ t. és HORVÁTH GÉZA r. tagokat kéri fel.

LXXIV. NAGYGYŰLÉS.

Második nap.

1914 május 7.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök. — Darányi Ignác, báró Forster Gyula, Konkoly T. Miklós t. tt. — Badics Ferencz, Balogh Jenő, Bayer József, Beöthy Zsolt, Bereczik Árpád, Concha Győző, Csánki Dezső, Daday Jenő, id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, Karácsonyi János, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Márki Sándor, Matkovics Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Pecz Gedeon, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szily Kálmán, Szinnyei József, Tangl Ferencz, Vargha Gyula, Wlassics Gyula, r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Barabás Samu, Divald Kornél, Fejér Lipót, Fináczy Ernő, Galgóczy Károly, Gombocz Zoltán, Hornyánszky Gyula, Kollányi Ferencz, Láng Nándor, Mahler Ede, Onodi Adolf, Pauer Ákos, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tuzson János, Viszota Gyula, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

55. Elnök úr megnyitja az ülést és felhívja a tisztt. és rendes tagokat, hogy egy igazgatósági tagra adják be szavazatukat. — Meg-

választatott az összes beadott 43 szavazattal CONCHA Győző rendes tag és osztályelnök.

56. A tagválasztás előtt sorshúzással állapították meg az osztályok sorrendje. — Az eredmény: II., III., I.

57. Titkos szavazással, golyózás útján, megválasztottak:

Az I. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Herczeg Ferencz r. t. 29 szavazattal 6 ellen

Levelező tagnak:

Szinnyei Ferencz 29 „ 6 „

Külső tagnak:

Wiklund Károly 31 „ 3 „

A II. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Pauer Imre r. t. 37 szavazattal 4 ellen

Rendes tagnak:

Fináczy Ernő l. t. 37 „ 8 „

Levelező tagnak:

Eber László 41 „ 4 „

Giesswein Sándor 36 „ 6 „

Buday László 37 „ 8 „

Külső tagnak:

Erman Adolf 36 „ 3 „

Horn Emil 35 „ 3 „

A III. osztályba:

Tiszteleti tagnak:

Galgóczy Károly 40 szavazattal 1 ellen

Rendes tagnak:

Farkas Gyula 38 „ 2 „

Kürschák József 37 „ 4 „

Levelező tagnak:

Schaffer Károly 31 „ 4 „

Beke Manó 30 „ 9 „

Külső tagnak:

Albert monacói fejedelem . . . 33 „ 3 „

Perrier Edmond 31 „ 1 „

Lord Rayleigh 32 „ 2 „

Zeemann Péter 33 „ 1 „

Engler Adolf 31 „ 2 „

58. Elnök úr a szavazás eredményének kihirdetése után a jegyzőkönyv hitelesítésére BRÖTHY ZSOLT és DADAY JENŐ r. tagokat kéri fel.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS HARMADIK ÜLÉSE

1914 május 7-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. Elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök, Beöthy Zsolt, Entz Géza, báró Eötvös Loránd, herczeg Esterházy Miklós, báró Forster Gyula, Goldziher Ignác, Pauer Imre, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok, Fejérfataky Kálmán akad. ügyész. Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

29. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia számadásainak, valamint a gondnoki, széphalmi és ügyészi számadásoknak megvizsgálására felkért ig. tagok (l. fönt 185. l. 19. p.) eljártak tisztükben és beadták jelentéseiket, melyek szerint a kérdéses számadások mind kifogástalanok. — Tudomásul van. Elnök úr pedig báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Plósz Sándor és gróf Széchenyi Béla ig. tag uraknak, a kik e számadásokat átvizsgálni szívesek voltak, az Akadémia meleg köszönetét fejezi ki. Ugyancsak meleg köszönetet mond az Igazgató-Tanács ez alkalommal is a Magyar Földhitelintézetnek az Akadémia vagyonának gondos és önzetlen kezeléséért, az Elnök úr pedig felhatalmaztatik, hogy az e kezelés körül elfoglalt tisztviselőnek a szokásos tiszteletdíjat folyósítsa.

30. Főtitkár bejelenti FRANKÓI VILMOS t. és ig. tagnak újabb tetemes adományát a Római Magyar Történeti Intézet számára (l. fönt 249. l. 74. p.). — Legmelegebb köszönettel fogadtatik.

31. Főtitkár javaslatot terjeszt elé az akadémiai palota biztosítása ügyében. Az eddigi szerződés szerint (mely 30 évvel ezelőtt állapítottatott meg) ugyanis az Akadémia palotája 807,688 koronára volt biztosítva, minek fejében az Akadémia évi 402 korona biztosítást fizetett. Tekintve, hogy a palota az utolsó évtizedekben rendkívül nagyszámú értékes műkincsekkel (képekkel) gazdagodott és a könyvtár legalább is megkésztetett, javasolja a biztosításnak 4 millióra felemelését, melynek fejében az Akadémia az Első Magyar Biztosító-Társaságnak rendkívüli előzékenysége folytán csak évi 1325 kor.-át fizetne. A 4 millió biztosítási összegből 2 millió esnék magára a palotára és 1—1 millió a műkincsekre és a könyvtárra. — Elfogadtatik és az Elnök úr felhatalmaztatik, hogy a biztosítást ez alapon megkösse.

32. Főtitkár jelenti, hogy a kir. államrendőrség a bérházban elfoglalt helyiségekre vonatkozó szerződés értelmében (l. fönt 143. l. 4. p.) 3500 koronát befizetett az Akadémia pénztárába. — Tudomásul van.

33. Főtitkár jelenti, hogy PATTYI KÁROLY nyug. főgimnáziumi tanár értékes könyvtárát a római Magyar Történeti Intézetnek adományozta. — Meleg köszönettel fogadtatik.

34. Elnök úr javasolja egy Catalogue raisonné kidolgozását, mely az Akadémia birtokában levő összes műkincseknek (beleértve a Széchenyi-Múzeum, Goethe- és Mikszáth-szobák anyagát) szakszerű felsorolását és jellemzését tartalmazza. E katalógus kidolgozására DÍVALD KORNÉL l. tag volna fölkérendő. A részletesebb módzatok elintézése az Elnökök és Titkárok értekezletére volna bízandó. — Általános helyesléssel elfogadtatik.

35. Az I. osztály javasolja, hogy a f. évben meddön maradt Lukács Krisztina-pályázaton felszabadult 2000 korona jutalmat néhai VOLF GYÖRGY kitűnő nyelvtudós épp most megjelent összegyűjtött

munkáinak ítélhesse oda. — A javaslat, tekintettel az Ügyrend 121. pontjára, mely meddőn maradt pályázat esetéről másképp intézkedik (vagy új kérdés tűzendő ki, vagy a jutalom a jövő évihez csatolandó), nem teljesíthető; de nincs kifogás az ellen, hogy a több pályázat meddősége folytán ki nem fizetett jutalmak terhére Volf György özvegyének a javaslatba hozott 2000 korona jutalom kifizettségéért.

36. Az I. osztály javasolja a gróf Zrinyi Miklós nagy eposa Zágrábban levő kéziratának lefényképeztetését, a mi kb. 3000 koronába kerülne. A lefényképezéshez az engedélyt az Akadémia elnöksége van hivatva a horvát bántól kieszközölni. — Helyesléssel fogadtatik. Az elnökség ez ügyben készséggel fog eljárni.

37. Főtitkár jelenti, hogy Mészáros Ferencz úr, a Magyar Földhivatalintézet főkönyvelője, a ki számos éven keresztül kezelte az Akadémia vagyonát, nyugalomba vonult. — Az Igazgató-Tanács meleg elismeréssel búcsúzik érdemes dolgozótársától.

38. FEJÉRPATÁKY KÁLMÁN akadémiai ügyész előterjeszti az 1913. évről szóló jelentését, mely az igazgatósági tagoknak nyomtatásban előzőleg megküldetett. Ugyan ő szóval ismerteti a régibb jogügyekben az elmúlt évben előállott fontosabb fejleményeket és bejelenti azon újabb keletű akadémiai jogügyeket, melyek az 1913. évben jöttek ügyészi kezelés alá. Végül utasítást kér a Román féle Szernye-földek bérletére nézve. — Az ügyész, 1913. évi jelentése jóváhagyólag tudomásul vétetvén, felhatalmaztatik, hogy a Román-féle Szernye-mocsár-földeket, a jelentésben felhozott okokból, a f. 1914. évre 150 korona összbéreért bérbe adhassa.

39. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére herczeg ESTERHÁZY MIKLÓS és BEÖTHY ZSOLT ig. tagokat kéri fel.

TIZENKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1914 május 11-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: gr. Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. t. — Gr. Andrassy Gyula, Balogh Jenő, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Márki Sándor, Matlekovics Sándor, Ortway Tivadar r. tt. — Aldásy Antal, Angyal Dávid, Alexander Bernát, Fináczy Ernő, György Endre, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Nagy Ernő, Polner Ödön, Reiner János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Wertheimer Ede l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Entz Géza, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Heinrich Gusztáv, Hegedűs István, Illosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Szinnyi József r. tt. — Bleyer Jakab, Ónodi Adolf, Tolnai Vilmos, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

104. BALLAGI ALADÁR r. t. felolvassa: „A száműzött Rákóczi“ cz. dolgozatát.

105. Concha Győző osztályelnök köszönetet mond a felolvasónak felolvasásaért és újra megállapítja, hogy az Akadémia nem áll helyt Szekfü könyvének minden részleteért, hanem a felelősséget a szerzőre hárítja. Kétségtelen azonban, hogy az Akadémia könyvkiadó Bizottsága hibát követett el, mikor a könyvet egyedül előadójának ítéletére közrebocsátotta. A mű, mint magánmunka, megfelel a tudomány követeléseinek, mert a tudomány nem üzhet kultuszt szemé-

lyekből, hanem szabadon bírál; mégis nem helyeselhető, hogy a munka épp az Akadémia népszerűt és népszerűsítő vállalatában jelent meg. De azt is téves volna állítani, hogy a Rákóczi-kérdés le van zárva. A tudomány az örökös igazságnak élén, nem ismer lezárt kérdést. Szekfü könyvéből hiányzik a szeretet hőse iránt. Subjectivitását azonban semmiféle akadémiai bírálat, sem a közvélemény nem korlátozhatja. Egyébként az a meggyőződése, hogy Rákóczit, az embert, ma sem ismeri a magyar közönség igazán. E mindenek felett tiszta és igaz ember teljes megismerésének az az akadály, hogy „Vallomásai“ nem jelentek meg magyarul. És pedig éppen Thaly Kálmán volt az, a ki a latinul írt, és az Akadémia által 1876-ban kiadott Confessio magyarra fordítását megakadályozta. A Szent István-társulat 1903-ban közzé akarta tenni a „Vallomásokat“, de Thaly hivatkozva Toldy Ferencz, Ipolyi Arnold és Horváth Mihály tekintélyére, kérte, hogy ne adják ki, mert ezek a lapok a nagy fejedelemnek megannyi hibáját és gyengeségét tárnák fel a szélesebb körű olvasóközönség előtt. Ha ilyen kérdésben eltérők lehetnek a nézetek az illetékes tudósok között, akkor tisztelet illeti meg most is az ellentétes véleményeket.

106. Ballagi újra szót kér és kinyilatkoztatja, hogy az elnöknek a véleményszabadságra vonatkozó nézetével ő mindenkor egyetért. Ha Szekfü magánkiadvál adhatja ki Rákóczi életrajzát, ez ellen semmi kifogása sincs. De más történt. Az hogy az Akadémia adta ki a könyvet, még pedig bírálat nélkül. Az Akadémia tekintélyével került piacra a munka. Ez pedig minden akadémiai eszmének a kigúnyolása. Akkor csukjuk be az Akadémiát, ha kiadványait meg nem bírálja és meg nem bíráltatja. Hogy legyen tekintélye, ha maga sem tudja, hogy mit ad ki? Szabályaink vannak rá, hogy összes dolgainkat, még a tagokét is szigorú bírálat alá kell vennünk. Ha én e mellett szállok sikra, akkor Széchenyi alkotását védem.

107. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ r. és TAGÁNYI KÁROLY l. tagokat kéri fel és az ülést berekeszti.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály ötödik ülése.

1914 május 18-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Ilosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Lenhossék Mihály, Lóczy Lajos, Mágoosy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bugarszky István, Fabinyi Rezső, Fejér Lipót, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Mauritz Béla, Rátz István, Rejtő Sándor, Szarvasy Imre, Tötössy Béla, Tuzson János, Wittman Ferencz, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

108. SZABÓ PÉTER részéről: Bolyai Farkas törekvései az erdészeti pályára. Előterjeszti Szily Kálmán r. t.

109. SZATHMÁRY LÁSZLÓ részéről: A phenanthren új, kétmolekulás származékáról. Előterjeszti Ilosvay Lajos r. t.

110. KONEK FRIGYES és PACSÚ JENŐ részéről: A paracumarsav és vanillinsav néhány új származéka. Előterjeszti Ilosvay Lajos r. t.

111. KONEK FRIGYES és MITTERHAUSER RIKÁRD részéről: Néhány új naphthylpyrazolon synthesiséről. Előterjeszti Ilosvay Lajos r. t.

112. DOBY GÉZA részéről: A burgonyagumó amláza. Előterjeszti Mágocsy-Dietz Sándor r. t.

113. VADÁSZ M. ELEMÉR részéről: Magyarország mediterrán tüskebőrűi. Előterjeszti Lörenthey Imre l. t.

114. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR r. és LÖRENTHEY IMRE l. tagot kéri fel.

KÖNYVKIADÓ-BIZOTTSÁG.

Az 1914 május 20-án tartott ülés jegyzőkönyve.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Riedl Frigyes, Szily Kálmán, Szinnyi József. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

1. A mult ülés (1913 október 6.) jegyzőkönyve felolvasatván, hitelesítettik.

2. RIEDL FRIGYES biz. előadó bővebben indokolja e tiszteről való lemondását, melyet az Elnök úrnak már két hónappal ezelőtt bejelentett, és nyilatkozik a Szekfű könyve körül követett eljárásáról. Akadémiai kiadásban nem jelenhetik meg szerinte könyv felelősség nélkül. Vagy a szerkesztő vállalja a felelősséget, vagy a bíráló. De valamely vállalat szerkesztőjének felelőssége természetesen nem terjedhet ki az illető könyv minden tudományos állítására (ezekért a szerző felel), hanem igenis felel a szerkesztő a vállalatában megjelent könyv általános irodalmi és tudományos színvonaláért. — A Szekfű művével való eljárásra vonatkozólag utal arra, hogy oly paragraphus, mely a Könyvkiadó-Vállalat előadóját világosan utasítaná, hogy az egyes műveket bírálónak adja ki, ügyrendünkben nincsen. — A tényleges gyakorlat kétféle volt: némely esetben külön bíráló elé került a könyv, de sok esetben a bírálat mellőztetett és a kérdéses munka szerkesztői felelősség mellett jelent meg. Így például nem kerültek bírálat alá a Könyvkiadó-Vállalat következő kötetei: Földes Béla: A socialismus (két kötet); Mahler Ede: Ókori Egyiptom; Csengeri János: Euripides; Némethy Géza: A római elegia; Mahler Ede: Babylonia és Assyria; Berzeviczy Albert: A tájképfestés; Vámbéry Ármin: Nyugat kulturája keleten stb.

Szekfű Gyulát az Akadémia II. (történeti) osztályának kiváló szaktudósai a legmelegebben ajánlták a vállalat előadójának, mint nagytehetségű és kitünő képzettségű fiatal tudóst. Első fontosabb művéről („Serviensek és familiarisok“) nemcsak azok az akadémikusok, a kik Szekfűt tagnak ajánlták, hanem Concha Győző r. t. is úgy nyilatkozott, hogy úttörő dolgozat. „A száműzött Rákóczi“ cz. művéről megjelenése után a legilletékesebb szakemberek egész sora igen nagy dicsőréttel nyilatkozott. Ezek a kiváló szakférfiak bizonyára nem nyilatkoztak volna a műről megjelenése előtt másképen, mint a hogy nyilatkoztak megjelenése után. A mű végzetéhez tartozott, hogy a legtöbb bíráló ezt a politikától távol álló könyvet politikai szemüvegen át nézte. A ki netán 100 év múlva a könyv bírálataival foglalkozik majd, nem fogja megérteni fogadtatását, ha nem veszi tekintetbe, milyen hihetetlenül kiélesedtek jelenleg nálunk a politikai pártviszonyok. Teljes megnyugvással vállalja ma is a felelősséget a könyvről.

3. BERZEVICZY ALBERT biz. elnök: T. Bizottság! Bizonyára mindnyájan őszinte sajnálattal fogadjuk az előadó úr lemondását s átértve a keserűséget, mely lelkét a történetek után betölti, méltányolni vagyunk kénytelenek elhatározását.

A Bizottság, midőn előadójától e minőségében megválni kényszerül, csakis a legmelegebb elismeréssel és köszönettel emlékezhetik meg hosszú, buzgó és kiváló működéséről és különösen elismeri a lemondásra okot szolgáltatott esetben is követett eljárásának minden kétségen felül álló correctségét és loyaltását. A bizottság abban tévedett, hogy mikor elfogadta elvbén a Szekfű könyvét kiadásra, abban a feltevésben volt, hogy a mű — különösen mint nem akadémikus műve — hivatalos bírálaton ment keresztül vagy fog keresztül menni, de erre nézve nem vélte szükségesnek az előadó úrnak különös utastást adni. Viszont érthető az előadó úr eljárása is, a ki az Akadémiához tartozó kiváló szakférfiaktól hallván a szerző dicséretét, úgy vélte, hogy azok hivatalos bírálatra felszólítva is csak jó véleményt adnának a könyvről, a minthogy most is a legjobb véleményt táplálják róla, a mi egyébiránt nem zárja ki azt, hogy formászerű bírálat esetében a könyvnek legalább némely, kifejezésbeli érdekességei eltüntethetők lettek volna. Az előadó úr loyálisan viseli a jelen esetben eljárásának teljes felelősségét, azonban nekünk gondoskodnunk fog kelleni a jövőben oly szabályról, mely a hivatalos bírálat elmulasztását kizárja.

Hogy a mű megjelenése után sokaknál bizonyos megütközést keltett, az érthető. Nekem is egyénileg ellenszenves, s bár jelességei iránt nem vagyok érzéketlen, ha annak tartalmát ismertem volna, nem ajánlottam volna, hogy ily alakban éppen a népszerű és terjesztésre szánt kiadó-vállalatban lásson napvilágot. De hogy akkora hajsza támadt e dologból, melynek éle sokáig személyem ellen is irányult, annak oka az, hogy — mint az előadó úr is kiemelte — nálunk a közönség és a sajtó gondolkozását tudományos kérdésekben is túlságosan befolyásolja a politika. Az első perczben mindjárt valami politikai tendenciát szimatoltak a könyvben és annak kiadásában. Nálunk a közönség és a sajtó túlnyomó része úgy ítéli meg az Akadémiát, mint például egy minisztériumot, a melynek minden tényét egységes akarat és célzat kell hogy áthassa, a melynek minden tényeért az élén álló egyén felelős s a melynek minden ténye fölött politikai testületek vannak hivatva helyeslő vagy rosszáló ítéletet mondani. Már pedig az Akadémia tudományos testület, a melybe minden tagja tudományos meggyőződésének teljes integritásával és függetlenségével lép be és a melynek nem lehet szabályul állítani fel azt, hogy egyáltalán csak olyan könyvet adhat ki, a mely a közvéleménnyel megegyezik. Ez nagyon veszedelmes volna a tudományos kutatás és véleménynyilvánítás szabadságára nézve s különösen veszélyeztetné történetírásunk hitelét — a melyre pedig éppen nekünk nagy szükségünk van —, ha tudva volna az, hogy nálunk csak bizonyos előre megállapított fogalmaknak megfelelően szabad történetet írni. A Szekfű könyvére nézve az Akadémiában megoszlanak a vélemények s a vélemények e megoszlásának tényét semmiféle külső befolyással és nyomással nem lehet és nem szabad eltörölni.

Én egyébiránt teljesen meg vagyok győződve arról, hogy a Szekfű könyve, mely kétségkívül súlyos hibákban szenved, végeredményében csak a Rákóczi-irodalom fellendülésére fog vezetni és hogy a Rákóczi lelki nagysága, küzdelmeinek nemzetünk fennállása és szabadsága szempontjából elvitázhatatlan becse és fontossága ebből az újabb irodalomból is csak még tisztább fényben fog kiláglani.

4. A bizottság egyértelműleg a legnagyobb helyesléssel fogadja Elnök úr nyilatkozatát, melyet Riedl Frigyesnek kiadatni határoz. Az előadó lemondását, tekintettel határozott, ismételt óhajára, elfogadja, de örömmel veszi tudomásul, hogy mint az I. osztály választottja, továbbra is tagja marad a Bizottságnak.

5. Szóba kerülván az Ügyrend 54. §-ának hiányos volta, SZILY KÁLMÁN r. t. és többek hozzászólása után a főtítkár e szakasznak következő módosítását javasolja:

„54. Az Akadémiának két czélt tűztek ki Alapszabályai: a tudomány művelését és terjesztését. Ez utóbbi feladat megoldására van hivatva a Könyvkiadó-Bizottság, mely e végből eredeti és fordított munkákat ad ki. Ezek megválasztásában irodalmunk legszembe-tünőbb hiányainak tervszerű betöltése és a művelt közönség igényeinek kielégítése a főszempontok.

„E czélból három évre terjedő ciklusokban, előfizetés útján, könyvkiadó-vállalatot tart fenn, mely a *történelem*, az *irodalom*, a *jog-és államtudományok* körét karolja át.

„A bizottság tagjai: az Akadémia elnökei, főtítkára, osztály-elnökei és osztálytítkárai, továbbá minden osztály által a nagygyűlési zárt osztályülésen három évre választott és a nagygyűlésen megerősített két-két akadémiai tag. Elnöke az Akadémia elnöke, előadója a főtítkár.

„A bizottság a három tudománykör mindegyikére háromévenként egy-egy külön bírálót választ.

„Az új hároméves ciklus megindításakor mindegyik bíráló külön-külön programot dolgoz ki a maga tudományköréből kiadandó munkákra nézve. A bizottság a három külön programból egybeállítja a ciklusba felveendő munkák jegyzékét s kibocsátja az előfizetési felhívást.

„A polgári év vége felé a bírálók külön-külön javaslatot tesznek a maguk tudományköréből kiadandó munkákra nézve s a bizottság minden egyes munka megvizsgálására még egy bírálót küld ki. A kéziratot beérkezésekor először a rendes bíráló s azután a ki-küldött bíráló vizsgálja meg. Ha mindkettőjük véleménye kedvező, az előadó sajtó alá adja az így megbírált művet s gondoskodik idejében való megjelenéséről. Ha ellenben a vélemények eltérők, az ügy újra a bizottság elé kerül.

„A bizottság megállapítja esetről esetre az egyes művek írói tiszteletdíját és indokolt esetekben az illető előadó javaslatára a főtítkár előleget utalványozhat.”

A javaslat összszel kerül a bizottság és utóbb az összes ülés elé, az akadémiai ügyrend módosítása gyanánt.

6. A bizottság a f. évre az előadó helyettesítésével a főtítkár bízta meg, a ki jelenti, hogy a Könyvkiadó-Vállalat 1915. évi illetménye a következő sajtó alatt vagy előkészületben levő köteteket fogja tartalmazni: 1. Bajza József életrajza, jutalmazott pályamunka, irta Bajza József. — 2. Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai, születésének százéves fordulója alkalmából, Concha Győző, Fraknói Vilmos és Heinrich Gusztáv közreműködésével sajtó alá rendezi Laban Antal. — 3. Pater Walter: Tanulmányok, fordította Kőszegi László. — 4. Boutroux: Tudomány és vallás, fordította Fogarasi Béla.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

HUSZONEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik ö s s z e s ü l é s.

1914 május 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úrnököktele alatt jelen voltak: Herczeg Ferencz, R. Horváth Jenő t. tt. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Hegedüs István, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Beke Manó, Császár Elemér, Divald Kornél, Eber László, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, Ferenczi Zoltán, Kégl Sándor, Láng Nándor, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Négyesy László, Pekár Gyula, Reiner János, Szendrei János, Szinnyi Ferencz, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Váczy János, Viszota Gyula, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

115. Elnök úr előadja, hogy az Akadémia ez évben is kegyelettel újítja meg azon jelesének emlékeztét, a kik száz évvel ezelőtt születtek. Ezek sorába tartozik B. Kemény Zsigmond is, a ki mint regényíró, essayista és publiczista irodalmunk kimagasló alakjai közé tartozik. A mai ülés az ő emlékeztetének van szentelve. — Általános helyeslés.

116. FERENCZI ZOLTÁN l. t. felolvassa „Kemény Zsigmond emléke” cz. tanulmányát. — Az emlékezésedek során fog megjelenni.

117. Elnök úr jelenti, hogy a római Magyar Történeti Intézet már f. évi október 1-én meg fogja kezdeni működését. Személyesen győződött meg Rómában tartózkodása alkalmával arról, hogy a berendezés előmunkálatai megtörténtek és hogy az Intézet titkára, dr. VARI Rzsó l. t., a ki az igazgató kinevezéséig az igazgatói teendőket is végzi, már megkezdte működését. Az 1914/15-iki évre az Intézet állandó akadémiai bizottsága négy ösztöndíjra dr. Divéki Adorján, dr. Eckhart Ferencz, dr. Gerevich Tibor és dr. Fogel József fiatal szaktudósokat ajánlja a vallás- és közoktatási miniszter úrnak. Az archaeológiára később fog javaslatot tenni. — Örvendetes tudomásul van.

118. Főtítkár előterjeszti NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagnak a Zrinyi Miklós születésének háromszázados fordulója (1920) alkalmából rendezendő ünnepségekre vonatkozó, az I. osztály titkárához intézett következő indítványát:

1. Soronkívül, igen sürgősen intézkedni kellene, hogy a *Syrena* kéziratát legalább fényképmásolatban megszerezzük. A kézirat kritikai értéke tetemes, mivel az első kiadásban sok a sajtóhiba. Elég baj, hogy két évtizeddel ezelőtt a mi embereink élehetetlensége miatt a kézirat horvát kézre, a zágrábi egyetemi könyvtár tulajdonába került, a honnan egy kissé nehézkesen kaphatni meg, mert elküldéséhez a báni kormány engedélye szükséges. Most jó alkalom volna a lefényképezésre, mert a kézirat Budapesten van, az egyetemi könyvtárban, és gyors közbelépésre mindenesetre itt hagynák addig, míg a fotografálással elkészülünk. Ha visszamegy a kézirat, esetleg el sem küldik erre a célra, hanem odavaló fényképész számára kívánják majd biztosítani ezt a munkát. Pedig jobb, ha a mi felügyeletünk alatt történik meg; így gondoskodhatunk arról, hogy teljesen az eredeti nagyságban, színérő lemezekkel fotografálják s hogy a fényképmásolatokat az eredetivel összevetve, az esetleg szükséges megjegyzéseket a mi példányunkra ráírassuk, oly mozzanatokra nézve,

melyeket a fénykép nem tüntetne fel (pl. vakarást stb.). A kézirat felső széle korhadozik, egyes betűk letörőfélben vannak; nem tudni: restaurálják-e, vagy minő sikerrel restaurálják: a mi másolatunk utóbb még épebb lesz mint az eredeti.

Véleményem szerint a kérdésnek ezt a részét nem is kellene az irodalomtörténeti bizottsághoz utasítani, hanem az osztályülésből rövid úton felkérni az Igazgató-Tanácsot, hogy intézkedjék, s ha szükséges, a lefényképezésre az engedélyt eszközölje ki, a költségeket pedig adja meg. Ehhez szívesen hozzájárulnak más hatóságok is, hiszen az egyetemek és a modern philol. seminariumok könyvtárainak szüksége lesz rá. Kellene is több példányról gondoskodni.

2. A mi Zrinyi emlékének megünneplését illeti, a következőket vélném szükségesnek:

- a) munkáinak kritikai kiadását,
- b) munkáinak tudományos commentarját,
- c) Zrinyi közéleti és írói jellemzésének megírását (esetleg a könyvkiadó vállalatban).

A költői munkák 1906-iki kiadása nem bizonyult hűnek. Abban a hiszemben van közzétéve, hogy az alapul vett zágrábi kéziratnak betűszerinti kiadása; de a valóság az, hogy a kiadás boldogult szerkesztője lépten-nyomon változtatásokat tett, olyan elvek szerint, a melyekről csak ő számolhatott volna be: a munka befejezője már kinyomtatott szöveget kapott, a szöveget forrásával nem is vethette össze, mert a kézirat nem volt itt. A kiadás felszerelése is igen hiányos, pl. nincs szó a kézirat és a kiadás viszonyáról; nincsenek feltüntetve a költőnek azok a sajátkezű igazításai, melyeket az előszó emleget; a szövegeltérések jegyzéke, noha a *neki-neki*-féle eltéréseket minduntalan ismétli, mégis rendkívül hiányos, de nem is a kézirat és az editio princeps, hanem a Széchy-féle fictiv szöveg és a princeps editio eltéréseit sorolja fel; a szövegmutatóban egy szó sincs meg, a mit kerestem (pl. puzdra, mennyei kecske stb.). A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárában most megjelent kiadás bármily pontos törekszik is lenni s az eltéréseket lehető teljességgel adja, de a vállalat céljainál fogva modern átírásban adja a szöveget, a philológiai célra kétségtelenül alkalmasabb betűszerinti kiadás az Akadémia feladata.

Gondolom ezek lennének azok a tudományos módozatok, melyekkel Akadémiánk méltóképp megünnepelhetné multunk e szeplőtlen alakjainak emlékét. Természetes, hogy annak idején az Akadémia ünnepi ülést is szentelne Zrinyi emlékének.

De óhajtható lenne olyan lendületet adni e mozgalomnak, hogy Zrinyi emlékét a nemzeti társadalom is megünnepelje. Alkalmas módon fel lehetne erre hívni a kormány figyelmét is, melynek módjában lenne pl. Zrinyi főművének illusztrálásával művészeinket is foglalkoztatni, s esetleg egy illusztrált díszkiadást közrebocsátani, továbbá Zrinyi emlékét méltó szoborművel is megtisztelni.

Az osztály az indítvány első részét melegen ajánlja az összes ülésnek, mely azt a maga részéről is elfogadja. Az indítvány második részéről az I. és II. osztály később fognak nyilatkozni.

119. Az I. osztály a classica-philológiai bizottságba segédtagnak ajánlja dr. SZÉKELY ISTVÁN fővárosi áll. főgymnáziumi tanárt. — Elfogadtatik.

120. Az I. osztály felolvasási engedélyt kér dr. MITROVICS GYULA debreczeni főiskolai tanár számára. — Megadtatik.

121. Főtítkár jelenti, hogy FRAKNOI VILMOS t. tagnak a mult összes ülésen bemutatott indítványa (I. fönt 383. l.) értelmében, az

Elnökség fölterjesztést intézett a m. kir. honvédelmi miniszter úrhoz. — Tudomásul van.

122. Főtitkár jelenti, hogy PATTHY KÁROLY nyugalmazott középiskolai tanár ajándékol fölajánlja értékes könyvtárát a Római Magyar Történeti Intézetnek. — Meleg köszönettel fogadtatik.

123. Főtitkár jelenti, hogy özvegy UDRÁNSZKY LÁSZLÓNÉ az Elnök úrhoz intézett levélben meleg köszönetet mond az Akadémiának férjének váratlan elhunytá alkalmával kifejezett jóleső részvéteért. — Tudomásul van.

124. Főtitkár jelenti, hogy VADONA JÁNOS úr egy 1893-ban megjelent útleírását fölajánlja az Akadémiának. — Kiadatik a III. osztálynak.

125. Főtitkár jelenti, hogy az utolsó nagygyűlésen megválasztott bel- és külföldi tagok megköszönték megválasztatásukat. — Tudomásul van.

126. Főtitkár jelenti, hogy az utolsó összes ülés óta (l. fönt 386. l.) a következő újabb tiltakozások érkeztek be Székfü Gyula Rákóczi-könyve ellen: 1. Rahói ruthénajkú polgárság. 2. Szegedi népgyűlés. 3. Nagyenyedi képviselőtestület. 4. Maroskerületi róm. kath. tanító-egyesület. 5. Felsőbánya r. t. város. 6. Nagyszombati 48-as és függetlenségi kör. 7. Szatmárnémeti sz. kir. város törvényhatósági bizottsága. 8. Kolozsvár szabad királyi város. 9. Czegléd r. t. város. 10. II. Rákóczi Ferencz-társaság Malaczkán. — Tudomásul van.

127. Meghívók érkeztek 1. a nemzetközi ethnologiai és ethnographiai congressusra, Neuchatel, június 1—5. (kiadatott az I. osztálynak); — 2. a budapesti kir. tudomány-egyetem ünnepélyes közülésére, május 13. (az Akadémiát Fröhlich Izidor r. t. és osztálytitkár képviselte). — Tudomásul van.

128. Az Akadémia könyvkiadásában f. é. május hóban megjelentek: Akadémiai Értesítő, 293. füzet (1914: 5. füzet). — Dr. Balogh Arthur l. t.: Jogállam. (Társadalomtudományi Értekezések XIV, 8). — Kertész Manó: A finn-ugor jelzős szerkezetek (Finn-ugor füzetek 17. sz.). — Dr. Méhely Lajos: Magyarország harmad- és negyedik gyökeresfogú poczkai. — Tudomásul van.

129. Az Akadémia könyvtára május hóban a következő adományokat vette: 1. Fraknoi Vilmos: Mátyás király és a Hohenzollernnek diplomatiái érintkezése. Budapest, 1914. — 2. Kövér György: Kié legyen a magyar föld? Budapest, (1914). — 3. Serkowski, St.: Bacillus s. Granulobacillus putrificus nov. sp. Warszawa, 1913. — 4. Erzherzog Carl von Oesterreich von Oskar Christe. — 5. Gróf Berényi János: Részletek Gróf Berényi János történetíró naplójából és a Főnemesi alapítványi Liga. Budapest, 1914. — 6. Cugnet, Ch.: Dans les fautes que font les français, les allemands et les hongrois dans la langue française. 2-me mille. Budapest, (1914).

130. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ILOSVAY LAJOS és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXV. KÖTET.

1914. Szeptember 15.

8—9. FÜZET.

A M. TUD. AKADÉMIA LXXIV. KÖZÜLÉSE

1914. május 10.

III.

Jókai Mór emléke

Herczeg Ferencz tiszt. tagtól.

Régi pogány népek szokása volt, hogy midőn sírjába teték a halott vezért, fegyvereket és drágaságokat, a hatalom és a gazdagság jelvényeit temették melléje.

Midőn Jókai Mór tíz esztendővel ezelőtt meghalt, mi is melléje temettünk valamit a magunkéból, valamit, a mi drága volt nekünk: egy darabot mindannyiunk ifjúságából.

Ő a mai Magyarország viharos és virágos tavaszának küldöttje volt. Miként az útszéli akácza, ő is virágokat szórt az emberek fejére és a jövő-menő nemzedékek megszokták ezt a mese-esőt, mint valami természeti tüneményt.

A magyar *ver sacrum* egyik szikrája mindvégig ott phosphoreskált Jókai tintásüvegében és midőn az üveg gazdátlaná lett és kiszáradt: Magyarországon az élet valamivel szürkébb és hidegebb lett, a magyarság maga valamivel öregebb lett.

Hiszen lesz még kikelet Magyarországon. A jövő talán gazdagabban is fog virítani a multnál. De az a kikelet, a mely a rendiség tüskés vadonjában alvó nemzetet öntudatos életre ébresztette, nem térhet vissza többet. Az ébredező magyar társadalomnak boldog csodálkozása, a melylyel fölfedezte a világot és a világban önmagát, az ifjúságnak szent és együgyű hite, a mely hegyeket akart kimozdítani a helyükből, Jókai nemzedékének nagyszerű optimismusa, a mely aranyvárosokkal építette tele a magyar pusztákat, mindez nem térhet vissza többet. Magyarországnak szülehetnek még nagy költői, de Jókai Mórja nem születhetik már.

Egy nemzet elaludt Ázsia határán és fölébredt az európai gondolatvilág kellő közepén. Micsoda ébredés volt az! A levegő

áttüzesedett a vágyaktól és a reményektől, a föld remegett a termékenység lázában. A mely elme és a mely szív valamely magot hordozott magában, az erjedni, rügyezni, virágozni kezdett.

A magyar közélet sivatagában titáni munkások serege jelenik meg. A nagy ébresztő haragos türelmetlenséggel döngeti a zárt kapukat; a legnagyobb magyar éles ekevassal tépi a göröngyöket; a lángeszű katona fegyveres kézzel őrzi a vetéseket; a távolban pedig a haza bölse már készíti a csüröket, hogy majdan behordja a terméshől azt, a mit meg fog kimélni a jégverés.

A mi rügyezés és ígélet volt a reform-korszak irodalmában, az egyszerre gyümölcscsésé és valósággá érett és a fák roskadoztak aranyterhük alatt.

Ez az egész kor olyan volt, mintha egy Jókai álmodta volna meg. Ezen a nagyszerű Walpurgis-ünnepen érvényüket veszítették a nehézkedés törvényei. A láthatár megtelt repülő emberekkel.

Ein Lumpen ist zum Segeln gut,
Ein gutes Schiff ist jeder Trog;
Der fliehet nie, der heut nicht flog,

mondja Faust költője.

Vörösmarty után Petőfi, Arany, Jókai . . .

Honnan jöttek ilyen büszke csapatban? Hol késtek ezelőtt? Erre a kérdésre a világtörténelem szelleme tudna válaszolni. Mi csak annyit tudunk, hogy mikor az ő órájuk ütött, akkor fejedelmi pontossággal megjelentek.

Talán hozzánk, írókhoz illik legkevésbé, hogy túlbecsüljük a költészet jelentőségét a nemzeti életben. Theseus, Athén ura, így szól a *Szentivánéji álomban*: „Az effélének a legjava is csak árnyék s a legrossza nem rosszabb, ha képzelődés pótolja“.

A tett embereiben, a kifelé élőkben, a milyen Shakespeare Theseusa is, gyakran megvan a hajlandóság, hogy kicsinyeljék az „effélének“ nemzet-fentartó erejét.

A történelmi események elfogulatlan szemlélőjének azonban el kell ismernie, hogy a magyarság életében a költészet kivételes fontosságú nemzeti munkakört tudott betölteni.

A nemzet talán föl sem ébredt volna ázsiai álmából, ha a költők túlkei már sötét hajnalon nem zúgnak.

Az irodalom a felriadó országnak egy kész, pompás fegyvert adott a kezébe, hogy megvédelmezze vele nemzeti egyéniségét: ez a fegyver az új magyar nyelv volt.

Az exigenciák tudósai, az államférfiak, minden lépésükkel, a melyet előre tettek, beleütköztek a való tények vaskorlátjaiba; a korlátlan lehetőségek emberei, a költők, a nyomorúságos valóság feje fölött már régóta teljes és független nemzeti életet

éltek. Az akkori irodalom úgy világított az akkori Magyarország láthatárán, mintha ünneplő világvárosok visszfénye volna; pedig odalenn csak néhány magyar kisváros olajos lámpái pislogtak.

Akkor emelkedett föl a magyar irodalom politikai küldetésének csúcspontjára, midőn az országos nagy gyász idejében a nemzet vigasztalójává szegődött. Az ötvenes években ott ült Jókai Magyarország betegágya mellett és képzeletének minden tündöklő phantomját harcra vitte a lázalom rémei ellen. A mult dicsőségével és a jövő reményeivel biztatta a nagybetegét. Az ellenséget, a kit nem lehetett fegyverrel leverni, a satira nyilzárórával támadta és hogy mosolyt csaljon a beteg ajkára, csörgősapkát tett a fejére. Ebben a hosszú éjszakában több fényesség volt, mint a hétköznapi napsütésében.

Politikai magyar állam nem volt. És ugyanakkor a magyar irodalom olyan nagyszerűen alapozta a maga hegemoniáját, hogy azóta Magyarország a világirodalomban mint megdönthetetlen, nemzeti egység szerepel. Soha még a szellem nem aratott ennél teljesebb diadalt az anyag fölött.

Azt a benyomást nyerhetjük, hogy a természet maga mesemondónak szánta Jókait. Ez valami elementáris tünemény volt: egy tűzforrás fakadt ki Magyarországi talajából és a forrás a révkomáromi Jókai Móricz telkén buzgott. A költő maga is a sors kiválasztottjának érezte magát, a szent forrás örének és fölként papjának. Ez a nagyszerű egyoldalúsága eredményezte, hogy a reális élet nappali világításában mindig némileg idegennek, vendégnek érezte magát. Igazi élete ott folyt le, a hol a mese szent tüzei lobogtak. Ott nyilatkozott meg egész energiája, élettudománya és emberismerete. A reális élet neki motívum volt, a melyre a maga rhapsodiáit költötte. Regényei a valóság költői paraphrasisai. Az élet ősi melodiája benne volt a dalai-ban, de azonkívül benne volt még valami: Jókai költészete.

Született mesemondó volt és nem is kellene véresre sarkantyúnunk a phantasiánkat, hogy ott lássuk ülni Jókait a bagdadi vagy damaszkuszi mecsetkút lépcsőjén, a mint fáradhatatlanul mesél az utca népének.

A katona megfélelkezik a szolgálatáról, az inasgyerek a mesteréről, a vőlegény a lakodalmáról, — mind ott ülnek a lába elé terített gyékényen és szomjas füllel hallgatják. A mesemondó szemében ugyanaz a tűz ragyog, mint a hallgatókéban, mert ő megmámosodik a maga borától és támoilyogva követi a költők istenének diadalútját.

Az igazi elbeszélő születési ajándékát, a költői phantasiát, kosárszámba öntötték bölcsőjébe a műsák. Ha Ariosto még nem nyergelte volna meg a Hippogryphet: Jókai meg tudta volna tenni. Ha Shakespeare nem bukott volna le a tenger fenekére,

hogy a fűrtjeinél fogva kimentse Percy elsüllyedt becsületét: Jókai meg tudta volna tenni. És ha Rabelais nem szedte volna le a Nôtre-dame tornyának harangját, hogy csöngetyűnek oda-kösse Gargantua kanczájának nyakára: Jókai képes lett volna rá. Ez a phantasia — hogy magának Jókainak más vonatkozó szavait idézzem — „országot takar be s hullat tündérvirágot s aranygyümölcsöt“. A képzelőtehetség nemcsak az élet nagy enyhítő körülménye, hanem mindennemű emberi nagyság mustármagja is. Sohasem fogjuk megtudni, hogy miféle hajlamok és tehetségek termékenyültek meg az édes és forró órákon, melyeket a mai nemzedékek Jókai csodakertjében töltöttek. Sohasem fogjuk megtudni, hogy államférfiaink, tudósaink, katonáink, kereskedőink vagy gazdáink lelkében mennyi izzik még abból a tűzből, melyet a nagy kazánfűtő szított.

Szeretnék most közelebb lépni Jókai Mórhoz, de szinte attól kell félnem, hogy beleszédülök és beletévedek költészetének őserdejébe. Az ő teremő ereje egész virágzó vadont növesztett a valóság sivatagjaiban.

Kiválasztok tehát ebből a gazdagságból egyetlen regényt: *Az arany embert*. Azt a regényt, a melyről a költő maga így nyilatkozott: „Be kell vallanom, hogy nekem magamnak ez a legkedvesebb regényem. Az olvasóközönségnél is ez van legjobban elterjedve: ezt fordították le a legtöbb nyelvre...“

Egyike a kevés költői munkáknak, melyeknek kristályos mélységében az olvasó még fölismerheti az első ötlet jegeczedő pontját. Ez a pont a Senki szigete. A szépség, a tisztaság, a béke semleges zónája az élet csataterén. Egy hely, a hol nem az állam és a társadalom, hanem a lélek és a szív törvényei parancsolnak. Ez a regény nem egyéb, mint a szürke hétköznapiak honvágya a vasárnap után. A társadalmi hazugságokba belefáradt író és olvasó közös lelki kirándulása. Ha akarom: Senki szigete maga a költészet. Bizonyos, hogy a mai magyar értelmiség nem egy tagja éppen Jókai regényeinek olvasása közben találta meg a maga Senki szigetét, a hol Noémi Jókai műzsájának vonásait viselte.

A költő képzelete fölkapja egy vidéki magyar város, Rév-Komárom képét és délibábként fölemeli a valóság láthatára fölé. Az eredmény, a mit elért, nevzetes: ma minden művelt magyar ember kétféle Komáromot ismer; az egyik, az ősi Rév-Komárom, laposan és szerényen sütkérezik a Duna és a Vág összefolyásánál; ennek a kéményei fölött pedig, fenn a levegőben, áll Jókai városa, Kőd-Komárom, a mely merészen és büszkén fúrja szivárványos tornyait a költészet egébe. És a képzeleti város is reális gazdagsága a magyar koronának.

Hány magyar város van, a melynek háztetőin ma is ott

fénylik még Jókai költészetének visszfénye. A mai Budapest ház-óriásai fölött, a gyári füstben, ott sejtjük Jókai régi Pestjének halványuló, melancholikus képét és van akárhány magyar ember, a ki a székely havasokat, a Balatont, a szepesi városokat, a Hortobágyot vagy a Vaskaput csak Jókai szemével tudja meglátni.

Képzeletének sugalló energiája oly nagy, hogy ott, a hol a leírásban kiegyenlíthetetlen ellentétbe kerül a valósággal, a köztudat olykor Jókai pártjára áll. Hogy megmaradjunk *Az arany ember* mellett: aldunai hajós emberek, mivel az utasok által keresett Noémi-szigetét semmiképen sem tudták elhelyezni a térképen, hol az egyik, hol a másik dunai szigettől el szokták vitatni becsületes, régi nevét, hogy elkereszteljék Senki szigetének.

Térjünk vissza Kód-Komáromba. Ez a felhőgyarmat mindenben hasonlít a dunaparti anyavároshoz, a különbség mégis annyi, hogy Jókai városának minden köve a phantasia fényében ragyog. Mert Jókai az irodalmi Midás király: a mihez hozzányúl, az fényleni kezd. A költő szemének nagyító lencséje is van: a mire tehát rátekint, az megnő. A kisvárosból városi köztársaság lesz, a rácz gabonakereskedőkből zsarnoki hajlamú plutokraták, a potrohos rácsú ablakokon kikandikáló polgárleányok között pedig Borgia Lucretiákat és Laurákat találhatunk.

Nincs érdekesebb dolog, mint végigbolyongani a meseváros utcáin. Itt csupa originális ember lakik. Minden utczasarkon valami meglepetésbe ütközünk bele és minden kapu alatt valami kaland leselkedik reánk. A levegő oxigéntartalma igen nagy lehet itt, mert minden élet forró és mohó lüktetésben van, minden emberi szem drágakőként ragyog, a vér muzsikál az ereken és a szenvedélyek lobogó lánggal égnék. Kód-Komáromban úgy tudnak szeretni és gyűlölni az emberek, mint sehol a világon.

A hős: az arany ember. Typikus Jókai-hős; hiszen tulajdonképen minden igazi Jókai-hős aranyember. A költő apai gyöngédsége annyi szellemi és testi erénnyel ruhazza föl a szegény hajóbiztost, hogy elegendő volna egy uradalom megreformálásához, vagy egy birodalom meghódításához. Ezeket a kiváló tulajdonságokat a hős titokban tartja, csak a döntés óráiban, mikor nem lehet már titkolóznia, gyuladnak ki váratlanul lelkének fényoszói, csodálatba ejtve a jókat és rémületbe a gonoszokat. A szülei szeretet szertelensége azonban gyakran vesztére van a hősnek, mert míg a regény mellékalakjai csak úgy duzzadnak és ragyognak az életerőtől és az igazságtól, addig az aranyember a belső valótlanság gyógyíthatatlan kórságában szenved. A valótlan hősök a valószerű környezetben oly benyomást tesznek, mintha egy távoli, idegen és fejlettebb világból tévedtek volna a földi siralomvölgybe. Jókai hősei gyakran úgy is visel-

kednek, mintha számüzött arkangyalok volnának. Ők nagy titkok tudói és az arcukon gyakran a melancholia kifejezése ül, mintha honvágyat éreznének csillaghazájuk után. Az ember a földi élet titokzatos vendégeire gondolhatna, a kikiről Mózes könyve ír: „... Az Istennek fiai egyesülének az emberek leányaival...”

Az emberek leányai közül legkiváltképen kettőt kedvel Jókai; az egyik a forró bűn megtestesítője, *Az arany ember*-ben Athalie a neve, a másik a hűvös erényé, ezúttal Timeának hívják. Ők élet-halálharcot fognak egymással vívni és ez az éjszaka és a nappal örökös hadjáratának egyik ütközte lesz. A szép daemon, a kit a költő olykor amazonvonásokkal is szokott felruházni, végül is elveszi méltó büntetését, de azért nyilvánvaló, hogy alakja közelebb áll Jókai szívéhez, mint a hőfőhé és vértelen angyalé.

Jókai a jellemrajzban gyakran a mai rajzoló mesterek módszerét követi: elhagyja a karakterfej véletlen és lényegtelen vonásait és megelégszik a jellemző részletek kidolgozásával. Az emberei így vagy nagyon nemesek, vagy fölülte megvetésremél ők lesznek; vagy szikráznak az elmésségtől, vagy kacagtatóan ügyefogyottak; vagy félistenek, vagy egész állatok. A drastikus módszere, melyet főleg epizodálakjainál alkalmaz, rendszerint pompásan beválik; néhány vonással egész embereket tud teremteni. embereket, a kiket szívesen és tartósan fogadunk be ismerőseink körébe.

... A komáromi iszapos folyamparton néhány vontató hajó vesztegel. Egyik csigaorrú gabonaszállító neve: Szent Borbála. Ismerjük ezt a hajót, nekünk oly kedves úszó ereklénk mint az angoloknak Nelson admirális hajója. Szent Borbálát lovak vontatják föl a Duna csendes folyásán, de azért egy-egy útjában mégis több kaland és veszedelem rohanja meg, mint a fölfedezőket, a kik elsőkül járták be az afrikai Kongó folyót.

Az olvasó remegő izgalommal követi majd a Szent Borbála útját, mert tudja, hogy Jókai hajója aranyat, drágaköveket és gyöngyöket szállít a gabonaszákjaiban és sejti, hogy a hajó utasait halálra keresi valami titokzatos és túlhatalmas ellenség.

A költő bírálói gyakran hibáztatták, hogy a meseszövegben annyira keresi a meglepőt, a rendkívülit, az izgalmat, mint ma mondanók: a sensatiót. Ez azonban nem annyira kora és közönsége ízlésének, mint inkább a tulajdon üde fabuláló kedvének tett engedménye. Mint vérbeli elbeszélő, maga is közönségként áll szemben meséjével és gyakran boldog kritikátlansággal veti magát bele a rohanó áradatba.

Egyszer, hatvannyolcz esztendőskorában, talán mert mégis gondolkozóba ejtették az ilyenféle kritikus megjegyzések: mel-

lözve a romantikus hatáskeltés minden fogását, szigorú önfegyelemmel és a művészet puritán eszközeivel, megírta elbeszélő irodalmunk egyik büszkeségét: *A sárga rózsát*. Jókai összekötözött szárnyakkal is tudott repülni.

Midőn azonban mérget kever és végrendeletet hamisít, midőn álarczosan onson végig földalatti folyosókon és titáni kézzel fékezi meg a természet lázongó erőit, midőn az ő csigaorrú kis gabonahajóját Scyllák és Charybdisek között kormányozza el: az olvasó akkor is áhitatos izgalommal követheti útjait, mert Jókai a *sensatio* mellé annyi művészetet, a kaland mellé annyi életigazságot, a mese mellé annyi emberi érzést ad, oly plasztikusan festi az embert és a természetet, oly ellenállhatatlan írói szeretetreméltósággal tereli érdeklődésünket a hősei felé, hogy végül már nemcsak a regény olvasóinak, hanem a regény szereplőinek érezzük magunkat.

A meséje olykor úgy kalandozik és csapong, mint a harkály a bükkfaerdőben. De az olvasó ritkán bánja meg, ha követi szeszélyes útjain, mert a hová vezet, ott kincs, vagy legalább is virág terem. Jókai-féle virág, a melynek kelyhében gyémánt-harmat csillog; mesevirág, a mely hárfázik, ha süt a nap és zokog, ha jön az őszi hervadás.

Az osztályozók és skatulyázók, a kik minden irodalmi jelenség számára rekeszt tartanak készen, Jókait olykor együtt emlegették korának nyugateurópai, főleg francia regénygyárosaival. Bár Jókai írói külsőségeiben sohasem zárkózott el a nyugateurópai divat elől, az ő lelki rokonait mégsem a nyugaton, hanem a mesék keleti őshazájában kereshetnők.

A francia és a német regénygyárosok rossz társaságától megóvta őt tündöklő képzelete és istenadta humora. A humora fölényesen fatalistikus, olykor enyhén borongó, gyakran merész és csípős, de mindig ellenállhatatlanul szeretetreméltó. Ez az írói adománya a néplélek mélységeiből áradt feléje. Mert hiszen azzal tisztában kell lennünk, hogy senki sem ismerte, szerette, értette és érezte át jobban népünket, mint Jókai Mór. Az ő parasztjai, a komor méltóságú alföldi gazdától a furfangos székelységig, az urasági hajdútól a pusztai haramiáig, még torzképeikben is mindig igazak.

Jókai humora csillogó, puha aranybrokátként borul rá mindenre, eltakarja az élet szennyét és szakadásait, letompítja a szögleteket, széppé, meleggé és otthoniassá teszi a világot.

Az arany emberből találomra idézem a következő sorokat. Nem a legmulatságosabbak, de Jókaira nézve felette jellemzők:

„A sócempészetnek volt ott divatja.“ (Az Aldunán.) „Az állam eladta másfél forintért a török parton azt a sót, a minek az ára itthon batodfél forint; a török partról visszahozta azt a

csempész s eladta a magyar parton negyedfél forintért. S így aztán mindenki nyert rajta, az állam is, a csempész is, a vevő is. Ennél barátságosabb viszonyt képzelni sem lehet. Hanem a ki legkevésbé volt meglegedve a nyereséggel, az az állam volt, mely a saját védekezésére a hosszú határparton végig őrházakat állított fel, azokba a közel falvak férfi-lakosságát állítá be puskával, hogy a határ felett őrködjenek. Minden falu adott határőröket s minden falunak voltak saját csempészei. Minélfogva csak az iránt volt szükséges intézkedni, hogy a mely falu ifjai éppen az őrségen vannak, annak a falunak a vénéji járjanak ugyanakkor a csempészhajókkal . . .“

Francia vagy német író így sohasem írhatta volna meg ezeket a sorokat. A bagdadi vagy a damaszkuszi mesemondó inkább elmondhatta volna. A fölényes alázatosság az étellel szemben, a derűs fatalismus, a mely meghajol, de fenntartja magának a jogot, hogy mosolyogjon, félig-meddig már keleti vonás. Jókai ott áll a Kelet és a Nyugat összefolyásánál, pontosan azon a helyen, a hol az évszázadok óta egymással szembe jövő áramlásokban összekeveredett a magyar vérmérséklet és a magyar észjárás. Ezért is annyira magyar.

A nyelvében is egyesíteni igyekezett a keleti erőt és pompát a nyugati finomsággal és előkelőséggel. Nagy és örök dicsősége marad az a művészi ötvösmunka, melyet az irodalmi magyar nyelvvel végzett.

Hogy a nemrégiben még oly érdes és nehézkes nyelv zengzetessé, erőteljessé, csillogóvá és olyan hajlékonyrá lett, mint a nemes keleti aczélpenge, hogy a szónoki lendületnek, a könnyed társalgásnak, a szaktudományok szövevényes meghatározásainak, az üzleti forgalomnak és körmönfont költői hatásoknak egyaránt alkalmas és pompás szerszáma, azt nem kis részben annak az edző és csiszoló munkának köszönhetjük, a melyen a magyar nyelv Jókai költészetének tüzeiben keresztülment.

Minden csepp vérében, minden lélekzetvételében magyar író volt. Nem programszerűen, hanem mivel tehetségének és vérmérsékletének vegyi alkatánál fogva más nem lehetett. Alapjában véve mindennel rokonságot tartott és mindenhez vonzódott, a mi magyar volt; ahhoz is, a mit bajnak és veszedelemnek ismert fel a nemzet életében és a mi ellen a jövő érdekében hadat viselt. Senki sem ostromozta elszántabban a régi rendi Magyarországot, mint ő és senki sem állított annak az immár letűnt világnak szebb és maradandóbb emléket, mint ő.

Jókainak van egy phantastikus elbeszélése — a mely egyébként nem tartozik legsikerültebb alkotásai közé, — a címe: *Almodád*. (Rege az özönvíz előtti korból.)

Álmodád a neve Noé apó legifjabb és legkedvesebb unokaleányának. A költő elbeszéli, hogy a tündöklő szépségű leány meg akar fürödni egy kis tóban.

„Az a tó pedig“ — szól az elbeszélés — „nem víz volt, hanem a titokteljes hegykristály cseppfolyós korában. Még most kovasavas olvadék; de ha csak egy légből leesett szitakötő hull is belé, abban a perczen egyszerre kristálylyá tömörül...“

Egy pillanatra megnyílik előttünk Jókai phantasiájának izzó kohója. A költő egyszer talán egy borostyánkő darabot tartott a kezében, a melybe valami őskori rovar volt bezárva. Talán szűnyog. Az ő nagyszerű phantasiája megnagyította a szűnyogot, nem elefánttá, hanem szépséggé.

Mert Álmodád körül is hirtelen megkeményedik a folyadék és ő be van zárva egy roppant nagy, átlátszó kristályprismába. Szemei lehűnyva, teste betakarva aranyveres hajával, kezei összetéve keblén. „Megkezdte hosszú álmát; hosszú utazását a napok napja felé.“

(A kristályba zárt szépség ötletével másutt is találkozunk még Jókainál.)

A mi Noé bájos unokaleányával történt, azt cselekedte meg maga a költő a rendi Magyarországgal: bezárta művésztének óriási kristályprismájába. Egy elmúlt világ így utazik örök szépségben „a napok napja“ felé, mi pedig méla gyönyörűséggel szemléljük.

Jókai mesemondó mohósága olympusi szarkaként keringett az élet fölött és ha odalenn valami fényeset látott, arra lecsapott, azt fölkapta és fölvitte a felhőfészkebe. Nemcsak Rév-Komárom fölött hordott össze egy Kőd-Komáromot, hanem egész délibábos Magyarország is keletkezett a magasságban.

Ő mindenhová elszállott, a hol prédát sejtett. Az Alföld szépségeit épp úgy tulajdonába vette, mint a Balaton gyöngy-kagyló színeit, Erdély aranybányáit épp úgy kifosztotta, mint fekete gyémánttelepeit.

Ő ott volt a nagyurak clubjaiban, a delnők boudoirjaiban, ott volt a betyárénektől hangos csárdákban; ő együtt mulatozott a honfoglaló ősökkel és együtt búszult a kuruczokkal, együtt táborozott a vörössapkásokkal; ő leereszkedett a föld méhébe és saját szerkezetű gépén fölemelkedett a felhők fölé; ő elsőnek hatolt fel az északi sarkra, karavánokat kalauzolt a homokpusztákban, végigbarangolta az afrikai őserdőket, elkalandozott messzi szigetekre, a hol szomjas kék ég ragyog a pálmafák fölött. Ő visszament a multba, a mastodonok és saurusok korába és előre repült a jövőbe, az emberi intellectus birodalmába. Nem eszelhetünk ki olyan kort és olyan helyet, a hol nem találkoznánk üstökösútjának sziporkázó nyomaival.

A mit idegenből hozott: az ő kezében az is magyarrá lett. Ha Mikszáth Kálmán szerint a régi löcsei városbírák vérének földszerző ereje volt, akkor Jókai tintájának is ilyen ereje volt. Új alattvalókat, tartományokat, világrészeket és planetákat bódított a magyarságnak.

Érdekes megfigyelnünk, hogyan bánik el Jókai idegen nemzetekkel. Az ő törökjeinek vagy francziáinak van egy közös családi vonásuk, a mely kedves rokonainkká avatja őket, ez a vonás a magyar humor. Az ő törökjei bizony nem igazi oszmanlik, a párisijai nem vérbeli francziák, de azért van bennük sok költői igazság, sőt néprajzi érték is, mert Jókai olyannak írja le a törököt és a francziát, a milyennek a magyar ember ismeri és elképzei. És ehhez végre is joga van, mert az irodalomban épp úgy mint a nemzetközi politikában, minden jog forrása a hatalom. És ebben az esetben a hatalom Jókaié.

Jókai költészete egy egész magyar világ. Ha valami új özönviz elnyelné Magyarországot, Jókai Magyarországa még évszázadokon át folytatná magányos bárkaéletét a világ feje fölött.

Ha ma, tiz esztendővel a költő távozása után, újból — és talán némi kegyeletes aggodalommal a szívünkben — be-merészkedünk abba a tropikus őserdőbe, a melylyel Jókai munkásságának eredményét leggyakrabban és legáltalában összehasonlítani szokás, akkor boldog megkönnyebbüléssel tapasztaljuk, hogy a múltó idő alig is tett benne valami kárt. Itt-ott talán megritkult a lombrostély, némely helyen talán bevillan egy józan napsugár a titokzatos arany homályba, egypár gyöngye csemete vagy elősdi, a melynek magját a lázas munka hevében válogatás nélkül vetette el a nagy kertész, kiszáradt és kiveszett: de maga a fenséges erdő él, virul és pompázik, a fejük fölött örökzöld fapatríarkák zúgnak, mint egy óriás hárfa húrjai, a csodavirágok még nyílnak és illatoznak, a madarak még énekelnek, a pillangók még röpködnek. Távoli tisztásokon pedig, aranykupolás márványtemplomok előtt, ismerős, nemes és kedves emberpárok gyülekeznek: Jókai hősei, a kik annyi édes boldogságot és annyi még édesebb bánatot okoztak a magyar olvasóközönség szívének.

Jöhetnek idők, midőn az egyre változó napi izlés rövid időre másfelé tereli a szórakozni és gyönyörködni vágyók útját; de bizonyos, hogy a divatok múlnak, de Jókai költészete megmarad, mint a magyar elbeszélőirodalom büszke ékessége és gazdagsága.

Jókai Mórból semmi sem halt meg, csak a teste. A mit Petőfi Sándor ifjú barátságuk boldog és forró napjaiban irt hozzá, az ma is ráillik:

Te állasz ott . . . csak te . . . magadban . . .
Téged le nem dönhetnek.

IV.

Költemények

Vargha Gyula r. tagtól.

1. A fény.

Szél zúg a sötét jeghegyék sudarán,
S a karcsu sudár csupa fény s csupa árny;
Ormán, mit a mélylő ég kékje beszél,
Tánczos levelek fényfoltja rezeg.

Légy áldva, te látás szent kútfeje, fény!
Oh, égi ajándék, mint áldalak én.
A porszem is ébred, a merre haladsz,
Mindennek a földön szint, életet adsz.

Neked köszönöm, hogy az ég meg a föld
Csodáival elmém színig teletölt,
S lelkemben a színek pompája ragyog;
Te általad lettem az, a mi vagyok.

Képek színes árját, üdén melegen,
Gyermekkorom óta hogy itta szemem,
Élvezve a látás nagy, nagy gyönyörét,
Melynél nem is ad tán nagyobbat a lét.

Lelkemben, ez érző tükrön, csodaképp
Úgy rajzik a sok rajz és. árad a kép,
Mit a látás nyújt, bár szemem behunyom,
Mind megmarad itt benn, mint hóban a nyom.

S fény rajzai közül nincs oly kicsiség,
Mi nem élne tovább, hirdetve dicsét:
Méh szárnya zománcza . . . S ha leng a falomb,
A tétova ingó árnyék a falon.

Álmatlan, alaktalan éjjeleken
Nem hosszú a perc, sem az óra nekem,
Képek seregével magam mulatom,
Ringatva a lelkem száz hangulaton.

Tán, hogyha lehunynak végképp e szemek,
És én hidegen majd s némán pihenek:
Tündér ecsetével az éjt ez a fény
Beszínezi lenn is, a sír fenekén.

2. A költöző fecskék.

Ti fecskék, hát már gyülekeztek,
Látszik, hogy készülődni kezdtek,
Összeverődve, nagy csapatban
Szálltok, kerengtek nyughatatlan.

A mennyi fészek, mind kirajzott,
S mint görbe íj, a jól felajzott,
Két szárnyatok úgy hajlik össze,
Tollas nyilvesszõt fogva közre.

Egyszerre majd, mint tünde álom,
Elenyésztek a láthatáron,
Repülve, szállva, tűnve délnek . . .
Előbb hozzátok hadd beszélsek.

Veletek tart, köddé enyészve,
Erdőnk, mezőnk minden zenésze,
Kit hajt a vágy s a szárny emelhet,
Magokkal vive dalt, szerelmet.

Értek a fényes Ádriához,
Arany ott a vitorla, árboecz,
Hullám reng, hullámhoz simulva.
S százféle színt vált kék azúrja.

S ha szárnyatok már lankadóban,
Új part köszönt; part, part, valóban,
Egy tündérkert, virágmezt öltve,
Itália mosolygó földje.

Mindenfelé, ezer s ezerszám
Kúsó borág karsú szederfán,
Bús ciprusok, szelid olajfák,
Kik illatlelköket sóhajtják.

És van-e ég mosolygóbb, kékebb,
Mint kékje Umbria egének?
Ott ég és föld nevet a fénytől,
Tán Szent Ferencz arany szívéből.

Fecskék, ha sírján megpihentek,
Mondjátok az assisi szentnek,
Ki ott pihen koporsajában:
Nem prédikált nektek hiában.

Csicsergjetek, Istent dicsérve;
Dehogy fog megdorgálni érte,
Mint hétszáz éve, mikor éppen
Zavartátok a szent beszédben.

Az ő mézajka néma lett rég,
Nem zengi hálatelt szerelmét,
Daloljatok helyette hát ti,
Madárkák, az ő húgocskái!

A szent zsolozsmát hű barátok,
A jó Assisi bizta rátok,
S kis szívetekből dalra válva
Buggyan fel az öröm s a hála.

Hála az ég s föld Istenének,
Örültök a nappalnak, éjnek,
Tűznek, víznek, fűnek, virágnak.
Az egész teremtett világnak.

Csak egyszer prédikált tinéktek,
S lám, szent tüzétől most is égtek.
De hát az ember, kire mindég
Özönnel önté lelke kincsét?!

Fájó kérdés, felelni félek;
Ne tudja az a tiszta lélek.
Ki ne fecsegd, te fecsketábor,
Vérkönyv fakadna szent porából.

V.

Mátyás király törekvései a német császári trónra

Fraknoi Vilmos t. tagtól.

(Megjelenik a Történettudományi Értekezések során, XIII. köt. 9. sz.).

Bolyai Farkas törekvései az erdészi pályára.

(Felolvasta Szily Kálmán rt. 1914 máj. 18-án.)

Bolyai Farkas küzdelmes életének az a szakasza, melyben a tanári pályát el akarta hagyni s erdészeti hivatalra folyamodott, még nincsen eléggé felderítve.

Életrajzai csak röviden szólnak erről a hivatalkeresésről.¹ Pár évvel ezelőtt kiadott erdészeti munkájából² tájékozhatjuk ugyan magunkat e szakmabeli tudásáról; a kiadó bő jegyzetekben méltatja őt, mint erdészt, de a hivatalkeresés körülményeit, adatok hiányában, nem tisztázhatta.

Azonban sajtóságos módon, Bolyai Farkasnak 1820 április 4-én Jánoshoz intézett levele, melynek fontossága az abszolút geometria történetében ismeretes,³ ebben az egészen másféle tárgyban is több, eddig ismeretlen adalékot nyújt. Azonkívül sikerült az Országos Levéltárban és a Cs. és kir. közös Pénzügyi Levéltárban annyi kiegészítő adatot felkutatnunk, hogy segítségükkel az elől említett hiány pótlását megkísérhetjük.⁴ Minthogy Bolyait az erdészeti hivatal keresésére főleg anyagi helyzete indította, s az okok, melyek gazdasági viszonyait súlyossakká tették, régebb eredetűek, mindenekelőtt visszapillantunk az ő életére, Marosvásárhelyre költözésétől fogva (1804).

A mint tudjuk, a vásárhelyi professorok fizetése ezidőben évi 400 német forint volt; a melyhez — lakáson kívül — semmiféle természetbeli járandóság nem tartozott. Úgy hogy egész Erdélyben legszűkösebben a marosvásárhelyi collegium látta el

¹ Szily K.: Adalékok Bolyai Farkas életrajzához. Budapest, 1884. 6. és 17—18. l. — Bedőházi J.: A két Bolyai. Marosvásárhely, 1897. 76—77. l. — Konecz J.: A marosvásárhelyi ev. ref. collegium ismertetése. 297—298. l. — Stäckel P.: Wolfgang und Johann Bolyai. Leipzig, 1913. I. Teil. 25. l.

² Bolyai Farkas Erdészeti csonka munkája 1820-ból. Jegyzetekkel ellátta Kintses József. Máramarossziget, 1911.

³ L. erről Stäckel i. munkáját. I. Teil. 76—79. l.

⁴ Az itt említett anyagon kívül e dolgozat forrásául szolgáltak: Bolyai F. levelei Bodor Pálhoz (Math. és Phys. Lapok. XI. k. 198—231. l.) és Bolyainak János fiához intézett, birtokomban levő néhány más levele.

tanárait.¹ Ez akkor sem lett volna sok, ha rendesen adja a collegium — de nem így történt.

A francia háborúk alatt a gazdasági viszonyok megromlottak, a collegium rendetlenül és csak kisebb részletekben fizetett. A felgyült hátralékot csupán az 1811-iki devaluatio után adta ki papírban, a melynek értéke ötödrésztre szállott. Ismételtén rossz termésű évek következtek, melyek alatt a papírpénz árfolyama csak lassan javult s ezekután 1816—17-ben inség és drágaság jött. „Olyan kevésbé bizhatik az ember a' Collegyomhoz, hogy calculusba se meri tenni“ — panaszoja Bolyai — „a' városiak tudják a Professor állapotját, 's... Professornak igen kicsi bétűletet adnak“. Csak 1820 körül emelkedik a fizetés 200 ezüst forintra, de „ezzel nem lehet Professornak házat tartani, hogy a' tudománynak szentelje magát.“²

Magántanítási órák és a domáldi birtok jövedelme pótolhatták volna a rendetlenül befolyó fizetést. Azonban a birtok, a gazda távolléte miatt nem sokat jövedelmezett.³ Különbben is az élelmes szász jobbággyokkal szemben a gyöngeségig jó szívé volt. Nem jó gazda, ötletszerűen felbuzduló nagylelkűsége sokszor ragadja előre nem látott költsézésre. Jól jellemzik őt saját szavai: „Gazdag ugyan sohase lehettem volna, annyi szegénnyt tudva; mint egy darab só meg nem maradhatna egy édesvízü tengerben.“⁴

Sokat segíthetett volna ilyen körülmények közt egy jó gazdasszony feleség, a ki okosan tudja a keveset beosztani. Azonban Bolyai első feleségében ezek a tulajdonságok hiányoztak. Számítani teljességgel nem tudott — s éppen úgy az anyós sem, a ki özvegyen maradván, 1815 után náluk lakott. Ez a két „különbben nem rossz asszony“ a pénz szűke miatt időnkint heves jeleneteket idéz elő — a mi Bolyainak idealis gondolkodása mellett, kétszeresen fáj.⁵ A maga keserűsége így szólal meg egyik színművében: „Asszony ellen pénzt tartani-meg bajosabb, mint egy várat körös körül tüzet okádo ellenség ellen meg-örizni: mindenik summátska ujj forrása a' szükségék száz ujj folyamatjának... a' számvetéstől futnak mint az ördög a' tömjéntől, de ha elfogy a' pénz, akkor készüljön a' szegény gazda le Plutóhoz vatsorára petsenyének.“ Mert a pénz olyan

¹ L. Bolyai-Bodor levelek i. h. 224., 226., 227. lapokon.

² Bolyai-Bodor levelek i. h. 227. l. (1824 május 28-ról).

³ A birtok értékéről tájékozást adhat, hogy 1857-ben 1600 frton adták el; évi bére 1853 óta 50 frt volt, ezüstben. (A nálam levő eredeti szerződések szerint.)

⁴ Koncz, i. h. 281. l.

⁵ Bolyai-Bodor levelek i. h. 207. l. (1817 január 4-ről).

természetű, hogy „azt a' szél, mihelyt az Asszonyi ég alatt egy olyan támad, el-fujja.“¹

Az öreg asszony még más kellemetlenséget is szerzett vejének. Rábizta kolozsvári házának eladását, a mit az akkori körülmények között a lehető legjobban eligazított. Mégis hosszú időn át elégedetlenkedett és sokszor halmozta el e miatt szemrehányásokkal őt, a mint ezt kevés műveltségű, bizalmatlan emberek szokták tenni.²

Anyagi helyzetének könnyítése végett arra is gondolt Bolyai, hogy másokkal társaságban kereskedéshez fog — valószínűleg borral. De felhagyott a tervvel, mert ha társai ügyesek, rászedik, ha pedig nem csálnák meg: akkor ők sem értenek többet a kereskedéshez, s így mindenképen kárban maradna.³ Hiábavaló a sokféle igyekezet: „A mindennapi élet tovább nem győzhető gondjai nem engedik által álmodni az életet, durván serkentik a' legkisebb szenderedet, 's ébren pedig pusztá hideg 's ékesség nélkül való a reménység elhervadt mezeje. Kórók állanak, egy-egy éjszakai fuvalat — 's a hó szállingozik. — Már túl kívánnék lenni . . .“⁴

Vigasztalója, lelki egyensúlyának fenntartója a tanítás munkáján kívül a fia: atyai szeretete „mint valami láncz tartja a' tömlöczbe vissza.“⁵ Időnként a költészet nyújt neki enyhülést. Rövid három év (1817—1819) alatt jelennek meg: az „Öt szomorújáték“, a „Párisi per“ és a Pope fordítás.

Lássuk, milyen anyagi eredménnyel járt e művek kiadása? Hogy nem külső haszon lebegett szeme előtt, talán mondanunk is felesleges. Indító oka az írásra csak annyi: „mint a bogárnak, a mikor egy kis szárnya növe, repdesni kezd.“⁶ De mégis beküldött három szomorújátékot az emlékezetes kolozsvári színmű-pályázatra, mert mellékesen az 1000 frtnyi tekintélyes pályadíj is jól esett volna. A reá nézve kedvezőtlen döntés alkalmából így ír: „éppen tsak pénzt szerettem volna kapni, egyébiránt keveset alterál: mert a midőn vesztettem, azt nyertem, hogy . . . megmutatták, hogy nem jó felé menyek.“⁷ A három szomorújátékot, kettővel megszerezve, még 1817-ben kiadta.

Bolyai az „Öt szomorújáték“ jövedelmének egy részéről már előre lemondott. Oly módon rendelkezett, hogy ha mind az

¹ Bolyai F.: Párisi per. Marosvásárhely, 1818. A 27. és 32. lapon.

² Bolyai-Bodor levelek i. h. 203., 217., 219. l. Az öreg asszony írni sem tudott.

³ U. ott. 198. l. (1816 január eleje).

⁴ U. ott. 200. l. (1816 január 15.)

⁵ Bolyai-Bodor levelek. U. ott. 209. l. (1817 április 2-ről).

⁶ Öt szomorújáték. Marosvásárhely, 1817. „Némely jegyzések.“

⁷ Bolyai-Bodor levelek. U. ott. 210. l. (1817 július 3-ról).

500 példány elkél 5 frtjával, 1000 frtnyi, ha kevesebb adható el, akkor ahhoz arányított kisebb összeg kamatai évente a marosvásárhelyi szegények között Simon napján kiosztassanak. Így remélte, hogy „legalább egy régi mindennap folyó kedvetlen tragoédiát esztendőnként egy-két Nap' meg fog szüntetni.“¹ A kiadás költségei, miután külön pár száz frtot adtak pártfogói a nyomtatásra, a rossz időkhöz képest elég hamar kikerültek. De a könyv lassan fogyott. Még 1819 őszéig is csak 520 frt gyűlt össze. Ebből is két ízben 60—60 frtot kiosztatván, csupán 400 maradt a tervezett alapítványra.²

A „Párisi Per“ várható jövedelméből egy részt szintén erre a jótékony célra rendelt.³ Mennyi jutott reá, nem tudjuk.

Úgy látszik, a Pope fordítás hozott legkevesebb hasznot. Még 1820 körül sem térült meg a költsége; nehezen tudta eladni.⁴ De volt evvel a könyvvel még más baja is. Belőle 100 darabot Guttmann kolozsvári könyvkötő és könyvkereskedő átvett bizományba. Hasztalan sürgette Bolyai az elszámolást — éveken keresztül nem adott hírt magáról, — s 1821-ben is adósa.⁵

Pedig a collegium még most se bírta rendesen fizetni tanárait. Megesik, hogy háromnegyed évig sem kap fizetést. „Nem is hiszem, hogy valaha rendbe kapjuk,“ — írja — „nints mód nem süllyedni adósságba, mert élni kell. — Ugy is mi 200 ezüst forint! . . . Nints mód a legtüzesebb léleknek is az élet nyomó gondjai alatt végre el nem alunni.“⁶

János fiának felmenetele a bécsi műszaki akadémiára (1818) nem terhelte atyját. A mint már más helyen elbeszéltük, a költségek nagy részét gr. Kemény Miklós vállalta el,⁷ s hozzájárult még br. Kemény Simon is jelentékeny segítséggel.⁸ Honnan adott volna ezeket Bolyai, a ki fiához írott leveleiben a postaköltséget is túlságosnak tartja, s ha 10—20 frtot elküld időnként, egy krajczárja se marad!

Ezekhez a gondokhoz az 1819 június óta még feleségének betegsége járult. Szegény asszonyt, — a mint Bolyai írja — „elnyomta a' hysterika, az a' pokoli burján, melynek még leánykorába megismerhettem volna a' tsiráját, ha a Cocytus partjai

¹ Öt Szomorújáték. Hibák és igazítások. L. 80., 81. és 73. l.

² Bolyai-Bodor levelek. I. h. 216. l. (1819 szept. 3-ról).

³ Párisi Per. V., VI. l. (Elöljáró beszéd.)

⁴ Bolyai-Bodor levelek. I. h. 216. és 218. l. (1821 július 15-ről).

⁵ U. ott. 216. és 223. l.

⁶ U. ott. 216. l.

⁷ L. dolgozatomat: Bolyai J. ifjúsága. Math. és Phys. Lapok. XIX. k. 143—144. l.

⁸ Bolyai-Bodor levelek. I. h. 219. l. (1821 szept. 3-ról).

Botanicájába járatos lettem volna... elég a', hogy végre leverte a feleségemet, heteket nem alszik, fogy, gyengül, iszonyú békételen.“¹ Így hát „az *Egészség*, *Békesség* 's a *Szükséges*“ mind elköltöztek az ő házából, pedig Pope-pal együtt úgy tartotta, hogy „mind az a' jó, a' mit találhat valaki, 's mind az a' mit Isten rendelt az embernek, az okosság' minden öröme, 's az érzések' minden gyönyörűsége, ezen három szóba áll.“²

Ilyen helyzetben jutott tudomására Bolyainak, hogy az erdélyi kamarai erdők főfelügyelői állása (primarius Sylvarium Inspector) megürült, s — a királyi leirat szerint — Ő felsége hajlandó azt erdélyi emberrel betölteni. E végre nyilvános pályázatot hirdetett a Gubernium.³ Az állás javadalmazása az akkori viszonyokhoz mérten fényes. Volt ugyanis: 1500 forint fizetés ezüstben, szabad kincstári lakás, vagy bányatanácsosi ranghoz szabott lakáspénz, hivatalos utakra 6 ezüst frt napidíj. Ehhez járult még természetben 100 mérő búza, 200 mérő zab, 30 szekér széna, ugyanannyi szalma, 36 öl tűzifa és 56 veder bor.

Evvel szemben azonban elég fáradságos kötelezettségek vannak. A nagy terjedelmű kincstári erdők kezelése sok ide-oda utazással járt, úgy hogy az esztendő nagy részében hivatali székhelyétől, Nagyszebentől, távol kellett lennie. Igaz, hogy ez szép mellékjövedelmet hozott, de elgondolható, milyen fáradtsággal, sőt nélkülözéssel járhatott akkor a görgényi vagy gergyói havasok őserdeiben való hosszabb tartózkodás.

Azonkívül vezetnie kellett a szebeni „erdészeti iskolát“ (Schola Sylvanalis) is. Ezt az előbbi főerdőfelügyelő, De Guilleaume Athanáz tervezete alapján 1817-ben állították fel.⁴ Célja volt az erdélyi erdészgyakornokok szakszerű kiképzése, úgy elméleti, mint gyakorlati tekintetben. A tanfolyam három éves, de felvétel csak minden harmadik évben történik. A téli időszak (november 1-től április 1-ig) volt az elméleti oktatásra szánva, melynek tárgyai az egész erdészettudomány és kevés mathesis, aztán növénytan. A nyári félévben folyik a gyakorlati oktatás: felmérések, faültetés stb. Az erdészet és a matematika tanítása a főerdőfelügyelő kötelessége, a botanikát külön, 200 ezüst frttal díjazott professor tanítja. Ilyen módon a selmeczi akadémia erdészeti tanfolyamát igyekeztek Erdélyben pótolni.

Bolyai elhatározta, hogy ennek a hivatalnak elnyerésére

¹ Bolyai-Bodor levelek. I. h. 214. l. (1819 június 14-ről).

² Pope Próbatétele az emberről. Marosvásárhely, 1819. 53. l.

³ Erdélyi Gubernium. 897. sz. 1820 jan. 20-ról (Orsz. Levéltár).

⁴ Erdélyi Thesaurarius 11,531. sz., 1817 okt. 6-ról kelt királyi rendelet (Országos Levéltár). Az iskola sok nehézséggel küzdött a főfelügyelő nagy elfoglaltsága s a növénytan tanárának lemondása miatt. Hallgatóinak száma 12—15 volt.

beadja folyamodványát, s ezzel kapcsolatban nagy energiával hozzálátott, hogy erdészeti ismereteit kiegészítse és kérésének támogatására pártfogókat szerezzen. Elhatározásában azonban nemcsak akkori szűk viszonyai, hanem régi hajlandóság is indította. Mint költői lelket is vonzották az erdők szépségei, de ezenkívül Bolyai még Domáldon mint szenvedélyes kertész erdőt ültet, fanemesítéssel foglalkozik, szép gyümölcsöst állít be.¹ Marosvásárhelyen pedig professori szállásán levő kertjét oly kitűnően rendezte, erdei és kerti fák tenyésztésében olyan eredményt mutatott fel, hogy ezzel nagyobb körben is megállhatja helyét, ha alkalom adódik rá.²

Azonban az ő sokoldalú képességei még más oldalról is szolgálták az erdészet iránti érdeklődést. Még fiatal korában mérnök akart lenni,³ s különböző technikai kérdésekkel később is szívesen foglalkozott. Ebben az időben már sokan ismerték kemenczeit, melyeknek szerkesztésében a fa takarékos felhasználására, tehát közvetve az erdők kímélésére törekedett. Valóságos szenvedélye volt a kemenczerakás.⁴ Most, hogy méltóan viselhesse hivatalát, saját vallomása szerint, 40-nél több könyvet tanult át,⁵ a mit aligha tett valaki a számos többi pályázó közül. De mindamellett, hogy a tanári működéssel se kellett volna teljesen szakítani, nem minden keserűség nélkül ír fának a hivatalról s készülődéséről: „... tanítani kellene, mikor helyt volnék, Mathesist (keveset) 's Forstwesent; nállam van a Manualis most actu 's más arra való könyvek; tsak rész szerint ujj dolog nekem, könnyen hozzá jutok, noha nem munka nélkül; az igaz, hogy ezzel se közeledem az Otiumhoz, melly töllem mind inkább fut, szinte el-is fáradtam már kergetni — *Otium Divos rogat in patenti* . . . *Post equitem sedet atra cura* . . . De a' házom állapotja absolute kényszerít próbálni, mert a' leg-első (a belső betsület, jóság után) a mindennapi: szomorú dolog, mikor az ember az életnek igyekezettel tellyes $\frac{2}{3}$ -án nem tsak az $\frac{1}{3}$ -át meg nem szerzette, sőt rég előre azon kornak kenyerét eszi, mely a' magát se szerezheti meg. Otiumom itt sints, a' nyártól fogva semmihez se foghatok, a' mi a' lelkemet táplálná, 's ezutánra még kevésbbé reménylhetek . . .“

¹ Ritka helyen lehetett abban az időben olyan sok válogatott gyümölcsfajt találni, mint a domáldi kertben. (Bolyai Gergely levele Szabó Sámuelhez 1867 márcz. 19.; Koncz. 278. l.).

² A collegium előjáróságától nyert bizonyítványa szerint (1820 márcz. 12.; a mellékletek közt II. sz.)

³ L. Herepei János levelét Bolyai F.-hoz 1795 decz. 7-ről (III. sz. melléklet).

⁴ Bolyai-Bodor levelek. I. h. 206. s. 217. l. (1816. és 1821-ből).

⁵ Koncz. I. h. 298. l.

⁶ Bolyai Farkas, Jánoshoz 1820 ápr. 4-én.

„Már szinte el-vesztettem reménységemet arra is, hogy ifjúkori mathematica speculatioim gyümölcstét rendbe szedjem, a' mi le van írva újra nézzem: 's a' mi nints, le-írjam; már is teménytelent felejtettem el, 's csak hosszabb kedvező napfényben támodnának fel, jönnének újra elé azon tövekről, melyek még nem száradtak éppen mind ki.“

Bolyai Farkast eme törekvésében első sorban Antal öccse támogatta tanácsosul és tettel, a ki mint Felső-Fehér megye rendes jegyzője, a hivatalos ügyek formásaival ismerős volt. Úgy látszik az ő tanácsára küldötte első folyamodványát Felső-Fehér megye útján az erdélyi főkormányshoz.¹ A meleg ajánlással felterjesztett kérést a főkormányshoz a thesaurariatushoz tette át, s meghagyta egyszersmind a megyének, hogy Bolyait „a tisztelt királyi kincstartó tanács előtt lejendő maga jelentése és valamint tudománya, úgy szintén más egyéb közérdemeiről szóló bizonyosság leveleinek oda lejendő benyújtása végett mentől előbb utasítani el ne mulasszák.“²

Erre aztán a Thesaurariatushoz nyújtott be, több rendbeli bizonyítvánnyal felszerelt kérést, mely a már említett levélbe foglalva, fennmaradt.³ Nem gyakran fordulhatott meg ilyen lendületes, költői nyelvű irat e hivatal előtt. Valóságos programot ad arról, a mit ebben az állásban tenne az utódok javára, kiket „a már-már letarolt hegyek között szomorú tél fenyeget“. Ő felajánlja szolgálatát: „hogy okos, mértékletes haszonvétellel, élő sövények alkalmazásával és több más eszközzel, melyekkel fát kimélni lehet, a meglevő famennyiség nem csupán érintetlen épségben megtartassék, hanem még a hegyeknek csupasz gerincei is, hol a nap perzselő heve elől sem állat, sem ember nem talál barátságos árnyékra, zúgó erdőkkel öltözködjének és dicsőségesen uralkodó Felső Urunknak kegyelemmel teljes fényében az újra zöldellő pusztaságok aranyos mosolya üdítő szellőt lehelljen.“

A kérés támogatására kivált két körülmény szolgált. A collegium bizonyítványa szerint tanítványait a felmérésekben is gyakorolta. Felső-Fehér megye pedig azt tanúsítja, hogy „a fák és erdők művelését annyira elsajátította, hogy úgy látszék nem is szorgalom és hajlandósággal szerzé meg azt, hanem vele született; bőséges elméjének ritka szerencséjével a hivatalos

¹ L. az előbb id. levelet. A megye bizonyítványát közölte Szily: Adalékok . . . 17—18. l.

² Erdélyi Gubernium 2171. sz. 1820 márczius 2-ról. A Marosvásárhelyt levő irat másolatát Kintses J. úr szívesességéből bírom.

³ A Thesaurariatusnál 3286—1820. sz. alatt volt iktatva, de az irattárból kiselejtezték. (Teljes szövegét l. az I. sz. Mellékleten.)

gyakorlás hiányát, a mivel rosszakaratú felfogás vádolhatná, otthoni foglalkozással és gyakorlattal pótolta.“¹

Még egy harmadik kérést is adott be az udvari kamarához (K. k. Hofkammer), a hova az ügy legfelső fokon tartozott. De közben fiát, s jó ismerőseit szőlította fel ügyének pártolására. Ebben az időben tüntette ki magát Bolyai János a Genie-akadémia főfelügyelője, János királyi herceg előtt, s atyja úgy gondolta — kissé naiv módon, — hogy fia útján szerezhethet igen magas pártfogót magának. Lelkes szavakkal buzdítja, hogy járjon közbe a királyi hercegnél, s azután a királynál személyesen adja be kérését. Még egy német folyamodványt is fogalmaz fia nevében; a mely fordításban, többek közt így szól:

„Szent bátorság ébred a fiú keblében, hogy atyján segítsen, s egyszersmind egy szolgálatra kész lángot, a mely a szükösen folyó olaj miatt még a maga kis körében is csak pislogni tud, [arra segítsen] hogy talán egy nagyobbbat fényesebben bevilágítson.“

Úgy hisszük, a szoros katonai fegyelem mellett nem segíthetett János semmit sem, bár még egy későbbi levélben² is kéri atyja, hogy tegyen meg minden lehető, mert: „Az egész házunk szerentséje (s a' tiéd is) forog fenn.“³ Több sikerrel biztatott az, hogy főuri pártfogói ajánlották bécsi előkelő hivatalnokoknak, mint br. Miske József udvari tanácsosnak (az udvari kamaránál), Székely Mihály titkos tanácsosnak (a cancellariánál). Bolyai Antal ezenfelül magára vállalta, hogy Rudnai hercegprimás közbenjárását személyesen fogja kérni.⁴ Bolyai Farkas azért sürgetett minden lépést, mert attól tartott, hogy a döntés Bécsben rövid idő alatt megtörténik. Lássuk, hogyan teljesült ez a várakozása?

A thesaurarius a hozzá érkezett kéréseket 1820 áprilisban küldötte fel az udvari kamarához. De mivel több pályázó egyenesen ide folyamodott, az udvari kamara május derekán az összes iratokat visszaküldötte a thesaurariusnak, hogy róluk végleges jelölést terjesszen fel.⁵

Ilyen fényesen javadalmazott állásra nagyszámú pályázó jelentkezett. Számuk ekkor 29-re ment; utólag csatlakozott még hozzájuk Erdély tudós botanikusa: Johann Baumgarten segesvári orvos.“ A pályázók nagy része (17) erdész, a többi különféle

¹ Szily: Adalékok . . . 18. lap.

² 1820 október 5-ről.

³ Az 1820 április 4-iki levélben.

⁴ Ezek az adatok mind az 1820 április 4-iki levélből valók. Kivált a br. Miske befolyásától várt sokat, a ki ekkor erdélyi kincstárnoknak volt kiszemelve s 1821-ben el is foglalta ezt a hivatalt.

⁵ Udvari kamara. 20241/748. sz. 1820. és 32638/1241. sz. 1820. Cs. és kir. közös pénzügyi Levéltár.

⁶ Magyar udvari cancellaria 3834. sz. 1821. (Országos levéltár).

hivatalnok, mérnök; tanár 2. Honosságra nézve, a mennyire az iratokból kivehető, erdélyi 10, magyarországi 12, osztrák tartománybeli 8. A thesaurarius első helyen gróf Bressler Károly selmeczi bányatanácsost jelölte, a ki magyarul ugyan nem tudott, de gróf Stadion és Metternich ajánlásával dicsekedhetett. Bolyai második helyre került; ritka bőséges nyelvismerete, tanári működése és tudománya így talált elismerést. Tekintetbe vették a megye ajánlását is.

Valószínűleg erről értesíthette valamelyik bécsi ismerőse, midőn fiához ezt írta: „A' Silvarum Inspectorságra nézve mind eddig méjj hallgatás volt, most hallék valami kedvezőket, de a' jót nem vagyok hajlandó hinni.“¹

Bolyait előérzete nem csalta meg: az udvari kamara megváltoztatta ezt a jelölést. Az első helyen ajánlott Bressler mellé még sorban Gross József alsó-ausztriai erdőbiztost és Rath Ignác galicziai erdőmestert terjesztette föl legfelsőbb helyre. Bolyait mellőzte, mert az előbbieknél, mint hivatásos erdészeknek, több gyakorlati jártasságuk volt.

Valószínű, hogy Bolyai mellőzésének okai között protestáns vallása is szerepelt.² A bécsi kormánynál a protestánsok nem voltak kedvesek; ebben az időben éppen a protestáns ifjaknak külföldi akadémiákra menetelét tiltották meg.

Az udvari kamara eljárása azt is mutatja, hogy Magyarország külön állását ebben az ügyben — mint általában pénzüés kereskedelmi ügyekben — nem tartották Bécsben tiszteletben.

A döntés váratlanul sokáig húzódott. Csak 1822 elején következett be, a mikor a harmadik helyen jelölt Rath nyerte el a főerdőfelügyelői állást.³ Nincs nyoma az iratokban annak, hogy az első helyre jelölttel szemben ki ajánlotta ezt a különben ismeretlen nevű férfit. Azonban Metternich és Stadion, e két hatalmas minster ellenében talán az uralkodóház valamelyik tagjának befolyása érvényesült.

Míg a döntésre várakozott Bolyai — a mennyire feleségének változó, de mégis súlyosodó betegsége engedte — tovább folytatta erdészeti tanulmányait, melyeknek érdekes emléke az ő reánk maradt sajnós, végén hiányos „Erdészeti munkája“. Azt hisszük, hogy ez a munka 1821 elejéig készült, mert ekkor már egy ilyenféle mű kiadását tervezte: „Valamit akarnék kiadni az egész Forstwesentről, a mi szükségesebb és annak egyik ágába (a' Holzsparrungra nézve) a' kemenczékről is egy tracta-

¹ 1820 október 5-ről.

² Szily: Adalékok . . . 6. l.

³ Kir. rendelet 1822 jan. 5-ről (Erd. Thesaurarius. 1230. sz. 1822.; Orsz. Levéltár). Neve után ítélve s abból, hogy magyarul is tudott, valószínűleg Felsőmagyarországból való volt.

tust röviden képekkel, épp úgy hogy akárki meg tsinálhassa belőle. Az ezelőtti kemenczéimből két félét egy idegen Úr Bécsbe akar vitetni, most tsinálja a fazekas. De az idén ujj és sokkal jobb kemenczéket gondoltam, 's tsináltattam. Szeretném előre praenumeráltatni, hogy kár ne válják, mint Pope-ba. Valljon lehetne-e per 3 Rh. praenumeráltatni? . . ."¹

Valószínűnek látszik innen — kivált az előfizetési ár mutatja — hogy terjedelmesebb kidolgozásban szándékozott kiadni a már elkészült erdészeti munkát. Azt is következtethetjük még, hogy a munka hiányzó befejezését a kemenczékről írott, eltűnt értekezés-e, vagy annak rövidebb kidolgozása alkotta. Ennek a feltevésnek nem mond ellent a munka tartalma sem.

Ugyanis ez, a szintén hiányzó bevezetésen kívül, a következő részekből áll:

1. A meglevő erdőkről; 2. a leendőkről; 3. a mindenkori fakimélésről.

Az utolsó részben így adja Bolyai a tárgyalás rendjét:

1. első az, hogy minden használtassék, a mi a fát pótolja. 2-or szaporíttassanak. 3-or mind a vízben, mind a szárazon való épületek mennél kevesebb fával készüljenek, sőt a nagyobb hordók is fa nélkül készíttessenek. 4-er a fa maga is minél kevesebb vesztéssel s több nyeréssel használtassék s mennél kevesebbel erődjék czél.²

A munka a 3. pont végén szakad meg. A 4. pont alatt a kemenczékről szóló értekezés is jól megférhetett.

Ez a kis mű első magyar munka szakmájában, ha nem vesszük tekintetbe az 1769-iki kormányrendeletet. Tartalma pedig világot vet annak a kornak erdészeti tudására, s kevés kivétellel még ma is megállja helyét. Azért is érdekes, mert példát mutat arra, hogy régi magyar nemesi család tagja erdészeti szolgálatba kívánt lépni akkor, midőn az állami erdészeti hivatalokban túlnyomó számmal nem magyar anyanyelvűek, sőt idegen országbeliek voltak alkalmazva s a szolgálati nyelv német volt.³

Érdekes volna ismernünk Bolyai forrásait, melyekből munkájához anyagot szerzett. Azonban könyveinek jegyzékében ilyen szakbeli munka nem fordul elő.⁴ Másrészt azonban valószínű, hogy a már ekkor elég tekintélyes német erdészeti irodalomban szakemberek nem sok utánjárással megtalálhatják azokat a könyveket, melyekből ő tanult és dolgozott. Mindenekelőtt azt a

¹ Bolyai-Bodor levelek. I. h. 217—218. l. (1821 márcziusról).

² Kintses József: Bolyai F. erdészeti csonka munkája. 22. l.

³ V. ö. Kintses J. i. helyen 27. l.

⁴ A collegiumnak hagyott könyveinek jegyzéke 1856-ból (eredetije nálam).

„manualis“-t, mely akkor az erdészek számára hivatalosan volt rendelve.

Nem valószínű, hogy az értekezést mellékelte volna pályázati kéréséhez. A kérvényben használt „documenta“ (okmányok) elnevezés ekkora terjedelmű írásműre bajosan vonatkozhatott. Nem is igen lehetett arra nyugalma és ideje a pályázathoz szükséges okmányok összeszedése, meg a pártfogók szerzésére fordított munka közben, hogy pár hét alatt ilyen értekezéshez kellő tanulmányokat végezzen.¹

Bolyai vonzódása az erdészethez nem múlt el a pályázat lejártával. Nem csupán költői képeiben van nyoma eme kedves foglalkozásának,² hanem 1831-ből származó paedagogiai dolgozata is tanuskodik arról, hogy elméjében az erdészeti tanulmányok mélyebb nyomot hagytak. Ebben a becses munkájában a falusi gyermekek iskolái számára — egyebek közt — ezeket ajánlja:³

„... legyen egy kertjek, melyet magok műveljenek, ültessenek, őrtsanak, a magoktól rajzolt épületet kicsi téglákból vagy egybetömött földből építsék fel, s fedjék elégheetlen szalmazsindelyvel, Habáni módon.⁴ Tanuljanak eleven gyeput csinálni, tanulják az erdő kímélést, nevelést s okos használását, sőt a favágásban is gyakorolják magokat, a kik arra valók...“

„A physicának alkalmaztatását minden szükségesebbekre nézve mutatni kell; ide tartozik a tűznek mindenféle célra való, minél kevesebb veszteséssel, minél többet nyerő használása, csináltatni kell velek mindenféle kemenczét, legalább kicsiben.“

Mire az erdész hivatal ügye eldőlt, Bolyai felesége már hónapok óta a temetőben pihent. Egyik főök, a miért háza szerencsáját ezen az úton kereste megszűnt, s ő hamar bele-nyugodott abba, hogy a tanári pályát folytassa.

A következő néhány év alatt, részben második feleségének takarékosága,⁵ de főleg nemeslelkű pártfogóinak nagylelkűsége anyagi viszonyait is tűrhetőkké tették.⁶ Lassanként visszatérhetett a mathesishez, a mire János fia is ösztönözte.

Nagy kérdés, megtörténhetett volna ez, ha az erdészi pályára tér? A hivatali igazgatás elkerülhetetlen sokféle aprólékos kellemetlenségei és formáságai nem ébresztették volna-e

¹ V. ö. Kintses J. i. helyen 26. l.

² Néhány példát u. ott 28—29. lapon.

³ Szily: Adalékok... 28. l.

⁴ Habánok, a Pozsony és Nyitra megyékben lakó tótok egy részének neve. Ügyes anyagművesek.

⁵ Bolyai-Bodor levelek. I. h. 230. l. (1825 április 24-ről).

⁶ Koncz J.: Bolyai F. (A marosvásárhelyi collegium ismertetése. 298 l.)

csakhamar a csalódás érzetét Bolyaiban, a ki e pályának csupán aesthetikus oldalát és idealis, nagy czéljait tekintette?

Így azonban a fokozatosan reá derülő napfényben kihajthattak „azok a tövek melyek még nem száradtak éppen mind ki” — megalkothatta nevének maradandó dicsőségére a *Tenament*.

Mellékletek.

I. Bolyai Farkas kérése a Thesaurariatushoz.

Thesaurariatus N° 3286. CM. — 1820.

Excelsum Thesaurariale Caesareo-Regium Consilium!

Cum Sacratissima Sua Majestas tenore Benignae e Regio hujus Principatus Gubernio sub Nro. 897. emanatae Ordinatonis, defunctum Primarium Silvarum Inspectorem e civibus Transilvaniae supplere clementer propensa sit; atque ego Professor Matheseos Physicaeque per 15 annos in Collegio Agropolitano publicus ordinarius, tempore feriarum testantibus humillime advolutis sub A. /. B. /. C. /. D. /. Documentis,¹ tam procreandis alendisque varii generis arboribus sepibusque vivis, quam cum parsimonia ligni exstruendis aedificiis terreis variisque passim fornacibus, operam haud inutiliter locaverim: verecundo quidem vultu, haud tamen summa temeritate humillime audere audeo, supplex orans; ut sub auspicio Sacratissimae Suae Majestatis, benigne de posteris, quos tristes inter calvos jam-jam exutos montes hyemes minantur, prospicere dignatae, fini maxime salutari inserviendi amplior mihi campus aperiatur, nec ea solum quae est combustibilium quantitas moderato ac prudenti usu, ac sepium vivarum introductione, pluribusque aliis, quibus ligno parcitur mediis, sarta tectaque servetur: verum etiam nuda montium juga, ubi contra furem solis aestum nec pecus neque viator ullam hospitalem reperiunt umbram resonantibus silvis vestiantur; et in gratiae pleno suae Majestatis gloriose regnantis lumine, aureus revirentium desertorum risus novam animam spiret.

Quem in finem Gratiae et favori Excelsi Thesaurarialis Caesareo-Regii Consilii humillime me recommendare ausus, profundissimi venerationis cultu persevero

Ejusdem Excelsi Thesaurarialis Caesareo-Regii Consilii
[Agropoli, die . . .^{ta} Martii. 1820.]

humillimus et obedientissimus
servus

[*Volfgangus Bolyai.*]

¹ Ezek közül egyik a II. alatti, másik Felsőfehérmegye bizonyítványa, melyet Szily közölt (Adalékok . . . 17—18. l.).

II. *Bolyai Farkas szolgálati bizonyítványa.*

Marosvásárhely, 1820. márczius 12.

Nos Domesticum Illustris Collegii Reformatorum Agropolitani Consistorium damus pro memoria singulis quibus expedit ac universis harum nostrarum serie Litterarum mediante: quod cum essemus die duodecima mensis Martii a. c. in solito pro tempore nostrae congregationis Loco ad publica aequae ac privatae praefati Collegii negotia tractanda constituti, adstitit in medio nostri Spectabilis ac Generosus Dominus Wolfgangus Bolyai de eadem Commembrum hujus Consistorii, Professor quippe praedicti Collegii Matheseos Physices atque Chemiae publicus Ordinarius et petiit a nobis honorifice, quatenus de facta praememorati muneris sui gestione, deque vitae apud nos actae ratione fide dignum sibi impertiremus testimonium. Quo circa cum justa petenti non sit denegandus assensus, huic tam honestae ejus petitioni nulla ratione deesse volumus, quin imo hanc ab illo oblatam nobis de eodem testificandi tam opportunitatem occasione lubenter et alacri animo acceptavimus.

Testamur itaque bona fide praelaudatum Dominum Wolfgangum Bolyai Virum insigni eruditione Conspicuum, singulari ingenii acumine praeditum, aliisque animi dotibus egregiis eximie ornatum, eas, quarum docendi provincia eidem est demandata, scientias studiosae Iuventuti summa industria, indefesso labore, et quidem cum insigni eorum, qui capacitate ingenii ad has sublimes, et altioris indaginis Disciplinas pollerent, emolumento tradidisse per annos quindecim; in dimensionibus item Mathematicae peragendis exercuisse, nec non in experimentis et Chemicis observationibus excoluisse animos discentium; ceteraque muneris sui officia rite exequutum fuisse; Linguarum ad haec variarum in cognitione adeo esse excultum, ut sive loqueretur, sive scriberet idiomate Linguae Latinae, Germanicae, Gallicae, Anglicae, seu Hungaricae, aut Valachicae, constaret eum in his omnibus artem loquendi expedite scribendique prompte et quam optime pollere: documento denique esse Hortum Domicilio suo professorali adjacentem quid quantumque efficere in arborum tam hortensium quam sylvestrium cultura data ad id ampliori opportunitate valeat, quem antea fere neglectum et desolatum amoenissimum plane reddidit. Morum denique probitate integritate vitae exemplum quod sequeretur laudabile omnibus curae suae et institutioni commissis exhibuisse. Quibus ita prouti vere ac sincere exposita sunt sese habentibus has eidem Viro Testimoniales subscriptionibus manuum et sigilli publici munimine roboratas dandas duximus atque concedendas. Datum signatumque

n Libera Regiaque Civitate Maros Vasarhely die Duodecima Mensis Martii Anno Domini Millesimo Octingentesimo Vigesimo. *Michael Comes Teleki* m. p. Supremus Inspector-Curator. *Daniel Zeyk* m. p. Inspector Curator. *Gregorius Dosa de Makfalva* m. p. Juris Professor p. o. et p. t. Rector. *Johannes Antal* m. p. Philologiae Professor et Paedagogarcha.

III. Herepei János levelei Bolyai Farkashoz.

1.

Szászváros, 1795 decz. 7.

Szváros. 7. Dec. 1795.

Kedves Farkas!

Mint egy atya gyermekétől; én a te leveledet olyan örömmel vettem. — Első szülöttem vagy. — Légy első. — Ha magadban az Ingeineurságra hajlandóságot, ha annak tanulására passiot érzesz: jól tselekszel ha magadot arra határozod — tsak éppen arra vigyáz — Minekutánna magad egyszer meg határozad azután más felé ne tsapongj, egy embernek elég egy tudomány — és egy tudomány egész embert kíván. — Most többet nem irhatok — Vale

barátod

*Herepei.*¹

2.

Kolozsvár, 1806 október 9.

Édes Farkasom!

A feleséged olyan jo volt, hogy azon kívül, hogy maga is minket egy nehanyszor meg látogatott a fiadot hozzám, vagy kétszer, kérettetvén, el küldötte.

Én a fiadban nagyon gyönyörködtem, eszemben jutottál te, midőn a Bundám ujján ki estél. O Farkas! be szerentsétlenek lennénk, ha valamint a test, ugy a lélek is 8—10 esztendő után el gőzölögne! — Nem. Már mint egy 25 esztendeje annak hogy te az enyim kezdettél lenni, 's hány Mýrias kell arra, hogy az lenni meg szünj? Adieu.

Kolosvár 9-dik 8-bris 1806.

Herepei.

¹ Herepei János (1763—1812), mint ismeretes, Bolyai első tanítója volt. Bár szorosan véve csak az első levél tartozik dolgozatomhoz, a másodikat is, közlöm, mint a tanító és egykori tanítvány viszonyára jellemzőt. Kétségtelenül akkor írta, mikor Bolyainé anyjánál volt látogatóban.

A palaeolítb ember.

(Kivonat *Platz Bonifác* 1. tagnak április 20-iki előadásából.)

I.

Az őskori anthropologia több mint félszázad óta keresi az embernek eredését. Honnan származik az a lény, melyet testének fegyvertelensége és mindent felülmúló értelmi ereje jellemez. Az emberi láb anatómiája azt mutatja, hogy az ember fánlakó sohasem volt; fogrendszérének alkata azt bizonyítja, hogy fegyverül szolgáló agyarakkal sohasem rendelkezett. Ha tehát létezett volna olyan emberhasonlóságú lény, melynek értelme még nem volt, az testi fegyvertelensége miatt szükségképpen elpusztult volna az aránytalan küzdelemben. Az őskori anthropologianak, mint minden tudománynak objectivitasra kell törekedni. Ez kettőt kíván meg; azt, hogy a tényekből csak azt olvassuk ki, a mit beszélnek; s továbbá azt, hogy ne csak a véleményünknek kedvező, hanem az azzal ellenkező tényeket is egyenlően vegyük figyelembe. A mi sok esetben nem történik meg.

Az objectivitas azt is megkívánja, hogy az exact tudományokban minden dogmatismus elkerültessék. A mi ellen az őskori anthropologia nagyon sokszor vét. Egyik anthropologusunk előadásai szinte duzzadnak a dogmatikus kijelentésektől. Szerinte a neandertáli race nyomtalanul elvész a diluvium végén. Holott Quatrefages, Klaatsch, Kramberger az ellenkezőt már régen bebizonyították. Szerinte a Piltown-i ősember még nem tudott beszélni; holott tudva van, hogy homo alalos-t még nem fedezett fel senki. Szerinte a cultura oka annak, hogy testünk továbbfejlődése elakadt. A négyezer év előtti egyiptomi képek a néger-typust egészen a mai formájában mutatják be; s a négyezer kulturátlan év dacára sem változott meg a néger-típus. Egyik czikkében azt állítja, hogy az ősember csak a diluvium végén kezdte halottait eltemetni, holott a Moustier-i ifjú és a Chapelle-i ősember, bár az ódiluviumban éltek, a leggondosabb temetésben részesültek. Az exact tudományok tényeken épülnek fel s nem dogmatikus kijelentéseken.

II.

Blumenbach és Cuvier mélyreható anatómiai különbségek alapján a majmot s az embert két különböző osztályba, a Quadrumanák s Bimanák osztályába sorozták. Midőn azonban az első gorilla Európába került s 1856-ban a neandertali ősembert felfedezték, azonnal felmerült az ember s a majom rokonságának kérdése. Darvinnak, Vogtnak, de főleg Hückelnek és Huxleynek művei e gondolatot egészen érvényre juttatták s általános lön a meggyőződés, hogy az ember a majmokkal eredésileg összefügg. Tények hiányában egyesek, mint Lyell, Strauss, Vogt azt jósolták, hogy a jövőben majd a majmokhoz közelebb álló, kisebb agyvelejű emberi lényeket fognak felfedezni. Bár e jóslás egyáltalán nem teljesült, mégis az őskori anthropologia a felfedezett ősemberi maradványokon majomi vonásokat törekedett felfedezni. Ilyen Brocának állítása, ki bizonyos ősemberi sípcsontoknak kétoldali ellapultságát majomi vonásnak jelentette ki. Kiderült, hogy a majomnak ilyen sípcsontja soha sincsen. Az Engis-koponyát, melyet 1883-ban fedeztek fel, s a már említett neandertali ősembernek koponyáját különböző szakemberek a legállatiabb, a legmajomibb jelzővel illették. Kiderült, hogy mindkettő tisztességes emberi koponya. Azon alsó állkapcsot, melyet Heidelberg mellett Mauernél fedeztek fel, eleinte szintén majomszerűnek tartották. A legpompásabb emberi fogak, melyek ezen állkapcsot ékesítik, ez állkapocsnak emberi eredetét megvédelmezték. A Chapelle-aux-Saints-nél talált ősembert eleinte Perrier a majom s az ember közös ősenek tartotta, a ki még négykézláb járt. Marcellin Boule vizsgálatai azonban megállapították, hogy ezen ősember csontvázának s hatalmas agyvelejének egyaránt tipikus emberi vonásai vannak. Nagyon érdekes a Moustier-i ősfíjú esete. A darabokra tört koponyát Klaatsch két ízben is összeillesztette. A koponya valóban állati formát mutatott és az alsó állkapocs az anthropoid majmokhoz hasonlító pofa módjára előrenyúlt. Csakhamar feltűnt azonban, hogy hiba van az összeillesztésben, mert az állkapocs nem állott benne izületében, hanem attól pár centiméternyire elállott. Ekkor néhány berlini és greifswaldi szakember harmadszor is összeillesztette a koponyát; ekkor a majomszerű pofa egészen eltűnt s a fej emberi formát nyert. Legutóbb a Piltownnál 1912-ben felfedezett ősemberen látott Smith Woodward majomi vonásokat, a miért is az összeillesztett és csupán 1076 köbcentiméter nagyságú koponyát nem is emberinek, hanem „eoanthropos“ nevű félember koponyájának tekinti. Midőn azonban Kei tanár ezt a koponyát szakszerűen össze-

rakta, ürtartalma 1500 köbcentiméterre emelkedett s a Pilt-down-i őslény is emberjogot nyert. A keresett és sejtett majomszerűségek tehát eltűntek az anthropologia teréről.

III.

A kik az embernek állati leszármazását vallják, az embernek tertiaeri elődeit tartoznak bemutatni. Ilyenekül azonban csupán csak Ameghinonak ősemberei szerepeltek; másodrendű bizonyítékok az eolithek. Ameghino argentiniai ősemberei, a prothomo, diprothomo, a tetraprothomo hitelre tulajdonképen sohasem találtak; de mégis okul szolgáltak, hogy szakferfiak a helyzetet tisztázzák. A pliocaeni prothomoról Lehmann-Nitsche és Steinmann a helyszínén végzett kutatásai megállapították, hogy a csontok jelenkoriak. A szintén pliocaeni diprothomo csontjai Friedmann, Luschan és Schwalhe szerint ugyancsak közönséges emberből valók s csak a helytelen összeillesztés csinált e csontokból alsórendűnek látszó koponyát. Az a tudós amerikai bizottság, mely Hrdlicka vezetése alatt 1911-ben Ameghino leleteinek helyszínét megvizsgálta, mindezt megerősíti. A tertiaer középebe helyezett tetraprothomot Ameghino egy kicsiny atlasból és egy kicsiny femurból konstruálta. Az atlas lehet emberi, de lehet majomi is. A femur azonban egy rókánagyságú állaté; de semmiképen sem emberi. Ez a két csont tehát nem tartozik össze.

Az eolitheknek sincs több hitelük. Max Verworn elveti ugyan Rutot eolith-hypothesisét, de helyébe archaeolitheket tesz, melyeket miocaeni vagy legalább is pliocaeni rétegekben fedezett fel. Azonban mind az eolithek, mind az archaeolithek száma rengeteg. Így a Puy du Boudieunél az összes kavicsok harmincz százaléka archaeolith vagy eolith; s ötvenöt százalék meg olyan, hogy a megmunkálást reá lehet fogni. De ha már ennyi a köeszköz, hol van az a tömérdek kéz, mely azokat használta? Ha az eolith-hypothesis igaz volna, a tertiaerben kellene találni a genus homo-nak valamely előfutóját. Ilyen azonban nincs. Aztán teljesen igaz Sarasin észrevétele, hogy nem tudós eljárás egy kihalt fajnak nagyobb szellemi képességet tulajdonítani a most is élő rokonoknál. Már pedig a most élő anthro-poidok közül egyik sem készít eszközöket. S aztán az eolithek a tertiaernek egész rengeteg ideje alatt semmit sem tökéletesedtek. A miért is ha tudatosan használt eszközök voltak, az illető lények fejlődő képességét teljesen kétségbe kell vonnunk.

Az eolitheknek természetes ütdés, nyomás, zúzdás útján való eredését sok szembeszökő tény igazolja. Sarasin Pál a nizzai tengerparton sok legtypikusabb formájú eolithet talált,

melyek a helyszínén a tenger hullámmzása folytán üvegcserepek-ből képződtek. Breuil, Cartailhac, Obermaier Belle Assise-nél Clermont mellett eocaeni rétegek alján, tehát a secundaer kor mesgyéjén sok eolithet talált, melyeket Rutot ilyenekül elismert. Azonban az emberi kéz munkája teljesen ki van zárva; hisz Breuil néhány olyan darabot is talált, melyeknél az önkénytelen lepattogzott részek még egymás mellett feküdtek. Padirac-nál egy földalatti pataknak eddig egészen megközelíthetetlen mélységeiben annyi eolithet találtak, hogy a földalatti kavicsrétegek jóformán ezekből állnak. Ily tények láttán Hahne, az eolith-hypothesisnek egyik előharczosa a tübingai palaeethnologiai gyűlésen 1911-ben bevallja, hogy az eolithek természetes úton is eredhetek. Hozzá tehetem, ha majd a tertiaer ember létezése bebizonyult, akkor lehet arról szó, hogy az eolithek esetleg az ő kezének művei.

IV.

Az ősemléknek legelső nyomait a diluviumban vagyis a jégkorszakban találjuk. A jégkorszak a quartaernek egyik klimatikus epizódja. Sem jöttenek, sem múltának okát nem tudjuk. Sokan siderikus okokban látják eredetét, mások a föld kérgének változásaiban. A tertiaer végén torlódtak ugyanis föl a Himalája, a Kaukázus, az Alpések, a Pireneusok lánczai; mindez befolyásolta a szelek járását, de a tengeri áramlatokét is, a mi aztán a hónek csökkenését s a csapadékok növelését vonhatta maga után. Azonban a jégkorszak elmúlását ez a vélemény se magyarázza meg.

Északnyugati Európát le az ötvenedik szélességig egészen az Uralon át, Észak-Amerikát le egészen New-York szélességéig ezer—ezerötszáz méter vastag jégpánczél borította vagy harmincz millió négyzetkilométernyi területen. Ez a harmincz-negyven millió köbkilométernyi jégtömeg a tenger vizéből eredvén, a tengerek szintjének süllyedését eredményezte; minek folytán az Északi- s a Keleti-tenger szárazfölddé vált. Miként ma a gleccserek völgyeken, épp úgy kúsztak a jégkorszak óriási jégtömegei észak felől Európának síkságaira, elsősorban az Észak-Németalföldre. Miként ma kicsinyben a gleccserek, épp úgy a jégkorszak óriási jégtömegei a hegységekről letört kőzeteket magukkal hordták, s a fenéken, az oldalakon s a legdélibb széleken kőszánczokként, morenákként rakták le. A kisebb kőtörmelékeket az olvadó jégtömegek patakjai ragadták magukkal s mint kavicsrétegeket lerakták a síkságokon, vagy különböző magasságban a partokon. Ezek a kavicsterrassék. A jégkorszak fontos emlékei a vándorkövek, melyeket a mozgó jégfolyam

Skandináviából, Finnországból s kicsi mértékben Dániából szállított délre s lerakott ott, hol a jeget elérte az olvadás. Az egész Észak-Németalföld, Anglia tele van ily vándorkövekkel.

Nagyon fontos kérdés, egységes tünemény volt-e a jégkorszak, vagy többszörösen ismétlődött. E tekintetben éles az ellentét a polyglacialisták s a monoglacialisták között. Azonban a polyglacialisták sem egyértelműek. Vannak, kik két, három, négy jégszakot vallanak; Sir Archibald Geikie hat jégszakot különböztet meg. Penck régebben három jégszakot vallott; ma négyet, melyek közé három interglacialis meleg szak ékelődik bele. A négy jégszakot négy kavicsterraserá alapítja, melyeket négy folyócska hordott meg s e négy folyótól ered a Güns-, Mindel-, Riss- és Würmjégszak neve. A mint interglacialis, vagy glacialis szak következett, a szerint változott a klíma, de változott egyúttal a fauna is. Úgy hogy a meleg interglacialisban meleget kedvelő állatok éltek, az elephas antiquus és a rhinoceros Merki. A glacialban hideget kedvelő állatok következtek, a gyapjas mammoth, gyapjas orrszarvú (Rh. tichorhinus), a rénszarvas; midőn a glacial múltni kezdett, steppe-fauna következett: a ló, bölény; ezt követte az erdő-fauna, őz és gímszarvas. S ez így ismétlődött négyszer. A barlangi medve az egész jégkorszak alatt élt.

Holst svéd geologus, a maga kutatásai alapján már 1899-ben hangoztatta, hogy lényegében csak egy összefüggő jégkorszak engedhető meg. E. Geinitz rostocki tanár a jégkort szintén egységes tüneményül ismerte meg, a melyben pusztán csak helyi okok, emelkedés, süllyedés, idéztek elő némi hullámzást. Általában véve a jégkorszakot könnyebb megérteni, ha egységes tüneményül fogjuk fel. Mert sem kezdetének, sem múltának okát nem ismervén, több jégkorszaknak felvevése a tudományos megértést megnehezíti. Penck a három jégszakról a négyre azon az alapon ment át, hogy a müncheni szilárd conglomeratumma vált kavicsréteget (Deckenschotter) két részre bontotta s külön jégszakok képviselőivé tette. Azonban Damasus Aigner bebizonyította, hogy a kavicsréteg nem glacialis, hanem praeglacialis képződmény; s hogy az a négy kavicsterraserá, melyeket Penck különböző jégszakok eredményének tart, egymásba mennek át és egységes képződményt alkotnak. Továbbá Penck bizonyos növényi maradékokról, melyeket kavicsrétegek vagy morenák között találtak, azt tétélezte fel, hogy csak meleg klímában nőhetek s ezekre alapítja a meleg interglacialis szakokat. Azonban Észak-Amerikában a Malaspina gleccseren azt tapasztalták, hogy magán a gleccserjégen levő több méter vastag hordalékon hatalmas szálas erdő nőtt. Tehát Penck interglacialisnak tartott növényzetéhez korántsem kellett külön meleg interglacialis időszak.

Marcellin Boule, s Pencknek tanítványa Obermaier feltétel nélkül az egységes jégkorszakot vallják. Épp így R. Lepsius darmstadti tanár a német természettudósok 1912-ik évi gyűlésén, nemkülönben ugyanakkor Drygalsky tanár a jégkorszakot feltétel nélkül egységesnek tartják, mert ily nyugtalan változások a természetben érthetetlenek. Végül az állatvilágnak azon sokszoros kicserélődése sem felel meg a tényeknek; mert a miként alább bebizonyítom, a diluviumnak megleget kedvelő, tundra, steppe és erdei állatai mindenütt közvetlen együttességben fordulnak elő. A mi szintén az egységes jégkorszak bizonyítéka.

V.

Az őskori embernek nyomaira mindedig nem akadtak Görögországban. A mi valószínűvé teszi, hogy Európa első bevándorlóit Észak-Afrikán át költöztek be Ázsiából, mert Afrikán, a Nílus völgyén, Indián át mindenütt gazdag őskori leletek kerültek elő. Tömegesen azonban csupán a jégmentes déli Franciaországban lakott az ősember; másutt csak vándorló nomád volt. Az ősember relativ, előbbi-későbbi korának megállapítására egyedül biztos tény a különféle culturfokozatokat hordó rétegeknek egymás felett való következése. Ma már egészen kétségtelen, hogy az ősember igen primitív, de azért feltétel nélkül emberi culturfokról idők folytán emelkedett magasabb cultur-színvonalra, a melynek fokozatait a lelőhelyek szerint szokás megkülönböztetni. Az ó és az új palaeolith egyaránt három fokra oszlik. Az ó palaeolith a Chelle, a St.-Acheul s a Moustier, az új palaeolith az Aurignac, a Solutré s a Madeleine culturfokokra. Csakhogy Hoernes gráci egyetemi tanár a Chellefokot indokolatlannak tartja, mert a kőeszközök egészen összevágának a Moustier eszközeivel. Ez által a St.-Acheul is kiesnék; úgy hogy az ó palaeolith tulajdonképen csak egy, a Moustierfokból áll. Az ó palaeolith eszközei csak az egyik, vagy mindkét oldalon kopácsolt vágó, kaparó, de főleg ütőeszközök. Az új palaeolithben nagy haladás mutatkozik. Az Aurignac-fokon a kőeszközök munkálata finomabb és csonteszközök is akadnak már; a Solutrében a kőeszközök gyártása a tetőpontra emelkedik. A Madeleine-ben a finoman dolgozott csonteszközök uralkodnak; azonban kőeszközök sem hiányoznak.

Hogy a culturfokozatok ilyen sorrendben következtek, arról úgy szólva számtalan lelet tanuskodik. Ilyenek a La Ferassienél, a Le Ruthnál, az Eifelben levő kartsteini barlangokban, a spanyol Puente Viergo-barlangban, a Beune völgyén a Laussel-nél levő sziklamenedéken, az Ofnet-barlangban, a Mas d'Azilnél, a Schweizersbildnél és másutt felfedezett leletek, melyek

nemcsak arról tanuskodnak, hogy a culturfokok az említett sorrendben következtek; hanem arról is, hogy a palaeolith szinte észrevétlenül megy át a neolithbe, az új kőkorszakba, úgy hogy a két nagy culturszakot egymástól elválasztani nem lehet.

Az őskori archaeologia a palaeolith culturfokokat bele állítja a jégkorszaknak különböző részeibe. Azonban az archaeologusok között e tekintetben nagy az eltérés. Penck a legrégibb, a Chelle-culturfokot a második interglacialis időbe teszi; a Moustier-t a harmadik jégszakba, az Aurignac- és Solutré-fokot a negyedikbe s végül a Madeleine-t az utójégszakba helyezi. Hoernes a Chelle-fokot az első interglacialba veti vissza. A többi archaeologus körülbelül egyértelmű, s egy meleg, egy hideg s egy a maihoz hajló szakot vesz fel. A Chelle és Acheul-fok a meleg szakba, a Moustier a hidegszak maximumába, az Aurignac, a Solutré s a Madeleine az utójégkorszakba esnek. S ez meg is felel a valóságnak. A geologia tanúsága szerint ugyanis a harmadkor végén a tél már hóval és jéggel köszöntött be. Ez volt kezdete a diluviális klimatikus eltolódásnak; a hideg s a csapadék egyre növekedvén a jégtömegek elérték a maximumot. Ez a diluvium második része, mintegy tetőpontja. Aztán a jégtömegek ismeretlen okból olvadni kezdtek s a klimatikus viszonyok a maihoz közeledtek. Ez a harmadik részlet, vagyis a diluvium elmúlása.

Penck szerint, a mint a klimatikus viszonyok változtak, s a hideg, meleg növekedett avagy csökkent, az állatvilág is cserélődött folytonosan. Négy ízben követték egymást a meleg, hideg, steppe- és erdőklímában élő állatok s így a jégkorszak alatt az állatvilág szüntelenül vándorolt és cserélődött. E hypothesis azonban a geologia tényei nem erősítik meg; sőt a hideg tundra, a steppe s az erdő állatai elválaszthatatlan együttességben fordulnak elő. Mindenekelőtt a meleg klímának tulajdonított állatok, az elephas antiquus s a rhinoceros Merki Angliában s északi Franciaországban mindenütt együtt fordulnak elő a hideg szak jellemző állataival, a mamuthtal s a gyapjas orrszarvúval. Így például a Beaujolais-i homokbányákban, a Longhole-i, a Kirkdal-i, a St.-Asaph-i, Woockey-Loch-i barlangokban az említett hideg és meleg klímájú állatok s a diluviumnak összes állatai együttesen találhatók. A tundra-, a steppe- s az erdőszaki állatok együtt vannak az Aurignac-i, a Bruniquel-i, a Yorkshire-i barlangokban, Willendorfnál Felső-Ausztriában, Stillfriednél Auszig-Türmitznél, Predmostnál a Masicka-barlangban Lengyelországban és másutt. A Penck-féle állatosztályozás nem felel meg a tényeknek. Ebből kettő következik: először az elhidegülés nem lehetett igen nagy, mert a mamuth-tal együtt élő gim-

szarvas és őz azt nem bírta volna ki; másodsor, hogy az egységes állatvilág a jégkorszak egységességének legerősebb bizonyítéka.

VI.

Bár a palaeolith embernek nem sok testi maradványa áll rendelkezésünkre, mégis a mi van, elegendő arra, hogy két fontos dolgot constáljunk. Először: az ősember csontvázának nincs olyan vonása, a mely ma is ne volna feltalálható; másodsor: már amaz őskorban a race-ok különfélesége létezett. Különösen két race-ot kell megkülönböztetni. A Cro-Magnon-i race-ot, mely nevét a lelőhely után nyerte. Ez a race a finom európai culturformának felel meg s azért felsőrendű race-nak nevezzük; s a Neandertali race-ot, melynek jellemző vonásai az alacsony homlok, erős szemöldökiv, prognathság, durva állkapocs és az állcsúcs hiánya. Ez az alsórendű race. Közöttük áll egy harmadik typus, a melynél a homlok, a koponyatető egészen európai, szemöldökiv nincs, az arc azonban prognath, állcsúcs nincs, vagy csakhogy éppen nyoma van. Ilyen a Homo Aurignacensis Hauseri, s a Mentonenál talált öreg nő és fiatal ember koponyája. E harmadik typus világos jele a két első race vérkeveredésének, tehát egykorúságának. Ide sorolandók a belgiumi Spy-nél, s a horvátországi Krapinánál talált koponyák. Ezeknek egyrésze a Neandertali, más része az Cro-Magnon-i typust mutatja.

A felsőrendű race-hoz tartoznak: a Cro-Magnon-i öt csontváz az ifjabb palaeolithból; a Ferassie-barlang csontváza a Moustierből; a Laugerie Basse-nál és Chancelade-nál talált ősemberek a Madeleineiből; a Mentone-i vázak a fennebbi kettő kivételével; a Gough Cheddar barlangi ember a Madeleineiből; a Romanelli Castro három csontváza Branca szerint a Moustiert megelőző időből; a Laugerie Haute-nál talált ősember az Aurignac-szakból; a Piltdown-i ősember koponyatöredéke; a Galley Hillnél talált koponya; s a Halling-i ősember. Ezeknek kora ismeretlen.

Magyar szempontból legfontosabb a Balla-barlangi gyermek. Magyarországon sok helyen reá akadtak az ősember nyomaira, kő- és csonteszközeire; azonkívül a csobánkai Kis Kevély-barlangból az ősembernek sok csonttöredéke került elő. E kutatások körül legtöbb érdeme van Hillebrandnak, ki 1909-ben a Bükkhegységben levő Balla-barlangban egy diluviális gyermeknek csontvázát fedezte fel. A gyermek egy éves lehetett. A helyesen összeillesztett koponya magas és boltozott; a szemöldökíven nincsen dudorodás s az állcsúcs is elég jól képzett. A gyermeket tehát a Cro-Magnon race-hoz kell so-

rolni. Az összefüggő csontok arról tanuskodnak, hogy temetésben részesült. A Moustier-Aurignac-szakba tartozik.

Az alsórendű race-hoz a következő leletek tartoznak. A neandertali ősember, a Naulette-i állkapocs, a La Quina mellett talált koponya; ezeknek korát nem lehet megállapítani. A neandertali vázat értelmetlen munkások eredeti fekvőhelyéről kidobálták; a másik kettő töredék levén, szintén nem eredeti fekvőhelyéről került elő. Ide tartozik a Ferassie-barlang második csontváza, mely a Moustierből való. A Moustier-i ősfű (Homo Moustieriensis Hauseri Klaatsch), a kiről már szó esett; az eszközök alapjára Monstierbe való. Ez ifjú a leggondosabb temetésben részesült.

A Mauer-i állkapocs (Homo Heidelbergensis). Ezt huszon-négy méter vastag homokréteg alatt találták a tertiaerbe való *Rhinoceros etruscus* s a diluvialis *Elephas antiquus* csontjaival együtt. Az állkapocs rendkívül masszív, bár fogai teljesen emberiek. Schoetensack szerint az állkapocs oly lényé volt, mely a majomnak s az embernek elődje, és korát a tertiaer mesgyéjére, a legelső diluviumba teszi. Azonban Kramberger S. megvizsgált nyolcz grönlandi eszkimó koponyát s ezeknek állkapoccai feltűnően hasonlítanak a Mauer-éhez; valamennyi igen masszív, bár az eszkimó koponyák általában magasak s jól boltozottak; s így a Mauer-i is lehetett ilyen koponyának tulajdona. A massivságot Laloy a táplálkozás módjának, a durva eledelek rágásának tulajdonítja. A mi a Mauer-i állkapocs korát illeti, egészen biztos, hogy e csontot nem eredeti fekvőhelyén találták; mert akkor a váznak többi részei is ott lettek volna. Azonkívül Mauer a Neckarnak árterületén fekszik s így nagyon valószínű, hogy a jégkorszaki Neckar, melyet az olvadó jég-tömegek vize óriás folyammá duzzasztott, mosta ki a tertiaeri s a diluvialis állatok csontjait s hordta őket össze a Mauer-i homokba az állkapocscsal együtt. Egyébként pedig Emil Werth arra figyelmeztet, hogy a *Rhinoceros etruscus* a Norfolk-i Forestbeds-ekben s a Süssenborn-i kavicsokban is jellemző. Már pedig e rétegek kora Penck szerint a második interglacialis időbe esik, vagyis éppen a jégkorszak közepébe. S így a Mauer-i állkapocs valóban emberi s nem az ódiluviumba, hanem ennek közepébe tartozik.

VII.

A neandertali race-nak legjellemzőbb képviselője a Chappelle-aux-Saints-i ősember, kit M. Boule és Anthony külön monographiában örökített meg. Ez ősember a talajba rendesen belevágott négyszegletű sírban feküdt oldalvást, felhúzott tér-

dekkal, vagyis guggoló helyzetben; mellette voltak Moustier-korú kőszerszámai. Kezdetben a napisajtó azt írta róla, hogy még négykézláb járt; s egy magyar zoologus (G) a Term. tud. Közlöny, 1912. CIV. pótfüzetében azt írja róla, hogy szellemi élete nem sokkal állott a mai anthropoidok felett, beszélőképesége is még csak fejlődőben volt s nem egyéb, mint átmenet a jávai majomember s a neandertali ember között. Újabb tipikus példája az exact tudománynyal ellenkező dogmatizmusnak.

Boule szerint a Chapelle-i ősember testének arányossága, törzsöke, feje, végtagjai, a karok s lábak hosszúsági viszonya, válla, az orsócsont s a kéztő izülete egészen emberi. A koponya belsejéről Boule lenyomatot készített, ennek alapján megállapította, hogy az agytekervények egyszerűek és durvák; a mellső agyvelőrész fejlettsége csekély; a Sylviusi hasadék mellső része állati vonást mutat; a nyakszirti karély ráborul a kis-agyra; az oldalkarélyok kevésbé nyúlnak előre. Vagyis, hogy Boule szavait idézzem; nagyságát tekintve (1626 köbcentiméter), emberi az agyvelő, de még híjával van azon „magasabb szervezettségnek, mely a modern embert jellemzi.“

Itt meg kell jegyezni a következőket. A koponya belsejéről egyebet leolvasni nem lehet, mint az agyvelő általános formáját. Erről mindenki meggyőződhetik, ki egy koponyát belülről megtekint. Milyen volt a Chapelle-i embernek Sylvius-hasadéka, milyen volt agyvelejének szervezettsége, ezt a koponya lenyomatából megállapítani biztossággal nem lehet. A Sylvius-hasadék bemélyedés lévén, a koponya belső felületére nyomot nem ír. A mi a magasabb szervezettség hiányát illeti, ez a kulturátlan ősebernél egészen természetes volna. De kétséges, vajjon constatálható-e az? Dr. Jakob, az anatómiai intézet vezetője Buenos-Airesben, megvizsgálta négy tűzföldi vadnak agyvelejét. És fejlettség szempontjából semmi különbséget sem talált a tűzföldiek s az európaiak agyveleje között. Észrevételeimet igazolja azon objectív kritika, melyet Boule és Anthony önmaguk felett mondanak: „nem állítjuk, hogy behatoltunk emberünk agyvelejének alaktanába. Nem tudjuk jobban jellemezni e tanulmány eredményét, mint hogy ha összehasonlítjuk oly szobornak formáival, melynek leborító fátyolát fellebbenteni tilos.“ (L'Anthropologie. 1911. 132—134.). E szavakkal beismerik azt, hogy a Chapelle-i ember agyveleje körül tett vizsgálatuk csak tapogatózás! Nincs semmi ok arra, hogy a Chapelle-i ősebert alacsonyabb fokra helyezzük az ausztráliaiaknál, akik valódi emberek, egyenesen járnak és beszélnek.

VIII.

Az ősember szellemére világosságot vet mindenekelőtt a környezet, amelyben élt; aztán eszközei és művészete, végül a temetkezés. Az ősember mezítleül, természeti fegyverzet nélkül lép be egy mindenképen ellenséges világnak rendjébe, hol nemcsak a klimatikus viszonyokkal, hanem hatalmas vastagbőrűekkel és ragadozókkal kellett megküzdenie. Egyedüli fegyvere hatalmas agyveleje volt, mint értelmének székhelye. Ezzel szembeszállott az egész természettel; s hogy ezt győzelmesen tette, azt külön nem is kell bizonyítani. Értelmének erejével és kezének ügyességével készítette meg az ősember támadó és védő fegyvereit s mindazon eszközöket, melyeket életszükséglete megkívánt. Az ősember feltalálója összes kézi eszközeinknek, melyeknek alakja azon ősidők óta nem változott. Ő fedezte fel a tüzkészítés módját, a miről a Moustier-i s Cro-Magnon-i barlangok megpörkölt csontjai tanuskodnak. Az ifjabb palaeolith eszközei finomabbak ugyan az ópaleolithnál, azonban ez is tisztán emberi vonás. Fejlődésre csupán az emberi értelem képes.

Az ősember már igen korán elkezdte fegyvereit, eszközeit díszítésekkel, vonalakkal, rajzokkal ékesíteni. Ezek azonban csekély dolgok. Szellemének hatalmas szárnyalásáról azon pompás és tömeges rajzok tesznek fényes bizonytságot, melyekkel lakóhelyeit, a barlangokat ékesítette. Eddig harmincnyolcz ilyen barlangot ismerünk déli Francia- és éjszaki Spanyolországban. Mivel a rajzok a barlangok legmélyebb részein vannak és csekély kivétellel vadászállatokat ábrázolnak, valószínű, hogy valami babonás hiedelem fűződött hozzájuk; talán, hogy a rajzoknak tulajdonosa gyorsabban akad zsákmányra. Erre utalnak a néhány barlangban (Marsoulas, Altamira) talált emberi rajzok is, a melyek valóságos caricaturák s az illetőket állati maszkákkal s álarczokkal tüntetik fel, a minőket Észak-amerika vad indiánjainak varázslói ma is hordanak. A barlangok emberképei is valószínűleg varázslókat ábrázolnak. Legékesebbek a Marsoulas- és Altamira-barlangok. Ez utóbbiban a művész három színben, fekete, sárga és vörös színben ábrázolja a bölényt a legkülönbözőbb állásban. A rajzok a legnagyobb realitással, művészi érzékkel készültek. E rajzokhoz méltó módon csatlakozik az a két agyagba mintázott bölény, melyet a Tuc d'Audoubert-barlangban fedeztek fel. E művészi dolgok az ifjabb palaeolithból valók.

Az ősember halottait gondosan temette el. Minden eddig ismert őskori tetem, melyet eredeti fekvőhelyén találtak, temetésben részesült. Az ópaleolithban szokásos volt a guggoló

helyzetű temetés, a mi a magzatnak az anyai méhben való fekvését utánozza, levén a föld a közös anya. Szokásos volt a halott fejét nyugat felé, arcját kelet felé irányítani, a mihez a lenyugvó és felkelő nap révén a meghalás és az új élet képzete fűződött. A Moustier-i ifjú feje alá mozaikszerű vánkost helyeztek; útravaló eledelt is tettek melléje; a Chapelle-i ősembert gondosan négyszegűre vágott s kövekkel körülrakott sirba helyezték s a halott mellett ott feküdtek csigából, állatfogakból való ékszerei, kézi eszközei, hogy a túlvilágban kéznél legyenek. Mindezen vonás általános, tehát tudatos; az emberi kegyeletnek, szeretetnek s egyúttal a földi életet követő másik élet sejtelmének bizonyosságai. Ezek oly magas erkölcsi momentumok, hogy velük szemben a semmiségbe vész fennebb említett zoologusunk azon állítása, hogy a Chapelle-i ősember eredésileg összefügg az egészen kérdéses Pithecanthropusnak nevezett jávai ősmajommal.

IX.

Áttérek a palaeolith ember időbeli távolságának keresésére; azonban a tények mezejét itt sem hagyom el. Előre bocsátom, hogy az ember korát concret számokkal nem lehet megjelölni; továbbá, hogy az ember sokkal idősebb a rabbinisztikus négyezer évnél, a melyhez a Szentírásnak semmi köze. Az óegyiptomi cultura legalább is négyezer éves Kr. e. A VI. dynastiától kezdve az emlékek teljesen bevégzett race-okat mutatnak ki; az egyiptomit, a négert, a semitát. De bevégzett race-okról tanuskodnak az ópaleolith leletei is, a miként ezt megállapítottam. A race-ok kiképződése pedig tetemes időt kívánt. Másfelől azonban az idő helyes fogalmát sem szabad szem előtt tévesztelnünk. Hatezer év egymagában nem látszik nagyknak. Ha azonban Ó-Egyiptom, Görögország, Róma, a Kereszténység, a Középkor, a magyar s egyéb nemzetek történetét részletezzük, akkor látjuk, mily rengeteg tartalom tölti meg azt az időt. A nagy természetben sem más az idő fogalma. Itt is elegendő ezer esztendő nagy geológiai eredmények létesítésére.

A földnek, az emberiségnek korát sokan törekedtek megállapítani. Azonban e számítások a billió évektől a milliókig, a százezertől a tízezer évekig való különbözésekkel állnak egymással szemben. Valamennyi ilyen számításra áll Hoernesnek észrevétele: „e becsléseknek megvan az a kellemetlen oldaluk, hogy alá vannak vetve a revisionak.“ Így Pencknek négy jégszakát Hildebrandt ötszázharmincezer évre teszi. Tutkovszky szerint azonban a gleccserek mozgásának alapján az egész jégkorszakra csak tizennyolcezer év esik. Ha pedig a gleccserek napi egy

méter útat tettek meg, a jégkorszak tartama csak hatezer év. A legszélsőbb álláspontot Lenhossek tanár foglalja el, ki az ember korát több százezer, de sőt több millió évre teszi. Legújabban Obermaier számította ki a palaeolith ember korát, a mi Európában legalább ötvenezer évet tesz ki; de a Mauer-i állkapocs legalább is százezer esztendő. Számításának alapja az a tétel, hogy a neolith Kr. e. kétezer évvel végződött be. De éppen ez a tétel mutatja egyúttal számításának egészen subjectiv természetét. Wangen, Moosseederf s egyéb svájci taviállomások földmívelésük révén összeköttetésben voltak Egyiptommal s Rómával; pedig a legtisztább kőkorbán éltek. Lindenschmidt szerint a kőszekerczék a germán időkig érnek. Pawinsky szerint a kőszekerczök használata Krisztus idejéig ért. S így tovább. S így a neolith korántsem ért véget kétezer évvel Kr. e.; s Obermaier számítása csakis subjectiv vélekedés.

X.

Nagyon meglepő, ha az ősember nyomait több méteres rétegek alatt fedezzük fel. Így a Cro-Magnon-i barlangban hat, a Mentone-iban nyolczadfél méter réteg alól kerültek elő az ősesontok. A Kent-barlangban csaknem négy méteres stalagmit alatt rejtettek kőszekerczök. Természetes, hogy e rétegek előtt élt ott az ősember. Vajjon mennyi időt kíván ily hatalmas rétegek képződése? Mindenekelőtt figyelembe kell venni a jégkorszak klímáját. Az a harmincz-negyven millió köbkilométernyi jég nedves, hűvös klímára vall; másrésről a jégtömegek déli szélein az olvadó vizáradat a kis folyókat folyamokká dagasztotta, melyek vidéküket hordalékaikkal valósággal újraépítették. A jégkorszak múlásakor a Szajna Párisnál hat kilométer, a Maas tizenkét kilométer széles volt s a Rajna negyvennyolczszor több vizet hordott, mint ma. A hűvös, nedves idő azonban a leghatalmasabb mállasztóeleme a szikláknak a földszínen s a barlangokban egyaránt. Ily klimatikus viszonyok között rövid idő alatt sok méteres homok-, kavics- és törmelékrétegek képződhettek.

Johannes Walter figyelmeztet, hogy a sivatag-vidéken a szél s a felhőszakadás nagyon rövid idő alatt tiz-harmincz méteres conglomerat réteget létesíthet. Szumatra vidékén egy kábel-négy év alatt nyolcz czentiméter korallmész képződött; a mi négyszáz év alatt nyolcz méternek felel meg. Dawkins, a Yorkshire-i Jockey-Cap stalagmitján megállapította, hogy évi hat milliméter növekedéssel ezer év alatt hat méter vastag stalagmit képződhetik. A réteggképződés tehát különféle természeti viszonyok behatása alatt gyorsan történhetik.

A jégkorszak a quartaernek csapadékban gazdag episodja. Újabb, de más irányú episod folyik le szemünk láttára, a földkerekség nagy területei kiszáradásának episodja, melynek okát szintén nem tudjuk; de azért fontos, mert a klimaváltozást több helyen évszámokkal is meg lehet jelölni. Francia utazók, L. Fourneau és Tilho kapitány, a Nigernek s a Csadótó vizének nagy csökkenését jelentik. Gautier szerint a sivatag egyre vonul észak felé; ugyanezt jelenti Colonna de Lecca a középső Szaharáról, hol az egykori gazdag legelők már eltűntek. A Kalahárin a Ngámitó egészen kiszáradt. Musil tanár írja, hogy Hedsas, a bibliai Edomiták s Madianiták földje egészen homoksivataggyá vált. Merzbacher a Tiensánról, Zugmayer Tibetről constatatálja, hogy a tavak színvonala mindenütt erősen csökken. Ugyanez áll az Ural keleti oldalán levő tavaknál. A Takla Makan sivatagban Hedin Sven több elhagyott várost fedezett fel, melyeket a második s harmadik században Kr. u. még laktak. Ugyancsak a Gobi-sivatagnak keleti részén Stein Aurél egy nagy városnak romjaira akadt, melyet Kr. u. a XII. vagy XIII. században hagytak el. Csapadékhiány folytán elapadtak az e városokat tápláló folyók s aztán a városok is elpusztultak. Végül az egész földkerekségen csökkennek a gleccserek, a mi a csapadékhiány következménye; csupán csak délnyugati Alaskában növekednek, a mi a nedves tengeri s a hideg arktikus klímával függ össze. A szemünk láttára lefolyó e nagy klimaváltozás eléggé mutatja, hogy a nagy természetnek pár ezer év is elegendő nagy átváltozások létesítésére. Semmi elfogadható ok nincs arra, hogy a jégkorszak tartamát százezernyi évek szerint mérjük.

A jégkorszak tartamának megállapítására nagyon fontos tudni a gleccserek mozgási sebességét. E tekintetben kitünő szolgálatokat tett az a bizottság, mely a washingtoni Geographic Society megbízásából 1909—1910-ben Alaska délnyugati gleccsereit tanulmányozta. Az eredmény a következő:

A Yakutatgleccser 1909 szeptember 4-től 1910 június 10-ig két háromszáz métert haladt;

a Lapérousgleccser ugyanennyi idő alatt négyszáz métert tett meg;

a Childgleccser 1910. év június havában naponként kilencz—tizenkét métert nyomult előre.

Ha most már a jégkorszak gleccserei ilyen sebességgel haladtak Skandináviából dél felé, akkor a Yakutatgleccser sebessége szerint négyezer, a Lapérousgleccser szerint kétezer, a Childgleccser sebességével már kétszázhatvanöt év alatt elérték Thuringiát, a jégkorszaki gleccserek legszélső végét. Semmi kétség sem lehet,

hogy a jégkorszak gleccserei a roppant jégtömegek nyomása folytán legalább is ilyen sebesen haladtak; s ezáltal az ember megjelenésének kora igen közel jut hozzánk.

XI.

Még két culturalis tényt kell méltatnunk. Brassempouynál (Landes) egy elefántcsont női fejcskét és szobrocskát találtak, melyek a Solutré-szaktól valók. A fejecske hatalmas parókat visel óegyiptomi minta szerint. Szakasztott ilyen szobrocskákat találtak Mentoneban, Málta szigetén, Spártában, a görög Amorgos szigeten s Ó-Egyiptomban. A görög szobrocskák a harmadik évezredből valók Kr. e. Mind e szobrocskák összefüggését nem lehet kétségbe vonni. Tehát a Solutré-szakban összeköttetés volt a Földközi-tenger culturnépei s a nyugateurópai palaeolith-kor barbárjai között. Ez által a Solutré-korszak meglepően közeledik hozzánk.

Ezt megerősítik a Mas d'Azilnál lelt betűskövek. Mas d'Azil a Madelaine-szakhoz csatlakozik s a palaeolith s a neolith mesgyéje. Négy culturréteget tártak ott föl. Alulról felfelé haladólag a második culturrétegben sok festett kavics volt. Egy részükön vonalak, körök s más symbolikus jelek láthatók; más részükön azonban tisztán, világosan, jól kiírt betűk vannak. A latin E, F, I, L, M, a görög Θ, Ι, ε, μ, ς, τ betűk és tizenhárom phoeniciai betű. Nagyon erős postulatum volna elhitetni, hogy e huszonnégy betű csak a véletlen játéka. Ha egy-két ilyen betűnek látszó jel volna csupán, lehetne véletlenségnek tulajdonítani. De nem hihető el, hogy huszonnégy világosan kiírt betűjegy a véletlen tréfája legyen. Piette azt hiszi, hogy a phoeniciaiak e barbároktól kölcsönözték írásukat. Sokkal természetesebb a másik vélemény, hogy a phoeniciai kereskedők a Földközi-tenger egész vidékére elhordván betűikkel megjelölt czikkeiket, ezek ily módon Nyugateurópa barbárjaihoz is eljutottak. Mindkét véleményből pedig az következik, hogy a palaeolith végén álló ősember a Földközi-tenger culturnépeivel érintkezett s így a Madelaine-i és Mas d'Azil-i ősculturfok igen közel jár hozzánk. Igaza van Hoernesnek, hogy midőn Itáliában már virágzott az állattenyésztés, Nyugateurópában még a diluvium palaeolith-embere élt.

Decebal végső menedékhelye s a Traianus-oszlop képei.

(Kivonat *Téglás Gábor* I. tagnak 1914. február 9-iki előadásából).

A Forum romanumon porladozó Trajan-oszlop képei Trajan császár két dák hadjáratának a római fegyverekre legdicőségesebb események képes krónikájául szolgálván, e jelenetek az első és második háború döntő eseményeivel hazánk őskori történetéhez is felettébb becses adalékokul kínálkoznak. Ámde a kutatók csak legutóbb kezdik a régi Dacia topographia kapcsolatait keresni s a közhitelnek örvendő magyarázatok alig pár historiatilag ismertebb pontnál felelnek meg a valóságnak.

Froehner,¹ Reinach² s az angol Pollein³ kiadásai historiatilag kombinációknál egyebet alig tartalmaznak. Az egyetlen Cichorius Conrád, ki tiz kerek esztendő munkáját szentelte erre a fontos feladatra s 1891 és 1893-ban Spalatótól keletre az erdélyi felföldig helyrajzi búvárlatokat is végzett, a második dák háború egész menetére elhatározó pontul Decebal második királyi várának meghatározásánál egyik erdélyi tanácsadója kedvéért a jólétesültség csábító jelszavával magára erőszakolt hibás helyrajzi utalásokkal oly súlyos tévedésekbe bonyolítja magát, melyek sok értékes megfigyeléseinek kellő érvényesítését is megghiúsítván, a második dák háborúhoz adott magyarázatait teljesen hasznavehetetlenné tevék.

Cichorius végzetes botlásának maga is tudatára ébredvén a Columna képes kiadásával⁴ egyidejűleg kibocsátott magyarázó

¹ Froehner, *La Colonne, Trajane*. Paris 1872. I. köt. szöveg 1—56. tábl.; II. köt. 57—107. t.; III. k. 108—186. t.; IV. k. I—XXXIV. t. Csak 200 számozott példányban készült. Magyarázatait külön füzetben is kivonatolja. *La Colonne Trajan Paris 1865*. Nálunk Király Pál vette át F. megfigyeltéseit. *Dacia provincia Augusti*. I. köt. Nagybecskerek 1893, 148—176. l. Froehnert követi Kuzsinszky Bálint is Szilágyi S. Magyarország tört. I. köt. Dácia fejezetében.

² S. Reinach, *La Colonne Trajane*. 1886.

³ Pollen, *The Trajan Column*.

⁴ *Die Reliefs der Trajanssäule*. Herausgegeben und historisch erklärt von Conrad Cichorius, Berlin 1896. Tafelband I. Die Reliefs des ersten dakischen Krieges. (Tafel I. bis LVII.) Tafelband II. Die Relief des zweiten dakischen Krieges (Taf. LVIII. bis LXV.)

munkájával¹ hirdetett további négy kötetből² a második hadjárat szerencsétlen magyarázatán³ túl többet nem bocsátott sajtó alá s helyrehozhatatlan tévedései miatt, úgy látszik, örökre abba hagyta méltán nagy reményekre jogosító tanulmányait.

Pedig Cichoriust vizsgálódási módszerének helyessége és széleskörű kutatásai minden elődénél alkalmasabbá tévők erre a nagyfontosságú vállalkozásra s helyrehozhatatlan botlásai daczára ő követte idáig ezen a téren gyakorlatilag is azt a helyes irányítást, melyet boldogult Torma Károly⁴ akademikus társunk meghiusult kísérleteinck köszönhetünk.

Mert a Cichoriust éles hangon lebiráló Petersen⁵ alapkövetkeztetései főleg a második hadjárat célpontját és hadműveletek vonalait illetőleg, épp oly zsákutczába tévedtek. Az a Sarmizegethusa, mely már az első dák háborúban kaput nyitott a rómaiaknak s a Dio⁶ tanúsága szerint legio őrséget is kapott, önkényt érthetőleg nem képezhetette a második hadjárat ostromának tárgyát. Ilyenformán a további következtetések sem állhatják meg nagy hitük daczára a helyüket s az egész leírás elfogadhatatlan combinációkból áll. Mindezt már 1905 január 8-án Decebal második királyi várlakáról tartott akadémiai előadásom-

¹ Cichorius Textband II.: Commentar zu den Reliefs des ersten dakischen Krieges. 1896. Abb. 56. 1—371. Egy térképpel.

² Cichorius az első dák háborút magyarázó II. kötet czimlapján: Anzeige. Textband I.: Die einleitenden Untersuchungen über die Geschichte der dakischen Kriege, die Quellen, zu deren Kenntniss, die geograph. Verhältnisse des Kriegsschauplatzes, ferner über die Trajanssäule als Ganzes, die Arbeitsweise der Künstler, Tendenz und Glaubwürdigkeit der Darstellung u. s. w. Textband IV. u. V. systematischer Theil, der die zusammenhängende Betrachtung des gesamten in den Reliefs enthaltenen bildl. Materials, vor allem in Bezug auf die Militäralterthümer, auf Ethnographie der Daker, der übrigen Barbaren u. s. w.

³ Textband III. Commentar zu den Reliefs des zweiten dakischen Krieges. Berlin 1900, 1—409. Abb. Egy térképpel.

⁴ Torma Károly a Hunyadm. Tört. Régész. Társulat 1883. évi közgyűlésén tartott volt egy szabad előadást a Trajan-oszlop hazai vonatkozásairól. Csakhogy az akkori felfogás szerint Versecz felé irányítá Trajan felvonulását. Minthogy tévedését a római útvonal Arcidavájának Versecztől keletre Váradjánál látható nyomaival még abban az esztendőben észrevette, előadását nem is rendezte sajtó alá. Minthogy Torma akkor törékeny egészsége miatt a fáradalmas bejárásokra fizikailag képtelenné vált, 1887-be Rómába költözve a Columna szemléletével kísérletezett, tudvalevőleg sikertelenül tovább.

⁵ Petersen E. Trajanus dakische Kriege. Nach dem Säulenrelief erzählt von. I. Der erste Krieg. Leipzig, Teubner 1899, 1—95. I. II. Der zweite Krieg. 1903, 1—132.

⁶ Dio LXVIII. 9, 7: (Τραιανος) στρατοπεδον εν Ζερμίσγεθουσι Καταλιπόν.

ban¹ igyekeztem beigazolni. De a Decebal otthonául kijelölt romok nem találván akkor megfelelő hitelre, az időközbe elhalt gróf Kuun Géának, mint a Traján-oszlopot illető tanulmányaim kezdeményezőjének buzdítására a columnának Decebal futását megörökítő CXXII. képéből kiindulva a bujdosók útját és további menedékhelyét kezdém 1906-ban vizsgálgatni.

A Szászvárostól délre kimagasló Muncsel havas déli lejtőjén általunk megállapított utolsó királyi vár romjaiból az idézett columna kép ábrázolása² a háttért alkotó Muncselre irányítván Decebal futását, mi is ezen a hágón kezdtük meg a nyomozást. A Muncsel 1645 m. sziklafejéről a Godianon (1659) át keletre, majd a Scarna (1669 m.) alján délkeletre, tovább fejlődő hegygerincz a Kenyérvíz és a Sztrigy, majd meg a Sebes és a Magyar Zsil, illetőleg annak Vajda patak és Taja ágai közén egész a Paringig vezet. A nagyjában 50 km. becsülhető vízválasztó egyetlen rövid szakaszon: a Scarna és Sinca közén a Sipceáig északra benyomuló Petrosz-patak fejénél kényszeríti leereszkedésre a vándort s hegyi rétekekkel tarkálló gypszöngyeges sávot alkot az észak és délre dülő fenyves rengetegek felett. Minthogy pedig a völgyfejekből kiágazó lépcsőzetek a transversalis közlekedést észak és dél felé is megkönnyítik: a Kenyérmező, a Szászsebes, Szerdahely és Szeben háttéréből a Zsil-völgyre és Hátszegvidékre irányuló pásztorjárás mind e mai napig azokon a régi ösvényeken bonyolódik le, melyeknek tervszerűségét egyenesen Decebal dákjainak tulajdoníthatjuk.

A Decebal várlakául minősülő muncseli romoktól úgy 20 kilométernyi távolságban az egész hegygerincz csomójául tekinthető *Comarnice* havas (1895 m.) éppenséggel három táborhellyel erősíté meg a természet által oly kitűnően elhelyezett hegyélhez fűződő eme feltevésünk helyességét.

Innen 10 kilométerrel odább a Magyar Zsil és a Sebes vízválasztójául minősülő Ausel 1987 m. nyergén már 1887-ben, a mikor Téglás István társaságában gróf Kuun Géza sürgetéseire a tizezer négyszögkilométerre becsülhető rengetegek tömekelegét vizsgálgatni kezdtük vala, ráakadtunk egy minden irányban 200—200 méterre szabott terjedelmes földvárra.

A világtájak felé kapunyílással és mellvédekkel kiásott s úgy itt, mint lekerekített sarkain, feltehetőleg, fatornyokkal, a sánczmarton karózáttal ellátott földvár római voltát annak szabatos kivitele s a praetorium hollétét is megkülönböztethetővé

¹ Decebal végső menedékének holléte. Kivonat az Akad. Értesítő 1903 márcz. 15-iki 3 füzetében 97—106. l.

² A vár keleti kapuján kirohanó Decebal félénk mozdulattal a Muncsel irányába fut, míg társa egyenesen előre, vagyis keletre a Sterminoasa hegyipataknak tart.

tevő beosztása alapján mindjárt akkor rómainak minősítettük. Természetesen ez a kijelentésünk nem nyerheti meg azok tettségét, kik a daciai felföld plastikáját nem ismerve a rómaiaknak csupán kényelmes völgyeken, avagy a pannóniai dombvidéken jelentkező erődjeit tekintik történeti vizsgálódásaiknál mérvadóknak. Így a szerencsés felfedezésről csupán 1893 február 28-án tehettek jelentést a Földrajzi Társulat választmányának egész röviden kimondván mindjárt: hogy a szokatlan magasságban jelentkező táborhelyet egyenesen csakis Decebal ellen, a második dák háború utolsó periódusában bevenyészthették a rómaiak.¹

Ha ez a tiszta valóságnak bizonyult kijelentés mindjárt eljut vala Cichorushoz,² ki akkor már a Napoleon által 1861-ben készítettett columa gipszöntvények tanulmányozásával és fényképeztetésével elkészülten, képes kiadásához nagy utazásával a helyrajzi összehasonlításokat gyűjtögette, bizonyára nem vezeteti ő sem magát tévútra s nem zavarja a második dák háború terjedelmes királyi várakát egy emberi lakásra merőben alkalmatlan szirttetőre. A homorodalmási *Kőmező* ugyanis a mellett, hogy vármaradványt egyáltalán nem mutat, emberi lakásra merőben alkalmatlan szirtes alakzat, hol a Decebal népes udvartartásának lehetőségéről szó sem lehet.

És Petersen is alig ragadtatja magát azokra a nagy hitelek daczára is felfedezésünkkel önkényt megdűlő feltevésekre, melyeknek tarthatatlanságát ma, a mikor Decebal második királyi várakának hollétét immár a szóban forgó havasi táborhelyekkel is documentálhatjuk, tovább erősíteni valóban felesleges.

A Traján-oszlop-irodalom és Dacia története tehát mindenképen kárát vallotta az 1887-beli jelentésemmel szemben az Archaeologiai Értesítőnél megnyilatkozott tamaskodásnak.

¹ Téglás G. A nagyszeben-szászsebesi havasok jelentősége Dacia hadi szervezetében. Földr. Közlemények 1894, 1. füz. 15 33. l., egy térképvázlattal. A 34. l. ezt a helyesnek bizonyult kijelentést tettem: „A Trajanus-oszlop mindama képcsoportjai, melyek a véres dráma utolsó jeleneteit: t. i. *Decebal végső mentsvárát* (Froehner kiadás 108. tábla), *Decebal hősies halálát* (175—176 pl.), a dák foglyok elhurczoltatását (176/7) s a dákok búvóhelyeinek felkutatását (179) ábrázolják, mind erdős, sziklás magaslatokat mutatnak. Kétségen kívül nagy részben egész a hadi operációk által közrefogott *szászsebesi hegységre* és ama havasi erődítményre vonatkozhatnak, melyet *Szászvároستól délre Gredistye kincstári telep felett a Muncsel havason láthattunk, s melyben addig is, míg bizonyítékaimat nyomatékosan összeüthetném, Decebal végső menhelyét, legutolsó harcainak s bátor halálának színhelyét merem megjelölni.*” Ime a döntő bizonyítékokat valóban megadá a végzet kedvezése.

² Cichorius, Die Reliefs der Trajanssäule. III. Band. Commentar zu der Reliefs des zweiten dakischen Krieges. Excurs. Die Lage der dakischen Königsstadt. 388—409.

De szerencsére néhai gróf Kuun Géza elkövetkező meleg érdeklődéséből és lelkesítő tanácsadásaiból, azért a fáradalmas kutatásokra kellő buzditást nyerve, az 1906 nyarán a Comarnicel havasán részembe jutott újabb felfedezések nemcsak az auseli táborhely rómaiságát valló első feltevésem igaz voltát erősíték meg; de Decebal végső menedékhelyének kiterjedését és pusztulásának idáig nem is sejtett színhelyét szintén teljes világi-táshoz segíték.

Decebalnak a CXXII. képen feltüntetett bujdosása ugyanis a Muncsel-Godiantól a Paringig jól járható gerinczvonálára irányulván, az innen észak és dél felé a Kenyervíz s a Sztrigy, illetőleg annak Petrosz-patak és Sasa nevű főágai s a magyar Zsilhez számító Vajda-patak (Riu Vojvoduluj), Szent Péter-patak. Ausel, Dobrei és Ditei vizek közé belejtő lépcsőzeteken teremthetett várlaka odahagyása után a szerencsétlen dák király új otthont magának.

Traján hadait ugyanis Decebal muncseli várlakának elfoglalása után a tartomány belvidékeinek pacificatiója igényelvén, a császár eleinte, a Columna képeiről megállapíthatólag, keveset törődhetett a dákok havasi berendezkedésével. Nagy hihetőséggel tehát arra számíthatott, hogy az 1500 métert mindenütt meghaladó, sőt Auselnél kétezerig emelkedő hegygerinczen októberrel beköszöntő zord idő az előhegyekre fogja kényszeríteni a bujdosókat, a hol aztán lefegyverzésük, vagy kibékítésük sokkal könnyebbnek ígérkezhetett.

De Decebal maga is csakhamar tudatára ébredhetett annak, hogy a nyaranta juhnyájaktól, marhacsordáktól hemzseggő havasi legelők végleges otthont nem nyújthatnak s híveit csak úgy bilincselheti tovább is magához, ha a rómaiakkal szemben végre fegyveres sikert nyerve, magát előbbi otthonába visszaküzdheti.

S a rómaiak prédájává engedett királyi várlak visszahódítását a dákok havasi berendezkedésük sine qua nonjának tekintvén, a külvilágtól elzártan tengődő király vérmes természeténél fogva Traján távollétét, úgy látszik, kedvező alkalomnak tekinté merész vállalkozásának kivitelére.

Csakhogy a rómaiak által az elhagyott királyi várba helyezett őrség éberségén és hősiességén a több elbizakodással, mint előrelátással kieszelt támadás hajótörést szenvedett. A várőrség ugyanis a CXXXIV. képről láthatólag gyilkos lövegekkel, mázsányi kőbombákkal verte vissza a megkísérelt ostromot és Decebal, a kit a CXXXIV. kép a háttérbeli Muncselnek minősíthető, s ide alig 3 kilométernyire eső sziklaháton ábrázol két kísérőjével, már csak a balsiker rémhíreit vehette a sóvárgott diadal helyett.

Az eddigi magyarázók által féreértett képpár Ausel és

a Comarnicel táborhelyeinek nyilvánosságra jutásával egyszerre érthetővé válik, sőt minden helyismerő osztani fogja azt a további feltevéseinket is, mely szerint a jelzett havasi földvárak tulajdonképpen *Decebal meghiusult kirohanásának megtorlására valának annak idején szánva.*

A columna CXLII. képén szembeszökőleg magas hegyvidéken látható római lovasság ugyanis ezekből a terjedelmes s egyenkint legalább egy-egy 500 főnyi normalis alakra tervezett castellumokból indíthatta meg a dákok menedékhelyei ellen az üldözést. A Comarnicelen mutatkozó hármás várcsoport egyike kettős beosztással készülvén, nyilván a nagy önállóságot igénylő parancsnokság otthonául szolgált. Decebal tehát a várcsoporttól nyugatra a Sztrigy és Kenyérvíz forrásvidékére szorulva, már nem sokáig tarthatá magát. A CXLIII—CXLIV. képekről láthatólag minden hegyzúg, ösvénykereszteződés lovas őrzáratokkal vala elárasztva. Hasztalan kísérté meg leghívebb pileatusaitól közrefogva (CXLIV.) áttörni az őrvonalon. Mindenfelé ellenséges fegyverek fogadák s hívei egymásután elvérezvén, utoljára ő maga is lebukik lováról s csak öngyilkosságával menekülhet az elfogatás gyalázatától. (CXLV.) Ha országa elveszett, életének sem lehet több bece reá nézve. Miként Plinius-Caminus Rufus költőhöz a Trajanus háborúiról írandó epos nevezetesebb mozzanatairól szólóban¹ írja: *pulsum regia, pulsum etiam vita.* Halála nagy örömet kelthetett birodalomszerte s még 100 esztendő múlva is érdemesnek látta Dio Cassius² a hős király végéről megemlékezni. Fejét levágott jobbájával a főhadiszálláson közszemlére állíttatá Traján (CXLVII.) s azután Rómába küldötte.

Vizsgálódásaink eredményei tehát a Trajan-oszlop tévesen találgatott képsorozatának magyarázataival Decebal utolsó várlakának hollétét s a dákok havasi menedékhelyének kiterjedését is felderítvén, Dacia történetének leghomályosabb korszakára világítnak reá. A várak kivitele, elhelyezése a maga idejében általános csodálkozás tárgyát képezhette, mert Plinius is ezeket érthette Caminius Rufusnak megéneklendőkül ajánlott „meredek hegytetőkre rakott táborhelyek”³ alatt.

Ezek a fontos eredmények azonban a legelőszőr Torma Károly akadémikus tagtársunk által hangoztatott munkaprogramm helyességére is fényes igazolást képeznek. Bebizonyult ugyanis, hogy a Columna reliefjei az illető vidékek földrajzi arczulatát

¹ Plinius Epist. VIII. 4.

² Dio Cassius LXVIII. 14, 3: Ως . . . αὐτός ἐκινδύνευσεν ἀλῶναι οὐχ ὀργιστο αὐτοῦ.

³ Plinius Epist. VIII. 4. *Incessa Castris montium abrupta.*

is tervszerűleg jellemzik. A dák háború problémáit tehát nem azok a műbírálok döntik el, kik a Forum romanumon a Columna szemléletéből keresik a támpontokat. Az évezredes rejtélyek nyitját felfedezésünkben kitetszőleg, sokkal inkább *a daciai föld, legkivált pedig a szóban forgó havasvidék beható ismeretéből nyerhetjük meg*. Épen azért biztat a reménység, hogy ha erőink ezeket a nem csekély forradalmakat tovább is kibírják, még több hasonló lelettel örvendeztethetem meg Akadémiánkat.

A szóban forgó leletek világtörténelmi jelentőségének igazolásául a Traján-oszlop eddigi jeles, de kivétel nélkül téves irányban mozgó kiadói kívül megnevezhetem Davies aberdeeni tanár vállalkozását is, a ki az én 1905-beli akadémiai felolvasásom által Decebal várakára figyelmessé tétetvén, a lefolyt 1913 nyarán hozzám intézett levele szerint egyenesen annak kedvéért a hosszú utazásra képes vala magát rászánni. A mikor a külföld érdeklődése is ennyire megnyilatkozik, valóban sürgőstelen tán hangoztatnunk: hogy a Traján-oszlop tanulmányokkal és publicatiókkal részünkről tovább késlelkedni nem szabad.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE januári számában Angyal Dávid *Szalay Lászlóról* kezd tanulmányt. Ez első közleményébeu irodalmi munkásságát s különösen a centralista eszmék terjesztése körül folytatott működését jellemzi. Szól a centralisták érdemeiről, kiemeli jótékony hatásukat a maguk korára és a jövő fejlődésre nézve. — Szöllősy Lajos *Új értékek az orvostudományban* címmel az orvosi tudomány bölcséletéről ír, s vizsgálat tárgyává teszi, miként tolódott el a fejlődés következtében az egyes ember értéke. — Alexander Bernát Kármán Mór *paedagógiájáról* ír tanulmányt, melyben Kármán gondolkodásának részleteit főbb vonásokban ismerteti. — Hekler Antal *Új adatok a görög szobrászat történetéhez* címmel a delphii múzeum emlékeivel foglalkozik behatóan. — Levy R. G. és Tomaschoff A. *A balkáni háborúk és az osztrák-magyar monarchia gazdasági állapota* című czikkükben azokat a következményeket teszik beható vizsgálat tárgyává, melyekkel a Balkánon dúló két háború és a mozgósítás a monarchia gazdasági és pénzügyi állapotának szempontjából járt. Szerzők jobban ismerik az osztrák, mint a magyar pénzügyi világot, s a czikkben foglalt politikai nézetek és tanácsok a hármasság híveire vallanak. — Lovik Károly *Szerafin* című elbeszélését közli. — A *Költemények* között van Lévy József *Madárének a zsolcai parkban* című eredetije. — Radó Antal *Michelangelo szonettjeiből* hatot fordított

le. — A *Szemlé*-ben Kozma Andor Kiss Józsefet, s különösen azt az ünneplést méltatja, melyben hetvenedik születése napján a közönség részesítette. — Kéki Lajos *Herczeg Ferencz írói működését* jellemzi. — Egy névtelen cikkben *a téli tárlatok* vannak ismertetve. — Az *Értesítő*-ben Dante: Pokol, ford. Babits Mihály (Radó Antaltól). Montaigne paedagogiai tanulmányai, ford. Birkás Géza (Nagy Józseftől), Kerschensteiner G.: Grundfragen der Schulorganisation (Gyulai Aladártól) munkák ismertetését találjuk.

Ugyane folyóirat februári számának tartalma: Váczy János *Az 1790 utáni visszahatás és Kazinczy-ról* szóló tanulmányát közli. Az 1790/1. országgyűlés nem váltja valóra a nemzet reményeit. A miért legjobbjaink fáradoztak, majd semmi sem sikerült. A közszellem iránti fogékonyság nem tudja átjárni a nemzet szélesebb rétegeit. Révai és Kazinczy irodalmi vállalatokkal akarják a nemzeti buzgalmat erősíteni s irányítani, de fáradozásuk eredménytelen. Szerző Kazinczy két irányban kifejtett működését jellemzi, t. i. a felvilágosodásért folytatott küzdelmét, s az iskolafelügyelői állásában kifejtett működését. Ez utóbbitól felmentette a Helytartó-Tanács. Ekkor visszavonult Alsó-Regmeczre, s csak az irodalomnak élt. Azonban tervei egymásután meghiusulnak. — Angyal Dávid *Szalay László cz. tanulmányából* a befejező részt adja. Ebben Szalay 1848/49-ki diplomatiai működését ismerteti. Jellemzi Magyarország történetét s kisebb munkáit. — Bonkáló Sándor *A jobbjág az orosz irodalomban* czímmel Brodszky N. L. és Rozanov G. Szidorov anthológiája anyagát ismerteti. — Hekler Antal befejezi *Új adatok a görög szobrászat történetéhez* című értekezését, melyben különösen a görög pánczélos alakok művészi ábrázolásának történetét adja. — Váry Rezső Keller Gottfréd *Két legenda* elbeszélését fordította le. — A *Költemények* között van két eredeti *Római elegia* Vargha Gyulától, *Vénfa az udvaron* (emlékezés Gyulai Pálra) Szász Károlytól. — Rubinyi Mózes *Mikszáth Kálmán írói hagyatéka* czímmel Mikszáth hátrahagyott iratairól ír, melyet ő rendezett sajtó alá. — A *Szemlé*-ben Berzeviczy Albert *jelentését az 1913. évi Greguss-júlium türgyában* adja. — Ferenczi Zoltán *A nemzeti genius és a nemzeti irodalom* czímmel a Petöfi-Társaság jan. 6-ki nagygyűlésén felolvasott megnyitó beszédét közli. — Grósz Emil, Felső-oktatási-Egyesület ülésén felolvasott, s az *új egyetemek szervezéséről* szóló referatúráját közli. — Az *Értesítő*-ben Sebők Zs.: Ifjúkor és néhány más elbeszélés, Lovik K.: A keresztúton, Náda P.: Az élet művésze czímű munkák vannak ismertetve.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi márciusi füzetét Módi Mihály értekezése nyitja meg, *Oi τρέποι τοῦ Βαρυλίου*, melyben Bakchylides tropusait ismerteti; az értekezést Pecz Vilmos fordította görögre. — Zolnai Béla folytatja *Szigligeti „Szökött katoná”-jának külföldi elemei* című dolgozatát. Kimutatja,

hogy a külföldieskedő és a játékos typusa a polgári dráma hagyományai. Az előbbi irodalmi typust, melynek Holberg a megteremtője, Gottsched lépteti föl először a német színpadon, s mintája után közelelttívé is vált. Nálunk e typussal Pállya István óta találkozunk, de Kisfaludy Károly volt az első, ki a magyar társasélet külön színeivel mutatja be a külföldieskedő mágnást. Legkiválóbb követőit is foglalkoztatta a külföldieskedés témája. E hagyomány kényszere alatt jutott Szigligeti is e typus színrehozatalának gondolatára, ő azonban a realismus érdekében több helyütt szakít e hagyománnyal. A komikumot nem a hazafiatlan mágnásra árasztja el, hanem az úrhatnám szabólegényre, a főhős contrast-alakjára. A másik typus a játékos. Értekező utalván e typusnak Szigligeti előtti drámairodalmunkban való szórványos előfordulására, megállapítja, hogy Szigligeti nem követhette a nemzeti hagyományokat és e typus eredeti leleménye, noha a külföldi hatás nyomai is kimutathatók rajta. — Komenczy G á s p á r *A latin impf. con. és a föltételes mondatok*-ról ír. Kimutatja, hogy a con. condic. tulajdonságai (tagadás, lehetőség és multság) valamennyi multa vonatkozó impf. con. közös vonása, a multa vonatkozó irreális föltételes mondatok jelentését pedig abban határozza meg, hogy olyan feltétel alakjában kifejezett állítás, a mely a benne foglalt tény lehetséges megtörténtét bizonyos irányban önmagában tagadja. — Trostler J ó z s e f *Faludi és a német gálins költészet* című értekezésében Faludinak „Phyllis” és „Nincsen neve” című költeményét egy ismeretlen német szerzőnek és Greffingernek egy-egy versével vetvén össze, kimutatja, hogy a magyar versek az utóbbiaknak átdolgozásai. — A *Hazai Irodalom* rovatát Csengeri János nyitja meg ifj. Szász Béla „Horatius ódái és epodosai” című műfordításainak bírálatával. Feláldozza az eredeti alakot, de nem talál az eredetivel egyenlő értékű formát, s noha Horatius legtöbb mértéke ereszkedő rhytmusú, a fordításban jambussorok az uralkodók. Sok a fordításban a félreértés, értelmetlenség, kihagyás, bővítés. Ily könnyelmű fordításnak nincs jogosultsága. — Császár Elemérnek „A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században” című értekezését Bleyer Jakab bírálja terjedelmesen. Érvényre jut ez értekezésben minden philologiai jó tulajdonság. Felsorol minden számon kérhető hatást, nagy érdeme az összeállítás könnyű áttekinthetősége. Végig kísér minden egyes német irodalmi áramlatot, nemcsak a legjelentősebb tanulságokat emeli ki. Kissé mereven ragaszkodik a fix időpontokhoz s nem ad kielégítő feleletet néhány fontos kérdésre; a „Függelék”-ben vannak kisebb tévedések is. — A *Magyar Shakespeare-Tár* VI. kötetét R ó z s a D e z s ő ismerteti, beszámolván a főbb cikkek tartalmáról. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Darkó Jenő ad számot tizenhatsz Syene-Elephantine-vidéki, VI. századból való görög oklevélnek „Byzantinische Papyre” című kiadásáról. A kiadott okleveleknek, melyeknek transcriptióit és for-

dításait Heisenberg és Wenger végezték, jelentősége abban van, hogy visszatükrözik bennük a kialakult vulgaris és a régi irodalmi nyelv küzdelme. — Hugo von Kleinmayrnek *„Die deutsche Romantik und die Landschaftsmalerei“* című tanulmányát Szentirmai Gizella bírálja. A 61 lapos tanulmány a felölelt anyaghoz képest csak átnézet jellegű, az összefüggésekre azonban pontosan rámutat. — Clement Herschelnek Frontinus-kiadását *„The two Books on the Water Supply of the City of Rome“*, Kropf Lajos ismerteti, kiemelve a nagy szolgálatokat, melyeket a megbízható kiadással, a lelkiismeretes fordítással és a magyarázatokkal Herschel a philológiának tett. — Schmidt Márton Theodor Birt *„Römische Charakterköpfe“* című művéről ír, mely az idősebb Scipiótól Marcus Aureliusig terjedő korból tizennégy történeti alaknak plasztikus jellemzését adja. — Marót Károly ismerteti John Williams White *„The Verse of Greek Comedy“* című terjedelmes munkáját. Elméleti fejezeteinek tanulsága, hogy a valódi rhythikus mérőegység nem a meter, vagy az egyszerű láb, hanem a kolon; gyakorlatinak mondható fejezetei adatgyűjtések és elrendezések Aristophanes és Menander művei alapján. A munkából hiányzik az egységes eszme. — Csermelyi Sándor H. Drendorfnek *„Westdeutschland zur Römerzeit“* című művéről megállapítja, hogy népszerű, de a tudományosság kívánalmait kielégítő mű, mely segédeszközül is szerepelhet az iskolai latin olvasmányokhoz. — A *Vegyések* rovatában Heinrich Gusztáv szól hozzá a Toldi-mondához s kimutatja, hogy Bartha Józsefnek az *„Élet és irodalom“* című kötetben a Toldi-mondáról írt dolgozata módszertelen, naiv s az összehasonlító irodalom terén meglepően tájékozatlan, dilettáns munka. — Váczy János *„Adalékok Tompa Mihály életrajzához“* címen hét Horváth Lajoshoz írt levelet közöl, öt Tompától, a hatodik Lévaytól, a hetedik Szász Károlytól való. — Radó Antal kimutatja, hogy Petőfi *„Elmondanám“* című verse Shelley egy költeményének hatása alatt keletkezett. — Kádár Jolán Császár Elemér fönt említett értekezéséhez szolgál helyreigazítással és pótlással. — Helle F. Hugó *„A midrás Beresit Rabba 100. fejezetéhez“* címmel Klein Sámuelnek egy tévedésére mutat rá. — Az *Új könyvek* során Paul Merklernek a XVI. század német lírájából való szemelvényeiről, a teljes Flaubert-kiadás első kötetről, Émile Horn *„Influence sociale de Sainte-Elisabeth de Hongrie“* című művéről, M. H. Jellineknek az újfelnémet grammatika történetét tárgyaló hézagpótló művéről, R. M. Meyer *„Deutsche Parodien“* című munkájáról és a *„The Cambridge History of English Literature“* X. kötetéről olvasható pár sornyi ismertetés, a *Beküldött könyvek* jegyzéke pedig röviden beszámol Alszeghy Zsolt *„Gyöngyösi-Toldalék“*-áról, L. A. Birónak a bécsi cs. akadémia részére fölvett phonogramjairól, Gréb Gyulának *„A szépesi hunok“* és Schlesisch und Oberzippsisch' című értekezéseiről, Sirola olasz nyelvű Arany ballada-

fordításairól és Viski Károlynak „A szalontai nép nyelvéből” című dolgozatáról.

Ugyane folyóirat f. évi áprilisi füzetét Bayer József cikke nyitja meg, *Hamlet mint vásári komédiás*. Egy ismeretlen mannheimi színésznek „Das neue Theater der Deutschen” című vigjátékát ismerteti, mely Pozsonyban jelent meg 1804-ben. A vigjáték satyra, mely a Shakespeare-t utánzó német túlzók, sőt maga Shakespeare ellen irányul. A gyöngé és nem elég világos satyrát, melyben Hamlet mint vásári komédia, képmutogató szerepel, saját kora sem értette meg, tendenciája ma is rejtély. Az egész Hamlet-paródia csak adalék a Shakespeare-irodalom történetéhez. — Komoncz Gyáspár befejezi *A latin impf. con. és a föltételes mondatok* című dolgozatát. A jelenre vonatkozó irrealitást vizsgálván, kifejti, hogy a praes. con. még a későbbi korban is kifejti az irrealitást; a jelen irrealitás második kifejezője az impf. con., a harmadik a plupf. con. A „lehetetlenség” elemét mind az impf. con., mind a plupf. con. jelentésében törölni kell. A fölt. mondatoknál a tartalmi és alaki rész elválasztandó: különbséget kell tenni az értelmi és kifejezett irrealitás között. — Zolnai Béla folytatja *Szigligeti „Szökött katoná”-jának külföldi elemei* című értekezését. Megállapítja, hogy a katonaszedéssel visszaélő nótárius alakja a német katonadrámák tipikus „Werbeoffizier”-jében találja mását, Völgyi ezredesnek pedig a Lessing-féle Tellheim-typus a mintája, majd a szökött katona szinpad alakjának fejlődését rajzolja meg. Eredete az olasz commedia dell’arte-ban keresendő, a rokonszenves szökött katona irodalmi typusa Sedaine és Mercier drámái nyomán lett népszerű. A tőlük vett tárgyi ösztönzések és Lessing hatása a német irodalomban egész drámái themát fejlesztettek ki. — Moravcsik Gyula *A csodaszarvas mondája a bizánczi írókról* című értekezésében az ismert mondát a bizánczi írók följegyzései alapján veszi bírálat alá. Sozomenos és Zosimos följegyzései alapján megállapítja, hogy a IV—V. század határán élő Eunapiosot kell a hunok maeotisi átkelésére vonatkozó mondák első följegyzőjének tekinteni, maga a csodaszarvas mondája pedig épp úgy, mint az aquileai gólyamonda már Priskos rhetor elveszett művében is megvolt. — A Hazai Irodalom vezető helyén Váczy János ismerteti Szalay László leveleit, melyet b. Szalay Gábor tett közzé, életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel. Méltánylással szól a közrebocsátó munkájáról, majd a levelek alapján röviden vázolja Szalay László politikai és írói pályáját. — Finály Gábor Buday Árpádnak *Római felíratlan* című művét hézagpótló munkának tartja. Legértékesebbek gyakorlati útmutatásai, melyekre a Magyarország területén ma is előkerülő feliratok szempontjából van szükség; sok értékes dolog van a terjedelmes függelékben is. Azt a célt azonban, hogy Cagnaténál a mi viszonyainknak megfelelőbb könyvet adjon, csak megközelítette. — Montaigne paedagogiai tanul-

mányai-val, melyeket Birkás Géza fordított, Gulyás Pál foglalkozik. A szemelvények kiválogatása nagy körültekintéssel történt, a fordítás hű, de érthetősége sokszor a magyarosság rovására megy, a tartalmas bevezetés ügyes összefoglalása a mai kutatás álláspontjának, bár bíráló nem minden pontban osztja Birkás nézeteit. — Zivuska Jenő *A philosophia története Thalestől Platonig* című könyvében Kerekes Gábor szerint szorgalmasan és lelkiismeretesen dolgozza föl az idevágó irodalmat, a Sokrates-szel foglalkozó rész eredetiségre is tart igényt. A *Külföldi Irodalom* rovatát Gombocz Zoltán bírálata nyitja meg Jules Martha *La langue étrusque* című, nagy port vert művéről. Szerző, ki az etruszk nyelvnek a finn-ugor nyelvcsaláddal való rokonságát akarja bebizonyítani, csak a maga módszertelenségét és a finn-ugor nyelvtudományi irodalomban való járatlanságát árulja el, elméletének egy számbavehető bizonyítéka sincs. — Ugyanő ismerteti O. Ditrichnek *Die Probleme der Sprachpsychologie und ihre gegenwärtige Lösungsmöglichkeiten* című művét, melynek alapgondolata (minden nyelvi tevékenységhez két egyén, egy beszélő és egy hallgató szükséges) nem is új, nem is termékeny; van azonban néhány finom megkülönböztetés a könyvben. — C. Barthnak *Römische Charakterköpfe in Briefen* című könyve, Schmidt Márton szerint érdemes munka. Cicero és Plinius leveleiből kiszemeli a legértékesebbeket és ezek közül csoportosítja jellemzéseit. — Sigmund Feistnek *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der indogermanen* című művét Beniny Gyula ismerteti. Szerző vázolja az idg. nyelv- és régiségtudomány történetét, majd az idg. kulturát, az ősnyelv különbségeit s az őshazát Közép-Ázsiában keresi. — Rudolf Staehlinnek *Das Motiv der Mantik im antiken Drama* című művében Huszti József szerint áttekinthetően van összeállítva az antik drámában található jóslat-anyag, de a drámatechnikai szempont közel sem részesül ilyen mértékben. — Braun Soma foglalkozik O. Schissel von Fleschenbergnek *Novellenkränze Lukians* című értekezésével, mely arra az eredményre jut, hogy Lukianos a compositióban látta az aesthetikai hatás legfőbb elemét. — C. Alfonso Smithnek *Die amerikanische Literatur* című munkáját Rózsa Dezső ismerteti. E tanulmány sorozat az amerikai irodalom főirányairól s kiválóbb egyéniségeinek jelentőségéről számol be. — A *Programm-értekezések* során Gálos Rezső bírálja Balogh Árpád Ányos *Ujhelyi Dayka Gábor* című dolgozatát. Lelkesedéssel készült, de aránytalan munka, mely azonban új adatai miatt forrásmű számba megy. — Röder E. Ákos *A kuruczkor érzésvilága* című értekezésének Alszeghy Zsolt szerint tudományos jelentősége nincs. — A *Vegyesek* rovatának élén h. Arany „Ágnes asszony”-ának német közvetítéssel készült latin fordítását ismerteti. *Magyarország angol regényekben* címen Fest Sándor két angol regényről (Smollet, „Ferdinand Count Fathom“, Miss Porter, „The Hungarian Brothers“) számol be, melyeknek meséje jórészt magyar földön játszódik. —

Weber Artúr Miklós Ferencznek azt az állítását czáfolja, hogy Körner Zrinyijére Pyrker Zrinyi-darabja hatással volt. — Rácz Lajos Sömjén Géza francia-magyar jogi szakosztárát ismerteti, melyet gondos, lelkiismeretes munkának ítél. — Gesztési Gyula Bürger egy satyrájáról ír, melyben Berzeviczy Gergely is szerepel.

Barla-Szabó Titusz reflektál Melich Jánosnak a Halotti Beszéd-ről írt füzete ellen emelt kifogásaira, melyre M. ch nyomban röviden felel. — Klein Samu Helle F. Hugóval szemben bizonyítja, hogy az Agrippa-mese keleti eredetre megy vissza. — Az Új könyvek során az Otto Rommel szerkesztésében megjelent *Alt-Wiener Volkstheater*-ről, F. Coppée-nak *Lettres à sa mère* stb. czímen kiadott leveleiről, Sigmund Feistnek *Indogermanen und Germanen*, D. v. Hagennek *Die Indogermanen*, Leon Kellernek *Geschichte der nordamerikanischen Literatur*, H. Lüdersnek *Über die literarischen Funde von Ostturkestan*, Richard M. Meyernek *Anleitung zur deutschen Lektüre* czímű művéről, Stendhal összes művei kiadásának I. és II. kötetéről, Frederik Poulsennek *Die dekorative Kunst des Altertums* cz. munkájáról, Richard Wagner összegyűjtött irodalmi műveinek kétféle kiadásairól és J. S. Speyernek *Die Indische Theosophie* czímű művéről olvasható rövidebb ismertetés, a *Beküldött Könyvek* között pedig a Kogutovicz-féle *Atlasz*-ról, Erdélyi Lajosnak a Halotti Beszéd-ről és a gyulafehérvári glossákról írt dolgozatairól, Kelemen Béla nagy kézi német szótáráról, Mahler Edének Beöthy Zsolt egyiptologiai gyűjteményéről írt magyarázó jegyzékéről, Brájjer Lajosnak *Moderne Ungarische Dichter* czímű műfordításairól és Simonyi Zsigmond *Helyes Magyarság*-áról olvashatunk pár sort.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi számában első helyen dr. Szirt Lajos értekezik *Vizi közlekedésünk fejlesztése* czímmel. A közlemény a Magyar Közgazdasági Társaság vitájának eredményeit foglalja össze. A vita a körül forgott, hogy szükség van-e az 1908. évi 49. t.-cz.-ben megállapított program gyorsabb végrehajtására, vagy várni kell, a míg a magyar államvasutak bajai orvosoltatnak s csak azután lehet szó a viziutaknak az eddiginél erőteljesebb fejlesztéséről. A közlemény ismerteti a felszólalások tartalmát és a pro és contra elhangzott érveket egymásmellé sorakoztatja és álláspontok szerint csoportosítva áttekintést ad a vita eredményéről. A vitában Matlekovics Sándor v. b. t. t. elnöklésével résztvettek: Kvassay Jenő, Hoszpötzky Alajos, Gelléri Mór, Havas Mór, Sándor Lajos, dr. Török Emil, dr. Sugár Ignác és dr. Weisz Béla. — Második helyen értekezik Mezey Emil *A határhaszonelmélet bírálata* czímmel. A határhaszonelmélet értéktanának főhibája a munka értékének helytelen felfogása. A határhaszonelmélet a termelőeszköz értékét, s így a munkáét is, a terméke hasznától származtatja. Kimutatható azonban, hogy a munkának és termékének értéke nem mindig egyenlő s a hol egyenlő is, még ezek az esetek

sem egyeztethetők össze a határhaszonelmélettel és általában azzal a felfogással, a mely az érték végső forrását a haszonban keresi (szemben az előállítási költségekkel). A munka értékének e téves magyarázata kihatással van az értékjelenségek másik csoportjának, az ú. n. tárgyi vagy élvezeti javaknak értékelésére s ezekre nézve is pontról pontra (szabad javak; értékes reprodukálható és értékes reprodukálhatatlan jóságok) kimutatható határhaszonelmélet magyarázatának elégtelensége. A mi a határhaszonelmélet ártörvényét illeti, az kiegészítésre szorul, mert jelen alakjában nincs összhangban a munkamegosztásos ártermelés tényeivel. E hiány pótlása Mezey értekezése második részének főfeladata, mivel az ez irányban tett eddigi kísérletek sikertelenek voltak. Szerző megoldása szervesen illeszkedik be az elmélet kereteibe s azonfelül egyes kisebb újítások mellett világos összefüggést fed föl a határhaszonelmélet ártörvénye és a termelési költségek tana közt. — A következő értekezés W e r k n e r Ö d ö n: *Az Egyesült-Államok jegybankrendszerének reformja.* II. A legújabb törvényhozási reform, a „Federal Reserve Act” a bankrendszer hiányait a következő intézkedésekkel akarja orvosolni. 8—12 szövetségi tartalékbankot állít fel, s az összes nemzeti bankot kötelezi, hogy e szervezetbe belépjen. E szövetségi tartalékbankoknak áll jogukban, hogy a Fed. Res. Board beleegyezésével kincstári jegyeket bocsássonak a nemzeti bankok rendelkezésére, teljes váltófedezet ellenében. A szövetségi tartalékbankoknak eme jegyforgalmuk ellenében 40% aranyfedezetet kell tartaniok. Ha a fedezet ez összeget el nem éri, a hiányért, nagyságával arányosan növekvő adó fizetendő. A szövetségi tartalékbankok kötelesek ama 2%-os bondokat átvenni, melyeket a nemzeti bankok el akarnak adni, ezek ellenében bankjegyeket bocsáthatnak ki, vagy 3%-os bondokra cserélhetik be. A tartalékok központosítását akép véli elérni, hogy a nemzeti bankokat kötelezi, hogy tartalékaik egy bizonyos meghatározott részét a szövetségi tartalékbankoknál tartsák, s hogy megtiltja, hogy három év múltán törvényes tartalékaik bármily kis részét is máshol, mint önmaguknál vagy a szövetségi tartalékbankban tartsák. A szövetségi tartalékbankok felett, mint legfőbb szerv a Fed. Res. Board áll, melynek öt kinevezett tagja van, hárman meg viselt hivataluk alapján tagok. Hatásköre: új szövetségi tartalékbankok felállítása, a kincstári jegyek átengedése a szövetségi tartalékbankoknak, a tartaléktartásra vonatkozó összes intézkedés felfüggesztése, kötelezheti az egyik szövetségi tartalékbankot, hogy egy másik tárczájában levő váltókat leszámítolja stb. Ezenkívül még nagy fegyelmi hatásköre van. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában az első cikk a *Panama csatorna sorsá-*val foglalkozik. A csatorna, teljes kiépítése után sem fogja a világforgalmat megváltoztatni, mert soha a kellő vízmennyiség a zsilipek megtöltésére rendelkezésre nem fog állni. — A *német állami szénbányászat* termelése viszonylagosan csökken, a magánüzemek

productiójához képest. — *Németország külkereskedelme 1913-ban* azt az érdekes képet mutatja, hogy míg a kivitel lényegesen emelkedett, addig a bevétel az előző évhez képest alig változott. — *Olaszország külkereskedelme 1913-ban* a passiv kereskedelmi mérlegen 107 millió lira javulást eredményezett. 1913-ban az import 3638 millió, az export 2503 millió lira volt. — *Az angolországi kibocsátások 1913-ban* 196 millió £ tettek ki, valamivel kevesebbet mint 1912-ben. A londoni piac ez évben főképp a délamerikai államok és a brit coloniákat látta el a szükséges tőkével. — Ezután (p. p.) ismerteti a legújabb *svájci gyárstatisztika* főbb és érdekes adatait. — *Az angol szénkivitel 1913-ban* elérte az eddigi legmagasabb számot, a mennyiben 76·69 millió angol tonnát vittek ki. — *Az angol állami munkanélküliségi biztosítás tanulságai*-t Sch. ismerteti, az intézmény kitünően bevált, minek részint az volt az oka, hogy a magas conjuncturák folytán a munkanélküliek száma igen alacsony volt. — Ugyancsak Sch. közöl *A munkaközvetítés statisztikája Ausztriában 1912-ben* címmel érdekes adatokat. — A *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény fejezi be a számot, a melyhez *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* 1913. évi november-december havi füzeté is csatolva volt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1914 június 2-án.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ballagi Aladár, Fejérpataky László, Ortway Tivadar, Matlekovich Sándor, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Bernát István, Buday László, Giesswein Sándor, Magyary Géza, Mahler Ede, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, Téglás Gábor, l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

131. BERNÁT ISTVÁN l. t.: Ulster.

132. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére BALLAGI ALADÁR és ZSILINSZKY MIHÁLY r. tagokat kéri fel.

HUSZONHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1914 június 8-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Horváth Géza, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal,

Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Lenhossék Mihály, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bodola Lajos, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Mauritz Béla, Ónodi Adolf, Rátz László, Rejtő Sándor, Schaffer Károly, Szarvasy Imre, Tuzson János, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv főtitkár.

133. SCHAFFER KÁROLY l. t. székfoglalója: „Az átöröklődő idegbajok kórszövettani jellemzése.”

134. MÉHELY LAJOS r. tag: „A magyar fauna ázsiai eredetének újabb bizonyítéka.”

135. ZIMÁNYI KÁROLY l. tag: „A rozsnýói arzenopyrit és bournonit.”

136. RICHTER ALADÁR l. tag részéről: „Borneo egy új Schizaeajáról és a vele rokonfajok physiologiai anatómiájáról.” Bejelenti az osztálytitkár.

137. DOBY GÉZA és BODNÁR JÁNOS részéről: „A burgonya amy láza és pathologiai elváltozása.” Előterjeszti Mágócsy-Dietz Sándor r. t.

138. LECHNER GEDEON részéről: „Az áramgörbe alakjának befolyása a csendes kisülések chemiai hatására.” Előterjeszti Szarvasy Imre l. tag.

139. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MÉHELY LAJOS r. és SZARVASY IMRE l. tagokat kéri fel.

HUSZONNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1914 június 15-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Jánosi Béla, Kégl Sándor, Melich János, Szinnyi Ferencz, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — *A másik két osztályból*: Fröhlich Izidor, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Br. Harkányi Béla l. t. — Jegyző: Szinnyi József r. t. osztálytitkár.

140. KÉGL SÁNDOR l. t.: A régi törög költők és Ahmed pasa.

141. VIKÁR BÉLA l. t. Rabindranath költeményeiből (Zoltán Vilmos fordításával).

142. MITROVICS GYULA vendég: Az alaki szép hatásának magyarázata a lélektudomány alapján. (Bemutatja Császár Elemér l. t.)

143. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és CSÁSZÁR ELEMÉR l. tagot kéri föl.

HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ü l é s.

1914 június 15-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, Fejérpataky László,

Goldziher Ignác, Kövesligethy Radó, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, Szinnyi József r. tt. — Áldásy Antal, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, br. Harkányi Béla, János Béla, Kégl Sándor, Mauritz Béla, Schafarzik Ferencz, Szinnyi Ferencz, Téglás Gábor, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Vikár Béla, Viszota Gyula, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

144. Főtitkár előterjeszti az Edl Kálmán és Holczer Miklós alapítványáról az összes ülés és az Igazgató-Tanács határozatai értelmében (l. Akad. Értesítő 1913. 224. l. 15. p. II.) megszerkesztett ügyrendi szabályzatot:

„Néhai dr. Edl Kálmán saját és fivére, Holczer Miklós nevére végrendeletileg 16,000 frtnyi alapítványt tett az Akadémiánál, a végből, hogy ez alapítvány kamataiból évenként két ösztöndíj (600—600 korona) adassék egy orvosi és egy műegyetemi növendéknek; amaz „dr. Edl Kálmán“, emez „Holczer Miklós ösztöndíj“ nevezet alatt; a kamatból fennmaradó részt pedig az Akadémia szabad rendelkezésére bízta, azzal a kéréssel mégis, hogy ha ez a rész magyar tudományos munkák díjazására használtatnék fel, a díjazásban a természettudományi munkáknak, főképp az orvosi szakműveknek elsőségük legyen.

„Az Igazgató-Tanács 1907 május 2-án az összes ülés javaslata alapján elhatározta, hogy megtartván az alapítvány célzatát, kamatai fordítottassanak utazási ösztöndíjakra oly módon, hogy minden második évben 2400 korona összegű ösztöndíj adassék felváltva egy okleveles orvosnak, illetőleg mérnöknek vagy építésznek, a ki a megelőző öt év alatt szerezte oklevelét és azóta is a tudományos pályára való rátermettségének bizonyítékát adta.

„Az ösztöndíjat a budapesti és kolozsvári orvostudományi karoknak, illetőleg a m. kir. József-műegyetem tanácsának javaslatára az Akadémia adományozza.

„E módosítást a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter 1913 ápr. 4-én 35.242. sz. a jóváhagyta.

„E határozat értelmében az orvosi ösztöndíj 1914-től (1914., 1918., 1922., 1926. években stb.), a mérnöki ösztöndíj 1916-tól (1916., 1920., 1924., 1928. években stb.) lesz esedékes, a következő módok szerint:

„1. Az illetékes tudományos tényezők az illető évnek február 1-én írják ki a pályázatot, még pedig az orvostudományi karok a „Dr. Edl Károly-ösztöndíjra“, a műegyetem tanácsa a „Holczer Miklós-ösztöndíjra“, márczius 30-iki lejárattal.

„2. Folyamodhatnak, a kik a pályázathirdetést megelőző öt év alatt szerezték oklevelüket és azóta is a tudományos munkásságra való rátermettségöknek bizonyítékát adták.

„3. Az egyetemek orvostudományi karai, illetőleg a műegyetem tanácsa a folyamodványokat bíráló és kijelölő jelentésükkel együtt április 30-ikáig küldik be az Akadémiához, mely döntését május havi összes üléséből tudatja a tudományos fórumokkal és a kiszemelt ösztöndíjassal.

„4. Az ösztöndíjasok hazatértük után külföldön végzett tanulmányaikról rövid jelentést adnak be az Akadémiához, mely azt a kijelölő tanártestülettel közli.“

Egyhangúlag elfogadtatik.

145. Főtitkár előterjeszti a Szőnyi Pál-féle alapítványról szóló ügyrendi szabályzatot:

„Az 1880-ban elhunyt Szőnyi Pál l. tag hagyatéki ügyeinek rendezése után, 1888. évi január havában 11,500 frtnyi alapítványa

befizettetett s az ugyanazon évi május hó 19-ikén tartott összes ülés határozata értelmében kamatai mindaddig a tőkéhez csatolandók voltak, míg az így felgyarapodott alapítvány kamatai 2400 koronát el nem értek.

„Ez 26 évi kamatozás után 1914-ben bekövetkezvén, a III. osztály 1914. évi márczius hó 16-án tett javaslata értelmében az alapítvány szabályzata ekként állapított meg:

„Az alapítvány kamatai hatéves ciklusokban kizárólag a magyar tudományos ásványtani irodalom fejlesztésére fordítandók.

„Az első ciklus 1915-től 1920-ig, a második 1921-től 1926-ig terjed és így tovább.

„Minden ciklust megelőző év október havában a III. osztály bizottságot küld ki javaslattétel végett, hogy a következő évvel meginduló ciklus hatévi kamata (14,000 korona) miként és mily arányban használtassék föl titkos vagy nyílt pályázatok hirdetésére, egyes megbízásokra, utaztatásokra, utólagos jutalmazásokra, beérkezett kéziratok kiadására vagy kinyomatásuk segélyezésére, idegen nyelvű ásványtani munkák fordíttatására és kiadására, a bírálók díjazására.

„E bizottság a III. osztály elnökén és titkárán, továbbá a Matematikai és Természettudományi bizottság elnökén és előadóján kívül még három, tehát összesen hét tagból áll.

„A bizottság javaslata dolgában a III. osztály a rákövetkező év elején határoz, úgy hogy a megállapított pályázatok, illetőleg megbízások az ez évi nagygyűlésen kihirdethetők legyenek.

„Ha a hatéves ciklus tartama alatt beállott körülmények miatt az előzetesen megállapított munkaterv egyik vagy másik pontján változtatások válnak szükségessé, a III. osztály értekezlete — a meghívókhoz csatolt javaslat alapján — esetről esetre határoz.

„A hatéves ciklus lejártá után a 14,400 koronából netán fennmaradó összegre nézve, vajjon a következő ciklus 14,400 koronájához vagy az alapítványi tőkéhez csatoltassék, a III. osztály mindenkor a szükséghez képest határoz”. — Egyhangúlag elfogadjatik.

146. Főtítkárra jelenti, hogy a f. évi május 31-én lejárt Kóczán-pályázatra („Szinmű a török bódoltság korából”) a következő hat dráma érkezett be: 1. Vitnyédy István (jeligéje: „Vitnedium pro bono viro nosco”). — 2. Zrínyi Péter („Vincere aut mori”). — 3. A poéta („Viola”). — 4. Basa Bodnár János („A föld emberei örökös vígság között bestiákká lesznek”). — 5. Temesvár megvétele („Tinódy”). — 6. Van még feltámadás („Volt még rosszabbul is”). — Az I. osztály a beérkezett darabok bírálóiul BERCZIK ÁRPÁD, HEINRICH GUSZTÁV R. és VISZOTA GYULA I. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

147. Főtítkárra jelenti, hogy az Elnökség a bécsi cs. Akadémiának Suess Ede elhunytá alkalmával táviratilag őszinte részvétet fejezte ki. Válaszul a cs. Akadémia legmelegebb köszönetét juttatta kifejezésre. — Tudomásul van.

148. Főtítkárra jelenti, hogy Hollós László I. t. a Mathem. és Természettudományi Közlemények XXXII. kötetében megjelent munkája („Kecskemét vidékének gombái”) után járó tiszteletdíját (641 K 25 f) visszaküldte, mert a tiszteletdíjról munkája beküldésekor lemondott. — Köszönettel fogadjatik.

149. Főtítkárra jelenti, hogy gr. Desseffy Aurél ig. tag néhai kitünő atyjának, Desseffy Emil grófnak, Akadémiánk feledhetetlen érdemű elnökének hagyatékából a M. Tud. Akadémia történetének homályos és válságos korszakára, a múlt század ötvenes éveire vonatkozó rendkívül becses nyomtatványokat és kéziratokat adományozott Akadémiánk levéltárának. — Meleg köszönettel fogadjatik.

150. Főtitkár bejelenti a következő **Meghívókat**: a) a British Academy felhív egy tagnak kiküldésére abba a nemzetközi bizottságba, mely Shakespeare halálának háromszázados megünneplésének (1916) előkészítésére szerveztetik. Az I. osztály javaslatára Berzeviczy Albert t. t. kéri fel, hogy e bizottságban az Akadémiát képviselje; — b) a löcsei főgymnasium új épületének felavatására június 6—7; — c) a Budenz József-emléktábla leleplezésére Székesfehérvárt, jún. 14. (Simonyi Zsigmond és Szinnyi József); — d) Bartha Miklós szobrának leleplezésére, június 21. Budapesten; — e) Kemény Zsigmond-emlékünnepekre Alvinczön, június 14-én; — f) Rauscher Lajos († május 30.) műgyetemi tanárnak, az Archaeologiai bizottság jeles tagjának temetésére; (Fröhlich Izidor r. t. és osztálytitkár); — g) a Magy. Orvosok és Természettudósok vándorgyűlésére Nagyszombatban (Id. Entz Géza, Horváth Géza, Schafarzik Ferenc, Zemplén Győző, ifj. Entz Géza és a kik még csatlakozni óhajtanak). — Tudomásul van.

151. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1914 június havában a következő könyvek és füzetek jelentek meg: Akadémiai Értesítő, 294—295. füz. (1914. évf. 6—7. füz.). — Athenaeum. XXIII. évf. 2—3. szám. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXIV. évf. 3. füz. — Nyelvtudomány. V. köt. 1. füz. — Történeti Szemle. III. évf. 3. füz. — Archaeolog. Értesítő. XXXIV. évf. 3. sz. — Hadtört. Közlemények. XV. évf. 2. füz. — Mathemat. és Természettud. Értesítő. XXXII. 2. — Magyar Etymologiai Szótár. 2. füzet. — Jungmayer Mihály: Budapest és környékének szabadon élő evezőlábú rákjai. (Mathematikai és Természettud. Közlemények. XXXIII. köt. 1. sz.). — Karácsonyi János: Borovszky Samu emlékezete. (Emlékbeszédek. XVI. köt. 13. sz.). — Platz Bonifác: A paläolith-ember. (Társadalomtud. Értekez. XIV. 9. sz.). — Schafarzik Ferenc: Böckh János I. t. emlékezete. (Emlékbeszédek. XVI. 12. sz.). — Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái. (Történettudományi Értekezések. XXIII. 8. sz.). — Weber Arthur: Kazinczy Ferenc, Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. (Régi Magyar Könyvtár. 34. köt.). — Versényi György: Szíveket újító bokréta. XVIII. évszázbeli dalgyűjtemény. (Régi magyar Könyvtár. 35. köt.).

152. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia könyvtára f. június hóban a következő könyvadományokat kapta: 1. Pillich F.: Aus der Arthropodenwelt Simontornya's. Simontornya. 1914. — 2. Die feierliche Inauguration des Rektors der k. k. Deutschen Karl-Ferdinands Universität in Prag für das Studienjahr 1913—1914. Prag, 1914. — 3. Yearbook of the United States Department of Agriculture. 1913. Washington, 1914. — 4. Vargyasi id. báró Daniel Gábor a családjára vonatkozó általa kiadott munkáinak egy tiszteletpéldányát négy kötetben és egy füzetben a M. Tud. Akadémia könyvtárának ajándékozta. — 5. Dr. Tauszk Ferenc: A belgyógyászat alapvonalai, 3. bővített kiadás. — 6. Schweden. Historisch-statistisches Handbuch im Auftrage der kgl. Regierung herausgegeben von J. Guinchard. 2. Auflage. Deutsche Ausgabe, Stockholm 1913—14. 1. és 2. köt. A svéd külügyminiszter megbízásából megküldte E. W. Dahlgren országos könyvtárnok. — 7. Herdersche Verlagsbuchhandlung Freiburg im Breisgau. Hauptkatalog reichend bis Ende 1912 mit Jahresbericht 1913. A kiadóvállalat ajándéka. — 8. Le chevalier Joseph Joûbert: Unghéros hongrois. François Rákóczy II. prince de Transsylvanie. Angers. 1907. Szerző ajándéka. — Köszönettel fogadtatnak.

153. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTVAY TIVADAR és RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri föl.

Nekrológ.

Rados Gusztáv r. t. beszéde Wartha Vincze ig. és r. t.
ravatalánál 1914 július 22-én.

Tisztelt gyászoló közönség! A magyar kir. József-műegyetem tanácsának és a Magyar Tudományos Akadémiának megbízásából eljöttünk, hogy az elismerés babérágát helyezzük e ravatalra, a mely Wartha Vincze dr.-nak, hazánk egyik leglelkesebb, legérdemesebb és legnagyobb természettudósának földi maradványait zárja magába.

Wartha Vincze 44 éven át műegyetemünknek egyik legkiválóbb tanára, egy ízben dékánja, 25 éven át tanárkönyvtárnoka, hosszú évek során át gazdasági előadója és két ízben rektora, a Magyar Tudományos Akadémiának pedig r. tagja és egy cykluson át másodelnöke volt és mindeme tisztségeiben nagy buzgóságával, lelkes munkásságával és működése nyomában járt nagy sikereivel elévülhetetlen érdemeket szerzett magának.

Mint a chemiai technologia tanára, úgy a kutatás, mint az oktatás terén úttörő munkásságot fejtett ki, mert ő volt az, a ki e nagy nagy gyakorlati fontosságú tudományágnak elméleti és gyakorlati oktatását hazánkban legelőször szervezte, magát a chemiai technológiát pedig számos önálló bűvárlaton alapuló eredménynyel fejlesztette és gazdagította. Szívós kitartás, mély gondolkodás, finom elmeél, nagy inventio jellemzik idevágó munkáit, melyekkel egyes új gyártási eljárásokat dolgozott ki. Elég itt a Gubbio-lustre-re rámutatnunk, melynek feledésbe ment gyártási titkáról évek hosszú során át folytatott kísérleteivel ő lebentette fel a fátylat és ezzel hazánk egyik műipari büszkeségének, kivitelünk egyik számottevő tételének, a hazai eozin-iparnak alapját megvetette.

Feledhetetlenek maradnak lelkes és lelkesítő előadásai, melyekkel a chemiai technológiának számos buzgó művelőjét nevelte, a mérnökségünk számos nemzedékével e nehéz és bonyolódott tárgyat megkedveltette.

Mint műegyetemünk rektora is nagy érdemeket szerzett. Miután a törvényhozás a műegyetem újjáépítését elhatározta, ő

volt az, a ki műegyetemünk részére azt a szép helyet biztosította, melyet épületei ma elfoglalnak és melyen a jövő fejlődése is biztosítva van. A műegyetemi építkezések az ő rektorsága alatt fejeződtek be.

Tisztelt gyászoló közönség! Szívünknek kimondhatatlanul fáj, hogy egyik legelőkelőbbben gondolkodó, legnemesebben érző, legtudósabb és legbölcsebb kartársunkat kellett elveszítenünk. De nagy fájdalmunkban sem szállunk perbe az isteni gondviselés intézésével, mert halála csak megváltás volt a vánkossírtól, a melybe álnok betegség őt már öt év előtt döntötte és végét szakítja azoknak a prometheusi kínoknak, a melyet az egész világeletemben mozgékony, tevékeny és minden iránt oly élénken édeklődő szegény barátunknak ágyhoz lánczolt állapotában szenvedni kellett.

Most pedig útra bocsátjuk hamvait, melyeket átadunk a földnek. Eszményeid és eszméid, melyekért lelkesedtél, küzdöttél és dolgoztál, tovább élnek, mert eszmék halhatatlanok. Emlékedet szeretettel és kegyelettel szívünkbe zárva őrizni fogjuk végünkig.

Wartha Vincze, mélyen tisztelt barátunk és pályatársunk, Isten veled!

KÖRLEVÉL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA T. TAGJAIHOZ.

A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, rendes és levelező tagjait ezennel fölkérem, hogy az 1914. évi írói munkásságuk eredményét, illetőleg közrebocsátott vagy sajtóra kész dolgozataiknak jegyzékét, az 1915-ik évi Akadémiai Almanach számára, **folyó évi szeptember 30-ig**, az Akadémia főttkári hivatalához beküldeni méltóztassanak.

Az utolsó nagygyűlésen megválasztott tagokat fölkérem születési idejük és helyök közlésére, valamint eddigi munkálataik teljes jegyzékének beküldésére. Azokat a régibb tagokat, kik eddigi munkálataik jegyzékét be nem küldötték, arra kérem, hogy ez alkalommal összes munkásságukra terjeszkedjenek ki.

Minthogy az elmúlt években a tagoknak csak egy része felelt meg ezen felhívásnak, tekintettel az Almanach e részének irodalomtörténeti jelentőségére, bátor vagyok kérésemet a tagok különös figyelmébe ajánlani.

Egyszersmind az 1914-ik évi Almanachban levő s azóta netán megváltozott **címek** kiigazítását, esetleg kiegészítését kérem.

Végre szerencsém van figyelmeztetni a t. tagokat az Ügyrend 6-ik pontjára, mely önéletrajzi adatoknak pecsét alatt beküldését kívánja.

Budapest, 1914 szeptember 1.

HEINRICH GUSZTÁV,
főttkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXV. KÖTET.

1914. Október 15.

10. FÜZET.

Kemény Zsigmond emlékezete.

(Részlet *Ferenczi Zoltán* l. t. 1914 május 25-én tartott előadásából.)

Most az a kérdés áll elő, hogy az emberi természetnek melyik az, a talán legáltalánosabb morális tulajdona, melyre Kemény leggyakrabban tér rá. Tudjuk, hogy különböző írók másban és másban találták az emberi lélek legáltalánosabb morális alaptulajdonát. Schopenhauer ezt az önzésben találta meg, a biblia a rosszra való hajlamban, mely az eredendő bűn alapoka, Plutarchos szerint a legtermészetesebb emberi vonás az irigység, igen sok mások szerint, melyen az egész Darwin-féle tan is alapul, a lét- és fajfenntartás; Balzac az ő egész rendkívüli, változatosságban és gazdagságban páratlan művének, a „Comédie Humaine“-nek alapjául az emberi önérdeket tette, melynek vezetői a szenvedélyek „hibáikkal és bűnhődéseikkel, meg erőnyeikkel, melyeket nekik a megbánás sugall“. Szerinte: „A szenvedély az egész emberiség. E nélkül a vallás, a történelem, az erőny, a művészet hiábavalók volnának.“ Ez az alapgondolat az egészet egy egységes tan részeivé teszi s egy hatalmas egységbe foglalja. Ezt az egységet ki lehet mutatni az ő vallási és politikai felfogásában éppen így.

A világnézet, ha minden nagy írónál első fontosságú, természetesen az Keménynél is, a ki a világnak és embernek bölcselmi felfogására oly nagy súlyt helyez, hogy szerinte „a regényíró csak a költői ihlettség adományával kevésre megy“. Philoszophai mélységgel, fogékony észlelőtehetséggel kell rendelkeznie s oly helyzettel bírnia, melyben neki az élet elég adatokkal ajánlkozik. Hozzá tehetne volna, hogy a világnézet magasabb egysége és mély meggyőződésből fakadó alkalmazása nélkül a legkiválóbb szellem is csak másodrangú lehet. Természetes tehát, hogy az emberi természetre nézve is kellett, hogy Keménynek is legyen egy ilyen egyetemes alapgondolata és volt is. Ugyanis Keménynek az emberről való felfogásában egyike a legfőbbeknek az, hogy jellemünknek, alaptermészetünknek alig van morális

szempontból nézve lényegesebb tulajdona, mint a túlságos önszeretetből folyó hiúság s az ezzel kapcsolatos becsvágy.

Ebben a felfogásban ő nem áll egyedül. Sőt általános az a felfogás, hogy minden embernek megvan a maga hiúsága, mint Bulwer s általában a közmondás tanítja. Ismeretes pl., hogy Anthistenes, Sokrates tanítványa, éppen azon erények túlszásaival akart feltűnni, melyeket Sokratesben csodált, köztük minden vagyon megvetésében s ezért tehát ő szó szerint rongyokba öltözött. Ekkor Diogenes Laertius szerint Sokrates így apostrofálta: „Antisthenes, a te dicsvágyadat köpenyeden által látom.“

Charron az embert *De la sagesse* cz. művében öt főszempontból tárgyalja s az elsöben, melyben önmagában tekinti, első helyre teszi a hiúságot. Nyomorúság és gög, hiúság és önhittség szerinte az emberi lélek lényege. „A hiúság, mondja alább, a leglényegesebb és különös tulajdona az emberi természetnek. Nincs semmi az emberben, legyen az gonoszság, szerencsétlenség, állhatatlanság, határozatlanság (s mindebből mindig van benne bőven) semmi annyi, mint hitvány üresség, balgaság és nevetséges hiúság.“ Nem közölhetvém itt egész fejtegetését, csupán egy pár mondását idézzük: „mi belenyugszunk talán életünk elvesztésébe, de nem mondunk le hiúságunkról.“ „Oly természetes és hatalmas a hiúság, hogy minket eltávolít és kiszakít az igazság, az állandóság s a dolgok lényegének kezéből, hogy odadobjon a szellőnek és a semminek.“ A hiúság nemcsak kis dolgokban jelentkezik, „hanem egyszersmind izgatja, felrázza és gyötri a testet és lelket egyaránt“ s rajzolja több egyéb mellett, mint véres háborúk okozóját.

Malebranche azt mondja róla: „A hiúság az emberben annyira természetes, hogy nem is érzi.“ La Rochefoucauld szerint: „Gyakran hiú az ember még a legbűnösebb szenvedélyekre is“, a mit egyébként Charron is megjegyez. Ugyancsak Rochefoucauld még a következő maximákat mondja: „Az erény nem menne oly sokra, ha nem volna kísérelője a hiúság.“ „Ha a hiúság nem forgatja is fel teljesen az erényeket, de legalább is mind megingatja őket.“ „A hiúság több dolgot tétet velünk ízlésünk ellen, mint a józan ész.“

Pascal szerint: „A kíváncsiság nem egyéb, mint hiúság; a legtöbbször az ember csak azért akar tudni valamit, hogy beszéljen róla.“ Labruyère-nél ezt olvassuk: „Semmiben sem tűnik ki inkább a hiúság nevetséges volta s az, hogy mily szégyenletes véték, mint abban, hogy nem mer mutatkozni s hogy elrejtőzik gyakran ellentétének látszata alá.“ Montesquieu szerint: „Egy spanyolt gögje rábír, hogy ne dolgozzék; egy francziát hiúsága rábír, hogy jobban tudjon dolgozni, mint mások.“ Rousseau szerint: „A hiúság mindent követelvén és

semmit nem adván, mindig igazságtalan; ellenben a szerelem annyit adván, a mennyit ő követel, már magában véve méltányossággal tett érzelem.“ Francia közmondás: „Egy uncia hiúság megront egy mázsa érdemet.“ Az angol irodalom különösen sokat foglalkozott a hiúsággal s ennek az emberi egész életre való befolyásával. Említsünk, hogy tárgyunktól ez alkalommal igen messze el ne távozzunk, csupán kettőt. Bunyant, ki a *Pilgrim progress* cz. híres művében „Vanity“ várost s ennek évi vásárait, a „Vanity Fair“-t írja le, melyet Kemény bizonyára nem ismert és Thackeray világhírű regényét, melynek ő címét s alapeszméjét Bunyant-tól vette, a *Vanity Fair*-t (*Hiúság vására*), mely 1848-ban jelenvén meg, Kemény bizonyára olvasta, habár erre vonatkozó felfogására, mely jóval korábbi, befolyással nem lehetett.

Mellőzzük a többit.

A hiúság az önszeretet vagy önimádás egyik érzése, melyvel elsősorban moralisták és nevelők s nem lélektani írók foglalkoztak. Az önszeretet Naville szerint „érzékenységnünk mások véleményét illetőleg saját személyünk értékére nézve“. Mászóval Paulhan szerint az az érzés, hogy láttassunk vagy legyünk (azaz láttassunk önmagunk előtt) másoknál különbek vagy velük egyenlők, vagy alig kisebbek. Ugyanis itt fokozatok különböztethetők meg, s valaki, a ki elfogadja, hogy más magát többnek tartsa, mégis bántva érzi magát, ha az illető e felsőséget túlozza. Egészben véve azonban az önszeretet mások felsőségének tagadása. Elfajzása lehet akkora, hogy a kedvező véleményre való vágy erősebb, mint az életvágy.

Ennek az önszeretnek fajai a becsvágy, mely lehet épp úgy nemes, mint nemtelen; a dicsvágy, kapcsolatban az ambícióval, mely egy nagy kör, legalább egy ország elismerésére szomjazik jóban, gyakran rosszban is, mint egy Herostratos. Az önszeretnek és dicsvágnak vagy dicsőségszomjnak származékai az önhittség, a hiúság, a gőg, a szerénykedés és álszentelkedés, melyek közül a három első a leggyakrabbi és ezek édes testvérek.

A moralisták egyértelműen hangsúlyozzák, hogy az önszeretet lényegesen csakis emberi tulajdon, mert az öntudaton alapszik s mivel az állatban az öntudat hiányzik, természetesen hiányzani kell az önszeretnek is. Az állatok önfenntartási ösztöne más; ez nem öntudatos érzés. Ezért az önszeretet a korlátolt emberben is alig van meg; ehhez magasabb értelmi erő és az ismeretek nemes hajtásai kellene, úgy hogy számos moralista az önszeretetet az emberi nagy érzelmek egyik legfőbb forrásának tartja, mely fenntartja az erélyt s mind magasabbra sarkalhatja.

Másrésről azonban elfajulása s azonosulása az önzéssel oly gyakori, hogy Rochefoucauld szerint mindig arra vezet, hogy mások érdekeit a mieink alá rendeljük, ne legyünk őszinték, csak ügyességből, nagylelkűek csak ambícióból, hálások csak előrelátásból, jók csak restségből vagy abbeli tehetetlenségből, hogy rosszat tenni nem bírunk. Vauvenargues szerint „ez az érzés mindent alárendel saját kényelmének és saját jóllétének“.

Ennek az önszeretetnek egyik hajtása tehát a hiúság is, mely közelebbről tekintve, az a nyugtalan vágy, hogy érvényesüljünk, még pedig elsősorban kicsinyes dolgokban, akár a legfrivolabb előnyökben. Ebből ered a férfiakban a magamutogatás, a nőkben a kaczerkodás, melyek mindig rákényszerítenek valódi vagy képzelt külső vagy belső tulajdonaink fitogtatására s ezek mindenáron való érvényesítésére.

Ha már most ez a csillogási vágy, e törekvés győzni ott, hol mások kudarcot vallottak, vagy győzni másokon, kiket erősebbeknek hiszünk, vagy valóban azok, véletlen körülmények, kivált társadalmi előítéletek hatása alatt a szenvedély vagy rögeszme egy nemévé válik, vagy ha például mélyen megsértetik: akkor képes kiforgatni önmagunkból, elrabolni álmainkat. Ekkor az önzés teljes erejével ragad színlésre, csalásra, hazugságra, hűtlenségre, árulásra, elköveteti a legnagyobb balgaságokat nyugalmunk, jóllétünk ellen s elhallgattatja a józan megfontolás összes érveit; fontosakká teszi a jelentéktelen dolgokat, felelőssé teszi a cselekvésre hajtja a legkorlátlanabb gögőt és önhittséget, melyek igazságtalanokká, sőt kegyetlenekké tehetnek. Mindez annál veszélyesebb, minél kiválóbb az ilyen lélek s minél nagyobb körülmények közé kerül; mert ha a hiúság a kisebb lelkek gögje, akkor az önhittség a kiválóbb lelkek hiúsága, a kik magasabb lényeknek képzelve magokat, felsőbbségüket meg akarják állapítani. Mindez társulva az ambícióval, a mértékletlenségig megy, rávisz a körülmények hatása alatt a bűnre is, sőt ebben való büszkélkedésre ragadhat.

Kemény mélyen elmerülve foglalkozott a hiúságnak, mint betegségnek e lelki alapjaival és elágazásaival. Ezért alig van oly regénye, vagy jelleme, melyben a hiúság lényeges szerepet nem játszanék. Természetesen, ezt az érzést más, gyakran erős szenvedélylyel vagy rögeszmével társítja s ilyenkor a jellem színezete és lényege megváltozik; mert hiszen érzelmeink a lélek más érzelmeivel való vegyülésben éppen úgy másokká lesznek, mint a hogy a természet atomjai különböző atomokkal való egyesülésben lényegükben átalakulnak, új vegyületeket alkotnak, melyekben eredeti lényegük teljesen megváltozik s csak a kutató veszi észre őket.

Keményt, úgy látszik, erre a nagy morális érzék vezette rá.

De mindenesetre hozzájárult ehhez politikai életünk és akkori politikusaink tetteinek közeli szemlélete, a melyben és kikben a feltűnési vágyat gyakran kellett nagyobbban látnia, mint a mély belátást, s bonyolult viszonyainkban a helyes kigázolásra való törekvést; mert ha van valami, a mi még az egészséges látást s a helyes önuralmat is megvesztegeti s a csillogásért feláldoztatja az emberrel, még ha különben erős jellem is, a mélyebb megfontolást s gyakran a meggyőződést is: ez éppen elsősorban a politikai szószék, honnan a legkönnyebb magunkra vonni a közfigyelmet s melyen állva a legkönnyebb a beszéd csillogásával, az eszmék rakétajátékaival tapsokat, népszerűséget szerezni.

Forgassuk csak figyelemmel Kemény politikai, publicistikai műveit, pár politikai jellemrajzát. Néhány, akkoriban legelső szerepet vivő férfunknál emeli ki, hogy mennyire immanens tulajdonunk volt a hiúság. Kiemeli ezt a A két Wesselényi Miklós-ban. Az idősebbikről ugyanis azt mondja, hogy „hiúsága vagy önérzete megmutatá... az Achilles-sarkot, melyen halálosan vala sebezhető“. Az utóbbiról meg így szól: „Az apa hiúsága s fitogtatási vágya szintén átment a fiúba; de ennél a hiúság majdnem a becsszomj számításával, kitartásával és nélkülözni tudásával párosult, a fitogtatási vágy pedig oly nemes formában tünt fel, hogy szögletenességeinek nagy részét, a nevetességességet pedig egészen elvesztette.“ Széchenyi is, Kemény szerint, azt mondta róla, hogy Wesselényiben saját hiányainak kiegészítőjét kereste, de csalódott, pedig mit nem tehettek volna egymást megértve! „De Wesselényi hiúsága után indult. Tapsok által részegítettette le magát. A faltörő politikába szerelmes. Mindig a víz ellenében úszik. Mindig csak szítja a gőzkatlant; a nélkül, hogy a ventilt alkalmazni akarná a gépre. Ő inkább vágyik ragyogni, mint használni.“ E nagy férfúban lakó más apró hiúságokat is, melyek nála az emberi kor minden szakában „nagy számmal mutatkoztak“, utóbb is hangsúlyozza Kemény.

Olvassuk továbbá a *Forradalom után* cz. nevezetes publicistikai művét, mely éppen úgy, mint Széchenyiről írt nagyszerű jellemrajza, részben a forradalomról írt emlékiratán alapszik. Ebben nem egyszer emeli ki forradalmunk lángeszű vezetőjében s jórészen felidézőjében a hiúságot, mint jellemző tulajdonát, mint a kiről azt mondja, hogy „inkább volt a népszerűség, mint a népeszmék embere“. Legyen elég csak két helyet idézni. „Az utczai vélemény, mint a Memnon szobrának hideg ajka, csak az ő lángeszének sugarai és melege által nyert hangokat; s ő eléggé hiú volt a népkegy ezen jeleit naponként mind többre becsülni és nem sokat törődni a régibb tekintélyek elégtelenségével.“ Majd Deáknak szereplésre nem vágyó természetét kiemelve, hozzáteszi: „Ily öntagadást a lángeszű, de hiú

és becsszomjas pártvezérnél sohasem valánk szerencsések találhatni.“

Még inkább kiviláglik Kemény egész felfogása az előtt, a ki a sorok közt s az egész emlékirat szövedékeiben tud olvasni, éppen úgy e művéből, mint Széchenyiről írt jellemrajzának több helyéből.

E kérdésnek taglatatába sem ellene, sem mellette nem bocsátkozunk. Itt csak arról van szó, mi volt Kemény felfogása az emberi természet e lényeges tulajdonáról s mit gondolt róla Kemény a jellemekre alkalmazva.

Ne feledjük továbbá, hogy a lelkiélet e jelenségét ő tovább kutatva, megtalálta egész nemzetünkben, megtalálta t. i. a csillogás kedvelésében, a népszerűség hajhászásában, a ragyogni kívánságban, még pedig lehetőleg több téren, az alapos tanulmányok, elmélyedés és a hasznosság követelményeinek elhanyagolásával, sőt az ezek iránt való feltűnő részvétlenséggel együtt.

Ha az elmondottakban rejlő tanulságot figyelembe vesszük, nem fogunk csodálkozni, ha Keménynek már az *Élet és Ábránd* című regényében, melyet Papp Ferencz író társunk szerencsés kutatásából csak imént kapott kezébe az irodalomtörténelem, már megtaláljuk a hiú jellem rajzát Catharina Aytade-ban. Az író maga mondja, hogy benne „egy érdekes, de nem rendkívüli jellemet“ akart festeni, a ki a többi divathölgyekként „hiúságának néha kedélye árán is tömjenezett“ s ki bár Canoenst szerette, mégis Pedro Giron neje lett. Majd férjétől mellőzötve, könnyelmű kalandokban keres kielégülést és megtorlást, röviden. „sok küzdés közt a divat ünnepeit nőjévé törpült alá“. Sőt midőn Camoenst halálos ágyán felkeresi, oda is elsősorban hiúsága viszi.

Így mondja Kemény róla, hogy féltékeny volt férjére szerelem nélkül és e fontos megjegyzést teszi: „Többnyire a féltékenységek kútfejeként a szerelem tartatik, pedig ha e szívbetegségeit vegytani szigorral külön választhatnók, ritkán lelnők meg a lombik fenekén a szerelmet, mint főtényezőt, ellenben igen gyakran a fellázadt önérzetet, a megsértett hiúságot és gögös eszességet.“

Hasonló megfigyeléssel végig mehetünk Kemény összes regényein s mindenütt megtaláljuk a hiúságnak e nagy szerepét, melyről *Gyulai Pál*-ban Czeczillel ezt mondhatja: „ezt sűgá kába szívemnek, szellemajakkal, a hiúság, egy hízelgő daemon, kinél lehet az alvilágban sok rosszabb kedélyű, de kártékonyabb nincs s a melynek ikertestvére a gög, s kísérlője a becsvágy.“

A hiúság teszi már az *Izabella királynő és a remete* cz. csonkán ránk maradt regényében Izabella jellemének egyik főal-

katrésztét, melynek rajzára visszatér *A zord idő*-ben is. *Gyulai Pál*-ban, mely mind az alapeszme különös eredetisége, mint az egész műalkotás, valamint jellemrajzok tekintetében Keménynek, ha a mese szövésének egységére nézve nem is legjobban és leggyűszűsebben megalkotott, azonban másfelől a legmesteribb és legmélyebb gonddal, a legtöbb oldalú tanulmánynyal írt műve, melyben tehát nagy erényei, nagy írói tulajdonai hibáival együtt legjobban tükröződnek, szintén nagy részt juttat a hiúságnak. Ez Báthori Boldizsár jellemének alap- és fővonása, kinek éppen ezért mintaképe Raleigh, a híres angol kalandor s e hiúságára alapítja Cariglia Alfonz is egész politikáját, melylyel őt behálózni tervezi, a mi sikerül is. Egy másik főalakban, Sennoban, pedig a hiúságnak egy mondhatni páratlan betegét rajzolja, ki „huszonnégy óráig gályát vont volna, hogy két perezig megtapsolják“ s ki elsősorban éppen hiúságának áldozata. Eleonorát, a forrón szerető nőt is, csak úgy rajzolja maga elé bánatában, kétségbeesésében, a mint az ő lázas, beteges, a hiúságtól felizgatott képzelete diktálja, mialatt a börtönben vigasztaló, becsúgyának hízogó vagy őt kétségbejto gondolatokat súg fülebe a megbomlott lélek. Ekképen majdnem az örülség határán álló féltékenysége is csak megsértettnek hitt hiúságának kitörése.

Természetes tehát, hogy Kemény pár művében a hiúságot mint főmotívumot szerepelteti és hogy egy kisebb regényt s egy hosszabb elbeszélést írt, melyekben a hiúság viszi a végzet szerepét. A regény czime *Szerelem és hiúság*,¹ az elbeszélése *Erény és illem*.

A regény rövid tárgya az, hogy Coraninit a neje őszintén szereti, de midőn a csodaszép és ünnepekt nőnek Romvay, a társaság híres nőhódítója kerül útjába, hiúságát oly mélyen sérti a Romvay közönye, ki a női természet ismeretével ezt a jól kigondolt szerepet játszsza, hogy a körülmények különös találkozása mellett Romvay kedvesévé lesz, csak hogy hiúsága e győzelemben kielégülést nyerjen. Ez végzete és büntetése. Ezóta megveti Romvayt, de ez meg Romvay hiúságát sérti s tolakodóvá lesz. A nő kétségbeesve ismeri fel helyzetét. Hiúságtól vonatra lelkileg előbb bukott el, mint testileg s beteges álmának paradicsoma a pokol volt. A bullépéstől nem menekülhet új tévedések vagy félreértés nélkül. A bűn nemcsak a lélek csendjétől foszt meg, de elveszi a nőtől azt a varázst is, mely az illem korlátait fenn tudja tartani és minden vakmerőséget visszatilt.

¹ Mellékesen megjegyezzük, hogy Veress József, egy nem tehetős korabeli író, *Hiúság és szerelem* cz. alatt egy elbeszélést adott a *Nemzeti Társalkodó* 1841. II. felében, melynek alapgondolata az, hogy hősnőjében a hiúság indulata erősebb volt a szerelemnél.

Megtörve és kétségbeesve kéri Romvayt távozásra s midőn ez nem enged, így kiált fel:

— Az Istenért!... én önt nem szerettem!

Romvay sóbálványává lett.

— Én férjemet szerettem, mindig őt szerettem, rebegé a vétkes nő.

— Megőrülök! hát hűtlensége, Sarolta?

— Nem szívemé volt.

— És a légyott?

— Csak közönye ingerelt. Elvesztém eszemet, és... sodortattam, vonattam. Átok hiúságomra.

Ez Sarolta sorsa. „Ráomlott a bűn egész súlya, mint leszakadt felhő.“

És mi az *Erény és illem* alapgondolata? A következő: „Könnyen történhetik, hogy a mi az európai fogalmak szerint ferde örzöngésnek látszik, a hinduk kedélyére oly szent, oly magasztos varázsszal hat, hogy a közbámulatnak egy divathölgy hiúsága nem tudna ellentállani.“

Így formulazza a tételt Eduárd barátja, midőn Eduárd, egy Indiában szolgáló angol tiszt, egy előkelő hindunak, Borgnak, nejét elcsábítja, a ki egyébiránt Eduárdot viszonszereti. A beteges, öreg férj e miatt jó számítással úgy áll bosszút a hűtlen aszszonyon, hogy öngyilkos lesz, csak hogy a hiú, szentnek tartott, az illemért élő-haló nőt „szinlelt gyászszal, képmutató feláldozással“ lánghalálba rohanni kényszerítse, vagy pedig kitegye annak, hogy őt, kit eddig a világ bálványozott, házasságtörés és méregkeverés gyanúja érje.

Természetes, hogy Nandana hiúsága a máglyahalált választja. Eduárd későn érkezik, hogy őt akár erőszakkal is kimentse. A temetés körül keletkezett botrány azonban véres polgárháborút szült s a szent életű Nandana sirja az indusok búcsújáróhelye lett.

Míg itt említett művében a női hiúság rajzát mutatta be, a *Férj és nő*-ben is több alakban rajzolja a hiúság káros befolyását tetteikre, de Kolostory Albert végzetét egyenesen férfi hiúságából vonja le, „mert — mint mondja — hiúságán kívül jellemében nincs állandó“. Hiúságból lesz szerelmes Adélba s „rendkívüli hiúsága, melynek kitörései is kalandoriak“, akadályozza meg, hogy nem vallja be szerelmét. De Adél is hiú s egy ideig kész hiú daczból az utált Kolostory Tamás neje lenni. „Sajnálom kell Adélt — mondhatja akkor Kemény egyik alakjával —, mert igen hiú leend arra, hogy az oltáreskü után is tetszeni ne vágyják s igen büszke, hogy kötelességét könnyen áldozza hajlamainak fel. E küzdés a nőéletben az igazi drámai elem, mely tetszik a nézőknek, de fáj a cselekvőnek

s többször idézi elé a megtorlást, mint a könnyelmű bűn, mely kedvteléseit szabályul és az élvezet czélul tüzi ki.“

De térjünk vissza Kolostory Alberthez. Őt hiúság és Adél iránt e miatt keletkezett bosszúvágya heviti, midőn Norbert Lipót bankár leányát, Elizt, szerelem nélkül nőül veszi Rómában. Később Szentágostán Iduna grófnő hiúságból vonja el Albertet nejétől, ő meg szintén hiúságból kívánja a tetszelgő nőt megnyerni s midőn hiúságát kigúnyolva véli, ez annyira megsérti ezt a legfőbb jellemvonását, hogy orvoslást már csak a győzelem adhat. Igazságtalan, kiméletlen, kegyetlen lesz neje iránt. „Semmi sem igazságtalanabb a férfi hiúságánál“, mondja Kemény s midőn a nő külsőleg nyugalommal fogadja a férj brutalis vallomását, hogy sohasem szerette, e nevetséges és sajnálatra egyaránt méltó embernek hiúsága még ekkor is azt igényelte volna, hogy neje e miatt könnyekbe olvadjon fel. E végzetes betegsége dúlatja fel vele a maga és családja életét, sodorja az alvilági tervek felé, majdnem a gyilkosságig. Megnyeri a hiú Iduna kegyeit, de boldogsága, nyugalma, önérzete s becsülete árán. Egyetlen kigázolása marad: az öngyilkosság.

Kemény minden művében kimutatni ennek a természetünk alapját tevő lelki betegségnek nyilatkozatait, meghaladná ez értekezés körét. Csak röviden utalunk tehát *A rajongók*-ra, hol Latzkó István jellemében rajzolja a hiúságot. Továbbá ugyanezt kiemeli Péchy Simonban, Péchy Deborahban, az ifjú Rákóczi Györgyben és Gyulai Ferenczben. Lényeges helyet foglal el ez a *Ködképek a kedély láthatárán* regényében is és egyenesen a hiúság az alapja Kun Kocsárd egész cselekvésének a *Két boldog*-ban, valamint ez ugyanott egyik alapvonása a Széchy Mária jellemének.

Mindezek részletezése helyett figyeljük meg itt csupán azt, hogy mily finoman rajzolja Péchy Deborahban a hiúság szenvedelmét, melylyel Gyulait meg akarja hódítani, a ki meg szintén a hiúság ösztönével játszik oly szerepet, mintha Deborah nem is akarná észrevenni. A hiú leány összes bájai iránt hideg tud lenni, vagy legalább ezt ügyesen tudja színlelni, mert ez a hódítás Gyulai dicsvágyában csak egyik eszköz, de egyelőre nem czél. Deborah tehát elhatározza, hogy neki győznie kell. „A mit a hiúság megkezdett, folytatá a hiúság. Érzéketlen volt Gyulai, érzékenynyé kellett tenni, nem bókolt a szépség bálványképezének, hódolatra kellett szoktatni: ez a női hiúság észjárása s ez volt Deborahé.“ E belső küzdelemben sokszor fellázadt a lány dacza, önérzete, de, teszi hozzá Kemény, „a hányszor föllázadt növekedő szerelme ellen, annál nagyobb erőt adott e parancsoló szenvedélynek, mely semmi jogos alappal nem bírt, semmi közösségből az érzéseknek, semmi összhangzásából a gondol-

kodásnak nem támadt s mégis zsarnokává vált“. Egyszóval az, a mint Kemény Deboráhnak a hiúságból eredő lelki harcát elemzi, egyike a *Rajongók* legérdekesebb részének s méltó párja annak, a mit a *Szerelem és hiúság*-ban kiemeltünk.

A régi török költők és Ahmed pasa.

(Kivonat Kégl Sándor I. tagnak 1914 június 15-iki előadásából.)

Az első nyugati török verssorokat Dselál ed-Din Rúmí, a nagy perzsa mystikus költő írta. Perzsa szellem irányította a gyermekkorát élő irodalom első munkásainak a próbálkozásait. A perzsa műveltség a perzsa irodalom kulcsa. Szükségünk van reá, hogy bepillantassunk a török költészet fejlődésének történetébe.

Az oszmanli költészet bölcsőjénél a nagy mystikus Dselál ed-Din Rúmí állott. Ő még nem tett érette sokat; egy-két ghazel töredék, pár törökkel vegyített perzsa verssor — ez az egész.

„Szeretnék egy napon melletted ülni kedves, Bort iddógalva, törökül tanulnék szíves örömet“, mondja egyik versében.

Félszázadot töltött török földön, de azért megmaradt perzsának, bár szerette a török népet. Szultán Velede már többet tett a török irodalomért, ő az atyja nyomdokain haladt, mint az utána következő mystikus költők: Asik pasa és Junusz Imre is. Neszimi a fanatikus hurúfi, az első igazi Isten kegyelméből való költő. Kortársa Kadi Burhan ed-Din vezette be a török irodalomba a világias szellemet.

Az első igazi úttörője az ottomán költészetnek Ahmed pasa. Perzsa kultúra neveltje ő is, Háfiz a mintaképe, őt utánozza, követi — nagyon közel jár hozzá sokszor —, de verseiben már van a török szellemnek egy kicsiny csillága itt-ott és van bennük egyéni vonás. Ahmed pasa tiszta nyugati török nyelven ír, ez a legfőbb érdeme; ezért nevezik Ahmed pasát az oszmanli költészet megteremtőjének. Nem világraszóló tehetőség volt, de megbecsülték kortársai, megbecsülte az utókor. Ahmed pasa nem mystikus. A mi az ő költeményeiben mystikus árnyalatú: az Háfiz-utánpótlás. Az ő saját szelleme világias s a mystikus színezet csak a valóságra, a földi érzelmekre vetett fátyol nála.

Annak, a ki a keleti költészetben járatos, ritkán talány, kiről beszél Ahmed pasa, az érti, hogy a teremtménye előtt rajongó imádatlall leboruló ember szól-e, vagy a kedveséért epedő érzéki mámorra szomjas halandó. Hanem a laikus, az valóban zavarba

jöhet több helyt, hogy kit aposztrofál a költő, a legfelsőbb lényt-e, a kedvesét-e, vagy a drága ifjút.

A drága ifjút, kiért — ha igaz, a mit róla többen írnak — Ahmed, a költő, elvesztett mindent.

Ahmed pasa atyja Velî ed-Dîn volt, ki a próféta leszár mazottjának vallotta magát, Latîfî és Rijâzî brusszainak (brüsszavi dir) mondják, mások — például Zehî és Beligh — drinápolyinak tartják. Velî ed-Dîn magasrangú hivatalnok volt II. H. Murad szultán alatt.

Ahmed pasának a neve egy ideig csak Velî ed-Dîn Zâdeh, Velî ed-Dîn fia volt, de az erős tehetségű ifjú hamarosan szerzett magának nevet. Brüsszában a II. Murád szultán alapította Medressének híres tanára lett, később meg Drinápoly városának lett bírása és szárnyra kapta nevét a hír. A szultán, II. Mehmed, Konstantinápoly elfoglalója, ki, mellesleg legyen mondva, maga is költő volt, figyelmes lett reá s az érdeklődése csak hamar meleg barátsággá fejlődött. Ahmed pasa azután gyorsan ment fel a keleti országok ranglétráján. A költő előbb khodsája, nevelője a szultánnak, majd nagyvezére. A szava édes, behízelgő, a beszéde játszin vezeti a szultánt társalgásuk közben a szellemi magaslatokra. Mestere ő kora eszmevilágának, versel könnyen törököül, perzsául, arabul. És lesz belőle a török költészet alapvetője (műessisz-i s'ir-itürki). Számos fényes talen tuma közt nem utolsó helyen állt improvizatori ügyessége és ez mindenütt imponál, keleten talán még jobban, mint másutt. Híres rögtönzött perzsa verset mondott egyszer a szultánnak. A Nagyúr udvarában divatos volt Hâfizból jósolni. Felütötték a könyvet s a sorból, melyre tekintetük legelőbb esett, varázsige lett, a melyből jövőndőt mondtak. „Vannak, kik porból elixirt csinálnak, ha rávetik szemük. Oh Istenem egy oldalpilantással vennének észre bárcsak engem is!” (Hâfiz.)¹ A szultán maga nyitotta fel a könyvet, az ő szeme akadt meg a soron. És Ahmed a költő felkapta a szót s a szultán csodálta verset szépen utána mondta a Nagyúrnak. „Azok, kik porból elixirt csinálnak, ha rávetik szemük. Lábad alól a drágakőport szemvizükhöz örömet veszik” (Anân kih khâkrâ benezer kîmîâ kunend — khâk i dsevâhir i kedemet tûtiâ kunend). Hanem a szultán kegyének a napja nem sokáig süttött reá, felhő vonult a nap elé s hogy az árnyék tartós legyen, arról aztán gondoskodtak az irigyei.

Ahmed pasa, jó keleti költő létére, imádta az emberben a szépet s a rossz nyelvek beszéltek, hogy nem mindig a gyön-

¹ Die Lieder des Hafis ed. Brockhaus (Lipese 1863). II. köt. 55. l. 134. sz.

gébb nemből talált a legtöbb csodálnivalóra. E gyöngéjét kihasználta az irigyei.

A mérték betelt, nem nézhették tovább, mint nyer el mindent a költő nagyvezér, a mit csak a keleti monarchia adni szokott. Életrírói többféleképen adják elő, hogyan esett meg a dolog, miként fordult lejtőre az eddig felfelé vezető útja a költőnek.

Egy szép szempár, olvadozó, lángoló, setét, rejtelmes, a mélyén fúto tüzek játszanak bujósít, a milyeneket a gyermekifjú lelkében a sejtelmek gyujtanak lángra, szép fehér vállra omló selymes fürtök, — ezek ragadták meg a költő képzeletét, ez volt bukásának az oka. És ebben egyetért csaknem minden biographusa. Akad ugyan olyan tisztelője, ki letagad róla minden földi salakot s tisztára mossa: szűzies volt a költőben az ember, még nőt sem ismert ('ömrinde niszâ szóhbetini ejlememis dir). Erényes volt-e, vagy impotens, nem tudni, mondják. Egy szép szultáni apród volt az ok. Az egyik versio szerint vadászat közben cseppent a gyanu mérge a szultán lelkébe. A szép apród, Ahmed pasa csodálatának tárgya, a szultán s a vezír közelében lovagolt.

Az út sarából egy darabkát a szép fiú arcába vágott a lovak patája. A költő elmélázott, öntudatlanul mormolta maga elé a Korán szavait: „lennék bár por“. A szultán úgy tett, mintha nem hallotta volna s a fiútól kérdezte meg, hogy mit szolt a költő, „a hitetlen azt mondja, lennék bár por“, felelte az eszes fiú, a Korán mondást egészeiben ismételve. A gyanakvó szultán két próbára tette ezután még Ahmedet, a költő nagyvezírt. Lánczra verette a fiút. A költő feljajdult, természetesen versben. „Égjen meg a világ! Mert az édes bájos sugáralak — Sirva fekszik vaslánczra verten. Eladná csak sirázi édesség ajakát. Bejönne érte Kajró, Bokhara és Szamarkandnak az ára.“

A szultán még több bizonyítékot akart. Megparancsolta, hogy a fiú fűrteit vágják le tőből, vagy rejtsék a turbánja alá. Tudta, hogy a költő, ha szívét érinti, nem állja meg szó nélkül. A fiútól egy pohár serbetet küldött aztán Ahmednek a fürdőbe. A költő nem állta meg szó nélkül s a következő sorokat rögtönözte; „Le vannak nyírva a bálványszépség fűrtei, de azért ő pogány (kegyetlen) maradt. Elvágta zűnnárt (öv, melyet keleten a keresztények és parszik viseltek), de muszulmán nem lett azért belőle.“ A rögtönzött versek megpecsételik a költő sorsát.

A szultán bezáratta őt a híres Kapudsilar Odasziba, a kamarások szobájába. Innen nehezen ment a szabadulás, de Ahmed pasát a szerencséje nem hagyta végleg cserben. A mi a börtönajtó reteszét ráolta, az ki is nyitotta. Egy költemény,

melyet a szultánhoz írt a rabköltő, meglágyította a monarcha szívét. Ez volt a híres Kegyelem kaszide. „Ő, egy csepp kegyelem tengeréből a kegyelmeknek oceánja az! A jótékonyság kertje felhőkezedből nyer esőtápot. Ha mind a két kezem vérbe volna mártva, lemosná róla azt a kegyelem. Nem fullasztja meg a víz azt, a mit maga nevelt; a kegyelem tengeréből, hogy szakadhatna én reám pusztulás?”

Mikor a szultán elolvasta ezt az itt csak kivonatosan közölt kaszidét, kijelentette, hogy ilyen ékesszóló költőnek egy király vagy szultán ártalmára nem lehet (âna mulûk ve szelâtin dan âszib ve zevâl ve 'ukâb ve nikâl jokdur), szabadon bocsátotta tehát és adott neki egy kis hivatalt Brüsszában.

Ahmed pasa száműzetett. Élete végéig nem szűnt meg sajnálni, akárcsak egy Racine, az udvari életet. Később javult a helyzete. Megkapta a brüsszai szandsákság kormányzói tisztét, melyet 1496—97-ben bekövetkezett haláláig betöltött.

Brüssza környékén fekvő nyári residentiája hangos volt a vigságtól. Mindemellett nagyon jótékony ember hírében állott. Alapított egy Medresszét, melyben később a híres tudós Kinâli sâdeh lett tanár. Költészettel utolsó napjáig foglalkozott. Ahmed Zasa művei nyomtatásban nem jelentek meg. Mi egy birtokunkban levő 937 Ramzan havában 1531 Aprilis másolt, elég gonbosan írt codexet használtunk, mely a drinápolyi Medressze dzámára készült.

Bölcs Leo Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból.

(Kivonat Darkó Jenő I. tagnak május 4-iki székfoglalójából.)

Számos kéziratban maradt ránk Leo császár neve alatt egy nagyszabású taktikai mű, mely húsz fejezetben beható részletességgel foglalkozik a byzanci hadsereg szervezetével, felszerelésével s a legkülönbözőbb eshetőségekre számított taktikai és stratégiai elvek ismertetésével s anyagának bőségénél fogva a legtekintélyesebb gyűjteményét nyújtja a hadi ismereteknek mindazon munkák között, melyeket a byzanciak e téren megalkottak. A XVIII. fejezetben az idegen népek hadi szokásainak ismertetése közben foglalkozik a turkokkal is, jellemzi általánosságban az ő erkölceiket, majd részletesen leírja fegyverzetüket, hadi-rendjüket és taktikájukat s kioktatja a byzanci hadvezéreket aziránt, hogy mi módon lehet velük szemben sikerrel harcolni. Ezeket a turkokra vonatkozó tudósításokat régebbi történetiróink egyértelműleg és a legcsekélyebb kételkedés nélkül sorozták a

magyar honfoglalás legbecsesebb kútfői közé, a midőn e taktikai munka szerzőjéül a „Bölcs“ melléknévvel nevezett VI. Leo császárt tekintették, ki 886—912-ig ült a byzanci trónon s a XVIII. fejezet turkjain a magyarokat értették, a kik éppen e császár uralkodása alatt telepedtek meg mai hazájukban. A mióta azonban újabb időben a philologusok kezdték kutatni az ő minutiosus módszerükkel e munka eredetét és értékét, bizonyos kételemek merültek fel abban a tekintetben, hogy a Leo-féle taktikának a turkokra vonatkozó tudósításai valóban hű és megbízható képét adják-e a honfoglalás-kori magyarok hadi szokásainak, vagy nem? A kérdés a vita folyamán egyre bonyolódott anélkül, hogy akár egyik, akár másik irányban döntő bizonyosságot lehetett volna elérni. Mindenki érzi, hogy a felmerült kérdésekre kielégítő feleletet kell adni és a kételemeket el kell oszlatni, hogy e taktika szóban forgó részét teljes megnyugvással és bizonyossággal sorozhassuk be a magyar történet kútfőinek kincsesházába.

Már az eddigi kutatások kétségtelenné tették, hogy e taktikai munkát csakugyan Bölcse Leo császár írta uralkodása éveiben. Az is kétségtelen, hogy a turkokon ő a honfoglaló magyarokat érti. Kiderült azonban, hogy mindazok a tudósítások, melyeket Leo a XVIII. fejezetben a turkokról közöl, nem a saját megállapításai, hanem ezeket ő csekély módosításokkal szószерint átvette egy régibb taktikai munkából, melynek ezidőszерint sem szerzője, sem kora nincs biztosan megállapítva s a melyet ő műve megírásánál mindvégig főforrásul használt s legnagyobb részében hol változtatlanul, hol kissé átdolgozva bele is illesztett a maga munkájába. Felmerül tehát az a gyanu és ez a gyanu meg is találta a maga buzgó szószólóját az Akadémia színe előtt,¹ hogy Leo mitsem törődve kora megváltozott viszonyaival, kellő kritika nélkül átvesz és alkalmaz a saját korára olyan utasításokat és tudósításokat, melyek tulajdonképen régebbi viszonyoktól sarjadtak és régebbi állapotoknak felelnek meg. Hogy ennek a gyanunak alaposságát, vagy alaptalanságát kimutathassuk, három dolgot kell tisztáznunk. Először is meg kell állapítanunk, hogy milyen népre vonatkoznak Leo forrásában azok a tudósítások, melyeket Leo a magyarokra alkalmaz. Azután meg kell vizsgálnunk, hogy Leo, miközben egy régebbi munkának a turkokról adott jellemzését a magyarokra vonatkoztatja, tényleg a magyarok korabeli hadviselési módját tartja-e szem előtt, vagy minden ellenőrzés és egybevetés nélkül írja ki

¹ L. Gyomlay Gyula: Bölcse Leo Taktikája mint magyar történeti kútforrás. (Akad. Ért. a nyelv- és széptud. köréből, XVIII. k. Budapest, 1902.)

azt, a mit forrásában talál? Végül meg kell felelnünk arra a kérdésre, hogy volt-e joga Leonak arra, hogy a magyarok hadi szokásait egy régebbi népével azonosoknak tüntesse fel s tudjuk-e igazolni más, egykorú források alapján ez azonosításnak a helyességét?

A legelső kérdés tehát, a mit itt tisztáznunk kell, az, hogy ki és mikor írta azt a taktikai munkát, melyből Leo a magyarokra alkalmazott adatait merítette? Csak e munka keletkezési időpontjának meghatározása után dönthetjük el azt, hogy eredetileg mely népnek a hadiszokásai voltak azok, melyeket Leo átvisz a magyarokra. Az időmeghatározásnál egyelőre semmi hasznát sem vehetjük a kéziratokban hagyományozott címeknek, mert ezek aránylag későbbi, Leo utáni időből származnak s ellentmondásukkal csak elárulják azt a bizonytalanságot, mely e munka szerzője felől uralkodott. A Laurentianus-kéziratban Urbikiosnak, az Ambrosianusban pedig Maurikiosnak van tulajdonítva e munka, de minden eddigi kísérlet, mely akár az egyik, akár a másik szerzőségét akarta volna igazolni, kudarcot vallott. Magának a munkának adataiból, utalásaiból, természetéből és nyelvéből kell kiindulnunk, ha keletkezésének időpontjára nézve közelebbi támpontokat óhajtunk nyerni. Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy ez a munka egységes és szervesen összefüggő egészet alkot s bár, mint a bevezetés mondja, régebbi források is fel vannak használva benne, mégis elejétől végig egy ember szerkesztésének a műve. Ezt el is ismeri mindenki az I—XI. részre (λόγος) nézve. Vári¹ a bevezetést és a XII. részt nem tartja a többivel szerves összefüggésben levőknek. A mi a XII. részt illeti, erre nézve már Aussaresses (Révue des études anciennes, t. VIII. janv. 1905. pp. 23—40) kimutatta, hogy úgy a stilus, mint a szellem és az előző fejezeteknek az utalásai határozottan amellet bizonyítanak, hogy e rész is ugyanattól a szerzőtől származik, mint a megelőző részek. A bevezetést illetőleg pedig meg kell jegyeznünk, hogy Vári önmagával jut ellenmondásba akkor, a mikor ezt az I—XI. rész szerzőjétől elvitatja, hiszen a XI. rész befejezésének a gondolatmenete s helyenkint a fogalmazása is egyezik a bevezetésben mondottakkal. Az egyetlen, a mi kéri e munkából, a XII. rész utolsóelőtti fejezete gyanánt közölt Οὐρβικίου ἐπιτρίθευμα, melyben az I. Anastasios császár idejében (491—518) élt hadtudományi írónak a saját találmánya, egy mozgatható czölöpökből készült táborkerítés van leírva s melyet a szerző — úgy látszik — Urbikios eredeti fogalmazását megtartva illesztett be munkájába.

¹ Zur Überlieferung mittelgriechischer Taktiker (Byzantinische Zeitschrift, XV (1906), 47—87.)

Abból a körülményből, hogy ez a rész a két legfontosabb kéziratban elő sem fordul a Taktika szövegében s viszont némely kéziratokban, hol közvetlenül előtte, hol utána foglal helyet, arra is lehetne következtetni, hogy eredetileg nem is volt benne a Taktika első fogalmazásában s csak későbbi időben toldatott be valamelyik másoló által. De ha erre az álláspontra helyezkedünk is, akkor sem állja semmi sem az útját annak a bizonyításnak, hogy ennek az egy résznek a kivételével az egész taktikai munka egy és ugyanazon szerzőnek a műve. A mi e mű keletkezésének időpontját illeti, erre nézve a benne előforduló történeti, ethnographiai, kül- és belpolitikai adatok alapján Gyomlay,¹ Pauler² és Zachariae v. Lingenthal³ egészen helyesen állapították meg, hogy a mű Herakleios uralkodásának azon éveinél, melyben e császár a perzsákat tönkrevverte s a Duna vonalát a szlávoknak feláldozta, későbbi időbe semmi szín alatt sem tehető. A munka terminus ante quem-je tehát kerek számmal a K. u. 630. évre teendő. Teljesen egyetértek Gyomlaynak idevonatkozó érvelésével s azon a véleményen vagyok, hogy azok az ellenérvek, melyekkel Vári a fenti tételt megingatni igyekezett, céljukat tévesztik és pedig azért, mert Vári nem számol eléggé azzal, hogy e Taktika par excellence gyakorlati mű, mely kifejezetten szigorúan ragaszkodik úgy a terminológiában, mint a népek elnevezésénél kora használatához s éppen ezért az a byzanci íróknál oly gyakran előforduló sajátság, hogy rég lettűnt népeknek és dolgoknak a nevei átvitetnek anachronistikus módon később megjelentekre, erre a munkára egyáltalában nem alkalmazható. A munka keletkezésének terminus post quem-ére nézve el kell térnem azonban Gyomlaytól is. A különbség köztünk egy, a munkába beékelt történeti adat értelmezésében van. Ezt az adatot az éjjeli meglepetésekről szóló fejezet (IX. 2.) foglalja magában. A szerző itt elmondja, hogy „némelyek néhány napig a saját táboruk közelében csatarendbe állnak, mintha nyílt csatát várnának s úgy tettetik magukat, mintha félnének az ellenségtől s ezért nem mernének elmozdulni saját táboruk helyétől, de a midőn ily módon elbizakodottá tették az ellenséget, rajtaütöttek éjjel; ezt cselekedte az avarok kánja Herakleia mellett a byzanci lovassággal szemben, kik nem tartottak ki abban, hogy a gyalogsággal együtt biztos helyen táborozzanak, hanem őrség nélkül a táboron kívül tartózkodtak.“ Ezt az esetet Gyomlay az 592. évre, Maurikios császár uralkodása idejébe teszi, a mikor az

¹ L. i. m. 14. l.

² A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, Akadémia, 1900. 139. l.

³ Wissenschaft u. Recht für das Heer etc. (Byz. Zeitschrift, III (1894) 441. l.)

avarok kánja Herakleia körül megütközik Priskos byzanci hadvezérrel, a ki rövid harc után előbb Didymoteichosba, majd Tzumlonba vonul vissza. Ennek a hadjáratnak bő és pontos leírását birjuk Theophylaktos Simokattesnél,¹ a ki azonban mit sem tud a Taktika által említett hadicselről. Theophylaktosnál szó sincs ebben az összeütközésben byzanci lovasságról, csak gyalogságról, szó sincs továbbá arról, hogy az avarok néhány napig a byzanciak szemeláttára csatarendbe állva, tétlenül várakoznak, hanem épp ellenkezőleg az van mondva, hogy Priskos, mihelyt meglátta az avarokat, rögtön harcba elegyedett velük s aztán hamarosan hátat is fordított nekik, nem bírván kitartani a harcot az ellenséges hatalom bőségével. Egészen más a két ellenséges sereg situációja, más az ütközet lefolyása Theophylaktosnál és a Taktika szerint, úgy hogy a két tudósítás nem vonatkozhatik ugyanez esetre. Hogy milyen időbe kell helyezvünk az avarok említett hadicselét, arra nézve világos útmutatással szolgál maga Leo, a ki szokásához híven csaknem szó szerint átv teszi forrásából ezt a helyet is (XVII. 18.) s magyarázólag közbeszúrja, hogy az avaroknak ez az éjjeli rajtaütése Herakleios császár idejében történt. Semmi okunk sincsen Leo ezen közbeszúrásának helyességében kételkedni, annál kevésbbé, mert Herakleios idejéből tényleg ismerünk egy, a történeti kútfők által hitelesített avar hadicselt, melyre a Taktika leírása pontosan ráillik.

A 619. évben ugyanis — a mint Nikephoros konstantinápolyi pátriárka *Ἱστορία συντομος*-a írja² — az avar kán békekövetséget küldött Herakleioshoz, a ki ezt örömmel viszonzta s meg is állapodtak abban, hogy a béke ünnepélyes megkötésére Herakleia városánál találkozózt adnak egymásnak. Herakleios nagy előkészületeket tett a kán fogadására; előre elküldötte a szertartáshoz szükséges eszközöket és fényes ruhákat s intézkedett, hogy a lovasság versenyjátékokat rendezzen a kán tiszteletére. Herakleios maga néhány kilométernyire a találka helyétől, Selymbria városánál ütött táborn a kíséretével. Három nap múlva megjelent a kán nagy sereggel Herakleianál, de titokban hátrahagyta a tartaléksapatot a Byzanc mögötti dombokon lesben felállítva azzal a számítással, hogy ily módon két tűz közé szorítja és elfogja a gyanutlan császárt egész kíséretével együtt. De Herakleios neszt vette a dolognak s odahagyva seregét álruhába öltözve menekült vissza a fővárosba. Az avarok pedig végrehajtották a kétoldali támadást s mindazt a népséget, mely az ünnepségek hírére összecsedült, foglyul

¹ Ed. C. de Boor, p. 228.

² Ed. C. de Boor, p. 13.

ejtették a császár egész kíséretével együtt s töméntelen zsákmánynak lettek az urai. Nyilvánvaló, hogy a Taktikában említett éjjeli rajtaütés azt a byzanci lovascsapatot érte, melynek az volt a feladata, hogy a kán fogadása alkalmával lovagi tornát és versenyfuttatást rendezzen. Természetes, hogy egy ilyen caerimonalis célból kiküldött lovasság nem gondolt azzal, hogy magát előörsökkel biztosítsa és védett táborba vonuljon vissza. A ravasz avar kán pedig egy-két napig nyugodtan szemlélte a byzanci lovasok bravúros mutatóványait s ezáltal még jobban megerősítette őket abban a hitökben, hogy neki nincsenek támadó szándékai. És aztán, mint a sas, lecsapott egy éjjelen a kész prédára, a játék és a mulatozás örömeitől teljesen elkábított byzanci lovasságra. Semmi kétségünk sem lehet aziránt, hogy erre a 619-ben annyira balul kiütött békekötési kísérletre vonatkozik a Taktika említett példája az éjjeli meglepetésről. Nincs az egész Taktikában több történeti adat, mely ennél a datumnál későbbi időre volna tehető, éppen azért ezt az évet tekinthetjük a mű keletkezésének legközelebbi terminus post quem-e gyanánt. A Taktika tehát, a mint a benne előforduló történeti adatok mutatják, a 619. és 630. évek közé eső időben keletkezett. Ez az időszak egyike a legfontosabbaknak az egész byzanci történetben. Ez az a kor, melyben Herakleios császár az elődjének, Phokasnak rémuralma alatt teljesen szétzüllött byzanci hadsereget újjászervezi s ezzel az általa újjáteremtett és begyakorolt hadsereggel felveszi a harcot a perzsák ellen, a kik a byzanci császárság keleti provinciáinak meghódításával a császárságot végveszedelemmel fenyegették s hódító seregükkel egészen a Byzanceal átellenben fekvő Chalkedon városáig nyomultak előre. A hadsereg reformjának mélyrehatónak és nagyszabásúnak kellett lennie, mert még egyetlen byzanci császár sem aratott a perzsákon oly teljes győzelmet, mint Herakleios, a ki hét évig tartó háborújában az ütközeteknek egész sorozatában egymásután verte meg a perzsa seregeket s birodalmát egyszer s mindenkorra megszabadította a perzsa támadástól. Ennek a nagysikerű katonai reformnak a vezérkönyvét bírjuk a Taktikában, melynek bevezetésében el van mondva, hogy a katonai szervezet hosszú idő óta el van hanyagolva, úgyannyira, hogy a vezérek még a közönséges dolgokat sem értik s szerző éppen a vezérek részére akar egy praktikus kézikönyvet írni, melyből megtanulhatják mindazt, a mi a hadvezetéshez szükséges. Egy szavahihető kor- és szemtanu bizonyítja, hogy ezt a Taktikát maga Herakleios császár írta. Georgios Pisides a Herakleios perzsa hadjáratairól írt költeményében és Herakliasában több ízben is említi, hogy a császár taktikai utasításokat írt hadvezérei számára s ebbeli érdemeiért őt a hadi tudományok paedá-

gogusának nevezi. Hogy ez a tudósítás az eddigi kutatók figyelmét elkerülte, annak okát Pisides bombastikus és rhetorikai sallangokkal túlon-túl felcziczomázott dictiójában látom, mely igen alkalmas arra, hogy az előadásának magvát képező száraz tényeket eltakarja és elhomályosítja. De Pisides ezeket mondja Herakleiosról:¹ „Te dolgoztad ki a hadvezetés útjait s népeid számára a taktikai művészetet. Egyszerű és praktikus volt minden szavad, zsinórmértéke és irányítója minden okos tervnek. A sereget ugyanis, mely azelőtt könnyelműségből teljesen el volt hanyagolva és rendetlenségben volt, gyorsan rendbehozod szövegekkel és ábrákkal, előírva, kifejtve, illusztrálva, írásban tárgyalva, mint a hadi tudományok tanítója. Ezt a munkát ügyesen titokban végezted, hogy a közönség ne vegyen részt a munkában. Bár nem vagyok jó, ó uram, azért már megelőzőleg előrebocsátottam, hogy semmit sem hanyagoltál el, hanem vezéreid számára mindenütt a helyes tennivalót írtad elő és sohasem hibáztál.“ Majd egy más helyen a perzsa háborúkra való előkészületekről írva, így szól²: „Midőn ezt a dolgot (t. i. a perzsa háborút) tervezted, elhatároztad, hogy a városon kívül fekvő helyre méssz, nem mulatozási szempontból, hiszen akkor éppen tél volt, hanem azért, hogy a te tervezgetéseidet ne zavarják meg a polgárok ügyes-bajos dolgai s az áruló kémek előtt ne legyenek nyilvánvalókká a te rejtett szándékaid. Itt a hajdani Eliast utánozva és a magányba vonulva vissza, nem étellel, a mint megbizonyítottad, hanem gondokkal táplálkoztál. Nem volt ugyanis olyan hadtudományi munka, a melyet át nem olvastál volna, előírva, elrendelve, rendezve, hozzáírva és lerajzolva a harcnak alakzatait, másokra, magadra, a seregre és a népekre vonatkozólag.“ Mily pompásan egyezik Pisides jellemzése a Taktika sajátágaival! Az egyszerű és praktikus előadásnak a hangsúlyozása mennyire megfelel a Taktika stílusának, melynek már bevezetésében nyomatékkal jelezve van, hogy szerzője nem sokat törődik a beszéd szépségével, hanem inkább a dolgok rövid előadására fekteti a súlyt s tényleg jelentékenyen el is üt a maga tömör, szigorúan a tényekhez alkalmazkodó nyelvével a kor általános divatjától, mely dagályosságra és szónokias pompára hajlik! Az ábrák említése is teljesen rávall a Taktikára, mely tele van az egyes hadirendeknek és csapatmozdulatoknak az illusztrációjával. A munkát titokban írta a császár, a mint Pisides mondja. Más forrásokból is tudjuk, hogy Herakleios közvetlenül a perzsa háborúk megindítása előtt, a 621. év telén visszavonult chalcedoni magányába s itt szigorúan elzárkózva a világ elől, 622

¹ Ed. Bonn. De exp. pers. acr. II. p. 15, 20.

² Ed. Bonn. Heracl. acr. II. p. 83. 84.

husvétjáig tartózkodott. Pisides szerint ez alatt a fél esztendő alatt írta a taktikai munkáját. Így megértjük, hogy miért maradt ez a munka anonym s miért nem árulta el Herakleios egy szóval sem, hogy ő a szerző. Incognitóját, melyet a Pisides említette okokból a mű fogalmazása közben megtartott, nem akarta levetközni annak használatra való kibocsátása után sem, mert általában véve szokása volt ennek a császárnak a pártpolitikai villongások kikerülése és actiója sikerének biztosítása végett, hogy fontosabb terveit titokban készítette elő és titokban is hajtotta végre. De azért rányomta félreismerhetetlenül egyéniségének bélyegét erre a munkára. Császári szerzőre vall az az önérzetes, határozott beszéd, melyen oktatásait, tanácsait előadja, továbbá az a körülmény, hogy a császár iránti hódolatot egy szóval sem említi, a mit, ha nem császár lett volna ennek a műnek a szerzője, bizonyára nem mulasztott volna el kifejezni. Egészen Herakleiosra vall az invocatióban „a mi úrnőnknek, a szeplőtelen és örökké szűz Máriának, Isten anyjának“ az említése. Hogy szűz Máriának ez a kiemelése egy taktikai mű elején mennyire egyéni és szokatlan dolog, mutatja az a körülmény, hogy Leo, a ki a bevezetésben is eléggé szorosan követi forrását, ezt a részt teljesen elhagyja. De tudjuk azt a történeti kútfőkből, hogy szűz Máriát Herakleios védőszentje gyanánt tisztelte.¹ Herakleios birtokában volt egy mystikus Mária-kép, melyet nem emberi kéz festett, hanem maga az isteni ige alkotott s a melyet ő Afrikából hozott volt magával akkor, a mikor flottájával Byzanc felé vitorlázott, hogy Phokas embertelen uralmának véget vessen s maga üljön a császári trónra. Akkor minden hajójának az orrán egy-egy Mária-kép diszlett s a sikert, melyet hajóhadával elért, Mária segítségének tulajdonította. A csudálatos Mária-képet magával vitte perzsa hadjárataira is s élete végéig babonás tisztelettel őrizte. Herakleiosnak ez az egészen egyéni jellegű Mária-cultusa tükröződik vissza a bevezetésben s csaknem olyan bizonyító erővel hat, mint a császári pecsét az állami okiraton. Mindezek alapján ezt a tulajdonképen anonym, illetve későbbi időben hamis szerzőknek tulajdonított Taktikát teljes joggal nevezhetjük el igazi szerzőjéről, a genialis, perzsaverő Herakleios császárról, a byzanci hadsereg nagy újjászervezőjéről.

Most már nem lesz nehéz megfelelni arra a kérdésre, hogy milyen népnek a hadiszokásai azok, melyeket a Herakleios-féle Taktika a turkok neve alatt említ s a melyeket azután Leo átvisz a magyarokra? Ezek a turkok nem mások, mint a Radloff által közzétett ó-török feliratok türkjei, az a nép, mely az Ašihna-dynastia vezetése alatt egy hatalmas birodalmat alapítván,

¹ L. Georgios Pisides, ed. Bonn. Heracl. acr. II. p. 79. 98.

meghódította az összes Közép-Ázsiában élő rokonfajú törzseket s a VI. század második felében a Volgát átlépve, hatalmát Európában a Kaukázusig, illetve a Don folyóig terjesztette ki. A türkök nagy kánjának a hatalma Theophylaktos Simokattes szerint a VI. század végén a Kaukázus és a Volga mellékétől kezdve Perzsia északi határán végig egészen India határáig terjedhetett. Még a VI. század második felében meghódították egy egész sorát a Volga és Kaukázus közt lakó, fajilag tőlük különböző népeknek, a milyenek voltak a később tőlük elszakadt avarok, továbbá az ephthaliták, alánok, utigurok és ugurok. Herakleios idejében még jelentékeny hatalomnak kellett lenniök, mert — mint az örmény Sebēos tudósít¹ — 627-ben igájuk alá hajtottak egy új, Volga melléki nomád népet, a kazárokat is. Sőt maga Herakleios császár is szövetségre lép velük a perzsák ellen, fel is használja őket Tiflisz ostrománál s a szövetség megszilárdítása céljából odaigéri a türk sereg vezérének, Ziebilnek feleségül a saját leányát.² Kétségtelen, hogy ezek a türkök fejlettebb hadiszervezetüknek és taktikájuknak köszönheték a Kaukázustól északra lakó nomád törzseken aratott győzelmeiket s a maguk katonai szervezetét rákényszerítették, a mennyire lehetséges volt, a tőlük meghódított népekre is. Ezt megerősíti maga Herakleios is, a ki Taktikájában az avarok hadiszokásait teljesen megegyezőknek tünteti fel a türkökéivel s bár megjegyzi, hogy a többi északi nomád népek nem olyan erősek a rendszeres és tervszerű harcban, mint a türkök és avarok, azért szerinte ezek ellen is épp úgy kell harcolni, mint a türkökkel és avarokkal szemben. Már egy régebbi értekezésben³ utaltam arra, hogy minden valószínűség szerint a türkök által meghódított ugor törzsek között kell keresnünk a magyarok eleit, a kik már a VIII. század közepén ugyanazon a helyen lépnek fel jelentős történeti tényezők gyanánt, a hol 200 évvel azelőtt a türkök legyőzték az ugor törzseket, t. i. a Don és a Kaukázus között. Így tehát már a priori sem lenne semmi lehetlenség sem abban, hogy a magyarok Leo idejében ugyanolyan hadi szervezettel és taktikával éltek, mint a türkök Herakleios idejében. Mindazok a törzsek, melyek a hódító türkök hatalma és befolyása alá kerültek, eltanulták az ő hadi taktikájukat és ez a taktika nagyon könnyen fenmaradhatott abban az időben is, a mikor a türkök hatalma már megdőlt és más eredetű törzsekre öröklődött át.

¹ L. Marquart, Historische Glossen zu den alttürkischen Inschriften. WZKM. XII. 191.

² Theophanes, ed. C. de Boor, p. 315.

³ A magyarokra vonatkozó népnevek a byzanci íróknál (Akad. ért. a nyelv- és szépt. k. XXI. 6. 1910. 20. l.).

Leo eljárása a leghatározottabban ezen feltevés mellett bizonyít és most meg kell vizsgálnunk, hogy a mikor ő a Herakleios-féle Taktikának a türkökre és avarokra vonatkozó tudósításait a magyarokra alkalmazza, vajjon tényleg a magyaroknak az ő korabeli hadviselési módját tartja-e szem előtt, vagy csak hanyag nemtörődomséggel írja ki azt, a mit forrásában talál? Ebből a célból szükséges, hogy a Herakleios-féle Taktika XI. részét összehasonlítsuk Leo XVIII. fejezetével. Leghatóbban foglalkozik Leo e fejezetben a szaraczenok hadviselési módjával és a velük szemben alkalmazandó taktikával, a mely nép Herakleiosnál egy szóval sincs említve, minthogy abban az időben, mikor a Herakleios-féle Taktika keletkezett, a saracenok még egyáltalán nem szerepeltek, mint a byzanciak ellenségei. Ezeket tekinti Leo a császárság egyetlen veszedelmes ellenségének s kijelenti, hogy egész Taktikáját tulajdonképen a saracenokra való tekintettel írta. Ezért tanulság okából átveszi lényegében mindazt, a mit Herakleios a perzsákról mond és a perzsák ellen ajánl, de ezeket általános tanácsokká alakítja át s a perzsákról név szerint csak ritkán emlékszik meg s ekkor is csak mint a multban szereplő népről. Átveszi továbbá Herakleiosnak a frankokra és longobardokra vonatkozó utasításait, de megjegyzi róluk, hogy most már keresztények s részben barátai, részben alattvalói a byzanciaknak. Nem is azért adja elő az ő hadi szokásaikat, mintha ellenük harcra lenne kilátás, hanem tanulság okáért. Módosításképen megjegyzi Herakleiosszal szemben, a ki kiemeli a longobardok szabadságszeretetét, hogy ez a tulajdonságuk inkább csak a multban volt meg s a jelenben elvesztették ennek az erénynek nagyobb részét. Leo a frankokról is mond olyan dolgokat, melyeket Herakleios nem említ. Elmondja róluk, hogy túlságosan fegyelmetlenek. Hadba vonulásuk alkalmával, ha letelik az az idő, melyet kikötöttek, bár esetleg maradniok kellene még, bosszankodva az időhalasztás miatt, megbontják a hadirendet és otthonukba térnek vissza. Herakleios azon megjegyzését, hogy a frankok és longobardok erősen pénzvágók, Leo a saját tapasztalásából vett példával illusztrálja. „Tudjuk ezt — mondja —, mert tapasztaltuk azokon, kik Itáliából hozzánk sokszor bizonyos hivatalokba kerültek; ezek, úgy gondolom, az amazokkal való érintkezés folytán romlottak meg és vették fel erkölcsüket.“

A szlávokról elmondja Leo, hogy valamikor régen, a mikor még a Dunától északra laktak, számbavehető ellenségei voltak a byzanciaknak, de mióta az ő atyja, Basilio császár őket a keresztény vallásra térítette, elgörögösítette s alattvalóivá tette, azóta megszűntek a szlávok a byzanciakra nézve veszedelmesek lenni. Éppen ezért nagyon röviden bánik el Herakleiosnak a

szlávokra vonatkozó bő tudósításaival s néhány e nép szokásaira és fegyverzetére vonatkozó rövid megjegyzés után befejezi a róluk szóló részt s a továbbiakra nézve az olvasót művének egy másik, a váratlan támadásokról szóló fejezetében adott általános tanácsokra utalja. Herakleiosnak összes, a szlávokra vonatkozó specialis taktikai utasításait elhagyja. Szándékosan hagytam legutoljára a bennünket leginkább érdeklő részt, t. i. annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy hogyan bánik el Leo Herakleiosnak a türkökre és avarokra vonatkozó tudósításaival, midőn ezeket a magyarokra alkalmazza. Itt Leo kétségkívül az eddigieknél szorosabban ragaszkodik forrása szövegéhez, de mindemellett tesz rajta egy-két fontos módosítást, melyeket az eddigi kutatók nem méltattak kellő figyelemre. Herakleios ugyanis a türk nép általános jellemzése közben ezt mondja: *„távol a többi dolgokban való jártasságtól és ügyességtől csak arra az egyre van gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék“*. Ezt Leo így módosítja: *„egyéb pompa kifejtése és a jólét mellett csak arra van gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.“* Herakleios türkjeinek tehát a hadi taktikán kívül semmi egyéb culturájuk nincs, Leo magyarjai ellenben a békében is értenek a pompa kifejtéséhez és a jólétben való életmódhoz. Leo a magyarokat culturailag bizonyos fokig fejlettebbeknek látta, mint Herakleios a türköket, különben nem módosította volna oly határozott formában a szöveget. Azután Leo Herakleiosnak azt a helyét, hol a türkök különböző fegyvereiről szól, a következő toldással látja el: *„üldöztetés közben pedig a nyílzásnak veszik nagyobb hasznát“*. Végül a midőn elmondja Herakleios nyomán, hogy a magyarok a csata előtt nem brigádokban, hanem kisebb taktikai egységekben, azaz ezredenként állanak fel, de ezeket az ezredeket egymással összekötik, úgy hogy tulajdonképp az egész sereg egy tömegben állónak tűnik fel, itt Leo magyarázólag közbeszúrja, mint a saját megjegyzését, hogy *„a magyarok ezredeit egymástól csak kis közök választják el.“* Leo ezen eltérései, illetve betoldásai Herakleios szövegéhez képest olyan természetűek, hogy feltételezik a magyarok szokásainak úgy békében, mint háborúban való alapos ismeretét, a mit a császár egyébiránt maga is hangsúlyoz, midőn a szóban forgó fejezet 41. pontjában hivatkozik arra a tapasztalatra, melyet a bolgárok elleni szövetséges háborúban a magyarok hadviselési módjáról tett. Történeti tény ugyanis, hogy Leo császár a Symeon bolgár czár elleni háborújában megnyerte szövetségeseiül a magyarokat s a byzanci hajókon a Dunán át szállított magyar csapatok három csatában tökéletesen megverték a bolgárokat. Ha máshonnan nem, a magyaroknak ez alkalommal való szerepléséből bizonyára alkalma volt Leonak alapos

tájékozódást szereznie a magyarok hadviselési módjáról. Különben hogyan állíthatta volna Leo a bolgárokról, hogy hadi szokásaik keveset, vagy éppen semmit sem különböznek a magyarokéitól? Annyira jól ismeri ezt a két népet, hogy egész pontosan meg tudja mondani, mi a különbség kettejük között. A magyarok szokásai szerint csak annyiban különböznek a bolgárokéitól, hogy ezek keresztényekké levén, némileg felvették a byzanci szokásokat. A bolgárok taktikáján tehát némileg megérzik a byzanci befolyás, ebben különbözik a magyarokéitól, egyébként teljesen azonos vele. És azután hogyan lehetséges az, hogy a bolgárok hadi szokásai a IX. század végén csaknem teljesen megegyezők voltak a magyarokéival? Symeon bolgárai bizonyára nem Árpád magyarjaitól tanulták ezt a taktikát, mert aldunai összecsapásuk idején már teljesen kifejlesztett hadiszervezettel s régóta gyakorolt hadi taktikával rendelkezett mindkét nép, hanem a bolgárok is épp úgy a Kaukázus fölötti őshazájukból hozták magukkal harczmodorukat, mint a magyarok. Egy szír nyelven fennmaradt krónika a VI. század közepén még a Kaukázustól északra lakó nomád törzsek között említi a bolgárokat,¹ a kik csak a VII. század második felében telepednek meg az Alduna mellékén, mint a byzanciak közvetlen szomszédjai és veszedelmes ellenfelei. Ezen idő alatt elég alkalmuk lehetett a trükkökkel megismerkedni s az ő hadi taktikájukat elsajátítani. Hadászati téren a bolgárok is, éppen úgy, mint az avarok és a magyarok, a türkök tanítványai; csakis így tudjuk megmagyarázni azt az azonosságot, mely a byzanci taktikák szerint e népek hadviselési módja között fennállott. Látjuk, hogy mindazok a nomád népek, melyek a VI. század közepétől kezdve a Don mögötti hazájukból kilépve közvetlen érintkezésbe lépnek a byzanciakkal, ugyanolyan hadi taktikával élnek. De tudjuk Herakleios tudósításából, hogy ez a taktika alapján véve általánosan használatos volt mindazon nomád népek között, melyeket a források a Fekete-tengertől északra és északkeletre a „skytha“, vagy a „hunn“ gyűjtőnév alatt említenek, hiszen Herakleios azt a tanácsot adja a byzanciaknak, hogy mindezen népek ellen ugyanolyan módon kell harczolni, mint a türkökkel és avarokkal szemben. A türkök és avarok szerint csak abban különböznek a többiektől, hogy erősebbek a rendszeres és tervszerű harczban, mint más nomád társaik. De visszatérve Leo eljárására, egész világosan kiténik az előadottakból, hogy Leo a Herakleios-féle XI. rész átdolgozásánál mindenütt számot vet kora megváltozott viszonyaival s az itt említett idegen népek politikai és

¹ Zacharias Mitylenaios, Translated by Hamilton and Brooks, pag. 327.

földrajzi helyzetének, háborúban és békében tanusított szokásainak személyes tapasztalaton nyugvó ismerete alapján módosítja, illetve kiegészíti a Herakleios-féle Taktika szövegét mindazokon a helyeken, a hol szükségesnek látta. Ezt nem is igen lehetett várni másképp oly szerzőtől, ki 26 esztendeig állott egy nagyhatalomnak, a byzanci császárságnak az élén s a mint terjedelmes és értékes irodalmi munkásságából következtethetjük, az értelemnek nem közönséges fokával volt megáldva. A mit tehát változatlanul vesz át forrásából, arról bizvást feltehetjük, hogy 300 esztendőn keresztül tényleg változatlanul fenn is állott.

De abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy más, Leotól egészen független források alapján tudjuk igazolni azt, hogy a magyarok hadviselési módja a honfoglalás korában csakugyan olyan volt, a milyennek Leo feltűntette. A nyugati latin krónikák ugyanis híven visszatükrözik azt a mély benyomást, melyet a magyarok közvetlenül a honfoglalást követő időkben a maguk feltartóztatatlan előrenyomulásával és pusztító hadjárataival a mai Németország, Olaszország és Belgium lakosságára tettek; eléggé részletes leírását is adják a magyarok némely csatáinak és tipikus harcmodorának. Így Liudprand¹ cremonai püspök leírja a 899-iki brentai csatát, a 910-iki augsburgi győzelmet, a 921—24-iki olasz hadjáratot és a 933-iki merseburgi csatát. Widukind² corveyi szerzetes megemlékezik a 955-ben vívott Lech melletti csatáról, Folcuin³ lobbessi apát a 954-iki belgiumi hadjáratról, Gerhard⁴ presbyter a 955-iki ágostai csatáról, Benedictus⁵ szerzetes Chroniconjában a 916. évi olasz hadjáratról. Ekkehardnál⁶ pedig a St. Galleni kolostor 926-iki ostromáról találunk adatokat. Ezek a krónikáirók részben személyes élményeik, részben kor- és szemtanúk előadása alapján írnak; a legtöbbben éppen a X. század derekán írják történeti feljegyzéseiket, tehát oly időben, mikor a magyarok hadiszervezete még semmiféle átalakuláson nem mehetett keresztül s teljesen azt a formát mutatja, melyet Don-melléki hazájukból hoztak magukkal s melyet Leo is leír. Ha ezeknek a nyugati krónikáknak a magyarok harcmodorára vonatkozó adatait összevetjük a Leoéival, meglepő egyezéseket találunk.

Leo szerint a magyarokat főnökeik nem szeretettel, hanem rettegetéssel tartják féken, bűnöiket szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá. Ezzel teljesen összevág a krónikáknak az a

¹ MGH. Scr. t. III. p. 288, 290, 291, 294, 299, 304.

² MGH. Scr. t. III. p. 458.

³ MGH. Scr. t. IV. p. 67.

⁴ MGH. Scr. t. IV. p. 401.

⁵ MGH. Scr. t. III. p. 714.

⁶ MHK. 336—39.

tudósítása, hogy a magyar vezérek korbáccsal kényszerítették katonáikat a harcban való kitartásra, illetve, ha taktikájuk úgy kívánta, a harcnak abbanhagyására. Leo azt mondja a magyarokról, hogy szerfelett ki tudják használni a nekik kedvező alkalmakat s nem annyira kézi tusával és hadaik erejével iparkodnak az ellenségen győzelmet venni, hanem inkább csellel, meglepetéssel s a szükségesek megszerzésében való korlátozással. Ezt a jellemzést is számos adattal bizonyítják a nyugati krónikások. Az augsburgi csatánál alvás közben lepik meg az ellenséget, és pedig oly gyorsasággal, hogy sokakat még fekvő helyzetben ölnek meg nyilaikkal. A brentai csatánál étkezés közben ütnék rajta az ellenséges táboron s némely harczosnak nyelés közben a torkában szúrják keresztül az ételt. A 921-iki olasz hadjáratban oly váratlan gyorsasággal támadnak, hogy az ellenségnek még arra sem marad ideje, hogy fegyvereit felöltse. Mindazokat a fegyvereket, melyeket Leo a magyaroknál megemlít, t. i. a kardot, vértet, íjat és kopját, megemlítik a krónikások is, mint a magyarok fegyvereit s Leóhoz hasonlóan nyomatékkal emelik ki, hogy fő harci eszközük a lóhátról való nyilazásban áll. Megerősítik a krónikák Leo azon állítását is, hogy háttaslovaikon kívül a tartalékllovaknak nagy sokaságát viszik magukkal a csapat mögött. A Leo által említett tartalékesapatokról, melyeket a magyarok lesben szoktak felállítani, Liudprand két ízben is tudósít. Elmondja az augsburgi csata leírásával kapcsolatban, hogy a magyarok harc közben színleg megszalaadnak, miután leseiket elhelyezték. Az ellenség nem is gyanítva a cselt, teljes erőből üldözni kezdi a magyarokat, a mikor egyszerre minden oldalról előjönnek a lesbe kiküldött csapatok s teljesen megsemmisítik a magát győztesnek hívő ellenséget. Három helyre is küldtek ki leseket ebben a csatában. Ez a tudósítás teljesen földi Leo azon megjegyzését, hogy a magyarok „jobbára a távolból való harcban és a lesvetésben lelik kedvüket, továbbá az ellenség bekerítésében, a színleg való meghátrálásban, visszafordulásokban s a taxisok megszaggatásában“. Leo azon állítását, hogy a magyaroknak nincs körülárkolt táborhelyük, hanem a csata előtt sátraikban tartózkodnak, kéznél tartva a szükséges lovakat, szintén több helyen is megerősítik a krónikák. Egy szóval a magyarok fegyverzetének és taktikájuk alapvonalainak leírására nézve teljes összhang uralkodik Leo és a nyugati kútfők közt. A részletekre nézve természetesen találunk olyan tudósításokat Leónál, melyek a krónikákban nincsenek meg és megfordítva. Ebből azonban nem lehet arra következtetni, hogy azok a magyar hadiszokások, melyeket Leo leír, bizonyos tekintetben mégis különbözők voltak azoktól, melyeket a nyugati kútfőkből ismerünk, hanem csakis arra, hogy más szempontból és más-

fajta szakértelemmel tárgyalták ugyanazt a harcsmódot emezek, mint Leo. Leo és forrása, Herakleios a hadvezér szakértő szemével nézik a türk-magyar hadi szervezetet és taktikát s ezért őket csak az általános elvek érdeklik, a melyeket azonban katonai szempontból összes fontosabb részleteiben rendszeresen kifejtettek. A nyugoti krónikák jámbor szerzetesei azonban katonai szakértelemmel csak vajmi szerény mértékben rendelkeznek s ezért tőlük nem is lehet várni a magyar taktikának hadtudományi alapon nyugvó, rendszeres ismertetését; ők csak azt adják elő, a mi nekik, vagy informálóiknak leginkább feltűnt, inkább a külsőségekre és arra fektetve súlyt, hogy a magyar taktikának egyes specialis esetekben való alkalmazását leírják. Innen van az, hogy a míg Leo részletesen ír az előőrsök felállításának és a csatarend beosztásának módjáról, a tartalék és a train elhelyezéséről, a sorok mélységéről, az üldözési taktikáról, addig a krónikások mindezekről mélyen hallgatnak: és viszont Leo nem említi egy szóval sem azt, a mit a nyugoti források a vár-ostromlási módszerekről, a szekértáborról, a csatakiáltásokról, a kémlelésről és a portyázásról mondanak. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy mindezek a részlet-tudósítások nem ellenkeznek azokkal a taktikai alapelvekkel, melyekre nézve az előbb teljes megegyezést constatáltunk a byzanci és nyugoti kútfők közt, sőt ezen alapelveknek szükségképeni folyománya, illetve szerves kiegészítő része gyanánt tekintendők. A kép, melyet e kétféle oldalról jövő összes tudósításoknak a felhasználásával alkothattunk magunknak a honfoglaló magyarok hadviselési módjáról, teljesen egységes és minden disharmonia nélkül való.

Arra a kérdésre tehát, hogy vajjon Bölcs Leonak a türkökről közölt adatai tényleg megfelelnek-e a honfoglaláskori magyarok hadi szervezetének és taktikájának, határozott és jól megokolt „igen“-nel felelhetünk. A midőn Leo ezeket az adatokat csekély módosítás híján csaknem szósz szerint átveszi Herakleiosnak 300 évvel előtte keletkezett Taktikájából, ezzel csak azt a történeti igazságot juttatja kifejezésre, hogy a magyarok nem maguk találták fel ezt a taktikát, hanem egyszerűen átvették még a Don-melléki őshazában az őket környező nomád népektől, a melyek körében ennek a taktikának évszázadokra visszanyúló hagyománya volt s a VII. század elején legerősebb képviselői éppen a türkök és avarok voltak. Sem Herakleios, sem Leo nem adják teljesen kimerítő leírását ennek a taktikának, éppen azért bizonyos részletekre nézve kiegészíthetők és kiegészítendők az ő tudósításaik más források alapján. De abban áll e byzanci taktikáknak a nagy jelentősége minden egyéb, idevonatkozó forrás felett, hogy katonai szakértelemmel ismer-
tetik a türk-avar-magyar haditaktikának a többi népektől elütő,

sajátos és a többi népekre nézve tanulságos vonásait. E két byzanci taktikus írónak csaknem minden fejezete tanuskodik arról a mély hatásról, melyet ez a taktika a byzanci hadsereg taktikájára gyakorolt. Herakleios úgy a byzanci lovasság felfegyverzésénél, mint csatarendbe való állításánál és harci mozdulatainál kifejezetten ajánlja hadvezéreinek a türkök és avarok példájának követését. Nem lenne nehéz kimutatni, hogy mindazok a reformok, melyekkel Herakleios a byzanci lovasság taktikáját átalakította, mint a milyenek a jobban tagolt és mozgékony hadirend, a terület kihasználása, a lesvetés, a meglepetés és a guerilla-harcz, alapjukban véve a türk-avar taktika szem előtt tartásával készültek. Ezeknek a reformoknak a keresztülvitelével csinált Herakleios a régi merev, nehézkes és egyoldalú taktikával harczoló lovasságból egy változatosabban és gyorsabban operáló, a körülményekhez jobban alkalmazkodó sereget.

Látjuk, hogy nem csupán az ősmagyar hadiszervezetre, hanem az egyetemes haditörténetre nézve is milyen nagyfontosságú dolog volna felfejteni az eddigi kísérleteknél behatóbban a türk-magyar taktikának eredetét és történetét. Erre a célra okvetlenül szükséges volna elkészíttetni a két alapvető forrásműnek, Herakleios és Leo Taktikáinak az új kiadásait, mert — a mint köztudomású — e szerzőknek eddigi kiadásai távolról sem elégítik ki a mai tudományos követelményeket. Én úgy gondolom, hogy ezen a téren a magyar tudományosságra még szép hivatás vár s szívből kívánom, hogy a Magyar Tudományos Akadémia találja meg minél előbb a szükséges szellemi és anyagi erőt az említett byzanci taktikus írók szövegeinek új kiadására s adataiknak a türk-magyar hadiszervezet szempontjából való teljes kiaknázására. Szilárd meggyőződésem, hogy behatóbb vizsgálatok mellett csak újabb dicsőség fog derülni arra a hadi taktikára, melylyel őseink ezt a szép hazát elfoglalták.

Az alaki szép hatásának magyarázata a lélektudomány alapján.

(Kivonat *Mitrovics Gyula* vendégnek 1914 jún. 15-iki előadásából.)

Az alaki szépség hatásának magyarázata régi s talán azt is mondhatnók, mind máig megoldatlan kérdése az aesthetikának. Úgyszólván kezdettől fogva érdekelt az aesthetikai kutatást: milyennek kell a szép alaknak lennie? milyenek a szép arc vonásai?

Mi most a lélektudomány alapján próbáljuk a nehéz feladat megközelítését. Így tehát nem elégszünk meg a kérdéssel:

milyen a szép alak, a szép arcz, a szép vonások? hanem feladatunkat még inkább megnehezítve, a miért kérdését is felvetjük.

Mielőtt azonban hozzákezdenénk a felvetett kérdés megoldásához, előre kell még bocsátanunk, hogy a pszichológiai aesthetika területén járva sem követhetünk más utat, mint megelőzőleg azoknak a tárgyi tulajdonságoknak a keresését, a melyeket az aesthetikai empirismus már idáig is az aesthetikai tetszés alaki feltételei gyanánt ismert fel és hordott össze. Ezért mindenekelőtt egy rövid pillantást kell vetnünk a kérdés történelmi fejlődésére.

A szépség fogalmának egyik legrégebb körülírása a czélszerűség és tökéletesség fogalmával hozza kapcsolatba.

A művészi elmélet és gyakorlat körében hasonlóan hosszú multra tekinthetünk vissza az eszményítés kérdésénél. A szépségnek az eszményítéssel, a czélszerűséggel és a tökéletességgel való rokonsága mellett szintén nagyon korán felismerték azt is, hogy a szépségnek tetsző dologban az alkotó elemek nagyfokú változatosságával és gazdagságával párhuzamban bizonyos egység is megtalálható, és hogy ezek a részek bármily változatosak legyenek is, egyszersmind azért összhangzók is. Ezért bizonyos szabályszerűség foglalja harmonikus egységbe a részletek gazdagságát. Mindezekkel egyidejűleg felismerték a részek arányos elhelyezkedésének a fontosságát is. A részek aránya, mint ismeretes, a classikus művészetnek egyik alapelve volt. Természetes, hogy ez a tétel az elméletben is fontosságának megfelelő szerephez jutott. Polykleitos és Lysippos ennek megfelelően szerkesztették meg az emberi test méreteiről kánonjaikat. Vitruvius pedig az építészetről írt munkájában (III. L. 1. C.) az emberi test méreteit számszerűen megadja. Művészek és elméletírók általában a szépség-típusok megalkotásával az összes korszakokban kitartóan foglalkoztak. A renaissanceban Leone Battista Alberti különböző individuumokon felvett nagyszámú mérések alapján végezte átlagos számításait s ezek segítségével alkotta meg a szépség-típus méreteit. Dürer pedig mértani idomokból igyekezett azokat megkonstruálni. Ő is hangsúlyozta azonban, hogy az emberek sokaságából kell összehordani és kivonni a szépségeket. Zeising a jól ismert arányszám érvényesülését látja a természetben és kiválóbb művészi alkotásokban. A magyar Henszlmann egy derékszögű háromszöget szerkeszt, melynek magassága egy kockának az éle; derékszöget alkotó alapvonala a kocka diagonalisa; átfogója a kocka lapjának a diagonalisa. Ezeknek a vonalaknak egymáshoz való viszonya adja azokat az arányszámokat, a melyeknek az érvényesülését kutatta ő a középkor csúcsíves épületein.

Azokra a törekvésekre, melyek az emberi test egyes részei

közt az arányok megállapítására irányultak, a koronát Johannes Bochenek „Kanon aller menschlichen Gestalten und Tiere“ 1885. Berlinben és főleg „Das Gesetz der Formenschönheit“. (Zwei Theile, Text und Tafeln.) 1903. Lipcsében (Th. Weicher) megjelent alapos, mondhatni kimerítő tanulmányával tette fel. A régóta épülő rendszer záróköve a második mű. Bevezetésében főleg gyakorlati fontosságát emeli ki. Ezt hangsúlyozza az előszóban Eberlein is és azzal a vallomással ad súlyt szavainak, hogy ő maga is Bochenek rendszere alapján mintázta meg a berlini Siegesallee I. és III. Frigyes, valamint Rómában a Goethe szobrát. Nem csekélyebb azonban Bochenek eredményeinek fontossága elméleti szempontból sem. Különösen döntő súlylyal esik a latba a mi problémánk megoldásánál. A Zeising-féle aranymetszésből indul ki.

Bochenek, a Zeising-féle aranymetszést az összes lehetséges vonatkozásokban érvényesíti. Alakjait téglalapban helyezi el. A téglalap hosszabb s rövidebb oldalait és azok különböző részeit az aranymetszés szabályai szerint osztja fel, részben pedig ő is felézi. Az így nyert osztási pontokat egymással átlósan, vagy párhuzamos egyenessel összeköti. A vonalak végső, vagy érintkező pontjai aztán megadják az emberi test összes méreteit, vagy kiemelkedő pontjait egész a legapróbb részletekig. És pedig férfiaknál a méretek a téglalapot alkotó hosszabb oldalak alsó és felső végéből indulnak ki, míg nőknél ugyanezen oldalak felézési pontjaiból.

Tanulmányunk folyamán szükségesnek látszott az elmélet és gyakorlat terén elért eredmények összefoglalása (a melyet azonban itt legnagyobb részben elhagytunk), mert a lélektudomány és aesthetika körében a kutató rendkívül bonyolult jelenségekkel áll szemben, melyeknek a megközelítése és analízálása sokszor csak kerülő utakon lehetséges. Felfogásom szerint a kiváló megfigyelők, a rendszeres gondolkozók nézeteinek és a művészek kísérleteinek éppen az a fontosságuk, hogy ezek mintegy fixirozott, megrögzített pszichikai tények, a melyekkel könnyebb dolgozni, mint az önmegfigyelésnél könnyen elillanó s nehezen ellenőrizhető benyomásokkal. Elméletek leszűrt eredményei, valamint a művészet tetsző alkotásai ilyen vizsgálódásra alkalmas pszichikai tények, kőbe véssett, vásznon megrögzített, fejtegetések szövegében megőrzött emlékei alkotójuk, aesthetikai gyönyörének, vagy teremítő kedvének. Többszörös bizonyító erejük is van, mert ezek egyfelől a művész, másfelől a közönség aesthetikus lelki mozgalmainak projectumai. A műalkotások az ő sajátos közvetlenségükkel, az elméleti megjegyzések pedig megszürt és tudatos abstractiók alakjában. Ez utóbbiak azt fejezik ki, hogy az illető gondolkozókban az alaki, vagy általános

szép hatását csak olyan dolgok ébresztették fel, melyek az általuk kiemelt tulajdonságokkal bírtak. Végül az elméleti megnyilatkozások is tapasztalati tények tehát, még pedig kiválóbb gondolkozók és aesthetikusok tapasztalati tényei, csak hogy már mintegy comprimálva, az egyes megfigyelések alkalmával jelentkező járulékos körülményektől megtisztított állapotban. Mindezek az aesthetika történetének egészéből elvonva és egymás mellé állítva, úgy szólván az ugyanazon culturalis közösségben élő egész emberiség felfogását és igényeit tükrözik vissza az aesthetika formalis principiumának kérdésében. Ezzel szemben a kutatónak az a feladata, hogy az esetleges ellentmondásokat kiküszöbölje, vagy kiegyenlítse és saját korának ismeretanyagával kiegészítse.

Bizvást elfogadhatók azért azok a követelmények, melyeket a formalis széppel szemben idők folyamán az aesthetikai elmélet és gyakorlat felállított. Annival is inkább, mert azoknak mai tudásunk sem mond ellent és mert valamennyi egymást kiegészítőleg egységes elvbe olvad össze.

Mindenekelőtt, mint láttuk, két ellentétesnek látszó elv találkozik: az egység és sokféleség, a változatosság és összhang elve. De azt is láttuk, hogy az ellentét csak látszólagos, mert mindkettő egyaránt lelki életünk természetében gyökerezik. Lelki életünk éber állapotában állandó változások színtere, sőt tudattalanul vagy az álom szeszélyes kapcsolataiban, még alvás idején is. Más oldalról pedig a pszichikai egység törvényével áll ez válthatatlan kapcsolatban. Lelki életünk egységes folyamának nélkülözhetetlen feltétele az összes successiv és simultán jelenségek egységbe igazodása. A sokféleségben érvényesülő egység elve tehát nemcsak általános aesthetikai értéket fejez ki, hanem még általánosabban, egyetemes pszichikai törvényszerűség. De épp ily mértékben formalis principium is, a mi egyébként egyetemes érvényűségéből már önként is következik.

Változatosságot keresünk tehát a művészetben is és pedig annak belső tartalmában éppen úgy, mint alaki vonatkozásaiban.

Azt hiszem, nem tévedek, mikor a rend, viszony, szabályosság és az arány fogalmait az egység, viszont a rhythmust a sokféleség, változatosság mellett állítom párhuzamba. A különféle elemek között ugyanis, hogy organismusunk valamelyes egységül foghassa fel, kell erősebb kapcsolatnak, viszonynak, tehát rendnek lennie, mely valamiféle szabályszerűséget fejez ki, vagy ennek a szabályszerűségnek az alapján lép fel, ennek érvényesülését tükrözteti vissza. Természetesen ilyen arány, szabályosság és rend nem képzelhető el a részeknek az egészszel és egymással szemben érvényesülő arányossága nélkül. Ha valamelyik rész arányaival kivág a többi közül és az egészből, az

egység is meg van zavarva. A rhythmus azonban már az egésznek részekre tagolására vonatkozik; de mivel mindig több egység foglalata, már egyszersmind egységesítő, összefoglaló principium is. Mindezekre tehát a szépművek formális érvényesülésénél azért van szükség, mert lelki-testi organismusunkat kellelmesen foglalkoztató változatos elemeknek egységes felfogását segítik elő.

Az egység és a változatosság mellett harmadik fogalomcsoportot alkotnak a czélszerűség, eszményítés és a tökéletesség. Ezek már erősebb kapcsolatot mutatnak bármely mű érvényesülésének formális és másnemű feltételei között. Itt ugyanis már a physikai képzetekhez mindenesetre emlékezeti képzeteknek is társulniok kell; itt tehát már az associatiók bonyodalmainak a megindulásáról van szó. Itt veszi át szerepét a „beleérzés“ functiója is, a melynek különösen Lipps olyan döntő fontosságot tulajdonít a formák kérdésénél is. Tényleg ezen a ponton sok érdekes kérdés magyarázásához hozzájárul.

Természetesen megvonhatatlan a határ, a hol az abstract forma hatása végződik és a hol a formaérzéshez társuló associatiók kezdődnek. Maguk az izomérzetek talán éppen ezen a határponton kezdik szerepüket.

Az eszményítés is egyaránt vonatkozik a művészi feldolgozásnak az anyagára és a mikéntjére. Kétségtelenül, ha feldolgozhat is mindent a művész, a mit csak meglát e teremtet világban, mégsem dolgoz fel mindent, egyazon művön, válogatás nélkül. Már az elhagyandó és feldolgozandó részletek illetően megválogatásában, megkeresésében a „kiválasztás“, az eszményítés egy neme érvényesül. Még inkább aztán egyes kiválasztott részek kiemelésén, vagy háttérbe szorításán. Mindez már a formák életében is érezteti hatását, mert mindez érinti már a részek arányát és egymá-hoz való viszonyát; elősegíti azok egybeigazodását a változatossággal együttjáró fölös terheknek az elhagyásával. Ilyen jelentősége még határozottabban kidomborodik a kifejező formáknak a megválogatásával. Mert ugyanazt a tartalmat szemre tetszetősebb s kevésbé tetszetős alakban is ki lehet fejezni, főleg ha az emberi arcz formáiról van szó. Hogy aztán az egység és a változatosság, összhang, rend és rhythmus, czélszerűség, eszményítés és tökéletesség körén kívül mik még ennek a „tetszetőségnek“ a feltételei: erről mindjárt lesz szó az alábbiakban.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, a proportiós számítások eredményeiből kell még bizonyos tanulságokat levonnunk.

Mindenki, a ki csak e kérdéssel foglalkozott, megállapította, sőt egyenesen az volt a kiinduló pontja, hogy az emberi test egyes részei egymás között és a szervezet egészével szem-

ben bizonyos állandó arányban vannak. Továbbá már Vitruvius sejteti az ókori épületek arányaiban olyanféle különbségek érvényesülését, a minő a férfi- és a női test felépítésében található. Ezzel egyszerre mind azt is kimondja, hogy az élő organismus és a tetszetős külsejű épület proportiója között bizonyos párhuzamosság áll fenn. Bocheneknél ugyanennek a tételnek már a részletei is körvonalazva vannak. Különben is régóta ismeretes dolog, hogy a classikus emlékeken a proportionalis elvek bámulatos egybevágással és gazdagságban érvényesülnek. A Laokoon-csoporton is pl. nemcsak a testrészek állandó méreteit tartotta meg a művész, hanem ezeket a szabályszerűségeket érvényesítette a mozgásban is, az egyes testrészek momentan viszonyában és a csoportozat egyes analog pontjainak egymástól való távolságában. A Laokoonnál a compositio nagy gazdagsága mellett is az áttekintés biztos nyugalomával leszünk urai szemléletünk tárgyának és anyagának; a részletek, minden gazdagságuk mellett is, szinte automatikus pontossággal rendezkednek el tudatunkban, a mint egymást fogva, ellensúlyozva és kiegészítve olvadnak az egységes egész harmoniájába. Mindennek okát alig képzelhetjük másban, mint abban, hogy 1. az egyes alakok összes testrészei azonos proportionalis elvek alapján vannak felépítve; 2. ugyanezek a proportionalis elvek érvényesülnek az egész szobor különböző részleteinek is egymáshoz való viszonyában és így ugyanazon constructionalis elvek mintegy hálószerűleg fűzik egybe a legellentétebb fekvésű részleteket is. Az egybefoglalást, a részletek feletti uralmat természetesen már az is nagyon elősegíti, hogy ugyanazokat a részarányokat találjuk mindenhol. Végül az azonban a formai hatás magyarázata a gazdag változatok gyors egységbeolvadása és könnyű apperceptiálása.

A formalis szép hatásának egyik titka tehát az, hogy tudatunkban mennél nagyobb változatosság mennél kevesebb energia elhasználásával olvadjon mennél teljesebb egység egészébe.

Mindezekon felül ki kell emelnünk egy dolgot, és ez: ugyanazon proportionalis elvek érvényesülése a reánk kellemesen ható tapasztalati jelenségek összes régióiban.

A formaképzéshez tehát nemcsak a kézügyesség örökletesen fokozódó teljes készségére van szükség, hanem arra is, hogy előbb maga a lélek is megteljen formákkal. Hasonló gondolatot juttat kifejezésre Cicero is már, mikor Phidiasra azt mondja, hogy mikor Jupiterét vagy Minerváját megalkotta, nem volt előtte élő minta, hanem a lelkében élő pompás kép (*species pulchritudinis eximia*) után dolgozott.

A valóság tárgyait látva, utóbb azok átlagos formái is

lelkünkbe vésődnek. Ugyanazok a proportiók itt és ott, ezerszer és ezerszer ismétlődve, kitörölhetetlenül bevésődnek agyunkba. Ezért magunk is megkívánjuk ezeknek a proportióknak érvényesülését.

Tudatéletünk tehát az individualis, egyenkénti képzetek alapján nemcsak fogalmat alkot, hanem formákat is teremt; ehhez képest aztán nemcsak fogalmakkal, hanem formákkal is megtelik. És a mint képzeteinek helyességét aszerint ítéli meg: mennyire felelnek meg azok eme fogalmaknak, éppen úgy a formák világában az alak szépségét aszerint állapítja meg, mennyire felelnek meg azok ezeknek a formaátlagoknak. Ezek a formaátlagok különben népfajonként természetesen egymástól egészen különböznek. Azért a különböző fajoknak egészen különböző szépségideálja van, mert az annak alapjául szolgáló átlagformát a miénktől eltérő egyenkénti tapasztalati anyagból szűrik le.

Mindezek után most már talán összegezhetjük a szép alaki hatásának szabályozó elveit. A formalis szép tetsző hatásának feltételei a mondottak alapján íme ezek:

1. Érzékszerveinknek constructiójukkal és rendeltetésükkel párhuzamos izgalomban tartása.

2. A kapcsolatos idegizgalmak emlékének lehető hű és gazdag felidézése (beleérzéselmélet).

3. A lehető legerősebb lelki mozgalmak fölídézése mellett lehető legkevesebb energia felhasználása.

4. A lehető leggazdagabb változatosságnak lehető legteljesebb egységbe olvadása.

5. Ugyanazoknak a proportionalis elveknek érvényesülése, sőt lehetőleg ugyanazoknak a számarányoknak ismétlődése a részeknek egymáshoz és az egészhez való viszonyában.

6. A formaátlagok lehető legteljesebb megközelítése.

Mindezzel egyezik, sőt mindezt kiegészíti az aesthetikai tetszés kérdésének általam más helyen megkísérlett megfejtése, a mely szerint „tetszik az, a mi tudatunk meglevő elemei között könnyedén, de mégis kellő erővel és természetesen helyezkedik el“.

Csak annyi hozzáadni valónk van még, hogy az első négy feltétel általában is feltétele mindennemű aesthetikai hatásnak, de különösbbe ide is tartozik. Az utolsó két helyen említett azonban már sajátosan formalis principium.

Erdélyi János levelei Toldy Ferenczhez.

Közli: *Hellebrant Árpád.*

Heinrich Gusztáv az Akadémia nagygyűlésén felolvasott főtitkári jelentésében egy századdal ezelőtt született jeleseinkről megemlékezett s munkásságukat rövid vázlatban ismertette. E jelek között van Erdélyi János, kinek aesthetikai s bölcsészeti irodalmi munkássága maradandó emléket biztosított.

Mint a Kisfaludy-Társaság és a M. T. Akadémia tagja, Toldy Ferenczcel gyakori levelezést folytatott.

Alább közlöm az Akadémia kéziratárából 44 levelét, melyek mind Toldy Ferenczhez vannak intézve, s nem egy érdekes irodalomtörténeti adatot tartalmaznak.

I.

Tekintetes Titoknok Ur! Vevém a Magyar t. társaság' Elnöke hivatalos értesítését, mellynél fogva az Akadémia levelező tagjává elválasztattam, azon felhívással: ajánlkozom-e a társaság' alaprajzában kikötött rendszabásokhoz alkalmazkodni, s az ülések megbízásiban szorgalmasan eljárni; egyszersmind ez iránt kegyedhez minél előbb nyilatkozni.

Örömmel teszek vallomást mind azokra, mik az Academia által előmbe szabotnak; csekély erőmhöz képest szíves készséggel járulok a társaság céljaira együtmunkálni, — maradván kegyednek

Pest Nov. 28 d. 1839.

kész köteles szolgálja

*Erdélyi János.*¹

II.

Budavár, nov. 19. 1840.

Tekintetes Titoknok Ur! Ovid' *Változásainak öt könyvét, Aesop' meséit* magyarul; Boda Józseftől két kötetet; az *emberi*

¹ A levél felső szélén Toldy jegyzete téntával: Vett. nov. 28. 1839.

nemzetnek megsértődött törvényeit, Faludi Ferencztől: *Nemes ember*, *Nemes asszony*, *Nemes úrfi* című könyveket szám szerint mind össze 7 darabot, a M. t. t. könyvtárának küldi általam Vályi Tamás.

Egész tisztelettel vagyok T. Titoknak Urnak

alázatos szolgálja

Erdélyi János.

III.

Pest, aug. 25. 1843.

Tekintetes Ur! Boileau poetikáját van szerencsém küldeni fordításban, jegyzetekkel, és az író életének rövid előrebocsátásával. Az első, második és negyedik énekben a jegyzetek mindjárt a versek alatt olvashatók, a harmadikban külön, mert mint tetszik tudni, az első letisztázás jegyzetek nélkül történt; másodszor leírni pedig az egészet, bár belé fogtam is, mint a két első ének mutatja, nem győztem kitartással. Csak arra kérném a T. urat, hogy ha a Kisfaludy-társaság évlapjai nyomtatnak, méltóztassék a harmadik ének körül az én hanyagságomat kipótolni, szigorú pontosságával. Ohajtom az olvasónak, mit XIV. Lajos mondott Boileau munkáira szabadéket adván, hogy olly gyönyört érezzen a poetika olvasásában, mint én, miért igen is szívesen fordítám.

Holnapra nem hirdettünk Kisfaludy-gyűlést; Szabó nem küldte meg székfoglalóját, s nem volt mit olvasni.

Az én verseim kiadása hihetőleg abba marad a Kisfaludy-társaság részéről, holott rajtam már nem mult volna, mert még júniusban nyilvánítám, hogy a dráma s egyéb kiadásától elállok, verseimre pedig nem kívánt a társaság bírálatot, s azóta semmi nesz. Ön volt az indítványozó, most kérem tessék visszavetnek gondolni az indítványt, mivel én, egyik fél, teljesen visszalépek, s a Kisfaludy-társaság is meg lesz mentve azon kénytelenségtől, hogy talán, sőt inkább bizonyosan mint nem, a pénzügyi állapota miatt engem visszautasítson, mit talán nem igen szívesen tenne tagja iránti méltányosságból sem.

Nem tudom meddig ment ön minapi terve szövésével, vagy talán Pozsonyban nincs is idő aesthetikai lexicáról gondolkozni? Részemről én önnek hűséges dolgozója lennék, s néhány tárgynak mind a tiszta, mind az alkalmazott széptanból, kidolgozását előlegesen elvállalom, csak más is olly szíveséggel legyen, de úgy tetszik, mintha eziránt kevésbé volna kedv némelyekben, s nevezetesen azok közül, kiket munkatársakul kijelölt ön, egy kettővel beszéltem, s ők részint korainak hiszik, részint tévesztett számításnak a politika iránt előszeretettel visel-

tető időszakban. Magam is úgy hiszek, hogy előbb irodalmunknak kellene dúsabbnak, tartalmasabbnak lenni, szóval hogy a szellem nyilatkoznék erősebben, mert a szabály nem teremti, hanem teremtetik a költők által.

E levelet Vincze belépte teszi némileg tarkává, ki a T. úrtól hozzám intézett irományokat hozza; így bezárom azt, rábízván Boileauinak elküldését.

Többire teljes tisztelettel vagyok a T. Urnak
alázatos szolgája

Erdélyi János.

IV.

Bocsánatot, ha ma meg nem fogok jelenni az Angol királynéi estvélyen. Vig úgy sem lennék, mert engem igen szomorú hír ért e pontban. Mariássyné írja, hogy kis lányom fölötte beteg. Én holnap korán útra indulok. — A vendégek száma velem fogy, Bartay színházi igazgatóval növekszik. Terítve lesz a 10. szám alatti szobában, hol ezelőtt. Pest febr. 6. 1844.

Tisztelettel önnek
kész szolgája

Erdélyi János.

A vacsora csak három bankó ft. A többi a dugaszpénzre és Szigligetyért van számítva.

V.

Decz. vég. 1846.¹

Tek. Ur! Nekem e pontban üzené Rösler, főpostai segéd Budáról, hogy még most sincs Szemlénk végett utasítás adva a főpostahivatalhoz a Helytartó tanácstól, s hogy e végett minél előbb folyamodjunk. Én ez egész dolgot nem értem, kérem alásan méltóztassék, több ereje levén a T. Úrnak, Budára által küldeni talán Vinczét egy folyamodással, hol alkalmasint rögtön fog a baj orvosoltatni. Én csak ennyit tudok; nagy baj, hogy folyamodásunk a Htató tanácsnál eltévedett.

Teljes tisztelettel a T. Urnak
alázatos szolgája

Erdélyi J.

VI.

Tek. Ur! Kérnék alásan némi apróságokat a lap végére, holnap délig, vagy estig legfeljebb. Egy-úttal kérem alásan méltóztatnék a Kisfaludy-Társaságnál választások iránt még e héten

¹ Toldy írása irónnal.

tartani tanácskozmányt, mivel nekem majd igen meggyűl a bajom e hó végével.

Pest jan. 12. 1847.

Tisztelettel

Erdélyi J.

VII

T. Ur! Arany ismét írt. Ha Toldia el nem ment volna még, úgy, kérem hozzám küldeni; Arany javítása nálam van, én majd belé szúrom a hová kell.

Pest febr. 23. 1847.

Erdélyi J.

VIII.

Tekintetes Ur! Méltóztassék nekem 26 ft. 30 krt. pengőben, mint pótlékot a mult félévi kiadásra kifizetni, megjegyezvén, hogy ebben azon hat pengő forint is benne van, melyet a t. ur ujra szedetett és nyomtatott Henszlmann Mármaroszigeti fresco czikje miatt. Egyébiránt felmarad a T. ur számára, a mikor tetszik, megnézni papirosaimat, és számadásomat.

Teljes tisztelettel maradván. Pest oct. 25. 1847.

A T. urnak alázatos szolgálja

Erdélyi János.

IX.

Tekintetes Ur! Kérem alázatosan, hol akadhatnék én Kis Viczayra, ki ha jól emlékszem a mult század elején adott ki magyar példabeszédeket, és másodsor kérem alázatosan Molnár Ferencz kis kunok kapitányának Magyar Catóját, miről minap volt szó a Szemlében. Ha ezek megkaphatók volnának, magamhoz kérném, ha nem, ott a hol, dolgoznám belőlük. Tisztelettel

Pest nov. 16. 1847.

alázatos szolgálja

Erdélyi János.

X.

Tekintetes Ur! Kérem alásan, méltóztassék megtenni a *legeslegvégső* correcturát, s én ma elmenvén Pomázra ünnepelni, legyen szíves a T. ur végig nézni vagy nézetni Szabóval a lapot, s a *legutolsó* szám tartalmát bejegyezni a *Tárgyjegyzékbe*. Az expeditió különben csak kedden lesz, akkor talán meg is jövök. Tisztelettel maradván

Pest, decz. 24. 1847.

Erdélyi J.

XI.

(Kelet nélkül 1847?)

Tek. Ur! Arany irt hozzám, 20 aranya miatt, melyért a nyugtatványt még marciusban felküldte Szönyinek. Ha ki van fizetve, úgy csak Szönyivel fogok szólni. Ugyanő „Toldi“-jából egy példányt kér félre tenni Petőfi számára, mit én fogok által venni. Óhajtanék valamit Kis János „Emlékezései“ folytatásából, habár keveset is, hogy be volna végezve.

Erdélyi.

XII.

(Kelet nélkül. 1847?)

Tekintetes Ur! Tompa, mikor bejött, a „grif“-nél volt szállva, most ott van-e még, nem tudom; e végett most oda küldöm el Vinczét; hadd járjon végére. Tisztelettel

Erdélyi.

Minap critikai dolgozataim között motozván, egy bírálatára akadék Csokonainak Dajka felett. Csak nehezen jöttem rá, hogy azt nekem, idegen kézzel írva, Kazinczy Gábor ajándékozá. Nem jó lenne ezt közölni a Szemlében?

XIII.

(Kelet nélkül 1847?)

T. Schedel F. urnak. Henszlmann teljesen kevesli azt, mi írói díjul esnék, s oda nyilatkozik, hogy ezen esetre magunk kezdjük meg a vállalatot, mert annyit bizonyosnak hisz, hogy első évben mindenesetre több előfizető lesz, mint a második, harmadikban, magát pedig három évre olly kevés díjért, minél akárhol is többet adnak jelenleg, lekötni nem fogja.

Ő Heckenasttal akar beszélni, s legalább is harmincz pengőt kíván egy ívtől; miből ugyan alig lesz valami, de ha magunk leszünk a kiadók, ennyit remél. Ez iránt tehát nekünk együvé kell jöni és tisztaba hozni a dolgot, mert itt az ideje. Tisztelettel

Erdélyi.

XIV.

(Kelet nélkül 1847?)

Tek. Ur! Tegnap vevém e pályairatokat T. Bajza úrtól, most küldöm, méltóztassék elolvasni. — Együttal kérek alázatosan kéziratot a Nyelvtisztaságról, mely a jövő lapban első leend. Az angol költészetből alig fogok adhatni valamit. Ekkor jöne Nyelvtisztaság, Vachott S. Báthory Erzsébet, Zrinyi stb. tisztelettel

Erdélyi.

XV.

(A Kisfaludy-Társaság évlapjai czimű munka nyomtatása
500 példányban papírral 14 ft pengőben.

Pesten, Mart. 8. 1848.

Lukáts.)

Oly papírral, minő az Évlapoké; Cicero és garmond betűkkel, méltóztassék eziránt nyilatkozni; nem drága-e?

Egyszersmind kérem, méltóztassék tudtul adni, hogyan lesznek a nyomdai fizetések? havonként-e, vagy félévenként?

A példabeszédekhez szükséges segédkönyveket igen jól tudnám használni, azért kérem alázatosan ezeket is.

Pest, marc. 9. 1848.

Erdélyi J.

XVI.

Tekintetes Ur! A Nemzeti Színház előadásai a jelen időfolyam szerint, a legszomorúbbak. Előadásaink jövedelmei két, öt, legfeljebb tízenyolcz, húsz forint, sőt a mire még példa soha nem volt, a hétfői előadás költségét 2 f. 56 krral kellett pótolnunk. Ily előadások talán csak gunyai volnának a szép emlékezetnek, ezen kívül én nem is vagyok független igazgató, így részemről fájdalmasan bár, de őszintén az előadásért megkereső levélre tagadólagnak kell válaszolnom. Tisztelettel maradván a T. urnak

Pesten, febr. 1. 1849.

kész köteles szolgálja

Erdélyi János.

XVII.

Pest, Oct. 3. 1850.

Tekintetes Ur! Küldöm Bessenyei Gy. poemáját. Fájdalom, csak egy könyv. A mi a szivességet szivességért illeti: ön ajándékozzon meg engem a nemzeti könyvtárból egy két íróval, megjegyezvén, hogy a Kisfaludy—Csokonay köteteket birom nagy kiadásban. Továbbá kérem; tegye meg velem azt a jót, hogy ha engem illet még valami, mint Kisfaludi-Társasági titoknokot, azt részemre csinálja ki, mert Pesten maradásom csaknem lehetetlen.

Végre tudatom önnel, hogy Cornélius második kiadása 12. lap, 10. s. alulról, a latin textusból kimaradt ez: „ut decemlicem numerum hostium profigarent, adeoque perterruerunt“ — mi a magyarban megvan. Ezt figyelmeztetésül. Tisztelettel maradván önnek

kész szolgálja

Erdélyi János.

XVIII.

Pest, april. 10. 1851.

Tekintetes Ur! A „Nemzeti Könyvtár“ ügyében kiadott brochure 14 lapján Katona Józsefről is tétetvén szó, erre nézve megjegyzem, hogy a boldogult költőnek már szinte meghalt atyja számomra még mult 1840. évben június 2. napján Kecskemét városa bitelesítése mellett adott ki egy meghatalmazó levelet, melyben fia minden lehető drámái s egyéb irodalmi dolgozatai kiadását s illetőleg kiadási jogát egyenesen reám ruházza.

Ennyit részint magam érdekében, részint azon esetre, ha tán valaki, kinél említett író művei találatnának, azokhoz feletem és előttem jogot igényelne, s kiadni nem akarná kezei közül.

Ugyanazért egész tisztelettel tudatom önnel, méltóztassék az adatot és jogot, a mennyiben vele hosszabb utat kimélne meg, egy részről igénybe, más részről figyelembe venni, s nekem eziránt válaszolni.

Tisztelettel Önnek

kész szolgálja

Erdélyi János.

XIX.

T. Toldy Ferencz urtól egy gyűjteményt, melyben 28 mese foglaltatik, használás végett átvettem, s visszaadását minél előbb eszközölni kötelességemül ismerem. Kelt Pesten, márcz. 26. 1853.

Erdélyi János.

XX.

Sárospatak, april 22. 1853.

Tekintetes Ur! Van szerencsém küldeni a két Cantionalét. Elküldhetém vala előbb is, de az egyik kötetlen volt; az öreg Somossi reá vette magát, hogy ha már Pestre küldjük, meg ne szóljon bennünket: *Toldy*.

Kérek róla egy nyugtatványfélét; hadd mutassam elő az öreg uraknak. Küldöm Soltész nyugtatványát; kérem a magamét vissza. Soltész a kéziratot duzzogva ugyan, de mégis visszavette. Rosszul esett neki, de már megvan!

E csomagban egy levél szól Friebeiszhoz, vagy Müller Gyulánál vagy a Szénatéren, ha még ott lakik Friebeisz, kérem, legyen szíves kegyed beadatni. Én a tündérmesékre nézve Müllerrel vagyok érintkezésben. Kérném a levelet minél előbb átadatni.

A Cantionalék ott maradhatnak az augusztusi vásárig. Azon-
túl visszavárjuk. Itt én vagyok a felelős; Somossi nekem adta
ide, hogy csináljak vele, a mit tetszik.

Teljes tisztelettel vagyok Kegyednek
alázatos szolgálója

*Erdélyi János.*¹

XXI.

Sárospatak, jún. 5. 1853.

Tekintetes Ur! Levele vételekor az öreg Somossi úr épen
eltávozott már Miskolczra, következésképp csak hazajötté után,
azaz tegnap beszélhettem vele az énekes iránt. Ő szíves kés-
séggel adta át most is a takargatott erekljét; és íme! a bártfai
énekes megy. Több itten nincs, csak a Rákóczi Gradualéja; ez
pedig nem szükséges önnek.

Meritse belőle a legkedvezőbb eredményt; minket is fog
emelni a tudat, hogy ön nagybecsű irodalmi munkájához egy
két adattal járulhattunk.

Teljes tisztelettel vagyok Kegyednek
alázatos szolgálója

*Erdélyi J.*²

XXII.

Sárospatak, decz. 8. 1853.³

Tekintetes Ur! Én ezelőtt egy pár héttel már, csak szó-
val üzentem kegyednek egy barátom által, kinek orvosi segélyét
kértem Attila felől, mi Somosi úr utasítása szerint abban áll,
hogy a kérdéses munka megvan Pesten a Nemzeti Múzeumban
Kazinczy F. saját másolata után. Ennyit, úgy hiszem, elég volt
üzennem, miután többet most sem tehetek.

Ha ott meg nem kapható, akkor remélem, hogy kieszkö-
zölhetném innen, mert az öreg úr igen jó humorral mondá,
hogy megvan az ott és körülményesen előadá: minő beszélgetés
folyt a megholt Nádor és Kazinczy F. közt, mikor ez átadá a
másolatot. Így pataki jóakaróinak nincs eljátszva bizalma.

Az új M. Múzeum jövőjét illetőleg, én már eddig elé
meg vagyok pirítva kegyed szívessege által, s a magam hanyag-
sága miatt. De hadd szóljak nyiltabban. Én ígértem, s nem adtam
cízikket, mert féltem, hogy többször hallva kegyed nyilatkozatát

¹ A levél felső szélén Toldy jegyzete írónnal: Vett. apr. 25/53.

² A lap felső szélén Toldy jegyzete írónnal: Vett. jun. 11. 1853.

³ A lap felső szélén Toldy jegyzete tintával. Vett. decz. 11. 1853.

Hegel s más efféle bölcseészek ellen, kedvetlenül fogok vétetni, mert mi tűrés tagadás! nekem Hegel szellemében kell szólnom minden tétova nélkül. Én azon idők óta, mikor még az Athe-naeumban folyt a per a hegelismus felett, sokat gondolkodtam, s olvastam e tárgyról: s örülök, hogy nem hallgattam Szontagh Gusztávra, a minden bölcseészek legfölszinesbjére. A mult augusztusban Pesten járván, eziránt is fogtam volna szólni önnel, de egri útja távol tartá Pesttől. Ennyit az aesthetikai czikkre nézve.

Mi a lyrai szemlét illeti; alig vagyok képes egyelőre összeszedni magamat, ha tudom-e a kijött lyrai munkák számát. Itt ugyan jó rész megkapható; ha az Irodalmi értesítő nem hiányos, akkor kiegészíthetném a sorozatot, s kegyed megrendelné számomra, nemde, az egy két hiányzó példányt? Én a 15 ft díjjal meg volnék elégedve, de fő dolog, hogy szólhatnék valahára e tárgy felől. Megjegyzem mindamellett, hogy engem valamely születendett lap számára szinte ily forma dolgozatra hívtak fel, s okom van hinni, hogy jelenleg az a lap elmarad, és a reá vállalkozott erők a Múzeumba mennek át, s fel vagyok mentve az annak teendő szolgálattól, s annál biztosabban járulhatok kegyedhez ilynemű dolgozatokkal. Nevet nem akarnék írni czikkem alá, annyival kevésbbé, mert magam is adtam valamit a lyrában; és az ember gyöngé; genus irritabile vatum. Az álnevüséget vagy névtelenséget azért választom, mert akkor kevésbbé látszik az egyén, a talán lyricus poéta: jó magam.

Óhajtanám tudni ön véleményét az én aesthetikai vallo-másom felől; egyébiránt addig is biztosíthatom kegyedet, hogy mióta én afféle czikkelyeket írok, soha sem írtam más, mint hegeli szellemben és pedig eleinte akaratomon kívül, később aztán rendszeresen is.

Fogadja egyúttal legszivesebb tiszteletem nyilatkozatát, maradván kegyednek

kész szolgálja

Erdélyi János.

U. i. Nekünk egy külföldi tudományos és kritikai folyó-iratra volna itt szükségünk; nem volna kegyed szíves ajánlani s melyiket?

XXIII.

Sárospatak, decz. 20. 1853.¹

Tisztelt Szerkesztő Ur! Imé az értekezés I. szám alatt. Ha tetszik, pedig teljesen hegeli, méltóztassék kiadni; ha ez kijött, nem lehet oly kevés időm, hogy ne folytathassam. Azon-

¹ A lap felső részén Toldy jegyzete tintával: Vett. dec. 24. 1853.

ban kegyed ne szóljon senkinek a hegeli szellemről, mert a mi embereink, még tudásaink is, szörnyű előítéletesek. Kérem alásan a szigorú figyelmet a javításban. Minden tételről magamra vállalok minden felelősséget. Én, úgy hiszem, térítő leszek Hegel részére; legalább eddigi czikkeim jól fogadtattak s azok teljesen nyakig vagy fülig usznak a hegeli elemben.

A ki a híres hegeli tételt: was wirklich ist, das ist vernünftig, és megfordítva így fordította: a mi van, az ésszerű, számítani kellene az irodalomból; mert wirklich nem *létezőt*, hanem *valódit* jelent, mi közt oly rémitő a különbség, mint a fordító és Hegel között, és e tételt még Pauler is szórul szóra idézi észjogtani bevezetésében, Hegelről szólván. Szegény Hegel!

Az 1849 óta kijött lyrai munkákat nem bírom mind. Én ennyit ismerek.

Katalin. Aranytól.

† *Szezelemhangok.* Barna Ignácztól.

Hulló csillagok. Sükeitől.

† *Beöthy Zs.* összes költ.

† *Három rege.* Vörösmartytól.

Palócz dalok. Lisznyai.

Garay Szent Lászlója.

† *Nyulassy* versei.

Pap Endre hátrahagyott

• *Lévai J.* költeményei.

Nagyidai cigányok. Aranytól.

Regék, beszélők. Tompától a Szépirodalmi Könyvtárban.

† *Losonczy* költeményei.

Kemenesi. Czibalom.

† *Kinizsi Pál.* Tóth Kálmántól.

† *Szeszélydalok.* Székelytől.

† *Kálárisok.* Írta Székely.

† *Tuboly Viktor* költészetes írásai (!)

† *Szelestey* összes költeményei.

† *Edvi Illés Pál* elszórt költészetei.

Virágregék. Tompától.

Ezekon kívül jut még eszembe: *Szerelmi vadrózsák* Tóth Kálmántól; *Dalok* Lévaivól Langrange asszonynak; e kettő úgy nincs birtokomban, mint azok, melyek előtt † jegy áll. Ha kegyed azokat megküldené, én itt használván nagy részben, sőt mind is, megtartanám az ifjúsági könyvtár számára.

Ezekon kívül kérném az *1852. októberi Múzeumot*; én azt sohanem láttam. Ha Emich a kegyed kiadója: én neki adósa vagyok, s úgy fogjuk intézni, hogy írással rójam le tartozásomat. Legjobban szeretném, ha ugyan tetszeni fognak, hogy kiadná majd esztendő vége felé *esztetikai tanulmányaimat* egy

8—10 íves kötetben, melyeket hasonló czikkelyekkel fognék betölteni, így magamnak is használnék, neki is eleget tennék.

A mi e tárgyban, mint postaköltség, fedezendő, úgy hiszem a szerkesztőség fogja teljesíteni: mert nem hinné kegyed, ennyi sincs módomban mindennap.

Teljes tisztelettel vagyok Kegyednek

őszinte szolgája

Erdélyi János.

XXIV.

Sárospatak máj. 27. 1854.

Igen tisztelt Uram! Én kénytelen vagyok kegyedhez fordulni Emich hanyagsága miatt. Az új Muzeumra az előfizetést ezelőtt öt héttel felküldöttem, és mindez ideig sem jött példány a főiskola részére. Így én az egész idei folyamból még egy betűt sem láttam, s zavarban vagyok iránta, hogy mitevő legyek H. Cz. philosophiai értekezéseivel. Kérem azért kegyedet; legyen szíves, úgy is mint szerkesztő, úgy is mint olyan, kit a dolog tudományilag is érdekel, beszólni Emich kereskedésébe, hogy ne idegenítse az embert az Új M. Muzeumtól; s ne csak a pénzt vegye föl, hanem küldje is, a mi érte jár.

Úgy hiszem, vette kegyed az innen ment példányait a Népiskolai könyvtár II. III. IV. füzetének. Benne egy levél is ment kegyedhez, tölem. E csomagot Müller Emil könyvkereskedése fogja kegyednek általadni.

Kérem mindenekelőtt a Muzeumot, ez évit, és pedig kérem, ha lehet magam számára is, ha ugyan dolgozótársat illethet példány. De félek, hogy kegyed választát most, mint multkor, négy hónap mulva veendem, s a hosszú hallgatás miatt vesz kedvem, irányom, Pesthez való viszonyom. Így várom kegyedtől a kértem költészeti munkákat is, a czélba vett lyrai szemle ügyében. Gondolkozom a tárgyról, de, nem levén kezemnél a források, csak a szerint a mint eltalálhatom a körülbelölt, végre más dolgom is van, és, ha nem volna, akad minden nap, s azon veszem észre magamat, hogy négy hónap mulva már részint feledém az előbbeni gondolatokat, részint vesztém a tárgy körüli szemlélködés friseségét; s Isten tudja mit leszek vele teendő.

Meghallgatván panaszomat, fogadja kegyed mindamellett állandó igaz tiszteletemet, maradván Kegyednek

alázatos szolgája

Erdélyi János.

XXV.

Sárospatak, jún. 9. 1854.

Tisztelt Szerkesztő Ur! Horváth cz. bölcsészeti előadásait még most sem ismervén egészben, exponálnom épen nem lehetett. Már irtam kegyednek, hogy kaphassam a folyó évi füzeteket a Muzeumból, de csak a Májusi jött meg mind nekem, mind a főiskolának, a többi pedig elmaradt, holott ez utóbbi számára fölment az előfizetés Emichhez.

Azonban kd. úgy hítt föl engem, hogy a juniusi füzetbe írjak; már elutam a várakozást és irtam és küldök valamit, a H. Cz. czikkelyei elibe menendő bevezetésül és tájékoztatásul, visszatekintve, miután folytonosan emlegettetik a hegelismus levetetése, erre. Ezzel részemről én úgy vagyok mint Cato: *victa causa placet mihi*.

Kegyed meg fog bocsítani, hogy polemizálva írok. Ez a mód a magyarnak mindig élvezetesb, azaz elevenebb. Ha tiszteletlent találok írni, ezt javíthatja kegyed, de nem hiszem, hogy ilyet elkövettem volna írásomban. Az élesség készantagos néhol, de nem gonosz. Én, részemről, ha vita kerekednék még egyszer a hegelismus felől, nem mondom, hogy elő nem állanék, de akkor sem oly teljes hevével a disputálásnak, mint a ki minden áron nyerni *(így)*. Rendszereket soha sem lehet egymásra disputálni.

H. Cz. értekezései meg fogják érdemelni, hogy folytonos figyelemmel kísértessenek. Én neki fölötte nagy becsülője vagyok, de szeretném, ha tudományához ne használná azt a nehézkes előadást, és vigyázna jobban a stil könnyűségére a tárgyért, melyet meg akar nemcsak értetni, hanem kedveltetni is tán. Az is erős dolog nála, hogy önként használ szokat, melyek némi keresett homályt sejtetnek előadásán. Ezekről én fognék írni, csak a folytatásokat mind ismerjem.

Czikkemnek semmi címe, csupán azért, mert a bölcsészeti rovatokat nem ismerem. Kegyed fogja ezt elintézni, úgy szinte kipótolni a IV. V. sz. alá menendő folytatásokat a lapszámokkal együtt.

Csak egyet vagyok bátor kérni. Ha engem fel fog szólítani ezután is kegyed: a mire szükségem lesz, küldje minél előbb; mert ilyenkor engem kínozt a várakozás.

Fogadja egyébiránt állandó tiszteletem nyilatkozását, maradván Kegyednek

alázatos szolgálója

Erdélyi János.

XXVI.

Sárospatak, okt. 9. 1854.

Tekintetes Ur! Pestről eljöttem alkalmával Vinczénél hagytam 9 pengő forintot, hogy a kegyednél maradt 15 pfthoz csatolva, fizessen ki kegyed a piócza Emichnek 24 pftot dr. Soltész János részére. Mind ez ideig sem tudom; meg van-e téve e fizetés; mi rám nézve becsületbeli dolog, mert a 24 pengőt Soltész nekem átadta, de akkori szorultságomban csak úgy fizethetém vala ki, ha a Muzeumtól járó 15 pftot kegyedtől megkapom.

Töröknek az ígért czikkelyeket (Czuczor és Mikes) megküldém; az első (Czuczor) már ki is jött; Mikest még nem láttam; ohajtom, hogy ezt is megkapta legyen a szerkesztőség. Szeretném tudni: mit tart ön a Czuczor, mint önálló nyelvész feletti véleményemről. A történeti nyelvészet úgy lehet egyoldalúság mint a Czuczoré, ha teljesen magára hagyatik; s megvallom: aggodalommal nézek a nagyszótár jövődjére, ha akár-melyik elv, külön, fog benne átvitetni.

Aesthetikai II. czikkelyem közlését ha a Muzeum nem adhatná: kérném felolvastatni az Academia illető osztályülésében.

Venczel itt volt nálunk és buvárkodott kevés ideig könyvtárunkban.

Hogy a Muzeum jövő évre történeti folyóirattá fog átalakíttatni, örömmel hallám, de akkor hol lehet majd egy kis aesthetikai bölcsészetet közölni!

Fogadja kegyed nagyrabecsülésem kijelentését, maradván állandó tisztelettel Kegyednek

alázatos szolgája

Erdélyi János.

XXVII.

Tekintetes Ur! A sárospataki ref. főiskola tanárai közül néhányan vállalkoztak egy *görög-magyar szótár* készítésére, s már eddigelé készen volnának a munkával, azonban a kiállítás nehézségei még hátra vannak. Három út van előttük; s *első*: kiadni azt valamelyik pesti könyvtáros által; *második*: kinyomatni Pesten, vagy Budán az egyetemenél magok költségén; *harmadik*: Patakra hozatni görög betűket s úgy végezni az egészet.

Az első könyvtárustól alig remélhetni, a harmadik fölöttes terhes; hanem a második mellett ohajtanának maradni s e végett nevökben én vagyok megbizva, hogy készíttetnék költségvetést, én pedig a T. urat vagyok bátor fölkeríteni: hogy talán Heckenast vagy az egyetem typographiájából is, tehát kétféle költségvetést

méltóztatnék eszközölni az említett szótárra oly alakban, minő a Heckenast által kiadott Ballagi-féle Német Magyar lexicon.

Az egész munka tenne 34 ívet körülbelül, és legalább 2000 példányban kellene nyomatni, tehát ennyi példányra, Ballagiszótár alakjában és alkalmas papírosra: mi lehetne egy ív kiállításí ára? Ez iránt kérem alásan becses tudósítását.

Engedjen meg a T. ur, ha számtalan elfoglaltatásai között még egygyel terhelem, azaz terheli inkább a benne bízók nagyra-becsülése, kik ez ügyet nemcsak nyomdászati, hanem tudományos szempontból is ajánlják figyelmébe, tudván, hogy szükséges szolgálatot tesznek vele az irodalomnak, mint eddigelé egyetlen egygyel a maga nemében.

Állandó tisztelettel maradván Sárospatakon, ápril 1. 1855.
T. urnak.

alázatos szolgálja

Erdélyi János.¹

XXVIII.

109.

A sárospataki ref. főiskola közigazgatójától.

T. Toldy Ferencz urnak,
a M. T. Társaság titoknokának

Hvból.

Pesten.

Van szerencsém fölkérni T. Titoknok urat, méltóztatnék a sárospataki ref. főiskola részére a T. Társaság könyvtárából leiratni ily czímű könyvet:

Genethiaca in Natalem Puelli D. Sigismundi Rakoci stb. mint az ide mellékelt irata Nt. Somosi János úrnak mutatja; a főiskolai pénztár fogván kifizetni a leíró díját, mit is velünk tudatni kérek.

Magunk részéről a többször kért Attilát az eredetiben küldöm; méltóztassék könyvtárunk felügyelőjét, Nt Somosi urat, felőle nyugtatványozni; és a még odalevő Hymnariumot, ha többé nem szükséges visszaszolgáltatni.

Szinte mellékeltek ide egy aláírási ív, Heckenast G. kiadó urhoz; tessék ezt kezébe adatni.

A muzeumi dolgozatot illetőleg én mihamar meg fogom önt lepni egy aesthetikai értekezéssel, folytatásul a Tavalyihoz. Az idén az ugynevezett rectorship van a nyakamon, s igen elfoglalt. Alig jutok irodalomhoz.

Néhai Nm. gróf Teleki József, iskolánk főgondnoka levén, közel viszonyban állott hozzánk. Halála fájdalmas részvétet költe

¹ A levél felső szélén Toldy jegyzete tintával: Vett. apr. 16. 1855.

ifjaink között; ennek eredménye az itt összezsomózott nyomtatványok. Egyet irtak az ifjak, másat egyik tanártárs: *Somossi István*; Végre gr. Vay Ábrahám fölött egyet szinte *Somossi I.* Méltóztassék e példányokat az akadémiai tagok között, vagy tetszés szerint, illető körökben kiosztani.

Irodalmi tudomásul vagyok bátor kegyedet megkérni egyre, t. i. ha a magyar költészet történetét folytatni tetszik, mint meg is ígérte, azon halotti énekesből, mely nem rég Patakról került, a „*Dies irae*“ fordítását tudja be részemre. mert az tölem van, mint több egyes ének is a gyűjteményben, melyek eredeti dolgozatim.

Végül megköszönve a főiskolai tanári kar nevében a görög-magyar lexikoni költségvetést: a Patakról keletkezhető irodalmi mozgalmakat szíves figyelmébe ajálva teljes tisztelettel vagyok Spatak, máj. 18. 1855.

alázatos szolgája

Erdélyi János
közigazgató.¹

XXIX.

115. *A sárospataki ref. főiskola közigazgatójától.*

Tekintetes Toldy Ferencz urnak,
mint a M. T. Társaság titoknokának Hvból.

Pesten.

Főiskolánk megbizottjától, T. Polgár Mihály pesti ügyvéd urtól hivatalosan vagyunk értesítve, hogy néhai gr. Teleki József ő Nagyméltósága végrendeletének egyik pontja, mely könyvtárát illeti, reánk is tartozik oly formán, hogy könyvei közül, a melyeket a T. Társaság nem használhat vagy bír: a sárospataki főiskola fogja örökölni.

Annál fogva hivatalos tisztelettel kérem fel a T. Titoknok urat, méltóztatnék a főiskolai igazgatóságot tudósítani a felől: van-e már téve rendelkezés a végrendelet illető pontjának fogatba vételéről.

Teljes tisztelettel maradván Sárospatakon, jún. 26. 1855.
A T. Titoknok urnak

alázatos szolgája

Erdélyi János
közigazgató.

Mellékelve külön egy kis papíroson:

Küldök egy cikket — igen nehéz dologról. Talán csak nem ölnék meg érte az Antihegelianusok.

¹ A levél felső szélén Toldy jegyzete: Vett. máj. 22. 1855.

Kérem kegyedet: *ügyeltetni a kijavításra*, mert én nem tudok tisztábban dolgozni.

Erdélyi J.¹

XXX.

Sárospatak, nov. 22. 1855.

Tekintetes Ur! Fölötte sajnálom, hogy kegyed, pietásából Gaal Gy. iránt, ellenem mutat indignatiót. Ha én Gaal Györgyöt az előszóban eltemettem, azon nemtudásból esett, mely sohasem vétethetik másnak, mint nemtudásnak; s én tökéletesen úgy hittem, hogy ő már nem él, legalább ide magyaráztam kegyed szavát, midőn Gaal mesegyűjteményét e kifejezéssel adta át: „*Szegény* Gaal Gy. bátyám, stb.“

Hogy szépen eldugva emlitem nevét az előszóban és ezt nem méltányosnak mondja kegyed, ebben is igazsága lehetne kegyednek, ha én eddigelé példát nem adtam volna e részben már a közmondásoknál, hol egy külön értekezésben adtam, számláltam elő az írókat, gyűjtőket; s ilyen értekezés van ígérve a mesék előszava végén is.

Azonban ennél mind több az, hogy a „Magyar Sajtó“ novemb. 17-ki számában egyenesen állítja kegyed, hogy én a kiadott mesegyűjteményt Gaal gyűjteményéből állítam össze, s azt hiszi, hogy a kettő között nincs más különbség, mint kézirat és nyomtatvány. Én sajnálom, hogy hozzám irt levelében kegyed „*Sic vos non vobis*“, s a Sajtóban „Szép aratást“ némi gúnnyal emleget; s nincs is más szavam, mint a sajnálaté még egyszer; mert ha kegyed csak félig meddig is összevetette volna a kettőt, láthatná, hogy Gaal meséiből is van a gyűjteményben néhány, de még nem is csak a fele. Ezt annál inkább, mert Ipolyi még az okt. 7-iki Sajtóban kijelölte már, egy kettő hián, a mi Gaaléból kölcsönöztetett, de a nagyobb rész saját gyűjteményéből adatott; s jelenleg úgy kell hinnem, hogy Kd sem az Ipolyi ismertetését nem olvasta figyelemmel, sem a két gyűjteményt össze nem vetette nyugalommal.

Ítélg meg kd: mennyire kellemetlenül hatott rám ezeknél fogva mind magán levelének, mint Sajtói cikkének nyilatkozata. Vajjon nem enged-e ön meg nekem némi visszatörlesztésül egy pár szót: ez nem méltányos. Bizony ha előre tudhatám, hogy Kd oly könnyen elítél, soha meg nem köszönöm szívességét, a miért Gaal gyűjteményét látnom engedé.

Fogadja egyébiránt teljes tiszteletem őszinte nyilvánítását maradván a T. urnak

alázatos szolgálja

Erdélyi János.²

¹ A levél felső szélén Toldy jegyzete: Vett. jun. 30. 1855.

² A levél felső szélén Toldy jegyzete: Vett. nov. 25. 1855.

XXXI.

Sárospatak, okt. 18. 1856.

Tisztelt Uram, Küldöm mind a két kijelölt könyvet, illetőleg gyűjteményt: L. 226. és 529. De küldök még hozzájuk egy harmadikat, csakugyan Balassa Bálint füves kertescskéjét. Én az 529. gyűjteményben levőt összevetettem emezzel, de különböznek. Fordítás mindkettő; mint Balassa be is vallja, hogy fordította. Végén a nyomtatás helye, ideje, mestere: *Cracóban. Nyomtatott Király őo felsége Nyomtatoija Wirzbich Mathias által. 1572 esztendőben.* Eszerint a Szombathy jegyzése az 529. gy. tábláján nem tudom mennyiben áll; vagy ha más a fordító és nem Balassa: tehát ki legyen az?

Igérte volt Kd, midőn Patakon Tinódi példányát nézegettük, hogy az utolsó, s a mi példányunkban hiányzó levelet le fogja másoltatni. Tegye meg Kd, s mutassa tovább is hozzánk való jó indulatát, melyre már eddigelé oly büszkék vagyunk. Most még ezt kérném, hogy az L. 134 példány hiányát, a mi egy tiszta papírszelettel van kijegyezve, és csak néhány sort tesz, egészítetté ki Kd, ha szintén a másik 529. sz. a. példányból is, és a melyekre nem volna szüksége, küldené vissza Kd.

A mi az én bölcsészeti-irodalmi dolgozataimat illeti, részemről szívesen hallom, hogy az akadémia kész díjt adni értők. De megvallom, e tekintetben nem igyekszem oly igen, hogy előálljak velők, mert időtül várok, s kell várnom, ha valamilyes tartalmat akarok adni. Mégis ha csak mint pusztá adatok, másoknak is forrásul szolgálhatok, közölnéneek, ez nem oly messzi jövődre volna kimaradandó; noha kérdés: nem előzném-e meg magamat, ki azokból egészet óhajtanék alkotni. Még eddig sok munka van olyan, melyet nem láttam, hihető nem is fogok látni soha, s azt sem tudom, hol volnának meg. Mindamellett ha elgondolom, hogy Balogh Pál és Hetényi dolgozatainál az enyém sokkal bővebb mind névre mind munkákra nézve: úgy tartom, volna benne annyi mennyi literaturai haszon.

Még egy kérdésem: le kell-e tenni készpénzben a cautiót, ha például havi vagy hetilapot akar az ember kiadni? Nekünk egy *protestáns tudományos és irodalmi lapra* volna valamilyes törekvésünk, ha rá mehetnénk. A superintendentiát szeretnők rábirni, hogy lépjen fel egy organum előállítására. A gyűlés csak nov. 11. lesz; akkorra tudnunk kellene a szerzési módokat, s utakat is.

Fogadja Kd. könyveinket, s használja mint szokta, jó végekre, s irodalmi czélokra. Fogadja egyszersmind társaiméval együtt őszinte tiszteletem nyilvánítását, maradván Kegyednek

alázatos szolgája

Erdélyi János.

XXXII.

Sárospatak, ápril. 18. 1857.

Igen Tisztelt Uram! Van szerencsém kegyednek, tisztelettem jeléül, átnyújtani legújabb filozófiai munkám egy példányát. A 148. lap alján kegyedre is van benne czélzás, nem ok nélkül. Meglátja ön, hogy az a pont, melyen én a bölcészetben állok, sem oly ingatag és ódon mint Szontaghé, sem oly merev, mint a Horváth Czryillé, és még ezen kívül állásom, czéлом gyakorlatibb s életrevalóbb is mint mind a kettőé; mert ugyan-csak kitisztázom a végső czikkelyben a bölcészet körüli, s hazailag követendő nézeteket, s bátran felállok velök akár hazaiság akár gyakorlatiság tekintetében.

Ha Szontaghot s Hetényit keményen fogom: megérdemlik. Ők igazán oda dolgoztak eddigelé, hogy a tudományt alászállítsák oda, hová leszállni bűn.

Egyébiránt eleget polemizálok ellenök a könyvben. Kegyedet nem untatom; hanem egész alázattal kérem: méltóztassék megbíráltatni, akár magával Szontaghhgal, nekem mindegy; mert a Muzeumi czikkelyében látom, hogy többé nem oly könnyelműen filozofál, mint az Athenaeumi diadal óta mindig.

Balassa Fűves kertjét, aztán még egyet, és a Kazinczy codexet, ha lehet, visszakérem. A könyvtár ujonnan fog rendeztetni, s nekem semmi documentumom. Még azt sem tudom: megkapta-e kegyed vagy nem Balassát?

Előfizetési felhívásunkat, hihetőleg, vette már Kd. Ajánlja kegyed minden becsületes protestáns embernek; bizony nem bánja meg. Mindaz, mi eddig a magyar protestáns tudomány azaz egyházi élet s történet dolgában *csak* Patakon lelhető, tudható, adatni fog, s kútfőkül szolgálni az egyháztörténethez; hogy a jelen viszonyokat ne is említsem.

Ha a Muzeum fog szólni „A hazai bölcészet jelene“ felől, megvárom Kdtől, hogy a pataki nyomdászati előmenetelt már serkentéstül is, kiemelje. Ez igen jól fog esni azoknak, kik azt sem tudják, mire lehetnek büszkéek.

Teljes tisztelettel Kegyednek
alázatos szolgálja

Erdélyi János.¹

XXXIII.

Sárospatak, jun. 9. 1857.

Igen tisztelt Titoknak Ur! Azt kell hinennem, hogy a Sattzai-féle kéziratot nem helyesen jegyzé ki ön 64. számmal. Seholy

¹ A levél felső szélén a levél kelte alatt Toldy jegyzete: Vett. 27.

nem találjuk. Hogy könyvtárunk nincs jó rendben, innen is bizonyos. Még valami betűnek is kellene a 64. mellett lenni. Kérem azért: tessék, ha nem késő, a forduló postával netalán szabatosb jegyzéket adni.

Az Uj M. Muzeum ez évi 1. füzetét nem küldte meg ön; hanem csak a II-at. Kérném alásan kipótolni.

A könyveket visszatevén a könyvtárba Ön tudósít, hogy kezde Patakról valamit írni. Ó irjon! az isten áldja meg! Szuttyongassuk ezt a quiescens locus-t. Volna itt erő, csak akarat is volna.

Tisztelettel Kegyednek

alázatos szolgája

Erdélyi János.¹

XXXIV.

Igen Tisztelt Titoknok Úr, Meg fog engedni, ha én is kérek könyvet: Csombor Márton *Udvari emberét* legföljebb két hétre, a postai úton, az én költségemre. Igen nagy szükségem volna reá. És én bizonynyal szintén megállandom szavamat a kimelés, visszaküldés iránt. — Minap irtam önnek a Sattzai-féle példány iránt, hogy nem találjuk. Vette ön ezen levelet? Sajnál-nám, ha ön úgy binne, hogy nem szolgálunk szívesen; s meg kelle irnom, miért nem küldhetjük a kívánt könyvet. Teljes tisztelettel

Sárospatak, jul. 22. 1857.

alázatos szolgája

Erdélyi János.

XXXV.

Sárospatak, aug. 1. 1857.

Igen Tisztelt Titoknok Ur, Régi jegyzeteim megmutaták, hol állt Sattzai s imé küldöm a kéziratot. Van-e rá még szükség? Most a minap irtam önnek, hogy talán nem jól jelelte ki: s nem találjuk. Azóta Kd nem válaszolt. Ha lehet, szeptemberre visszavárom.

Viszont van egy kérésem, Csombor „Udvari emberére“ volna mulhatlan szükségem. Ez iránt is irtam, gondolom, Róth Mórhoz irt levelemben. Már épen rajta volna a sor; körmökre égett az idő. Azért igen nagyon kérem, újra meg újra elküldését. Pár hét mulva okvetlenül visszamegy.

Sattzainak csak egyik borítéka van meg Énekekből össze raggatva. Nem lehetne a borítékot szétszedni. Kd az ilyekben mester; Hátha nem ismeretes énekek azok. Teljes tisztelettel

Kegyednek

alázatos szolgája

Erdélyi János.

¹ A levél felső részén Toldy jegyzete: Vett. jun. 12/57.

XXXVI.

Sárospatak, okt. 13. 1857.

Tekintetes Ur, Fogja Kd venni Csombort, a mint én vettem, sértetlenül, köszönetemmel együtt. Veszi egyszersmind a Sárospataki Füzetek III. szállítmányát, melyben Csombor könyvét már felhasználtam.

Ezenkívül *Finkey József* gimn. tanár fordítá Szofoklesz Filokteteszét, melyből szintén közöl a Füzetek. Nem volna-e hajlandó az akadémia folytatni a klasszikusok fordítását?

Az én társam igen jártas a görög nyelvben, s ha egy kis ösztönt kaphatna, sokat fogna ezuton az irodalomnak használni. Még fiatal ember.

Küldök itt Ráth Mór által 7 fr 30 krt az Uj M. Muzeum 1857-ki folyamáért. — E folyóiratból nekem csak az 1852. októberi füzet hiányzik. Emichtől sokszor kértem, de rá nem mehettam, hogy megkapjam, most már merek alkalmatlankodni Kdnél is.

Teljes tisztelettel Kdnek
alázatos szolgálja

Erdélyi János.

XXXVII.¹

Sárospatak, jan. 1. 1858.

Igen Tisztelt Barátom És Kartársam, Boldog uj évet, áldott Uj esztendő! Adjon Isten önöknek erőt, kedvet, türelmet az ujonnan felfogott pályán, a „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“ új föllépésével.

Örvendek társaimmal együtt, hogy ön szövetségi viszonyba lép velünk. Ez így jó. De mégis el kell mondanom egy gondolatunkat. Mi ugyanis távol a nagyobb világtól, kevésbé tudunk afféle kiszivárgott hireket, netaláni felsőbb helyről való egyetmást; következőkép a politikai irányt nem láthatjuk, annál kevésbbé követhetjük vagy ellenezhetjük, így vajmi könnyen maradhatunk vesztég, valamely subjectiv látponton s kancsalul nézhetjük a jövőndőt. Ez okból vagyunk mi tartózkodók az egyház állam iránti viszonyának, egy leendő zsinat teendőinek fejtegetésében; és egész őszinteséggel kérdem: *komoly szándéka-e hát a kormánynak az a zsinattartás.*

Az Entwurf ki van adva, de azért ötven évig is elmaradhat a rendezés. Aztán van-e kilátás oly zsinatra, most és az adott körülmények között, melyben már előlegesen is meg lehetne nyugodni?

Önök a zsinat küszöbén állnak tudva-e, vagy csak sejtve,

¹ Ez az egy levél Hunfalvy Pálhoz van intézve.

gyanítva? Ha mi e felől tudnánk valamit, talán másképen fog-nók sürgetni az ügyet. Ellenkezőleg minden „szövetségi viszonyunknál“ fogva is megtörténhetik, hogy dualizmus áll be közöttünk, a mit közügyünk érdekében csakugyan kerülni óhajtunk.

Eziránt kérek egy barátságos őszinte szót: *igent* vagy *nemet*, mindegy.

Teljes tisztelettel maradván Önnek
alázatos szolgálója

Erdélyi János.

XXXVIII.

Tekintetes Szerkesztő Ur, Az Uj M. Muzeum 1857. évi folyamára, későn bár, de mégis előfizetett a főiskolai pénztárnok; az igen becses folyóiratból mindamellett nekünk csak az I. III. VIII. és IX. füzet jött meg eddig, és több nem. Hasonlóul csak az említett füzeteket kapta meg az *ifjúsági könyvtár* is, melynek számára, mint a T. Szerkesztő ur nyugtája mutatja, Ráth Mór könyvtáros tette meg az előfizetést.

Kérem azért a T. Szerkesztő urat; méltóztassék a mult évi folyamot az elmaradt III. IV. V. VI. VII. füzetekkel kiegészíteni, a még kijárandókat annak idejében megküldeni.

A jelen évi folyamra már előfizetett a pénztárnok, én pedig az ifjúsági könyvtár részéről Ráth úrral fogok előfizettetni, jelentvén, hogy a példányok ő általa legbiztosabban érkezhetnek meg hozzánk.

A Sattkai-féle krónika: *Sárospataki* címén mi, vagyis az én domi docens társaim nagyon örülnek; s már is van reménységem, hogy Szombathyt ki fogjuk adni. A békekötést és az ajándék példányokat igen köszönjük.

Így hiszem a *Balassi füveskert*-je eljutott kegyedhez. Valamint voltam bátor alkalmatlankodni Finkei József társam Filokteteszé-vel Ráth Ur által. Szeretném, ha ezt azóta valaki elolvassván, bíráló figyelemre vette volna, s én egy biztató szót mondhatnék valamelyik irodalmi tekintélytől ifjú társamnak, buzdításul. F. J. több tragoédiát is fordít. Méltóztassék azért, ha lehet, engem s általam Finkeit biztatni és biztosítani, hogy ő jó dolgot mivel, a mit kár volna félbe szakasztani, annyival inkább, mert, nemde az akademiánál görög klasszikusok kiadására alig van reménység. Ha igen, akkor a kézirat maradhatna, ha nem, akkor *minél előbb kérem vissza*, Ráth útján. Mi valamit kezdünk itt vele par force, csakhogy világ elé jöhessen.

Válaszát mindenesetre elvárva, teljes tisztelettel vagyok Sárospatakon, febr. 7. 1858. A T. Szerkesztő urnak

alázatos szolgálója

Erdélyi János
közigazgató.

XXXIX.

Sárospatak, máj. 31. 1858.

Tekintetes Ur, Személyesen nem mehettem Miskolcra, az utból kelle visszatérnem betegen. Ezért nem juthatott *Dajka* Bánfalvára, hanem postán kegyedhez.

Finkei József „Szofoklesz színművei“ (I. Ajasz) című munkájából szolgálók egy példánnyal. De kérem is kdet, hogy „Filokteteszét“ szíveskedjék *minél hamarább* visszaküldeni, Ráth Mór útján. Azt is ki akarja nyomatni, s én szeretem, hogy akarja, megjegyezvén, hogy majd később is jut Pestre az ő forditmányaiból, de most itt próbál szerencsét. Azért hát csak kérem visszatéríteni a Filoktetesz kéziratot;

Szontagh G. iratát ellenem, a *későn* kapott Muzeumból olvastam, és felelni fogok rá annak idejében. Mi erősen össze-csaptunk, s én nem félek.

Hogy a Kisfaludy-Társaság új életre jövend: örülök. Most még több szükség lesz rá, mint ezelőtt *tíz* esztendővel, s talán épen azért több, mert azóta nem munkálkodott. Most Csengeri, Gyulai stb. akarnák fegyelmezni az írókat, azaz költőket, belletristákat, s felejtik, hogy multjokat tekintve, joguk nincs rá! 1848-ban és előtt a Pesti Hirlap Cs. alatt volt épen a legellenézőbb némely nagy és kistehetségű költők iránt. Bezzeg akkor nem segítettek minket; most már mi nem segíthetjük őket, legalább *én* nem, helyzetem miatt, s eléggé fáj hinnie, hogy ma-holnap — elmaradok!

Egy bizodalmas szót mondok önnek. Pestről egy eléggé illetékes helyről azt az üzenetet kaptam, hogy ha a pesti prot. főiskolába meg fognék bivatni tanárnak, ne vonakodjam. Ez hír, s talán nem valósul, de mégis jólesik. Ha valósul: örülök; ha eltörik: tűröm. Annyi szent, hogy jobban szeretnék én önök közelében a régi pályán izzadni, talán hatni is, mint itt folyvást küzdeni és talán nem hatni, s mégis bántatni.

Kérem még egyszer Finkei kéziratát.

Teljest tisztelettel Kdnek

alázatos szolgálója

*Erdélyi János.*¹

XL.

Spatak, jul. 8. 1858.

Tekintetes Ur, füzeteinkből, a mit lehet, pótlékul küldök; az I. folyamból az *első* és *második* egyátaljában nincs.

En Szontagh Gusztáv úrnak akartam válaszolni, s mikor

¹ A levél felső részén Toldy jegyzete: Vett. jun. 6. 1858.

a végpontot leirtam már: akkor jött épen halálhíre. Cikkem kész, de jelen alakában nem adom ki. Az ő munkássága nem maradhat szó, mint nyom nélkül. Ohajtanék róla írni, de most egyhamar lehetlen. Nemsokára egy nagy utat kell tennem Komáromba, feleségem anyjához. Onnan Pestre is le fogok rándulni, mikor teszem tiszteletemet.

Finkei küldi Filokteteszt. Álja egész Sofokleszt adni. Egy két szó biztatásul nem ártana, de az ne legyen buzdító, hanem inkább helyeslő. Ha a Kisfaludy-Társaság választana *majd*, tagul ajánlanám.

Megjött-e már öntől Balassa Füves kertje?

Teljes tisztelettel

alázatos szolgálója

Erdélyi János.

Ui. A Népdallamokat én Travnyik és Fogarasinak adtam volt által. Nálam csak a versek vannak. Ezeket elküldöm mihamar.¹

XLI.

Tekintetes Ur, Folyó april 13-án megfutottam Széphalmot, s találkoztam személyesen Kazinczy Bálintnéval és később Ujhelyben ügyvédével, Képes Ferenc urral is. — Feleleteim a feladott kérdésekre, ha egyik felet hallgatom, tiszták; de én oly embert is szólítottam meg, a ki a támadó részt képviseli, s benne vagyok a hínárban.

Annyi bizonyos, hogy a birtok *fele* veszélyben van, mert felét Kazinczy Antonin váltotta magához, kifizetvén az adósság egy részét, ki már ott is lakik Széphalmon és persze küzdve bajjal és asszonygyal, kit Bálint tett semmivé három gyerekével együtt.

Bővebb értesítésül fog itt szolgálni egy ide mellékelt irat, mely szerint Bálint átadta mindenét nejének. Ezen irat eredetieit láttam; ez telekkönyvbe is így ment. Ott megvannak a vagyonnon fekvő terhek, melyek közül legveszélyesebb a 2000 pft, Nyomárcay József követelése, mert a 3300 pftot Antonin fizette ki, s e jogon van a félbirtokban, a collegium pedig nem fogja sürgetni, ha a teher nem szaporodik.

A széphalmi jószág egész állománya pedig ilyen formán van: 124 hold szántóföld, 55 hold rét, 72 hold ligetes (azaz kipusztított) erdő és egy közös, osztatlan erdőből, legalább 200 hold, a miről azt mondják, hogy maga képes minden adósságot

¹ A levél felső szélén Toldy jegyzete: Vett. jul. 17. 1858.

fedezni. A belsőség öt hold. A ház kijavítására kívántatnék legalább 3000 pft, de úgy, hogy még csak a nagyja volna kijavítva, t. i. tető és falak, közfalak, s még igen sok maradna apró tatarozásokra való, mi legalább is fölmenne még egy ezer ezüst ftra.

A collegiumi tartozás után adós Bálint két évi kamattal is, f. é. május elsejéig; ekkor kezdődik a harmadik év.

A széphalmi jószág, mely egyébiránt mint praedium Alsó-regmeczhez tartozik telekkönyvileg, még együtt van. Volt még az öreg urnak egy Rudabányácska nevű jószág: ez uszik, ez menthetlen a betáblázások miatt.

Képes F. ügyvéd végeredményben engem ezzel bocsátott el és biztosított is, hogy 2400 pfttal a birtok Bálintné részére megmenthető.

Ha kdnek ügyvédi felvilágosításra volna szüksége, Képes Ferencz mindenről értesít. Ő az asszonynak nem ügyvéde, hanem legjobb emberbarátja is.

Ennyi az, mit én tudósításba foglalhatok. Maradván állandó teljes tisztelettel Spatakon, april 14. 1859.

alázatos szolgája

Erdélyi János.

XLII.¹

Tekintetes Titoknak Ur, A hozzám intézett hivatalos levélre, melyben a M. Tudományos Akademiának bölcsészeti osztályába rendes taggá lett kineveztetésemet volt szerencsém olvasni, bocsánat, ha csak most felelek.

A megtiszteltetésnek nem csekély neme az, melyet hazánk tudományos testületétől, magam sem tudom miért, netalán megérdemltem. Vajha meg tudnám köszönni, tudományos munkálataimmal hálálni!

Részemről úgy akarom, hogy mindkettő meglegyen, nem állván ellent hivatalom és elszigeteltségem.

Az alapszabályok illető pontjait lelkiismeretesen betölteni legszentebb kötelességemnek ösmerem, különösen székfoglaló dolgozat felolvasását akkorra tartom fel, mikor személyesen fogok résztvebetni a M. T. Akademia üléseiben, s ez, a mint számot vetettem, hivatalos és családi dolgaimra nézve, magammal, csak jövő őszön fog megtörténni, választván felolvasási tárgyat a „*Lét és Tudat*“ bölcséletét.

Egyuttal van szerencsém a T. Titoknak urnak megküldeni mindazt, a mi a Népköltési Gyűjteményből kezeim közt volt akár az Akademiától, akár a Kisfaludy-Társaság felszólítása

¹ Eredetije a főtitkári hivatal kéziratтарыában.

után. Valamint szivesen teszek át egy levelet Kazinczy Ferencz-től az Akademia levéltárába, melyet a Sárospataki Füzetekben közöltem volt. Mindszenty Dániel és Udvardy János urak jegyzései hasonlóul az Akademia tulajdonai; ezeket is küldöm.

Megkülönböztetett tisztelettel maradván

Sárospatakon, jun. 19. 1859. A Tek. Titoknok urnak
alázatos szolgálja

Erdélyi János.

XLIII.

Tekintetes Titoknok Úr, Az ujságokból hallám ugyan, hogy még ez évben fog tartatni nagy gyűlés: de a hivatalos jelentést nagy későn tudván meg s még később kapván a T. Titoknok ur levelét: nagyon rövid időre lettem szorítva; mindamellet, ugy hiszem, ha nem motiválom is jól a nagyjutalomra és Marczibányi-díjra tett ajánlatomat, de az igazságot ajánlom.

Hunfalvyt meg kell koszorúzni Plátóért. Kérem e véleményyt átjuttatni a bölcsészeti osztály elnökéhez.

Két urat ajánlok nem ugyan a bölcsészeti; hanem nyelvészetibe: *Lévay József* Miskolcon, másik *Finkey József*, itt. A harmadikat a történettudományi osztályba szeretném bejutva látni: *Révész Imrét* Debreczenből.

Mi is ültünk Kazinczy-ünnepet, de nem a sirnál. Itt az év utolsó napján lesz zarándoki járdalat.

Teljes tisztelettel Sárospatak, decz. 12. 1859. T. Titoknok urnak

alázatos szolgálja

Erdélyi János.

XLIV.

Nagyságos Ur, Mindkét rendbeli levelére kell adnom választ. Decius Hodoeporiconáért megnéztem gyűjteményeinket, ha nem lappangana-e valahol, mert önállólág rég tudom, hogy nincs meg; és nem találtam sehol.

Az Adagiumok czímét honnan honnan nem Szombathi írta fel, ily szófekvéssel:

Adagiorum
Graeco-latino-ungaricorum
Centuriae quinque
collectae et editae
opera
Joannis Decii Barovii
Argentorat
An 15 . .

Az évszámot, úgy tudom, Lugossy egészíté 1593-ra.

Példányunkban erre következik mindjárt a *Praefatio*: *Beñevolo Lectori S. P. D.* ily kezdettel: Quisquis est, Candidelector stb. A lap alján ívjegy: a 2. a 3. lapon A. 3. aztán A. 4. és A. 5. — A Praefatio után elkezddővén az Adagiumok, lapszám sehol egész a 129. lapig; ez is hibásan föltéve a balra eső lapon, mert a következő jobb oldalon 128. van, de ez csak elvétel, mert azután rendesen foly a lapok számozása 424.-ig, a hol a lap alján: *Finis Adagiorum*. — Ezután még van egy lap: *In Zoilum seu in obtrectatorem Linguae Hungaricae*, mely tíz distichonból áll *Joan. Balogus* aláírással, így:

Ecquid et Hungaridum pergis male carpere lingvam

Quod rudis illa nimis, barbara sit quod, ais?

Scilicet ignoti fuerit tibi nulla cupido,

Judicium ignarus non bene ferre potes.

Nam licet a Scytica, ducat primordia gente,

Majoresque mei sint ut Atilia licet:

Culta tamen vox est, facilis, propiorque relatu

Hebraeo, Grajo, Romulidumque sono.

Hinc mihi sunt testes, bene qui ratione, simulque

Lingvarum multa cognitione valent.

Testis et ille Faber, nostrum decus, ille Pelasgum

Qui merito nomen regis habebat, erit:

Tu quoque testis ades Deci cultissime, Hebraeum

Gratia cui vere nomen habere dedit.

Tu quoque testis ades lingvis decorate *Jacobe*;

Qui praelo toties haec elementa premis;

Edis et hunc nobis, quem condidit ipse, libellum

Decius Aonii gloria magna chori.

Vivite felices, mea gens dii, vivat uterque,

Autur et excusor, vel sator atque dutor.

Joan. Dalogus.

Ennyit a példányról. — Ezen distichonok úgy tudom meg vannak magyarázva a nevekre nézve Lugossynál: így elesnék Szombathi véleménye vagy adata: *Argentorát* stb. a czimlapon; mert a *Jacobe* Klösz Jakab stb.

Teljes tisztelettel Sárospatak, febr. 26. 1866. Nagyságodnak.

alázatos szolgálója

Erdélyi János.

Kis Károly után ki van még meg az Auróra-korból? — Az Isten éltesse!

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma: Berzeviczy Albert *Megemlékezés báró Kemény Zsigmondról* szóló elnöki beszédét közli, melylyel a Kisfaludy-Társaság ezidei ünnepélyes közülését megnyitotta. Keményt mint essay-írótt jellemzi, s néhány futólagos vonással beléhelyezi alakját az ötvenes évek korszakába, melynek hangulatát, érzelmvilágát prózairodalmunkban senki sem fejezte ki hűvebben, mint ő. — Beöthy Zsolt *Kemény, a regényíró* tanulmányában Kemény regényköltészetének jellemzését adja, s különösen költészetének erejét és mélységét tünteti fel. — Rákosi Jenő *Kemény Zsigmondról*, mint hírlapíróról ír részben saját emlékei alapján. Összehasonlítja az akkori magyar sajtót a mai-val. — Wlassics Gyula *Nemzet és állam* czímmel ismertető tanulmányt írt Krisztics Sándor „Nemzet és állam a keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából” munkájáról. — Méhely Lajos *Miként reformáljuk zoologiai oktatásunkat?* című értekezésében az állattan gymnasiumi tanításának általa észrevett hiányait és félélségeit tárja fel. Szükségesnek találja a következőket. Az állattan tananyaga az alsó osztályokban megmaradjon a jövőre is, a felsőbbfokú állattan tanításában azonban a tananyag mai mértéke leszállítandó. Oly tankönyvről kell gondoskodni, mely 30 állatfaj ethnológiáján az egész zoológiát végigvezesse. A sikeres tanításnak legfőbb eszköze a szemléltetés, melyet valóságos készítmények, utánzatok és rajzok segítségével kell végrehajtani. Végül természetrajztanáraink képzését tartja fontosnak. Erre külön tanárképzőintézetet kellene felállítani, melyben alkalmas tanerők tervszerűen tanítanak a jelölteket tanulni és tanítani. — Divald Kornél *Stósz-tanulmányok* czímmel terjedelmes tanulmányt írt Stósz Vidről. Miután Stósz származását, krakói és nürnbergi működését ismerteti, végül Stósznak Magyarország régi művészetéhez való viszonyát fejtegeti. — Váry Rezső Keller Gottfréd *Két legenda* című beszélyének fordítását közli. — Ezután Hegedűs István *Kemény Zsigmond emlékezete* ódája következik. — A *Szemle*-ben a *Nobel-díj legújabb nyerteseinek* jellemzése van, és pedig Rabindranath Tagore költőé Kégl Sándortól, Charlet Richet orvosé Szöllősy Lajostól, Kamerlingh-Ohnes physikusé Zemplén Győzttől, Werner Alfréd chemikusé Zemplén Gézáttól. — Az *Értesítő*-ben

Szalay László Levelei, kiadta Szalay Gábor, Szigetvári I.: A kommunizmus elmélete (Tankó Bélától), Buday L.: Magyarország községeinek háztartása (Pogány Frigyesről), Arany: Buda's Tod. Übers. v. Carl Mauer című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat áprilisi füzetének tartalma: Marczali Henrik *Társadalmunk történeti fejlődése gazdasági alapon* című tanulmányt kezd s célja társadalmunk eredetét, fejlődését és mai állapotát kimutatni, főszólyt vetvén a gazdasági tényezőkre. — Bárány Mária Tibor *A közigazgatás reformjáról* ír. A hivatalos reformtervezetnek a közigazgatás jószágára nézve remélhető hatásait vizsgálja. A tervbe vett reform, mely a vármegye közönségétől elveszi tisztségviselőinek választási jogát, az önkormányzat megerősítése helyett ezt még jobban gyengíti, sőt a közigazgatásnak sem jószágát, sem függetlenségét nem fokozza. Szerző szerint a magyar alkotmány történeti fejlődésének és a magyar állam modern mivoltának csakis olyan közigazgatási reform felelne meg, mely a modern önkormányzati vármegye megteremtését, az önkormányzat tartalmának és határainak a megállapítását és a vármegyei önkormányzatnak szélesebb alapokra való fektetését célozná. — Császár Elemér *Vérségi Arnold* legtermékenyebb novellairó munkásságának jellemzését adja. — Benisch Arthur *Vármegyei beosztásunk reformjáról* szóló cikkében vármegyéink beosztásával foglalkozik, érintve a községek, városok s járásoknál előforduló anomáliákat is. Célja egy rationalis, a természeti, gazdasági, népességi s nemzetiségi viszonyokhoz alkalmazkodó új megyei beosztás tervét adni. Tervezete szerint az ország a jövőben 56 megyéből (most 63) s 25 városi törvényhatóságból (jelenleg 27) állana. Sorra veszi az összes változásokat országrészek szerint. — Husztin Révhegyi Rózi *Eötvös esztetikai álláspontját* ismerteti. Eötvös esztetikai hitvallásának centrumát az oktatva és gyönyörködtetve ható költészetnek humanus rendeltetéséről való gondolata képezi. — Ezután Csehov *Petrov esztergályos* című elbeszélés fordítása következik. — Zempléni Árpád a Kisfaludy-Társaság Bulyovszky-díjjal jutalmazott *A Hermlin* című elbeszélő költeményét közli. — A Szemlében *A középiskola reformjához, a természettudományok néhány ágának szempontjából* címmel következő paedagogiai kérdések vannak tárgyalva: Jölesz Béla *A chemia anyaga és feldolgozásáról*, Bocskay Ottó *Az embertan és egészségtan tanítása a középiskolában*, Bezdek József *A növénytan anyaga és feldolgozása*, Koch Nándor *A földtan tanítása a középiskolában*. — Az *Értesítő*-ben Császár Ernő az Olcsó Könyvtár és a Magyar Könyvtár 1913-iki füzeteit ismerteti, Bodrogi Lajos Anatole France *L'île des Pingouins* című munkájáról irt ismertetést.

Ugyane folyóirat májusi számának tartalma: Márki Sándor *A száműzött Rákóczi* címmel Rákóczi hatrendbeli szám-

űzetését ismerteti tizenkét éves korától kezdve a rodostói utolsóig. — Marczali Henrik folytatja *Társadalmunk történeti fejlődése gazdasági alapon* című tanulmányát. E közleményében azt a kort tárgyalja, melyben a köznemesség gazdaságilag is, politikailag is rásüti bélyegét az egész nemzet életére. — Kéki Lajos *Gárdonyi Géza* írói egyéniségét jellemzi. — Voinovich Géza *Görgei és az irodalom* címmel tanulmányt kezd. Költészetünk újkori történelmünk két nagy harczi mozgalmának emlékét őrzi: a Rákóczi-fölkelését s az 1848-iki szabadságharczét. Mig Rákóczi kora kivált a népköltészet terén hagyott nyomot, addig a szabadságharcz a műköltészet tárgya. A nép főként Kossuth nevét zengte, az írott költészet Görgeihez fordul gyakrabban. Szerző időrendben sorolja fel az erre vonatkozó adatokat és ez eseményekkel foglalkozó anthológiákat. Ismerteti a Görgeiről szóló költeményeket. — Bodrogi Lajos Keller Gottfried *A három igaz-lélek fésűslegény* című elbeszélését fordította le. — Jakab Ödön *Emlékkönyvbe* című két költeményét közli. — A *Szemlé*-ben Szukováthy Imre *Udránszky László*-ról, Király György *Mistral*-ról irt emlékeztést. Egy névtelen író *A tavaszi tárlatok*-at ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Br. Forster Gy.: Magyarország műemlékeiről szóló munka és Móricz Zsigmond: Kerek Ferkó regénye (ez utóbbi Horváth Jánostól) vannak ismertetve.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi száma első helyen Sztéryi Józsefnek *Kereskedelempolitikai szemlélődések* című tanulmányát közli. A tanulmány főként azokkal a szempontokkal foglalkozik, a melyek a magyar közgazdasági érdekek védelme szempontjából 1917-ben megújítandó vám- és kereskedelmi szerződésekben kifejezésre volnának juttatandók. Első részében részletes statisztikai adatok alapján ismerteti Balkán kivitelünk relatív visszafejlődését és vázolja azokat az általános politikai okokat, a melyek e visszafejlődésnél közrejátszottak. Része volt ebben különösen a tévesen alkalmazott agrárius vámvédelemnek, a mely az állati termékeknél egészen az elzárkózásig jutott el. A második rész Németországgal való viszonyunkat ismerteti és különösen az 1906-os német kereskedelmi szerződésnek hatását vizsgálja. Az eredményt abban látja, hogy míg a mi kivitelünk Németországba — értve az egész monarchiát — csupán 6·8%-kal emelkedett, addig Németországnak 65·1%-kal sikerült a monarchiába való behozatalát fokozni. Gazdasági helyzetünk indokolja, hogy elsősorban e két irányban, a Balkán és Németország felé rendezzük kereskedelmi politikánkat. Ezek előfeltétele az, hogy előzetesen a monarchia két állama jusson megegyezésre egymással, még pedig mindkét fél jogosult kívánalmainak figyelembevételével, hosszú lejáratú szerződés alapján, a mely a gazdasági életnek nagyobb állandóságát és a külfölddel szemben jobb felkészültséget biztosít. Ezek után kell áttérni a külföldi viszonyok rendezésére, a hol a vezető elvek a Balkánnal szemben a kontingentális elejtése, Németországgal szemben pedig a jelen vámtarifának novelláris módosítása mellett

ipari termelésünknek jobb védelme adja meg. A vámvédelemnek mértéke pedig csak az lehet, hogy mi is iparunk és mezőgazdaságunk részére ugyanazt az oltalmat biztosítsuk, a mit Németország nyújt a saját termelésének. — Ezután következik *Varjassy Lajos: A nemzetközi cheque- és giroforgalom* című értekezése, mely a kereskedelmi és iparkamarák s a kereskedelmi és ipari egyesületek párisi congressusa számára készült, ismerteti elsősorban azokat a fizetési rendszereket, melyek révén a felesleges pénzküldések elkerülhetők, felsorolja a nemzetközi cheque- és girorendszer tökéletesebb kiépítésének előnyeit. Majd a postacheque- és giroforgalom történetét és működését vázolja Ausztriában, hol ez intézmény bölesője volt, Magyarországon, Svájcban, Németországban és Belgiumban. Az első lépést a postachequeforgalom nemzetközivé tétele felé Ausztria és Magyarország tette, mikor megegyeztek, hogy mindkét postatakarékpénztár számlatulajdonosai a kölcsönös átutalást igénybe vehessék. A szervezet kiépítését előmozdította az Osztrák-Magyar Bankkal való megegyezés és a levantei osztrák postahivataloknak a szervezetbe való vonása. Az osztrák, későbbben a magyar postatakarékpénztár a nagyobb európai, sőt amerikai bankokkal cheque- és giroösszeköttetésbe lépett, mely már a valódi nemzetközi girorendszer jellegét mutatja. A nemzetközi cheque- és girorendszer megoldandó kérdéseivel a Középeurópai Gazdasági Egyesületek konferenciáin is foglalkoztak, melynek hatása alatt Ausztria, Magyarország és a Német-birodalom postaigazgatásai és Svájc nemzetközi giroegyezményt kötöttek (1910-ben), melynek főbb rendelkezéseit szerző szintén vázolja. Szerző ezután a még tisztázandó kérdéseket és a jelenlegi szervezet esetleges továbbfejlesztésének problémáját veszi tárgyalás alá, végül pedig határozati javaslatot terjeszt elő, mely a nemzetközi cheque- és girorendszer további kiépítését célozza. A tanulmány végén a felhasznált forrásmunkákat sorolja fel. — Végül *Mezey Lajos A határhaszonelmélet bírálata* című értekezésének II. részét közreadja. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában (p. p.) ismerteti a német birodalmi bank által készített kimutatást *az árak ingadozásairól 1912—1913-ban*. — *A világ aranytermése 1913-ban* az előző évhez képest lényegesen csökkent, a mi gazdaságilag rendkívül fontos. A fő aranytermő vidékek még mindig Transvaal, az Unio és Ausztrália, de a visszafejlődés mindenütt észlelhető. A jövő aranymezői valószínűleg Délamerikában és Nyugatafrikában fekszenek. — *A magyarországi kibocsátások és alapítások 1913-ban* a gazdasági depressio képét mutatják. A Handelsmuseumban megjelent cikkek, illetve összeállítás részletezi mennyi új alapítás volt Budapesten és a vidéken, a közlekedési vállalatok, bankok és más ipari vállalatoknál 1912. és 1913. évben és mily tökéletes lett lekötve. Hasonló kimutatás van a tőkeemelésekről; majd a gazdasági harc halottairól: a liquidatio és tőkereductiók mérvéről nyerünk adatokat. Már az 1912. év

az előző évhez képest mutat erős visszafejlődést, de még rosszabb az 1913. év mérlege. — A közgazdasági kutatás nehézségeiről szóló tudományos vita van ezután röviden ismertetve. — (p. p.) *Munkabérek Ausztráliában 1912-ben* címmel közöl adatokat, melyek a munkabérek fokozatos emelkedését, de egyúttal a pénz vásárló erejének aránylagos csökkenését igazolják.

Ugyane folyóirat májusi számában első helyen Farkas Geiza *A parasztbirtok és a hitbizomány* címmel értekezik. Hitbizomány és törzsöröklésszerű intézmények nem szükségesek egy életképes kisgazdasztály kialakítására és fentartására. Ezt többi között a legújabb magyar foglalkozási statisztika is bizonyítja, mely éppen nem nyújt adatokat a magyar kis- és középbirtok egészségtelen szétforgácsolódására. A hol egy birtoknak egyetlen örökös kezében hagyása mutatkozik kívánatosnak, ez is lehetséges érvényben álló örökösödési jogrendszerünk szerint a birtokátvevő örökös túlságos megterhelése nélkül. Óvakodni kell a kisgazdacsaládok nő- és ifjabb fiútagjainak proletarizálásától annál inkább, hogy az egyes kisbirtokok minden áron egy kézben tartása nem bizonyul csálhatatlan óvószernek minden gazdasági baj ellen. A hol ily bajok erős birtokfeldarabolás mellett mutatkoznak, ott egyéb okaik is szoktak lenni. A hitbizományok mellett és ellen való állásfoglalást sok embernél befolyásolja az illetők világnézete. — Második helyen *Új falusi középosztály* címen dr. Csérer Lajos kolozsvári gazdasági tanár írt önálló agrár-statisztikai adatok és megfigyelések nyomán egy közleményt, melynek főtárgya: miként lehetne az eltűnt és pusztuló erdélyi falusi történelmi birtokososztály helyett egy új kis-, közép- vagy nagy-parasztbirtokososztályt beállítani, de *demokratikus* alapon, melynek azonban hivatása lenne a most magára hagyatott erdélyi falu társadalmának összefoglalása, vezetése; culturalis és gazdasági példaadás és általán a nagyon elmaradott erdélyrészi falusi mezőgazdaság fejlesztése és főképen a magyar nemzeti supprematia fölélesztése s diadalra juttatása. Szerző magagyűjtötte statisztikai adatokkal s módszerrel Erdély minden vidékéről középparaszt (20—50 kat. hold) és nagyparaszt (50—100 kat. holdas) falusi birtoktípusokat vizsgált meg s helyszíni vizsgálataiból különböző erdélyi viszonyok között megadni vélte azon kis-középbirtokkategorákat, a melyek fejlődésre, mintagazdaság bemutatására stb. alkalmasak egyrészt, másrészt magyar kézen jó alapok egy műveltebb gazdasági polgárság kialakulására, falusi vezető magyar elem szaporodására s a fokozódó jobb mód révén legtermészetesebb rekrutáló mediuma a falusi értelmiségnek (pap, tanító, jegyző) stb. A mai zavart közgazdasági és hiányos agrárpolitikai viszonyok közepette azonban bizonytalanul látja Csérer ezen alakuló 20—50 holdas, illetve 50—100 holdas újfajta középbirtokok kifejeződését s ezt, illetve A) magyar közép-parasztbirtok létesítését úgy gondolja előmozdítani: 1. magyar köz-

ségben teljes határtagositással; 2. vegyesajkú községben részleges tagositással; mindkét esetben lehető államsegélylyel s közigazgatási erélylyel; 3. tagositott határon a 30 holdas birtokos kiemelhesse gazdaságát a közös határkényszerből; 4. ugyanez történhetnék tagositatlan határon, ha valakinek 20 kat. holdja van egy tagban. Sem az állami, sem az Altruista bank által végzendő középbirtoktelepítésekről nem szól szerző. B) A fenti módon kialakult középparasztbirtok egységét s fennállását fakultative s határidőhöz kötötten biztosítani akarja: 5. A 20—30 holdas kompakt birtokokra az otthonmentesítő (Homestead) törvényt alkalmazná; 6. a 30—50 holdas birtokokra a törzsörökösödési kiváltságot kívánná alkalmazni; 7. az angol *entail*-rendszerrel a mai tulajdonos a birtokot unokájára hagyja örökségképen, fia csak a hasznot élvezhetné; 8. a hol szükség van: a 100—200 holdas birtok időleges paraszthibizománynya is átalakítható lenne. Meggyőződése szerzőnek, hogy ilyen úton-módon gyorsítható az erdélyi falusi határok tagositása, a határgazdasági rendszerek célszeribb átalakítása, s biztosítható egy új, erősvérű, földszerető magyar középosztály kialakulása. Hogy mit szólnak ezen új magyar kiváltságokhoz a nemzetiségek? — Hát kíváncsi a porosz állam a kisajátított lengyelek véleményére? — Azután Goldziher Károly *Vizsgálatok a rokkantsági statisztika köréből* című értekezése egy nagyobb, hazai viszonyokra vonatkozó statisztikai felvétel eredményeit állítja össze. A dolgozat I. része ismerteti a kérdés legújabb irodalmát és a mainap használatos külföldi rokkantsági táblázatokat, bemutatja a rokkantsági statisztika elméletének és a táblázatok gyakorlati megszerkesztésének részleteit. A szerző külön pontban referál a kiegyenlítés műveletéről, reámutatva Altenburger Gyula grafikai eljárásának előnyeire és kidolgozva az eljárás adott esetben történő használatának lépéseit. A dolgozat II. része egy magyar anyag alapján közzéteszi a legelső magyar rokkantsági táblázatokat. A Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjegyületének 1893—1901-ig terjedő anyagát (külön a férfiakat és külön a nőket) az első részben edott szempontok szerint vizsgálja és bírálja, összehasonlítva a magyar viszonyokból levezetett eredményeket az ismertebb külföldiekkel. (A szükséges számításokat a szerző dr. Sós Ernővel együtt végezte.) A II. részben közölt táblázatok adatai a jobb anyagi helyzetben levő iparos- és munkásosztályoknak életkorok szerint haladó rokkantsága megítélésénél használhatók, továbbá egyéb hazai nyugdíjegyületek számításainál átlagos vagy összehasonlító mértékekül szolgálhatnak. — Végül Hóman Bálint közli *A középkori magyar pénztörténet bibliographiáját*. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Pereszlényi Pál *Magyarország népességének foglalkozási statisztikája* című az 1910. évi népszámlálás erre vonatkozó adatait és a nagyipari vállalatok fejlődését ismerteti. Az őstermeléssel foglalkozók arányszáma az iparos foglalkozásúak javára csökkent. De

nemcsak az iparos népesség gyarapodott lényegesen, hanem a kisiparosok száma is, emellett a nagyipar koncentrációja erősen folytatódtott. — *A német vasutak az utolsó évtizedben óriási fejlődésről tanúskodnak.* A közlemény bő adathalmazzal világítja meg e nagyarányú fejlődést. — *A kivándorlás szervezete Angliában* című cikk közli, hogy a különböző jótékonsági egyesületek közreműködésével az Emigrants Information Office a kivándorlókat mintaszerűen helyezi el a különböző angol gyarmatokba. — *Franciaország külkereskedelme 1913-ban* aránylagosan fejlődött, a kereskedelmi mérleg passivitása azonban némileg emelkedett. — *A braziliai válság oka,* hogy az ország majdnem kizárólag a kávé és kaucsuk termelésére adta magát, a főképp kiviteli vámokon alapuló állami bevételek, melyek improduktív célokra fordítottak, is csökkentek, de a legnagyobb csapás az állami pénzügyekre, de általában a közgazdaságra az európai tökeválság volt. — *Az amerikai vasutak 1913-ban* címmel e vasutak üzemi bevételeinek és kiadásainak statisztikája van röviden ismertetve. — *A nemzeti vagyon irodalmából* cím alatt Antal Géza Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona és Karl Helfferich: Deutschlands Volkswohlstand 1888—1913. című könyveket ismerteti. — V á g ó J ó z s e f Mátyás Jenő: *A vámpolitika alapfogalmai* című aktuális könyvéről mond rövid bírálatot. — *A Vereinigung für exakte Wirtschaftsforschung* legutóbb a falu néptelenedés kérdésével foglalkozott s megoldásként kisebb bér gazdaságok létesítését javasolja, a kisbérli szabad idejében a nagyobb gazdaságokban mint napszámos találna munkát. — *A Poroszországi belső telepítés 1913-ban* nagy anyagi áldozatokkal erősítette a lengyelek rovására a német elemet. A közlemény ezen actio adatait közli.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS RENDKÍVÜLI ÜLÉSE.

1914 szeptember 4-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. Elnök úr elnöklése alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök, Beóthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, báró Forster Gyula, Goldziher Ignác, Pauer Imre, gróf Széchenyi Béla, Szily Kálmán ig. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Távolmaradásukat távirat útján kimentették: gróf Andrássy Gyula, gróf Apponyi Sándor, herczeg Eszterházy Miklós, báró Hornig Károly és Vaszary Kolos ig. tagok.

1. Elnök úr megnyitja az ülést és előadja, hogy a mai tanácskozás egyetlen tárgya: az Akadémia hozzájárulása a háború okozta bajok enyhítéséhez. Ennek két módja van: vagy kórházzá alakítja át saját dísztermét, vagy egy bizonyos összeg megszavazásával rójja le erkölcsi tartozását. Az első módzat, mely kezdetben legajánlatosabbnak tetszett, nem mutatkozik lehetségesnek, mert dísztermünk

a szükséges, elengedhetetlen mellékhelyiségek hiánya miatt kórháznak nem használható. Így ajánlja a másodikat és javasolja: szavazzon meg az Igazgató-Tanács az Akadémiának alapítványok útján le nem kötött vagyonából a behívottak családjainak segélyezésére és a Vöröskereszt-egyesület céljaira 10,000—10,000 koronát. E húszezer korona elszámolása, ill. megtérítése a jövő évi költségvetés keretében eszközölendő. --- Elnök úr javaslatai hosszabb eszmecsere után egyhangúlag elfogadtatnak.

2. Elnök úr bemutat néhány beadványt, melyek a háborúval kapcsolatos célokra adományokat kérelmeznek. — Minthogy az Akadémia a fönt megszavazott húszezer koronával szabad rendelkezésére bízott nem tetemes vagyonához mértén meghozta a tőle telhető áldozatot s annak elforgácsolása nem kívánatos, egyéb hasonló jellegű ohajtásokat nem vehet figyelembe.

3. A jegyzőkönyv hitelesítésére Elnök úr GOLDZSIHER IGNÁCZ és SZILY KÁLMÁN ig. tagokat kéri föl.

Nekrologok.

I.

Eber László I. t. beszéde báró Nyáry Jenő t. t. ravatalánál
1914 július 1-én.

Tisztelt gyászoló gyülekezet! Visszaadjuk az anyaföldnek báró Nyáry Jenő testét a földnek, melynek mélyéből a régmúlt idők életének oly sok emlékét hozta napfényre az ő ásója. Mint az „ásó tudományának“ buzgó és hivatott művelője báró Nyáry Jenő kiemelkedő alakja volt a magyarországi archaeologiai tanulmányok ama korszakának, a melyet hőskornak nevezhetünk. Az úttörők ideje volt ez és azok sorában ott látjuk a szüntelen tevékenységű báró Nyáry Jenőt, a kit Rómer Flóris, a nagy propagator, nyert meg a régészetnek.

Az 1876. évi őstörténelmi és embertani nemzetközi kongresszus a régészeti tanulmányoknak erős fellendülést adott hazánkban. E kongresszus alkalmával rendezett kiállításon feltűnést keltett báró Nyáry Jenő pilini gyűjteménye, mely ma is a Nemzeti Múzeum praehistoriai osztályának legbecsesebb és sok szempontból legtanulságosabb sorozatai közé tartozik. Az 1876. évi congressust két évvel követte — annak hatása alatt — az Országos Régészeti és Embertani Társulat alapítása. Ennek báró Nyáry Jenő kezdettől fogva tevékeny tagja, csakhamar másodelnöke, elnöke, majd — élete utolsó éveiben — tiszteletbeli elnöke volt.

Irodalmi munkásságának legfőbb, legbefejezettebb terméke, egyúttal a természettudományi disciplinákkal szorosan összefüggő praehistoriai tanulmányok representatív alkotása „Az aggteleki barlang mint őskori temető“ című nagy műve, mely a

Magyar Tud. Akadémia kiadásában jelent meg 1881-ben. Báró Nyáry Jenő e munkájában nemcsak kutatásainak, leleteinek leírását adja, hanem széleskörű összehasonlító bűvárlatai alapján sok tudományos problema megoldását is megkísérelte. Nem kisebb ember, mint Kossuth Lajos volt az, a kit a nagyjelentőségű mű megjelenése terjedelmes ismertető tanulmány megírására készítetett. Bármint módosultak is azóta az őskorra vonatkozó kutatások eredményei, Kossuth helyesen emelte ki a mű érdemeit: „Báró Nyáry aggteleki ásatásai, a leletek régészeti értékét hitelesítő coefficientsekre fordított gond, a meghatározásoknál minden oldalra kifejtett figyelem s a tudomány kívánalmainak megfelelő leírás oly sokoldalú s annyira becses anyagadalékokat nyújtanak az ősembertan és néprajz (ethnographia) tudományához, hogy az nemcsak mint complementariz bizonyíték foglal helyet az eddig ismert adatok mellett, hanem új adatokat is szolgáltat a tudomány számára, még pedig olyanokat is, melyek egy-egy ekkorig általánosan elfogadott nézet újból átvizsgálása kiindulási pontul szolgálhatnak.“

A Magyar Tud. Akadémia 1883-ban levelező, 1889-ben tiszteleti taggá választotta meg báró Nyáry Jenőt, ki sok éven át mint az Akadémia archaeologiai bizottságának és egyidejűleg az Országos Régészeti és Embertani Társulatnak elnöke vezető szerepet játszott archaeologiai tudományunk életében.

Azzal a tudattal teszem le báró Nyáry Jenő ravatalára a Magyar Tud. Akadémia és az Országos Régészeti és Embertani Társulat koszorúit, hogy emléke nemcsak azokban a testületekben lesz maradandó, melyeknek buzgó munkása és vezetője volt, hanem régészeti tudományunk történetében is. Azokra nézve pedig, kiknek szerencsájuk volt báró Nyáry Jenővel személyesen érintkezni, az ő ritka egyéni szeretetreméltósága felejthetetlen fog maradni.

Nyugodjék békében!

II.

Alexander Bernát l. t. beszéde Medveczky Frigyes l. t. ravatalánál 1914 augusztus 23-án.

Tisztelt gyászoló közönség! Nekem jutott az a szomorú feladat, hogy bölcsészettudományi karunk és a Magyar Tud. Akadémia nevében elbúcsúztassam a drága halottat, a kiben az egyetem, a kar, a kar minden egyes tagja, a magyar tudomány és a magyar közoktatásügy oly súlyos veszteséget szenvedtek. Elvesztettük benne — hadd említsem ezt első helyen — a lelkes, az igazi egyetemi embert, a ki lelkének egész hevével ezen az intézeten csüngött, a ki, hogy egy hegeli kifejezéssel éljek, az

egyetemben mint substantiájában élt, a ki egész erejét, melyet szaktudományának művelése szabadon hagyott, az egyetemnek szentelte. Harminczkét évig volt karunk tagja; e hosszú idő nemcsak nem csökkentette buzgalmát, hanem folyton fokozta és öntudatosabbá tette. Hivatott öre volt az egyetemi hagyománynak, egyetemi szellem hatotta át minden ténykedését, az egyetem lényegét, követelményeit, méltóságát senki úgy nem ismerte, át nem érezte, mint ő. A kari üléseken, ha az egyetem valamely fontos érdeke került szóba, fáradhatatlan volt. Halk szava ilyenkor megerősödött, kissé akadozó beszéde mind folyékonyabbá és formásabbá vált és végül lelkes, mindenkor érdek nélküli, teljes odaadásával úrrá lett minden türelmetlenkedésen. Gyöngye teste, sűrű betegeskedése gyakran megakasztotta irodalmi és tanári munkásságát. De a reá bízott egyetemi munkákat, jelentéseket, véleményadásokat oly beható gondnal, lelkiismeretességgel és felsőséges tudományos készültséggel végezte, hogy sokszor az alkalmat meghaladó, önálló értéket tudott nekik adni és velük rendszeren a maga részére hódította meg a kart. Tiszta egyénisége a legtiszteltebb egyéniséggé tette mindnyájunk előtt.

Igen jól tudta, mit jelent az egységes szellemű, egyetértő, egy irányban dolgozó tanári testület az egyetemi munka szempontjából. Ez kifejezést talált abban, hogy őt magát az abszolút collegialitás szelleme hatotta át és senki nálánál buzgóbban a legnemesebb értelemben vett collegialitást a karban nem ápolta. Különben is tetőtől talpig úri ember volt, de úri voltát még fokozta, megnemeseítette, melegen szivessé tette collegialis érzéke. Még ha valaki mint ellenfele lépett is fel vele szemben — nem tudom előfordult-e —, soha még zárt körben sem szeretett egy zokszót ellene ejteni. Neki körünkben csak tisztelői és barátai voltak. Senkit soha cserben nem hagyott, senkit nem bántott, ilyesmit róla csak elgondolni is lehetetlen volt.

Ebből az ő nagy lelki ügyéből nőtt ki egyik nevezetes alkotása, a *Felső Oktatásügyi Egyesület*, melyet ő alapított, vezérelt és — ne tagadjuk — melynek majdnem egész munkáját is ő végezte. Ezt a testületet az egyetemi ügy magasan álló tudományos örvéé és organumává akarta tenni, hogy minden dilettantismust, kapkodást és elvtelenséget ez ügy köréből kizárjon. Sikertült is neki felsőiskolai életünk minden nevezetesebb tényezőjét e munkába bevonni. Elképzelhetjük, mi volt ő reá nézve, midőn az új egyetemek kérdése került szőnyegre. El-ellankadó erejét ez a nagy kérdés feltüzeltelte, szinte megszorozta magát, fáradhatatlan volt ülések, értekezletek rendezésében és vezetésében és valljuk meg, e nagy ügynek jó mederbe terelésére tán ő tett legtöbbet közöttünk. Idevágó kiad-

ványai maradandó értékűek az egyetemi kérdés történetében. Midőn a múlt évben a halál szétdúlta páratlan bensőszerű családi boldogságát és ezzel halálos csapást mért ő reá is, az egyetem eszméje talán az egyetlen forrás volt, melyből elcsüggedt életéreje még némi erőt tudott meríteni. Külföldre menekült, hogy újabb tanulmányokkal viszonylagos befejezésre juttassa idevágó gondolatait. Életének tragicumához tartozik, hogy a halál ebben is megakasztotta. Fájdalmunkat, melyet e koporsó előtt érzünk, még növeli, hogy ez a nemes ember éppenséggel nem volt, a mit szerencsés embernek szokás mondani. A sors ebben is, másban is mostohán bánt vele. Nagyon is finom lélek, kényes lelkiismeret, szigorú önbíráló volt. Nem volt hijjával mások elismerésének. De magának nem tudott eleget tenni és nem tudta elérni, a miért tehetségével, becsületes lelkével és önzetlenségével oly hévvel küzdött.

Valójának ezek a vonásai benső kapcsolatban voltak tudományos munkásságával és jelentőségével. Neki a philosophia az *egyetemes* tudomány volt, scientia universalis; de tudományos törekvéseiben tartózkodni tudott nemcsak az egyoldalúságtól, hanem a másik szélsőségtől is, a fölszínességtől, a gyorsan kész általánosságoktól. Rendkívül széles és alapos áttekintést szerzett a tudományos gondolkodás különböző ágai és a philosophia minden iránya és története fölött. Ha műveltségen harmoniába kötött, nagyterjedelmű, gazdag gondolatvilágot értünk, mely nemcsak elméleti ismeretekben merül ki, hanem az egész egyéniséget, az egyéniség életét is általhatja, akkor bátran mondhatjuk, hogy Medveczky Frigyes Magyarországnak egyik legműveltebb embere volt. És ez volt legmélyebb oka annak, hogy a tudományegyetem gondolata uralkodóvá lett lelkében és mellette az Akadémiáé, mint hasonlóan egyetemes intézmény, közvetlen közelében foglalt helyet.

Nem írt sokat, a minek okát nemcsak gyöngye egészségében kereshetjük. Oly egyetemes szellem, mint Medveczkyé, nem szívesen aprózódik el szakadozott tanulmányokban. A philosophiának, a szó szigorú értelmében, voltakép nincsenek részei, melyek egymástól függetlenek volnának. A philosophia egységes tudomány, egységes és egyetemes, melyet nem igen lehet részletekben feldolgozni. A philosophiai írók vagy történeti műveket írnak, vagy irodalmilag előkészítik gondolataik rendszeres összefoglalását, de a philosophia és a tudományos gondolkodás mai stadiumában magát ezt az összefoglalást a legvégére kénytelenek halasztani. Így tett Medveczky is, de itt is a sors megtagadta tőle azt a nagy munkaerőt, mely széles tanulmányainak, egész gondolatvilágának összefoglalására szükséges lett volna, és azt a hosszú életkort is, mely ily nagy munka szükséges előfeltétele.

De azért művei, értékezései, beszédjei számot tesznek philosophiai irodalmunkban. Német nyelven írott műveit itt mellőznöm kell, a magyarok közül is csak kettőt említek. *A társadalmi elméletek és eszmények* című műve, mely Akadémiánk kiadásában jelent meg, irodalmunkban egyetlen ilyenmű munka, és *Pascal*-ja is első kimerítő méltánylása a nagy francia mystikusnak irodalmunkban. Az utóbbi mutatja, mily gyöngéd és finom érzéssel tudja magát a szerző a lélek legszubtilisebb állapotaiba beleérezni; az előbbi pedig philosophiai gondolkodásának főirányát, az ethicismust, jelzi.

Valóban Medveczky nem volt hideg, elvont, elméleti természet; elméleti gondolkodása is a gyakorlat szolgálatában állott, a gyakorlatot széles értelemben véve, melyben erkölcsi életet és cselekvést jelent. Kant az igazi erkölcsiség jellegét küzdelmes természetében találta. A miért nem kell véres küzdelmet folytatnunk, nem is erkölcsi értékű és jelentőségű az ő ethikai rendszerében. Medveczky Frigyes is küzdelemnek fogta fel a maga életét; e küzdelemből az egyetemes tudományos képzést választotta főcéljának. Főeszköze e célhoz: a philosophia művelése, a mely, mint az egyetemes tudomány, mindent magába foglal. Így tartozott össze lelkében egyetem és philosophia: az egyetem kérdése a philosophiára tartozik, mint annak elsőrendű problémája. A philosophia maga pedig a tudományos gondolkodás egysége. Ebben az értelemben reformálta a Philosophiai Társaságot, melynek működésében majd minden tudományos emberünket belevonta. Hogy hosszú tespedés után mily magas színvonalra emelkedett e társaság, mutatják értékes kiadványai. Mennyi munkájába került ez is Medveczkynek! Küzdenie kellett minden talpalatnyi helyért, külső és belső akadályok ellen, melyek közt a legmakacsabb saját törekeny teste volt. De e küzdelemben soha nem vesztette el türelmét; e küzdelemben soha nem szennyezte be lelkét; minden alantasság távol maradt tőle. . . . Kedves társunk, barátunk! Nem szólhatok itt rólad többet, de mind meg fogjuk őrizni emlékedet, melyet lelkünkben mindig nyájás, világos fény fog övezni. Isten veled!

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXV. KÖTET.

1914. November 15.

11. FÜZET.

Henszlmann Imre és Erdélyi János aesthetikája.

(Kivonat *Jánosi Béla* I. t. márczius 23-iki fölolvasásából.)

Ezt a két jeles aesthetikusunkat, születésük idejét tekintve, félévi időköz sem választja el egymástól. Munkásságuk is egymásra való hatást, sok tekintetben közös elveket és irányokat mutat. Méltán együtt említhetjük tehát neveiket, midőn a százados évforduló alkalmából (Henszlmann 1813 október 13-án, Erdélyi 1814 április 1-én született), kegyelettel újítjuk fel emlékeztüket. A sokoldalú és gazdag hagyatéknak, mely tőlük ránk maradt, csak egy részét vizsgáljuk most. Azt akarjuk megállapítani, hogy mi az ő jelentőségük a magyar aesthetikai törekvések történetében.

Henszlmann hamarabb lépett fel. „Párhuzam az ó- és újkor művészeti nézetek és nevelések közt“ című műve 1842-ben jelent meg.

A mű hadüzenet a szépnek, ideálnak, helyesebben a szép és ideál egyeduralmának a művészetben s a műelméletben. Hiába mondják — így fejteget —, hogy a művészet a szép létrehozására törekszik, mikor ennek már a régibb művészi gyakorlat is ellentmond. Raphael is festett rút koldusokat. A „szép“ helyébe tehát olyan fogalmat kell állítanunk, mely a művészetnek egész tárgykörét maga alá foglalja s a művésznek szabadságát más tekintetben is biztosítja.

Az eddigi műelmélet szerinte ezekből a szempontokból hibás. Winckelmannék és Lessing a „nemesített természet“ elve után indulva, a classikus ó-kor hagyományaira esküdtek s hamis irányt mutattak a művészetnek. Az utóbbit elméleti nézetek anynyira elvakították, hogy a Laokoon-szoborcsoportozaton nem látta meg a kín kinyomatát. Hibás elveket vall a francia akadémikus irány és a német romantikus festészet is. Éppen ilyen egyoldalúság a természet szigorú utánzása is, mely majmolásra kényszerítve a művészt, tulajdonképen lehetetlenséget kíván tőle.

A „szép“ csak úgy, mint az „ideál“ ábrándozó és jelentés nélkül való. Jobb volna a „szép“ helyett csak célirányos alkatról s összhangról beszélni. A „művészi szép“ is nagyon általános és homályos kifejezés. A mit az aesthetikusok a széphez soroznak, pl. a bájos, a tetsző stb. nem mind szükséges ahhoz, hogy valamit szépségnek mondjunk. A művészettörténet bizonyítja, hogy a régi görögök óta minden kor, nemzet és irányzat mást és mást vallott szépségnek, tehát a szép minduntalan alakot cserélt. Hol van tehát hirdetett abszolút érvényessége?

Henszlmann trónvesztetté nyilvánította a szép fogalmát, mely a classicismus idején kétségbe nem vont hatalommal uralkodott. Mit tegyünk most a ledöntött bálvány helyébe? Henszlmann a „szép“ nevét a kritikai részeken kívül alig említi többé. Csak a „művészeti“-ről beszél, mely ugyan szintén abszolút fogalom, de mégis határozottabb és bizonyosabb, úgy, hogy józanul élve vele, tévedésekbe nem eshetünk. Ez a „művészeti“ sem egységes minőség, hanem háromnak, a jellemzetesnek, elevennek és célirányosnak rendesen, de nem mindig szükségszerűen együtt jelentkező szerves kapcsolata.

A tárgyilagos jellemzetes egy dologhoz, mint egyedhez tartozó tulajdonságoknak s öröknek összefoglalata. Az alanyi jellemzetes a művész egyediségének művében való megnyilvánulása, tehát az eredetiség. De a művész nemzetének is tagja s gyermekkorától vele mintegy egybeforrt. A mit alkot, ennek is bélyegét viseli. Ez a nemzeti jellemzetes.

Az „eleven“, mint műszó, Henszlmann elméletében kétértelműen csillog; jelenti azt, a mi a természet közvetlen tanulmányának nyomait viseli, de azt is, a mi általában élénkséget, mozgást fejez ki. Azt mondja egy részről, hogy az elevennek forrása a természet, tőle kell tanulni, a minthogy a nagy mesterek mindenba belőle is merítettek. Akadálya a mások utánzása, a szabályokhoz (canon) való alkalmazkodás, a mesterkedtség minden formája. Másrészt azt fejtegeti, hogy eredettől érdeklődünk a mozgó iránt s irtózunk a halottól. De előadhat-e mozgást a képzőművész? Valódit nem, látszólagost igen. Az, a mit erről mond, Lessing beható tanulmányát árulja el.

A célirányosság a harmadik művészi követelmény. Célyszerű nyilván az, a mi céljának megfelel. Egy helyen (Pulszky bírálatára adott válaszában) maga is ilyen értelemben használja a szót, de rendesen csak térbeli és anyagi oldalát emeli ki. A térbeli célirányoshoz tartozik a symmetria (főleg az építészetben) s a compositio (a festészetben és a szobrászatban). Az ú. n. formai szépség mások által olyan fontosnak hirdetett feltételei Henszlmann tanában itt a „térbeli célirányos“ szokatlan elnevezése alatt húzódnak meg. Az anyagi célszerűség tana pedig azt bir-

deti, hogy minden anyag magához alkalmazott előadást követel s ha valamit az egyik művészetből a másikba átviszünk, azt „le kell fordítani“, a megváltozott anyag követelményeihez alkalmazni.

Ezekben van, a mi szempontunkból tekintve, Henszlmann elméletének lényege.

A jellemzetes térfoglalásának, egy bizonyos fokú realismusnak ez időtájt már a művészetekben története van, épp úgy, mint a jellemzetes tanának az aestheticában. Ez az irányzat mind a két téren egy folyton erősödő ellenáramlat az eszményiségnek, kivált a képzőművészeti akadémiákon elkoptatott chablonjai, megmerevült formái s az ezekből levezetett szabályok ellen.

Henszlmann a Hirth, Goethe, Rumohr, Schlegel s bizonyára Hugo Victor művét is ismerte. Alig hihetjük, hogy Schellingnek éppen a képzőművészeti ábrázolás módját és törvényeit mély philosophiai lélekkel vizsgáló ünnepi beszéde is kikerülte volna figyelmét, ha Hegelről nem is vett még különösebb tudomást. Nézeteinek megalapozására mégsem ezeknek volt irányító befolyásuk, hanem egy kisebb hírű, bár jónévű művészembernek, Böhm János Dánielnek, a bécsi pénzverő egyik osztálya igazgatójának, ki maga is szobrász és kömetész volt s e mellett nagy műértő és gyűjtő hírében állott. 1794-ben Szepesolasziban született, tehát majdnem húsz évvel idősebb volt, mint Henszlmann és a művészettel nemcsak gyakorlatilag foglalkozott, hanem kivált Rómában töltött tanulmányévei alatt nagy művészekkel és műbírálokkal való érintkezésben, jelenségeiről és törvényeiről gondolkozni is megtanult. Így alakultak ki nézetei, melyek határozottságukban túltettek Rumohrnak s a kor más műkritikusainak tanain. Tervezte, hogy vizsgálódásainak eredményeit könyvbe foglalja össze. De „az írás nem lévén kenyeré“, terve abba-maradt. Választottjain sorában, kik közé jó ideig (1834-től 1840-ig) Henszlmann is tartozott, nem akadt a nehéz munkára vállalkozó. De azért eredeti és érdekes eszméi nem veszték el, hanem tovább éltek és hatottak tanítványaiban. Henszlmann Heidert és Eitelbergert, a jeles műtörténészeket említi közülük. De ő maga volt és maradt legállandóbb híve. Ő buzgólkodott leginkább a mester nevének és emlékének fenntartása körül is. Böhmnek 1865-ben bekövetkezett halála után meleg hangon emlékezett meg róla Akadémiánkon¹ és az ő egyéniségét és elméleti nézeteit másutt is részletesen ismertette²

¹ Az 1865 október 16-diki gyűlésen. Egész terjedelmében a Budapesti Szemlében. Új folyam. III. 1865. 454—461. l.

² D. J. Böhm von Dr. Emerich Henszlmann. Oesterreichische Revue. Wien. IV. 1866. I. Heft. 110—127.

Vessünk Henszlmann útmutatásával egy tekintetű főbb gondolataira. „Ma nem mondja többé az avatott, hogy a művészetek egyedüli feladata a szépek előadása. Ezt Böhm átlátta, mikor az aesthetikusok még az érthetatlenség tengerében úszkáltak.” „Ő az úgynevezett szépet inkább egyéni érzés, semmint tárgyi-lagos fogalomnak tekintvén, a szép szó helyett inkább az idombáját szerette használni, úgy gondolván jobban kifejezhetni azt, mi az egyént hajlammal és kedveltetéssel tölti el a rokonszenvet gerjesztő mű élvezésének alkalmával és szintűgy az úgynevezett eszményi helyett érvényesíté az életteli vagy eleven és jellem-zetest.” „Végre előtte, mint gyakorlati művész előtt, roppant tekintettel bírt azon anyag, melyben és azon eszköz, mely által a mű létrejön.” „Böhm első helyre tevén a művészeti és tárgyi-lagos jellemet, következetesen távol volt mindig kortársainak magasztos és fellengző szójárásaitól, nézeteit soha érthetetlen phrasisokba nem burkolta.” Ezekben könnyű Henszlmann tanának legfőbb vonásaira ráismerni. A „szép“ elvetése, az eleven és jellemzetes erős kiemelése, az idombájnak, mint alaki czélszerű ségnek, továbbá az anyagi czélszerűségnek s a művészetek különbözö styljének fejtegetése mind Böhmre utalnak. Sőt a nemzeti jelleg kidomborításának követelését is megtaláljuk nála. A középkor művészeti jogosultságáról vallott nézetekben, a művészeti akadé-miák erős bírálatában, az iparos és művészi oktatás reformját illetőleg is egyezést találunk, ellenben Böhmnek azt a kijelen-tését, hogy a művészetnek egyedüli tényezője a vallás, még pedig a positiv hit, még közelebbről a római katolikus egyház hite, Henszlmann elutasította, bár a vallásnak a művészet fejlő-désére gyakorolt rendkívüli befolyását elismerte. Böhmnek utolsó elfogult kijelentésében bizonyára része lehet Overbeck s a többi „nazarenus“ festő hatásának, kikkel Rómában állandó összeköt-tetésben volt.

Miért keressük tehát Henszlmann forrásait Hirthben és egye-bütt, mikor a *Párhuzam* előszavában ő maga forró hálát mond Böhmnek, kinek kifejtett nézetei nagy részével tartozik.

Henszlmann alig 21 éves korában, mikor a művészetek s a régészet kérdéseivel szakszerűen kezdett foglalkozni, ismerke-dett meg ezzel az érdekes emberrel és csakhamar hatása alá került. Az ő tanítása kigyógyította a szépről és az eszményiről Winckelmann óta elterjedt nézetekből, melyekben saját vallomása szerint, még el volt fogulva és új irányok felé nyitott kilátást. Benne széleskörű tapasztalatokkal, helyes ítélettel, világos ismeretekkel rendelkező útmutatóra talált, ki az elvont speculatio útvesztőit kerülte, a coneret művek tanulmányozásában rendkívül erősnek bizonyult, az egyes jelenségek vizsgálatából nyert íté-leit óvatosan általánosította és megállapodott, mely meggyőző-

dését nagy suggestiv erővel ültette át fiatal tanítványa és barátja lelkébe. Élénken érezte, hirdette és igazolta az új irány elveit, határozottabb állásfoglalással s mégis kevesebb elfogultsággal, mint sokan előtte s körülte. Nem lett egyoldalúvá. Az ideal kizárólagos uralmának ellenszegült s a középkor lelkes barátjának vallotta magát, de nem tagadta az antik szobrok varázslatos hatását sem s a Parthenon párkányzatdíszét művészi elmélyedéssel restaurálta. A *Párhuzamot*, legalább minket e helyen érdeklő részében, úgy tekinthetjük, mint Böhm főgondolatainak tudományos igazolását és rendszeres kifejtését. Hálásak vagyunk Henszlmann iránt, hogy a sehol le nem írt, hanem szóbeli közlés útján kapott eszméket az elfeledéstől megőrizte és jól esik, hogy a tőlünk idegenbe szakadt, de rokonérzését hazája iránt megőrző honfátársunknak tartalmas és érdekes gondolatait Henszlmann által tolmácsolva, a magyar aesthetika történetébe illeszthetjük.

Henszlmann másik műve „A hellen tragoedia“ (1846) irodalmi vonatkozású, de szintén előbbi gondolataiból fakadt, mert az egyéni és jellemzetes elvének érvényességét hangoztatja a költészetben, főleg a drámában. A keresztény dráma felsőbbségét hirdeti az antikkkal szemben, melyet tárgyilagosan, behatóan vizsgál, hogy a legutóbbi időkig divatos túlbecsüléssel szemben igazi értékét helyesen megállapíthassa. Tételét, hogy a görög tragoedia az egyéni helyett a tipikust ábrázolta, nemcsak a tragikusok műveiből mutatja ki, hanem abból a helyes felfogásból indulva ki, hogy az egyik művészet körében nyilvánuló sajátosságoknak a többi művészetben is szükségszerűen hasonló jelenségeknek kell megfelelniök, mert valamennyinek gyökere a sajátos viszonyok közt kialakult nép- és korszellem, a képzőművészet anolog jelenségeivel szemben is bizonyítja. Sőt helyesebben a képzőművészet vizsgálatából nyert eredmények szolgáltatták neki az alapot a költészeti formák megértéséhez.

Az irányító főgondolatot ismét Böhmnek, „az élő műbirák egyik legjelesebbikének“ köszöni. Tőle hallotta először, hogy a hellenek a fennmaradt emlékek tanúsága szerint Nagy Sándor koráig arcképeket nem készítettek és csak akkor, tehát a késői másodvirágzás idején, látunk ilyenekre való törekvést. Ez a felfedezés, melynél „talán Winckelmann óta fontosabb és gyümölcsözőbb“ nem történt, mint egy váratlanul kigyuló fény egyszerre világossá és érthetővé tette azt, a mi Henszlmann elméjében félig határozatlanul élt. Azt tudniillik, hogy a görög a tragoediában sem ábrázolt, nem is ábrázolhatott egyéni jellemeket, mert a nagy tragikusok idejében még teljesen hiányzott az érzék az egyedi vonások iránt. A tömeg az egyeden felül állott, az egyediség a nemben és a tömegben felolvadt.

A hogyan ezt az alapján igaz, de túlságosan kiélezett

tényt s az antik dráma sajátságait általában a hellének szűk nemzeti álláspontjából, világnézetükből, vallási, erkölcsi és művészi nézeteikből, társadalmi életük formáiból s a színház és előadás különös követelményeiből magyarázza, a hogy Aristotelest, mint koronatanut, állításának igazsága mellett idézi s a görög nagy tragoediaköltőket behatóan jellemzi, megannyi érdekes és tanulságos részlete a műnek és bizonyosságot tesz szerzőjének kiterjedt tanulmányairól. Fejtegetéseiben nem annyira az elméletírók kijelentéseire épített, mint inkább a művészi és költői jelenségekből olvasott. Azonban Schlegel Ágost Vilmos dramaturgiáját szorgalmasan forgatta. Belőle való idézgetései, rá való hivatkozásai, vele való polemiái végighúzódnak az egész művön. Böhmön kívül az ő szellemének van Henszlmannra ez idétt legnagyobb hatása, bár eltér tőle lényeges dolgokban is Henszlmann, ha néhol elfogultnak s egyoldalúnak bizonyul is, nagy erővel, sok adattal tárgyalta a kérdést és új szempontokat vitt a tárgyalásba. Ebben van érdeme.

Henszlmant és Erdélyit a közös munkatéren lefolyó munka csakhamar közelebb hozta egymáshoz. A Kisfaludy-Társaság által Erdélyi szerkesztésében 1847-ben megindított *Magyar Szépirodalmi Szemlé*-be mindketten dolgoztak. Itt találjuk Erdélyinek értékezését: *Egyéni és eszményi*, melyben Henszlmann gondolataiba való olyan mértékű belemélyedés lep meg, hogy a névtelenül megjelent fejtegetést Henszlmannénak gondolhatták.

Az eszményt Erdélyi egészen úgy, mint Henszlmann, a faj, vagy nem vonásainak visszaadásában, tehát a tipikusban kereszte ezzel szemben az egyéninek feltüntetését tűzte ki a művészet feladatául. Erdélyi úgy érzi, hogy az új művészi irány győzelmének leginkább az elvont, élettelen, általánosságokban maradó eszmény értékéről még mindig uralkodó helytelen nézetek állanak útjában. Ez magyarázza meg támadását. Pedig nem foglal el mindenben gyökeresen ellentétes álláspontot a megtámadott nézetekkel szemben. Így pl. ő sem a természet vak követésében keresi a művész feladatát, hanem a tárgy lényegének megtalálásában és feltüntetésében. Az ő feltűnésében az eszményítés és egyénítés nem is igazi ellentétek, sőt a merő utánzástól való eltávolodás folytán egymás közelébe jutnak. Az egyéniség ábrázolása nem szélsőség, hanem éppen a szélsőségek, az anyagosság és szellemiség kibékítése, együvé engesztelése.

A széppel, melyről az egész cikksorozatban alig esik szó, Erdélyi közömbösen áll szemben. Igen külsőlegesen is fogja fel. Az ő művésze nem tesz különbséget szép és rútt közt, hanem „belső érdeme, lelki képessége után méri tárgyait.” Nem ütközik meg azon, ha akad olyan aesthetikus (Henszlmannra gondol). ki a széptudományból a szépet ki akarja hagyni. Ez nem követke-

zetlenség, hanem éppen a legbölcsebb nyilatkozat, egyenesen odamutató, hogy az esztetika törvényeit nem pusztán külső érzék (szem, fül) tanácsa szerint kell felfogni, de sőt inkább örök alapokra kell fektetni, melyek megbirják a tudomány pompás épületét. Neki a „szép“ és „rút“ tudományba nem való esetiséggel gyanánt tűnik fel, a jellemzetessel, egyénivel, belső természettel szemben. A közvetlen benyomás értékének semmibe vétele összefügg fentebbi tételeivel az utánzásról. Az egyéniség vallójától a „naturalista“ éppen abban különbözik, hogy megnyugszik szemétszésén és a mi szép a szemnek, azt elvileg utánozza a művészetben. Mindezekben Erdélyi felfogása nemsokára gyökeresen meg fog változni.

Mióta ugyanis Sárospatakon a bölcsészeti tanszéken Hegel tanaival behatóan foglalkozott, az ő követőjévé lett és úgy tanszékén előszóval, mint írásaiban az ő elméletét hirdette. Az ötvenes években létrejött művein mindenütt meglátszanak ennek a mély hatásnak jelei. A hódolat a mester iránt és elméletének igazságába vetett hite hozta arra a gondolatra, hogy a rendszer egy részét, az esztétikát, kivonatilag a magyar olvasóközönséggel megismertesse, főleg Hegel nagy előnyei: szigorú következetessége és az egészet átölelő felfogása miatt „mi nálunk eddigelé teljesen hiányzik“. Így származtak az „Esztétikai előtanulmányok“ (1854. 1855. Folytatásuk 1861.)

Ezekben a közleményekben jelenik meg Hegel műelmélete magyar nyelven, húsz évvel az *Aesthetik* első megjelenése után. Bennök tömören Hegel egész gondolatmenetét megtaláljuk. Kijelöli a művészet helyét a külső érzékiség és a tiszta gondolat közt, melyeknek összekötő kapcsául tekinthető a rámutat a látszat jelentőségére a művészi alkotásban. A szépről való felfogásnak két szélsőséget kell egyesíteni: egyetemesnek és különösnek kell lennie egyszerre, távol kell maradnia a reflexio meddőségétől, viszont különösségében is meg kell látszani rajta a fogalom egyetemességének. Ez a concret idealismus álláspontja, melyről tekintve az eszme nem Plato tartalmatlan, elvont ideája többé, hanem a concret, a különös. Ezt hallva megértjük, hogy a Henszlmanntól jövő és saját eddigi műkritikai tevékenységében is a különöst, az egyedit méltató író könnyen meg tudott barátkozni ezzel az elmélettel, mely a művészet felől vallott, tisztult felfogásával vonzotta, s a különös méltánylásának teret engedvén, nem riasztotta el magától.

Az eszményről és megnyilvánulásának különböző módjairól szóló részben Henszlmann hatása érvényesült. Erdélyi szerint Henszlmann a „művészi“ három jegyét nem magyarázta ki soha eléggé. Ezt akarja most Erdélyi pótolni. Azért most, mert benne is csak Hegel tüzetes megértése érlelte meg erre vonatkozó gon-

dolatait. Megvallja, hogy a *Szépirodalmi Szemlé*-ben hirdetett álláspontja fölé emelkedett. Akkor az egyénit s eszményit élesen szembehelyezte egymással (?); pedig, a mint ma belátja, az egyéni kizárólagossága épp olyan egyoldalúság, mint az eszményié, s a halvány, szintelen idealismus épp oly véglet, mint a torzиг fajult nyers egyéniség. „Az egyéni magára hagyva épp úgy nem ad művészetet, mint nem az eszményi.“

A Hegel-féle jelvi, classikai és romantikai műalakok tárgyalásában érdekesen kísérli meg, hogyan lehetne Henszlmann tanát az elevenről, czélszerűről és jellemzetesről ezekkel a műfajokkal szerves kapcsolatba hozni. De bizony a „művészeti“ három elemének a Hegel-féle műalakok kereteibe szorítása nem sikerülhetett. Feltűnő következtelenség is van ebben az elméletben. Hegel műalakjai a művészi fejlődés szükségszerűen egymásra következő korszakait, az eszme és anyag különböző viszonyait jelzik, a mint belső törvényekből kifolyólag idők folyamán megalakultak, bennük lévő sajátos erejük folytán kifejlődésre jutottak, bennük rejlő gyengeségük következtében elhanyaglottak s ezáltal egymást előkészítették. Henszlmann három fogalma pedig nem egy folyamat fokait jelenti, hanem a művészinék legtöbbször együtt jelentkező jellemvonásait, melyek egymásra utaltságukban „szigorú organikus kapcsolatban“ állva, működnek közre.

Erdélyi ezeket a nehézségeket nem látszik észrevenni. A hazai bölcsészet jelenéről írva (1857) így nyilatkozik: Mint én kimutattam, semmi sem igazolja úgy egymást, mint Hegel theoriáját Henszlmann gyakorlata, az viszont ezt, elannyira, hogy mindkettőnek széptani nézetei, habár különböző oldalról indultak is, egy nagy igazsággá jöttek össze.

Erdélyi műve mint töredék is értékes. A legnagyobb német aesthetikusok egyikének messze hazája határain túl is elterjedt elmélete jelent itt meg magyarul egy kiváló elme által tolmácsolva, a ki nemcsak közelebb törekedett hozni mestere tanait a megértéshez, hanem egyes dolgokban el is mert térni tőle. A rendszer főtételein, annál a szigorú következetességnél fogva, melyet Hegelben maga Erdélyi is elismert, változtatni nem lehetett, de ezeken belül szabadabb mozgásra mégis nyílt alkalom. Erdélyi Henszlmann elveit igyekszik lehetőség szerint beleoltani az idealismusba s ezt a jellemzetes irányában fejleszti tovább. Éppen az egyik olyan ponton fogott munkába, hol ez időtájt a német hegeli iskolák törekvéseivel találkozott.

Ha tehát úgy látszik is, mintha az az idealelmélet, mely ellen Erdélyi előbb Henszlmann társaságában olyan hévvel megsemmisítő hadjáratot folytatott, jutott volna váratlanul újból erőhöz, még pedig éppen egyik eddigi ellenség segítségével, ez bizonyos tekintetben tévedés s nem jogosít fel arra, hogy a zászló cserben-

hagyásáról beszéljünk. Az az ideál, mely ellen elébb a harc folyt, más jellemű volt, mint a mostani. A régi abstract eszménység tanával s annak egy moderos kor felfogásában megszilárdult s a gyakorlatot az akadémiákon irányító elveivel szemben, az új ideál nem testetlen, elvont, üres többé, hanem concret tartalommal megtelt forma. Ez az irány nem egyoldalúan az idealismus győzelme, hanem egy kibékülés, melyben a szélsőségeikben ellentétes felfogások egymáshoz közeledve, külön sajátosságait s előnyeiket egyesíteni töreksenek.

Gazdag műtörténeti és régészeti munkássága után Henszlmann még egyszer visszatért régen hangoztatott eszméihez, szokása szerint most sem elvontan, dogmatikus tárgyalásban, hanem a művészet fejlődésével kapcsolatban beszélve róluk. (*A képzőművészetek fejlődése 1884.*) Ekkor már túl volt 70-ik évén. Egykori társa a *Szépirodalmi Szemle* korából rég nyugalomra tért s a félbenmaradt *Aesthetikai tanulmányok* fejtegetései, az eleven, czélszerű és jellemzetes fogalmainak hegeli magyarázása óta teljes harmincz év járt le. Feltűnő, hogy sehol sem találunk Erdélyi tanára vonatkozó fejtegetéseket, vagy bár utalást, célzást. Henszlmann most is megőrizte ellenszenvét a magas philosophia iránt s bizonyára az egyénítés és eszményítés kibékítésére irányuló törekvést sem helyeselte. Az eszményt most is azonosítja a tipikussal, a görögök arczépeiről és drámáiról is úgy gondolkodik, mint régen, s a szépről való felfogása sem változott. A „művészi“-nek elemeire bontását nem ismétli ugyan meg régi formájában, de a történeti fejlődés vázolása közben is talál alkalmat a jellemzetesnek, elevennek, czélszerűnek s a szerkezetnek méltatására. Csak az összhangon (a szerkesztés s a színezés szempontjából) nagyobb most a nyomaték, mint előbb volt. A nemzeti jellem kidomborításának követelését is régi erejében fenntartotta. Ennek most már nem annyira az idealistikus előítéletekben, mint inkább az általános nivellatióban, a jó társaság, a nemzetek közt a közlekedés könnyűsége folytán támadt gyakori érintkezés s a világipar egyformásító erejében kellett legfőbb akadályait felismernie.

A keresztény művészetnek a görög fölé helyezésében megerősíti őt a művészi fejlődés törvényszerűségéről s az emberi nem folytonos haladásáról szerzett tudományos meggyőződése. A képzőművészet ugyanis három fokon haladt keresztül. Először jelvi volt, aztán tipikaivá emelkedett s végre a természethez s az egyénihez jutott el. Mivel a tipikai Henszlmannál az eszményivel esik össze, nem nehéz a fentiekben a Hegel-féle három műformát felismerni.

Az egyes művészeteket Henszlmann nem hozza Hegel módjára a műformákkal szerves kapcsolatba, hanem a fejlődés egy-

másutánja szerint első-, másod- és harmadszületésükre választja szét. A görögök az első- és másodszületésűeket szépen kifejlesztették, de a harmadszületésűekben a kezdetnél maradtak s a tökéletességig nem jutottak. Ezeknek kiművelése a kereszténységre maradt.

Az előbbi beosztástól függetlenül a művészet fejlődésében (Winckelmann után) megkülönbözteti még a gyermekkort, ifjúkort, férfikort és aggkort, melyeket akadálytalan kibontakozásnál minden művészet átél. A két középső fejlődési fokon a férfi és női jellem (erő és kecs) uralmát is észreveszi s ezt a művész-történeten végig ki is akarja mutatni. Az áttekintés sok finom észrevételt tartalmaz, de igen elnagyolt és részleteiben homályos is.

A realismus és idealismus főkülönbsége szerinte az, hogy az előbbi a természetet elérhetetlennek hiszi, az utóbbi túl akar tenni a természetén s erre való törekvésében a typushoz, az eszményítéshez, az emberi alak általánosításához folyamodik. A természet követésének parancsa azonban az egyénre utal, mert „a természetben nincsen typus, nincsen fogalom, hanem csakis egyén“.

Henszlmann utolsó szavai a művészet kérdésében első iratának főgondolataival hangzanak össze. Most türelmesebb ugyan az idealismussal szemben, de változatlan erővel, sőt felkészültebben száll sikra a realistikus művészet érdekében.

Henszlmann és Erdélyi a magyar aestheticatörténet legjelentősebb alakjai közül valók. Egy irányban haladnak s tudományos egyéniségükben s így munkásságuk jellemében is több a rokon vonás. Nem szállnak el magasan a művészi élet jelenségei fölött, mint a metaphysikai aesthetika művelői szoktak. Nem elmélkedők csupán, hanem lelkes agitátorok is egyszersmind. Erőteljesen fejezik ki a megváltozott korszellem követelményeit és a művészetek fejlődésére akarnak befolyjni. Rájuk is alkalmazható, hogy nem a kakas szavára kezd virradni, de a kakas kiált, minthogy virrad. Nem ők teremtik meg a változást, hanem a megváltozott izlésnek ők leghűbb tolmácsolói, igazolói és harczosai.

Az idealismust, melyet eddig Magyarországon a Krug, Bonterweck és Schelling nyomán induló aestheticusainknál és műbírálóinknál Kazinczytól Bajzáig feltaláltunk, náluk a romanticismusnak, majd a realismusnak gondolatvilága váltja fel. Az idejét mult classicismustól való elfordulásnak, a szabályok és minták békóiból való felszabadulásnak kifejezői ők a mi elméleti irodalmunkban. A mint azonban a mi romanticismusunk, bár a külföldi eszmeáramlatok hatására támad, mégsem német vagy francia utánzat, hanem egészében saját irodalmi életünk termé-

szetes fejlődésének eredménye, úgy ez az elmélet sem egyszerűen irodalmi forrásokból meritett és kölcsönvett, hanem sok tekintetben feltűnően eredeti. Ebben a főérdem Böhm Dánielé, kinek merész és új felfogása termékenyítette meg Henszlmann elméjét.

Kettejük közül Henszlmann a következetesebb, egyszer kimondott elveihez szigorúbban ragaszkodó. Negyven év távolságából, bár tudása azóta mérhetetlenül gyarapodott, nagyjában még mindig úgy ítél, mint első, úttörő műphilosophiai értekezésében. Véleményében nem ingatta meg sem a bírálat, sem az egykori szövetséges társnak, Erdélyinek az idealismus felé való hajlása. A realismusnak (megkülönböztetve a természetutánczó naturalismustól, melyet ironk elvet) műelméleti irodalmunkban nincs nálánál határozottabb képviselője. Erdélyi hajlékonyabbnak, sőt egyben-másban ingadozónak látszik. A népi és nemzeti felé kezdet óta vonzódó műbírálat Henszlmann példája az egyénítés szenvedélyes vallójává teszi; a hibás irodalmi fejlődés látása és Hegel az ideálhoz térítik. De voltaképen az izlés minden változásai közt távol maradt a két irány szélsőségeitől. Soha nem volt híve a nyers, durva, a túlzásba vitt realismusnak, de nem lett olyan idealistává sem, kinél a világkép a tipikus ábrázolás elvontságaiba oszlott volna fel. Csakhogy korábban a művészeti fejlődés szükségleteihez képest, a mint ő ezeket látta, az egyénit, később az összefoglaló elvet emelte ki. És egész életén át hí maradt első szerelméhez, a magyar népköltészethez. Megható és jellemző, a mit utolsó óráiról Emödy Dániel emlékeszédében olvasunk. Napi munkája után otthonába térve, gyermekeivel foglalkozott, fiának egy népdalt énekelt el s leányát egy tündéregére tanította. Egy óra múlva már nem élt. Így őrizte meg saját gyermekkorának benyomásait egy életen át s igyekezett ezeket a jövő nemzedék lelkébe átültetni, hogy fennmaradásukat biztosítsa.

Ez a két jelesünk a műelmélet s műbírálat terén, melyet egyéb gazdag és sokoldalú munkásságukból kiszakítva, vettünk figyelembe, értékes tevékenységet fejtett ki. Neveiket az esztetikatörténet együtt emlegeti, munkásságuk egy új szakaszt nyit meg és tölt be az elmélet fejlődésében. Komoly törekvéseiknél s elért eredményeiknél fogva egyaránt méltók arra, hogy tanulmányozzuk őket s a százados évfordulón hálás tisztelettel adózunk emléküknél.

A kassai székesegyház főoltárképeinek festője.

(*Mihalik József* 1. t. előadása 1914 október 12-én.)

A kassai Szent Erzsébet-székesegyház híres főoltárának szárnyait összesen 48 festett kép ékesíti. Ezek közül tizenkettő a belső szárnyak belső felületein foglal helyet s jeleneteit Árpád-házi Szent Erzsébet életéből meríti.

A képcyclos a szent életének boldog korszakából 6 képet tartalmaz s ugyanannyi foglalkozik a szentnek mostoha sorsával is.

A képek ma már nem a régi, a chronológiának megfelelő sorrendben vannak a szárnyakba illesztve, hanem — valószínűleg a mult század negyvenes éveiben a Seitz Ernő által végzett tisztoztatás után gondatlanul visszahelyezve — értelemnélküli összevisszaságban következnek egymásra.

Az események lefolyásának helyes időrendjét követve, a Szent Erzsébet életének boldog időszakát tárgyaló képsorozat a következő jeleneteket ábrázolja:

1. Szent Erzsébet születése.
2. Szent Erzsébet megérkezése és fogadtatása Eisenachban.
3. Szent Erzsébet beteget ápol, férje meglesi.
4. A kereszt- és rózsacsoda.
5. A wartburgi lakoma. Angyalok a szentnek diszruhát hoznak.

6. Szent Erzsébet búcsúja férjétől.

A szentnek sanyarú életsorsát ábrázoló képek:

7. Szent Erzsébet kiűzetése Wartburg várából.
8. A szentet Eisenachban egy koldusasszony sárba taszítja.
9. Szent Erzsébet a marburgi kórházban betegeket ápol.
10. Szent Erzsébet víziója.
11. Szent Erzsébet halála.
12. Szent Erzsébet felvétele a sírból.

Az oltár szárnyain e 12 képen kívül 12 más kép Mária s a gyermek Jézus életét, 24 pedig Krisztus kínszenvedését, halálát és feltámadását tárgyalja.

Hosszabb időn át tartott kutatásaim után sikerült megállapítanom, ki volt a kassai székesegyház főoltára Szent Erzsébet életét ábrázoló képeinek festője.

Bochniai Miklós képiró sirköve Kassán.

Sőt nemcsak a festő nevét sikerült felderítenem, de megtaláltam annak Kassán lévő sírkövét is, melynek képét a túl-lapon levő ábra mutatja.

A festőt, a ki az említett templom főoltárának képeit, vagy legalább is azok legkitűnőbbjeit: a magyarországi Szent Erzsébet életére vonatkozó 12 képet készítette, *Nicolaus*-nak — Miklós nak — hívták.

Ez a Nicolaus mesterjegyét négyszer is megörökítette az Erzsébet-cyclus képeinek egyikén; azon t. i. a mely kép a Wartburg várában tartott lakomát ábrázolja. A terített asztalon látható fémedényeken és négyszögű étkezőlapokon ugyanis ismételtelen előfordul a jegy, a mi nem lehet más, mint a festő mesterjegye. E jegyeket már Henszlmann Imre is ismerte, le is rajzolta s éppen ezek alapján tartotta ő s utána oly sok más műtörténész és műkedvelő is a képek festőjéül *Michael Wohlgemuth* nürnbergi mestert.

Henszlmann Imrénék e felfogáson alapuló publicatiói révén került be azután a külföldi szakirodalomba is az a téves felfogás, hogy a kassai Szent Erzsébet-templom főoltárának képei Wolgemuthtól erednek s innét van, hogy a hazai s a külföldi szakírók egy nagy része még ma is ezt a nézetet vallja.

A bemutatott képen ábrázolt sírkő a Szent Erzsébet-templom legutolsó restaurálásánál került elő. Öt darabra törve éveken át hevert az a restaurálás alatt álló dóm körül, majd később annak anyagtárában, a honnét 1902-ben több sírkővel együtt áthozattam azt a Kassai Múzeum kertjébe, 1904-ben pedig, néhai Kozora Endre akkori plébános szívessége révén módját talál'am annak, hogy a sírkő több más sírkővel együtt az éppen akkor restaurálás alatt álló Szent Mihály-kápolna falába illesztessék be.

E sírkő rendkívül fontossága abban rejlik, hogy magán viseli ugyanazt a jelet, a melyet az Erzsébet-templom főoltárának említett képen négyszer látunk feltüntetve.

A ma már még erősebben megrongált s egy részében csonka sírkő feliratából eddig az ideig csupán e szavakat, szóés évszám-töredékeket sikerült kibetűznöm: Nicolaus obiit Anno Dni M° cccc° L llll A miből megállapítható, hogy a sírkő egy Nicolaus nevű egyén emlékére készült, a ki a XV. század nyolczvanas éve vége táján hunyt el.

A sírkő közepét pajzs foglalja el; ebben mélyen bevésve ugyanannak a mesterjelnek a töredékét (felső felét) látjuk, a mely jegy a többször említett képen négyszer előfordul, magát a domborműves mesterjelet (heraldikai) jobbról egy u betű, balról pedig ismét a mesterjel oldalozza.

A pajzs fölött lebegő szalagon az 148? évszám van utó-

lagosan bevésve, a mi Nicolaus halálozási évét akarja feltüntetni. Az évszám negyedik jegye olvashatatlan.

Esetünkben a $\Delta\Delta$ alakú jegynek a sírkövön való ismételt előfordulása döntő fontosságú. Mert e jegy egyik esetben sem *betű* s nem is *sorszám*, de egy olyan *jelvény*, a melynek használata Nicolaust joggal megillette. Annyira s annyi joggal, hogy azt még sírkövére is rávésték, vagy, ha sírkövét még életében elkészíttette, a mint az e korban szokásos volt, rávésette ő maga. S hogy e jelvény valóban az ő tulajdona volt, bizonyítja az is, hogy a pajsz mezejében álló nagy jelnél azt jobbról egy minusculás *n* betű előzi meg, a mi ebben az esetben csakis a *Nicolaus* név kezdőbetűje lehet.

S miután az előadottakból és szemlélet útján is megállapítható a sírkő és az oltárkép $\Delta\Delta$ jegyeinek teljes analogiája, elvitathatlanul megállapítható az is, hogy e kettő között igen szoros összefüggés van, a mi nem lehet más, mint az, hogy a *kassai Szent Erzsébet-templom főoltárának Szent Erzsébet életét ábrázoló képeit az a Nicolaus n-vű pictor festette, a kinek emlékéért a Szent Mihály-kápolna falába beéptített s képben itt bemutatott sírkő tartotta fenn.*

Fontos kérdést képez, ki volt ez a Nicolaus? A kassai városi levéltár rendkívül gazdag anyagából idáig ismert s elszórta publikált lúsz XV. századbeli kassai *moler*-nek és *pictor*-nak nevei mellett több adat emlékszik meg egy „*Niclos moler*“-ről is, a kit egy bejegyzés „*pictor, alias sculptor*“-nak is említ. Ez a Miklós — a feljegyzések szerint — a lengyelországi *Bochniából* származott s az 1474. évben már kassai lakos volt, mert neve az ez évi adóajstromban előfordul. Lakik: „Hynder dem Closter“, vagyis a domonkos-szerzet klastroma tájékán, a hol abban az időben egész művésztelep volt s adó fejében 1 frtot lefizet.¹

1489-ben *Niclos moler* peres ügyben eljár valami Mátyon nevű udvari ember ellen, a ki György gyöngyfűzőnél (seydenhefter) volt megszállva, vagy lakáson, 1492-ben pedig *Niclas moler* tilalmat tesz a bíróság előtt *Vrban moler* egy misekönyvére, a miből következtethetni lehet arra, hogy a kassai képirók a codexek miniatúráival is foglalkoztak.² 1496-ban úgy Miklós képiró, mint pedig neje, Dorottyá, már nem élnek, a mi a peres könyv e soraiból tűnik ki: „Vorbot eiusdem dominae Elena (t. i. György gyöngyfűző özvegye). Eodem die (t. i. am donnesstag vor Galli) fecit arestum super omnia bona et res dominae Dorotheae, coniugis Nicolai pictoris, quae post mortem suam relinquaerit aut eam de iure concernere posseret.“³

¹ Kemény: Kassa város régi számadáskönyvei. 53. l.

² Arch. Ért. 1902. 412. l.

³ Kassa és Vidéke. VIII. jun. 15. 3. old.

Ha ezeket az adatokat összevetjük azzal az okmányilag igazolt ténnyel, hogy a kassai Szent Erzsébet-templom *főoltárát az 1477-ik évben állították föl*, kiténik, hogy *Miklós* festő valószínűleg részt vehetett az oltár elkészítésének munkálataiban, hiszen Kassán való, eddigelé ismert *legkorábbi* szereplése négy esztendővel megelőzi az oltár felállításának 1477-ben eszközölt, már csak mechanikai munkáját.

Miklós képirónak működésével azonban már korábbi időkben is találkoztam hazánk földjén. Meggyőződésem szerint ő az a *Nicolaus pictor*, a ki a bártfai „Registrum Civitatis Perceptorum et Expositorum ab Anno Domini 1466” czím alatt ismert számadási könyvben az „Anno 1466. Imago Sancti Egidii Abbatiss” alcím alatt feltüntetett számadások sorában olyképen szerepel, hogy egyszer 1, máskor 3 frtot kap a bártfai tanácstól bizonyára azokért a teendőikért, a melyekkel ő a Szent Egyed képét készítő, Sandeczbe való *Jakab képirónak* munkájában segédkezett; egy harmadik alkalommal pedig 2 frtot kap ugyancsak a bártfai városi uraktól, hogy azon bizonyára az oltárképhez szükséges aranyat *Kassán* bevásárolja.¹ E rövidke adat mint fény sugar vet világot arra, hogy a bártfaiak *Miklós* festőt kétségen kívül azért bízták meg a Kassán való aranyvásárlással, mert ő e városban s annak viszonyaival már ismerős volt. Következik ebből, hogy *Miklós* festőnek Kassához való viszonya már korábban, az 1466. évtől kezdve datálható.

A bártfai Szent Egyed-képnek befejezése után *Miklós* festő még Bártfán marad s megfesti az ottani plébánia-templom még ma is meglévő Erzsébet-oltárának szárnyképeit. Az oltár két szárnyának külső s belső lapjain látható nyolcz kép magyarországi Szent Erzsébet életének fontosabb eseményeit ábrázolja. Jóllehet e képek conceptiójában, rajzában, festési módorában s azonos rajzhibáiban a rokonság a kassaiakkal szembeötlő, közülök reánk nézve mégis a legfontosabb a jobb szárny belső alsó képe, a melyen a művész Erzsébetnek férjétől való búcsúvételét ábrázolja. Lajos tartományi grófnak e képen látható pánczélos alakja mozdulatban s egyéb részletekben *tökéletesen hű mása a kassai oltárkép* ugyane jelenetében szereplő alakjának, semmi okunk sincs tehát kétségbe vonni, hogy a bártfai Szent Erzsébet-oltár képei a kassai képek *előzményei*. Hogy *előzményei* s nem *utánzatai*, abból következtetem, mert a bártfai képek egyszerűbbek a kassaiaknál, a melyeknél már a technikai és művészi *tökéletesbülés* is szembeötlő. (Megjegyzendőnek tartom, hogy a bártfai Szent Erzsébet-oltár külső, bizonyára időközben megkopott szárnyképeit *Grünwald János* bártfai pictor (1614—1630) annyira „restaurálta”,

¹ Myskovszky : Bártfa középkori műemlékei. I. 33.

hogy e négy képnek eredeti jellegét az átfestés csaknem a felismerhetetlenségig eltüntette. Grünwald J. durva mázoló-festékeit szakértő restaurátor könnyű szerrel tudná eltávolítani a képekről, a minek megtétele művészettörténeti szempontból valóban nagyon kívánatos volna.)

Az előadottak után, a midőn még felemliteném azt a nézetemet, hogy *Miklós* képiró a maga arcképét is megörökítette a kassai Erzsébet-oltár ama képén, mely Szent Erzsébet születését ábrázolja s a hol a mester prémmel szegett kucsmában, aláberetvált lengyeles bajuszzsal tűnik elő, e helyütt végeredménykép a következőket foglalom össze:

A kassai Szent Erzsébet-székesegyház főoltára Árpádházi Szent Erzsébet életének jeleneteit ábrázoló 12 képét *Bochniai Miklós képiró festette* valószínűleg az 1474—77. évek alatt; e képiró mesterjegyét a jel képezte, melyet a kassai oltárképek egyikén négyszer is megörökített. *Bochniai Miklós* mielőtt Kassán működött volna, Bártfán dolgozott, a hol 1466-ban Szandeczi Jakab képirónak a Szent Egyed-kép megfestése körül segédkezett s ugyanott később — 1467—70 táján — önállóan elkészítette a Szent Erzsébet-oltár nyolcz szárnyképét. Életét Kassán fejezte be, a hová Bártfáról jött át, bizonyára a kassai városi tanács meghívására, hogy itt ennek megbízásából, az Erzsébet-oltár képeit megfesse. Kassán történt elhunytáról sírköve tanuskodik, a melyen neve mellett kétszer is meg van örökítve mesterjegye, a halálozás éve azonban, a sírkő nagymérvű megrongálása miatt, pontosan meg nem állapítható.

Származását előneve árulja el; ebből s abból a körülményből, hogy 1466-ban annak a Szandeczből származó Jakab képirónak segédkezik Bártfán, a ki mielőtt Bártfán megtelepedett volna, Krakóban működött,¹ 1462-ben pedig Szandecz város megbízásából az ottani plébániatemplomnak fest oltárképet,² arra lehet következtetni, hogy *Miklós* képiró művészi képzettségét Lengyelországban, Krakóban szerezte. Ebből megmagyarázható a kassai képeken oly nagy számban feltűnő szláv motívum, megfejtendő a képek alakjainak typologikus jelleme s megmagyarázhatók azok a mozdulatbeli sajátságok, a melyekkel a XV. századbeli nyugat-európai képiró-műhelyek és iskolák termékeinek egyikén sem találkozunk s a mely motívumok és sajátságok a kassai képcyclust a maga nemében a nyugatiaktól teljesen önállónak s páratlannak minősítik.

Régtől fogva tudjuk, hogy mint műalkotások a kassai képek elsőrendű termékek, a mi viszont bizonyítja, hogy *Miklós* képiró

¹ Tört. Tár. 1884. 535. l.

² Iványi: Bártfa sz. kir. város levéltára. 249. l.

a legkiválóbb XV. századbeli festők közül való. S mert művészi tevékenységének eddig ismert legbecesebb alkotását magyar földön hozta létre s életének sikerben gazdag részét itt töltötte el, itt halt meg s itt temették el: *Bochniai Miklóst* bizvást lehet magyar művészeknek tekintenünk. Az ő nevének s műveinek homályból való felderítése a magyar képzőművészet történetének nagy fontosságú s messze kiható nyeresége tehát, mert *Bochniai Miklós*, az elsőrendő képíró, bizonyára *iskolát is alapított* s így az ő nevének kiderítésével s műveinek felismerésével immár sok olyan művészi jelenségünk juthat megoldásra, a melyek az ő nevének s alkotásainak ismerete nélkül továbbra is nyílt problémának hagyták volna a XV—XVI. századi magyar festőművészet nem egy kérdését.

Bochniai Miklós művészetének méltatását, kassai képeinek művészeti értékét és azt a szoros viszonyt, a mely közötté s a lengyelországi, nevezetesen a krakói XV. századbeli festészet amaz emlékművei között fennáll, a melyeket a tekintetes Akadémia szíves jóvoltából a helyszínen tanulmányoznom alkalmam lehetett, a kassai Szent Erzsébet-székesegyház monographiájának most készülő 2. kötetében fogom beható részletességgel tárgyalni.

Miklós képírót, mint említettem, a kassai levéltári források egy esetben „*pictor alias sculptor*”-nak is nevezik. Nem lehetetlen tehát, hogy *Miklós*, mint oly sok társa, nemcsak festő, de szobrász is volt egyszemélyben s ebben az esetben az ő nevét talán a kassai Erzsébet-oltár szobrászati műveivel is kapcsolatba lehetne hozni. E kérdést mindaddig, a míg erre elfogadható bizonyítékunk nincs, pusztá feltevésnél egyébnek nem kívánom tekinteni.

Szigligeti levelei Toldy Ferenczhez.¹

I.

Tekintetes Titoknak Ur! Van szerencsém a kikölcösznőzt könyveket alázatos köszönetünk mellett visszaküldeni; azon kérelemmel, hogy méltóztatnék kegyesen tudósítani: a Kisfaludy-Társaságot illető bevételrész kinek adassék át? ... Kérem egyszerűsmind, miután társaim igen sürgetnek, hogy a Kisfaludy-almanachot adnám át nekik,² én pedig még nem kaptam meg, méltóztatnék kegyesen rendelkezni, hogy a minket illető almanach hozzám küldetnék.

¹ A Magy. Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárában levő eredetiről közli *Hellebrant Árpád*.

² A levél szélén Toldy jegyzete vörös czeruzával: Megküldtem.

Magamat kegyeibe ajánlván, mély tisztelettel maradok
A Tekintetes Titoknok urnak
Pesten, Február 8-án 1844.

alázatos szolgálja

Szigligeti
nemz. szinh. titoknok.

II.

Tekintetes Ur! A Kisfaludy-ünnepélyt ez idén is meg akarja ülni a nemzeti színház; azonban első rendű színésznőink betegeskedése miatt aligha sikerülend akképpen mint ohajtánók. Nevezetesen tervünk volt „*Irénét*“ ez alkalommal először adatni, mi, úgy hiszem, igen jövedelmezett volna, de nincs kivel adni. Így kénytelenek vagyunk ismét egyveleggel előállani. Ezt kellene minél érdekesebbé, és változatosabbá tennünk. E részben buzgóbb ügybaráthoz nem folyamodhatunk, mint a tekintetes urhoz. Méltóztassék Vörösmarty ténsurat, vagy Garay vagy Vachott Sándor barátomat megkérni, hogy valami prologot, de csak férfiakra számítva, írni méltóztatnának, úgy valami más alkalmi költeményt is. Ezek, úgy hiszem, igen érdekessé tennék az estvét. Méltóztassék továbbá egy arravaló költeményt kiválasztani Kisfaludy versei közül, erre zenét készítené Erkel barátom, kit úgy hiszem meg fogok nyerni.

Tegnap a Reguly-gyűlésre nem mehettem hivatalos elfoglaltságom miatt.

Midőn közremunkálását alázatosan kikérném, magamat kegyeibe ajánlván, maradok

A Tekintetes Urnak

Pesten, január 20-án 1845

alázatos szolgálja

Szigligeti.¹

III.

Tekintetes Ur! Becses levele következtében bátorkodom alázatosan kérdezni: ha a „*Troubadour*“, mely még nyomtatásban nem jelent meg, nem volna-e alkalmas a Reguly-albumba?... Ha igen, ezzel tüstént szolgálhatnék, némi javítgatások és leírás után: ellenkező esetben egészen újjal nem merem a tekintetes Urat bízni, mert hiában mi íróféle emberek hasonlítunk a cinkefogóhoz: ha jó gondolat, van drama, ha nem jó, bizony nincs az. A „*troubadour*“ mellett felhozhatnám, hogy már néhány-

¹ A levél felső jobb sarkán Toldy jegyzete: Vett: jan. 20. 1845.

szor a szinpadon tetszéssel adatott. — Egyébiránt egészen böles belátásához alkalmazom magamat.

De nekem is volna egy igen alázatos kérésem: a „Vándor színészek“-et mielőtt nyomtatás alá mennek, szeretném átolvasni, némi apró, de igen apró, javításokat kívánván benne tenni: esedezem tehát alázatosan, méltóztassék ezen szolgának kiadatni.

Becses válaszát ha bár szóval is elvárván, magamat kegyeibe ajánlott, maradok egész tisztelettel

A tekintetes Urnak

Pesten, május 9-én 1845

alázatos szolgálja

Szigligeti.

IV.

Tekintetes Ur! Darabjaim sorozatát pár nap mulva küldvén, im rövid életrajzomat fogadja szívesen. Leginkább pályám kezdetét tárgyalja. Azóta irodalmi életem műveimből áll, s az a sorozatból részletesen ki fog tűnni. Mutatványul a népszinműt illetőleg im küldöm a Csikóst — vigjátéku méltóztassék „Rózsa“ című művemet venni. Nekem csak egy példányban van meg, több darabbal egybe kötve, az Akadémiánál megvan. Ajánlom a 2-dik felvonás 1 jelenetét Bábel és Toldi közt. Bocsánat, anynyira el vagyok dologgal halmozva, hogy kivonatokat a legjobb akarat mellett sem készíthetek.

Öszinte tisztelettel

Pest, jún. 14. 1857.

alázatos szolgálja

Szigligeti.

V.

Tisztelt Barátom Uram.¹ *Könyörgök: írja ide a születése hónapját és napját: 1814 marcius 18.*

Továbbá a követk. darabok hány felvonásból állanak:

Megjátszott Cselek 5 felv.

Szekér rejtelve (igy) 3 fv.

Frangepán E. 5 felv.

Mátyás fia 5 felv.

Dienes 5 felv.

Renegát 4 felv.

Gritti 5 felv.

Rákóczy 5 fv.

Vándor színészek 3 felv.

Liliomfi 3 fv.

A rab 3 felv.

Fidibusz 3 fv.

Paskvil 3 fv.

3 parancs 3 fv.

¹ Ezen levelet, valamint a következőt Toldy F. írta Szigligetihez, melyben, mint látható, Toldy kérdéseket intéz Szigligetihez. Ő a feleletet mindjárt a kérdés mellé írta.

Vid 4 fv.
 Aggteleki barl. 3 fv.
 Andronik 5 fv.
 Egri nő 5 fv.
 Nagyapó 3 fv.
 Arckép 4 fv.
 III. Béla 4 fv.
 IV. István 5 fv.
 Cigány 3 fv.
 Árgyül 3 fv.
 Lári fári 3 fv.
 Castor 3 fv.

Diocletian 5 fv.
 Pünk.-királyné 5 felv.
 Csokonai 3 fv.
 Dalos Pista 3 fv.
 Pál fordul. 2 fv.
 Nevelő 1 fv.
 Világ ura 5 fv.
 10000 ft. 3 fv.
 Mama 3 fv.
 Béldi 5 fv.
 Zách unokái 5 fv.
 Egy színésznő 5 fv.

Rontó Pál mi? hány felv? Mikor adattak?
 bohózat 3 fv. nem tudom

Debreczeni Rip. népszimű 3 fv.

Ezeknek sorsát nem említem meg, mert az életrajz e formája nem kívánja.

A Szökött Katona úgy-e, méltatlanul vádoltatott plágiummal? — Ugy van, kiadtam kivonatban a francziából fordított deserteurt.

De ki által? Weil Fülöp.

A Mátyás fia miatti boszorkánypör Jámborral folyt, úgy-e? befejeztetett, az Életképekben adtam mellékletül a végválaszt.

Ha fordított volna Kd holmit a színpad számára, kérném a címeket ide írni: Saracén Dumastól. Tévedések vigjátéka Shakespearétól versekben, Veszedelmes nagynéne — Lowoodi árva — Essex gróf Laubetól, melyek gyakrabban adatnak.

Jun. 29.

Igaz tisztelettel

Toldy.

Mindezek a kész életrajz hézagjai pótlására kellenének.

VI.

Rövidség okáért csak a hézagokba kérem beírni a rövid válaszokat.

Tisztelt Barátom Uram, Ismét alkalmatlankodom, de utoljára. Bocsánat!

1. Jókai Kd által összeirt darabjain kívül még kettőt hoz fel a Vasárn. Ujságban; u. m.

Istenítélet	}	Mik ezek?	Hány	Mikor	Mikor	Nyomat-
Veszedelmes jó		Szinmű	felv.	készültek?	adattak	tak
barát			3 felv.	1847	1848	nem

ennek szerzőjéül nem neveztem meg magamat.

Vagy fordítások? Ki után?

2. *Jókai szerint Temesvárott is járt Kd iskolába:*

Mikor? 1826-ban a mennyire emlékszem.

Mily osztályokba? A syntaxist — 4-dik iskolát.

3. *Hét Rózsa és színésznő eredetisége is kérdésbe vétetett?*

Ki által mikor, s mibe van a dolog?

Erről nem tudok semmit — Rózsát a Kronsteini harc-játékhoz akarta hasonlítani, de az ily alaptalan ráfogásokra felelni sem tartottam érdemesnek, én tudtommal és akarva soha sem kölesönöztem, s így ha remiscencia van is, az sohasem lesz plagium.

4. *Ha nem alkalmatlan a követk. kérdés, bátor vagyok megújítani.*

1839. Rontó P. } *mely évben kerültek színre? egész általános-*
1845. Debr. Rip. } *ságban vagyis csak megközelítőleg.*

Két napja forgatom a folyóiratokat, s nem találhatom meg.

A ki annyi successussal dicsekszik, az könnyen elnyöghet két fiascot. Jókay kimondta, én itt nem. De nagyon búsulnék, ha a lajstromom csonka volna.

Bármily szigorúan esnék ki az ítélet, ha maholnap Költészet Történetében Kd pályáját terjedelmesen kellene tárgyalnom, a végeredménnyel Kd meg lenne elégedve. Van idő, mikor a sok, ha nem mind jó is, többet eredményez a kevés jónál.

Bocsásson meg faggatásaimért!

A dramaturgia címét is kérném s azt mily terjedelmű lesz körülbelül, s nyomtatják-e már? „A színészetről.“ A nemzeti színház nyugpénzületi naptárban jelenik meg már szedik.

Jun. 30. 1857.

Igaz tisztelettel

Toldy.

S a franciából fordított „Deserteur“ mily összefüggésben van 1. Schalléval? 2. A Weilével?

Schall Az enyémet jele-
fordította. netről jelenetre
 utánozta.

A Kdével? Semmi.

S hol adta Kd a franciának fordítását?

A plagiumra általában megjegyzem, hogy azt csak kész-akarva lehet elkövetni — s ki nem akarja azt elkövetni, annak egyik másik műve részletben hasonlíthat ehhez vagy ahhoz, de a költő kedélyén átolvadva a visszaemlékezés egész más szint fog ölteni — s én újra mondom — lehetnek műveim rosszak, nem tetszők némelyeknek, de plagium — a szó igaz értelmében — nem fog rám szólni soha.

Ez a Weil históriája ennyiből áll. A „Szökött Katona“ tetszett, — a németek kérték hogy engedném lefordítani — én az akkor szabályok szerint sem egyezhettem bele — fogta magát ez a zsidó firkaász, vagy a kéziratot lopatta le, vagy többszöri látás után, az én darabomat, jelenetről jelenetre leírta, Deserteur cím alatt, mintha a Schall-é után dolgozta volna, a budai német színházban adatta. — Persze lett belőle nagy láрма. — Én bepereltem — de akkor a városi kapitányi hatóság csak huzta halasztotta. — Én erre a Schall nyomtatott Deserteurjét könyv árusi uton meghozattam, s igazolásomra jelenetről jelenetre kivontam, s valamelyik lapban — melyikben? arra már nem emlékszem, kiadattam — mire a legrosszabb akarat is kénytelen volt minden gyanusítással felbagyni. — Különben ez a Schall-féle darab régen magyarban is adatott „Bronz fő“ cím alatt. — Az én s e darab közt semmi legkisebb hasonlat sincs, s Weil csak mystifikálta a közönséget mert nevemmel a darabot nem adathatta volna. Igaz! A Schall Deserteurjét a pesti német igazgató adatta ugyan ez időben speculatióból, s az én igazlásomra.

VII.

Tekintetes Titoknok Úr! Van szerencsém értesíteni, miszerint:

Hamják (adalék) Toldi ford.
 Fiesco (adatott, most nem szabad) Nagy Ignác ford.
 Ármány szerelem (adatik) Szenvey ford.
 Don Carlos (adatik) Kelmenfi ford.
 Wallenstein (nincs lefordítva).
 Stuart Mária (adatik) Kelmenfi ford.
 Orleansi szűz (adatik) Bulyovszky ford.
 Messinai hölgy (adatik) Szenvey.
 Tell Vilmos (adatott, most nincs műsoros uton) Gondol ford.
 Őszinte tisztelettel maradván
 alázatos szolgálója

*Szigligeti.*¹

VIII.

Nagyságos Ur! Szász Károlylyal beszéltem, ő szombaton jön haza, s azt vélte, hogy vasárnap délelőtt legjobb volna a Molière-kiadás ügyében ő méltóságával, a színházi igazgatóval értekezni. Ő méltósága kéreti Nagyságodat, méltóztatnék vasárnap

¹ A levél jobb felső sarkában Toldy jegyzete: Vettem febr. 15. 1859.

dél előtt 11 órakor az ő színházi irodájába eljönni. Ha pedig ez nem lehetne, méltóztassék engem értesíteni, hogy az összejevételt valamely más napra kieszközljem. Vasárnap más órában nem lehetne megtartani a többi gyűlés miatt.

Mély tisztelettel

Pest, jan. 19. 1870.

Szigligeti.

IX.

Nagyságos Ur! Van szerencsém Arany László „Sok hűhó semmiért” fordítását át küldeni bírálat végett, egyszersmind értesíteni, hogy *Tinódi* 1860-ban készült és 1861-ben adatott először. Öszinte igaz tisztelője

Pest, jun. 7. 1870.

Szigligeti.

X.

Nagyságos Ur! Csekélység ugyan, de az előbbi életrajzba tévedésből csuszhatott be:

Én Hazuchával nem irtam „Pókaiak” regényt, hanem 1831-ben vele alkottam egy magyar társaságot. Azt a regényt magam irtam.

Most becses felszólításának sietek megfelelni:

1863.

A bujdosó kurucz — színmű 3 felv. adatott — kézirat.

A lelencz — népszínmű 4 felv. A nemzeti színház 100 arany pályadíját nyerte el. Adatott — kézirat.

Egy nagyra termett férfit. Vigj. 3 felv. Kézirat. Adatott. (Teleki jut. 1864.)

1864.

Nadányi. Szomj. 5 felv. (átdolgozása, „Laczkfy” pályadíjmentes szomorújátéknak, melyet a censura eltiltott.) Az első adatott, mindkettő kézirat.

A fény árnyai — 1865 adatott — kézirat (Teleki jut. 1865.)

A szerencse kereke. — Színmű 3 felv. 1865 adatott — kézirat.

1866.

A próbakő. — Vigj. 3 felv. adatott, kézirat.

Szerencsés. Szomj. 5 felv. adatott — kézirat.

Kedv és hivatás. Vigj. 3 felv. 1869 adatott kézirat (Teleki jut. 1867).

1867. és 1868.

Trónkereső — szomj. 5 felv. 1868 adatott, megjelent = küldöm is a példányt. (Karácsonyi 400 arany jut.)¹

Az üldözött honvéd — dram. 5 felv. 1867 adatott — kézirat.

A bajusz. Vigj. 3 felv. (Teleki jut. 1868.) 1868-ban adatott.

A szent korona — ünnepi előjáték egy felv. a koronázás alkalmára — ugyanakkor megjelent nyomtatásban. Adatott 1867.

A halottak emléke. Eredeti drama 3 felv. 1867 adatott kézirat.

1869.

Semmit sem adtak tőlem.

1870.

Ne nyulj a mi nem éget. Vigj. 3 felv. adatott — kézirat.

IV. Béla. Szomj. 5 felv. Kézirat még nem adatott. { 1869
Török János — kiadva — most kerül színre. } irtam

Megjelentek :

A mama, Lampelnél.

Béldi Pál

Fenn az ernyő nincsen kas } Heckenastnál.

Irtam még :

Perényi. Példányt küldök.

Nemzeti színházi képcsarnok

Példányt küldök.

A Budapesti Közlönyben

a színi szemlét 1868 februártól hetenként egész mostanig folyvást irom — 1864. első félévben a *Naplóban* a „Heti szemle a nemzeti színházi dramai előadások felett“ szintén én irtam. — Alig van dramaturgiai kérdés, mely a heti szemlében többször és bőven ne volna fejtegetve.

Az új darabok, köztök több klasszikus ismertette és bírálva vannak.

¹ A küldött példányokat tiszteletem jeléül kegyeskedjék megtartani. A többiből nekem sincs.

Fordítottam :

III. Richardot — Kisfaludy Társaság.

Egmont — színre alkalmazva, a példányt küldöm.

Hervard Katalin — szomj. 5 felv. versekben.

Életviszonyaimban mi közérdekű volna, más változás nem történt, minthogy azóta voltam titkár és dramai rendező — majd dramai és operai rendező — majd csupán dramai rendező, míg végre 1868 februártól lettem dramaturg, s 1870 apriltól képezdei drama elméleti tanár és igazgató.

Nem tudom jegyzéken vannak-e régiebb darabjaim közül :

A molnár leánya — színmű 3 felv. B. Eötvös beszélje után.

Tinódi. Színmű 4 felv.

Álmos. Szomj. 5 felv.

Diocletian. Szomj. 5 felv.

Titkos iratok. Szomj. 5 felv. Teleki jut.

Trónvesztett. — —

Zsigmond fogsága. Drama 4 felv.

Mátyás király lesz. Drama 5 felv.

Műszeretők. Vigj. 3 felv. Kéziratok, mind adattak.

Nőuralom. Vigj. 3 felv. Teleki jut. megjelent az írósegély-albumban.

Obsitos huszár népszínmű 3 felv.

Petronella. Vigj. 1 felv.

Nevelő kerestetik. Vigj. 1 felv.

Bocsánat a firklálásért — de nagyon el vagyok foglalva — és bis dat —

öszinte mély tisztelője

Szigligeti.

Nemzeti Színház

Igazgatója

XI.

125/187³/₄

Nagyságos Elnök Ur! A nemzeti színház igazgatósága hazafiúi kötelességet teljesít, midőn Kisfaludy Károly mellszobrának fölállítási költségeihez tehetségéhez képest járulni késznek nyilatkozik. E czélra legalkalmasabbnak véli a Kisfaludy-Társaság jövő-évi februári közgyűlésének napján rendezni előadást, melynek tiszta jövedelméből egy részt a főnebbi czélra fog utalványozni. Kivánatos lévén, hogy azon előadás minél érdekesebbé és vonzóbbá tétessék, a részletek megállapítása végett szerencsém lesz Nagyságoddal annak idejében személyesen értekezni.

Fogadja Nagyságod kitünő tiszteletem kijelentését.

Budapest május 15. 1873.

Szigligeti Ede,
ideigl. igazgató.

Symphonia Hungarorum.

„ . . . circa mediam noctem audit strepitum molarum. quod ipse alias non viderat, mirabatur quidnam hoc esset. continuoque mulier, que molam trahebat, cantari cepit. admirans autem episcopus dixit ad Waltherum: Walthere audis *symphoniam ungarorum*, qualiter sonat. viseruntque ambo de carmine isto. Cumque solius manu traheretur mulieris et cantus cresceret in altum, episcopus . . . subridens ait: Walthere edissere mihi *quis istius melodiae cantus* sit, qui cantoria sua cessare compellit lectionem. at ille: *iste modulatio carminis* est, inquit, mulier que cantat ancilla est huius hospitis apud quem hospitamur. que molit triticum domini sui tempore quo alia molendina in regione ista reperiri omnino non possunt.“ Szent Gellért Legenda majorjának ez a helye sok kombinációnak volt már alapja.

Ezeknek felsorolása helyett az olvasót Horváth Cyrill és Himpfner Béla cikkeire utalom, kik a kérdés történetét alaposan összefoglalták s az addig igazán merész és phantastikus föltevéseket egyszerűbbel helyettesítették (EPhK. V., VI – VII.). Horváth Cyrill a „symphonia ungarorum“-ot „a magyarok muzsikájának“ fordítja, a „quis istius melodiae cantus sit . . . at ille: iste modulatio carminis est, inquit, mulier que cantat ancilla est huius hospitis apud quem hospitamur . . .“ helyet pedig a következőképen érti: „micsoda harsogás, gajdolás, nótázás, énekszó ez? . . . A dalolás ilyen természetű: az asszonyállat, a ki énekel, a házigazdánk szolgálója és urának gabonáját őrli. Más szóval: A nótázás a szállasadónk szolgálójának éneke, a ki urának gabonáját őrli.“ (EPhK. 1910. 318. l.).

Himpfner Béla szerint a földolog az, hogy a zümmögéstől kísért ének, tehát a kétszólamúság vezetett a symphonia szó alkalmazására; ez okozhatta valóban a *hangszerrel való összehasonlítást, a metaphorát*. A Symphonia szó jelenthetett ugyan dudát is — a mint ezt már Lánczy Gyula is állította —, de Himpfner inkább arra a középkorban általánosan elterjedt és használatos hangszerre gondol, melynek neve *symphonia*, chifonie, chiffonie, cifonia, cifonie, Bauren-Leyre (Bauern-Leyer), s a mely a régebbi organistrumból többféleképen átalakítva nagyon közönségesé lett. — A modulatiót ütem, ütemezés, ütemszerűség

szavakkal tartja egynek s az „iste modulatio carminis est“ szavakat így érti: az ütemezés teszi azt, hogy a nő így énekel. A modulatio, az ütem Gellértnek feltűnhetett, mert a szolgáló egyforma, lökésszerű mozdulatokkal járó nehéz testi munka végzése közben énekelt.

Hogy a symphonia csak élezelés a malomszer zúgásával vegyest felhangzó énekre, az fölötté valószínű s abban is egyetérték Horváth Cyrillel és Himpfner Bélával, hogy „a legenda sem egyik, sem másik variánsában — sajnos — szó sincs nagytekintetű zenetörténeti észrevételekről“; azt azonban hangsúlyoznunk kell — a mire már Osváth János is rámutatott¹ —, hogy az egyházi énektől különböző, tehát nemzeti, Himpfner Béla szerint világi, szerintem „népi“ dallamnak kellett ennek az éneknek lennie.

* * *

A Finn Tudományos Akadémia kiadásában 1913-ban egy nagyon értékes mű jelent meg,² melyben szerző *A. R. Niemi* a lettek, litvánok népköltészetéről szólván megemlíti, hogy a letteknek, litvánoknak nagyon sok és sokféle munkadaluk van. E népek dalai már régen magukra vonták az utazók és tudósok figyelmét s Niemi egy XVII. századbeli német utazó útirajzából, finn fordításban, egy bennünket közelről érdeklő megfigyelést közöl, a melynek eredeti szövege Lepner: *Der Preusche Littauer* című művének 95. lapján a következőképen van meg:

„Sie (Die Littauer) sind von Natur zum Singen geneigt, und also schöne Musici naturales, welche die Zuneigung zum Singen mit auf die Welt gebracht, dannenhero entsteht von den Weibern und Maegden in ihren Gelachen so ein Geheule und Gesumme, dass man die Ohren davor zu stopfen musz. Die Kerdels legen sich auf diese Wissenschaft nicht sonderlich, sondern nur die Weiber und Mägde, welche auch *des Morgens vom andern Hahnen-Geschrey, bisz es taget, bey der Hand-Mühlen, da das Gesumme der Hand-Mühlen ihnen zum Bass und Fundament dienet*, musiciren. Die Materie ihres Gesanges oder vielmehr Geheules, sind Buhlen-Lieder, *sie handeln auch von solchen Sachen*, was ihnen nur einfällt und vor Augen stehet.“

Ime: a Symphonia Lithvanorum.

A litván asszonyok és leányok a második kakasszótól (reggel 2 órától) virradtig az őrlőmalomnál, a hol az őrlő zúgása a basszus és a kíséret (Fundament = alap), „dalolásznak“. Fel-

¹ Nemzeti Zeneművészet. Budapest, 1908. 14. 1. stb.

² A. R. Niemi: *Tutkimuksia Liettualaisten Kansanlauluja* alalta. I. Helsinki 1913.

tünően emlékeztet ez a leírás a Szt. Gellért-legendában olvasható őrlési jelenetre. A leányok éjszaka tivőltének az őrlőmalomnál, s az utazó, Lepner, élezélődve azt mondja, hogy a „malom zúgása és az éneklés együtt“ muzsika. Lepner azonban többet is feljegyez: dalaik tárgya a szerelmen kívül bármi, a mi eszükbe jut, vagy közvetlen szemlélet tárgya.

Niemi idézett munkájában a munkadalok több csoportját sorolja fel s ezek között egyik nagy csoport a litván *őrlődalok* csoportja; hogy az őrlődalok a litvánoknál a legősibb dalforma, azt Büchernek az őrlődalokról felállított elméletén kívül egy régi történeti adattal is bizonyíthatjuk.

Körülbelül 100 évvel Lepner műve előtt jelent meg Mathias Strykowski lengyel írónak (sz. 1547, megh. 1852 után) egy kéziratot műve, melyet egy Alexander Guagnini nevű olasz kalandor 1581-ben a saját neve alatt a következő cízzel adott ki: Alex. Guagnini Veronensis: Discriptio Sarmatiae Europae. Spira. 1581. E műben a következő feljegyzést találjuk: „Dum [que haec] molendina manibus vertunt, patrio more, agrestem qvendam concentum edere solent, dicentes: melior, hocqve verbum frequentius ad cantilenae similitudinem repetunt: id vero est tam viris, qvam mulieribus peculiare, qvod de illa re, qvam tunc in opere habent, cantilenas agrestes canant.“ (Idézi Bezenberger, Litauische Forschungen IX.) Tehát a lithvánok a kézimalom forgása közben s egyéb alkalmakkor a helyzettel összefüggő dalokat énekelnek (v. ö. Niemi id. m. 78. l.).

Az őrlődalok megvannak a többi Balti-tenger melletti népeknél is, a mi néprokonainknál is, a finneknél és az észtek-nél¹ s dalaiknak igen jelentékeny csoportját alkotják. Az őrlődalok általános elterjedtsége arra enged következtetni, hogy — bár ma már nálunk a kézimalom pusztulása után őrlődalok ismeretlenek népköltészetünkben — régen bizonyára itt is éppen úgy megvoltak, mint igen sok más primitív költészetben s nem vonunk merész következtetést Szt. Gellért legendájának őrlési jelenetéből s a finn-észt őrlődalok létezéséből, ha azt állítjuk, hogy az *őrlődalok nálunk ősiiek, talán még a finn-ugor egység korából valók*.

Munkadalok (kallódal, fejdódal) nálunk is vannak. Az eddig feljegyezettekhez szolgáljon létezésükhöz bizonyítékul az itt közlött köpülődal, melyre gyermekkoromból jól emlékszem:

Menj össze, menj össze,
Menj össze jó tejfel!
Itt van a nagy
Hasú gyerek (Jancsi, Jóska stb.)
Írót s vaját kíván,

¹ Megvan a legtöbb primitív népnél s mindenütt nők éneklék.

melynek dalolása, rhythmusa összeesik a köpülés mozdulataival. Munkadal nyomát látom az ilyen, ma már csak refrainként előforduló sorokban is:

Szita-pita péntek
Szereda-csütörtök
Zabszerda,

melyet, mint rhythmusa is mutatja, eredetileg szitalás közben énekelhettek. Ide lehet sorolnunk a közismert *masírozódalt* is:

Lépjünk pajtás egyszerre,
Kapunk lencsét estére.
A ki nem lép egyszerre,
Nem kap lencsét estére, stb.

a melyet a mars-kürtszóra szoktak dalolni.

* * *

Madzsar Imre „Szent Gellért nagyobb legendájáról“ szóló értekezésében összevetvén a Gellért-legenda különböző szerkesztéseit: Vita minor, Vita maior (s a Wion Arnold-féle) legendát, arra az eredményre jut, hogy a nagy legendának mindazon részei, melyek nincsenek a kis legendából vagy egy régi chronika-redactióból merítve, csekély kivétellel nem egyebek, mint egy 1400 körüli író képzelmenek alkotásai. A nagyobb legendában a magyarok symphoniájáról szóló párbeszédben feltűnőnek találja a szemelláthatólag előtérbe nyomuló novellistikus, elbeszélés-szerű elemeket, melyek határozottan a nagy legenda későkorúságát bizonyítják s a híres párbeszédet későbbkori interpolatiónak, sőt a Himpfner Bélától (EPhK. 1910, 395.) közölt Athenaios-féle parallel hely alapján „alkalmi interpolatio“-nak gondolja (Századok, 1913, 510. l.). A Lepnerből közöltem adat, melynek „die Weiber und Mägde, welche auch des Morgens vom andern Hahnen-Geschrey, bisz es taget, bey der Hand-Mühlen, da das Gesumme der Hand-Mühlen ihnen zum Bass und Fundament dienet, musiciren“ helye is emlékeztet a nagyobb Gellért-legenda kérdéses párbeszédére, szintén valami állandó vándormotívumra engedne következtetni, ha nem volna úgy a Gellért-féle párbeszéd, mint a Lepner-féle leírás is teljesen a helyzetnek megfelelő, illetőleg a helyzetből folyó. És el kell ismerünk azt is, hogy ha az éjszakai őrlés s az őrlés melletti dalolás nálunk ismeretlen, szokatlan lett volna, e hely se a Legenda Minorba, se a Legenda Maiorba nem kerülhetett volna bele.

S ha a Legenda Maiornak kérdéses helye az 1400 körüli írónak novellistikus színezése is, ezzel a symphonia Hungarorum, quis istius melodiae cantus sit, iste modulatio carminis est stb. kifejezések még mindig nincsenek megmagyarázva; a

magja az episodnak megvan a Legenda Minorban, melyet a L. Maior írója kiszélesített. Vajjon a színező elemeket kölcsönvette-e valahonnan, vagy saját képzeletéből merítette-e?

Lepnernél azt olvassuk, hogy a litvánok *éjjeli* két órától hajnalhasadáig *kézimalommal örölnek*, és pedig az *asszonyok és a leányok*; őrlés közben *dalolnak, üvöltenek*, vagy a mint Lepner élcelődve mondja: *musiciren*, s a kézimalom brúgása „zum Bass und Fundament“ szolgál. Dalolásuk, vagy inkább üvöltésük tárgya a szerelem, vagy a mi közvetlen előttük van. A *Symphonia Hungarorum* sem egyéb, mint az *éneknek és a malom brúgásának együtthangzása*. Hogy Lepner is s a Legenda Maior írója is comikusnak tartja ez együtthangzást. abból magyarázható, hogy a malombrúgás s az ének párhuzamosan szabályos tactusokban haladt s szakadt meg. (— Ez a munkadal természete, hogy a munka s a dal rhythmusa összeesik. —) A malombrúgás tehát úgy hallatszik távolról, mint valami monoton zenekisért. Műveltebb fül mindenestre furcsának találta ezt az összhangot s az élcelődés érthető, anélkül hogy e két szerző műve bármily távoli, közvetett úton is, kapcsolatba volna hozható egymással. A symphonia Hungarorum körüli párbeszédet nem kell kölcsönvételnek tekintenünk. Madzsar meggyőző fejtegetései után kétségtelen ugyan, hogy a nagy legendában levő audis *sympioniam ungarorum, istius melodiae cantus* stb. szavakat Gellért nem mondta, de a Nagy Legenda írója maga is észrevehette a malomzúgással együtt hallatszó éneklés furcsaságát s nem tett egyebet, mint hogy megfigyelését egy, a Kis Legendában megadott keretbe beillesztette.

Az elmondottak alapján — jórészt Himpfner elméletéhez csatlakozva — a Gellért-legenda idézett helyét a következőképen értem:

„Walter! Hallod a magyarok *összhangos játékát*, miképen hangzik, — s nevettek mindketten e daloláson . . . Walterom, magyarázd meg nekem, *miféle éneklése ez annak a melódiának* (quis istius melodiae cantus sit), a mely elüvöltetésével kényszerít olvasásom félbeszakítására? És ő így felel: *a dalnak [szokatlan] tagolása* (ütemezése) az; [mert] a nő, a ki énekel, házigazdánknak szolgálója, ki urának gabonáját őrli (iste modulatio carminis est, inquit, mulier que cantat ancilla est huius hospitis apud quem hospitamur. que molit triticum domini sui).

Gellért korábban is hallhatott magyar dalt; a mi feltűnt neki, az 1. a különös együtthangzás volt, a melyről ő nem tudta, hogy mi, 2. a sajátságos rhythmus, a melynek magyarázatát Walter azzal adja meg, hogy a leány őröl, tehát munka közben dalol s azért oly különösképen furcsa és szaggatott az ének.

Nem a magyar dalon nevetett Gellért, hanem a szokatlan zenekíséreten (vö. da das Gesumme der Hand-Mühlen ihnen zum Bass und Fundament dienet) s a symphonia Hungarorum kifejezés az egész, — odahallható, összjátékra, együtthangzásra vonatkozó élezt. — Gellért nem azt kérdezi azután, hogy „miféle éneklés, gajdolás az?“, hanem hogy „miféle éneklése ez annak a melódiának“, t. i. a mint már Himpfner is megjegyezte, örlés közben, a munka rhythmusával haladt együtt az éneklés rhythmusa is. Azért magyarázza meg Walter, hogy a dal szokatlan ütemezése onnan van, hogy a leány örlés közben dalol.

Trócsányi Zoltán.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma: Berzeviczy Albert az Akadémia ezidei közülésén *Bárá Eötvös József és a nemzetiségi kérdés* című elnöki megnyitó beszédét közli. Eötvös nemzetiségi elméletét az 1865-ben „A nemzetiségi kérdés“ röpiratában fejtette ki. Szerző ez elméletnek lényegét ismerteti. — Herczeg Ferencz *Jókai Mór emléke* című felolvasásában Jókai költészetét jellemzi. — Marczali Henrik befejezi *Társadalmunk történelmi fejlődése gazdasági alapon* tanulmányát. Ebben a jelen viszonyokat ismerteti; majd a jövő fejlődésre nézve azt mondja, hogy mire kell tudatosan törekednünk. Magyarország most olyan nemzet, melynek a feje és karjai túlnagyok, lába erős, de a gerincze gyöngye. Nincsen meg az a polgársága, a melyet a mindennapi munka megóv a felsőbb osztályok ledérségétől, melynél a munka hagyománya biztosítja az erkölcsöt. Ezt a polgárságot kell fejleszteni. Ez a gerincz biztosíthatja Magyarországot, s a magyar suprematiát ez sokkal jobban fentartja minden törvénynél. — Réz Mihály *Bosznia közjogi helyzetéről* kezd tanulmányt. — Gróf Teleki Pál *A földrajz az életben és iskolában* címmel a középiskolai reformmal kapcsolatban a földrajzoktatás jövőjéről értekezik. Felső oktatásunk nem képesít földrajztanárokat. Oktatásunk hiánya, hogy a középiskolákban a földrajzot jórészt teljeren idegen tárgyak tanárai tanítják. Pedig földrajzot csak az taníthat eredményesen, a ki a geographia és a rokontudományok területein széleskörű ismereteket szerezve, azokat meg is emésztette. Ezért a földrajz-oktatás jövője a földrajzi szakképzettségű tanárok felnevelésének kérdése. — Voinovich Géza befejezi *Görgei és az irodalom-ról* szóló tanulmányát. Ebben Görgei alakját és írói munkásságát jellemzi. — Bodrogi Lajos folytatja Keller Gottfried *A három igaz-lélek fésűslegény* című regényének fordítását. — Vargha Gyula *A fény és A költőző fecs-*

kékhez eredeti költeményeit közli. — A *Szemlé*-ben Marczali Henrik *Kossuth Ferencz*-ről emlékezik, Matlekovits Sándor *Monarchiánk angol megvilágításban* Steed H. W. The Hapsburg monarchy munkájáról ismertető tanulmányt közöl. — Az *Értesítő*-ben Heine H. Der Rabbi von Bacharach, a Kisfaludy-Társaság új magyar Shakespeare-je (Vértessy Jenőtől), Ambrus Zoltán: Színházi esték (Császár Ernőtől), Császár E.: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században (Gálos Rezsőtől) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat júliusi füzetének tartalma. Ferenczi Zoltán az Akadémia összes ülésén felolvasott *Kemény Zsigmond emlékeztető*-nek első közleményét adja. Nehány jellemző vonást kíván a költőről kiemelni. Szépirodalmi művein kívül kivált történelmi jellemrajzaira s a regényről szóló irodalmi tanulmányaira van tekintettel. — Jánosi Béla *Henszlmann Imre és Erdélyi János esztetikai elmélete* című tanulmányában a két jeles esztetikusnak a műelmélet és műbírálat terén kifejtett tevékenységét jellemzi. Mindkettő egy irányban halad s tudományos egyéniségükben s így munkásságuk jellemében is több a rokon vonás. Kettejük közül Henszlmann a következetesebb, egyszer kimondott elveihez szigorúan ragaszkodó. Erdélyi hajlékonyabbnak, sőt egyben-másban ingadozóknak látszik. — Réz Mihály *Bosznia közjogi helyzetéről* szóló cikkének befejező részét adja, s ebben az annexio utáni helyzettel foglalkozik. — Antal Géza *Scheffel*-ről írt tanulmányt. Szerző a költő életét és működését általánosságban ismertetvén, főleg élete azon mozzanatait emeli ki, melyek munkáira oly mély hatással voltak, kulcsát adja annak a rendkívüli nagy hatásnak, melyet két főmunkája keltett. Ebben a két munkában a költő örök szépet alkotott, függetlent az idő és a nyelv korlátaitól. — Reichard Piroska *Walt Whitmann* amerikai költő működését jellemzi. — Bodrogi Lajos befejezi Keller Gottfried *A három igaz-lélek fésűségény* regényének fordítását. — A *Költemények* közt van Lévy József *A pacsirtához* eredeti verse és ifj. Szász Béla *A gonosz anya* allegóriája. — A *Szemlé*-ben Koronghy Lippich Ede *Három magyar művész elköltözése* címmel Lechner Ödön, Feszty Árpád, Spányi Béla művészetéről írt tanulmányt. — Görög Imre *A középiskola reformjához* címmel a *történettantásról* ír, szerinte a történet és földrajz csak szorosan egymásba fonódva, lehetőleg gyakran egy kézben egyesítve teljesíthetik központi feladatakat. Tömértelen fölösleges adatot kell kiküszöbölni a jelenlegi anyagból és a mennyire lehet, összehasonlítás útján ki kell fejteni a tipikus jelenségeket a történeti fejlődésben. Különösen a nyolczadik osztályban úgy kell berendezni tanításunkat, hogy ott ne a magyar nemzet „oknyomozó történet“-ét adjuk, hanem a magyar történet és társadalom jelenségeit tekintsük át. — Az *Értesítő*-ben Heinrich Gusztáv *Költők mint regényhősök* címmel Stilgebauer E.: Harry, Lux J. A.: Grillparzers Liebesroman, König H.:

Emilie Reinbeck című regényeket ismerteti. — Bán Aladár Roheim G.: A varázserő fogalmának eredete, Gönczi F.: A zalamegyei vendek, és Göcsej munkáiról, Rózsá Dezső pedig Hedgesek: Thomas Hardy munkáiról írt ismertetést.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetének tartalma. Báró Máriássy Tibor *A magyar város hivatása és a városi reform* címmel válaszolja azon szempontokat, a melyeket a városi törvény meghozatalánál megvalósítandóknak tart. — Ferenczy Zoltán befejezi *Kemény Zsigmond emlékezetéről* szóló tanulmányát. E cikkében azt kívánta kimutatni, hogy Keménynek, mint minden kiváló szellemnek, logikus világnézete volt úgy az élet és társadalom felfogásában, mint művészközpontjában. — Moldován Gergely *Ságuna András*-ról kezd tanulmányt. E gyűlölködő és zsarnok, önző és kapzsi embert akarja bemutatni, a ki kezdetben a magyarok szolgálatában képes volt bármily szolgálatra is, hogy a magyarok bizalmát a maga számára megnyerje és biztosítsa. Azután a magyarokat rútul megcsalva, árulóként a bécsi kormány körében élt, felhasználván minden alkalmat arra, hogy a magyar államot darabokra törje. — Huszti József *Terentius a világirodalomban* címmel Terentius drámai munkásságát jellemzi. Terentius egyénisége a korabeli irodalmi áramlatba nem illik bele. Terentius irodalmi epigon, alig több a fordítónál, kinek nem az a feladata, hogy az emberiség kultúrájában forrongó változatokat idézzon elő, hanem hogy a már megszerzettet állandósítsa, könnyebben hozzáférhető és felfogható formába öntse. A prologusokból és az átdolgozott darabokon tett javításokból előtűnik áll egyénisége. Terentius közepes tehetségű, öntudatos író, céljai eléréséhez nem is kellett elsőrangú tehetség. Nem olyan feladattal állt szemben, mint Aischylos, ki a hitregéből drámát formált. Terentius mindent készen várta: a fejlődésében már megállapodott műfajt csak lényeges vonásaiban megrögzíteni és egyes részleteiben enyhén módosítani kellett. Ezt a feladatot derekasan elvégezte. — Jókai Lajos *Az utolsó tavasz* című elbeszélését közli. — A *Költemények* között Radó Antal *Pesti képek* címmel három költeményt ad. — A *Szemlében* Geréb József *A latin nyelvi tanítás reformjáról* mondja el nézeteit. Vissza kell állítani némi módosítással az 1887-iki tantervbe kitűzött célt, hogy t. i. a latin nyelv tanára növendékeit alapos nyelvi és nyelvtani ismeretekre vezetve, olyan irodalmi műveket olvasson velük, melyek a római nép életét és világnézetét a legjellemzőbb vonásokban mutatják be. — Az *Értesítő*-ben Fináczy E.: A középkori nevelés története (Imre Sándortól), Az 1777-iki ratio educationis, ford. Friml A. (Viszota Gyulától), Magyar közgazdaság és cultura (Rózsá Dezsőtől) munkák vannak ismertetve.

2. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi június—júliusi kettős füzetének vezetőhelyén Sziklay Gy. Szilárd *A zen-žirlii fölíratok, elephantinei papyrusok és Dániel könyvének arámi*

nyelve című terjedelmes dolgozatának második, befejező része olvasható. A háromféle irodalmi emlékek nyelvének beható vizsgálata arra a meggyőződésre vezetik az értekezőt, hogy ezek a nyugat-arámi irodalmi nyelv fejlődésének három különböző fokát képviselik, s ennek a fejlődésnek iránya a Targumok kialakult nyelve felé mutat. Dániel könyve arámi részének nyelvét a Kr. előtti második századba helyezi. — Vértessy Jenő *Az ál-shakespearei Merlin-drámáról* ir tanulmányt. A *The Birt of Merlin, or The Child hat found his Father* című drámának 1662-ből való első kiadása Shakespeare-t és William Rowleyt nevezi meg szerzőiül. Vértessy nem bolygatja a szerzőség kérdését, a drámát méltónak tartja Rowleyhez, de Shakespeare neve alkalmasint csak reklámkép került a másik név mellé. A dráma tárgyának, a népszerű Merlin-mondának ismertetése után, megállapítja, hogy e színmű költői munka, de sem a benne lebonyolódó szerelmi történet kibonyolításának módja, sem a stylus nem vall Shakespeare-re. Befejezésül szól Immermann Merlinjéről és Tennyson Király-idylljeinek Merlin-részletéről. — Zolnai Béla befejezi *Szigligeti „Szökött katonájá”-nak külföldi elemei* című értekezését (ötödik közlemény). Folytatja Victor Hugónak a Szökött katonára való hatásának megállapítását s kimutatja, hogy ezen a réven több romantikus motívum (szakaszczim, fölismerés, akusztikai hatáskeltés) került bele a darab városi és népies milieujébe; majd azt állapítja meg, hogy az idősebb Alexandre Dumas Antony című drámája is hatással volt az első magyar népszínműre, s e hatás egy korszerű romantikus elem (visszatért leánykori kedves) és a börtönjelenet költőjének szerepeltetésében nyilvánul. Végül összefoglalja értekezése végső eredményeit. — A *Hazai Irodalom* rovatát Zolnai Gyula bírálata nyitja meg Gombocz Zoltán és Melich János *Lexikon Critico-etymologicum Linguae Hungaricae* című szövejtő szótárának I. füzetéről, mely az Akadémia kiadásában jelent meg. Zolnai áttekintvén az etymologiai kutatások eddigi eredményeit szétszórta tartalmazó folyóiratok, nyelvészeti munkák, szótárak sorát, elmondja a szótár keletkezésének történetét, majd rátér a szótár ismertetésére, melynek szerkezetéről már az első füzet alapján is elismeréssel szólhat. Helyesli, hogy a szerzők nemcsak a mai köznyelv szavait magyarázzák, hanem kiterjesztik figyelmüket a régiségre és a legritkább tájszavakra is. Nem ért egyet azonban a szerzőkkel azon idegen szavak fölvétele dolgában, melyek nem öltöttek magyaros jelleget. Felemlíti, hogy a szerzők, bár nem adják okát, visszatérnek a nyelvemlékek olvasásának húsz év előtt divó módjára. — Kornis Gyula Jánosi Bélának *Szerdahelyi György aesthetikája* című értekezését példaszzerű aesthetika-történeti monographiának ítéli. — Γουλιέλμος Πέζς Συγκριτική τροπική της ποιήσεως των ἐγκρίτων χρόνων της ἑλληνικῆς λογοτεχνίας stb. című könyvről Dárkó Jenő szól. Véleménye szerint Pecz az anyagnak világos elrendezésével, a tropusok lényegének helyes fölismerésével s

azoknak fő- és alkategóriákba való biztos beosztásával olyan elő-munkákat végzett, melyből fontos művelődéstörténeti és költészettani tanulságok vonhatók le. — *Báró Kemény Zsigmond Hátrahagyott Munkáiról*, melyeket Papp Ferenc rendezett sajtó alá, Pais Dezső számol be. Kemény e kötetben közölt műveinek rövid ismertetése után rátér a kiadó munkájának bírálatára. A szövegek közlését és a jegyzeteket gondosaknak találja, de a bevezető tanulmányok túlságosan terjedelmesek. Az adatok feldolgozásában Papp nem mindig gyakorol szigorú kritikát (az Izabella királyné keletkezése), azonban jártas philologus, s aesthetikai és méltatásai sikerültek. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Schwartz Frigyes ismerteti J. Bolte és Polivka *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm* című terjedelmes művét. A szerzők mindössze hatvan mesét tárgyalnak; Polivka nyújtotta a szláv, kaukázusi és közép-ázsiai anyagot, a többi Bolte tollából való. A mi szempontunkból nagy érdeme Boltenak, hogy a magyar variánsok is kellő számmal szöhoz jutottak. Ismertető azonban sajnálatraméltónak tartja, hogy Bolte nem foglal állást valamely meseelmélet mellett. — Joseph Bédier *Les Légendes épiques, Recherches sur la formation des Chansons de Geste* című művével Birkás Géza foglalkozik. A francia epika keletkezésére vonatkozó közkeletű elmélettel szemben Bédier azt hirdeti, hogy a chanson de geste-ek, nem a VIII—IX. századi eseményekkel egyidőben keletkezett énekek és eposok maradványai, hanem a XI—XII. században hozta őket létre az a vallásos és lovagias felbuzdulás, mely a keresztes háborúknak is forrása volt; tehát nem germán, hanem francia eredetűek. Bizonyítékait a mondai alappal bíró hősköltemények vizsgálatából meríti. Végső eredményként kimondja, hogy ez epikai művek egységes, öntudatos költői termékek. — A *Vegyesek* során Geréb József Petőfinék Nietzsche való hatására hívja föl a figyelmet, Hartyáni Zoltán Catullus 2. versét kísérli meg új oldalról megvilágítani; Alszeghy Zsolt Horváth Jánosnak *Ének a gazdagról* című cikkével (EPHK 329—332. l.) kapcsolatban megjegyzi, hogy a Thaly-közölte éneknek a Visio Philibertivel való kapcsolatát már Szilády Áron is megállapította; Horváth azonnal felel Alszeghy megjegyzésére. Az *Új könyvek és A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke* zárja be a rovatot, az egész füzetet pedig *A magyar philologiai irodalom 1913-ban* című repertorium.

Ugyane folyóirat f. évi VIII—IX. (október—novemberi) kettős füzetének vezető helyén Hornyánszky Gyula dolgozata olvasható *A szó hatalma* címmel. Megállapítja, hogy a szók, főleg mint a vallásos érzés kifejezései és mint a jogi élet formulái, olykor valósággal az entitasok jellegét ölthetik magukra. Az istenek és emberek neveit vizsgálván a görög világban, arra az eredményre jut, hogy az istenek személyéhez akkora félelem kapcsolódhatik,

hogy a hívó nem is meri nevén szólítani, másfelül a nagy tisztelet megteremtette a készséget, hogy minél részletesebb gonddal szólítsa meg az istenséget; a személynév nagy jelentőségét bizonyítja az a tény, hogy szeretettel választottak olyan nevet, mely valamely istenét is magában foglalja, vagy melynek szerencsét jelentő alapértelme van. A szónak, mint kinyilatkoztatásnak jelentőségét kutatván, megállapítja, hogy a görög felfogás szerint a jóslatban maga az istenség szólt a tőle megszállott pap ajkával, sőt hallhatták a görögök az isten szavát nyilvános prédikációk által is. E felfogást az Epimenidesről (K. e. VI. század) szóló hagyomány igazolja. A próféciát azonban a föléledt rationalismus elnémitja, csak a Krisztus utáni században kél újra életre a tyanai Apollonios személyében. A görög szónoklat kibontakozása szempontjából jelentősebb Empedokles (K. e. V. sz.), Gorgias mestere. Hornyánszky a Tisztító dalok töredékei alapján jellemzi e vándorprófétát, mint a kinyilatkoztatások szónokát. Ismerteti a külsőségeket, melyek hozzátartoznak a vándorpróféczia gyakorlatához; beszédének legáltalánosabb jellegét pedig a prófétának az a hite határozza meg, hogy ő istennek tartja magát hallgatóival szemben. — Tolnai Vilmos *A kurucz balladák hitelességéről* írt cikkében revisio alá fogja Harsányi István, Gulyás József és Simonfi János közös dolgozatát (A kurucz balladák hitelessége stb.), melynek célja a Thaly-közölte balladák hitelességét igazolni s megcáfolni Riedl Frigyesnek s Tolnainak az érveit. A három szerző elsősorban a nyelvi bizonyítékokat tartja perdöntőnek s az egyes gyanúsak tetsző szavak igazolására törekszik; tengernyi adatot hoznak fel, mégis akad több szó is (mindenki, torpad, dombol, riadal), melyeknek igazolása nem sikerül; megállapítja Tolnai azt is, hogy a balladák népiessége minden helyi és tájnyelvi színezet nélkül való. Még kevésbé sikerült megcáfolni a nem nyelvi természetű érveket (a sátor dombja az Esztergom megvételeiben, az Ocskay-ballada hollói). A történeti valóság és a balladák eseményes tartalma közti ellentéteket nem sikerült elsimitaniok, az eredőhelyek kérdésében egy kétes vers származását sem tudják igazolni. Thaly közlésében a nem gyanús szövegek meghatározása pontos, a kéteseké kézzel fogható adatok nélkül szűkölködik, azoknak több variánsuk is van, ezeknek nincs; azoknak verstechnikája is aránytalanul fejlett. A XIX. század költőivel való egyezéseknek a magyarázata sem állja meg a helyét. Harsányiéék legújabb bizonyítékáról (Ethnographia 1914. 3. f.) a Bujdosó Rákóczinak a Thaly hagyatékából előkerült kéziratáról pedig megállapítja Tolnai, hogy ez nem régi szöveg másolata, hanem a közlő eredeti fogalmazványa, melyből később a Bujdosó Rákóczi és a Rákóczi búcsúdala keletkezett. Thaly közlései hitelességének kérdését véglegesen csak akkor lehet majd eldönteni, ha a régi énekgyűjtemények és kéziratok teljes szövegükben, hű kiadásban kezünkben lesznek. — Sas Andor *Schelling-követő magyar természetphilo-*

sophusok a romantikus Jénában czimen a Schelling-Goethe-féle világnézet első magyar ismertetőivel foglalkozik. A XVIII. század végén a jénai ásványtani társulat körülbelül száz magyar tagot számlált, első elnöke is magyar ember volt: gróf Teleki Domokos. A társulat évkönyveinek adalékai közül Bodó Sámuelnak két természetphilosophiai dolgozatát ismerteti, melyeken Kant, illetőleg Schelling és Goethe hatása érezhető. — B o r o s J ó z s e f *Pindaros epinikonzainak metrikai szerkezete* című értekezésében azt kutatja, hogy egy-egy óda metrumát alkotó különböző kólonokat milyen szabály szerint kapcsolt össze a költő sorokká, a sorokat pedig strophává. Kiindulva az eddigi kutatók (Boeckh, Rosbach, Westphal, A. Croiset) metrumértelmezéseiből, megállapítja, hogy a metrumok rhythmusbeli tagoltsága a táncmozdulatok tagoltságával kapcsolatos; kólonokra bontja tehát az egyes ódák metrumait s megállapítani törekszik, hogy az egyes kólonok milyen táncmozdulatoknak felelhetnek meg, végül a kólonok csoportosulása szerint csoportosítja az egyes táncalakzatokat. E feladatot először a dactylo-epitritusi metrumokon oldja meg s ábrákban mutatja be három óda táncalakzatát a térbeli elmozdulás szempontjából. — A *Klingsor-mondához* cím alatt közli Laban Antal Kemény József báró levelét, melyben ez Mailáth János grófnak beszámol a Klingsor származása körül való kutatásairól. Kemény szerint Klingsor német származású ritler volt és II. András korában Erdélyben is járt; hogy a német lovagrend vitéze lett volna, az bebizonyíthatatlan. E közleményhez Laban azokat a hypothesiseket fűzi, hogy Klingsor alkalmasint összeköttetésben állott az erdélyi német lovagrenddel, ott volt szent Erzsébet kíséretében is, ő írta meg 1221-ben, Erzsébet lakodalma alkalmából a latin nyelvű hún-magyar krónikát s ő jósolta meg úrnője születését is. — A *Hazai Irodalom* rovatának élén Vértessy Dezső bírálja meg *M. Fabius Quintilianus szónoklattana* első hat könyvének Prácser Alberttől való fordítását, melyet az Akadémia adott ki. Megrója a paraphrasis-szerű, glossatoldó fordításmódot, a stylus pongyolaságát, de kiemeli, hogy a fordító munkáját a megértés teljes bátorságával és az akribia ritka mértékével oldotta meg. — A besztercebányai Madách-Társ. kiadásában megjelent *Böhm Károly élete és munkássága* című három kötetes műről Husztiné Révhegyi Rózsai szól. E három kötet érdeme, hogy összegyűjtötte a Böhm életére vonatkozó adatokat s megvetette e kiváló tudós rendszerének bölcsészettörténeti alapját is, de hiányzik e műből Böhm helyének az egyetemes philosophia fejlődésében való megállapítása. — Benigny Gyula röviden ismerteti Gerecs Sz. Ferencznek *A cippus Abellanus* című osk nyelvtörténeti tanulmányát. — Mészáros Gyulának *Magyarországi kún nyelvm emlékek* cz. értekezése Németh Gyula véleménye szerint hibákkal telt, selejtes munka. — A *Külföldi Irodalom* rovatának vezető helyén Bayer József ismerteti J. F. Castellinek *Memoiren meines Lebens* stb.

czimű emlékiratait, melyeket J. Bindtner adott ki. Castelli tipikus alakja korának: bőbeszédű, kedélyes, de pártállást nem foglaló, tartalmatlan elbeszélő. Bennünket 1809-iki magyarországi útjának elbeszélése érdekel, továbbá az a kapcsolat, melyben a korabeli színpadirodalmunkkal állott. — Émile Thomas *Pétrone* című monographiájáról Révay József számol be. Thomas főerőssége az aesthetikai elemzés. A vitás kérdésekben nem mond önálló véleményt, de egységes képet ad Petroniusról s mintegy érzékelteti annak soha el nem múló hatását a regényirodalomra. — Gulyás Pál Hermann Suchier és Adolf Birch-Hirschfeld *Geschichte der französischen Literatur* című könyvének második kiadását ismertetvén, azokról a módosításokról számol be, melyeket az új kiadás az elsőhöz képest mutat. Legtöbb a változás a legújabb kor előadásában. — J. H. Scholte a *Probleme der Grimmelshausenforschungen* című művében Trostler József szerint, ha nem is oldja meg teljesen a Grimmelshausenhez fűződő kérdéseket, de legalább előkészíti végleges megoldásukat. — Engelbert Drerupnak *Das fünfte Buch der Ilias* című terjedelmes kötetét Marót Károly bírálja. A mű két részből áll: az első az V. ének részletes elemzése, a második az eredmények leszűrése és az elvek megállapítása. Drerup elveit azonban a bíráló nem tartja helytállóknak. — Hanns Heiss *Balzac*-monographiája Lám Frigyes ítélete szerint minden ízében megbízható munka, mely ajánlatos kalauzul szolgálhat a Balzac-kutatások útvesztőjében. — Ph. Witkop *Die neuere deutsche Lyrik* című művét Weisz Róbert tartalmaz, bár bizonyos tekintetben egyoldalú munkának tartja. — A *Programm értekezések* során Gálos Rezső Vári Emilnek *A mesterkedőről* szóló tanulmányát sok jóakarattal, de pongyolán és minden kutatás nélkül készült dolgozatnak ítéli. — Wágner József Sas Andor szerint ügyesen választotta meg *Goethe Faustjának zenei hatásáról* stb. cz. értekezésének tárgyát, melyet alapos zenei hozzáértéssel és irodalom történeti hozzáértéssel dolgoz fel. — Bittenbinder Miklós Zlinszky Aladárnak *A kifejezés stílusáról* írt értekezésének tartalmáról számol be s kiemeli a helyes nyelvphilosophiai eredményeket, melyeket Zlinszky elért. — Elítélően nyilatkozik Kovács Ferencz Kelecsényi Jánosnak *Herder és Kant történetbölcselete* című fejtegetéséről, melyet szerinte lelkiismeretlen felületesség jellemez. — Pintér Lajos *Egy IV. századbeli attikai szónok* stb. című dolgozatában, mint Módi Mihály megállapítja, Isaiosnak három beszédét ismereti részletesebben: szűkszavú s a görög szöveg korrigálásában gondatlan. — A *Vegyesek* rovatában Gulyás József az Argirus-mese elterjedtségéhez szolgáltat néhány adatot XVI—XVIII. századbeli költemények alapján. — Kálmán Ödön Bogáthi Fazakas Miklós zsolnárfordításához szólván hozzá, Borbély Istvánnal szemben a zsolnárfordító szombatosságát bizonyíttatja. — Bleyer Jakab J. Petersennek *Der Aufbau der Literaturgeschichte* című értekezését ismer-

teti s kiemeli Petersen fejtegetéseinek néhány nálunk is megszívlelendő pontját. — Tolnai Vilmos Madáchnak George Sand *Lélia* című regényével foglalkozó tanulmányát ismerteti, mely az Orsz. Nőképző Egyesület 1912—13-iki évkönyvében jelent meg. E tanulmány érdekesen világítja meg Madách esztetikai elveit, a nőről s a vallásról való gondolatait. — Az *Új könyvek* során több, a modern philologia körébe vágó műről olvashatunk pár sornyi ismertetést. A szerkesztőhöz beküldött könyvek felsorolása zárja be a füzetet.

3. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK folyó évi harmadik füzetének vezetőhelyén Györry Lajos *Octavianus* című értekezése olvasható. Szerző az Octavianus-monda kialakulását vizsgálván, megállapítja, hogy két mozzanat különböztethető meg benne, az egyik, mely kölesönvételt a megrágalmazott és ártatlanul üldözött asszony mondaköréből, a keretet alkotja, s ezt kitölti a két fiú kalandjainak sorozata, melynek elemei a Floovent-mondából kerültek bele. A regény Franciaországból való, ott öltött irodalmi alakot a XIII. században; belekerült a többi európai nép irodalmába is, de igazi hatása a XVI. században nyomtatásban megjelent francia prosaregénnyel kezdődik, melyet Salzmann Vilmos fordított le németre 1535-ben. A mi irodalmunkba Kányi János ültette át 1785-ben, *Ártatlan mulatság vagy Florentz és Lion... története* címen. E fordítás, helyesebben átdolgozás valamely XVIII. századi német népkönyvön, a Salzmann-féle szöveg egy kései származékán alapul. E fordítás alapján készült 1803-ban Komáromi József verses feldolgozása (*Florentz és Lion*). A XIX. század hatvanas éveiben Bucsánszky a Simrock-féle német átdolgozásból újra lefordította a ponyva számára, hol azóta is kelendő. Legújabbban is átdolgozták a nép számára, Sípó Antal (1898) és Bíró Albert (1905). — Császár Ernő folytatja *Szenci Molnár Albert zsoldtárai* című dolgozatát. Megállapítja, hogy Molnár nemcsak megrövidítette a Lobwasser-féle zsoldtárokat, hanem itt-ott toldott is bele egy-egy gondolatot, nagyrészt olyant, a mely az eredeti bibliai zsoldtárban is megvan. Fordítása a rövidsége való törekvés, a megszabott versforma kényszere és költői nyelvének nem eléggé fejlett volta következtében helyenként nem elég világos, nem is elég hű. Azután annak vizsgálatára tér át, hogy a Lobwasser-féle zsoldtárakon kívül használt-e Molnár más fordításokat is, s arra az eredményre jut, hogy kiaknáztá Luther bibliáját is, még bővebben Károli Gáspárét, de a régebbi magyar prosai fordításokat nem ismerte. — Rakóczy Pál *Szigligeti fordításaihoz* című dolgozatában a Szigligeti darabjain kimutatható irodalmi hatásokat kutatja; többnyire drámáinak azon helyzeteire, fordulataira mutat rá, melyekhez hasonlót talált a Szigligetitől a színpadról ismert idegen drámákban. A *Gyászvitézek*en Kotzebue *Montfaucon Johannájának* és a *Zampa* című operájának hatását keresi, a *Miczbán családja* egyes elemeinek eredetét a *Bánk bán*ban és Kisfaludy Sándor *Miczbánjában* jelöli

meg, de a dráma főforrása Budai Polgári Lexikona; sok irodalmi hatást állapít meg a *Szökött katonán* (Hugo: *Tudor Mária, Borgia Lukrécia*, Kotzebue: *Der Deserteur*, Nestroy: *Lumpáczy Vagabundus*, Melesville, Merle és Boirie: *Le bourgmestre de Sardam*, D'Épagny és Dupin: *Dominique*), a *Két pisztolyra* Kotzebue *Die Corsen* cz. drámája hatott, *A rabra A két gályarab* című francia melodráma és Jósika *Gordiusi csomója*, a *Pasquil*nak forrása Raupach *Zeitgeistje* és a *Die schöne Ungarin* cz. dráma, a *Csikósé* Gaál Józsefnek *Az úrfi* cz. elbeszélése, Rougemont *Hiszen csak tréfa* cz. darabja, a *Vasálorcza* stb., II. *Rákóczi Ferencz fogságán* is sokféle hatás érezhető (Petőfi: *A munkácsi várban*, Arany: *Rablclkek*, a *Vasálorcza*, Sue: *Bolygó zsidó*, Scribe: *Ördög része* stb.). — Az *Adattár* rovatában Vértessy Jenő Szabó Károly levelei Gyulai Pálhoz című közleménye befejezéséül kilencz levelet ad ki; mind Kolozsvárott kelt, az első 1864 január 26-án, az utolsó 1877 május 30-án. E levelek főleg a levélíró és Brassai Sámuel életéhez, továbbá az erdélyi múzeum történetéhez szolgáltatnak adalékokat. — *Három ismeretlen sárospataki vigjáték* czímen közli Harsányi István azokat a magyar nyelvű vigjátékokat (*Lusus de 8 partibus orationis*, *Lusus scholasticus pro capessendo cursu scholastico* és *Lusus ad alliciendos Musas futuros*), melyeket a főiskolai énekkarnak 1911-ben fölfedezett kótatárában talált; véleménye szerint e darabok a poeták osztályának praeceptoraitól s az 1787—1792. év között keletkeztek. — Gálos Rezső Ormós László *önéletrajza* czímen a Délmagyarországi Tört. és Rég. Múzeum-Társ. gyűjteményéből közzéteszi a korán elhunyt költőnek azt a levelét, melyben ez Ormós Zsigmondnak megírja élete történetét. — Pitroff Pál hat levelet közöl Degré Alajos hagyatékából. A *Levelek Degré Alajoshoz* című gyűjtemény Kemény Zsigmond, Arany János, Reményi Ede, Gyulai Pál, Majthényi Flóra és Bulyovszky Lilla egy-egy levelét tartalmazza. — *V i s z o t a* Gyula folytatja *Kölcsey Ferencz ismeretlen akadémiai dolgozatainak* közzétételét, melyeknek tartalmát Pázmándi Horvát Endre *Árpád* című eposának folytatatólagos kivonata, Miskolczy *A férjfiú és asszonyi Praktika* című vigjátékának bírálata, Kölcseynek a titoknokhoz írt levele, Guzmics Izidor *Oedipus-* és *Iphigenia-*fordításának, Szabó Dávid *A' Muhi Sir halmok* című szomorújátékának és Várad János *A világ eredeti nyelvéről* írt munkájának bírálata és két drámbíráloi jelentés teszik. — A *Könyvismertetés* rovatát V á c z y J á n o s bírálata nyitja meg a *Régi Magyar Költők Tárá*nak Badics Ferencz szerkesztésében megjelent Gyöngyösi-kötetéről. Bíráló szerint a kiadás a szövegek gondos közlésével kielégíti a tudomány minden igényét, de kíváncsúnak tartotta volna, ha Badics Gyöngyösi műveire vonatkozó régebbi kutatásairól is részletesebben beszámolt volna e kötetben. — *Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkáit*, melyet Papp Ferencz rendezett sajtó alá, H o r v á t h J á n o s ismerteti. A szöveg-

közlést gondosnak találja, sokalja azonban a bevezető tanulmányokat, melyek érdekesek ugyan, de itt nem helyén valók. — *A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárának* első sorozatáról (hat kötet) Király György szól nagy elismeréssel. — Gálos Rezsőnek Minay Lajos *Erdélyi János* című dolgozatáról írt rövid méltatása rekeszti be a rovatot, az egész füzetet pedig a magyar irodalomtörténeti könyvek, értekezések és bírálatok *Repertoriuma*.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE júniusi számában első helyen Dánér István értekezik *A szükséglettelítés törvényéről*, mely egyrészt a szükségletek teljes kielégíthetését, másrészt a szükségletek fokozatosságát tanítja, a különböző szükségletfogalmakra alkalmazva nem mindig állja ki a szigorú kritikát. Így nem fogadható el az a nézet, hogy a szervezet szükségletérzelemtől mentes állapotba juthat, mert akár egyetlen érzelemiránynak (szűkebb értelemben vett szükséglet), akár összetett* érzelemfolyamatnak tekintjük a szükségletet, melyben hiányérzelmek és örömérzelmek találkoznak, nem képzelhető el olyan állapot, hogy a szervezet valamely részében hiány ne volna jelen, illetve ne indulna ki a szervezet valamely részéből újabb energiák felvételére irányuló törekvés. Éppen így, mivel a tudatban a szükségességről való meggyőződés egy pillanatra sem halványulhat el egészen, abstract felfogás mellett nem lehet a szükségletek teljes kielégüléséről beszélni. Egészen más, ha az egyes szükségleteket a maguk elszigeteltségében tekintjük. Minthogy a szervek functióképessége nem batártalan, az egyes szervek gyakran juthatnak olyan állapotba, hogy újabb energiák felvétele hosszabb-rövidebb időre fölöslegessé válik. Abstract felfogás mellett azonban a részszerkezetek esetében nem lehet teljes telítettséget elképzelni, mert a jövőről gondoskodó gazdálkodó szempontjából nem lehet teljesen közömbös ugyanazon szükségletet szolgáló jóságnak legjelentéktelenebb része sem. A szükségletek fokozatosságáról szóló elmélet sem tartható fenn a szükséglet bármely értelmezése mellett. A szükségletérzelmek között ugyan tapasztalható intenzitás tekintetében eltérés, de éles határvonalat csak a szervek anyagi és energiabeli feltételeivel kapcsolatos és egyéb szükségletek között lehet vonni. E két körön belül a fokozatosság nagyon elmosódó s egyik vagy másik szükséglet elsősege legalább is vitatható. Ezzel szemben gazdaságtani felfogás mellett a szükségleteknek rangsorba való sorozása nem nélkülöz minden alapot. Nem mintha ez a fokozatosság az egész szükségletkomplexumon keresztülhúzódnék, hanem egyes szükségletkörökön belül, melyek megfelelnek a psycho-physiologiai részszerkezeteknek, a szükségletelemek hierarchikus sorrendet alkotnak. Az elszigetelten tekintett szükségleteknél fokozatosságról, illetve fokozatos kielégülésről csak akkor lehet szó, ha a szükséglet fogalmát csupán a hiányérzelemre korlátozzuk. Mihelyt az örömérzelmeknek is szerepet tulajdonítunk a szükséglet irányításában, a fokozatosság megszűnik, mert a gyöngülő

fájdalomérzelmek lefokozó hatását az erősödő örömerzelmek paralizálhatják. Abstracte fogva fel az egyes szükségleteket, ismét észlelhető bizonyos lefokozódás, a mennyiben az egyes jószágrészekre irányuló szükségletmeggyőződés az élvezhetőség valószínűsége szerint különböző. Ez a fokozatosság azonban csak a legközelebb eső szükségletek tekintetében áll fenn s csak azoknál teljes, melyeknek felhasználási valószínűsége absolut. Bizonyos határon túl a javak közötti különbség pszichológiai reflexe mindinkább elmosódik, úgy hogy a jószágelemek nagy része és pedig túlnyomó nagy többsége között a szükségességre irányuló meggyőződés már nem distingvál. — Második helyen Pereszélyi Pál hosszabb cikkben ismerteti a Budapesten ez évi június elején tartott országos kereskedelmi kongresszus tárgyalásait, a mely kongresszusnak legfontosabb programpontja az önálló vámterület kérdése volt. E fontos kérdés körül keletkezett hosszas és tartalmas vitában az volt a legérdekesebb, hogy a dogmatikus tudomány világhírű képviselőjével, Matlekovics Sándorral szemben, a ki a szabadkereskedelmi elv kitarító harezosa, mint zúdultak fel a gyakorlati kereskedők, a kik részére az önálló vámterület létérdek. Ismerteti továbbá a cikk a többi kérdésekre, így a kereskedelmi életet érintő jogi kérdésekre vonatkozó előadásokat és az azokat követő vitákat, a melyek közül a csődjogi volt a legérdekesebb. A budapesti kereskedelmi kikötő, a vasúti és tarifapolitika kérdései, a hajózási problémák, a kereskedelmi szakoktatás ügye és a kongresszus programján szereplő összes többi pontok tömör ismertetését és összefoglalását tartalmazza még a tanulmány. — Végül Bánfi Oszkár *A pénzügyi reform* czimvel értekezik. A mult igazolja, hogy a pénzügyi reform autonom megoldása meddő kísérlet, gyakorlati eredményt csakis a törvényes úton való megoldás ígér. A reformnak célja elsősorban a takarékbetétulajdonosok védelme rosszakarató, kontár és könnyelmű üzletvezetés esélyei ellen, de nem egyedül ez. Igen fontos az intézeteknek biztosítása a betevők részéről őket érhető megrohanás (run) ellen, valamint az a szempont, hogy a pénzügyi reform módot és alkalmat nyújt arra, hogy a hazai befektetési értékeknek idehaza széles piac teremtessék. A megoldásnak alap gondolata u. i. egyrészt annak elrendelése, hogy a takarékbetéti üzlettel foglalkozó intézetek a betéteknek egy bizonyos hányadát állampapirokban tartoznak elhelyezni, másrészt annak szabályozása, hogy a jövőben alakuló pénzügyi intézetek csak abban az esetben foglalkozhatnak takarékbetétek elfogadásával, ha eleve 250,000 koronát kitevő és állampapirokból álló biztosítéki alapot helyeznek el az Osztrák-Magyar Banknál. Azon kívül meghatározatának azok az elhelyezési módok is, a melyeket az intézetek állampapirokban el nem helyezett betéteik gyümölcsöztetésére felhasználhatnának. A reformtervezetnek előrelátható eredménye kétirányú lesz. Először elejétetik törpebankok alakulásának, másodszor a központosítási folya-

mat, a mely máris tapasztalható pénzintézeteink körében, gyorsítani fog. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában a német világgazdasági világiállítás czímmel a Frankfurtban 1918. évben tartandó nagy világgazdasági és forgalmi kiállítás tervezett programja van ismertetve. — A porosz állat- és gyümölcsfaszámlálás eredményei némi emelkedést mutatnak, azonban az állatállomány gyarapodása kisebb arányú, mint a népességé. — Ezután a gabonabeviteli jegyek kérdéséhez Bacher Emil véleménye van közölve, ki tiltakozik a német gabonabeviteli jegyrendszernek Magyarországon való meghonosítása ellen. — Tom sch off Albert igen részletesen ismerteti A drágaság kérdésének a párisi Statistikai Társasághoz való tárgyalását. — *Deutsche Weltwirtschaftliche Gesellschaft* czímmel Berlinben egyesület alakult, mely a világgazdaság kutatását és tanítását tűzte ki céljául. — Az alsóausztiai iparegylet pályázatot hirdetett „Az Ausztia és Magyarország között való gazdasági kiegyezés története és fejlődése”-nek megírására. — Az új svájci gyári törvényjavaslat az érdekeltek egyhangú véleménye alapján készült, legérdekesebb a munkaidőt szabályzó rendelkezései. — Sch. ismerteti ezután a munkanélküliek biztosítását Hollandiában. — A tanonczügy az északamerikai Egyesült-Államokban több tekintetben eltér az európaiától, amennyiben a tanonczképző kisipar Amerikában úgyszólván nem létezik. A tanonczügy terén nagy szerepet játszanak a szakszervezetek. — A budapesti tőjástőzsde első teljes évről szóló jelentés először hozza nyilvánosságra az új tőzsde árstatisztikáját. — Montenegro új gazdasági törvényhozása az új állami egyedárúságokra, a vámraktárügyre és az újonnan szerzett területek benépesítésére vonatkozik. — V. J. *Közgazdasági szövegkönyvek* czímmel Jastrovo J.: „Textbücher zur Studien über Wirtschaft und Staat” sorozatos kiadványait ismerteti. Az első kötet a kereskedelmi politikával, a második a munkásvédelemmel foglalkozik, a harmadik kötet Smith-antológiát ad, a negyedik pedig a pénz és hitelről szól. — N. F. Hazai állattenyésztésünk és az 1911. évi állatszámolásról közöl érdekes adatokat, szembeállítva a hazai viszonyokat Németországgal. — Kína gazdasági fejlődése és az osztrák iparról Rosthorn kínai követünk nagyértékű előadása van ezután ismertetve, azokkal a módokkal foglalkozik, hogy lehetne az exportot lényegesen emelni. — Sch. O. ismerteti Méhely Kálmán Munkásbiztosításunk cz. könyvét, mely a küszöbön álló törvényhozási reform előtt a munkásbiztosításunk főleg elméleti kérdéseit világítja meg. — Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság a congressusán felveendő kérdések tárgykörét már megállapította. — A Magyar Közgazdasági Társaságra vonatkozó közlemény fejezi be e számot.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1914 október 5-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, Fraknói Vilmos, gr. Széchenyi Béla t. tagok, — Asbóth Öszkár, Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Bereczik Árpád, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Illosvay Lajos, Kherndt Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Lóczy Lajos, Mágocsy-Dietz Sándor, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Plósz Sándor, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Szinnyi József, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Alexander Bernát, Angyal David, Angyal Pál, Buday László, Császár Elemér, ifj. Entz Géza, Eber László, Fejér Lipót, Ferenczi Zoltán, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Kertész Kálmán, b. Kétly Károly, Lörenthey Imre, Magyary Géza, Mahler Ede, Marczali Henrik, Melich János, Nagy Ernő, Preisz Hugó, Polner Ödön, Rätz István, Reiner János, Rejtő Sándor, Szinnyi Ferencz, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tolnai Vilmos, Tóttösy Béla, Tuzson János, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtákar.

154. Elnök úr az ülést a következő beszéddel nyitotta meg:

Tekintetes Akadémia! Utolsó összejövetelünk óta „megnehezült az idők viharos járása fölöttünk”. Egy véres és gyalázatos merénylet, mely a magyar királyi trónt várományosától fosztotta meg, s mely fölötti fájdalom megdöbbenésünknek, egyúttal legmélyebb részvétünknek siettem az Akadémia nevében legfelsőbb helyen kifejezést adni, oly vészterhes üzenmekről rántotta le a leplet, melyek ellen csak fegyverrel lehetett védekeznünk. Jogosult önvédelmünk a politikai érdekek és féltékenységek végzetes találkozása következtében egy minden eddiginél nagyobb és véresebb világháború lángjait lobogtatta föl.

Most, mint hazafiak, óhajtasainkkal, reményeinkkel, fohászainkkal mindnyájan a harcztér felé fordulunk, melyre, királya hívására, kötelességét teljesítendő, néhány társunk is kivonult. A háború által okozott szenvedések enyhítéséhez Akadémiánk anyagi erejéhez mérten hozzájárulni kívánván. Igazgató-Tanácsunk határozata alapján 10—10,000 koronát folyósítottunk a hadbavonultak családjainak segélyezésére és a sebesültek ápolására.

En úgy vélem, hogy az erős nemzetet a legsúlyosabb megpróbáltatás sem képes élete és munkássága folytonosságában megakasztani. A jövőbe vetett bizalmunknak leghathatósabban azzal adhatjuk tanúbizonyságát, ha kiki a maga körében kötelességszerű tevékenységét zavartalanul folytatja. Ezt akarja az Akadémia is csöndes, tudományos munkálkodása körében tenni.

Bizunk az isteni gondviselésben és szent ügyünk igazságában, bízunk haderőnk lelkes vitézségében és hatalmas szövetségeseink hűségében, s e bizalomtól edzett lélekkel vesszük föl újra munkásságunk fonalát.

Az általános élénk helyesléssel fogadott beszéd után elfoglalja Plósz Sándor másodelnök úr az elnöki széket.

155. BERZEVICZY ALBERT t. t. felolvassa emlékbeszédét néhai

FABRICZY KORNÉL t. t. fölött. — Az Emlékbeszédék során fog megjelenni. — Az Elnök úr újra elfoglalja az elnöki széket.

156. Főtitkár jelenti, hogy Akadémiánk a trónörökös-pár megdöböntő elhunytá alkalmából legmélyebb részvétét juttatta a m. k. miniszterelnök úr útján a trón zsámolyához, mit Ő Felsége ugyancsak a m. k. miniszterelnök útján megelégedéssel fogadni kegyeskedett. — Tudomásul van.

157. Főtitkár mély megilletődéssel bejelenti az Akadémiának vesztéseit az utolsó összes ülés óta. Elhunytak: június 29-én báró NYÁRY JENŐ t. t. (ravatalánál ÉBER LÁSZLÓ l. t. tolmácsolta az Akadémia igaz részvétét); — július 22-én WARTIA VINCZE r. és ig. tag, volt másodelnök (a gyászszertartáson RADOS GUSZTÁV r. t. méltatta kitünő tagtársunk érdemeit és nyilvánította Akadémiánk mély részvétét, melyet úgy a Műegyetem, mint az özeveg megköszöntek): — jún. 30-án GEORGES PERRROT k. t., a francia Institut tagja; — aug. 21-én MEDVECZKY FRIGYES r. t. (ravatalánál ALEXANDER BERNÁT l. t. méltatta az elhunyt nagyérdemű bölcselel érdemeit és tolmácsolta az Akadémia igaz részvétét). — E tagtársainkon kívül elhunytak: aug. 28-án EUGEN BOHM-BAWERK, a bécsi császári Akadémia elnöke, és szept. 15-én MARKOVICS FRANJO a horvát Akadémia tagja. A vett értesítésre az Elnökség részvétíratot intézett a nevezett Akadémiákhoz, melyek ezért meleg köszönetet mondtak. — Tudomásul van és az osztályok fölhevátak, hogy emlékboszédékről gondoskodni szíveskedjenek.

158. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács az Elnökség javaslatára a hadbavonultak családjának segélyezésére és a Magyar Vöröskereszt-egyletnek egyenként 10,000, összesen 20,000 koronát szavazott meg. — Általános helyesléssel fogadtatik.

159. Főtitkár jelenti, hogy az Elnökség a szeptember 30-án lejárol pályázatok határidejét a háborús állapotokra való tekintettel f. deczember 31-ére halasztotta el. — Általános helyesléssel fogadtatik.

160. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia beltágjaihoz körlevelet intézett, melyben felhívja őket, hogy 1914. évi irodalmi munkásságukról az Almanach számára jelentésöket küldjék be. — Tudomásul van.

161. A cs. és kir. hadügyminiszter f. é. június 20-án kelt íratában értesít, hogy a legénységi könyvtár gyarapítására pályázatot írt ki és e célra bírólo bizottságot alakított, melybe egy magyar író kiküldését, illetőleg ajánlását kéri. Az elnökség e jurybe f. é. június 28-án SZENDREI JÁNOS l. tagot ajánlotta, kit a cs. és kir. hadügyminiszterium f. é. július 6-án köszönettel elfogadott. — Tudomásul van.

162. Főtitkár jelenti, hogy az Elnökség a Pulszky Ferencz születésének (1814 szept. 17.) százados évfordulójára tervezett emlékünnepet a f. október 26-án esedékes összes ülésen javasolja megtartani. Előadásokat az ülésen MARCZALI HENRIK és NAGY GÉZA l. tagok fognak tartani. — Helyeslö tudomásul van.

163. Az Elnök úrnak mai emlékboszédében kifejezett javaslatára értelmében az Akadémia FABRICZY KORNÉL t. tagnak kisebb dolgozataiból egy-két kötetet fog közzétenni magyar fordításban. E vállalat előkészítésére bizottság küldetik ki, mely az Elnökön és főtitkáron kívül az I. és II. osztály két-két tagjából áll.

164. BUDAY LÁSZLÓ l. t. f. évi augusztus 13-án értesít, hogy Ő Felsége őt a m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatójává nevezte ki és kéri az Akadémia jóakarató támogatását a tudomány- és a közérdeknek szolgálatában álló működéséhez. Az Elnökség f. évi szept. 6-án köszönettel és örömmel vette ez értesítést és a legnagyobb készséggel biztosította t. tagtársunkat az Akadémia támogatásáról. — Helyeslö tudomásul van.

165. SUGÁR K. MÁRTON fővárosi orvos úr f. évi július 16-án oly javaslatot terjesztett be, hogy az Akadémia járjon közbe, hogy a IX. ker. Rákos-utca, melyben a bakterologiai intézet van, Hőgyes Endre-utcának neveztessek el. — A javaslat általános helyesléssel fogadtatik, és az Akadémia egyetértésben a tudományegyetemmel készséggel fog ez ügyben eljárni.

166. Főtitkár jelenti, hogy özvegy Friedreich Istvánné visszavette elhunyt férjének Széchenyi István grófról írt pályaművét. — Tudomásul van.

167. Az Elnökség javasolja, hogy a II. osztálynak május óta megüresedett titkári állása f. évi november 9-én tartandó rendkívüli nagygyűlésen töltsessék be. — Elfogadtatik.

168. Meghívó érkezett a bécsi polgármestertől gróf Andrássy Dénesné emlékművének leleplezésére (1914 jún. 27.) A szép ünnepélyen THALLÓCZY LAJOS r. t. képviselte az Akadémiát. — A többi meghívó a háború következtében tárgytalanná lett.

169. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf SZÉCHENYI BÉLA t. és CONCHA GYÖZÖ r. tagot kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1914 október 12-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Csánki Dezső, Fináczy Ernő, Matlekovich Sándor, Ortvay Tivadar, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Buday László, Eber László, Giesswein Sándor, Komáromy András, Kuzsinszky Bálint, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Mihalik József, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Goldziher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Divald Kornél, Vikár Béla l. tt. — Helyettes jegyző: Angyal Pál l. t.

170. Az osztálytitkár távollétében osztályelnök a jegyzőkönyv vezetésére ANGAL PÁL l. tagot kéri föl.

171. EBER LÁSZLÓ: Újonnan fölfedezett falfestmények Almakereken (székfoglaló).

172. MIHALIK JÓZSEF: A kassai székesegyház főoltárképeinek festője.

173. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére báró FORSTER GYULA t. és CSÁNKI DEZSŐ r. tagot kéri fel.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1914 október 19-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: báró Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Kürschák József, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, báró Harkányi Béla.

Hoor-Tempis Mór, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Preisz Hugó, Rätz István, Rejtő Sándor, Tuzson János, Wittman Ferencz, Zimányi Károly, Zipernovszky Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, Beöthy Zsolt, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Láng Nándor, Pekár Gyula l. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

174. BEKE MANÓ l. t. székfoglalója: „Vizsgálatok az analitikai függvények elmélete köréből.“

175. SUTÁK JÓZSEF részéről: „A Michelson-féle kísérlet elméleti következményei“ Előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

176. SZÜCS ADOLF részéről: „A variáció-számítás alaptételeinek új bebizonyítása.“ Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

177. POLYA GYÖRGY részéről: „Az algebrai egyenletek elméletéhez.“ Előterjeszti Beke Manó l. t.

178. RYBÁR ISTVÁN részéről: „A kettős törés teljes visszaverődésének abszolút pházisváltozásai.“ Előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

179. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FARKAS GYULA és RADOS GUSZTÁV r. tagokat kéri fel.

HUSZONKILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Pulszky Ferencz-emlékünnap.

Nyolczadik ö s s z e s ü l é s.

1914 október 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Plósz Sándor másodelnök r. t. — Bárány Forster Gyula, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső. id. Entz Géza, báró Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fraknói Vilmos, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Szinnyei József, Vargha Gyula, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Császár Elemér, Divald Kornél, Eber László, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Kertész Kálmán, Kuzsinszky Bálint, Láng Nándor, Mahler Ede, Mauritz Béla, Melich János, Nagy Ernő. Óváry Lipót, Pekár Gyula, Preisz Hugó, Reiner János, Rejtő Sándor, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv, Tolnai Vilmos, Tötössy Béla, Váczy János, Vízota Gyula, Zimányi Károly l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

180. BERZEVICZY ALBERT akad. elnök elnöki megnyitója.

181. MARCZALI HENRIK l. t.: Pulszky Ferencz a tudományban és a közéletben.

182. NAGY GÉZA l. t.: Pulszky Ferencz régészeti működése, felolvasza ÉBER LÁSZLÓ l. t.

183. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére b. FORSTER GYULA t. és SZILY KÁLMÁN r. tagokat kéri föl.

A szerkesztésért felelős Heinrich Gusztáv főtitkár.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXV. KÖTET.

1914. Deczember 15.

12. FÜZET.

Egy kis jubileum.

Huszonöt évfolyam. Háromszáz füzet.

Eddig jutott a mai napon az „Akadémiai Értesítő“, melynek megindítását az összes ülés 1889 november 25-én elhatározta. Szily Kálmántól, a ki 1889 október 14-én lett az Akadémia főtítkára, származik az életrevaló indítvány és terv, és ő szerkesztette tizenöt éven keresztül a legnagyobb gonddal és körültekintéssel. A mostani főtítkár csak folytatja a jelesül megindított munkát és nem kíván nagyobb jutalmat, mint annak elismerését, hogy kitünő előzőjének nem egészen méltatlan utódja.

A vállalat első füzete élén Szily Kálmán röviden megokolja az új folyóirat szükséges voltát. Nem alap nélkül mondja, hogy az Akadémia eddig (1889 végeig) nem adott a nemzet színe előtt kellő módon számot arról, hogy mikép, mely eszközökkel és mely eredménynyel teljesíti nagy föladatát: a tudomány- és irodalomnak magyar nyelven művelését és terjesztését. Helyesen hangsúlyozta, hogy a főtítkárnak évi jelentése az ünnep közülsen nem nyújthat részletes tájékoztatást az Akadémia sokoldalú és nagy terjedelmű működéséről; még hozzátehetette volna, hogy „Értesítője“ (mert volt ilyen főleg 1867 óta) szintén nem felelt meg e czélnek, mert időhöz nem kötve, igen rendetlenül jelent meg és belső berendezése sem volt elég ügyes; hatástalanságát legjobban mutatja az a kétségtelen tény, hogy a magyar közönségnek tudomása sem volt létezéséről.

Sok más téren is érvényesült kitünő szervező tehetségét Szily Kálmán az „Akadémiai Értesítőnek“ nemcsak megalapításával bizonyította be újra, hanem programjának körülírásával is. E szerint hozza az új folyóirat az Akadémia összes üléseinek jegyzőkönyveit, hivatalos bírálatokat és jelentéseket, az előadott értekezéseknek kivonatait, kiválóbb akadémiai kiadványoknak ismertetését. Ezen a programmon a buzgó szerkesztő már az első számban túlment, mert hozott érdekes és értékes adalékokat az Akadémia régibb és újabb működésének történetéhez. Utódja a

főtitkári tisztben ugyanezen irányzattal és szellemben folytatja a folyóirat szerkesztését, talán csak valamivel nagyobb súlyt helyezve a tudomány- és irodalomtörténeti oldalra, melyet az Akadémia levéltáraiból számos értékes anyagnak közlésével is iparkodik tartalmasabbá tenni.

Midőn most, egy talán nem alkalmatlan időponton, visszatekintek az „Akadémiai Értesítő” 25 éves életére és lelki szellemmel futólag áttekintem eddig megjelent 300 füzetét. — Szily Kálmán dicséretével, de minden öndicsékvés nélkül kettőt bátran megállapíthatok: először, hogy az „Akadémiai Értesítő” az Akadémia belső és külső életének működése kezdetétől hű és tanulságos tükre; és másodszor, hogy irodalomtörténeti szempontból egyike legértelmesebb és legértékesebb folyóiratainknak, mely nélkül senki semmiféle magyar tudomány- és irodalomtörténeti kérdést meg nem oldhat. Talán hozzátehetem még harmadik megállapításnak, hogy az „Akadémiai Értesítő” tényleg meghódította a magyar közönséget: legelterjedtebb, legolvasottabb folyóirataink egyike, melyet olyanok is érdeklődéssel forgatnak, a kik, társadalmi állásukat és munkásságukat tekintve, az Akadémiától elég távol állanak.

Szorgalmával minden ember dicsekedhetik, mondja Lessing; azért nem veszem zokon, ha a fenti sorok alapján engem is egy kis öndicsékvéssel vádolnak. Pedig tényleg nem magamat dicsérem, hanem első sorban Szily Kálmánt, a ki e folyóirat megalapításával és iránytadó szerkesztésével elévülhetetlen érdemeket szerzett, és utána lelkes dolgozótársaimat, a kik, reménylem és óhajtom, a jövőre is ki fognak tartani mellettem.

Budapest, 1914 december 15.

Heinrich Gusztáv.

Újonnan felfedezett falfestmények Almakeréken.

(Kivonat Éber László l. t. 1914. évi október 12-én tartott székközlőjéből.)

Ötven évvel ezelőtt, a M. Tud. Akadémia 1864. évi ünnepélyes közülésében tartotta meg Ipolyi Arnold „Magyarország középkori festészete emlékeiből” című úttörő előadását. Tíz évvel utóbb jelent meg Rómer Flóris „Régi falképek Magyarországon” című nagy műve. Azóta a magyarországi középkori falfestészetre vonatkozó nagyobb mű nem látott napvilágot, de a Műemlékek Orsz. Bizottsága következetesen és rendszeresen folytatja az emlékek felkutatását, feltárását és azok publicitójának előkészítését. Míg Rómer könyvében csak többé-kevésbé fogyatékos rajzokat közölhetett, a melyek az eredeti műveket többnyire erősen megvál-

toztatott módon reprodukálják, ma a Műemlékek Országos Bizottsága fényképeken kívül a tudományos igényeknek teljesen megfelelő színes másolatoknak oly gazdag gyűjteményét mutathatja fel, mely a maga nemében szinte páratlan.

Az erdélyi szász vidékek templomaiban levő emlékek közül a legnevezetesebb az almakeréki ev. templom festett disze. A XIV. században épült és a következő században részben átalakított templom szentélyének falait és boltozatát díszítő festmények nagy része elkerülte a bemeszelés sorsát, de nem a balsors másik nemét és valószínűleg a XVII. század közepe táján nem éppen kíméletes restaurálásnak esett áldozatul. A képek meglepően friss megjelenése, az erős, fekete rajzolatok, a patronnal festett ornamentális mustrák és keretek kétségtelenné tennék ezt akkor is, ha az utolsó vacsora képén nem maradt volna meg néhány fej érintetlenül és ha az 1882-ben bemeszelt, a templomnak folyamatban levő helyreállítása alkalmából kifejtett falképek nem árulnák el a festmények eredeti jellegét.

A szentélyben levő képsorozat részletes leírását Roth Viktor több ízben is közölte,¹ de nem vette észre a képek átfestését, dicséri azok jó fenntartását és leírásába is nem egy súlyos hiba csúszott bele. A boltozat két mezejében az evangelistákat látja a négy nyugati egyházatya helyett. A déli fal ívmezejére a Szent György-kép mellé festett külön kép Mihály arkangyalt és Szent Lőrinczet ábrázolja, nem Szent Györgyöt és a megszabadított királynéanyt. A Szent Ferencz stigmatisatióját ábrázoló képet Roth két dominikánusnak nézi, kiket összefüggésbe igyekszik hozni a mellette levő külön képpel, hol a magyar szentek képeit ismerjük fel, nem Roth feltevése szerint az Apaffy-család tagjait.

A festmények korát illetőleg Roth nagy súlyt helyez a szentélyzáradék déli falán látható 1405-iki bekarcolt föliratra. Azt állítja, hogy az épület festményeivel együtt a XIV. század utolsó negyedében készült.

A Szent György-jelenethez igen hasonló képet festett Aquila János 1392-ben a mártónhelyi templomban, azonban mind a Szent György-kép, mind az almakeréki egyéb képek fejlettebbek Aquila műveinél és nyilván 1392, sőt 1405 után keletkeztek.

A templom hajójában a folyó év nyarán folytatott helyreállítási munkák alkalmából az északi falat egészen elborító nagy képeyklus került elő a mész alól.

¹ Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 1903. 49. l. Az almakeréki templom és műkincsei. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárából. 1911. 128. l. Die Malmkroger Kirche und ihre Kunstschatze. Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens. Strassburg, 1914. 1. l.

A sorozat fölül, nyugat felől kezdődik. Az első sor képei: a világtetek teremtése, a növények, állatok és Éva teremtése; Isten megmutatja Ádámnak és Évának a Paradicsomot; az első emberpár a Paradicsomban; a bűnbeesés és kiűzetés a Paradicsomból; Ádám és Éva földi élete; Kain és Ábel áldozata; Kain megöli Ábelt és Kain a gyilkosság után. A második sor, mely a fölötte levőnek folytatásaképen keleten kezdődik, a megváltás történetének első részét adja a következő képekben: medaillon a kis Jézust ölében tartó Atyaisten képével; az angyali üdvözlet; a visitatio; Jézus születése és ehhez csatlakozva, részben a kelet felé eső ablak alatti keskeny falmezőn a híradás a pásztoroknak; a három királyok imádása; a betlehemi kisdedek meggyilkolása; menekülés Egyiptomba; Jézus bemutatása a templomban és a fríz nyugati végén igen rongált kép, valószínűleg a tizenkétéves Jézus a templomban. A harmadik sor, mely feltűnő módon keskenyebb és jobban felaprózott a két felsőnél, ismét nyugaton kezdődik és Krisztus kinszenvedésének történetét adja elő, az utolsó vacsorán kezdve Krisztus haláláig, tizenhárom képben. Az evangelium végső történetei foglalják el — keletről kiindulva — a legalsó frízt: hét jelenet Krisztusnak a keresztről való levételétől mennybemeneteléig, továbbá Mária halála, Mária temetése és Mária mennybemenetele. A nyugat felé eső két utolsó kép erősen rongált: az egyik talán valamelyik apostol vértanúságát ábrázolja, a másiknak pedig éppenséggel csak felismerhetetlen töredékei maradtak fenn. A négy képsor alatt még az ívek, illetőleg a zárófalak által határolt keskeny falmezőkön nyugat és kelet felé Keresztelő János fejevétele és Alexandriai Szent Katalin vértanúsága, közbül pedig háromszor két-két szent kép látható.

Az egyes képeknek művészeti és ikonographiai szempontból való beható vizsgálata elárulja, hogy a hajó északi falának festett disze a szentélyben levő képeknél jóval régibb és nyilván a XIV. század közepe táján keletkezett. Ide, a távoli Erdély eldugott falujába, az ismeretlen, szerény festő révén eljutottak a korabeli nyugati művészet uralkodó típusai, a hogy azokat különösen a francia művészet fejlesztette ki és tette mintegy nemzetközivé. A művészetnek ez a foka évtizedekkel előzi meg azt, a melyet nálunk különösen a műveinek keltezése által igen fontos Aquila János tevékenysége jelez a XIV. század utolsó negyedében. Ez a művészet még sok tekintetben a román festészet eljárására emlékeztet és ámbár a testek formái nyulánkabbak, tagjaik hajlékonyabbak, mozdulataik könnyebbek a román festészet jellegzetes vonásainál, a fal síkjához való szigorú alkalmazkodás, a térbeliség kifejezésének hiánya, illetőleg fogyatékosága még a régi korra utal. Az almakeréki régibb mester nagy műve

nemcsak azért nevezetes, mert a legnagyobb terjedelmű, ikonographiai szempontból leggazdagabb falképsorozatok közé tartozik Magyarországon, hanem azért is, mert történeti szempontból fontos, emlékeink sorában kevésbé képviselt fokot jelez.

Jelentés az 1914. évi Kóczán-pályázatról.

(Felolvasta *Heinrich Gusztáv* r.-t. 1914 november 23.)

A f. évi május 31-én lejárt Kóczán-jutalomra oly színművek pályáztak, melyeknek tárgya a török hódoltság korából volt veendő. Mindössze csak hat darab érkezett be, melyeknek megbírálására az Akadémia *Berczik Árpád* és *Heinrich Gusztáv* r. meg *Viszota Gyula* l. tagokat küldte ki. (A darabok címét és jeligéjét l. fönt 536. l. 146. p.)

Nem akarom ez alkalommal újból ismételni, a mit múlt évi jelentésemben a magyar történeti drámának mai állapotáról elmondtam; pedig tavalyi ítéletem és panaszom szóról szóra ráillik az idei pályázat termékeire is. Sokan azt hiszik és állítják, hogy a Kóczán-féle pályázat eredménytelensége elsősorban onnan van, hogy az Akadémia az alapítónak elég furcsa kikötését tiszteletben tartva, hazai történetünkben egyes kisebb korszakokat tűz ki, melyekből a színművek cselekménye veendő. Kétségtelen, hogy ez a tárgyi megszorítás megnehezíti az óhajtott eredményt; — de hogy ez a kikötés az eredménytelenségnek nem igazi oka, legjobban bizonyítja a Nemzeti Színház tapasztalata, mely ez évre már hatodszor hirdetett pályázatot magyar történeti színműre, a tárgynak semmiféle megszorítása nélkül, és pályázatai mind a hat esetben annyira eredménytelenek maradtak, hogy szerény kis dícséretre méltó darab sem akadt, pedig nem hatan pályáztak, mint az idén nálunk, hanem ötször és hatszor hatan jelentkeztek a tekintélyes jutalomért. Az eset ott is ugyanaz volt mint nálunk évről évre: a kik a versenyzők közül történeti tudással és műveltséggel bírnak, azoknak sokszor sejtelmük sincs a dráma követelményeiről, és megfordítva: a költői tehetségek rendszerint szármalasan tájékozatlanok hazánk multjában, melyet legfeljebb csak összefoglaló kézikönyvekből ismernek. Hogy történeti tájékozatlanság és költői tehetetlenség nem egy esetben karöltve is jelentkeznek, magától értetődik, a mit előző jelentéseimnek számos szomorú, illetőleg mulatságos részlete eléggé kétségtelenné tett. Így állván a dolog, a t. Akadémia bizonyára helyesléssel fogadja, ha az idei termésről lehető röviden referálok.

A pályázatnak legnaivabb terméke a 4. számú *Basa Bodnár János*, színmű 4 felvonásban a török hódoltság korából (jeligéje:

(A föld emberei örök vigság közt' stb.). A darabnak történeti magva semmi, annál több a ködös romantikának mindenféle elcsépelt és idejét mult eleme. A cselekvény alapja, hogy a hatalmas és kegyetlen Mehemed basa voltaképp magyar ember, a kit a törökök gyermekkorában elraboltak és kitűnő katonává, de természetesen egyúttal Mohamed lelkes hívévé is neveltek. Most eljött sereg élén, hogy, tudtán kívül, szülőfaluját elpusztítsa, szülőházát lerombolja és édes nővérével vérfertőzést kövessen el. Hogy baj ne legyen, megjelen előtte anyjának (a kit eltűnése húsz évvel ezelőtt korai sirba döntött) szel eme és elmondja neki származásának titkát. E kényelmes, de drámai szempontból lehetetlen felvilágosítás annyiban mégis elkésett, hogy nővére ezalatt vőlegényével együtt a törökök ellen harczba indult és elesett, de a falu és a basa szülőháza megmenekül. Egy másik romantikus történet ebben a darabban a Baráth Péter szerencsétlen szerelme egy Irene nevű francia leányhoz, a kit most mint Mehemed háremhölgyét lát viszont; a fiú megbolondult, midőn szerelmétől elválasztották, és hegedűjével, melyet Irenének nevez, keservesen vigasztalja magát és szórakoztatja a falu népét. A szerelmesek viszontlátásának különben semmi következménye. Végül az egyik szereplőt megüti a guta, a másik esztét veszti, Mehemed pedig nagylelkűen kijelenti, hogy méltóan fogja viselni a szörnyű gyászt, melyet fölidézett! A darab cselekvénye lehetetlen, a darabban rajzolt világ lehetetlen, a szereplők jelleme, a mennyire ilyenről szólhatni, lehetetlen. Egy nagyon fiatal kezdőnek valószínűen első drámai kísérlete, mely komolyan nem is tárgyalható.

Valamivel sikerültebb az 5. számú *Temesvár megvétele* (Jeligéje: Tinódy). Három felvonás jó magyaros prosában, mely azonban sokszor keresetté lesz, a mennyiben a szerző túlságosan hajszolja a rövid mondatokat. Már a darab címe sejteti, hogy voltaképp egy fejezetet kapunk valamely nagyobb történeti munkából. Tényleg Temesvár megvétele a darab tárgya, harczai jelenetekkel, magyar és török vitézek fölvonulásával, követségekkel, árulással és egyéb ismeretes motívumokkal. Nagy zaj és lármá, sok személy, még több beszéd és declamatio, de semmi igazi cselekvény. Korkép, háborús jelenetek sorozata, nem nagy leleménnyel vagy képzelő erővel megalkotva. Hogy Tinódi sűrűn szaval saját verseiből, lehet korhűség szempontjából helyes, de a műnek költői értékét nem nagyon emeli.

De van a jeleneteknek ezen zajos összevisszájában dráma is, csakhogy ez a dráma nem mondható sikerültnek. Losonczy Antalné Báthory Klára megcsalja urát Betkó Bálint fiatal vitézzel, a kit rávesz arra, hogy férjét meggyilkolja. A gatzett kiderül, Betkót kivégezteti a meggyilkoltnak testvére, Temesvár parancs-

noka, Losonezy István, Klárát pedig tömlőczbe veti, — annak daczára, hogy a bűnös asszony kijelenti, hogy István csókja ébresztette benne a bűnre való hajlamot, a mit István kereken tagad. Hatalmas bátyjára való tekintettel István nem meri kivégeztetni Klárát, de kikergeti a várból. A szenvedélyes hölgy ezzel Achmed basa kezébe kerül, a ki a szép asszonyt megszereti és kedvesévé teszi. Mikor végül Temesvár elesik és a törökök fölkonzolják a magyar lakosokat, Losonezy István pedig súlyos fogságba kerül, Klára hiába iparkodik a hőst, a kit szeret, megmenteni, mert Achmed erről hallani sem akar. Végül Klára, szerelmet színlelve, megöleli és megcsókolja a basát és e közben törét 'bestiális erővel' Achmed szívébe döti, mire 'egy letört ág mögé bújik'. A darab hősének a szerző, úgy látszik, Klárát tekinti, de ennek sorsa jóformán belevész a nagy harezi lármába. Kétségtelen, hogy a Klára esetéből lehetett volna érdekes cselekvényt szőni, de a szerzőnek ez nem sikerült, hisz nem tudta a bűnös asszonyt magát érdekes vagy vonzó alakká, sőt lélektanilag érthető jellemmé sem tenni. Hogy Klára végül, miután Achmed basát meggyilkolta, 'egy letört ág mögé bújik', oly tragikus megoldás, mely eredetiségénél fogva külön feljegyzésre méltó.

Szerzőnek furcsa fogalma lehet a rendező vagy színész *pouvoirjáról*, különben nem adna oly sajtáságos utasításokat, pl. 17. lap: „Nyomasztó csend“; 21. lap: A katonák „mind gondolataikba merülnek“; 47. lap: „Mély borús hangulat“; 49. lap: „A szereplők mindegyikének arcán rettenetes kétségbeesés nyomai látszanak“: u. o. „Mély, komor csend“; 58. lap: Losonezy „a düh sírására fakad“ stb. Hogy lehessen az ilyeneket rendezni vagy játszani?

Szerény kísérlet a 6. számú darab is: *Van még föltámadás*, történeti színmű 3 felvonásban. (Jeligéje: „Volt még rosszabbul is.“) Egyszerű kis szerelmi történet, minden drámaiság nélkül, inkább dialogizált novella, mint igazi színmű. A főalakok, Ferencz és Hedvig, nem cselekszenek; a véletlen intéz és dönt el mindent. Egybekelésüknek akadályai különben oly jelentéktelenek, hogy eltávolításukra igazán kár volt nagy történelmi tényezőket, népek élet-halálharczát felvonultatni. A történelmi elem különben csupán annyi, hogy a német is, a török is iszonyúan dúlja az országot és sanyargatja a szegény magyar népet, és hogy az apróság végén Boeskey fölléptével egy kis kilátás nyílik jobb magyar világra. A darab igen rövid, köznapí prosában van írva, sokszor kifogásos magyarsággal; cselekvénye és alakjai mélyebb érdeklődést nem keltenek. Nyilván egy esetleg lyrai tehetséggel megáldott kezdőnek kísérlete a színműírás terén.

Legközelebb állnak a szokásos történeti színműnek hagyományos sablonjához az 1. számú *Vitnyédy István*, történeti színmű

4 felvonásban (jeligéje: „Vitnedium pro bono viro nosco“) és a 2. számú *Zrinyi Péter*, történeti dráma 3 felvonásban utójátékkal (jeligéje: „Vincere aut mori“). E két darabnak szerkezete és tárgya ugyanaz, jó és gyöngé oldalaik is ugyanazok. Tárgyuk: mind a két darabban a hős a magyar nemzet jogaiért szembe száll a bécsi udvarral és elbukik az egyenetlen harcban. Vitnyédy összeesküvést sző, melynek célja Lipót császárt elfogni és magyar népe közé hozni, hogy magyar király válhassék belőle; Zrinyi pedig szövetséget köt a törökkel a magyar nemzet elnyomói ellen és ké: malomkö közé kerül. Mind a ketten kellő erő hiányában mennek bele veszedelmes vállalatukba és mind a ketten árulásnak lesznek áldozatul. A darabok jó oldalai, hogy komoly történeti tudáson alapszanak, a mit számos mellékes vonásban is tanúsítanak, és hogy gyakorlott, ügyes szerzők művei, a kiktől az írói tehetséget nem lehet megtagadni. Gyöngéik: első sorban, hogy nem tudnak egységes, erőlesen a cél felé törekvő cselekvényt megszerkeszteni. Mind a két darab, főleg a Vitnyédy-színmű, csupa genre-jelenetekből áll, melyek összevéve adhatnak bizonyos tekintetben eleven és sokszor érdekes körképet, de nem forrnak össze hatásos cselekvénynyé, mert a daraboknak voltaképi cselekvényéhez legnagyobbbrészt semmi közük. További gyöngéje mind a két darabnak, hogy a hőssel nem áll szemben méltó elleafél, minélfogva tragikus összetűkezés nem is jöhet létre. Fokozza a daraboknak ezt a gyöngéjét, hogy hőseik nem nagyon rokonszenvesek, vállalkozásuk pedig nem mutatkozik soha komoly sikerrel biztatónak. Vitnyédy majd két fölvonáson keresztül részben bohózatba illő módon pöröl a soproni németiségnek nevetéséges képviselőivel és voltaképp csak a harmadik fölvonástól, Zrinyi Miklós halála után, kezd cselekedni, de ekkor is oly naiv észjárással és gyermekes eszközökkel, hogy nagy hangon birdett tervei csak mosolyt kelthetnek. Hogy végül, ismét csupán naivsága folytán, távol a darab színterétől aljas gyilkosságnak esik áldozatul és csak koporsóban kerül vissza a cselekvény színhelyére, bajosan mondható tragikus megoldásnak. A másik darabban a hős, Zrinyi Péter, sokat declamál hazáról és szabadságról, de igen gyöngé férfiúnak és hivatatlan politikusnak bizonyul. Hazája megmentésére előbb a némettel, t. i. a bécsi udvarral akar szövetkezni; de midőn a császár nem őt nevezi ki a drávai sereg fővezérévé, átpártol a törökökhöz, a kik természetesen régi dühös ellenségekben nem bíznak és csúful megcsalják. Ingotag, elhatározatlan férfiú, a kire első sorban neje gyakorol döntő befolyást. Veszte csak úgy nem gyakorol meggyőző és kiengesztelő hatást, mint a Vitnyédyé sem, de kétségtelenül mélyebb részvétet kelt mint a soproni politikusnak szomorú sorsa. Hogy mind a két darabban sok a regényes vonás

(főleg a Zrinyi-darabban Frangepán és a szép cigányleány szerelme), magában véve nem baj; de baj, hogy ezek a részletek nem tartoznak a drámai cselekvényhez és csak ellapítják a darabokat és megosztják az érdeklődést. De ismétlem, a két (?) szerző tehetsége és ügyessége félreismerhetetlen és elismerést érdemel történeti tanultságuk és tájékozottságuk; de megrontja őket a történeti színmű elavult sablonja, mely már alaposan idejét múlta. Korkép még nem dráma: a történeti elemnek a főszereplők tetteiben és tetteik indokaiban kell érvényesülnie, nem pedig kisserű genrejelenetekben, melyek sohasem fornak össze egészszé és még kevésbbé a főcselekvénnyel egységes művészi alkotássá.

Az utolsó darab, melyről még szólnom kell, a 3. számú *A poeta*, színmű 3 felvonásban (jeligéje: Viola), a pályázatnak legörvendetesebb terméke, noha drámának ez is elég kifogásos. Hősei gróf Zrinyi Miklós a költő és Draskovich Bia (Eusebia), a kiknek szerelmi viszonya voltaképp novellai tárgy. Röviden elmondva a cselekvény annyi, hogy Miklós szereti Biát, a ki viszonozza érzelmeit. De a sok török küzdelem közben a hős kissé elhanyagolja kedvesét, noha folyton küldözget neki verseket, melyekben a szép leányt dicsőíti és hű szerelmét hangoztatja, úgy hogy Bia most, jórészt sértett hiúságból és még inkább daczból, mert ez jellemének egyik főceme, kacérkodva kijelenti, hogy nem szereti többé. Miklóst a szeretett leány elfordulása nagyon lesujtja és elkeseríti, úgy hogy azután, midőn Bia meg gondolta a dolgot és megbánta kaczer játékát, most ő jelenti ki, hogy nem szereti többé a leányt, mire ez, ismét daczból és sértett hiúságból, ismét meggondolatlanul, eljegyzi magát Peresz-lényi Ádám nyegle és külföldieskedő udvaroncznak, a ki csak a császárért és a bécsi udvarért rajong. Biának ez elhamarkodott lépése végül észre téríti a szerelmeseket, a kiből természetesen befejezésül boldog pár lesz. Íme, egy nagyon ismeretes, sokszor földolgozott motívum, ügyesen beállítva a XVII. századi boldogtalan magyar világba, mely hatásos vonásokkal van feltüntetve.

De ez a száraz kivonat nem ad semmikép helyes képet a szerző finom tehetségéről és megnyerő költészetéről. A darab csupa költészet, persze leginkább lyrai költészet, mely sokszor megragadja és ismételve meghatja az olvasót. De vannak legjobb értelemben vett drámai jelenetei is, így pl. midőn Zrinyi, a kit hazájának sorsa és szerelmének keserősége egyaránt zaklatnak, ösének arczépe alatt belefog az Obsidio Sighetiana írásába, vagy midőn nevetséges vetélytársa számára szerelmi dalt ír és e közben saját szerelme teljes erővel kitör sebzett szívéből, vagy midőn Montecuccolival szemben erélyesen védelmezi a magyar vitézeket és a magyar nemzetet. Ezek a jelenetek igen sikerültek és bizonyára a színről is hatásosak volnának. A darab

nyelve (prosa) kifogástalan, a párbeszéd nagy ügyességre vall. A szereplők kissé romantikus világításban jelennek meg, de azért élő, igaz emberek, a kik érdeklődésünket és rokonszenvünket felébreszteni képesek, az elevenen rajzolt milieu pedig nem nélkülözi a valószerűséget. Mindent összevéve egy friss tehetségnek rokonszenves költői alkotása, mely túltengő lyrai jellegénél fogva talán egészében a színről nem tenne nagyobb vagy tartósabb hatást a mai közönségre, de mely elolvasásra méltó, mert irodalmi értéke kétségtelen.

A bizottság azért, mivel a jutalmat ki kell adni, de ez esetben nemcsak ez okból, egyhangúlag arra kéri a t. Akadémiát, hogy a f. évi Kóczán-jutalmat a 3. számú, *A poéta* című és *„Viola”* jeligéjű pályamunkának odaitélni méltóztassék.

A bizottság javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levélből *Balázs Sándor* székelyudvarhelyi főreáliskolai tanár neve tüntet elő.

Az Erzsébet-emléktábla leleplezése.

A M. Tud. Akadémia Erzsébet-napján, f. évi november hó 19-én leplezte le palotájának oszlopcsarnokában elhelyezett azt az emléktáblát, melyet az Igazgató-Tanács Holló Barnabás szobrászművésszel elkészíttetett. A fehér márványból készült relief azt a jelenetet ábrázolja, a mikor Erzsébet, feledhetetlen, imádtott királynénk koszorút helyez Deák Ferencz ravatalára.

Déli 12 órakor megérkezett Ő Felsége a király képviselőiben Jenő kir. főherczeg Ő Fensége kamarai előljárójának, ifj. Szmrecsányi István őrnagynak kíséretében. Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke, Ő Fenségét a következő beszéddel üdvözlölte :

„Fenséges csász. és kir. Főherczeg Úr!

Midőn az Akadémia mély halálját bátorkodom tolmácsolni azért, hogy Fenséged Ő csász. és apost. kir. Felsége legmagasabb képviselőiben mai szerény ünnepélyünk fényét megjelenésével oly hathatósan emelni s azt emlékezetessé tenni méltóztatott, legyen szíves néhány rövid szóval megvilágítanom a leleplezendő emlék keletkezését és jelentőségét.

Ezt a csarnokot, a melyben állunk, immár sok kegyeles visszaemlékezés szenteli meg. Szomorú és nehéz időben, főképp egy lelkes elnökelődöm, gróf Desseffy Emil buzgóságából s a nemzet önkéntes adakozásából épült a magyar tudományosságának ez a palotája s az új alkotmányos korszak első hajnalhasadásakor, az 1865 deczemberére összehítt országgyűlés meg-

nyitásával egyidejűleg lett ünnepélyesen fölavatva. Azóta termekben hazánk szellemi életének vezetői sokszor szóltak a nemzethez és ha hangjukat elnémitotta a halál, e csarnok oszlopai közül vitték ki őket utolsó útjukra. E csarnok oszlopai között emelkedett a ravatala oly sok jelesünknek; az 1876. év januárjának egy ködhomályos napján itt terjesztették kísérteties fényüket a ravatali lángok a Deák Ferencz holtravált arczára.

És akkor, mialatt néma bánatban zárándokolt ide aprajagya a magyarnak, megjelent a haza bölcsének koporsójánál egy gyászba borult fejedelmi hölgy is: Magyarország királynéja s megindultan merülve fohászba, letette elismerése, együttérzése koszorúját a ravatalra. Ez a történelmi pillanat az, melyet, az Akadémia körében már régebben megindított gyűjtés segélyével kívánt megörökíttetni igazgató-tanácsunk, s melyet Holló Barnabás szobrászművésznk fehér márványból készült domborműve itt, hol a jelenet lefolyt, fog a késő utódok emlékezetébe vissza-idézni.

Azóta már régen nyugosznak mindketten: a nemzetünköt imádó szeretettel környezett királyasszony is, kinek áldott nevét ünnepeljük ma. De a mit ők egymás csodás, gondviselészerű megértésével: az egyik, nemzete élén, a megdönthetetlen törvény könyvével kezében, a másik, a trónon, a szenvedő nemzet iránti szeretetet és jóindulatot élesztve, erősítve hitvese fennkölt lelkében, az uralkodói bölcseséggel üdvös frigyre egyesülve létrehozta: a nemzet s a király áldásos egyetértése, alkotmányunk visszaállítását s nemzeti jogaink és életünk maradandó összhangja a monarchia és a dicső uralkodóház, nagy, európai rendeltetéséből folyó hatalmi állásával és érdekeivel: az legdúsabb, legáldásosabb gyümölcseit épp most termi, e korszakos mérkőzés és megpróbáltatás véres, nagy napjaiban.

Ezekben a történelmi jelentőségű napokban, mikor a monarchia összes népei testvéri összetartásban, vetélykedő hőiséggel küzdenek Felséges Urunk dicsőséges zászlaja körül, ebben a világrészeket megrendítő harcban minden kockán látszik forogni, csak hűségünk hazához és királyhoz nem! És ennek a kettős érzelmnek kitephetetlen gyökereiből fog — ez erős hitünk — kisarjadzani a győzelem, a mely vissza fogja adni nemzetünknek is a termékeny, a munkás, az alkotó, a boldog békét, melynek derűjében áldani fogja azok emlékét, a kiknek ihletett lelke tette le a győzelemre képes új korszak alapjait.

Áldott legyen Erzsébet királynénk emléke!

Hódolattal kérem Fenségedet, hogy az emlék leleplezésére az engedélyt legkegyesebben megadni méltóztassék.

Az Elnök úrnak általános élénk tetszéssel fogadott szavaira Ő cs. és kir. Fensége a következő beszéddel válaszolt:

„Ő császári és apostoli királyi Felsége, a kit a leleplezendő emléktábla felállításával újólag megnyilvánuló kegyeletes ragaszkodás Istenben nyugvó hitvese iránt mélyen meghatott, engem legkegyelmesebben megbízni méltóztatott, hogy képviselőjében a mai ünnepségen megjelenjek.

„Különös örömömre szolgál résztvehetni ennek az emléktáblának a leleplezésén, a mely Deák Ferencz ravatalának Erzséket királyné által való megkoszorúzását ábrázolván, együtt örökíti meg a királynét, a ki hű hitvesi szeretettől és meleg hazaszeretettől vezérelve, a király és a nemzet közti együttérzést és bizalmat mindig fáradhatatlan odaadással ápolta s erősítette, és a nagy államférfiút, kinek oly kimagasló része volt abban, hogy a király és a nemzet az áldásos együttműködés alapját megtalálták és biztosították.

„Erősebben, mint valaha, éreztük ma, a megpróbáltatások idejében, hogy a Mindenható áldása kísérte a királyné és az államférfiú összhangzó törekvéseit. Messzeragyogó bizonyossága ennek a trónnak és a nemzetnek a mai viharokban mutatkozó megtörhetetlen egysége és az a felül nem multható áldozatkészség és hősiesség, melylyel — az uralkodó hívó szavára — a magyar nemzet és vele együtt testvéri egyetértésben a monarchia összes népei küzdenek a dynastia s a haza ellenségei ellen és a melylyel — bizton hiszem — győztesen fogják kiküzdeni a jövő áldásos fejlődés biztosítását.

„Ez érzelmeiktől áthatva, Ő Felsége nevében köszönetet mondok mindazoknak, a kik ez emléktábla létesítésénél közreműködtek, és megengedem, hogy az emléktábláról lehulljon a lepel“.

Ő Fenségének a legnagyobb lelkesedéssel fogadott szavaira lehullott a lepel, mire Ő Felsége részletesen megtekintette az emlékművet, mely teljes tetszését megnyerte. Azután Ő Felsége képviselője az Akadémia disztermében többek bemutatását fogadta s megtekintvén az Akadémia helyiségeit, a jelenvoltak lelkes éljenzése közben elhagyta az Akadémiát.

Kisebb közlemények.

I.

Kazinczy Ferencz †.

November 28-án hunyt el Sátoraljaújhelyen 62 éves korában Kazinczy Ferencz, a halhatatlan nyelvújítónak unokája.

Kazinczy nyolcz gyermeke közül az utolsóelőtti Kazinczy Bálint volt, a ki 1818 június 15-én született és 1873 január 27-én meghalt. Neje Homoky Matild volt. E Bálintnak három fia

volt, Ferencz, Lajos, szül. 1856 jan. 2-án (neje Bagi Mária, fia Gábor szül. 1889 jan. 19-én) és Gábor, szül. 1857 márcz. 24-én (neje Váradi Szabó Anna).

Kazinczy Ferencz, a ki nőtelen maradt, 1852 máj. 24-én született Csegén, Hajdú vármegyében és Sárospatakon végezte iskoláit 1862—1874-ben. Úgy látszik valamely gyermekkori betegség megakasztotta szellemi fejlődését és kedvezőtlenül befolyásolta lelkületét: emberkerülő, nehezen kezelhető, különcz férfiú lett, a ki csak mint kis hivatalnok (a pénzügyigazgatóságnál, hol 1900 körül nyugalomba vonult, utóbb a megyénél) tengette életét, de nagyapja emlékét lelkesen ápolta és különösen nagyon érdeklődött a széphalmi mauzoleum iránt, melynek ügyében ismételve adott be indítványokat és terveket az Akadémiához. Testvérei, Lajos kecskeméti és Gábor debreczeni táblaíró, erkölcsileg és anyagilag támogatták, úgy hogy szerényen ugyan, de tisztességgel élhette napjait. Rendes évi segélyben részesítette a M. Tud. Akadémia is, mely a nagy Kazinczy Ferencz emlékét késő leszármazottjaiban is kegyelettel és a hol kell, áldozatkészséggel ápolja. Nyugodjék békében!

II.

Újabb Bolyai-iratok a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

Szabó Péter főgymnasiumi tanár özvegye elhunyt férjének hagyatékából a Bolyaiakra vonatkozó igen értékes kéziratokkal gyarapította a M. Tud. Akadémia könyvtárának gyűjteményét. Legtöbb figyelmet érdemelnek a hagyatékban talált irodalmi levelek, összesen, beleértve az apró töredékeket is, 159 drb. E levelek között legbecsesebbek azok, melyeket fiának, Jánosnak, Bolyai Farkas írt, számszerint 53, de köztük 40-ből csak apró töredék. Bolyai Farkastól ezenkívül még két levelet találunk a gyűjteményben; egy Incze Dánielhez és egy Sartorius v. Waltershausenhez intéztet. Bolyai Jánostól mindössze négy levél van, köztük különösen az érdekes, mely az 1848-iki állapotokra vonatkozik. Több figyelmet érdemelnek a Bolyaiakhoz intézett levelek. Bolyai Farkasnak szóló levél összesen 18 van, köztük Döbrentey Gábortól egy, Herepei Ádámtól egy, Herepei Jánostól kettő, Nemegyei Jánostól egy, Vajda Dánieltől kilencz, Vajda Dánielnétől három, Zeyk Dánieltől egy. Kevesebb a Bolyai Jánosnak szóló, ha t. i. atyjának leveleitől eltekintünk. Itt találjuk anyjának, Benkő Zsuzsánnának egy levelét, öccsétől, Gergelytől két levelet, gróf Lázár Móricznétől kettőt, Nagy Istvántól négyet, Findelitől, Hassetól, Priessnitz Vinczétől, Theobald hadnagytól, Wachsmuth Vilmostól és Wolter v. Eckwehrtől egyet-egyet. A Bolyaiakra vonatkozólag fontos Szabó Sámuel levele-

zése is. Magától Szabó Sámuelről csak öt darab, Budenzhez írt levél van a gyűjteményben. Szabó Sámuelhez intézett levél 17 van, még pedig Battaglini Józseftől egy, Bolyai Gergelytől három, Budenz Józseftől egy, Hoüel Gyulától hét, Schmidt Ferencztől négy és Sulyok Móról egy. Jelentős továbbá Kemény Simon levele Bolyai Gáspárhoz és egy töredék Zeyk Jánosnak szüleihez intézett leveléből. A többi levél leginkább Szabó Péternek szól. Köztük nevezetes Rados Ignác levele, amelyben Bolyai Jánosnak betegségéről szóló leveléből részlet van, továbbá a Bolyaiak életírójának, Stäckel Pálnak, 24 levele.

A kéziratok között Bolyai Farkastól és Jánostól csak apróságok vannak, így Bolyai Farkastól egy „Urbér, kárpótlás, egyesület” című, továbbá „Megjegyzések” Vallas Antalnak Nagy Károly algebrájáról írt bírálatára, két bírálatszerű jelentés, illetőleg ítélet, végül igen érdekes feljegyzések Bolyai János ifjúságáról és a domáldi jószágról. Bolyai Jánosnak megvan a rigorosumi dolgozata, továbbá apró czédulákra írt, különösen atyjára vonatkozó igen érdekes feljegyzései. Megemlítendő az orvosi rendelőnygyűjtemény is, mely Bolyai János betegségét világítja meg. Ennél értékesebb Bolyai Farkas és János életrajza Bolyai Gergelytől és Bolyai János jellemzése Nemes Ödöntől. Figyelemreméltók Bolyai Farkas utódjának, id. Szász Károlynak, előadási jegyzetei az ötvenes évek elejéről, többnyire sajátkezűek. A kéziratok nagy részét Szabó Péter kéziratjai teszik, részben már kidolgozott munkák, részben anyaggyűjtések. Itt találjuk a következőket: 1. Adalékok Gauss és Bolyai levelezéséhez és Bolyai Farkas életrajzához, magyarul és németül. 2. Bolyai János ifjúsága, magyarul és németül. 3. Bolyai Farkas törekvései az erdészeti pályára, a meg nem jelent okmánytárral egyetemben. 4. Bolyai Jánosra vonatkozó okmánymásolatok és kivonatok a közös hadügyminisztériumból és a Kriegsarchiv-ből. 5. Az Ingenieur-Akademie-re vonatkozó adatok. 6. Kemény Simon életrajzi adatai. 7. Kivonatok Hoffmann „Critik der Parallel Theorie” című munkájából. 8. A Bolyaiakra vonatkozó apróbb feljegyzések. 9. A középiskolai felszerelési jegyzék összeállítására vonatkozók.

Az írományok, összesen 62 darab, időrendben vannak összeállítva. Köztük figyelmet érdemelnek a következők: Bolyai Jánosnak hadnagyi, főhadnagyi és kapitányi kinevezési okmánya és értesítés nyugdíjaztatásáról: Bolyai Jánosnak egy János főherceghez intézett sajátkezű folyamodványtervezete 1832 május 3-áról; Bolyai Jánosnak két nagyon érdekes sajátkezű felségfolyamodvány-tervezete, az egyik 1850-ből a bolyai jószág visszaszolgáltatása iránt, a másik 1852 július 29-éről az üdvtanról; Bolyai János szerződése Orbán Rozáliával, gyermekei anyjával, 1852 december 1-éről; Gaussnak egy sajátkezűleg aláírt elismervénye

1853 február 16-áról; Bolyai Farkasnak sajátkezű végrendelete 1856 augusztus 26-áról; Bolyai Jánosnak örökségelfogadó nyilatkozata 1856 december 29-éről; Bolyai János domáldi jószágának eladásáról szerződés, 1857 márczius 8-áról; Bolyai Jánoshoz intézett felszólítás az olaszországi hadjáratban való részvételre, 1859 május 7-éről; végül felhívás Bolyai Farkasnak állítandó emlékkő ügyében, 1879 november 23-áról.

A M. Tud. Akadémia könyvtárának szaporodása 1914-ben.

(Az ajándékok kivételével, melyek az Értesítő minden számában közöltettek. A diplomatariumok jegyzéke ezután is az Értesítő májusi füzetében jelenik meg.)

- Abderhalden, Emil: Fortschritte der naturwissenschaftlichen Forschung, 10. Bd. Berlin, Wien, 1914.
- Abhandlungen (Heidelberger) zur mittleren u. neueren Geschichte. 43. Hft. Ritter, Gerhard: Die preussischen Konservativen und Bismarcks deutsche Politik. 44. Baethgen, Friedr.: Die Regentschaft Papst Innozenz III. im Königreich Sizilien. 45. Philippi, Gertrud: Imperialistische u. parifizistische Strömungen in der Politik der Vereinigten Staaten von Amerika. Heidelberg, 1913—14.
- Abhandlungen, Leipziger historische. 37. Fickert, Aug.: Montesquieu und Rousseaus Einfluss auf den vormärzlichen Liberalismus Badens. 38. Behrends, Wilhelm: Reformbestrebungen in Kursachsen im Zeitalter der französischen Revolution. Leipzig, 1914.
- Ackerknecht, E. u. Fritz, G.: Büchereifragen. Aufsätze zur Bildungsaufgabe und Organisation der modernen Bücherei. Berlin, 1914.
- Aeschyli tragoediae. Ed. U. de Wilamowitz-Moellendorf. Berolini, 1914.
- Al Machriq: Revue catholique orientale mensuelle. XVI. année. 1913. Beyrouth.
- Al-Manâr. XV. évf. Kairo, 1330.
- Alt-Wiener Volkstheater. Herausg. v. Otto Rommel. 1. Bd. Aus der Frühzeit des Alt-Wiener Volkstheaters. K. F. Hensler, E. Schikaneder, J. F. Kringsteiner. — 2. Bd. Josef Alois Gleich ausgewählte Werke. — 3., 4. Bd. Karl Meisl ausgewählte Werke. 1., 2. Bd. — 5., 6. Bd. Adolf Bäuerle ausgewählte Werke. 1., 2. Bd. — 7. Bd. Friedrich Kaiser ausgewählte Werke. Wien, Teschen, Leipzig.
- Amelung, Heinr.: Goethe als Persönlichkeit. Berichte u. Briefe von Zeitgenossen. I. Bd. 1749—1797. München, 1914. (Goethe-gyűjtemény.)
- Anthing: Collection de cent silhouettes des personnes illustres et cé-

- lèbres, dessinées d'après les originaux. Gotha, 1791. (Weimar, 1913. Melléklet: Schüddekopf, C. Johann Friedrich Anthing.)
- Apponyi, Rodolphe: Vingt-cinq ans à Paris. (1826—1850.) Journal du Comte —, publié par Ernest Daudet. III. (1835—1843.) 2. éd. Paris, 1914.
- Aquila Serafino de Ciminelli dall' —. Le rime. A cura di Mario Menghini. Vol. I. Bologna, 1894.
- Arbeiten, philosophische —. Herausg. von H. Cohen u. P. Natorp. VI. Bd. 2. Hft. — Heimsoeth, Dr. Heinz. Die Methode der Erkenntnis bei Descartes u. Leibniz. — VIII. Bd. 2. Hft. Cassirer, E. Berkeleys System. Giessen, 1914.
- Archivio Muratoriano. Nr. 13. Citta di Castello, 1913.
- Aspern, Karl: Illustrierte Geschichte des europäischen Krieges, 1914. (Habbels Kriegschronik.) I. Bd. 1—6. Hft. Regensburg.
- Baeumker, Clemens: Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters. 12. Bd. 5—6. Hft. Dietrich von Freiberg: Über den Regenbogen und die durch Strahlen erzeugten Eindrücke. Herausgegeben von Joseph Würschmidt. — 13. Bd. 6. Hft. Baeumker, Fr. Das inevitabile des Honorius Augustodunensis. 14. Bd. 1. Heft: Graf, Georg: Des Theodor Abū Kurra Traktat über den Schöpfer u. die wahre Religion. — 14. Bd. 2—4. Hft.: Kroll, Josef: Die Lehren des Hermes Trismegistos. — 14. Bd. 5., 6. Hft.: Hertling, Georg v.: Albertus Magnus. Beiträge zu seiner Würdigung 2. Aufl. — 17. Bd. 1. Hft.: Beemelmans, Friedrich: Zeit und Ewigkeit nach Thomas von Aquino. Münster, 1913—14.
- Balog, Elemér: Über das Alter der Ediktskommentare des Gaius. Hannover, 1914.
- Bamberg, Walter: Die Verwendung des Monologs in Goethes Dramen. Leipzig u. Hamburg, 1914. (Goethe-gyjtemény.)
- Barthélemy: Mémoires de —. 1768—1819. Publié par Jacques de Dampierre. Paris, 1914.
- Bauckner, A. u. Hösl, I.: Schrift und Urkunde im Geschichtsunterricht. München, Berlin, 1914.
- Beihefte zum Zentralblatt f. Bibliothekswesen. 43. Schillmann, Fritz. Wolfgang Treffer und die Bibliothek des Jakobsklosters zu Mainz. — 44. Kögel, P. R., Die Photographie historischer Dokumente. Leipzig, 1913—14.
- Beiträge zur Assyriologie. IX., 2. Barton, Geo. A.: The origin and development of babylonian writing. Part. II. A classified list of simple ideographs with analysis and discussion. Leipzig, 1913.
- Beiträge zur Bibliotheksverwaltung. Historisches und Praktisches. Herausg. von Fr. A. Mayer u. M. Grollig. 1. Hft. Der mittlere Dienst. Von Fr. A. Mayer. Wien, 1914.
- Beiträge zur Philosophie. 1. Rosalewski, Willy: Schillers Ästhetik im

- Verhältnis zur Kantischen. — 2. Hönigswald, Richard. Zum Streit über die Grundlagen der Mathematik. — 3. J. Plessner, Helmuth. Die wissenschaftliche Idee. Heidelberg, 1912–13.
- Beloch, Karl Julius: Griechische Geschichte. 2. Aufl. 2. Bd. 1. Abt. Strassburg, 1914.
- Bergson, Henri: Le rire. Paris, 1900.
- Bertha, A. de: La constitution hongroise. Précis historique d'après le Samuel Radó. Paris, 1898.
- Bertrand, J. J. A.: Cervantes et le romantisme allemand. Paris, 1914.
- Berzeviczy, Albert von, Griechische Reiseskizzen aus dem Sommer 1912. München u. Leipzig, 1914.
- Bethe, Erich, Homer: Dichtung und Sage I. Bd. Ilias. Leipzig, Berlin, 1914.
- Bettingen, Franz: Wesen und Entwicklung des komischen Dramas. Berlin, 1891.
- Bibliotheca Belgica. 191., 192. livr. Gand, 1913.
- Bibliotheca Normannica. Herausg. von Hermann Suchier, 2. Der Judenknahe. Herausg. von Eugen Wolter. — 4. Eneas. Texte crit. publié par Jacques Salverda de Grave. — 5. La clef d'Amors. Texte crit. avec introduction, par Auguste Doutrepont. Halle, 1879–1892.
- Bibliothek, germanische —. Herausg. v. W. Streitberg. I. Sammlung. German. Elementar- u. Handbücher. I. Reihe: Grammatiken 9. II. Bd. Jespersen, O.: A modern english. grammar II. part. Heidelberg, 1914.
- Bibliothek, germanische —. II. Abt. 7. II. Jellinek, Dr. M. H.: Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik. 2. Halbband. — 9. Edda: Die Lieder des Codex regius. Herausg. von Gustav Neckel. I. Text. Heidelberg, 1914.
- Bibliothek, germanische —. Herausg. v. W. Streitberg. III. Abt. Kritische Ausgaben altdeutscher Texte. 4. Bd. Bruchstücke von Konrad Flecks: Floire u. Blanscheffür. Herausg. von C. H. Rischen. Heidelberg, 1913.
- Bibliothek, germanische —. III. Reihe 4. Bd. Förster, M.: Altenglisches Lesebuch. Heidelberg, 1913.
- Bibliothek, germanische —. Herausg. von W. Streitberg: 1. Sammlung german. Elementar- u. Handbücher. 4. Grein, C. W. M.: Sprachschatz der angelsächsischen Dichter. Neu herausg. von J. J. Köhler. Heidelberg, 1914.
- Bibliothek. indogermanische —. I. Reihe. Grammatiken. 9. Moulton, J. H. Einleitung in die Sprache des Neuen Testaments. II. Reihe. 2. Berneker, E.: Slavisches etymologisches Wörterbuch. 10., 11. Lfr. Heidelberg. 1912–14.
- Bibliothek, indogermanische —. III. Abt. Untersuchungen. I. Güntert, Hermann: Über Reimwortbildungen im Arischen u. Altgriechischen. Heidelberg, 1914.

- Bibliothek, mythologische —. VI. 3. Siecke, Ernst: Der Vegetationsgott. — VII. 1. Siecke, Ernst: Pûshan. Studien zur Idee des Hirtengottes. 1. Teil. VII. 2. Siecke, Ernst: Pûshan-Studien zur Idee des Hirtengottes. 2. Teil. Leipzig, 1914.
- Bibliothek, romanische —. No. 9. Don Baltasar de Caravajal. La Bandolera de Flandes. Pubbl. dal dr. Ant. Restori. — 10. Altbergamaskische Sprachdenkmäler (9–15. Jahrlh.) Herausg. von J. E. Lorek. — 14. La Estoria de los quatro doctores de la Santa Iglesia. Herausg. v. Dr. Friedr. Lauchert. — 15. Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam. von F. E. Schneegans. — 16. Lope de Vega. Los Guzmanes de Toral. Pubbl. dal dr. Ant. Restori. — 18. Die Lieder des Troveors Pervin von Angicourt. Herausg. v. Georg Steffens. — 19. La vie Sainte Paule. Herausg. v. Karl Gross. — 20. Wilhelm von England. Ein Abenteuerroman von Kristian von Troyes. Herausg. v. Wendelin Foerster. — 21. Foerster, Wendelin: Kristian von Troyes. Wörterbuch zu seinen sämtlichen Werken. Halle, 1893–1911.
- Bibliothek, vorderasiatische —. Die El-Amarna-Tafeln. Bearb. von J. A. Knudtzon. 15. Lfr. Leipzig, 1914.
- Bibliothèques, livres et librairies (Association des bibliothécaires français. Conférences. 3. Série.) Paris, 1914.
- Bilz, F. E.: Az új természetes gyógymód. Leipzig, Budapest.
- Boethe, Friedrich: Geschichte der Stadt Frankfurt am Main. Frankfurt a. M. 1913.
- Brancsics Blagoje és Derra György: Magyar-szerb és szerb-magyar szótár. Újvidék, 1889–94.
- Braungart, Richard: Die Südgermanen 1., 2. Halbbd. Heidelberg, 1914.
- Brentano, Clemens: Sämtliche Werke. Herausg. v. Karl Schüddekopf. XI. Bd. Märchen. I. Bd. Herausg. v. R. Benz. München, Leipzig, 1914.
- Buletinul comisiunii monumentelor istorice. Anul III–V. Bucuresti, 1910–12.
- Burdach, Konrad: Vom Mittelalter zur Reformation. Forschungen zur Geschichte der deutschen Bildung. II. Bd. Briefwechsel des Cola di Rienzo. 3–4. Teil. Berlin, 1912.
- Cabrol, Fernand et Leclercq, Henri: Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Fasc. 31–32. Collegia-Communio. Paris, 1913.
- Catalogo generale della libreria italiana, I. supplemento. Vol. II. 4–11. Milano, 1914.
- Catalogue (international) of scientific literature. 10. issue. R. (Bacteriology), K. (Paleontology). 11. annual issue. L. (General biology). 12. annual issue. (N. Zoology.) London, 1913.

- Chateaubriand, Correspondance générale de —. Publiée par Louis Thomas. Tome 4. Paris, 1913.
- Chroniken (die) der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert. 31. Bd. II. Teil. Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck. V. Bd. 2. Teil. Leipzig, 1914.
- Corpus medicorum graecorum. V. 9. 1. Galeni in Hippocratis de natura hominis, in Hippocratis de victu acutorum, de diaeta Hippocratis in morbis acutis. Ed. Jo. Mewaldt, Georgius Helmreich, Jo. Westenberger. Lipsiae, Berolini, 1914.
- Cremer, Paul: Rabindranath Tagore. Berlin, 1914.
- Dangkrotzheim, Konrad: Das heilige Namenbuch. Herausg. v. Karl Pickel. Strassburg, 1878.
- Dárday, Olga: Crab apples, hungarian society sketches. London, 1914.
- Delitzsch, Friedrich: Grundzüge der sumerischen Grammatik. Leipzig, 1914.
- Denkwürdigkeiten aus Altösterreich. 3. 4. Schönholz, Friedrich Anton v.: Traditionen zur Charakteristik Österreichs. Erläutert von Gustav Gugitz. I., II. Bd. — 5. 6. Pichler, Caroline: Denkwürdigkeiten aus meinem Leben. 1769—1843. Herausg. v. Emil Karl Blüml. I. II. Bd. — 7. 8. Thürheim, Gräfin Lulu: Mein Leben. 1788—1819. In deutscher Übersetzung herausg. v. René van Rhyen. I. II. Bd. — 9. 10. Castelli, J. F.: Memoiren meines Lebens. Neu herausg. v. Dr. Josef Bindtner. I. II. Bd. — 11. 12. Thürheim, Gräfin Lulu: Mein Leben. 1819—1852. Übersetzt u. herausg. vom René van Rhyen. III, IV. Bd. München, 1913—14.
- Dessewffy, Marzel: Der politisch-soziale Radikalismus der Neuzeit. Wien, 1851.
- Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines. Rédigé... sous la direction de Edmond Saglio. 49. fasc. (Triumphus—Vasa.) Paris, 1914.
- Dilthey, Wilhelm: Einleitung in die Geisteswissenschaften. Leipzig. 1883.
- Dilthey, Wilhelm: Gesammelte Schriften 2. Bd. Leipzig, Berlin, 1914.
- Divatcsarnok. 1862. Pest.
- Donagesellschaft, die gelehrte — in Wien, unter Kaiser Maximilian I. Wien, 1837.
- Drygalski, E.: Deutsche Südpolar-Expedition. 1901—1903. VII. Bd. Bakteriologie, Chemie, Hygiene, Sport. 4. Hft. — XV. Bd. Zoologie. — VII. Bd. 14. Hft. Berlin, 1914.
- Dugas, L.: Psychologie du rire. Paris, 1902.
- Duportal, Mlle Jeanne: Étude sur les livres à figures édités en France de 1601 à 1660. Paris, 1914.
- Dussaud, René: Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mer Égée. Paris, 1914.
- Ellbo, Bruno: Bacons entdeckte Urkunden. Die Lösung der Bacon-

- Shakespeare-Frage in der Shakespeare-Folio-Ausgabe vom Jahre 1623. Leipzig.
- Encyclopædia, The catholic —. Vol. XVI. Index. New-York, 1914.
- Encyclopädie der mathematischen Wissenschaften. Bd. II, 1. Hft. 7. II, 2. Hft. 2/3. Bd. III, 1. Hft. 5. IV, 1. II. Hft. 3. IV, 2. II. Hft. 4. Leipzig, 1913—14.
- English catalogue (The) of books . . . Books issued . . . 1801—1836. Edited by Robert Alexander Peddie and Quintin Waddington. London, 1914.
- Erbe, (das) der Alten. 8. Hft. Geffcken, Johannes: Kaiser Julianus. Leipzig, 1914.
- Erläuterungen u. Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes. X. Bd. 1. 2. Hft. Götz., Joh. B.: Die religiöse Bewegung in der Oberpfalz von 1520 bis 1560. Freiburg i. Br. 1914.
- Euripides. Ausgewählte Tragödien. Erklärt von N. Wecklein. 12. Bd. Iphigenie in Aulis. Leipzig, Berlin, 1914.
- Ewald, Wilhelm: Siegelkunde —. Hauptmann, Félix: Wappenkunde. München, Berlin, 1914.
- Federn, Robert: Répertoire bibliographique de la littérature française des origines à 1911. 7. livr. Leipzig, Berlin, 1913.
- Fényes Elek: A magyar elem s ellenesei. Pest, 1860.
- Fischer, Hermann: Schwäbisches Wörterbuch. 46—49. Lfr. Tübingen, 1913.
- Förstemann, E.: Altd deutsches Namenbuch. II. Bd. 13—17. Lfr. Bonn, 1913—14.
- Freud, Sigm.: Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten. Leipzig, Wien, 1905.
- Freyinet, C. de: Souvenirs 1878—1893. 5. éd. Paris, 1913.
- Friedrich des Grossen: Die Werke —. In deutscher Übersetzung. 5. 6. 9. 10. Berlin, 1913—14.
- Fuchs, Eduard u. Kind, Alfred: Die Weiberherrschaft in der Geschichte der Menschheit. 1. 2. Bd. Ergänzungsbd. München, 1913—14.
- Gaal, Georg v.: Sprichwörterbuch in sechs Sprachen. Wien, 1830.
- Gautier, Paul: Le rire et la caricature. Paris, 1906.
- Gautier, Léon: Les épopées françaises 2. éd. 2. 4. Paris, 1882—94.
- Gerland, E.: Geschichte der Physik von den ältesten Zeiten bis zum Ausgange des achtzehnten Jahrhunderts. München, Berlin, 1913.
- Gesamt-Zeitschriften-Verzeichnis. Herausgegeben vom Auskunftsbureau der deutschen Bibliotheken. Berlin, 1914.
- Ghazâlî, Abû Hâmid: Al-Musztaszfâ mîn 'ilm al-uszâl. 2 köt. Kairo, 1322—24.
- Ghazâlî, Abû Hâmid: Al-tibr al-maszbûk fî naszîhat al-mulâk. Kairo, 1317.
- Ginzl, F. K.: Handbuch der mathematischen u. technischen Chronologie. III. Bd. Leipzig, 1914.
- Glauser, Dr. Charles u. Curtius, Anna: Die französische Sprache der Gegenwart. Teil I. Laut- u. Wortlehre. Heidelberg, 1914.

- Gleichen-Russwurm, Alexander v.: Schiller. Die Geschichte seines Lebens. Stuttgart, 1913.
- Goedeke, Karl: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung. IV. Bd. 4. Abt. X. Bd. Dresden, 1913.
- Goethes sämtliche Werke. Propyläen-Ausgabe. 24—27. Bd. I. Ergänzungsbld. Goethe als Persönlichkeit. I. Berichte u. Briefe von Zeitgenossen, Gesammelt von Heinz Amelung. I. Bd. 1749—1797. Bd. München, 1914. (Goethe-gyűjtemény.)
- Goethe: Faust. 24 planches hors texte en couleurs de Robert Pougheon. (Les grandes oeuvres.) Paris. (Goethe-gyűjtemény.)
- Goethe und seine Freunde im Briefwechsel. Herausgegeben u. eingeleitet von Richard M. Meyer. 1—3. Bd. Berlin, 1911.
- Goldoni, Carlo: Commedie. Tome XVI. XVII. Venezia, 1913.
- Goltz, Colmar, Frh. v. d.: Kriegsgeschichte Deutschlands im neunzehnten Jahrhundert. I. Teil: Im Zeitalter Napoleons. II. Teil: Im Zeitalter Kaiser Wilhelms des Siegreichen. Berlin, 1910—14.
- Gopčević, Spiridion: Geschichte von Montenegro und Albanien. Gotha, 1914.
- Gorion, Micha Josef: Die Sagen der Juden. Die Erzväter. Frankfurt a/M., 1914.
- Gräf, Hans Gerhard: Goethe über seine Dichtungen. III. Teil: Die lyrischen Dichtungen 2. Bd. 1. Hälfte. Frankfurt a/M., 1914. (Goethe-gyűjtemény.)
- Gribble, Francis: The life of the emperor Francis Joseph. London, 1914.
- Grillparzers Werke. Herausg. v. August Sauer. II. Abt. 7. Bd. Wien u. Leipzig, 1914.
- Grimm: Deutsches Wörterbuch. XII. Bd. 1. Abt. 11. Lfr.; XIV. Bd. I. Abt. 3. Lfr. Leipzig, 1914.
- Grundriss der Geschichtswissenschaft. II. Reihe. 4. Abt. Hartung, Dr. Fritz: Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Leipzig, Berlin, 1914.
- Grupp, Georg: Kulturgeschichte des Mittelalters. 4. Bd. 2. Bearb. Paderborn, 1914.
- Guyan, J. M.: Die englische Ethik der Gegenwart. Deutsch, v. A. Peusner. Leipzig, 1914.
- Handbuch des deutschen Unterrichts an höheren Schulen. Herausg. von dr. Adolf Matthias. IV. Bd. 2. Teil. Hirt Herman: Etymologie der neuhochdeutschen Sprache. München, 1909.
- Handbuch für Heer u. Flotte. 66—74. Lfr. Berlin, 1914.
- Handbuch, neues — der chemischen Technologie. Herausg. v. Dr. C. Engler. VIII. Köhler, Dr. Hippolyt: Die Industrie der Cyanverbindungen. Braunschweig, 1914.
- Handwörterbuch der Naturwissenschaften. 67—78. Heft. Jena, 1913—14.
- Hartmann, Eduard: System der Philosophie im Grundriss. 1. Bd. Grundriss der Erkenntnislehre. Sachsa, 1907.

- Hatvany, Ludwig: Die Wissenschaft des nicht Wissenswertes. Ein Kollegienheft 2. verm. u. veränderte Aufl. München, 1914.
- Hayn, Hugo und Gotendorf, Alfred N.: Bibliotheca germanorum erotica et curiosa. VI—VIII. Bd. München, 1914.
- Höbel, Friedrich sämtliche Werke. II. Abt. Tagebücher. I. Bd. 1835—1839. II. 1840—1844. III. 1845—1854. Hamburg—Heidelberg—München—Berlin.
- Hecker, Ewald: Die Physiologie und Psychologie des Lachens und des Komischen. Berlin, 1873.
- Heine, Heinrich: Briefwechsel. Herausg. v. Fr. Hirth. 1. Bd. München u. Berlin, 1914.
- Heinemann, Otto v.: Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel. 4. Abt. Die Gudischen Handschriften. Wolfenbüttel, 1913.
- Helmolt, Hans F.: Weltgeschichte. II. Bd. Westasien. III. Bd. Afrika — Pyrenäen-Halbinsel. Altgriechenland. Leipzig, Wien, 1913.
- (Henszlmann, E.): Brutus und die Tarquinier. Histor. Tragödie in 4 Aufzügen. Pest, 1837.
- Herbertz, Friedrich: Die philosophische Literatur. Stuttgart, 1912.
- Hertel, Johannes: Das Pañcatantra. Seine Geschichte und seine Verbreitung. Leipzig, Berlin, 1914.
- Herzer, J.: Böhmisches-deutsches Wörterbuch. 65—69. Prag.
- Heymans, G.: Einführung in die Ethik. Leipzig, 1914.
- Hill, David J.: A history of diplomacy in the international development of Europe. III. London, 1914.
- Hinrichs' Halbjahrs-Katalog. 1913. II. Halbjahr. 1914. I. Halbjahr. Leipzig, 1914.
- Hirn, Ferdinand: Geschichte Tirols von 1809—1814. Innsbruck, 1914.
- Hirt, Hermann: Fragen des Vokalismus und der Stammbildung im Indogermanischen. Strassburg, 1914.
- Höffner, Johannes: Der junge Goethe. — Goethes Mannesjahre. — Goethe im Alter. Bielefeld u. Leipzig. (Goethe-gyűjtemény.)
- Hof- u. Staats-Handbuch der Österreichisch-ungarischen Monarchie f. d. Jahr 1914. 40. Jahrg. Wien.
- Hölty, Ludw. Chr. Heinr.: Sämtliche Werke, kritisch u. chronol., herausg. v. Wilhelm Michael. 1. Bd. Weimar, 1914.
- Horn, Carl: Goethe als Energetiker. Leipzig, 1914.
- Huszádik Század könyvtára. 18. Dániel A.: A magyarországi földművelő szocializmus feladatai. — 36. Rácz Gy.: Társadalmunk osztálytagozódása. — 40. Szende P.: Nemzeti jog és demokratikus fejlődés. — 42. Loeb J.: Az élet. — 44. Szabó E.: Az ipari munkásság hullámváltozása. — 48. Szende P.: Adóreform és osztálytagozódás. — 50. B. Eötvös József életmunkája. Budapest, 1906—13.

An index to the Scientific contents of the Journal and Proceedings of

- the Academy of natural Sciences of Philadelphia. Philadelphia, 1913.
- Iris: Taschenbuch. Herausgegeben von Johann Graf Majláth. 1—4. Jahrg. Pesth, 1840—43.
- Jahn, Franz: Das Problem des Komischen. Potsdam.
- Jahn, Franz: Über das Wesen des Komischen. Berlin, 1914.
- Jahrbuch, biographisches — und deutscher Nekrolog. Herausgegeben von Anton Bettelheim. 16. Bd. vom 1. Januar bis 31. Dezember 1911. Berlin, 1914.
- Jahrbuch der Bücherpreise. Bearbeitet von F. Rupp, 8. Jahrg. 1913. Leipzig, 1914.
- Jahrbuch der deutschen Bibliotheken. 12. Jahrg. Leipzig, 1914.
- Jahrbuch, geographisches —. 36. Bd. 1913. 2. Hälfte. Herausg. v. Hermann Wagner. Gotha, 1914.
- Jahrbuch der Goethe-Gesellschaft. Herausg. v. Hans Gerhard Gräf. I. Bd. Weimar, 1914. (Goethe-gyűjtemény.)
- Jahrbuch des öffentlichen Rechts. Bd. VIII. 1914. Tübingen, 1914.
- Jahrbuch der Philosophie. Herausg. von Max Frischeisen-Kohler. 2. Jahrg. Berlin, 1914.
- Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg. VI. Wien u. Leipzig, 1914.
- Jahresbericht der deutschen Mathematiker-Vereinigung. 23. Bd. Ergänzungsbld. V. Leipzig, 1914.
- Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. Herausg. v. Georg Schuster, 35. Jahrg. 1912. 1—2. Bd. Berlin, 1914.
- Jātakam: Übers. v. Julius Dutoit. 24. Lfr. Leipzig.
- Jellačić, Jos. Frh. v.: Gedichte. Wien, 1851.
- Jodl, Friedrich: Geschichte der Ethik. 2. Aufl. I. Bd. Stuttgart u. Berlin, 1906.
- Junker, Carl: Dokumente zur Geschichte des europäischen Krieges 1914. 1—3. Hft. Wien, 1914.
- Juster, Jean: Les juifs dans l'empire romain. Leur condition juridique, économique et sociale. Tome 1. 2. Paris, 1914.
- Kanehl, Oskar: Der junge Goethe im Urteile des jungen Deutschland. Greifswald, 1913.
- Kant's gesammelte Schriften. Herausgegeben von der Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften. 16. Bd. III. Abt. Handschriftlicher Nachlass. 3. Bd. Logik. Berlin, 1914.
- Kehrig, Henri: L'oiseau et les récoltes. Paris, 1911.
- Kellner, L. Arnold, Paula and Delisle Arthur L.: Austria of the Austrians and Hungary of the Hungarians. London, 1914.
- Kleins Jahrbuch der Astronomie und Geophysik. 24. Jahrg. 1913. Leipzig, 1914.
- Klestinszky László: A kassai magyar színészet. 1781—1877. Kassa, 1878.
- Klio. XII. Ergänzt. Heft. Obst, Ernst: Der Feldzug des Xerxes. —

- XIII. Ergänzt. Hft. Klein Walter; Studien zu Ammianus Marcellinus. Leipzig, 1913—14.
- Kolmer, Gustav: Parlament und Verfassung in Österreich. 8. Bd. 1900—1904. Wien, Leipzig, 1914.
- Könyvtár, olcsó szépirodalmi —. Kiadják Császár F. és Emich G. 1—3. füzet. Pest, 1850.
- Könyvtára, A magyar nép —. Szerk. Friebeisz István. 1—5. füz. Pest, 1354—58.
- Körner, Josef: Nibelungenforschungen der deutschen Romantik. Leipzig, 1911.
- Krüger, Herm. Anders: Deutsches Literatur-Lexikon. München, 1914.
- Kulezycki, Ludwig: Geschichte der russischen Revolution. Übers. a. d. Polnischen von Rosa Schapire. III. Bd. Gotha, 1914.
- Die Kultur der Gegenwart. II. Teil. Abt. VII. 1. Kohler, Jos. u. Wenger, Leop.: Allgemeine Rechtsgechichte. III. Teil. Mathematik. Naturwissenschaften. Medizin. 4. Abt. 4. Bd. Abstammunglehre. Systematik. Paläontologie. Biogeographie. Leipzig, Berlin, 1914.
- Lanson, Gustave: Manuel bibliographique de la littérature française moderne. 1500—1900. Index général. Paris, 1914.
- Lasch, Agathe: Mittelniederdeutsche Grammatik. Halle, 1914.
- Lavissee, Ernest: Histoire de France illustrée. Tome I. 2. partie. Paris.
- Leclerq, Jules: La Finlande, Aux mille Lacs. 2. édit. Paris, 1914.
- Levitschnigg, Heinrich: Der Montenegriner oder Christenleiden in der Türkei. Roman. Pest, 1853.
- Levy, Emil: Provenzalisches Supplement-Wörterbuch. 33. Hft. Leipzig, 1914.
- Lexikon der Pädagogik. Herausg. von Ernst M. Roloff. 3. Bd. Kommentar bis Pragmatismus. Freiburg, i/Br. 1914.
- Lienhard, Friedrich: Das klassische Weimar. 2. Aufl. Leipzig, 1914. (Goethe-gyűjtemény.)
- Lindner, Theodor: Weltgeschichte der letzten hundert Jahre. (1815—1914.) I. Bd. Stuttgart, Berlin, 1914.
- Lorenz, Otto: Catalogue général de la librairie française. Tome 24. II. fasc. Paris, 1913.
- Luick, Karl: Historische Grammatik der englischen Sprache. I. Bd. 2. Lfr. Leipzig, 1914.
- Luther, Martin Werke. 40. Bd. 2. Abt. 50. Bd. Die Deutsche Bibel 5. Bd. Weimar, 1914.
- Magyarország címeres könyve. (Liber armorum Hungariae.) I. Budapest, 1913.
- Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Szerk. Csánki Dezső, Budapest.
- Maria Theresia. Mutter und Sohn. Intime Briefe —'s und Josefs II. Berlin.
- Martin, Félix: Guerre de Hongrie en 1848 et 1849. Nantes, 1850.

- Martin, Pescey F.: Maximilian in Mexico. The Story of the French intervention (1861—1867). London, 1914.
- Meltzer, Otto: Geschichte der Karthager. 3. Bd. Geschichte der Karthager von 218—146 von Ulrich Kahrstedt. Berlin, 1913.
- Merian, Peter: Die Mathematiker Bernoulli. Basel, 1860.
- Michaelis, H. et Passy, P.: Dictionnaire phonétique de la langue française. Avec préface de Gaston Paris. 2. éd. Hannover, Berlin, 1914.
- Mielke, Hellmueth: Geschichte des deutschen Romans. 3. verbess. Aufl. (Sammlung Göschen. 229.) Berlin, Leipzig, 1913.
- Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. 23. Jahrg. 1913—1914. Strassburg, 1914.
- Mitra. Monatsschrift für vergleichende Mythenforschung. I. Jahrgang. Wien, 1914.
- Mitteilungen d. deutschen Gesellschaft f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens. Bd. XIV. 3. XV. Teil. A. Müller, Dr. M.: Die Landwirtschaft, Tierzucht u. Kolonisation Hokkaidos, deren Stand u. Zukunft. Tokio, 1913.
- Mitteilungen aus der königlichen Bibliothek. II. Neue Erwerbungen der Handschriftenabteilung. 1. Lateinische u. deutsche Handschriften. Erworben 1911. Berlin, 1914.
- Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien. Herausg. v. W. Meyer-Lübke. I. Bd. Heidelberg, 1914.
- Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft (E. V.) 1914. I. 14. Jahrg. Förtsch, Wilh.: Religionsgeschichtliche Untersuchungen zu den ältesten babylonischen Inschriften. Leipzig, 1914.
- Mommmsen, Theodor: Gesammelte Schriften. VIII. Bd. Berlin, 1913.
- Monographien zur Weltgeschichte. 32. Mann, Traugott: Der Islam einst und jetzt. Bielefeld, Leipzig, 1914.
- Monumenta Hebraica. Monumenta Talmudica. II. Bd. Recht. Bearb. v. S. Gandz. 2. Hft. V. Bd. Geschichte. I. Teil: Griechen u. Römer. Bearb. v. Samuel Krauss. 1. 2. Hft. I. II. Wien u. Leipzig, 1914.
- Morley, John: Studies in literature. London, 1914.
- Murray, J.: A new english dictionary on historical principles. Vol. VIII. (Shastri—Shyster), Vol. IX. (Sorrow—Speech.) Vol. X. (Tombal—Trinity). Oxford, 1914.
- Múzeum, Erdélyi —. Almanach. 1857. Szerk. Szabó R. és Balázs S. Pest.
- Nagl, J. W. u. Zeidler, J.: Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. 38—41. Lfr. Wien.
- Nansen, Fridtjof: Sibirien ein Zukunftsland. Leipzig, 1914.
- Numantia. Die Ergebnisse der Ausgrabungen. I. Die Keltiberer und ihre Kriege mit Rom. Von Adolf Schulten. München, 1914.
- Ortenburg Henrik: Öröm és az ürömi sirkápolna. Pest, 1860.
- Ostwald, Wilhelm: Moderne Naturphilosophie. Leipzig, 1914.

- Pál Károly : Általános német-magyar és magyar-német hadi szótár. Német-magyar rész. Pest, 1871.
- Palágyi, Melchior : Die Relativitätstheorie in der modernen Physik. Berlin, 1914.
- Paulhan, Fr. : Les types intellectuels. Esprits logiques et esprits faux. Paris, 1914.
- Péterfy, Eugène : Essais critiques. Traduits du hongrois par René Bichet et Robert Stieglmár. Paris.
- Petermanns Mitteilungen Ergänz. Hft. Nr. 179. Philipp, Dr. H. : Ergebnisse der W. Fildmerschen Vorexpedition nach Spitzbergen. 1910. — Nr. 180. Philippson, Alfred : Reisen u. Forschungen im westlichen Kleinasien. IV. Hft. — 181. Lucerna, Dr. Roman : Morphologie der Montblancgruppe. Gotha, 1914.
- Petőfi, Alexandre : Le chevalier Jean. Traduit par A. Dozon. Paris, 1877.
- Philosophie (Die) der Gegenwart. Herausg. von Arnold Ruge. IV. Bd : Literatur 1912. — Heidelberg, 1914.
- Pillon, F. : L'année philosophique, 24. 1913. Paris, 1914.
- Pokorny, Julius : A concise old irish grammar and reader. Part I. Grammar. Halle, Dublin, 1914.
- Posnansky, Arthur : Eine prähistorische Metropole in Südamerika. I. Bd. Berlin, 1914.
- Prásek, Justin : Geschichte der Meder und Perser. II. Bd. Gotha, 1910.
- Preisschriften gekrönt von d. Fürstl. Jablonowskischen Gesellschaft zu Leipzig. 43. Roth, Paul. Die neuen Zeitungen in Deutschland im 15. u. 16. Jahrhundert. Leipzig, 1914.
- Prohászka, Ottokar : Betrachtungen über das Evangelium. I. Bd. Kempten. München, 1912.
- Prohászka, Ottokar : Der König, dem alle leben. Allerseelengedanken. Kempten. München, 1914.
- Psychologie (Die) in Einzeldarstellungen. 1. Dürr, E. : Grundzüge der Ethik. — 2. Witasek, Dr. Stephan. : Psychologie der Raumwahrnehmung des Auges. — 3. Heymans, G. : Die Psychologie der Frauen. — 4. Dessoir, Max : Abriss einer Geschichte der Psychologie. — 5. Becker, Erich : Gehirn und Seele. — 6. Benussi, Vittorio : Psychologie der Zeitauffassung. Heidelberg, 1909—13.
- Quellen u. Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte. Herausg. von der Görres-Gesellschaft. 16. Bd. Schäffer, Karl Heinr. : Deutsche Ritter und Edelknechte in Italien. III. Buch. — 17. Bd. Mohler, Ludw. : Die Kardinäle Jakob und Peter Colonna. Paderborn, 1914.
- Rabenhorst, L. : Kryptogamen-Flora. I. 122. VI. 18—19. Leipzig, 1913—14.
- Raynaud, Gaston : Recueil de motets français des XIIe et XIIIe siècles. Tome II. Paris, 1883.
- Report of the 83 meeting of the British association for the advan-

- ment of Science. Birmingham, 1913. september 10—17. London, 1914.
- Reumont, Alfredo: Dei tre prelati ungheresi menzionati da Vespasiano da Bisticci. Firenze, 1874.
- Révész, Géza: Zur Grundlegung der Tonpsychologie. Leipzig, 1913.
- Rietstap, J. B.: Armorial général. 80. 81. 82. fasc. supplément. Par V. et H. Rolland, fasc. 17. Paris, 1914.
- Riezler, Sigmund: Geschichte Baierns. 8. Bd. Gotha, 1914.
- Rivista degli studi orientali. Anno. 1—4. 5. fasc. 1. 6. fasc. 1. Roma, 1907—1913.
- Robert von Blois sämtliche Werke. Zum erstenmale herausgegeben von Dr. Jacob Ullrich. 2. 3. Bd. Berlin, 1891—95.
- Roller, Théophile: Les catacombes de Rome. Histoire de l'art. 1. 2. Paris, 1881.
- Roscher, W. H.: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. 68. I. fr. Leipzig, 1914.
- Roth, Victor: Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens. Strassburg, 1914.
- Rusch, Edmund: Grammatik der delphischen Inschriften. I. Bd. Lautlehre. Berlin, 1914.
- Schaeffer, Emil: Goethes äussere Erscheinung. Leipzig, 1914.
- Schaffler, Theodor: Goethes Leben und Leiden in Goethes Bildersprache. Heidelberg.
- Schlegel, A. W.: Geschichte der deutschen Sprache und Poesie. Herausg. v. Josef Körner. Berlin, 1913.
- Schleiermacher, Friedrich: Monologen nebst den Vorarbeiten. Kritische Ausgabe. Mit Einleitung, . . . Anmerkungen von Friedrich Michael Schiele. 2. erweiterte Aufl. von Hermann Mulert. Leipzig, 1914.
- Schlessings, A.: Deutscher Wortschatz. 5. Aufl. Neu bearbeitet von Hugo Wehrle. Esslingen, 1914.
- Schlossar, Anton: Die Literatur der Steiermark. 2. Auflage. Graz, 1914.
- Schlumberger, Gustave: Le siège, la prise et le sac de Constantinople per les Turcs en 1453. Paris, 1914.
- Schmid, Ferdinand: Bosnien und Herzegovina. Leipzig, 1914.
- Schmidt-Lötzen: Dreissig Jahre am Hofe Friedrichs des Grossen. Aus den Tagebüchern des Reichsgrafen Ernst Ahasverus Heinrich Lehdorff, . . . Mitteilungen von Karl Eduard Schmidt-Lötzen. Nachträge. Bd. I. Gotha, 1910.
- Schneiderhan, Joh.: Roswitha von Gandersheim, die erste deutsche Dichterin. Paderborn, 1912.
- Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte 21. Merbach, P. A. Bibliographie für Theatergeschichte. 1905—1910. — 22. Bd. Grosz, Edgar: Johann Friedrich, Ferdinand Fleck. Ein Beitrag

- zur Entwicklungsgeschichte des deutschen Theaters. Berlin, 1913—14.
- Schweizerisches Idiotikon. 75. Hft. Frankfurt, 1913.
- Seillière, Ernst: Charlotte von Stein und ihr antiromantischer Einfluss auf Goethe. Autorisierte Übersetzung von Lydia Jacobs. Berlin, 1914.
- Seler, Eduard: Gesammelte Abhandlungen zur amerikanischen Sprache u. Altertumskunde. Wort- u. Sachregister. Berlin, 1914.
- Semper, Max: Die geologischen Studien Goethes. Leipzig, 1914. (Goethe-gyűjtemény.)
- Shakespeare: A new variorum edition of —. 18. The tragedie of Cymbeline. Ed. H. H. Furness. Philadelphia, 1913.
- Shakespeares Quellen. Herausgegeben im Auftrag der Deutschen Shakespeare-Gesellschaft. 1. Fischer, Rudolf. Quellen zu König Lear. Bonn, 1914.
- Skutsch, Franz: Kleine Schriften. Herausg. v. Wilhelm Kroll. Leipzig, Berlin, 1914.
- Snell, Otto: Hexenprozesse und Geisterstörung. München, 1891.
- Sosnosky, Theodor v.: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. II. Bd. Stuttgart, 1914.
- Strehl, Willy u. Soltan, Wilhelm: Grundriss der alten Geschichte und Quellenkunde 2. verm. Aufl. II. Bd. Römische Geschichte von Willy Strehl. Breslau, 1914.
- Studien zur osteuropäischen Geschichte. Herausg. von Uebersberger. I. Marc, Pierre: Au seuil du 17 Octobre 1905. Marc, Pierre: Quelques années de politique internationale. Leipzig, 1914.
- Šusta, Josef: Die römische Kurie und das Konzil von Trient unter Pius IV. 4. Bd. Wien, 1914.
- Steinhausen, Georg: Geschichte der deutschen Kultur. 2. Aufl. 2. Bd. Leipzig, Wien, 1913.
- Stendhal: Oeuvres complètes. Vie de Haydn, de Mozart et de Métastase. — Cordier, H.: Bibliographie Stendhalienne. — Paupe, Adolphe: La vie littéraire de Stendhal. Paris, 1914.
- Studien (Berner) zur Philosophie und ihrer Geschichte. 75. Bd. Rosenfeld, J.: Die doppelte Wahrheit mit besonderer Rücksicht auf Leibniz u. Hume. Bern, 1913.
- Studien, Psychologische. Herausg. v. W. Wundt. 9. Bd. 3. 4. Hft. Leipzig, Berlin, 1914.
- Synthesis. Sammlung historischer Monographien philosophischer Begriffe. 1. Baumann, Julius: Der Wissenbegriff. 2. Stöhr, Adolf: Der Begriff des Lebens. 3. Rehmke, Johannes: Das Bewusstsein. 4. Schwarz, II.: Der Gottesgedanke in der Geschichte der Philosophie. I. Teil. Heidelberg, 1908—13.
- Szabó Richard: Kazinczy-Album. Pest, 1860.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. 12. füz. Budapest, 1914.

- Taciti, P. Cornelii dialogus de oratoribus. Herausg. von Alfred Gudeman. 2. völlig neubearb. Aufl. Leipzig, Berlin, 1914.
- Tafel, Albert: Meine Tibetreise. 1. 2. Stuttgart, Berlin, Leipzig, 1914.
- Tafeln zur astronomischen Chronologie. II. Neugebauer, Paul V.: Tafeln für Sonne, Planeten u. Mond. Leipzig, 1914.
- Tappolet, Ernst: Die alemannischen Lehnwörter in den Mundarten der französischen Schweiz. I. Teil. Strassburg, 1914.
- Taschenbuch, Weimarer historisch-genealogisches des gesamten Adels jehudäischen Ursprunges. II. Jahrg. 1913. München.
- Teleki-Album. Szerk. Kotsanyi László. Pest, 1862.
- Texte (Deutsche) des Mittelalters. 22. Bd. Das Väterbuch, aus der Leipziger, Hildesheimer u. Strassburger Handschrift herausgegeben von Karl Reissenberger. Berlin, 1914.
- Thieme, U.: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. 9. 10. Bd. Leipzig, 1913—14.
- Tiktin, H.: Rumänisch-deutsches Wörterbuch. 21. Lfr. Bukarest, 1914.
- Tilemann, Heinrich: Studien zur Individualität des Franziskus von Assisi. Leipzig, Berlin, 1914.
- Tonsoris, Johannes: Sana consilia medica, aneb zdrawá radda lékárskó. Skalicy, 1771.
- Transactions of the Royal Historical Society. III. Series, vol. 6. London, 1912.
- Usener, Hermann: Kleine Schriften. 3. 4. Bd. Leipzig. Berlin, B. G. Teubner, 1914.
- Utz, Emil: Grundlegung der allgemeinen Kunstwissenschaft. I. Bd. Stuttgart, 1914.
- Vambéry, Arminius: The life and adventures of —. Written by himself. With an appreciation by Max Nordau. London, 1914.
- Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde. Neue Folge. A. Reihe. 3. Heft. Wendicke, Fritz. Hydrographische und biologische Untersuchungen auf den deutschen Feuerschiffen der Nordsee. 1910—11. — B. Reihe. 2. Heft. Meuss, Joh. Friedr.: Die Unternehmungen des Königl. Seehandlungs-Instituts zur Emporbringung des preussischen Handels zur See. Berlin (1913).
- Veröffentlichungen aus der Papyrus-Sammlung der K. Hof- u. Staatsbibliothek zu München. I. Byzantinische Papyri. Text u. Atlas. Leipzig, Berlin, 1914.
- Volkelt, Johannes: System der Ästhetik. III. Bd. München, 1914.
- Vossler, Karl: Italienische Literatur der Gegenwart, von der Romantik zum Futurismus. Heidelberg, 1914.
- Weber, V. J.: Das Lachen. — Was ist lächerlich? Leipzig.
- Weigand, Gustav: Albanesisch-deutsches und deutsch-albanesisches Wörterbuch. Leipzig, 1914.
- Went, G.: Syntax des heutigen Englisch. II. Teil: Die Satzlehre. Heidelberg, 1914.

- Weninger, P. Redemphus von Kreuz: Geschichte des Karmeliterordens. Aus dem Französischen übersetzt u. ergänzt. Linz, 1914.
- Wenz, Gustav: Die Fridjófssaga. Halle, 1914.
- Wessely, C.: Studien zur Palaeographie u. Papyruskunde. XIII. Leipzig, 1913.
- Widmann, Hans: Geschichte Salzburgs. 3. Bd. Gotha, 1914.
- Wielands gesammelte Schriften. I. Abt. Werke. 10. Bd. Berlin, 1913.
- Wilamowitz-Moellendorf, U. v.: Aischylos. Interpretationen Berlin, 1914.
- Windelband, Wilhelm: Einleitung in die Philosophie. Tübingen, 1914.
- Wirth, Albrecht: Der Balkan. Seine Länder und Völker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft u. Weltverkehr. Stuttgart, Berlin, Leipzig 1914.
- Witte, J.: Ostasien und Europa. Das Ringen zweier Weltkulturen. Tübingen, 1914.
- Wohlwill, Adolf: Neuere Geschichte der Freien u. Hansestadt Hamburg, insbesondere von 1789 bis 1815. Gotha, 1914.
- Wort u. Brauch. 11. Hft. Hanke, Lothar: Die Wortstellung im Schlesischen. — 12. Hft. Erzählungen des Mittelalters... Herausg. von Joseph Klapper. Breslau, 1913—14.
- Wörter und Sachen. V. Bd. 2. Hft. Beiheft 1. 2. VI. Bd. 1. Hft. Heidelberg, 1913—14.
- Zeitalter (Das) der Renaissance. Ausgewählte Quellen z. Geschichte d. italien. Kultur. Herausg. v. Marie Herzfeld. I. Ser. 1. Bd. Francesco Matarazzo: Chronik von Perugia 1492—1503. Übers. v. Marie Herzfeld. — 2. Bd. Francesco Petrarca: Briefe an die Nachwelt. Gespräche über die Weltverachtung. Von seiner u. vieler Leute Unwissenheit. Übers. v. Hermann Hefele. — 3. Bd. Enea Silvio Piccolomini: Briefe. Übers. v. Max Hell. — 4. Bd. Alfonso I. Ferrante I. von Neapel: Schriften von Antonio Beccadelli, Tristano Caracciolo, Canulla Porzio. Übers. v. Hermann Hefele. Jena, 1911—12.
- Zeitschrift für Philosophie u. philos. Kritik. Register. Bd. 1—150. Herausg. v. Hans u. Hertha Schliebitz. Leipzig, 1914.
- Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 48. Ergänzungsbd. Harzendorf, Friedrich: Die Einkommensteuer in England. 49. Weber, Eduard: Literaturgesichte der Handelsbetriebslehre. 50. Pleissner, Erich: Konzentration der Güterschiffahrt auf der Elbe. Tübingen, 1914.
- Zeitschrift für osteuropäische Geschichte 2. 3. 4. Bd. Berlin, 1911—14.
- Zeitschrift des kön. preuss. statistischen Landesamts. Ergänz. Hft. 41. Petersilie, A.: Mitteilungen zur deutschen Genossenschaftsstatistik für 1912. Berlin, 1914.
- Ziegler, Johannes: Das Komische. Leipzig, 1910.
- Zwingli, Huldreich: Sämtliche Werke. Herausg. v. Dr. Egli, Dr. G. Finsler u. Dr. W. Köhler. III. Bd. Leipzig, 1914.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE szept. füzetének tartalma. Takáts Sándor *A magyar solymászat* című cikkében a XVI. századi magyar vadászatról, különösen a solymászatról ír. Magyarország legelőkelőbb és leggazdagabb családjai szerepelnek e vadászatokban, de puskát egy sem használ közülök. A XVI. században eleinte nem igen lötték, hanem inkább fogták a madarakat és a kisebb vadakat. A puskát jobbra csak akkor használták, mikor a vadkertek szarvasait, dämvadjait, gimeit stb. vették üzőbe. — Farkas László *A genfi conventio félszázados fennállása* czimmal a genfi conventio létrejöttét, s félszázados történetét írja meg. — Pasteiner Iván *A magyar politikatudományról* szóló tanulmányt kezd. E cikkében az államra vonatkozó rendszereket kutatja a magyar tudományban, kiterjesztvén kutatásait a természeti közjogra is. — Moldován Gergely *Ságuna András*-ról irt közleményének befejező részét adja. E részben Ságuna újabb politikai vergődéseit, culturális alkotásait és irodalmi tevékenységét jellemzi. — Jókay Lajos *Az utolsó tavasz* cz. elbeszélését folytatja. — Vargha Gyula *Leconte de Lisle Az indákkal benőtt forrás* című költeményét fordította le. — A *Szemlé*-ben Földes Béla *Világháború és pénzügyi hadkészület*-ről ír, s a pénzügyi készület kérdéseit vázolja. — Az *Értesítő*-ben Balogh Gy.: A magyar hegemonia, Strausz A.: Az új Balkán-félsziget és a török birodalom (Dercsényi Móricztól), Binder J.: Rombauer Emil, Tóth L.: Palma Károly Ferencz élete című munkák vannak ismertetve.

2. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi V. (májusi) füzetének az élén Horváth János tanulmánya olvasható: *Ének az gazdagról*. E XVI—XVII. századbeli költemény, melynek egy változatát a lipcei-codex, egy másikat pedig a Szencsey-féle énekgyűjtemény őrizte meg, nem egyéb, mint a Nádor-codexben olvasható *Visio Philiberti* egy verses változata. Utóbbi magva: a holttestet korholó lélek, mely az ördögtől pokolra vitetik; forrására Katona Lajos mutatott rá. Horváth összeveti az *Ének az gazdagról*, a Nádor-codexbeli *Visio* s az ennek forrásul szolgáló *Edélestand du Méril*-féle latin változat párhuzamos helyeit s kimutatja, hogy az ének megjeleníti, a mit a *Visio* csak emleget. Maga az ének XVI—XVII. századi verses irodalmunk egyik legkiválóbb emléke. — Moravcsik

Gyula befejezi *A csodaszarvas mondája a bizánczi írónál* című értekezését. Megállapítja, hogy a középkori latin krónikákba Jordanesből került e monda, melyben két, antik talajon már meglevő mondanak hajtásai fonódnak össze. Nem a keletről jövő hún nép hozta magával, hanem a tőle megtámadott európai népek ajkán keletkezett a húnok maetisi átkelésének e költői emléke. — Zolnai Béla folytatja *Szigligeti „Szökött katoná”-jának külföldi elemei* című értekezését (IV. közlemény). A deserteur-drámákat, melyekben Sedaine és Mercier motívumai fonódnak össze, különösen a bécsi drámaírók kapták fel, de eljutott e drámatípus hozzánk is; első eredeti drámánk e nemben Kovács Pálnak Goldoni hatása alatt készült *Kódus leánya*. Szigligeti darabját összeveti a külföldi deserteur-drámákkal s kimondja, hogy Szigligeti ismert valamely e fajta idegen drámát, de az átvett hagyományt sajátjává formálta. A romantikus elemek eredetét kutatván, Victor Hugo hatására vezeti vissza a felvonások elejére tett külön szakaszczímeket, a felismerés motívumát és a technikai fogásként szereplő akusztikai hatáskeltést. — *A zenğirlüi feliratok, elephantinei papyrusok és Dániel könyvének arámi nyelve* című dolgozatának első közleményében Sziklai Gy. Szilárd először a bibliai aramaismusokat veszi tüzetesen szemügyre s azt véli, hogy ezek alapján meg lehet állapítani az illető szent könyv keletkezési idejét, majd végig tekintvén az arámi irodalmi nyelvfejlődésen, helyesnek tartja Wilson véleményével szemben a sémi nyelvészek eddigi nézetét, hogy Dániel arámi nyelve nyugatarámi. A feliratok helyesírásának megállapítása után a hangtani fejlődést teszi vizsgálat tárgyává. — *A Hazai Irodalom* rovatának vezető helyén Rudberg Gunnar számol be Förster Aurélnak *Aristotelis de anima libri III* című kiadásáról, mely ítélete szerint nélkülözhetetlen az aristotelesi psychologia szövegtörténetének kutatásához. — Az Akadémia kiadásában megjelent *Csiksomlyói iskoladrámákat*, melyeket Alszeghy Zsolt és Szilávik Ferencz láttak el bevezetéssel és jegyzetekkel, Király György ismerteti. A bevezetés történeti része — Szilávik tollából — fontos adatokat tartalmaz a magyar dráma és színészet történetéhez, az Alszeghytől való dramaturgiai rész összefoglalja az iskolai drámák problémáit. — Walter Pater *A Renaissance* című könyvének Sebestyén Károlytól való fordítása Köszegi László véleménye szerint tévedésekben, félreértésekben gazdag, gondatlan munka. — *Külföldi Irodalom* rovatában Hugo von Kleimayr ismerteti a Rudolf Ungertől kiadott *Briefe von Dorothea und Friedrich Schlegel an die Familie Paulus* című levélgyűjteményt, mely Schlegel Fr. lelki fejlődésére vet érdekes világot, a kísérő jegyzetek pedig gazdag adatokat szolgáltatnak a romantikusok szellemi és társadalmi életéhez. — Emil Thomasnak *Studien zur lateinischen u. griechischen Sprachgeschichte* cz. könyvéről Révay József szól. A cikkek nagy része a jelentés- és szóképzéstan körébe

vág; igen értékesek Petronius-magyarázatai és javításai. — L á n g M a r g i t ismerteti a H. Bulle szerkesztésében megjelenő *Handbuch der Archaeologie* című nagyszabású vállalatot az I. kötet első részének megjelenése alkalmából. Az ismertetéshez, melyben e nagyszabású gyűjteményes mű jelentőségét méltatja, L á n g N á n d o r is fűz egy megjegyzést. — Walter Dohnnak *Das Jahr 1848 im deutschen Drama und Epos* című művéről S a s A n d o r számol be s a mű anyagának ismertetése után megállapítja, hogy a 48-as atmosphaerában a magyar és a német irodalom tipikus műfaji egyezéseket mutat. — Adolph Roemernek *Homerische Aufsätze* című könyve M a r ó t K á r o l y értékelése szerint egész kiindulásának elhibázott volta mellett is tanulságos mű. — Aug. Hausrath és Aug. Marx *Griechische Märchen* című művükben, mint V é r t e s y D e z s ő megállapítja, lehető teljes képét iparkodnak adni a görög képzelt világának. Egészben igen tetszetős s ügyesen rendezett anyagával vonzó műfordításgyűjtemény. — Benigny Gyula ismerteti A. Meilletnek *Aperçu d'une histoire de la langue grecque* című könyvét, mely összefoglalni iparkodik a főleg németországi görög nyelvtudományi munkálatokat. Foglalkozik a görög nyelv előéletével, a dialektusokkal, az irodalmi nyelvekkel, legszebb részét azonban a *χορὴ*-ről irt fejezetek teszik. — A *Programm-értekezések* rovatában Z l i n s z k y A l a d á r V e z é r M ó r *Stilisztikai Jegyzetek* című dolgozatát bírálja, melyet eléggé érdekeltőnek és eszméebresztőnek ítél, bár a szerző jobban ismeri a külföldi, mint a hazai stilisztikai irodalmat. — Bessenyei Lajosnak *Vázlat Platon Szimposionjának tartalmáról* című dolgozata Vajticzky E m á n u e l szerint világos, formás munka, de a philosophiai taglalás hiányzik belőle. — Kelemen Bélának és Maron Istvánnak *Vörösmarty, az ember* czímet viselő egy-egy felolvasását A l s z e g h y Z s o l t ismerteti. Az előbbi érdekesen számol be a költő életéről és jelleméről, az utóbbi tudakosabb, de kevésbé mély. — A *Vegyesek* során h. szól hozzá a Toldi-mondához K a r l L a j o s n a k I l o s v a i T o l d i j á r ó l az *Irodalomtörténet* II. füzetében megjelent cikke kapcsán. K a r l c z i k k e, melyben Birkás Rainouart-elméletét czáfolja s a maga véleményét mondja el a monda eredetéről, teljesen elhibázott. — G u l y á s P á l G a u d y *Canaletta* című, magyar vonatkozású novelláját ismerteti, H u s z t i J ó z s e f pedig P. Ankelnak egy beszédét (megj. a *Veröffentlichungen des Bundes der Freunde des humanistischen Gymn. in Frankfurt a. M.*-ban), melyben fölveti a humanisztikus világszövetség gondolatát. — T r o s t l e r J ó z s e f összeállítja időrendben az Iréne-monda német feldolgozásait. — G á l o s R e z s ő kimutatja, hogy K i s J á n o s *Phaeton* című költeményének forrása Geiszlér verse Eschenburg *Beispielsammlung*-jából, a *Hercules választásé* pedig Robert Lowth *The Choice of Herculese*. — P i t r o f f P á l Szegedy Rózának Kisfaludy Sándorhoz irt két német versét közli. — A z *Új könyvek* között több, a modern philologia köréből való műnek

pár soros ismertetését olvashatjuk. — A szerkesztőhöz beküldött könyvek jegyzéke zárja be a rovatot, az egész füzetet pedig az 1913-ban megjelent budapesti és kolozsvári, philologiai tárgyú doktori disszertatiók jegyzéke.

4. A TÖRTÉNETI SZEMLE 1914. évi második füzetében Lukinich Imre folytatja *Az avar-görög háborúk történetéhez* című cikket, melyben az avar történetet Baján haláláig mondja el. — Erdélyi László *Anonymus korának társadalmi viszonyai*-ról értekezve, azt vallja, hogy Anonymus III. Bélának jegyzője volt és ennek bizonyítékaul felhossa, hogy ő a servienseket a nobilesnél alacsonyabb rangú néposztálynak mondja, miként az aranybullának 1231-iki kiadása is élesen megkülönbözteti a servienseket a nobilesektől, míg az 1267-iki törvény már az utóbbiakról azt állítja, hogy servientes regalesnek neveztetnek, a mi azt mutatja, hogy ekkor ez a két társadalmi osztály már egybeforr. Egyszersmind Anonymussal bizonyítja Tagányival szemben, hogy nemcsak határőrök, hanem várőrök is voltak. — Fraknói Vilmos folytatva az előbbi számban megkezdett értekezését, művésziesen vázolja *Mátyás király és a Hohenzollernek diplomatai érintkezését*, mely Mátyásra nézve nem járt az óhajtott eredménnyel, mert a Hohenzollern-házat nem bírta rá Corvin János trónöröklésének támogatására és Mátyás halála után János választófejedelem lelkesen karolta föl a Habsburg-ház igényeit, sőt öccse, az ifjú Zsigmond ögróf, Miksa római királynak magyarországi hadjáratában is résztvett. — A negyedik értekezésben Wertheimer Ede közli *Kállay Béni kiadatlan emlékiratát Bosznia annexiójáról*, a mely az annectált tartomány berendezésénél és kormányzásánál követendő alapelveket fejtegeti. — A kisebb közlemények helyén találjuk Wertner Mór értekezését: *Megjegyzések a Habsburgok nemzedékrendjéhez*, mely néhány kronológiai adatot (1. Albert király egybekelése Zsigmond királynak leányával, Erzsébettel, Bécsben 1422 május 3-án. 2. Albert király idősebbik leányának, Annának, születése 1432 decemberében, 3. Eleonora császárné halála 1467 szeptember 3-án, 4. I. Ferdinand Károly nevű fiának halála 1590 július 10-én) állapít meg, és Károlyi Árpád-nak megemlékezését *Huber Alfonz*-ról. — A történeti irodalmat ismertető cikkek sorában Hóman Bálint dicsérőleg szól Kassowitz Tivadar Brunonak *Szellemi áramlatok a XVI. század derekán különös tekintettel az ellenreformációra* című könyvéről. — Balanyi György figyelmet érdemlőnek mondja Hauck D. Albertnek ünnepi beszédét: *Deutschland und die päpstliche Weltherrschaft*. — Ivanič József ismerteti Jireček Konstantin *Geschichte der Serben* című művének első kötetét, mely 1371-ig terjed. — Molden Ernő pedig a figyelmet felhívja Fournier Ágostnak könyvére: *Die Geheimpolizei auf dem Wiener Kongress, eine Auswahl aus ihren Papieren*, melyet ez idők történetírója számára gazdag kincsesbányának nevez. — A folyóiratszemlét Mad-

zsar Imre, Munkácsi Kálmán, Gagyí Jenő, Heinlein István, Áldásy Antal, Domanovszky Sándor, Görög Imre, Holub József, Krofta Kamil és Lukács Károly írták. — A könyvek jegyzékét Fóti Lajos és Mangold Lajos állították össze. — A *Különfélék* rovatában Bella a g h A l a d á r erre a kérdésre felel: *Voltak-e a magyarok a görög-keleti egyház hívei a X. században*, még pedig tagadólag, a miből azt következteti, hogy a nagyszámú magyarajkú görög-keletiek és görög-katolikusok a hazánkba vándorolt idegeneknek (oláhoknak, oroszoknak és rácoknak) megmagyarosodott ivadékai. — Végül rövid megemlítés történik a *Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der Neueren Zeit* előmunkálatairól és Eckhart Ferencznek egy felolvasásáról, melyet a bécsi Historische Gesellschaft február 17-iki ülésén *Magyarországi hiteles helyek keletkezése és jelentősége* czímen tartott.

Ugyanennek a folyóiratnak harmadik füzetében az első értekezés K m o s k ó M i h á l y é: *Az a-ga-dé-i dynastia és a sémi uralom kezdete Mesopotámiában*. Tudvalevő dolog, hogy a K. e. III. évezred közepe táján Babyloniát két nép lakta: északon a sémi akkadok, délen a turáni eredetű sumirek és csak arra vonatkozólag tér el e felfogás, hogy a két nép közül melyik telepedett meg előbb a mesopotámiai alföldön. A szerző véleménye szerint a sumirek kerültek előbb oda és foglalták el a talaj legjavát, melyet csatornázás által használhatóvá tettek, a csatornázás nehéz, fáradságos munkáját sem Babyloniában tanulták meg, hanem ezt a tudományt már régibb hazájukból, Középázsziából, magukkal hozták. A sumir letelepedés prioritásáról szóló nézetét a szerző nemcsak általános megfontolásokkal, hanem a történeti tradícióval, nevezetesen a Scheil által közölt királyjegyzékkel is igazolja, melyet magyar fordításban is közöl. Eddig ugyanis abból a körülményből, hogy Lagaš fejedelmei az akkadok földjén elterülő Kiš egyik királyának, Mesilim-nek hűbéresei voltak, azt következtették, hogy a sumirek már ebben a nagyon régi korban az akkadoknak alávetve voltak. A Scheil-féle királyjegyzékből azonban megtudjuk, hogy a kiš-i királyok is csakúgy mint az előttiink uralkodó keš-i királyok és az utánuk következő uruk-i király, Lugal-zaggisi, a ki egy időben egész Mesopotámiát egyesítette jogara alatt, sumirek voltak. Uralmát a sémi akkadok döntötték meg. A birodalom központjává A-ga-dé város lett, a melyről a babyloniai sémiták nyelvüket akkadnak nevezték el, a mi azt mutatja, hogy ez a város volt a legrégibb semita telepek fővárosa. Az a-ga-dé-i dynastia első királya Šarrukín volt, a kiről a Mózes-legendához hasonló híres Szargon-legenda szól, melyet a szerző fordításban is közöl. Egyszersmind a Scheil-féle királyjegyzék alapján azt vitatja, hogy az, a mit ez a legenda Šarrukín származásáról mond, alighanem tökéletesen igaz, csakhogy Šarrukín anyja nem volt sem fejedelemnő, sem alacsony sorsú asszony, hanem papnő, a kinek szüzességben kellett volna élnie, és a ki ezért, mikor teherbe

esett, fiát titokban hozta napvilágra és elrejtette. — Révai József széles alapon indulva kutatja az *Ókeresztény symbolumok* eredetét, célul kitűzve magának annak kimutatását, hogy az ókeresztény symbolika a pogány symbolikának egyenes folytatása, hogy az utóbbihoz hasonlóan sepulchrális jellegű és így nem alkalmas arra, hogy az ókeresztény dogmatikának forrásául tekintessék. — Bleyer Jakab *Metternich és Zichy Julia grófnő czimen* Metternichnek egy gróf Lieven Kristóf nejéhez intézett és Jean Hanoteaux által közölt levele alapján, melyre Spahn Márton hívta fel figyelmét, a ki a levél vonatkozásait felismerte, Metternichnek Zichy Juliához való viszonyát tárgyalja és kifejti, hogy a híres kancellár Schlegelt csak a grófnő kívánságára vette fel állami szolgálatba és a grófnő halála után elbocsátotta. — A kisebb közlemények rovatában Kropf Lajos *Kossuth és a szent korona* czimen egy levelet közöl, melyet Kossuth Lajos Stillmanhoz intézett, a ki „The autobiography of a Journalist” című munkájában a szent korona elásásának történetét mondta el. — A történeti irodalmat ismertető cikkek során Niklai Péter elismerőleg szól Theodor Lindner *Geschichtsphilosophie*-jének harmadik kiadásáról. — Goldziher Ignác ismerteti Arnold *The Preaching of Islam, a History of the Propagation of the Muslim Faith* című könyvének második, javított és bővített kiadását. — Mikoleczy Gyula Darkó Jenőnek *A magyarokra vonatkozó népművek a bizánczi iroknál* című füzetét bírálva elismeréssel szól a szerzőnek tudásáról, éleselműségéről, kitűnő philologiai és históriai módszeréről, de azt találja, hogy az eredmények nem felelnek meg a nagy apparátusnak és inkább czáfolatai értékesek, mint saját hypothesisai. — Áldásy Antal magasztalólag szól Jordannak *Les origines de la domination Angovine en Italie* cz. művéről. — Kropf Lajos ismerteti az Ursu által kiadott és a román akadémia kiadásában megjelent *Historia Turchesca* című krónikát, melyet Donado Lezze compilált és mely 1300-tól 1514-ig terjed. A régibb korokra vonatkozó részt nagyon kuszáltnak találja. — Selmann Rozsó Gerdesnek *Geschichte des deutschen Bauernstandes* című művéről, Patek Ferencz pedig Szarka Gyulának *Váci domokos konvent története* című művéről ír. — A folyóiratszemlélt Madzsar Imre, Heinlein István, Áldásy Antal, Domanovszky Sándor, Borcsiczky Béla, Görög Imre, Krofta Kamil, Lukács Károly és Munkácsi Kálmán írták. — A könyvek jegyzéke Fóti Lajostól és Mangold Lajostól való. — Ebben a részben van a historikusok nyilatkozata a Szekfü-ügyben is és ugyanitt ismerteti Pivány Jenő Lillian May Wilson kisasszonynak a *New-Buda-i magyar coloniá*-ról szóló értekezését, mely az Jowa-ban megtelepedett magyarokról, nevezetesen Újházy Lászlóról közöl érdekes adatokat. Az értekezés az Akadémia könyvtárában található. — A *Különfélék* rovatában van Tagányi Károlytól egy *Válasz dr. Erdélyi László megjegyzéseire*, a mely-

ben az illusztris szerző állást foglal azzal az elmélettel szemben, melyet Erdélyi a XI-ik századbeli magyar társadalmi osztályokra vonatkozólag felállított; és bebizonyítani igyekszik, hogy az örök alatt mindig határörök értendők, hogy a határörök nem voltak szabadosok, hanem szabadok, hogy a civisek és civilisek egymástól különböztek, ellenben a királyi szervensek a nobilesek voltak. — Ezt követi Balogh Albin levele, melyben Kropf Lajosnak *Crawford művéről* írt és a Történeti Szemlének f. é. első füzetében megjelent ismertetéséhez néhány bibliographiai adalékot nyújt. — Majd Szekffi Gyula *Újabb válasz bírálóimnak* czímen különösen Márki Sándornak és Ballagi Aladárnak bírálataival foglalkozik behatóan. — Végül van egy nekrológ Kassowitz Tivadar Brunoról.

Ugyanennek a folyóiratnak negyedik füzetében első helyen Révay József folytatólagosan értekezik az *Ókeresztény symbolumok*-ról, párhuzamot vonva a pogány és keresztény symbolumok között. — Erdélyi László *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései* czímű értekezésében különösen Tagányival szemben védelmezi ismert elméletét, ügyesen bizonyítgatva azt, hogy igenis voltak várörök és a határörök (custodes confiniorum) eme várörök (cives) egyik osztályának tekintendők és épp úgy, mint a tőlük mindenkor megkülönböztetendő erdőörök, lövészek, székelyek és besenyők, nem szabadok, hanem csak szabadosok voltak. — Molden Ernő *Adalék a keleti kérdés történetéhez* czímen ismerteti Hans Uebersbergernek „Russlands Orientpolitik“ czímű, a szomorú körülmények folytán aktuálissá lett művét, illetőleg annak első kötetét, mely Katalin cárnőig terjed. — A kisebb közlemények helyén Wertheimer Ede Mária Antónia királynének állítólagos leveleiről, melyeket Heidenstam közzétett, Glagau nyomán kimutatja, hogy hamisítványok. — Az ismertetések sorában Lukcsics József megdicséri Pfeiffer Miklósnak nagy szorgalommal megírt könyvét: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241—1242*, bár megrója, hogy sem a Szilveszterbulla hamisságát, sem az esztergomi érsekek primási kiűntetésének idejét nem ismeri. — Ernyey József elismeréssel szól a cseh országos levéltár által kiadott *Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit* XI-dik kötetének első feléről, melyben Krofta Kamil az 1605-iki országgyűlés irományait adta ki. — Patek Ferencz hiányt pótlónak mondja Velics Lászlónak *Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából* czímű munkáját. — Czebe Gyula Lambros Spiridionnak *Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐν Ὀγγαρία καὶ Ἀδοστρία μακεδονικοῦ ἐκκλησιασμοῦ* czímű rektori székfoglalója alapján Hodinka Antallal szemben védelmezi a közénk szakadt görögöket. — Lukács Károly célzatosnak találja Fülöpp Cyrillnek *Királyi hercegnő a kolostorban* czímű könyvét, mely XV. Lajos és Leszczyńska Mária leányának

életét vázolja. — Végül Márki Sándor magasztalólag szól Pivány Jenőnek *Hungarians in the Amerikan civil war* című munkájáról. — Folyóiratszemlét Madzsar Imre, Heinlein István, Divéky Adorján, Domanovszky Sándor, Krofta Kamil, Munkácsi Kálmán, Görög Imre, Holub József és Lukács Károly írták. — A könyvszemlét Főti Lajos állította össze. — Ugyanitt Szkunzevics Kornél Iszakov Vasziljevics Miklós feljegyzéseit az oroszoknak 1849-iki magyarországi hadjáratáról közli fordításban. — A *Különfélék* rovatában Láng Margit ismerteti az 1910, 11-ik évi pergamoni ásatásokat. — Kropf Lajos *A magyar királyok és a sárgaság gyógyítása* czímen válaszol Balogh Albin levelére. — Ezt követőleg Márki Sándor válaszol Szekfü Gyulának és Szekfü viszont Márkinak. — Divéky Adorján a Krakói Tudományos Akadémiának 1912—13-ik évi működését vázolja. — A cikket Bauer Vilmos nekrológja zárja be Koser Reinholdról.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hetedik ülése.

1914 november 2-án.

GOLDZIERER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Asbóth Oszkár, Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Melich János, Négyesy László, Pekár Gyula, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Voinovich Géza l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Alexander Bernát l. t. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

184. SIMONYI ZSIGMOND: A szövegkritika módszeréhez.

185. MELICH JÁNOS: A magyar nyelv ó-francia jövevényszavai.

186. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és MELICH JÁNOS l. tagot kéri fel.

HARMINCZEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

(Zárt nagygyűlési osztályülés.)

1914 november 9-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert, Darányi Ignác, b. Forster Gyula, Plósz Sándor t. tt. — Balogh Jenő, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Alexander Bernát, Angyal Dávid, Angyal Pál.

Éber László, Ferdinándy Géza, Mahler Ede, Reiner János, Sebestyén Gyula, Thirring Gusztáv, Téglás Gábor I. tt.

187. Osztályelnök a távollévő osztálytitkár helyettesítésére ANGYAL PÁL I. tagot kéri föl és bejelenti, hogy jelen rendkívüli zárt ülés egyetlen tárgya az osztálytitkár megválasztása.

188. A megejtett titkos szavazás során beadott 23 szavazat, melyből 22 szavazat FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagra, 1 szavazat pedig CSÁNKI DEZSŐ r. tagra esett. Osztályelnök a szavazás eredménye alapján kimondja, hogy az osztály az osztálytitkári állásra Fejérpataky László r. tagot jelöli és az elfogadás tekintetében nyilatkozattételre hívja fel. — Fejérpataky László a jelölést elfogadja, s kijelenti, hogy megválasztása esetére a történelmi bizottság előadói tiszteréről lemond, hogy minden igyekezetét az osztály érdekeinek szentelhesse. Osztályelnök a kijelölt osztálytitkárt melegen üdvözlí.

189. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PLÓSZ SÁNDOR t. és MATLEKOVITS SÁNDOR r. tagot kéri fel.

RENDRÍVÜLI NAGYGYÜLÉS.

1914 november 9-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, Darányi Ignác, gr. Széchenyi Béla t. tt. — Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Ilosvay Lajos. Kövesligethy Radó, Krenner József, Matlekovits Sándor, Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Plósz Sándor, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Szinnyi József, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Eber László, Giesswein Sándor, b. Kétly Károly, Melich János, Reiner János, Téglás Gábor, Thirring Gusztáv I. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

1. Elnök úr megnyitja az ülést és kijelenti, hogy ennek egyetlen tárgya a II. osztály titkárának megválasztása. A II. osztály a mai napon tartott nagygyűlési zárt ülésében e tisztre egyhangúlag FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagot hozta javaslatba.

2. Elnök úr szavazatuk beadására hívja föl a tagokat. A szavazás eredménye, hogy az összes beadott 25 szavazat FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ r. tagra esett, mit a gyűlés élénk helyesléssel fogad.

3. Elnök úr szíves melegséggel üdvözlí az új osztálytitkárt és óhajtja, hogy az Akadémia körében eddig is nagy buzgalommal folytatott működését ezentúl szélesebb hatáskörben még fokozottabb sikerrel és minél hosszabb ideig folytathassa. Az új osztálytitkár köszönetet mond az Akadémiának a beléje helyezett megtisztelő bizalomért és igéri, hogy teljes erővel és buzgalommal fogja fontos teendőit elvégezni, mihez a tagok jóakaró támogatását kéri. Szavai, valamint az Elnök úréi általános, meleg helyesléssel fogadtatnak.

4. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére DARÁNYI IGNÁC t. és ILOSVAY LAJOS r. tagot kéri fel.

HARMINCZKETTEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1914 november 16-án.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Konkoly Thege Miklós t. t. — B. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Horváth Géza, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József Sándor, Mágócsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Buchböck Gusztáv, Fejér Lipót, báró Harkányi Béla, Hoor-Tempis Mór, Hutya Ferencz, Kertész Kálmán, Ónodi D. Adolf, Rejtő Sándor, Schaffer Károly, Tuzson János, Wittman Ferencz l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

190. KONKOLY-THEGE MIKLÓS t. t.: „Az 1913. f. üstökös és az 1914. b. üstökös spektrumának vizsgálata.“

191. SCHAFFER KÁROLY l. t.: „Az agyvelői akaratlagos pálya egy eddig nem ismert részének anatómiájáról és jelentőségéről.“

192. KÖNIG DÉNES részéről: „Vonalrendszerek és determinánso-k.“ Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

193. FREY ERNŐ részéről: „Kórszövettani és klinikai adatok az Alzheimer-féle betegséghez.“ Előterjeszti Schaffer Károly l. t.

194. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY-THEGE MIKLÓS t. és SCHAFFER KÁROLY l. tagokat kéri fel.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ÜLÉSE.

1914 november 22-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. Elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Concha Győző, gróf Dessewffy Aurél, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Goldziher Ignác, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok. — Fejérpataky Kálmán akad. ügyész. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Távolmaradásukat kimentették: Plósz Sándor másodelnök és Széll Kálmán ig. t.

40. Elnök úr megnyitja az ülést és előadja, hogy az Akadémia a f. évi június 27-én elkövetett véres és gyalázatos merénylet fölött legfelsőbb helyen kifejezést adott fájdalmas megdöbbenésünknek és legmélyebb részvétünknek (l. fönt 657. l. 154. p.). — Az Igazgató-Tanács a legbensőbb megilletődéssel csatlakozik az Akadémia érzelmeihez.

41. Elnök úr őszinte örömmel jelenti, hogy az Igazgató-Tanács tagja, József cs. és kir. főherczeg Ő Fensége legutóbb Ő Fensége részéről kettős legmagasabb kitüntetésben részesült: kineveztetett lovassági tábornokká és megkapta az I. osztályú vaskoronarendet. Elnök úr ez alkalomból már üdvözölte az Akadémia nevében Ő Fenségét, a ki figyelmünket szíves köszönettel vette. — Az Igazgató-Tanács egyhangú helyesléssel fogadja az Elnök eljárását.

42. Elnök úr szóba hozza a dúló háború költségeinek fedezésére szolgáló hadikölcsönt, melyhez hozzájárulni az Akadémiának is hazafias kötelessége, és indítványozza, hogy jegyezzünk a Magyar Földhitelintézetnél folyó számlánk terhére 200,000 (kettőszáz ezer) koronát, felerészben szabad és zárolt jegyeket. — Élénk helyesléssel elfogadtatik.

43. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Általános Hitelbank f. é. május 16-án megtérített a Magyar Földhitelintézetnek báró Wodianer Albert hagyománya címén tőkében 100,000 és f. évi április 2-től május 15-ig kamatok fejében 597 K 22 ft, összesen 100,597-22 K-t, mely összeget pénztárunk a M. Tud. Akadémia folyószámadása javára irt. — Tudomásul van.

44. Főtitkár jelenti, hogy a Magyar Általános Hitelbank f. é. augusztus 1-én megtérített a Magyar Földhitelintézetnek néhai gróf Andrássy György alapítványa fejében 21,490 K-t, mely összegért a pénztár a M. Tud. Akadémia letétjéhez 22,800 K névértékű $4\frac{1}{2}$ százalékos intézeti záloglevelet csatolt. — Helyeslő tudomásul van.

45. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanácsnak f. é. május 7-én hozott határozata (l. fönt 468. l. 31. p.) értelmében az Elnök megkötötte az Első Magyar Biztosító Társasággal a palotánk biztosítását új alapon rendező szerződést, melynek értelmében a palota 4 (négy) millió K-ra van biztosítva, melyért az Akadémia évi 1325 K-t fizet. — Tudomásul van.

46. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia f. évi november 9-én rendkívüli nagygyűlést tartott, hogy a második osztálynak Pauer Imre t. és ig. tag lemondása folytán megüresedett titkári állását betöltse. A nagygyűlés a II. osztály titkárává egyhangúlag Fejérfpataky László r. tagot választotta meg. — Öröndetes tudomásul van.

47. Főtitkár jelenti, hogy gr. Dessewffy Aurél ig. tag néhai kitűnő atyjának, Dessewffy Emil grófnak, Akadémiánk feledhetetlen érdemű elnökének hagyatékából a M. Tud. Akadémia történetének homályos és válságos korszakára, a múlt század ötvenes éveire vonatkozó rendkívül becses nyomtatványokat és kéziratokat adományozott Akadémiánk levéltárának (fönt. 536. l. 149. p.). — Meleg köszönnel fogadtatik.

48. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia f. hó 19-én, Erzsébet-napján ünnepélyesen leleplezte palotájának oszlopcsarnokában a Holló Barnabás szobrász készítette Erzsébet királyné-reliefet, melyre az Igazgató-Tanács a szükséges költséget megszavazta (l. fönt 670. lap). — Öröndetes tudomásul van.

49. Főtitkár előterjeszti GONDA BÉLA miniszteri tanácsosnak, a Magyar Adria-Egyesület elnökének f. évi május 7-én kelt beadványát, melyben az Egyesület tervbe vett motoros hajójának költségeihez az Akadémia hozzájárulását kéri. — A kérvény rokonszenvvel fogadtatik, de elintézése a béke megkötését követő időre halasztatik.

50. Főtitkár előterjeszti HOLLO BARNABÁS szobrász beadványát, melyben az Akadémia palotája számára följajánlja a Király és Királyné (I. Felsegeik márványszobrát. — Az Ig. Tanács ez ügygyel csak a rendes viszonyok helyreállása után kíván foglalkozni.

51. Főtitkár előterjeszti HEINLEIN ISTVÁN akad. könyvtártiszt folyamodványát, melyben kéri, hogy a nyugdíjára való jogosultság szempontjából 1905 január 1-je vetessék kiinduló pontul, midőn az Akadémia szolgálatába lépett, tehát a véglegesítése előtt töltött szolgálati ideje is neki beszámíttassék. — Folyamodó kérése annál inkább teljesíttetik, mert az Akadémia minden tisztviselőjével szemben mindig azonos eljárást követ.

52. A pénzügyi bizottságban a gróf CSAKY ALBIN ig. t. elhunytával megüresedett helyre báró FORSTER GYULA ig. t. választatik meg.

53. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf DESSEWFFY AURÉL és CONCHA GYÓZÓ ig. tagokat kéri föl.

HARMINCZHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Kilenczedik ö s s z e s ülés.

1914 november 23-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: gróf Széchenyi Béla ig. és t. t. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, id. Entz Géza, Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Genersich Antal, Goldziher Ignác, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Kövesligethy Radó, Lenhossék Mihály, Marczali Henrik, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán, Szinnyei József, Tangl Ferencz r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal Pál, Beke Manó, Császár Elemér, Divald Kornél, Fejér Lipót, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hutyra Ferencz, Jendrassik Ernő, Kégl Sándor, Mahler Ede, Reiner János, Schaffer Károly, Szinnyi Ferencz, Téglás Gábor, Váczy János, Vikár Béla, Viszota Gyula l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

195. JENDRÁSSIK ERNŐ l. t. felolvassa emlékbeszédét b. KORÁNYI FRIGYES l. t. fölött. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

196. HEINRICH GUSZTÁV r. t. felolvassa jelentését az 1914. évi Kóczán-pályázatról. — A bíráló bizottság (BERCZIK ÁRPAD, HEINRICH GUSZTÁV r. és VISZOTA GYULA l. t.) a beérkezett hat pályamunka közül a jutalomra a 3. számú „A poeta“ cz. és „Viola“ jelígejű három felvonásos színművet ajánlja. E javaslat egyhangúlag elfogadtatván a felbontott jelíges levélből BALÁZS SÁNDOR székiyudvarhelyi főreáliskolai tanár neve tűnt elő. — A teljes jelentést l. fönt 665. l.

197. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jelíges leveleinek elhamvasztására MAHLER EDE és VIKÁR BÉLA l. tagokat kéri föl, a kik még az ülés folyamán kijelentik, hogy tisztökben eljárak.

198. Elnök úr jelenti, hogy József főherceget, Ő cs. és kir. Fenségét, az Igazgató-Tanács tagját, legutóbbi kettős kitüntetése alkalmából (lovassági tábornok lett és megkapta az I. osztályú vaskorona-rendet) az Akadémia nevében üdvözölte, miért Ő Fensége a harcztérről „legőszintebb és hálás köszönetét“ juttatta kifejezésre. — Örvendetes tudomásul van.

199. Főtítkár jelenti, hogy az Akadémia műkincseiről készitendő kalauzról, melynek megszerkesztésére DIVALD KORNÉL l. tagot kérte föl, nevezett tagtársunk kettős javaslatot adott be: a) egy magyarázó kalauzról, mely a nagy közönségnek az Akadémia kincseinek tanulságos élvezetét lehetővé teszi, és b) egy nagyszabású diszműről, melyet szakférfiak közreműködésével kidolgozni óhajk. Az Elnökök és Titkárok értekezlete f. évi október 26-án tartott ülésében a magyarázó kalauz (catalogue raisonné) mellett döntött, a b) alatti diszművet pedig esetleg az Akadémia alapításának százéves jubileumára (1925) hiszi figyelembe vehetőnek. — Az összes ülés ezt a javaslatot egyhangúlag magáévá teszi.

200. Főtítkár jelenti, hogy a Holló Barnabás szobrászművész készítette Erzsébet királyné-relief az Akadémia oszlopcsarnokában f. é. november 19 én Jenő főherczeg Ő Fenségének, Ő cs. és apost. király Ő Felsége képviselőjének jelenlétében lelepleztetett. (A részletes jelentést l. fönt 670. lap). — Örvendetes tudomásul van.

201. BEKEFI REMIG r. t. a következő levelet intézte a Magyar Tudományos Akadémiához:

Tekintetes Akadémia! A Magyar Tud. Akadémia 1901 májusi nagygyűlésén csekélységemnek adott megbízást „A magyar nemzet művelődésének története az Árpádok korában“ cz. munka megírására,

lekötven e czélra az Ipolyi-jutalmat. (Akad. Ért. 1901. 240. l.) Már előzőleg is a magyar nemzet művelődésének történetét tanulmányozván, e kitüntető bizalom alapján nagy kedvvel és nemes ambícióval láttam hozzá a szép feladat megoldásához. Széles alapon óhajtottam felépíteni rüvemet. Nyomtatásban megjelent dolgozataim és éppen a Tek. Akadémia kiadásában, de másutt is közzétett tudományos műveim beszédes bizonyosságai, hogy mily alapozással és minő keretekben kívántam megfelelni a Tek. Akadémia bizalmának. S midőn az anyagot már teljesen egybegyűjtöttem, sőt már a feldolgozás is folyamatban volt, — életviszonyaim teljesen megváltoztak. Az egyetemi tanszék csendes köréből a zirczi apáti székbe szóllítatván el, egy széleskörű tevékenységre hivatott tanító-rendnek a vezetése lőn élet-feladatommá. Az új állásomnak kötelességei, melyek nemzeti művelődésünknek több terére elnyúlnak, minden időmet és összes erőmet követelik, — úgy hogy a Tek. Akadémiától nyert feladatom megoldása rám nézve immár lehetetlenné lőn. Nagy szomorúsággal kell e ténnyt megállapítanom, mert ezzel életemnek egyik legnemesebb vágya marad teljesítetlen. Ily helyzetben erkölcsi kötelességet teljesítek, midőn a Tek. Akadémiától nyert megbízásomról leköszönök és a Tek. Akadémiát arra kérem, hogy e lemondást tudomásul venni méltóztassék.

Kiváló tiszteletem nyilvánításával vagyok a tek. Akadémiának hűséges hive — Zircz, 1914 okt. 18. — *Békefi Remig* rendes tag.

A nagyérdemű tagtársnak indokolt elhatározása őszinte sajnálattal fogadtatik.

202. Főtthkár jelenti, hogy SÁROI SZABÓ LAJOS alezredes, az Akadémia hadtörténelmi bizottságának képzett és buzgó tagja. f. évi október 22-én a galicziai harcztéren a hazaért hősi halált halt. — Mély megilletődéssel szomorú tudomásul van.

203. ÖZVEGY KATONA LAJOSNÉ f. november 17-én kelt sorai kapcsán boldogult kitűnő férje hátrahagyott irataiból és jegyzeteiből egy három csomagból álló gyűjteményt beküldött a M. T. Akadémia kezírtára számára, mert úgy véli, hogy „lesznek benne olyan dolgok, a melyek a tudományos kutatás szempontjából érdekesek és értékesek.“ — Legmelegebb köszönettel fogadtatik.

204. Az osztályok jelentik, hogy a Zrinyi Miklós háromszázados jubileuma ügyében szervezendő bizottságba (l. fönt 475. l.) az I. osztály GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnököt, SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkárt és NÉGYESI LÁSZLÓ l. tagot, a II. osztály ÁLDÁSY ANTAL, ANGYAL DÁVID és KOMÁROMY ANDRÁS l. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

205. Az osztályok jelentik, hogy a FARRICZY KORNÉL dolgozatainak magyar kiadása ügyében szervezendő bizottságba (l. fönt 658. lap) az I. osztály BEÖTHY ZSOLT r. és DIVALD KORNÉL l. tagot, a II. osztály báró FORSTER GYULA t. és ÉBER LÁSZLÓ l. tagot küldte ki. A bizottság elnöke az Akadémia elnöke, jegyzője a főtthkár. — Tudomásul van.

206. Az I. osztály jelenti, hogy a Nagyjutalmi Bizottságba BADICS FERENCZ, BAYER JÓZSEF, PASTEINER GYULA r. és FERENCZI ZOLTÁN, HORVÁTH CYRILL és JÁNOSI BÉLA l. tagokat küldte ki. Tudomásul van.

207. Az I. osztály jelenti, hogy a Péczely-regénybíráló bizottságba BEÖTHY ZSOLT, HEINRICH GUSZTÁV r. és VOINOVICH GÉZA l. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

208. Az I. osztály jelenti, hogy a Sámuel-bizottságba ÁSBÓTH OZSKÁR, SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF r. és MELICH JÁNOS, PETZ GEDEON l. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

209. SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok jelenti, hogy FARKAS GYULA r. t. Bolyai Jánosra vonatkozó becses ereklyéket ajándékozott; az

akadémiai könyvtár Bolyai-szekrénye számára (l. fönt 673. l.) — Meleg köszönettel fogadtatik.

210. SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok jelenti, hogy BADICS FERENCZ r. t. ajánlatára és közbenjárásával özvegy SZABÓ PÉTERNÉ boldogult férje hagyatékából a két Bolyaira vonatkozó iratokat és leveleket ajándékozott az akadémiai könyvtárnak (l. fönt 673. l.). -- Meleg köszönettel fogadtatik.

211. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1914 június havától október végéig megjelentek: Akadémiai Értesítő. 294—298. füz. (1914. 6—10. sz.) — Athenaeum. XXIII. évf. 2—3. sz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXIV. évf. 3—4. füz. — Nyelvtudomány. V. köt. 1. füz. — Történeti Szemle. III. évf. 3—4. füz. — Hadtörténelmi Közlemények. XV. évf. 2. 3. füz. — Archaeologiai Értesítő. XXXIV. köt. 3. sz. — Matematikai és Természettudományi Értesítő. XXXII. 2. füz. — Rapport sur les travaux de l'année 1913. — Át-Shakespearei drámák. Szerk. Heinrich Gusztáv. II. köt. Yorkshirei tragédia. Fordította Mayné Marczali Erzsébet. — Fraknoi Vilmos. Mátyás törekvései a császári trónra. (Történettud. Értekezések. XXIII. köt. 9. sz.) — Jungmayer Mihály. Budapest és környékének szabadon élő evezőlábú rákjai. (Mathem. és Természettudom. Közlemények. XXXIII. köt. 1. sz.) — Karácsonyi János: Borovszky Samu emlékezete. (Emlékbeszéd. XVI. köt. 13. sz.). — Magyar Etymologiai Szótár. 2. füzet. Aszó-Bücs. — Pelcz Béla. A Magyar Történelmi Tár tartalommutatója. — Platz Bonifác. A palaeolith ember. (Társad. Értekez. XIV. 9. sz.) — Schafarzik Ferencz: Böckh János l. t. emlékezete. (Emlékbeszéd. XVI. köt. 12. sz.) — Szentkláray Jenő: Debreczeni Bárány Ágoston élete és munkái. (Történettud. Értek. XXIII. köt. 8. sz.) — Weber Arthur. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir kereszttyén vallásra való megtérése. (Régi Magyar Könyvt. Szerk. Heinrich Gusztáv. 34. köt.) — Versényi György. Szíveket újító bokréta. XVIII. évszázbeli dalgyűjtemény. (Régi Magy. Könyvt. Szerk. Heinrich G. 35. köt.) — Tudomásul van.

212. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére MATLEKOVITS SÁNDOR és SZILY KÁLMÁN r. tagokat kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1914 november 30-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak: Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Ferenczi Zoltán, Gyomlay Gyula, Melich János, Négyesy László, Tolnai Vilmos, Váczy János, Viszota Gyula l. tt. — A másik két osztályból: Berzevichy Albert t. t. — Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Ortway Tivadar r. tt. — Áldásy Antal, Giesswein Sándor l. tt. — Jegyző: Szinnyei József osztálytitkár.

213. SZINNYEI FERENCZ l. t.: Jósika leírásai és korrajza (székfoglaló).

214. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére fölkéri BRÖTHY ZSOLT r. és SZINNYEI FERENCZ l. tagot.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály kilenczedik ülése.

1914 december 7-én.

CONCHA Győző osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Csánki Dezső, Fináczy Ernő, Gaal Jenő, Matlekovits Sándor, Ortway Tivadar, Wlassics Gyula, Zsilinszky Mihály r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Balogh Arthur, Bernáth István, Buday László, Éber László, Glesswein Sándor, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Reiner János, Thirring Gusztáv l. tt. — *A másik két osztályból*: Goldziher Ignác, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Illosvay Lajos r. tt. — Szinnyei Ferencz, Vikár Béla, Voinovich Géza, Zipernovszky Károly l. tt. — Jegyző: Fejérpataky László osztálytitkár.

215. GLESSWEIN SÁNDOR: Egyén és társadalom. (Székfoglaló).

216. BALOGH ARTHUR: Constant Benjamin és az alkotmányos állam tana.

217. Osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ r. és GLESSWEIN SÁNDOR l. tagot kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1914 december 14-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Konkoly-Thege Miklós t. t. — B. Eötvös Loránd, Farkas Gyula, Kherndl Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Kürschák József, Lóczy Lajos, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Beke Manó, Bugarszky István, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hutyra Ferencz, Kertész Kálmán, Rejtő Sándor, Tuzson János, Wittmann Ferencz, Zimányi Károly l. tt. — *A másik két osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Tolnai Vilmos, Vikár Béla l. tt. — Jegyző: Fröhlich Izidor osztálytitkár.

218. FARKAS GYULA r. t. székfoglalója: „Biztos egyensúly potenciál nélkül.”

219. KÜRSCHÁK JÓZSEF r. t. székfoglalója: „A kettős integrálok variálásánál föllépő főegyenletek azonos eltűnéséről.”

220. KÜRSCHÁK JÓZSEF r. t. ismerteti Stäckel Pál munkáját: Bolyai Farkas és Bolyai János geometriai vizsgálatai. Fordította: Rados Ignác.

221. KONKOLY-THEGE MIKLÓS t. t. és TERKÁN LAJOS: „Előmunkalat 27 holdrészlet és 30 közet Albédójának meghatározásához. I. rész.”

222. Tekintettel az idő előrehaladott voltára és ez osztályülés után kitűzött összes ülésre, osztályelnök a folyó ülésre kitűzött többi előadásokat a következő 1915. évi január 18-án tartandó osztályülésre halasztja; a jegyzőkönyv hitelesítésére KONKOLY-THEGE MIKLÓS t. és RÉTHY MÓR r. tagokat kéri föl.

HARMINCZHEDEK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik összes ülés.

1914 december 14-én.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak :
b. Forster Gyula t. t. — Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Berczik Árpád,
Concha Győző, Csánki Dezső, id. Entz Géza, Fejérpataky László,
Fináczy Ernő, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Hegedüs István, Kövesligethy
Radó, Krenner József, Kürschák József, Lóczy Lajos, Méhely Lajos,
Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Szinnyei
József, Vargha Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Angyal
Pál, Buday László, Bugarszky István, Császár Elemér, Divald Kor-
nél, Eber László, Fejér Lipót, Giesswein Sándor, Gyomlay Gyula,
b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Kégl Sándor, Kertész Kálmán, Láng
Nándor, Mahler Ede, Melich János, Négyesy László, Ónodi Adolf,
Pekár Gyula, Reiner János, Rejtő Sándor, Szinnyei Ferencz, Tagányi
Károly, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Váczy János, Vikár Béla, Viszota
Gyula, Wittmann Ferencz l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

223. CSÁSZÁR ELEMÉR l. t. felolvassa emlékbeszédét Tóth Kál-
mán l. t. fölött. — Az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

224. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy RÉRHY LÁSZLÓ
l. tag nov. 24-én Aradon elhunyt. Az érdemes szakferfiú koporsójára
az Akadémia letette kegyelete jeléül koszorúját, veszteségünk fölött
érezett gyászunkat pedig az Elnökség kérésére Harsányi Pál úr, a
Nemzeti Múzeum segédőre tolmácsolta (l. alább 707. l.). — Az összes
ülés őszinte részvétellel veszi a gyászhirot és felhívja a II. osztályt,
hogy emlékbeszédéről gondoskodni szíveskedjék.

225. Főtitkár bejelenti KAZINCZY FERENCZ úrnak, a nagy nyelv-
újító unokájának f. évi nov. 28-án Sátoraljaújhelyben bekövetkezett
elbűnyát (l. fönt 672. l.). — Őszinte részvétellel szolgál tudomásul.

226. Főtitkár jelenti, hogy a magyar tanügynek és nyelvészeti
irodalomnak egy képzett és szorgalmas munkása, VERESS IGNÁCZ főgym-
nasiumi igazgató és cz. főigazgató f. évi december hó 7-én Kolozs-
várott elhunyt. — Őszinte részvétellel szolgál tudomásul.

227. Főtitkár bemutatja az 1915. évi üléssort, mely minden
megjegyzés nélkül elfogadtatik.

228. Főtitkár bemutatja több névtelen pályázónak f. évi decz.
7-én érkezett beadványát, melyben az illetők a Teleki-pályázat határ-
idejének elhalasztását kérik. — Minthogy az Akadémia az összes
pályázatok határidejét szeptember 30-áról máris december végére
halasztotta, a névtelen kérelemnek nem adhat helyet.

229. A II. osztály jelenti, hogy az 1915. évi Bródy-bizottságba
GAAL JENŐ r. és ANGAL DÁVID l. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

230. A II. osztály jelenti, hogy a következő emlékbeszédek
ügyében intézkedett: felkérte a b. NYÁRY JENŐ t. t. felett tartandó
emlékbeszédre EBER LÁSZLÓ l. tagot; PERROT GYÖRGY k. tagról KU-
ZINSZKY BALINT l. tagot és MEDVEZKY FRIGYES r. tagról PAULER ÁKOS
l. tagot. — Tudomásul van.

231. Főtitkár bemutatja a Turáni Társaságnak f. évi október
10-én érkezett következő beadványát:

„A Turáni Társaság évente több tudományos és gazdasági
irányú expedíciót vagy tanulmányozót küld ki Ázsiaba oly czélból,
hogy bizonyos területeken az ottani turáni népfajok lakta vidékek
kulturális és gazdasági viszonyait tanulmányozza. Ezen tanulmány-
utakról röviden beszámol a Társaság legutóbbi jelentése, melyet van

szerencsém a Tekintetes Elnökség részére három példányban tiszteltteljesen ide mellékelni.

„A míg azonban ezen tanulmányutaknál eddig mi sokszor nagy nehézségekkel kerestük fel az európai és ázsiai turáni népeket, úgy most annak megfordítottja állt be. Győztes hadseregeink ugyanis sok ezer orosz hadifoglyot hoztak Magyarországra, a melyek nagyrésze nem tulajdonképeni orosz, hanem tatár, baskir, cseremis, finn, észt, kirgiz, turkomán és hasonló, turáni népcsoportokhoz tartozó elemekből áll. Különösen a szibériai orosz hadifoglyok között lesz számos olyan, a kiknek tanulmányozása embertani, néprajzi és nyelvészeti szempontból fölülte érdekes és hasznos. Ebben az irányban a Turáni Társaság máris érintkezésbe lépett a magy. kir. belügyi, honvédelmi és a cs. és kir. hadügyi minisztériumokkal, a Társaság két tagja pedig máris megtekintette a kenyérmezei legnagyobb telepét.

„Ez alkalommal bátorkodunk a Magyar Tudományos Akadémia szíves figyelmét ezen ritka alkalomra, a mikor az ország szívében a különböző európai és ázsiai turáni típusokat nyugodtan tanulmányozhatjuk, tisztelettel felhívni, megjegyezve azt, hogy a foglyoknak itt tartózkodása valószínűleg nem sokáig tart. A Turáni Társaság szívesen felajánlja szerény közreműködését ez ügyben olyképen, hogy tagjaink a M. Tud. Akadémia azon tagjaival együtt, a kik az idevágó nyelvekben járatosak, az egyes fogolycsoportokat meglátogathatnák és a reánk érdeklélő bíró típusok egyes egyedeit a kellő cautelák szigorú betartása mellett tanulmányozhatnák.

„A tek. Elnökség szíves válaszát várva, maradtunk őszinte tisztelettel — Budapest, 1914 október 7. — a Turáni Társaság nevében PAIKERT ALAJOS ügyvezető alelnök. — Az összes ülés helyesléssel fogadja a Turáni Társaság javaslatát és a maga részéről is megteszi a kérdéses ügy érdekében a szükséges lépéseket.

232. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BERKZIK ÁRPAD és MÉHELY LAJOS r. tagokat kéri föl és boldog ünnepeket s újévet kíván a tagoknak, a kik az Elnök lelkes életetésével oszlanak szét.

Nekrolog.

Harsányi Pál magy. nemz. múzeumi segédőr beszéde
Réthy László l. t. ravatalánál Aradon, 1914 nov. 25-én.

Gyászoló család és gyászoló közönség! A gyermeki könyvek, a testvéri fájdalmak és a rokoni bánat mellett legyen szabad e ravatalnál néhány szóban megnyilatkozni azon *magyar tudományos intézetek* és *tudományos társulatok* részvétének is, a melyek e koporsó lakójában elvesztett tagjukat, a tudományok mezejének kifáradt és pihenni tért munkását, a mult igazságainak, a jelen és a jövő okulására, kutatóját, a *tudóst* gyászolják és siratják.

Csekélységemre bízták ezek a szomorú feladatot, hogy e helyen nevükben a kegyelet adóját lerőjjam, a ki a megboldogultnak egy évtizeden keresztül voltam tanítványa és most szellemi hagyatéka egy részének örököse lettem.

Ezen tudományos intézetek közül az első a *Magyar Nemzeti Múzeum*, melynek timpanonjáról tegnap délelőtt adta hírül a fekete lobogó a falai közt dolgozó hangyabolynak, hogy

dr. Réthy László elköltözött az élők sorából. Ebben az intézetben munkálkodott, búvárkodott ő 32 éven keresztül, mint az öregebbek engedelmes szolgája, az egykorúak készséges segítő-társa, a fiatalabbak legőszintébb barátja és jóakarója. Ebben az intézetben örült tudományos kutatásai eredményeinek s ezek elismerésének, ebben edzette magát a tudományos viták harcára, ebben kesergett csalódásai és meghiúsult reményei felett is. Nem hivatalát, *otthonát* látta ez intézetben! Egy emberöltőn keresztül ennek az intézetnek szerzett össze olyan szép és becses éremsorozatokot, melyek az intézetnek is méltó büszkeségei s a magyar történelemnek, mult nemzeti nagyságunknak is beszédes tanui. Ebben az intézetben dolgozott ércznel maradandóbb emléke felállításán, művei elkészítésén. Ezek közül csak *Az oláh nemzet megalakulása-t* és az *Egyetemes Magyar Éremtár* (Corpus Nummorum Hungariae) két kötetét említem. Míg nemzetünk e tudományos intézete áll, az Ő neve is élni fog!

A másik tudományos intézet, a mely édes testvérként áll e koporsónál a Magyar Nemzeti Múzeum mellett, a *Magyar Tudományos Akadémia*. Ez az imént említett első művéért 1892-ben levelező tagjává választotta, a másodiknak megírásával pedig megbizta őt s kiadta annak elkészült részeit. Ezekből a művekből is, Réthy László sok kisebb dolgozatából is, a szigorú tárgyilagosság, az élesszemű és keménykritikájú tudós, a világosan és érthetően beszélő magyar író szól hozzánk! Műveivel nem egy fényes és csillogó, de futó homokon épült várát döntötte össze a hagyománynak és a véletlenül vagy szándékosan tévedő irodalomnak, de mindig épített helyette másikat, mely talán egyszerűbb és igénytelenebb volt, de a valóság, a történeti igazság szikláján nyugodott. A Magyar Tudományos Akadémia is az utolsó koszorút teszi most érdemes munkása homlokára.

A tudományos társulatok között legnagyobb a *Magyar Numizmatikai Társulat* gyászsa, mely elnökét, egyik alapító és tiszteletbeli tagját s egyik legerősebb és legkimagaslóbb oszlopát vesztette el. Vele együtt gyászol a *Magyar Néprajzi Társaság* és a *Magyar Történelmi Társulat*, mely mindenik választmányi tagját s eszméinek harcosát kérné vissza e koporsóból.

Réthy László szellemi életének s irodalmi működésének méltatása nálam hivatottabb emberre vár. E pár szó csak kifejezést akart adni annak a gyásznak, melyben az elhunynak vér szerinti családjával az ő szellemi rokonsága osztozik. S most a tanítvány örökkétartó halálával és megilletődésével búcsúzom el Tőled, koporsó lakója, a magam és megbízóim nevében Renan szavaival: „*Az egyén élete rövid, de az emberek emlékezete örökkétartó és ebben van a valódi élet!*“

